

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE ŞEKER FABRİKALARININ
ÖZELLEŞTİRİLMESİNİN ÜRETİCİ SINIFLAR ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ VE ALTERNATİF MODEL ARAYIŞLARI**

**Özal ÇİÇEK
1340225005**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi Osman Kürşat ACAR**

ISPARTA – 2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Özal ÇİÇEK
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Tez Başlığı	Özelleştirme Politikalarının İşçilerin Sendikalaşma Eğilimlerini Etkileme Potansiyeli: Kamu ve Özel Sektör Şeker Fabrikaları Karşılaştırılması
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Türkiye’de Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesinin Üretici Sınıflar Üzerindeki Etkileri ve Alternatif Model Arayışları

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği ve YÖK Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 09/05/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için;

OY BİRLİĞİ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
 Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
 Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Osman Kürşat ACAR	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç.Dr. Mustafa ÖZTÜRK	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç.Dr. Çağatay Edgücan ŞAHİN	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Umut ULUKAN	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Esra KILIÇ	☒ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 22-(6) Tez sınavının tamamlanmasından sonra jüri dinleyicilere kapalı olarak, tez hakkında salt çoğunlukla kabul, ret veya düzeltme kararı verir. Tezi kabul edilen öğrenciler başarılı olarak değerlendirir. Bu karar, enstitü anabilim/anasanat dalı başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi başarısız bulunarak reddedilen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunmada da başarısız bulunan öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesinin Üretici Sınıflar Üzerindeki Etkileri ve Alternatif Model Arayışları” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

A handwritten signature in blue ink, consisting of a stylized 'O' followed by several horizontal strokes.

Özal ÇİÇEK
09.05.2019

ÖZET

Türkiye’de şeker sanayii, kamusal ağırlığın sektör içerisinde hissedildiği nadir üretim sahalarından biri olarak, tarıma dayalı gelişen bir sanayi dalı şeklinde varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. 2000’li yılların başından bu yana şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik tartışmaların devam etmesi ve 2018 yılının Şubat ayında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’ye (Türkşeker) ait 14 şeker fabrikasının özelleştirilmesine dair kararın alınmasıyla birlikte, Türkiye’de şeker sanayii açısından yeni bir tartışma süreci başlatılmıştır. Bu yeni süreç, şeker sanayiinin hammadde üretimini gerçekleştiren pancar üreticilerini ve fabrikalarda şeker üretiminin gerçekleştirilmesini sağlayan şeker işçilerini derinden etkilemektedir.

Türkiye’de şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin şeker sektörü bünyesinde yer alan üretici güçler üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmanın temel amacı, özelleştirme süreçlerinin pek çok sanayii dalında üretici kesimler üzerinde yarattığı tahribatın şeker sanayii üzerindeki etkilerini gözlemlemek ve bunun karşısında sürecin kaybedenleri konumunda olan şeker işçileri ve pancar üreticilerinin özelleştirmeler karşısında var olma mücadelesi içerisinde sürece müdahil olma çabalarını irdelemektir. Bu doğrultuda; şeker işçileri ve şeker işçilerini temsil eden Şeker-İş Sendikasıyla, pancar üreticileri ve pancar üreticilerinin kolektif organizasyonu olan Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’nin (Pankobirlik) özelleştirme süreçleri karşısındaki konumlanışı ve alternatif yol haritaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Özelleştirme sürecinin Türkiye şeker sanayii üzerindeki etkilerinin gözlemlenebilmesi adına; özelleştirme literatürü, Türkiye’de özelleştirmelere yönelik önceki deneyimler ve şeker sektörüne dünya ve Türkiye üzerinden genel bir teorik değerlendirmeye yaklaşılmış ve ele alınan bu üç teorik bölümün, Türkiye şeker sektörü üzerindeki etkileri ve bu sektör içerisinde yer alan üretici kesimler üzerindeki yansımaları, gerçekleştirilen alan araştırmasında elde edilen bulgular doğrultusunda analiz edilmiştir. Dördüncü bölümde; araştırma kapsamında yer alan ve şeker fabrikalarının bulunduğu yedi yerleşim yerinde Şeker-İş Sendikası’na bağlı şube temsilcileri ve Pankobirlik’e bağlı birim kooperatif yöneticileriyle gerçekleştirilen mülakatlar, Ankara’da Pankobirlik Genel Merkezi ve Şeker-İş Sendikası’ndan temsilcilerle gerçekleştirilen görüşmeler ve üretici kesimlerin kendi tabanının taleplerini gözlemleyebilmek adına Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları’nda beş şeker işçisi, Isparta’nın Gönen ve Atabey ilçelerinde ise beş pancar çiftçisi olmak üzere toplamda 25 görüşmeciyile yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler, sekiz ana başlık ve 20 alt başlık içerisinde yorumlanmış ve bu değerlendirmeler doğrultusunda Türkiye’de şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karşısında sürecin kaybedenleri olarak görülen şeker işçileri ve pancar üreticilerinin, bu süreci dönüştürebilme potansiyelleri analiz edilmiş ve özelleştirmeler karşısında alternatif model yaratma çabaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeker Fabrikaları, Özelleştirme, Şeker İşçileri, Pancar Üreticileri, Şeker-İş Sendikası, Pankobirlik.

(CICEK, Ozal, *The Impacts of the Privatization of Sugar Mills in Turkey on the Productive Class and the Pursuit of Alternative Models*, Ph.D Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

The sugar industry in Turkey, as one of the rare production fields in which the influence of public is observed overwhelmingly has been trying to maintain its presence in the form of an industrial sector flourishing based on agriculture. A new discussion process has been initiated for the sugar industry due to the ongoing debates concerning the privatization of sugar mills since 2000 and the decree issued by Privatization Administration on the privatization of 14 sugar factories belonging to Turkey Sugar Factories Inc. (Turkseker) in February, 2018. This new process has profoundly affected the sugar beet producers supplying the raw material for the sugar industry and the sugar mill workers contributing to the sugar production in the factories.

The main purpose of this study which examines the impacts of the privatization of sugar mills on the dominant sugar beet producers and sugar mill workers of the industry is to discuss the implications of the privatization process on sugar industry as well as the damage given to the sugar beet producers and sugar mill workers in several industries and to examine the efforts of the losing parties namely workers and sugar beet producers to survive the privatization and to be a part of the process. Accordingly, the attitudes of the sugar mill workers and their union Şeker-İş Union and also sugar beet producers and their organization Union of Beet Producer Cooperatives (Pankobirlik) to the privatization process and alternative methods of production have been evaluated.

Privatization literature, previous experiences of privatization in Turkey and the sugar industry were examined through a general theoretical approach over Turkey and the world in order to observe the impacts of the privatization process on the sugar industry in Turkey. Moreover, the impacts and implications of these three theoretical areas on the sugar industry in Turkey and the producers in this industry have been analyzed in line with the findings of the field studies conducted. In part four; the interviews conducted with the branch representatives affiliated to Şeker-İş Union and association managers of Pankobirlik in seven settlements with sugar mills which are in the scope of the research, and the interviews with the representatives of Pankobirlik Headquarters and Şeker-İş Union in Ankara as well as face to face meetings with 25 participants in total five of whom were sugar mill workers from Burdur and Afyon and five of whom were beet workers from Gonen and Atabey which are the districts of Isparta were conducted so as to examine the demands of the alignments of the producers. These interviews and meetings were evaluated under eight main headings and 20 subheadings and in line with these evaluations, the potential of the workers in sugar mills and sugar beet producers as the losing parties of the privatization process to convert the process was analyzed and the efforts of finding alternative methods against privatization were evaluated.

Keywords: Sugar Mills, Privatization, Sugar Workers, Sugar Beet Producers, Şeker-İş Union, Pankobirlik.

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xiii
TABLolar DİZİNİ	xvi
GRAFİKLER DİZİNİ	xviii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xix
ÖNSÖZ.....	xx
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

EKONOMİDE DEVLET MÜDAHALESİ TARTIŞMALARI VE SENDİKALARIN KONUMLANIŞI

1.1. SERBESTLİKTE MÜDAHALEYE, MÜDAHALEDEN SERBESTLİĞE.	7
1.1.1. 18. ve 19. Yüzyıl Düşünürlerinde Ekonomiye Müdahale Tartışmaları.....	9
1.1.1.1. 18. ve 19. Yüzyıl Düşünürlerinin Ekonomiye Müdahale Üzerine Düşünceleri	9
1.1.1.2. 18. ve 19. Yüzyıl Uygulamalarında Ekonomiye Müdahale Süreçleri	15
1.1.2. 20. Yüzyılın Düşünürlerinde Ekonomiye Müdahale Tartışmaları.....	18
1.1.2.1. Erken 20. Yüzyıl Düşünürlerinin Ekonomiye Müdahale Üzerine Düşünceleri	19
1.1.2.2. Erken 20. Yüzyıl Uygulamalarında Ekonomiye Müdahale Süreçleri.....	22
1.1.2.3. Geç 20. Yüzyıl Düşünürlerinin Ekonomiye Müdahale Üzerine Düşünceleri	25
1.1.2.4. Geç 20. Yüzyıl Uygulamalarında Ekonomiye Müdahale Süreçleri.....	31
1.2. ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI.....	38
1.2.1. Özelleştirmenin Tanımı	39
1.2.2. Özelleştirmenin Nedenleri	41
1.2.3. Özelleştirmenin Amaçları	45
1.2.4. Özelleştirme Yöntemleri.....	51

1.2.4.1. Şirketleştirme (Corporatization).....	52
1.2.4.2. Satış Yöntemi	52
1.2.4.3. İhale Yöntemi (Contracting-Out).....	53
1.2.4.4. Yönetim Devri Yöntemi.....	53
1.2.4.5. İmtiyaz Devri Yöntemi (Franchising).....	53
1.2.4.6. Çalışanlara Hisse Devri Yöntemi.....	54
1.2.4.7. Kiralama Yöntemi (Leasing).....	54
1.2.4.8. Fiyatlama Yöntemi (User Charges)	55
1.2.4.9. Yardım / Katkı Yöntemi	55
1.2.4.10. Kupon Yöntemi.....	55
1.2.4.11. Ortak Girişimler (Joint Venture).....	56
1.2.4.12. Diğer Yöntemler.....	56
1.2.5. Özelleştirme Sürecinde Tarafların Karşılaştığı Sorunlar.....	57
1.2.5.1. Özelleştirmenin Sermaye Sınıfı Üzerindeki Etkileri.....	57
1.2.5.2. Özelleştirmenin Emekçi Sınıf Üzerindeki Etkileri	58
1.2.5.3. Özelleştirmenin Toplum Üzerindeki Etkileri.....	60
1.2.6. Özelleştirmelere Alternatif Yaklaşımlar.....	62
1.3. ÖZELLEŞTİRMENİN ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİLERİ.....	64
1.3.1. Devletin İşveren Konumundaki Dönüşüm ve Özelleştirmenin Etkileri	65
1.3.2. Özelleştirmenin İşgücü Piyasasına Etkileri	67
1.3.3. Özelleştirmenin Ücretler Üzerindeki Etkileri.....	70
1.3.4. Özelleştirmenin Çalışma Koşulları ve Sosyal Haklar Üzerindeki Etkileri....	72
1.3.5. Özelleştirmenin Sosyal Güvenlik Sistemi Üzerindeki Etkileri.....	74
1.3.6. Özelleştirmenin Bireysel İş İlişkileri Açısından Ortaya Çıkardığı Etkiler....	75
1.3.7. Özelleştirmenin Sendikalar ve Toplu Pazarlık Sistemi Üzerinde Ortaya Çıkardığı Etkiler	77

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME TARTIŞMALARI VE SENDİKALARIN KONUMLANIŞI

2.1. TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI	85
2.1.1. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi	85
2.1.1.1. 1980 Öncesi Dönem.....	85
2.1.1.2. 1980 Sonrası Dönem.....	92

2.1.2. Türkiye’de Özelleştirmenin Hukuksal Çerçevesi	96
2.1.2.1. Anayasal Perspektiften Özelleştirme	97
2.1.2.2. Yasal Çerçevenin Gelişimi	99
2.1.2.3. 4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu	103
2.1.2.4. 4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu’nda Meydana Gelen Değişiklikler ..	107
2.1.3. Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları ve Sonuçları	112
2.1.3.1. Türkiye’de KİT’lerin Özelleştirilmesi	113
2.1.3.2. Türkiye Tarımında Özelleştirme Uygulamaları	116
2.1.3.3. Türkiye’deki Özelleştirme Uygulamalarının İstihdama Etkileri.....	118
2.1.3.4. Türkiye’deki Özelleştirme Uygulamaları Sonucunda İşsiz Kalan Kesimlere Yönelik Geliştirilen Meslek Edindirme Uygulamaları.....	123
2.1.3.4.1. Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP).....	125
2.2. TÜRKİYE’DE SENDİKALARIN ÖZELLEŞTİRMEYE BAKIŞ AÇILARI	129
2.2.1. Sendikaların Özelleştirme Karşısında Olumsuz Tavır Takınması.....	129
2.2.2. Sendikaların Özelleştirme Karşısında Olumlu Tavır Takınması.....	132
2.2.3. Türkiye’de İşçi Konfederasyonlarının Özelleştirmeye Bakışı.....	133
2.2.3.1. TÜRK-İŞ’in Özelleştirmeye Bakış Açısı.....	134
2.2.3.2. DİSK’in Özelleştirmeye Bakış Açısı	140
2.2.3.3. HAK-İŞ’in Özelleştirmeye Bakış Açısı	142
2.2.4. Türkiye’de Memur Konfederasyonlarının Özelleştirmeye Bakışı.....	145
2.2.4.1. Türkiye Kamu Sen’in Özelleştirmeye Bakış Açısı	145
2.2.4.2. KESK’in Özelleştirmeye Bakış Açısı	147
2.2.4.3. Memur-Sen’in Özelleştirmeye Bakış Açısı	150
2.2.5. Türkiye’de İşveren Konfederasyonlarının Özelleştirmeye Bakışı.....	151
2.2.5.1. TİSK’in Özelleştirmeye Bakış Açısı.....	152
2.2.6. Özelleştirme Tipolojisi Olarak Çalışanların Mülkiyet Sahipliği Ediniminin Sendikalar Üzerindeki Etkisi	153
2.3. TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRMEYE KARŞI BİR ALTERNATİF OLARAK KOOPERATİFLEŞME.....	158
2.3.1. Kooperatif Kavramı ve İlkeleri.....	159
2.3.2. Kooperatifçilik Hareketinin Dönüşümü ve Yeni Kooperativizm	163

2.3.3. Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Dönüşümü ve Yeni Kooperativizm Denemeleri.....	170
2.3.3.1. Türkiye’de İşçi Kooperatifleri.....	176
2.3.3.1.1. Türkiye’de İşçi Kooperatiflerinin Gelişememe Nedenleri.....	176
2.3.3.1.2. Türkiye’de İşçi Kooperatiflerinin Oluşturabileceği Potansiyel Alanlar.....	178
2.3.3.2. Türkiye’de Tarımsal Üretim Kooperatifleri.....	180
2.3.3.2.1. Türkiye’de Tarımsal Üretim Kooperatiflerini Gerekli Kılan Etmenler.....	182
2.3.3.2.2. Türkiye’de Tarımsal Üretim Kooperatiflerinin Uygulanabilme İmkanları.....	183
2.3.3.3. Türkiye’de Yeni Kooperatifçilik Denemeleri.....	184

III. BÖLÜM

ŞEKER SANAYİNDE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI VE SENDİKAL SÜREÇLER

3.1. ŞEKER KAVRAMI VE DÜNYADA ŞEKER SANAYİNİN GELİŞİMİ..	188
3.1.1. Şeker ve Şekerin Hammaddesi.....	188
3.1.2. Dünyada Şeker Sanayiinin Gelişimi.....	190
3.1.2.1. Dünya Şeker Sanayiinin Tarihçesi.....	191
3.1.2.2. Dünya Şeker Üretimi.....	195
3.1.2.3. Dünya Şeker Tüketimi.....	200
3.1.2.4. Dünya Şeker Fiyatları.....	202
3.1.2.5. Dünya HFCS Üretimi.....	204
3.2. TÜRKİYE ŞEKER SANAYİNDE ÜRETİM.....	205
3.2.1. Türkiye’de Şeker Sanayiinin Durumu.....	206
3.2.1.1. Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Uygulanan Şeker Politikaları..	206
3.2.1.2. Şeker Fabrikalarının Kurumsal Yapısı Olarak TÜRKŞEKER.....	220
3.2.1.3. Türkiye’de Şeker Sanayiinin Mevcut Durumu.....	224
3.2.1.3.1. Şeker Arz ve Talebi.....	225
3.2.1.3.2. Hammadde Kaynağı Olarak Şeker Pancarı Üretimi.....	229
3.2.1.3.3. Şeker Sanayiinde Üretim ve Verimlilik Durumu.....	237
3.2.1.3.4. Şeker Sanayiinde İşgücü ve Ücretlerin Durumu.....	242
3.2.1.3.5. Şeker Sanayiinde Satış Fiyatları, İhracat ve İthalat Durumları.....	252

3.2.1.3.6. Şeker Sanayiinde Yan Ürünler Üretimi.....	257
3.2.1.3.7. Nişasta Bazlı Şeker Üretim, Satış, Fiyat, İhracat ve İthalatı	261
3.2.2. Türkiye’de Uygulanan Şeker Politikalarının Toplumsal Yansımaları	263
3.2.2.1. Şeker Sektöründe Yaşanan Dönüşümün Göç ve İstihdam Üzerindeki Etkileri.....	264
3.2.2.2. Hammadde Kaynağı Olarak Şeker Pancarı ve Şekerin Stratejik Önemi	265
3.2.2.3. Sözleşmeli Tarım Uygulaması ve Şeker Pancarı Tarımı Üzerindeki Etkileri.....	271
3.3. ŞEKER SANAYİİNDE ÖZELLEŞTİRME SÜREÇLERİ VE SÜRECE YÖNELİK TEPKİLER	273
3.3.1. Şeker Sanayiinde Özelleştirme Süreci.....	274
3.3.1.1. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilme Süreci	274
3.3.1.2. TÜRKŞEKER’in Özelleştirilmesi Politikalarına Yönelik Eleştiriler ...	282
3.3.1.3. Alternatif Özelleştirme Politikası Önerileri	284
3.3.1.4. Şeker Sanayiinde Özelleştirmenin Sosyal Yansımaları	288
3.3.1.5. Şeker Sanayiinde Özelleştirme Süreci Sonrası Alt İşveren İlişkilerinin Oluşumu	291
3.3.2. Şeker-İş Sendikasının Özelleştirme Karşıtı Tavırları ve Mücadelesi.....	295
3.3.2.1. Şeker-İş Sendikasının Tarihsel Gelişim Süreci.....	296
3.3.2.2. Şeker-İş Sendikasının Özelleştirmeye Karşı Mücadelesi	301
3.3.2.3. Şeker-İş Sendikasının Özelleştirmeye Alternatif Olarak Geliştirdiği Üretici-İşçi-Devlet Modeli	314
3.4. ŞEKER SANAYİİNDE ÖZELLEŞTİRME SÜREÇLERİNE ALTERNATİF OLARAK KOOPERATİFLEŞME.....	319
3.4.1. Dünya Şeker Sanayiinde Kooperatifçiliğin Konumu	320
3.4.2. Türkiye Şeker Sanayiinde Kooperatifçiliğin Gelişimi.....	321
3.4.2.1. Pancar Kooperatiflerinin Kuruluşu ve Pankobirlik’in Oluşumu.....	322
3.4.2.2. Pankobirlik’in Kurumsal Yapısı	326
3.4.3. Pankobirlik’in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Bakışı	331
3.4.4. Pankobirlik’in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Tutumuna Karşı Eleştiriler	336

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE ŞEKER SANAYİNDEKİ ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ ŞEKER İŞÇİLERİ VE PANCAR ÇİFTÇİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE ALTERNATİF ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

4.1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	341
4.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	342
4.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	344
4.3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi.....	347
4.3.2. Araştırmanın Kısıtları	354
4.3.3. Görüşme Soruları.....	355
4.4. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ	357
4.4.1. Görüşmelerin Değerlendirilmesi ve Yorumlanması.....	359
4.4.1.1. Şeker Sektörünün Temsilcileri.....	359
4.4.1.1.1. Pancar Kooperatifleri Birimleri.....	359
4.4.1.1.2. Şeker-İş Sendikası Şubeleri.....	364
4.4.1.1.3. Kooperatif ve Sendikanın Üye Profili	368
4.4.1.1.4. Pancar Üreticilerinin Karşılaştıkları Problemler	374
4.4.1.1.5. Pancar Çiftçilerinin ve Şeker İşçilerinin Borçluluk Durumu	382
4.4.1.2. Şeker Pancarının Stratejik Ürün Olması	385
4.4.1.2.1. Stratejik Bir Ürün Olarak Şeker Pancarı	385
4.4.1.2.2. Nişasta Bazlı Şeker ve Tatlandırıcı Sorunu.....	393
4.4.1.3. Şeker Üretiminde Kota Sorunu	400
4.4.1.4. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Genelden Özele Değerlendirmeler.....	405
4.4.1.4.1. Türkşeker Bünyesindeki 14 Şeker Fabrikasının Özelleştirilmesi Süreci ve Türkşeker'in Pazar Payının Düşmesi	406
4.4.1.4.2. Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Şeker Fabrikalarının Özelleştirilme Süreçleri veya İhtimalleri.....	416
4.4.1.4.3. Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Şeker Fabrikalarının Arazilerinin Bulunduğu Konumların Değerlendirilmesi.....	427
4.4.1.5. Beş Yıl Üretime Devam Şartı ve Fabrikaların Akıbeti	431
4.4.1.5.1. Beşinci Yılın Sonunda Üretimin Devam Edebilme İhtimali.....	432
4.4.1.5.2. Araştırma Örnekleme İçerisinde Yer Alan Şeker Fabrikalarının Kapasite ve Verimlilikleri	438

4.4.1.6. Şeker Sektöründeki Üretici Sınıfların Geleceği.....	443
4.4.1.6.1. Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Bölgelerdeki Pancar Üreticilerinin Geleceği	443
4.4.1.6.2. Araştırma Örnekleme Kapsamındaki Şeker Fabrikalarında Çalışan Şeker İşçilerinin Geleceği.....	449
4.4.1.6.3. Melas Üretimine Bağlı Olarak Hayvancılığın Geleceği.....	462
4.4.1.7. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Mücadeleler	467
4.4.1.8. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Alternatif Arayışlar.....	477
4.4.1.8.1. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Halinde Özel Mülkiyet ya da Kooperatif Mülkiyeti Tercihi	477
4.4.1.8.2. Pankobirlik Bünyesindeki Fabrikalarda Yer Alan Çalışan Profili .	486
4.4.1.8.3. Pankobirlik'in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Alternatif Arayışı.....	490
4.4.1.8.4. Şeker-İş Sendikası'nın Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Alternatif Arayışı.....	498
4.4.1.8.5. Üretici ve İşçi Dayanışmasının Birlikte Kurgulandığı Alternatif Bir Sistem Arayışı	502
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	522
KAYNAKÇA	534
ÖZGEÇMİŞ.....	578

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ASOK	: Ağır Sanayii ve Otomotiv Kurumu
ASR	: Amerikan Şeker Rafinerisi
BELGACOM	: Belçika Telekomünikasyon Şirketi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BÜKOOP	: Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIBE	: Uluslararası Avrupa Pancar Üreticileri Konfederasyonu
CIRIEC	: Uluslararası Kamu, Sosyal ve Kooperatifçilik Ekonomisi Mrkz.
CITS	: Şeker Teknolojisi Uluslararası Komisyonu
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇELBOR	: Çelik Çekme Boru Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
ÇİTOSAN	: Türkiye Çimento Sanayii Anonim Şirketi
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DHMI	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DİTAŞ	: Deniz İşletmeciliği ve Tankercilik Anonim Şirketi
DMO	: Devlet Malzeme Ofisi
DOK-GEMİ İŞ	: Türkiye Liman, Dok ve Gemi Sanayii İşçileri Sendikası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DSO	: Devlet Sanayi Ofisleri
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
E.T.	: Erişim Tarihi
EBK	: Et ve Balık Kurumu
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ERDEMİR	: Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi
ESAM	: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
ESOP	: Çalışan İçin Hisse Senedi Sahipliği Planı
et al.	: ve diğerleri
ETUI	: Avrupa Sendikalar Enstitüsü
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GTB	: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HFCS	: Yüksek Fruktozlu Mısır Şurubu
ICA	: Uluslararası Kooperatifçilik Birliği
ICUMSA	: Tekdüzen Şeker Analiz Metotları Uluslararası Komisyonu
IIRB	: Uluslararası Şeker Pancarı Araştırma Enstitüsü
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IRU	: Uluslararası Raiffeisen Kooperatifleri Birliği

ISO	: Uluslararası Şeker Örgütü
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülleri
İGSAŞ	: İstanbul Gübre Sanayii Anonim Şirketi
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSDEMİR	: İskenderun Demir Çelik Anonim Şirketi
İŞGEM	: İş Geliştirme Merkezleri
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KARDEMİR	: Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
KESK	: Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİGEM	: Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi
KİKYME	: Kendi İşini Kuracaklar İçin Düzenlenen Mesleki Eğitim Hiz.
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
KOİDD	: Küçük Ölçekli İş Kurma Danışmanlık Desteği
KOSGEB	: KOBİ'leri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MEMUR-SEN	: Memur Sendikaları Konfederasyonu
MKE	: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NBŞ	: Nişasta Bazlı Şeker
OHAL	: Olağanüstü Hal
ORÜS	: Orman Ürünleri Sanayi Anonim Şirketi
OVP	: Orta Vadeli Program
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ÖSDP	: Özelleştirme Sosyal Destek Projesi
ÖUHK	: Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun
ÖYK	: Özelleştirme Yüksek Kurulu
PANDER	: Şeker Pancarı ve Şeker Üreticileri Derneği
PANKOBİRLİK	: Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği
PETKİM	: Petrokimya Holding Anonim Şirketi
PETROL-İŞ	: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası
POAŞ	: Petrol Ofisi Anonim Şirketi
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü
R.G.	: Resmi Gazete
RSA	: Rafine Şeker Birliği
SEK	: Süt Endüstrisi Kurumu
SEKA	: Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Anonim Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞDB	: Şeker Dairesi Başkanlığı
ŞEKER-İŞ	: Türkiye Gıda ve Şeker Sanayii İşçileri Sendikası
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TAPDK	: Tütün ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCZB	: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası
TDÇİ	: Türkiye Demir Çelik İşletmeleri
TDİ	: Türkiye Denizcilik İşletmeleri Anonim Şirketi
TDV	: Türk Demokrasi Vakfı

TEDAŞ	: Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEK	: Türkiye Elektrik Kurumu
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş.
TES-İŞ	: Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası
THY	: Türk Hava Yolları
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKİ	: Türkiye Kömür İşletmeleri
TKK	: Türk Kooperatifçilik Kurumu
TKKMB	: Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Anonim Şirketi
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TTK	: Türkiye Taşkömürü Kurumu
TURBAN	: Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası Anonim Şirketi
TUSAŞ	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketi
TÜGSAŞ	: Türkiye Gübre Sanayii Anonim Şirketi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜMOSAN	: Türk Motor Sanayii Anonim Şirketi
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜRKİYE KAMU-SEN	: Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu
TÜRKŞEKER	: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TYÇP	: Toplum Yararına Çalışma Programları
TZDK	: Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Anonim Şirketi
USAID	: Amerikan Dış Yardım Örgütü
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
WABCG	: Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği
WB	: Dünya Bankası
YEMSAN	: Türkiye Yem Sanayii Anonim Şirketi
YİYH	: Yeniden İşe Yerleştirme Hizmetleri
yy.	: Yüzyıl
ZMO	: Ziraat Mühendisleri Odası

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Özelleştirmelere Alternatif Yaklaşımların Tipolojisi	63
Tablo 2.1. Özelleştirme Ana Planı Kapsamında KİT'lerin Özelleştirilme Öncelikleri ..	94
Tablo 2.2. Özelleştirmelerin İşsizlik Üzerindeki Etkileri	119
Tablo 2.3. KİT'lerde ve Özelleştirme Programındaki Kuruluşlarda Yer Alan İstihdam Sayıları (1985-2017)	120
Tablo 3.1. Dünyada Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Üretimi (Ham Şeker)	196
Tablo 3.2. Dünyada Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Üretimi (Beyaz Şeker)	197
Tablo 3.3. 10 Büyük Şeker Üreticisi Ülke (Milyon Ton)	198
Tablo 3.4. 10 Büyük Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Üreticisi (Milyon Ton).....	199
Tablo 3.5. 10 Büyük Şeker Tüketicisi Ülke (Milyon Ton)	200
Tablo 3.6. Dünya Şeker Dengesi (Milyon Ton).....	201
Tablo 3.7. Dünyada HFCS Üretimi (Milyon Ton).....	204
Tablo 3.8. Türkiye'de Şeker Endüstrisine Yön Veren Yasal Düzenlemeler	217
Tablo 3.9. Türkiye'de Şeker Üretimi Gerçekleştiren Şirketler	218
Tablo 3.10. Türkiye'de Pancar Şekeri ve NBŞ Kotası (A Kotası-Bin Ton)	226
Tablo 3.11. Türkiye'de Pancar Şekeri ve NBŞ Kotası (A+B Kotası-Bin Ton)	227
Tablo 3.12. Türkiye'de Pancar Şekeri Üretim ve Satış Durumu (Bin Ton)	228
Tablo 3.13. Türkiye'de Şeker Pancarı Ekim, Üretim ve Fiyatları (2002-2017)	230
Tablo 3.14. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin Şeker Pancarı Ekim, Üretim ve Fiyatları (2006-2017).....	231
Tablo 3.15. Türkiye'de Şeker Fabrikaları Kampanya Değerleri (2016-2017).....	233
Tablo 3.16. Türkiye'de Özel ve Kamu Şeker Fabrikalarının Bedeli Ödenen Pancar Üretimine Göre Ortalama Verimlilikleri (2000-2016).....	235
Tablo 3.17. Türkiye'de Şeker Fabrikalarının Pancar Verimlilikleri (2016)	236
Tablo 3.18. Türkiye'de Kota-Üretim İlişkisi (2011-2018)	237
Tablo 3.19. Türkiye'de Yıllar İtibariyle Şeker Üretimi (2011-2018)	238
Tablo 3.20. TÜRKŞEKER'de Yıllar İtibariyle Şeker Üretimi (2011-2018)	239
Tablo 3.21. TÜRKŞEKER'de Norm Kadro Yapısı [Yıl Sonu] (2001-2017)	243
Tablo 3.22. TÜRKŞEKER'de Çalışan Personelin Durumu [Şeker Sanayii Fiili Ortalama] (2008-2017).....	244
Tablo 3.23. TÜRKŞEKER'de Çalışanların Statü Yapısı [2017 Yıl Sonu].....	245
Tablo 3.24. TÜRKŞEKER'de Çalışanların Cinsiyet Durumları [2017 Yıl Sonu]	246
Tablo 3.25. TÜRKŞEKER'de Çalışanların Kıdem Durumu [2017 Yıl Sonu]	246
Tablo 3.26. TÜRKŞEKER'e ait Şeker Fabrikalarında İşgücünün Yapısı (2008-2017).....	248
Tablo 3.27. Şeker Sektöründe İşgücü Maliyetinin Bölünüşü [%] (2007-2015)	249
Tablo 3.28. Şeker Sektöründe Fiili Olarak Çalıştırılan Saat Başına İşgücü Maliyeti [TL/Saat] (2007-2015)	250
Tablo 3.29. Şeker Sektöründe Çıplak Ücret ve Yan Ödemelerin Karşılaştırılması [%] (2007-2015).....	251

Tablo 3.30. TÜRKŞEKER'in Pazarlama Yılları İtibariyle Şeker Satışları (2002-2018)	253
Tablo 3.31. Türkiye'de Pancar Şekeri Satış Fiyatları [TL/kg] (2011-2017)	255
Tablo 3.32. Türkiye'de Şeker İthalat-İhracatı [Ton] (2007-2017)	256
Tablo 3.33. Türkiye Şeker Sanayiinde Melas Üretimi [Bin Ton] (2002-2017)	257
Tablo 3.34. TÜRKŞEKER'de Yaş Pancar Posası Üretimi [Ton] (2002-2018)	258
Tablo 3.35. TÜRKŞEKER'de Etil Alkol Üretimi [Bin Litre] (2002-2018)	260
Tablo 3.36. Türkiye'de NBS Üretim ve Satış Durumu [Bin Ton] (2011-2017)	261
Tablo 3.37. Türkiye'de NBS Satış Fiyatları [TL/kg] (2010-2017)	262
Tablo 3.38. Türkiye'de NBS İthalat-İhracatı [Bin Ton] (2008-2017)	263
Tablo 3.39. 2018 Yılında Satış İşlemi Gerçekleştirilen Şeker Fabrikaları	279
Tablo 3.40. 2018 Yılı İtibarıyla Şeker Fabrikalarında Kamu-Özel Sektör Dağılımı	281
Tablo 4.1. Araştırma Modelinin Oluşturulması	346
Tablo 4.2. Görüşmeci Listesi	352
Tablo 4.3. Görüşmelerin Analizi Sonucunda Oluşturulan Metaforlar ve Alt Kategoriler	357

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1. Son 10 Yıllık Beyaz Şeker ve Ham Şeker Fiyat Seyri (Dolar/Ton).....	203
Grafik 3.2. Türkiye’de Pancar Eken Çiftçi Sayıları (2002-2017).....	234
Grafik 3.3. Türkiye’de Pancar Üretimi (2006-2017).....	234
Grafik 3.4. Türkiye’de Şeker Üretimi (2002-2017).....	240
Grafik 3.5. Pancar Şekeri Üretiminde TÜRKŞEKER’in Payı (2002-2017).....	241
Grafik 3.6. Türkiye’de Şeker Üretiminde Kampanya Süreleri (2008-2018).....	241

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Üretimini Yapıldığı Ülkeler	195
Şekil 4.1. Türkiye Şeker Fabrikaları Haritası.....	349

ÖNSÖZ

Türkiye’de şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin üretici sınıflar üzerindeki etkileri ve alternatif model arayışlarının irdelendiği bu tez çalışması uzun soluklu bir sürecin ve yoğun bir çabanın karşılığında ortaya konulmuş; çok sayıda insanın emekleriyle son halini almıştır. Tezin hazırlanması ve savunulması sürecinde katkı sağlayan, fikir ve eleştirileriyle tezin tamamlanmasında emekleri bulunan ve akademik çalışmalarım süresince yardımlarını esirgemeyen tez izleme komitesi üyeleri Doç.Dr. Mustafa Öztürk, Doç.Dr. Çağatay Edgücan Şahin ve danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Osman Kürşat Acar’a teşekkürlerimi sunarım. Tez jürisinde yer alan ve teze yönelik fikir ve eleştirileriyle tezin son şeklini almasında emekleri olan Dr. Öğretim Üyesi Umut Ulukan ve Dr. Öğretim Üyesi Esra Kılıç’a da katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca alan araştırması sürecinde araştırmaların gerçekleştirildiği bazı şehirlere ulaşımının sağlanması noktasındaki katkılarından dolayı Öğr. Gör. Çağdaş Türkoğlu’na, araştırma verileri kapsamında toplanan ses kayıtlarının kâğıda dökümünde emekleri geçen sevgili öğrencilerim, Hazal Güven, Büşra Soydemir, Hüsem Demirler, Begüm Zaimoğlu, Eda Cerman ve Azad Koçoğlu’na teşekkür ederim.

Çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında SDÜ-ÖYP-05540-DR-13 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir. Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı Koordinatörlüğü Birimi çalışanlarına yardımları için teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde büyük emekleri olan ve en zor zamanlarımda bana destek ve sahip çıkan anne ve babama minnettarım. Hayatımın her anını paylaştığım sevgili eşim, Huriye’ye, zorlu tez yazım sürecinde bana verdiği hem duygusal hem de psikolojik destek için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak; araştırma süreci esnasında gerçekleştirdiğim mülakatlara katılan ve alın teriyle memleketin dört bir yanındaki şeker fabrikalarında ve pancar tarlalarında emeklerini sarf eden şeker işçileri ve pancar üreticilerinin tamamına teşekkür eder ve saygılarımı sunarım.

Çalışmanın, Türkiye’deki kooperatifçilik yazınına katkı sağlaması temennisiyle..

GİRİŞ

Özelleştirme kavramı, neo-liberal iktisadi politikaların önemli bir argümanı olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle; gelişmiş ülkelerde, mülkiyeti kamuya ait olan pek çok sanayii dalı ya da sektörde gerçekleştirilen özelleştirmeler, neo-liberal iktisadi politikaların gerekliliği olarak görülmüş ve özelleştirmelerin gerçekliği tüm topluma kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan; gelişmiş Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de özelleştirmelere yönelik politikalar ve birtakım uygulamalar 1980’li yıllardan itibaren hızla yaşama geçirilmiştir. Bugün gelinen nokta itibariyle; özelleştirme politikalarının Türkiye’de en belirgin hissedildiği alanlardan birisi de şeker sanayii olmuştur.

Cumhuriyet’in kurulumuyla birlikte üç beyazdan biri olarak anılan ve fabrikalarının oluşum süreci bakımından 90 yılın üzerinde bir geçmişe sahip olan şeker üretimi, 2000’li yılların başında çıkan 4634 sayılı Şeker Kanunu’na kadar tamamıyla kamu kontrolünde sürdürülmüştür. 2000’li yılların başında yaşanan ekonomik krizin ardından Türkiye’de, krize karşı reçete olarak sunulan IMF Stand-By antlaşmalarının gereği olarak talep edilen, tarıma dayalı sanayi dallarındaki kamu ağırlığının tamamen tasfiye edilmesine yönelik düzenlemelerin gerçekleştirildiği alanlardan birisi de şeker sektörü olmuştur. Bu talepler doğrultusunda; 2000’li yılların başından bu yana özelleştirme programı içerisine dahil edilen şeker fabrikaları, Şubat 2018 tarihinde gerçekleştirilen Türkşeker’e ait 14 şeker fabrikasının özelleştirme sürecine girmesiyle birlikte Türkiye’de şeker sektörünün geleceği açısından geri döndürülemeyecek bir sürece doğru itilmiştir.

Şeker fabrikaları üzerindeki kamu ağırlığının tasfiye edilmeye başlanmasıyla birlikte tarıma dayalı bir sanayii dalı olmasından da kaynaklı olarak şeker sektörü bünyesinde yer alan başta pancar çiftçileri ve şeker işçileri olmak üzere; pancarın, fabrikalara taşınma sürecinde yer alan nakliyeciler, küspe üretimi üzerinden hayvancılıkla uğraşan kesimler ve şeker tüketimini talep eden geniş halk kesimleri açısından birtakım belirsizlikleri beraberinde getiren bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Türkiye’deki şeker üretiminin azalmasına yol açacak bu sürecin; pancar üreticileri açısından yaratacağı en büyük belirsizlik, şeker pancarı üretiminin belirli bölgelerde tamamıyla yok olacağına yönelik duyulan endişelerden oluşurken, şeker işçileri ise;

kamu güvencesi içerisinde yıllarca çalıştıkları ve alanlarında uzmanlaştıkları işlerini kaybetme korkusunu yoğun olarak hissetmektedir. Benzer şekilde; Türkiye'deki şeker üretiminin azalmasına bağlı olarak, şeker alternatif bazı yapay tatlandırıcılar ve nişasta bazlı şekerlerin yaygınlaşmaya başlaması da, geniş toplum kesimleri üzerinde çok ciddi sağlık sorunlarına yol açarak, halk sağlığını tehdit eden bir hal almaktadır.

Diğer taraftan; Türkiye'de şeker sanayiinin, tarım ve hayvancılık üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, şeker sanayiinin böylesi bir yan sanayii yaratan altyapısıyla, özellikle uluslararası tarım tekellerinin dikkatini çeken bir alan haline geldiğini ifade etmek mümkündür. Bu noktada; mısır nişastası aracılığıyla şeker üretiminde bulunan Cargill gibi uluslararası tarım tekelleri, kendilerine pazar yaratma çabası içerisinde ülkelerin şeker üretim politikalarına yön vermeye çalışmaktadır. Cargill, piyasasını ele geçirmeyi hedeflediği hemen hemen her ülkede, şeker üretimini kontrol altına alarak, doğal şeker alternatif olan ve üretim maliyetlerinin görece daha ucuz olduğu nişasta bazlı şeker üretimini, bu ülkelerde yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Ocak 2018 tarihinde yayımlanan Cargill'e ait şeker sektörü raporunun ardından, bir ay sonra Türkşeker'e ait 14 şeker fabrikasının özelleştirme kararının alınması, Türkiye'de gündemin şeker sanayiinin geleceği üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Genel itibarıyla çalışma; dört ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; ekonomi genelinde müdahale ve serbestlik ilişkisi üzerinden özelleştirme kavramı ve sendikaların, özelleştirmeler karşısındaki konumlanışı üzerine teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda; öncelikle, iktisadi yapılar içerisindeki müdahale ve serbesti ilişkisi uzun uzadıya incelenmiş ve özellikle iktisadın temel bir bilim haline gelmeye başladığı 18. yüzyıldan günümüze, gerek iktisat düşünürlerinin, gerekse de iktisadın yaşama uygulandığı bu dönemlerin akımları ve etki sahaları, müdahale ve serbestlik üzerinden analiz edilmiştir. Geç 20. yüzyıla kadar varan bu sarmal içerisinde özelleştirmeler, yeni bir iktisadi serbesti politikasının bir parçası olarak giderek belirginleşmeye başlamış ve bu akımın yansımaları gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümün ikinci alt başlığında; özelleştirme literatürü tüm detaylarıyla vurgulanmak istenmiştir. Bu amaçla; özelleştirme kavramsal düzeyde tanımlanmış, ardından da amaçları ve nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Akabinde; özelleştirmenin farklı uygulama yöntemleri alt başlıklarla irdelenmiş ve özelleştirmelerin hangi koşullar ve kapsamalar altında belirlendiği ifade edilmiştir.

Sonrasında; özelleştirme politikalarının sermaye kesimi, emekçiler ve genel halk kitlesi üzerindeki pozitif ve negatif etkileri irdelenmeye çalışılmış ve bunun ardından özelleştirmelere alternatif politikaların neler olabileceğine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. Birinci bölümün üçüncü alt başlığında ise; özelleştirmelerin çalışma yaşamına etkileri başlıklar halinde ele alınmıştır. Bu başlıklar içerisinde; özelleştirmenin; devletin işveren konumunun dönüşümü, işgücü piyasaları, ücretler, çalışma koşulları ve sosyal haklar, sosyal güvenlik, bireysel iş ilişkileri, sendikalar ve toplu pazarlık hakları üzerine etkileri analiz edilerek literatür değerlendirmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde; birinci bölümde ele alınan özelleştirme literatürü, Türkiye özelinde irdelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak; Türkiye'deki özelleştirme uygulamaları tarihsel bir gelişim evresi içerisinde 1980 öncesi ve sonrası dilimlerde ele alınmıştır. Ardından; Türkiye'de özelleştirme uygulamaları hukuksal bir çerçeve içerisinde irdelenmiş ve başta Anayasa ve yasalar olmak üzere 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu ve bu kanunda meydana gelen tüm güncel gelişmeler Resmi Gazete verileriyle takip edilmeye çalışılmıştır. Sonrasında; Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarıyla birlikte KİT'lerin özelleştirilmesi, tarımda yaşanan özelleştirme gibi başlıklar irdelenmiş ve özelleştirmeler sonucunda yaşanan işsizlik süreçleri ve işsiz kalan kesimlere yönelik olarak sağlanan özelleştirme sosyal destek projeleri analiz edilmiştir. İkinci bölümün ikinci alt başlığında; Türkiye'deki sendikaların özelleştirmeye bakış açıları ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk etapta; sendikaların özelleştirmeler karşısında olumlu ve olumsuz tavırları irdelenmeye çalışılmıştır. Bunu takiben; Türkiye'de işçi konfederasyonlarının özelleştirmeye bakışı; üç ana işçi konfederasyonu olan Türk-İş, Disk ve Hak-İş özelinde değerlendirilmiştir. Ardından; Türkiye'deki memur konfederasyonlarının özelleştirmeye yönelik bakış açısı; Türkiye Kamu-Sen, Kesk ve Memur-Sen üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Akabinde; Türkiye'de işveren konfederasyonlarının özelleştirmeye bakış açıları değerlendirmeye alınmış ve bu doğrultuda TİSK'in özelleştirmelere yönelik bakış açısı değerlendirilmiştir. Genel itibarıyla işçi konfederasyonları ve memur konfederasyonlarının özelleştirme kavramına yönelik bakışı; ideolojik perspektif ve üye kaybı korkusundan kaynaklı net karşı çıkışlar içermekle birlikte sosyal tedbirlere dayalı bir özelleştirme politikasından yana olduklarını göstermektedir. İşveren konfederasyonları ve birtakım iş insanları dernekleri

ise; özelleştirme politikalarını, neo-liberal iktisadi düzenin olmazsa olmazı olarak görmektedirler. Bu alt bölümün son başlığı olarak; çalışanlara mülkiyet edinim hakkı sağlayan özelleştirme uygulamalarının sendikalar üzerindeki etkilerine değinilmiş ve Türkiye'deki Kardemir Demir-Çelik fabrikasında yaşanan deneyimden dipnotlar aktarılarak tartışmaya açılmıştır. İkinci bölümün üçüncü alt başlığında ise; Türkiye'de özelleştirme politikalarına karşı bir alternatif olarak kooperatifleşme tartışması başlatılmıştır. Bu noktada; ilk etapta kooperatifçilik kavramına ve ilkelerine değinilmiş ardından dünya genelindeki kooperatifçilik hareketlerinden bahseden ve yeni kooperatifçilik hareketlerinin bugün ilerlediği yola değinilmiştir. Bu yol haritası ışığında; Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden günümüze izlediği seyre bakılmış ve Türkiye'deki işçi ve tarımsal üretim kooperatiflerinin varlığı, gelişememe nedenleri ve potansiyel uygulanabilme imkanları analiz edilmeye çalışılmıştır. Son olarak; Türkiye'de hızla büyüyen yeni kooperatifçilik deneyimleriyle özellikle tarımda belirli ürünlerle ivme kazanan yeni bir tür üretici örgütlenmesi çabasına değinilmiştir.

Üçüncü bölümde; ilk iki bölümde değerlendirilen özelleştirme literatürü ve özelleştirmeler karşısında alternatif bir yol olarak kooperatifleşme tartışmaları, Türkiye'de şeker sanayii üzerinden gözlemlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümün ilk alt başlığında; şeker sanayii ve dünya genelinde şeker sanayiinin gelişimi ele alınmış ve bu başlık altında; şekerin hammaddesi olarak şeker pancarı ve şeker kamışının dünya genelindeki konumu, dünyadaki şeker sanayiinin tarihsel gelişimi, dünya şeker üretim, tüketim, fiyat ve şekere alternatif olarak görülen nişasta bazlı şeker üretimi verileri detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve genel olarak şekerin dünya ölçeğindeki panoraması çizilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümün ikinci alt başlığında; Türkiye şeker sanayiinin durumu, hem tarihsel, hem de istatistiki verilerle değerlendirilmiş ve bu noktada Cumhuriyet'in kurulumundan itibaren şeker fabrikalarının tarihsel gelişim süreçleri, Türkiye'de şeker sanayiinin kamu iktisadi teşebbüsü olarak oynadığı rol ve Türkşeker'in kurulumu, Türkiye şeker sanayiinin mevcut durumunu gözler önüne sermek suretiyle Türkiye'de şeker arz ve talebi, hammadde kaynağı olarak şeker pancarı üretimi, şeker sanayiinde üretim ve verimlilik, işgücü ve ücret seviyeleri, şeker fiyatları, ithalat ve ihracatı, şeker sanayii aracılığıyla geliştirilen yan sanayii ürünleri ve şekere alternatif olarak ortaya çıkarılmaya çalışılan ve bir halk sağlığı sorunu olan nişasta bazlı

şeker üretimine dair genel değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin akabinde; Türkiye’de uygulanan şeker politikalarının toplumsal yansımalarını gözlemleyebilmek adına, şeker sektöründeki dönüşümlerin yarattığı göç ve istihdam hareketleri, şeker pancarının ve şekerin stratejik önemi, sözleşmeli tarım uygulamasının şeker pancarı üretiminde yarattığı etkiler analiz edilmiştir. Üçüncü bölümün üçüncü alt başlığında; şeker sanayiindeki özelleştirme süreçlerinin tarihsel gelişimi ekseninde Türkşeker’in özelleştirilmesine yönelik eleştiriler, alternatif özelleştirme politikası arayışları, şeker sanayiindeki özelleştirmelerin sosyal yaşama yansımaları ve özelleştirme süreçleriyle birlikte ilerleyen şeker sektöründeki taşeron ilişki ağlarının oluşumu gibi başlıklar değerlendirilmiştir. Diğer taraftan; şeker sanayiindeki özelleştirme süreçlerinden en çok etkilenecek kesimlerden biri olan şeker işçilerinin örgütlü temsilcisi olan Şeker-İş Sendikası’nın tarihsel gelişim süreci içerisinde özelleştirme politikaları karşısındaki pozisyonu, hukuksal mücadeleleri ve özelleştirmeler karşısında alternatif üretmeye çalıştıkları bir model olarak üretici-işçi-devlet modeli detaylarıyla incelemeye alınmıştır. Üçüncü bölümün dördüncü alt başlığında ise; şeker sanayiindeki özelleştirme süreçleri karşısında alternatif bir yapılanma olarak dikkatleri çeken kooperatifleşme tartışmaları teorik bir eksende ele alınmıştır. Bu kapsamda; ilk olarak, dünya şeker sanayii içerisindeki kooperatifçilik örnekleri ve gelişmiş ülkelerdeki üretici örgütlenmelerinin şeker sanayiindeki konumları ve şirketleşme dinamiklerine teorik bir çerçeve içerisinde bakılırken, ardından Türkiye özelinde şeker pancarı üreticilerinin temsilcisi olan pancar kooperatifleri ve üst bir örgütlenme modeli olarak Pankobirlik’in oluşum süreci ve kurumsal yapılanması değerlendirmeye alınmıştır. Ardından; Pankobirlik’in, Türkiye’de şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik perspektifi ve işletme devri yöntemiyle bu fabrikaların yönetimine talip olması değerlendirilmiş ve son olarak; Pankobirlik’in, özelleştirme süreçleri karşısındaki tutumuna yönelik eleştirel bakış açıları dikkate alınarak pancar ekicilerinin üst örgütlenmesi olan bu kooperatifin, kooperatifçilikten giderek uzaklaşan ve şirketleşen bir yapılanmaya dönüştüğüne dair dile getirilen eleştiriler analiz edilmeye çalışılmıştır.

İlk üç bölümde ifade edilen olgusal perspektif doğrultusunda; Türkiye’de şeker sektörü içerisinde yer alan toplumsal kesimlerin, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karşısındaki tepkilerinin ve bu sürece karşı geliştirmeye çalıştıkları alternatif çözüm

yollarının irdelenmeye çalışıldığı dördüncü bölümde ise; gerçekleştirilen alan araştırmasıyla şeker fabrikalarının yer aldığı yedi yerleşim yerinde (Burdur, Uşak, Afyonkarahisar, Ilgın, Konya, Kütahya, Eskişehir), bunun yanı sıra; pancar kooperatifi bulunan Dinar ilçesi ve iki üretici örgütün genel merkezlerinin bulunduğu Ankara ili olmak üzere toplamda dokuz yerleşim yerinde; pancar üreticilerinin temsilcisi olan Pankobirlik ve ona bağlı birim kooperatiflerde yer alan yedi temsilci ve şeker işçilerinin örgütlü gücü olan Şeker-İş Sendikası ve ona bağlı şubelerde yer alan sekiz temsilciyle birlikte toplamda 15 temsilciyle yarı yapılandırılmış soru formlarına dayanan görüşme soruları aracılığıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin yanı sıra; pancar üreticileri ve şeker işçilerinin kendi tepki ve beklentilerini gözlemleyebilmek adına Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları bünyesinde yer alan toplamda beş şeker işçisi ve Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde yaşayan beş pancar üreticisiyle de görüşmelerde bulunulmuştur. 2018 yılının Ağustos ayında gerçekleşen ilk görüşmelerle başlayan alan araştırması süreci, büyük çoğunluğu 2018 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen toplamda 25 adet derinlemesine görüşmeyle tamamlanmıştır. Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde; hem Türkiye'deki şeker sanayiinin temel problemleri, hem de araştırmaya konu olan şeker fabrikalarının yer aldığı illerde pancar üreticileri ve şeker işçilerinin yaşadığı sorunlara yönelik sorular sorulmuştur. Belirlenen sorular ışığında, sekiz ana başlık içerisinde yer alan, toplamda 20 alt başlıkta değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Türkiye'de şeker fabrikalarında yaşanan özelleştirme süreciyle birlikte, tarımsal bazlı bir sanayii dalı olan şeker üretimi, belirgin oranda azalma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu durum; başta şeker fabrikalarında çalışan on binlerce sendikalı şeker işçisinin, kamu işçisi olmaktan kaynaklanan istihdam güvencesini kaybetmesine, işsiz kalmasına ya da erkenden emekli edilmesine yol açarken, diğer taraftan; günümüz itibarıyla sayıları 100 binin üzerinde olan ve ortaklarıyla birlikte neredeyse 1,5 milyon insanı ilgilendiren Pankobirlik'in varlık koşullarını da derinden etkileyecektir. Gerçekleştirilen çalışmada; Türkiye şeker sanayiinde yaşanan özelleştirmelerin ve özelleştirme sürecinin ortak kaybedenleri olan şeker fabrikaları bünyesindeki şeker işçileri ile hammadde üretimini sağlayan pancar üreticilerine yansımaları alan araştırmasında elde edilen bulgular ışığında analiz edilecektir.

I.BÖLÜM

EKONOMİDE DEVLET MÜDAHALESİ TARTIŞMALARI VE SENDİKALARIN KONUMLANIŞI

Devletin tarihsel gelişim süreci içerisinde temelde üç ana işlevi yer almaktadır. Birinci işlev; toplumsal varlıkların sürdürülebilirliğini sağlayabilmek adına üretim biçimlerinin varlığını garanti altına alarak geliştirilmesini sağlamaktır. İkinci işlev; mevcut üretim ilişki ağlarının devamlılığının hedeflenmesidir. Üçüncü işlev ise; devletin kendi bünyesinden kaynaklı çıkarlarını ve gücünü korumayı amaçlamaktadır. Kamusal otorite, toplumu yönlendirici işlevselliğini uygulayabilmek için üretim süreçlerine, toplumsal işbölümünün yönetimine, sınıflar arası uyuşmazlıkların çözümlenmesinde, ülke savunmasının oluşturulmasında, toplumsal normların kurumsallaştırılmasına ve bu kuralların yaşama geçirilmesine, hakim ideoloji bağlamında müdahale etmektedir (Eroğul, 1990: 35).

Devletin müdahale sahası içerisinde olan alanlardan biri de iktisadi politikalar. Bu iktisadi politikaların bir kısmı kamuya geniş bir düzeyde müdahale olanağı sağlarken, bazı iktisadi sistemlerde müdahale oldukça sınırlı hatta bazen neredeyse yok denebilecek seviyelerde olabilmektedir. Bu kapsam içerisinde; bu bölümde ekonomide serbestlik ve müdahale içerisinde gel git yaşayan dünya iktisadi düzeninin geçmişten günümüze doğru bir değerlendirmesi yapılarak, özelleştirme olgusunun iktisadi yaşamın bir parçası haline nasıl geldiği ve çalışma hayatında bıraktığı izler analiz edilmeye çalışılacaktır.

1.1. SERBESTLİKTEN MÜDAHALEYE, MÜDAHALEDEN SERBESTLİĞE

Tarihsel gelişim süreci içerisinde devletin iktisadi yaşama yön verme üzerindeki rolü irdelendiğinde, Platon'dan Aristoteles'e uzanan ilk düşünürlerden ve ardından giderek Roma ve Ortaçağ iktisadi düşüncesi içerisinde yoğrulan devletin iktisadi hayata müdahil olma kaygısı, 1750'li yıllara kadar ana akım iktisadi düşünce haline gelen Merkantilist dönemde de etkisini korumuştur. Fransa'da Jean Bodin ve J.B. Colbert, İngiltere'de ise Thomas Munn ve Olivier Cromwell gibi iktisatçıların önderliğini

üstlendiği merkantilist doktrin; kamusal müdahale yoluyla ekonominin genel hatlarına müdahil olunmasının gerekli ve faydalı bir uygulama olduğunu ileri sürmüştür. Devlet, dış ticaret anlayışına yönelik sınırlamalar içerisinde ekonomik yaşama müdahalede bulunmuş ve bu süreç merkezîyetçi ulus devlet rejimlerinin doğuşuna tanıklık etmiştir. Dolayısıyla bu amaca yönelebilecek iktisadi politikaların uygulanabilmesinin ancak kamusal bir otorite kanalıyla gerçekleştirilebileceği düşüncesi bu dönemin temel düşünce dinamiğini oluşturmuştur (Kazgan, 1989: 31-33; Talas, 1969: 25-26).

İktisadi düşünceler içerisinde iktisat teorisinin ilk ekolü olarak değerlendirilen fizyokratlar ise; devlete ekonomi bünyesinde yer veren akımların karşısında durmuşlardır. Zenginliği merkantilizmin aksine üretime dayandıran bu anlayış; temelde “doğal düzen” ifadesiyle adlandırılan bir iktisadi yapının varoluşunun toplum adına yeterli olduğunu ve bu mekanizmanın hiçbir müdahale ve otoriteye ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir. Temel savunusunu Quesnay ve Turgot’un yaptığı Fizyokrasi düşüncesi “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” modellemesinin ilk örneğini oluştururken devletin temel üretim ve ticari faaliyetlere yönelik müdahil olma süreçlerini de dışarıda bırakmıştır. Klasik tabiriyle; devlet mekanizmasının yalnızca bayındırlık faaliyetleri sahasında var olduğu ve bunun dışındaki hiçbir iktisadi faaliyetin bir parçası olma niyetini taşımadığı, yalnızca vatandaşın can, mal ve kişisel hürriyetleri üzerinde güvence sağladığı bir sistemin temsiliyetini oluşturmuştur (Zeytinoğlu, 1981: 35).

İktisadi düşünceler sistematığı içerisinde, devlet mekanizmasının iktisat üzerinde birtakım işlevleri olduğuna dair yer alan görüşler içerisinde genel olarak döneme hakim olan iktisadi sistem belirgin bir şekilde kendi idealarını kabul ettirse de aynı iktisadi sistem içerisinde yer alan ve alternatif olma kaygısı taşıyan farklı düşünce sistemleri de ortaya çıkmıştır. Bu düşünce sistemleri içerisinde müdahale ve serbesti tartışması adeta terazinin iki kefesi gibi sürekli olarak bir toplumsal denge ve dengesizlik halini meydana getirmiş ve iktisadi politikalar üzerinde literatürün geliştiği 18. yüzyıldan bu yana müdahale ve serbesti tartışması tüm hızıyla dönem içerisinde hakim olan iktisat ideolojileri içerisinde tartışılmıştır. Bu çalışmanın takip eden bölümünde; dönemler itibarıyla 18, 19 ve 20. yüzyıllar içerisinde gözlemlenen düşünce akımları üzerinden tartışma değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.1.1. 18. ve 19. Yüzyıl Düşünürlerinde Ekonomiye Müdahale Tartışmaları

18. ve 19. yy düşünürlerinin iktisadi sistemler üzerindeki müdahale ve serbesti tartışmaları; bu düşünürlerin iktisadi düşünceler tarihi içerisindeki konumlanışlarına ve düşünceleri sonucunda ortaya çıkan bir takım modern iktisat okullarına bağlı olarak değişim göstermiştir. Bu başlıkta; bu değişimler belirlenen iktisadi görüşler ışığında ele alınarak dönemin ekonomik ve politik düzlemi ayırt edilmeksizin mevcut düşüncelerin sistem içerisinde bulunduğu uygulama ve müdahale süreçleriyle eşlenik bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

1.1.1.1. 18. ve 19. Yüzyıl Düşünürlerinin Ekonomiye Müdahale Üzerine Düşünceleri

Klasik iktisadın kurucusu olan *Adam Smith*'in 1776 tarihli eseri olan “Ulusların Zenginliği” adlı çalışmasıyla birlikte “iktisadi birey” kavramı ortaya çıkmıştır. Bu düşünce sistemi içerisinde; insan, iktisadi bir varlık olarak bireysel çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve genelin yani toplumsal olanın da faydasına olabilecek bir düzenin varlığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla böylesi bir düzen içerisinde herhangi bir müdahale aracı ya da kamusal müdahale gereksiz olarak görülmüştür. Kamusal otorite; güvenlik, adalet, bayındırlık hizmetleri (altyapı), ülkelerarası rekabet kapsamında ithalat ve ihracat dengesinin gözetimi ve gümrük vergilendirmeleri, uluslararası ticaret içerisinde tekel hakkının tanınması, belli durumlar içerisinde faiz oranlarının kontrolü gibi başlıklarda belirli bir seviyede müdahale hakkını saklı tutmuştur (Talas, 1990: 59).

Smith, devletin iktisadi yaşam üzerindeki etkisinin dar bir çerçevede tutulması gerekliliğini, kamusal kaynakların kötü kullanımıyla ilişkilendirirken, üretim faaliyetlerini emek piyasası içerisindeki arz ve talep koşullarının dışında değerlendirmeye çalışan zihniyetin kamu kesimi içerisinde önemli ölçüde bir israf ekonomisi yaratacağını vurgulamıştır. Böylesine işleyen bir sistemin ise; rasyonel kaynak kullanımını dışladığı ve sonucunda toplumsal bir zararın oluşumuna da meyil verdiğini ifade etmiştir (Alper, 1994: 10).

Bununla birlikte; Smith, birey temelli olarak başlayan ve sonucunda toplum refahını baz alan genellemelere ulaştığı analizlerinin her zaman için geçerli olmadığını, dönemin sanayici ve tüccarlarının çoğunlukla toplumsal çıkarlara aykırı davrandığını

gözlemlemiştir. Bu açıdan, özel bir girişimcinin toplumsal yararı gözetebilmesi adına kişisel çıkar algısıyla oluşan girişimci rekabetinin adalet olgusu içerisinde frenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada; Smith'in kamusal otoritenin müdahalesine karşı olan fikirleri genel bir ilke olarak değerlendirilse de bu durumu kesin bir yasa gibi görmediği de ortadadır. Smith, kimi durum ve zamanlarda devlete süreçlere müdahil olma hakkı tanımış ve bunu faydalı bir araç olarak da görmüştür (Talas, 1990: 59).

20.yüzyılın ilk yarısına kadar geçerliliğini koruyan klasik iktisat çizgisi ortalama 150 yıla dayanan süre içerisinde o dönemin gelişmiş kapitalist ülkelerinin iktisadi politikalarını büyük oranda belirlerken, bu politikalara yönelik olarak gerek klasik iktisatçıların kendi içerisinde gerekse de diğer iktisadi perspektiflere sahip kesimlerden gelen daha fazla serbesti ya da müdahaleyi ifade eden birtakım eleştirilerin gelişmesine de yol açmıştır.

Smith ve Ricardo'nun düşüncelerinden etkilenerek teorilerini oluşturan ancak ilerleyen zaman içerisinde Comte, Sismondi ve Saint-Simon gibi ütöpik sosyalist düşünürlerin etkisinde kalarak liberal bir söylemden müdahaleci bir söyleme kayan *J. Stuart Mill*; belirli durumlar temelinde devletin korumacılık söylemlili iktisadi politikalarının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Mill'e göre özellikle yeni sanayileşen ülkelerde kamusal otoritenin aldığı önlemler zinciri, sanayileşmeye çok daha önceki süreçlerde başlayan ülkelerle aradaki zaman farkından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan; yeni sanayileşen ülkelerin dışsal rekabetler ve güçlü sanayileşmiş ülkelere karşı korunması gerekmektedir. Bu politika ise; ilgili ülkenin endüstriyel gücünü dünya nezdinde hissettirmeye başladığı ve dış rekabette etkin bir güç olarak kendisini hissettirdiği bir devreye gelene kadar devam etmek zorundadır. Mill; böylece sürekli bir korumacılıktan öte, belirli bir gelişim döneminde devlet müdahalesini kabul eden bir düşünce sistemi geliştirmiştir (Turanlı, 1988: 126).

Mill'in geçici bir dönemi kapsayan ve sanayisi gelişmemiş ülkeleri, gelişmiş ülkeler karşısında korumayı hedefleyen müdahale anlayışı, o dönemin liberal iktisadi düzleminde yer alan kimi iktisatçıları da etkilemiştir. Sanayi devrimi sonrası oluşan yeni dünya düzenine hegemonyasını kabul ettiren İngiltere'ye karşı kendi sanayilerini koruyabilmek amacıyla ABD'de *Henry Carey*, Almanya'da ise *Friedrich List* adlı iktisatçılar Mill'in fikirlerine benzer iktisadi değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Corey, ABD içerisinde sınırsız bir serbesti içeren iktisadi bir politikayı benimserken, dış ticaret düzlemi içerisinde ise mutlak ölçüde koruma ve müdahale içeren politikaları savunmuştur (Kazgan, 1989: 210). List ise; Alman ekonomisinin dış ticaret politikalarının müdahaleci bir temelde düzenlenerek dışarıdan gelebilecek rekabet ortamına karşı sanayileşme süreci tamamlanana kadar korumacı önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamış ve sanayileşmiş ülkelerle rekabet edilebilir bir seviyeye ulaşıldığında müdahalenin ortadan kaldırılması gerekliliğini ifade etmiştir (Özgüven, 1984: 127).

Liberal iktisat politikalarını savunan ancak bununla birlikte müdahale algısının geliştiği klasik iktisatçıların yanında, yine aynı döneme damgasını vuran ve liberal iktisadi politikaların toplum genelinde yarattığı tahribatı gözlemleyerek kapitalist sistemi bütünsel bir dille eleştiren iktisatçılar da özellikle 18.yy sonu ve 19. yy boyunca ekonomi-politiğe önemli katkılar yapmışlardır. Bu dönemin eleştirel iktisatçıları ütopyik sosyalistler, bilimsel sosyalizm (Marxizm) ve reformizm bünyesinde değerlendirebilmek mümkündür.

Liberal iktisat politikalarına yönelik ilk eleştiriler ütopyik sosyalistlerden gelmiştir. Başlangıç noktası olarak klasik iktisat okulunun öğretilerine bağlı bir düşünür olan *Sismondi*, İngiltere’de yaptığı gözlemler sırasında karşılaştığı toplumsal sefalet ve iktisadi krizlerin insanlar üzerinde yarattığı derin etkileri analiz ederek kapitalist sistemin toplumun geneli adına refahı sağlayamadığını ve emeğin sermaye kesimi tarafından sömürüldüğünü ortaya koymuştur (Talas, 1990: 71). Bu analizler doğrultusunda devletin kamusal gücünü kullanarak sömürünün önlenmesi adına ekonomi politikalarına müdahalede bulunması konusunda görüş bildirmiştir.

Liberal ekonomi politikalarına yönelik eleştiriler getiren bir diğer düşünür *Saint Simon*, liberal kapitalist sistemin yarattığı üretim anarşisi kavramı yerine bilgi ve beceriye dayalı plan bazlı bir ekonomik program önermiştir. Özel mülkiyetin kaldırılmasından yana net bir tavır almamakla birlikte kişisel bir çaba ve edinilen yeteneklerle kazanılmamış olmasından dolayı miras hakkına karşı çıkmıştır. Bireysellik yerine toplumsal sınıf olgusuna önem vermekle birlikte sınıflar arası çatışma fikrini desteklememiştir (Ölmezoğulları, 2003: 133-134).

Ütopyik sosyalistler içerisinde yer alan ve liberal iktisat politikalarına yönelik önemli eleştirilerde bulunan *Fourier*, serbest rekabet düzenini eleştirerek toplumsal

fayda açısından zararlı bir düşünce olduğunu ifade etmiştir. Fourier'e göre; kapitalizmi ortadan kaldırmanın yolu, işçilerin, işletmelerin karına ve yönetimine katılmasıyla mümkün olabilecektir. Fourier, devleti ise; işçilerin çalışma hakkını garanti altına alacak bir mekanizma olarak görmektedir (Talas, 1990: 81). *Blanc* da benzer bir şekilde işçilerin sefalet ücretleri seviyesinde yaşamlarını idame ettirmelerini ve kapitalizmin sık sık iktisadi bunalımlara girmesini serbest piyasa düzeninin varlığına bağlamıştır. Bu durumun önüne geçilebilmesi adına finansal kaynağı devlet tarafından karşılanan sosyal atölyelerin kurulması önerisinde bulunmuştur. Bu atölyelerde elde edilen karların işçiler arasında pay edilmesini önermiştir (Turanlı, 1988: 132).

Ütopik sosyalist düşünürler içerisinde önemli bir yeri olan ve İngiltere'de ilk defa sosyalizm kavramını dile getiren *Robert Owen*, sanayileşme sürecinin işçi sınıfı üzerinde meydana getirdiği olumsuz çalışma koşullarına yönelik olarak birtakım çözüm yolları ortaya koymuş ve bu çözüm yollarını kendi fabrikasında uygulamaya koymuştur. İşçilerin çalışma koşullarının düzenlemesine yönelik ihtiyaçları vurgulamak amacıyla kendi fabrikalarında uygulamaya koyduğu bu düzen içerisinde önerdiği toplumsal modeli "kooperatif köyler" olarak adlandıran Owen, sanayileşmeyi yalnızca kötü çalışma koşullarının nedeni olarak değil aynı zamanda işsizliğin ve yoksulluğun da temel belirleyeni olarak görmekle beraber, bu sahada birtakım kamusal düzenlemeler yapılmasını önermiştir. Özellikle küçük yaşlardaki çocukların fabrika sistemleri içerisinde çalışmalarının yasaklanmasına yönelik dönemin İngiltere'sinde çıkarılan birtakım yasaların düşünsel altyapısı Owen tarafından oluşturulmuştur (Engels, 1997: 236-237; Koray, 2000: 30). Kooperatifçi kimliğiyle giderek dönemin en belirgin sembollerinden biri haline gelen Owen, ütopik sosyalistler içerisinde sendikal hareketlerle en çok ilgilenen düşünürdür. Owen, barışçıl perspektife sahip genel grevler yoluyla kapitalist düzene karşı alternatif bir toplumsal düzen kurmayı amaç edinmiştir. Bu amaç kapsamında yalnızca işçi sınıfının değil aynı zamanda diğer sosyal sınıfların da desteğini önemli görmüştür. Owen, sosyalizmin yaşama geçirilmesini yönetici sınıfın da desteğiyle başarabileceğini düşünmüş ve işçi sınıfına bu kapsamda kilit bir rol vermemiştir (Işıklı, 1995: 116-117; Çelik, 2013: 98-99; Yaraşır, 2004: 30-31).

Karl Marx ve *Friedrich Engels* kendilerinden önce varolan sosyalist düşünceleri "ütopik" olarak değerlendirmiş ve kendi yaklaşımlarını bilimsel sosyalizm adı altında ifade etmişlerdir. Bu yönüyle bilimsel sosyalizm ya da diğer bir ifadesiyle Marxizm,

sosyalist sistemi; tarihin ilerici ve kapitalist sistemden sonra geldiğini düşündükleri bir aşama olarak betimlemiş ve tarihsel materyalizmin ışığında her toplumsal aşamanın kendisinden bir önceki modelin dönüşümüyle ortaya çıktığı vurgulamıştır. Marx'a göre; bu toplumsal dönüşümler ise üretici güçlerin dönüşümü sürecinde meydana gelen sınıf çatışmalarıyla ortaya çıkmaktadır (Ölmezoğulları, 2003: 140).

Marx ve Engels, devleti toplumsal sınıflar arasındaki çatışmaları frenleyen ya da baskın gelen sınıfın ihtiyaçları doğrultusunda bu çatışmaları mevcut hegemonik ilişki ağları doğrultusunda yeniden dizayn eden bir araç olarak değerlendirmektedir. Devletin kendi varlığının sınıf çatışması oluşturduğunu ifade eden Marx, devletin sınıfsız toplum olan komünizmde kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünmüştür (Engels, 1993: 97). Marx açısından devlet; egemen sınıf olan burjuvazi sınıfının bir yönetim organı olarak görülmüştür ve egemen sınıfın diğer sınıfları baskı altında tutabilmesi için kullandığı bir araç olarak değerlendirilmiştir (Marx ve Engels, 1993: 112).

Marxizm, temelde sınıfsız ve devletsiz bir toplum olan komünist toplumu kurmayı hedeflemektedir. Bu aşamaya ulaşılabilmesi adına üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılarak toplumsallaştırılması gerektiği düşüncesiyle toplumsal yapıda devrimci, radikal bir dönüşüm çağrısı yapmaktadır. Marx, bu geçiş sürecinde sosyalist toplumu bir tür ara form olarak tanımlamış ve Komünist Manifesto (1848) adlı eserinde buna yönelik yapılacak dönüşümleri belirli başlıklar altında anlatmıştır. Temelde toprak mülkiyetinin kaldırılması, dereceli olarak kademelendirilmiş bir gelir vergisi, tüm kredi sisteminin sermayesi devlete ait olan bir bankacılık sisteminde toplanması, miras hakkının tamamen kaldırılması, haberleşme ve ulaşım araçlarının tamamen kamu denetimine alınması, devletin sahipliğinde üretim ve fabrika sistemlerinin geliştirilmesi, tarım ile imalat sanayii arasında ülke içi kaynak ve nüfus sisteminin dengeli bir biçimde dağıtılması, kamusal eğitim yoluyla gençlerin eğitim hakkından faydalanması ve çocuk işçiliğinin tamamen yasaklanması vb. uygulamalarla yapılacak temel dönüşümler ifade edilmiştir (Marx ve Engels, 1993: 132).

Reformist hareketler ise; temelde Marx'ın sosyalist topluma dair görüşlerini kabul etmekle birlikte, özellikle sınıfsal çatışma ve şiddet boyutundaki değerlendirmelerine karşı çıkararak bir proleterya diktatörlüğü dönemi olmaksızın bireysel ve toplumsal özgürlük ve refah düzeninin kapitalist sistem üzerinde reformlar yoluyla sağlanabileceğini ve bunun en temel mücadele yolunun ise parlamenter sistemle

gerçekleşebileceğini öne sürmüştür. Demokratik sosyalizm olarak da adlandırılan reformist hareketler içerisinde *Rodbertus* ve *Lassalle'nin* görüşlerine dayanan devlet sosyalizmi, devletin iktisadi ve toplumsal tüm yaşam ve örüntülerine müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur (Talas, 1990: 92-93).

Reformist hareketler içerisinde yer alan ve temelleri 1880'li yılların başına dayanan Fabianizm hareketi *Sidney* ve *Beatrice Webb'lerin* öncülüğünde kapitalist sistemin negatif yanlarının törpülenerek daha adil ve daha demokratik bir toplumun oluşturulabileceğini savunmuştur (Işıklı, 1995: 138-139). Fabianizm, devrimci bir çizgiden çok reformist bir tutumla sınıf çatışması yerine uzlaşmacı bir anlayışın gerekli olduğunu vurgulamıştır. Webb'ler sınıf mücadelesi olgusunu kabul etmekle birlikte, bu mücadelenin sınıflardan birinin diğerini ortadan kaldırmasıyla çözümlenebileceği üzerine değerlendirmelerde bulunan Marxist bakış açısına karşı çıkmıştır. Marx'ın değerlendirmelerinin tersine Webb'ler sendikaları yalnızca ekonomik bir hak aracı olarak değerlendirmiştir (Çelik, 2013: 104). Tarihsel süreç içerisinde başta İngiltere olmak üzere reformist hareketlerin etkin olduğu tüm ülkelerde Fabianizm düşüncesi; sınıf mücadelesi yerine, kapitalist sistemin ortaya çıkardığı toplumsal sorunlara reform yoluyla düzenlemeler getirmeye çalışmıştır. Reformist hareket; özellikle II. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni düzen içerisinde Batı sendikacılığının ana düşüncesi haline gelmiştir (Tokol, 2013: 23; Çelik, 2013: 105).

Reformist hareketler içerisinde yer alan bir diğer düşünce akımı ise; Fransız *George Sorel'in* önderliğini yaptığı Gild Sendikacılığıdır. Gild hareketi, kapitalist düzenin asıl tehlikesinin özel mülkiyet kaynaklı değil, ücretli çalışma koşullarından kaynaklandığını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle Gild hareketi; emekçi kesimlerin, emeklerini birer meta olarak satmak durumunda bırakılmalarına ve bu kesimlerin gelir düzeylerinin piyasadaki emek arz ve talebindeki dalgalanma süreçlerinin insafına bırakılmasından kaynaklı uğradıkları haksızlık ve adaletsizlik durumlarına karşı mücadele edilmesini öngörmektedir. Gild hareketi; üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının tek başına kapitalist sistemi dönüştürmeye yetmeyeceğini ve aşırı bir endüstriyel bürokrasinin “üreticilik sistemi” var olduğu sürece devam edeceğini ifade etmiştir. Üretim kaynaklı bu düzeneğin ortadan kaldırılmasının yolunu ise sendikalar kanalıyla kurulacak komitelerle sanayi üretiminin kontrol altına alınmasına bağlamıştır. Gild hareketi; bu uygulamanın herhangi bir kamusal otorite aracılığıyla

gerçekleşebilmesinin mümkün olmadığını vurgulayarak ilgili değişimin yalnızca sendikal mücadele, devrimci hareket ve grevler kanalıyla gerçekleşebileceğini iddia etmiştir (Talas, 1990: 95).

1.1.1.2. 18. ve 19. Yüzyıl Uygulamalarında Ekonomiye Müdahale Süreçleri

Kapitalist sistem, kendinden önce gelen sistemlerden farklı olarak yeni bir tarihsel aşama içerisinde zanaatçılıktan manüfaktür üretim tarzına ve oradan da 1700' lü yılların ortalarından itibaren modern fabrika sistemine geçiş halinde gözlemlenen bir sistem olarak gelişim kaydetmiştir (Mantoux, 1961: 25). Bu gelişim sürecinin emekçi kesimler üzerindeki etkisi ise; emeğin geleneksel üretim biçimleri içerisindeki anlayışının hızla sanayiinin ihtiyacı kapsamında yeniden değerlendirilerek sanayi işçisi haline dönüştüğü, fabrika sistemi içerisinde vardiyalı, gece-gündüz demeden çalışan yeni bir konuma itilmesi olmuştur (Deane, 1994: 239).

Bu sistemin en temel argümanlarından bir tanesi; serbest piyasa ekonomisi ilkesinin gelişimine bağlı olarak toplumsal birer norm haline getirilmiş olan emek dahil tüm üretim unsurlarının piyasa koşullarına tabii tutulması gerekliliğidir. "Kendi kurallar zinciri" içerisinde işlediği varsayılan piyasa mantığı, üretimde yer alan tüm unsurların piyasa koşulları içerisinde arz ve talep kurallarına uygun olarak metalaşması gerektiğini vurgulamaktadır (Polanyi, 1986: 88).

Polanyi, tarihte yer alan hiçbir topluluğun belirli bir iktisadi sisteme sahip olmadan var olamayacağını vurgulamış ve tarih içerisinde her toplumda piyasa sisteminin nüveleri bulunduğunu lakin 18. yy'a kadar geçen sürede böylesine kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa toplumunun gözlemlenmediğini ifade etmiştir. *Polanyi* yalnızca piyasanın var olmasını bir piyasa sisteminin oluşması açısından tek başına yeterli bir etki olarak görmemektedir. Piyasa toplumu ile ifade etmek istediği ise; yalnızca piyasa fiyatları ile yön verilen, ekonomik yaşamın hiçbir alanına müdahale edilmeksizin uygulanan bir sistemdir (Polanyi, 1986: 66).

Bu açıdan tarihsel süreç içerisinde ekonomiye müdahale ve serbesti uygulamaları iç içe geçerek ilerlemiştir. Kapitalist sistemin hakim iktisadi düşünce sistemi haline gelmesiyle birlikte liberal ekonomi politikaları tüm dünya geneline hızla yayılmaya başlamıştır. Kapitalist sistem, 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren giderek yaygınlaşmış ve o dönemlerden 1900'lü yılların başlarına kadar geçen süreçte pek çok

krizle karşı karşıya gelmiştir. Her kriz sonrasında ise devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği üzerine derinlemesine tartışmalar yaşanmıştır. Bu açıdan; kapitalist sistemin içerisine düştüğü kriz süreçlerini aşabilmek adına ya kamudan daha fazla ekonomiye müdahil olması istenmiş ya da müdahalenin kapsamının belirli derecelere azaltılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Kapitalist sistemin piyasa mekanizmasına öncelik veren uygulamaları ve tüm üretim değerlerini metalaştırması 1700'lü yılların sonlarına doğru İngiltere'nin özellikle de güney bölgelerindeki tarım kesimlerinde yoksulluğun giderek görünür biçimde artmasına sebep olmuştur. Sanayileşmenin giderek belirginleştiği ve sanayi kesiminde çalışan işçilerin ücretlerinin, tarımda çalışanlara oranla görece olarak yüksek olması da endüstri sahasına yönelik işgücü hareketliliğini arttırmıştır. Bu noktada; bir taraftan tarım kesimleri üzerinde yoğun bir yoksullaşma gözlemlenirken, şehirlere sanayi kesiminde çalışmak üzere göç eden insan sayısında da yoğun bir artış yaşanmaktaydı. En nihayetinde bu durum, İngiltere'deki tüm toprak sahipleri adına potansiyel bir isyan ihtimalini de içinde barındıran bir toplumsal sorun haline almıştı. 1662 tarihli Yerleşim Yasası'nın 1795 yılında bazı maddelerinin kaldırılarak emeğe hareket serbestisi getirilmiş olması da köylerden şehirlere nüfusun çözülme sürecini hızlandırmıştır. Böylesine koşullar içerisinde, kırsal kesimi sanayileşmeden kaynaklı çözülme sürecinden koruyabilmek, çiftçi kesimini ağır yük altında ezmeden ücretlerin yükselmesini sağlamak ve asgari bir seviyede yaşam standardını güvence altına almak adına *Speenhamland* sistemi denilen yeni bir yoksulluk yasası kanunlaştırılmıştır (Polanyi, 1986: 110).

Bu uygulamalar; tarım kesimindeki çözülmeyi bir nebze olsun geciktirmekle birlikte tarımsal kesimin tasfiyesine engel olamamış ve özellikle 1800'lü yılların ortalarından itibaren kapitalist sisteme yönelik tüm sert eleştirilere rağmen sistem, tüm kurumlarıyla birlikte önemli aşamalar kat ederek tüm dünya geneline olanca hızıyla yayılmaya başlamıştır. Bu yayılım süreci; ekonomik gelişim konusunda ciddi mesafeler almış Batı Avrupa ülkelerinden özellikle de sömürü ve koloni ilişkisi üzerinden iktisadi olarak geri kalmış ülkelere sistem içerisinde kabul ettirilmiştir. Coğrafi açıdan kapitalizmin yayılımının yanında, makineleşmeyle giderek hız kazanan teknolojik dönüşüm süreçleri, sistemin kendi yapısına uygun örgütlenme araçları olan bankalar ve işletmecilik gibi sermaye birikimi sağlayan kurumlar aracılığıyla bu birikimin

yatırımlara dönüştürülmesi, kapitalist sistemin o zamana kadar uzanan en yüksek etkinlik düzeyine ulaşmasına neden olmuştur (Maillet, 1983: 161).

Kapitalist sistem geliştikçe pek çok toplumsal sorun da görünür hale gelmeye başlamıştır. Ulaşılan sanayileşme seviyesi ile birlikte, işçi sınıfı giderek kalabalık yığınlar haline gelirken, sınıf bilincinin özellikle 19. yy'ın ortalarından itibaren giderek belirginleşmesiyle beraber toplumsal hak mücadeleleri büyümeye başlamıştır. Üretimde gözlemlenen artışlar yeni hammadde ihtiyaçlarını ortaya çıkarmış lakin geniş toplumsal kitleler bu üretim düzeyini talep edebilecek satın alma gücüne ulaşamamıştır. Sanayileşme düzeyindeki dönüşüm, teknolojik ilerlemeler adına daha fazla makineleşmeyi ve makine alımına yatırımı gerektirmiş fakat kar oranlarındaki düşme eğilimi sebebiyle yeterli düzeyde yatırım gerçekleştirilememiştir. Bu açıdan küçük ve orta ölçekli işletme tipi üretim giderek yetersizleşmiş, kapitalizmin üretim altyapısında gerçekleşen bu sorunlar karşısında altyapı dinamiklerinin değişmesi sistemin devamlılığı adına zaruri bir ihtiyaç haline gelmiştir. Ulusal birliklerini geç tamamlayan birtakım ülkeler, kapitalist dünya ekonomisinde var olabilmek için kendilerinden daha önce gelişim gösteren ülkelerle pazar kapma yarışına dahil olmuş ve ülkeler arasında ulusal seviyede rekabet mücadelesine girişmişlerdir (Maillet, 1983: 162).

Kapitalist sistemin içerisine girdiği bu bunalımı aşabilmek adına birtakım önlem arayışlarına da girilmiştir. 1900'lü yılların başında giderek güçlenen ve geniş kitlelerde karşılık bulan sosyalist düşüncenin de etkisiyle birlikte klasik iktisadın temel argümanı olan "bırakınız yapsınlar" düşüncesi, 19.yy ortalarından itibaren sarsıntıya uğramış ve işçi sınıfının gerek demokratik oy mücadelesiyle (Chartizm) gerekse de sınıf mücadelesi anlayışı içerisinde birtakım hakların kabulünü sağlayan düzenlemeler (Bismarck Almanya'sında görülen temel sosyal haklar vb.) gerçekleştirilmiştir. Böylece erken sanayileşen ülkelerde sendikalaşma ve örgütlenerek toplu pazarlık yapma hakkı, iş kanunları ve genel oy hakkı gibi kazanımlar işçi sınıfının mücadelesi neticesinde başarıya ulaşmıştır. Kapitalist sistem içerisinde gözlemlenen pazar elde etme mücadelesi neticesinde hammadde ve pazar olanaklarının geliştirilmesi adına yatırım olanakları artarken bu yatırımların dayatılabilmesi adına zor kullanan sömürgecilik, 1900'lü yılların başından itibaren daha belirgin bir hale gelmiş ve 20.yy ortalarına değin iki dünya savaşının da temel belirleyici dinamiğini oluşturmuştur. Küçük işletmelerden büyük işletme sistemine önemli bir dönüşüm gerçekleşirken; 1900'lü yılların başında

Henry Ford'un ilk kez fabrikalarında uyguladığı ve seri üretim imkanını sağlayan fordist üretimle (bant sistemi) birlikte kapitalist sistemin üretim altyapısında yaşadığı tıkanma yeni bir dönüşüme uğramıştır. Dünya genelindeki pazar kapma yarışının bir parçası olarak rekabeti kısıtlayan ve giderek tekelleşen kapitalist sistem içerisinde karteller, dünya pazarlarını paylaşarak ellerindeki bölgeleri korumaya yönelmişlerdir (Maillet, 1983: 162).

20. yüzyılın başlarından itibaren kapitalist sistemin gelişimiyle bir taraftan ülkeler arası ekonomik ilişkiler giderek sarmal halinde birbirine bağlanırken diğer yandan bu bağımlılık ilişkisi içerisinde gelişmiş ülkeler arasında gözlemlenen ticaret, silahlanma yarışı, sömürgecilik hareketleri ve nüfus olarak yoğun olan bölgelerde ucuz emek üretiminin sağlanmasını hedefleyen bir rekabetin giderek yoğunlaştığı bir dünya sistemi ortaya çıkmıştır. 1914 tarihinde başlayan I. Dünya Savaşı ile birlikte kapitalist sistem tüm mekanizmalarıyla bir savaş ekonomisi yaratmaya başlamış ve bu hedef doğrultusunda siyasi iktidarlar giderek parlamenter sistemlerden uzaklaşırken, mevcut meclislerin yetkileri daraltılmış ve devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalesi de giderek daha belirgin bir hal kazanmıştır (Talas, 1969: 59). Savaş sonrası Avrupa'da alınan önlemlerin yeterli olmayışı ve işsizlik sorunsalının artık iktisadi politikalar bağlamında yürütülemeyecek boyutlara gelmesiyle birlikte mevcut durum ve güvensizlik ortamı tüm dünya geneline yayılmış ve 1929 Büyük Buhranı'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kazgan, 1989: 257).

1.1.2. 20. Yüzyılın Düşünürlerinde Ekonomiye Müdahale Tartışmaları

20. yüzyıl içerisinde ekonomiye müdahale tartışmaları, erken 20. yy'da artan devlet müdahalesi kapsamında değerlendirildiğinde; 1900'lü yılların başından itibaren klasik iktisadın müdahale karşıtı argümanlarının giderek zayıflaması artan sosyal hareketler ve alternatif dünya düzeni mücadeleleri ile birlikte oldukça karmaşık bir hal almaya başlamış ve Ekim 1917 tarihli Sovyet Devrimi ile birlikte alternatif bir iktisadi söylem olan sosyalizmin pratikte uygulanmasıyla beraber klasik iktisadın piyasa merkezli yapısı karşısında kamu müdahalelerini ve özel mülkiyete dayanmayan bir sistemin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Kapitalizmin süreç içerisinde girdiği üretim altyapısı olan fordizmin yarattığı arz yönlü ekonomi karşısında yeterli düzeyde talep yaratamaması, I. Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu yıkım ve sosyal problemlerin

giderek derinleşmesi, kapitalist sistemin sürdürülebilirliğini sorgulatmış ve bu durum devlet müdahalesine daha fazla dayanan bir sistem olarak Keynesyen iktisadi düşünce sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası giderek yaygınlaşan Keynesyen sistem içerisinde müdahale ağırlıklı bir iktisadi sistemde; kapitalizm “altın çağını” yaşarken bu süreç sendikaların ve kamu iktisadi teşebbüsleri gibi kimi kuruluşların giderek büyüyerek ekonomide belirleyici hale geldiği bir sistem yaratmış ve bu sistem 1970’li yılların başına kadar süregelmiştir. 1970’li yıllar sonrasında ise; kar oranlarında gözlemlenen değersizleşme süreçleri, ana akım enerji fiyatlarında yaşanan yükselmelerden kaynaklı krizler ve örgütlü emekçi hareketlerinin önünün alınamaması karşısında kapitalist sistem yeniden dönüşüme uğramış ve neo-liberal politikalara dayalı yeni bir iktisadi düzlem ortaya çıkmıştır. Bu süreçte elde edilen sosyal hak kazanımları, sendikal haklar ve kamu iktisadi teşebbüslerine dayalı iktisadi uygulamalar hızla özelleştirme süreçlerine tabii tutulmuştur.

Bu başlıkta ifade edilen değişimler; 20. yy’ın erken ve geç dönemine tekabül eden iktisadi görüşler ışığında ele alınarak dönemin iktisadi ve siyasi uygulamalarından bağımsız olmayacak bir düzlemde mevcut düşüncelerin sistem içerisinde bulunduğu uygulama ve müdahale süreçleriyle birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.1.2.1. Erken 20. Yüzyıl Düşünürlerinin Ekonomiye Müdahale Üzerine Düşünceleri

Devletin iktisadi sahaya müdahalesi, birtakım iktisadi düşünce sistemleri açısından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bu açıdan; kimi düşünce sistemleri devlete ekonomi içerisinde yalnızca düzenleyici bir rol verirken, kimi düşünce sistemleri ise düzenleyici bir rolün yanında devlete yönlendirici bir rol de biçmiş, bu bakış açılarının yanı sıra kimi düşünce sistemleri ise devletin girişimci hüviyetiyle ekonomiye müdahil olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu noktada; devletin ekonomiye müdahale etmesinde en belirleyici etken klasik iktisadın serbest piyasa mantığının çöküşü karşısında yeni bir yol arayışından kaynaklanmıştır (Müftüoğlu, 1996: 26).

Klasik iktisadın tam rekabet argümanına rağmen 20.yy’da gündelik ekonomik hayat, rekabet ve tekel unsurlarının bir arada varlığını sürdürdüğü bir sisteme tekabül etmiştir. Bu açıdan piyasalar; tam rekabet yerine aksak rekabet ve birden fazla tekelin

pazar kapma yarışını içeren oligopol piyasalardan meydana gelmiştir (Samuelson, 1970: 49). Oligopollerin yer aldığı aksak rekabet piyasalarında sermayedarlar, üretilecek miktarı ve ürün fiyatlarının kontrolünü ellerinde bulundurdıklarından, bu durum bazı üretici kesimlerin haksız bir şekilde aşırı kar elde etmelerine olanak sağlamıştır. Bu noktada devlet, oligopollerin haksız kazançlar elde ederek kaynak ve gelir dağılımında oluşturdukları dengesizlikleri düzeltebilmek adına ekonomik yaşama müdahale etmiştir. Devlet bu politikayı; piyasaya yeni sermayedarların girişini sağlayarak, firmaların üretim ve fiyat düzeylerine kontrol getirerek ve aşırı karlar üzerinden görece yüklü vergiler alarak gerçekleştirmiştir. Lakin, uzun dönemde optimal kaynak dağılımının sağlanabilmesi adına gelir ve kaynak dağılımı açısından en etkin müdahale biçimi devletin bu oligopollerin yerini alarak tüketici tercihlerine uygun özel malları üretmesinden geçmektedir (Şener, 1984: 38-40).

Devletin ekonomiye müdahale etme gerekçelerinden bir diğeri de; ülke genelindeki kaynakların rasyonel kullanım ve dağılımının gerçekleştirilmesinin sağlanmasıdır. Devlet, kaynak kullanımının etkinliğini sağlama fonksiyonu ile hareket ederken özel sektör ise kaynakların bizzat kullanımı ile doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilgilenebilmektedir. Devlet, bu dönemde aksak ve giderek kontrolden çıkan rekabet koşullarının bir sonucu olan tekelleri frenleyebilmek, azalan maliyet koşulları içerisinde toplum için gereken ihtiyaçları ideal bir üretim düzeyiyle karşılayabilmek ve toplum geneline negatif yönde iktisadi maliyetler yükleyen özel sektörün faaliyetlerine sınırlamalar getirebilmek amacıyla ekonomik sürece müdahale edebilmektedir. Devlet, bu fonksiyonu gerçekleştirirken bazı yasal (anti-tröst yasalar, ek vergi ve cezalar vb.) uygulamalar ve iktisadi politika araçlarını (para-kredi, maliye, dış ticaret vb.) kullanabilmektedir. Yine benzer amaçlar doğrultusunda, kendi kurduğu teşebbüsler yoluyla özel mallar da üretebilmektedir (Şener, 1984: 27-28).

Devletin iktisadi yaşama müdahale etmesinin temel gereklerinden bir diğeri ise; iktisadi büyümenin ve kalkınma hedeflerinin sağlanabilmesidir. Devlet, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırabilmek için tasarruf arttırıcı tedbirler uygulayarak vergilerde birtakım düzenlemelere gidebilecek, sermaye birikimi ve hareketliliğini arttırmak adına kamu yatırımlarını genel olarak yoğunlaştırabilecektir (Bulutoğlu, 1971: 25-26).

Devletin iktisadi yaşama müdahale etmesinin bir diğer gerekçesi ise; gelir dağılımındaki adaletsizliklerin düzenlenmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Piyasa mekanizmasının ücret, kar ve rant arasındaki dağılımı sağlama konusunda başarısız olması ve bunun sonucunda toplumda görülen eşitsizliklerin ciddi toplumsal sarsıntılar yaratması karşısında kamusal otorite gelir dağılımını düzenleme fonksiyonunu uygulamaya geçirmiştir. Devlet, gelir dağılımında adaleti sağlama fonksiyonunu sağlayabilmek adına; bir taraftan yüksek gelirli kesimlere artan tarifeli oranlarda vergiler uygularken, diğer taraftan temel kamu hizmetlerinin sunumu, sosyal güvenlik hizmetlerinin finansmanı ve fırsat eşitliği sağlayan hizmetlerin derecesini arttıracaktır. Bu şekilde gelir dağılımından daha düşük oranlarda pay alan kesimlere yönelik olarak gelir transferi sağlanabilecek ve böylece gelir dağılımı daha adil bir şekilde düzenlenebilecektir (Samuelson, 1970: 50; Bulutoğlu, 1971: 23-24).

Devletin ekonomiye müdahale etme yöntemleri; devletin düzenleyici ve yönlendirici olarak müdahalesi ve girişimci olarak müdahalesi başlıkları altında değerlendirilebilecektir. Devlet, düzenleyici ve yönlendirici olarak iktisat politikalarına müdahalede bulunurken birtakım politika araçlarını kullanmaktadır. Bu noktada; para ve kredi politikalarını piyasadaki para hacmini genişleterek ya da daraltarak gerçekleştirerek piyasada para arzı ile para talebi arasında denge kurmayı hedeflemektedir. Maliye politikaları aracılığıyla vergi, harcama, borçlanma ve bütçe yapma hakkını kullanarak kamusal ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmektedir. Dış ticaret politikası ile ödemeler dengesi üzerinde ithalat-ihracat dengesini kurmaya çalışmaktadır. Düzenleme ve kontrol politikaları aracılığıyla da birtakım iktisadi faaliyetler düzenlenmekte böylece mal ve faktör piyasalarında oluşan fiyatlar üzerinde söz sahibi olabilmektedir (Kulaksız, 1997: 3).

Devlet, iktisat politikaları üzerindeki düzenleyici ve yönlendirici uygulamalarının yanı sıra birtakım iktisadi, sosyal ve siyasal gerekçelere dayanarak kamusal mal ve hizmetleri piyasa kuralları içerisinde topluma belirli bir fiyat dâhilinde özel bir mal ya da hizmet olarak da sunabilmektedir. Mülkiyeti kamusal kaynaklı olan üretim araçları ile birlikte topluma genel ticari normlar içerisinde mal ve hizmet sunumunda bulunacak bu kurumlar ise kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) olarak anılmaktadır (Önder, 1994: 13).

KİT'ler, “ iktisadi faaliyetler içerisinde bulunmak amacıyla devlet veya herhangi bir kamusal otorite tarafından bizzat veya bir ortaklık aracılığıyla meydana getirilen, sermayesinin tamamı ya da büyük çoğunluğu devlet veya bir kamu kuruluşu tarafından finanse edilen, doğrudan doğruya veya dolaylı bir şekilde denetime tabii tutulan, yönetim kurullarının kamuyu yöneten hükümetlerce belirlendiği, cari maliyetlerinin finansmanının büyük çoğunluğunu hazine kanalıyla karşılamayan, üretilen mal ve hizmetler için herhangi bir karşılık ödenmesi gereken ve ilkesel olarak sosyal fayda maksimizasyonu kapsamında kaynak tahsisinde bulunan iktisadi işletme türü” olarak tanımlanmaktadır (Bilgin ve Yazıcı, 1994: 57; Akalın, 1990: 9; Artan, 1991: 6; Akgüç, 1981: 23).

Devletler yalnızca iktisadi gerekçelerle değil; savaş sanayii, bilimsel araştırmalar, enerji gereksinimi ve bankacılık gibi sahalarda milli güvenlik ihtiyacı ve bağımsız kurumlara sahip olma kaygısıyla da KİT'ler kurabilmektedir. Bununla birlikte KİT'lerin mülkiyet yapılanması açısından sosyalist sistemlerdeki gibi toplumsal ya da kamu mülkiyeti olarak da adlandırılabilir şekilde düzenlenmiş yapılarıyla dönem itibariyle ideolojik bir sembol haline geldiklerini söyleyebilmek mümkündür (Boratav ve Türkcan, 1993: 186-187). Yine, KİT'lerin oluşturulmasında iktisadi ve siyasi gerekçeler dışında kamusal mal üretimi açısından sosyal adaleti sağlayıcı toplumsal temelli gerekçeler de bulunmaktadır (Akalın, 1983: 92).

1.1.2.2. Erken 20. Yüzyıl Uygulamalarında Ekonomiye Müdahale Süreçleri

1929 ekonomik kriziyle birlikte ortaya çıkan sorunlara klasik okulun serbest piyasa ekonomisi üzerinden türeyen anlayışının bir çözüm getirememesi, krizin etkilerini aşabilmek adına daha müdahaleci bir politika ihtiyacını gündeme getirmiştir. 1930'lu yılların ortasında İngiltere'deki yükselen ekonomik krizi derinlemesine inceleyen Keynes işsizliğin artarak süregelmesinin nedenleri üzerine yoğunlaşmıştır (Stewart, 1993: 54). *Keynes*, serbest piyasa düzeneğine dayalı olan klasik ekolün uygulandığı ekonominin geniş toplumsal kitleleri satın alma gücünden yoksun bıraktığını vurgulamış ve bu durumun çok sayıda üretilen malın satılamamasına yol açtığını ifade etmiştir. Bu açıdan; geniş toplumsal kitlelere satın alma gücünün sağlanabileceği, gelirin yeniden dağıtımını uygulayabilecek iktisadi politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla devlet; satın alma gücünden yoksun kitlelerin

temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve kar odaklı özel sektörün pek de yapma konusunda isteksiz olacağı yatırımları gerçekleştirerek okmş olan iktisadi sistemi yeniden canlandırabilmiştir (Işıklı, 1993: 753).

Keynesyen ekonomik modelin etkisi içerisinde 1945 sonrası dönemin kamusal politikaları temelde 1930'ların kriz süreçlerinde yaşananlara bir tepki olarak oluşturulmuştur. Bu noktada; talebi arttırıcı iktisat politikaları uygulamaya konulurken bu politikaların da sadece kamu politikaları kanalıyla olabileceği vurgulanmıştır. Bu süreçte devletin piyasaya müdahil olması sermaye birikim süreçlerindeki düzensizlikleri, ekonomik daralma ve durgunlukları azaltıcı bir etki yapmıştır. Bu durum; uzun dönem içerisinde önemli bir iktisadi gelişme sağlanmasına da ön ayak olmuştur. Böylece, 1945 sonrası yaklaşık 25 yıla varan bir süreçte dünya genelinde ticaret, sanayi üretimi, toplam üretim ve emek verimliliği gibi birçok temel göstergede artış hızları ciddi oranlara ulaşmıştır (Kalmbach, 1987: 23).

Devlet, zellikle Batı toplumlarında bu süreçte gelişen karma ekonomiler içerisinde milli gelirin büyük bir kısmı üzerinde belirleyici olmuş ve bu açıdan gerek kamusal ödemelerde gerekse de sübvansiyonlarda belirgin bir hareket serbestisi sağlamış, temel altyapı, istihdam ve sosyal sorunlara yönelik olarak etkili bir ekonomi politikası izleyebilecek seviyeye ulaşmış ve böylece büyüme oranları, fiyat istikrarının sağlanması ve tam istihdama yönelik hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından üretim ve dağıtım süreçlerine müdahalede bulunmuştur (Habermas, 2002: 59-60). II. Dünya Savaşı sonrası süreçte sosyal demokrat partilerin iktidarlarda bulunduğu Avrupa genelinde yoğun bir devlet kapitalizmi işlerken adil ve eşitlik kaygısı altında toplumsal düzen söylemi içerisinde geniş kitlelerin siyaset içerisinde yer aldığı ve kapitalizmin "altın çağının" yaşandığı bir döneme ulaşılmıştır (şaylan, 2003: 99).

Gelişmiş kapitalist lkeler, II. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yılların başına kadar uyguladıkları Keynesyen refah devleti dönemi içerisinde dünya ekonomisinin geneline de yayılacak şekilde fordist üretim altyapı modelini uygulamışlardır. Ulus-devletlerin kurulum süreçlerinin hızlandığı ve endüstriyel üretim ulusallaştığı bir dönemde Keynesyen iktisadi model sermaye birikimi ve üretim ilişkilerini belirlemiş, ülkeler arasında karşılaştırmalı stnlkler teorisi ve kalkınma yazınında modernleşme ve bağımsız kalkınma teorileri gibi tartışmalar giderek yaygınlaşmıştır. Fordist retim biçimi ve bunun sonucunda oluşan yeni sermaye birikim rejimi giderek tüm ülkelerde

belirgin hale gelmiş ve merkez ülkeler üretim teknolojisi yönünden homojenleşmeye başlamıştır (Roche, 1992: 78).

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uygulamaya konulan Keynesyen iktisat politikaları, mali uygulamalarla birlikte finansal ve sosyal sahaları da kapsayan bir bütünlük içerisinde oluşturulmuştur. Devlet, bu çerçevede parasal kaynakların oluşum ve kullanım çerçevesini belirleyen ekonomik politikaların ana uygulayıcılığı görevini üstlenmiş ve bu noktada devletin ekonomik işlevi de niteliksel açıdan önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu gelişim süreci; sanayi üretimi açısından doğrudan denetim ya da katılım olgusundan öte kamusal harcamaların önemli oranlarda arttırılması ve bu duruma bağlı olarak mevcut harcamalar ülke genelindeki pazar sistemi içerisinde özellikle de üretim araçlarının pazarı üzerindeki etkisinin artmasına yol açmıştır (Dobb, 1992: 250).

Bu dönemin temel anlayışı olarak ortaya çıkan refah devleti uygulamaları, iktisadi dengeyi sağlayabilmek adına kamunun müdahalesini benimseyerek, tam istihdam hedefleyerek, gelir dağılımı adaletsizliklerini azaltıcı ve istikrarlı bir ekonomik büyümeyi amaçlamış ve böylece serbest piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı aksaklıklara yön vermiştir (Saybaşı, 1994: 58). Devlet, sosyo-ekonomik yaşam başta olmak üzere faiz politikaları, mali araçların kullanımı ve bizzat üretici olarak sistemin kendisine yoğun bir şekilde müdahale etmiştir (Şaylan, 2003: 101). Ekonomik büyümenin bir karşılığı olarak; edinilen toplumsal refahın paylaşım süreçlerinde ücretler, vergi ve sosyal güvenlik politikaları oluşturulmuş ve toplumsal bir problem olan yoksulluğu azaltıcı politikalar devletin temel görevleri arasına girmiştir (Sallan Gül, 2004: 4-5).

Kamunun ekonomiye girişimci olarak müdahil olmasının bir aracı olan KİT'ler, kapitalist sistem içerisinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrası oluşan refah devleti söylemi kapsamında kendisine yer bulmuştur. Birçok ülkede farklı seviyelerde olmakla beraber KİT'ler; 1980'li yıllara kadar ülke ekonomilerinin büyük çoğunluğunun düzenli bir iktisadi yaşam sürdürmesine katkı sağlamıştır (Boratav ve Türkcan, 1993: 185). Bu dönem içerisinde özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, KİT'ler kalkınma politikalarının hayata geçirilmesinde temel araçlardan biri olarak kullanılmış ve bu ülkelere yönelik teknoloji ve sermaye hareketliliği daha çok KİT'ler üzerinden gerçekleştirilmiştir (Bilgin ve Yazıcı, 1994: 57).

KİT'lerin ortaya çıkışı her toplumun kendi tarihsel düzleminden ayrı okunamamakla birlikte temel olarak belirli ortak nedenlerin etkisinde kalarak oluşturulmuştur. İktisadi bunalımların kamu finansmanı ile frenlenebilmesi, oligopollerin gücünün kırılabilmesi, toplumsal refah için gerekli olan temel mal ve hizmetlerin üretimi, üretim ve tüketim sistemleri içerisinde demokrasinin gelişiminin sağlanması, mülkiyetin toplumsallaştırılması gibi etkenler KİT'lerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (TMMOB, 1986: 4). İktisadi yaşam içerisindeki bu dönüşüm belirli süreçler doğrultusunda uygulamaya geçirilmiş ve ulus-devletlerin buna yönelik bir takım politikaları olmuştur. Bu süreç; bir taraftan eskinin sömürgeci yönetimlerinden kalan kurumların devlet tekeline alınarak kamulaştırılmasıyla diğer taraftan ise baştan aşağı kamusal yatırımlarla oluşturulan KİT'lerin kurulumuyla gerçekleştirilmiştir (Martin, 1995: 34).

1.1.2.3. Geç 20. Yüzyıl Düşünürlerinin Ekonomiye Müdahale Üzerine Düşünceleri

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan süreçte yaşam koşulları ve vatandaşların sosyal hakları bakımından gelişmiş kapitalist ülkelerde görülen refah devleti rejimleriyle birlikte kapitalizmin altın çağı yaşanırken, gözlemlenen yüksek büyüme hızları sosyal politika uygulamalarının finansman problemlerini çözümlenebilmiş, işsizlik ve enflasyon gibi olgular ise toplumsal dinamikler açısından katlanılabilir bir düzeyde sabitlenmişti. Lakin kapitalizmin bu altın dönemi, 1970'li yılların başından itibaren ciddi bir krize girmiş, 1973 tarihli Petrol Krizi ile bu iktisadi durgunluk kapitalist sistemin yeni bir kriz evresinin habercisi olmuştur. Sosyal refah devletlerinin iktisadi göstergelerinde gözlemlenen bozulmalar, Keynesyen iktisadi düşünce sistemine yönelik önemli tartışmaları gündeme getirirken, Keynesyen iktisadın genişlemeci maliye politikaları ve sosyal refah uygulamalarına yapılan eleştirilerin sesi giderek yükselmeye başlamıştır. Özellikle stagflasyon adı verilen ve durgunluk içerisinde enflasyonun yoğun bir şekilde yaşanmaya başladığı 1970'li yıllar içerisinde Keynesyen politikalar popülerliğini giderek yitirmeye başlamış ve talep yönlü iktisat politikalarının yerine serbest piyasa koşullarına yeniden dönüşü simgeleyen arz yönlü iktisat politikaları iktisat okulları bünyesinde tartışılmaya başlanmıştır. Kapitalizmin yaşadığı bu buhranın sorumlusu olarak görülen Keynesyen iktisadın devlet müdahalesini temel alan anlayışı

karşısında özellikle 1980’li yılların başından itibaren devletin küçültülmesi, özelleştirmeler ve piyasaya daha fazla güven gibi kavramlarla ifade edilen neo-liberal iktisadi politikalar dile getirilmeye başlanmıştır (Ölmezoğulları, 2003: 102-103).

1960’lı yıllardan itibaren başlayan ve özellikle 1970’li yılların başından itibaren klasik liberal iktisadi düşüncenin temel ilkeleri üzerinden yürüyen ve Keynesyen refah devleti rejiminin kamu müdahalesi ağırlıklı iktisat politikalarını yoğun bir eleştiriye tabii tutan üç güncel liberal düşünce okulu dönemin akademik ve politik çevrelerini etkisi altına almıştır. Bunlar; Friedrich Von Hayek’in kuruculuğunu yaptığı Neo-Avusturya Okulu, Milton Friedman’ın liderliğini üstlendiği Chicago İktisat Okulu, James M. Buchanan’ın liderliğini yaptığı Virginia Politik İktisat Okulu’ndan oluşmaktadır (Aktan, 1999: 147).

Neo-Avusturya Okulu’nun önde gelen düşünürlerinden olan *Hayek*, sadece bir iktisatçı olmasının çok ötesinde siyaset felsefesi, hukuk, yöntembilim ve psikoloji gibi birçok alandaki yaklaşımıyla 1930’lu yıllardan itibaren önemli çalışmalara imza atmış lakin özellikle 70’li yıllarla birlikte refah devletinin krizi ve stagflasyon tartışmaları içerisinde fikirleri giderek değer kazanmıştır. Hayek, 1930’lu yıllarda Mises’le birlikte o dönem revaçta olan sosyalist planlama olgusunun sorunları üzerine eğilerek ilerleyen süreçte sosyalist planlama ve refah devleti üzerine eleştirel teoriler üretmişlerdir. Hayek, 1943 tarihinde yazdığı “*Köleliğe Giden Yol*” adlı eserinde sosyalizmin de en az faşizm kadar özgürlük kavramıyla çağrışım kurmadığını ve her tür kolektivite içeren anlayışın bireyciliği elimine ederek totaliter rejimler yaratacağını ortaya koymaya çalışmıştır. Hayek, aşırı devlet kontrolünü öngören her türlü planlama düşüncesine karşı çıkmış ve bu açıdan planlama kavramını bir nevi sosyalizm ile eş tutan bir düşünce algısıyla hareket etmiştir. Hayek, 1970’li yıllarda yazdığı üç ciltlik kitabı olan “*Kanun, Yasama Faaliyetleri ve Özgürlük*” adlı eserinin özellikle ikinci cildini “sosyal adalet” kavramının eleştirisine ayırırken sosyal adaleti, herkesin adil olduğu düşünülen belirli bir toplumsal paylaşımın içerisinde yer aldığı toplumsal düzen olarak değerlendirmiş ve bu durumun kamusal mekanizmayla gerçekleştirilmesinin bireysel özgürlükleri yok eden ve müdahaleci devleti çağırان bir anlayış olduğunu vurgulamıştır (Ölmezoğulları, 2003: 106-109).

Chicago İktisat Okulu’nun düşünürlerinden *Friedman*, klasik iktisadın miktar teorisini baz alarak para arzının büyüklüğü ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiş ve

merkez bankalarının belli bir oranının üzerinde para arzını arttırıcı uygulamalarının ekonomide enflasyon yaratacağını vurgulamıştır. *Monetarist görüş* olarak tanımladığı düşüncelerinin temel dayanağını ise; iktisat politikalarında sınırlı devlet rolü tezi oluşturmuş ve özelleştirme politikalarına da açık bir şekilde destek vermiştir (Suiçmez ve Yıldırım, 1993: 18). Friedman, 1970’li ve 80’li yıllar boyunca özelleştirmeler konusunda yapılan çalışmalarda ele alınan temaları; devlet tekelleri ve özel tekeller arasındaki benzerlikler, devletin düzenleyici rolünün tüketici karştı boyuta sahip olması ve kamusal sorumluluk ile devlet tarafından gerçekleştirilen tedarikler arasındaki farklılıklar olarak belirlemiştir (Henig, 1989-1990: 653-654).

Monetarist düşünürler, serbest piyasa ekonomisinin kendi içsel mekanizmasıyla istikrarlı bir model uygulayabileceğini ifade etmekle birlikte, klasik iktisat düşünürlerinden farklı olarak ekonominin tam istihdam düzeyinde olacağına yönelik değerlendirmeleri desteklememiş ve insanların, daha iyi işler arama sürecinde ya da işsizlik yardımı gibi sosyal yardımlardan dolayı belirli bir süre zarfında emek piyasası dışında kalabileceklerini vurgulayarak ekonomi içerisinde “doğal işsizlik” halinin geçerli olduğunu dile getirmişlerdir (Aktan, 2000: 3).

Chicago İktisat Okulu içerisinde *J.K.Muth, T. Sargent, R. Lucas* gibi birtakım iktisatçılar ise; *Rasyonel Beklentiler Teorisi* olarak adlandırılan ve klasik iktisadın temel düşünce sistemini felsefe olarak alan bir düşünceyle hareket etmişlerdir. Bu grup da kamunun ekonomiye müdahale araçlarına karşı çıkarken, özelleştirme politikalarının şiddetli bir şekilde destekçiliğini yapmıştır (Suiçmez ve Yıldırım, 1993: 18). Bu teori kapsamında bireyler, iktisadi politikaların uygulanması ve ortaya çıkaracağı sonuçlar açısından piyasadaki bilgiye vakıf oldukları varsayımından hareketle sistematik bir hata yapmadan rasyonel akıllarıyla tercihlerinde bulunabileceklerdir. Bu düşüncenin destekçilerine göre; devlet, kısa dönem baz alındığında vergiler, kamusal harcamalar ve para arzı vb. araçları kullanarak üretim, istihdam, fiyatlar üzerinde tedbirler ve istikrar gibi iktisadi değişkenler üzerinde net belirleyici olamaz. Bu açıdan; istikrarlı politikaların sağlanabilmesi adına devlet, sadece kuralları belirlemek, bireyler ise geçmiş deneyimlerini de kullanarak kendileri açısından en rasyonel olan iktisadi davranışı sergilemek durumundadır. Böylece bireyler, bu iktisadi davranışlarını üst üste ekleyerek davranışlarının piyasalardaki yansımalarının sonuçlarına artık daha fazla

vakıf olabilecek ve sonuçları önceden tahmin edebilme imkânını yakalayabileceklerdir (Savaş, 1984: 226-244).

Virginia Politik İktisat Okulu içerisinde yer alan Nobel ödüllü iktisatçı *J.M. Buchanan* öncülüğünde ortaya çıkan *Kamu Tercih Teorisi* olarak adlandırılan iktisadi düşünce “kamu ekonomisinin başarısızlığı teorisini” temel bakış açısı olarak değerlendirmektedir. Bu ekolde devletin bir kurumsal ağ olarak büyümesinin neden ve sonuçları üzerinde durulmuş ve kamu ekonomisindeki büyümenin bazı iktisadi ve politik yozlaşmaları da beraberinde getirdiği vurgulanmıştır. Buchanan’a göre; kamu tercihi teorisi metot olarak bireyci ve rasyonel kararlar alan iktisadi aktörler üzerinden değerlendirilmiş, kamu ekonomisi içerisinde görev yapan bireylerin de özel çıkarlarını maksimize etme kaygısı taşıdığı izleminde bulunulmuştur. Bu açıdan Buchanan; kamu adına faaliyette bulunan devlet görevlilerinin eğer yetkilerinde bir sınırlandırma olmaz ise kendi finansal gelirlerini maksimize etme çabasında olan bir tipoloji yaratacağını bu teoride analiz etmiştir (Kök, 1995: 142-143).

Kamu Tercih Teorisi’ne göre; devletin görev ve fonksiyonları üzerinde aşırı bir birikmenin ve yoğunlaşmanın söz konusu olması durumunda devlet, kendisinden beklenen uygulamaları yerine getirme konusunda başarısız olmak durumunda kalacaktır. Bu noktada; nasıl ki işletmeler kar maksimizasyonu peşinde koşuyorlarsa, devlet politikalarına yön veren hükümetler ve onların temsilcileri hüviyetindeki politikacılar da oy maksimizasyonu peşinde hareket etmekte ve özel çıkarları içerisinde piyasanın, politik tercih ve kararlardan etkilenecek ekonominin tamamen politize olmasına yol açmaktadırlar (Hodge, 2000: 36).

Kamu Tercih teorisyenleri, “kamu ruhu”, “kamusal çıkar”, “kamu hizmeti” ve “sosyal adalet” vb. kavramların tek başlarına reel yaşamdaki durumları açıklayıcı bir etkisi olmadığını ve bu kavramların içi doldurulamayan soyut olgulardan ibaret olduğunu ifade etmişlerdir (Boston, 1991: 3). Devletin giderek büyümesine yol açan faktörlerin büyük çoğunluğu rasyonel davranma eğiliminde bireysel çıkarını düşünen politikacıların ve bürokratların kamu sektörünün genişlemesine yönelik müdahalelerinden kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. Böylece bu kesimler, statüsel olarak kendi güç ve finansal ihtiyaçlarını da maksimize edecektir. Giderek karmakarışık bir hal alan politik referans ağlarıyla edinilen iletişim kanalları karşısında oy kullanım hakkının tek başına bir anlam ifade etmediği ve yurttaşların bu kamusal süreci denetleyebilecek

kabiliyet ve bilgi birikiminden yoksun olduğu da gözlemlenmiştir (Henig, 1989-1990: 655).

Mülkiyet hakları sorunsalı tüm iktisadi sistemler açısından temel bir mihenk taşı olmasına rağmen 1960'lı yıllara kadar bu konunun özellikle iktisadi kalkınma ile olan ilişkileri üzerine hemen hemen hiçbir teorik çalışmanın yürütülmemiş olması *Coase*, *Demsetz* ve *Alchian* tarafından bu konunun ele alınmasında etkin olmuştur. Modern ekonomi tarihi içerisinde özelleştirme teorileriyle mülkiyet ilişkilerinin arasındaki bağlantılar üzerinden Coase tarafından 1937 tarihinde literatüre eklenen çalışmalar, daha sonraki süreçte Demsetz tarafından 1988 tarihinde geliştirilen kurumsal firma teorisinin kurgulanmasına oldukça katkı sağlamıştır. Coase'nin 1960 tarihli işlem maliyetleri (sosyal maliyetler) teorisi içerisinde ilgilendiği özelleştirme sorunsalı ile ilintili çalışmalar ise; daha sonra *Mülkiyet Hakları Teorisi'nin* temellerinin atıldığı 1973 tarihli Alchian ve Demsetz, 1985 tarihli Williamson ve 1990 tarihli Pejovich'in çalışmaları adına oldukça sağlam bir temel hazırlamıştır. Bu teorinin düşünsel kökenlerini ise Avusturya İktisat Okulu'nun çalışmalarına ve Hayek ile Mises'in kolektif iktisadi sistemlere ilişkin eleştirel değerlendirmelerine kadar geriye götürebilmek mümkündür (Drakic, 2007: 109).

Mülkiyet Hakları Teorisi de insan davranışlarını bireyci bir temelde ele almaktadır. Kamu ve özel sektör uygulamalarında dikkati çeken farklılıklara odaklanan bu teoride; iki sektör arasında hem amaçlara bağlı olarak ortaya çıkan farklılıklar hem de ödüllendirme ve maliyetlendirme üzerinden ortaya çıkan farklılıklar söz konusudur. Bu iki temel farklılık ise kamu ve özel sektörün farklı biçimde işletilmelerine yol açmaktadır (Dura, 2006: 228). Temelde kamu sektöründeki verimsizlikler üzerine yoğunlaşan mülkiyet hakları anlayışı, kamu ve özel sektör arasındaki etkinlik farklılaşmalarını mülkiyet kavramının doğasından gelen özelliklere dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşıma göre; kamu ve özel mülkiyet açısından mülkiyet hakkının yoğunluğu ve bu hakların devredilebilme seviyelerinin işletmeler üzerindeki denetim mekanizmalarını etkileyebilmesi bizatihi işletmelerin performanslarıyla ilintilendirilmiştir. Bu açıdan; özel ve kamusal sahalar arasında özel işletmeler lehine bir performans farkı bulunduğu dair değerlendirmelerde bulunulmuştur (Zaim ve Çakmak, 1994: 150-151).

Williamson tarafından geliştirilen *İşlem Maliyeti Teorisi*; kapitalist ekonomiler içerisinde yer alan büyük firmaların gelişimini açıklama çabası içerisinde bir düşünce olarak ortaya çıkarılmış ve bu firmaların yaptıkları işlemlerin maliyetlerini minimize etmenin yollarını aramıştır. Bu süreç; firmaların, alım-satım halinde buldukları firmalar veya tedarikçilerini devralmaları şeklinde dikey bir etkileşimle olabilecektir. *Williamson*, kapitalist ekonomilerin motor gücü olan büyük firmaları, işlem maliyetlerini minimize etmeyi amaçlayan bu firmaların bir sonucu olarak değerlendirmiştir (Boston, 1991: 7). İktisadi faaliyetlerin kısmen eksik ve asimetrik bilgi kapsamında süregeldiği düşünüldüğünde piyasa mekanizmanın içsel yapısında yer alan risk ve belirsizliklerin özellikle kurumsal açıdan büyük bir bürokrasi çıkmazına giren devletler tarafından yürütülemeyeceği düşüncesi işlem maliyetlerinin azaltılabilmesi adına özel firmaların daha etkin olduğu iddiasını ortaya koymuştur (Sheshinski and Lopez-Calva: 2003: 433; Pack, 1991: 287).

Firmaların mülkiyet yapılarının kamusal ağırlıkta olması, firmaların hedeflerinin tanımlanmasında önemli problemlere yol açarken; firma hissedarlarının karlılık düzeylerini en üst seviyelere çıkarmayı hedefleyen şirket organizasyon modelleri giderek baskın bir nitelik kazanmıştır. Bu durum; doğru tanımlanmış bir işletmenin amaçlarına uygun olarak davranması sonucunda ortaya çıkan özellikleriyle ilintilidir. İktidarların ya da hükümetlerin ise; kar veya hissedarların refah seviyelerini yükseltmekten farklı kaygıları bulunmakta üstelik bu amaçlar da hükümetler değiştikçe değişime uğrayabilmektedir. Bu yüzden, hükümetlerin uygulamaya koydukları politikaları sürdürebilme yeteneklerinin genellikle zayıf olması, kamu mülkiyeti menşeli firmaların etkinliklerinde önemli azalmalar görülmesine zemin hazırlamaktadır (Megginson and Netter, 2001: 330).

Amerikalı iktisatçı *Arthur Laffer* tarafından ortaya atılan *Arz-Yönlü İktisadi Akım*; iktisadi problemlerin temelini üretim yapısının talebe cevap veremeyecek seviyede olmasına bağlamış ve üretimi arttırabilmek adına vergi indirimleri yapılması gerektiğini savunmuştur. Böylece, vergi indirimleri yoluyla, gerek toplam üretimde gerekse de kamunun vergi gelirlerinde artışlar sağlanabilecektir. Arz-Yönlü iktisatçılar, iktisat piyasalarındaki kamusal ağırlığın ekonomide verimliliği azalttığını ve piyasa ekonomisi içerisinde kamunun ağırlığının sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedirler (Suiçmez ve Yıldırım, 1993: 18).

Dönüşen iktisadi sistematik içerisinde devletin üstleneceği yeni rollerin belirlenmesi adına Dünya Bankası ekonomistleri tarafından 1991 tarihinde hazırlanan raporla birlikte *Piyasa Dostu Devlet Tezi* öne sürülmüştür (Kabaklarlı, 2013: 22). İktisadi kalkınma odaklı piyasa dostu devlet yaklaşım tezinin temel bileşenleri; özellikle ilköğretim, temel sağlık hizmetleri, beslenme ve aile planlaması uygulamaları, teknolojik gelişimin sürdürülmesi, kaynakların etkin kullanımının sağlanması, uluslararası ticaret ve yatırımlar yoluyla ulusal ekonomilerin küresel finans piyasalarıyla entegre edilmesi, enflasyonla uyum içerisinde olabilecek makul bir kamu açığı seviyesinin sağlanması ve yıllar itibarıyla belirlenen makroekonomik hedeflere sağlıklı bir şekilde ulaşılması şeklindedir (Gore, 2000: 792-793).

1.1.2.4. Geç 20. Yüzyıl Uygulamalarında Ekonomiye Müdahale Süreçleri

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1970'li yılların başına kadar süregelen kapitalizmin altın çağı yerini 1970'li yılların başında ekonomik krizlerle dolu yeni bir evreye bırakmış ve bu evre günümüze kadar süregelen çalkantılı iktisadi ve siyasi dönemlerin habercisi olmuştur (Wallerstein, 2004: 124). Özellikle 1968 sonrasında büyüyen toplumsal hareketler ve sermaye kesiminin karlarında görülen önemli azalmalarla birlikte fiyatlar, istihdam koşulları, verimlilik ve ödeme bilançolarında dalgalanmalar yaşanmaya başlamıştır. 1970'lerin başlarında yaşanan petrol krizleri, gerek Batı Avrupa gerekse de savaş sonrası süreçte güçlenen Japonya'nın dünya piyasalarındaki görünürlüğünün artmasıyla birlikte dünya üretiminde gözlemlenen genel artışlar, aşırı mal üretiminin etkisiyle özellikle çelik, otomobil ve elektronik gibi birtakım endüstriyel sahalarda karlılık düzeylerinde görülen belirgin düşüşlere yol açmıştır. Bu sürecin de etkisiyle II. Dünya Savaşı sonrası hegemon güç haline gelen ABD'de 1968-1970 tarihleri arasında ortaya çıkan stagflasyon durumunu, 1971'de Bretton Woods sürecinde oluşturulan uluslararası para sisteminin çöküşü ardından ise 1974-75 tarihlerinde petrol fiyatlarındaki hızlı yükselişler takip etmiştir (Üşür, 2005: 48; Wallerstein, 2004: 127; Altıok, 1993: 649).

Azalan kar oranlarıyla birlikte üretim sektörü içerisinde maliyetlerin kısılabilmesi adına ilk etapta emek üzerine müdahaleler söz konusu olmuş ve emekçi kesimin ücretlerine yönelik aşağıya doğru bir baskılama gerçekleştirilmiştir. İkinci aşama ise; sermaye kesiminin devlet kaynaklarına saldırısı şeklinde gerçekleşirken,

sermaye kesimi, devletten birebir kaynak aktarımı veya vergi indirimi ya da muafiyeti gibi uygulamalar aracılığıyla birtakım avantajlar sağlamış ve böylece üzerindeki yükü giderek azaltmıştır. Bunun yanı sıra devlet olanaklarının görece irrasyonel kullanıldığı özellikle az gelişmiş ülkelere doğru sermayenin kayma süreci gerçekleşmeye başlamış ve sermaye hareketlerinin ana belirleyicisi olan merkezi ülkelerle bu hareketlere giderek bağımlı hale gelen çevre ekonomiler arasındaki iktisadi gelişmişlik farkları iyice belirginleşmiştir (Önder, 2001: 42).

1970’li yılların başında gözlemlenen iktisadi durgunlukla birlikte sermaye kesimi, kar alanlarını üretim sahasından mali sektörlere doğru kaydırmış ve bu durum işsizlik sorunsalını dünyadaki tüm ekonomiler için yapısal bir hale getirmiştir. Üretim sahaları ise; maliyetlerdeki azalmaya bağlı olarak ülkeler arasında görülen rekabetin etkisiyle emek popülasyonunun yoğun olduğu Uzakdoğu Asya bölgelerine doğru kaymıştır (Wallerstein, 2004: 128-129). Bu açıdan; batının sanayileşmiş dev ekonomilerinin rekabet avantajını kaybetmesi sistemin ana problemi olarak görülürken iktisadi organizasyonların ve özellikle de üretim altyapısının yeni bileşenler ışığında dönüşmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır (ETUI, 1989: 10).

Kapitalizmin altın çağının 1970’lerin krizi içerisinde sona ermesiyle birlikte sosyal uzlaşmaya dayalı bir model olarak müdahale mekanizmalarıyla bezenmiş kapitalizm modeli dünya genelinde terk edilmeye başlanmış; seri üretime dayanan ve standardize edilmiş malların üretildiği Fordist birikim rejimi yerini, talebe uygun üretimin zamanlamalı, daha az maliyet gerektiren ve bireysel istekler doğrultusunda daha kaliteli ve değişken bir yapılanma içerisinde üretilme ihtiyacıyla birlikte evrildiği post-fordist bir sermaye birikim rejimine bırakmıştır. Bu yapı içerisinde; Keynesyen refah devleti uygulamaları ve müdahaleci kapitalizm yerini neo-liberal iktisat politikalarına bırakmış ve “esneklik adı altında çeşitli ülkeler içerisinde yer alan sendikaları koruyucu çok sayıda tedbir, yasa ve uygulamalar gevşetilerek, sendikal hareketlere yönelik karşıt politikalar giderek sosyo-ekonomik yaşamın temel belirleyicilerinden biri haline getirilmiştir (Çelik, 2006: 31).

Neo-liberalizm; iktisadi, siyasal, sosyal ve idari boyutları olan bir kavram olarak; 19. yy’ın klasik iktisat kuramının gündelik modern yaşam içerisinde yeniden tanımlanmasıdır. Kavramın yeni olarak ifade edilen kısmının dışında içerik açısından

pek de yeni bir olgu barındırmamakta ve 19.yy'da görülen bireyci kapitalizm anlayışının tüm sistematliğini düşünsel yapısına dahil etmektedir (Gökbayrak, 2003: 25).

Serbest piyasa miti, neo-liberalizmin en temel argümanı olurken iktisat politikalarındaki mikro ve makro düzeydeki tüm uygulamalar piyasa miti bağlamında meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Neo-liberalizme göre; iktisat yalnızca kendi içsel dinamikleriyle dönüşebilecek ve dışarıdan müdahaleye uğramadan etkin ve rasyonel sonuçlar verebilecek bir bilim olarak değerlendirilmiştir (Ercan, 1995: 678).

Neo-liberal iktisadi politikaların, kamu müdahalesine şiddetle karşı çıkmasında dönemin siyasi figürlerinin önemli belirleyiciliği olmuştur. İngiltere'de muhafazakâr düşüncenin mimarı olarak görülen Edmund Burke; devlet mekanizmasının gereğinden fazlaca iktisada ve yaşamın her alanına müdahale etmesini temel özgürlüklerin ve bireysel güvenin düşmanı olarak değerlendirmiş ve özellikle 1980'li yılların başından itibaren İngiltere'de Thatcherizm olarak adlandırılan siyasi dönemde bu düşünce iktisat politikalarının mihenk taşı oluşturmuştur. Devletin kamudan giderek dışlanması ve böylece küçültülmesi gerektiği tartışmaları akabinde sivil toplum ve belirli toplumsal dayanışma örüntülerinin bu boşluğu doldurabileceğine yönelik yeni tartışmaları da gündeme getirmiştir (Giddens, 2000: 22).

Siyasal düzlem içerisinde, yeni sağ siyasetin fikirleriyle oluşturulan politik süreçlerle birlikte kamusal yönetim anlayışlarının sınırlandırıldığı, sendikalar gibi örgütlenme pratiklerinin geri plana itilmeye başlandığı, yönetsel kesimlerden sivil toplum kuruluşlarına önemli oranda kaynak ve inisiyatif aktarımının sağlandığı ve sosyal devlet döneminde oluşturulan kooperatif temelli kurumların tasfiyesinin başladığı bir döneme girilmiştir. Böylesi bir siyasi hareket; kamu mülkiyetine sahip olan sanayi kurumlarını özelleştirmeyi, sermaye kesimi için vergi indirimleri sağlamayı, kamu harcamalarında kesintilerde bulunmayı ve planlama üzerinden gelişen kamusal denetimleri kaldırmayı kendisine bir yol haritası olarak belirlemiştir (Gray, 2004: 297).

İlk etapta yalnızca devletin iktisadi faaliyet alanını daraltmayı hedefleyen özelleştirme düşüncesi, zamanla giderek genişleyen bir algıyla devletin sosyal faaliyet yürüttüğü alanlara da sıçramaya başlamıştır. Sistemde yaşanan krizin faturasının kamu harcamalarındaki artışa çıkarılmasıyla birlikte eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi toplumsal tüketim nitelikli kamusal faaliyetlerin özelleştirilmesi düşüncesi iktisadi düşünce çevrelerinde yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Böylece; kamu

hizmetlerinin hızla piyasalaşma sürecine girdiği ve bu yeni sistemde kimi hizmetlerden yararlanabilmenin koşulunun artık yurttaş olmaktan değil müşteri olmaktan geçtiği görülmektedir. Kamusal alanın piyasa güçlerine açılmasıyla birlikte kamu personel rejimi de etkilenmekte, özelleştirmeler kanalıyla gerçekleştirilen dönüşümlerin akabinde esnek ve güvencesiz çalışma türleri giderek yaygınlaşmaktadır. Özelleştirmelerle birlikte kamu işletmelerinin bir bölümü ya da tamamının satılması, birtakım kuruluşların özzerleştirme uygulamaları, bazı hizmetlerin kamu-özel ortaklığı gibi uygulamalarla piyasalaşmasının önündeki engellerin kaldırılması sonucunda kamu işletmeleri sayıca azalırken, kamuda istihdam olanakları da hızla daralmaktadır. Benzer şekilde; tamamıyla özele devredilemeyen kamu hizmetlerinin bazı bölümlerinin taşeronlara aktarılmasıyla birlikte istihdam yapısı güvencesizlik ekseninde çeşitlenmektedir (Kablay, 2014: 158-159). Bu açıdan; neo-liberal ideoloji geleneksel liberal düşüncenin bile kamu sektörü bünyesinde bıraktığı tüm alanları özzerleştirme hedefine almış ve sosyal devletin küçültülmesini ana amaç olarak belirlemiştir.

Neo-liberal politikalarla birlikte gelişmiş Batı dünyasının endüstri ilişkileri sistematığı de yeni bir yapılanma içerisine girmiştir. Uluslararası ekonomik ilişki ağlarında gözlemlenen değişimler, sanayileşmiş ülkelerde görülen iş organizasyonlarının dönüşümü, üretim ve yönetim tekniklerinin esnekleşmesi ve emek piyasasının kurallarının işçi sınıfı aleyhine olacak şekilde yeniden dizayn edilmesiyle birlikte endüstri ilişkileri yeni bir dönüşüm süreci yaşamaya başlamıştır. Bütün bu dönüşüm süreci; emek piyasalarının yapısını ve bu yapı içerisindeki devletin konumunu baştan aşağı değiştirmiştir (Uçkan, 1998: 2).

Neo-liberal politikalar; rekabet, kar ve özel mülkiyet düzenini kutsayan bir anlayışla mevcut iktisadi düzeneğe müdahale eden tüm uygulamalara savaş açmış ve bu açıdan devletin, ekonomi politikalarını çalışan kesimlerin lehine düzenleyebileceği tüm müdahale yöntemlerine ve toplumsal amaçlara hizmet eden sendikal hareketlere karşı pozisyon almışlardır (Işıklı, 1994: 90). Bu açıdan sermaye kesiminin stratejisi; ücret hadlerini aşağı çekmek, güvencesiz istihdam koşullarını yaygınlaştırmak, sosyal devlet harcamalarını azaltmak ve kar oranlarını arttırıcı koşulları sağlayabilmek adına kemer sıkma politikaları uygulamak olmuştur (Satlıgan, 1995: 523).

Neo-liberalizm, kapitalizmi kriz süreçlerinin dışına çıkarabilmek adına öngördüğü birtakım politikalar ile birlikte çalışma standartları ve sosyal haklar

açısından işçi sınıfının özellikle müdahaleci politikalar sürecinde elde ettiği tüm kazanımları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu durum; temelde 20.yy'ın ikinci yarısı itibariyle başlayan ve devletin görece özerkliği içerisinde sınıfsal pozisyonlar itibariyle emek-sermaye uzlaşmasının sağlandığı dönemin sona erdiğinin göstergesi olmuştur. 20.yy'ın başlarında; fordist sermaye birikim rejimi içerisinde sistemin temel dışlilerinden biri haline gelen sendikalar, yeniden kapitalist sistem karşısındaki en büyük engellerden biri olarak addedilmeye başlanmıştır. Kapitalist sistemin krizinin en temel nedenlerinden biri olarak görülen emek maliyetlerini arttırıcı yönüyle sendikalar; hem çalışma koşullarını düzenleme hem de sosyal haklar konusundaki mücadelecı tavırlarıyla neo-liberal sistem açısından etkisi kırılması gereken bir mücadele aracı olarak görülmüştür. Bu açıdan; sermaye kesimi ilk aşamada sendikaların gücünün kırılmasını ardından ise işçi sınıfının esnek uygulamalar kapsamında bölünerek işçi kesimlerinin oluşturduğu emek maliyetlerinin düşürülmesini amaçlamıştır (Müftüoğlu, 2006: 128-129).

ABD ve İngiltere gibi neo-liberal iktisat politikalarını sert bir şekilde uygulayan ülkelerde gerek devlet gerekse de sermaye kesiminin sendikalar karşısında konumlanışı Keynesyen refah devleti döneminin aksine giderek katılaşmış ve bu durum hem örgütlenme hem de sendikal faaliyetlerde önemli gerilemeler yaşanmasına yol açmıştır. Bu sürecin yansımaları birçok kapitalist ülke içerisinde gözlemlenirken, emek piyasaları içerisinde mücadele eden bağımsız pek çok sendika ya tamamıyla etkisizleştirilmiş ya da devlet ve sermayeyle bağımlılık ilişkisi içerisinde hareket eden bir pozisyona itilmişlerdir (MacInnes, 1987: 3).

Neo-liberal küreselleşme dalgasının ortaya çıkmasında uluslararası ekonominin iç dinamiklerinden kaynaklı etmenler belirleyici olmakla birlikte süreç az gelişmiş ülke ekonomileri açısından irdelendiğinde; öne çıkan temel unsurun gelişmiş ülke ekonomilerinin ve onların çıkarlarıyla özdeş hareket eden uluslararası kuruluşların, az gelişmiş ülkeleri dünya kapitalist sistemine bağımlı bir bileşen olarak ekleme çabası olduğu görülmektedir. Az gelişmiş ülke ekonomilerinde görülen borç krizleri sonrasında etkili birer politik enstrüman haline gelen IMF ve Dünya Bankası'nın uygulanması konusunda zorladığı katı kuralların etkisiyle bu ülkeler, asimetrik bir sömürü ağının kaybeden tarafı olarak masaya oturmak zorunda bırakılmışlardır (Şenses, 2004: 13).

Neo-liberal iktisadi politikalar; Avrupa’da ilk kez 1979 yılında IMF programları kapsamında İngiltere’de uygulanmaya başlamıştır. Lakin neo-liberal iktisat politikalarının dünya genelindeki ilk deneyimlendiği bölge ise 1970’li yıllarda Şili başta olmak üzere Latin Amerika ülkeleri ve 1990’lı yıllara gelindiğinde ise reel sosyalizmin çöküş yaşadığı Doğu Avrupa ülkelerinde meydana gelmiştir. IMF ve Dünya Bankası’nın yapısal uyum programları eşliğinde özellikle az gelişmiş ülkelere dayatılan neo-liberal reçeteler, kapitalizmin mevcut krizinin aşılması konusunda temel ideoloji olma görevini üstlenmiştir (Sallan Gül, 2004: 302).

1979 yılında İngiltere’de iktidara gelen Thatcher, özellikle 1987 yılına kadar katı ekonomik tedbirler altında enflasyonu düşürücü politikalar uygulamış ve özelleştirme politikalarına öncelik vermiştir. Thatcher özelleştirme politikalarına yönelik üç aşamalı bir geçiş programı öngörmüştür. İlk etapta; yerel yönetimler, düşük gelirli kesimler için ellerinde bulundurdukları konutları, ucuz fiyatlarla kiracılarına satmak durumunda bırakılmış ve bu aşamada İşçi Partisi’nin oy potansiyeli olarak görülen işçi sendikalarının gücü de kırılmaya çalışılmıştır. İkinci aşama olarak; temizlik, bakım-onarım, taşıma sistemi ve diğer bazı kamu hizmetlerinin topluma arzı özel sektöre ihale yoluyla verilmiştir. Üçüncü aşamada ise; özelleştirmelerin kapsamı iyice genişletilerek, birçok hizmetin sağlanmasında harç ya da belirli bir ücret uygulamasına geçilmiş ve bazı sahalarda kupon uygulaması başlatılmıştır. Thatcher’ın özelleştirme uygulamalarıyla birlikte, devletin üretim sahasından tamamen çekildiği ve kamu işletmelerinin tasfiyesinin yaşandığı yeni bir serbest piyasa düzeneği oluşmuştur. Bu uygulamanın şüphesiz ki en büyük yansıması işsizlik oranlarının giderek artmasıyla birlikte emekçi kesimler üzerine olmuştur (Kavanagh, 1987: 214).

Neo-liberal politikalarla birlikte giderek genişleyen özelleştirme politikaları yalnızca Thatcher döneminin değil, Üçüncü Yol hareketini temsil eden Tony Blair dönemi İngiliz İşçi Partisi’nin de belirleyici söylemlerinden birisi olmuş ve sadece İngiltere’de değil, 90’lı ve 2000’li yıllar boyunca hemen hemen Avrupa’daki iktidar olan tüm sosyal demokrat hükümetler özelleştirme politikalarını ilke olarak kabul etmişlerdir. Özelleştirme politikaları, Avrupa kıtasından çok daha uzak coğrafyalarda da etkisini hissettirmiş ve komünist bir rejim iddiasında bulunan Çin Halk Cumhuriyeti tarafından da 90’lı yıllarda resmi bir politika haline getirilmiştir (Drucker, 2000: 63).

1981 yılında ABD’de iktidara gelen Ronald Reagan’ın iki dönemlik iktidar süreci boyunca uygulamaya koyduğu neo-liberal politikalar Reaganizm olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde uygulanan neo-liberal politikalarla birlikte para politikalarına yön verilmiş, sermaye birikim süreçleri hızlandırılmış ve girişimciler önündeki piyasada engel oluşturduğu düşünülen kamusal müdahaleler deregüle edilmiş, sosyal güvenlik harcamaları azaltılmış ve federal hükümetin yetkisinde olan sosyal harcamalara yönelik sorumluluklar eyalet yönetimlerine devredilmiştir (Niskanen, 1988: 4).

Reagan döneminde uygulamaya konan neo-liberal politikaların kamu harcamaları üzerindeki yansımaları üç alanda gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki; neo-liberal politikalar kapsamında serbest piyasa sisteminin gelişimini garanti altına almak, ihracata yönelik iktisadi politikaları ve sermaye birikimini arttırmayı teşvik etmek ve bu noktada sermaye sınıfını destekleyici politikalar oluşturmaktır. İkinci aşamada; milli savunma alanında gücünü sağlamlaştırarak soğuk savaş içerisinde Sovyetler Birliği’ne karşı psikolojik üstünlük kurmak hedeflenmiştir. Üçüncü olarak ise; bu politika süreçlerinin işletilebilmesi için gerekli olan harcamaların sağlanabilmesi adına kamusal düzenlemelerle oluşturulan sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece kamunun çekildiği bu alanın aile, kilise ve çeşitli geleneksel dayanışma ağlarıyla örülmesi sağlanarak toplumsal tepkilerin gevşetilebileceği otoriter ve iç güvenlik ihtiyacını karşılayan bir sistem kurgulanmıştır (Walker, 1995: 155-159). Reagan’ın refah devleti algısı; toplumdaki tüm bireylerin serbest piyasa sistemi içerisinde kendilerini ve bakmakla yükümlü oldukları insanların geçimlerini ve geleceklerini sağlamalarının zorunlu olarak kılındığı “çalışma refahı” adı verilen bir sistemle kamusal güvenceden tamamen uzak ve sisteme katkı sağladıkları kadar refah hizmeti alabildikleri bir piyasalaşma sürecini ortaya koymaktadır (O’Conner, 1998: 39).

Özelleştirmelerin ve serbest piyasa ekonomisine dayalı neo-liberal ideolojinin 1970’li yıllarda dünya genelinde görülen iktisadi krizleri aşabilmenin yolu olarak görülmesi, hem Batı dünyası hem de az gelişmiş ülkeler genelinde özelleştirme yanlısı siyasi partilerin iktidarları devralması, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların kredi tahsislerinde özelleştirme politikaları uygulanmasını bir zorunluluk hali olarak dayatması, özelleştirmelerin 21. yy başlarında giderek yaygın bir hale gelmesine zemin hazırlamıştır.

1.2. ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI

Ekonomi-politik düzlem içerisinde özelleştirme kavramı ilk kez Peter F. Drucker tarafından 1969 tarihinde yazılan “The Age of Discontinuity” adlı eserde “reprivatization” (yeniden özelleştirme) ifadesiyle dile getirilmiştir. Drucker, hükümetleri zayıf bir yöneticiye benzettiği çalışmasında hükümetlerin karar verme konusunda başarılı olduğunu lakin alınan kararları uygulama konusunda ise yetersiz kaldığını vurgulayarak hükümetlerin “yeniden özelleştirmeler” yapması gerektiğini ve kamu politikası sahasında karar verme araçlarının, hizmet sağlama süreçlerinden ayrı tutulması gerekliliğini savunmuştur (Hodge, 2000: 13). 1976 tarihli Robert W. Poole tarafından kaleme alınan “Reason Foundation” başlıklı çalışmada bu kavram “privatization” olarak ifade edilmiştir. Bu eserde ise kavrama “özel bir hale dönüştürmek, bir iş ya da endüstriyel sahanın kontrol ve mülkiyetini kamudan özel kesime geçirmek” şeklinde bir anlam yüklenmiştir (Savas, 1994: 3).

Özelleştirme kavramı zaman içerisinde çok daha geniş bir anlamsal zemin kazanırken, özelleştirmenin ekonomi-politik açıdan oldukça tartışmalı bir kavram olması da bu kavramın birçok ülkede farklı kavramlarla birlikte açıklanmasına yol açmıştır. Örnek olarak Bolivya’da “kapitalizasyon”, Sri Lanka’da “halklaştırma”, Vietnam’da “hisse sahibi kılma” gibi kavramların her biri özelleştirmeyi işaret ederken yine benzer biçimde Kanada Demiryolu Şirketi’nin “ticarileştirilme” ve Belçika Telekomünikasyon Şirketi’nin (Belgacom) “stratejik konsolidasyon” olarak ifade ettikleri terimler de özelleştirme kavramına vurgu yapmaktadır. Eski Sovyet ülkeleri dahil olmak üzere Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri içerisinde özelleştirme kavramı ise “dönüşüm” kavramı adı altında ifade edilmiştir (Seven, 2001: 19).

Farklı ifade ediliş tarzları olan özelleştirme kavramının her ülkenin kendi sosyal, politik ve iktisadi atmosferi içerisinde taşıdığı anlamlara ve dolayısıyla her ülkenin kendi içerisindeki iktisadi, politik ve sınıfsal tutumlara bağlı olarak tanımlanışı konusunda değişik yaklaşımlar görülebilmektedir. Özelleştirme, tarihsel devamlılığa sahip bir süreç içerisinde sürekli olarak anlamsal açıdan evrilme yaşayan bir kavram özelliği taşımaktadır.

1.2.1. Özelleştirmenin Tanımı

Özelleştirme kavramı; hem kuramsal hem de pratik açıdan incelendiğinde birden fazla bilim dalı tarafından ele alınan bir konu olması sebebiyle farklı tanımlamalar çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu açıdan; özelleştirme kavramı başta iktisat olmak üzere yönetim, hukuk ve siyaset gibi birçok bilim dalına konu olmaktadır. Örnek olarak; en genel anlamlandırmasıyla iktisat bilimi açısından özelleştirme, devletin iktisadi faaliyetlerinin azaltılması veya tamamen ekonomiden tasfiye edilmesi amacıyla kamu sektörünün denetiminde yer alan iktisadi kuruluşların özel sektöre devredilmesi anlamına gelmektedir (Aktan, 1993: 69; Karluk, 1994: 123). Diğer taraftan hukuk bilimi ise; özelleştirme kavramını, devletleştirme ya da kamulaştırma kavramının tersi olduğundan yola çıkarak, kamuyu hiçbir faaliyete müdahale ettirmeyecek şekilde aradan çıkarmak, kamuya ait mal ve değerlerin özel şahıslara satılma işlemi şeklinde tanımlamaktadır (Güzel, 1994: 160; Cevizoğlu, 1989: 19).

Bilim dalları kapsamında farklı tanımlamalara tabii tutulan özelleştirme kavramı, teoride aynı bilim dalı içerisinde farklı yorumlamalar altında değerlendirilebilmektedir. Bu noktada; özelleştirme kavramını farklı bakış açıları altında dar ve geniş anlamıyla irdelemek gerekmektedir.

Dar anlamıyla özelleştirme; kamu iktisadi teşebbüslerinin yönetim ve mülkiyet anlayışlarının özel sektöre devri olarak tanımlanmaktadır. Bu devir işleminin sınırlarının belirlenmesi noktasında ise farklı görüşler mevcut bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirmeye alınan görüşlerden bir tanesi dar anlamda özelleştirme uygulamasını mülkiyet devrinin kesinlikle gerçekleşmesi ve mülkiyet devrinin gerçekleştirileceği kamu iktisadi teşebbüsünün toplam sermayesinin en az % 51'inin özel teşebbüsün kontrolüne geçmesi (denasyonalizasyon) olarak tanımlamaktadır. Diğer bir bakış açısıyla ise; özelleştirmenin % 51 gibi bir oransal payla sınırlandırılmayacağı ve dolayısıyla daha düşük oranlarda yapılan mülkiyet devir işlemlerinin de özelleştirme olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Shackleton, 1984: 59; Falay, 1994: 21; Starr, 1991: 26). Bir kamu iktisadi teşebbüsünün tamamıyla özel sektöre devredilmesini öngören özelleştirme uygulamaları *katı özelleştirme* olarak ifade edilirken, kamu iktisadi teşebbüslerinin içine özel sektörün belirli bir oranda dahil edilmesi uygulamaları ise *yumuşak özelleştirme* olarak adlandırılmaktadır (Ünal, 2000: 44).

Geniş anlamda özelleştirme ise; kamu bünyesindeki mal varlıklarının ya da parasal bir değere tabii tutulan kamu kaynaklarının özel sektöre aktarılması olarak tanımlanmaktadır. En geniş tanım kapsamında, devletin iktisadi faaliyetlerini tamamen ortadan kaldıran tüm uygulamalar da özelleştirme faaliyetlerinin kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bu açıdan; geniş anlamda özelleştirme kavramının içerisinde dört ana unsur yer almaktadır: Bunlar; kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyet ve yönetimlerinin kısmi ya da tamamen özel sektöre aktarımı, mal ve hizmet üretimi içerisindeki kamusal tekellerin ortadan kaldırılması, kamu sektörü tarafından finanse edilen mal ve hizmetlerin özelleştirilmesinin sağlanması, kamusal kaynaklar aracılığıyla üretilen mal ve hizmetlerin finansmanının özelleştirilmesi şeklindedir (Falay, 1994: 21; Starr, 1991: 26).

Devletin iktisadi alandaki payının daraltılması ya da ekonomik açıdan yeniden yapılanmasını kapsayan geniş anlamda özelleştirme kavramı; devletin mülkiyetinde olan mal varlıklarının kamusal mülkiyetten ayrıştırılması (denasyonalizasyon) veya satış yoluyla elden çıkarılması, piyasa mekanizması üzerindeki kamusal denetimin veya müdahalenin azaltılması ya da kaldırılması (liberalizasyon), rekabet süreçlerine katılım ve bunun yanında eski sosyalist ülkelerde özel mülkiyete geçişin ve piyasanın düzenlemesi konuları üzerine eğilmektedir (Attiat and Hartley, 1991: 11).

Geniş anlamda özelleştirme içerisinde KİT'lerin dışındaki yapı veya hizmetlerin üretim izinlerinin özel sektöre verilmesi işlemi gerçekleştirilebilmektedir. Bu duruma Karayolları Müdürlüğü'nün asfaltlama, tamir işleri; Köy Hizmetleri Müdürlüğü'nün yol, su, baraj yapımı işleri; diğer kamu organizasyonlarının temizlik, çöp toplama, servis taşımacılık hizmetleri gibi işleri örnek olarak gösterilebilir (Atasoy, 1993: 180). Bunun yanı sıra; finansal kiralama, yönetim devri, ihale yöntemi, ilköğretimden üniversitelere kadar özel okulların açılması ve işletilmesi gibi uygulamalar da geniş anlamda özelleştirme örnekleri olarak görülebilmektedir (Şehirlioğlu, 2001: 10-11).

Bu kavramsal haliyle özelleştirme olgusu, ulusal iktisadi politikalar içerisinde piyasa mekanizmasının güçlenmesini sağlamak adına yürütülen tüm politikalar ve ele alınan yöntemlere verilen kapsayıcı bir ifade tarzı olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan kimi zaman ya da koşullar içerisinde devlet mülkiyetinin yerini çeşitli seviyelerde gözlemlenebilecek "*kamu özel ortaklıkları*" alabilmektedir. Kamusal mekanizmalar tarafından hazırlanan ve yürütümü sağlanan projeler açısından özel sektöre biçilen rol

kimi zaman yalnızca sermaye sağlamaktan ibaret olurken, kimi zaman ise finansman sağlamanın yanında kamusal varlıkların yönetimini üstlenmek gibi bir fonksiyon haline de dönüşebilmektedir. Bazı kamu varlıkları, kamu mülkiyetine geri verilmeden önce belirli bir dönem aralığında özel sektör tarafından işletilebilir (Robinson, 2003: 45).

Literatürde özelleştirme kavramına yönelik bir diğer ayırım ise; özelleştirme kavramını maddi ve şekli özelleştirme olarak ikiye ayırmaktadır. Kimi araştırmacılar tarafından göstermelik özelleştirme olarak da adlandırılan *şekli özelleştirme* kavramında, belirlenen ilgili görev ya da durum kamu bünyesinde kalırken, anonim şirket ya da limited şirket tarafından yerine getirilmektedir. Yerel enerji ve su sistemlerinin sağlanması gibi örnekler bu uygulama kapsamında değerlendirilmektedir. *Maddi özelleştirme* uygulamasında; kamusal yerel hizmet tamamıyla özel iktisadi sahanın eline bırakılmaktadır. Bu durumda sağlanan hizmet, özel kesimin kendi gayretleri ve ekonomik riskleri almasıyla gerçekleştirilmektedir. Özelleştirmenin bu versiyonu özellikle gönüllü organizasyonlarda ve hukuki koşulların sağlanabildiği ölçüde uygulanabilmektedir (Ameln, 2000: 27-28).

Gerçek özelleştirme uygulamasında ise; ilgili yerel yönetimler belirli görevlerin gerçekleştirilmesini sağlayabilmek adına özel birimleri yetkilendirmektedir. İlgili yerel yönetim, bu süreçte özel kuruluşa ücret ödemesinde bulunabileceği gibi verilen hizmet karşısında belirli bir harç tahsilinde bulunarak bu ücreti vatandaşa da ödeyebilmektedir. İlgili özel firma ise piyasa mekanizması içerisinde yaşam döngüsünü sürdüren bir kuruluş olarak yerel yönetimle yasal veya ekonomik herhangi bir bağı bulunmamaktadır (Maehrlein, 2000: 90-91).

1.2.2. Özelleştirmenin Nedenleri

Özelleştirmelere neden ihtiyaç duyulduğu konusunu üç basamakta irdeleyebilmek mümkündür. Bunlar; özelleştirme yapılmasını gerekli bulan *genel kabul olarak birtakım çevreler tarafından görülen nedenler*, *iktidarların siyasi ve iktisadi tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkan nedenler* ve *mali boyuta bağlı nedenler* olarak değerlendirilebilmektedir.

Özelleştirme yapılmasını gerekli olarak addeden ve genel kabul olarak özellikle de yeni sağ iktisadi akım tarafından ileri sürülen nedenler arasında *kaynakların optimum kullanım süreçlerinin gerçekleştirilememesi*, *KİT'lerin ortaya çıkma amaçlarını*

belirleyici nedenlerin ortadan kalktığı düşüncesi ve KİT'lerin ekonomik yapının geneline verdiği zararlar yer almaktadır.

KİT'ler kurulduğu süreçlerden bu yana tekel koşullarında faaliyetlerini sürdüren ve üretim düzeyleri tam rekabetçi bir piyasaya oranla daha düşük olan bir üretim gücünü temsil etmekte ve tam rekabet koşullarına oranla ürettiği ürünleri daha yüksek bir fiyattan satmaktadır (Koutsoyiannis, 1987: 215). Bu açıdan; tekelci piyasaların bir gerçeği olarak KİT'ler liberal iktisadi düşüncenin genelinde kaynakların optimum olarak kullanılmadığı bir üretim aracı olarak görülmektedir. Bu durum karşısında KİT'lerin eleştirisini yapan liberal iktisadi düşünce; KİT'lerin özelleştirilerek üretimlerinin piyasa mekanizmasının ihtiyaçları doğrultusunda dizayn edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Dünya genelinde 1930'lu yılların iktisadi bunalımının aşılmasında gözlemlenen Keynesyen iktisadi politikaların bir parçası olarak KİT'ler dönemin ekonomik, sosyal ve bölgesel gelişmişlik farklarına dayanan sorunlarına çözüm aracı olarak kurulmuş ve özellikle de 1970'li yıllardan itibaren KİT'lerin bir kısmı üzerindeki kurulum nedenleri ve şartları mevcut koşullarda ortadan kalkmıştır. Neo-liberal iktisadi düşüncenin temellendirdiği bu anlayışa göre; KİT'lerin birçoğunun artık ülke ekonomisine yük olduğu yönündeki tezler kamuoyu nezdinde giderek güçlenen bir argüman haline gelmiştir (Güner, 2001: 26). Bunun yanı sıra; özel kesimin ortalama son 20 yıldır ortaya koyduğu performansın etkisiyle önceki süreçlerde üretmediği pek çok mal ve hizmeti üretebilir bir konuma gelmesi ve zamanında kamunun üretmek zorunluluğu taşıdığı bu mal ve hizmetlerin özel kesim tarafından üretilebilmesiyle birlikte KİT'lerin kuruluş amaçlarının da anlamını yitirdiği gözlemlenebilmektedir (Çetinkaya, 2001: 171).

KİT'ler, kamusal mülkiyete dayanan ve yönetim ilişkileri açısından kamu temelli bir yönetim anlayışı içeren yapısıyla birlikte tüm ekonomik yapıya etki edebilmektedir. KİT'ler kalkınma planlarının oluşturulmasında ve uygulanma süreçlerinde belirleyici konumda olan kuruluşlar olarak ülke genelindeki iktisadi çıkarılara uygun hareket etmek durumundadır. Lakin özellikle KİT'lere tanınan bazı kamusal ayrıcalıklar ve birtakım avantajlı uygulamalar ulusal ekonominin dinamiklerine zarar verici bir şekilde kullanılabilir. Devletlerin, temel mal ve hizmetlerin üretiminde belirleyici bir şekilde yer alması ana hizmetlerin etkin ve yeterli kaynaklarla üretilmemesi tartışmasını ortaya çıkarmış ve bu durum hükümetlerin bütçelerini

denkleştirmede zorlanmalarına sebebiyet vermiştir (Çetinkaya, 2001: 171). Kar elde etmek veya karlarını arttırma sürecinde bulunmak amacıyla olmayan KİT'lerin mevcut zararlarının ise bir kaynak tarafından karşılanması gerekmekte ve bu zararı karşılamak da kamunun görevi olmaktadır (Şehirlioğlu, 2001: 16). Bu durum; genel olarak ekonominin dengesini değiştirmekte ve ekonominin genelinde zararlı sonuçlara yol açabilmektedir. Böylece bu tarz olgular da KİT'lerin özelleştirilebilmesi açısından gerekli nedenler içerisinde görülebilmektedir.

Özelleştirmenin nedenlerinden olan bir diğer ana başlık; *iktidarların siyasi ve iktisadi tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkan nedenler* şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu nedenler ise; *KİT'lerin zararda olduğuna dair genel kanaatler, sermaye çevrelerinin iktidarı etkileme çabaları ve uluslararası kuruluşların zorlayıcı etkileri* olarak alt başlıklar halinde değerlendirilmektedir.

Özellikle neo-liberal iktisadi düşünce kaynaklı birtakım çevreler tarafından KİT'lerin ülke ekonomisine zararlı olduğuna dair düşünceler süreç içerisinde siyasi iktidarları etkilemek açısından önemli bir araç haline gelmiştir. Genel olarak bu kanaatler; KİT'lerin büyük bir çoğunluğunda düşük verimlilik olduğu ve bu kurumlara yapılan siyasi müdahalelerin verimlilik oranlarındaki bu düşüşleri daha da tetiklediği, KİT'ler aracılığıyla üretilen ürünlerin maliyetlerinin yüksek olduğu düşüncesi ve bu durumun ülke genelinde enflasyon yaratarak ülkenin uluslararası rekabet gücüne zarar vermesi, iktidarların vergi muafiyetleri ve sübvansiyonlar aracılığıyla KİT'lerin maliyetini yapay olarak düşürmesi ancak bu işletmelerde meydana gelen ödeme açıkları sebebiyle toplumun üzerindeki maliyetinin çok daha fazla olduğu, KİT'lerde üretilen ürünlerin kalitesinin özel kesimlerde üretilenlere oranla daha düşük olduğu düşüncesi ve KİT'lerdeki zayıf teknolojik imkanlarla birlikte nitelikli malzeme ve işgücünün eksikliği, bunların yanı sıra denetim ve teşviklerin yetersizliği gibi negatif düşünceler, KİT'lerin özelleştirilmesinin gerekçeleri olarak vurgulanmıştır (Akalin, 1994: 128).

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde daha yoğun görülmekle birlikte KİT'lerin etkisiyle kamu yararı gözetilerek işletmeleri ellerinden alınan sermaye kesimleri, KİT'lerin özelleştirilmesinden yana tavır alan siyasi partileri desteklemektedir. Bu siyasi partiler ise; parti programlarında iktidara gelmeleri halinde özelleştirme programı uygulayacaklarını vaat etmektedirler.

Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşlar da KİT'lere karşı tutum içerisindedir. Bu kuruluşlar; KİT'lerin kaynak israfında bulunduğu, bütçe açıkları yaratarak enflasyona, ulusal paranın değer kaybetmesine ve ekonomik gelişimin yavaşlamasına yol açtığını düşünmektedir (Nellis and Kikeri, 1989: 659). Bu açıdan gerek Dünya Bankası gerekse de IMF, ekonomik yardım talebinde bulunan ülkelerden KİT'lerin kamu ekonomisindeki ağırlığının azaltılması ve uluslararası rekabetin tesis edilebilmesi adına birtakım reçeteler öne sürmekte ve kendilerinden borç olarak istenen kredileri sağlayabilmelerinin şartı olarak KİT'lere yönelik işletme açıklarının bütçe desteği ile karşılanmasını kesinlikle kabul etmemektedir. Bu kuruluşlar; KİT'lerin özelleştirilebilmesi için gereken ülke içi sermayenin finansal gücünün olmaması durumunda ise koşullara bağlı olarak çok uluslu şirketlerin KİT'leri satın alabileceği bir düzeneğin kurulması gerektiğine inanmaktadır (Özmen, 1987: 19).

Özelleştirmenin nedenlerinden bir diğeryise; *mali boyuta bağlı nedenlerdir*. Verim düzeyleri düşük olan ve çoğunlukla mali yılı zararlı kapatan KİT'lerin açıklarının kapatılabilmesi adına gerçekleştirilen kamusal sübvansiyonlar sonucunda ortaya çıkan borçlanma, hazinenin finansmanında önemli problemler yaratabilmektedir. Özellikle; vergi gelirlerinin toplanmasında karşılaşılan güçlüklerle birlikte bu durum; açığın Merkez Bankası kaynaklarından karşılanabilmesine yol açarak enflasyon ortaya çıkarabilmektedir. Bu açıdan özelleştirmeler yoluyla kamu kesimine yönelik finansman yükünün hafifletilmesinin yanında enflasyonla mücadele edilmesi yolunda da önemli bir adım atılmış olacaktır. Aynı zamanda KİT'lerin özelleştirilmesi yoluyla kamuya ek bir gelir kaynağı sağlanabilecek ve bu şekilde özelleştirmeler aracılığıyla vergi yükünde herhangi bir büyüme olmaksızın kamu hizmetlerinin yerine getirilerek finansmanının olağan haliyle sağlanmasına devam edilebilecektir (Giz, 2003: 15-16).

Yapılan genel değerlendirmeler ışığında özelleştirmelerin temel nedenlerini şu şekilde betimleyebilmek mümkündür (Akalın, 2003: 137):

a) Piyasa ekonomisinin üstünlüğüne dayanan neo-liberal iktisadi tezlerin, devletçi, sosyal demokrasi ve Marxist yaklaşımlara dayalı müdahaleci düşünceler karşısında üstün olduğuna dayalı genel bir iktisadi kabulün son 30 yılda giderek yaygınlaşması.

b) II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve halk kitlelerinin çoğunluğunda karşılık bulan devletleştirme ve refah devleti düşüncesinin enflasyon, aşırı vergi yükleri, dış ticaret açıkları ve bütçe sınırlılıklarını zorladığı düşüncesinin iktisadi çevrelerde yaygınlık kazanması.

c) Sosyal refah devleti, KİT'ler ve planlı ekonomiye dayalı modellemeyi seçen ulusal ekonomilerin beklenen performansı ortaya koyamadığı düşüncesinin yaygınlaşması ve merkezi plana dayalı ekonomik modellerin yaşadığı tıkanmalar.

d) Özelleştirme uygulamaları sonucunda birtakım iktisadi faydaların sağlanabileceğine yönelik yargıların giderek belirginleşmesi ve bu görüşe karşı alternatif olarak ortaya koyulabilecek fikirlerin ekonomi-politik düzleme yansıtılmaması.

e) İktisadi ve politik güçlerin aynı elde toplanması sonucunda ortaya çıkabilecek yönetsel sorunların yalnızca özelleştirme politikaları aracılığıyla giderilebileceğine yönelik inancın artması.

f) Kamunun belirleyiciliğinde olan iktisadi yapıların içsel bir özelliği olarak da gözlemlenen rekabetin yaratılmama sorunsalı.

1.2.3. Özelleştirmenin Amaçları

Dünya genelinde özelleştirme programlarını uygulayan tüm ülkeler içerisinde özelleştirmelerle birlikte hedeflenen birtakım iktisadi, sosyal ve politik amaçlar gözlemlenmektedir. Bu açıdan ülkeler; uyguladıkları özelleştirme programlarına yükledikleri anlamları ülkeler açısından benzer hedefleri içeren ortak amaçlarla birlikte gelişmişlik durumlarının etkisiyle belirlenen birtakım özel amaçlara göre de yeniden tanımlayabilmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında özelleştirme programlarını uygulayan ülkelerin temel hedefleri; serbest piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi, üretim ekonomisinin etkinliğinin artırılması ve işletmelerin yeni yatırımlar aracılığıyla teknolojik iyileştirmelerde bulunması, işletmelerin maliyetlerinin uluslararası seviyede rekabet edebilecek seviyeye düşürülmesi, kamu genelindeki borçlanma eğilimlerinin ve bütçe açıklarının azaltılması, devletin iktisat politikaları aracılığıyla ekonomiye müdahalesinin asgari seviyelere düşürülmesi, devletin ticari ve üretici rolünden vazgeçerek asli fonksiyonları olan adalet, güvenlik ve bayındırlık faaliyetlerine zaman

ve kaynak tahsisinde bulunması, sermayenin tabana yayılımının sağlanarak etkin ve gelişmiş bir sermaye piyasasının yaratılması, hisse senedine dayalı mülk ediniminin yaygınlaştırılması ve çalışan kesimlerin bu tesislerde hisse sahibi olmasının sağlanması şeklinde ifade edilmektedir (Pack, 1991: 284; Karluk, 1994: 126; TDV, 1994: 53; Trotman-Dickenson, 1996: 376-377; Erçel, 2002: 14; Köymen, 2003: 75).

Diğer taraftan özelleştirme kavramı kimi zaman net bir şekilde ideolojik bir kavram ya da kamu mülkiyetinde yer alan işletmelerde gözlemlenen düşük verimlilik seviyelerine yönelik bir tepki olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu tarz yaklaşımlar içerisinde özelleştirmelerin birtakım farklı iktisadi ve politik hedefleri sıralanmaktadır. Bunlar arasında; iktisadi verimliliği arttırmak, kamu harcamalarını azaltmak, ekonominin sosyal yönünü genişletmek, ödemeler bilançosunu iyileştirmek gibi bazı genel amaçlar olabileceği gibi, kamu sektöründe örgütlü sendikaların gücünü kırmak, kamu mülkiyetinde yer alan konutları düşük fiyatlardan satın alabilecek yurttaşların oylarını kazanmak gibi spesifik bir takım amaçlar da yer alabilmektedir (Veljanovski, 1987: 7-11).

Özelleştirmenin amaçlarını genel olarak *ekonomik amaçlar*, *mali amaçlar*, *sosyal (toplumsal) amaçlar* ve *siyasal-ideolojik amaçlar* başlıkları altında irdeleyebilmek mümkündür.

Ekonomik amaçlar; *serbest piyasa ekonomisinin geliştirmek*, *ekonominin genelinde etkinlik ve verimliliği arttırmak*, *sermaye piyasalarını güçlendirmek*, *döviz girdisi yoluyla yabancı sermayenin girişini sağlamak* olarak betimlenmektedir.

Özelleştirme uygulamalarını savunan kesimlere göre; özelleştirme politikalarının en temel argümanı serbest piyasa ekonomisini geliştirmektir. Özelleştirmeler kanalıyla serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanacağı ve böylece genel ekonomi içerisindeki kaynak kullanımı ve dağıtım süreçlerinde etkinlik sağlanarak ekonominin genelinde verimliliğin artacağı beklenmektedir (Aktan, 1993: 88). Kamu işletmelerinin karlılıktan çok sosyal fayda beklentisiyle üretim yapmaları gerek fiyat gerekse de kalite açısından piyasa mekanizmasının ihtiyaçlarına duyarsız bir politika izlemelerine yol açmakta ve yer aldığı sektördeki piyasa kurallarına çoğu zaman tekel gücüyle müdahil olmaktadır (Kay and Thompson, 1986: 22-25). Bunun sonucunda da bu işletmelere kalite, fiyat ve maliyetler bazında müdahale edilememekte ve devlet işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine uyumu sağlanamamaktadır (Balkır, 1989: 12). Bu yüzden; özelleştirmeler,

serbest piyasa mekanizmasının uygulanabilmesinin bir ön koşulu olarak görülmekte ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesiyle birlikte serbest piyasa mekanizmasına engel olabilecek müdahale araçlarından biri ortadan kaldırılmaktadır (Doğan, 1993: 121).

Özelleştirmelerle birlikte, ekonomi genelindeki devlet müdahalesi giderek azaltılarak serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılırken kullanılan en temel argüman; ülke ekonomilerinin sınırlı kaynaklarını rasyonel bir şekilde kullanmalarında bireysel mülk edinimi ve rekabete dayalı piyasa ekonomisinin, toplumsal mülkiyeti baz alan sosyalist ekonomilerden daha verimli bir performans ortaya koyduğu savına dayanmaktadır. Özellikle eski SSCB ülkeleri başta olmak üzere toplumsal mülkiyet düzenine dayanan hemen hemen tüm kolektivist rejimlerin piyasa sistemine geçişi, bu düşüncenin yaygın hale gelmesinde belirleyici olmuştur (Sarıaslan, 1993: 8).

KİT'ler gerek politik baskılar gerekse de bürokratik engellerin etkisiyle işletmecilik esaslarına dayalı olarak yönetilemediğinden teknolojik gelişmeleri yakından takip edememekte ve aşırı istihdam, ücret oranlarındaki düşüklükler, rasyonel yatırımların gerçekleştirilememesi gibi birtakım faktörlerden dolayı verimsiz bir şekilde işletilmektedir. Bu açıdan; özelleştirmeler bu kuruluşların daha etkin ve verimli çalışmasını sağlamak açısından temel bir amaç olarak görülmektedir (Bedir, 1993: 25; Feigenbaum and Henig, 1994: 187).

Uzun vadeli kredi arzı ile kredi talebinin karşı karşıya geldiği, hisse senetleriyle tahvillerin alım satımının gerçekleştiği piyasalar olan sermaye piyasaları özelleştirmeler aracılığıyla özellikle de gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen menkul kıymet arzındaki yetersizliklere karşı bir çözüm olarak görülmektedir. KİT'lerin özelleştirilmesiyle mevcut kuruluşların hisselerinin sermaye piyasalarında işlem görmeye başlaması sağlanacak ve böylece sermaye piyasalarının performansı giderek artacaktır (Balkır, 1989: 14).

Özelleştirmeler aracılığıyla döviz gelirlerini arttırmak düşüncesi, genelde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak amacı taşımaktadır. Bu noktadan bakıldığında; özelleştirme politikaları, yabancı sermayenin ülkeye girişine katkı sağlayacak ve böylece döviz girdisi temin edilebilecektir. Yabancı sermayenin girişleriyle birlikte ülke genelinde yetersiz seviyedeki tasarruf düzeyi yukarı çekilerek yeni kaynak girişleri sağlanacak, uluslararası piyasalarla bütünlük kurulabilecek ve kamu işletmelerine nazaran üretimde daha

modern teknolojik girdiler ve yönetim teknikleri kullanılabilir (Alper, 1994: 32; Cevizoğlu, 1998: 21).

Mali amaçlar; *kamuya gelir aktarımının sağlanması, hazine aracılığıyla KİT'lere sağlanan mali desteğin asgari seviyeye indirilmesi ve enflasyonu düşürmek* olarak betimlenmektedir.

Özelleştirmeler, devlet hazineleri için iyi bir gelir kaynağı teşkil etmekte ve birçok ülkede hükümetler KİT'lerin özel sektöre satışını gerçekleştirmek üzere büyük miktarlara varan kazançlar elde ederek bu kazançlar aracılığıyla mali açıklarını kapatmaktadır (Megginson and Netter, 2001: 331). Bu açıdan; özelleştirmeler kanalıyla elde edilen kazançların kullanımı, özelleştirmelerin kamu sektörü üzerindeki nakit akımlarına yönelik etkisinin gözlemlenmesinde belirleyici olmaktadır. Bu durumda; satışlardan elde edilen gelirler, kamu borçlarının azaltılması amacıyla kullanılırsa faiz ödemelerinde düşüşlerin görülmesine ve bunun sonucunda kamu sektörünün nakit akımının daha iyi hale gelmesine yol açacaktır. Özelleştirmelerin kamu kesimi borçlanma gereksinimi üzerindeki etkisi faiz oranlarının aşağıya çekilmesiyle birlikte ortaya çıkmakta ve düşük faiz oranları ise yatırım ve büyümeyi canlandırarak enflasyonu düşürmektedir (Sheshinski and Lopez-Calva: 2003: 439).

Devletlerin mülkiyet hakkına sahip oldukları iktisadi işletmeleri satarak elde ettikleri doğrudan gelirlerin yanında sundukları bazı hizmetlerin üretimini özel kesime aktararak elde ettikleri dolaylı gelirler de bulunmaktadır. Devlet bu hizmetlerin arzını özel kesime devrederek, daha fazla maliyete dayanarak ürettiği hizmeti daha ucuza yaptırmayı başarmakta ve böylece bütçesinden daha az paranın azalmasını sağlayarak dolaylı bir gelir elde etmektedir. Bunun yanı sıra; özelleştirilen kurumların verimli çalışması sonucunda ödedikleri vergiler de sürekli olarak artarak kamu kaynaklarına dolaylı bir gelir aktarımı sağlayacaktır (Alparslan, 2002: 21-22).

KİT'lerin elde ettikleri zararların, gelir-gider dengesizliklerinin hazineden ve genel bütçeden karşılanması, zarar eden KİT'lerin özelleştirilmesini gerektirmekte ve bu kuruluşlara bütçeden gerçekleştirilen sübvansiyonların kaldırılması, bu kurumlara sağlanan mali desteği de giderek azaltmaktadır (TÜSİAD, 1992: 26-27).

Özelleştirme kavramı enflasyonu düşürücü bir araç olarak da değerlendirilmektedir. Kamu girişimlerinin iktisadi bakımdan etkinlik ve verimliliğinin düşük olması, ihtiyaç duydukları finansman bütçeden karşılandığı için mal ve hizmet

fiyatlarının yükselmesine dolayısıyla enflasyonun artmasına neden olmaktadır. Özelleştirmelerle birlikte kamu girişimlerinin gerek merkez bankası gerekse de hazine üzerindeki finansal yükü azaltılarak enflasyon üzerinde olumlu yönde bir etki sağlanabilmektedir (Vural, 2002: 24).

Sosyal (toplumsal) amaçlar; *sermayenin tabana yayılmasının sağlanması ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin azaltılması* olarak betimlenmektedir.

Özelleştirme politikalarını temel alan düşünürler, kamu mülkiyetinde yer alan işletmelerin hisselerinin düşük gelir seviyelerinde yaşamını idame eden kesimlere satılması yoluyla özelleştirilmesi uygulamasını mülkiyetin tabana yayılacağı ve bu yolla gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaltılabileceği düşüncesiyle benimsemektedir (Shackleton, 1984: 66-67). Ulusal seviyede halka arz yoluyla gerçekleştirilen sosyal özelleştirme olarak adlandırılan bu uygulamaların düşük ve orta gelir düzeyindeki kesimlere indirimli ve uzun vadelere dayanan ödeme koşulları baz alınarak hisse senetleri aracılığıyla satışının gerçekleştirilmesi bu kesimlerin gelir dağılımlarının iyileştirilmesi açısından belirleyici bir role sahip olmaktadır. Bunun yanı sıra; kamu mülkiyeti kapsamında yer alan konut, konut alanı ve tarım arazilerinin bedelsiz ya da bedeli düşük bir şekilde ve uzun vadeli ödeme imkanlarıyla düşük gelirli kesimlere devredilmesi gelir dağılımında adaletin sağlanması açısından pozitif bir uygulama olarak değerlendirilmektedir (Yaşar, 2006: 56).

Böylece, bir taraftan hükümetler açısından tasarruf imkanı yaratılmakta, diğer taraftan ise şirketlerin ihtiyaç duydukları sermaye transferlerine daha etkin ve kolayca ulaşabilmesi sağlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle; özelleştirme politikası sermayenin mülkiyetinin daha geniş bir tabana yayılımını sağlarken ulusal bir orta sınıfın yeniden yaratımını da mümkün kılmakta ve böylece kapitalist sistemin devamlılığına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda; çalışan kesimlerin mülkiyet edinimini teşvik edici politikaların ortaya konması ve önceki rejimler tarafından kamulaştırılan mülkiyetlerin eski sahiplerine iade edilmesiyle birlikte gelir dağılımında iyileştirmeler sağlanabilmekte ya da gelir dağılımının belirli gruplar lehine düzenlenmesi mümkün olabilmektedir (Guislain, 1997: 18-19).

Siyasal/İdeolojik amaçlar ise; *uluslararası sermaye ve organizasyonların baskı yaratması, devletin küçültülmesi ve bireyci düşüncenin yaygınlaştırılması* olarak betimlenmektedir.

Dünya Bankası ve IMF aracılığıyla uluslararası finans kuruluşları özellikle 1980'lerden itibaren kendileri ile kredi/borç ilişkisi içerisinde giren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özelleştirme uygulamalarını tavsiye karar metinlerinde ve kredi sağlama gerekçelerinde zorunlu bir politika haline getirmişlerdir. Bu noktada Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelere yönelik yeniden yapılanma süreçlerinde özelleştirmeye sıkça atıf yaparak kamusal mülkiyete ait işletmelerin yabancı sermayeye satış süreçlerine bizzat aracılık yapmaktadır (Önder, 1993: 20-21). Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finansal kuruluşların yanı sıra Amerikan Dış Yardım Örgütü (USAID) gibi birtakım ulusal finans kuruluşları da az gelişmiş ülkelere yönelik bazı fonları özelleştirme politikalarının uygulanması karşılığında sağlamaktadır (Şenses, 1995: 29). Bu tarz uluslararası kuruluşların kredi talepleri karşısında özelleştirme uygulamalarını şart kılmalarında ideolojik etkenlerle birlikte biriken dış borçların ödenebilmesi adına bu ülkelerin iktisadi politikalarına yön verme çabası da bulunmaktadır (Köfteoğlu, 1994: 23).

1970'li yıllarla birlikte iktisadi politikaların ana belirleyicisi haline gelen neo-liberalizm, birey-toplum ve devlet ilişkileri içerisinde bireyi ön plana çıkaran bir felsefe içerisinde özelleştirme politikalarını araç olarak kullanmıştır (Feigenbaum and Henig, 1994: 185; Cevizoğlu, 1998: 23). Bu düşünce kapsamında; bireyin üstünlüğü anlayışıyla toplum ve devlet tarafından bireye yönelik oluşabilecek her türlü baskının ortadan kaldırılması veya azaltılması amaçlanmıştır. Bu noktada; devletin iktisadi ve siyasi rolü yeniden dizayn edilirken bu düşünce akımı içerisinde özelleştirme; devletin iktisadi yaşamdaki ağırlığını giderek azaltan ve devleti savunma, iç güvenlik ve adalet gibi klasik fonksiyonlarına döndüren bir araç olarak değerlendirilmiştir (Alper, 1994: 36).

Özelleştirme politikaları; devletin iktisadi kaynaklar üzerindeki kontrolüne son vererek; siyaset mekanizmasının, özel iktisadi çıkar sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği yolsuzluk ve yozlaşmaya dahil olan bir faaliyet alanı olmaktan çıkarılmasını da mümkün kılmaktadır. Daha demokratik bir toplumsal yapı ve siyasal düzen için yapılan diğer yapısal ve siyasal reformların yanında özelleştirme politikaları da belirleyici bir role sahip bulunmaktadır (TDV, 1994: 8).

Politik bir süreç olarak özelleştirmenin amaçları bir bütün halinde ifade edilecek olunursa; çoğulcu sistemlerin teşvik edileceği, bürokrasinin ağırlığının azaltılacağı, kamu sektörünün faaliyet sahasının yeniden tanımlanarak daraltılacağı, gelecekte görev

alacak bir hükümetin devletin iktisadi rolünü yeniden tanımlayabileceği kurumların ortadan kaldırılacağı ya da azaltılacağı, hükümet temsilcilerinin ve KİT yöneticilerinin kamu mülkünü rüşvet ve yolsuzluklara alet etmesinin engelleneceği, ekonominin genelinde belirli bir parti veya grubun belirleyiciliğinin ortadan kaldırılacağı, hükümetlerin bir sonraki siyasi seçimlerde iktidarı yeniden elinde tutma olasılığının artacağı gibi hedeflerin belirleyici olduğu ifade edilmektedir (Guislain, 1997: 18-19).

Bu amaçlar ışığında özelleştirmelerin uygulama alanları büyük ölçüde kullanılan yöntemlerle ilişkili olarak belirlenmektedir. Böylece özelleştirme yöntemleri, uygulandıkları ülkelerin müdahale ve serbesti seviyesinin tespit edilebilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

1.2.4. Özelleştirme Yöntemleri

Özelleştirme yöntemlerinin belirlenmesinde ilgili ülkede gözlemlenen yasal prosedürler, ulusal piyasa koşullarının dinamikleri, yatırımcı kesimin beklentileri, sektörün karlılığı gibi hususlar etkin olmaktadır. Bu açıdan; mevcut iktidarların ya da hükümet birimlerinin özelleştirme kararı alırken dikkat etmesi gereken temel noktalar; varlıkların mülkiyetlerinin daha önceden kime ait olduğu, KİT'lerin finansman ve rekabet güçleri, hükümetlerin gerek piyasalar gerekse de düzenleyicilik konusundaki ideolojik eğilimi, mevcut ülkenin müdahaleci iktisadi yapısının geçmişi, bugünü ve potansiyel yarınları, özelleştirmeler sonrasında belirli çıkar gruplarına ne tür ayrıcalıkların sağlanabileceği sorunsalı, KİT'lerin satılmasının akabinde yatırımcıların mülkiyet hakları açısından kendilerini güvenilir hissedebilmesi, mevcut ülke içerisinde gözlemlenen sermaye piyasası kuralları ve şirketlerin idaresine yönelik mevzuat sistemi, potansiyel yatırımcıların durumları ve mevcut hükümetlerin tasfiye edilen kamusal mülkleri yabancı sermayeye bırakma konusundaki isteklilik düzeyi gibi etkenler hangi özelleştirme yönteminin kullanılacağına belirlenmesinde etkinlik sağlamaktadır (Megginson and Netter, 2001: 338-339).

Bu bağlamda; dünya uygulamalarında en çok karşılaşılan özelleştirme yöntemleri alt başlıklar içerisinde ana hatlarıyla şu şekilde ifade edilmektedir.

1.2.4.1. Şirketleştirme (Corporatization)

Şirketleştirme kavramı, bir kamu işletmesinin özel sektöre tamamen satılmadan önce özel bir şirket haline dönüştürülmesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem içerisinde; hükümet ya da mevcut otorite işletmenin tüm hisselerini elinde tutarak özelleştirme öncesinde KİT'leri özelleştirme sürecine hazırlama fonksiyonunu elinde bulundurmaktadır. İlk etapta; şirketleştirme işleminin gerçekleştirilebilmesi amacıyla mevcut kamu iktisadi teşebbüsünün varlık ve yükümlülüklerinin değerlendirilmesi yapılmak durumundadır. Dışarıdan gözlem yapan uzmanlar dahi olmak üzere bu işlemin tam ve net bir şekilde yerine getirilebilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Sosyalist ekonomilerde ise bu tarz değerlendirmelerin yapılabilmesi çok daha zorlu bir süreç olarak görülmektedir. Nitekim bu ülkeler içerisinde kamusal varlıkların değerlerini tam olarak belirleyebilmek adına etkinlik sağlayabilecek piyasa mekanizmaları oldukça zayıf konumdadır. Denetim mekanizmalarının etkisizliğinden kaynaklı olarak ya da KİT'lerin kontrolünün sağlanabilmesi adına gerekli olan bilgilerin alıcı kesimlerin ihtiyaç duyduklarından çok daha farklı olması nedeniyle benzer sorunlar diğer ülke örneklerinde de gözlemlenebilmektedir (Graham, 2003: 90).

1.2.4.2. Satış Yöntemi

Satış yöntemi; işletmelerin aktifleri içerisinde yer alan mal ve hizmet üretim birimleriyle varlıklarının mülkiyetinin kısmen ya da tamamen *herhangi bir bedel karşılığı olarak devredilmesi* veya bu işletmelerin hisselerinin tamamı ya da bir bölümünün işletmelerin içerisinde bulunduğu özel koşulların da dikkate alınmak suretiyle *blok satış, halka arz, gecikmeli halka arzı içeren blok satış, çalışanlara satış, borsada normal veya özel emir ile birlikte satış, menkul kıymetler yatırım ortaklıkları veya menkul kıymetler yatırım fonlarına satış* ya da bunların bir arada uygulanması yoluyla bedel karşılığı olarak devredilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Satış kapsamında yer alan olgular; işletmelerin aktifleri içerisinde bulunan mal ve hizmet üreten birimlerle birlikte varlıklar ve hisse senetlerinden oluşmaktadır. Bunların tamamının devredilme durumu olduğu gibi yalnızca bir kısmının devir işleminin gerçekleşmesiyle birlikte satış işleminin tamamlanabilmesi de mümkün olabilmektedir (Tanör, 2000: 446).

1.2.4.3. İhale Yöntemi (Contracting-Out)

Literatürde dış kaynak kullanımı (outsourcing) kavramıyla da ifade edilen ihale yöntemi; daha önceden herhangi bir kamu kurumu tarafından gerçekleştirilen bir hizmetin, ilgili kuruluş aracılığıyla ihaleler ya da alt sözleşmelerle birlikte özel sektöre yaptırılması işlemi olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntemde herhangi bir mülkiyet devri söz konusu olmamakta ve ilgili kamu kuruluşu önceden gerçekleştirdiği hizmeti kendi örgütü ve personeliyle değil özel firmalar aracılığıyla yaptırmaktadır. Özellikle; yerel yönetimlerin hizmetlerinin özelleştirilmesinde bu yöntem belirgin bir şekilde kullanılmaktadır. Gerçekleştirilen alt sözleşmeler; çöp toplama gibi bir kamusal hizmetin tamamını ya da su ve elektrik sayaçlarının okutulması ve faturalandırılması, ambulans ve birtakım acil hizmetler, sağlık, eğitim, ulaştırma ve yol yapımı, ekipman tamirata, gıda tedariki hizmetleri, cadde ve sokakların temizliği vb. aktivitelerin bir kısmını da kapsam altına alabilmektedir (Seven, 2001: 24).

1.2.4.4. Yönetim Devri Yöntemi

Devlet mekanizmasının kamu işletmeleri üzerindeki mülkiyet hakkını saklı tutmak kaydıyla yalnızca işletme yönetimini özel kesime devretmesi durumu yönetim devri modeli olarak adlandırılmaktadır. Yönetimi devredilen kamu işletmesinin kar ve zarar durumundan mülkiyetin asıl sahibi olan devlet sorumlu tutulmaktadır. Yönetimin devredildiği özel kesim, yönetim devri sözleşmesi kapsamında belirtilen oranda ücret ve teşvik unsuru olarak da kar payı almaktadır. Bu sistem; temelde mülkiyet devrini öngören özelleştirme uygulamalarına yönelik bir ara geçiş dönemi olarak değerlendirilmektedir (TOBB, 1993: 50).

1.2.4.5. İmtiyaz Devri Yöntemi (Franchising)

İmtiyaz devri yöntemi (franchising); belirli bir dönem aralığında geçerli olmak üzere üretilen mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtım hakkının tek bir işletmeci ya da üreticiye verilmesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu tarz uygulamalar; piyasaların doğal tekel konumunda bulunduğu veya hükümetlerin hasıla ve fiyatlar üzerindeki belirleyici konumunu güçlendirmek istediği zamanlarda özelleştirme politikaları açısından en ideal uygulama yöntemlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. İmtiyaz

devri yöntemi olarak uygun görülebilecek endüstri sahalarına, şehir içi ulaştırma hizmetleri ve yurtiçi havayolu taşımacılığı örnek gösterilebilmektedir (Domberger and Piggott, 1994: 57).

1.2.4.6. Çalışanlara Hisse Devri Yöntemi

Çalışanlara hisse devri yöntemi, en temelde kamu işletmelerinin özelleştirilerek, bu işletmelerin, işletme yöneticilerine veya çalışanlarına satılmasını ifade etmektedir. Bu satış işlemi, kamu kuruluşlarının hisselerinin satışı şeklinde olabileceği gibi varlıklarının devredilmesi suretiyle de gerçekleştirilebilmektedir. Uygulama içerisinde genel eğilim; çalışan tüm kesimlerin eşit oranda hisse sahibi olabilecekleri bir sermaye şirketi ya da ortak girişim grubu oluşturmaları ve özelleştirilen kurumu satın almaları şeklinde gözlemlenmektedir. Böylece özelleştirmeler aracılığıyla bir yandan çalışan kesimlere hisse verilerek hisse sahibi olma fikri yaygınlaştırılmakta ve bu şekilde ekonomik ve sosyal adalet anlayışının toplum geneline yayılımı sağlanmakta; diğer yandan, çalışanların özelleştirmelere karşı oluşabilecek potansiyel tepkileri azaltılabilmektedir (Baytan, 1999: 308).

1.2.4.7. Kiralama Yöntemi (Leasing)

Kamu işletmelerinin kullanım hakkının bir bütün halinde veya bu işletmelere ait olan mal ve hizmetlerin üretim birimlerinin ayrı ayrı farklı özel kuruluşlara belirli bir süre için belirli bir değer karşılığında kullanım hakkının verilmesi işlemi kiralama yöntemi olarak adlandırılmaktadır (Eryılmaz ve Eken, 1990: 64). Bu özelleştirme yöntemi, yönetim sözleşmelerinde gözlemlenen birtakım eksikliklerin giderilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Kira sözleşmeleri içerisinde varlıkların kullanımı dolayısıyla kamu idaresine ödemede bulunan özel kesim, işletmenin risk ve bakım süreçlerini üstlenmekte ve bu açıdan maliyetleri azaltma ve işletmenin varlıklarının uzun vadede değerini koruma konusunda daha özenli ve sorumlu davranmaktadır. Ücretler, genel performans ölçeceğine ve işletmenin gelirinine bağlı bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle; bu tarz sözleşmelerde sözleşmenin özel yüklenicileri hizmete erişim süreçlerindeki risklerden sorumlu durumdadır (Seven, 2001: 27).

1.2.4.8. Fiyatlama Yöntemi (User Charges)

Kamu kuruluşları tarafından sağlanan birtakım mal ve hizmetlerin fiyatlarının piyasa mekanizmasının koşulları doğrultusunda diğer bir ifadeyle maliyetler dikkate alınarak belirlenmesine dayalı yöntem, fiyatlama yöntemi olarak ifade edilmektedir. Bu yöntemde kamu tarafından daha öncesinde herhangi bir bedel alınmadan sunulan bazı mal ve hizmetlerin artık bir bedel ekseninde sunulması söz konusu olmaktadır. Örnek olarak; daha önceden yükseköğretimin herhangi bir parasal boyutunun olmadığı bir ülkede daha sonrasında verilen hizmet karşılığında harç ücreti alınması durumu bir nevi fiyatlama yoluyla özelleştirme yöntemi olarak değerlendirilebilecektir. Nitekim böylesi bir durum, özel kesimin ilgili alanda piyasa mekanizmasını uygulama konusundaki cesaretini arttıracak ve pek çok yerel kamu hizmetinin doğrudan doğruya hizmet alanlar tarafından finanse edilmesini sağlayacaktır. Kamusal mal ve hizmet fiyatlarının piyasa fiyatının üzerinde seyretmesi, bu üretimin kendisinin de süreç içerisinde özelleştirilmesini tetikleyecek bir reaksiyona yol açacaktır (Barlas, 2002: 134).

1.2.4.9. Yardım / Katkı Yöntemi

Yardımlar / katkılar; bireyler veya özel işletmelere kamu düzeni tarafından sağlanan birtakım finansal ya da diğer destekleri ifade etmektedir. Bu noktada; kamu düzeneği, birtakım bireylere kamu hizmetini kendisi sunmayarak, sunulacak hizmetin bir nevi bedelini ödemek kaydıyla bireylerin bu hizmetleri özel sektör kanalıyla tedarik edebilmesine imkan sağlamaktadır. Örnek olarak; devlet memurlarına lojman temin etmek yerine onlara konut sahibi olabilmeleri adına finansal yardım ve ek gelirler sağlayarak bireylerin konut talebini özel işletmelerin ihtiyaçlarına yöneltecek şekilde kanalize etmeye çalışan politikalar bu kapsamda değerlendirilebilmektedir (Öz Gıda İş, 1992: 77).

1.2.4.10. Kupon Yöntemi

Birtakım mal ve hizmetlerin bazı tüketiciler tarafından kullanımını teşvik etmek amacıyla düzenlenen bu yöntemde kamu idaresi, belirli hizmetleri kendisi sunmayarak hizmetin bedelinin tamamını ya da bir kısmını tüketicilere kupon adı verilen ve paraya çevrilebilen belgeler şeklinde sağlamakta, tüketici ise bu kuponlar aracılığıyla piyasadan

hizmeti tedarik etmektedir. Böylece; devlet, kamu hizmetlerinin finansmanı için gerekli olan birikimi sağlarken hizmetlerin birtakım sözleşmelerle belirli firmaların elinde toplanmasına da engel olarak bireylerin hizmetlerden faydalanabilmesi adına gerekli olan satın alma gücünü de sağlamaktadır. Üretecek olan grupları, devletin kendisi değil bizzat hizmetten faydalanacak olan tüketiciler seçmektedir. Yiyecek kuponları, okul harçları, sağlık, çocuk bakımı, konut ve taşımacılık kuponları bu yöntem içerisinde kullanılan örneklerden birkaçını oluşturmaktadır. Mal ve hizmetin satım ilişkisi içerisinde bulunan üreticiler, sonrasında elde ettikleri kuponların karşılığı miktarında ödemeyi alabilmek için kamu kurumlarına başvuruda bulunmaktadır. Bu açıdan; özelleştirme kuponları, piyasada yoğun bir rekabet sürecini kurumsallaştırma noktasında önemli bir rol oynamaktadır (Gormley, 1991: 313).

1.2.4.11. Ortak Girişimler (Joint Venture)

Kamu ve özel sektöre ait teşebbüslerin ortak faaliyet yürütümünü hedefleyen ve kamunun ortaklık payının % 51'den daha az olması koşulunu gerektiren özelleştirme yöntemi ortak girişimler ifadesiyle dile getirilmektedir. Bu yöntem aracılığıyla herhangi bir kamu işletmesi, yabancı ya da yerli özel bir işletme ile öz kaynaklarını birleştirebilmektedir. Bu tarz girişimlerin tam bir özerklik politikası içerisinde yer edinmesi deregülasyon ve imtiyaz kapsamlı antlaşmaların bir parçası olarak değerlendirilmektedir (TÜSİAD, 1992: 19-20; Giz, 2003: 31).

1.2.4.12. Diğer Yöntemler

Bu kapsam içerisinde birkaç yöntem türü yer almaktadır. Bunlardan en belirgin olanları; yap-işlet-devret modeli, gönüllü organizasyonlar ve işletme hakkının verilmesi başlıkları altında toparlanabilir.

Yap-İşlet-Devret modelinde; devlet tarafından inşa süreci gerçekleşen ve işletilen bedelli altyapı tesislerinin özel sektör aracılığıyla yapılarak işletilmesi sağlanmaktadır. Devlet bu yöntem aracılığıyla, mülkiyet devri işlemini gerçekleştirilmeden projenin gelişiminin sağlanmasını, finansmanını ve işletmenin sorumluluğunu bir süre için özel sektöre aktarmaktadır (TOBB, 1993: 51).

Gönüllü organizasyonlar veya hayır kuruluşları olarak da ifade edilen kar amacı gütmeyen organizasyonlar aracılığıyla da bazı kamusal mal ve hizmetlerin temini

sağlanabilmektedir. Hemen hemen pek çok ülke içerisinde merkezi hükümetler ve yerel otoriteler, bireylerin ve işletmelerin birtakım kamu hizmetlerine gönüllü olarak katkısını arttırmayı amaçlamaktadır. Bağışlar üzerine kurulu olan bu organizasyonlar, gelirlerinin tamamını ya da bir kısmını bireylerden, özel işletmelerden ya da hükümetlerden sağlamaktadır. Hükümetler de kamusal fonksiyonlarının bir kısmını bu organizasyonlara aktarabilmektedir. Lakin kar amacıyla olmayan bu organizasyonların bu tür yapılanmalar içerisinde katkı sağlayabilmeleri birtakım teşvikler aracılığıyla mümkün olabilecektir (Aktan, 2004: 43-44).

İşletme hakkının verilmesi ise; özelleştirmeler içerisinde mülkiyet hakkı kamu üzerinde kalmak kaydıyla üretim birimleri üzerindeki işletme hakkının bedel karşılığı olarak belirli bir süre ya da şartlar kapsamında özel gerçek ve tüzel kişilere verilmesi şeklinde gerçekleştirilebilmektedir (Tanör, 2000: 448).

1.2.5. Özelleştirme Sürecinde Tarafların Karşılaştığı Sorunlar

Özelleştirme süreci içerisinde tarafların karşı karşıya geldikleri sorunları, sermaye kesimi, emekçi kesimler ve genel olarak toplum üzerinde gözlemlenen sorunlar şeklinde üç alt başlık içerisinde ele almak mümkündür.

1.2.5.1. Özelleştirmenin Sermaye Sınıfı Üzerindeki Etkileri

Merkezi bürokrasinin ağırlıkta olduğu düzenleyici ekonomik bir sistem içerisinden özelleştirme uygulamalarıyla birlikte piyasa ağırlıklı ekonomik bir modele dönüşümün sağlanması; bir taraftan bireysel teşebbüs ya da özel girişimcilerin teşvikini sağlamakta diğer taraftan piyasa içerisindeki rekabeti de giderek büyütmektedir. Böylece; iktisadi büyüme açısından elverişli bir ortam meydana gelmekte, ekonominin genelinde süregelen liberal iktisadi politikalarla birlikte sermaye kesimi üzerindeki müdahaleci algılar da giderek zayıflamaktadır (TDV, 1994: 7).

Giderek gelişen serbest rekabet ortamı içerisinde o zamana dek KİT'leri kendisiyle rekabet edebilecek bir mekanizma olarak görmeyen piyasa içerisindeki çok sayıda şirket ya da kuruluş, özelleştirme politikaları sonucunda oluşan yoğun rekabet altındaki piyasa sistemi içerisinde daha kaliteli, ucuza mal edilen ürünler ve hizmetler üretme kaygısına girmektedir (Cevizoğlu, 1998: 26).

Özelleştirilmesine karar verilen kamu işletmesiyle alıcı ya da satıcı olarak ilişki içerisinde olan özel işletmeler, kamusal desteğin ortadan kalkması sonucu mevcut ürün ya da hizmetlerde fiyatlarda gözlemlenecek potansiyel artışlar dolayısıyla özelleştirmelere tepki duyabilmektedirler. Diğer taraftan; etkin kaynak kullanabilen kamu işletmelerinin, düşük maliyetlerle çalışabilmesi ve mevcut ölçek büyüklüğünü üretime kanalize edebilmesi dolayısıyla piyasadaki rakipleri olan özel işletmelere nazaran ürün fiyatlarını daha aşağıya çekebilmektedir (Cevizoğlu, 1998: 40-42).

Kamunun kendi bünyesinde kötü kullandığı düşünülen kaynakların, bu kaynakları daha etkin kullanacağına inanılan özel sektöre devredilmesiyle birlikte pek çok işletme bünyesinde daha az işgücü kullanılarak daha fazla verimlilik ve üretim artışının sağlanması, vergi gelirlerini de genişleterek devletin genel gelir kalemlerini arttırmakta ve devlete ek kaynak sağlamaktadır. Bunun yanı sıra; özelleştirmeler aracılığıyla sermaye piyasasına dahil olan birtakım yatırım araçlarının da etkisiyle geniş bir yatırımcı tabanı oluşturularak, küçük tasarruf sahiplerinin de sermaye piyasasına katılımına olanak sağlanabilmektedir (Alkin, 1996: 11).

Özelleştirme politikaları ile ülkeye yabancı sermaye girişi artarak, daha modern teknoloji transfer edilmesi sağlanmakta ve böylece uluslararası rekabet gücü, dış satımlar, kar oranları, yatırımlar ve yeni istihdam olanakları yaratılmaktadır. Özelleştirme politikaları aynı zamanda daha büyük ve gelişkin bir sermaye piyasasının oluşumuna da katkı sağlamaktadır (Ardıyok, 2002: 48).

Özelleştirme politikaları doğrultusunda satılacak KİT'lerin belirlenmesinde işletmelerin aktiflerinin yeniden değerlendirilmesi sermaye kesiminin bu işletmeleri satın alma konusunda gerekli ilgiyi göstermesi bakımından önemli bir sorunsal olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan; özelleştirilmek istenen işletmelerin mevcut değerinin altına satılmak istenmesi ya da değerinden çok daha fazla bir miktara satışa sunulması gibi durumlarda sermayenin geneli içerisinde alıcı bulamama riskiyle karşılaşması mümkün olabilmektedir (Cevizoğlu, 1998: 35).

1.2.5.2. Özelleştirmenin Emekçi Sınıf Üzerindeki Etkileri

Özelleştirmelerin emekçi sınıf üzerindeki en belirgin etkisi; işsizlik sorunsalı olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu işletmelerinde çalışan kamu emekçilerinin özelleştirme politikaları karşısında yaşadığı temel ikilem; işsizlik ya da başka bir kamu

kurumuna istihdam imkanıyla aktarılması şeklinde gerçekleşmektedir (Kesici, 2001: 11). Özelleştirme politikaları karşısında mağdur olan kesimlerin mağduriyetlerini önlemek amacıyla gerçekleştirilen başka bir kamu kurumuna geçişin sağlanması uygulaması ise; çoğu zaman eski işlerine oranla gözlemlenen statü, ücret, sosyal hak, prim gibi uygulamalarda gözlemlenen kayıplar dolayısıyla bu kesimlerin özelleştirmelere yönelik tepkisinin daha da büyümesine yol açmaktadır. Bu uygulama kapsamında istihdam edilen kesimler, mağdur olduklarını ifade ederek ilgili kamu kuruluşlarına müracaatlarda bulunmakta ve yaşadıkları mağduriyetin giderilmesi adına kamuoyu yaratmaya çalışmaktadırlar (Önder, 1994: 45).

Özelleştirme uygulamaları açısından genel olarak en çok tercih edilen yöntem büyük ölçekli işletmelerin küçük işyerlerine ayrıştırılarak satılması şeklinde gerçekleştirildiğinden bu durum, sendikalaşma açısından uygun bir pozisyonda olan büyük ölçekli işletmelerin, daha az işçinin çalıştığı ve sendikal hareketlerin daha zayıf bir görünüme sahip olduğu küçük ve orta ölçekli işletmelere dönüşümünü hızlandırmaktadır. Özelleştirme süreci içerisinde; özel sektör işverenlerine devredilen işyerleri içerisinde örgütlenmiş olan sendikalara ve sendikalı işçilere yönelik baskılar oluşturulması, işlerin taşeronlara aktarılması ve üretimin bir kısmının fason ya da eve iş verme sistemleri gibi birtakım yöntemlerle işyeri dışına taşınması sendikaların devre dışı bırakılmasına yol açmaktadır. Bu açıdan; sendikalar, özelleştirilen fabrika sistemleri içerisinde örgütlenme açısından önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Müftüoğlu, 1996: 498-499).

Emekçi kesimlerin örgütlü organizasyonları hüviyetindeki sendikalar; büyük çoğunlukla özelleştirme meselesine mesafeli bakmaktadırlar. Özelleştirme politikalarına karşıt tavır takınan sendikal hareketler, özelleştirmeleri, kamusal ve ülke çıkarlarına, sosyal devlet ilkesine ve ülke güvenliğinin geleceğine karşı tehlikeli bir oluşum olarak görmekte ve en temelde istihdam olanakları ve işçilere yönelik ortaya koyulan ağır sorumluluklar açısından yoğun eleştirilere tabi tutarak bu konu üzerinde kamusal mercilerden hukuksal düzenlemeler ortaya koymasını istemektedirler. Bu noktada sendikalar açısından özelleştirme politikaları; işten atılmayı kolaylaştıran, çalışma koşullarını giderek ağırlaştıran, ücretlerin azaltılmasına ve sosyal hakların giderek budanmasına yol açan ve işçilerin sendikalara üye olmasını zorlaştıran bir politika bütünü olarak görülmektedir (Petrol-İş, 1999: 14; Akalın, 1990: 332).

1.2.5.3. Özelleştirmenin Toplum Üzerindeki Etkileri

Özelleştirmelere yönelik bakış açısı genellikle pozitif olan kesimler; özelleştirmeler aracılığıyla devlet tekellerinin yenilikçi olmayan yapılarının dönüşerek tüketici egemenliğinin sağlanabileceğini, kaliteli ve düşük fiyatlı ürünlerin üretilebileceğini ifade etmektedirler. Böylece; kamunun sınırlı kaynaklarının KİT altyapıları ve onların borçlanma gereksinimleri yerine toplumun ihtiyaç duyduğu altyapı, adalet, eğitim ve sağlık alanlarında değerlendirilebilmesi mümkün olabilecektir. Yine özelleştirmeler kanalıyla sermayenin tabana yayılımının gerçekleştirilmesi yoluyla; demokratik kurumlar güçlendirilerek, politik ve iktisadi gücün benzer ellerde yoğunlaşmasına engel olunabilecektir (Ardıyok, 2002: 48). Sermayenin tabana yayılımının gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinde oynadığı rol sayesinde; özelleştirilen kamu işletmelerinin hisse senetlerinin satın alınması ve yatırımların gelirlerine ortak olunması aracılığıyla toplumun geniş kesimleri mülkiyete ortak olma şansına sahip olabilecektir (Kardeş ve Güzel, 1995: 15).

KİT'lerin daha verimli bir performans sergileyeceği düşüncesi içerisinde anonim şirketlere dönüştürülmesiyle birlikte oluşan yeni rekabet ortamında ekonominin geneli canlanacak, iktisadi durgunluk ve verimsizlikler azalacak ve tüketiciler ise daha kaliteli hizmet alabileceklerdir. Bunların yanı sıra; tüketicilerin ihtiyaç ve tercihlerini anlamak açısından daha başarılı olan özel işletmeler kar elde etme ve büyüme sağlamak açısından daha fazla imkana sahip olacak ve bu durum ekonominin geneline itici bir güç sağlayacaktır (Cevizoğlu, 1998: 26).

Özelleştirmelere yönelik bakış açısı genellikle negatif ya da ihtiyatlı olan kesimler ise; özelleştirme politikalarına yönelik olarak dile getirilen devleti KİT'lerin yükünden kurtarma, devletin ekonomiye müdahaleden vazgeçerek asli görevi olduğu ifade edilen güvenlik ve adalet işlevine dönmesini sağlama, yeni yatırımları çekebilmek amacıyla kaynak bulabilme, yeni istihdam sahaları oluşturma, sermayenin tabana yayılmasına katkı verme, özel kesimlerin sermaye dinamiklerinin gelişimine katkı sağlayarak iktisadi sorunlara çözüm bulma gibi görüşlerin gerçekliğine katılmamaktadır. Bu açıdan; bu kesimlere göre özelleştirmelerin ortaya koyduğu en belirgin uygulamalar, neo-liberal iktisadi politikaların bir gereği olarak mal ve hizmet üretiminde bulunan kamu iktisadi teşebbüslerinin ve varlıklarının özel kesime transfer edilmesi ve bu yolla özel kesime yoğun kaynak aktarımının sağlanması ve böylece

KİT'lerin yok pahasına satılması, devletin KİT'lerden elde ettiği gelirlerden vazgeçmesi ve sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak hizmet şeklinde topluma sunulması gereken ürünleri sağlayacak kaynakların özel kesime bırakılması, piyasa genel seviyesinde fiyatların kartelleşmeye giden tekellerin insafına kalması ve vatandaşların temel gereksinim olarak tükettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarının pahalılaşması şeklinde gözlemlenebilmektedir (Petrol-İş, 1999: 12; MÜSİAD, 2002: 108).

Kamu işletmelerinin satılması yoluyla, devlete ek gelir sağlanması ve bu işletmelerin devlet hazinesi üzerindeki finansman yükünü azaltabilmek kaygısı, özelleştirmeler sonucunda elde edilen toplam gelirlerin kamu harcamaları üzerinde düşük bir yere sahip olması dolayısıyla geçerliliğini yitiren bir değerlendirme haline gelmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında; özelleştirmeler kanalıyla elde edilen gelir bir defayla sınırlıyken; özellikle de karlı durumda olan kamu işletmelerinin öncelikli olarak satılması, devletin kendisini sürekli gelir sağlayan bir kaynaktan mahrum etmesine yol açmaktadır (Duran, 1985: 8).

Özelleştirmelerin mülkiyeti tabana yayma söylemi beraberinde birtakım tartışmaları da ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada; toplumun bizzat kendisine satılmak istenen kamu işletmeleri, zaten ilgili ülkedeki toplumun ortak mülkiyeti statüsündedir. Bu açıdan bakıldığında özelleştirme uygulamaları; mülkiyeti tabana yayma düşüncesi değil, hisse senetleri aracılığıyla halka ait mülkiyeti daha az sayıda kişiye devretmek anlamına gelmektedir (Boratav, 1990: 53). Diğer taraftan; temelde emeği ile geçinen ve düşük gelir grupları içerisinde yer alan toplumsal kesimler, herhangi bir kamu işletmesinin hissesini satın alabilecek kadar tasarruf imkanına sahip olamadığından ya da bu imkana sahip olabilseler bile serbest piyasa düzeneği içerisinde bu hisseleri ellerinde tutamayacaklarından ötürü kısa dönemde bu hisseler büyük sermaye sahiplerinin denetimine geçecektir. Böylece; özelleştirmeler, mülkiyeti tabana yayarak gelir dağılımını düzeltmek bir yana, kamu işletmelerinin özel tekeller haline gelmesiyle gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olacaktır (Işıklı, 1993: 12; Önder, 1994: 23).

Kamuya ait olan ve özelleştirilen mal ve hizmetlerin üretimini üzerine devralan özel işletmeler, ekonomik açıdan karlı olarak görmedikleri sahalarla yatırımlarda bulunmayabilmektedirler. Bu durum; nüfusun ya da o mal veya hizmete yönelik talebin az olduğu coğrafyalara posta, telefon, ulaşım vb. hizmetlerin götürülememesi gibi

sorunsalları ortaya çıkarabilmektedir. Böylece ilgili ülke ya da coğrafyalarda bölgesel dengesizlikler görülebilmektedir (Çetinkaya, 2001: 180).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde milli gelir seviyelerinin genellikle düşük olmasından kaynaklı olarak; özelleştirilen kamu işletmelerini satın alabilecek ulus içerisinde kesimlerin olamaması bu işletmelerin uluslararası sermaye kesimleri tarafından satın alınmasını kolaylaştırmakta ve bu durum ülke ekonomileri içerisinde belirgin bir ulusal kaynak kaybına yol açmaktadır (Kesici, 2001: 11).

Özelleştirmelerin, devletin küçültülmesi ve sosyal korumaya yönelik tedbirlerin azaltılması ve küreselleşen dünya genelinde bireyselliğin yaygınlaştırılması amacıyla savunulması, özelleştirme fikriyatının tamamıyla ideolojik bir altyapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Önder, 1993: 20). Diğer taraftan ise; bu amaç doğrultusunda birtakım temel insani hizmetlerin arzının piyasa mekanizmasının insafına terkedilmesi, hem gelir dağılımındaki adaletsizliği giderek büyütecek, hem de bireyler arasındaki fırsat eşitliğini sekteye uğratacaktır. Sosyal devlet anlayışının ruhuna aykırı yönde olan bu düzenlemeler ilerleyen süreçlerde önemli birtakım sosyal patlamalara yol açabilecektir (Önder, 1994: 44).

1.2.6. Özelleştirmelere Alternatif Yaklaşımlar

Özelleştirmelere alternatif olabilecek yaklaşımları temelde; bütünsel bir eğilimle kamusal mülkiyet olan ve devletin bizatihi kendisi tarafından işletilen kamusal teşebbüsler, kar amacı gütmeyen ve devletten tamamıyla bağımsız bir şekilde işletilen genellikle eşitlik ve toplumsal açıdan yurttaşlık prensiplerine dayalı olan kamusal olmayan kuruluşlar ve üçüncü olarak ise; bu iki grubun bir araya gelerek şekillendirdiği ortaklıklar olarak ifade edebilmek mümkündür (Mc Donald ve Ruiters, 2014: 16). Bu tanımlama; tartışmanın temelini daha çok devlet ya da kamuya karşı özel sektör şeklinde sınırlama yoluna giderek halka karşı özel tartışmalarının çok daha ötesinde artık kamusal kavramı içerisinde devletin kendisinden bağımsız olan aktörleri (özel ve kar amaçlı olmayan) kapsayan bir hal almaktadır (Bakker, 2010: 218).

Tablo 1.1. Özelleştirmelere Alternatif Yaklaşımların Tipolojisi

Kurumsal Tip	Tanımlama	Örneklem	İsim/Kısaltmalar
<p><i>Kamu Kuruluşları</i></p> <p>Belirli bir hizmeti sunmak adına kendi dinamikleriyle hareket eden kamusal bir kurum</p>	<p>Kamu mülkiyetinde olan, kamu tarafından yönetilen ve finanse edilen, siyasal denetim ve gözetim dahilinde olan herhangi bir devlet organı</p>	<p>İdari organlar ve şubeler (devletin her temsili düzeyinde [yerel, mahalli, vilayetler, ulusal ve bölgesel]); kamu kuruluşları ve parastatallar [Kısmen ya da tamamıyla devletin sahip olduğu veya yönettiği kuruluşlar]; kamuya bağlı kalkınma ajansları</p>	<p>SiP (Single Public Sector) [Sadece Kamu Sektörü]</p>
<p><i>Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlar</i></p> <p>Bir hizmeti sunmak adına kendi başına çalışan ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar</p>	<p>Tanımlanabilir bir üyelik kapsamında kar odaklı olmayan bir temelde hareket eden ve kamunun önemli bir müdahalesi olmaksızın hizmet dağıtım sürecinin bir ya da birden fazla boyutunda kendi isteği içerisinde rol alan herhangi bir devlet dışı, ticari olmayan örgüt</p>	<p>“Şirketleşmiş” hizmet kuruluşlarını kapsayabilmektedir. Toplumsal içerikli örgütler (Community- Based Organizations – CBOs), sivil toplum kuruluşları (non-governmental organizations – NGOs), kiliseler, vakıflar, toplumsal hareketler, sendikalar vb. Devletlerin kar amacı gütmeyen bu kuruluşlara yönelik birtakım kaynak sağlama ve işletme desteği sağladığı ilişkisel durumlar da söz konusu olabilmektedir (Hükümetler tarafından örgütlenen NGO’lar)</p>	<p>SiNP (Single Non-Profit Sector) [Sadece Kar Amaçlı Olmayan Sektör]</p>
<p><i>Ortaklık</i></p> <p>Belirli bir hizmeti sunan iki ya da daha fazla kamu ya da kar amacı gütmeyen kuruluş</p>	<p>Uzunca bir dönem süresince bir hizmet dağıtımının işletilmesi ve/veya finanse edilmesi amacıyla kamu ve/veya kar amacı gütmeyen sektör içerisinde iki ya da daha fazla kuruluş arasında görülebilen herhangi bir sözleşmeli işbirliği</p>	<p>Ortaklık bileşimleri birlikte çalışan iki ya da daha fazla kamu kuruluşunu (aynı yönetim seviyesi içerisinde ya da yönetim düzeyleri ve sınırları boyunca), beraber çalışan iki ya da daha fazla “kar amacı gütmeyen” kuruluşu ya da bunlara yönelik ilgili birtakım birleşim süreçlerini içerebilmektedir.</p>	<p>PuP (Public-Public Partnership) [Kamu-Kamu Ortaklığı]</p> <p>NPNPP (Non-profit/non-profit partnership) [Kar amaçlı olmayan/kar amaçlı olmayan ortaklığı]</p> <p>PuNPP (Public/Non-profit partnership) [Kamu/kar amaçlı olmayan ortaklığı]</p>

Kaynak: (Mc Donald ve Ruiters, 2014: 45).

Bu açıdan; özelleştirilmiş bir hizmet ile özelleştirmeye karşı alternatif düşünceler arasında katı ve sabit fikirlerin olmadığı, çizginin bir tarafında kamu mülkiyetinin diğer tarafında ise özel mülkiyetin olduğu doğrusal bir bakış açısından çok birbirleriyle ilişkili olan ve farklı aşamalı ürünler kapsamında farklı fon biçimlerine parçalanan pek çok sayıda kritere dayalı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Örnek olarak; kamusal bir mülkiyet, elit ve tüzel ihtiyaçlara hizmet edebilirken yoksul kesimleri ötekileştirebilmektedir. Kamusal ve özel mülkiyetin belirleyicilik seviyesi potansiyel alternatifler açısından tek başına ya da ayrıcalık içeren bir durumu ortaya koymamaktadır. Bu noktada dikkate değer olan; bu tanımlamalar kadar bu kavram setlerinin kimlere ve ne şekilde hizmet sağlamakta olduğunun tespit edilmesidir (Mc Donald ve Ruiters, 2014: 19).

Bugün günümüzde; başarılı olarak tanımlanan özelleştirme karşıtı alternatiflerin büyük çoğunluğu; devlet ya da hükümetlerden bağımsız bir şekilde yahut kent içerisinde oluşturulan ortaklıklar aracılığıyla ticari amaçlı olmayan bir temel üzerinden ilerletilmektedir. Bu hizmetlerin çeşitli örnekleri, mekan ve bölge bazlı farklılıklar göstermekte ve çoğunlukla kendilerinden önce gelen ve bizatihi devlet tarafından işletilen eski tip hizmetler kadar güncelleştirilmiş olan özelleştirilmiş benzeri emsallerden farklı bir görüntü ortaya koymaktadır. Bu farklılıklar; sivil toplum kuruluşlarının, toplumsal hareketlerin ve toplum temelli grupların kararları oluşturma ve belirlenen hizmeti dağıtım süreçlerinin bazı aşamaları içerisinde elde ettikleri doğrudan bağlılıkların yanında temelde özerkleştirme ve uluslararası bir anlayış tarafından dayatılan köklü bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir (Mc Donald ve Ruiters, 2014: 19-20).

1.3. ÖZELLEŞTİRMENİN ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİLERİ

Keynesyen iktisadi politikaların varlığının giderek belirginleştiği II. Dünya Savaşı sonrası dönemde devlet, iktisadi politikalara müdahale ederek ana belirleyici olmuş ve kamu müdahaleleri etkiyle oluşturulan ve o dönem tüm dünyada yaygınlaşan kamu iktisadi teşebbüsleri, gelişmiş kapitalist ülkelerde de gözlemlenmek üzere dünyanın pek çok yerinde önemli sosyo-ekonomik görevler üstlenmiştir. Bu görevlerin içerisinde en belirgin olanı ise; toplumdaki işgücünün büyük bir oranda istihdamının sağlanması olmuştur. Bunların yanında; çalışma hayatındaki düzenlemeler

doğrultusunda ülkeler içerisindeki gelir dağılımı adaletinin sağlanması, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve kalkınma hedefleri doğrultusunda ülkelerin planlamalar yapması toplumun büyük bir bölümünün refahını düşünen politikalar zincirini meydana getirmiştir. 1980 sonrası dünya genelinde hızla yayılan özelleştirme dalgasıyla birlikte kamu işletmeleri, neo-liberal iktisadi politikalar tarafından yoğun eleştirilere tabi tutulmuş ve bu işletmelerin özelleştirilmeye başlanmasıyla beraber pek çok sosyal sorun ortaya çıkmıştır (Müftüoğlu, 1996: 104-105).

Özelleştirmelerin yaygınlaşmasıyla birlikte; devletin işveren pozisyonunda dönüşüm yaşanırken, özelleştirmeler başta işgücü piyasaları, ücretler, çalışma koşulları ve sosyal haklar, sosyal güvenlik sistemi, bireysel ve toplu iş ilişkileri ve sendikalar üzerinde çoğunlukla olumsuz olan birtakım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

1.3.1. Devletin İşveren Konumundaki Dönüşüm ve Özelleştirmenin Etkileri

Gelişmiş kapitalist ülkelerde devletin sanayideki ağırlığının belirginliğinin bir parçası olan, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise daha çok paternalist bir ilişki ağıyla gelişim gösteren kamu kesiminin işveren pozisyonu, dönemin fordist üretim yapısının da bir sonucu olarak gerek işçi sorunlarına gerekse de sendikal taleplere karşı pozitif bir yaklaşımla hareket etmiştir. Özel sektör ilişkileri içerisinde ise; işçi ve işveren kesimleri arasında hakem görevi gören devlet, bu ilişki ağı üzerinde meydana gelebilecek gerginliklerin giderilmesine katkı sağlama amacını gütmüştür (Lordoğlu ve Müftüoğlu, 1994: 134).

Devlet, Keynesyen refah devletinin talep ettiği müdahaleci endüstri ilişkilerini sınıf çatışmaları görüntüsünden mümkün olabildiğince uzak, emek ve sermaye arasında gözlemlenen gönüllü ya da gönülsüzce gerçekleşen bir uzlaşma ortamı içerisinde ele almış ve bu süreçte dengeli büyümeyi sağlayabilmek adına tarafları hükümet politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerine dahil etmiştir (Çetik ve Akkaya, 1999: 87).

Devlet, bireysel ve toplu iş yasaları aracılığıyla endüstriyel sistemin yasal sınırlarını belirlemiş ve yasa koyucu fonksiyonu aracılığıyla da asgari istihdam koşullarını ortaya koymuştur. Asgari ücret, sağlık ve güvenlik, çalışma süreleri, çalışanlar arasında ayrımcılığın önlenmesi, işten çıkarmalara karşı koruyucu önlemler

ve tatil uygulamaları gibi pek çok konuda asgari standartlar devlet tarafından oluşturulmuştur (Tokol, 2011: 13).

Bu süreç zarfında kamu kesiminin ağırlıkta olduğu ve devletin işveren olduğu işletmelerde çalışmak çoğunlukla tercih edilen bir durum haline gelmiş ve bu durumun en belirleyici etkisi istihdam güvencesinin kamuya ait işyerlerindeki varlığı olarak ifade edilmiştir. Bunun yanında; kamu işletmelerinde çalışan kesimler yasalarda zorunlu görülmemesine rağmen sosyal yardımlar ve üretim sürecinden daha fazla pay edinme gibi durumlarda da avantajlı bir konumda yer almışlardır. Bir diğer nokta ise; kamu işletmelerinin sendikal örgütlenmeler konusunda kolaylık sağlayan yapısının da etkisiyle sendikal örgütlenme özel kesime oranla daha yüksek oranda gerçekleşmiştir (Ekin, 1989: 137).

Devletin işveren pozisyonundaki konumu gereğince endüstri ilişkilerini düzenleyici fonksiyonu bazı kesimler tarafından eleştirilere de tabii tutulmaktadır. Bu konudaki en belirgin eleştirilerin başında; işveren konumunda bulunan devletin, bunun yanı sıra kanun koyucu ve arabuluculuk fonksiyonlarına da sahip olması gelmektedir. En nihayetinde, kanun koyucunun ve arabulucunun tarafsızlık ilkesi içerisinde hareket edebilecek bir konumda olması gerekmektedir. Devletin işveren konumu içerisinde bu fonksiyonlarını tarafsız bir şekilde gerçekleştirebilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Özelleştirme politikaları ise; devletin işveren konumunu terk etmesine yol açarak asli fonksiyonlarını tarafsız gerçekleştirebileceği ve bu konudaki eleştirileri büyük ölçüde ortadan kaldıracak bir duruma ön ayak olmuştur (Müftüoğlu, 1996: 107).

Devletin işveren pozisyonuna getirilen bir diğer eleştiri ise; kamu kesiminde gerçekleştirilen toplu iş sözleşmelerinin rasyonel ilkelere tamamen uzak bir şekilde gerçekleştirildiği iddiası olmaktadır. Bu konu kapsamında gerek işçi kesimi gerekse de işveren kesimi farklı yönlerde eleştirilerde bulunmaktadır. İşveren kesimi; kamu kesimi adına yapılan toplu sözleşme pazarlıklarının siyasi iktidarların oy kaygıları sebebiyle ekonomik kurallara aykırı bir şekilde popülist bir mantıkla ele alındığını ifade etmekte ve bu durumun bütçe içerisinde ücretlere ayrılan payın mevcut imkanlarda verilecek olan miktarların çok daha fazla üzerine çıkmasına yol açtığını vurgulamaktadır. Bütçe üzerindeki aşırı ücret yükü ise bütçe açıkları ve enflasyonu tetiklemektedir (Atasayar, 1993: 10). Diğer taraftan ise; kamu kesiminde ücretlerin yüksek olması özel kesimdeki

toplu iş sözleşmeleri açısından da itekleyici bir güç haline gelerek özel sektördeki ücret beklentilerini giderek yükseltmektedir. İşçi kesimi ise; kamu kesimi içerisindeki toplu pazarlık süreçlerinde iktidarda yer alan siyasi partinin görüşleri ve uygulamaya koyduğu iktisadi politikalar doğrultusunda hareket edildiğini ve toplu sözleşmelerde mevcut işletmenin koşullarının ve işkolunun özelliklerinin dikkate alınmadığını ifade etmektedir. Bunun yanında; devlet, kendi koyduğu yasaları da kimi zaman (olağanüstü hal, savaş vb. durumlarda) yok sayarak işçilerin toplu sözleşmelerle elde ettikleri kazanımları erteleyebilmekte veya tamamen yok sayabilecek bir pozisyonda hareket edebilmektedir (Müftüoğlu, 1996: 108).

Gerek işçi gerekse de işveren kesimlerinin kamu kesiminde düzenlenen toplu iş sözleşmelerine yönelik getirdiği eleştiriler özelleştirme politikaları sonrası etkisizleşmiş ve toplu pazarlık sisteminin işleyişi büyük bir oranda serbest piyasanın insafına bırakılmıştır.

1.3.2. Özelleştirmenin İşgücü Piyasasına Etkileri

Özelleştirme politikalarını savunan kesimlere göre; kamu işletmelerinin başarısız olarak değerlendirilmesinde en belirleyici neden olarak bu işletmelerdeki aşırı istihdam yükü görülmektedir. Bu bakış açısı içerisinde; kamu işletmeleri süregelen yıllar boyunca politik bir takım etkiler altında etkinlik ve verimlilik dikkate alınmaksızın yalnızca istihdam perspektifi doğrultusunda sürekli olarak kadro genişletilmesine uğramış ve ihtiyaçtan fazla bir düzeyde istihdam seviyesi meydana gelmiştir. Zaman içerisinde; kamu işletmelerinin giderlerinde gözlemlenen belirgin artışlar, kamu kesimi açıklarını ciddi oranlarda büyütmüş ve kamu bütçesinden bu açıkları kapatabilmek adına önemli paylar ayrılmaya başlanmıştır. Bu durum; dünya genelinde kamu ağırlıklı istihdamda bulunan pek çok ülkede enflasyonun önemli bir sorun haline gelmesine yol açmıştır (Lordoğlu ve Müftüoğlu, 1994: 129).

Özelleştirme politikalarını savunan ve olumlu bir bakış açısına sahip kesimler; mülkiyet ve yönetim devrini kapsayan dar anlamda bir özelleştirme uygulamasının kısa vadede istihdam seviyeleri üzerinde negatif etkiler yaratabileceğini kabul etmekle beraber uzun vadede ekonominin genel trendinde gözlemlenebilecek artışların bu olumsuzlukları azaltabileceğini vurgulamışlardır. Diğer taraftan; özelleştirmelere karşı negatif tavır takınan kesimler ise; istihdam seviyelerinde gerçekleşecek olan

daralmaların hem toplumsal yapı ve dinamikleri üzerinde hem de bir bütün olarak özelleştirme politikalarının genelinde olumsuz bir hava yaratacağı değerlendirilmesinde bulunmuşlardır. Bununla birlikte; özelleştirme politikalarının işgücü piyasaları üzerindeki tek etkisi istihdam düzeyleri ile sınırlı kalmamakta, gerek işçi devrinde gözlemlenen artışlar gerekse de istihdam statüleri ve iş güvencesi üzerinde de belirleyici bir etkisi söz konusu olmaktadır (Alper, 1994: 96).

Özelleştirmeler sonucunda, kamu işletmeleri üzerindeki aşırı istihdam yükünün azaltılması ve bu işletmelerde özel kesim tarafından gerçekleştirilen teknolojik yenilenmelerle birlikte büyük boyutlarda işçi çıkartılmaları yaşanmıştır. Bunun yanında; temelde tarım ve hayvancılık ağırlıklı ve bu alandan kaynaklı üretim yapan kamu işletmelerinin özelleştirilmesiyle birlikte bu işletmelere hammadde sağlayan çiftçi ve hayvan üreticileri de işlerini kaybederek giderek yoksullaşmış ve buldukları köy ve kasabalardan göç etme eğilimine girmişlerdir (Müftüoğlu, 1996: 110).

Kamu işletmelerinin önemli bir kısmının kentlerde olması ve kırsal kesimde işsiz kalan kesimlerin büyük kentlere göç hareketlerinde bulunması sebebiyle özelleştirmelerin en belirgin işsizlik etkileri kentlerde gözlemlenmeye başlamıştır. Bu durum; işgücü piyasaları içerisindeki emek arz ve talep dengesinin emek arzının aleyhine giderek bozulmasına yol açarken emekçi kesimler, daha düşük ücretler ve olumsuz çalışma koşullarını kabul etmek durumunda kalmışlardır. Diğer taraftan; endüstri ilişkileri sistemi içerisinde işçi sendikaları, emek talebinde gözlemlenen daralma karşısında Keynesyen döneme kıyasla mevcut toplu pazarlık güçlerini de büyük bir oranda kaybetmiştir (Lordoğlu ve Müftüoğlu, 1994: 131).

Özelleştirmeler sonrası gözlemlenen aşırı istihdam fazlasının tasfiye edilmesi ve sonrasında işsizliğin sosyal bir problem haline gelmesiyle birlikte yetkili kamu kuruluşları özelleştirme programlarından zarar görenler için birtakım sosyal haklarını önden vererek sorunu çözme çabası içerisine girmişlerdir. Bu doğrultuda; erken emeklilik uygulaması, hukuk normlarına yönelik olarak çalışanların alması gereken tazminatların yanında ilaveten birtakım tazminatların verilmesi, özelleştirmeler sonucu işten çıkarılan kesimlerin öncelikli ve ayrıcalıklı bir şekilde işsizlik sigortasının kapsamı altına alınması gibi çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Alper, 1994: 100).

Kamu işletmeleri bünyesinde istihdam edilen kesimlerin büyük bir çoğunluğunun genellikle sanayi ve hizmetler sektörü içerisinde yer almasından dolayı

özelleştirmeler sonucunda kamu işletmelerinde gözlemlenen işten çıkarmaların yoğunlaşması süreci en fazla sanayi ve hizmetler sektörünü etkilemiş ve bu sektörlerin toplam istihdam içerisindeki oranının azalmasına neden olmuştur (Lordoğlu ve Müftüoğlu, 1994: 131).

Özelleştirmeler sonucunda kamu işletmelerinin mülkiyetinde ve yönetiminde gözlemlenen değişimler sonrası bu kuruluşlar içerisinde yer alan personelin mevcut içerisinde var olan nitelikleri ile kamu işletmelerini satın alan özel sektör girişimcilerinin beklentileri birbirine uygun olmayabilmektedir. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak kamu işletmelerinde ve onlara bağlı kuruluşlarda çalışan kesimlerin işlerini kaybetmeleri ya da statülerinin değişmesi söz konusu olabilmektedir (Sariaslan, 1993: 17). Özelleştirilen kuruluşlardaki kamu ağırlığının % 50'nin altına düşmesi durumunda işletmenin hukuki niteliğinin dönüşerek özel hukuk hükümlerine tabi bir tüzel kişilik haline gelecek olması, önceki çalışma statüleri ya da konumları ne olursa olsun çalışanların hepsini hizmet akdi ile çalışan bireyler haline dönüştürmektedir (Tuncay, 1991: 7).

Çalışma statülerinin değişmesiyle birlikte öncesinde memur ve sözleşmeli personel olarak çalışan kesimlerin işe alımları, işyeri değiştirmeleri, atanmaları, yükselmeleri, ücretleri ve işten çıkarılmalarına yönelik tüm prosedürler de dönüşüme uğramaktadır. Bu değişiklikler, çalışan kesimler arasında statü ya da konum farklılığından kaynaklanan tüm ilişki ağlarının da dönüşmesine yol açmaktadır. Çalışanlar arasında gözlemlenen ast-üst ilişkisi tamamıyla değişime uğramakta ve memur ve sözleşmeli personelin çalışmalarına yönelik sorumluluk sahibi oldukları mevkiler değişerek işletmenin üst düzey yöneticileri, siyasi iktidarlardan etkilenen yöneticilerin yerine özel sektör işverenin menfaatlerini koruyarak işletmenin karını maksimize etmeyi hedefleyen yöneticilerden oluşturulmaktadır (Alper, 1994: 110).

Özelleştirme politikaları; özelleştirilen işletme içerisinde işe giriş ve çıkışları diğer bir deyişle işçi devir hızını da etkileyebilmektedir. Özelleştirmeler, işçi devrini üç şekilde arttırılabilmektedir. Bunlardan ilki; özelleştirmeler sonucunda işletmelerin küçülmeye gitmesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özelleşen işletme, öncelikle devraldığı kamu iktisadi teşebbüsünde aşırı istihdamı ortadan kaldırılabilmek amacıyla kendi değerlendirmesine göre gizli işsiz pozisyonunda olanlar ve eksik istihdam edilenleri elemine ederek işten çıkarmaktadır. Bu işten çıkarmalar ise; işçi

devrini kısa vadede hızla arttırmaktadır. İkinci olarak; kamu işletmesini satın alan özel sektörün, mevcut çalışanları değiştirmeye yönelik genel bir eğilime sahip olmasıdır. Bu düşünceyi besleyen en belirgin durum; kamu kesiminde çalışanların çoğunlukla düşük vasıflı ve çalışma dinamizmine sahip olmayan ve çoğu zaman bürokrat ve politikacılara yakınlıkları dolayısıyla bu işlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu tarz bir eğilimle; mevcut çalışanların değiştirilmesi düşüncesi de işçi devir hızını arttıracaktır. Üçüncü sebep ise; uzun dönemli bir etki içerisinde genel olarak özel sektör ile kamu sektöründeki istihdam edinme süreçlerinden kaynaklanan farklardan meydana gelmektedir. Kamu işletmeleri genellikle sosyal gerekçelerin de etkisiyle uzun süreli istihdam etme ve işten zor çıkarma eğilimlerinin yaygın olduğu yerlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla kamu işletmelerinde gerçekleşen özelleştirmeler sonucunda çoğunlukla memur statüsünde olan bu kesimlerin iş güvenceleri ellerinden alınarak bir hizmet sözleşmesi karşılığında çalıştırılacak işçiler haline getirilmesi de yine işçi devir hızının artmasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Alper, 1994: 95).

1.3.3. Özelleştirmenin Ücretler Üzerindeki Etkileri

Kamu ağırlıklı bir ekonomi içerisinde devletin işveren pozisyonu altında çalışanlara yönelik paternalist yaklaşımı, kamu işletmeleri içerisindeki ücret miktarına ve ücretin belirlenme koşullarına da yansımış ve kamu ile özel işletmeler arasında ücret seviyeleri açısından kamu işletmeleri lehine ücret farklılıkları söz konusu olmuştur. Bu açıdan; uygulanmaya başlanan özelleştirme politikaları ile birlikte bu farklılıklar ortadan kalkmaya ve kamu işletmelerinde çalışmaktan kaynaklı avantajlar giderek yok olmaya başlamıştır (Müftüoğlu, 1996: 120).

Neo-liberal iktisadi politikalar ekseninde uygulamaya konulan özelleştirmeler ile birlikte özel sektörün eline geçmeye başlayan kamu işletmeleri içerisindeki ilk eğilimlerden biri; işverenlerin maliyetleri düşürmek adına ücretleri aşağıya çekme yönündeki uygulamaları olmuştur. Bu durum; çoğunlukla kamu işletmelerinde gözlemlenen sendikal hareketler üzerinde depresyon etkisi yaratmış ve sendikaların özelleştirmelere karşıt bir tavır takınmasının başat ilkelerinden biri haline gelmiştir. Ücretlerdeki düşüşün temel sebebi; özel sektör işverenlerinin temel davranış motiflerinin işletmenin kar oranlarına bağlı olarak değişmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Özelleştirmelerin genel olarak ücret seviyelerinde yarattığı

düşüşler kısa ve uzun dönem içerisinde birtakım şartlara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Alper, 1993: 44; Kepenek, 1993: 100).

Ücret seviyelerinin özel işletmelerden genellikle daha yüksek düzeyde olduğu kamu işletmelerinin özelleştirilerek özel kesimlere devredilmesi sonucunda özelleştirilen işletmedeki ücret seviyelerinin genel olarak gerileme eğilimi göstermesi beklenen bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, kamu işletmeleri içerisinde görece olarak daha yüksek olan ücret düzeyleri, özel kesimde gerçekleşen toplu iş sözleşmelerinde emsal olarak vurgulandığından özel işletmelerde gözlemlenen ücret seviyelerinin yükselmesine de katkı sağlamaktadır. Özelleştirme politikalarıyla birlikte kamu kesiminin ortaya çıkardığı bu etki ortadan kalkmakta ve özelleştirilen işletmelerin yanı sıra mevcut özel kesim içerisinde de ücret seviyeleri düşüş göstermektedir (Müftüoğlu, 1996: 123-124).

Genel olarak kamu harcamalarında gözlemlenen daralmalar ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin yanı sıra kamu sektöründe giderek yaygınlaşmaya başlayan taşeron uygulaması, işgücü maliyetlerini azaltmanın ve çalışma ortamlarını sendikasızlılaştırmanın bir formülü olarak görülmüş ve iş güvencesinin giderek kaybolduğu, sendikasıız ve sigortasız çalışmanın yaygınlaştığı koşullar içerisinde ücretleri düşürmenin de bir aracı haline gelmiştir (Bilgin, 1998: 55).

Özelleştirme uygulamalarının, kamu işletmelerinin küçük parçalara bölünerek satılması yoluyla gerçekleştirilmesi halinde işletme üzerinde gerçekleşen bu ölçek değişikliği durumu ücretler üzerinde bir azalmaya yol açabilmektedir. Ödeme gücü yüksek seviyede olan işletmelerin, ölçeklerinde gözlemlenen küçülmeler ve uygulamaya konulabilecek birtakım mali tedbirler bu işletmeler içerisindeki ücret seviyesinin genel olarak aşağıya doğru bir eğilim göstermesine zemin hazırlayacaktır (Alper, 1993: 124; Duran, 1994: 95).

Özelleştirmeler sonucunda işçi devir hızının artmasıyla birlikte işletme içerisinde uzun sürelerden bu yana yüksek ücretlerle çalışan kesimlerin yerine düşük ücretlerle çalışan bireyler istihdam edilmekte ve böylece işletme içerisindeki ücret seviyeleri genel olarak düşme eğilimi göstermektedir. İstihdam edilmeye devam eden çalışanların ücretlerinde kısa vadeli bir azalma durumu söz konusu olmasa bile uzun dönem içerisinde ya da toplu iş sözleşmelerinin pazarlık safhasında çoğunlukla ücret

artışlarının düşük tutulmasından dolayı genel olarak ücret seviyeleri de düşmektedir (Işıklı, 1995: 53).

Kamu işletmeleri içerisinde “eşit işe eşit ücret” ilkesinin geçerli olduğu ve temelde kıdem ve statüye dayanan bir ücret ödeme sistemi bulunmakta, özelleştirme politikalarıyla birlikte bu yapı; iş değerlendirme sistemine dayanan, vasıf ve performans kriterlerine dayalı bir ücret uygulaması haline gelmektedir. Bu noktada; özelleştirme politikalarıyla birlikte özel kesime devredilen işletmelerdeki ücret belirleme yöntemleri de büyük oranda değişime uğramaktadır. Böylece; zaman esasına dayanan bir ücret sisteminden, parça başı ve çeşitli teşvik edici ücret sistemlerine geçiş söz konusu olmaktadır. Performansa dayalı ücret sistemleri içerisinde parça başı ücret, primli ücret gibi uygulamalarla ücret kavramı bireysel bir olguya indirilmekte ve işçi-işveren sendikaları arasında kolektif ilişki ağlarına göre belirlenen ücret anlayışı etkisini yitirme eğilimine girmektedir. Bu durum; işçi sendikalarının faaliyetlerini azaltırken diğer taraftan; işçiler, gerek iş güvenliği gerekse de işçi sağlığı açısından uygun olmayan koşullarda hızlı bir tempoda çalışmaya zorlanmakta ve birbirleriyle rekabet ilişkisine sokulan işçiler arasındaki dayanışma ve örgütlenme eğilimi de giderek azalmaktadır (Duran, 1994: 96; Alper, 1994: 126-127).

Özel sektör içerisinde genellikle vasıf ve performans kriterlerine dayalı bir ücret sistemi içerisinde hareket edilmesinden dolayı özelleştirme sonrası işletmeler içerisinde yer alan vasıflı çalışanların ücretlerinde yükselmeler gözlemlenebilmektedir. Kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri içerisinde uygulama alanı bulan seyyanen zam gibi uygulamaların yerine vasıf ve performans kriterlerine dayanan ücret zamları uygulanması bazı çalışanların ücretlerinde bir yükselme beklentisi yaratabilmektedir. İstihdam seviyesindeki genel daralmaya da bağlı olarak çalışmaya devam eden kesimlerin ücret seviyelerinde belirli bir düzeyde artış görülmesi mümkün olabilmekte ve vasıf ve performans kriterleri üzerinden çalışanlar arasında ücret skalası açısından farklılıklar giderek görünür bir hal alabilmektedir (Dereli, 1993: 25).

1.3.4. Özelleştirmenin Çalışma Koşulları ve Sosyal Haklar Üzerindeki Etkileri

Özelleştirme politikaları, genel olarak çalışma koşullarını ve sosyal hakları emekçi sınıfların aleyhine olacak şekilde etkilemekle birlikte bu etkinin seviyesi

uygulanan özelleştirme yöntemine ve bu yöntem sonucu işletme içerisinde gözlemlenebilecek birtakım etkenlere bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu süreçteki en belirgin etken; kamu kesiminde gözlemlenen, kıdem ve statüye bağlı olarak gelişen ücret sisteminin yerini verimlilik ve etkinlik esaslı bir ücret sistemine bırakması ve çalışma karşılığı olmayan birtakım sosyal hakların tırpanlanması şeklinde gerçekleşmektedir.

Toplu iş sözleşmeleri içerisinde sağlanan sosyal yardımların, ücret artışlarının çoğu zaman yüksek enflasyon karşısında eridiği ya da çalışanların aşırı bir seviyede istihdam edildiği işletmelerde toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki ortalama ücretlerin düştüğü ve mevcut işyerlerinde işçilerin büyük bir çoğunluğunun temel ücretlerinin asgari ücret seviyesine kadar gerileme yaşadığı ekonomilerde ilk etapta tırpanlanarak yol edilmeye çalışıldığı görülmektedir (Soyer, 1998: 78). Özelleştirme politikaları ile birlikte artık birer özel işletme haline gelen eskinin kamu iktisadi teşebbüsleri içerisinde sendikasılaşmanın da etkisiyle toplu iş sözleşmeleri sonucunda elde edilen yiyecek, giyecek, bayram ve özel günlerde işveren tarafından verilen özel yardımlar vb. gibi haklar kaybedilmektedir. Bunların yanında; çalışanların elde edebileceği zam oranları düşük tutulmakta ve çalışanlar ve onların ailelerine sağlanan birtakım indirimler ortadan kaldırılmaktadır.

Özel sektörün çoğunlukla çalışanların yönetime katılımı ve buna benzer birtakım uygulamaları kendi yönetimsel anlayışına müdahale olarak görmesi, bu konuya yönelik birtakım dönüşüm çabalarına karşı negatif tutum geliştirmesine sebep olmaktadır. Yine benzer bir şekilde; özel sektör kesimi içerisinde yer alan işverenler, toplu iş sözleşmeleri ile elde edilen ve istihdam güvencesi içeren düzenlemelere ve işten çıkarma ve iş almaya yönelik ilgili bazı kurulları kendi istihdam kararlarını alabildiği serbest düzene karşı bir müdahale olarak görmekte ve bu tarz maddelerin gerek sözleşmelerden gerekse de yasal düzenlemelerden kaldırılmasına yönelik bir tutum içerisinde girmektedirler. Özel sektör işverenleri; ilave istihdam edilen kesimlerin maliyetlerde yarattığı yükseliş karşısında meydana gelen bu emek arzındaki artışı fazla mesai saatlerini arttırarak gidermeye çalışmaktadırlar (Alper, 1993: 123).

Çalışma ortamına yönelik düzenleyici önlemlerin alınması bakımından kamu kesimi işverenlerinin, özel sektör işverenlerine oranla daha duyarlı olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında; özelleştirme politikaları, çalışanları

korumaya yönelik olarak geliştirilen işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarını ciddi oranda zedeleyerek birer maliyet unsuru olarak nitelemektedir. Bu tarz uygulamalar ise; genellikle iş güvenliğine yönelik ihmallerin görüldüğü, her türlü güvence koşulundan yoksun, küçük ve çoğunlukla da kaçak işyerlerinde daha belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir (Türk-İş, 1999: 206).

Özelleştirme politikalarıyla birlikte işletmelerde giderek yaygınlaşan rekabet ve performansa dayalı ücret sistemlerinin işyerlerinde stres ve buna bağlı olarak birtakım şikayet ve uyuşmazlık süreçleri yarattığına yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır (Dereli, 1993: 26).

Kamu işletmelerinin mülkiyetinde olan lokaller, spor ve dinlenme tesisleri, işletme içerisindeki ortak kullanım alanları ve lojmanlar maliyet düşüncesi olmaksızın yapılmış ve birçoğu o işletme içerisinde çalışan kamu işçilerine ve ailelerine yönelik hizmetler sağlamıştır. Özelleştirme politikaları; işyerine dahil olmayan ve çoğunlukla sosyal amaçlarla hizmet sağlayan bu tarz sosyal tesisleri, işletmenin kendisinden ayırarak bu tesislerde verilen hizmetleri işletmenin maliyetlerini azaltmak adına sona erdirebilmektedir. Özelleştirilen işletmelere ait barınma tesisleri hüviyetindeki lojman gibi yerleşimler boşaltılarak ilgili özel sektörün tasavvurundaki başka faaliyetler için kullanılabilir (Alper, 1993: 129).

1.3.5. Özelleştirmenin Sosyal Güvenlik Sistemi Üzerindeki Etkileri

Evrensel bir ilke ve modern uygarlığın önemli nüvelerinden biri haline gelerek tüm dünya genelindeki topluluklar üzerinde etkin olan sosyal güvenlik; temelde bireylerin karşı karşıya gelebileceği ve yaşamsal açıdan kendi varlığını tehdit eden olaylar karşısında kendisine sağlanan bir güvenceyi ifade etmektedir. Birtakım sosyal tehlikelerle karşılaşan ve yoksulluğun ağına düşen bireylere, asgari standartlarda bir güvence sağlamak sosyal güvenliğin temel varoluşsal nedenini meydana getirmektedir (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2016: 1).

1980'li yıllarla birlikte neo-liberal iktisadi politikaların etkinlik kazanmaya başladığı tüm dünyada kamu ağırlıklı bir sistem olarak sosyal güvenlik sistemine yönelik özelleştirme hedefli birtakım planlar doğrultusunda müdahaleler oluşmaya başlamıştır (Gillion, 1994: 24). Bu açıdan; sosyal güvenliğin özelleştirilmesi, sosyal

devlet bünyesindeki sosyal güvenlik ve sosyal koruma şemsiyesinin tamamıyla ya da kısmi olarak özel sektöre devredilmesi hedeflenmiştir (Aydın, 1998: 5).

Sosyal güvenlik alanında özelleştirme politikalarının uygulanmasına yol açan temel sebeplerin başında sisteme finansman sağlama problemleri gelmektedir. Bu amaçla; sosyal sigorta primleri, toplanan sigorta fonlarının işletilmesi, dünya genelindeki ülkelerin nüfus yapısı ve yaşlı-genç nüfusların ülkeler ölçeğindeki dağılımı gibi etkiler dikkate alınarak sosyal güvenlik sistemleri tüm dünya genelinde yeniden dizayn edilmektedir. Bunların yanında; siyasetçilerin oy kaygısıyla sosyal güvenlik sistemlerinin dinamikleriyle oynamaları (siyasi nedenlerle fonların emekli kesimlerin yararı yerine sosyal güvenlik ile ilintili olmayan alanlarda kullanılması, sosyal güvenliğin siyasetçiler tarafından hazır bir kaynak gibi görülmesi, siyasi kaygılar adına emekli aylıklarının arttırılması, ilave istihdam yaratmak amacıyla emeklilik yaşıyla oynanması vb.) ve 1980 sonrasının neo-liberal iktisadi politikalarının bireyci perspektifinde ortaya çıkan konjonktürün sosyal hakları metalaştırmaya yönelik ideolojik yapısı gibi etmenler de sosyal güvenlik sistemlerine yönelik özelleştirme politikalarının hız kazanmasında etkin olmuştur (Aydın, 1996: 55).

Makro ölçekte sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesine yönelik politikalar söz konusu iken, mikro düzeyde ise; kamu ağırlıklı işletmelerin giderek özelleştirilmesi ve özel sektörün inisiyatifine bırakılmasıyla birlikte büyük ölçekli işletmelerin küçük ve orta boy işyerlerine dönüşmesi, özel kesim işverenlerinin kayıtdışı ve sigortasız işçi çalıştırmaya yönelik eğilimleri aktif sigortalı oranlarını düşürmekte ve bu durum aktif sigortalı kesime bağımlı olarak sigortalı kapsamında yer edinen ve genel olarak sigorta kapsamındaki nüfusun oranını azaltmaktadır. Diğer yandan; prim ödemesinde bulunan aktif sigortalı sayısının azalması (erken emeklilik vb. uygulamalarla çalışan sayısının azalması), özel kesim işverenlerinin sigorta primlerini düşük göstermesi ve çoğu zaman işçileri adına düzenli ödemelerde bulunmaması gibi durumlar mevcut sigorta kurumlarının finansal çıkmazlarını daha da derinleştirmektedir (Müftüoğlu, 1996: 125).

1.3.6. Özelleştirmenin Bireysel İş İlişkileri Açısından Ortaya Çıkardığı Etkiler

Kamu işletmesi hüviyetinde olan ve özelleştirme politikaları sonucunda özel birer işletme haline gelen teşebbüslerin bünyesinde yer alan çalışanların, sosyal

güvenlik sisteminde edindiği pozisyonları değişime uğradığı gibi bireysel iş ilişkileri içerisindeki konumlanışları da özelleştirme uygulamalarından etkilenmektedir.

Özelleştirilen kuruluşların çoğunluğunda aşırı istihdam yükünün bulunduğu genel bir gerçeklik olarak ifade edilmektedir. Bu kuruluşlar içerisinde çalışan kesimleri en çok tedirgin eden noktalardan biri; kaynakların rasyonel kullanılması gerekliliği üzerinden öne sürülen aşırı istihdam yükünün azaltılması ve bunun sonucu olarak performansı düşük görülen ya da yaş ortalaması genellikle yüksek seviyelerde bulunan işçilerin iş akitlerinin bildirimli fesih yolu ile sona erdirilmesine yönelik uygulamalardan oluşmaktadır (Arıcı, 1990: 416).

Özelleştirme uygulamaları sonucunda kamunun işletme içerisindeki hisse ağırlığının % 50'inin altına düşmesi durumunda özelleştirilen işletmenin özel hukuk kapsamında bir tüzel kişilik haline gelmesi, bu kuruluşların bünyesinde çalışan memur ya da sözleşmeli personel konumundaki tüm bireylerin hizmet akdiyle çalışan birer işçiye dönüşmesine yol açmaktadır. Özelleştirme sonucunda oluşan yeni şartlara uyum sağlamayıp işletmeden ayrılmayı tercih eden çalışanlar, kıdem tazminatı hakkında çoğu zaman mahrum kalmaktadır. Özelleştirme sonrası oluşan yeni işletme düzeni içerisinde çalışmaya devam eden kesimlerin kıdem tazminatlarının ödenmesi konusunda eski memur statüsündeki çalışma sürelerinin kıdem tazminatı hesaplanmasında göz önünde bulunup bulunmayacağına dair ortak bir uygulama bütünlüğü görülmemektedir. Sözleşmeli personel olarak çalıştırılırken özelleştirilen işletmeler içerisinde işçi statüsüyle çalışmaya devam eden kesimler için ise; kıdem tazminatı açısından hizmet sürelerinde birleştirme uygulaması gerçekleştirilmektedir (Tuncay, 1991: 7).

Özelleştirilen kuruluşlarda hizmet akitleri feshedilen işçiler için öngörülen tazminatlardan birisi de iş kaybı tazminatı olarak ifade edilmektedir. Bir nevi "işsizlik sigortası" hüviyetindeki iş kaybı tazminatı, mevcut işin, özelleştirme uygulamaları sonucunda kaybedilmesi sebebiyle çalışanın o dönem içerisinde uğradığı maddi zararı telafi etmeye dönük bir uygulama olarak değerlendirilmektedir (Soyer, 1998: 69). Lakin iş kaybı tazminatından yararlanabilmek için işçi ve işveren açısından herhangi bir prim ödeme zorunluluğu bulunmamakta yalnızca belirli bir süredir özelleştirilen işletmenin bünyesinde çalışmış olma şartı aranmaktadır. İş kaybı tazminatında ödeme süreci, hizmet akdinin fesih tarihinden itibaren geçerli olmak kaydıyla başlamaktadır. Böylelikle; özelleştirilen işletmelerde hizmet akitleri feshedilen çalışanların belirli bir

süre işsiz kalacakları dönemdeki riskleri atlatabilmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır (Uşan, 1995: 105-106).

Özelleştirme uygulamalarının, kamu işletmelerinde meydana getireceği istihdam daralmaları sakat statüsünde çalışan kesimleri de etkilemektedir. Bu kapsamda çalışan bireylerin işletmenin kapanma ya da tasfiye halleri dışında işten çıkarılmayacağı ifade edilirken, işletmenin kapanması ya da tasfiye edilmesi durumunda ise; normalden iki katı oranında iş kaybı tazminatının kendilerine ödenmesi şeklinde birtakım yasal mevzuatlar uygulanmaktadır (Soyer, 1998: 72).

İfade edildiği üzere; özelleştirilen işletmeler bünyesinde iş sözleşmesine dayalı olarak işçi statüsü içerisinde çalışmaya başlayan memur, sözleşmeli personel ve kapsam dışı personele yönelik iş güvencesi hakları tamamen ortadan kaldırılmakta, ücret karşılığı çalışan işçiler, özelleştirme sonrası işletmenin küçültülmesi, faaliyetlerinin kısmen ya da tamamen durdurulması sonucunda iş sözleşmeleri kapsamında dahil oldukları iş kanunları, toplu iş sözleşmelerinden kaynaklı hakları, kanunlar ve yürürlükte mevcut olan iş sözleşmelerinden doğan tazminatlarının yanında iş kaybı tazminatına da hak kazanmaktadır. Bunların yanında; yeni iş bulma, meslek geliştirme ve edindirme hizmetleri, işsizlik sigortası, işgücü uyum programları ve özelleştirme sonrası sosyal destek projeleri gibi uygulamalardan da yararlanma hakları bulunmaktadır.

1.3.7. Özelleştirmenin Sendikalar ve Toplu Pazarlık Sistemi Üzerinde Ortaya Çıkardığı Etkiler

Özelleştirme uygulamaları sonucunda bir işletmenin kamu mülkiyetinden özel sektöre devredilmesiyle birlikte işletmenin yönetim anlayışı, işletme içerisindeki çalışma koşulları ve işletmenin endüstri ilişkileri içerisindeki konumlanışı köklü bir şekilde değişime uğramaktadır. Özelleştirilen pek çok işletme bünyesinde mikro ölçekte işçilerin çalışma koşulları, ücret, kıdem ve terfi sistemlerine yönelik değişiklikler gözlemlenirken makro düzeyde ise; işletmenin yönetim, örgütlenme yapısı, işletme içerisindeki işçi-işveren ilişkileri, sendikal hareketler ve toplu pazarlık geleneği de dönüşüme uğramaktadır (Ersöz vd., 2003: 2).

Temelde sendikalı işçi sayısı ile sendikaların gücü ve etkinliği arasında doğrusal bir ilişki ağı yer almaktadır. Toplum genelinde çalışan sınıfların temsiliyetinin

sağlandığı ve bir baskı grubu hüviyetinde demokrasinin vazgeçilmez araçlarından biri olan, çalışma yaşamına dair temel birçok problemin ele alınıp çözümlenmesinde etkin rol oynayan ve özellikle gelişmiş toplumlarda sosyal politika üretmek açısından sistemin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelen sendikalar, üretim altyapısında yaşanan dönüşümler ve bunun işgücü üzerindeki yansımaları, bireylerin neo-liberal politikalar ekseninde siyasi ve sosyal sisteme dair bakış açılarında gözlemlenen değişimlerle birlikte giderek etkisizleşmeye başlamış ve gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere tüm dünya genelinde sendikalaşma oranları giderek azalmıştır. Özelleştirme politikaları, bu çerçevede içerisinde sendikalaşma oranlarını düşüren bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Özelleştirmeler sebebiyle sendikaların üye kaybına uğramaları önemli ölçüde güçlerini yitirmelerine yol açmakta ve toplumdaki sosyo-politik güç dengeleri çalışan kesimlerin aleyhine olacak şekilde bozulmaktadır. Diğer taraftan; üye sayıları azalarak güç kaybına uğrayan sendikalar, toplu pazarlık güçlerini de büyük oranda kaybetmekte ve üyelerinin mevcut hak ve menfaatlerini geliştiremedikleri gibi var olan haklarını da koruma konusunda giderek güçsüzleşmektedir (Alper, 1994: 114; Müftüoğlu, 1996: 115).

Özelleştirme uygulamaları temelde sendikal örgütlenmeleri üç noktada etkilemektedir. İlk etapta; kamu işletmelerinde sendikalı olarak çalışanların tamamına yakın kısmı, özelleştirme sonrası işyerlerinde görülen toplu işçi çıkarmalarından etkilenecek ve bu durum işletme içerisinde sendikaların doğrudan üye kaybıyla birlikte etkinliğini azaltacaktır. İkinci etapta; özel kesime devredilen kamu işletmelerinde özel sektör işverenin sendikalara karşı genel olarak negatif bir tavır takınmasıyla birlikte taşeronlaşma ve fason uygulamalar yoluyla sendikal örgütlenme mücadelesi engellenmeye çalışılacaktır. Üçüncü etapta ise; özellikle yasal denetim mekanizmasının zayıf olduğu ülkeler içerisinde; özel kesim işverenleri, çoğunlukla sigortasız ve kaçak pozisyonda çalıştırdıkları işçilerin sendikalara üye olmalarını engellemekte ve sendikalar bu etkilerle birlikte üye kaybına uğramaktadır (Güçlü ve Doğruer, 1996: 99).

Özelleştirmelerin, genel olarak sendikalar üzerindeki en belirgin etkisi; çoğunlukla kamu sektöründe ve bu sektör içerisinde varlık gösteren kamu sendikaları üzerine olmaktadır (Alper, 1994: 114). Kamu işletmelerinde sendikal hareketlerin oldukça yoğun olmasında gerek devletin sendikalara karşı özel sektör işverenlerine oranla daha ılımlı bir tavır takınması gerekse de kamu işletmelerinin sendikalaşmaya

uygun fordist üretim süreçlerinin bir parçası olan büyük ölçekli işyerlerinden oluşmasından kaynaklanmaktadır (Ekin, 1979: 134). Özelleştirme uygulamaları sonrası; sendikal örgütlenme açısından uygun bir görüntüye sahip olan büyük ölçekli işletmelerden meydana gelen kamu işletmeleri kolaylıkla özel sektöre satılabilmekte veya özel sektör tarafından küçük ve orta ölçekli işyerleri haline getirilebilmektedir. Bu durum; mevcut küçük ve orta ölçekli işyerlerinde sendikal mücadelenin de parçalanarak sendikaların üye kaybetmelerine yol açmaktadır (Müftüoğlu, 1996: 114).

Genel olarak; küçük işletmelerin işverenleri, işyerlerinde çalıştırdıkları işçilerin sendikalara üye olmalarını istememekte, sendikalı olan işçilerin ise ya iş sözleşmelerini feshetmekte ya da mevcut sendikanın o işyerinde yetki kazanabilecek potansiyele ulaşabilmesini engelleyecek çözüm yolları üretmeye çalışmaktadır (Ekin, 1993: 58). İşyeri ölçeği arttıkça sendikalaşma eğilimi daha fazla gözlemlenmektedir. Bu noktada; küçük ölçekli işletmeler bünyesinde çalışan işçilerin, işlerini kaybetme korkusunun da etkisiyle büyük ölçekli işletmelere oranla sendikalaşmaya yönelik eğilimleri daha düşük olmaktadır (Mahiroğulları, 2001: 175). Özelleştirme uygulamaları sonucunda kamu teşebbüslerinin küçük üretim birimlerine parçalanmasıyla birlikte sendikaların örgütlenmeye yönelik faaliyetleri giderek zorlaşmaktadır (Soyer, 1998: 77).

Sendikalaşma oranları, özelleştirme politikalarının uygulanmaya başlandığı 1980'li yıllardan itibaren başta Batı Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinde önemli oranlarda düşüşler göstermiştir. İngiltere'de Thatcher dönemiyle başlayan neo-liberal iktisadi politikaların bir getirisi olarak özelleştirme politikalarını yoğun bir şekilde uyguladığı 1979-1987 tarihleri arasındaki dönemde mevcut sendikalı sayısında % 21.9 oranında bir azalma meydana gelmiştir (Edwards, Hall et al., 1992: 34). Benzer şekilde Fransa'da da 1983-1989 arası dönemde mevcut sendikalı sayısında % 19.7 oranında bir daralma yaşanmıştır (Goetschy and Rozenblatt, 1992: 414). İşçi sınıfının ekonomi-politik mücadelesinin başladığı ve sendikaların ilk nüvelerinin görüldüğü Batı Avrupa dünyasında sendikalaşmayı ve sendikal hareketleri negatif yönde etkileyen özelleştirme politikaları, işçi sınıfının henüz tam anlamıyla yeterli bilinci yakalayamadığı ve sendikalaşma oranlarının ve sendikal hareketlerin yeterince güçlü olmadığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de etkisini göstermektedir.

Özelleştirme politikalarının sendikalar üzerindeki negatif etkilerinden birisi de sendikalaşma düzeylerinin henüz pek de yeterli seviyede olmadığı gelişmekte olan

ülkelerde gözlemlenmektedir. Çoğu gelişmekte olan ülkede, sendikal hareketler kamusal ağırlıklı paternalist bir yaklaşım aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan; sendikalaşma seviyelerinin en belirgin şekilde gözlemlenebildiği, sendikalaşma süreçlerinin daha kolay gerçekleşebildiği ve konjonktürel dönüşümlere de bağlı olarak bizatihi teşvik edilebildiği yerler; kamu işletmelerinden oluşmaktadır. Özelleştirme politikaları, sendikalara devlet tarafından verilen desteği giderek sönmekte ve kuruluş ve gelişim aşamasında böylesi bir destekten mahrum kalan sendikaların ise ayakta kalabilmeleri pek de mümkün olamamaktadır. Böylece yalnızca sendikal faaliyetler değil, endüstri ilişkilerinin bütünü bu süreçten negatif olarak etkilenecek ve yeterli bir seviyede gelişkinlik gösterememiş sendikal hareketlerin belirleyici olduğu bir endüstri ilişkileri sistemi de sağlıklı bir şekilde işleyemeyecektir (Alper, 1994: 118-119).

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda kamu işletmeciliğinin yaygınlığı ve sendikaların da bu tip işletmeler bünyesinde yayılım göstermesi, özelleştirme politikaları karşısında sendikaları bu politikalara karşı sert tavır almaya itmektedir. Özelleştirmelerle birlikte sendikalar; kendi üye tabanlarının altından kayacağını, politik ve ekonomik güç kaybına uğrayacağını ve bu kayıpla birlikte ücret ve hak mücadelelerinin de zayıflayacağını fark etmişler ve kamunun gerek mevzuat gerekse de sosyal politika önlemleri aracılığıyla örnek ve öncü uygulamalarının kendi tarihsel gelişimleri üzerinde oynadığı role dikkat çekerek neo-liberal politikalarla devletin bu alanlardan çekilmesi ya da yetkisiz bir role bürünmesine karşı çıkmışlardır (Işıklı, 1991: 44).

Özelleştirme politikaları, kamu ve özel sektör ayrımının belirgin olduğu ülkelerde işgücünün sektörel yönden dağılımını etkileyebilmekte ve özel sektör bünyesinde çalışan kesimlerin toplam işgücü içerisindeki oranını yükseltmekte ve böylece gerek kamu gerekse de özel sektör içerisinde yer alan sendikaların üye sayıları ve sendikalaşma oranları bu durumdan etkilenmektedir. Bu açıdan; özelleştirmenin teorik olarak sendikalı işçi sayısında bir artış yaratabilmesi de mümkün olabilmektedir. Özelleştirilen kamu işletmeleri bünyesinde hizmet akdiyle çalışmaya başlayan işçilerin sendikalaşmaları halinde sendikalaşma oranlarını özel sektör içerisinde yükseltebilmeleri söz konusu olabilmektedir. Özelleştirme uygulamalarının bir sonucu olarak; sendikalı işçi sayılarında gözlemlenebilecek artışlar, geniş açıdan özelleştirme

politikaları sonrası üretim ölçeğinin artmasına bağlı olarak yeni birtakım işyerleri ve alanlarının açılmasıyla birlikte gerçekleşebilecektir. Lakin böylesi bir durum; uzun dönem içerisinde gözlemlenebilecektir. Bunun yanı sıra; özelleştirme politikaları dolayısıyla işgücü piyasalarında daralmanın yaşandığı iktisadi faaliyet kollarında sendikalı çalışan sayısı giderek azalırken, bu faaliyet kollarında gözlemlenen işsizliğe bağlı olarak başka sektörlere geçiş yapan çalışan kesimlerin yeniden başladığı iktisadi faaliyet kollarında yer alan sendikalı çalışan sayısında ise artışlar görülebilecektir (Alper, 1994: 116).

Özelleştirme uygulamalarının sendikal hareketin geneline ve sendikaların faaliyetleri üzerinde ortaya çıkarabileceği negatif etkilerin yanında pozitif birtakım gelişmelere de yol açabilmesi beklenebilmektedir. Bu noktada; kamu kesiminin haklarının görüşüldüğü toplu pazarlıklar sonucunda oluşan toplu iş sözleşmelerinde, işletmenin genel koşullarının ve mevcut işkolunun dikkate alınmaması ve dönemin siyasi iktidarlarının benimsediği sosyo-ekonomik politikalar doğrultusunda bu sözleşmelerin belirlenmesi kamu kesimi içerisindeki toplu pazarlıkların özgür bir ortamda gerçekleşebilmesine engel olmaktadır. Bu açıdan sendikalar, ideolojik çizgisi kendileriyle farklı ya da çatışmalı özelliklere sahip iktidarlar döneminde zorlu mücadeleler içerisine girerken, ideolojileri kendilerine yakın iktidarların dönemlerinde ise rahatlığa kapılabilmektedir. Her iki şekilde de sendikal hareket bu süreçten negatif etkilenebilmektedir. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesiyle birlikte işçi sendikalarının, mevcut siyasi partiler ya da siyasetçilerden tavizler koparabilme olanağının ortadan kalkmasıyla birlikte maliyet kavramı gibi rasyonel kriterler üzerinden işçileri tanımlayan özel sektör işveren sendikaları karşısında toplu pazarlık koşullarını daha mücadelecı bir politikayla doldurmaları gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Bu da; uzun dönem içerisinde daha aktif ve canlı bir işçi sendikacılığı politikası uygulayarak mümkün olabilecektir. Böylece; bürokrat ya da politikacı niteliklerine sahip yöneticilerle yapılacak pazarlıklar yerine, işveren sınıfının gerçek temsilcileriyle yapılacak olan pazarlık süreçleri sendikal mücadele açısından daha öğretici bir sürecin başlamasını sağlayacaktır (Dereli, 1993: 26; Alper, 1994: 118; Müftüoğlu, 1996: 115).

Endüstri ilişkilerinin ana belirleyici öğelerinden biri olan ve kamu ağırlıklı ekonomilerde en büyük işveren konumunda pozisyon edinen devletin, özelleştirme politikaları sonrası kendisine ait olan kamu işletmelerini özel kesim işverenlerine

devretmesiyle birlikte toplu pazarlık sistemi de bu süreçten etkilenecektir. Özelleştirme uygulamalarının toplu pazarlık sistemi üzerindeki etkisini; toplu iş sözleşmelerinin genel yapısı ve yürütülme süreçlerinde ve toplu iş uyuşmazlıklarında gözlemleyebilmek mümkündür (Alper, 1994: 120-121).

Kamu kesimi içerisinde sendikalaşma oranlarının genelde yüksek seyir izlemesine bağlı olarak toplu sözleşme kapsamına dahil olan işçi sayısı birçok ülkede özel kesime oranla daha fazla sayıya ulaşmaktadır. Bu durum; endüstri ilişkileri sistemi açısından değerlendirildiğinde kamunun, toplu sözleşmelerin uygulanma süreçleri bakımından belirgin bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Koray, 1992: 193). Kamu kesimi içerisindeki toplu sözleşmelerin önemli bir kısmı çok fazla sayıda işçiyi kapsayacak şekilde işletme içerisinde yapılmaktadır. Özel sektörde ise; genellikle daha az işçiyi kapsama alan işyeri düzeyinde toplu sözleşme uygulamaları daha yaygın görülmektedir. Diğer taraftan; özel kesime ait işletmelerde çok sayıda işverenin bir araya gelerek oluşturduğu grup toplu iş sözleşmeleri de uygulanabilmektedir (Lordoğlu ve Müftüoğlu, 1994: 138).

Kamu kesimi içerisinde işletme düzeyinde toplu iş sözleşmelerinin yaygın olarak görülmesinde en belirleyici etken; bu kesim içerisinde yer alan işletmelerin çok fazla sayıda işçi çalıştıran ve çoğunlukla ülke genelinde faaliyet gösteren firmalardan oluşmasıdır. Özelleştirme uygulamalarıyla, tek işverenin bulunduğu bu büyük ölçekli teşebbüsler çok sayıda işverenin yer aldığı daha küçük işletmelere bölünmekte ve böylece toplu sözleşmelerin kapsam düzeyi daralarak, işçi sendikaları birden fazla ve birbirinden bağımsız hareket eden işverenle ayrı ayrı toplu pazarlık masasına oturmak durumunda kalmakta ve sözleşmelerin kapsamına aldığı işçi sayısı azalmaktadır (Alper, 1994: 120; Türk Metal, 1995: 100). Diğer taraftan; özelleştirilen işyerleri içerisinde gerçekleştirilen toplu iş sözleşmelerinin kapsamının daralmasına da bağlı olarak işyeri düzeyinde ve grup toplu iş sözleşmeleri giderek yaygınlaşmaktadır (Dereli, 1993: 25; Lordoğlu ve Müftüoğlu, 1994: 139).

Kamuya ait işyerlerindeki toplu pazarlık süreçleri içerisinde kamu işvereni ile sendika arasındaki görüşmelerde anlaşmazlık yaşanması halinde siyasi karar alma mekanizmaları çoğu zaman arabulucu rolüne bürünmektedir. İşveren pozisyonunda devlet, genel olarak lokavt hakkını kullanma eğilimi göstermediğinden dolayı bu yaklaşım karşısında kamu işletmelerinde örgütlü olan sendikal hareketler taleplerini bu

anlayış dahilinde şekillendirerek toplu pazarlık sürecine girmektedirler. Özelleştirme politikaları sonrasında; işletmenin özel sektöre devriyle birlikte toplu pazarlık süreçleri içerisindeki siyasi karar alma mekanizmalarının devreden çıkması ve işletmelerin yönetim yapısı içerisindeki bürokratların yerini özel işletmenin işvereni ve hissedarlarının almasıyla beraber işletmenin ekonomik çıkarları üzerinden gerçekleşen uzun toplu pazarlık süreçleri ve buna bağlı olarak grev ve lokavt gibi iş uyuşmazlıkları daha sık yaşanmaktadır (Dereli, 1993: 24-25). Özelleştirilen işyerlerinde toplu pazarlık süreçlerinin uzaması ve pazarlıklar esnasında gözlemlenen gerginlikler, özel kesim işverenlerinin kamu kesimine oranla daha fazla sınıfsal çıkar dinamikleri üzerinden hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Endüstri ilişkileri sisteminin doğasına uygun bir şekilde gerçekleşen bu çıkar çatışmaları ise; devletin düzenleyici rolüne oranla toplu pazarlık düzeneğini pozitif yönde etkileyebilmektedir (Alper, 1994: 122-123).

Kamu işletmeleri toplu iş uyuşmazlıkları açısından değerlendirildiğinde ise; genel olarak kamu kesimi içerisinde grev ve lokavt gibi uygulamaların düşük olduğu ve kamu kesiminin bu noktada özel kesime bir nevi örnek teşkil edecek şekilde ılıman bir endüstri ilişkileri ikliminin yerleşmesine katkıda bulunduğu görülmektedir (Dereli, 1991: 13). Bu açıdan; özelleştirme uygulamalarıyla birlikte kamu teşebbüslerinin özel kesime devredilmesi sonucunda grevlerde kaybedilen işgünü açısından belirgin değişiklikler söz konusu olmasa da büyük işletmelerin çok sayıda ve farklı işverenlere ait küçük ve orta boy işletmelere dönüşmesiyle birlikte toplu iş uyuşmazlıklarında birtakım artışlar görülebilmektedir. Diğer taraftan; çoğunlukla gelişmekte olan ve az gelişmiş toplumlarda gözlemlenen grev ertelemeleri, kamu teşebbüslerinde özel işletmelere oranla daha yaygın görülmektedir. Özelleştirme uygulamaları sonucunda kamu işletmelerinin özel sektöre devriyle birlikte grev ertelemelerinde de belirgin bir azalma beklenmektedir (Alper, 1994: 123; Müftüoğlu, 1996: 120).

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRME TARTIŞMALARI VE SENDİKALARIN KONUMLANIŞI

Türkiye’de özelleştirme düşüncesi, kapitalist dünya ekonomisine eklenme süreciyle birlikte dönemlerin iktisadi gerçekliklerine bağlı bir şekilde ilerlemiştir. Bu noktada; 1929 iktisadi krizine kadar geçen süreçte klasik liberalizm yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin iktisadi ana belirleyicisi olmuş lakin dönemin kendi gerçeklikleri içerisinde Türkiye’de özel sermayenin zayıflığı ve sermaye birikim süreçlerindeki yetersizlikler 1930’lu yıllarla birlikte kamunun belirleyiciliğinde iktisadi politikalara yeniden çeki düzen vermiştir. II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünya genelinde kamu ağırlıklı iktisadi politikaların yaygınlaşmasından Türkiye ekonomisi de nasibini alarak 1960’lı yıllardan itibaren planlı kalkınma dönemine geçiş sağlanmıştır. Kamu belirleyiciliğindeki bu iktisadi anlayış özel sektörü tamamen yok saymamış lakin özel sektör istenilen seviyeye gelene kadar kamu öncülüğünde bir birikim rejimi yaratılması hedeflenmiştir. 1970’lerin iktisadi durgunluk yılları içerisinde yeniden gündeme gelen neo-liberal politikaların yansıması Türkiye’de 1980’li yılların başında gözlemlenmeye başlamış ve özellikle 1990’lı yılların başından itibaren özelleştirme politikaları, neo-liberal iktisadi uygulamaların önemli bir aracı olarak Türkiye’deki sosyo-ekonomik birçok parametreyi derinden etkilemiştir.

Türkiye’de özelleştirme politikalarının yaygınlaşmasıyla birlikte çalışma yaşamı içerisinde bu politikaların etkisi hissedilmeye başlanmış ve çalışan kesimlerin iktisadi ve sosyal çıkarlarının birer temsilcisi olan sendikalar; özelleştirmeler karşısında yaşanan süreçle bağıntılı olarak pozisyon almak durumunda kalmışlardır. Bu değerlendirmeler ışığında; bu bölüm içerisinde Türkiye’de özelleştirme politikalarının tarihsel, hukuksal ve uygulama boyutunda analizi yapılarak, Türkiye’deki çalışma hayatına yansımaları sendikalar üzerinden gözlemlenmeye çalışılacaktır. Buna ek olarak; Türkiye’de mevcut özelleştirme uygulamaları karşısında alternatif bir yol haritası iddiasında olan kooperatifçilik hareketleri de genel bir eğilim altında değerlendirilecektir.

2.1. TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

Türkiye'nin özelleştirme serüveni; tarihsel, hukuksal ve uygulama boyutunda ele alındığında ilk etapta özelleştirme politikalarının yeni kurulan Cumhuriyet'in ilk günlerinden bu yana tartışmaya açıldığını söyleyebilmek mümkündür. Bununla birlikte; özelleştirme politikaları, mevcut iktisadi düşüncenin bir aracı olarak Türkiye'de 1980'ler sonrası kendisine hareket alanı bulabilmiş ve özellikle 1990'larla birlikte özelleştirme uygulamalarına yönelik hukuksal çerçeveler çizilerek 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'deki çok sayıda kamu iktisadi teşebbüsü özelleştirilmeye başlanmıştır.

2.1.1. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de özelleştirme politikalarının tarihsel gelişimini irdelerken 1980 öncesi ve sonrası şeklinde kategorik bir ayırım yapabilmek mümkündür. Türkiye'de iktisat tarihçilerinin büyük bir çoğunluğu kamunun müdahalesinin baskın olduğu ya da gevşediği süreçler nazarında çok boyutlu bir bölümlendirme yapmakla beraber Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılından 24 Ocak 1980 kararlarının alındığı tarihe kadar Türkiye ekonomisinin genel yapısını kamunun baskın bir pozisyonda olduğu ve kamu iktisadi teşebbüslerinin sanayileşmenin motoru olarak görüldüğü bir dönem olarak değerlendirmektedirler. Dolayısıyla 1980 öncesi dönem; özel sektörün varlığını sürdürdüğü lakin çeşitli kamu işbirlikleriyle genişlediği bir zaman dilimi olarak nitelendirilebilir. 1980 sonrası dönem ise; özelleştirme politikalarının Türkiye'de yaşama geçtiği ve ilk hukuksal nüvelerinin oluşturulmaya başlandığı bir dönemi ifade etmektedir.

2.1.1.1. 1980 Öncesi Dönem

Kamu ağırlıklı bir ekonomik anlayışın; merkeziyetçi, ulusal ölçekli ve geniş bir kavram hüviyetindeki ilk izlerine Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri içerisinde, devletin kimi zaman yabancı ortaklarla kimi zaman ise sanayi ve altyapı sahasında girişimci pozisyonunda olmasıyla rastlanmıştır. Bu açıdan; devletin iktisadi kalkınma perspektifiyle hareket ettiği ve sermaye birikimine katkı sağlamak amacıyla oluşturduğu ilk girişimler 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Kamu iktisadi teşebbüsleri

özelliğine sahip bu işletmeler, 19. yüzyıldan itibaren devletin iktisadi hayata müdahalesinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte; Osmanlı Devleti, askeri fabrikalar oluşturmuş, esnaf ve sanayi kesimini vergi muafiyetleriyle, arsa bağışları ve teşvik sağlayıcı devlet alımlarıyla desteklemiştir (Kerwin, 1995: 97). Osmanlı Devleti'ndeki ilk kamu iktisadi teşebbüsü olan ve 1816 tarihinde kurulumu gerçekleştirilen Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası bu dönem içerisinde açılmıştır. Keza; tarım sektörüne kredi sağlamak için kurulan "Menafi Sandıkları"⁵ adlı kuruluş da kamu iktisadi teşebbüslerinin ilk örneklerinden birisini oluşturmaktadır (Yaşa vd., 1980: 630).

İmparatorluğun son dönemleri içerisinde; başta imalat sanayii olmak üzere madencilik ve enerji sahasındaki birçok alana yabancı şirketler hakimiyet kurmuştur. II. Meşrutiyet'in liberal bir dönemi olarak tanımlanan 1908-1913 yılları arasında kurulumu gerçekleştirilen anonim şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlıklı bir yapılanma meydana gelmiştir (Toprak, 1982: 58). Özellikle art arda yaşanan savaşlarla birlikte, Osmanlı Devleti'nin üretime yönelik niteliği giderek zayıflamış ve ilkel düzeyde bir tarım ekonomisi olarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal denge üzerine kurulu yapısı kapitalist sisteme geçebileceği sınıfsal dinamiklerin oluşumuna engel teşkil etmekle birlikte gelişmiş kapitalist ülkelere yarı bağımlı bir ekonomi haline gelmesini de engelleyememiştir (Çavdar, 2003: 181).

Ulusal kurtuluş savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan yeni Cumhuriyet rejiminin ilk hedeflerinden birisi; yarı sömürge haline gelmiş bir ülkeyi iktisadi bağımsızlığına kavuşturmadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Avrupalı ülkelere birer imtiyaz olarak verilen kapitülasyonlar sonucunda iktisadi bağımsızlığını tamamen kaybetmiş bir ülkeyi yeniden ayağa kaldırmak adına Cumhuriyet'in kurucu yöneticileri daha güçlü, bağımsız ve dengeli bir ekonomi oluşturabilmek adına sanayileşmeyi temel hedef olarak belirlemişlerdir (Kerwin, 1995: 98).

Cumhuriyet henüz resmi olarak kurulmadan yeni oluşturulacak devletin iktisadi rotası Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde tartışılmış ve iktisadi politika olarak liberalizm esas alınarak özel sektör aracılığıyla kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda; özel sektör için sermaye oluşturmak ve geliştirmek hedefiyle 1924 yılında Ziraat Bankası'na hareket serbestliği

⁵ Bu kuruluş; 1888 tarihinde Ziraat Bankası adını almıştır.

kazandırılmış ve yine aynı yıl içerisinde Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Bunu takiben; 1925 tarihinde Sanayi ve Maadin Bankası, 1927 yılında ise Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. 1927 tarihinde çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte yeni kurulan Cumhuriyet'in özel teşebbüsler oluşturarak kalkınma hedeflerini kovalayabilmesi için seferberlik ilan edilmiştir. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş yasasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan devir alınan kuruluşların oluşturulacak özel teşebbüslere devredilmesi, özel girişimlerle birlikte ortaklıklar kurulması, özel Türk sanayici ve maden işletmecilerine kredi sağlanması ve kuruluş amaçlarına uygun bir şekilde bankacılık işlemleri yapabileme imkanı verilmiştir. Yasanın sekizinci maddesi ise; Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilen fabrika benzeri işletmelerin % 51 payını kendisine ve Türk soylu bireylere bırakmak kaydıyla % 49'luk payını elinden çıkarabilme yetkisi tanımıştır. Bu açıdan; Sanayi ve Maadin Bankası, Türkiye'de özelleştirme yetkisi alan ilk kuruluş olarak değerlendirilmektedir (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 22; Sağlam, 1981: 84-85).

1923-1930 arası dönemde özel girişimciliğin özendirilmesi ve bu kanalla kalkınma hedeflerine koşulması yönündeki tüm çabalara rağmen başarı sağlanamamıştır. Bu noktada; ulusal bir müteşebbis sınıfının yaratılamaması ve özellikle 1929 ekonomik krizi sonrası tüm dünya genelinde liberal iktisat ideolojilerinin artan toplumsal sorunlara çare üretememesiyle birlikte Türkiye'de de devletin ekonomiye müdahale etkinliği giderek arttırılmış ve 1930'ların başından itibaren devletin bizatihi girişimci pozisyonunda yer aldığı yeni bir ekonomik form olarak devletçilik kavramı ortaya çıkmıştır (Müftüoğlu, 1996: 85). Devletçilik düşüncesi, yeterince etkin olamayan ve beklenilenden ağır ilerleyen özel teşebbüsün iktisadi sistemde yarattığı boşluğu doldurmak üzere yeni bir politika olarak değer kazanmıştır. Bunun yanı sıra; yakın tarihi geçmişte yaşanan iktisadi gelişmeler, politik yapının dönüşümü, müdahaleden tamamen uzak bir kapitalizme duyulan öfke ve 1930'ların başından itibaren Sovyetler Birliği'nin iktisadi performansının yarattığı hayranlık durumu Türkiye'de devletçilik kavramının kuvvetli bir ideolojik yön kazanmasını sağlamıştır (Herslag, 1995: 209-212).

İktisadi yaşama devletçilik düşüncesinin damgasını vurduğu 1930'lı yıllar boyunca, Sanayi ve Maadin Bankası döneminde gözlemlenen kamusal girişimleri şirket yaparak özelleştirme fikri, 1932 tarihinde kurulan ve kuruluş yasasında devletin bizatihi

sanayi girişimleri oluşturarak işletmesini öngören Devlet Sanayi Ofisleriyle (DSO) birlikte sönümlenmiş görünmektedir. Bu kanunla; DSO, devlet ve özel girişim ortaklığı şeklinde oluşturulan karma girişimlerin yönetim ve denetiminde önemli yetkilerle donatılmıştır. Yine bu dönem içerisinde; özel sanayi kesimine yönelik Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sağlanmış olan makine, malzeme vb. ithalindeki gümrük muafiyetleri de kaldırılmıştır (Avcıoğlu, 1973: 459).

1932 yılında çıkarılan yasalar içerisinde özel sektör aleyhine olan birtakım gelişmeler, 1933 yılında Celal Bayar'ın iktisat politikalarından sorumlu bakan olarak göreve getirilmesiyle birlikte değişime uğramıştır. İlk etapta; DSO kaldırılarak, Beş Yıllık Sanayi Planı'nda hedeflenen devlet teşebbüslerini kurmak amacıyla Sümerbank oluşturulmuştur (Avcıoğlu, 1973: 460). 1933 tarihli 2262 sayılı Sümerbank Kuruluş Kanunu'nda; Sümerbank'ın devralacağı ve sermayesi tamamıyla kamunun kontrolünde olan fabrikaların devir tarihinden itibaren bir yıl içerisinde anonim şirkete dönüşümünün sağlanarak hisselerinin kısmı olarak ya da tamamıyla Türk birey ve kuruluşlarına satılması hedeflenmiştir. Kanunda ifade edildiği üzere hisseler satılamamış olmakla birlikte bu kanun içerisinde özelleştirme kavramının gerekçeleri açık olarak ifade edilmiş ve kanun, özelleştirmeye izin veren bir kapsamda kaleme alınmıştır (Özmen, 1987: 48-49).

1933 yılında kurulan Sümerbank'ın yanında, 1935 tarihinde Etibank, Maden Tetkik İşleri ve Etüt İdaresi ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 1936 tarihinde Malatya Bez ve İplik Fabrikaları, Güven Sigorta, 1937 tarihinde Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri, 1938 tarihinde Halk Bankası, 1941 tarihinde ise Petrol Ofisi'nin kurulumu gerçekleştirilmiştir (Cevizoğlu, 1989: 78). Birer iktisadi devlet teşekkülü haline gelen bu işletmelerin sermayesi devlet tarafından idame ettirilmekte ve bunların her biri birtakım yan kuruluşlar ve özel teşebbüslerle birlikte ortaklıklar oluşturabilmektedir. Bu açıdan; karma şirketlerin kurulumuna olanak tanıyan devletçilik sistemi; kamu işletmeciliğini esas almakla birlikte yeni üretim tesislerinin bizatihi kamu tarafından yapılması biçimini almış lakin kimi dönemler içerisinde belirli faaliyetler kapsamında özel girişimlerin kamulaştırılması da devletçilik uygulamalarının çerçevesi kapsamına girmiştir (Boratav, 1982: 97).

1930'ların başından itibaren iktisadi politikaların devletçilik modeli altında oluşturduğu devlet kapitalizminin özel sermayeyi geliştirmeye yönelik olarak ortaya

koyduğu uygulamaların giderek filizlenmesi ve II. Dünya Savaşı süresindeki dönemde özellikle Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamalarla palazlanmaya başlayan yerli özel sermaye kesimleri, 1940'ların ikinci yarısından itibaren oluşan yeni uluslararası düzeneğin de etkisi ve Marshall yardımlarının sağladığı finansman olanakları ile birlikte Türkiye'de liberal ekonomi rüzgarlarının yeniden esmesine yol açmış ve 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin Türkiye siyaset tarihine çıkmasına zemin hazırlamıştır (Kongar, 1993: 273). İktisadi politikalar içerisinde devletçilik söylemine karşı çıkan ve liberal iktisadi politikalar uygulama iddiasında olan Demokrat Parti, parti programında; kamu girişimciliğini özel sektör tarafından karlı bulunmayan ve sermaye birikiminin çoğunlukla yeterli olmadığı faaliyet alanları ile sınırlamış ve bu nitelikleri taşımayan kamu teşebbüslerinin ise elverişli koşullar altında özel sektör girişimcilerine devredilmesini, kamu teşebbüslerinin özel sektöre engel teşkil etmemesini ve onlarla eşit imkanlar altında rekabet edebilmesini öngörmüştür. Demokrat Parti'nin program olarak benimsediği bu düşünceler, 1950'li yılların ortalarından itibaren ülke ekonomisinin girdiği döviz darboğazı ve uluslararası konjonktürün de etkisiyle yeniden korumacılığa evrilen politikalara dönüşmüştür. Demokrat Parti, bu dönemde KİT'leri özel sektöre devredemediği gibi kamu işletmeciliğinin hızla genişlediği ve mevcut olanlara yeni kamu girişimlerinin eklendiği bir dönemi de beraberinde getirmiştir (Sağlam, 1981: 101).

Dünya Bankası'nın girişimleriyle 1950 tarihinde kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın amaçları bu dönemin sanayileşme politikalarının temel göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bankanın temel oluşum amacı; ülke genelinde özel sektör girişimciliğine destek vermek ve özel sektör aracılığıyla hızlı bir sanayileşme süreci başlatmak olarak ifade edilmiştir (Sevgi, 1994: 59). 1950-52 tarihleri arasındaki dönemde kamu sektörü açısından pek bir değişiklik olmamakla birlikte özel sektör bu iki yılda dikkate değer bir şekilde genişleme göstermiştir. 1953 yılıyla birlikte Demokrat Parti'nin iktisat politikalarında gözlemlenen birtakım değişikliklerle birlikte kamu iktisadi teşebbüsleri başta çimento, şeker ve gübre gibi alanlar olmak üzere pek çok alanda artan oranlarda kamu yatırımlarında bulunulmuştur. Bu dönem içerisinde oluşturulan KİT'ler; 1950 tarihinde kurulan Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, 1952 tarihinde kurulan Gübre-Et ve Balık Kurumu, 1954 tarihinde kurulan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Devlet Malzeme Ofisi (DMO), 1955 tarihinde kurulan

Demir Çelik İşletmeleri (DÇİ), TURBAN, Selüloz ve Kağıt İşletmeleri (SEKA) ve 1957 tarihinde kurulan Türkiye Kömür İşletmeleri'nden (TKİ) oluşmaktadır. Yine bu dönem içerisinde 21 çimento fabrikası ile 11 adet şeker fabrikasının kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Okyar, 1995: 201).

1950-60 arası dönemin ikinci yarısından itibaren sanayileşme hızında gözlemlenen yavaşlamalar ve artan ödemeler bilançosu açıkları sonrası 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen askeri darbeyle birlikte Türkiye, iktisadi alanda devletçilik prensibinin daha etkin kılındığı ve beş yıllık sürelerle belirlenen kalkınma planlarına dayalı bir sanayileşme mücadelesine atılmıştır. 1961 Anayasası içerisinde devletçilik ifadesi yerini almış ve ekonomiye müdahil olma konusunda olanak sağlayan “sosyal devlet” anlayışı anayasal bir perspektif kazanmıştır. Sosyal devlet ilkesinden yola çıkılarak, iktisadi kalkınmayı planlar dahilinde yönetebilmek amacıyla 30 Eylül 1960 tarih ve 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Bu dönem içerisinde; kamu yatırımları beş yıllık planlarla belirlenen programlara yapısal olarak uyum göstermek zorunda bırakılmış, özel teşebbüsler ise; teşvik ve desteklerden faydalanabilmek adına yatırım projelerini mevcut planlar doğrultusunda dizayn etmeye mecbur bırakılmışlardır. Bu şekilde; devletin bizatihi kendisi, hem kamu hem de özel kesim yatırımlarının kontrolünü büyük oranda elinde tutmuştur (Müftüoğlu, 1996: 87).

Planlı döneme geçilmesiyle birlikte iktisadi devlet teşekküllerine özellikle üretim ve dağıtım alanında plansız çalışmalarından kaynaklı olarak çeki düzen verilmek istenmiş ve 23 sayılı geçici kanunla Anayasa içerisinde yer alan KİT kavramı içerisinde iktisadi devlet teşekkülleri dışında özel kanunlarla kurulan bazı iktisadi ve ticari kuruluşlar da dahil edilmiştir. Geçici kanun, 440 ve 468 sayılı kanunların 1964 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte kaldırılarak yeni bir KİT sistemi kurulmuştur. “İktisadi Devlet Teşekkülleri ve İştirakleri” hakkındaki 440 sayılı kanun; kamu iktisadi girişimlerini kısmen yeniden dizayn etmekle beraber, bu kuruluşları kaynak yaratan ve ekonomik kalkınmayı sürükleyici bir sektör haline getirmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda “İktisadi Devlet Teşekküllerini Yeniden Düzenleme Komisyonu” adlı bir örgüt kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyona; İDT ve iştiraklerini inceleyerek, onların devri ya da tasfiyesi hakkında karar alma yetkisi verilmiştir. İlgili komisyonun, 27.10.1965 tarihli toplantısında; KİT’lerin özelleştirilmesi durumlarında özel kişilerin kar paylarını alabilmelerine yönelik güvence sağlanması ve gelecek yıllar içerisinde

özelleştirmenin çekici bir hale getirilmesi planlanmıştır. 1964 tarihli KİT'lerle ilgili olarak çıkarılan bir diğer kanun ise; 22.05.1964 tarihli ve 468 sayılı "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin TBMM'ce Denetlenmesi Hakkındaki Kanun" adıyla çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte; planlama açısından iki alt grup oluşturularak, KİT'ler; işletme eğilimli kuruluşlar ve tasarruf eğilimli kuruluşlar olmak üzere iki kavramsal çerçeveye ayrıştırılmıştır (Özmen, 1987: 54-55).

1960-1980 arası dönemin temel iktisat politikaları; ithal ikamesine dayanan, iç piyasanın gümrük vergileri ve diğer araçlarla korunmasını hedefleyen ve daha öncesinde ithal edilen ürünlerin ülke içerisinde üretilmesini benimseyen uygulamalardan oluşmaktadır. 1963-77 yılları arasında geniş oranda ithal ikamesinin iç dönük bir formu uygulanabilmiştir. Bu politikaların uygulanması sürecinde; 1974 yılına kadar pek bir güçle karşılaşmayan Türkiye ekonomisi, tarımsal ihracat aracılığıyla ve Avrupa'daki Türk işçilerinin gönderdikleri dövizleri temel bir finansman kaynağı olarak kullanmıştır. Lakin bu tablo; 1974 yılıyla birlikte petrol fiyatlarındaki yükselmeler, Kıbrıs Harekatı sonrası yaşanan ABD ambargosu gibi nedenlerin de etkisiyle tersine dönmüş ve gelişmiş ülkelerden ithal edilen sanayi mallarının fiyatları hızla yükselmiştir. Bu dönem içerisinde KİT'lerde meydana gelen zararların, sabit sermaye yatırımlarının ve işletme sermayelerindeki artışların karşılanabilmesi adına kamunun finansman açıkları hızla büyümüştür (Mumcu, 1998: 3273).

Bu dönem içerisindeki iktisadi uygulamalar genelinde en sıkı denetim, mali piyasalar üzerine olmuştur. Sermaye piyasaları, serbest ve yasal bir döviz piyasasının söz konusu olmadığı bu dönemde faiz oranları ve döviz kurları da denetim altına alınmıştır. Yasal otonom sermaye çıkışları olmadığı gibi sermaye girişleri de kontrol edilmeye çalışılmıştır. İç piyasa içerisinde yaygın fiyat denetimlerinin gerçekleştirildiği bu dönem içerisinde, kamu girişimlerine yönelik eğitim, sağlık gibi temel hizmetlerde ve demir-çelik, petrokimya gibi ara girdi sanayilerinde belirgin fiyat denetimleri yapılmıştır (Kazgan, 1994: 166-168). Bu açıdan; kamu iktisadi teşebbüslerinin 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarına kadar olan temel faaliyetlerindeki kriterler piyasa ekonomisi içerisinde faaliyette bulunan işletme tiplerinden oldukça farklı bir görüntü ortaya koymuştur. Kar motivasyonları tipik özel teşebbüslerden farklılık gösterdiği gibi KİT'ler açısından piyasa fiyatları bir karar göstergesi niteliğine sahip olamamıştır (Kılıçbay, 1991: 17).

2.1.1.2. 1980 Sonrası Dönem

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleriyle birlikte Türkiye'nin iktisadi politikalarında köklü bir dönüşüm söz konusu olmuş ve bu dönüşümle birlikte ithal ikamesine dayalı bir iktisadi politika anlayışından rekabet ve ihracata yönelik yeni bir sanayileşme politikasına geçilmiştir. Akabinde gelişen 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte bu kararlarının hayata geçirilmesi ve toplumun geneline kabul ettirilmesi daha rahat bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir. Bu kararlarla birlikte; devletin iktisadi politikalar üzerindeki etkinliğini daraltan neo-liberal iktisadi politikalar etkin bir rol oynamaya başlamış ve serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği bu iktisadi düzlemin en önemli hedeflerinden birisi de özelleştirmeler aracılığıyla kamu iktisadi teşebbüslerinin satılması olmuştur. Bu dönem; kamu kesimi bünyesinde yer alan işletmelerin yeniden yapılanmasına yönelik çalışmaların sürdürülerek, kamu işletmelerinde verimliliği arttırmak, kamu işletmelerinin ekonominin genelindeki ağırlığını azaltmak ve böylece bütçe açıklarına set çekmek gibi hedefleri gerçekleştirebilmek açısından özelleştirme uygulamalarını Türkiye'nin iktisadi politikalarının temel nüanslarından biri haline getirmiştir. Bu açıdan; özelleştirme politikaları, devletin iktisadi yaşama müdahalesini azaltmayı amaçlayan ve dönemin büyüme politikası olan ihracata yönelik büyüme modeline uygun düşmektedir (Müftüoğlu, 1996: 88; Kepenek ve Yentürk, 2001: 196-197).

Uygulanmaya başlanan istikrar tedbirleri, 1978 yılından itibaren giderek derinleşen iktisadi krizi aşmanın çok daha ötesine geçmiştir. Bu tedbirlerin kısa vadede amacı; ödemeler bilançosu üzerinde istenilen birtakım iyileştirmelerin sağlanması, enflasyon oranlarının aşağıya çekilmesi ve piyasaya dayalı ihracata yönelik bir ekonominin oluşturulmasıdır. İstikrar tedbirleriyle birlikte büyük oranlı bir devalüasyonun yanı sıra, ulusal paranın değerinin enflasyon oranı baz alınarak sürekli olarak düşürülmesi, ticaret ve ödeme rejimlerinin liberalizasyonunun sağlanması, fiyat denetimlerinin ortadan kaldırılması, KİT'lere ait ürünlerde temel fiyat artışları, birtakım devlet sübvansiyonlarının ortadan kaldırılması, faiz oranlarının serbest bırakılması, ihracatı sübvansiyon eden ve diğer birtakım destekleyici önlemler ve yabancı sermayenin ülke içerisinde yatırım yapmasına yönelik teşvikler uygulanmaya başlamıştır (Mumcu, 1998: 3272).

Türkiye’de 1980’li yıllarla birlikte belirginleşmeye başlanan özelleştirme uygulamaları genel olarak 2000’li yıllara kadar yavaş bir seyir izlemiştir. Bu durumun en belirgin nedenleri arasında; Türkiye ekonomisinin sermaye piyasalarına ilişkin kurumsal altyapısında gözlemlenen eksiklikler, ülke içerisinde tasarruf düzeyindeki yetersizlikler, çok ortaklı şirket uygulamalarında gözlemlenen başarısızlıklar gibi etkenler yer almaktadır. Bunların yanında; 1970’lerin ikinci yarısından itibaren gözlemlenen ve hızlı bir şekilde tırmanan enflasyon oranları ve bu süreç zarfında tasarruflarını enflasyonunun etkilerinden korumak isteyen yatırımcıların kıymetli madenlere yatırım yapmaları, bazı küçük yatırımcıların bankerler tarafından piyasaya sürülen menkul kıymetlerin cazibesine kapılarak tasarruflarından olmaları gibi etkenler küçük tasarruf sahiplerinin özelleştirme uygulamalarına karşı mesafeli durmalarına yol açmıştır (Uluatam, 2001: 348).

12 Eylül 1980 sonrası yönetime gelen Milli Güvenlik Konseyi’nin oluşturduğu Ulusu Hükümetiyle birlikte özelleştirme çalışmaları başlamış ve Prof. Dr. Mustafa Aysan tarafından hazırlanan taslakla birlikte Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Kuruluşu, Örgütsel Yapısı, Yönetim ve Denetimi Hakkındaki Kanun Tasarısı’nın ikinci maddesinde; KİT’lerin özelleştirilmesine imkan sağlayacak bir biçimde şirket ve holding tarzında örgütlendirilmeleri önerilmiştir. Yine taslağın dördüncü maddesinde ise; KİT’lerin ve onlara bağlı kuruluşların serbest piyasa mekanizmasının kuralları doğrultusunda işletilmeleri tavsiyesinde bulunulmuştur. Bununla birlikte; birkaç kez ilgili bakanlıklara ve kurumlara önerilen bu taslak kabul görmemiştir. Benzer bir çalışma; Başbakanlık tarafından oluşturulan ve 17 üyesi olan Kamu Yönetimini Geliştirme Komisyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. KİT’lerin özel kesime devredilmesi hususunda birtakım kolaylıklar sağlayıcı uygulamaların önerildiği bu komisyonun çalışmaları, Aysan Taslağı’yla benzer bir şekilde ilgili bakanlıklar tarafından kabul edilmemiştir (Özmen, 1987: 57).

Özelleştirme politikalarına yönelik stratejik bir plan oluşturulması amacıyla Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde yer alan KİT politika ve tedbirleri başlığı içerisinde yer alan “Kamu iktisadi teşebbüslerinin hisse senetleri aracılığıyla satımı ve halka arzı ve işletme haklarının devri konusunda yasal kurumların oluşturulması” hükmünün yer alması ve 1985 tarihli İcra Planı’nın 42 numaralı tedbiri çerçevesinde ve Dünya Bankası’nın bu plan kapsamında Türkiye’ye kredi sağlayacağı taahhüdü ve ilgili

danışmanlık bedelinin Dünya Bankası tarafından karşılanması koşuluyla DPT Müsteşarlığı'nın özelleştirme politikalarına yönelik ayrıntılı bir çalışma yapmak ve birtakım öneriler getirmek amacıyla danışman firma belirlediği uluslararası bir ihalenin sonucunda Morgan Guaranty Trust Company of New York firması, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Yatırım Finansman A.Ş. ve Price Waterhouse/Muhaş A.Ş. ile birlikte Özelleştirme Ana Planı'nı hazırlamakla görevlendirilmişlerdir. Dönemin hükümeti tarafından belirlenen 32 kamu işletmesi ve 73 birimle sınırlandırılan bu plan içerisinde ilgili kamu iktisadi teşebbüsleri değerlendirilerek, özelleştirme öncelikleri açısından sınıflandırılmışlardır. Raporla göre; plan kapsamında yer alan kamu işletmeleri özelleştirme öncelikleri dahilinde üç gruba, bu üç grupta kendi içerisinde KİT'lerin satılabilir durumlarına göre alt gruplara ayrılmışlardır (DPT, 1986: 4).

Tablo 2.1. Özelleştirme Ana Planı Kapsamında KİT'lerin Özelleştirilme Öncelikleri

Birinci Öncelikli KİT'ler	İkinci Öncelikli KİT'ler	Üçüncü Öncelikli KİT'ler
<p>Tümü Satılabilecek Olanlar:</p> <p>TURBAN (T.C. Turizm Bankası A.Ş.), THY (Türk Hava Yolları A.Ş.),</p> <p>USAŞ (Uçak Servisi A.Ş.) ile TELETAŞ, NETAŞ gibi birtakım iştirakler</p>	<p>Kısmen Satılabilir Olanlar:</p> <p>SÜMERBANK (Tekstil, Deri, Perakende Satış Mağazaları), TSEK (Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu)</p>	<p>Kamu Hizmeti Veren KİT'ler: DMO (Devlet Malzeme Ofisi), TDİ (Türkiye Denizcilik İşletmeleri), TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları), DHMİ (Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü), TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi), TZDK (Türkiye Ziraat Kurumu Anonim Şirketi), TUSAŞ (Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.)</p>
<p>Çoğunluğu Satılabilecek Olanlar:</p> <p>YEMSAN (Yem Sanayii T.A.Ş.), ÇİTOSAN (Türkiye Çimento Sanayii A.Ş.)</p>	<p>Tedricen Özelleştirilecek Olanlar: PTT (Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü), TEK (Türkiye Elektrik Kurumu)</p>	

Tablo 2.1.'in Devamı...

Birinci Öncelikli KİT'ler	İkinci Öncelikli KİT'ler	Üçüncü Öncelikli KİT'ler
Büyük Bir Kısım Satılabilecek Olanlar: TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü), TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) [TÜPRAŞ (Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.), BOTAS (Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi), DİTAS (Deniz İşletmeciliği ve Tankerciliği A.Ş.)], ETİBANK (Bor, Krom, Bakır, Alüminyum)	Satılması Muhtemel Olanlar: EBK (Et ve Balık Kurumu), TKİ (Türkiye Kömür İşletmeleri), MKE (Makine Kimya Endüstrisi Kurumu), Türkiye Gemi Sanayii A.Ş., ORÜS (Orman Ürünleri Sanayi)	
	Devlet Desteği İle Satılabilecek Olanlar: ÇAYKUR (Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü), <i>Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.</i> , SEKA (Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş.), PETKİM (Petrokimya Holding A.Ş.), TÜGSAŞ (Türkiye Gübre Sanayii A.Ş.), TDÇİ (Türkiye Demir Çelik İşletmeleri), ASOK (Ağır Sanayii ve Otomotiv Kurumu), TTK (Türkiye Taşkömürü Kurumu)	

Kaynak: (DPT, 1986:5) kaynağından alınarak yazar tarafından tablolandırılmıştır.

Morgan Guaranty Trust Company of New York firmasının önerileri ışığında; özelleştirme yöntemleri, işletmenin mülkiyetinin transfer edilmesine ve diğer özelleştirme alternatifleri olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilmektedir. Mülkiyet transferi genellikle satış yöntemi üzerinden hisse ve varlık satışı şeklinde tavsiye edilmektedir. Diğer özelleştirme alternatifleri olarak ise; gelir ortaklığı senedi, işletmelerin tesislerinin uzun ya da kısa dönemlerle kiralanabilmesi, yönetim sözleşmeleri, hizmet sözleşmeleri, özel alternatiflere yönelik teşvik, avantaj ya da birtakım sınırlandırmaların ortadan kaldırılması gibi yöntemler önerilmektedir (DPT, 1986: 11).

Morgan Guaranty Trust Company of New York firmasına hazırlanan "Özelleştirme Ana Planı", özelleştirilecek kamu işletmelerinin serbest piyasa koşullarına yönelik olarak işletilmeye başlanmasını ve böylece özelleştirmeye hazır hale getirilmesini vurgulamıştır. Bu vurgulara rağmen; plan, hem iş piyasasındaki çevreler

hem de farklı sahalardaki uzman kesimler tarafından birtakım yönleriyle eleştiri yağmuruna tutulmuştur. En temel eleştiriler; planın Türk uzmanlara danışılmadan oluşturulduğu, Türkiye'deki piyasa ekonomisinin temel aksaklıklarını yeterince dikkate almadığı ve özelleştirmeler sonrası yeni birtakım tekeller yarattığı gibi noktalardan oluşmaktadır (Atasoy, 1993: 230).

The Morgan Bank'ın 1986 tarihli Özelleştirme Ana Planı'nın ardından ilk olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası içerisinde yer alan iştirak hisselerinin satışı ile başlayan özelleştirme süreci, 1988 tarihinde bir kamu iştiraki olan TELETAŞ'ın hisselerinin halka arz edilmesiyle birlikte giderek yaygınlaşmıştır. PTT'nin araştırma laboratuvarı olarak 1987 tarihinde firmaya dönüştürülmüş bu kamu iştiraki, şirket sermayesinin yüzde 40'ına denk gelen hisse senetlerinin küçük tasarruf sahiplerine dağıtımı ile birlikte 41.695 kişiye hisse senedi satılan çok ortaklı bir şirket haline dönüştürülmüştür (DPT, 1989: 45). 1993 tarihine gelindiğinde ise; Fransız devi Alcatel, TELETAŞ'ı 21 milyon ABD doları karşılığında tamamen satın almıştır (Birgün, 2004).

Serbest piyasa mekanizmasına geçiş sürecinde önemli düzenlemelerden birisi de; tekel statüsüne sahip olan KİT'lerin tekel güçlerinin kırılması olmuştur. Nitekim ilk etapta; 1984 tarihinde ÇAYKUR'un çay üretim ve dağıtım tekeli, 1991 tarihinde TEKEL'in sigara üretimi ve dağıtım tekeli, 1995 tarihinde ise; şeker fabrikalarının şeker üretim ve dağıtım tekeli kaldırılmıştır (Çakal, 1996: 89).

1980'li yıllarla birlikte ilk yasal düzenlemelerin oluşturulmaya başlandığı özelleştirme uygulamalarının genelinde çok somut adımlarla ilerlemeler sağlanamamış, özelleştirme uygulamaları esas itibarıyla 1990'lı yıllarda hız kazanarak ilerlemiştir. Özelleştirme Yasası'nın çıkarıldığı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun (ÖYK) kurulduğu 1994 yılı, Türkiye özelleştirme tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1990'lı yıllarda yasal altyapısı kurgulanan özelleştirme politikaları 2000'li yıllar boyunca hızlı bir tempoda uygulanmıştır.

2.1.2. Türkiye'de Özelleştirmenin Hukuksal Çerçevesi

Türkiye'de özelleştirme uygulamalarının hukuksal çerçevesi, 1984 tarihinde çıkartılan 2983 sayılı yasa ve onun akabinde gelen KHK'lar ile oluşturulmuştur. Özelleştirmelerin yasal mevzuatı incelenirken başlangıç kabul edilebilecek bu süreç 1994 tarihli 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu ile birlikte tamamıyla hukuksal

görünümünü sağlamış ve ilerleyen süreçteki yasal dönüşümler 4046 sayılı yasanın üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda; dönemin anayasası olan 1982 Anayasası'nın özelleştirme düşüncesine nasıl bir perspektiften baktığı ve özelleştirmeyi nasıl konumlandığına değerlendirmek yasal mevzuatın tarihsel bir perspektifle irdelenmesinde kolaylık sağlayabilecektir.

2.1.2.1. Anayasal Perspektiften Özelleştirme

1982 Anayasası'nın ilk metinlerinde özelleştirme kavramı hakkında temelde herhangi bir ifade bulunmamakla birlikte Anayasa, kamulaştırma ve devletleştirme kavramlarına yönelik olarak ayrıntılı birtakım düzenlemelere yer vermiştir. Hukuksal öğretilerin genelinde kabul gören bir olgu olarak özelleştirmeler ile kamulaştırmalar arasında ters yönlü bir ilişki olduğu yönündeki değerlendirmeler ışığında özellikle mülkiyet haklarına yönelik esasların içerisinde özelleştirme kavramı da uygulama alanı bulabilmiştir (Güzel, 1994: 160).

Bu doğrultuda; 1982 Anayasası'nın 35. maddesinde "Mülkiyet Hakkı" başlığıyla tüm vatandaşların, mülkiyet ve miras hakkına sahip olabileceği ve bu hakların yalnızca kamu yararı amacıyla kanunla sınırlandırılabilirliği ve bu hakkın kullanımının genel toplumsal ilkelere aykırı olamayacağı ifade edilmektedir. Bu madde içerisinde; özel mülkiyet için ifade edilen vurguların kamu mülkiyeti adına da geçerli olduğu söylenebilmektedir. Diğer taraftan; 1982 Anayasası'nın 46. maddesinde düzenlenen "Kamulaştırma" başlığıyla devlet ve kamu tüzel kişilerine, kamu yararının gerektiği durumlarda gerçek karşılıkların peşin ödenmesi koşuluyla özel mülkiyet kapsamındaki taşınmaz malların tamamına veya bir kısmına, kanun kapsamındaki esas ve usuller doğrultusunda kamulaştırma yapılması konusunda yetki tanınmıştır. Ödeme işlemlerinin peşin olarak yapılamadığı durumlarda taksitlendirmelerin beş yılı aşmadığı ve eşit taksitler halinde ödemenin gerçekleştirileceği yine ilgili kanunlarda ifade edilmiştir (T.C. Anayasası, 1982).

Özelleştirme kavramının 1982 Anayasası içerisinde yer alması; 13.08.1999 tarih ve 4446 sayılı T.C. Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Bu kanun doğrultusunda 1982 Anayasası'nın 47. maddesinin başlığı "Devletleştirme ve Özelleştirme" olarak değiştirilmiştir. İlgili maddenin ikinci fıkrasına; devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel

kişilerinin mülkiyetinde yer alan işletme ve varlıklarının özelleştirilmesine ilişkin esas ve usullerin ilgili kanunlarda yer aldığı eklenirken aynı maddenin üçüncü fıkrasına ise; devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişileri tarafından sürdürülen yatırım ve hizmetlerin hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri aracılığıyla gerçek veya tüzel kişilere yaptırılabilceği ya da devredileceğinin yine kanunlarla belirlendiği vurgulanmıştır. Bu değişikliklerle birlikte özelleştirme kavramı ilk kez Türkiye’de anayasal bir metin içerisinde yerini almıştır (Baytan, 2009: 84).

Özelleştirme kavramı genel ifadesiyle kamu mülkiyetinde yer alan işletme ve mal varlıklarının özel mülkiyete aktarımı olarak değerlendirilmekte ve bu açıdan özelleştirmelerle birlikte kamu mülkiyetinin devri söz konusu olmaktadır. Kamu mülkiyeti devir işlemleri, toplumun tamamına ait bir mülkiyetin devir işlemi olduğundan dolayı halkın tümünün demokratik sistemdeki temsili olan TBMM, 1982 Anayasası’nın 80. maddesindeki temsil iradesine dayanarak kamu mülkiyetinin devredilmesi süreçlerinde yasal olarak mutlak yetkili konumundadır. Lakin 1980’lerden 1994 tarihli 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu çıkarılıncaya kadar geçen süreçte Bakanlar Kurulu aracılığıyla çıkarılan birtakım KHK’larla birlikte özelleştirme uygulamalarına yönelik yasalar çıkarılmış ve böylece özelleştirmelere yönelik düzenlemeler TBMM’nin denetiminden kaçırılmaya çalışılmıştır (Güzel, 1994: 161).

TBMM, özelleştirme uygulamalarına yönelik çıkarılabilecek yasalarda 1982 Anayasa’sında kendisine getirilen birtakım sınırlandırmaları da dikkate almak durumundadır. 1982 Anayasası’nın “Kıyılardan Yararlanma” başlıklı 43. maddesi doğrultusunda deniz, göl, akarsu kıyıları ve sahil şeritlerinin kullanımında kamu yararı gözetilmesi ve kıyıların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu vurgulanmıştır. Keza; 1982 Anayasası’nın “Tabii Servetlerin ve Kaynakların Aranması ve İşletilmesi” başlıklı 168. maddesi kapsamında tabii servet ve kaynakların, devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu ve bu kaynakların aranma ve işletilmesi hakkının devlete ait olduğu ifade edilmiştir. Devlet bu hakkını belirli bir süre adına, gerçek ve tüzel kişilere devredebilmektedir. Yine; 1982 Anayasası’nın “Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi” başlıklı 169. maddesi kapsamında ise; devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesinden sorumlu olmakla ve gözetimini sağlamakla mükelleftir. Devlet ormanlarının mülkiyeti hiçbir şekilde devredilemez şeklinde ifade edilmiştir. (T.C. Anayasası, 1982). Böylece; devletin, gerek kıyıları, gerek yeraltı kaynakları

gerekse de ormanlar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir özel girişimciye tamamen devredemeyeceği anayasal bir hak olarak garanti altına alınmıştır.

2.1.2.2. Yasal Çerçevenin Gelişimi

Türkiye’de özelleştirme uygulamalarına yönelik ilk net hukuksal düzenleme, 29.02.1984 tarih ve 2983 sayılı *Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun* adlı yasayla gerçekleştirilmiştir. 2983 sayılı yasayla birlikte KİT’lere yönelik tesisler için gelir ortaklığı senedi, KİT’lerin kendisi için ise; hisse senedi ve işletme hakkı devirlerinden meydana gelen özelleştirme uygulamaları tanımlanarak, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi ve Kamu Ortaklığı Fonu oluşturulmuştur (Ulucan, 1993: 498-499; Atiyas ve Oder, 2007: 45-46).

Özelleştirme uygulamalarına yönelik ikinci yasa; 08.06.1984 tarih ve 233 sayılı *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname* adlı düzenlemeyle gerçekleştirilmiştir. İlgili KHK’nın 38. maddesinde geçen tasfiye, devir, satış veya işletme hakkının verilmesi gibi durumlar 2983 sayılı *Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkındaki Kanunun* ele aldığı esaslar dikkate alınarak Kamu Ortaklığı Kurulu tarafından yürütülür hükmüyle birlikte daha öncesinde Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu’na verilen özelleştirmelere yönelik karar alma yetkisinin Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu’na aktarımı sağlanmış ve yürütme görevi Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi’ne bırakılmıştır (Güzel, 1994: 166; Atiyas ve Oder, 2007: 47).

Diğer yandan; 04.12.1984 tarih ve 3092 sayılı *Çay Kanunu* ile birlikte çay tarımı, üretim, işlenme ve satışı tamamen serbest bırakılmış yine 04.12.1984 tarih ve 3096 sayılı *Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımını ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun* ile de Türkiye Elektrik Kurumu dışında, özel sektörün elektrik üretim, iletim ve dağıtımını gerçekleştirebilmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Böylece; devletin tekelindeki birtakım iktisadi faaliyet alanlarına özel sektörün girmesini engelleyen hükümlerin kaldırıldığı bir dönem başlamıştır (Kilci, 1994: 6; Baytan, 2009: 70).

Özelleştirmenin bir kavram olarak hukuksal bir metin içerisinde ilk defa ifade edildiği yasa ise; 28.05.1986 tarih ve 3291 sayılı *Kamu İktisadi Teşebbüslerinin*

Özelleştirilmesi Hakkında Kanun adlı düzenlemedir. Bu kanun kapsamında; kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirme kapsamına dahil edilmesi ve ilgili uygulamaların yürütümünün sağlanmasına ilişkin esaslar belirlenmiştir. 233 sayılı KHK kapsamında kamuya ait faaliyet gösteren iktisadi teşebbüslerin özelleştirme kapsamına alınmasına Bakanlar Kurulu, ilgili KİT'lerin birim ve iştiraklerinin paylarının özelleştirme kapsamına alınmasında ise Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu yetkili kılınmış, genel olarak özelleştirme programının yürütülmesi hususunda ise 2983 sayılı yasayla oluşturulan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi görevlendirilmiştir. Bu idare, özelleştirme programlarının yanı sıra, toplu konut projelerinin yürütümü, Kamu Ortaklığı Fonu'nun yönetimi ve Çalışanların Tasarruflarının Teşvik Hesabı'nda biriken paraların dağıtımı gibi görevleri de üstlenmiştir. 3291 sayılı yasa ise; özelleştirme uygulamaları konusunda temel karar organı olarak tekrardan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu'nu belirlemiştir. 3291 sayılı yasayla getirilen bir diğer değişiklik ise; *1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu'ndaki* düzenlemelerle özel kesimlerin tütün ve tütün mamülleri üretimi, ithalatı ve satımını gerçekleştirebilmesine imkan sağlanması olmuştur (Kilci, 1994: 6-7).

Özelleştirme uygulamalarında yetkili kurullara yönelik olarak bu dönem içerisinde çıkarılan çok sayıda KHK ile birlikte yetki karmaşasına son verilmek istenmiştir. 28.12.1987 tarih ve 304 sayılı KHK ile Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu ile Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu ortadan kaldırılmış ve bu kurullara yönelik olarak verilen yetkiler Yüksek Planlama Kurulu'na devredilmiştir. 09.04.1990 tarih ve 414 sayılı KHK ile Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi, Kamu Ortaklığı İdaresi'ne dönüştürülmüş, özelleştirme ve Kamu Ortaklığı Fonu ile ilgili yetkiler Kamu Ortaklığı İdaresi'ne aktarılmıştır. Yüksek Planlama Kurulu'nun özelleştirmelere yönelik görev ve yetkileri ise Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı'na verilmiştir. 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu'nu değiştiren 412 sayılı KHK ile Toplu Konut İdaresi kurulmuş ve Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi'nin toplu konutlarla ilgili görevleri bu idareye devredilmiştir. 06.03.1991 tarih 3701 sayılı yasayla Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı'na verilen özelleştirmelerle ilgili karar alma yetkisi yeniden Yüksek Planlama Kurulu'na devredilirken; 3701 sayılı yasanın 17.07.1991 tarih ve 437 sayılı KHK ile yürürlükten kaldırılması sonrasında 20.12.1991 tarih ve 470 sayılı KHK ile Yüksek Planlama Kurulu'nun görevleri yeniden dizayn edilmiş ve aynı tarihli 473

sayılı KHK ile Kamu Ortaklığı Yüksek Kurulu oluşturularak özelleştirmeler ve Kamu Ortaklığı Fonu hakkında karar alma yetkisi bu kurulun inisiyatifine bırakılmıştır (Kilci, 1994: 7).

24.06.1993 tarihinde yürürlüğe giren *3911 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri Hakkındaki Bazı Kanunlar ile Teşkilat Kanununda Değişiklikler Yapılmasına Dair Yetki Kanunu* adlı yasayla birlikte özelleştirmelerle ilintili düzenlemeleri içeren 3291 sayılı yasanın beşinci bölümü içerisinde yer alan ülke ekonomisine yararlılık, verimlilik ve karlılık esaslarını göz önünde bulundurmak şartıyla KHK'lar aracılığıyla değişiklik yapılmasına olanak sağlayan bir ifade eklenmiştir. Bu değişiklikte; Bakanlar Kurulu, özelleştirme politikalarına ilişkin o dönemki temel yasa olan 3291 sayılı yasada acil ve zorunlu durumlarda olmak koşuluyla, ülke ekonomisine olan yararlılık, verimlilik ve karlılık esaslarını da dikkate alarak KHK'lar aracılığıyla değişiklik yapabilme yetkisine sahip olmuştur (Müftüoğlu, 1996: 96).

3911 sayılı Yetki Kanunu kapsamında çıkarılan 20.08.1993 tarihli ve 509 sayılı *Türk Telekomünikasyon Anonim Şirketi Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname* ile Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi Genel Müdürlüğü'nün haberleşme hizmetleri ayrıştırılarak yeni bir şirket oluşturulmuş ve bu şirketin özelleştirilmesine yönelik hükümler belirlenmiştir. Lakin 509 sayılı KHK'nın uygulanması öncelikle Anayasa Mahkemesi tarafından verilen yürütmeyi durdurma kararına takılmış ve hemen ardından ilgili KHK iptal edilmiştir. 20.08.1993 tarihli ve 509 sayılı KHK'nın Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi sonucunda 10.06.1994 tarihli ve *4000 sayılı Telgraf ve Telefon Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Ek ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun* ile yeniden düzenlemeler yapılmıştır. 4000 sayılı Kanunun ilk maddesiyle 406 sayılı Kanunun ilk maddesi değiştirilerek posta ve telgraf tesis ve işletmelerine yönelik hizmetler için Posta İşletmesi, telekomünikasyon işlemleri için ise 233 sayılı KHK ile Türk Ticaret Kanununa ve özel hukuk hükümlerine tabii olarak Türk Telekomünikasyon Anonim Şirketi kurulmuştur. Telgraf ve Telefon Kanununa ek 17. madde olarak; şirket hisselerinin % 49 oranındaki diliminin PTT çalışanlarını kapsayacak şekilde satılması ve ilgili satışın usul ve esaslarının Ulaştırma Bakanlığı tarafından belirlenmesi ibareleri eklenmiştir. Bu düzenlemenin de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine 03.05.1995 tarihli ve *4107 sayılı Telgraf ve*

Telefon Kanununun Bazı Ek Maddeler Eklenmesine, Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun çıkarılmıştır. Bu kanun kapsamında Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin özelleştirilmesine dair yeni düzenlemeler yapılmaya çalışılmış ve ilgili kanunun ek 17. maddesi uyarınca şirket hisselerinin en fazla % 49'unun devredilmesi ve bu % 49'luk hissenin de % 10'luk payının Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne, % 5'lik payı küçük tasarruf sahiplerine, % 34'lük payı ise gerçek ve tüzel kişilere ayrılmıştır. Hisselerin değer, tespit ve satış işlemleriyle 4046 sayılı yasa çerçevesinde Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) yetkili kılınmıştır. 01.08.1996 tarihli ve *4161 sayılı yasayla* birlikte Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin özelleştirilmesine yönelik çalışmalar kademeli olarak yürütülmeye başlamıştır. İlk aşamada; sektör politikasının belirlenmesi, satış stratejileri ve şirket değerlerini belirlemekle yetkili olarak ÖİB temsilcisinin başkanlığında Ulaştırma Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Sermaye Piyasası Kurulu'ndan temsilcilerle Değer Tespit Komisyonu oluşturulmuştur (Atiyas ve Oder, 2007: 62-65; Baytan, 2009: 63-66).

3911 sayılı Yetki Kanunu'na dayalı bir diğer düzenleme ise; 13.08.1993 tarihinde yürürlüğe giren *513 sayılı KHK ile 3291 sayılı yasaya Türkiye Elektrik Kurumu'nun özelleştirilmesine dair* hükümlerin eklenmesidir. 513 sayılı KHK aracılığıyla getirilen hükümler 22.02.1994 tarihli ve 3974 sayılı yasayla kabul edilerek 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkındaki Kanun'a eklenmiştir (Kilci, 1994: 8). Kanuna eklenen ek beşinci maddeyle birlikte enerji sahasında yapılan sözleşmelerin özel hukuk hükümleri içerisinde yer aldığı ve bu sözleşmelerin imtiyaz barındırmayacağı belirtilmiştir. Lakin bu düzenleme de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Atiyas ve Oder, 2007: 68; Baytan, 2009: 72). 20.02.2001 tarihli ve *4628 sayılı yasayla birlikte Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuş* ve kanunun ilk maddesinde yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyum içerisinde, rekabet ortamında özel hukuk hükümleri kapsamında faaliyet gösterebilecek, mali yönden güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir enerji piyasası oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanması hedeflenmiştir. Yasanın 14. maddesinde ise; Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ), Elektrik Üretim A.Ş. ile bunlara bağlı müessese, ortaklık, iştirak, işletme ve işletme birimleri ile varlıklarının 4046 sayılı yasanın hükümleri gereği ÖİB tarafından yürütümünün sağlanacağı ifade edilmiştir (EPK, 2001).

Özelleştirme uygulamalarının yasal mevzuat perspektifiyle birlikte giderek yoğunlaşmaya başlaması, özelleştirmelere yönelik teknik ve hukuki sorunların yanında istihdama ilişkin problemlerin de artmasına yol açmış ve konuyla ilintili yasal boşlukların giderek belirginleşmesi ve genel yetki kanunlarına dayandırılarak çıkarılan KHK'ların Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi sonucunda özelleştirme politikalarıyla ilgili düzenlemeleri kapsayan ve Anayasa Mahkemesi'nin iptal gerekçelerini dikkate alan yeni bir düzenleme yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla; 05.05.1994 tarihli ve 3987 sayılı *Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesi ile Özelleştirme Sonucunda Doğabilecek İstihdamla İlgili Sorunların Çözümlemesine İlişkin Kanun Hükmünde Kararnameler Çıkarılması Amacıyla Yetki Verilmesine Dair Kanun*, özelleştirme konusunda KHK çıkarabilme yetkisi verilen konuları düzenlemiş ve bu yetki kapsamında çıkarılan 30.05.1994 tarihli ve 530, 531 ve 532 sayılı KHK'lar ile birlikte özelleştirme ve özelleştirmelere bağlı istihdam problemlerinin çözümlenmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Atiyas ve Oder, 2007: 54; Baytan, 2009: 45). 05.05.1994 tarihli ve 3987 sayılı yetki yasasına bağlı olarak çıkarılan 530, 531, 532 ve 533 sayılı KHK'lar 06.06.1994 tarihinde, 546 sayılı KHK ise 07.07.1994 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş lakin çıkarılan bu beş KHK'ya dayanak olarak gösterilen 3987 sayılı yetki yasasının 07.07.1994 tarihinde, ilgili KHK'ların ise 21.07.1994 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle birlikte eski mevzuat tekrardan yürürlüğe girmek durumunda kalmıştır (ÖİB, 2017: 2-3).

2.1.2.3. 4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu

Anayasa Mahkemesi'nin 3987 sayılı yasa ve bu yasaya dayalı olarak çıkartılan KHK'ları iptal etmesi üzerine Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararı dikkate alınarak hazırlanan 24.11.1994 tarihli ve 4046 sayılı *Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* adlı yasayla özelleştirme uygulamalarına dair olabildiğince ayrıntılı ve hukuki altyapının sağlandığı yeni bir yasal zemin oluşturulmuştur (Müftüoğlu, 1996: 97).

4046 sayılı yasada özelleştirmenin temel amacı, yasanın ilk maddesinde "kuruluş" adı altında ifade edilen iktisadi devlet teşekküllerinin ve onlara bağlı

müessese, ortaklık, işletmeler, sermayesinin tamamı ya da yarısından fazlasının kamuya ait olduğu kuruluşlar ve kamuya ait diğer iştirakler içerisindeki kamu payları ve hazineye ait payların ekonominin genelinde verimlilik artışının sağlanması ve kamu giderlerinde tasarruf meydana getirmek amacıyla özelleştirilebilmesine yönelik esasları düzenlemek şeklinde ifade edilmiştir (ÖUHK, 1994). Yasayla birlikte; özelleştirmenin kapsamı giderek genişletilerek yalnızca KİT'ler değil kamuya ait diğer mal ve hizmet üreten birimlerin de hızla özelleştirilmesine yönelik olarak birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

4046 sayılı yasa, özelleştirme uygulamalarında uyulması gereken temel ilkeleri yasanın ikinci maddesinde belirlemiştir. Bu kapsamda özelleştirme uygulamalarında; iş kaybı tazminatı, özelleştirme yöntemi belirlenirken ilgili kuruluşların özellik ve şartlarının belirlenmesi, özelleştirme gelirlerinin, genel bütçe harcamaları ve yatırımlarında kullanılmaması, teknelci yapıların meydana getirebileceği negatif etkilerin önlenmesi, mülkiyet yaygınlığının yanında yönetsel açıdan uygun ortak grubun yaratılması, kamu bankalarının ivedilikle ve süratli bir şekilde özelleştirilmesi, stratejik durumlar için imtiyazlı hisselerin bulundurulması, doğal kaynakların işletme hakkı devri yöntemiyle özelleştirilmesi, değer belirleniminde aleniyet ilkesi doğrultusunda hareket edilmesi ve istisnai durumlar haricinde kamu kurum ve kuruluşlarıyla mahalli idarelere devir işlemi gerçekleştirilmemesi gibi ilkelere uyulması hedeflenmiştir (ÖUHK, 1994).

27.11.1994 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 4046 sayılı yasayla getirilen yeni düzenlemelerle birlikte *Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK)* kurulmuş, Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı tüzel kişiliğe sahip olan *Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na (ÖİB)* dönüştürülmüş, Kamu Ortaklığı Fonu'nun yanında yeni olarak *Özelleştirme Fonu* oluşturulmuştur. Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı bünyesindeki Kamu Ortaklığı Fonu ise Hazine Müsteşarlığı'na devredilmiştir (ÖUHK, 1994: Geçici Madde 7).

4046 sayılı yasanın üçüncü maddesi kapsamında kurulan *Özelleştirme Yüksek Kurulu*, özelleştirme uygulamalarına yönelik bir karar organı olarak, Başbakanın başkanlığında, Başbakan tarafından belirlenen bir Devlet Bakanı, özelleştirme politikaları konusunda görevlendirilmiş bir Devlet Bakanı, Maliye Bakanı ile Sanayi ve Ticaret Bakanından oluşan ve kararlarını oybirliği ile alan bir kuruldur. Görevleri arasında; özelleştirme stratejilerinin belirlenmesi, özelleştirilecek kuruluşlara karar

verilmesi ve Özelleştirme Fonu sahasında kullanılmak üzere borç alınımı gibi temel konular yer almaktadır (ÖUHK, 1994).

4046 sayılı yasanın dördüncü maddesi kapsamında kurulan Özelleştirme İdaresi Başkanlığı; Başbakanlığa bağlı kamu tüzel kişiliği perspektifinde özel bütçeli bir kuruluş olarak, özelleştirme uygulamaları ile ilintili bir icra organı niteliğindedir ve Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından alınan kararların uygulanmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra; Özelleştirme Fonu'nun idaresinin sağlanması ve yasada belirtilen ilgili görevleri yerine getirmektedir (ÖUHK, 1994).

4046 sayılı yasanın dokuzuncu maddesi kapsamında ise Özelleştirme Fonu'nun gelir kaynakları ve kullanım sahaları ifade edilmiştir. Bu kapsamda; fonun gelir kaynakları, özelleştirmelerden elde edilecek olan gelirler, idareye devri gerçekleşen kuruluşlardan sağlanan temettülerle özelleştirme uygulamaları kapsamında ihracı gerçekleştirecek her türlü menkul kıymet ve diğer kıymetli evrakların satışından sağlanacak gelirler ve bu kapsamdaki kaynaklardan meydana gelmektedir. Özelleştirme Fonu içerisinde toplanan tüm kaynaklar, Özelleştirme Yüksek Kurulu kararları kapsamında ve yasada öngörüldüğü şekliyle kullanılabilir. Yasanın 10. Maddesi fonun kullanım alanlarını belirtmiş ve bu kullanım alanları içerisinde iş kaybı tazminatı, birtakım sosyal yardımlar, özelleştirmeler ile ilintili harcamalar, özelleştirilen kuruluşlara ait borçların tasfiyesi gibi kalemler bulunmaktadır. Özelleştirme Fonu'ndan, Kamu Ortaklığı Fonu haricinde genel bütçe ve diğer fonlara herhangi bir aktarım sağlanabilmesi söz konusu değildir. Yasanın içerisinde düzenlenen bir diğer fon ise; 28. maddede ifade edilen ve Hazine Müsteşarlığı tarafından yönetilen Kamu Ortaklığı Fonu'dur. 30.madde kapsamında bu fonun gelir ve kullanım konusundaki yetkisi Yüksek Planlama Kurulu'na verilmiş, kurulun görev ve yetkileri ilgili yasada ifade edilmiştir (ÖUHK, 1994).

4046 sayılı yasanın 13. maddesi kapsamında; kamu yararı ilkesi gereğince, stratejik pozisyondaki kuruluşların belirlenmesi ve bu kuruluşlar içerisinde kamusal payın % 50'nin altına düşmesi durumunda imtiyazlı hisse miktarının belirlenmesi yetkisi Özelleştirme Yüksek Kurulu'na bırakılmıştır. Lakin; Türk Hava Yolları A.O., T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası A.Ş., T.M.O. Alkoloid Müessesesi ve Türkiye Petrolleri A.O. içerisinde sermaye oranının % 49'undan fazlasının özelleştirilmesine

karar verilmesi halinde imtiyazlı hisse oluşumunun sağlanmasının zorunlu olması öngörülmüştür (ÖUHK, 1994).

4046 sayılı yasa içerisinde uygulamalara yönelik hükümler de belirlenmiştir. Bunlar içerisinde; yasanın 14. maddesinde yabancı kesimlere gayrimenkul satışı, 15. maddesinde kamu hizmetlerinin gördürülmesinin özelleştirilmesi, 16. maddesinde özelleştirme sonucunda rekabetin korunmasının sağlanması ve 18. maddesinde ise; özelleştirme yöntemleri, değerlerin tespiti ve ihale yöntemlerine yönelik ayrıntılı düzenlemeler meydana getirilmiştir (ÖUHK, 1994).

4046 sayılı yasa içerisinde ayrıntılı bir şekilde irdelenen bir diğer konu ise özelleştirilecek kuruluşlarda yer alan çalışanların durumlarının ne olacağıyla ilgili olarak belirlenmiştir. Bu konuda yasanın 21. maddesi; özelleştirme uygulamaları sırasında ya da sonrasında işini kaybeden personele yönelik olarak kanunda yer alan hükümler çerçevesinde yasalar ve toplu iş sözleşmelerinden doğan tazminatların dışında ek bir iş kaybı tazminatının ödenmesini öngörmüştür. Yasanın 22. Maddesi; personel nakli kapsamında özelleştirme etkisi altında yer alan kuruluşlarda özelleştirme uygulamaları sonucu kadroları iptal edilen memur ve sözleşmeli personelin diğer kamu kurum ve kuruluşları içerisinde yer alan boş kadrolara atanmasına yönelik birtakım düzenlemeler getirmiştir. Yasanın 23. maddesi; özelleştirme kapsamı içerisindeki kamu işletmelerinde, özelleştirme uygulamaları sonucunda kamunun payının % 15'lik bir dilimin altına düşmesinden veya tamamıyla tasfiyesinden ya da tüzel kişilikleri sona erecek şekilde tamamen kapatılmasından önce sosyal yardım zamlarına hak kazanmış olan personel için sosyal yardım zammı yapılmasını yasal uygulama zeminine oturtmuştur. Yasanın 24. maddesi; özelleştirme kapsamı içerisindeki KİT'lerdeki istihdamın azaltılması amacıyla erken emekliliğe yönelik teşvik edici uygulamalar meydana getirmiş ve emekliliğe hak kazananların, bu hakkı kazanmalarından itibaren iki aylık bir dilim içerisinde emekli olmayı istemeleri halinde ikramiyelerine % 30 oranında ek bir ödeme yapılmasını sağlamıştır. Yasanın 25. maddesi ise; özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlar içerisinde çalışan personelden aynı kanunun 22. maddesi uyarınca diğer kamu kurum ve kuruluşlarına atanacaklar adına kullanılmak amacıyla ilgili kadrolara ihdasının sağlanmasını hedeflemiştir (ÖUHK, 1994).

2.1.2.4. 4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu'nda Meydana Gelen Değişiklikler

4046 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinin ardından gerek dönemin değişkenlik gösteren iktisadi ve sosyal koşulları gerekse de Anayasa Mahkemesi'nin 4046 sayılı yasanın bazı maddelerini iptal etmesi gibi sebeplerden dolayı zaman içerisinde kanunda meydana gelebilecek boşlukların doldurulabilmesi ve uygulama içerisinde gözlemlenen sıkıntıların aşılabilmesi adına ilgili kanun içerisinde değişikliklere gidilmiştir.

27.04.1995 tarihli ve *4105 sayılı yasayla*; 4046 sayılı Kanununun 22. maddesinde ele alınan “Kuruluşlardaki Personelin Nakli” başlıklı madde içerisinde değişiklik yapılarak, özelleştirme uygulamalarına dahil edilen kuruluşlarda yer alan ihtiyaç fazlası personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilmesine ilişkin hükümler ile nakle tabii olan personelin özlük haklarına yönelik ifadelere yer verilmiştir. Aynı zamanda; ilgili kanununun 37. maddesi bünyesinde gerçekleştirilen düzenleme ile birlikte limanların mülkiyetin devri dışındaki yöntemlerle gerçekleştirilebilecek özelleştirmelerinden yalnızca Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişilerinin yararlanabileceği ve bu haktan yararlanabilecek olan şirketin Türk Ticaret Siciline tescilinin gerçekleştirilmiş olması, yabancı sermaye payının ağırlığının % 49 oranını aşmaması, idare ve temsil yetkisine sahip olan bireylerin Türk vatandaşı olması ve şirketin ana sözleşmesine yönelik oy hakkının Türk vatandaşların elinde bulunması gerektiğine yönelik düzenlemelerde bulunulmuştur (TBMM, Tutanak No:635).

25.05.1995 tarihli ve *4108 sayılı yasayla*; 4046 sayılı Kanununun ilk maddesinin a fıkrası ile özelleştirme kapsamı içerisine alınan iktisadi değerlerin yine aynı kanunun hükümleri kapsamında teslim ve kiralanabilmesine yönelik işlemlerin katma değer vergisinden muaf tutulacağına yönelik hüküm getirilmiştir. Bunun yanı sıra; 4046 sayılı yasanın özelleştirme programı kapsamında olan kuruluşlara yönelik olarak belirlediği özelleştirme yöntemleri, değer tespiti ve ihale usullerini düzenleyen 18. maddesi, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve söz konusu madde ilgili iptal gerekçeleri dikkate alınarak yeniden düzenlenmiş ve 08.04.1997 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 26.05.2000 tarihli ve *4568 sayılı Kanun ile* birlikte ise; 4046 sayılı Kanununun 10. maddesi kapsamında ifade edilen ve ilgili kanunun geçici sekizinci maddesine dayandırılan “Kamu Ortaklığı Fonu'na yapılan aktarımlar hariç olmak üzere Özelleştirme Fonu üzerinden genel bütçeye kaynak aktarılamaz” ifadesi “Özelleştirme Fonu içerisinde yer alan nakit fazlasının, Hazine'nin iç ve dış

ödemelerinde kullanılmak kaydıyla Hazine hesaplarına aktarılabilir” şeklinde değiştirilerek geçici sekizinci madde yürürlükten kaldırılmıştır (ÖİB, 2017: 4).

01.08.2003 tarihli ve 4971 sayılı “Bazı Kanunlarda ve Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK’da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” adlı yasanın ilk maddesinde; Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun oluşum süreciyle Başbakan’ın bu yasanın perspektifinden kaynaklanan yetkilerini devredebileceği ilgili Bakan’ın belirlenmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan; önceki süreçlerde ÖYK üyeleri arasında hangi bakanların yer alacağı 4046 sayılı yasa ile belirlenmiş iken, ilgili yasadaki düzenleme ile ÖYK üyelerini belirleme yetkisi Başbakan’a verilmiştir. İlgili yasanın üçüncü maddesiyle birlikte; 4046 sayılı Kanun’un yedinci maddesi içerisinde yer alan yasaklara yönelik yapılan düzenlemelerle çalışan kesimlerin halka arz yoluyla gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarına katılımı sağlanabilmiştir. Önceki süreçlerde; kuruluşlar içerisinde çalışan kesimlerin hiçbir suretle halka arz işlemlerine katılım gösterebilmeleri mümkün değilken, ilgili değişikliklerle birlikte yasak ve sınırlandırmalar (yönetici konumunda yer alanlarla sınırlandırılmak şartıyla) daraltılmıştır. Böylece; yarım kalan kamuya ait olan kuruluşlar içerisinde yer alan yönetim kurulu başkan ve üyeleri, denetçileri, genel müdürler, idare personeli ile kurul başkan ve üyelerinin özelleştirme programı içerisinde yer alan herhangi bir kamu kuruluşunun özelleştirme işlemlerine dolaylı ya da doğrudan taraf olabilmesi önlenmiştir. Yine ilgili yasayla birlikte; Özelleştirme Fonu’na yönelik kullanım sahaları yeniden düzenlenmiş ve daha öncesinde değer tespit çalışmalarında en az üç değer tespit metodu kullanılırken, 4971 sayılı yasa ile yapılan değişikliklerle birlikte değer çalışmaları içerisinde en az iki değer tespit metodunun kullanılabilmesi şeklinde değişiklik gerçekleştirilmiştir. Böylece daha önceden; arsa ve atıl kalmış işletmelerin değerlerinin tespit edilmesi sürecinde yaşanan zorluklar, yapılan değişikliklerle birlikte teknik açıdan kolaylaşmıştır. Bunun yanı sıra; belirli istekli kesimler arasında kapalı teklif usulü ile gerçekleştirilecek olan ihaleler de yeniden düzenlenmiştir. Özelleştirilecek kamu kuruluşları içerisinde çalışan personelin nakil işlemlerine yönelik 4046 sayılı Kanun’un 22. maddesi, 4971 sayılı yasa içerisinde geçen altıncı madde ile yeniden düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra; ilave emeklilik ikramiyesi ödemelerine ilişkin olarak ilgili maddede düzenlemeye gidilirken sosyal yardım zammı ödemelerine yönelik madde yürürlükten kaldırılarak uygulamalarda

gözlemlenen sorunların giderilmesine çalışılmıştır. Öncesinde; nakil işlemine dahil edilen personelin özlük hakları, makam ve temsile yönelik tazminatlar, emeklilik ikramiyeleri, sosyal yardım zamları, kıdem tazminatları ve kadro durumlarından kaynaklı olarak karşılaşılan sorunlar bu kanun içerisinde gerçekleştirilen düzenlemelerle birlikte çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır (ÖİB, E.T.: 21.02.2018). Genel itibariyle 4971 sayılı yasayla, 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu içerisinde gerçekleştirilen birtakım düzenlemelerle birlikte özelleştirme uygulamalarının idari ve hukuksal açıdan hızlanarak bürokratik engelleri kolaylıkla aşabilmesine yönelik düzenlemelerde bulunmuştur.

27.04.2004 tarihli ve 5148 sayılı Kanun ile birlikte; 4046 sayılı yasanın 37/b maddesinde gerçekleştirilen değişiklikle danışmanlık ihalelerine yönelik esasların, Kamu İhale Kurumu'nun uygun görüşü doğrultusunda ilgili idare tarafından çıkartılacak yönetmelikle belirleneceği ifade edilmiştir (TBMM, 2004/a). 16.06.2004 tarihli ve 5189 sayılı Kanun ile birlikte; 4046 sayılı yasanın 37/a maddesinde yer alan limanların, mülkiyetin devri dışındaki yöntemler aracılığıyla özelleştirilmesi durumundan yalnızca Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişiler yararlanabileceği ifadesi kaldırılarak limanların özelleştirilmesi durumundan yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilerin faydalanabilmesine imkan sağlanmıştır (TBMM, 2004/b). 17.09.2004 tarihli ve 5234 sayılı Kanun'un 14. maddesiyle birlikte ise; 4046 sayılı yasaya geçici 18. madde olarak eklenen ve işçi statüsünde çalışan ve özelleştirme uygulamaları sonucunda işsiz kalan kapsam içerisindeki personele yönelik olarak 657 sayılı yasanın 4/c maddesi kapsamında yeniden işe yerleştirilebilmelerine yönelik olarak düzenleme gerçekleştirilmiştir (RG, 21.09.2004: 25590).

03.07.2005 tarihli ve 5398 sayılı *Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* adlı yasayla birlikte; 4046 sayılı yasanın ismi resmi olarak "Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun" şeklinde değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra; değer tespit uygulamalarının sonuçlarının kamuoyuna duyurulmasına yönelik hususa açıklık getirilirken diğer taraftan iştirak hisselerinin özelleştirilmesinde kolaylık sağlayıcı yöntemler uygulanmış, özelleştirme uygulamaları içerisinde kullanılan ihale usullerinden olan "Belirli istekliler arasında ihale usulü" kavramı yeniden tanımlanarak bu özelliklere sahip ihale usulleri

yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Özelleştirme programı kapsamında yer alan birtakım kuruluşların birleşim, bölünme ve yeniden yapılandırılma süreçlerinde karşılaştıkları güçlüklerin giderilmesine yönelik düzenlemelerde bulunulmuştur. İş kaybı tazminatıyla nakil hakkına sahip personelin nakil edilmesine yönelik hükümler içerisinde uygulamalarda karşılaşılan ve hukuku sorunlara neden olan birtakım hususlar yeniden irdelenmiş ve ilgili maddelerle hukuki ihtilaflar azaltılmaya çalışılmıştır. Nakil hakkına sahip personel ve istihdam fazlası konumundaki çalışanlara yönelik ihtilaf ve yorum farklılıkları yasal uygulamalar kanalıyla giderilmeye çalışılmıştır. Özelleştirme uygulamaları aleyhine açılan davaların hızlı bir şekilde sonuçlandırılabilmesi adına düzenlemeler yapılmış ve özelleştirme uygulamalarına karşı açılacak davaların Danıştay aracılığıyla görülebileceği hükme bağlanmıştır. Bunun yanında; ÖİB'nin taraf konumunda olduğu dava ve takiplerin her türlü harçtan muaf tutulmasına yönelik düzenleme gerçekleştirilmiştir. Özelleştirilen kamu kurumlarında çalışan ve iş sözleşmeleri özel işletme tarafından feshedilen çalışanların 657 sayılı yasanın 4/c maddesi gereğince geçici bir şekilde istihdam edilmeleri hususunda belirlenen altı aylık süre koşulu ortadan kaldırılmıştır (RG, 21.07.2005: 25882).

4971 sayılı yasa aracılığıyla 4046 sayılı yasanın yedinci maddesine eklenen bazı kesimlerin özelleştirmeler sonucu hisse senedi gibi kıymetli evrakları elde etmesine yönelik yasaklar 23.01.2008 tarihli ve 5728 sayılı *Ceza Kanunlarına Uyum Amaçlı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* içerisinde 471. madde kapsamında ele alınmış ve bu yasaklara aykırı hareket eden kesimlere altı aydan iki yıla kadar hapis ve 10.000 güne kadar adli para cezası verilebileceği ifade edilmiştir. Yine aynı madde aracılığıyla 4046 sayılı yasanın yedinci maddesinin üçüncü fıkrasına eklenen bir ifadeyle ÖİB ile özelleştirme programı kapsamına alınan kuruluşlar içerisinde çalışan personel ve sözleşmeli olarak çalıştırılan personelin görevleriyle bağlantılı olarak işledikleri suçlardan dolayı kamu görevlisi sayıldığı ve bu personelin özelleştirme uygulamaları sonucu elde edilen paralar ve para hükmündeki evrak ve senetlere ya da mevcutlara karşı işledikleri suçlar ile bilanço, tutanak, rapor vb. her türden belge ve defterler üzerinde işledikleri suçlara yönelik Türk Ceza Kanunu'nun ilgili hükümlerinin uygulanmasına karar verilmiştir (RG, 08.02.2008: 26781).

31.03.2011 tarihli ve 6217 sayılı *Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* adlı yasanın 31. maddesi

içerisinde yer alan dört numaralı geçici maddede; 31.12.2011 tarihine kadar olan ve 19.12.2010 tarihinden önce 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu kapsamında özelleştirme programına dahil edilen kamu kuruluşlarından, özelleştirme kapsamından çıkartılmış olsalar bile sermayelerindeki kamu payı % 50'lik dilimin altına düşen ve hisse senetleri İMKB üzerinde işlem gören kuruluşlar ve bu kuruluşlara bağlı şirketler hakkında 6085 sayılı Sayıştay Kanunu hükümlerinin uygulanması engellenmiştir (RG, 14.04.2011: 27905).

26.04.2012 tarihli ve 6300 sayılı *Bazı Kanunlar ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilatı ve Görevleri Hakkında KHK'da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* adlı yasanın 10. maddesi içerisinde yer alan beş numaralı ek maddede; doğal afetler sonucunda zarar gören çiftçi kesimlerin özelleştirme kapsam ve programı dahilindeki Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye olan borçlarının vade farkı alınmaksızın ertelenmesi veya vadelenilmesiyle birlikte özelleştirme uygulamaları sonucunda ilgili kuruluşların devir ve teslim işlemlerinin tamamlanması sonrasında özelleştirme işlemlerinin bütün sonuçlarıyla birlikte gerçekleştirilmiş olması ve gerek üretim, yatırım, modernizasyon, istihdam gerekse de bu kavramlara bağlı her türlü hukuki, ticari ve mali tasarruflarda bulunması dolayısıyla ortaya çıkabilecek fiili imkansızlıklar karşısında geri dönüşü olmayacak bir yapıyla karşılaşılması halinde ilgili yargı kararlarının uygulanmasına yönelik olarak Bakanlar Kurulu, yapılabilecek iş ve işlemler konusunda karar alma yetkisiyle donatılmıştır (RG, 10.05.2012: 28288).

29.06.2012 tarihli ve 6338 sayılı *Bütçe Kanunları İçerisinde Yer Alan Hükümlere Yönelik Kanun ve KHK'lar Eklenmesine Dair Kanun* adlı yasanın sekizinci maddesi kapsamında 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu'nun 10. Maddesinin üçüncü fıkrasıyla özelleştirme fonunda yer alan nakit fazlasının ilgili fon hesabı tarafından Hazine İç Ödemeler Muhasebe Birimi hesaplarına aktarımı sağlanmış ve genel bütçenin B işaretli cetveline gelir olarak kaydedilmiştir. Özelleştirme Fonu'ndan diğer herhangi bir fona aktarım yapılması ise yasaklanmıştır. Yine aynı yasanın 17. maddesi kapsamında 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu'nun ikinci maddesinin ilk fıkrasının c bendinde geçen "özelleştirme gelirlerinin, genel bütçe harcamaları ve yatırımlarında kullanılmaması" ifadesi ise mülga edilmiştir (RG, 11.07.2012: 28350).

10.09.2014 tarihli ve 6552 sayılı *İş Kanunu ile Bazı Kanun ve KHK'larda Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun* adlı

yasanın 109. maddesi içerisinde geçen ve 26 numaralı geçici madde olarak ifade edilen metinde, maddenin yayımlanma tarihi başlangıç kabul edilerek devir ve teslim işlemlerinin tamamlanmasının üzerinden beş yıl geçen ve özelleştirilmeleri konusunda verilmiş olan yargı kararları dahilinde sözleşmelerinde belirtilen ifadeler dışında ilgili kurum ve kuruluşların geri alınmasına yönelik herhangi bir işlemin gerçekleştirilemeyeceği dile getirilmiştir (RG, 11.09.2014: 29116).

18.06.2017 tarihli ve 7033 sayılı *Sanayinin Geliştirilmesi ve Üretimin Desteklenmesi Amacıyla Bazı Kanun ve KHK'larda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* adlı yasanın 37. maddesi kapsamında yer alan ve 28 numaralı geçici madde içerisinde geçen özelleştirme kapsam ve programında yer alan kuruluşlardan 4046 sayılı yasanın 20. maddesinin a bendi gereği tasfiyesiz infisah suretiyle birleştirilenlerle, hem halen bünyelerinde çalışmaya devam eden hem de daha öncesinde istifa, emeklilik, iş akdinin sonlandırılması, ölüm gibi nedenlerden dolayı ayrılmış olan çalışan kesimlerin bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten önceki dönemlerinde aylık ve ücretlerinden kesilme olmamakla beraber, ilgili yargı kararına istinaden kuruluşlar tarafından ödenmiş ya da ödenecek olan sendika üyelik aidatları ve faizinden doğabilecek alacak tutarları ile yargılamaya yönelik her türlü giderin ilgili kesimlere rücu edilmesinden vazgeçilmiştir (RG, 01.07.2017: 30111).

Özelleştirme politikalarına yönelik yasal mevzuatın tarihsel bir perspektif etrafında irdelenmesinin ardından bu doğrultuda Türkiye'de özelleştirme hareketlerinin uygulama bazında nasıl ilerlediğine gerek KİT'ler gerekse tarımsal faaliyetler üzerinden bakmak ve bu politikaların istihdam üzerindeki etkilerini irdelemek gerekmektedir.

2.1.3. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları ve Sonuçları

Türkiye'de kamu işletmelerinin idare ediniminden genel itibariyle istenilen sonuçların alınamaması ve bütçede yarattığı gediklerin giderek büyümesinden kaynaklı olarak KİT'lerde iyileştirmeye gidilmesi ve KİT'lerin verimli ve etkin bir şekilde işletilebilmesi adına pek çok çalışmada bulunulmuştur. KİT'lere yönelik yeniden yapılandırma süreçlerinden pozitif sonuçların elde edilemediği düşüncesi, Türkiye'de 1980 sonrası ihracata dayalı yeni bir büyüme modeli içerisinde neo-liberal iktisadi akımların dünya geneline küreselleşme dalgasıyla yayılmaya başlamasıyla birlikte kamunun iktisadi yaşamdan giderek çekildiği, faaliyetlerini özel sektöre bıraktığı ve

kamu işletmelerinin özelleştirilmeye başlandığı bir dönemin ana temasını oluşturmuştur (Doğan, 1993: 156).

2.1.3.1. Türkiye’de KİT’lerin Özelleştirilmesi

Türkiye’de 1980 sonrası süreçte özelleştirme uygulamaları, özelleştirmelere yönelik ilk yasal düzenlemelerin yer aldığı 3291 sayılı yasanın öncesinde başlamış ve 1984 tarihli 2983 sayılı “Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun” adlı yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte; gelir ortaklığı senedi, işletme hakkı ve KİT’lere yönelik hisse senetlerinin satışı yöntemleriyle Boğaziçi Köprüsü, Keban ve Oymapınar Barajlarının gelir ortaklığı senetlerinin satılması Türkiye’deki ilk özelleştirme uygulamaları olmuştur. 1984 tarihli 233 sayılı KHK ile birlikte KİT ve bağlı iştiraklerin özelleştirilmesine yönelik yetkinin Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu’na verilmesi sonrası; 1985 yılının Ocak ayında kurul aldığı bir kararla Sümerbank’a ait olan Iğdır Pamuk Entegre Tesisi, İspir Ayakkabı Üretim Tesisi, Tortum Yünlü Sanayi Tesisi ile TSEK ve YEMSAN ortaklığına ait Bingöl Yem Besicilik A.Ş. işletmesini özel sektöre devretmiştir. Bunun yanı sıra; 1986 tarihinde Kars Süt ve Mamulleri İşletmeleri Müessesinin işletme hakları dokuz yıllığına özel sektöre devredilmiştir (Petrol-İş, 1989: 24).

1985 tarihinden itibaren 272 kuruluş içerisindeki kamu hisseleri, 2332 taşınmaz mal, 10 otoyol, iki boğaz köprüsü, 146 tesis, yedi liman, şans oyunlarının lisans hakkı ve araç muayene istasyonları özelleştirme kapsamına alınmış, 54 kuruluş içerisindeki kamu payı ilerleyen süreçlerde kapsamdan çıkarılmak, tasfiye edilmek ya da kapsamda yer almayan başka kuruluşlarla birleştirilmek yoluyla tüzel kişiliği sona erdirilerek devir işlemi gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme uygulamalarının başlangıç tarihi olarak görülebilecek olan 1985 yılından 2017 tarihine kadar geçen 32 yıllık süreçte kapsam dahilindeki kamu kuruluşlarının yarısından fazlasının özelleştirme işlemleri tamamlanmıştır. Bu kuruluşlar içerisinde; önceden ÇİTOSAN’a bağlı ortaklıklar statüsünde faaliyet halinde olan çimento fabrikalarının dışında yer alan kuruluşların büyük bir kısmı varlık ya da kamunun azınlık hisselerine sahip olduğu iştiraklerden oluşmaktadır. Günümüz itibarıyla; SEK ve YEM Sanayii, ÇİTOSAN, TESTAŞ ve ORÜS’e bağlı tüm üretim birimleri özelleştirilmiş ve devlet tüm bu üretim sahalarındaki işletmelerden çekilmiştir. YEM Sanayii A.Ş. ve SEK Süt Ürünleri A.Ş. Kasım 1997

tarihinde, ÇİTOSAN ve TESTAŞ ise Temmuz 1999 tarihinde tüzel kişilikleri Ticaret Sicilinden silinerek söz konusu şirketler EBK Et ve Balık Ürünleri A.Ş. bünyesi altında birleştirilerek tasfiye işlemi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında; yedi giyim tesisine ve 34 gayrimenkule sahip olan KÖYTEKS Yatırım Holding A.Ş. de, Aralık 1998 tarihinde Sümer Holding A.Ş. bünyesinde birleştirilerek tasfiye edilmiştir. Yine ORÜS Orman Ürünleri A.Ş. bünyesinde yer alan 21 işletme özelleştirilirken kalan iki işletme ise SEKA'ya devredilerek ilgili kuruluş Mart 2000 tarihi itibarıyla tasfiye edilmiştir. Diğer taraftan; İSDEMİR, 31 Ocak 2002 tarihli imzalanan bir devir sözleşmesiyle tüm varlıklarıyla birlikte ERDEMİR'e devredilerek tüzel kişiliğine son verilirken ÇELBOR A.Ş. içerisinde yer alan ve % 100 oranındaki hisselerin tamamı da 31 Mayıs 2002 tarihinde yine ERDEMİR'e devredilmiştir. Türkiye Gemi Sanayii A.Ş. ise; Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. kapsamı altına alınarak Mayıs 2002 tarihinde tüzel kişiliği sona erdirilmiştir. DİTAŞ Deniz İşletmeciliği A.Ş. içerisinde yer alan hisselerin % 50.98 oranındaki hisselerin tamamı 21 Kasım 2002 tarihinde TÜPRAŞ'a devredilirken; TURBAN Turizm A.Ş., Türkiye Ziraat Donatım A.Ş. ve TÛMOSAN Türk Motor Sanayii A.Ş. 7 Şubat 2003 tarihinde, Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş. (SEKA) ile Türkiye Gübre Sanayii A.Ş. (TÛGSAŞ) ise 19 Eylül 2005 tarihinde Sümer Holding A.Ş. bünyesinde birleştirilerek tüzel kişilikleri sonlandırılmıştır. 29 Ocak 2008 tarihinde ise; Türkiye Demir Çelik İşletmeleri A.Ş., Sümer Holding A.Ş. bünyesi altında birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirilmiştir. Yine benzer şekilde; TTA Gayrimenkul A.Ş. de 21 Ekim 2016 tarihinde Sümer Holding A.Ş. ile birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirilmiştir (ÖİB, 2017: 8-9).

KARDEMİR'in özelleştirilmesiyle birlikte ilk defa Türkiye'de yöre halkı, sanayici ve çalışanlara yönelik bedelsiz devir yoluyla gider tasarrufuna yönelik bir halka arz uygulaması gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan; NETAŞ ve TOFAŞ bünyesinde yer alan kamu hisseleri ilk defa uluslararası piyasalar içerisinde halka arz edilmiş ve böylece İMKB'nin yabancı borsalarla entegrasyonunun gerçekleştirilmesinde belirgin bir adım atılmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren pek çok şirkete ait kamu hisseleri kısıtlı bir şekilde de olsa halka arz edilmiş ve hisse senetlerinin kurumsallaşması ve sermayenin tabana yayılımının sağlanması hususunda bir başlangıç noktası teşkil etmiştir. 1998 tarihinde Türkiye İş Bankası'na ait kamu hisseleri, 2000 tarihinde ise; TÜPRAŞ hisselerinin büyük bir bölümünün halka arz edilmesiyle birlikte o döneme ait

yurtiçi ve yurtdışı piyasalardaki en büyük halka arz deneyimlerinden biri gerçekleştirilmiştir. Sümerbank, Denizbank, Etibank ve Anadolubank'ın özelleştirilmesiyle birlikte kamu bankalarının özelleştirilmesine yönelik ilk atılımlar gerçekleştirilmiştir. Deniz Nakliyatı T.A.Ş.'nin özelleştirilmesiyle, TDİ'nin İzmir Körfez Hattı ile Şehir İçi Yolcu ve Araç Taşımacılığı'nın da devredilmesi sonucu devlet, deniz taşımacılığında da çekilmeye başlamıştır. 2000 yılında POAŞ'ın % 51 oranındaki hisselerinin blok satış yöntemiyle özelleştirilmesi sonucu Türkiye'deki en belirgin özelleştirme uygulamalarından birisi gerçekleştirilerek 2002 tarihinde kalan kamu hisselerinin İMKB'de satılmasıyla birlikte POAŞ bünyesinde yer alan kamu hisselerinin tamamı özelleştirilmiştir. Yine bu süreç zarfında kamunun; turizm, tekstil ve hayvancılık sektörleri içerisinde yer alan işletmelerinin yaklaşık % 90'lık bir kısmı da tamamıyla özelleştirilmiştir. Günümüz itibariyle özelleştirme kapsam ve programı içerisinde yer alan 17 kuruluş bulunmakta ve bu kuruluşların yalnızca sekiz tanesinde % 50'lik bir oranın üzerinde kamu payı yer almaktadır. Bunun yanında; özelleştirme kapsamında 938 taşınmaz, 40 tesis, 10 otoyol ve iki boğaz köprüsü bulunmaktadır (ÖİB, 2017: 9-10).

1986 tarihinden itibaren ivme kazanan ve bütünüyle kamuya ait ya da kamu iştiraki olan kuruluşlardaki kamu paylarının özelleştirme kapsamına alınması amacıyla yürütülen program içerisinde ÖİB tarafından 2017 yılı itibariyle 217 kuruluş içerisinde hisse senedi veya varlık satış işlemi gerçekleştirilmiş ve bu kuruluşlar içerisinden 208 tanesinde kamu payı kalmamıştır. 1986 tarihinden 2017 yılına kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 68,4 milyar dolar düzeyindeyken; bir bölümü vadeli ve döviz üzerinden gerçekleştirilen bu hisse senedi veya varlık satış işlemlerinden Şubat 2017 dönemi itibariyle 64,6 milyar dolar net giriş sağlanmıştır. Özelleştirme kapsamında yer alan kuruluşlar içerisinden elde edilen 4,9 milyar dolar temettü geliri ve 1,7 milyar dolar diğer kaynaklarla birlikte 1985 – Şubat 2017 dönemi toplam gelir kaynağı 71,2 milyar dolar seviyesine ulaşmaktadır. Yine aynı dönem içerisinde özelleştirme uygulamaları kapsamında 68,2 milyar dolar seviyesinde kullanım gerçekleştirilmiş ve özelleştirme uygulamalarına yönelik bu kullanımların % 98'lik bölümü, özelleştirme kapsamındaki kuruluşlara sermaye iştirakinin sağlanması, kredi borçları ve personel ödemeleri, özelleştirme bonoları ve Hazine'ye aktarıma ilişkin ödenen tutarlardan oluşmaktadır (ÖİB, 2017: 10-11).

Gözlemlendiği üzere; Türkiye’de özelleştirme gelirlerinin belirgin bir kısmı Hazine’ye aktarılarak, Hazine’nin kısa dönemlik nakit problemlerini aşmak amacıyla kullanılmaktadır. Lakin özelleştirme gelirlerinin devletin mal varlıklarının satışından elde edilmesi ve bu satışlarda büyük çoğunlukla blok satış yönteminin uygulanması eksilen kamu varlığının yerine yenilerinin konulamamasına yol açmaktadır. Özelleştirmeler sonucunda elde edilen gelirlerin kamu yatırımları yerine kamunun cari harcamaları için kullanılıyor olması Türkiye’deki özelleştirme uygulamalarının kamu kaynaklarına katkı sağlayamadığını ortaya koymaktadır.

2.1.3.2. Türkiye Tarımında Özelleştirme Uygulamaları

Türkiye’de temelde hem tarımsal girdi sağlamak hem de tarım üretimini veya üretilen tarım ürünlerinin işlenmesi sürecinde yer alan çok sayıda KİT bulunmaktaydı. Bu KİT’ler nüfusun ortalama % 40’lık bir kısmını bizatihi ilgilendiren, toplumun genelinin gıda ihtiyacını karşılayan ve toplam istihdam üzerinde önemli bir paya sahip olan tarım sektörü içerisinde yer almaktaydı. Bu açıdan; ilgili tarımsal üretimin işlenmesi sürecinde yer alan KİT’lerin özelleştirilmesiyle birlikte ortaya çıkan neo-liberal tarım düzeninden en fazla etkilenen kesimler tarım sektörü içerisinde yer alan çalışanlar ve özellikle de çiftçiler olmuşlardır.

1980 öncesi iktisadi politikalar düzleminde devlet, tarım sektörünün yönetiminde; üreticiye temel girdi sağlamak, tarımsal krediler oluşturmak ve onlardan destekleyici ürün alımında bulunmak gibi birtakım işlevleri yürütmekteydi. Devlet; TİGEM, TÜGSAŞ, İGSAŞ, TZDK ve YEMSAN gibi kurumlar aracılığıyla girdi üretiminde bulunurken; TZDK, TKKMB ve TŞFAŞ aracılığıyla girdilerin üreticiye dağıtımını da üstlenmiş; TCZB ve TKKMB kanalıyla üreticilere uygun koşullarda kredi sağlamış; TMO, ÇAYKUR, TEKEL, TŞFAŞ, TSKB, SEK, EBK gibi kamu kuruluşları aracılığıyla da belirli ürünler adına piyasaya alıcı pozisyonunda girerek, bu ürünleri işleyerek ya da doğrudan depolamasını gerçekleştirerek veya satımını gerçekleştirerek tarımsal üretime destek vermiştir. 1980’li yılların başından itibaren uygulanmaya başlanan ve yoğun bir ideolojik propagandayla beslenen özelleştirme süreci, zaman içerisinde tarımsal KİT’leri hızla yok etmiş ve bu süreç ülke içi gereksinimler nedeniyle oluşan bir dönemi ifade etmenin aksine DTÖ, IMF ve DB tarafından kredi sağlanması karşılığında gündeme getirilen ve borçlanmanın karşısında bir dayatma formülü olarak

sunulan *Tarım Reformu*'nun gerekliliklerinden birisi olarak dikkatleri çekmiştir (Suiçmez, 2002: 89).

2001 krizi sonrası “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” kapsamında IMF ve DB tarafından reçete olarak sunulan yapısal uyum programlarına dayalı yeniden yapılanma sürecinin en belirgin etkilerinin görüldüğü alan olan tarım sektöründe yaşanan sorunlara yönelik olarak ortaya çıkarılan Tarım Reformu'nun önerileri; tarımsal üretim girdisi sağlayan, pazarlayan ve üretimde bulunan tüm KİT'lerin özelleştirilmesi suretiyle bu alanın özel yerli ve yabancı sektöre açılması, tarımsal desteklerin ortadan kaldırılarak doğrudan gelir sistemine geçilmesi, toprakların ve su kaynaklarının özelleştirilmesi, tarımsal birliklerin özerkleştirilmesi, tarımsal kredilerin oransal olarak sınırlandırılması, kredi faizlerinin yükseltilmesi ve tarım kesimine özel olarak sağlanan kredi olanaklarının ortadan kaldırılması, tütün, çay ve şeker üzerindeki kamu tekeline son verilmesi, sözleşmeli üreticilik modelinin yaygınlaştırılmasıyla birlikte tarım üreticilerinin taşeronlaştırılması ve tarım ürünlerine ait borsalar oluşturulması, verimliliği arttırmaya dönük ve sağlıklı üretime yönelik kamu destekli tarımsal modelden vazgeçilmesidir (Suiçmez, 2002: 91-92).

Bu politikalar doğrultusunda özelleştirme uygulamaları sonucunda tasfiye edilen ya da giderek işlevsiz kılınan kurumlar; girdi sağlama ve dağıtıcısı olan TZDK (2003 yılında özelleştirme süreci tamamlanmıştır), yem sanayii dağıtıcısı YEMSAN (1997 yılında özelleştirme süreci tamamlanmıştır), gübre sektörü dağıtıcısı TÜGSAŞ (2005 yılında özelleştirme süreci tamamlanmıştır), süt ve süt ürünleri üreticisi SEK (1997 yılında özelleştirme süreci tamamlanmıştır), et ve et ürünleri üreticisi EBK (1995-2004 arası dönemde 17 et kombinası ve iki soğuk hava deposu özelleştirilmiş, beş et kombinası devredilmiş ve bir fabrika ve iki et kombinası ise kapatılmış, 2005 yılında yeniden eski statüsüne dönüştürülerek 11 et kombinası bir tavuk kombinası ve bir soğuk hava deposuyla varlığını sürdürmüştü ve 2013 yılında adı Et ve Süt Kurumu [ESK] olarak değiştirilmiştir), tohum dağıtıcısı TİGEM (iktisadi devlet teşekkülü olarak varlığını sürdürmekle birlikte tarım üreticilerine yönelik tohum politikaları uluslararası tarım tekellerinin inisiyatifi doğrultusunda ilerlemektedir), tütün, tütün mamulleri, tuz ve alkol üreticisi TEKEL (2008 yılında özelleştirme süreci tamamlanmıştır), şeker üreticisi TŞFAŞ (Şubat 2018 itibarıyla 14 adet kamuya ait şeker fabrikası satışa çıkarılmış ve özelleştirme süreci devam etmektedir), hububat tarımı ve depolayıcısı TMO (iktisadi

devlet teşekkülü olarak varlığını sürdürmekle birlikte tarım üreticilerine yönelik destekleri oransal olarak giderek azalmaktadır), çay üreticisi ÇAYKUR (2017 yılında Varlık Fonu'na devredilmiştir), tarım piyasalarının düzenleyici kurumu olan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri (2000 yılında çıkarılan 4572 sayılı yasayla birlikte ilgili kooperatif ve birliklerin özerk bir statüye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır), tarımsal kredi sağlayıcıları Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri (Kasım 2000 tarihinde kabul edilen 4603 sayılı yasayla anonim şirket haline gelen Ziraat Bankası'nın zamanla tarım üreticilerine sağladığı kredi oranlarında düşüşler gözlenirken; 1995 yılında özerk bir yapı halini alan Tarım Kredi Kooperatifleri ise Ziraat Bankası'nın bu yapısal dönüşümü sonrasında giderek etkisizleşmiştir) şeklindedir (Suiçmez, 2002: 93).

2.1.3.3. Türkiye'deki Özelleştirme Uygulamalarının İstihdama Etkileri

Özelleştirme politikaları sonucunda çalışan kesimlerin hemen hemen tüm ülkelerde ve sektörler içerisinde yaşadığı en belirgin sorunsal işten çıkarılarak istihdam dışı kalma problemi olmuştur. Türkiye'de özelleştirme politikalarının yasal zeminle birlikte giderek belirginleşmeye başladığı 1984 yılından itibaren istihdamda gözlemlenen daralmaların ilk emarelerini ÇİTOSAN'a ait işyerlerinde gözlemlemek mümkündür. 1984 yılından ÇİTOSAN'ın özelleştirilmeye başlandığı 1989 tarihine kadar geçen beş yıllık süre diliminde bizatihi kamu tarafından özelleştirme öncesi istihdam oranı % 20 seviyesinde azaltılmıştır (Lordoğlu ve Müftüoğlu, 1994: 131).

Yine benzer şekilde özelleştirme kapsamına alınan USAŞ'ta özelleştirme politikaları sonrası çalışanların sayısında % 35 oranında bir azalma görülmüştür. Özelleştirilen beş çimento şirketi içerisinde toplam çalışanların % 56'lık oranı işten çıkarılırken, YEMSAN'a ait 14 fabrikada çalışan 1476 kişiden 419'u özelleştirme sürecinin gerçekleşmeye başladığı ilk bir aylık süreç içerisinde istihdam dışına itilmiştir (Alper, 1994: 102).

1996 tarihinde üç yıl üretim yapılması şartıyla satımı gerçekleştirilen sekiz adet ORÜS işletmesi içerisinde ilk bir yılın sonunda istihdam oranı % 66-70 bandında azalma göstermiştir. Yine; 1996 yılında üç yıl üretim yapılması şartıyla özelleştirilme süreci gerçekleşen yedi adet Sümer Holding'e ait işletme içerisinde çalışan sayısı % 36 oranında azalmıştır. Blok satış yöntemiyle özelleştirme süreci gerçekleşen 22 adet çimento fabrikası içerisinde özelleştirmeler öncesi toplam 6737 işçi istihdam edilirken,

1997 tarihinde gerçekleşen özelleştirmeler sonrasında istihdam edilen işçi sayısı 3226'ya düşürülmüştür. 1995 tarihinde özelleştirilen EBK'ya ait olan 10 adet et kombinasında çalışan personel sayısı 1997 tarihindeki sayım itibariyle 817 çalışandan 443 kişiye azalmıştır. Yine 1993-1998 arası dönemde özelleştirme süreci gerçekleştirilen SEK'e ait 28 adet işletmenin 19 tanesi özelleştirilirken çalışan personel sayısı 1999 tarihi itibariyle 442 çalışandan 144 kişiye azalmıştır. 3 Eylül 2001 tarihinde TÜPRAŞ ile PETKİM arasında imzalanan protokol sonrası PETKİM'e ait Yarımca'daki kompleks Kasım 2001 itibariyle devredilmiş ve akabinde 465 işçi emekliye sevk edilmiştir (Petrol-İş, 2003: 52).

Tablo 2.2. Özelleştirmelerin İşsizlik Üzerindeki Etkileri

KİT	Özelleştirme Öncesi İşçi Sayısı	Özelleştirme Sonrası İşçi Sayısı	İşten Atılma Oranı (%)
EBK	867	176	79,7
SEK	442	144	67,4
ÇİTOSAN	5400	2372	56,6
ORÜS	1068	306	71,3
SÜMERBANK	2965	1495	39,5

Kaynak: <https://www.evrensel.net/haber/118083/ozellestirme-uretimi-cokertti>, 30.09.1999, [Erişim Tarihi: 01.03.2018] tarihli haberden tablolaştırılmıştır.

KİT'lere yönelik özelleştirme politikaları sonrası istihdam azalışlarının yanı sıra istihdamın statüsünde de süreç içerisinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Politik tercihler gerekçe sunularak ihtiyacından fazla personel alımı gerçekleştirdiğine dair eleştirilere tabii tutulan KİT'ler üst yönetimlerinin oluşum süreçlerinde politik yandaşlıkla suçlanırken, kamu işletmelerinin istihdam kaynaklarının bu şekilde çarçur edildiği tartışmaları bir taraftan gizli işsizlik söylemini ortaya koyarken diğer taraftan da özel sektör tarafından bu kurumların daha iyi işletilebileceği tartışmalarını giderek büyütülmüştür (TÜSİAD, 1992: 27).

Tablo 2.3. KİT'lerde ve Özelleştirme Programındaki Kuruluşlarda Yer Alan İstihdam Sayıları (1985-2017)⁶

Yıllar	Memur ⁷	Sözleşmeli ⁸	Kapsam İçi İşçi ⁹	Kapsam Dışı İşçi ¹⁰	Geçici İşçi ¹¹	Genel Toplam ¹²	Kuruluş Sayısı
1985	187.276	4.159	385.547	-	76.084	653.066	48
1986	173.590	21.087	383.781	-	87.393	665.851	49
1987	123.537	80.384	350.789	29.237	76.884	660.831	53
1988	78.652	132.421	331.877	38.493	73.131	654.574	51
1989	39.106	173.833	337.960	19.820	67.679	638.398	47
1990	27.074	185.083	349.053	8.810	73.038	643.058	49
1991	16.251	192.965	332.970	17.760	70.667	630.613	49
1992	14.212	188.858	324.104	7.377	77.657	612.208	49
1993	16.428	188.880	307.599	7.362	78.975	599.244	49
1994	15.067	178.730	276.661	7.392	77.261	555.111	51
1995	13.085	165.074	231.812	6.782	79.599	496.352	50

⁶ İlgili kuruluşlar; Hazine Portföyü (233 sayılı KHK kapsamında yer alan KİT'ler) ve Özelleştirme Portföyü (4046 sayılı Kanuna tabii ve sermayesinin % 50'den fazlasının kamuya ait olduğu işletmeciler kuruluşlar) içerisinde yer alan KİT'lerden oluşmaktadır.

⁷ 657 sayılı Kanuna tabii ve 399 sayılı KHK'nın I sayılı cetvelinde yer alan personeli ifade eder.

⁸ 399 sayılı KHK'nın II sayılı cetvelinde yer alan personeli ifade eder.

⁹ 4857 sayılı İş Kanunu'na tabii olan ve toplu iş sözleşmesi yapma hakkı bulunan personeli ifade eder.

¹⁰ 4857 sayılı İş Kanunu'na tabii olan ve toplu iş sözleşmesi yapma hakkı bulunmayan personeli ifade eder.

¹¹ 4857 sayılı İş Kanunu'na tabii olan ve azami 179 gün çalışan personeli ifade eder.

¹² Bazı yıllar içerisinde sayılarda gözlemlenen belirgin değişiklikler; Hazine ve Özelleştirme portföyündeki karşılıklı geçişlere ve özelleştirmelere bağlı olarak açıklanabilmektedir. 2012 ve 2013 yılları arasındaki önemli değişimin nedeni olarak; PTT'nin Hazine Portföyünden çıkarılması görülmektedir.

Tablo 2.3.'ün Devamı...

Yıllar	Memur	Sözleşmeli	Kapsam İçi İşçi	Kapsam Dışı İşçi	Geçici İşçi	Genel Toplam	Kuruluş Sayısı
1996	12.955	162.484	223.131	6.778	81.321	486.669	58
1997	12.041	163.650	204.165	6.758	80.151	466.765	47
1998	11.667	164.537	195.206	6.979	78.705	457.094	48
1999	11.169	162.806	182.147	8.718	84.316	449.156	46
2000	10.329	141.801	182.793	16.891	82.841	434.655	41
2001	10.064	134.286	207.434	17.713	51.382	420.879	47
2002	9.629	128.447	190.098	15.279	40.651	384.104	42
2003	9.083	120.691	188.242	17.549	25.529	361.094	45
2004	7.898	108.029	166.417	17.855	29.511	329.710	36
2005	7.012	86.870	119.900	4.033	29.447	247.262	32
2006	6.731	85.016	104.873	3.261	25.879	225.760	31
2007	7.013	84.356	114.115	3.393	14.139	223.016	30
2008	6.849	82.098	110.353	2.932	7.704	209.936	29
2009	6.570	81.299	103.427	3.652	7.574	202.522	29
2010	6.307	78.813	90.241	2.950	7.826	186.137	28
2011	6.017	76.067	82.032	3.102	6.709	173.927	27
2012	6.041	75.901	77.104	3.276	5.777	168.098	27
2013	4.798	47.666	69.406	3.448	5.891	131.210	26
2014	4.555	45.629	62.597	3.631	5.365	121.777	26
2015	4.431	46.118	59.031	3.758	6.114	119.452	26
2016	4.347	45.639	55.418	3.894	5.883	115.181	26

Tablo 2.3.'ün Devamı...

Yıllar	Memur	Sözleşmeli	Kapsam İçi İşçi	Kapsam Dışı İşçi	Geçici İşçi	Genel Toplam	Kuruluş Sayısı
2017Ç1	4.104	44.886	52.420	3.608	1.820	106.838	26
2017Ç2	4.057	44.802	52.332	3.583	9.396	114.170	26
2017Ç3	4.014	44.136	50.992	3.480	7.583	110.205	26

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Kamu Sermayeler Kuruluş ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (Son Güncelleme Tarihi: 31.12.2017), <https://www.hazine.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-isletmeler-istatistikleri> [Erişim Tarihi: 01.03.2018]

Özelleştirme uygulamalarının ilk oluşumlarının yaşandığı 1985 yılından 2017 yılına kadar geçen 32 yıllık süreç içerisinde; KİT'ler içerisinde birtakım çalışan statüleri oluşturulmuş ve bu statüler üzerinden farklılaştırılan tüm çalışan kesimler arasında giderek zayıflayan dayanışma ağlarının da etkisiyle kazanılmış birçok sosyal ve toplumsal haklarda önemli gerilemeler yaşanmıştır. 657 sayılı Kanuna tabii olan ve iş güvencesi kapsamında yer alan memurlar, KİT'ler içerisinde 1985 tarihinde yaklaşık 187 bin personelden oluşurken, 2017 itibariyle bu sayı 4 bin civarına düşmüştür. Diğer taraftan; 1985 tarihi itibariyle ortalama 4 bin civarında olan sözleşmeli personel sayısı ise; 1990'ların başında 190 binin üzerine çıkmış lakin periyodik azalmalarla birlikte 2017 itibariyle 44 bin seviyesine düşüş göstermiştir. Bu durum; iş güvencesinde ortaya çıkan hak kayıplarıyla birlikte memur kesiminin giderek azaldığı, yaş haddine ulaşanların emekli olduğu, sözleşmeli çalışanların özellikle 1990'lı yıllara kadar hızlı bir artış gösterip sonrasında KİT'lerde görülen genel personel azalışlarıyla doğru orantılı bir şekilde azalma trendine girdiğini göstermektedir.

4857 sayılı İş Kanunu'na tabii olan ve toplu iş sözleşmesi yapma yetkisini elinde bulduran kapsam içi işçi sayısı 1985 yılı itibariyle 385 bin dolaylarında iken, 2017 itibariyle 52 bin bandına gerilemiştir. Diğer taraftan; 4857 sayılı İş Kanunu'na tabii olan lakin toplu iş sözleşmesi yapabilme yetisinden mahrum bırakılan kapsam dışı işçiler ise; 1987 tarihinde 30 bin dolaylarında iken; dönem içerisinde kimi zaman artış ya da azalışlarla karşılaşsa da 2008 yılında itibaren genel bir düşüş trendine girmiş ve 2017 yılı itibariyle ortalama 3 bin civarında çalışan kapsam dışı statüde çalışmaya devam etmektedir. Yine 4857 sayılı yasaya tabii olan ve sene içerisinde 179 gün çalışan geçici işçiler ise; 1985-2000 arası dönemde ortalama 76 bin ile 82 bin arası bir çalışan

kesimini temsil etmiş lakin KİT'lerde görülen genel personel azaltma eğilimi, geçici işçiler adına da geçerli olmuş, 2008 yılında itibaren genel bir düşüş trendine giren geçici işçi sayısı, 2017 yılı itibariyle ortalama 6 bin bandına düşmüştür.

1985-2017 tarihleri arasındaki toplam istihdam edilen personel sayılarına bakıldığında 1985-1987 arasındaki iki yıllık dilim haricinde genelde düzenli bir azalma eğilimi gözlemlenmiştir. 1987 yılında 660 bin personel ile ele alınan dönem içerisindeki personel sayısının en yüksek olduğu yılın yaşandığı KİT'lerde personel sayısı periyodik olarak gerileme göstererek 2017 yılı itibariyle 110 bin civarına kadar azalmıştır. Bu durum ortalama 30 yıllık bir periyotta KİT'lerde çalışan sayısının altı da bir seviyesine indiğini ve personel sayısının yaklaşık olarak % 83 oranında azaldığını göstermektedir.

Türkiye'de kamu işletmeleri bünyesinde yaşanan bu azalışların temel sebepleri; emekliye sevk edilen personelin yerine yeni personel alınmaması, emeklilik yaşına gelen personel sayısında gözlemlenen artışlar ve özelleştirmelere yönelik hızın giderek ivme kazanmasına paralel bir şekilde ilerlemiştir (Oyan, 1999: 161). Diğer taraftan; KİT'ler genelinde işçi ve memur statüsünde çalışanların sayısal olarak azalmasına rağmen; sözleşmeli personel statüsü kapsamında çalışan personel sayısında gözlemlenen dönemsel periyodik artışların en belirgin sebebi olarak; sendikasız, toplu sözleşme ve grev haklarından yoksun işçi çalıştırmaya yönelik özelleştirme ideolojisiyle birlikte ilerleyen bir düşünce yapısının etkin olduğu gözlemlenmektedir.

2.1.3.4. Türkiye'deki Özelleştirme Uygulamaları Sonucunda İşsiz Kalan Kesimlere Yönelik Geliştirilen Meslek Edindirme Uygulamaları

Türkiye'de özelleştirme uygulamaları sonucunda çalışan kesimlerin istihdam süreçleri içerisinde yaşadıkları negatif durumların giderilebilmesi ya da en azından asgari bir seviyeye indirilebilmesi amacıyla 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu kapsamında Özelleştirme Fonu'ndan karşılanmak koşuluyla çalışanlara yeni bir iş bulma, meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitimi verilmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

4046 sayılı Özelleştirme Kanunu'nun 21.maddesine; 03.07.2005 tarihli ve 5398 sayılı yasanın yedinci maddesiyle eklenen ifade kapsamında özelleştirme kapsamına alınan kuruluşların (iştirakler hariç olmak üzere) özelleştirmeye hazırlanması, özelleştirilmesi, küçülmeye gitmesi veya faaliyetlerinin kısmı olarak ya da tamamıyla

durdurulması, süreli ya da süresiz kapatılması veya tasfiyesinin gerçekleştirilmesi halinde bu kuruluşlar içerisinde iş sözleşmesi kapsamında ücret karşılığı çalışanların tabii oldukları iş kanunları ve toplu iş sözleşmeleri gereğince hak kazandıkları tazminatlar dışında ek olarak *iş kaybı tazminatı* ödenmesi zorunlu kılınmış; diğer taraftan bu kesimlerin mesleklerinin geliştirilmesi, yeni bir meslek kapsamında yetiştirilmeleri veya yeni bir meslek edindirilmeleri doğrultusunda kendilerine sağlanacak eğitimlere yönelik giderlerin Özelleştirme Fonu tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. İş kaybı tazminatına yönelik ödeme süreçleri ve diğer hizmetler kapsamındaki işlemler Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmektedir (ÖUHK, 1994).

4046 sayılı Özelleştirme Kanunu'nun Geçici 13. maddesinde dile getirilen ifadeyle kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önceki süreçte özelleştirilen kuruluşlarda ilgili yasanın 21. maddesinde ifade edilen statü kapsamında çalışan personelden yine aynı madde içerisinde yer alan şartlar ya da nedenlerden dolayı iş sözleşmeleri sonlandırılan kesimler 4046 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 30 gün içerisinde Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) Genel Müdürlüğü'ne başvuruda bulunmaları halinde 21. madde esasında belirtilen meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitim hizmetlerinden yararlanabilmesi sağlanmaktadır (ÖUHK, 1994). Bu hüküm kapsamında; özelleştirme perspektifi içerisinde yer alan kamu işletmelerinde iş sözleşmeleri feshedilen personelin ilgili maddeden yararlanabilmesi için 30 günlük süre içerisinde İŞKUR'a başvuruda bulunması gerekmektedir.¹³

İş kaybı tazminatı tutarı, çalışanın fesih tarihindeki günlük net asgari ücretin iki katı olarak belirlenmiştir. Engelli personele (ilgili kanun kapsamındaki engellilik düzeyi 1, 2 ve 3. derece olabilir) ise; günlük asgari ücretin dört katı kadar iş kaybı tazminatı ödenmektedir. Bu kapsamda 550 güne kadar hizmeti olan için 90 gün, 1100 güne kadar hizmeti olanlar için 120 gün, 1650 güne kadar hizmeti olanlar için 180 gün ve 2200 güne kadar hizmeti olanlar için 240 günlük ücret tutarları, iş kaybı tazminatı adı altında ödenmektedir (<http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isarayan/issizliksigortasi.aspx>) [Erişim Tarihi: 02.03.2018]. İş kaybı tazminatı kapsamında 2002 yılından 2016 yılının Ekim ayı sonuna kadar geçen süre zarfında ÖİB tarafından aktarılan kaynaklarla birlikte yaklaşık

¹³ Anayasa Mahkemesi, özelleştirme uygulamaları kapsamında işsiz kalan kesimlere verilen iş kaybı tazminatına ilişkin 30 gün içerisinde başvuruyu zorunlu kılan hükmü 22.05.2014 tarihinde aldığı kararla iptal etmiş ve ilgili karar 17.09.2014 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

33 bin kişiye 218,7 milyon lira ödeme gerçekleştirilmiştir (<http://www.iskur.gov.tr/Haberler/tabid/495/ArticleID/666/ArtMID/1322/language/tr-TR/Default.aspx>) [Erişim Tarihi: 02.03.2018].

Özelleştirme uygulamaları sonucunda meydana gelebilecek işsizlik sorunsalını engelleyebilmek ve özelleştirme sürecinden negatif yönde etkilenebilecek birey, işletme ve bölgelere sağlanabilecek yardımlarla özelleştirmelerin olumsuz yönde oluşturabileceği etkilerin en az indirilebilmesini sağlayabilmek amacıyla 1994 tarihinde Hazine Müsteşarlığı ve Dünya Bankası arasında “Özelleştirme Uygulamaları Teknik Yardım ve Sosyal Güvenliği” adlı sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme kapsamında yer alan; İş Gücü Uyum Programı aktif bir işgücü programı hüviyetinde özelleştirmeler sonrası meydana gelebilecek işsizlik sorunsalını azaltmayı hedeflemiştir (Keser, 2007: 365). İş Gücü Uyum Projesi, 1994 yılının Temmuz ayında Hazine Müsteşarlığı'nın koordinatörlüğünde başlamış ve üç yıllık bir süreçte tamamlanmıştır. 100 milyon ABD doları bütçeye sahip olan projenin yalnızca 30 milyon ABD doları kullanılmıştır. Özelleştirme uygulamalarının hızlandırılmasını, şeffaf ve profesyonel bir şekilde ilerleyen özelleştirme süreçlerinin sağlanmasını, KİT'lerin yeniden yapılandırılmasını ve yaşanabilecek sosyal problemlerin etkilerinin zayıflatılmasını amaçlayan bu projeye ilişkin çok sayıda çalışma yapılmış lakin bu çalışmalar içerisinde hedeflenen amaçların genel itibariyle yerine getirilemediği gözlemlenmiştir (Mısırlı, 2004: 49; Baytan, 2009: 588).

2.1.3.4.1. Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP)

Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının sosyal ve iktisadi açıdan negatif olarak yansıyan etkilerini bertaraf edebilmek adına Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP) uygulamaya konulmuştur. Bu projenin en belirgin özelliği; özelleştirmeler sonucunda işlerini kaybedecek kesimlere yönelik olarak hazırlanan aktif işgücü piyasası politikalarıdır. Bu projenin hedefi kapsamında özelleştirme programları sonucunda işlerini kaybedecek kesimlere uygulanacak aktif işgücü piyasası politikalarının yürütüm süreci Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından üstlenilmiştir. Bu noktada; İŞKUR, özelleştirme süreci sonucunda işini kaybedenlere yönelik iş ve meslek danışmanlığı, işgücü yetiştirme programları ve toplum yararına yönelik olarak işleyen

geçici istihdam yaratıcı programları, KOSGEB ise; kendi işini kurmak isteyen kesimlere yönelik teknik yardımlardan ve küçük işletme geliştirme programlarından sorumlu olmuştur. Proje kapsamında bu iki kuruluş ilgili hizmetlerini bizzat kendi kuruluşları aracılığıyla değil, özel işletmeler ya da vakıflar aracılığıyla yürütmeyi hedeflemişlerdir. İlgili projenin hedef kitlesi ekonomik reform programlarından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen bireyler ya da bölgelerden oluşmuştur.

Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP), İş Gücü Uyum Projesi'ne benzerlik gösteren bir proje olarak Dünya Bankası ile imzalanan ikraz antlaşmasının 22.12.2000 tarih ve 24268 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış ve Yüksek Planlama Kurulu'nun 13.08.2001 tarih ve 2001/59 sayılı kararıyla proje kaynakları kullanımına izin verilmiştir. ÖİB, KOSGEB ve İŞKUR tarafından birlikte yürütülen bu proje; Aralık 2000 tarihinde uygulanmaya başlanmış ve projenin tamamlanması adına 2004 yılı sonu hedef olarak belirlenmiş ancak süre 2005 yılının sonuna kadar uzatılmıştır. (Keser, 2007: 366; Baytan, 2009: 588).

Kamu kuruluşlarının yeniden yapılandırılması sürecinde işini kaybeden işçilere yönelik geçici gelir desteği sağlayarak yoksulluğa düşülmesinin engellenmesi, özelleştirme ve ekonomik reform programından etkilenen çalışanların işgücü piyasasına hızlı bir şekilde dönüşlerinin sağlanması, işe yerleştirme ve kendilerine ait işyerleri kurabilmelerine yönelik olarak danışmanlık ve kredi desteğinin sağlanması, Türkiye genelinde sosyal güvenlik ağının güçlendirilmesi ve daha geniş kapsama dayanan bir sosyal yardım programının oluşturulabilmesi amacıyla uygulamaya konulan ÖSDP-1 adlı projenin toplam bütçesi 355,3 milyon ABD doları olup, bu bütçenin 250 milyon dolarlık payı Dünya Bankası kredileriyle, 105,3 milyon dolarlık bölümü ise T.C. Hükümeti tarafından sağlanan kaynaklarla karşılanmıştır (Hürriyet, 2001).

ÖSDP-1; tazminatlar, yeniden işe yerleştirme ve proje yönetimi olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. ÖİB'nin koordine ettiği projede İŞKUR tarafından yeniden işe yerleştirme başlığı altında istihdam sağlama hedefli Danışmanlık, Eğitim ve Toplum Yararına Çalışma Programları (TYÇP) olmak üzere üç temel hizmet sunulmuştur. İŞKUR, ÖSDP-1 kapsamında 17.06.2002 tarihinde yeniden işe yerleştirme planlı ilk projesini uygulamaya başlamış ve 2005 yılı sonunda tamamlanan ÖSDP-1 kapsamında 244 formel eğitim, 440 işyeri eğitimi, 76 TYÇP ve 13 danışmanlık alanında gerçekleştirilen toplam 773 projede 26.677 işsiz birey yeniden işe yerleştirme

hizmetlerinden faydalanmıştır. Hizmet alımında bulunan kurumların mevcut sözleşmeler gereği yerine getirmesi gerekli olan yükümlülükler kapsamında ilgili programları tamamlayan 23.378 katılımcı üzerinden başarı gösteren 22.036 katılımcının 11.706'sı istihdam edilmiştir (https://statik.iskur.gov.tr/tr/proje_protokol/osdp_1.htm) [Erişim Tarihi: 05.03.2018].

ÖSDP-1 kapsamında elde edilen değerlendirmeler sonrasında ülke ekonomisindeki verimlilik ve rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlamak, özelleştirme programları içerisinde yer alan hedeflerin başarılı bir şekilde tamamlanmasına destek olmak ve kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesinden kaynaklı ortaya çıkan sosyo-ekonomik etkilerin hafifletilmesi amacıyla ÖSDP-2 finansmanının 452,4 milyon ABD doları Dünya Bankası kredilerinden sağlanarak projelendirilmiş ve ilgili ikraz antlaşması 27.12.2005 tarih ve 26036 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. ÖİB koordinasyonu altında yürütülen ÖSDP-2 de ÖSDP-1'e benzer şekilde tazminatlar, yeniden işe yerleştirme hizmetleri ve proje yönetimi başlıkları olmak üzere üç başlık üzerinden dizayn edilmiştir. (<https://statik.iskur.gov.tr/tr/ihale/osdp2/1.blm.pdf>) [Erişim Tarihi: 05.03.2018].

ÖSDP-2, 2006-30.06.2009 arası dönemi kapsayan üç buçuk yıllık süre içerisinde uygulanılmış ve bu proje içerisinde İŞKUR tarafından sağlanan Yeniden İşe Yerleştirme Hizmetleri (YİYH) için 9 milyon Euro bütçe ayrılmıştır. Yaklaşık 7.500 bireyin hizmetlerden yararlanması hedeflenmiş ve proje 2006 yılında 37 ilde, 2007 ve 2008 yıllarında ise 81 ile yayılarak uygulanmaya başlamıştır. Bu açıdan İŞKUR'a ayrılan bütçe 10 milyon Euro'ya yükseltilmiş ve proje sonuna kadar hizmet verilebilecek işsiz sayısı 8.500 olarak belirlenmiştir. ÖSDP-2 kapsamında gerçekleştirilen 481 projenin 263'ü formal eğitim hizmetleri alanında, 175'i işyeri eğitimi sahasında, 39'u TYÇP dahilinde, üçü kendi işini kurmak isteyenlere yönelik mesleki eğitim ve biri ise danışmanlık hizmeti kapsamında yer almıştır. Projenin uygulandığı il sayısı 63 olup, 481 projeyi tamamlayan 8.546 katılımcının 4.896'sı istihdam edilmiş ve eğitim hizmetleri açısından işe yerleştirilme oranı % 64 dolayında gerçekleşmiştir. Bu kapsamda formal eğitim hizmetleri adına öngörülen % 50 oranındaki işe yerleştirme oranı % 50,42; işyeri eğitim hizmetleri adına öngörülen % 70 oranındaki işe yerleştirme oranı % 78,26; kendi işini kuracaklar için düzenlenen meslek eğitimleri hizmetleri (KİKYME) adına öngörülen % 20 oranındaki işe yerleştirme oranı

% 25; TYÇP hizmetleri adına öngörülen % 10 oranındaki işe yerleştirme oranı % 15,72; danışmanlık hizmetleri adına öngörülen % 10 oranındaki işe yerleştirme oranı ise % 11,5 olarak gerçekleşmiştir (https://statik.iskur.gov.tr/tr/ihale/osdp2/osdp2_index.htm) [Erişim Tarihi: 05.03.2018].

Özelleştirme Sosyal Destek Projesi kapsamında KOSGEB tarafından gerçekleştirilen hizmetler ise; Küçük Ölçekli İş Kurma Danışmanlık Desteği (KÖİDD) ve İş Geliştirme Merkezleri (İŞGEM) tarafından verilen hizmetlerden oluşmaktadır. KÖİDD hizmeti, iş kaybına uğrayan çalışanlar içerisinde kendi işyerlerini kurmak isteyenlere ve genel işsizlere sağlanmaktadır. Bu hizmet kapsamında; bireylere iş fikirlerinin uygunluk durumu, işin yapılabilirliği, iş planı hazırlama süreçleri, muhasebe, hukuk, maliyet analizi, pazarlama ve satış yöntemleri, iş yeri açma ve işi devam ettirme gibi konularla ilintili olarak danışmanlık desteği sağlanmakta lakin iş kurmak için kredi verilmemektedir (Hürriyet, 2003). İŞGEM hizmetleri; yerel ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlamak, yerel kaynakları yeni ve değişik girişimlere yönlendirmek ve toplumsal katılım sağlanarak yerel ve bölgesel girişimleri teşvik edip geliştirmek amacıyla yeni işletmelerin kurulmasını hedeflemektedir. Bunun yanı sıra; İŞGEM, girişimci firmaların işletme sermayesi ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik olarak kısa vadeli mikro krediler de verebilmektedir (KOSGEB, 2010:1).

İşgücü Uyum Projesi, ÖSDP-1 ve ÖSDP-2 kapsamında 1997 yılından 2007 yılına kadar geçen 10 yıllık bir zaman dilimi içerisinde 12 adet İŞGEM (İş Geliştirme Merkezi) kurulmuştur. Bu İŞGEM'ler içerisinde 354 adet işlik barındırmaktadır. İşgücü Uyum Projesi kapsamında ilk etapta Zonguldak'ta Ocak 1997 tarihinde kurulan ve 18 işlik sayısına sahip olan İŞGEM'ler, ÖSDP-1 kapsamında Tarsus, Ereğli, Eskişehir, Adana, Van ve Mersin'e yayılmış ve 215 işlik sayısına ulaşmıştır. Açılan altı İŞGEM içerisinde 1.177 kişiye istihdam olanağı sağlanmıştır. KÖİDD hizmetleriyle 414 küçük ölçekli işletme kurulmuş ve bu işletmeler 1.230 kişilik istihdam yaratılmasına katkı sağlamıştır. ÖSDP-2 kapsamında ise; Avanos, Samsun, Elazığ, Yozgat ve Diyarbakır'da açılan İŞGEM'lerle birlikte toplam sayı 12'ye yükselirken bu süreçte eklenen 121 işlik ile birlikte toplam işlik sayısı 354'e ulaşmıştır. ÖSDP-2 kapsamında 13 farklı yörede altı hizmet sağlayıcısıyla birlikte 14 KÖİDD programı meydana getirilmiş ve bu programlarla toplam 1.322 katılımcı ve 141 iş kuran girişimci meydana getirilmiştir (Güner ve Korkmaz, 2011: 51-52).

2.2. TÜRKİYE'DE SENDİKALARIN ÖZELLEŞTİRMEYE BAKIŞ AÇILARI

Türkiye'de özelleştirme uygulamaları sonucunda meydana gelen sosyo-ekonomik etkiler karşısında devletin genel olarak almaya çalıştığı tedbirlerin yanı sıra özelleştirme uygulamalarından belirgin biçimde etkilenen toplumun geniş kesimleri de özelleştirme politikaları karşısında birtakım pozisyonlar almak durumunda kalmaktadır. Genel çerçeveye itibariyle özelleştirme uygulamaları, hangi ülkede görülürse görülsün temelde bir karşı tepki yaratmakta ve bu tepkisellik; kimi zaman özelleştirme karşıtı politikacılardan, belirli ideolojik tercihlerinin bir yansıması olarak aydın kesimlerden, KİT sisteminin uygun fiyatlı ürünlerinden faydalanan tüketiciler ve ürün satıcılarından ve KİT işletmeleri bünyesinde istihdam edilen çalışanlar ve onların temsilcisi olan sendikalardan gelmektedir.

Özelleştirme uygulamalarından en fazla zarar gören kesimlerin başında gelen işçi sınıfı ve onların hak mücadelelerinin temsilcisi konumundaki sendikalar; özelleştirme politikalarına karşı çoğunlukla olumsuz bir tavır takınan, belirli zamanlarda ise farklı birtakım bakış perspektifleriyle bu karşıtlığı yumuşatan tavırlar içerisine girmektedir. Türkiye'de sendikaların özelleştirmeye bakış açılarını bu düzlem içerisinde sosyal taraflar olan işçi, memur ve işveren kesimi üzerinden gözlemek Türkiye genelinde sendikaların özelleştirmeye yönelik çok fazla sayıda parçaya ayrılmış düşünsel dinamiklerini analiz etmede faydalı olabilecektir.

2.2.1. Sendikaların Özelleştirme Karşısında Olumsuz Tavır Takınması

Özelleştirme uygulamaları ortaya koyduğu sonuçlar itibariyle sendikal hareketin varlık sebebini meydana getiren ve çalışanların hak ve menfaatlerini korumak üzere örgütlendikleri sendikaların mücadele dinamiklerine zarar veren ve bu sebeple de sendikaların karşı taraf olarak pozisyon aldıkları bir süreci ifade etmektedir (Işıklı, 1991: 44; Alper, 1994: 153). Kamu iktisadi teşebbüslerine yönelik özelleştirme uygulamalarının olduğu pek çok ülkede sendikalar, özelleştirme uygulamaları karşısında belirli tepkiler üretmektedir. Bu tepkileri büyüten en temel sebeplerin başında ise; özelleştirmeler sonrası kamu işletmelerinde gözlemlenen işten çıkartılma süreçleri yatmaktadır (Dereli, 1993: 24).

Sendikaların özelleştirme karşıtı tavır ve tutumları, özelleştirme süreçlerinden ilk etapta ve en yüksek derecede zararı gören kesimlerin kendi bünyelerinde örgütlenen işçiler olmasından kaynaklanmaktadır. Sendikalar, temsil ettiği çalışanların hak ve menfaatlerini koruyabilmek adına özelleştirmelere karşı tavır sergilerken bu doğrultuda birtakım tedbirlerin alınmasını da kamuoyu yaratmak suretiyle talep etmektedir. Bu doğrultuda; sendikalar, özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilirken istihdam ve ücret seviyesinin korunmasına, çalışma şartlarının iyileştirilmesine ya da mevcut şartların aşağıya çekilmemesine ve kamu işletmeleri bünyesinde mevcut yönetsel süreçlere katılım uygulamalarının devam ettirilmesini istemektedir. Bunun yanında; sendikalar, ilerleyen mevcut süreçler içerisinde istihdam güvencesi ve diğer kazanımlarını etkileyen kararların alınacağı toplantılarda bulunarak iş güvencesinin sürdürülmesini talep etmektedir. Sendikalar; kamu işletmelerinin sermaye piyasasına sürülecek olan hisse senetlerinin değerlerinin belirlenmesi ve satımı sürecinde küçük yatırımcıların menfaatlerinin gözetilmesini ve büyük sermayedarların ya da tek bir kişinin elinde hisse senetlerinin toplanmasının önlenmesini istemektedir. Bunun yanı sıra; sendikalar, çalışanlara hisse senetlerinin satılmasına dair uygulamalara paralel olarak işletmelerin yönetim kurulları bünyesinde yönetim kurullarına katılımlarının artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Sendikalar, toplumun bütününe ilgilendiren haberleşme, ulaştırma, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi kamusal hizmetlerin özelleştirilmesine karşı çıkmaktadır. Sendikalar, bu hizmetlerin; toplumun ortak kullanımına açık olması ve kar amacı güdülmeyen sunulması gerektiğini ifade etmektedirler. Sendikalar; doğal monopol kapsamında olan elektrik, gaz, demiryolları, su ve posta teşkilatı gibi kuruluşların özelleştirilmesine bu monopollerin özel sektörün eline geçmesi ve özel kuruluşların bu alanlarda özel tekeller yaratması kaygısıyla karşı çıkmaktadırlar. Yine benzer şekilde sendikalar; kamu hizmetlerinin özelleştirildiği pek çok ülkede elde edilen sonuçların özelleştirme uygulamalarına meşruiyet kazandırabilecek bir görüntü sergilemediğini ifade ederek bu örneklerin baz alınarak özelleştirmeler yapılmasına da karşı çıkmaktadırlar (Bedir, 1993: 35).

Bir diğer nokta ise; özelleştirme uygulamalarıyla birlikte sendikaların siyasal güçlerinin de zayıflaması durumudur. Dünya ölçeğinde özelleştirme süreçlerine bakıldığında; özelleştirme politikalarının sendikaların gücünü zayıflatmak amacıyla bir araç olarak hükümetler tarafından kullanıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle; 1980'ler

sonrası hızlanan neo-liberal iktisadi politikaların ateşli savunucularından olan Thatcher dönemi İngiltere’inde özelleştirmelerin amaçları arasında kamu kuruluşlarında görülen sendikal etkinliğin azaltılmasına yönelik ifadelerin yer alması da bu argümanı güçlendirmektedir. Böylece; bir taraftan sendikal güç üzerinde azalma gerçekleşirken diğer yandan ise; sorumlu siyasi iktidarlara baskı yapabilecek gerekçeler ve mücadele gücü de giderek ortadan kalkmaktadır (Alper, 1994: 38).

Özelleştirmelere yönelik bu beklentiler ve potansiyel tehlikeler karşısında sendikaların karşı duruşlarına yönelik faaliyetler olarak; sendikalar kamuoyunun bilgilendirilmesine ve dünya genelindeki özelleştirme çalışmalarına yönelik olarak yakın takipte olmaktadır. Sendikalar; başta belediyelerde olmak üzere; pek çok mahalli idare sistemindeki temizlik gibi işlerin taşeron sistemine aktarılmasına karşı çıkmaktadırlar. Sendikalar, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesine yönelik politikalar karşısında alternatif ekonomik tedbirler alınmasını önermekte ve kamu kesimi içerisindeki hizmet üretiminde sosyal tedbirli kriterlerin dikkate alınması gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Sendikalar, özelleştirme uygulamalarının iktisadi sonuçlarına yönelik araştırma faaliyetleri düzenlemekte, özelleştirmelerin yarattığı sosyo-ekonomik etkiler üzerine karşılaştırmalı dokümanlar yayımlamakta ve bu doğrultuda aydın kesimlerin bu konuya yönelik yaptıkları araştırmalara destek vermektedirler (Bedir, 1993: 36).

Sendikaların temelde özelleştirme uygulamalarına yönelik olarak geliştirdikleri karşıt tavırları üç düzlemde değerlendirebilmek mümkündür. İlk olarak; sendikalar, özelleştirmenin bizatihi felsefesine ve özüne karşıt olarak tamamıyla özelleştirme karşıtı bir pozisyon içerisinde yer alabilmektedirler. İkinci olarak; özelleştirme felsefesinin yanı sıra politikaları açısından da özelleştirmeye yönelik daha seçici bir bakış açısıyla yalnızca belirli alanlar içerisinde özelleştirme karşıtı bir tavır koyabilmektedirler. Üçüncü olarak ise; özelleştirmenin bizatihi kendisine karşı net bir tavır içerisinde girmeksizin, sendikalar ve çalışanlar üzerindeki meydana getirdiği negatif etkiler üzerine yoğunlaşarak bu etkileri asgari bir seviyeye indirmeye yönelik bir karşı çıkışta bulunabilmektedirler yani diğer bir ifadeyle *sosyal tedbirli özelleştirmeden* yana bir duruş sergileyebilmektedirler (Alper, 1994: 153-154).

2.2.2. Sendikaların Özelleştirme Karşısında Olumlu Tavır Takınması

Özelleştirme politikalarıyla birlikte sendikalar üzerinde negatif etki yaratan ve onlar üzerinde tepkimeler meydana getiren politikaların yanı sıra; bakış açıları içerisindeki eğilimlere bağlı olarak ve kamu işletmeleri içerisindeki aşırı bürokratik kontrol mekanizmasından kaynaklı ve kamunun bizatihi kendisinin çoğunlukla arabulucu pozisyonunda olduğu sendikal ilişkiler ağı içerisinde giderek etkisiz bir hüviyete bürünen sendikalar açısından özelleştirme uygulamaları bir sendikasızlaştırma aracı olarak kullanılmadığı takdirde sendikalar açısından birtakım olumlu gelişmeleri de içerisinde barındırabilmektedir.

Özel sektörün mücadelecı yapısı içerisinde kolektif hareket etme ihtiyacının daha belirgin olması toplam işgücü içerisinde özel sektör bünyesinde çalışanların sendikaya duyacağı ihtiyacı da arttırabilmekte ve özelleştirilen kamu işletmeleri içerisinde sendikalı işçi sayısının teorik bir mantık ışığında artabilme ihtimali olabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra; özelleştirme dolayısıyla işsiz kalan sendikalı çalışanlar, geçiş yaptıkları başka faaliyet kollarında sendikalı kimliklerini koruyarak başka sektörlerde sendikalı çalışan sayısında artış sağlayabilecektir (Alper, 1994: 116).

KİT'ler içerisinde memur ve sözleşmeli olarak çalışan kesimlerin önemli bir bölümünü temsil eden yönetici, teknik eleman ve büro personeli ya da diğeri bir deyişle beyaz yakalı çalışanların özelleştirme süreçleriyle birlikte sendikalı olabilecek personel kapsamına dahil olmalarıyla bu çalışanların tümünün işçi sendikalarına üye olabilecekleri potansiyel bir organizasyon oluşturabilme ihtimali de söz konusudur (Koray, 1992: 123; Müftüoğlu, 1996: 499).

Kamu işletmeleri bünyesinde kolektif hakların görüşüldüğü toplu pazarlıklar sonrası bağtlanan toplu iş sözleşmeleri içerisinde, işletmenin kendi içsel koşulları ve işkolunda yaşanan gelişmelerin dışında tamamıyla dönemin siyasi konjonktürüne göre belirlenen sosyo-ekonomik haklar, kamu işletmelerinde toplu pazarlıkların özgür bir ortamda belirlenmesine engel teşkil ettiğinden, özelleştirmeler sonrası bu ortamın tamamıyla özel sektörün eline geçmesiyle işçi ve işveren sınıfının temsilcilerinin kendi aralarında yapacakları toplu pazarlık süreçleri daha mücadelecı ve sendikal hareket açısından sınıf bilincini sağlamlaştırıcı bir sürecin kapısını aralayabilecektir. Böylece yaşanan uzun boyutlu toplu pazarlık süreçlerinde grev ve lokavt gibi iş uyuşmazlıkları

sıklıkla görülebilecektir (Dereli, 1993: 24-25). Endüstri ilişkileri sisteminin doğal yapısına daha uygun bir perspektif içerisinde gerçekleşebilecek bu çıkar çatışmaları, kamunun düzenleyici dinamiklerine dayanan toplu pazarlık düzeneğinin de daha aktif bir şekilde işlemlerini sağlayabilecektir (Alper, 1994: 122-123).

2.2.3. Türkiye’de İşçi Konfederasyonlarının Özelleştirmeye Bakışı

Özelleştirme uygulamalarının sendikal hareketler üzerindeki negatif etkilerinin yansımalarının Türkiye’deki sendikal hareketler içerisinde de gözlemlenmesi temelde Türkiye’deki sendikal örgütlenmenin kamu kesimindeki ağırlığından kaynaklanmıştır. Hiç şüphesiz ki; kamu işletmeleri pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sendikal örgütlenmenin gerçekleştirilebilmesi açısından özel sektöre nazaran daha elverişli bir ortam sunmuştur. En temelde; kamu kesimine ait işletmelerin çoğunlukla orta ve büyük ölçekli işyerlerinden oluşması sendikal hareketin örgütlülüğü açısından pozitif bir ortam yaratmış ve sendikal faaliyetleri kolaylaştırmıştır (Alper, 1994: 115). Keza; Türkiye’deki sendikal örgütlenme açısından kamu kesimi içerisinde herhangi bir zorlukla karşılaşılmaksızın bu kesim içerisinde yer alan işçilerin tamamına yakın bir kısmının sendikal harekete dahil edilebilmesi diğer bir ifadeyle kamu sektöründe sendikal örgütlülük oranının % 90’ları bulan bir seviyeye varması, Türkiye’de sendikacılığın ağırlıklı olarak kamu kesimine dayandığını ortaya koymuştur (Kutal, 1997: 265). Özelleştirme tartışmalarının ivme kazandığı 1980’li yılların başında kamu kesiminin toplam istihdam içerisindeki payı % 35 oranında olmasına rağmen sendikal işçilerin neredeyse % 70’i kamu kesimi içerisinde yer almaktaydı. Aynı dönemde; özel sektör içerisinde sendikalaşma oranı % 25 bandında iken, kamu kesiminde bu oran % 90’lara varmaktaydı. Özelleştirme uygulamalarıyla birlikte kamu işletmelerinin tamamında sendikal işçi sayısı ve oranları hızla düşüş göstermiştir (Akkaya, 2003). Bu açıdan bakıldığında; yaklaşık olarak bir milyona yakın işçiyi barındıran kamu sektöründe yaşanan özelleştirmeler sonucunda iş güvencesinin giderek yok olmaya yüz tutması ve yoğun işten çıkarma süreçleri sendikal yoğunluğu giderek azaltmış ve Türkiye’deki sendikalar bu süreç içerisinde yoğun kan kaybetmişlerdir (Mahiroğulları, 2001: 182).

Türkiye’de sendikaların özelleştirme karşısındaki varoluş çabaları özelleştirme eğilimlerinin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte kendini göstermiştir. Bu karşı çıkışın

özünü ise; sosyal devletten yana tavır almak ve özelleştirme politikalarından kaynaklı olarak işçilerin ve ailelerinin yaşam kaliteleri üzerinde büyük ölçüde belirleyici bir konuma sahip olan kamu hizmetlerinin kapsam ve kalitesinde meydana gelebilecek belirgin hasarlara karşı korunma kaygısı oluşturmaktadır (Işıklı, 1994: 91). Özelleştirme politikalarının bir diğer amacı olan kırsal kesimdeki küçük üreticiliğin tasfiye edilmesine yönelik uygulamalar da sendikal faaliyetler kapsamında yeni bir eylemlilik alanı yaratmıştır. Özellikle tarım sektörüne dayalı sanayi kuruluşları olan; SEK, YEMSAN, EBK, TEKEL, TŞFAŞ, TZDK, TİGEM, TÜGSAŞ gibi kuruluşlara yönelik olarak meydana gelen özelleştirmeler karşısında toplumun eşit imkanlar dahilinde yararlanma imkanı bulabileceği tarımsal ürünlerin edinimine yönelik hak kayıpları meydana geldiği gerekçesiyle sendikalar tarafından belirgin tepkiler ve tavırlar ortaya konmuştur (Koç, 2003: 254-255). Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye'deki işçi konfederasyonlarının özelleştirmeler karşısındaki genel tavrına bakıldığında, özelleştirmelere tamamen karşı olmaksızın (tamamıyla karşıt olan gerek Türk-İş bünyesindeki bazı sendikalar [Petrol-İş] gerekse de DİSK bünyesindeki tüm sendikal hareket), *şartlı özelleştirme* politikasını daha ön plana aldıkları gözlemlenmektedir. Bu açıdan; Türkiye'deki işçi konfederasyonlarının özelleştirme karşıtı tavırlarında dikkate aldıkları temel nokta; uygulanan özelleştirmelere yönelik politikalar üzerine olmaktadır. Bu kapsamda; uygulanan özelleştirme politikaları, iktisadi gerekçelerden daha çok ideolojik ve siyasi nedenlerle şekillenmektedir (Alper, 1994: 158).

2.2.3.1. TÜRK-İŞ'in Özelleştirmeye Bakış Açısı

Türk-İş, özelleştirme uygulamalarını temelde sosyal devlet anlayışıyla bağlantılı bir şekilde ele almış ve özelleştirmelerin sadece KİT'lerin satılması anlamına gelmediğini bununla birlikte Türkiye'de sosyal devletin sonunu getiren bir uygulama haline geldiğini vurgulamıştır (Türk-İş, 1993: 188). Bu tarz bir eğilim içerisinde özelleştirmelerin sonucunda sosyal devletin fonksiyonlarının birer birer ortadan kalkacağını ifade eden Türk-İş'e göre özelleştirme politikalarına karşı çıkmak, sosyal devleti koruyabilmenin en başat faktörü olarak görülmüştür (Türk-İş, 1999: 91). Bununla birlikte; özelleştirme uygulamalarının yalnızca sendikalı işçiler açısından ele alınmasının yanlış ve eksik bir politika olacağını vurgulayan Türk-İş, özelleştirmenin

etkilerinin işçi sınıfının tamamını kapsayacak bir biçimde ele alınması gerekliliğini ifade etmiştir (Türk-İş, 1993: 188).

Türk-İş'in 16. Genel Kurulu'na ait çalışma raporunda; özelleştirme uygulamalarıyla birlikte mülkiyetin tabana yayılacağı ve böylece endüstriyel demokrasinin kamu işletmelerinde yerleşeceği konusundaki görüşlerin gerçekçi olmadığı ve böylesi bir söylemin tepkileri yumuşatmaktan öte bir anlam taşımadığı ifade edilmiştir. Türkiye genelinde açlık ve yoksulluk sınırında yaşayan çalışan kesimlerin bu hisseleri alabilmelerinin pek mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Özelleştirme uygulamalarının sendikasılaştırmanın bir aracı olarak kullanıldığı, sözleşmeli personel uygulaması ve sözleşmeli personele sendikalaşma yasağı getirilmesinin bu uygulamaların ortaya çıkardığı etkilerden olduğu dile getirilmiştir (Gürol, 1994: 86).

Türk-İş, KİT'lerin ülke ekonomisi içerisinde elzem bir role sahip olmasının yanında demokratik sistem içerisinde hızlı, dengeli ve adil bir kalkınma açısından öncü bir role sahip olduğunu, karma ekonomik modelin terk edilerek her şeyi özel sektöre bırakan bir anlayışın karşısında durduklarını, uluslararası kuruluşlardan gelen önerilerle hareket edildiğini ve kar eden KİT'lerin yabancı sermayeye devredilmesinin ulusal bağımsızlığı zedeleyici bir uygulama olacağını ve bu düşünce yapısı ile özelleştirmelerin, devletin gelir sağlama amacıyla yerli ve yabancı sermayeye kaynak aktarmasına yol açacağını ifade etmiştir. Mülkiyetin tabana yayılımı söyleminin zaman içerisinde büyük sermaye gruplarının elinde toplanabilecek hisse senetleriyle birlikte kamu işletmelerinin belirli bir grup ya da aileye ait şirket biçimine dönüşeceği vurgulanmıştır (Petrol-İş, 1989: 158).

Özelleştirme uygulamalarının, uluslararası sermaye kuruluşlarının tahakkümü altında siyasi iktidarlar tarafından ülkenin içerisinde yatırımlarda bulunmak yerine finansman açığının kapatılabilmesi adına kullanıldığını ve özelleştirmelerin geçmişten günümüze kadar IMF ile yapılan tüm antlaşma ve taahhütlerin bir parçası haline geldiğini ifade eden Türk-İş, rasyonel bir çözüm bulabilmek adına KİT'lere yönelik teknoloji transferlerinin gerçekleştirilmesini, KİT yönetimlerinin siyasi müdahale ve yönlendirmelerden kurtarılmasını ve KİT'lerin daha özerk bir yapıya kavuşturulması gerektiğini ifade etmiştir (Kılıç, 2005: 35-36). Türk-İş tarafından talep edilen yeniden yapılandırma düşüncesiyle KİT'lerde süreklilik arz eden özerk bir yönetim, özgür

kararlar alabilme ve modern işletmeciliğe yönelik ilkelerin uygulanabilmesi de böylece mümkün olabilecektir (Türk-İş, 1999: 6).

Çoğunlukla kamu iktisadi teşebbüslerinde örgütlülük gösteren Türk-İş ve Türk-İş'e bağlı sendikalar; özelleştirmelere karşı çıkmak konusunda yeterli tepki gösterememiş, çağın ve küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak özelleştirme kavramına belirli koşullar altında teslimkar bir tavır içerisinde yer almışlardır. Bunun örneklerini 1998 tarihinde Türk-İş'e bağlı sendikaların yöneticilerine yönelik yapılan bir ankette gözlemlemek mümkündür. İlgili anket kapsamında; ankete katılanların yalnızca yaklaşık % 3'ü kamu işletmelerinin özelleştirilmesine koşulsuz taraf olurken, hiçbir kamu işletmesinin özelleştirilmesini istemeyen kesimin oranı sadece % 64 civarındadır. Sendikaların merkez yöneticileri ve şube yöneticileri açısından özelleştirme karşısında alınan tutuma bakıldığında merkez yöneticilerin % 77'si özelleştirmeye karşı çıkarken, şube yöneticilerinde bu oran % 55 bandına kadar düşüş göstermektedir. Bu durum; Türk-İş ve ona bağlı sendikalar içerisinde özelleştirmelerin istihdama ve sendikalara karşı olumsuz yansımalarının da yeterince anlaşılmadığını ortaya koyması açısından önemli görünmektedir. Türk-İş'e bağlı sendika yöneticileri; kamu işletmelerine sahip çıkarak onların daha verimli işletilmelerine yönelik taleplerde bulunmaktan daha çok neo-liberal politikaların etkisi altında çoğunlukla verimsizlikle suçlanan bu işletmeler ile stratejik öneme sahip olmayan işletmelerin özelleştirilmesinden yana tavır takınmaktadır (Akkaya, 2003).

Özelleştirme uygulamalarına karşı sendikaların aynı seviyede karşılık verememe hali; sendikaların hem merkez hem de şube yöneticilerinin yaklaşık % 30'luk bir kısmının ilgili kamu işletmesinin çalışan kesimlere satılmasına daha ılımlı yaklaşmasına yol açarken bu türden bir özelleştirmeyi olumlu kılma çabası bir tür sınıf kimliğinin aşınmasından başka bir anlama gelmemektedir. Sendika yöneticilerinin özelleştirme uygulamaları karşısında yeterince duyarlılık gösteremediği bir ortam içerisinde hiç şüphesiz özelleştirmelere karşı sendikal politikalar üretebilmek de pek mümkün olamayacaktır. Nitekim sendikaların merkez ve şube yöneticileri açısından özelleştirme uygulamalarına karşı en etkin mücadele yolu olarak kamuoyunu aydınlatmak gelmektedir. Kamuoyunu aydınlatmak misyonunu, kitlesel gösteriler ve parlamentoda etkin olma süreçleri izlemekte, üretimden gelen gücün kullanılması olarak ifade edilebilecek grev ve türevi uygulamalar ise tepkisel süreçlerde pek fazla tercih

edilmemektedir. Yargı yoluna gidilmesi ise; göz ardı edilemeyecek kadar belirgin bir politika olarak özelleştirmelere karşı savunma hattı çizilmesinde etkin bir mücadele aracı görevini görmektedir. Bu durum; sendika yöneticilerinin özelleştirmeler karşısında pasif ve etkisiz eylemlerden taraf olduklarının bir göstergesi şeklinde algılanabilmektedir (Akkaya, 2003).

Türk-İş, ülke içerisinde stratejik olarak görülen kamu teşebbüslerinin dışında kalan bazı kuruluşlarda üretimin durdurulması ya da kamu mülkiyetinden tamamıyla çıkarılması anlamına gelen özelleştirme uygulamalarına, demokratik bir biçimde ülke genelinde tartışıldıktan sonra, ülke çıkarları açısından zorunlu görülmesi durumunda, çalışanların olumsuz bir şekilde etkilenmeyeceklerinin garanti edilmesi ve sendikaların da bu süreç dahilinde etkin bir şekilde yer almaları kaydıyla özelleştirmelere karşı çıkmayacaklarını ifade etmiştir (Türk-İş, 1993: 190). Bu noktada; Türk-İş, *şarhli özelleştirme politikasını* konfederasyon olarak benimsemiş lakin Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar, konfederasyonun genel merkezine nazaran özelleştirmelere karşı daha sert bir muhalefet izlenmesini istemiştir.

Özelleştirmeler karşısında Türk-İş'e oranla daha net bir tavır çizen ve Türk-İş bünyesinde yer alan *Petrol-İş sendikası*; özelleştirmelere karşı ilk tepkisini 24 Ocak 1980 kararlarının akabinde Mart-Nisan 1980 tarihlerinde gerçekleştirilen bölge temsilcileri toplantılarında dile getirmiştir (Petrol-İş, 1989: 159). Özelleştirmeyi bir demokrasi sorunsalı olarak gören Petrol-İş, özelleştirme uygulamaları neticesinde ortaya çıkacak olan tekelleşmenin akabinde tekeli bir siyaset zemini yaratacağını ifade etmiş ve böylece özelleştirme politikalarının geneline karşı bir tavır takındığını vurgulamıştır (Petrol-İş, 1989: 11).

Türk-İş'in genel argüman olarak kullandığı özelleştirmeye karşı çıkışlarda özelleştirilen işyerlerinde çalışanlar ve üyelerinin çıkarlarını koruma ilkesinin ötesine geçen ve özelleştirme politikalarının kamu yararına aykırılık ilkesi taşıdığını ifade eden Petrol-İş, özelleştirmenin genel olarak işçi sınıfına, emekçi halka ve ülkeye getirebileceği hiçbir olumlu sonuç bulunmadığını dile getirmiştir. Sosyal devlet ilkesinin gelişiminde önemli bir paya sahip olan KİT'lerin özelleştirilmesiyle istihdam sorunsalının giderek ağırlaşacağını, kitleler halinde işçi çıkarımlarının gözlemleneceğini, işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin zayıflatılacağını, ücretlerin düşük tutularak, işten çıkarma eğilimlerinin yoğunlaşacağını vurgulayan Petrol-İş,

sendikal hak ve özgürlüklerin baskı altına alınarak sömürünün derinleştirileceğini ifade etmiş ve dünya genelinde özelleştirmeler sonrası yaşanan benzeri süreçleri örnek göstermiştir (Petrol-İş, 1989: 159-160).

Türk-İş'in özelleştirme uygulamalarına yönelik şartlı özelleştirme tavrına, Petrol-İş'in ise özelleştirmenin felsefesine karşı çıkan bakış açısına rağmen gerek Türk-İş içerisindeki bazı sendikalar gerekse de Hak-İş ve Hak-İş'e bağlı bazı sendikalar, özelleştirmelere karşı olmadıkları gibi özelleşen birtakım kuruluşları da satın aldıkları görülmüştür. Bunlardan en belirgin olanları; Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın 31.05.1995 tarihinde Özçelik-İş sendikası önderliğinde yer alan bir girişime sembolik bir fiyatla 1 TL'ye satımının gerçekleşmesi, Et ve Balık Kurumu'nun Ocak 1995 tarihinde 1,5 trilyon TL bedelle Hak-İş'e devredilmesi, Türkiye Gemi Sanayi A.Ş.'ye ait olan İstanbul'daki Pendik, Haliç, Camialtı ve İzmir'deki Alaybey tersaneleri ile Pendik Motor Fabrikası'nın 49 yılına Dok-Gemi İş sendikası yöneticilerinin sahibi olduğu Gestaş adlı firmaya 23.10.1995 tarihinde devredilmesi, Devlet Su İşleri'nin (DSİ) Didim'de yer alan tesislerinin Tes-İş sendikasına 1 trilyon 42 milyar TL'ye satılması şeklindedir (Petrol-İş, 1995: 260-263).

Petrol-İş sendikası; bazı sendikaların özelleştirilecek kuruluşları satın almasını eleştirmiş ve iki perspektif üzerinden gerçekleşen bu satın alma işlemlerine yönelik tepkisini dile getirmiştir. İlk olarak; sendikanın temel misyonu olan üyelerinin hak ve çıkarlarını koruma ilkesinin dışına çıkarak işletmecilik yapmanın sendika açısından doğru bir faaliyet olmadığı, sendikacı seçilenlerin işletmecilik yapmaya soyunmalarının sendikal görev bilinciyle bağdaşmayacağı, hem sermayedar olup hem de sermaye karşısında işçilerin hak ve çıkarlarının birlikte korunamayacağını, sendikaların özelleşecek kuruluşları satın almasıyla birlikte sendikanın işçi sınıfının örgütü olma hüviyetini kaybedeceğini ve işçilere zenginlik üzerinden boş hayaller aşıladığını, işçi alacaklarının işletme sermayesi olarak kullanılabileceğini ve böylece işçilerin alacaklarından olma tehlikesiyle karşılaşabileceklerini ve hepsinden öte özelleştirmenin ilk aşamasında ifade edilen işçi çıkarılabilme durumunun bir sendika açısından kendi üyesini işten çıkarmak anlamına gelebileceğini ki bunun kendi işçisine ihanet olarak ifade edilebileceği vurgulanmıştır. İkinci olarak ise; sendikaların özelleştirme politikalarını kabullenmeleri yönünde kuvvetli bir propagandanın büyümesine yol açan bu durum, bazı kişiler ve çevrelerin çıkarları uğruna işçilerin ve kamuoyunun

kandırılmasına yol açabileceği ve bir sendikanın özelleştirilecek olan bir kuruluşu satın almasının özelleştirmeye karşı oluşturulan sendikal mücadeledeki birliğin dağılmasına da neden olabileceği ifade edilmiştir (Petrol-İş, 07.02.1995).

Özelleştirmeye karşı verilen mücadelede gerek üyelerinin gerekse de kamuoyunun bilgilendirilmesine yönelik olarak aktif mücadele yürüten ve bu mücadelenin de tabana yayılması için çabalayan Petrol-İş bu yönde geliştirdiği çalışmalarda akademisyenlerle işbirliğini önemsemiş ve bu amaçla Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi'nin (KİGEM) kurulmasına öncülük eden sendikalar arasında yerini almış ve KİGEM'in kurucu üyesi olmuştur. Şubat 1994 tarihinde kurulan KİGEM, özelleştirmelere karşı daha etkin bir mücadele geliştirilmesi amacıyla kamu işletmelerine ait sorunları inceleme ve bunlara yönelik bilimsel çözüm önerileri ortaya koyma, kamu yararına faaliyetlerini geliştirme ve sürdürme düşüncesi doğrultusunda bilim insanları, sendikalar ve meslek odalarının işbirliğiyle çalışmalarda bulunmuş ve 15.01.1996 tarihinde vakıf haline gelmiştir (Petrol-İş, 2000: 282).

Özelleştirme temalı yayınlarıyla hem kamuoyunu doğrudan etkileyebilen hem de ilgili konuda araştırma yapmak isteyenlere kaynak teşkil etmesi bakımından literatüre zenginlik katan Petrol-İş sendikası; “BOTAŞ”, “PETKİM Özelleştirilemez!”, “PETKİM'e Sahip Çık!”, “TÜPRAŞ”, “TÜPRAŞ Gerçeği”, “TÜGSAŞ”, “TÜGSAŞ Gerçeği”, “Özelleştirme Suç Dosyası”, “Özelleştirme Kimin İçin”, “Özelleştirme Üzerine” gibi yayınları ile özelleştirme karşısında kamuoyu oluşturma ve katkıda bulunma açısından belirgin bir iz bırakmıştır (Petrol-İş, 2000: 385-387). Bunun yanı sıra; çeşitli afiş ve broşürler hazırlanarak kamuoyu gündemi canlı tutulmaya çalışılmış, özelleştirme uygulamalarına yönelik milletvekillerine mektuplar gönderilmiştir. Petrol-İş sendikası tarafından özelleştirmelere karşı panel ve söyleşi tarzında etkinliklerde bulunulmuş ve bunlara yönelik raporlar hazırlanmıştır. Özelleştirme karşıtı imza kampanyaları, yürüyüş ve mitingler düzenlenmiş, işyerlerinde iş bırakma, işyerini terk etmeme gibi eylemler gerçekleştirilmiştir (Petrol-İş, 1999: 23-25). Petrol-İş sendikası, TÜPRAŞ'ın 2003 tarihindeki blok satış sürecinde özelleştirme karşıtı mücadelesini giderek yükselterek büyük bir kampanya oluşturmuştur. Kampanyanın temel stratejisi; geniş halk kitlelerine normal ve toplumsal olarak gerekli bir uygulama gibi sunulan özelleştirme politikalarının tüm unsurlarıyla yeniden tartışılması ve kamu malının gerçekte kimin malı olduğunun sorgulanması olarak hedeflenmiştir (Petrol-İş, 2004: 7-

8). TÜPRAŞ rafinelerinin olduğu bölgelerde “memleket çadırları” kurulmuş; TV, radyo ve sinemalarda gösterimi gerçekleştirilmek üzere spotlar hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Basın bültenleri düzenlenmiş, panel ve seminerler gerçekleştirilmiştir. Milletvekilleri, muhalefet içerisinde yer alan siyasi partiler, sendikalar, demokratik kitle örgütleri ve dernekler, akademisyenler ve basın mensuplarına destek çağrılarında bulunulan mektuplar gönderilmiş, gazetelerin köşe yazarlarıyla toplantılar düzenlenerek destek istenmiştir. Yine bunların yanı sıra; TÜPRAŞ’ın özelleştirilmesine yönelik bir anket çalışması yaptırılmıştır (Petrol-İş, 2007: 259). POAŞ ve TÜPRAŞ ihalelerinde süreç sonuçlanana değin yargı yoluyla mücadeleyi sonuna kadar sürdürme perspektifiyle hareket edilmiştir. Özelleştirmeleri gerçekleştiren bürokratlar hakkında suç duyurusunda bulunulmuş ve davalar açılmıştır. Bazı özelleştirme uygulamalarına yönelik yargı özelleştirmelerin iptali yönünde karar vermesine rağmen bu kararlar uygulanmamıştır (Petrol-İş, 2000: 277).

2.2.3.2. DİSK’in Özelleştirmeye Bakış Açısı

Özelleştirmenin felsefesine ve özüne karşıt bir tavır içerisinde olan DİSK, özelleştirme uygulamalarını; KİT’lerin mülkiyet yapısının, yönetiminin veya gelirlerinin tamamıyla ya da kısmı olarak özel kesime devredilmesi veya kamuya ait etkinlik alanlarının özel sermayenin tahakkümüne açılması olarak tanımlamaktadır (DİSK, 1994).

Özelleştirme kavramı, DİSK’in değerlendirmesiyle II. Dünya Savaşı sonrası meydana gelen sosyal refah devleti kazanımlarının gelişmiş kapitalist ülkeler içerisinde mevcut dünya iktisadi sistemi olan kapitalizmin istekleri doğrultusunda yeniden yapılandırılarak aşındırılması ve dünya genelinde oluşan yeni güç dengeleri içerisinde tüm ülkelere dayatılan sosyo-ekonomik bir yapısal dönüşümü ve daha özel bir anlam içerisinde çok uluslu şirketlerin zararlarını finanse etmek ve azalan kar oranlarını yeniden arttırmanın bir yolu olarak kamuya ait işletmelerin ve kamusal hizmet alanlarının özel kesime devredilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Birleşik Metal-İş, 2000: 8). Bu değerlendirmeler ışığında; DİSK’e göre özelleştirme kavramı ideolojik bir ifade olarak mevcut ana akım iktisadi sistemin uygulama araçlarından birisidir. DİSK’e göre özelleştirme programlarının temel hedefi; özelleştirmeler kanalıyla elde edilen rantlardan direkt yararlanma çabası, sermaye kesiminin yeni değer alanlarına ve daha

yüksek kar oranlarına geçişi ve devletin bizatihi iktisadi ve kamusal hizmet alanlarından çekilmesiyle birlikte “ideolojik savaşın” kapitalizm tarafından kazanılması olarak değerlendirilmektedir (DİSK Tarım-Orman Sen, 2005: 259). DİSK, böylece toplumun ilk etapta özelleştirilmesi düşünülen kamu kuruluşları hakkında ideolojik bir bombardıman altında özelleştirmeye koşullandırıldığını ve bu şekilde topluma kabullendirildiğini öne sürmektedir (DİSK, 1996: 31).

Özelleştirme uygulamalarının sadece KİT’lerin satılması anlamına gelmediğini vurgulayan DİSK, bunun yanı sıra sağlık, sosyal güvenlik, eğitim gibi alanlardaki kamusal hizmetin ortadan kaldırılması veya geriletilmesi, telekomünikasyon ve enerji gibi ulusal bağımsızlık açısından stratejik öneme sahip sahaların da özel kesimin insafına terk edildiğini vurgulamıştır. DİSK’e göre özelleştirmeler; toplumsal yaşam ve kültür düzeyinin yükseltilmesine, geleceğin güven içerisinde oluşturulmasına ve iktisadi bağımsızlığın korunabilmesine engel teşkil eden ve kamusal hizmetlerin kar odaklı bir amaca teslim edilerek ülke geleceğinin ipotek altına alınması anlamına gelmektedir (Birleşik Metal-İş, 2000: 9).

Özelleştirme uygulamalarının az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler açısından uluslararası finans kuruluşları olan IMF ve Dünya Bankası’na borç ödeme yöntemi olarak görüldüğünü ifade eden DİSK; 1980 öncesi dönemde izlenen ithal ikameci iktisadi politikalar dolayısıyla az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin uluslararası finans kuruluşlarına fazlasıyla borçlanarak artık borçlarını ödeyemez duruma geldiklerini vurgulamış ve IMF tarafından dayatılan istikrar tedbirlerinin borçların tahsil edilmesinde araç olarak kullanıldığını dile getirmiştir. İstikrar tedbirleri içerisinde en fazla vurgulanan unsurlardan birisi; kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve kamusal hizmetlerin özel kesime devredilmesi olarak gözlemlenmektedir (Birleşik Metal-İş, 2000: 9). Bu düşüncenin bir yansıması olarak; hükümetlerin verimli ve kar eden kamu işletmelerini özelleştirerek kamu finansman açıklarını bu yöntemle daraltmaya çalıştıkları görülmektedir (DİSK, 1994).

Özelleştirmenin az gelişmiş ülkeler açısından sanayisizleşmeyle eşdeğer bir anlama geldiğini vurgulayan DİSK, modern dünyanın teknolojik gelişmelerinin yakalanabilmesi adına AR-GE faaliyetlerine büyük fonlar ayrılması gerektiğini ve büyük harcamalar gerektiren bu fonların hemen hemen tüm ülkelerde kamu desteğiyle gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bu noktada; “devleti küçültmek” söyleminin bir

parçası olarak ifade edilen özelleştirme uygulamaları, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler açısından yeni teknolojiler geliştirememek anlamına gelmektedir (Birleşik Metal-İş, 2000: 9). Bu açıdan; ulusal çıkarları korumak adına kilit öneme sahip olan KİT'lerin kapatılmalarının veya özelleştirilmelerinin ülkenin geleceğini sıkıntıya sokacağını dile getiren DİSK, KİT'lerin teknik ve yönetim yapısı açısından çalışanlarının da söz sahibi olduğu demokratik bir yönetim anlayışı içerisinde yeniden yapılandırılmasının gerekliliği konusunda görüş bildirmektedir (DİSK, 1996: 32).

Ağırlıklı olarak özel sektörde örgütlü olan DİSK, özelleştirmeler karşısında söylem bazlı etkin bir tutum almış görünse de özelleştirmelere karşı eylem odaklı sendikal politikalar ortaya koyamamış, sendikal dayanışmadan kaynaklı sembolik desteklerden öteye geçebilecek bir tavır geliştirememiştir. Hatta öyle ki; bir dönem DİSK'in Genel Başkanlığı görevini yürüten Rıdvan Budak'ın, dönemin Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral ile katıldıkları bir televizyon programındaki tartışmada “en büyük sendika biziz diye övünmeyin yarın özelleştirmeler tamamlandığında bizden de küçük olacaksınız, o zaman görüşürüz” şeklinde bir ifade kullanması özelleştirmeler karşısında sendikal dayanışmadan bile ne kadar uzak kaldığının acı örneklerinden birisini ortaya koymaktadır (Akkaya, 2003).

2.2.3.3. HAK-İŞ'in Özelleştirmeye Bakış Açısı

Özelleştirmelere karşı çıktıkları durumlar olmakla birlikte hiçbir KİT'in özelleştirilmesinin tamamıyla önlenemeyeceğini ve özelleştirmeler sonucu meydana gelebilecek işçi çıkartmalarının engellenemeyeceği düşüncesinde olan Hak-İş, sendikaların özelleştirme uygulamalarına karşı topyekûn bir savaş açmasının gerek iktisadi gerekse de çalışan kesimler açısından kesin bir sonuç ortaya koyamayacağını ifade etmiştir (Özçelik-İş, 1999: 112). Bu düşünceden hareketle; Hak-İş, özelleştirmeye prensip olarak karşı çıkmadığını, özelleştirme uygulamaları gerçekleşmeden önce, özelleştirmenin tartışılmasını, sorgulanarak tahlil edilmesini ve yapılacak olan özelleştirme politikasının iyi tespit edilerek artılarının ve eksilerinin değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Gökçen, 1992: 129). Bununla birlikte; Hak-İş, özelleştirmeye karşı bakış açısını özelleştirme süreçleri yaşandıkça revize etmiş ve hiçbir altyapısı bulunmayan özelleştirmeler karşısında o döneme kadar ki pasif politikasını gözden geçirme ihtiyacı duymuştur (Çelik, 1995: 28-29).

Özelleştirme konusunda kendilerine dayatıldığını düşündükleri “evet mi, hayır mı” tercihinden birisini seçme noktasında olmadıklarını vurgulayan Hak-İş, hiç şüphesiz özelleştirilebilecek KİT’ler bulunduğunu lakin bu özelleştirmenin mutlaka ülke yararına, kamu yararına politikalarla birlikte ilerlemesi gerektiğini ifade etmektedir. Lakin herhangi bir siyasi iktidar değişikliğinde, hatta çoğu zaman ilgili kurumlarda bir bürokrat değişikliğinde özelleştirme politikalarının da değişime uğradığı görülmekte ve bu açıdan özelleştirme politikası sağlıklı tercihlere dayanmayan ve siyasal tercihlerin önde tutulduğu bir şekilde ilerlemektedir (Uslu, 1993: 14). Bu noktada; özelleştirmenin başarılı olabilmesi adına ilk etapta hukuki, iktisadi, mali ve sosyal altyapının meydana getirilmesinin gerekli olduğu ifade edilmekte ve Türkiye’de özelleştirmenin altyapısının hazır olmadığına yönelik görüşler ileri sürülmektedir. Bu koşullar altında gerçekleştirilecek özelleştirmelerin sağlıklı sonuçlar vermeyeceğinin ve Türkiye’yi birtakım sıkıntılar içerisine sokabileceği Hak-İş tarafından bu süreçte sıklıkla vurgulanmıştır (Uslu, 1995: 93). Dolayısıyla; pek çok dünya ülkesinde olduğu gibi özelleştirme uygulamalarında hukuki, sosyal, siyasi zemin güçlü bir şekilde oluşturularak ve toplumsal mutabakat sağlanarak hareket edilmesi gerekmektedir (Çelik, 1995: 28).

Hak-İş’in özelleştirme politikalarına yönelik uzlaşmacı bu tutumunun sendikal anlayışla bağdaşmadığını söyleyen yorumlar da bulunmakta hatta Hak-İş’in özelleştirme karşıtı olmaktan öte daha çok özelleştirme sürecinin bir aktörü gibi davrandığı ileri sürülmektedir (Akkaya, 2003). Karabük Demir Çelik Fabrikaları’nın 1995 tarihinde Özçelik-İş sendikası liderliğinde yer alan bir girişime sembolik bir fiyat karşılığı satımı ve EBK’nın Ocak 1995 tarihinde 1,5 trilyon TL bedelle Hak-İş’e devredilmek istenmesi gibi özelleştirme uygulamaları, Türk-İş içerisinde yer alan özelleştirme karşıtı sendikalar ile DİSK tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve bu durumun sermaye kesimi tarafından sendikaların da özelleştirme adı verilen yağmaya dahil edilerek sendikaların özelleştirme karşıtı sesinin kesilmesinde bir propaganda aracı olarak kullanılacağını, kendi başına bir sendikanın bir işletmeyi devralmasının işçilerin sorunlarını çözmeyeceği gibi bu uygulama dolayısıyla işyerlerinde işçiler arasında bölünme ve düşmanlıkların oluşacağını, iddia edilen aksine sermayenin tabana yayılmayacağı zaman içerisinde hisse senetlerinin az sayıda sermayedarın elinde toplanacağı bunun örneklerinin TELETAS ve PETKİM’in özelleştirilmesi sürecinde

gözlemlendiği, değerinin çok altında bir fiyata kamu mülkünün sendikalara satılmasının bir nevi hükümetler tarafından sendikalara para yardımı yapılmasına benzediği, sendikaların mallarının kolayca haczedilmemesi ve işçi aidatlarını kaynaktan kesmeye yönelik bazı haklara sahip olduğundan ticaretle uğraşan bir hal almasının bu hakları kötüye kullanılmasına zemin hazırlayabileceği, sendikaların bir bölümünün devlet ve halkın malının yağmalanma sürecinden nemalanmasının sendikalı işçiler ile halk arasında ayrışmayı körükleyebileceği ve halkın işçilerin haklı ve meşru eylemliliklerine verdiği desteği azaltabileceği, yatırım yapılmayan, eski teknolojiye mahkum edilmiş, özel bankalara borçlu kıldırılmış ve politikacılar tarafından kendi taraftarları ve sermayenin tahakkümü için kullanılan ve iyice zayıflatılan KİT'lere son darbenin sendikalar üzerinden vurdurulmaya çalışılması en nihayetinde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketini bütünüyle etkisiz kılmayı amaçlamaktadır (Koç, 1995: 104-105).

Hak-İş tarafından özelleştirmelere yönelik bir başka değerlendirme ise; özelleştirmeler içerisinde üretim şartının hemen hemen hiç aranmamasından kaynaklı olarak spekülatif amaçlarla kamu işletmelerini satın alan kesimlerin önünün açılmasının ülke ekonomisine önemli zararlar vereceği gerçeğidir. Bu şekilde faiz ve rant bazlı bir ekonomi içerisinde sermaye kesimi üretme kaygısından hızla uzaklaşmaktadır (Çelik, 1995: 29-30). Bunun yanı sıra; yabancı sermayeye yapılacak olan blok satış yoluyla özelleştirmeler Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar veren uygulamalar haline gelmektedir. Bu bağlamda; gerek sermaye gerek mülkiyet gerekse de yönetim kapsamında yabancı sermayenin kökeni hangi ülke menşei ise ilgili ülkeyle uluslararası düzeyde bir sorun yaşandığında, bu kuruluşun kendi kökenine ait olduğu ülkeden yana mı yoksa Türkiye'den taraf mı davranacağı temel bir endişe konusu haline almaktadır (Uslu, 1995: 93).

Diğer taraftan; Hak-İş, gerçekleştirilen özelleştirmelerden elde edilen gelirlerle özelleştirme uygulamaları adına yapılan harcamalar arasında negatif yönde bir ilişki ortaya çıktığını ifade ederek “dostlar alışverişte görsün” mantalitesinde gerçekleştirilen özelleştirmelerin yapılmaması gerektiğini vurgulamakta; özelleştirmelerin “sat kurtul, kapat kurtul” politikası çerçevesinde ele alınmaması gerektiğini işaret etmekte ve özelleştirmelerle birlikte elde edilen gelirlerin yatırımlara harcanmasının elzem bir durum haline geldiğini dile getirmektedir. Hak-İş, bu şekilde gerçekleştirilecek bir uygulamanın “ideal anlamda özelleştirme” anlamına geleceğini düşünmektedir. Bu

doğrultuda; özelleştirmelerle yalnızca arsa ve sosyal tesislerin değerlendirilmesi yoluyla KİT'lerin ihtiyaç duyacağı teknoloji ve işletme sermayesinin temin edilebilmesinin mümkün olabileceği vurgulanmaktadır. Böylece; KİT'ler özel bankalardan yüksek oranda faizle kredi almak zorunluluğundan kurtulabilecek ve çok sayıda KİT'in üretim süreci ile doğrudan herhangi bir ilişkisi bulunmayan gayrimenkullerini iktisadi işleyişe kazandırabilir hale getirmesi mümkün olacaktır (Çelik, 1995: 27).

2.2.4. Türkiye'de Memur Konfederasyonlarının Özelleştirmeye Bakışı

Türkiye'de kamu görevlilerinin sendikalaşma serüveni, işçi konfederasyonlarının sendikal gelişim evrelerine oranla çok daha yakın bir zaman dilimini kapsamaktadır. Temelleri, 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlük ortamı içerisinde gelişen memur sendikacılığının ilk nüveleri, 12 Eylül Askeri Darbesi sonrası askıya alınmış ve tekrardan mücadele pratikleriyle birlikte sahneye çıkması 1990'lı yılların başlarında gerçekleşmiştir.

1990'lı yıllardan bugünlere gelişen tarihsel süreç içerisinde memur sendikaları, konfederasyonlar düzleminde örgütlenerek gerek kapsamlarına aldıkları memur sayısı gerekse de ideolojik farklılıklar açısından çeşitlenmişlerdir. Bu noktada; Türkiye'de memur konfederasyonları içerisinde hem ideolojik çizgileri açısından hem de sayısal örgütlenme güçleri açısından ön plana çıkan üç konfederasyon bulunmaktadır. Bunlar; Türkiye Kamu-Sen, KESK ve Memur-Sen'den oluşmaktadır.

1980 sonrası kamu işletmelerine yönelik olarak hızla gelişim gösteren özelleştirme uygulamaları zaman içerisinde kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini kapsayan yeni bir evreye dönüşmüş ve böylece özelleştirme kavramı memur konfederasyonlarının da radarına girmeye başlamıştır. Kendi ideolojik yelpazeleri doğrultusunda özelleştirme uygulamaları karşısında kimi zaman ihtiyatlı kimi zaman ise sert bir muhalefet görüntüsü çizen memur konfederasyonları arasında ortak bir özelleştirme karşıtı tutumun gelişmediğini söyleyebilmek mümkündür.

2.2.4.1. Türkiye Kamu Sen'in Özelleştirmeye Bakış Açısı

Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarını ideolojik bir perspektif içerisinde değerlendiren Türkiye Kamu-Sen; özelleştirme politikalarını, 1980 sonrası liberal iktisat politikalarını benimseyen ve Batı dünyasıyla entegrasyonunu güçlendirmek isteyen

Türkiye'deki hükümetler tarafından titizlikle uygulanan bir program olarak betimlemiştir (Türkiye Kamu-Sen, 2009a). Giderek gelişen neo-liberal politikaların etkisi altında özelleştirmelerle birlikte özel sermayenin piyasalarda belirleyici bir güç haline geldiği, kamunun piyasalardaki koruyucu rolünden giderek uzaklaştığı ve sendikaların zayıflatıldığı ekonomik çalkantılar karşısında oldukça kırılgan sosyo-ekonomik bir yapının ortaya çıktığı görülmüştür (Han, 2012: 108). Türkiye ekonomisinin bu hale gelmesinde kendi dinamikleriyle hareket edemeyen ve Avrupa Birliği'ne uyum yasaları adı altında özelleştirme politikalarının Türkiye'ye dayatıldığı ve bu uygulamaların kamuya ait hizmetlerin ve kaynakların yok pahasına değerlerde uluslar üstü düzeydeki yerli ve yabancı sermayedarlara aktarımın bir aracı olarak görüldüğünü ifade eden Türkiye Kamu-Sen; Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde kamunun payının hiç de öyle azımsanmayacak seviyelerde iken; Türkiye'de bu oranın oldukça düşük olduğunu dile getirmektedir. Bu oranlar; Almanya ve Fransa'da % 53, Hollanda'da % 47, İngiltere'de % 41 ve İtalya'da % 39 düzeyindeyken, Türkiye'de ise % 24 civarındadır. Her 100 kişi başına düşen kamu görevlisi sayısı; AB üyesi ülkeler içerisinde Almanya'da beş, Fransa'da sekiz, İtalya'da dört, Hollanda'da beş iken Türkiye'de ise üç memurdan oluşmaktadır. Böylece; Avrupa Birliği'ne uyum süreci, demokratikleşme ve insan hakları adı altında özelleştirme uygulamaları aracılığıyla kamuya ait hizmetlerin ve işletmelerin peşkeş çekildiği gözlemlenmektedir (Türkiye Kamu-Sen, 2009b).

1990'lı yılların başında gündeme gelen önerilerle; kadro sistemlerini belirleyen hizmetlerin unsurları, ülkenin ve milletin ihtiyaçları doğrultusunda değil, özelleştirme ve kamu hizmet sahasının ticarileştirilmesi politikasına endekslenerek mevcut durum doğrultusunda ülkenin iç ve dış borç alacaklılarının giderek büyüyen baskıları doğrultusunda bütçenin büyük oranda faiz ödemelerine ayrıldığı bir sistemi yaratmıştır. Özelleştirme uygulamaları ve aşırı borç yükü, uluslararası sermaye kuruluşları tarafından kamu hizmetleri sahasının daha fazla ticarileştirilmesi taleplerini ve mali kaynakların borç temelli ödemelere göre ayrılması adına toplumsal hizmetlerden giderek vazgeçilmesi sonucunu ortaya koymuştur. Kamu Personel Reformu başta olmak üzere son yıllarda gerçekleştirilmeye çalışılan ve adına reform denen pek çok uygulamanın temel argümanı bu kapsam dahilinde yerini almaktadır. İstihdam sistemi açısından kamu kesiminde memuriyet yerine sözleşmeli çalışmayı, kadro statüsü gereği

eşit işe eşit ücret yerine sözleşme gereğince performansa dayalı bir ücret sistemini, genel çerçevede kamu kesimi istihdam rejimini özel kesim istihdam politikası haline getirmeyi öngören bir yapı dayatılmaktadır. Bugünün özel kesim istihdamının “esneklik” adı altında işçilerin, işverenlerin arasında bir makine gibi alınıp satıldığı ya da kiralanmasını öngören bir İş Kanunu ile yönetildiğini ve yeni kamu personel sisteminin özel kesimdekine benzer bir yapı kurmayı hedeflediğini vurgulayan Türkiye Kamu-Sen, kamu kesiminde kısmen de olsa güvenceye dayalı olan çalışma ilişkilerinin özel kesime taşınması gerekirken tam tersi yapılmak suretiyle özel kesim içerisinde geçerli olan çalışma ilişkilerinin giderek yaygınlaştırılıp sürekli hale getirilmesinin hedeflendiğini ifade etmektedir (Han, 2012: 75-76).

Özelleştirme uygulamaları karşısında toplumsal muhalefetin büyüdüğünün ve bu girişimler karşısında Mayıs 2004 tarihinde 7898 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla “Özelleştirme Uygulamaları Sonucunda İşsiz Kalan ve Bilahare İşsiz Kalacak Olan İşçilerin Diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Geçici Personel Statüsünde İstihdam Edilmelerine İlişkin Esaslar” adı altında yayımlanan genelgeyle özelleştirmeler sonucunda işsiz kalan kesimlerin istekleri doğrultusunda 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun dördüncü maddesinin c bendi uyarınca geçici personel statüsünde kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde çalışabilmelerine olanak sağlanması; 4/c adlı statüde, iş güvencesi kapsamının dışında, yıllık ücretli izin hakkı ve sosyal hakları olmayan, asgari ücretin altında bir ücretle çalışmaya mahkum edilen yeni bir çalışan kitlesi yaratmıştır (Han, 2012: 57).

Türkiye Kamu-Sen, özelleştirme uygulamalarından etkilenecek sosyal kesimlerin görüşleri dikkate alınmak kaydıyla; istihdam, üretim ve verimlilik düzeylerini arttıracak projelerin oluşturulması gerektiğini, şeffaflığın sağlanarak sürekli danışma mekanizmalarının kurulmasını, özelleştirme süreçlerinde sivil inisiyatif alabilecek heyetlerden faydalanılmasını, özelleştirmeler sonucu işini kaybedecek olanların istihdama yeniden dahil edilebilmeleri adına önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Türkiye Kamu-Sen, 2004: 86).

2.2.4.2. KESK’in Özelleştirmeye Bakış Açısı

Türkiye’de gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının dünya genelinde ortalama çeyrek yüzyıldır gözlemlenen neo-liberalizmin hegemonik söyleminden ayrı

tutulamayacağını ifade eden KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu), özelleştirme politikalarını sadece kamu işletmelerinin mülkiyetinin devredilmesi meselesi olarak değil aynı zamanda devletin ana fonksiyonlarının ve sosyal amaçlarının sorgulanarak devleti yalnızca bir güvenlik ve baskı aygıtı olarak gören anlayışın giderek belirginleştiği, bu fonksiyonlar dışındaki tüm sosyal işlevlerinden kamunun geri çekilerek, kamu hizmetlerinin sunumunun metalaştırılma süreci olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan KESK; neo-liberal düşüncenin mümkün olan en kısa ve uygun şekliyle sermaye kesiminin önündeki yasal engelleri kaldırmayı, üretim süreçlerini esnekleştirmeyi ve emeği ise ulusal sınırların içerisine hapsederek olabildiğince ucuz ve sendikasız bir şekilde çalıştırmayı hedeflediğini vurgulamaktadır. KESK'e göre; özelleştirme sürecine karşı gerçekleştirilecek mücadelede özelleştirilmesi hedeflenen kamu işletmelerinin karlılık seviyelerinden, verimliliklerinden ve toplumsal faydalarından ne kadar bahsedilirse bahsedilsin ortaya çıkan bu durum neo-liberalizmin ideologlarını ya da bu politikaların ülkeler bazında uygulayıcılarını ikna etmeye yetmeyecektir (Tombul, 2005: 31).

KESK, özelleştirme uygulamalarının bir diğer boyutunun ise; hizmet alımı yoluyla gerçekleştiğini ve günümüzde kamu hizmetlerine bakıldığında kamu kuruluşlarının büyük bir kısmında yalnızca hizmetlerin satın alınması ya da piyasalaştırılması sürecinde değil personel istihdam edinimi sürecinde de taşeron sistemi aracılığıyla hizmet alımının da özelleştiğini dile getirmektedir. Eğitim alanı; sözleşmeli öğretmenlerden geçilmemekte, sağlık kuruluşlarının ise neredeyse yarıya yakını taşeron sistemi aracılığıyla hizmet alımını gerçekleştirmektedir (Tombul, 2008: 17-18). KESK'in esnek çalışma türlerinin ve part-time çalışmanın kamu hizmet sahasında uygulanmasına karşı bir görüş oluşturması hiç şüphesiz mevcut uygulamaların özel sektördeki yansımalarının tespitinden kaynaklanmaktadır. Özel sektörde sendikal hareketin yaşadığı kırılmanın gerçekleşmesinde oldukça belirgin olan atipik çalışma şartlarının kamu kesimi içerisinde yayılmaması adına KESK yoğun çabalarda bulunmuştur (Bülbul, 2010: 7).

KESK, özelleştirme uygulamalarını temelde kamunun talan edilmesi ve kamu kaynaklarının soygunu biçiminde değerlendirmekte ve bir taraftan kimi kamu kuruluşlarının yalnızca arsa fiyatına ya da arsaları adına özelleştirildiğini, diğer taraftan ise; özelleştirmenin işsizlik ve yoksulluğun oluşumunda belirgin bir etkisi olduğuna

dikkatleri çekmektedir. Bu noktada KESK, özelleştirmeyi bir açıdan sermayenin içine düştüğü kar biriktirme problemi sürecinde yaşayabileceği muhtemel krizlerden kurtulmasını sağlayacak bir araç olarak değerlendirmektedir (Tombul, 2005: 32).

Özelleştirmenin temel gerekçelerinden biri olarak sunulan kamuda çalışan kesimlerin fazla olduğuna dair düşünceyi bir aldatmaca olarak değerlendiren KESK, Türkiye’de devletin hantal ve kamu çalışanlarının sayısının fazla olduğuna dair düşüncelerin ve bu doğrultuda kamuda çalışanlara dair bir reform gerçekleştirilmesi gerektiğine dair ileri sürülen neo-liberal tezleri eleştirmekte ve öngörüldüğünün aksine çeşitli parametreler doğrultusunda karşılaştırılan OECD ülkeleri içerisinde nüfusa göre kamu emekçisi oranının en düşük olduğu ülkelerden birinin Türkiye olduğunu istatistiki verileri baz alarak ifade etmektedir. Sosyal refah devleti olarak tanımlanan Baltık ülkelerinden biri olan Finlandiya’da kamu emekçilerinin toplam istihdam içerisindeki payı % 24 ve kamu emekçilerinin nüfusa oranı % 10 iken; Türkiye’de ise; kamu emekçilerinin toplam istihdam içerisindeki payı % 9 ve kamu emekçilerinin nüfusa oranı ise % 3 civarındadır (KESK, 2010). Bu değerlendirmeler ışığında KESK; eğer Türkiye genelinde kamu emekçilerinin sayısının fazla olduğu düşünülüyorsa; hastanelerde gözlemlenen kuyrukların, okullarda özellikle yoksul semtlerde gözlemlenen 50-60 kişilik sınıfların ya da sosyal güvenlik kurumlarında, tapu dairelerinde, maliye ve vergi dairelerinde oluşan kuyrukların neden kaynaklandığının açıklanması gerekliliğini vurgulamakta ve bütün bu durumun Türkiye’de kamu çalışanlarının iddia edildiğinin aksine sayıca yetersiz olduğunu ve söylenenlerin aksine kamunun istihdam alanının daha da genişletilmesinin gerektiğini ortaya koyduğunu iddia etmektedir (Tombul, 2005: 32-33).

Özelleştirme uygulamalarının bir taraftan var olan yoksulluğu daha da derinleştirmesi ve bu politikaların alternatifsiz olarak görülmesinin mücadeleyi zayıflatıcı bir ruh hali yaratması diğer taraftan ise; mevcut düzenlemeler aracılığıyla birtakım kısmi iyileştirmelerle durumu geçiştirme çabası KESK tarafından bir yanılsama hali olarak görülmektedir. KESK, kısmi sosyal kazanımlara razı gelen böylesi bir tablonun aslında bir nevi özelleştirmeleri ve neo-liberal politikaların hükümranlığını kabul etmek anlamına geldiğini vurgulamaktadır (Tombul, 2005: 33).

2.2.4.3. Memur-Sen'in Özelleştirmeye Bakış Açısı

Özelleştirme uygulamaları karşısındaki tutumu itibariyle Türkiye Kamu-Sen ve KESK gibi sürece ideolojik bir bakış açısıyla bakmayan ve özelleştirmeye söylem olarak karşıt bir görüntü vermekle birlikte özelleştirmelerin meydana getireceği potansiyel sorunlarla ilgilenmenin ve onları düzeltmenin daha doğru bir uygulama olacağını düşünen Memur-Sen; özelleştirme politikaları yerine özerkleştirme temelli uygulamaların tercih edilmesi gerektiğini ve gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarından mağdur olan kamu görevlilerinin mağduriyetlerinin yapılan öneriler ve ilgili kurumlarla gerçekleştirilecek uzlaşıyla giderilebileceğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda; Memur-Sen, başta sağlık ve yerel yönetim hizmetleri olmak üzere kanayan bir yara haline gelen taşeron uygulamasından vazgeçilmesi gerektiğini, sözleşmeli personel istihdamının temel istihdam edinimi şekline dönüşmesinin engellenmesini ve sözleşmeli çalışan kesimlerin kadrolu statüye geçişinin herhangi bir mali hak kaybına uğramaksızın sağlanmasını, 657 sayılı Kanununun 4/c maddesi kapsamında yer alan ve diğer mevzuatlar içerisinde benzeri şekillerde istihdam edilen geçici personelin yıl boyunca istihdamının sağlanmasını, başta aile yardımı, damga vergisi istisnası, doğum sonrası aylıksız izin, süt izni, ölümlerden kaynaklı mazeret izni gibi kadrolu statüde ve sözleşmeli personel statüsünde görev yapan kamu görevlilerine sağlanan özlük hakları ve çeşitli sosyal yardımların 4/c kapsamında çalışan geçici personele de verilmesini talep etmektedir (Eğitim Bir-Sen, 2011: 11).

Memur-Sen; kamu görevliliğinin, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi süreciyle birlikte giderek farklı statülere dayanan hizmet alımı uygulamalarından kaynaklı olarak karmaşık bir yapı haline geldiğini öne sürmektedir (Bülbül, 2010: 7). Memur-Sen; kamuda çok sayıda istihdam biçimi olduğunu ve mevzuat açısından durumun içinden çıkılmaz hale geldiğini ifade ederek; statülerin belirli ölçüler altında birleştirilmesini ve işçi ile memur kavramı üzerinden konumlandırılması gerektiğini dile getirmektedir. Kamuda; 4/a statüsünde işçi ve 4/d statüsünde memur seçeneğinin oluşturulması gerekliliğini vurgulayan Memur-Sen; diğer istihdam biçimlerinden olan 4/c'nin 4/b'ye aktarıldığını ancak tartışmaların 4/b içerisinde çift başlı yeni bir sistem yaratabilme ihtimalini de ortaya koyduğunu ve bu açıdan; 4/c statüsünün ortadan kaldırıldığı gibi 4/b statüsünün de sona erdirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Memur-Sen, 2018).

2.2.5. Türkiye’de İşveren Konfederasyonlarının Özelleştirmeye Bakışı

Serbest piyasa mekanizmasını referans alan işveren kesimi açısından savunduğu değerlerin bir yansıması olarak görülebilecek olan özelleştirme uygulamaları, sermaye kesiminin talep ettiği iktisadi politikaların sürdürülebilmesinde önemli bir araç niteliğindedir. Bu açıdan işveren kesimi; temelde devletin altyapı, adalet sistemi ve güvenlik gibi toplumsal ihtiyaçları dışında kalan tüm sosyo-ekonomik sahalardan çekilmesini ve bu alanları özel kesimin idaresine bırakması gerektiğini ifade etmektedir. Yani bir diğer ifadeyle; devletin, liberal iktisadi düşünce sistemi tarafından tanımlanan kendi asli vazifeleriyle sınırlı kalması gerektiğini dile getiren işveren kesimi; bu vazifelerin dışında kalan alanların özel kesimin istekleri doğrultusunda yönetilmesini talep etmektedir. Bu noktada; tüm dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de işadamları özelleştirme programlarına açık ve net bir şekilde destek vermektedir (Taşçı, 2008: 109).

Türkiye’de işveren örgütleri denildiğinde temelde akla gelen yapılanmalar; TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği), MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) ve TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) gibi derneklerden oluşurken; işveren konfederasyonu şeklinde örgütlenen tek oluşum ise; TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) olarak görünmektedir.

1971 tarihinde Türkiye’nin önde gelen 12 sanayicisi tarafından kurulan TÜSİAD, özelleştirmeyi ekonominin geneli açısından öncelikli bir talep olarak görmekle birlikte merkezi sistemin reforme edilmesi talebiyle bu düşüncesini vurgulamaktadır. İktisadi beklentilere yönelik bir perspektif doğrultusunda etkin ve verimli bir program içerisinde özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi TÜSİAD’ın temel beklentilerinden biri olarak görülebilmektedir. MÜSİAD ise; 1990 tarihinde İstanbul’da faaliyet gösteren ve büyük çoğunluğu KOBİ seviyesindeki firmaların temsilcisi olan 12 genç işadamı tarafından kurulmuştur. MÜSİAD; ideolojik çizgisi bakımından TÜSİAD’a oranla muhafazakâr bir işveren kanadını temsil etmekle birlikte özelleştirme kavramına bakış olarak benzer bir düşünce seyrine sahiptir. Özelleştirmelerin etkin kılınması ve istikrarlı bir program altında sistematik bir şekilde işlemesi konusunda TÜSİAD ile MÜSİAD benzer bir düşünceye sahiptir. TOBB ise; özelleştirme politikalarındaki etkinlik taleplerini KİT’lerin kamu kontrolünden çıkarılarak özel

sektöre devredilmesi ve bunun yanında kamu yönetimi aygıtının verimli çalışmasını hedefleyen bürokratik bir reform talebiyle birleştirmektedir (Alkan, 1998).

2.2.5.1. TİSK'in Özelleştirmeye Bakış Açısı

TİSK; özelleştirme uygulamalarını, iktisadi yapıya rekabet katmak ve mevcut kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmek açısından önemli bir araç olarak görmektedir (TİSK, 2004: 38). Özelleştirme politikalarını, ülkenin sanayileşme stratejisinin bütünlüycü bir parçası olarak gören TİSK, özelleştirme uygulamalarının tek başına ekonomi içerisindeki tüm sorunları çözebilecek kapasitesinin olmadığını vurgulamaktadır. Bu açıdan TİSK'e göre özelleştirme; kamu mülkiyetinin elinde olan birtakım mal ve hizmet üretim birimlerinin özel sektöre devredilmesi ve ekonominin genelinde rekabetçi bir yapının kurulabilmesi amacıyla verimliliğin artırıldığı ve fonksiyonları yeniden tanımlanan kamunun etkinleştirilmesi olarak betimlenmektedir (TİSK, 1999: 7).

TİSK, Türkiye'de sanayinin kurulumunda başat rol oynayan KİT'lerin, 1980 sonrasında iktisadi iklimi içerisinde dönemin ekonomik ve finansal koşullarına uyum sağlayamaması nedeniyle KİT'lerde zaruri bir dönüşüme ihtiyaç olduğunu ve bunun yolunun da özelleştirme uygulamalarından geçtiğini ifade etmektedir. Daha da ileri giderek; KİT'lerin özelleştirilmesine rağmen kamunun iktisadi hacminde genişlemenin devam ettiğini vurgulayan TİSK, özelleştirmelerin başarılı olabilmesi adına KİT'lerin dışında kalan kamu işletmeleri aracılığıyla devletin iktisadi hacmindeki büyümeye de engel olunması gerektiğini ve eğer bu müdahale gerçekleşmezse kamu işletmelerinin hacmi belirli bir seviyede sürmeye devam edeceği için iktisadi açıdan israfın oluşacağını iddia etmektedir (TİSK, 1995: 63).

TİSK'e göre; özelleştirme uygulamalarıyla ilgilenen ÖİB ile birlikte bazı bakanlıkların ayrı ayrı sorumluluklara sahip olması yani net bir tek yetkilinin bulunmaması, koalisyon dönemlerinde gözlemlenen parçalı yapının karar alma süreçlerinde yarattığı zorluklar, özelleştirme uygulamalarına yönelik uzun vadeli bir programın olmaması gibi etkenler özelleştirme sürecinin uzun süre yavaş gitmesine sebep olmuştur. TİSK, özelleştirme süreçlerinin istenildiği hızda gitmemesi noktasında Anayasa içerisinde yer alan devletleştirme başlıklı hükümlerin de yasal mekanizmalar aracılığıyla engeller yarattığını dile getirmektedir. Özelleştirmenin temel amacının ilgili

metinde yalnızca gelir elde etmek olduğu şeklindeki ifadenin özelleştirilen işletmelerin daha verimli çalışabilmesi ve ekonomiye katkı sağlaması gerekliliğine vurgu yapılacak şekilde değiştirilmesi gerekmektedir (TİSK, 2013: 252).

Özelleştirme uygulamalarının rasyonel, objektif ve adil bir değerlendirmesinin yapılabilmesi adına sürece taraf kesimlerin görüşlerinin dikkate alınmasının önemine değinilmekte ve TİSK açısından kamuoyunu özelleştirme süreçlerine inandırma bu süreçlerin kabullenilmesinde başat rol oynamaktadır. İlerleyen süreçteki pek çok aşamada siyasal kesimlerin vetosuna uğrayan, sürekli olarak siyasi uzlaşmalar içerisinde karar alınma ihtiyacı duyulan, net bir takvime endekslenemeyen, katılımcılık ve özerklik boyutu geri planda kalan, yasal prosedürlerin üstesinden gelinemediği ve yargı organları tarafından sürekli olarak iptal davalarıyla karşı karşıya kalan bir özelleştirme politikasının başarıyla gerçekleştirilmesi ihtimalinin oldukça zayıf olacağı TİSK tarafından dile getirilmektedir (TİSK, 1995: 65).

2.2.6. Özelleştirme Tipolojisi Olarak Çalışanların Mülkiyet Sahipliği Ediniminin Sendikalar Üzerindeki Etkisi

Sendikalar kimi ülke koşulları içerisinde hiçbir politik uzlaşma göstermeksizin ve farklı alternatifler oluşturmaksızın özelleştirmelere karşı net bir tavır takınırken, bazı ülkelerde ise sendikalar, özelleştirmeleri kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kabul ederek özelleştirme uygulamalarından negatif etkileneceğini düşündükleri üyelerini koruyabilme düşüncesiyle kendileri açısından en ideal gördükleri özelleştirme yönteminin uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda; bir özelleştirme yöntemi örneği olarak *çalışanların mülkiyet sahipliği edinimi* (Employee Stock Ownership Plan [ESOP]) uygulaması kimi sendikaların stratejik birer kuruluş olarak görülen sektörlerdeki fabrikaların özelleştirilmesine karşı alternatif bir metot olarak değerlendirilebilmektedir (Jones, 1998: 75).

ABD’de Louis Orth Kelso tarafından ortaya atılan bir ortaklık perspektifi olarak çalışanların mülkiyet sahipliği edinimi uygulaması; özellikle şirket sahipleri ve çalışanlarına birtakım vergi indirimleri sağlanması ve çalışanların hisse senedi sahipliğinin verdiği etkiyle işletmeyle organik bir bağ kurarak şirkete maksimum kazanç sağlayabilmek adına daha fazla efor sarf etmesi bugünün yoğun rekabet içeren iktisadi sistemi içerisinde birçok ülkede ve pek çok sektör içerisinde tercih edilebilen bir

uygulama haline gelmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle düşük ücret politikası uygulayan gelişmekte olan ülkeler karşısında rekabet edebilmek adına gelişmiş ülkeler içerisinde uygulanan bir yöntem olarak giderek dikkat çekici bir hal alan mülk sahipliği edinimi politikası; ABD’de “kendi işyerim adına çalışıyorum” şeklindeki bir söylemle ifade edilmektedir (Gürol, 1994: 12).

Çalışanların mülkiyet edinim sahipliği olarak ifade edilen bu özelleştirme yöntemi gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkelerde de ve özellikle geçiş ekonomileri olarak görülen Doğu Bloğu ülkelerindeki özelleştirme deneyimlerinde de sıklıkla başvurulan bir yöntem halini almıştır. Çalışanların mülkiyet sahibi olabildiği bu tarz bir özelleştirme yöntemi; özelleştirme politikalarının hızlandırılmasında ve özelleştirme karşıtı toplumsal muhalefetin uyumlulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda; gerek siyasal gerek işlevsel gerekse de denetim mekanizmalarının sağlanması açısından en az maliyete sahip yöntem olduğu ifade edilmektedir (Bogetic, 1993: 464). Çalışanların mülkiyet edinimi sadece bir özelleştirme yöntemi olmanın ötesinde, ABD ve diğer bazı gelişmiş ülkelerde kapanma riskiyle karşı karşıya kalan özel sektör işletmeleri içerisinde de sıklıkla uygulanan bir program haline gelmektedir (Olson, 1982: 732-735).

Çalışanların mülkiyet sahipliği edinimi kapsamında gerçekleşen özelleştirme süreçlerinde ve özelleştirmeler sonrası yeni oluşan yapılanmalarda işçi sendikaları, çoğunlukla işletmelerin kapatılmasını engelleyebilmek adına önemli eylemlere imza atarak ve bu etkinliğini özelleştirme sürecinin ardına da taşıyarak özelleştirme sonrası oluşacak yeni yönetsel yapı içerisinde görevler alarak belirleyici bir pozisyonda bulunmaya çalışmaktadır. Hiç şüphesiz; ABD’de çalışan kesimlerin mülkiyet sahibi olduğu işletmelerin bir kısmı özelleştirmeler sonrası kapanma riski taşımasının ardından gerçekleşen güçlü eylemleri yönlendiren birtakım işçi sendikası liderlerinin şirketlerin yönetim kurulu başkanlıklarına gelebildiği yeni bir düzeneği ortaya koyması açısından oldukça önemli bir örneği teşkil etmektedir (Bruno, 1998: 63). Bu doğrultuda; ABD’de çelik işçilerinin, ilgili işçi sendikasının önderliği içerisinde 1990’lı yılların başındaki eylemlilikleri sonucunda işletmeleri satın alma yöntemiyle hareket ettiğine dair birtakım örneklere rastlayabilmek mümkündür. 1980 yılından beri zorluklarla ayakta kalabilen ve 1990’lı yıllara gelindiğinde tamamıyla kapatılma tehlikesi yaşayan Sharpville Çelik Tesisleri’nin % 53’lük bir kesimi işçiler tarafından satın alınmıştır. Sendikanın

öncülüğünde yöre halkı da mobilize edilerek oturma eylemleri, mitingler ve gösteriler gerçekleştirilmiş ve hatta 1993 yılında zorlu kış koşulları altında 42 gün süreyle fabrika işgal edilmiştir. Dönemin Amerikan Çelik İşçileri Sendikası başkanı; ilk etapta çalışanların mülkiyet edinimi yoluyla işyerlerini kurtarmanın bir alternatif yolu olarak gördükleri bu düzeneği zaman içerisinde yaygınlaştırdıklarını ve 35 işletmede bu uygulamayı gerçekleştirerek bunların 24'ü içerisinde sendika liderliğinin işletmelerin hisselerini satın aldığını ifade etmiştir. Bu işletmelerden 14'ünde ise; sendikalı üyeler, işletmelerin büyük bölümünün hisse olarak sahibi haline gelmişlerdir (Clifford, 1995).

Genel itibariyle blok satış yöntemiyle özelleştirmelerin gerçekleştirildiği Türkiye'de çalışanların mülk edinim sahipliği yöntemi üzerinden özelleştirme politikalarının uygulandığı pek fazla örneklem görünmemekle birlikte Kardemir Demir Çelik Fabrikası bu tarz bir özelleştirme uygulaması olarak dikkatleri çekmektedir. Tarihsel açıdan uzun bir geçmişe sahip Karabük kenti, Cumhuriyet'in ilk ağır sanayi atılımlarının gerçekleştirildiği kentlerden biri olarak demir-çelik ile özdeşleşmiş bir coğrafya haline gelmiştir (Yazıcı, 1992: 90). Kardemir, 1989 tarihine kadar kar eden bir KİT olarak faaliyetlerini sürdürmüş lakin pek çok KİT içerisinde gözlemlenen bürokratik hantallıklar ve aşırı merkeziyetçi yapıdan kaynaklanan problemlerin yanı sıra, gereken yatırım ve modernizasyon çalışmalarının gerçekleştirilmemesi sonucunda ortaya çıkan verimsiz üretim ve sermaye yetersizliğinden kaynaklı problemler sonucunda 1989 tarihinden itibaren zarar etmeye başlamıştır (Ersöz, 2001: 17). Aynı dönem içerisinde personel giderlerinde görülen artışlar ve oy temin edebilmek ihtiyacıyla politikacılar tarafından atanan yöneticilerin ihtiyaç duyulandan fazla eleman çalıştırmak zorunda bırakılmalarının yanı sıra yine aynı beklentiler içerisinde verilen yüksek ücretler de giderler üzerinde önemli bir baskı yaratmıştır. Dünya genelinde personel giderlerinin toplam ciroya göre oranı demir çelik tesisleri genelinde % 15-20 bandındayken Kardemir'de bu oran % 58'e kadar yükselmiştir (Özçelik-İş, 1999: 135-136). 5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri ardından ciddi bir darboğaza giren ülke ekonomisinin geldiği koşullar altında özelleştirme uygulamalarına mahkum edilen Kardemir, gerek fabrika çalışanları ve Özçelik-İş sendikasının mücadelesi gerekse de kentin tüm kesimlerinin giderek büyüyen tepkileri sonucunda 1 TL'lik sembolik bir bedel içerisinde % 35'i fabrika çalışanlarının, % 40'ı yörenin esnaf dernekleri ve sanayi odalarının, % 25'i ise yöre halkı ile fabrika emeklilerinin hissedarlığında kurulan

Kardemir A.Ş. bünyesine devredilmiştir. Lakin hisse dağılımı zaman içerisinde çalışanların payının % 51,8 oranına çıkmasıyla çalışanlar lehine bir hal almış olsa da (Ersöz, 2001: 18-19) fabrika çalışanlarının özellikle 1998 yılında Kardemir'in borsada halka arz işleminin gerçekleşmesi ve çalışanların ellerinde tuttıkları hisselerin Doğu Asya ve Rusya'da gerçekleşen krizler sonucunda ellerinden çıkarılmasıyla birlikte çalışanların payı önce % 33 bandına ve 2002 itibarıyla ise % 22 civarına inmiştir. Diğer taraftan; yöre halkı ve Kardemir emeklilerinin topladığı hisselerle birlikte payı % 63 bandına yükselmiştir. Bu tarz bir özelleştirme uygulamasına Türk-İş tarafından birtakım tepkiler gelmiş ve özelleştirmenin tehlikeli bir oyun olduğu ve model içerisinde devletin de olması gerektiği, devletin yardımı olmadan işletmenin batacağı ve batarken hisse sahibi olan çalışanları da yanında götüreceği vurgulanırken; Hak-İş ve Özçelik-İş ise Kardemir'in kapatılmasının engellenmesi adına böylesi bir yöntemin seçildiğini ve hedeflerinin iyi yönetim anlayışı ile birlikte işletmeyi yeniden kara geçirmek olduğunu belirtmişlerdir (Bulungiray, 2006: 142-143).

İşçi sendikalarının bir işletme içerisinde çalışanların mülkiyet ediniminin kurulması sürecinde izleyebileceği roller net bir şekilde belirgin iken; özelleştirme uygulamaları sonrası işletmenin çalışanların mülkiyetine geçmesinin ardından sendikaların rol ve konumlarının ne olacağı ise üzerinde düşünülmesi gereken bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Herhangi bir işletme içerisinde; işçi sendikalarının rolü her dönem içerisinde üyelerinin menfaatlerinin temsilini ifade etmekte ancak işçi mülkiyetindeki işletmelerde sendikaların bu görevinin yanında yönetim yapısı içerisinde yer almasıyla birlikte işçi sendikası bir anda yönetici pozisyonu alan bir yapı haline dönüşebilmektedir (Bado and Logue, 1991: 36). Benzer şekilde Kardemir uygulamasında işçi sendikası görevlilerinin, işçileri temsil edebilmek adına yönetim kurulundaki yedi üyenin dördünü oluşturarak sayısal çoğunluğu elde etmesi ve bu yöneticilerin aynı zamanda sendikalardaki görevlerini de bir arada sürdürmesiyle birlikte tartışmalı bir durum ortaya çıkmıştır. Dönemin Özçelik-İş sendikası yetkilileri; yıllar boyunca şirket yönetimlerine girebilmek için düzenlemeler oluşturmaya çalıştıklarını lakin işverenlerin tutumları nedeniyle bunu gerçekleştiremediklerini ifade etmişler ve bu durumu ilk defa Kardemir'de başardıklarını vurgulamışlardır. Yine dönemin Özçelik-İş Sendikası Genel Başkanı Recai Başkan ise; yönetim içerisindeki konumlarından ötürü her türlü karardan bizatihi sorumlu tutulduklarını ve bu açıdan

direkt kendilerinin Kardemir’de yönetici pozisyonunda olmalarının daha uygun olacağı şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur (Ersöz, 2001: 20). Lakin zaman içerisinde gözlemlenen birtakım yönetsel yanlışlar ve genel başkanların işçiler üzerinde baskı kuran politikalar izlemeye başlamasıyla birlikte Kardemir’in zarara uğratılmasına yol açan birtakım olaylar sonucunda gerek Karabük halkı gerekse de Kardemir çalışanları bu süreçte büyük hayal kırıklığına uğramış ve işletmenin güvenilirliği ciddi oranda zedelenmiştir. Genel başkanın görüntüsü ise artık bir sendikacıdan çok mafyatik bir karakter haline dönüşmüştür (Bulungiray, 2006: 148-149). Bunun üzerine; Özçelik-İş’in yeni anlayışı, Kardemir’in yönetsel yapısını profesyonel yöneticilere bırakmaya doğru bir dönüşüm geçirmiştir.

Çalışanların mülk sahipliği edinim uygulaması sonucunda mülkiyet sahibi oldukları işletmelerde toplu pazarlıklar ve sonrasında gerçekleştirilecek olan toplu iş sözleşmeleri içerisinde en belirgin tartışma konusu; çalışan mülkiyet sahibi kesimlerin ücret ve ücret eklentilerini içeren birtakım sosyal haklarının geliştirilmesi gibi kısa dönemli beklentilerin yanında yeni yatırımların oluşturulması, istihdam güvencesinin sağlanması ve mülkiyet paylarındaki büyüme gibi uzun dönemli beklentiler arasında uzlaşmanın sağlanmasından oluşmaktadır (Logue, Glass et al., 1998: 111). İşçi ve işveren taraflarının karşılıklı olarak bir araya geldiği toplu pazarlık görüşmelerindeki tutum ve davranışları işbirliğine dayalı bir pazarlık modelinin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Demirbilek, 1996: 30-32). Özçelik-İş Sendikası’nın toplu pazarlığın her iki kesimini de temsil eden bir davranış dizisi geliştirmesi ve işletmenin önceliklerini esas alması ve işçi ücretlerine yapılacak zamların belirlenmesini işletmenin yatırım performansına bağlayan bir anlayış geliştirmesi ve aksi durumda daha gerçekçi bir ücret zammı beklenmesi gerekliliğine dair vurgularda bulunması işçi sendikasının mevcut yaklaşımını göstermesi açısından önemli bir görüntü sunmaktadır. Özçelik-İş Sendikası; amaçlarının hiçbir zaman için grev yapmak düşüncesi olmadığını özveride bulunan işçilerin artık rahatlayacakları bir toplumsal sözleşme oluşturmak gayesinde olduklarını vurgulamıştır (Ersöz, 2001: 25).

Mülkiyet sahipliğindeki yapısal dönüşüm; geleneksel sendikacılık anlayışında ve işçi kesiminin sendikasına olan bakış açısında önemli değişiklikler yaratmaktadır. Bu noktada; işçilerin hem işçi olarak hem de mülkiyet sahibi olmak üzere iki role sahip olmaları sendikaya yönelik yaklaşımlarını da derinden etkilemektedir (Dilts and Paul,

1990: 19). Birtakım araştırmalar; mülkiyet sahipliği uygulamasının işçi üzerinde “sendikanın işveren karşısında işyerindeki güç dengesini sağladığına dair” geleneksel yargıyı temelinden sarstığını ve “işçilerin sendikalara bahsettigi değerin değişerek” sendikaların kurumsal gücünün ilgili sürecin yaşandığı işletme bünyesinde zayıfladığını ortaya koymaktadır (Bruno, 1998: 55). Çalışanların mülkiyet sahibi konumunda olduğu işletmelerde yer alan işçilerin sendikalarına bakış açıları genelde sendikanın kurumsal gücündeki zayıflıkla açıklanmakla birlikte Kardemir’de sendikanın varlığı işçiler tarafından bir koruyucu unsur olarak önemli görölmektedir. Yine de bununla birlikte işletmeye ve bu noktada Kardemir’in kendisine olan bağlılığın belirgin olduğu gözlemlenen Kardemir işçileri açısından bu durum hiç şüphesiz işyerlerinin kapanmasına yönelik yaşadıkları tedirgin edici sürecin ardından işletmelerine sıkı sıkı sarılmak ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Ersöz vd., 2003: 29-30).

2.3. TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRMEYE KARŞI BİR ALTERNATİF OLARAK KOOPERATİFLEŞME

İnsanlık var olduğu günden bugüne iktisadi, sosyal, kültürel birtakım ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına bir araya gelme eğilimi göstermektedir. Bugünün modern insan profili düşünöldüğünde; insanlar gündelik birtakım ihtiyaçları doğrultusunda örgütlenme eğilimi içerisine girmektedirler. Bu noktada; bireyler tek başlarına gerçekleştirmeyecekleri eylemleri başarabilmek adına benzeri koşul ve standartlara sahip diğer bireylerle bir araya gelerek kolektif hareket edebilmenin avantajlarından yararlanmaya çalışmakta ve bu amaçla birtakım organizasyonlar meydana getirmektedir. Böylece işbirliğine duyulan ihtiyaç bu tarz organizasyonlar aracılığıyla giderilebilmektedir (Bayrak, 1998: 95). Kooperatifler, örgütlenme stratejisinin temel belirleyici kurumlarından biri olarak; bireylerin tek başına gerçekleştirmeyecekleri veya birlikte yapmaları halinde toplumsal faydanın maksimize edilebileceği tüm işlerin idealize edilmiş bir şekilde ve dayanışma yoluyla maliyetlerin azaltılması şeklinde gerçekleştirildiği ilgili alandaki tüm iktisadi güçlerin bir araya getirildiği yapı olarak ifade edilebilmektedir (Mülayim, 1992: 55).

2.3.1. Kooperatif Kavramı ve İlkeleri

Kooperatif kavramı; ilk kez Latin ve Anglosakson dil grupları içerisinde kullanılmıştır. Kavram; gerek isim (cooperation) gerekse de sıfat (cooperative) şeklinde her iki dil grubu içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte; bir terim olarak kooperatifin toplumsal hayattaki yansımaları 19. yüzyıldan itibaren gözlemleyebilmek mümkün olmuştur. İngilizce içerisinde “şirket, ortaklık” kavramı olarak *co-operative society* şeklinde kullanılan terim, Fransızca içerisinde ise; “dernek, birlik, cemiyet” kavramıyla birlikte *association cooperative* tarzında ifade edilmiştir. Almanca içerisinde “yoldaşlık, arkadaşlık, ortaklık” kavramını ifade eden *genossenschaft* kooperatif terimine eş bir terim olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım tarzı; kooperatifçiliğin Almanya’daki kültürel köklerini muhafaza ettiğini de ortaya koymaktadır. Türkçe içerisinde ise; başlangıçta “teavün şirketi” olarak ifade edilen kooperatif terimi, yardımlaşma anlamına gelen Arapça kökenli *teavün* kelimesiyle eş tutulmuştur (Fındıkoğlu, 1967: 4).

Fındıkoğlu, kooperatifçilik tarihini ele alırken bu kavramın iki tema içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır: Bunlardan ilki; insanlık tarihinin genelindeki iktisadi faaliyetlerin ortaklık ve beraberlik düşüncesi içerisinde idare edilmesinin tarihidir. İkincisi ise; 19. yüzyılda liberalizm ve kolektivizm akımları karşısında ortaya bir sentez çıkarma ihtiyacından kaynaklanan, kooperatif ve emsali kavramların varoluşu üzerinden ortaya çıkan tüm iktisadi organizasyonların tarihinden oluşmaktadır (Fındıkoğlu, 1967: 6-7).

Kooperatif kavramı; bireylerin, ekonomik çıkarlarının geliştirilmesi amacıyla eşitlik temelinde insan odaklı ve gönüllülüğe dayalı olarak birleştikleri bir tür örgütlenme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Calvert, 1959: 19). İlk kooperatifçilik hareketi olarak görülen *Rochdale Öncüleri Kooperatifi*, kooperatiflerinin daha iyi bir şekilde işleyebilmesi adına birtakım ilkeler kabul etmiş ve bu ilkeler zaman içerisinde kooperatifçiliğin temel ilkeleri olarak Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından kuruluşunun 100. yılında “*Kooperatif Kimliği Bildirgesi*” olarak kabul edilmiştir. Bu ilkeler; yedi başlık altında toplanmaktadır (ICA, 2018a):

1. *Gönüllü ve Herkese Açık Üyelik*: Kooperatifler; cinsel, sosyal, etnik, politik ve dinsel ayrımcılık içermeyen, sağladığı hizmetlerden üyelerinin faydalanabildiği ve üyeliğin sorumluluklarını yerine getiren herkese açık gönüllü organizasyonlardır.

2. *Üyeler Tarafından Gerçekleştirilen Demokratik Kontrol:* Kooperatifler, karar alma süreçlerine dahil olan üyeleri tarafından denetlenen demokratik kuruluşlardır. Temsilci olarak seçilen üyeler, kooperatife karşı sorumluluk sahibidir. Birim kooperatif kuruluşlarında her üye eşit oy hakkına sahiptir. Diğer düzeylerdeki kooperatiflerde ise; oy hakkı, demokratik bir yaklaşım içerisinde belirlenmektedir.

3. *Üyelerin Ekonomik Katılımı:* Üyeler, kooperatiflerin sermayesine adil bir biçimde katkı sağlayarak, bu süreci demokratik bir biçimde yönetmek durumundadır. İlgili sermayenin en azından bir kısmı temelde kooperatifin ortak mülkiyetindedir.

4. *Otonomi ve Bağımsızlık:* Kooperatifler; özerk, kendi kendisine yetebilen ve üyeleri tarafından yönetilen kuruluşlardır. Kooperatifler, diğer birtakım kuruluşlarla antlaşmalarda bulunmaları ya da dış kaynaklar aracılığıyla sermaye artırımına gitmeleri halinde, bu durumun; kooperatiflerin, otonom yapısına zarar vermeyecek ve üyelerinin demokratik haklarının koruyacak şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

5. *Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme:* Kooperatifler; üyelerinin, seçilmiş temsilcilerinin, yöneticilerinin ve çalışanlarının düşünsel gelişimine katkı sağlayabilmek adına eğitim ve öğretim imkanları sunarak kamuoyunu, işbirliği ve dayanışmanın yararları noktasında bilgilendirmektedir.

6. *Kooperatifler Arasında İşbirliği:* Kooperatifler; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası organizasyonlarla bir arada çalışarak, kooperatifçilik hareketinin gelişimini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

7. *Topluma Karşı Sorumluluk:* Kooperatifler, üyeleri tarafından onay verilen politikalar aracılığıyla toplumların sürdürülebilir kalkınması için çalışmalar yapmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise; kooperatifçiliği dört ana ilke etrafında somutlaştırmaktadır (ILO, 1952: 3):

1. Kooperatif, sermaye için değil insanlar için ortaya çıkan bir yapıdır.
2. Kooperatifin tüm üyeleri eşittir ve kabul edilen kural gereği her bir üyenin birer oyu bulunmaktadır.
3. Kooperatifin eylemleri gönüllülük esasına dayanmaktadır.
4. Kooperatifin, üyelerinin ortak çıkarlarına dayanan ve onların kazanımlarında her birinin katkısı olabilecek birtakım hedefleri bulunmaktadır.

Bir başka ifadeyle kooperatif; ortak sıkıntılara çare arayan, ortaklaşan ihtiyaçları gidermeyi hedefleyen, tüm paydaşların elbirliği ve karşılıklı fedakarlıklar içerisinde çalışmasını esas alan, ortaya çıkış nedeni iktisadi yaşam içerisinde hakim konumda bulunan zümre ya da sınıfların kendilerini ezmelerini engellemek olan, birtakım sorumluluk ve görev bilinciyle hareket eden, insan odaklı olmanın yanında iktisadi ilkeleri de göz önünde bulunduran ve gönüllülük ilişkisi içerisinde serbest bir şekilde girip çıkılabilen sosyal ve iktisadi organizasyonlara verilen addır (Hazar, 1990: 63).

Kooperatifler içerisinde yer alan üyelerin kooperatife ve kooperatif grubu içerisinde yer alan paydaşlarına bağlılığı, grupta kalma isteğini ve gruba bağlılık seviyesini göstermektedir. Bir grup ya da organizasyona dahil olan bir bireyin, ilgili grup ya da örgüte bağlılık duygusunun oluşması sonucunda birey, gerek grup içerisinde gerekse de tüm organizasyon dahilinde kendini güvende hissederek örgüte ya da kooperatife bağlılık duymaktadır (Hansen, Morrow and Batista, 2002: 44). Güvenilir bir görüntü veren kooperatif yöneticisi ise; kooperatifin temel sözleşme değerlerine uygun davranan ve paydaşlarına, çalışanlarına dürüst olan, ayrımcılık yapmayan, tutarlı hareketlerle kooperatifin yönetimini başarıyla idame eden bireyi temsil etmektedir (Prakash, 2000: 5). Kooperatifin paydaşları, birbirlerine yönelik yüksek derecede bir güven duygusuna sahipse zaman içerisinde kooperatiflerin desteklenmesine yönelik kamuoyunda da yoğun bir inanç belirmektedir. Kooperatifin ilgili alandaki sorunları çözen bir yapıya sahip olması, kooperatif bünyesinde yer alan bireylerin kooperatife destek vermeleri konusunda organizasyona duydukları inancı arttırmaktadır (Fulton, 1999: 422).

Kooperatiflerin büyük çoğunluğu, paydaşlarının tatminini sağlamak ve onları kooperatif bünyesinde tutabilmek amacıyla mücadelelerini genişletmeye çalışmaktadır (Hansen, Morrow and Batista, 2002: 42). Kooperatif, paydaşlarının karını arttırarak hizmetlerinin gelişimine katkı sağlıyorsa ve paydaşlar da kooperatifte kalmayı istiyorsa kooperatifin kendisinden bekleneni yerine getirdiği söylenebilir. Böylece kooperatif varlık amacını gerçekleştirmiş olacak ve paydaşlar kendilerini kooperatifin asli bir ögesi olarak hissedebilecektir (Bilgin ve Başel, 2007: 53).

Alman iktisatçı Draheim, sosyal adaleti hedefleyen bir iktisat politikasının *Homo Cooperaticus* adıyla tanımlanması yolunda telkinlerde bulunurken, Alman sosyolog Karl Ihrig ise; kooperatifleri yalnızca toplumsal yaşam içerisinde, mahalli ve bölgesel

topluluklar dahilinde devlet etkisinin dışında varlıklarını sürdürebilecekleri bir yapı olarak görmektedir. Lakin bu mahalli düzeydeki topluluklar daha büyük organizasyonlar haline geldiğinde giderek büyüyen kooperatif bünyesinde bireylerin birbirleriyle kurdukları iletişimin eski seviyesinde olamadığı dikkatleri çekmektedir. Bu bakış açısı içerisinde kooperativizm, bireyleri baz alan kapitalist bir ekonomiye ve özellikle bazı iktisadi alanlarda giderek belirgin bir pozisyona sahip olan devletçi iktisat politikalarına tamamen son vermek niyetinde olan birtakım ütopyik düşüncelere sapmadan kooperatifler içerisinde sosyal sınıfların giderek önem kazanması ve orta sınıfın kuvvetlendirilmesinin en belirgin yolu olarak görülmektedir. Bu açıdan; geniş kitlelerin refaha kavuşturulabilmesi adına bireysel teşebbüsün de, kamusal sektörün de kooperatiflerin yanında yer alması gerekmektedir. Geri kalmış toplulukların iktisadi gelişimine katkı sağlayabilecek bir kooperatif politikasının oluşturulması ilgili topluluklar açısından acil önem arz etmektedir (Fındıkoğlu, 1967: 507-508).

Az gelişmiş topluluklar, genellikle gerek bireysel gerekse de eski kuşaklardan kalma birtakım zorluk ve dezavantajlara sahip kesimlerden meydana gelmektedir. Toplumunu aydınlatacak olan kurumların yokluğu bu durumu değiştirebilmenin pek de mümkün olamayacağı bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Kooperatifler, toplumdaki bireyler arasında hem yetenek hem de ilişkisel bağlamda dostluğu sağlayarak, bireylerin mevcut koşullarını iyileştirmek adına hareket etmektedir. Kooperatifler, bireyler arasında organizasyonun sağlanması yoluyla; zeki ve daha iyi eğitilmiş olan kişiler aracılığıyla az gelişmiş ülkelerin acı deneyimlerini yaşayan kesimlerin koşullarını iyileştirmek için uğraşmaktadır. Böylesi bir bakış açısı pek yeni bir anlayış olmamakla beraber örgütlenme sürecinin giderek genişletilmesi kooperatiflerin gelişiminde en temel yol haritası olarak dikkati çekmektedir. Böylece henüz tam anlamıyla kooperatiflerin hakim olduğu bir toplumsal yapı kurulamamış olsa bile böylesi bir yapının oluşturulmasına yönelik önemli bir adım atılmış olacaktır. Bir sonraki aşama ise; kooperatiflere dayalı toplumsal yapının tam anlamıyla oluşturulmasıdır. Eğer bu toplumsal yapının dinamikleri dikkatli bir şekilde dizayn edilmişse, bireyselliği zayıf, yaşam koşulları açısından fakir ve eğitim süreçlerinden yeterli bir seviyede geçememiş bir toplumdaki, kooperatif anlayışının olduğu bir toplumsal yapıya geçiş sağlanmışsa bu durumun ilgili toplum açısından önemli bir kazanım olduğu söylenebilecektir. Bu kazanımlar; ilgili topluluğun kendine gururla bakmasının yanı sıra çevre topluluklarda

da bir özenme yaratmakta ve aynı yolu deneme konusunda onlara da cesaret vermektedir. Güvensizlik algısının kırılması, özgüvenin yaratılması, kooperatif bünyesindeki işlerin düzenli olarak yürütülmesi, gerekli muhasebe ve düzenli denetim işlemlerinin gerçekleştirilmesi kooperatiflere dayalı bir toplumsal yapının oluşturularak toplumsal refahın arttırılmasında önemli katkılar sağlayan uygulamalar olmaktadır (ILO, 1952: 13-14).

2.3.2. Kooperatifçilik Hareketinin Dönüşümü ve Yeni Kooperativizm

Sanayi devrimiyle birlikte giderek belirginleşen ve fabrika sistemi içerisinde işçileri uzun sürelerle ve yoğun bir tempoda çalıştırarak sömüren kapitalist sistem karşısında işçiler ve küçük ölçekli üretici kesimler ilk kooperatifleri sistemselsel bir mücadele ve ayakta kalma aracı olarak kurgulamışlardır. Böylesi bir perspektiften bakıldığında modern zamanların ilk kooperatifleri, kapitalist toplum içerisinde yer alan işçiler ve küçük ölçekli üreticiler açısından alternatif bir varoluş biçimi olarak değerlendirilebilmektedir. Bu kooperatifler, sanayileşmiş ülkelerdeki olumsuz yaşam koşullarına karşı mücadele eden işçi kesimlerine daha ucuz fiyatlara yiyecek sağlama ihtiyacıyla özellikle tüketici kooperatifi hüviyetinde kurulmuştur. Kooperatifler, insanların çoğu zaman ihtiyaç duyduğu ve geçim seviyesinde yaşayabilmelerini sağlayan iktisadi malları onlara sunmaya çalışmıştır. Yine benzer şekilde; küçük ölçekli tarım üreticileri de aynı iktisadi düzen içerisinde kooperatifler altında örgütlenmiştir (Hacısalıhoğlu ve Şahin, 2018: 75-76).

Robert Owen'ın düşünsel altyapısına katkı sağladığı ütopyik sosyalizm deneyimlerinden biri olan geleneksel kooperatifçilik hareketlerinin ilk pratikleri 19. yüzyıl İngiltere'sinde gözlemlenmiştir. Bu süreçte; hem üretici hem de tüketici kooperatifleri, Sanayi Devrimi'nin meydana getirdiği iktisadi ve sosyal koşullara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde; erken sanayileşen İngiltere gibi ülkelerde ilk etapta tüketici kooperatifleri, Fransa'da öncelikle işçilere yönelik üretici kooperatifleri, daha sonrasında tüketici kooperatifleri ve kooperatif bankacılığı, sanayileşmesini geç tamamlayan Almanya gibi ülkelerde ise ilk olarak kredi kooperatifleri, sonrasında ise tarımsal tedarik kooperatifleri kurulmuştur. İlk kooperatif deneyimi; 1844 tarihinde Rochdale / Manchester'da 128 tekstil işçisi tarafından kurulan bir tüketici kooperatifi olmuştur. İngiltere ve diğer erken sanayileşen ülkelerdeki pek

çok girişim “Rochdale Gönüllülerini” takip etmiş ve çok sayıda kooperatifin kurulmasını gerçekleştirmiştir. Bu pratikler, *ilk nesil kooperatifler* olarak tanımlanmaktadır (Güven, 1995: 112; Geray, 2014: 72-75).

Kapitalist sistem içerisinde gözlemlenen kooperatifçilik uygulamaları, 20. yüzyıldaki Sovyetler Birliği ve özellikle de Yugoslavya’da görülen özyönetim uygulamalarıyla birlikte alternatif bir sistem olarak ortaya çıkan sosyalist deneyimlerde de görülmeye başlanmıştır. Böylece; alternatif bir sistem deneyimi altında kooperatifler, ilgili devletlerin ekonomilerinde üretim süreçlerine katkı sağlayan ana tedarikçiler haline gelmiştir. Başlangıç itibariyle yarı sanayileşmiş ülkeler olarak tarif edilen sosyalist ülkeler zaman içerisinde tarımsal üretimde elde ettikleri verimliliğin yanında sanayileşme için gereken ivmeyi de kazanmışlardır (Şahin ve Gökten, 2013: 128). Diğer taraftan; aynı işletme içerisinde çalışan işçilerin kendi aralarında kurmuş oldukları dayanışmaya rağmen farklı rakip işletmeler içerisinde yer alan işçilere karşı geliştirmiş oldukları rekabet sonucunda Yugoslav işçilerinin kendi fabrikalarında kişi başına düşen ücreti arttırmaktan öte bir sınıf politikası üretmedikleri ortaya konulmuştur. Kooperatifleşmeyle birlikte üretkenlik artmışsa da ekonomi genelinde yeni iş potansiyellerinin yaratılamamış olması; devleti, bu işletmelerden daha fazla vergi almaya itmiş ve bu durum işletmelerdeki gelirleri süreçten negatif etkilenen işçilerin motivasyonlarının azalmasına neden olmuştur. Kişisel kazanç duygusunun, toplumsal faydanın önüne geçmesiyle birlikte; işletme içerisindeki dayanışma temalı oluşumların toplumsal dayanışmaya dönüştürülememesi Yugoslavya özyönetim deneyiminin sürdürülebilirliğini sekteye uğratmıştır (Lebowitz, 2008: 101-105).

20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Sovyetler Birliği’nde gözlemlenen reel sosyalizmin çöküşü ve Sovyetler Birliği sonrası Doğu Bloğu ülkelerinin kapitalist pazar ekonomisine geçişi ve iktisadi paradigmanın Keynesyen ekonomiden neo-liberal paradigmaya dönüşümüyle birlikte kooperatif hareketleri ve kooperativizm düşüncesi de bu gelişmelerden etkilenmiştir. Neo-liberal politikalar, küreselleşme rüzgarıyla birlikte giderek hakim paradigma haline gelirken bu durum işçiler ve küçük ölçekli üretici kesimler üzerinde “dibe doğru yarış” ifadesiyle betimlenen ve yoğun rekabete dayalı bir sistemin dayatılmasına yol açmıştır. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde işçi sınıfı; düşük ücretler, uzun çalışma süreleri, güvencesiz istihdam koşulları ve dezavantaj içeren emeklilik koşullarıyla boğuşurken, küçük ölçekli üretici kesimler

ise kendilerini sömüren ve topraksız hale getiren küresel tarım tekelleriyle rekabet edemez hale gelmişlerdir. Bununla birlikte, genel ana akım iktisadi yapının etkileri ve ortaya koyduğu sonuçlar; üretilen ürünün piyasa değeri, talebin fiyat esnekliği ve ilgili ülkenin tarım politikaları gibi birtakım koşullara bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir (Hacısalıhoğlu ve Şahin, 2018: 76). 1970’li yıllara gelindiğinde; pek çok modern ülke süregelen işsizlik sorunsallarıyla karşı karşıya kalmış ve toplumun geneli için istihdam yaratmada gözlemlenen başarısızlıklar, çoğunluğu işçiler tarafından meydana getirilen ikinci nesil kooperatiflerin oluşumuna yol açmıştır. İsrail’in 1980’lerin ortasından bu yana ücret farklılığına dayanan politikalarının modelin tümü üzerindeki yıkıcı etkilerine rağmen Kibbutz modeli (Satt, 2007: 100-101), İtalya, Fransa, Hollanda ve Danimarka’daki tarımsal ürün kooperatifleri *ikinci nesil kooperatif* örnekleri olarak sayılabilmektedir (Güven, 1995: 120-121; Güven, 1998: 194).

Latin Amerika ülkeleri, neo-liberal iktisadi politikaların ilk deneyimlerinin yaşandığı, neo-liberalizmin laboratuvar ülkeleri olarak 1990’lı yıllarla birlikte giderek büyüyen iktisadi ve siyasal krizlere karşı yükselen tepkiler sonrasında “*yeni kooperatifçilik*” hareketinin ve dayanışmacı toplumsal ve ekonomik anlayışların giderek benimsenmeye başladığı bir coğrafya haline gelmiştir. Neo-liberal iktisadi politikalar sonucunda, kıta genelinde özelleştirmelerin hızlanması, işsizliğin giderek kitlesel bir problem haline gelmesi, çok sayıda şirketin artan yoğun rekabet baskısı ve bankalar başta olmak üzere çeşitli kuruluşlara borçlarını ödeyemeyerek batması ve genel itibariyle hükümetlerin ve sendikaların işsizliğe alternatif olabilecek sosyo-ekonomik politikalar üretememeleri gibi sorunlar “*21. Yüzyıl Sosyalizmi*” olarak tarif edilen yeni kooperativizm ve özyönetim pratiklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Şahin ve Gökten, 2013: 132).

Latin Amerika coğrafyasında son 15 yılı aşkındır ortaya çıkan birtakım yeni kooperatifçilik pratikleri önceki dönemlerde yer alan tarihsel öncüllerinden farklılaştığı noktalarda sınıf mücadelesi adına yeni pratikler geliştirirken diğer taraftan işçi sınıfının tarihsel mücadele perspektifiyle bağdaşan bir süreci de yaşamaya devam etmektedir. Bu açıdan; gerek Brezilya’da gözlemlendiği üzere kamulaştırma talebinde bulunan kooperatiflerde gerekse de özyönetim perspektifli pratikler içerisinde dikkatleri çeken, piyasa ve özel mülkiyet kurumlarının inisiyatifi doğrultusunda hareket eden liberal

iktisadi düşünce tarafından korkutucu olarak görülen “işgal fabrikaları”¹⁴ yeni kooperatifçilik hareketinin önemli kilometre taşlarından birisini oluşturmaktadır. İşgal fabrikası kavramı genel itibariyle; stratejisi ve hedefleri bizatihi işletmenin kendi işçileri tarafından kolektif bir iradeyle gerçekleştirilen özyönetim süreç ve deneyimlerinin yaşama geçirildiği iktisadi teşebbüsler olarak tanımlanmaktadır (Palomino, Bleyinat, Garro and Giacomuzzi, 2010: 276).

200’ün üzerinde işgal fabrikasının bulunduğu Arjantin’de fabrikaların asıl sahipleri olduğunu iddia eden eski patronların, iflas eden işletmelerde çalışan işçilerinin birkaç aylık birikmiş ücretlerini borçlu olduğu aynı zamanda devletten vergi kaçırdıkları için vergi borçlusu oldukları ve bununla birlikte ürün tedarikçilerine de borçlu olmaları dolayısıyla işletmenin mülkiyetinin kime ait olduğu meselesinin oldukça tartışmalı bir hale geldiğine yönelik değerlendirmeler giderek artmaktadır (Magnani, 2009: 27). Bu süreç içerisinde işsizlikle karşı karşıya gelen ve son çareyi fabrikaları işgal ederek özyönetim idarelerinin hukuki olarak kabul edilmesini sağlamakta gören işçiler, işgal fabrikalarının işletilmesiyle birlikte işletmelerin borçlarını ilgili alacaklara ödeyebilecek tek sosyal taraf haline gelmişlerdir. 2008 ekonomik krizi sonrasında Latin Amerika genelinde giderek büyüyen işsizlik problemi ve Venezüella’da dönemin Chavez iktidarının desteğiyle birlikte belirgin toplumsal tepkimelerin ortaya çıkması pek çok Latin Amerika hükümetini isteksizce de olsa kıta genelindeki yeni kooperatifçilik hareketlerini ve işgal fabrikaları girişimlerini tanımak zorunda bırakmıştır. Venezüella’da “Sosyalist Üretim Birimleri” olarak adlandırılan işletmelerde, Arjantin’de yer alan özyönetim uygulamalarından farklı olarak işletme içerisinde kamusal sorumluluk gereği birden fazla koordinatörün yer aldığı ve bu üretim birimlerinde karar alım süreçlerinin tüm işçilerin demokratik katılımı aracılığıyla

¹⁴ Yeni kooperatifçilik perspektifiyle hareket eden işgal fabrikaları deneyimlerinden birisi de; 1878 yılında Barselona’nın Sants mahallesinde Joan Batllo adıyla kurulmuş eski bir tekstil fabrikası alanı olan ve 2011 yılında mahalle sakinlerinin fabrika alanını işgal etmesinin ardından bir tür sosyal merkez olarak kullanılmaya başlanan “*Can Batllo*” örneğidir. Geniş bir alana sahip olan ve pek çok kooperatife de ev sahipliği yapan bu işgal fabrikasının içerisinde kütüphane, bar, basımevi, atölye, akrobasi ve tırmanış alanları, çocuklar için oyun alanları, bahçeler ve kooperatifler arasındaki ilişkiyi geliştirme amacıyla kurulan *Coopolis* adı verilen bir platform yer almaktadır. Yerel ekonomilerin geliştirilmesi amacıyla adeta bir laboratuvar işlevi gören Coopolis, farklı kooperatiflerin üyelerinden meydana gelen yapısıyla, yeni kooperatiflerin oluşturulması, eğitim faaliyetleri ve kooperatifçilik kültürü gibi alanlarda çalışmalar yapmaktadır. İçerisinde pek çok farklı kooperatifin yer aldığı Can Batllo’da her kooperatif kendi kararlarını almakta ve genel süreçlerin yönetim aşamaları farklı komisyonların sorumluluğunda sürdürülmektedir (Sendika.org, 2018).

gerçekleştirildiği ve bu kararların işçilerin katılım gösterdiği işçi konseyleri aracılığıyla uygulandığı görülmektedir (Şahin ve Gökten, 2013: 129-130).

Brezilya’da gözlemlenen deneyimler ise; fabrika işgalleri sonrasında genel yöntem olarak kamulaştırma politikalarının hedeflenmesinin yanında eski işçilerin iflas eden şirketleri birikmiş olan borçlarına karşılık olarak ya da devlet destekli krediler aracılığıyla sahiplerinden satın almalarına yönelik bir yöntem izlediklerini göstermektedir (Magnani, 2009: 42). Diğer taraftan Brezilya’da işçi kesiminin genel itibariyle kooperatif anlayışına karşı mesafeli olduğu ve kontrolün işçilerden oluşan bir koordinasyon komitesinde olması koşuluyla kamulaştırma taleplerinde buldukları görülmektedir. Kooperatiflere yönelik eleştirilerde; işçilik bilincinde gözlemlenen kayıplar, kapitalist pazar anlayışı içerisinde hareket etmenin kooperatif üyesi işçiler üzerinde üretim baskısı yaratması, fabrika işgali öncesi dönemlerden bile daha fazla sürelerde çalışmak zorunda kalma, çalışma sürelerinde gözlemlenen artışlara rağmen yeni işçi talebinde bulunamama ve hatta kimi dönemlerde ücretlerdeki düşüşleri göğüslemek durumunda kalarak “kendi kendini sömürü” adı verilen bir süreci yaşamaları söz konusu olabilmektedir (Yeğin, 2006: 67-68).

Bu çerçeve içerisinden bakıldığında; yeni kooperatifçilik hareketlerinin dahilinde olan kooperatiflerle, piyasa ilişkileri içerisinde hareket eden ve taşeronlaşma mantalitesine uygun olarak üretim süreçlerini sürdüren kooperatifleri ayırt etmek gerekmektedir. Özyönetim perspektifli ve özyönetimin temel koşullarına uygun hareket eden kooperatifler, “*yeni kooperativizm hareketine*”¹⁵ dahil edilmekteyken, diğer oluşumlar ise; karar alma süreçleri açısından biçimsel olarak özyönetimci ya da daha demokratik bir görüntü göstermekle birlikte üretim sürecinin işleyişi ve piyasa mekanizmasıyla kurgulanan ilişki ağlarının niteliği itibariyle taşeron bir şirket özelliği göstermektedir. Rekabeti içsel bünyesine dahil etmiş, düşük maliyetli üretimi baz alan,

¹⁵ İtalya’nın Milano kentine ait sanayi bölgesinde 1990’lı yıllarda gelişim gösteren ve pek çok ülkede 23 üretim alanı ile birlikte uluslararası araba parçaları üretiminin bir parçası olan Maflow, 2008 krizinin ardından finans işlemlerinde yolsuzluk ve hileli iflas kararlarından dolayı mahkeme kararı ile zorunlu yönetime alınmış, ardından 2012 yılında Polonyalı bir yatırım grubuna satılmıştır. Polonyalı firmanın Maflow tesisini kapatması üzerine fabrikayı işgal eden işçiler, 2013 yılının Mart ayında Ri-Maflow Kooperatifi’ni kurmuştur. *Ri-Maflow Kooperatifi*, 2014 yılında yerel organik tarım üreticileriyle ittifak oluşturarak dayanışma amaçlı alışveriş sistemi oluşturmuş ve yeniden dönüşüm projesi geliştirmek amacıyla Politeknik Üniversitesi’nde çalışan bazı mühendislerle bağlantılar kurmuştur. Atıkların azaltılmasına yönelik çevreyi koruma hedefli büyük çaplı bir çalışmanın içerisinde yer alan Ri-Maflow Kooperatifi, gerek tarımsal üretim kooperatifleriyle, gerekse de üniversitelerle çevre sorunları üzerinden kurduğu ilişki ağlarıyla yeni bir tür kooperatifçilik anlayışının Avrupa’da ses getiren örneklerinden birisini yaratmıştır (Azzellini, 2015: 77-80).

farklı sektörlerin taşeron üretimini üstlenen Post-Fordist üretim modülü içerisinde sermaye kesimi lehine esnek üretim ilkelerini baz alarak hareket eden ve kapitalist bir şirket işlevselliği gösteren kooperatifler; *pragmatik kooperatifler*¹⁶ olarak ifade edilmektedir. Bu kooperatiflerde; işçiler, üretim araçlarının kullanım hakkına sahip olmakla birlikte üretim araçları mülkiyetinin şirketlerde ya da şirketlerin borçlarından ötürü bankalarda olduğu ve dolayısıyla özyönetimin gerçeklikten ziyade görüntüyle sınırlı kaldığı, bu kooperatiflerin şirketler gibi kar-zarar mantığı ile hareket eden bir hale gelerek ücretli emek istihdamında bulunulmadığı gibi emek maliyeti olarak görülen yüklerin hafifletilmesini hedef aldığı ve bu doğrultuda bazı ücret eklentilerini kısma eğilimi göstererek “Çinlileşme rüyasını” gerçekleştirme yönünde hedefler belirlediği gözlenmektedir. Kimi koşullar içerisinde şirketlerle kooperatifler arasındaki ilişkiler, işçilerin üretim süreci içerisindeki ücret, çalışma süreleri, izinler, eğitimler vb. alanlardaki geniş kontrolünü barındırsa da kooperatiflerin sınırlı bir operasyonel sermayeye sahip olması şirketlere bağımlılıklarını da yaratmakta ve dolayısıyla işçilerin üretim süreci üzerindeki böylesi bir kontrolünü giderek anlamsızlaştırmaktadır (Lima, 2007: 598-604). Böylece; Brezilyalı işgal fabrikası işçileri kooperatif tarzındaki çalışma türlerini “patronlaşma”, “hiçbir hakka sahip olmadan kötü çalışma koşulları altında çalışma” olarak değerlendirerek bunun yerine kamulaştırmayı talep etmektedirler (Yeğin, 2006: 21-22).

Brezilya özelinde kooperatifçilik örneklerinin pratikte yaşanan bazı sorunları, temelde kooperatifçilik kavramının kendisinin de sorgulanmasına yol açmaktadır. Tarıma dayalı bir sanayi işletmesi olan Catande kooperatifinde 1998 tarihinde beklenenden kötü geçen hasat sonrası fabrikada çalışan işçilerin ücretlerinin gecikmesinin ardından ortaya çıkan süreç içerisinde; bazı tarlalarda çalışan çiftçi kesimleriyle, fabrikalarda hammaddeyi işleyen işçi grupları arasında cereyan eden anlaşmazlıkların sonucunda greve müdahale için polis çağırılmıştır. Yine buna benzer

¹⁶ 1956 yılında İspanya'nın Bask bölgesinde kurulan ve lokal düzeyde, yerel kaynakların en temelde yerele yönelik ihtiyaçları karşılaması amacını taşıyan *Mondragon Kooperatifi* zaman içerisinde toplumsal dönüşümler ve iktisadi gelişmelere uyum perspektifi içerisinde büyük bir kooperatifler ağına dönüşmüş, bununla birlikte kooperatif prensiplerine bağlılığını sürdürmeye çalışmıştır. Mondragon Kooperatifi, kapitalist ekonominin ilişki ağları içerisinde kendisine fayda sağlayan bir konuma zaman içerisinde evrilmiş ve bir tür holdingleşme sürecine girmiştir. Mondragon Kooperatifi; bazı araştırmacılar tarafından, kooperatifin süreklilik göstermesi üzerinden bir başarı öyküsü olarak değerlendirilirken; diğer araştırmacılar ise; Mondragon Kooperatifi'nin başlangıçtaki sosyalist temellerinden koptuğunu ve gerek devletle gerekse de piyasa sistemiyle kurduğu ilişkilerden kaynaklı olarak pragmatik bir kooperatif haline geldiğini vurgulamaktadır (Aykaç, 2018: 187).

bir tutumun örneği olarak; 1998 tarihinde Catande kooperatifi işlettiği toprakların bir kısmının MST (Topraksızlar Hareketi) tarafından işgal edilmesi üzerine topraksız köylü hareketine karşı polis çağırıştır. Şeker üretiminde düzenli olarak artış sağlayan ve 2006 yılı itibarıyla 27.000 hektara dayanan bir arazide üretim gerçekleştirerek 4000 ailenin geçimine katkı sağlayan bir kooperatifin, “greve giden işçilere” ya da MST örneğinde görüldüğü üzere “topraksız köylüler karşısında diğer işçilerin kendi çıkarlarını savunmaları” olarak dikkatleri çeken bu uygulamaları, Brezilya’daki kooperatiflerin içerisine düşükleri ikircikli pozisyonu da net bir şekilde ortaya koymaktadır (Araujo, 2011: 11-13). Bu noktada; Catande örneklemini, işçi kooperatifi olarak ölçek ve işleyiş mantalitesi açısından gerek Arjantin gerekse de Venezüella’da gözlemlenen özyönetim pratiklerinden farklı bir perspektife sahiptir.

İşgal fabrikası işçilerinin sendikalaşmaya yönelik tutumları, sendikaların aldıkları sınıfsal pozisyona göre farklılaşabilmektedir. Bu durumda; Latin Amerika ülkelerinin genelindeki sendikaların işgal fabrikalarına yönelik tavırları kadar, bu coğrafya genelinde farklılaşan sendikal hareketlerin geçmiş deneyimleri ve dolayısıyla işgal fabrikası işçilerinin sendikalara yönelik değişim gösteren algıları da belirleyici olmaktadır. Örnek olarak; Uruguay’da sendikalar “Patronsuzlar” hareketi içerisinde en başından beri yer alarak oluşturulan özyönetim modüllerinin ya da kooperatiflerin kapitalist sisteme angaje olmasına karşı bir denge unsuru oluşturmaktadır. Bolivya’da sendikalar, kooperatiflerle olan ilişkileri içerisinde işçileri daha radikal bir seviyede savunmaktadır. Venezüella’da işgal fabrikalarının Chavez hükümeti ile iyi ilişkileri olmakla birlikte işgal fabrikalarında sendikal örgütlenme görülmemektedir. Arjantin’de ise sendikalar tarihsel süreç içerisinde Peronizmin bir aracı olarak görüldüğünden dolayı ve 2000’li yılların başında yaşanan ekonomik kriz sürecindeki tavırları nedeniyle işgal fabrikası işçileri tarafından oldukça mesafeli bakılan örgütler olarak değerlendirilmektedir (Yeğin, 2006: 79-80).

İşçilerin karar alma süreçlerine katılımının sağlanması açısından bakıldığında; modern kapitalist şirketlerde yönetim üzerinde yoğunlaşan karar alma süreçlerinin dışında yer alan Latin Amerika’daki özyönetim temalı yeni kooperativizm örneklerinde tüm işçiler, kararlara katılım sürecinin içerisinde yer almaktadır. Yeni bir işçinin fabrikada istihdam süreci ya da fabrikayı ilgilendiren herhangi bir konu üzerinde karar alının süreçlerinde üretim süreci içerisinde yer alsın almasın “her işçinin oy hakkına

sahip olması” ve kararların çoğunluk sağlanarak alınması, eşit işe eşit ücret gibi uygulamalar özyönetim anlayışının kariyer modüllü ve salt rekabeti teşvik eden bugünün işletme yönetim sistemlerine nazaran daha demokratik bir modeli temsil ettiğini ortaya koymaktadır (Şahin ve Gökten, 2013: 141).

Bununla birlikte; gerek Brezilya özelinde gerekse de Latin Amerika geneli içerisinde kooperatifleri betimlerken ele alınan bu tarz ikili bir ayırısamaya gitmek problemlili bir bakış açısına da yol açabilmektedir. Nitekim kooperativizm hareketlerine destek veren yapıların ulusal ve uluslararası bağlantılarının hangi koşullarda gerçekleştiği, toplumsal hareket dinamikleri ve sendikalarla nasıl ilişki ağları olduğu, iş süreçlerine katılım düzeyleri ve ne tarz bir otonomiye sahip oldukları, işçilerin yönetsel süreçlere katılım durumları vb. pek çok noktanın dikkate alınması gerekmektedir. Bu açıdan; ister piyasa yönelimli isterse de insan odaklı bir bakış açısı olsun en genelinde kooperatifler, teorik çerçeve içerisinde üyelerinin refahı ve çalışma ilişkilerinin daha demokratik ve katılımcı bir perspektif içerisinde işletilmesini amaçlamaktadırlar (Lima, 2007: 589-590).

2.3.3. Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Dönüşümü ve Yeni Kooperativizm Denemeleri

Türkiye’de kooperatifçilik hareketlerinin gelişim serüveni, 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti’nin son dönemlerinde gözlemlenen *Ahilik* kurumuna kadar dayandırılabilir. Ahilik kurumunda, modern kooperatiflerde görülen karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma, fedakârlık, herkese iş, hilesiz mal satımı ve adil fiyat politikası gibi temel kuralların titiz bir şekilde uygulandığı bilinmektedir (Hazar, 1990: 90-92). Ahilik teşkilatları, Anadolu’nun pek çok kasabasında kurulmuş yaygın bir yönetsel ağa sahip birlikler halinde örgütlenmiştir. Ahi birliklerinin tamamında orta sandığı ya da esnaf sandığı olarak adlandırılan karşılıklı yardımlaşmayı ve sosyal güvenliği temel alan birtakım uygulamalar yer almıştır. Bu sandıklar aracılığıyla; Ahi birlikleri, hem üyelerinin sosyal güvenlik ve kredi ihtiyaçlarını karşılamış hem de onlara hammadde temini konusunda yardımcı olmuştur (Anbarlı ve Acar, 2005: 106-107). Ahi birlikleri, 1727 tarihinde Gedik ve Loncalara dönüştürülmüş ve 1913 tarihinde çıkarılan bir kanunla birlikte tamamen kaldırılmıştır. Ortaya çıkan yapısal boşluk meslek odaları kanalıyla doldurulmuştur (Hazar vd., 1997: 8).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise; Mithat Paşa'nın Niş Valiliği yaptığı dönemde Şehirköyü (Pilot) kasabasında kurduğu ilk teşkilatla birlikte teavün olarak adlandırılan *memleket sandıklarının* kurulumu ile birlikte kooperatifçiliğin ilk nüveleri görülmeye başlanmıştır. 1863 tarihinde kurulan memleket sandıklarıyla birlikte imece usulü ve karşılık yardımlaşmaya dayalı çalışma sistemi yaygınlaştırılmıştır. Çiftçiler, kamuya ait boş arazileri serbest zamanları içerisinde eşit koşullar altında işlemeye başlamış ve bu arazilerden elde edilen ürünlerin nakde çevrimi gerçekleştirilerek kredi olarak çiftçilere geri dönüşümü sağlanmıştır. Memleket sandıkları, o dönem itibariyle çiftçilere kredi sağlayabilmek açısından meydana getirilen bir organizasyon olmakla birlikte modern anlamda bir kooperatif olarak tanımlanmaktan çok uzaktadır. Yine de; bu coğrafya içerisinde kooperatifçiliğin ilk uygulaması olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Özdemir, 1981: 45). Zaman içerisinde imece uygulamalarının aksamaya başlaması ve yapılan çalışmaların angarya olarak görülmesi bu sistemin zayıflamasına neden olmuştur. Sandıkların sayılarındaki artışa rağmen kaynak darlığı ve tahsilat süreçlerinde yaşanan zorluklar dolayısıyla sandıkların bir vergi geliriyle desteklenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak; 1883 tarihinde aşar vergisine % 10 oranında "*Menafi Hissesi*" adı altında bir artış getirilmiş ve bu düzenlemeden itibaren memleket sandıkları kavramı menafi sandıkları adıyla anılmaya başlamıştır. 1888 tarihinde ise; bu sandıklar, *Ziraat Bankası'nın* kuruluş üniteleri haline dönüştürülmüştür (Başar, 1983: 119; Çetin, 1994: 219).

Menafi sandıklarının Ziraat Bankası'na dönüşümünün ardından 1900 yılında İzmir'de "*köy bakkallarının*" kurulmasına yönelik girişimlerle birlikte köylerde tüketim kooperatifçiliği geliştirilmeye çalışılmıştır. Dönemin İzmir Valisi Kamil Paşa, köylüleri tüccar kesimin sömürsünden kurtarabilmek adına kendi kuvvetleri ve kaynaklarına dayanarak, bu kaynaklarla kendi iktisadi durumlarını koruyabilecekleri kooperatif şeklinde örgütlenen bakkallar kurmaya çalışmıştır. Köy bakkalları, köylünün içerisinde bulunduğu durumu ortaya koyması ve köylerde kooperatifleşmeye yönelik ilk atılımların ortaya çıkmasında önemli bir misyon üstlenmiştir. II. Meşruiyet yıllarında *Ethem Nejat* yaptığı çalışmalarla kooperatifçiliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalabilmesi için en ideal sistem olduğuna dair yazılar yazmıştır (Yıldırım Kocabaş, 2003: 17-18). Dünyadaki ilk modern kooperatifçilik girişimlerinin görülmeye başladığı bu süreçte Rochdale Gönüllülerinin uygulamalarını geliştirdiği tüketim kooperatiflerinin

Türkiye’deki ilk temsilcisi 1912 yılında *Ahmet Cevat* olmuştur. Ahmet Cevat, giderek yoksullaşan halk kitlelerinin sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla teavün, kooperasyon gibi kavramların önemini vurgulamış ve öğretmenlik yaptığı dönemde kooperatifçilik kavramını işbirliği adı altında tanıtmaya çalışmıştır. 1913 tarihinde yayımladığı “İktisatta İnkılap: Tüketim Yardımlaşma Şirketleri” adlı eseriyle geniş çevreleri aydınlatmayı hedeflemiş ve toplumsal dengesizlikleri önleyebilmek adına kapsamı geniş bir kooperatifçilik hareketinin gelişimini zorunlu görmüştür (Fındıkoğlu, 1967: 104; Özdemir, 1981: 51-53). Ahmet Cevat’ın girişimleriyle birlikte İstanbul’da 11 adet tüketim kooperatifi kurulmuş ve özellikle savaş yıllarında; bu kooperatifler, ortakları için görece daha kolay ve ucuz fiyata gıda ve ihtiyaç malzemesi bulmalarına yardımcı olmuştur. Dönemin Gıda Bakanlığı tarafından dağıtımı gerçekleştirilen şeker, gazyağı vb. ürünlerin toplum geneline ulaştırılabilmesinde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. 1919 tarihine gelindiğinde ise; bu kooperatiflerin hemen hemen hiçbiri ayakta kalamamıştır (Hazar vd., 1997: 10-11). Aynı dönemlerde; Ege Bölgesi’nde bilinçli ve daha aktif bir kooperatif hareketi gözlemlenmiştir. Ege Bölgesi, incir ve üzüm üretiminin yaygın olduğu ve dış piyasalarda pazar arayışı içerisinde olan konumuyla dönemin tarım üretiminde belirleyici bir yere sahipti. Nitekim o yıllarda özellikle incir fiyatlarındaki düşüşler, 1911 tarihinde 45 incir ihracatçısını bir araya getirmiş ve 1913 yılında “*Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri*” adlı bir oluşum kurulmuştur. Bu kuruluş; Türkiye’nin ilk tarım satış kooperatifi olarak tarihteki yerini almıştır (Çıkın ve Karacan, 1994: 45-46).

Cumhuriyet’in ilanından sonraki süreçte kooperatifçilik sisteminin olgunlaşması adına birtakım girişimler ortaya çıkarılmıştır. 1924 tarihinde çıkarılan 498 sayılı “İtibari Zirai Birlikler Kanunu” ile ortakların bireysel ve müşterek kefaletine dayanan birlikler kurulmuş ve bunu 1929 tarihli ve 1470 sayılı “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu” takip etmiştir. 1933 tarihinde Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı kurulmuş ve 1935 tarihli 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun çıkarılmasıyla birlikte ortakların üretimlerinin düzenlenmesi, arttırılması ve kıymetlendirilmesi amacıyla ucuz üretim kredileri ve tarımsal girdi, alet ve ekipman sağlanması kanalıyla yurt içi ve yurt dışı rekabet gücünün geliştirilmesi hedeflenmiştir (Artukoğlu, 1994: 126). Düzenlemenin ardından ise; 1937 tarihinde incir, üzüm, pamuk ve zeytinyağı tarım satış kooperatiflerinin bir çatı altında toplanarak kurulumu gerçekleştirilmiştir. Pamuk

alanında Adana’da *Çukobirlik* ve Antalya’da *Antbirlik* Tarım Satış Kooperatifleri, Bursa’da ipek kozası alanında *Kozabirlik* ve zeytin alanında *Marmarabirlik*, Gaziantep’te antep fıstığı, üzüm, kırmızı biber ve baklagiller alanında Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifi, Isparta’da gül ve gülyağı alanında *Gülbirlik*, Nevşehir’de üzüm alanında *Taskobirlik*, Giresun ve Ordu bölgesinde ise fındık alanında 1938 tarihinde *Fiskobirlik*, Ayçiçeği alanında Edirne’de *Trakyabirlik* ve Samsun’da ise *Karadenizbirlik* kooperatifleri oluşturulmuştur (Hazar, 1994: 70-71). 1950 tarihinden itibaren Pancar Üretim Kooperatifi, Esnaf ve Sanatkârlar Kooperatifi, Toprak ve Su Kooperatifleri gibi organizasyonlar kurulmaya başlanmıştır. 1965 tarihinde ise; Türkiye’nin kırsal alanlarında yaşayan kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çok amaçlı bir proje olarak Köy Kalkınma Kooperatifleri oluşturulmuştur (Uzel, Kalfa, Seçer, Arman ve Ergiden, 1979: 9). Tepe örgüt olarak ise; *Türk Kooperatifçilik Kurumu (TKK)*, 20 Mayıs 1931 tarihinde dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Ordinaryüs Profesör Muammer Raşit Sevig tarafından kooperatifçilik sahasında bilimsel araştırmalar yaparak kooperatifçilik akımının Türkiye’ye yayılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. 1946 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla kamu yararına çalışan dernek statüsüne kavuşturulan Türk Kooperatifçilik Kurumu, 1968 tarihinde Uluslararası Kooperatifçilik Birliği’ne (ICA), 1983 tarihinde Uluslararası Raiffeisen Birliği’ne (IRU) ve 1998 tarihinde ise; Uluslararası Kamu, Sosyal ve Kooperatifçilik Ekonomisi Araştırma Merkezi’ne (CIRIEC) üye olmuştur (TKK, 2016).

Türkiye’de kooperatifçilik anlayışı ilk kez 1961 Anayasası’nın 51. Maddesinde yer alan bir ifadeyle anayasal bir düzleme taşınmıştır. “Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesi adına gereken tedbirleri alır.” metniyle birlikte kooperatiflerle devlet arasındaki ilişki bağlamında devletin, kooperatifçilik hareketlerinin geliştirilmesinden sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Yine 1961 Anayasası’nın 53. maddesinde ise; bu tedbirlerin “iktisadi kalkınma ve mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde” uygulanabileceği şeklinde hüküm verilmiştir. Kooperatifçiliğin geliştirilmesine yönelik olarak gerekli tedbirlerin alınması kamusal bir sorumluluk kapsamında devlete, anayasal bir hükümle zorunlu kılınmış ancak; hükümetler içerisinde yer alan siyasi partilerin inisiyatifini doğrultusunda iktisadi ve mali yetersizlikler öne sürülerek gerektiğinde ilgili tedbirlerin geçiştirilmesine olanak tanıyan bir anlayış içerisinde hareket edilebileceği ifade edilmiştir. Bu noktada; kooperatifçiliğin gelişimine yönelik tedbirler tamamıyla

hükümetlerin tercihlerine bırakılmıştır (Özdemir ve Başaran, 2003: 39). Anayasanın bu hükmü gereğince; kalkınma planları içerisinde her tür kooperatife ülkenin kalkınmasına yönelik politikalar doğrultusunda destek verileceği vurgulanmıştır (Uzel, Kalfa, Seçer, Arman ve Ergiden, 1979: 87). Anayasal perspektifte kooperatifçilik anlayışının öneminin vurgulanması; ulusal düzeyde bir kooperatifçilik mevzuatının hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyaç, 1969 tarihli ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunuyla birlikte giderilmiş ve böylece kooperatifçiliğin temel esasları belirli bir çerçeveye oturtulabilmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesinin ardından kooperatif sayısında önemli artışlar gözlemlenmiş ve kooperatifler zamanla dikey yönde teşkilatlanmaya başlamışlardır (Aktepe, 1988: 5). Bu kanunla birlikte; kendilerine ait bağımsız kanunları olan tarım satış ve tarım kredi kooperatiflerinin dışında yer alan tüm kooperatifler kanun kapsamı altına alınmıştır. Tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri kanunlarında netlik bulunmayan durumlarda bu kanunun hükümleri geçerlilik göstermiştir. Kanunun çıkış süreciyle birlikte gerçek kişilerin yanında kamu tüzel kişilikleri, dernekler, belediyeler vb. kooperatif kurabilme ve kooperatiflere ortak olabilme imkanına kavuşmuşlardır (Çetin, 1994: 220). Yine bu kanuna yönelik önemli bir düzenleme ise; kooperatif kuruluşların, kooperatif birlikleri, kooperatif merkez birlikleri ve Türkiye Milli Kooperatifler Birliği ile Türkiye Kooperatifleri Danışma Kurulu'nun kurulmasına olanak sağlaması olmuştur (Hazar, 1990: 482-483). Kooperatifçilik kavramı, 1982 Anayasası'nın 171.maddesi içerisinde de ele alınmıştır. İlgili madde uyarınca; ulusal bir ekonominin yararını baz almak kaydıyla ilk etapta üretimin arttırılması ve tüketicilerin korunmasını hedefleyen kooperatiflerin gelişimini sağlayacak tedbirlerin alınmasında devlet gerekli önlemleri almakla görevlendirilmiştir. Kooperatifler, devletin her tür kontrol ve denetimine tabi olan yapılar olarak siyasetle uğraşmaları ve siyasi partilerle işbirliği yapmaları yasaklanmıştır (Özdemir ve Başaran, 2003: 40). Kooperatiflerin siyasetle uğraşabilmelerine yönelik yasaklar, siyasi partilerle işbirliği yapamayacaklarına dair hükümler ve devletin denetimine tabi olduklarına dair maddeler 1996 tarihinde gerçekleştirilen bir düzenlemeyle anayasadan çıkarılmıştır (Hazar vd., 1997: 16). 1961 ve 1982 Anayasalarının kooperatiflere yönelik ifadeleri, kooperatifçiliğin anayasal bir perspektifte güvence altına alındığını ortaya koymakta ve devlete, kooperatifler lehine gerçekleştirilecek birtakım olumlu görevler yüklemektedir. Bu açıdan; kooperatiflerin özerklik, bağımsızlık ve demokratik yapısına zarar

verilmeden kooperatifçiliğin geliştirilmesine yönelik olarak gereken her türlü hukuki, idari ve finansal tedbirlerin alınması devletin anayasal görevleri arasında yer almaktadır (Tan ve Karaönder, 2013: 91).

Genel itibariyle; Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin gelişimi ve etkili olabilmesinde sosyo-ekonomik koşulların belirgin bir itici gücü olduğunu söyleyebilmek mümkün görünmektedir. Gerek kırsal gerekse de kentsel alanlarda kooperatifler oluşturabilmek açısından çok sayıda iktisadi, teknik ve örgütsel gerekçe yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle; kooperatifçilik potansiyeli Türkiye açısından güçlü bir argüman olarak değerlendirilebilmektedir. Koşullar, bu potansiyelin yalnızca belirli bir bölümünü açığa çıkarabilmiştir. Kooperatifçiliğe özgü demokratik ve özerk kurum kültürü, Türkiye’deki mevcut yapının geneli içerisinde henüz yeterli seviyede etkin görünmemektedir (Duymaz, 1994: 108). Son yıllarda gözlemlenen tersine küresel eğilime rağmen, Türkiye’deki kooperatif hareketi, onlarca yıldır kooperatifleri ihmal eden politik ve iktisadi tercihler nedeniyle etkinliğini giderek yitirmiştir (Geray, 2014: 139). Türkiye’de ulusal bir kooperatif politikasının eksikliği ve mevzuattan kaynaklanan sorunlar, kamu hizmetlerinin sağlanmasında ve kooperatifçiliğe yönelik uygun ortamın oluşmasında gözlemlenen eksiklikler, kooperatiflerin sermaye yetersizliği ve ideal finansmana erişim problemleri, kooperatiflerin denetim ve imaj problemleri, kooperatifçilik eğitimi, bilinçlendirme çalışmaları ve araştırma faaliyetlerinde görülen noksanlıklar, örgütlenme ve kooperatifler arasındaki dayanışma sorunları, kooperatiflerde gerek kurumsal gerekse de profesyonel yönetim uygulamalarının zayıflığı ve kooperatifçiliğin etki alanında yer alan farklı bakanlıklar ya da merkezlerin uygulamalarında ortaya çıkan karışıklıklar gibi etmenler Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişimini zayıflatan temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Tan ve Karaönder, 2013: 88-92; Geray, 2014: 185-195).

Güncel veriler baz alındığında; Türkiye genelinde toplam 7.422.994 üyeye sahip olan 53.246 adet kooperatif bulunmaktadır. 30 kooperatif türü temel faaliyet alanları kapsamında Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’ndan herhangi birisinin görev alanına girmektedir (ILO, 2017:1). Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkçi’nin 2018 Şubat’ında yeni bir kooperatifçilik mevzuatının oluşturulması ve yeni kooperatifler kurulmasını teşvik edici açıklamalarda bulunması kooperatifçilik alanına dikkatlerin çekilmesini sağlamıştır

(Dünya, 2018a). Bununla birlikte; 2012-2016 tarihleri arasında Türkiye Kooperatif Strateji Belgesi ve Eylem Planı kapsamında kooperatifçiliğin önemine yönelik vurgular yapılmışsa da kooperatiflerin karşı karşıya kaldığı sorunlara yönelik pek fazla ilerleme kaydedilememiştir (Hacısalıhoğlu ve Şahin, 2018: 79).

2.3.3.1. Türkiye’de İşçi Kooperatifleri

İşsizliğin genel görünüm altında yapısal bir hal aldığı, kimi üretim yapan işletmelerin borçlarını ödeyemeyerek kapandığı, kitlesel işçi çıkarmaların özellikle dönemsel krizler dahilinde yaygın bir şekilde yaşandığı Türkiye’de, işçi kooperatiflerinin geliştirilmesine yönelik objektif yapısal koşulların yeterince olgunlaştığı görülmekle birlikte buna yönelik dönüştürücü çabaların etkisiz kaldığı gözlenmektedir. Diğer taraftan; Türkiye’de özellikle son 15-20 yıllık evrede yoğun tartışmalara yol açan KİT’lerin özelleştirilmesine yönelik uygulamalar ve merkezi yönetimlerle yerel yönetimlerin geleneksel olarak gerçekleştirdikleri kimi kamusal hizmetlerin özel işletmelere devredilmesi karşısında alternatif düşünce olarak işçi kooperatifleri önemli bir potansiyeli içerisinde barındırmaktadır (Güven, 1994: 143).

2.3.3.1.1. Türkiye’de İşçi Kooperatiflerinin Gelişememe Nedenleri

Batı Avrupa ülkelerinde görülen işçi kooperatifleri hareketlerinin oluşumu ve gelişiminde ilgili ülkelerin kendilerine özgü üretim yapıları ve süreçlerine bağlı olan objektif birtakım koşullarla birlikte sübjektif olarak değerlendirilebilecek olan ideolojik etmenler karşılıklı etkileşim içerisinde belirleyici olmuşlardır. Bu perspektif içerisinde Türkiye’deki işçi kooperatiflerine bakıldığında; böylesi bir hareketin etkinlik sahası yaratamamasında Sanayi Devrimi sürecinin tam anlamıyla yaşanmaması en temel etken olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yarı sömürge iktisadi yapılanması içerisinde sanayi üretimi yeterli düzeyde gelişmemiş ve bu durum mevcut miras üzerinden kurulan yeni Cumhuriyet’in sanayileşme serüvenine geç başlamasına ve bunun sonucu olarak da gelirini emeğinin karşılığında kazanan yeni bir sınıf olarak işçi sınıfının ortaya geç çıkmasına yol açmıştır. Sanayi toplumunun objektif koşullarının gerçekleşmemesi ya da daha geç gerçekleşmesinin bir sonucu olarak Batı Avrupa ülkelerinde özellikle de Fransa ve İngiltere’de gözlemlenen düşünsel ve ideolojik akımlar, Türkiye’de görülmemiş ve erken Cumhuriyet dönemi içerisindeki sanayileşme

ve işçileşme seviyesi itibariyle işçi kooperatiflerinin gelişimini sağlayabilecek birtakım siyasal ve ideolojik gelişmeler de yeterince ortaya konamamıştır (Güven, 1994: 144-145).

Türkiye'deki genel kooperatifçilik hareketinin tarihsel gelişimi itibariyle dikkate alınan objektif ve sübjektif etkenlere bağlı olarak Batı ülkelerinde görülene nazaran kooperatifçilik hareketleri, işçi hareketlerinin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkmamış aksine devletin ve kimi bürokratların girişimlerine dayanan üstyapı güdülenmeleri şeklinde oluşturulmuştur. Kooperatifçilik hareketi, doğrudan kendi içsel mekanizması ve karşılıklı yardım gereksinimi taşıyan kesimlerin girişimleriyle değil, resmi ideolojinin yönlendirmeleriyle gelişim gösterebilmiştir. Bu açıdan; tarihsel süreçte sosyalist bir gelenek içerisinden türeyen işçi kooperatifleri, mevcut resmi ideoloji içerisinde kendisine yer bulamamıştır. Üstyapının güdülemesiyle ortaya çıkan bu tablo; Türkiye'de kooperatiflerin toplumsal ve ekonomik gelişmelerin bir ürünü olmasından çok uzakta olduğunu ortaya koymuştur (Kongar, 1993: 473). Kooperatiflerin büyük bir bölümü, devlet vesayetinin kontrolü altında bulunmakta, kooperatifçilik düşüncesi ve onun değerleriyle bağdaşmayan bir yapılanma içerisinde yer almaktadır. Kooperatifçilik hareketine yön veren; bilimsel bilgi ve birikimden çok kamu bürokrasisidir. Dolayısıyla; kooperatifçilik hareketleri içerisinde bürokratikleşme eğilimi ile demokratikleşme çabası arasında belirgin bir çatışma süreci görülmektedir. Türkiye'de kooperatifçilik hareketi genel itibariyle bir kimlik bunalımı yaşamaktadır (Duymaz, 1994: 108).

Türkiye'de genel bir bakış açısıyla iktidarlar, endüstri içerisinde endüstriyel demokrasiye ve özyönetim temalı işletmelere dayanan yapılanmaları öngören politikalara karşı soğuk bir tavır takınmışlardır. Diğer taraftan işçiler de; işçi kesimlerinin öncülük edebileceği, özyönetim ve kolektif mülkiyet hakkını barındıran üretim kooperatiflerinin kurulmasına ve yönetilmesine yönelik eğitim, kültür ve ideolojik perspektif gibi alanlarda yeterli bir bilinç seviyesine ulaşamamışlardır. Bu açıdan; Türkiye'de işçi kooperatifleri çoğunlukla, ülkeyi sosyalizme götürebileceği düşünülen, kolektif mülkiyet anlayışının yaygın olduğu Doğu Bloğu ülkelerine özgü kuruluşlar gibi görülmüş ve Batı Avrupa'daki demokratik ülkeler içerisinde gözlemlenen benzeri uygulamalar ise yadsınmıştır (Güven, 1994: 145).

Türkiye'de kentleşme sürecine nazaran daha hızlı bir sanayileşme süreci yaşanması, kırsal kesimde gözlemlenen işsizlik ve yoksulluğun kentlere taşınmasına yol

açarken, kentin de çarpık bir şekilde gelişmesine neden olmuştur. Kentleşmenin bu yapısı; istihdama yönelik problemlerin formel ve örgütlenme yoluyla çözümünü zorlaştırırken diğer taraftan geniş bir informel sektör ortaya çıkarmıştır. Bu durum; Türkiye’de ucuz emeğe dayanan ve toplu sözleşmelerde sendikaların ilgisinin ücret pazarlıklarıyla belirlendiği bir toplu pazarlık düzeneğinin kurulmasına zemin hazırlamış, endüstriyel yapı içerisinde yer alan geleneksel işletmelere alternatif olabilecek, işçilerin özyönetimine ve paydaşlık üzerinden ilerleyen mülkiyet anlayışlarına dayanan düzenlemeler ve akımlar ise gündeme getirilememiştir. Bir diğer nokta ise; Türkiye’deki hükümetlerin, işçi kooperatiflerinin gelişimi için fayda sağlayabilecek iktisadi ve hukuki ortamın hazırlanabilmesinde gösterdikleri isteksizlik ve yetersizlik durumudur. Fransa ve İtalya’da devletin, ihaleler aracılığıyla kamu ağırlıklı piyasalar içerisinde işçi kooperatiflerinin gelişimine yarar sağlayabilecek türden çıkardığı yasalar gibi benzeri bir ortam Türkiye’de yaratılamamıştır. Gerek Ticaret Kanunu gerekse de Kooperatifler Yasası, Türkiye’deki uygulama sahası itibariyle Batı Avrupa’daki türevlerine nazaran endüstrideki paydaş mülkiyetine dayalı işletmelerin kurulmasını ve gelişmesini özendirici olmaktan oldukça uzak bir konumdadır. Türkiye’de benzeri konuların gündemde kalmasına katkı sağlayabilecek olan Kooperatif Geliştirme Kuruluşları gibi oluşumların da yetersiz kaldığı görülmektedir (Güven, 1994: 147).

2.3.3.1.2. Türkiye’de İşçi Kooperatiflerinin Oluşturabileceği Potansiyel Alanlar

Türkiye’de endüstriyel yapı içerisinde gerek istihdam gerekse de iş güvencesi sağlama açısından Batı Avrupa örneklerinde gözlemlenen işçi kooperatifleri gibi oluşumlar yerine genelde *şirket kurtarma operasyonları* gibi işletmenin yapısını dönüştürmeyi hedeflemeyen uygulamalar görülmektedir. Türkiye’deki şirket ya da işletme kurtarma operasyonları, politik tercihler ya da ideolojiler doğrultusunda ilerlemekte ve iktisadi alanda demokrasinin sağlanması, zenginliğin tabana yayılması ya da sanayi içerisinde paydaşlık üzerinden gelişen bir mülkiyet yapısının sağlanmasından öte, finansal zorluklarla karşılaşan özel işletmelerin, toplumsal kaynaklar aracılığıyla düştüğü darlıktan kurtarılmasını amaçlamaktadır. Bu noktada; kamusal kaynaklara dayandırılarak gerçekleştirilen kurtarma operasyonları karşısında alternatif bir model olarak “*istihdam yaratıcı*” işçi kooperatiflerinin “*dönüştürmeler*” yoluyla kurulmasına

yönelik birtakım girişimlerle potansiyel bir etki alanı yaratılabilecektir (Güven, 1994: 154-155). Kimi durumlarda iflas eden işyerlerinde çalışmakta olan işçiler, zor koşullarda olan işletmelerini kontrol altına alarak işlerine de sahip çıkmakta ve böylece hem işlerini hem de işletme yönetimini üstlenmektedirler. Bunun sonucu olarak; işletme varlığını sürdürebilmekte ve mevcut istihdam koşulu korunabilmektedir (Duymaz, 1994: 111).

Türkiye genelinde potansiyel olarak yeni bir tür işçi kooperatif sisteminin kurulabileceği bir diğer alan ise; kamunun elinde yer alan kimi iktisadi işletmelerin küçük üretim birimlerine bölünerek işçilere devredilmesi şeklinde gözlemlenmektedir. Böylesi bir alternatif düşüncenin, Batı Avrupa'da çokça örneği bulunmasına rağmen, Türkiye'de çok fazla gündeme gelmemesi gerçekten de şaşılacak bir durum yaratmaktadır. *KİT'lerin özelleştirilmesine* yönelik tek yöntemin özel yerli ya da yabancı işletmecilere satılma şeklinde gündeme geliyor olması, hedeflenen özelleştirmelerin ideolojik bir çerçeveye dayandığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan; Fransa ve Arjantin'deki kimi örnekler işçi kooperatiflerinin dönüştürücü etkisinin, KİT'leri de dönüştürecek kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir. Sendika temsilcileri, ilgili hükümet yetkilileriyle görüşerek KİT'lerin özelleştirilmesi karşısında ciddi bir alternatif olduklarını kamuoyuna açıklayabilmekte ve basın üzerinden bu konuya yönelik tartışma süreçleri oluşturabilmektedir. KİT'lerin, ilgili işletmelerde çalışan işçiler tarafından satın alınamayacağına yönelik iddialar ise; pek fazla gerçeği yansıtmamaktadır. Kooperatif ağırlıklı bir yapıya dönüşümün sağlanabilmesi adına ilk etapta; bu işletmelerin iktisadi olarak yaşamını sürdürebilecekleri birtakım lokal tesis ya da birimlerinin devredilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan; KİT'lerin özel yerli ya da yabancı işletmecilere satılması yerine, doğrudan doğruya ilgili işletmelerde çalışan işçilere devredilmesini haklı gösterebilecek çok sayıda sosyal politika gerekçesinin yanı sıra en önemli gerekçe olarak istihdam seviyesinin korunması görülmektedir. Bu açıdan; istihdam seviyesinin korunabilmesinde önemli bir alternatif olarak görülebilecek olan endüstriyel işçi kooperatiflerinin, özelleştirme politikalarına karşı özgün bir model oluşturabileceği dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde; KİT'lerin Türkiye toplumu üzerindeki tarihsel konumlanması ve toplumun büyük çoğunluğu üzerinde Cumhuriyet'in mirası olarak görülmesi, bu işletmelerin özel yerli ya da yabancı sektöre satılmasındansa, direkt olarak o işletmelerde çalışan binlerce işçiye ve geniş halk

kitlelerine devredilmesi gerektiğini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır (Güven, 1994: 155-156). Bu noktada; öteden beri “*özyönetim modeli bir özelleştirme*” tartışması yapılmaktadır. Lakin işçiler tarafından satın alım süreci gerçekleştirilecek bir işletmenin hukuki statüsü ve işleyiş biçiminin nasıl olacağı konusunda net bir mutabakatın olmadığı görülmektedir. Genel itibarıyla “*işçi şirketi*” tarzı bir model ya da hukuki bir biçim olarak *kooperatif A.Ş.* tarzı bir statünün benimsenebileceğine dair birtakım değerlendirmeler söz konusu olmaktadır. İşçi şirketi ya da işçilerin yönettikleri bir işletmenin en belirgin tartışmalarından bir diğeri ise; işçilerin kooperatifler şeklinde örgütlendikleri bu yapının kendileri tarafından oluşturulacak profesyoneller tarafından yönetilip yönetilemeyeceğine yöneliktir. Özellikle; işletmelerin daha rasyonel bir zemin içerisinde üretim yeteneğini ortaya koyabilmesi açısından ve işletme kararları üzerindeki politik tercih ve baskıların etkisizleştirilmesi yönünden profesyonel bir yönetim anlayışının gerekliliği kimi çevreler tarafından önemsenmektedir (Duymaz, 1994: 113-114).

Türkiye’de işçi kooperatiflerinin kurulabileceği başka potansiyel alanlar; ilkel teknolojilerle çalışmak durumunda kalan ve fabrika sistemi üzerinden üretim yapan işletmelerle yarışabilme olanağı pek bulunmayan bu sebeple tasfiye sürecinde olan terzi, matbaacı, marangoz, mobilyacı vb. alanlar içerisinde çalışanlarla, hizmet sektörü içerisinde yer alan belediyelerin çöp toplama, temizlik, ulaştırma, büro temizliği, kamu binalarının bakım ve onarım işleri, okul sıralarının tamiri, telefon kulübelerinin ve otobüs duraklarının yapım ve montaj işleriyle, esnaf statüsünde hizmet üretiminde bulunan berber, kuaför, temizlikçi gibi kesimlerin kendi örgütlenme yapıları içerisinde bir araya gelerek kurdukları, mesleki dayanışma içeren işçi ya da üretici kooperatiflerinden oluşmaktadır. İşçiler; iş bulma işlevi yüklenen özel istihdam bürolarını ve aracıları devre dışı bırakarak, özellikle inşaat ve temizlik işçilerinin üzerindeki emek sömürsünü engelleyerek, doğrudan onlara istihdam sağlayabilecek kooperatifler kurabilecektir (Güven, 1994: 157-158).

2.3.3.2. Türkiye’de Tarımsal Üretim Kooperatifleri

2016 tarihli Türkiye Kooperatifçilik Raporu’na göre; Türkiye’deki kooperatifçilik sistemi içerisinde yer alan 53.259 kooperatifin, 11.933’ü tarımsal amaçlarla faaliyet göstermekteyken, 41.326’sı ise tarım dışı alanlarda faaliyetlerini

sürdürmektedir. Bu tablo üzerinden bakıldığında; Türkiye’de yer alan tüm kooperatiflerin yalnızca % 22’si tarımsal amaçlı hizmet vermektedir. Diğer taraftan; 11.933 kooperatif içerisinde yer alan ortak sayısı 3.559.627 kişiden oluşmaktadır. Bu sayı; 53.259 adet kooperatif içerisinde yer alan 7.422.994 ortağın yaklaşık olarak % 48’ini oluşturmaktadır. Bu açıdan; kooperatiflerin tamamında tarımsal amaçlı hizmet veren kooperatif sayısı az olmakla birlikte bu kooperatifler bünyesinde yer alan ortak sayısı neredeyse Türkiye genelinde yer alan tüm ortakların yarısını oluşturmaktadır. Türkiye’de tarımsal sektör üzerinden faaliyet gösteren, kuruluş süreci, ilgili çalışmalarının düzenlenmesi ve denetimi Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen beş adet kooperatif türü bulunmaktadır. Bu kooperatif türleri; Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri, Su Ürünleri Kooperatifi, Pancar Ekicileri Kooperatifi ve Tarım Kredi Kooperatiflerinden oluşmaktadır. Tarımsal amaçlarla faaliyet gösteren 11.933 kooperatiften; 7201’i Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, 2523’ü Sulama Kooperatifi, 553’ü Su Ürünleri Kooperatifi, 31’i Pancar Ekicileri Kooperatifi, 1625’i ise Tarım Kredi Kooperatiflerinden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere; tarımsal amaçlarla faaliyet gösteren 11.933 kooperatifin % 60’ı Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinden oluşmaktadır. Bu kooperatifler içerisinde en az orana sahip kooperatif sayısı ise; Pancar Ekicileri Kooperatifinde gözlenmektedir. 3.559.627 ortağın yer aldığı tarımsal amaçlı kooperatiflerin üye sayısı açısından dağılımına bakıldığında ise; Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri 775.563 üye, Sulama Kooperatifleri 303.586 üye, Su Ürünleri Kooperatifleri 30.889 üye, Pancar Ekicileri Kooperatifleri 1.448.171 üye ve Tarım Kredi Kooperatifleri ise 1.001.418 üyeden oluşmaktadır. Yalnızca 31 adet kooperatifin bulunduğu Pancar Ekicileri Kooperatifi’nin sahip olduğu 1.448.171 üye sayısı ile tarımda kooperatifler düzeyindeki en örgütlü yapı olduğu ve tarımsal yapı içerisinde kooperatifler bünyesinde yer alan 3.559.627 üyenin % 41’ini bünyesinde topladığı görülmektedir (GTB, 2017: 13). Bu çerçeveden bakıldığında; tarım sektörü içerisinde üretici kooperatifleri statüsünde yer alan kooperatifler sayıca az bir görünüm göstermekle birlikte üretici sayısı itibariyle Türkiye genelindeki kooperatifçilik hareketinin hemen hemen yarısını bünyesinde barındırmaktadır. Buna rağmen; tarım sektörü içerisinde yer alan üretici güçlerin, genel itibariyle emeklerinin karşılığını alabildiği bir dayanışma sistemi kurabildiklerini söyleyebilmek zor görünmektedir.

2.3.3.2.1. Türkiye’de Tarımsal Üretim Kooperatiflerini Gerekli Kılan Etmenler

Türkiye’de tarımsal üretim sahasında kooperatifleşmenin geliştirilmesini gerekli kılan temel sebeplerden ilki tarımda yer alan işletmelerin genel itibariyle *küçük işletmelerden* oluşması ve birleştirilerek büyütülmesi gerekliliği üzerinden ortaya çıkmaktadır. Özellikle; Türkiye’deki mevcut miras hukuku yapısı, tarımsal işletmelerin daha verimli çalışabilecekleri geniş arazi uygulamalarına engel teşkil edebilmektedir. Bu açıdan; uzun vadeli hedefler içerisinde toprak ve tarım reformu ihtiyacı, arazi birleştirme çalışmaları, kooperatifler şeklinde örgütlenerek büyük işletme yapılarının oluşumuna teşvikler sağlanması gibi birtakım uygulamaların katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte; kısa ve orta vadeli hedefler açısından ilgili tedbirlerin uygulanabilmesinde birtakım teknik aksaklıkların yanında sosyal problemlerle de karşılaşılabilmesi mümkün olabilecektir (İzmirli, 1985: 99-100).

Türkiye’de tarımsal üretim kooperatiflerinin gelişimini zorunlu kılan sebeplerden bir diğeri ise; *tarımsal alandaki sermaye gereksinimi* ihtiyacı olarak görülmektedir. Tarımsal alandaki sermaye; arazinin kendi değeri ve verimlilik üzerinden işleyen tarım işletmelerinin kendi sermayesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Tarım içerisinde toprak ve toprağa bağlı değerlerin oluşturduğu arazi değeri, Türkiye’de yapı itibariyle tarımdaki sermayenin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Türkiye’deki tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun toplam sermayeleri içerisinde işletme sermayesinin payı ise; oldukça düşük bir seviyededir. Lakin tarımsal verimliliğin artırılması, arazideki birim alan veya hayvan başına daha çok girdi kullanılmasına bağlı olarak gelişim göstermektedir. Bu açıdan; tarımda yeni teknolojilerin kullanılabilmesi için tarım işletmelerinin kendi sermayelerinin oluşturduğu payın yükseltilmesi gerekmektedir. Türkiye’deki tarım işletmelerinin sermaye yapısının birtakım tarımsal kredi uygulamalarıyla kısa vadede iyileştirilebilmesinin pek mümkün olmaması; tarım üretiminde başta makine, bina ve benzeri orta ve uzun vadeli yatırım gerektiren üretim faktörlerinin kullanımı açısından kooperatifler aracılığıyla işbirliği yapılmasını zorunlu kılmaktadır (İzmirli, 1985: 101-103).

Türkiye tarımında; *küçük işletme biçimlerinin yoğunluğu, sermaye birikimindeki yetersizlikler, tarımda çalışan işgücününün Avrupa ve ABD gibi ülkelere nazaran daha fazla olması, tarımda çalışanların örgütlenme konusunda yeterli gelişim gösterememiş olmaları* gibi nedenler tarım üreticilerinin etkin kooperatifler oluşturamamasına yol

açmaktadır. Tarımsal KİT'lerin ürünlerini üreten bu kesimler, özelleştirme politikalarının bu alana sıçramasıyla birlikte ürettikleri ilgili ürünün hammadde üreticisi olmaktan öteye geçemeyecekleri bir durumla karşı karşıya kalmakta ve tarıma dayalı sanayii dallarında gözlemlenen özel sektöre ait monopoller, kamu kontrolündeki tarımsal KİT'lere nazaran tarım üreticileri açısından çok daha olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Ertan, 1997a: 245).

2.3.3.2.2. Türkiye'de Tarımsal Üretim Kooperatiflerinin Uygulanabilme İmkanları

Türkiye'de tarımsal üretim alanında yer alan üretim kooperatiflerinin gelişim göstermesi ve birtakım hedefleri gerçekleştirebilmesi açısından ilk etapta başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere gerçekleştirilmesi elzem olan *toprak ve tarım reformu* çalışmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu günlerden bugüne ülkenin sosyo-politik gündemi içerisinde yer alan, üzerine değişik dönemlerde defalarca çalışılan ve bir dönem kısmen de olsa yaşama geçirilmiş olan toprak ve tarım reformu yeniden ve köklü bir çözüme kavuşturulmak üzere tekrardan ele alınmalıdır (Mülayim, 1975: 342). Bu doğrultuda; toprağın verimli bir şekilde işletiminin sağlanması, tarımsal üretimin sürekli olarak artırılması ve ulusal bir kalkınmaya katkı sunacak tarımsal yapının kurulması, toprak mülkiyetinin yeniden düzenlenerek, yeterli gelir düzeyine sahip olan aile işletmelerinin kurulması, tarımsal altyapı hizmetlerinin etkinliğinin artırılması, iskan işlemlerinin düzenlenmesi, toprak ve su kaynaklarının tarımda verimlilik için gereksinim duyulan teknik ve ekonomik ilkeler ışığında kullanılması, korunması, geliştirilmesi verimlilik açısından sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmektedir (İzmirli, 1985: 113).

Tarımsal üretim sahasında üretim kooperatiflerinin etkinliğinin artırılmasıyla birlikte *tedarik ve ürün pazarlaması* aşamalarında etkinlik gösterebilecek üretim kooperatifleri, ortaklarıyla olan ilişki ağlarını kuvvetlendirebilecektir. Kooperatiflerin, salt bir bürokratik kurum olarak görülmesinin ötesine geçebilecek ve tabandan gelecek reaksiyonlarla etkinliğini arttırabileceği düşüncesi, kooperatiflerde yer alan ortakların bilinçli katkıları ve kooperatifçilik alanında kalifiye bir eğitim sürecini gerekli kılmaktadır (İzmirli, 1985: 114-115). Genel itibariyle özellikle kırsal bölgelerde, üretim içerisinde ya da üretim faktörlerinin ortaklaşa kullanımını içeren çalışma tarzına yönelik

bir bakış açısı ivme kazandığında, kırsal kesimde yaşayan topluluklarda sosyalizmi çağrıştırdığına dair birtakım önyargı dolu fikirler ortaya çıkabilmektedir (Mülayim, 1975: 342). Bu açıdan; tarımsal üretim aşamasında kooperatifler konusunda kırsal kesimde pozitif bir havanın yaratılmasında en önemli görev; bu konuyla ilgilenen araştırma kuruluşlarına düşmektedir. Bu görev; tarımsal yapının gerek genel gerekse bölgesel koşulları sosyo-ekonomik özellikleri doğrultusunda dikkate alınarak uygun modeller geliştirilmesi suretiyle çözümlenebilecektir (Fındıkoğlu, 1967: 90). Bu mantalite üzerine kurulmuş olan modellerin başarılı olma ihtimali yüksek görünürken; üretim aşamasında modern kooperatifçilik modellerinin uygulanmadığı ya da böylesi bir çabanın olmadığı durumlarda hem zaman hem de kaynak israfı kaçınılmaz bir hal almaktadır (Aras ve Çıkm, 1975: 17).

2.3.3.3. Türkiye’de Yeni Kooperatifçilik Denemeleri

Türkiye’deki kooperatif sayıları, beklendiğinin aksine sayısal olarak az olmamakla birlikte etkinliği üzerinden düşünüldüğünde genel itibariyle zayıf bir görüntü vermektedir. Özellikle; devletin kooperatifçilik politikaları ve bu politikaların kooperatifler üzerindeki etkileri sonucunda kooperatifçilik faaliyetleri; hem özgün bir rota çizememiş, hem de 1980’li yıllardan itibaren hızla gelişen neo-liberal iktisadi politikaların etkisiyle giderek zayıflamıştır. Tarım üretiminde yaşanan geriye gidiş 2000’li yıllardan itibaren tarımda yeni dayanışma yollarının aranmasını gerekli kılarken, dünya genelinde özellikle de Latin Amerika’da dikkatleri çeken yeni bir tür kooperatifçilik anlayışının birtakım nüveleri Türkiye’nin bazı bölgelerinde gözlemlenmeye başlamıştır. Bu hareketler içerisinde; daha çok tarım bazlı üretim kooperatiflerine yönelik örneklemeler¹⁷ dikkatleri çekmektedir. Çay üretiminde Hopa Çay Kooperatifi, süt üretiminde Tire Süt Kooperatifi ve bu tarz kolektif iradeyle üretilen ürünlerin satılmasına katkı sunan Kadıköy Tüketici Kooperatifi gibi tüketim

¹⁷ Türkiye’de yeni kooperatifçilik deneyimleri içerisinde ağırlıklı olarak tarım bazlı üretim kooperatifleri yer almakla birlikte, sanayi alanında gözlemlenen işçi kooperatiflerine dair örnekler de bulunmaktadır. Bu örnekler içerisinde, en çok dikkati çeken kooperatifçilik deneyimi *Özgür Kazova Tekstil Kooperatifi*’dir. Ocak 2013 tarihinde Kazova Tekstil Fabrikası’nın kapatılması ve 94 işçinin tazminat ve ücretleri verilmeksizin işten çıkarılması üzerine; 2013 yılının Haziran ayında başlattıkları fabrika işgalinin ardından Eylül ayında fabrikada kalan malzemelerle üretime başlayan Kazova işçileri, Kasım 2013 tarihinde açtıkları davalardan birini kazanarak, alacaklarına karşılık olarak işgal ettikleri fabrikalardaki makinelerin sahibi olmuşlardır (Bianet, 2014).

kooperatifleri¹⁸ de üretilen ürünün piyasasının oluşturulmasında ve üreticiler üzerinden kazanç sağlamaya çalışan ara katmanların etkisinin azaltılmasında önemli katkılar sunmaktadır.

Gerek Hopa Çay Kooperatifi (1959) gerekse de Tire Süt Kooperatifi (1967) kuruldukları tarihler itibariyle eski tip kooperatifler olarak görülmekle birlikte Hopa Çay Kooperatifi 2012 yılından, Tire Süt Kooperatifi ise 2002 yılından itibaren yeni bir tür kooperatifçilik stratejisi izlemeye başlamışlardır. Bu noktada; her iki kooperatif de kendi hammaddelerinin işlenmesi sürecini kendi fabrikalarında gerçekleştirmektedir. Kadıköy Tüketici Kooperatifi; ekolojik tarımı destekleyerek gıda güvenliğini önceliğe alan ve dayanışma modüllü bir kalkınma hedefleyen yapısıyla kar amacı gütmeyen gönüllü bir kuruluş olarak 2016 yılının Kasım ayında ortaya çıkmıştır. Böylece tarımda üretici kooperatifi hüviyetindeki bazı hareketler, Kadıköy Tüketici Kooperatifi aracılığıyla ülke genelinde ürünlerinin pazarlanmasını sağlayabilmektedir. Kadıköy Tüketici Kooperatifi; yalnızca Türkiye’den değil, dünyanın pek çok farklı bölgesinde kurduğu ilişki ağlarıyla tarımsal üretim kooperatifleri tarafından üretilen pek çok ürünün piyasada satımını gerçekleştirmektedir (Hacısalıhoğlu ve Şahin, 2018: 79-80).

Özellikle Hopa Çay Kooperatifi ve Kadıköy Tüketim Kooperatifi örneklerinde; ürünün toplanması, işlenmesi ve satımına kadar olan evrede gözlemlenen dayanışma süreçleri, mümkün olduğunca sendikalarla dayanışma sağlanması, gıda egemenliğinden sağlık ocağı benzeri tesislerin kurulumuna kadar devletin ilk etapta üstlenmesi gereken sorumlulukların ilgili kooperatiflerce üstlenilmesi, kooperatif bünyesinde gönüllü olarak çalışılması ve bu uygulamalar gerçekleştirilirken ilk etapta kar odaklı olmayan bir anlayışın benimsenmesi dikkat çeken özellikler olarak değerlendirilmektedir. Tire Süt Kooperatifi ise; büyük şirketlerle çeşitli ilişki ağlarını geliştiren, kooperatifin sahip olduğu finansal kaynaklara rağmen üyelerinin gündelik yaşamı üzerinde sınırlı etkiler yaratan, borçlanma sorunları ve sendikalara karşı negatif tutumlara sahip davranışlarıyla diğer iki kooperatiften farklı özelliklere sahip bulunmaktadır. Kısacası; Türkiye’nin ortalama son 20-25 yıldır tarımda yaşadığı yapısal dönüşümler, gerek kooperatifler gerekse de kırsalda çalışan işgücü açısından yeni bir gündemin oluşmasına yol açmıştır.

¹⁸ Son dönemlerde, Türkiye’de adını duyuran tüketim kooperatiflerinden biri olan; *Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi (BÜKOOP)*, Boğaziçi Üniversitesi’nin Kuzey Kampüsü olarak adlandırılan yerleşkesinde bulunan ve küçük üreticiden aracısız bir şekilde sağlıklı ve güvenli gıdaları, uygun fiyatlarla tüketicilere ulaştırmayı amaçlamayan bir kuruluştur (BÜKOOP, 2014).

Yeni kooperatifçilik anlayışı; üretim sürecinin tüm aşamalarında kolektif bir çalışma stratejisi içerisinde, tarımsal ürünün işletiminin gerçekleştirildiği fabrikalarda çalışan işçilerle harmonize bir şekilde hareket edildiğinde ekonominin genelinde görülebilecek pozitif bir dönüşüm adına yeni bir şans yaratabilecektir. Böylece; hem üreticilerin hem de işçiler ve aynı zamanda tüketicilerin birlikte kazanabilecekleri bir formül ortaya çıkabilecektir. Tersine bir durumda ise; neoliberal politikalarla şekillenen ve tarım sektöründe karlarını maksimize etmek isteyen büyük toprak sahibi kesimlerin hegemonyası altında tarım işçileri olumsuz çalışma ve yaşam koşullarından etkilenmeye devam edecek, küçük üreticiler proleterleşme süreciyle birlikte topraklarını kaybedecek ve tüketiciler ise; nasıl üretildiklerini bilmedikleri tarımsal ürünler için daha yüksek fiyatlar ödemek zorunda kalacaklardır (Hacısalıhoğlu ve Şahin, 2018: 85-86).

III. BÖLÜM

ŞEKER SANAYİNDE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI VE SENDİKAL SÜREÇLER

Şeker, gerek dünya genelinde gerekse de Türkiye özelinde stratejik bir ürün hüviyetindedir. Enerji verici yapısıyla, insanların gündelik yaşamında önemli bir konuma sahip olan şeker, özellikle geniş halk kitlelerinin en temel tüketim malzemelerinden biri olarak hem savaş dönemlerinde ihtiyaç duyulan hem de tüketim ihtiyacının yanında dünya genelinde artan enerji ihtiyacına etanol üretimiyle katkı sağlayan bir üründür.

Neo-liberal iktisadi politikaların, dünya tarım politikalarını şekillendirdiği bugünün dünyasında şeker üretimi de korumacı politikalar ekseninden çıkarılmaya çalışılmakta ve Türkiye’de şeker üretim süreci de bu gelişmelerden etkilenmektedir. Bu uygulamaların, Türkiye’deki şeker üretimine en belirgin yansımaları özelleştirmeler kanalıyla ortaya çıkmaktadır. Bu durumun; başta şeker fabrikaları bünyesinde çalışan kamu işçisi statüsündeki çok sayıda işçiyi ve fabrikaların buldukları bölgelerde şeker pancarı üretiminde bulunan pek çok üreticiyi etkilemesi beklenmektedir. Şeker sektöründe gözlemlenen özelleştirme uygulamalarıyla birlikte bu alanda örgütlenme mücadelesini sürdüren Şeker-İş Sendikası da özelleştirmeler karşısında ortaya çıkan pek çok soruna yönelik karşıt bir pozisyon almaktadır. Diğer taraftan; şeker pancarı üreticilerinin örgütlü birliği Pankobirlik de pancar üreticilerinin özelleştirme süreçleri karşısında uğrayacağı zararların farkındalığıyla özelleştirmeler karşısında birtakım formüllerin arayışına girmektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda; bu bölüm içerisinde hem şeker sektörünün dünya genelindeki durumu hem de Türkiye şeker sanayiinin bugün geldiği noktada özelleştirme politikalarından nasıl etkilendiği tarihsel, hukuksal ve uygulama boyutunda gözlemlenmeye çalışılacak ve Türkiye şeker sektöründeki çalışma hayatına yönelik yansımalar Şeker-İş Sendikası üzerinden değerlendirilecektir. Buna ek olarak; Türkiye şeker sektörü içerisinde üretici kooperatiflerinin gücü olan Pankobirlik’in var olan özelleştirme uygulamaları karşısında alternatif bir yol haritası olabilecek kooperatifçilik hareketleri de genel bir eğilim altında ele alınacaktır.

3.1. ŞEKER KAVRAMI VE DÜNYADA ŞEKER SANAYİİNİN GELİŞİMİ

Üretim açısından ziraat, fabrikasyon süreci bakımından ise bir sanayi bitkisi olan şeker, bugün dünya ölçeğinde yüzlerce ülkede üretimi gerçekleştirilen devasa bir sanayi dalı olarak görülmektedir. Şeker sektörünü ve onun işleyiş dinamiklerini anlayabilmek için ilk etapta; şeker kavramının doğuşu, gelişimi ve bugün insanlar açısından taşıdığı anlamı dikkate almak gerekmektedir. Bu açıdan; öncelikle, şekerin ortaya çıkış koşulları, şekerin hammaddesi olarak görülen pancar ve kamışın dünya şeker üretiminde taşıdığı anlam ve aralarındaki farklılıklar analiz edilmelidir. Bunun ardından; dünyada şeker sanayiinin gelişim dinamikleri, aşamaları ve bugün geldiği nokta; üretim ve tüketim miktarları, ürün fiyatları ve şeker alternatif olarak ortaya çıkarılan nişasta bazlı şekerler ve tatlandırıcıların tercih edilme durumları üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Şeker ve Şekerin Hammaddesi

Şeker kelimesi pek çok dilde ve kültürde benzer bir kavramı çağrıştırmaktadır. Dünya genelinde şeker kelimesi Sanskritçe dilinde “*tanecikli madde*” anlamını çağrıştıran “*shakkara*” kelimesinden türemiştir (Zeytinoğlu, 1964: 1). Üretim süreci açısından zirai, ürün işleme süreci bakımından bir sanayi bitkisi olarak değerlendirilen şeker, günümüzde 130’den fazla ülke tarafından üretilmektedir (ISO, 2017a). İlk dönemlerde; yiyeceklere tat sağlaması amacıyla kullanılan şeker, bugün itibariyle kullanım alanı giderek genişleyen bir besin maddesi haline gelmiştir (Menden, 1979: 34). Şekerin, temel besin maddelerinden biri olarak insan yaşamı üzerinde özellikle bireylerin günlük enerji gereksinimlerinin karşılanmasında önemli bir payı bulunmaktadır. Yalnızca gelişmiş ülkeler için değil gelişmekte olan toplumlarda da şeker tüketimi genel olarak artış eğilimi göstermektedir (Kıymaz, 2001: 8). Şeker, üretim tarihi içerisinde ilaç, baharat, süsleme, tat verme ve bozulmayı engelleyici özellikleri kapsamında farklı alanlarda kullanılmıştır (Mintz, 1997: 132). Şeker, insanlık tarihi içerisinde savaşlar ve doğal afetler gibi önemli kriz dönemlerinde ülkeler için stratejik öneme sahip bir ürün olarak görülmüştür. Nemden etkilenmeyecek şekilde depolandığında bozulmadan kalabilen nadir ürünlerden bir olan şeker, bu özelliği sayesinde yüksek kapasitede depolanarak ihtiyaç duyulduğunda kullanılabilmiştir (Geerdes, 1966: 30).

Şekerin, çeşitli bitki ve ürünler vasıtasıyla üretimi mümkün olmakla birlikte dünya genelinde şeker arzının büyük bölümü; *şeker kamışı* ve *şeker pancarından* üretilen *sakarov kökenli şeker* ve mısır, buğday, patates gibi ürünlerden elde edilen *nişasta bazlı şekerler* olmak üzere temelde iki ana grupta sınıflandırılmakta, bunların yanı sıra sakarin, aspartam, asesülfam-k gibi tatlandırıcılarla *sentetik şeker üretimi* de gerçekleştirilmektedir (Sendika.org, 2006). Şeker kamışı veya pancarından ham şeker, şekerli şuruplar, beyaz şeker üretimi elde edilmektedir. Şeker, beyaz şeker ve ham şeker olmak üzere iki farklı formda üretilebilmektedir. Şeker pancarından beyaz şeker, şeker kamışından ise; hem ham hem de beyaz şeker üretilebilmektedir. Ham şeker direkt olarak tüketilememekte ve rafine işlemleri sonucunda beyaz şeker formuna dönüştürülmektedir (Şeker Kurumu, 2018: 6). Şeker pancarı veya kamışı kullanılarak şeker üretiminin temel fabrikasyon süreci içerisinde, melas, küspe ve çeşitli şuruplar meydana gelmektedir. Genel olarak; şeker sanayii kapsamında üretilen ürünler; kristal şeker, küp şeker, pancar posası, yaş küspe, melaslı kuru küspe ve melas olarak ifade edilebilmektedir (Şeker-İş, 2011: 21).

Şekerin, ham maddelerinden biri olan ve Türkiye’de şeker üretiminin büyük oranda ana hammaddesi olma görevini de üstlenen şeker pancarının ana vatanı Sicilya ve Akdeniz sahilleri olarak görülmektedir (Zeytinoğlu, 1964: 11). Şeker pancarı, İngilizcede “*beet*”, Latince ise “*beta*” olarak tanımlanan *Beta Vulgaris L. Chenopodianceae* familyasından bir bitkidir. Bitkinin pek çok farklı türü bulunmakla birlikte şekerin elde edildiği şeker pancarı, yeşil yapraklarıyla havuca benzeyen bir yapıya sahiptir. Şeker pancarının, 17. yüzyıla kadar bir tarla bitkisi şeklinde düzenli olarak ekimi gerçekleştirilmemiştir. Tarihçilerin değerlendirmeleri; şeker pancarının tahmini olarak ilk kez İspanya’da denendiğini ve ilk üretim sürecinin Almanya’da gerçekleştirildiğini göstermektedir. En kaliteli şeker pancarı ise; Almanya ve Fransa’da yetiştirilmektedir (Francis, 2006: 11).

Şeker kamışının, şeker pancarına oranla rekabet açısından temelde en belirgin avantajı; maliyet bedelinin düşük olmasıdır. Şeker kamışı üretiminin gerçekleştirildiği tropikal bölgelerde yer alan tarım plantasyonlarında yüzyıllar boyunca köle emeği kullanılmış olması, ucuz işçilik ve daha az vergi alınması gibi etkenler şeker kamışını, şeker pancarına oranla rekabet açısından avantajlı kılmaktadır (Mintz, 1997: 40). Şeker pancarında zirai ve sanayi koşullarının en ileri seviyede olduğu Almanya’da şekerin

maliyet fiyatı, şeker kamışı ziraatinin en iyi koşullar altında gerçekleştirildiği Endonezya'nın Java kentinde üretilen şekerin maliyetinden iki kat daha fazladır (Tanoğlu, 1942: 119-121). Şeker kamışı ile şeker pancarı arasında üretim içerisindeki işçilik ve ürün işleme masrafları bakımından var olan farklılıkların yanında bir diğer farklılık ise; şeker pancarının başta ülke ekonomisi olmak üzere, zirai gelişmeler ve toplumsal yaşama pozitif etkilerinden dolayı, ülkelerin pek çoğunun şeker pancarını hammadde bazında ele alan endüstriler kurma zorunluluğunda kalmasıdır. Şeker pancarı üretiminde gözlemlenen yapı, devletlerin tarım sektörü bünyesinde özellikle şeker sanayiini geliştirmesini ve bu sanayiye bağlı başka yan sanayiler üretimini teşvik etmektedir (Avcı, 1997: 245). Şeker pancarı, genel itibarıyla Nisan ayında ekimi gerçekleştirilen ve ortalama beş-altı aylık bir dilimde Ağustos ayında olgunlaşan bir tarım ürünüken, şeker kamışının olgunlaşması bir yılı alabilmektedir. Bunun yanında; şeker kamışı üretilen alanlarda başka bir ürün üretebilmek imkansız iken, şeker pancarı ekilen sahalarda toprağın zenginliği sürdürmesini sağlayan münavebeli ekim (ürün rotasyonu) sistemiyle farklı ürünlerin üretilebilmesi mümkün olabilmektedir. Bu bilgilerin yanında; her iki bitkide de sulama aracılığıyla yetiştirilme ihtiyacı söz konusu iken, şeker kamışı için suni gübreleme zorunluluğu bulunmaktadır (Tekeli, 1964: 11). Bunların yanı sıra; şeker kamışı, genel itibarıyla biyoyakıt üretimi için en verimli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Dünyada şeker kamışı bazlı etanolün öncü üreticisi olan Brezilya'da şeker üretimi aracılığıyla enerji üretimine de katkı sağlanabilmektedir (ISO, 2017a). Brezilya'da biyoetanol kullanımı yasalar çerçevesinde % 26 olarak belirlenmesine rağmen % 85 oranında kullanılmaktadır (Şeker-İş, 2014: 87). Brezilya'nın benzin yerine biyoetanol kullanması dış borç sarmalındaki ülkenin zaman içerisinde IMF'ye kredi verebilecek bir pozisyona gelmesine katkı sağlamıştır (Şeker-İş, 2011: 82).

3.1.2. Dünyada Şeker Sanayiinin Gelişimi

Dünya genelinde şeker sanayiinin gelişim sürecine bakıldığında, şekerin tarihsel gelişim evrelerinde şeker kamışı ile şeker pancarı arasında yaşanan rekabetin oldukça belirleyici bir rolü olduğu görülmektedir. Şeker pancarı ile şeker kamışı arasında yaşanan rekabet, şeker sektöründeki korumacı veya serbesti içeren iktisadi politikaları da etkilemektedir. Bu açıdan; dünya şeker tarihini, şeker kamışının uzak bölgelerden

gelen ve liberal iktisadi politikalar içerisinde tüm pazarlara yayılan bir ürün halinden, korumacı politikalar ekseninde şeker pancarı aracılığıyla ülkelerin kendi ulusal şeker sanayilerini inşa ettikleri bir sürece evrilme serüveni olarak değerlendirebilmek mümkündür. Bugün gelinen nokta ise; şeker üretim ve tüketiminin, şeker fiyatlarının, şekerle yönelik yan ürünlerin ve şekerle alternatif olarak sunulan nişasta bazlı şekerlerin yer aldığı çok sayıda olgunun birbirleriyle etkileşim içerisinde girdiği neo-liberal şeker piyasasının tam anlamıyla dünya genelinde etkin olduğu bir dönemi ifade etmektedir.

3.1.2.1. Dünya Şeker Sanayiinin Tarihi

Şeker kamışı aracılığıyla şeker elde edilmesi, dünyadaki en eski sanayi kollarından birisini ifade etmektedir. Tarih içerisinde tropikal bölgelerle özdeşleşmiş bir sanayi dalı olan şekerin, Avrupa tarihinin bir parçası haline gelme süreci, 15. yüzyılda Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarına yolculuklarıyla birlikte başlamıştır. Amerika kıtasının keşfi sonrasında 1600'lü yıllarda İngiltere sömürgesi Barbados ve 1700'lerde İspanyol sömürgesi Küba'da tarım plantasyonlarında şeker kamışı aracılığıyla şeker üretimi sağlanmış ve şeker üretiminde çalıştırılmak üzere Afrika'dan Amerika kıtasına çok sayıda insan köle olarak getirilmiştir. Bu dönem içerisinde, Amerika kıtasına Afrika'dan köle taşınması “Üç Yönlü Ticaret” olarak ifade edilen uygulamanın aşamalarından birisini oluşturmuştur. Özellikle; İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri Portekiz ve İspanya'dan Afrika'ya tekstil ürünleri getiren gemiler, Afrika'dan getirilen köleleri Amerika'ya götürmüş, oradan da şeker yüklenecek Avrupa'ya geri dönmüş ve böylece şeker ticareti aracılığıyla şeker tüketiminin Avrupa'da yaygınlaşmasını sağlamışlardır (Hannah and Spence, 1996: 4-5). “Üç Yönlü Ticaret” ile birlikte köle emeğinin Amerika'ya getirilerek tarım plantasyonlarında çalıştırılmaya zorlanması sonucunda şeker üretimindeki verimin artması, bu dönemde şekerin “beyaz altın” olarak anılmasını sağlamıştır. Şekerin, kolonileşme sürecinde oynadığı rol ve insanlık tarihinde yarattığı dönüşüm 20. yüzyıldaki bazı tarihçiler tarafından “şeker devrimi” olarak adlandırılmıştır. Şeker, böylece dünya tarihi içerisinde adını bir devrime veren tek ürün olma özelliğini kazanmıştır (Higman, 2000: 213). Şeker kamışının, yetiştirildiği bölgelerde hemen işlenmesinin gerekmesi, yüzlerce yıldır şeker ticaretine yön veren Avrupalı ülkelerin, kendi toprakları üzerinde şeker üretimi gerçekleştirmelerine engel teşkil etmiştir (Şeker-İş, 2011: 27).

18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi ile birlikte şekerin politik önemi de giderek artmıştır. Sanayi devrimi sonrasında hızla kentlere göç eden nüfusun ve işçi sınıfının beslenebilmesi açısından hem ucuz hem de enerji yönünden zengin gıdalara duyulan ihtiyaç; şekeri, Avrupa ülkelerinin pek çoğunda yaşamsal bir gıda haline getirmiştir. Şekerin politik yönünün giderek artması, şeker üretimi açısından ülkelerin kendi kendine yetebilme isteğini de ortaya çıkarmıştır. Şeker üretiminin öneminin giderek artmasıyla birlikte şeker pancarı üretiminin yüksek maliyetine rağmen pancardan şeker üretimi Avrupa’da giderek yayılmaya başlamıştır (Afari-Sefa, 2003: 3-4).

1800’lü yıllarda şeker kamışıyla şeker üretilmesinin yaygınlaşması İngilizlerin deniz aşırı sömürgelerinde oluşturduğu istikrarlı ihracat ilişkisiyle giderek belirgin bir hal almıştır (Francis, 2006: 14). Diğer taraftan; Fransa’nın yeni bir tip sanayileşmenin merkezini çektiği kıta Avrupa’ında Napolyon döneminde görülen *Blocus Continental*¹⁹ uygulamasıyla birlikte hammaddesi şeker pancarı olan yeni bir endüstri ortaya çıkmıştır (Draycott, 2006: 8). 1806 yılında Fransa’nın İngiliz mallarına yönelik kıta Avrupa’ında uyguladığı ihracat yasaklarıyla birlikte İngiltere’nin deniz aşırı sömürgelerinde üretimini gerçekleştirdiği kamış şekerinin Avrupa’ya girişinin önlenmesi sonucunda Napolyon, Fransa’nın şeker ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak şeker pancarı üretimini desteklemiştir. Napolyon tarafından 1811 tarihinde yayımlanan “Emperyal Kararname” ile şeker pancarı sanayiinin Fransa’da hızlı bir şekilde kurulması istenmiş, pancar üretiminin şeker ihtiyacını karşılayacak şekilde üretilmesi, pancar ziraatiyle toprağın verimliliğinin artırılması ve pancar küspesinin hayvanlar açısından yem olarak temin edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; pancar ekimine yönelik zirai okulların açılması, çiftçilerin bilinç düzeylerinin yükseltilmesi ve ithal yolla gelen şekere yüksek vergiler konularak ulusal şeker sanayiinin korunması gerektiği belirtilmiş ve beş sene içerisinde şekerin dışarıdan ithal edilmesinin tamamen yasaklanması hedeflenmiştir (Veldet, 1958: 13). Şeker pancarına yönelik desteklerin artmasında, koloni ülkelerde çıkan ayaklanmaların etkisiyle şeker kamışı üretiminde görülen azalmalar da belirleyici olmuştur (Mitchell, 2004: 8). 1860 tarihine kadar şeker

¹⁹ Blocus Continental (Kıta Ablukası): 1806-1812 Napolyon Savaşları sürecinde İngiliz donanmasına karşı, Napolyon liderliğindeki Fransızların, Avrupa üzerinde uygulanan kıtasal ambargo aracılığıyla ticaret gemilerinin deniz aşırı sömürge ülkelerinden şeker kamışı vb. ürünlerin getirilmesini engelleme sürecidir (Francis, 2006: 14).

pancarı ziraat ve sanayiinde Avrupa'da öncü konuma gelen Fransa, bu konumunu Almanya'ya kaptırmıştır. Almanya'nın şeker pancarı ziraatında gösterdiği ilerleme Polonya ve Çekoslovakya gibi çevresinde yer alan Doğu Avrupa ülkelerinde de bu sanayi kolunun gelişmesine katkı sağlamıştır (Tanoğlu, 1942: 125). İngiltere ise; sömürgelerinde uzun yıllardır süregelen şeker kamışı tarımı nedeniyle şeker pancarı endüstrisini oluşturmakta geç kalmıştır. İngiltere'nin bu politikası, I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. İngiliz ticaret gemilerinin Almanlar tarafından açık denizlerde batırılması sonucunda İngiltere, ana karaya şeker kamışı getirmekte zorlanmaya başlamış ve bu durum İngilizleri, şeker pancarı ziraatı gerçekleştirmeye itmiştir (Francis, 2006: 17-18). I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen süre içerisinde Avrupa genelinde pek çok ülkede şeker pancarı tarımı hızla büyümüştür. Şeker pancarı, yapılan iyileştirme çalışmalarıyla birlikte içerisindeki şeker oranının arttırılması sonucunda sanayi maddeleri arasındaki değerini yükselterek, özellikle bağımsızlığını kazanan ülkelerde ulusal sanayiye temsil eden bir sanayi ürünü haline gelmiştir. 1853'te Rusya, Avusturya, Macaristan, Belçika ve Hollanda, 1880'de Danimarka, 1885'te İsveç, 1889'da Romanya, İtalya ve Kuzey Amerika, 1890'da İspanya, 1919'da İngiltere ve 1925'te İrlanda ve Letonya şeker pancarı endüstrilerini oluşturmaya başlamıştır (Mutluay, 1964: 9).

1800'lü yıllardan I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönem içerisinde pancardan şeker üreten Avrupa ülkeleri, tropikal ülkelerde üretilen ve maliyeti daha düşük olan şeker kamışıyla rekabet edebilmek adına korumacı politikalar izlemişlerdir. Kamusal destek ve teşviklerin de etkisiyle 1800'lü yıllardan 1900'lü yıllara kadar geçen 100 yıllık süreç içerisinde dünyadaki şeker üretiminin yaklaşık olarak % 60'ı pancardan üretilir duruma gelmiştir. Bir taraftan; Avrupalı üreticiler arasında ithalat vergisi iadesine yönelik uygulamaların kaldırılması amacıyla imzalanan antlaşmalar, taşıma maliyetlerinin gelişen teknolojiyle giderek azalması ve şeker kamışının daha düşük maliyetlerle üretilebilmesi, diğer taraftan; gerek I. Dünya Savaşı gerekse de II. Dünya Savaşı'nın mücadele alanının şeker pancarının o dönemki ana üretim sahası olan Avrupa topraklarında yaşanmasıyla birlikte şeker pancarı tarımının büyük oranda sekteye uğraması şeker kamışı tarımının dünya şeker üretimindeki belirginliğini tekrardan sağlamasına yol açmış ve 20. yüzyılda şeker pancarı pazar payını kaybetmiştir (Mitchell, 2004: 8). Savaşlar dolayısıyla başta Almanya olmak üzere, Fransa, Belçika ve

İtalya gibi şeker pancarı üreten Avrupa ülkelerinde üretim hızla azalmış ve savaş dönemini takip eden yıllarda dünya şeker üretiminin % 65'i şeker kamışından karşılanmaya başlanmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan şeker üretimine yönelik sıkıntılar Türkiye, Avusturya, İngiltere ve Finlandiya gibi ülkeleri kendi ihtiyaçlarını karşılamak hedefiyle şeker pancarı üzerinden şeker üretimine teşvik etmiştir (Erdoğan, 2000: 72). Pazar payını kaybetmekle birlikte şeker pancarı, şeker sanayiinin hammaddelerinden biri olarak dünya genelindeki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda gıda güvenliği, çiftçilerin gelir sağlaması, istihdam ve tarım politikaları gibi birçok sosyo-ekonomik unsuru bünyesinde barındıran politik yönü olan bir ürün olmaya devam etmiştir. 1994 tarihli Uruguay Turu Tarım Antlaşmasıyla ülkeler arasındaki pazar ilişkilerini zedeleyici, korumacı iç destek politikalarının uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin azaltılmasına yönelik düzenlemeler öngörülmüş lakin dünya şeker piyasaları içerisindeki korumacı şeker politikaları pek fazla değişikliğe uğramamıştır (Kıymaz, 2002: 23).

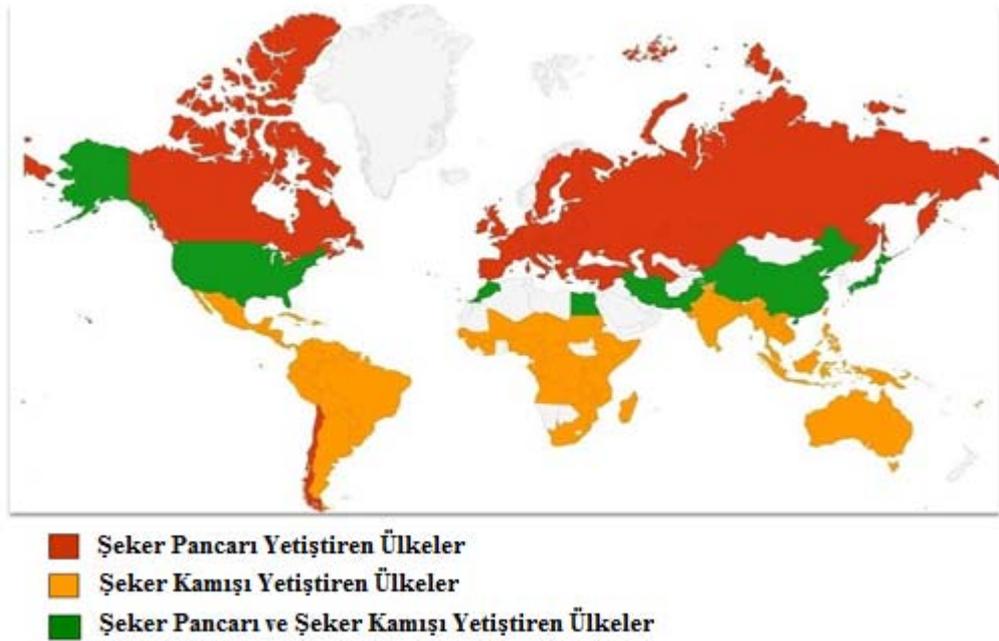
Şeker sektörüne yönelik olarak uluslararası kapsamlı düzenlemeler getirmek hedefiyle ilk kez 1931 tarihinde imzalanan *Uluslararası Şeker Antlaşması*, 1937, 1954, 1968 ve 1978 tarihlerinde yenilenmiştir. 1992 tarihinde imzalanarak, 1993 yılı itibariyle yürürlüğe giren Uluslararası Şeker Antlaşması'nın 1995 tarihine kadar yürürlükte kalması öngörülmüş olsa da iki yıllık sürelerle yürürlük süresinin sürekli olarak uzatılması sonucunda antlaşma, güncel zaman dilimleri içerisinde geçerliliğini korumaya başlamıştır (F.O. Licht, 2007: 1-2). 1968 tarihli Uluslararası Şeker Antlaşması ile antlaşmanın uygulanmasından sorumlu organ olarak oluşturulan *Uluslararası Şeker Organizasyonu (ISO)*, ilerleyen süreçteki şeker antlaşmaları ile varlığını devam ettirmiştir. Çalışmalarını yılda iki kez toplanan Uluslararası Şeker Konseyi aracılığıyla yürüten ISO, dünya şeker pazarındaki koşulları; tartışma, analiz, özel çalışmalar, şeffaf istatistikler, seminerler, konferanslar ve çalıştaylar düzenleyerek iyileştirmeyi hedefleyen hükümetler üstü bir yapıdır. ISO, 1990'lı yılların ortalarından itibaren şeker bitkilerinden etanol elde edilmesine yönelik olarak geliştirilen çalışmalar doğrultusunda, dünyanın gelecek dönemlerdeki enerji ihtiyacına yönelik olarak biyoyakıtların artan önemini kavranmasına katkı sağlamaktadır. ISO, merkezi Londra'da olan ve 2016 verileri itibariyle üyelerinin dünya şeker üretiminin % 87'sini, dünya şeker tüketiminin % 68'ini, dünya ihracatının % 92'sini ve dünya

ithalatının % 40'ını gerçekleştirdiği bir yapıdır. ISO, uluslararası seviyede müzakere edilerek kabul edilen 1992 tarihli Uluslararası Şeker Antlaşması'nın uygulanmasını hedeflemektedir. Bu hedefler; dünya genelinde şekerle ilişkin konulara yönelik olarak uluslararası işbirliğinin sağlanması, şekerle ilgili hükümetler arası istişarelerin oluşturulması ve dünya şeker ekonomisinin iyileştirilmesine yönelik forumların düzenlenmesi, dünya şeker pazarı ve diğer tatlandırıcılar hakkında bilgi toplanarak ticaretin kolaylaştırılması, özellikle geleneksel olmayan kullanımlar açısından şekerle yönelik artan talebin teşvik edilmesi şeklindedir (ISO, 2017b).

3.1.2.2. Dünya Şeker Üretimi

Bugün itibariyle; 130'dan fazla ülkede şeker kamışı ya da şeker pancarı aracılığıyla ve bu ülkelerden 10 tanesinde ise hem şeker kamışı hem de şeker pancarıyla şeker üretimi gerçekleştirilmektedir (ISO, 2017a).

Şekil 3.1. Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Üretimini Yapıldığı Ülkeler

Kaynak: (ISO, 2017c).

Şekil 3.1.'de; yalnızca şeker pancarı yetiştiren ülkeler kırmızı renkle, yalnızca şeker kamışı yetiştiren ülkeler turuncu renkle, hem şeker pancarı hem de şeker kamışı yetiştiren ülkeler ise yeşil renkle gösterilmiştir. Coğrafi şartların da etkisiyle Türkiye,

Avrupa Birliği, Rusya, Ukrayna gibi ÷lkeler şeker pancarından; ABD, Japonya, Çin gibi ÷lkeler hem şeker pancarı hem şeker kamışından; Brezilya, Meksika, Pakistan, Tayland ve Avustralya gibi pek çok ÷lke ise şeker kamışından şeker üretmektedir.

Küresel ham şeker üretiminin ortalama % 80'ine yakını şeker kamışından üretilmektedir (ISO, 2017a). Tablo 3.1.'de; dünya genelinde şeker kamışı ve şeker pancarından ham şeker üretimi 1970'lerden 2016'ya kadar geçen süre diliminde değerlendirmeye alınmıştır. 1970'lerde 81,9 milyon ton civarında olan ham şeker üretimi, 2015/16 dönemi itibarıyla iki katına yükselerek 166,8 milyon tona ulaşmıştır. Bu süre zarfında; şeker pancarından üretilen ham şeker miktarı 32 milyon ton bandında sabit bir oranda kalırken, şeker kamışından üretilen ham şeker miktarı 49,3 milyon tondan 134,4 milyon tona yükselmiştir. Bu durum; şeker kamışından üretilen ham şeker miktarının, dünya genelinde şeker üretimindeki payının yaklaşık 45 yıllık dilimde % 60'lardan % 80'lere ulaşmasını sağlamıştır.

Tablo 3.1. Dünyada şeker Kamışı ve şeker Pancarı Üretimi (Ham şeker)

	1970'ler	1980'ler	1990'lar	2000'ler	2013/14	2014/15	2015/16
	Ortalama Değerler (Milyon Ton)						
şeker Üretimi (Dünya)	81.9	101.8	118.4	140.2	171.4	171.1	166.8
şeker Üretimi (şeker Pancarı)	32.6	37.9	37.4	32.0	33.8	36.2	32.4
şeker Üretimi (şeker Kamışı)	49.3	63.9	81.0	108.2	137.6	134.9	134.4
şeker Üretimi (şeker Kamışı) Ortalama (%)	60,2	62,8	68,4	77,2	80,3	78,8	80,6

Kaynak: (ISO, 2016: 3).

Küresel beyaz şeker üretiminin ortalama % 77'si şeker kamışından üretilirken, geri kalan % 23'lük dilimi ise şeker pancarından üretilmektedir. Tablo 3.2.'de son

dokuz yılın verileri doğrultusunda dünya genelindeki beyaz şeker üretimi değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 3.2. Dünyada Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Üretimi (Beyaz Şeker)

Yıllar	Şeker Üretimi (Dünya) [Milyon Ton]	Şeker Üretimi (Şeker Pancarı) [Milyon Ton]	Şeker Üretimi (Şeker Kamışı) [Milyon Ton]
2008/09	137.027	29.560	107.467
2009/10	140.946	31.591	109.355
2010/11	152.506	29.836	122.670
2011/12	162.379	36.855	125.524
2012/13	168.440	34.816	133.624
2013/14	167.143	32.553	134.590
2014/15	169.587	36.343	133.244
2015/16	155.477	32.269	123.208
2016/17	163.349	37.236	126.113
2017/18	185.087	42.194	142.893

Kaynak: F.O. Licht, **International Sugar and Sweetener Report**, Vol:151, No:6, 2019'dan aktaran (ŞDB, 2019a: 2).

Tablo 3.2.'de görüldüğü üzere; 10 yıllık süre zarfında 2013-14 ve 2015-16 dönemi haricinde dünya genelindeki beyaz şeker üretiminde artışlar gözlemlenmiştir. Şeker pancarıyla beyaz şeker üretimi yükseliş ve düşüş trendlerini arka arkaya yaşarken, şeker kamışıyla beyaz şeker üretimi ise; yalnızca 2014-15 ve 2015-16 tarihleri arasında düşüş yaşamıştır. Özellikle; 2015-16 döneminde genel olarak dünya genelinde şeker üretiminde ortalama 14 milyon ton civarında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 2017-18 döneminde ise; küresel şeker üretimi 185 milyon tona yükselmiş ve bu üretimin 42 milyon tonu şeker pancarından, 143 milyon tonu ise şeker kamışından üretilmiştir.

Tablo 3.3. 10 Büyük Şeker Üreticisi Ülke (Milyon Ton)

Sıralama	Ülkeler	Şeker Üretimi (2016/17)	Şeker Üretimi (2017/18)
1	Brezilya	38,77	36,00
2	Hindistan	21,00	26,00
3	Avrupa Birliği (AB)	15,77	19,14
4	Çin	9,90	10,50
5	Tayland	9,45	12,00
6	ABD	8,44	7,70
7	Pakistan	5,50	7,50
8	Rusya Federasyonu	6,02	6,45
9	Meksika	6,10	6,00
10	Avustralya	5,00	4,90
14	Türkiye	2,56	2,77

Kaynak: ISO, **World Sugar Balances**, February 2017'den aktaran (Türkşeker, 2017: 6); ISO, **Quarterly Market Outlook**, February 2018'den aktaran (Türkşeker, 2018: 6).

Şeker üretiminde gözlemlenen yoğunlaşmanın etkisiyle 1980'de ilk on üretici ülke, küresel şeker üretiminin % 56'sını üretirken, 2016 itibarıyla bu oran % 77'ye yükselmiştir (Türkşeker, 2018: 3). Tablo 3.3.'deki bilgiler ışığında; dünya şeker üretiminin yaklaşık % 21'ini elinde bulunduran Brezilya, dünya genelinde şeker üretiminde ve ihracatında lider ülke konumunda yer almaktadır. Bununla birlikte; şeker üretim miktarı bir önceki yıl baz alındığında yaklaşık % 6 oranında azalmıştır. Dünyanın en büyük şeker tüketicisi ve ikinci büyük şeker üreticisi konumundaki Hindistan'da şeker üretiminde 5 milyon ton civarında bir artış gözlenmektedir. Avrupa Birliği'nde bir önceki yıla oranla yaklaşık olarak 3,2 milyon ton artış gözlemlenirken bu artışların sağlanmasında Fransa ve Almanya'nın üretim katkıları belirleyici olmuştur. Çin'de bir önceki yıla nazaran üretimde yaklaşık % 12'lik bir artış görülürken, Tayland'da 2,1 milyon tona yakın artış gözlemlenmiştir. Rusya'da ise; geçen döneme

nazaran şeker pancarından şeker üretiminde yaklaşık % 4,9 oranında bir artış elde edilmiştir. Türkiye, dünya genelindeki şeker üretimi verileri kapsamında ortalama 2,6 milyon civarındaki şeker üretimiyle birlikte kamış ve pancardan şeker üreten ülkeler arasında 14. sırada yer almaktadır.

Tablo 3.4. 10 Büyük Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Üreticisi (Milyon Ton)

10 Büyük Şeker Kamışı Üreticisi			10 Büyük Şeker Pancarı Üreticisi		
Sıralama	Ülkeler	Şeker Üretimi (2016)	Sıralama	Ülkeler	Şeker Üretimi (2016)
1	Brezilya	38,99	1	AB	15,24
2	Hindistan	24,79	2	Rusya Fed.	5,77
3	Tayland	9,26	3	ABD	4,24
4	Çin	9,08	4	Türkiye	2,37
5	Meksika	6,09	5	Ukrayna	2,00
6	Pakistan	5,61	6	Mısır	1,38
7	Avustralya	4,62	7	Çin	0,91
8	ABD	3,51	8	İran	0,81
9	Guatemala	2,90	9	Japonya	0,61
10	Endonezya	2,23	10	Beyaz Rusya	0,59

Kaynak: (ISO, 2017a).

Tablo 3.4.'te; 2016 yılı verileri kapsamında dünya genelindeki 10 büyük şeker kamışı ve şeker pancarı üreticisinin ürettikleri şeker miktarları verilmiştir. Şeker kamışı üreticileri içerisinde Brezilya ve Hindistan'ın belirgin bir üretim kapasitesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Tayland ve Çin de şeker kamışı aracılığıyla şeker pancarı üretiminde söz sahibi ülkelerdir. Diğer taraftan; şeker pancarı üreticilerine bakıldığında ise; üretim sahasında Avrupa Birliği, Rusya ve ABD'nin etkin olduğu görülmektedir. Çin ve ABD, hem şeker kamışından hem de şeker pancarından şeker üretimi gerçekleştiren iki ülke olarak her iki listede de yerlerini almaktadır. Çin'in şeker

üretimi büyük oranda şeker kamışıyla gerçekleştirilirken, ABD’de şeker pancarı daha ağırlıkta olmakla birlikte, şeker kamışı üretimi de ona yakın bir seviyede seyretmektedir. Türkiye, 2016 yılı verileri baz alındığında; dünya pancar şekeri üretimindeki % 7’lik payıyla şeker pancarı üreticileri listesinde dördüncü sırada yer almakta ve şeker pancarı üretiminde AB, Rusya ve ABD’nin arkasından gelmektedir.

3.1.2.3. Dünya Şeker Tüketimi

Dünya şeker tüketiminin % 77’si gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Özellikle Asya kıtasının giderek büyüyen nüfus yapısı, gelecek dönemlerde şeker tüketimine yönelik talebin büyümesinde en temel neden olarak görülmektedir. Küresel şeker tüketim düzeyi; nüfus artışı, yükselen gelir seviyeleri ve giderek değişime uğrayan beslenme biçimlerine bağlı olarak son 10 yıl içerisinde ortalama % 1,83 oranında artış göstermiştir (ISO, 2017a).

Tablo 3.5. 10 Büyük Şeker Tüketicisi Ülke (Milyon Ton)

Sıralama	Ülkeler	Şeker Tüketimi (2016/17)
1	Hindistan	24,76
2	Avrupa Birliği (AB)	18,77
3	Çin	15,78
4	Brezilya	11,10
5	ABD	10,33
6	Endonezya	6,43
7	Rusya Federasyonu	5,70
8	Pakistan	4,99
9	Meksika	4,49
10	Mısır	3,40
13	Türkiye	2,41

Kaynak: (ISO, 2017a; Şeker Kurumu, 2018: 10).

Tablo 3.5.'de; 2016 yılı verileri kapsamında dünya genelindeki 10 büyük şeker tüketicisi ülkenin şeker tüketim miktarları verilmiştir. Bu ülkeler; küresel şeker tüketiminin % 61'ini gerçekleştirmektedir (Türkşeker, 2018: 3). Dünya şeker tüketimindeki % 15'e varan payı ile dünya genelindeki en büyük şeker tüketicisi olan Hindistan'da şeker tüketim miktarları her geçen yıl giderek artış göstermektedir. Hindistan'ın ardından Avrupa Birliği ülkeleri, Çin, Brezilya ve ABD, 10 milyon tonun üzerinde yer alan şeker tüketim miktarlarıyla dünya genelindeki en büyük tüketici ülkeleri meydana getirmektedir. Endonezya, Rusya, Pakistan, Meksika ve Mısır ise; 10 milyon tonun altındaki tüketim miktarlarıyla ilk 10 şeker tüketicisi arasına giren diğer ülkeleri oluşturmaktadır. Türkiye, ortalama 2,4 milyon ton tüketim miktarıyla dünya şeker tüketicisi ülkeler içerisinde 13. sırada yer almaktadır.

Tablo 3.6. Dünya Şeker Dengesi (Milyon Ton)

	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Üretim	174.302	169.607	166.072	168.228	178.698
Tüketim	166.007	167.813	171.431	170.771	173.545
Fazla/Açık	8.295	1.794	-5.359	-2.543	5.153
İthalat	57.993	57.586	59.194	60.677	57.335
İhracat	57.983	57.583	58.955	60.529	60.901
Kapanış Stoku	85.612	87.409	82.000	88.940	90.527
Stok/Tüketim (%)	51,57	52,09	48,00	52,08	52,16

Kaynak: ISO, **Quarterly Market Outlook**, February 2018'den aktaran (Türkşeker, 2018: 4).

Tablo 3.6.'da; son beş yıla ait dünya şeker üretim, tüketim, ithalat-ihracat, kapanış stoku ve stok/tüketim oranlarına yönelik veriler derlenmiştir. Dünya şeker üretiminin geçen seneye oranla 10 milyon ton civarında artması beklenirken, dünya şeker tüketiminin ise 3 milyon tona yakın bir seviyede yükseleceği düşünülmektedir. Bu durum; özellikle 2015-16 ve 2016-17 yılları arasında gözlemlenen şeker ihtiyacının giderilmesine ve şeker fazlası yaratılmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle; dünyanın en

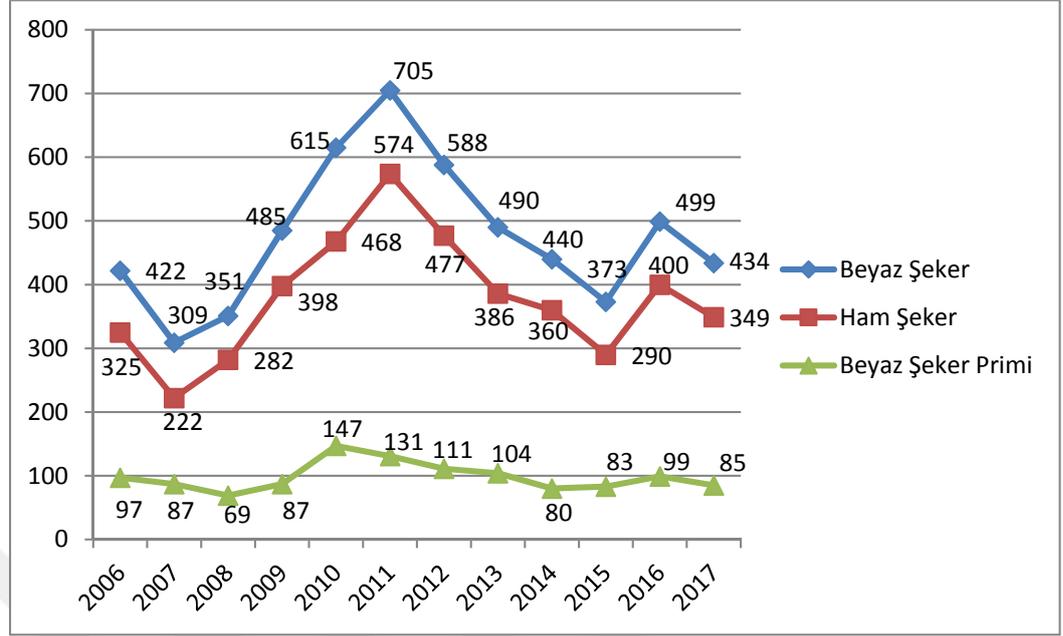
büyük şeker üreticisi olan Brezilya'da şeker üretiminde görülen azalmalara rağmen, başta Hindistan olmak üzere, AB, Çin ve Tayland'da gözlemlenen belirgin şeker üretimindeki artışlar dünya şeker üretim seviyelerini yükseltecektir. Dünya genelindeki şeker ithalat ve ihracat rakamları ise birbirine yakın eğilimler izlemekte ve 57 milyon ton ile 60 milyon ton arasında yer almaktadır. Şeker kapanış stokları istikrarlı olarak yükselme trendi içerisindeyken stok/tüketim dengesi arasındaki oransal değerler ise % 48 ile % 52 bandı arasında görülmektedir.

3.1.2.4. Dünya Şeker Fiyatları

Dünya şeker fiyatlarının artışına etki eden temel faktörler; etanol tüketim oranlarındaki değişimler, hasat süreçlerinde yaşanan sorunlar ve genel iklim koşullarından kaynaklanan problemlerden oluşmaktadır. Dünya genelinde şeker üretiminin büyük kısmı Brezilya, Hindistan, Çin, Meksika ve Tayland gibi tropikal iklim koşulları içerisinde yer alan ülkelerde şeker kamışı hammaddesi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Brezilya, şeker ihracatını sofralık şeker ve etanol üzerinden gerçekleştirdiğinden petrol fiyatlarındaki değişim ve Brezilya şeker üretimindeki şeker/etanol arasındaki oransal ilişkiler dünya şeker fiyatlarını belirleyici oranda etkilemektedir. Tüm diğer emtia fiyatları gibi, şeker fiyatları da en temelde dünya genelindeki şeker arz ve talebinden etkilenmektedir. Şekere yönelik talep, fiyatlarda değişim yaratabilirken fiyat da şeker arzı üzerinde etki oluşturabilmekte ve şeker fiyatlarında meydana gelen artışlar bu durumdan yararlanmak isteyen şeker üreticilerinin daha fazla alanda şeker üretimi yapmalarına yol açmakta ve bu durum sonucunda meydana gelen üretim fazlası, şeker fiyatlarını düşürebilmektedir. Şeker arzında artış olduğunda şeker fiyatları düşerken, şeker pancarı ve şeker kamışı üretiminde ya da hasadında yaşanan sorunların yol açtığı şeker arzının daralması gibi durumlarda ise şeker fiyatları artış göstermektedir (Türkşeker, 2018: 10-11).

Uluslararası şeker ticareti, dünya borsa fiyatları esas alınarak yapılmaktadır. Beyaz şeker için Londra ve Paris Borsaları, ham şeker için ise Londra ve New York Borsalarında oluşturulan fiyatlar baz alınmaktadır. Dünya şeker fiyatlarının oluşum sürecinde belirleyici rol, şeker üretiminin yaklaşık olarak beşte dördünü ve şeker ihracatının ise neredeyse tamamına yakınına oluşturan şeker kamışı üretimine bağlı olarak gerçekleşmektedir (Şeker Kurumu, 2018: 14).

Grafik 3.1. Son 10 Yıllık Beyaz Şeker ve Ham Şeker Fiyat Seyri (Dolar/Ton)

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 11; Şeker Kurumu, 2018: 14).

Grafik 3.1.'de; 2006-2017 yılları arasında ham şeker ve beyaz şeker borsa fiyatları karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Dünya şeker ticareti içerisinde beyaz şeker primi (ham ve beyaz şeker fiyat farkı), ham şekerin işlenerek beyaz şeker dönüşürülmesinin maliyetinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Dünya şeker dengesi içerisinde üst üste gelişen şeker arzına yönelik açık dolayısıyla 2007-2011 dönemleri arasında yükselen fiyatlar 2011 yılı itibariyle 705 dolar/tona kadar yükselmiştir. Bu dönemin ardından; fiyat yükselişleri karşısında giderek artan şeker pancarı ve şeker kamışı ekim alanlarının ve olumlu iklim koşullarının etkisiyle şeker üretiminde artışlar yaşanmış ve gerek beyaz şeker gerekse de ham şeker fiyatları 2012-2015 yılları arasında hızla düşüş göstermiştir. Böylece, 2015 yılında son altı yıl içerisindeki en düşük seviye olan 373 dolar/tona inen dünya şeker borsa fiyatları, 2016 yılında gözlemlenen 126 dolarlık artışın ardından 499 dolar/tona ulaşırken, 2017 yılı ortalaması olarak ise 434 dolar/ton olarak belirlenmiştir.

3.1.2.5. Dünya HFCS²⁰ Üretimi

Neo-liberalizmin gıda üzerindeki etkisini en çok hissettirdiği alanlardan biri olan, uluslararası şirketlerin tüm insanlığı “gıda kontrolü” aracılığıyla yönetmeye çalıştığı ve “yeşil devrim” olarak adlandırdıkları genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO), 1970’li yıllarda büyük çoğunluğu Amerika’da gerçekleştirilen araştırmalarla üretilerek dünya piyasalarına sunulmuştur (Engdahl, 2013: 3). Bu kapsamda üretilen; genetiği değiştirilmiş mısır, şeker alternatif bir tatlandırıcı olarak uluslararası firmalar tarafından şeker piyasasına eklemlendirilmiştir (Fedai, 2016: 461).

Dünyada sakarozun ardından ikinci büyük paya sahip olan tatlandırıcı türü, nişasta bazlı şekerler (NBS) olarak adlandırılan; mısır, patates, buğday gibi bitkilerden izole edilen nişastadan elde edilen ve genellikle glukoz şurubu ve izoglukoz olmak üzere iki ana türe sahip olan karbonhidrat türü şekerlerden oluşmaktadır (Şeker Kurumu, 2018: 15). Dünya genelinde yalnızca mısırdan üretilen nişasta bazlı tüm şuruplara mısır şurubu, glukozla birlikte früktoz içeren şuruplara HFCS adı verilmektedir. HFCS ise; içerdiği früktoz ve glukoz oranlarına göre farklı rakamlarla ifade edilmektedir. Bunlar; HFCS-42 (% 42 Fruktoz, % 53 Glukoz) ve HFCS-55 (% 55 Fruktoz, % 41 Glukoz) olarak adlandırılmaktadır. HFCS-55, şeker pancarı aracılığıyla elde edilen sakarozun ikamesi olarak görülmektedir (Türkşeker, 2018: 22).

Tablo 3.7. Dünyada HFCS Üretimi (Milyon Ton)

Ülke	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	8,25	7,88	7,74	7,73	7,60	7,32
Meksika	0,36	0,37	0,37	0,37	0,37	0,36
Çin	1,87	1,80	1,77	2,07	2,46	2,91
Japonya	0,89	0,91	0,88	0,89	0,92	0,91
AB	0,69	0,69	0,71	0,71	0,72	0,78

²⁰ HFCS (High Fructose Corn Syrup): Avrupa’da izoglukoz ve ABD’de ise yüksek fruktozlu mısır şurubu olarak bilinen ve 1960’lı yılların sonlarında yaşanan teknolojik gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan bir tatlandırıcı türüdür. Kalori açısından düşük olmasına rağmen, zamanla şeker karşı başarılı bir rakip haline gelmiştir (Bahndorf and Kienle, 2004: 16).

Tablo 3.7.’nin Devamı...

Ülke	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Diğer	1,95	1,82	1,75	1,79	1,62	1,41
Dünya Top.	14,01	13,47	13,22	13,56	13,69	13,69

Kaynak: LMC, **Sugar & Sweetener Quarterly Report (Q4)**, 2017’den aktaran (Şeker Kurumu, 2018: 16; Türkşeker, 2017: 20).

Tablo 3.7.’de dünya genelinde görülen HFCS üretimi ele alınmıştır. Görüldüğü üzere HFCS üretiminin yarısından fazlası ABD tarafından gerçekleştirilmekte, Çin yıllar içerisinde yükselen oranıyla ikinci sırada, AB ise üçüncü sırada yer almaktadır. 2012 yılından itibaren düşüşe geçen dünya toplam HFCS üretimi 2015-2017 yılları arasında özellikle Çin’de HFCS üretiminde gözlemlenen artışların etkisiyle yeniden 13,5 milyon ton seviyesine yükselmiştir. Bunun yanında, AB’nin şeker üretiminde uyguladığı kotaları kaldırmasından dolayı HFCS üretiminin hem AB hem de dünya geneli üzerinde artış göstereceği düşünülmektedir.

3.2. TÜRKİYE ŞEKER SANAYİNDE ÜRETİM

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de ülke ekonomisi üzerinde stratejik bir değere sahip olan şeker üretimi, serbest piyasa sisteminin tüm ülkelerin tarım politikalarına sirayet ettiği bugünün dünyasında korumacı politikalar ekseninden çıkarılmaktadır. Türkiye’de şeker sektöründe yaşanan bu dönüşüm süreci bir taraftan özelleştirmeler kanalıyla kamu ağırlıklı bir sektörün tasfiyesine yönelirken diğer taraftan karar alıcılar tarafından uygulanan şeker politikalarıyla birlikte yalnızca şeker pancarı üreticilerini ve şeker sanayii çalışanlarını değil toplumun geneli üzerinde başta halk sağlığı olmak üzere pek çok toplumsal soruna yol açmaktadır. Bu toplumsal sorunları; bölgeler arasında giderek büyüyen gelişmişlik farkları, artan iç göçler ve güvencesiz istihdam ilişkileri, tarımda sözleşmeli çiftçilik uygulamasıyla birlikte şeker pancarı üreticilerinin özel sektörde yer alan şeker fabrikası sahiplerinin insafına terk edilmesi ve bunun sonucunda pancar tarımının önemini kaybetmesi, şeker pancarından elde edilen melas üretiminde gözlemlenen azalışlar doğrultusunda hayvancılığın zarar görmesi, şeker üretimine alternatif olarak ortaya çıkan nişasta bazlı şeker ve

tatlandırıcıların yarattığı kanser, obezite vb. halk sağlığı problemleri şeklinde değerlendirmek mümkündür.

3.2.1. Türkiye’de Şeker Sanayiinin Durumu

Şeker sanayiinin hammaddesi olarak Türkiye ekonomisi içerisinde belirgin bir ağırlığa sahip olan şeker pancarı, zirai bir ürün olarak tarım kesimindeki pancar üreticilerini, sanayi kesiminde şeker fabrikalarında çalışan işçi kesimlerini ve zorunlu bir tüketim maddesi olmasından kaynaklı olarak tüm tüketici kesimleri ilgilendiren stratejik ve politik bir üründür. Şeker pancarının tarım ağırlıklı sanayiye sağladığı bu katkı, şeker pancarı üretimi ve dolayısıyla da şeker üretimi üzerine uygulanan politikalar, Türkiye’de tarım ve sanayi arasındaki etkileşimin sürdürülebilirliğini devam ettirebilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu açıdan; Türkiye şeker sanayiini ve onun işleyiş dinamiklerini anlayabilmek için ilk olarak; Türkiye’de şeker üretiminin gelişiminde etkili olan şeker politikaları tarihsel bir zemin içerisinde hem hukuki hem de fabrika kurulum süreçleriyle birlikte pratik uygulamalarıyla ele alınacaktır. Bunun ardından; Türkiye’de kamu ağırlıklı bir sanayi dalı olarak gelişen şeker sektörünün Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin kurumsal yapısı itibarıyla bugün geldiği konuma bakılacak ve daha sonrasında ise; Türkiye’deki şeker üretim ve tüketim miktarları, şeker fiyatları ve şekere alternatif olarak ortaya çıkarılan nişasta bazlı şekerler ve tatlandırıcıların tercih edilme durumları üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.2.1.1. Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Uygulanan Şeker Politikaları

Türkiye’de şeker sanayinin oluşturulma sürecini Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine kadar götürebilmek mümkün olmakla birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan teşebbüslerin başarılı olamadığı görülmüştür. Şeker sanayinin kurulmasına yönelik ilk çabaları Tanzimat dönemine kadar götürebilmek mümkündür. Bu dönemde; ilk kez 1839 tarihinde Necip Paşa’nın çabalarıyla bir şeker fabrikası kurulabilmesi amacıyla Almanya’dan makine ve teçhizat alımı gerçekleştirilmiş ancak bu çabalar sonuçlandırılmamıştır (Başar, 1969: 89; Taygun, 1993: 76). 1840 tarihinde Nafia Nezareti²¹ tarafından İstanbul tüccarlarından Arnavutköylü Dimitri Efendi’ye 10 senelik imtiyazla şeker fabrikası kurma izni verilmiş ve yurtiçinde yetiştirilen pancarın istenilen

²¹ Osmanlı Devleti’nde Bayındırlık Bakanlığı’na verilen addır.

verime sahip olmamasından dolayı yurt dışından pancar tohumu ithali için kendisine izin verilmiştir (Veldet, 1958: 21). Bir diğer fabrika kurma girişimi; Davudoğlu Karabet'in 1867 tarihinde İstanbul ve İzmir'de birer şeker fabrikası kurabilme izni alması şeklinde gerçekleşmiştir. Gerçekleştirilen şartnameyle 20 yıllık bir imtiyaz alan Davudoğlu Karabet'in girişimleri, Dimitri Efendi'nin çabaları gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bir başka girişim Mösyö Michel tarafından 1879 tarihinde gerçekleştirilmeye çalışılmış ve Mösyö Michel, kurmayı planladığı şeker fabrikası için Pendik, Darıca ve Hereke bölgelerini hedef olarak belirlemiştir (Veldet, 1958: 27-33).

1897 tarihinde Afyonlu Yusuf Bey, 1899 tarihinde ise; Osmanlı Hassa Müdürü Rauf Paşa gibi isimlerin şeker fabrikası kurma yönünde girişimleri olmuştur. Özellikle Rauf Paşa'nın girişimi, bilimsel temellere dayanması bakımından bu dönem içerisindeki en önemli girişim deneyimi olarak dikkatleri çekmiştir. Rauf Paşa, kendisinden önceki girişimcilerden farklı olarak, fabrikayı kuracağı alanı belirlerken bu alanın pancar bitkisinin yetişebilmesi açısından uygun bir bölgede olmasını planlamış ve kendi memleketi olan Trakya'nın Uzunköprü ilçesindeki çiftliğinde şeker pancarı üretiminde bulunmuştur. Benzeri teşebbüsler, Adana'da Kemal Beyler ve Fransız Mösyö Leblanc gibi isimler tarafından denenmişse de bu teşebbüslerin hiçbiri başarıya ulaşamamıştır (Nafiz, 1930: 218).

Bu girişimlerin ardından 1913-1914 yıllarında şeker fabrikası kurmak amacıyla Çanakkale, Bursa, Sivas, Kastamonu, Ankara, Elazığ ve Uşak illerinde yurt dışında getirilen tohumlar aracılığıyla şeker pancarı yetiştirebilmek adına denemelerde bulunulmuştur. Bu illerden alınan pancar numuneleri Fransa'da tahlil ettirilmiştir (Veldet, 1958: 54). Şeker pancarının pek çok türünün Türkiye coğrafyasının büyük bir bölümünde yabancı olarak yetişmesi zaman içerisinde Türkiye'de şeker sanayinin hammadde itibarıyla kendi öz sanayisi olduğunu göstermiştir. Bu açıdan; Türkiye'de yetişen yabancı şeker pancarı türlerinin iyileştirilerek şeker üretimi elde edilecek fabrikaların kurulması gerektiği anlaşılmıştır (Tekand, 1958: 5).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde şeker üretimine yönelik çeşitli girişimlerde bulunması şekerin temel bir gıda maddesi ve stratejik bir ürün olarak öneminin farkına varıldığı göstermekle birlikte şeker üretimi adına geliştirilen politikalar ve birtakım fabrika kurma girişimleri, Avrupa'dakine benzer büyük ölçeklerde fabrikalar kurulmasına ve bir şeker endüstrisi yaratılmasına yetmemiştir

(Şeker-İş, 2011: 29). Özellikle; gıda maddesi olarak şekerin yokluğu, I. Dünya Savaşı sürecinde Anadolu’da yoğun bir şekilde hissedilmiş ve bu durum yeni kurulan Cumhuriyetin ilk hedeflerinden birinin şeker sanayii kurmak olarak belirlenmesine neden olmuştur (Oluç, 1946: 99).

Türkiye’de şeker fabrikaları henüz faaliyete geçmemişken devlet eliyle tarımsal hammaddeye dayalı ulusal sanayi dallarının oluşturulması amacıyla şeker sanayiinde özel kesimi yatırımlara teşvik etmek için 08.04.1925 tarih ve 601 sayılı “*Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun*” çıkarılmış ve 14.04.1925 tarihinde 92 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Kanunla birlikte; üretilen şekerden istihlak vergisi alınmaması, şeker fabrikalarına gönderilen pancarın arazi vergisinden istisna tutulması, fabrika kurulması amacıyla Hazine tarafından bedelsiz arazi tahsisi gibi teşvikler sağlanmış ve 1913 tarihinde çıkarılan “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı” ile birlikte ülke içerisindeki işletmeleri koruyan muafiyet, istisna ve birtakım kolaylıklar sağlanmaya devam edilmiştir. Böylece; ülke içerisinde üretimi gerçekleşmeyen bir gıda maddesi olan şekerin hızla bir endüstri haline gelmesi planlanmıştır. Bu düzenlemelere rağmen şeker sanayiinin özel kesim aracılığıyla geliştirilmesine yönelik teşvikler istenilen sonucu vermemiştir. Bunun üzerine; 06.02.1926 tarih ve 290 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 25.01.1926 tarih ve 724 sayılı “*Şeker İnhisar Kanunu*” ile birlikte şeker sanayii, devletin koruma kapsamına girmiş ve kanun kapsamında şeker ithali ve yurt içinde üretilen şekerin alım-satım işlemleri devlet tekeline alınmıştır (Velidedeoğlu vd., 1976: 81).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sanayi işletmelerinden olan şeker fabrikalarına yönelik ilk girişimler ise; Uşaklı Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) isimli bir çiftçi tarafından başlatılmış ve yerel birçok girişimcinin katılımıyla 19.04.1923 tarihinde 600.000 TL sermaye ile kurulan “*Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş.*”, 06.11.1925 tarihinde ilk şeker fabrikasının temelini atmış ve fabrika 17.12.1926 tarihinde tamamıyla işletmeye açılmıştır. Uşak Şeker Fabrikası’nın kurulum işlemleri devam ederken, İstanbul’da özel şahısların ve bazı ulusal bankaların bir araya gelmesiyle 14.06.1925 tarihinde 500.000 TL sermayeli “*İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş.*” kurulmuş ve 22.12.1925 tarihinde temelini attıkları Alpüllü Şeker Fabrikası’nı 26.11.1926 tarihinde işletmeye açarak Türkiye’deki ilk şeker üretmişlerdir (Türkşeker, 2018a).

Türkiye’de şeker sanayiinin ilk kuruluş evrelerinde sermaye tamamıyla özel sektör tarafından karşılanmıştır. Ancak; fabrikaların kurulum aşamalarına geçiş sürecinden itibaren devlet, ilk etapta kredilerle ardındansa fabrikalara ortak olarak şeker endüstrisini desteklemiştir. Kuruluş sermayesinde kamunun payı bulunmayan Uşak Şeker Fabrikası’nın kurulduğu yerden kaynaklanan bazı sorunların da etkisiyle sürekli olarak borçlanması ve kısa sürede kapanma tehlikesinin ortaya çıkması, şeker sanayiinin kurulumunu destekleyen devlet açısından duruma müdahale etme zorunluluğu ortaya çıkarmıştır. Uşak Şeker Fabrikası’nın böylesi bir durum yaşamasındaki en temel neden, bir sanayi tesisini kurabilecek ve işletebilecek yeterli düzeyde sermayesinin zamanın şartlarına göre bulunamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Fabrikanın kuruluş aşamasında bir kısım maliyetlerin kredilendirilmesine karşın, kredilerin geri ödeme zamanı yaklaştığında şirketin henüz kara geçememiş olması, işletmenin önünde aşması gereken en belirgin engeli oluşturmuştur. Uşak Şeker Fabrikası ile benzeri zaman dilimi içerisinde kurulumu gerçekleştirilen Alpullu Şeker Fabrikası ise; fabrikayı kuran İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin kurucuları arasında yer alan devlet ve özel sektör bankalarının (T.C. Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası A.Ş.) bulunmasından dolayı Uşak Şeker Fabrikası’nın yaşadığı süreçleri yaşamamış ve devletin hem dolaylı hem de doğrudan desteğini ilk etaptan itibaren görmeye başlamıştır (Avcı, 1996: 292-293).

1933 tarihine kadar Türkiye’nin şeker ihtiyacı, Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları tarafından karşılanmıştır. Ulusal bankaların bazılarının ortaklığı ile oluşturulan “*Anadolu Şeker Fabrikaları T.A.Ş.*” tarafından 05.12.1933 tarihinde Eskişehir Şeker Fabrikası; “*Turhal Şeker Fabrikası T.A.Ş.*” tarafından ise; 19.10.1934 tarihinde Turhal Şeker Fabrikası işletmeye açılmıştır. Ayrı şirketler olarak kurulan Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları; zirai, teknik ve idari çalışmaların ortak bir şekilde koordine edilebilmesi, sermaye kaynaklarının birleştirilmesi ve şeker politikasının tek bir elde yürütümünün sağlanabilmesi amacıyla 06.07.1935 tarihinde, üç ulusal bankanın (Türkiye İş Bankası A.Ş., T.C. Ziraat Bankası ve Sümerbank) eşit paylarla ortak olduğu tek bir şirket çatısı altında toplanarak 22 milyon TL sermayeye sahip *Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.*’yi (*TÜRKŞEKER*) oluşturmuşlardır (Türkşeker, 2018: 23).

Şeker sanayiindeki üretim faaliyetleri, 1950 tarihine kadar dört şeker fabrikası ile sürdürülmüş lakin özellikle şeker tüketiminin tamamıyla karşılanamadığı 1948 ve 1949 yıllarında şeker ithal edilmesiyle birlikte yeni şeker fabrikalarının ülkenin farklı coğrafi bölgelerinde kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Türkşeker, 2003: 14). Giderek artan şeker ihtiyacının tamamen yerli üretim aracılığıyla karşılanabilmesi adına 1951 tarihinde hazırlanan “*Şeker Sanayiinin Tevsi Programı*” adlı uygulama ile birlikte yeni şeker fabrikalarının kurulmasına karar verilmiştir. Diğer taraftan; pancar ekicilerinin ortak karar alma süreçlerine katılımının sağlanabilmesi amacıyla kooperatifleşme faaliyetleri başlatılmıştır. 1951-1956 yıllarını kapsayan dönem içerisinde toplam 11 adet yeni şeker fabrikası [Adapazarı (1953), Amasya, Konya ve Kütahya (1954), Burdur, Kayseri ve Susurluk (1955), Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Malatya (1956)] inşa edilmiş ve fabrika sayısı 1956 tarihi itibarıyla 15’e ulaşmıştır (Türkşeker, 2018: 23).

1923-1945 arası dönemdeki şeker fabrikalarına yönelik yatırımlar kamu işletmeciliği aracılığıyla gerçekleştirilirken, 1950’li yıllarla birlikte şeker sanayiine yönelik yatırımlarda pancar ekici kooperatifleri rol almaya başlamıştır. Devletin yol gösterici pozisyonu bu dönemlerde de devam etmiş ve çiftçilerin pay sahibi olarak bazı şeker fabrikaları üzerinde ortaklıkları gerçekleştirilmiştir (Fedai, 2016: 462). Bu dönem içerisinde kurulan üç fabrikaya (Adapazarı, Amasya ve Kütahya) bankalar kurucu ortak olmuş sonrasında ise bankaların hisseleri pancar kooperatifleri tarafından satın alınmıştır. Sermayesinin tamamı pancar kooperatifleri tarafından karşılanan iki fabrika ise Konya ve Kayseri Şeker Fabrikalarıdır. Sermaye açısından pancar kooperatiflerinin ağırlığının daha yoğun olmasına rağmen bu beş özel sektör fabrikasında da yönetim süreçleri 1990’lı yıllara kadar Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından yürütülmüştür. Yine aynı dönem içerisinde bu beş fabrika dışında kalan diğer fabrikalar sermaye sağlanmasında karşılaşılan güçlüklerin de etkisiyle Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından kurulmuştur. Bu dönemde; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin fabrikalardaki üst düzey yöneticilerin atanma süreçlerinden, iş hacminin belirlenmesine kadar pek çok konuda tek söz sahibi olması, özel sermayenin varlığına rağmen devletin şeker sanayiindeki hâkimiyetini ortaya koymaktadır (Avcı, 1996: 293-294).

Ülkenin ihtiyaçları ve gelişen sosyal politikalar doğrultusunda yeni şeker fabrikalarının kurulması ve şeker sektörüne yönelik yatırımların devam etmesi, sektörün

gelişimiyle paralel olarak çıkarılan kanun ve mevzuatların sayısının da artmasına neden olmuştur. Bu karmaşık yapının çözümlenmesi ve şeker sanayii kapsamındaki mevzuatları tek bir yasada toplayabilmek amacıyla 22.06.1956 tarihli 6747 sayılı *Şeker Kanunu* kabul edilmiştir (Demirci, 2003: 13). Bu kanunla birlikte; şeker sektörü bünyesinde şeker fabrikalarının kurulması ve işletilmesiyle tesis ve işletme izinlerinin kısmen ya da tamamen devri Bakanlar Kurulu'nun kararlarına tabii tutulmuştur. Bunun yanı sıra; kanunda öngörülen pancar alım ve şeker satış fiyatlarının da Bakanlar Kurulu kararlarıyla tespit edilmesi planlanmıştır. 1956 tarihli Şeker Kanunu'nun 11. maddesiyle birlikte şeker fabrikalarına % 10 kar elde etme zorunluluğu getirilmiştir. Bu doğrultuda; fabrika kampanya yılı sonunda % 10 kar edemezse, Merkez Bankası tarafından oluşturulacak özel bir fondan; eğer bu fon da yeterli olmazsa Hazine tarafından ilgili fabrikanın hesabına, fabrikanın pazarlama yılını % 10 karla kapatacak şekilde kaynak aktarımı yapılmıştır. Yine aynı kanunun 15. maddesinde; yurtiçi üretimin tüketimi karşılamaması halinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan karar doğrultusunda şeker ithalatı yapılabileceği vurgulanmıştır. Kanuna göre; ithal edilecek şekerin miktarı ve ithalatı yapacak olan kurum da Bakanlar Kurulu'nun vereceği karar doğrultusunda belirlenmiştir. Getirilen bu düzenlemeyle şeker ithalatından % 2 oranında tüketim vergisi alınmıştır. Kanunun 16. maddesinde ise; şeker ithalatında olduğu gibi şeker ihracatı da Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlanmıştır. Şeker ihracatında, fabrikalar açısından zorunlu tutulan % 10 kar dahil olmak üzere, ihrac maliyetleri ile döviz bedellerine göre hesaplanan satış değerleri arasındaki fazla ya da eksik olan fark Maliye tarafından karşılanmıştır (Şeker Kanunu, 1956).

1962 yılında Ankara Şeker Fabrikası ve 1963 yılında ise Kastamonu Şeker Fabrikası, Türkiye sanayiinde geliştirilen bir makine fabrikası ile iki atölyede % 65'i imal edilerek işletilmeye başlanmıştır. Türkiye'deki nüfus artışı ve artan şeker ihtiyacına paralel olarak yeni şeker fabrikaları kurulmaya devam etmiştir. 1977'de Afyon, 1982'de Muş ve Ilgın, 1983'de Bor, 1984'de Ağrı, 1985'de Elbistan, 1989'da Erciş, Ereğli ve Çarşamba, 1991'de Çorum, 1993'de Kars, 1998'de Yozgat ve 2001'de Kırşehir Şeker Fabrikaları işletmeye açılmıştır (Türkşeker, 2018a).

1950'li yıllarda gerçekleştirilen beş özel fabrika deneyiminin ardından şeker sanayii ile ilgili tüm yatırımlar devlet tarafından yürütülmeye devam etmiş ve 1960-2001 yılları arasında açılan 15 şeker fabrikası Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından

işletilmiştir. Gerek 1960-1980 arası dönemde izlenen karma ekonomi politikaları, gerekse de 1980 sonrası izlenen neo-liberal iktisadi politikalar, şeker sektörüne hemen yansımamıştır. İktisadi politikalarda görülen liberalleşmeye rağmen, şeker sektöründe liberalleşme eğilimlerinin gelişmesi 2000’li yılların başına kadar gerçekleşmemiştir. Hatta; devlet tarafından ekonomi dışı etkenler de dikkate alınarak Doğu Anadolu Bölgesi’nde şeker fabrikaları kurulması dönemin hakim liberal iktisadi politikalarına aykırı bir tutum olmuştur. Bunun yanı sıra, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin yaşadığı sermaye yetersizliğinden kaynaklı problemlerin giderilebilmesi adına sermayesinin hızlı bir şekilde arttırılması, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin sermayesi içerisindeki hazine payının % 99,76’lara kadar yükselmesine yol açmıştır (Avcı, 1996: 294).

10.10.1983 tarihli 118 sayılı “*Türk Şeker Sanayii Kurumu Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*”, 28.10.1983 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve bu kararnameyle Türkiye Şeker Sanayii Kurumu Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 118 sayılı KHK ile şeker sanayiinin hukuki perspektifi, amaç ve faaliyetleri, teşkilat yapısı, müesseseler ve bağlı ortaklıkları ile vergi muafiyetleri gibi konular ele alınmıştır. Aynı kararname ile şeker sanayii, kamu malı statüsünde değerlendirilmiş ve sermayesi 40 milyar TL dolaylarına çıkarılmıştır. 08.06.1984 tarihli ve 233 sayılı “*Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname*” ile birlikte Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’na bağlanmış ve şirketin ana statüsü yeniden belirlenmiştir (Avcı, 1996: 296). 1990’lı yılların başından itibaren şeker ithali yetkisinin özel şirketlere de tanınmasıyla birlikte Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tekel olmaktan çıkmıştır. 5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri doğrultusunda şeker ithalatı artmış, 1996 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne verilen taahhütler çerçevesinde şeker üretimi korumaya alınmıştır (Fedai, 2016: 463). Dünya Ticaret Örgütü’yle gerçekleştirilen tarım antlaşması doğrultusunda Türkiye, ilk etapta şeker üretimini kontrol altına almak amacıyla pancar ekim alanlarını sınırlandırmış ve 1998 tarihi itibariyle aşırı pancar üretiminin kendisine gerekçe olarak sunulmasının da etkisiyle “*Kotalı Üretim ve Kademeli Fiyatlandırma*” sistemini uygulamaya başlamıştır. Getirilen sistemle birlikte; üretimde istikrarın sağlanması hedefiyle üretim kısıtlanmış ve fabrikalarla pancar üreticileri arasında yapılan sözleşmeler aracılığıyla ekilecek pancar miktarları belirlenmiştir. Kotaların belirlenmesi ve fabrikalar arasındaki

dağıtımı, 2001 tarihinde çıkarılan 4634 sayılı Şeker Kanunu'na kadar TÜRKŞEKER tarafından gerçekleştirilmiştir (Aytüre, 2004: 87).

1999 ve 2001 tarihlerinde yaşanan ekonomik krizler sonrası Dünya Bankası ve IMF ile gerçekleştirilen görüşmelerin ardından yapılan Stand-By antlaşmalarında çay, tütün ve şeker gibi tarıma dayalı sanayiler içerisinde yer alan tüm kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi talep edilmiş ve bu alanlarda neo-liberalizm perspektifli yeni yasalar çıkarılması istenmiştir. Benzeri şekilde; 2001 ve 2002 IMF niyet mektuplarında da tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik talepler vurgulanmıştır. İlk etapta; 2000/92 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. özelleştirme kapsamına alınırken. 2001 krizi sonrası Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı'na getirilen Kemal Derviş tarafından uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte çıkarılan yasalardan birisi de 19.04.2001 tarihinde 24378 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan *4634 sayılı Şeker Kanunu* olmuştur (Fedai, 2016: 463). Dönemin AB'ye uyum süreci programıyla ilintili politikalarından biri olan 4634 sayılı Şeker Kanunu ile birlikte yurtiçindeki şeker talebinin ülke içindeki şeker üretimi ile karşılanması ve gerektiğinde ihracata yönelik olarak Türkiye'deki şeker rejiminin, şeker üretimindeki usul ve esaslara göre fiyatlandırılması ve pazarlanmasına yönelik şart ve yöntemler belirlenmiştir (Tosun ve Arslan, 2016: 329).

4634 sayılı Şeker Kanunu'nun ilkeleri; şeker üretiminde istikrarın sağlanması, şeker sektörünün iç piyasadaki rekabet kuralları doğrultusunda yönlendirilmesi, Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası taahhütlerle uyum içerisinde olunması ve şeker sektöründe gerçekleştirilecek olan özelleştirmelere olanak sağlayacak hukuki alt yapının oluşturulması şeklindedir (Türkşeker, 2018: 27). 4634 sayılı Şeker Kanunu ile birlikte getirilen en önemli değişikliklerden bir tanesi; *şeker fabrikalarının kurulumuna yönelik kısıtlamaların kaldırılması* olmuştur (Demirci, 2003: 14). Böylece; 4634 sayılı Şeker Kanunu yürürlüğe girmeden önce Bakanlar Kurulu'ndan kuruluş izni alan üç adet özel şeker fabrikası işletilmeye başlanmıştır (Türkşeker, 2018: 29). Bir diğer değişiklik, pancar fiyatlarının Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmesine yönelik kuralın kaldırılarak, fiyatların her yıl şeker fabrikası sahipleriyle pancar üreticileri arasında yapılacak olan sözleşmelerle belirlenmesidir. Bu şekilde; şeker sektörü daha liberal bir yapıya dönüştürülmüş ve şeker sanayiinin ülke genelinde tek bir elden yönetilmesine yönelik kamu ağırlıklı anlayış sona erdirilmiştir (Odaman, 2007: 68).

4634 sayılı Şeker Kanunu ile getirilen en köklü değişiklik ise; şeker üretiminde istikrarın sağlanması ifadesi kapsamında 1998 tarihinden beri uygulanan kota sisteminin AB şeker rejimine yakınlaştırılarak başta nişasta bazlı şekerler olmak üzere alternatif tatlandırıcıların piyasaya girmesi ve pancar şekerine ait olan kotanın belirli yüzdelerinin bu ürünlere aktarılması olmuştur. Yasanın ilk maddesinde yer alan tanımlamalara göre şeker üretiminde kota uygulaması, A, B ve C kotası olarak üç farklı kategori dahilinde belirlenmektedir. *A kotası*, yurtiçi talep doğrultusunda üretilen ve pazarlama dönemi içerisinde iç pazara dağıtımı gerçekleştirilen şeker miktarını; *B kotası*, A kotasının belirli bir oranına denk gelen ve emniyet stoku olarak bulundurulması amacıyla üretilen şeker miktarını; *C kotası* ise; A ve B kotalarının dışında üretilen ve yurtiçinde pazarlanamayan şekerle birlikte işlenmek amacıyla ihraç edilmek üzere temin edilen ham ve beyaz şekeri ifade etmektedir. 4634 sayılı Şeker Kanunu'nun üçüncü maddesine göre; pazarlanacak olan şeker miktarı, sakaroz kökenli ve diğer şekerler için ayrı ayrı olmak üzere şeker türleri baz alınarak ve gerektiğinde dönemsel olarak kotalar aracılığıyla belirlenmektedir. Nişasta bazlı şekerler için belirlenecek olan toplam A kotası, yurtiçi toplam A kotası üretiminin % 5'ini²² geçemez. Bu oranın, % 50'sine kadar artırılması ya da aynı oranda azaltılması Cumhurbaşkanı'nın²³ yetkisi dahilindedir (Şeker Kanunu, 2001). Bu uygulamanın gerekçesi net olarak ifade edilmemekle birlikte, birtakım çıkar gruplarının politik baskılarıyla bu kota oranının arttırılabileceği ve bu durumun kayıt dışı şeker girişlerine yol açabileceği düşünülmektedir. Özel sektör şeker fabrikalarının kotalarını kaçak şeker girişleri ve üretimleriyle karşılamaya çalıştıkları görülmektedir. Kota uygulamasının dışında nişasta bazlı şekerlerle ilgili bir diğer problem ise; bu şekerlerin hammaddelerinin mısır olması ve Türkiye'de mısır üretiminin yeterli oranda yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla nişasta bazlı şeker üretimi için mısır ithalatı söz konusu olmaktadır. Nişasta bazlı şekerler açısından yurtdışına yönelik bağımlılık ilişkisi ortadan kaldırılabilir,

²² 4634 sayılı Şeker Kanunu'nun üçüncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan % 10 ibaresi, 7103 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve KHK'larda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanunun 47. Maddesiyle birlikte % 5 olarak değiştirilmiştir. Nişasta bazlı şekerler için belirlenecek olan kota miktarında yapılan değişiklikler sonucunda ortaya çıkan kota fazlası, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye aktarılacaktır. Türkiye gibi şeker pancarı üreticisi olan AB ülkelerinde ise; nişasta bazlı şeker kotası % 2 dolaylarındadır. Bu oran; Avrupa'nın en büyük şeker üreticisi ülkelerinden olan Fransa'da % 0,42, Almanya'da ise % 0,89'dur.

²³ 02.07.2018 tarihli ve 700 sayılı KHK'nın 132. Maddesiyle birlikte Bakanlar Kurulu'na ait olan bu yetki Cumhurbaşkanı'na devredilmiştir.

yurtiçi üretimin ortaya koyacağı katma değer ve istihdam düzeyi şeker pancarı kadar yüksek olmayacaktır (Kıymaz, 2003: 21).

Sakaroz kökenli şekerler dışında yer alan ve depolanabilir nitelikte olmayan diğer şekerler için B kotası belirlenemez. Kotalar, fabrikaların üretim süreleri ile birlikte son üç yıllık ortalama fiili günlük işlem kapasiteleri veya üretim miktarları baz alınarak hesaplanmaktadır. İlk kez üretime geçen ve üç yılını doldurmamış olan şeker fabrikaları ile ilgili kanun yürürlüğe girmeden önce kapasite artırımını almış olan fabrikalar için kota belirlenirken nominal üretim verileri dikkate alınmaktadır. 21.03.2018 tarihli ve 7103 sayılı “Vergi Kanunları İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” adlı yasanın 47. maddesindeki yeni düzenlemeyle birlikte şirketlerin A ve B kotaları, Cumhurbaşkanı tarafından her yıl en geç 30 Haziran tarihine kadar, yurtiçi şeker talebi, fabrikaların işlem ve şeker üretim kapasiteleri baz alınarak birbirini takip eden beşer yıllık dönemler için tespit edilmektedir. Yine aynı düzenlemenin beşinci fıkrasında ise; yeni fabrikaların kurulabilmesi veya mevcut fabrikaların kapasitelerinin arttırılabilmesi için kota temin etmeleri zorunlu kılınmakta ve şirketlere yönelik yeni A ve B kotaları tahsis yetkisi Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilmektedir (Şeker Kanunu, 2001; RG, 27.03.2018: 30373).

Kota sisteminin yol açtığı sorunlardan bir tanesi de çiftçilerle gerçekleştirilen “şeker pancarı ekim sözleşmeleri” ile ilintilidir. Çiftçilerin, teslim edecekleri pancar miktarlarına yönelik getirilen kısıtlamalarla AB ülkelerinde görülenin aksine kamu kesiminin minimum düzeyde fiyat belirleme imkanı ortadan kalkmakta ve yaygınlaşan özelleştirmelerle birlikte çiftçinin kendisine önerilecek düşük fiyatlar dolayısıyla şeker pancarı üretiminden vazgeçmesine neden olmaktadır (Kıymaz, 2003: 22).

4634 sayılı Şeker Kanunu’nun kapsamında yer alan hükümlerin uygulanmasını sağlamak, yapılan uygulamaları denetlemek ve sonuçlandırmak, kanun dahilinde düzenlemeler yapmak amacıyla ilgili kanunun yedinci maddesiyle birlikte *Şeker Kurumu* kurulmuştur. Merkezi Ankara’da olan, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’na tabii düzenleyici ve denetleyici bir kurum statüsünde bulunan Şeker Kurumu, *Şeker Kurulu* ve diğer hizmet birimlerinden oluşturulmuştur. Aynı kanunun sekizinci maddesi uyarınca; Şeker Kurulu’na biri başkan ve biri başkanvekili olmak üzere bakanlıklar düzeyinde üç, sakaroz bazlı şeker üreten ve sermayesi kamuya ait olan şirket (TŞFAŞ)

ve pancar kooperatiflerinin bir araya gelerek oluşturduğu üst birlikten iki, nişasta ve sakaroz bazlı şeker üreticilerinin temsilcisi olarak özel sektörden iki üye olmak üzere toplamda yedi üye atanmıştır. Dokuzuncu madde uyarınca; Şeker Kurulu'nun görevleri, başta A ve B kotalarının tespiti, iptali ve transferine yönelik kararlar almak, şirketlerin ödeyecekleri katkı paylarını belirlemek, depolama kesintisi ve prim ödemelerine ilişkin kararlar almak, şeker ticaretine ilişkin görüşleri Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bildirmek, Şeker Kanunu'nda öngörülen idari para cezalarının uygulanmasını sağlamak ve sektöre yönelik ar-ge faaliyetlerini yürütmektir (Şeker Kanunu, 2001). Bakanlar Kurulu'nun 2004/8330 sayılı kararı ile Şeker Kurumu'nun kaldırılması ve kurula ait görevlerin 2006 yılına kadar uzatılmasına yönelik kararın ardından bir süre için kapatılan Şeker Kurumu, Şeker-İş Sendikası'nın Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvurunun ardından 2008/102 sayılı Anayasa Mahkemesi kararıyla kaldırma işleminin iptalinin ardından yeniden faaliyete geçmiştir (RG, 20.11.2008: 27060). 2013 yılında tasarı olarak TBMM'ye sunulan ancak herhangi bir neticeye varılamayan *Şeker Kanun Tasarısı* ile birlikte Şeker Kurumu'nun adı *Şeker Piyasası Düzenleme ve Denetleme Kurumu* olarak değiştirilmek istenmiş ve kurumun var olan yedi kişilik üye sayısının beşe düşürülmesi planlanmıştır (Erdinç, 2017: 16; Fedai, 2016: 466). 24.12.2017 tarihli *696 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname* ile birlikte Şeker Kurumu kapatılmıştır (RG, 24.12.2017: 30280). 27.03.2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 7103 sayılı "*Vergi Kanunları İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*" adlı yasayla birlikte 4634 sayılı Şeker Kanunu yeniden düzenlenmiştir. 4634 sayılı Şeker Kanunu'nda; Şeker Kurumu'na ait olan görev, yetki ve sorumluluklar T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde yer alan *Şeker Dairesi Başkanlığı*'na devredilmiştir. Yine benzer şekilde; 4634 sayılı Şeker Kanunu bünyesinde Bakanlar Kurulu'na verilen kota, yeni fabrikalar kurma ve mevcut fabrikaların kapasitesini arttırma yetkisi Cumhurbaşkanlığı'na devredilmiştir (RG, 27.03.2018: 30373).

Tablo 3.8. Türkiye’de Şeker Endüstrisine Yön Veren Yasal Düzenlemeler

Kanun Numarası	Kanun Kabul Tarihi	Kanun Adı
601	08.04.1925	Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun
724	25.01.1926	Şeker İnhisar Kanunu
2699	25.05.1935	Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanunun Sekizinci Maddesinin Kaldırılması
6168	15.07.1953	Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanunun İkinci Maddesinin Değiştirilmesi
6607	20.05.1955	Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanunun Yürürlük Süresinin Uzatılması
6747	22.06.1956	Şeker Kanunu
140	24.11.1960	6747 Sayılı Şeker Kanunu’nun 16. Maddesinin İkinci Fıkrasının Değiştirilmesi
KHK/118	10.10.1983	Türk Şeker Sanayi Kurumunun Kuruluşu Hakkında KHK
KHK/233	08.06.1984	Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında KHK
4634	04.04.2001	Şeker Kanunu
8330	27.12.2004	Şeker Kurumu’nun Kapatılmasına Yönelik Bakanlar Kurulu Kararı
102	02.05.2008	Şeker Kurumu’nun Kapatılmasına Yönelik Anayasa Mahkemesi İptal Kararı

Tablo 3.8.’in Devamı...

Kanun Numarası	Kanun Kabul Tarihi	Kanun Adı
OHAL KHK/696	20.11.2017	Şeker Kurumu’nun Kapatılması Hakkında KHK
7103	21.03.2018	4634 Sayılı Şeker Kanununun İkinci Maddesinin Birinci Fıkrasının A Bendi, Üçüncü Maddesinin Bir, Üç ve Beşinci Fıkralarının, Dördüncü Maddesinin Tamamının Değiştirilmesi ve Geçici Madde 11’in Eklenmesi

Kaynak: (Avcı, 1996: 295) tarafından üretilen tablo güncel verilerle yeniden düzenlenmiştir.

Türkiye’de şeker pancarı üretimi aracılığıyla *sakarov kökenli şeker* ve glukoz şurubu, izoglukoz, HFCS ve kristal früktoz üretimiyle *nişasta bazlı şeker* olmak üzere iki tür şeker üretimi görülmektedir (Türkşeker, 2018: 24).

Tablo 3.9. Türkiye’de Şeker Üretimi Gerçekleştiren Şirketler

Pancar Şekeri Üreten Şirketler	Toplam Kapasite: 3.151.000 Ton
TŞFAŞ (TÜRKŞEKER) [25 Fabrika]	Alpullu, Susurluk, Uşak, Burdur, Afyon, Eskişehir, Ankara, Ereğli, Ilgın, Bor, Kırşehir, Çarşamba, Kastamonu, Çorum, Yozgat, Turhal, Elbistan, Malatya, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Muş, Kars, Ağrı, Erciş
PANKOBİRLİK [5 Fabrika]	Konya, Çumra (Konya Şeker Fabrikası A.Ş.) Kayseri, Boğazlıyan (Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.) Amasya (Amasya Şeker Fabrikası A.Ş.)
ÖZEL ŞİRKETLER [3 Fabrika]	Adapazarı (Temel Doğal Gıdalar ve Tarım Ürünleri Üretim Pazarlama A.Ş.) Kütahya (Torunlar Gıda A.Ş.) Aksaray (Keskinkılıç Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.)

Tablo 3.9.’un Devamı...

Nişasta Bazlı Şeker reten Şirketler [5 Şirket]	Toplam Kapasite: 990.000 Ton Adana (Amylum Nişasta Sanayi ve Ticaret A.Ő.) Orhangazi (Cargill Tarım ve Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ő.) Pendik (PNS Pendik Nişasta Sanayi A.Ő.) Adana (Sunar Mısır Entegre Tesisi) Adana (Tat Nişasta Sanayi ve Ticaret A.Ő.)
Nişasta Bazlı Şeker reten Şirketler [5 Şirket]	[Kota Kapsamı Dışında Kalan ve İhracat Hedefli retim Yapan] Toplam Kapasite: 350.000 Lüleburgaz (AK Nişasta) Akyazı (GSF Gıda retim Sanayi ve Ticaret) Artuklu (AY Nişasta) Gaziantep (BeŐan Nişasta) Adana (Omnia Nişasta Sanayi ve Ticaret A.Ő.)

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 25-26).

Özel statüye sahip umra’nın 2004/2005 pazarlama yılında, Boğazlıyan ve Aksaray fabrikalarının ise 2006/2007 pazarlama yılında üretime başlamasıyla birlikte Şeker pancarıyla Şeker retimi gerçekleştiren fabrika sayısı toplamda 33’e ulaşmıştır. Bu fabrikalardan 25 tanesi Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ő. bünyesinde yer almaktadır. Özel sektör kapsamında yer alan sekiz adet Şeker fabrikasından beş tanesi Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (PANKOBİRLİK) bünyesinde iken diğer üç fabrika ise tamamıyla zel Şirketlerin kontrolü altında bulunmaktadır. *Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (PANKOBİRLİK)* kapsamında yer alan özel statülü Amasya, Kayseri ve Konya Şeker Fabrikaları’nın kuruldukları tarihlerden itibaren 1990’lı yıllara kadar kendi yönetim kurulları bünyesinde alınan kararlar, sevk ve idare ile finansman işlemleri Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ő. tarafından yürütülmüştür. Amasya Şeker Fabrikası 1991 tarihinde, Kayseri ve Konya Şeker Fabrikaları ise 1992 tarihinde alınan yönetim kurulu kararları doğrultusunda doğrudan Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği

(PANKOBİRLİK) bünyesine geçmiştir (Türkşeker, 2018: 24). Bunların yanı sıra; nişasta bazlı şeker üreten şirketler içerisinde Türkiye’de üretim yapan ve kota kapsamında olan beş fabrika bulunmakta iken, kota kapsamı dışında kalan ve ihracat amacıyla üretim gerçekleştiren fabrika sayısı da beş adettir.

3.2.1.2. Şeker Fabrikalarının Kurumsal Yapısı Olarak TÜRKŞEKER

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TÜRKŞEKER), 06.07.1935 tarihinde şeker pancarı hammaddesinden şeker üretimi gerçekleştirmek ve üretilen şekeri pazarlamak amacıyla kurulmuştur. TÜRKŞEKER, 1984 tarihli 233 sayılı KHK ile birlikte kamu iktisadi teşebbüsü niteliği kazanmıştır. 2017 yılı itibariyle Türkiye’de pancardan şeker üreten 33 fabrikanın 25’i Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’ye ait olup, faaliyet içeriği temelde şeker pancarı üretmek ve satmak olan TÜRKŞEKER’in amacı, tüm girişimlerini karlılık ve verimlilik ilkesi çerçevesinde, iç ve dış pazar ihtiyaçlarını karşılayabilecek nicel ve nitelikte, ticari, iktisadi ve sosyal gerekliliklere uygun biçimde yürütebilmektir. 2017 yılı baz alındığında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., pancar şekeri kotasına göre pazarın yaklaşık olarak % 55’ine hakimdir (T.C. Hazine Müsteşarlığı, 2017: 85).

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ana sözleşmesinin üçüncü maddesi kapsamında şirketin amaçlarını gerçekleştirebilmesi adına yürütmesi gereken faaliyetler şu şekilde ifade edilmiştir (Türkşeker, 2018b):

- a) Her türden şeker üretimi gerçekleştirmek ve satmak,
- b) Gerekli olan bölgelerde, şeker pancarı aracılığıyla şeker üretebilecek diğer bitki ve tohumların ve bu ürünlerin nöbetleşe ekiminin gerektiği diğer ürünleri yapılacak sözleşmeler dahilinde üretmek veya gerektiği durumlarda üretmek,
- c) İşletmenin her aşamasında ortaya çıkabilecek yan ürünlerin ve artıklarının değerlendirilebilmesi adına gerekli faaliyetleri gerçekleştirmek,
- d) Şeker ve şeker pancarıyla nöbetleşe ekime giren her türden ürünü değerlendirmek ve bu amaçlar doğrultusunda gıda maddeleri imal etmek,
- e) Şeker fabrikalarının kuruluş, işletim, yaygınlaştırma, modernizasyon, bakım ve onarımı için gerekli olan makine imalat sanayii ve diğer ayrıntılı sanayi türlerini oluşturmak ve bu amaçla kurulmuş olan işletme makinelerinin artan kapasitelerini değerlendirmeye çalışmak,

f) Şeker, şeker pancarı ve şeker üretimi gerçekleştirilebilecek diğer bitkilerle bunların tohumlarının zirai, hayvancılık ve şeker ve şekerli maddeler teknolojilerine yönelik faaliyet alanları ile ilintili olarak araştırma, eğitim ve geliştirme çalışmaları yapmak veya yaptırmak, hizmet içi eğitim birimleri ve tesisleri oluşturmak, araştırma müesseseleri ile laboratuvarlar kurarak araştırma ve analizler gerçekleştirmek, yayınlarda bulunmak, yurtiçi ve yurtdışında bu alanda kurulmuş veya kurulacak kurumlarla işbirliği yapmak, bu kuruluşlara üye olmak,

g) Var olan zirai teşkilatlarla ilgili kamu kurumunun görevlendirdiği ölçü ve şekillerde bitkisel yağ ve yağlı tohumlar üretmek,

h) Fabrika, işletme ve tesislere yönelik ihtiyaç duyulan elektrik veya ihtiyaç duyulabilecek diğer maddelerin üretiminin sağlanması, üretime yönelik her türden ambalaj imalatını gerçekleştirmek,

ı) İstihdam geliştirmeye yönelik çalışmalar kapsamında düzenlenen beceri kazandırma programlarını uygulamak,

i) Yem üretimini geliştirmek ve organizasyonunu sağlamak, damızlık hayvan üretimi ve besicilikle uğraşarak bunların ürünlerini değerlendirmek,

j) Elektrik piyasasına yönelik mevzuat baz alınarak, esas itibarıyla fabrikaların kendi elektrik ve ısı ihtiyacının karşılanması adına otoprodüktör lisansı kapsamında üretim tesisi oluşturmak, elektrik ve ısı enerjisi üretmek ve üretim fazlası elde edilmesi halinde söz konusu mevzuat çerçevesinde üretilen elektrik ve ısı enerjisini lisans sahibi olan diğer tüzel kişilere ve serbest tüketicilere satmak ve ticari amaçlı olmamak koşuluyla elektrik üretim tesisiyle ilintili tüm teçhizat ve yakıtın teminine yönelik faaliyetlerde bulunmak.

k) 5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanunu içerisinde yer alan jeotermal ve doğal mineralli sularla ilintili ve 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun kapsamında bahsi geçen tüm faaliyetlerde bulunmak,

l) Kurulumu gerçekleştirilmiş veya kurulacak küçük ve orta büyüklükteki özel kuruluşlara idari ve teknik yönden rehberlik sağlamak.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ilgili faaliyet konuları içerisinde yer alan işleri yapabilmek için şu uygulamaları gerçekleştirmektedir (Türkşeker, 2018b):

1. Ülkenin çeşitli bölgelerinde gerek duyulan tesisler kurmak ve geliştirmek,

2. Yurtdışı veya yurtdışında her türlü mali, ticari, sınai ve zirai işleri gerçekleştirmek, müşavirlik ve mühendislik hizmetleri aracılığıyla müteahhitlik yapmak, tedarik faaliyetleri gerçekleştirmek, bu işleri yapabilecek şirketler kurmak veya kurulmuş olanları satın almak ve bu amaçlar doğrultusunda tahvil satın almak, gerektiğinde şeker ithal etmek veya ettirmek, kendi mamul ve mahsulleriyle ithal ettiği ya da satın aldığı mamul ve mahsulleri toptan veya perakende yoluyla satmak, sattırmak, ihraç etmek veya ettirmek,

3. Sözleşmeli olarak tarımsal üretim faaliyetlerinde bulunanlara tohum, kimyasal gübre, zirai mücadele araçları, tarım alet ve makineleri gibi maddeler ile damızlık hayvan ile üretilen temel ve yan ürünleri aynı kredi olarak vermek veya avans ve diğer yollar aracılığıyla yardımda bulunmak,

4. Yurt içi ve yurt dışı firmalarla lisans, know-how ve benzeri antlaşmalar imzalamak, şirketin amaçlarına ulaşabilmesinde katkı sağlayabilecek her türden imtiyaz ve ruhsatnameler edinmek ve bunları kullanmak gerektiğinde devretmek,

5. Faaliyet konularına yönelik ilgili gayrimenkuller aracılığıyla tasarruf etmek, kiralamak, kiraya vermek, leh ve aleyhte rehin, ipotek, intifa, irtifak hakları ve gayrimenkul mükellefiyeti gibi haklar elde etmek,

6. İfade edilen faaliyet konularına yönelik ilgili iştiraklerde bulunmak,

7. Yurtdışı ve yurtdışında kurulmuş ve kurulacak faaliyet konuları mali, ticari, sınai ve zirai alanlarla ilintili kurum, birlik ve kooperatiflere, kredi, nakliyat, müteahhitlik, mühendislik, müşavirlik, sigorta vb. şirketlere ve bankalara üye ve ortak olmak,

8. Borç para vermek ve borçlanmak.

9. Şirkete yönelik faaliyetler gerçekleştirilirken hizmet alımında bulunmak ve ifade edilen amaçlar dışında gerekli duyulan her türlü iç ve dış ticari, sınai, mali, hukuki işlerle uğraşmak ve bu amaç ve faaliyetleri doğrudan ya da ilgili birimler yoluyla yerine getirmek.

TÜRKŞEKER Ana Sözleşmesi içerisinde öngörülen faaliyet çeşitliliğine uygun olarak tarım, imalat-gıda, imalat-kimya, imalat-elektriksiz makine ve imalat-meslek bilim ölçü kontrol optik donanım sektörleri olmak üzere beş sektörde faaliyet göstermektedir. *Tarım sektörü* kapsamında; Türkiye’de şeker pancarı üretimi, her yıl üreticilerle gerçekleştirilen Şeker Pancarı Üretim Sözleşmesi’ne dayanarak

yapılmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., şeker pancarı üretimini 4634 sayılı Şeker Kanunu ve ilgili yönetmelik kapsamında belirlenen kotalar çerçevesinde, mevcut stoklar ve fabrikaların üretim kapasitelerini göz önünde bulundurarak gerçekleştirmektedir. Bunun yanı sıra; tarım sektöründe, 1976 tarihinde Ankara’da faaliyete geçen ve Şeker Enstitüsü bünyesinde yer alan Tohum İşleme Fabrikası’nda pancar üretim programına uygun olarak, ham tohumdan Türkiye koşullarına en uygun tarzda geliştirilen kalibre edilmiş tohum elde edilmektedir. *İmalat-gıda sektörü* kapsamında; TÜRKŞEKER bünyesinde yer alan 25 şeker fabrikası şeker üretimi gerçekleştirmekte ve fabrikaların pancar işleme kapasiteleri 1750 ile 7750 ton/gün arasında değişmektedir. *İmalat-kimya sektörü* kapsamında; TÜRKŞEKER bünyesinde yer alan dört Etil Alkol Fabrikası (Eskişehir, Turhal, Malatya ve Erzurum) ile pancardan şeker üretimi esnasında yan ürün olarak elde edilen melastaki şekerin enzimler aracılığıyla fermente edilmesi sonucunda alkol ve karbondioksite parçalanması metoduyla etil alkol üretimi gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, melastan alkol elde edilmesi sürecinde yan ürün olarak elde edilen şlempe, oldukça değerli bir hayvan yemi olarak piyasaya sürülmektedir. Bunların yanı sıra; Eskişehir Etil Alkol Fabrikası’ndaki atık arıtım ve değerlendirme tesisinde potasyum sülfat elde edilmektedir. *İmalat- elektriksiz makine ve imalat-meslek bilim ölçü kontrol optik donanım sektörleri* kapsamında ise; TÜRKŞEKER bünyesinde yer alan beş adet Makine Fabrikası (Ankara, Eskişehir, Turhal, Afyon ve Erzincan) ve bir adet Elektromanyetik Aygıtlar Fabrikası (Ankara) ile birlikte bir şeker fabrikasının fiziki açıdan % 98’i yerli olarak imal edilebilmektedir. Makine fabrikalarında tüm şeker fabrikalarının ihtiyacı olan makine ve tesislerle, bakım ve onarım için gerek duyulan tüm yedek parçaların imalat ve tamirat süreçleri gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra; ülke genelindeki bazı resmi ve özel kuruluşlara talep doğrultusunda istenilen makine ve tesisler mevcut projeler kapsamında ya da projelendirilerek imalatı yapılabilmektedir (Türkşeker, 2018c).

TÜRKŞEKER, bu uygulamalarının yanında gerçekleştirdiği uluslararası faaliyetlerle de adından söz ettirmektedir. TÜRKŞEKER tarafından 1994 tarihinden bu yana Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin iktisadi kalkınmasına katkı sağlamak üzere pancar ekimi yaptırılmış ve üretilen pancarın Ağrı Şeker Fabrikası’nda işletilmesiyle birlikte karşılığında bu ülkeye şeker verilmiştir. Bu uygulama, 2008 yılına kadar süregelmiş ve bu tarihten itibaren bedeli peşin olarak tahsil edilmek suretiyle bu ülkeye

şeker ihracatı yapılmaya başlanmıştır. TÜRKŞEKER bünyesinde yer alan beş adet Makine Fabrikası ve bir adet Elektromanyetik Aygıtlar Fabrikası ile komple bir şeker fabrikasının fiziki olarak % 98'inin imal edilebilmesinin mümkün olmasıyla birlikte Özbekistan'da yer alan ve günlük 3000 ton pancar işleme kapasiteli Horezm Şeker Fabrikası'nın, 1998 tarihinde TÜRKŞEKER tarafından tamamen yerli teknolojiyle kurulumu gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerin yanı sıra; TÜRKŞEKER, uluslararası bazı kuruluşlara üye olma yoluyla dünya genelinde şeker sektörüyle kurduğu bağı giderek genişletmiştir. TÜRKŞEKER, Uluslararası Şeker Pancarı Araştırma Enstitüsü'ne (IIRB) 1956 yılında; Tekdüzen Şeker Analiz Metotları Uluslararası Komisyonu'na (ICUMSA) 1962 yılında; Şeker Teknolojisi Uluslararası Komisyonu'na ise (CITS) 1963 yılında üye olmuştur. Bakanlar Kurulu'nun 19.08.1997 tarihli kararı doğrultusunda Türkiye'nin Uluslararası Şeker Örgütü'ne üyeliğinin temini olarak 1992 tarihli Uluslararası Şeker Antlaşması'na katılımının kabul edilmesinin ardından 21.01.1998 tarihinde TÜRKŞEKER'in Uluslararası Şeker Örgütü'ne (ISO) üyeliği resmîyet kazanmıştır. Bunların yanında TÜRKŞEKER, rafine şeker veya diğer beyaz şeker türleriyle ilintili olan ve en az iki yıl düzenli faaliyet gösteren şirket ve kuruluşların üye olabildiği Rafine Şeker Birliği'nin (RSA) de üyesidir (Türkşeker, 2018d).

TÜRKŞEKER'in üyesi olduğu ulusal nitelikteki kuruluşlar ise; Ankara Ticaret Odası, Ankara Sanayi Odası, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Milli Mal Numaralandırma Merkezi, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Orta Anadolu İhracatçıları Birliği, Milli Prodüktivite Merkezi, Türk Standartları Enstitüsü, Afyon Ticaret ve Sanayi Odası, Eskişehir Sanayi Odası, Erzincan Sanayi ve Ticaret Odası, Turhal Sanayi ve Ticaret Odası, Ankara Makine İmalatçıları Birliği, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) ve Türkiye Şeker Sanayi İşverenleri Sendikası'ndan oluşmaktadır (Türkşeker, 2018e).

3.2.1.3. Türkiye'de Şeker Sanayiinin Mevcut Durumu

Türkiye'de şeker sanayiinin mevcut durumunu gözlemleyebilmek adına şekerin hammaddesi olan şeker pancarı üretimindeki istatistiksel verilere, kotalar baz alınarak oluşturulan şeker üretim miktarı ve verimliliğine, şeker sanayiinde gözlemlenen işgücü ve ücret seviyelerine, şekerin ülke genelindeki şeker arz ve talebine göre oluşan şeker

fiyatlarına, şekerin yan ürünleri olan melas, etil alkol üretim miktarlarına ve nişasta bazlı şeker üretim miktarları gibi verilere bakmak gerekmektedir.

3.2.1.3.1. Şeker Arz ve Talebi

Türkiye’de şeker üretimi, 2001 tarihli 4634 sayılı Şeker Kanunu öncesi dönemde, zaman zaman değişen ithalatçı ve ihracatçı konumuyla çoğunlukla istikrarsız bir üretim seyri göstermiştir. Özellikle; 1990’lı yıllarda şeker üretim sürecinde yaşanan istikrarsızlıklar kimi dönemlerde şeker ithali ihtiyacı yaratırken, kimi zamanlarda ise şeker üretiminde aşırı büyüyen stok problemleri ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan; Türkiye’nin stratejik ürünlerinden biri olan şekerin üretim sürecinin planlanması ve kontrol edilmesi gerekmiştir. Coğrafi konumu dolayısıyla şeker pancarı hammaddesiyle şeker üretiminde bulunan Türkiye’de şeker fiyatlarının dünya ortalamasının üzerinde seyretmesi, Dünya Ticaret Örgütü’ne yönelik verilen taahhütler doğrultusunda şeker ihracatına yönelik sübvansiyon desteğinin bulunmaması ve şeker pancarı aracılığıyla şeker üretiminin ülke genelinde yarattığı katma değer dolayısıyla Türkiye’de şeker üretimine yönelik planlama, “*yıllık yurtiçi şeker ihtiyacı ve güvenlik stoku*” esasına göre gerçekleştirilmektedir. 4634 sayılı Şeker Kanunu ile birlikte ülke içerisinde pazarlanacak olan şeker miktarı, Cumhurbaşkanlığı tarafından tahsis edilen kotalar aracılığıyla belirlenmektedir. 7103 sayılı “Vergi Kanunları İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” kapsamında 4634 sayılı Şeker Kanunu’nda yapılan değişikliklerle birlikte Türkiye’nin yıllık şeker ihtiyacının % 95’i şeker pancarından % 5’i ise nişasta bazlı şekerlerden karşılanmaktadır (Türkşeker, 2018: 30-31).

Tablo 3.10. Türkiye’de Pancar Şekeri ve NBS Kotası (A Kotası-Bin Ton)

Pazarlama Yılı	Pancar Şekeri Kotası (A)	NBS Kotası (A)	Resmi Kurumlarca Kota Artırımları/Azalışları	NBS Kota Artışı (%)	Toplam A Kotası
2002/2003	2.107	234	351	+50	2.458
2003/2004	2.107	234	351	+50	2.458
2004/2005	2.107	234	351	+50	2.458
2005/2006	2.107	234	351	+50	2.458
2006/2007	2.107	234	351	+50	2.458
2007/2008	2.107	234	316	+35	2.423
2008/2009	2.400	267	333	+25	2.733
2009/2010	2.438	271	407	+50	2.845
2010/2011	2.200	244	366	+50	2.566
2011/2012	2.200	244	329	+35	2.529
2012/2013	2.200	244	337	+38	2.537
2013/2014	2.200	244	305	+25	2.505
2014/2015	2.250	250	325	+30	2.575
2015/2016	2.250	250	313	+25	2.563
2016/2017	2.385	265	265	0	2.650
2017/2018	2.537	267	134	-50	2.670

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 31).

Tablo 3.10.’da 2002-2018 yılları arasında belirlenen pancar şekeri ve nişasta bazlı şeker kotaları, resmi kurumlar tarafından gerçekleştirilen kota artırım ve azalışları ve bunun sonucunda oluşan toplam A kotası (yurtiçi talep doğrultusunda üretilen ve pazarlama dönemi içerisinde iç pazara dağıtımı gerçekleştirilen şeker miktarı) verileri düzenlenmiştir. 16 yıllık periyod içerisinde; 2010-2014 arası dönemde pancar şekeri

kotasında düşüşler görülmüş, 2014-2018 arası dönemde ise pancar şekeri kotası adım adım yükselişe geçmiştir. Nişasta bazlı şekerler için belirlenecek olan A kotası, yurtiçi toplam A kotası üretimine bağlı olarak belirlendiği için resmi kurumlar (Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanlığı) tarafından gerçekleştirilen kota artırımını ya da azaltışı kararlarından etkilenmiştir. Bu doğrultuda; 2016-2017 pazarlama dönemine kadar nişasta bazlı şeker kotasına yönelik resmi makamlarca % 50 ile % 25 arasında değişen oranlarda kota artırımını sağlarken, 7103 sayılı yasada getirilen düzenleme sonucunda nişasta bazlı şeker kotasının % 10'dan % 5'e düşürülmesi sonucunda 2017-2018 pazarlama yılında nişasta bazlı şeker için ayrılan üretim miktarı yarı yarıya azalmıştır.

Tablo 3.11. Türkiye’de Pancar Şekeri ve NBŞ Kotası (A+B Kotası-Bin Ton)

	Pazarlama Yılı								
	2015/2016			2016/2017			2017/18		
	A Kotası	B Kotası	Toplam	A Kotası	B Kotası	Toplam	A Kotası	B Kotası	Toplam
Pancar Şekeri	2.250	67,5	2.317,5	2.385	119,25	2.504,25	2.403	120,15	2.523,15
NBŞ	250	0	250	265	0	265	267	0	267
Toplam Kota	2.500	67,5	2.567,5	2.650	119,25	2.769,25	2.670	120,15	2.790,15

Kaynak: (ŞDB, 2019b: 3).

Tablo 3.11.’de 2015-2018 arası dönemde pancar şekeri ve nişasta bazlı şeker üretiminin, yıllık yurtiçi şeker ihtiyacı ve güvenlik stoku (A+B Kotası) esasına göre verileri düzenlenmiştir. B kotası, A kotasının belirli bir oranına denk gelen ve emniyet stoku olarak bulundurulması amacıyla üretilen şeker miktarını temsil etmektedir. Son üç yıla ait verilere bakıldığında toplam şeker üretimine yönelik üretim kotası verilerinin düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. 7103 sayılı yasada getirilen düzenleme sonucunda nişasta bazlı şeker kotasının % 10’dan % 5’e düşürülmesiyle birlikte ortaya çıkan kota fazlasının TŞFAŞ’ye aktarılmıştır. 2017/18 pazarlama yılı itibarıyla; nişasta bazlı şeker için ayrılan A kotası 267 bin tondan 133 bin tona düşürülmüş ve nişasta

bazlı şeker için ayrılan kotadan aktarılan 134 binlik kota fazlası, 2.403 bin ton pancar şekerine ait A kotasına eklenerek 2.537 bin ton üretim kotası yaratmıştır.

Tablo 3.12. Türkiye’de Pancar Şekeri Üretim ve Satış Durumu (Bin Ton)

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
A Kotası	2.200	2.200	2.200	2.220	2.250	2.250	2.385	2.537
Üretim (A+B+C)	2.262	2.270	2.129	2.390	2.058	1.976	2.559	2.770
Yurtiçi Satış (A+B)	1.867	2.151	1.918	2.083	2.019	1.988	2.389	2.268
Yurtdışı Satış (C)	283	290	339	319	192	33	56	77
Toplam Satış	2.150	2.441	2.257	2.402	2.211	2.021	2.445	2.345

Kaynak: (ŞDB, 2019b: 4).

Tablo 3.12.’de 2010-2018 yılları arasında Türkiye’de pancar şekeri üretim ve satış miktarları düzenlenmiştir. Sekiz yıllık periyod içerisinde 2010-2014 arası dönemde 2.200 bin ton civarında seyreden pancar şekeri A kotası, sonraki yıllarda artarak 2.537 bin tona ulaşmıştır. İhraç amaçlı üretim de dahil olmak üzere toplam pancar şekeri üretimi ise 2010-2018 yılları arasında inişli çıkışlı bir grafik seyretmiş ve özellikle 2015/16 pazarlama döneminde 2 milyon tonun altına düşmüş, bununla birlikte 2016 ve 2017 pazarlama dönemlerindeki yükselişin ardından o dönemler için belirlenen üretim kotasını aşarak 2.770 bin ton üretim gerçekleştirilmiştir. Yurtiçinde satış amaçlı gerçekleştirilen üretim de benzer şekilde inişli çıkışlı bir seyir izlemiş ve 2017/18 dönemi itibarıyla 2.268 bin tona ulaşmıştır. A ve B kotalarının dışında üretilen ve yurtiçinde pazarlanamayan şekerle birlikte işlenmek amacıyla ihraç edilmek üzere temin edilen ham ve beyaz şekeri ifade eden *C kotası* ise; 2010-13 arası dönemde 339 bin tona kadar yükselmiş ancak 2014 yılından itibaren yaşanan hızlı düşüşle birlikte 77 bin ton seviyesine kadar gerilemiştir.

3.2.1.3.2. Hammadde Kaynağı Olarak Şeker Pancarı Üretimi

Şeker pancarı üretimi, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yaşantısını önemli derece etkilemektedir. Şeker pancarı, şeker fabrikaları için hammadde kaynağı olmanın yanı sıra; tarım sektörünü ve çiftçiyi kalkındıran, besi hayvancılığı için yem bitkisi özelliği gösteren bir üründür. Üretilen pancar; taşımacılık, tarım alet ve makinaları olmak üzere pek çok sektörün gelişimine ve gübre, ilaç gibi girdilerin kullanımıyla birlikte endüstriyel sektöre belirgin katkılar sunmaktadır. Bunun yanı sıra; şeker pancarı tarımı, ekim yapıldığı alana eşdeğer bir orman arazisine nazaran üç kat daha fazla oksijen yaratmakta ve tüm doğa canlıları için temel bir oksijen kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Şeker pancarı, kendisinden sonra ekilecek olan ürünler için de toprakta verimliliği artırmakta ve alternatifi olarak gösterilen ürünlere nazaran daha fazla istihdam olanağı yaratmaktadır. Çiftçiye, tarımda makineleşme, gübre kullanımı ve tarım ilacı kullanmayı öğreten şeker pancarı tarımı, çiftçilerin köy ve tarlalarına bağlanmasına, ailenin tüm fertlerine iş imkanı yaratılmasına, göçün önlenmesine, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasına ve kırsal kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Türkiye'de şeker pancarı tarımı; Doğu Karadeniz, Ege ve Akdeniz'in sahil şeridi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki tüm bölgelerde yapılabilmektedir. Şeker pancarı, nöbetleşe ekimle gerçekleştirilen bir bitki olmasından dolayı, 2001 yılından bu yana aynı ekim alanına dört yılda bir ekilmektedir. Türkiye'de şeker pancarı üretimi, sözleşmeli üretimin ilk örneklerinden biri olarak; her yıl üreticilerle gerçekleştirilen "Şeker Pancarı Üretim Sözleşmesi" esasları doğrultusunda yapılmaktadır. Şirketlere tahsis edilen pancar şekeri kotalarının üretim garantisi adına, belirlenen pancar ekim alanlarından, üreticiler ve/veya temsilcileri ile şirketler veya fabrikalar arasında gerçekleştirilen bu sözleşmeyle birlikte üretim, kota kapsamında gerçekleştirilmektedir (Türkşeker, 2018: 33-34).

Tablo 3.13. Türkiye’de Şeker Pancarı Ekim, Üretim ve Fiyatları (2002-2017)

Yıl	Pancar Eken Çiftçi Sayısı	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Verim (ton/dekar)	%16 Polar Şeker İçeren Pancar Fiyatları (TL/ton)
2002	492.232	3.724.680	16.523.166	4,4	74.00
2003	459.571	3.153.030	12.622.934	4,0	88.31
2004	390.635	3.153.440	13.517.241	4,3	98.91
2005	347.814	3.358.120	15.181.247	4,5	99.00
2006	311.799	3.256.995	14.452.162	4,4	92.00
2007	246.797	3.002.421	12.414.715	4,1	96.00
2008	209.115	3.219.806	15.488.332	4,8	110.00
2009	187.937	3.244.428	17.274.674	5,3	116.00
2010	196.901	3.291.669	17.942.112	5,5	118.00
2011	171.752	2.972.648	16.126.489	5,4	126.00
2012	140.682	2.806.945	14.919.940	5,3	137.00
2013	126.307	2.913.282	16.488.590	5,7	147.00
2014	124.354	2.887.851	16.743.045	5,8	159.00
2015	103.400	2.744.873	16.022.783	5,8	191.00
2016	105.460	3.224.477	19.592.731	6,1	194.00
2017	110.146	3.392.742	21.149.020	6,2	210.00
Değişim (2002-17)	%-78	%-9	%28	%41	%184

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 34; Pankobirlik, 2017: 1; ZMO, 2016; TÜİK, 2017) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 3.13’de; Türkiye’de 4634 sayılı Şeker Kanunu’nun aktif bir şekilde işlemeye başladığı 2002 tarihinden 2017 yılına kadar geçen 16 yıllık süre içerisinde şeker pancarı eken çiftçi sayısı, ekimi yapılan alan, şeker pancarı üretimi, şeker pancarı üretimi ile ekilen alan arasındaki ilişkiyi gösteren verim düzeyi ve % 16 polar şeker içeren pancar fiyatları (A kotasına ait baz alım fiyatı) veri olarak değerlendirmeye alınmıştır. 2002-17 arası dönemde; şeker pancarı eken çiftçi sayısı 492 binden 110 bine düşerek % 78 azalmıştır. Aynı dönem içerisinde; şeker pancarı üretimi yapılan alan % 9 oranında azalırken, şeker pancarı üretimi; 16,5 milyon ton bandından 21 milyon tona yükselerek % 28 oranında artış gerçekleştirmiştir. Ekilen alan başına elde edilen şeker pancarı üretiminin verimliliği ise aynı dönemde 4,4 ton/dekardan 6,2 ton/dekara yükselerek % 41 oranında artmıştır. Aynı dönem içerisinde; % 16 polar şeker içeren pancar fiyatları (A kotasına ait baz alım fiyatı) ise ton başına 74 TL’den 210 TL’ye yükselerek % 184 oranında artış göstermiştir.

Tablo 3.14. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin Şeker Pancarı Ekim, Üretim ve Fiyatları (2006-2017)

Yıl	Pancar Eken Çiftçi Sayısı	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Verim (ton/dekar)	%16 Polar Şeker İçeren Pancar Fiyatları (TL/ton)
2006	223.844	1.545.900	6.687.680	4,36	89.00
2007	172.433	1.752.576	6.880.410	3,95	95.00
2008	143.099	1.873.088	8.355.121	4,48	108.00
2009	124.092	1.874.516	9.521.679	5,09	115.00
2010	137.545	1.973.327	10.132.414	5,15	118.00
2011	118.338	1.782.682	8.950.721	5,12	125.00
2012	92.919	1.700.675	8.426.804	4,97	135.00
2013	85.700	1.771.065	9.285.479	5,25	144.00
2014	83.665	1.703.130	9.352.751	5,47	157.50

Tablo 3.14.'ün Devamı...

Yıl	Pancar Eken Çiftçi Sayısı	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Verim (ton/dekar)	%16 Polar Şeker İçeren Pancar Fiyatları (TL/ton)
2015	66.974	1.583.800	8.790.050	5,56	190.00
2016	67.650	1.905.678	11.353.771	5,96	190.00
2017	70.762	1.995.889	12.164.355	6,10	210.00
Değişim (2006-17)	%-68	%29	%82	%40	%136

Kaynak: (Türkşeker, 2018f; Türkşeker, 2018g; Türkşeker, 2018: 36; Şeker-İş, 2011: 67) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 3.14.'te; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin 2006-2017 yılları arasındaki şeker pancarı eken çiftçi sayısı, ekimi yapılan alan, şeker pancarı üretimi, şeker pancarı üretimi ile ekilen alan arasındaki ilişkiyi gösteren verim düzeyi ve % 16 polar şeker içeren pancar fiyatları (A kotasına ait baz alım fiyatı) veri olarak değerlendirmeye alınmıştır. 2006-17 arası dönemde; TÜRKŞEKER bünyesinde şeker pancarı eken çiftçi sayısı 223 binden 70 bine düşerek % 68 azalmıştır. Aynı dönem içerisinde; şeker pancarı üretimi yapılan alan % 29 oranında artarken, şeker pancarı üretimi; yaklaşık 6,7 milyon ton bandından 12 milyon tona yükselerek % 82 oranında artış gerçekleştirmiştir. Ekilen alan başına elde edilen şeker pancarı üretiminin verimliliği ise aynı dönemde 4,36 ton/dekardan 6,10 ton/dekara yükselerek % 40 oranında artmıştır. Aynı dönem içerisinde; % 16 polar şeker içeren pancar fiyatları (A kotasına ait baz alım fiyatı) ise ton başına 89 TL'den 210 TL'ye yükselerek % 136 oranında artış göstermiştir.

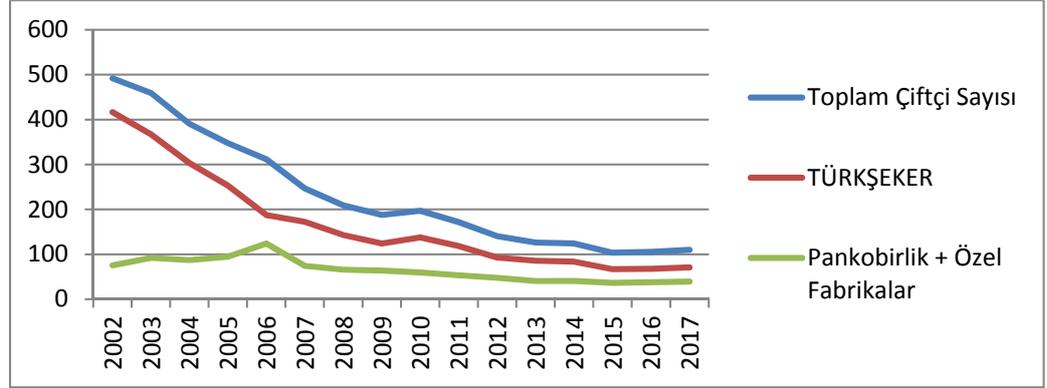
Tablo 3.15. Türkiye’de Şeker Fabrikaları Kampanya Değerleri (2016-2017)

Fabrikalar	Bedeli Ödenen Pancar (Ton)	İşlenen Pancar (Ton)	Üretilen Şeker Miktarı (Ton)	Toplam Şeker Üretimindeki Payı (%)
Amasya	686.793	681.000	84.547	3
Kayseri + Boğazlıyan	2.608.457	2.567.000	340.980	13
Konya + Çumra	3.339.932	3.254.000	455.760	18
Pankobirlik Toplam	6.635.182	6.502.000	881.287	34
Özel Fabrikalar Toplamı (Adapazarı+Aksaray+Kütahya)	1.604.047	1.307.000	273.313	11
TÜRKŞEKER	11.353.771	10.617.000	1.404.000	55
Genel Toplam	19.593.000	18.426.000	2.559.000	100

Kaynak: (Pankobirlik, 2017: 6).

Tablo 3.15.’de; Türkiye’de yer alan şeker fabrikalarının 2016/2017 yılına ait kampanya değerleri görülmektedir. 33 şeker fabrikasının 25’ini elinde bulunduran TŞFAŞ, 2016/2017 kampanya döneminde toplamda bedeli ödenen 19,5 milyon ton şeker pancarının, 11,3 milyon tonuna sahiptir. Pankobirlik, yaklaşık 6,6 milyon ton şeker pancarı için üreticilere bedel ödemiş, özel fabrikalar toplamında ise bu sayı 1,6 milyon ton dolaylarında gözlemlenmiştir. Aynı dönem içerisinde; Türkiye’de fabrikalarda işlenen 18,4 milyon ton şeker pancarının, 10,6 milyon tonu Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’ye, 6,5 milyon tonu Pankobirlik’e, 1,3 milyon tonu ise Adapazarı, Aksaray ve Kütahya’daki özel sektör kapsamında yer alan fabrikalara aittir. Aynı kampanya dönemi içerisinde üretilen yaklaşık 2,5 milyon ton şeker üretiminin, 1,4 milyon tonu (% 55’i) Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından, 880 bin tonu (% 34’ü) Pankobirlik tarafından ve 273 bin tonu (% 11’i) ise; Adapazarı, Aksaray ve Kütahya’daki özel şeker fabrikaları tarafından üretilmiştir.

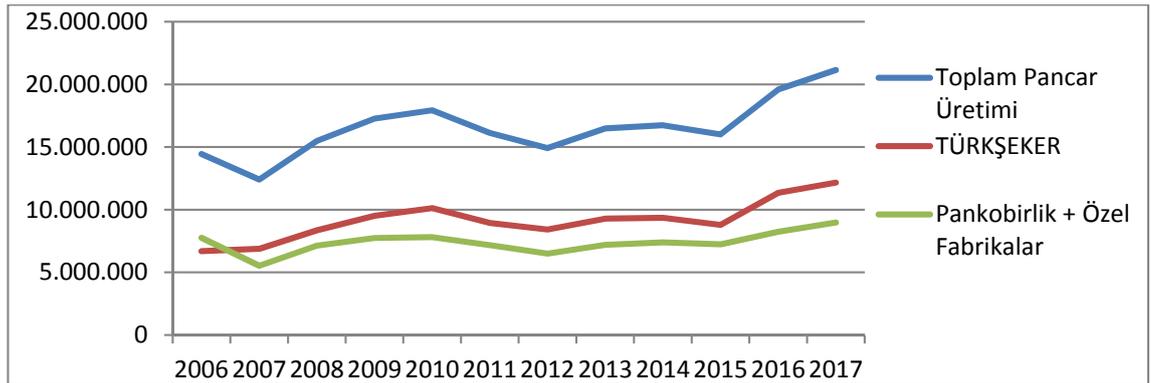
Grafik 3.2. Türkiye’de Pancar Eken Çiftçi Sayıları (2002-2017)

Kaynak: (ZMO, 2016; Türkşeker, 2018: 34; Türkşeker, 2018f) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Grafik 3.2.’de görüldüğü üzere; hem Türkiye genelinde hem de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde şeker pancarı ekimi ile uğraşan çiftçi sayısında düşüş görülmektedir. Bu düşüşün en belirgin nedenleri olarak; planlı tarıma yönelik çalışmaların da etkisiyle 2002 yılından itibaren çiftçi kayıt sistemine geçilmesi, Ziraat Odalarına kayıt zorunluluğunun getirilmesi, kotalı üretim uygulamasından kaynaklı olarak aile bireylerinin tek tek çiftçi olarak sayılmayıp, toplu olarak kayıt altına alınması gibi etkenler gösterilmektedir (Türkşeker, 2018: 35).

Grafik 3.3. Türkiye’de Pancar Üretimi (2006-2017)

Kaynak: (TÜİK, 2017; Türkşeker, 2018g) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Grafik 3.3.’de; Türkiye’de şeker pancarı üretiminin, 2006-2017 yılları arasında yer alan hem Türkiye genelinde hem de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Pankobirlik ve diğer özel fabrikalar bünyesinde gerçekleştirdiği üretim değerleri yer almaktadır. Buna

göre; Türkiye genelinde şeker pancarı üretiminde gözlemlenen dalgalanmalar, gerek Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. gerekse de Pankobirlik ve diğer özel fabrikalarda benzeri eğilimler göstermektedir.

Tablo 3.16. Türkiye’de Özel ve Kamu Şeker Fabrikalarının Bedeli Ödenen Pancar Üretimine Göre Ortalama Verimlilikleri (2000-2016)

Yıllar	Pankobirlik	TŞFAŞ + Özel Fab.	Türkiye (Ort.)
2000	5,112	4,443	4,594
2001	3,394	3,529	3,520
2002	4,960	4,281	4,444
2003	3,950	3,917	3,936
2004	4,504	4,207	4,295
2005	4,904	4,330	4,512
2006	5,093	4,360	4,653
2007	4,559	4,023	4,216
2008	5,292	4,48	4,480
2009	5,780	5,078	5,332
2010	5,872	5,171	5,410
2011	5,956	5,021	5,390
2012	5,884	5,539	5,343
2013	6,365	5,729	5,876
2014	6,277	5,975	5,807
2015	6,266	5,284	5,843
2016	6,219	6,138	6,073

Kaynak: (Pankobirlik, 2017: 3).

Tablo 3.16.'da; 2000-2016 yılları arasında Türkiye'de yer alan özel ve kamu şeker fabrikalarının bedeli ödenmiş pancar üretimi üzerinden ortalama verimlilikleri değerlendirmeye alınmıştır. Pankobirlik tarafından işletilen fabrikaların genel itibariyle Türkiye'deki ortalama şeker üretimindeki verimliliğin üzerinde yer aldığı görülmektedir. 16 yıllık süreç içerisinde Pankobirlik, fabrikalarındaki verimlilik düzeyini 5,1 seviyesinden 6,2 oranına yükseltmiş ve verimliliğini % 22 oranında arttırmıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ve özel fabrikaların toplam verimlilik seviyesi ise; 2000-2016 yılları arasında 4,4 düzeyinden 6,1 oranına kadar yükselmiş ve verimlilik % 39 oranında artış göstermiştir. Türkiye şeker fabrikalarının ortalama verimliliği ise; bu dönem zarfında dört buçuk seviyesinden altı değerine ulaşmış ve fabrikaların ortalama verimliliği % 33 oranında artış göstermiştir.

Tablo 3.17. Türkiye'de Şeker Fabrikalarının Pancar Verimlilikleri (2016)

2016 Yılı	Pankobirlik Ort.	TŞFAŞ Ort.	Türkiye Ort. ²⁴
Tesellüm Edilen Pancar	6,822	6,434	6,532
Bedeli Ödenen Pancar	6,219	5,963	6,073
İşlenen Pancar	6.094	5.576	5.773
Bedele Esas Polar Şeker (%)	16,88	16,50	16,70

Kaynak: (Pankobirlik, 2017: 8).

Tablo 3.17.'de; 2016 yılına ait olan veriler kullanılarak Türkiye genelinde şeker fabrikalarının pancar verimlilikleri değerlendirilmiştir. Ele alınan tüm verilerde (tesellüm edilme, bedeli ödenme ve işlenme süreci esnasında şeker pancarı verimliliği) Pankobirlik'e ait olan fabrikaların ortalaması hem TŞFAŞ hem de Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Benzer şekilde; bedele esas polar şeker oranı bakımından da Pankobirlik ortalaması, gerek Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. gerekse de Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır.

²⁴ Türkiye ortalamasına; Aksaray, Adapazarı ve Kütahya'daki özel fabrikalar da dahil edilmiştir.

3.2.1.3.3. Şeker Sanayiinde Üretim ve Verimlilik Durumu

Türkiye'nin güncel veriler itibariyle; 3 milyon 151 bin ton pancar şekeri, 990 bin ton nişasta bazlı şeker olmak üzere toplamda 4 milyon 141 bin ton şeker üretim kapasitesi bulunmaktadır. Pancardan şeker üretimi gerçekleştiren şirketlerin toplam günlük pancar işleme kapasitesi 191 bin 500 ton civarındadır (Türkşeker, 2018: 37).

Tablo 3.18. Türkiye’de Kota-Üretim İlişkisi (2011-2018)

Pazarlama Yılı	TŞFAŞ			Özel Fabrikalar + Pankobirlik			Genel Toplam		
	Kota Bin Ton	Üretim Bin Ton	Üretim /Kota (%)	Kota Bin Ton	Üretim Bin Ton	Üretim /Kota (%)	Kota Bin Ton	Üretim Bin Ton	Üretim /Kota (%)
2011/12	1249	1179	94	951	951	100	2200	2166	98
2012/13	1240	1165	94	961	942	98	2200	2112	96
2013/14	1231	1277	104	985	977	99	2216	2207	97
2014/15	1262	1066	84	998	975	98	2260	2055	91
2015/16	1251	1013	81	999	902	90	2250	1916	85
2016/17	1362	1362	100	1023	1022	99,9	2385	2383	100
2017/18	1500	1489	99	1036	1036	100	2537	2525	100

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 37).

Tablo 3.18.’de; Türkiye’de pancar şekeri için ait kota ve üretim verileri hem Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. hem de özel ve Pankobirlik bünyesinde yer alan fabrikalar kapsamında ele alınmıştır. 2017/18 pazarlama yılı içerisinde yaşanan pancar üretiminde gözlemlenen artışların, pancar şekeri üretimine yansımalarıyla birlikte A kotası kapsamındaki pancar şekeri üretiminin 2016/17 pazarlama yılına nazaran % 6 artış göstermesi sonucunda toplam şeker üretimi 2 milyon 525 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 2 milyon 525 bin ton şeker üretiminin 1 milyon 489 bin tonu (% 59) TŞFAŞ tarafından üretilirken; 1 milyon 36 bin ton (% 41) şeker üretimi ise özel ve

Pankobirlik bünyesinde yer alan fabrikalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Üretim-kota ilişkisi açısından bazı dönemlerde kotaların doldurulamadığı görülmekle birlikte özellikle son iki pazarlama döneminde gerek TŞFAŞ gerekse de özel ve Pankobirlik bünyesindeki fabrikalarda şeker üretiminin belirlenen kota miktarlarını karşıladığı görülmektedir.

Tablo 3.19. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Şeker Üretimi (2011-2018)

Pazarlama Yılı	Kampanya Süresi (Gün)	İşlenen Pancar (Bin Ton)	Üretilen Şeker (Bin Ton)	Polar Şeker Varlığı (%)
2011/12	88	15.642	2.270	16,84
2012/13	82	14.516	2.129	16,93
2013/14	94	16.036	2.390	17,32
2014/15	95	16.189	2.058	15,24
2015/16	90	15.419	1.976	15,37
2016/17	112	18.716	2.559	16,47
2017/18	115	20.467	2.770	16,08

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 38).

Tablo 3.19.’da; Türkiye’de 2011-2018 yılları arasında kampanya süresi, işlenen şeker pancarı miktarı, üretilen şeker miktarı ve polar şeker yüzdesi oranları verilmiştir. Türkiye genelinde 2011-2018 yılları arasında; kampanya süresi ortalama olarak 88 günden 115 güne artış göstermiş, işlenen pancar miktarı 15,5 milyon ton civarından 20,4 milyon tona ve bu doğrultuda üretilen şeker miktarı da 2,2 milyon tondan 2,7 milyon tona yükselmiştir. Bu süreç içerisinde; polar şeker yüzdesi ise; dalgalı bir seyir izleyerek % 16,8’den önce % 15,2’ye azalmış sonrasında ise % 16 civarına yükselmiştir.

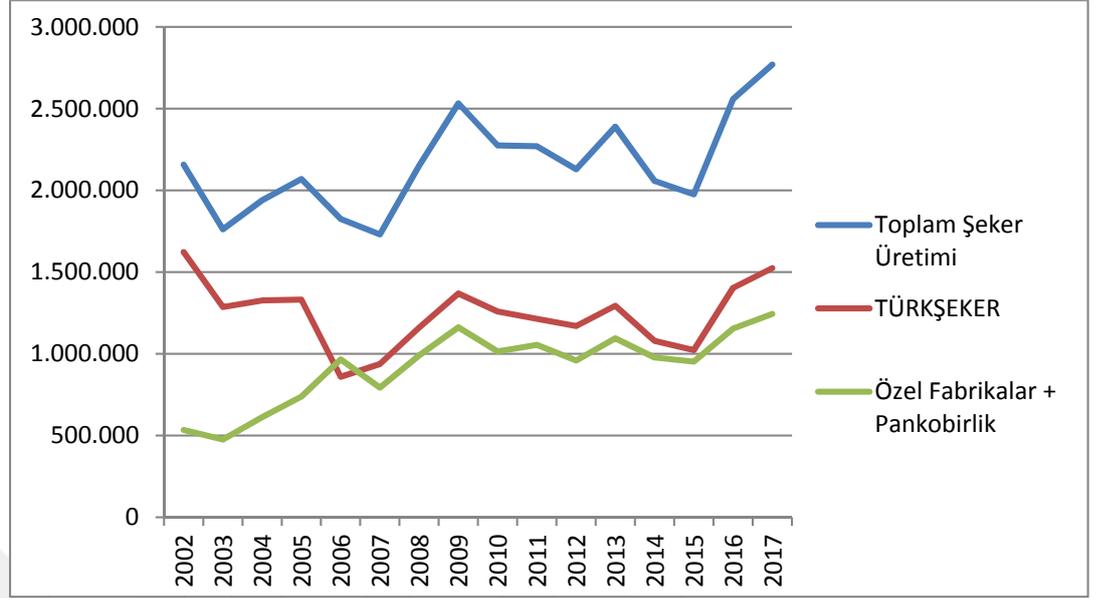
Tablo 3.20. TÜRKŞEKER’de Yıllar İtibariyle Şeker Üretimi (2011-2018)

Pazarlama Yılı	Kampanya Süresi (Gün)	İşlenen Pancar	Üretilen Şeker	Polar Şeker Varlığı (%)
2011/12	88	8.557.000	1.214.500	16,93
2012/13	80	8.130.000	1.169.900	17,07
2013/14	91	8.923.000	1.294.600	17,30
2014/15	90	8.896.000	1.079.800	15,20
2015/16	87	8.393.500	1.023.300	15,17
2016/17	116	10.617.000	1.404.000	16,54
2017/18	109	11.610.000	1.525.050	16,11

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 38; Türkşeker, 2018f).

Tablo 3.20.’de; 2011-2018 yılları arasında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesindeki fabrikaların ortalama kampanya süresi, işledikleri pancar miktarı, üretilen şeker miktarı ve polar şeker yüzdesi oranları verilmiştir. Türkiye geneline benzer şekilde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesindeki fabrikaların ortalama kampanya süreleri 2011-2018 yılları arasında 88 günden 109 güne yükselmiştir. 2011-2018 yılları arasında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde işlenen şeker pancarı miktarı 8,5 milyon tondan 11,6 milyon tona yükselirken, üretilen şeker miktarı da 1,2 milyon tondan 1,5 milyon tona artış göstermiştir. Bu süreç içerisinde; polar şeker yüzdesi ise dalgalı bir seyir izleyerek % 16,9’dan önce % 15,1’e azalmış sonrasında ise % 16 civarına yükselmiştir.

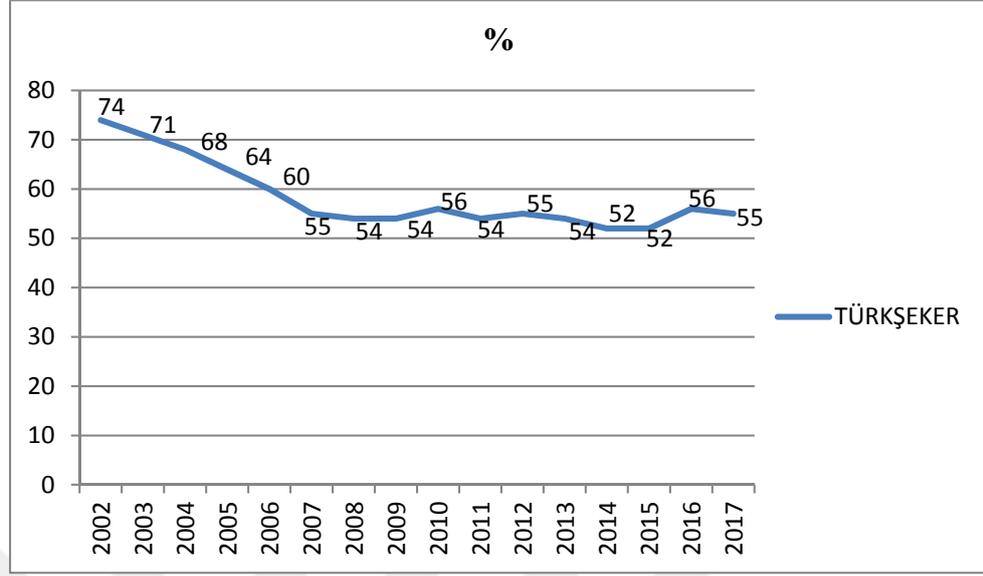
Grafik 3.4. Türkiye’de Şeker Üretimi (2002-2017)

Kaynak: (Türkşeker, 2018f; Pankobirlik, 2017: 4) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Grafik 3.4.’de; 2002-2017 yılları arasında Türkiye’deki toplam şeker üretimi, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’ye ait fabrikalar, özel ve Pankobirlik bünyesindeki fabrikalardaki şeker üretim verileri derlenerek oluşturulmuştur. 2002-2017 yılları arasında toplam şeker üretimi dalgalı bir seyir izlemiş ve 2017 yılı itibariyle 2 milyon 770 bin tona ulaşmıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’ye ait fabrikalarda şeker üretimi, 2002 yılından 2006’ya kadar azalma eğilimi göstermiştir. 2004/2005 pazarlama yılında Çumra Şeker Fabrikası, 2006/2007 pazarlama yılında ise Boğazlıyan ve Aksaray Şeker Fabrikalarının üretim faaliyetlerine başlamasıyla birlikte TŞFAŞ’ın kota ve üretim miktarlarında daralma yaşanmasına sebep olmuştur. 2006 yılından 2015 yılına kadar inişli çıkışlı bir grafik seyreden TÜRKŞEKER’e ait fabrikalarda şeker üretimi, 2015 yılından itibaren yükselen bir seyir göstermektedir. Özel ve Pankobirlik bünyesinde yer alan şeker fabrikalarındaki şeker üretimi ise; 2002 yılından 2017’ye genel itibariyle sürekli olarak artış göstererek pazardaki payını giderek büyütülmüştür. 2002 yılında 534 bin ton üretimde bulunan özel ve Pankobirlik bünyesindeki fabrikalar üretimlerini 2017 yılı itibariyle 1 milyon 245 bin dolaylarına arttırmıştır.

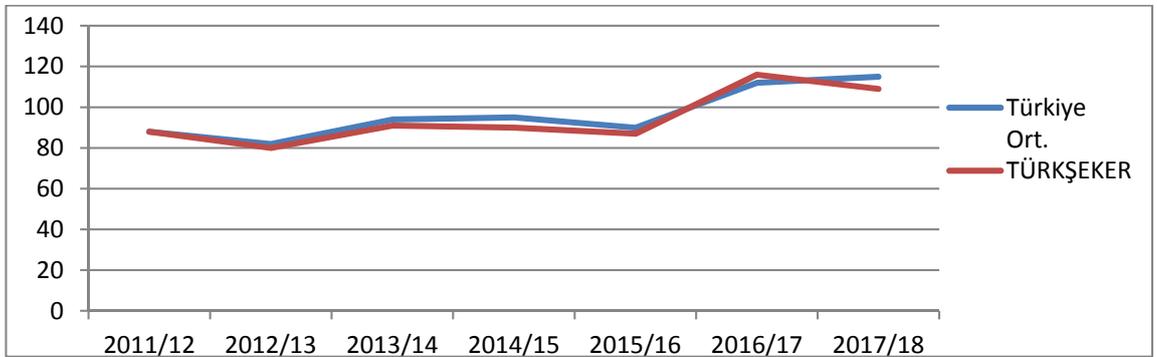
Grafik 3.5. Pancar Şekeri Üretiminde TÜRKŞEKER'in Payı (2002-2017)

Kaynak: (Türkşeker, 2018f; Pankobirlik, 2017: 4) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 2 milyon 36 bin ton şeker üretim kapasitesiyle, pancardan şeker üretimi gerçekleştiren şirketler içerisinde % 65, toplam tatlandırıcı kapasitesi içerisinde ise % 49'luk bir paya sahip olan ve günlük pancar işleme kapasitesi 114 bin 200 ton olan bir kuruluştur (Türkşeker, 2018: 39). Grafik 3.5.'de; 2002-2017 yılları arasında pancar şekeri üretiminde TŞFAŞ'nin payı verilmiştir. 2002/2003 pazarlama yılında Türkiye'deki toplam pancar şekeri üretiminin % 74'ünü gerçekleştiren Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin 2017/2018 pazarlama yılına geldiğinde toplam pazardaki payı % 55'e kadar düşmüştür.

Grafik 3.6. Türkiye'de Şeker Üretiminde Kampanya Süreleri (2008-2018)

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 38) verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Şeker fabrikalarındaki kapasite kullanım seviyeleri ve kampanya süreleri, fabrikaların verimliliğini etkileyen önemli kriterlerden birisidir. Şeker fabrikalarının optimum kampanya sürelerinin buldukları bölgeler ve coğrafi koşullara göre 85 ile 130 gün arasında değiştiği gözlemlenmektedir (Türkşeker, 2018: 40). Grafik 3.6.'da Türkiye genelinde şeker üretimi içerisindeki ortalama kampanya süreleri ele alınmıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesindeki fabrikalarda gözlemlenen kampanya süreleriyle Türkiye genelindeki kampanya süreleri ortalamalarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

3.2.1.3.4. Şeker Sanayiinde İşgücü ve Ücretlerin Durumu

Şeker sanayiinde işgücü, I sayılı cetvel (genel bütçe kapsamında yer alan kamu idareleri) bünyesinde yer alan ve 657 sayılı kanuna tabi olan *memur*, II sayılı cetvel (özel bütçeli idareler) bünyesinde yer alan *sözleşmeli personel*, III sayılı cetvel (düzenleyici ve denetleyici kurumlar) bünyesinde yer alan *yardımcı hizmetler*, kadrolu-kadrosuz sürekli işçiler (*daimi işçiler*), kampanya işçileri ve mevsimlik işçilerden (*geçici işçiler*) oluşmaktadır.

Daimi işçiler, ücret artışlarının iki yılda bir gerçekleşen toplu iş sözleşmeleriyle birlikte belirlendiği, ikramiye, giyim ve beslenme yardımlarından fayda sağlayan, sendikal güvenceye sahip, sabit çalışma süreleri, ücretli yıllık izin hakkı ve belirsiz süreli iş sözleşmesi kapsamında istihdam edilen işçilerden oluşmaktadır. Geçici işçiler ise; kampanya dönemlerinde bazı büro ve idari hizmet işleri, arıtma ve tahliye, yükleme, boşaltma ve temizlik gibi geniş bir zaman dilimine yayılan mevsimlik işleri yapmak amacıyla 04.04.2007 tarihli ve 5620 sayılı *Kamuda Geçici İş Pozisyonlarında Çalışanların Sürekli İşçi Kadrolarına veya Sözleşmeli Personel Statüsüne Geçirilmeleri, Geçici İşçi Çalıştırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un* üçüncü maddesi kapsamında çalıştırılan işçilerdir (Türkşeker, 2015: 2-3). Geçici işçilerin alt kademesini ise; kanuni olarak bir işin esas bölümünde değil, işin asıl olarak yürütülmesine katkı sağlayan yardımcı işlerde çalışan taşeron işçiler oluşturmaktadır (Okcan ve Bakır, 2010: 57).

Tablo 3.21. TÜRKŞEKER’de Norm Kadro Yapısı [Yıl Sonu] (2001-2017)

Yıl	I Sayılı Cetvel (Memur)	II Sayılı Cetvel (Sözleşmeli Personel)	III Sayılı Cetvel (Yardımcı Hizmetler)	Kadrolu+Sürekli+ Kadrosuz Sürekli+ Kampanya ve Mevsimlik İşçi	Toplam Çalışan Sayısı
2001	431	5.555	10	11.530	17.526
2002	431	5.555	9	8.333	14.328
2003	431	5.555	8	8.138	14.132
2004	431	5.555	8	8.355	14.349
2005	390	4.319	6	7.386	12.101
2006	417	4.635	7	7.088	12.147
2007	417	4.637	4	12.177	17.235
2008	372	4.297	4	12.177	16.850
2009	257	2.292	2	11.797	14.348
2010	254	1.991	1	12.377	14.623
2011	253	1.884	1	11.999	14.137
2012	252	1.826	1	10.605	12.684
2013	252	1.743	1	10.003	11.999
2014	249	1.676	-	9.155	11.080
2015	234	1.576	-	8.804	10.614
2016	235	1.495	-	7.906	9.636
2017	241	1.345	-	7.173	8.759

Kaynak: TŞFAŞ Faaliyet Raporları (2001-2017) verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.21.'de; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan personelin yıl sonu itibariyle 2001-2017 yılları arasındaki norm kadro yapısı ele alınmıştır. 2001-2017 yılları arasında TŞFAŞ bünyesinde çalışan toplam personel sayısı 17 bin 500'den 8 bin 750 dolaylarına düşerek % 50 oranında azalmıştır. Bu süre zarfında; memur sayısı % 44 oranında, sözleşmeli personel sayısı ise % 76 oranında azalmıştır. Daimi ve kadrolu, kadrosuz ve sürekli, kampanya ve mevsimlik işçi statüleri altında çalışan toplam işçi sayısında ise; belirli dönemlerde artışlar gözlemlenmekle birlikte genel olarak yıllar itibariyle 11 bin 500'den 7 bin dolaylarına düşüş görülmüştür. Bu dönem içerisinde toplam işçi % 38 oranında azalmıştır.

Tablo 3.22. TÜRKŞEKER'de Çalışan Personelin Durumu [Şeker Sanayii Fiili Ortalama] (2008-2017)

Yıl	I Sayılı Cetvel (Memur)	II Sayılı Cetvel (Sözleşmeli Personel)	II Sayılı Cetvel [Yrd.Hzm] (Sözleşmeli Personel)	Daimi ve Sürekli İşçi	Kadrosuz Sürekli İşçi	Kampanya ve Mevsimlik İşçi	Toplam Çalışan Sayısı
2008	255	2.491	255	9.789	206	2.352	15.348
2009	260	2.328	224	9.279	205	2.243	14.539
2010	261	1.828	208	8.865	174	2.207	13.543
2011	256	1.740	192	8.442	113	2.107	12.850
2012	256	1.685	161	7.902	95	1.977	12.076
2013	249	1.645	135	7.119	76	1.893	11.116
2014	250	1.584	124	6.655	56	1.766	10.435
2015	239	1.510	103	6.243	43	1.558	9.696
2016	231	1.445	86	5.807	35	1.455	9.059
2017	238	1.327	79	5.319	23	1.307	8.293

Kaynak: TŞFAŞ Faaliyet Raporları (2008-2017) verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.22.'de; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde çalışan personelin 2008-2017 yılları arasındaki şeker sanayii içerisindeki fiili ortalaması değerlendirmeye alınmıştır. Bu dönem aralığı içerisinde; toplam çalışan sayısı 15,3 binden 8,2 bine azalarak % 46 oranında daralmıştır. Ele alınan kadro statüleri içerisindeki tüm verilerde azalmalar gözlemlenmektedir. Memur sayısı % 7; sözleşmeli personel sayısı % 47; yardımcı hizmetler bünyesindeki sözleşmeli personel sayısı % 69; daimi ve sürekli işçi sayısı % 46; kadrosuz sürekli işçi sayısı % 89, kampanya ve mevsimlik işçi sayısı % 44 oranında azalmıştır.

Tablo 3.23. TÜRKŞEKER'de Çalışanların Statü Yapısı [2017 Yıl Sonu]

Memur		Sözleşmeli		Daimi ve Sürekli İşçi		Kadrosuz Sürekli İşçi		Kampanya ve Mevsimlik İşçi		Toplam	
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
241	2,75	1.345	15,36	5.247	59,90	20	0,23	1.906	21,76	8.759	100

Kaynak: (TSFAŞ, 2017 Faaliyet Raporu: 13).

Tablo 3.23.'de; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde 2017 yıl sonu itibariyle çalışanların statü yapısına bakıldığında toplam 8759 çalışanın 5247'si (yaklaşık % 60'ı) daimi ve sürekli işçi statüsünde çalışmaktadır. Daimi ve sürekli işçilerin ardından en fazla çalışan sayısının olduğu statü grubu kampanya ve mevsimlik işçilerin yer aldığı geçici işçilerden oluşmaktadır. 1906 personelin yer aldığı geçici işçiler, toplam çalışan sayısının yaklaşık % 22'sini oluşturmaktadır.

Tablo 3.24. TÜRKŞEKER’de Çalışanların Cinsiyet Durumları [2017 Yıl Sonu]

	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I Sayılı Cetvel (Memur)	19	7,9	222	92,1	241	100
II Sayılı Cetvel (Sözleşmeli-Yrd. Hiz.)	257	19,1	1.088	80,9	1.345	100
Daimi, Sürekli, Kadrosuz Sürekli ve Kampanya ve Mevsimlik İşçi	254	3,5	6.919	96,5	7.173	100
Toplam	530	6,1	8.229	93,9	8.759	100

Kaynak: (TŞFAŞ, 2017 Faaliyet Raporu: 19).

Tablo 3.24.’te; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde 2017 yıl sonu itibariyle çalışanların cinsiyet durumları incelenmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere; memur, sözleşmeli personel ve tüm işçilik türleri içerisinde erkek çalışanların oranı toplamda % 94 civarındadır. Kadın çalışan sayısı ise en yoğun sözleşmeli personel statü bünyesinde (% 19) yer almaktadır. Tüm işçilik pozisyonlarında ise kadın çalışan oranı % 3,5 dolaylarındadır.

Tablo 3.25. TÜRKŞEKER’de Çalışanların Kıdem Durumu [2017 Yıl Sonu]

	0-5 Yıl		6-10 Yıl		11-15 Yıl		16-20 Yıl		21-25 Yıl		26 Yıl ve Fazla		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Memur	5	2,1	1	0,4	14	5,8	16	6,6	41	17,0	164	68,1	241	100
Sözleşmeli	2	0,2	25	2,0	230	18,1	145	11,4	193	15,2	674	53,1	1.269	100
Yard. Hizmetli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	76	100	76	100
Daimi ve Sürekli İşçi	289	5,5	115	2,2	893	17,0	1.986	37,9	1.210	23,0	754	14,4	5.247	100

Tablo 3.25.'in Devamı...

	0-5 Yıl		6-10 Yıl		11-15 Yıl		16-20 Yıl		21-25 Yıl		26 Yıl ve Fazla		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadrosuz Sürekli İşçi	-	-	-	-	-	-	20	100	-	-	-	-	20	100
Kampanya ve Mevsimlik İşçi	72	3,8	1.531	80,3	303	15,9	-	-	-	-	-	-	1.906	100
Toplam	368	4,2	1.672	19,1	1.440	16,4	2.167	24,7	1.444	16,5	1.668	19,1	8.759	100

Kaynak: (TŞFAŞ, 2017 Faaliyet Raporu: 15-16).

Tablo 3.25.'de; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde 2017 yıl sonu itibariyle çalışanların kıdem durumuna bakıldığında; özellikle memurların % 68'inin ve sözleşmeli personelin ise % 53'ünün 26 yıl ve daha fazla kıdeme sahip oldukları görülmektedir. Şeker fabrikalarının özelleştirme evresine sokulduğu bu dönemde; kıdem olarak uzun yıllar çalışan ve yaş itibariyle de 60-65 bandına yaklaşan çalışanların emekliye sevk edilebileceği durumlar beklenmektedir. Gerek daimi gerekse de kadrosuz sürekli işçiler ise ortalama 16-20 yıl arasında kıdeme sahiptir. Geçici işçi statüsündeki kampanya dönemi ve mevsimlik işçilik pozisyonunda çalışanlar ise çoğunlukla altı ile 10 yıllık kıdeme sahiptir. Toplam çalışanların ise; yarısından fazlası 16-26 yıl arasında ve 26 yılın üzerinde kıdeme sahip bir profil çizmektedir.

Tablo 3.26. TÜRKŞEKER'e ait Şeker Fabrikalarında İşgücünün Yapısı (2008-2017)²⁵

Yıl	I Sayılı Cetvel (Memur)	II Sayılı Cetvel (Sözleşmeli Personel)	II Sayılı Cetvel [Yrd.Hzm] (Sözleşmeli Personel)	Daimi ve Sürekli İşçi	Kadrosuz Sürekli İşçi	Kampanya ve Mevsimlik İşçi (Geçici İşçi)	Toplam Çalışan Sayısı
2008	143	2.121	238	8.948	197	2.352	13.999
2009	149	1.969	209	8.491	196	2.243	13.257
2010	145	1.467	193	8.105	168	2.207	12.285
2011	145	1.379	180	7.703	112	2.107	11.626
2012	143	1.329	152	7.187	95	1.977	10.883
2013	140	1.285	129	6.473	76	1.893	9.996
2014	139	1.231	119	6.046	56	1.766	9.357
2015	135	1.168	99	5.665	43	1.558	8.668
2016	130	1.112	82	5.251	35	1.455	8.065
2017	132	1.017	77	4.804	23	1.307	7.360

Kaynak: TŞFAŞ Faaliyet Raporları (2008-2017) ve (Türkşeker, 2018f) verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.26.'da; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan şeker fabrikalarındaki işgücünün yapısına bakıldığında ele alınan 2008-2017 yılları arasında toplam çalışan sayısının 14 binden 7 bin 350 dolaylarına azaldığı görülmektedir. Bu yıllar arasında toplam çalışan sayısı % 47 oranında azalmıştır. Ele alınan tüm çalışma türlerinde personel sayısında daralmalar gözlemlenmiştir. Memur sayısı % 8; sözleşmeli personel sayısı % 52; yardımcı hizmetler bünyesindeki sözleşmeli personel sayısı % 68;

²⁵ Bu verilere; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde çalışan beş adet Makine Fabrikası (Ankara, Eskişehir, Turhal, Afyon ve Erzincan), bir adet Elektromanyetik Aygıtlar Fabrikası, TŞFAŞ Genel Müdürlüğü, Tohum İşleme Fabrikası ve Şeker Enstitüsü bünyesinde çalışanlar dahil edilmemiştir.

daimi ve sürekli işçi sayısı % 46; kadrosuz sürekli işçi sayısı % 88, kampanya ve mevsimlik işçi sayısı % 44 oranında azalmıştır.

Şeker sanayiinde ücretlerin genel durumunu gözlemleyebilmek adına TİSK'e ait 2007 yılından en son veri toplanan 2015 yılına kadar geçen süredeki işgücü maliyetleri irdelenmiştir. Bu veriler; ilgili dönem aralığında *çalışan işçi sayısı*, *çıplak ücret* (fiili olarak çalışılan süre karşılığı hak edilen ücret), *hafta tatili*, *genel tatil*, *yıllık izin* ve *diğer izinler* gibi çalışma karşılığı olmaksızın ödemesi gerçekleştirilen ücretler, çalışanların elde ettikleri *ikramiye*, *primler* ve çalışanların sosyal ödemeleri için sağlanan birtakım sosyal hak uygulamalarından oluşmaktadır.

Tablo 3.27. Şeker Sektöründe İşgücü Maliyetinin Bölünüşü [%] (2007-2015)

Yıllar	İşçi Sayısı (Yıllık Ortalama)	Çıplak Ücret	Hafta Tatili ve Genel Tatil Ücretleri	İzin Ücretleri	İkramiye, Prim vb.	Sosyal Ödemeler	Diğer Giderler	Toplam İşgücü Maliyeti
2007	11.952	40,4	10,5	3,7	17,0	26,3	2,2	100
2008	12.348	38,7	10,7	3,9	17,7	27,8	1,2	100
2009	11.882	39,0	10,2	4,0	17,4	28,4	1,0	100
2010	11.623	40,2	10,5	4,4	15,2	28,7	1,1	100
2011	10.957	36,6	10,3	6,2	14,8	30,5	1,5	100
2012	9.947	38,1	10,2	4,7	15,8	28,5	2,7	100
2013	9.352	34,5	10,6	4,7	16,0	31,1	3,1	100
2014	8.829	33,8	11,0	4,4	15,6	32,9	2,3	100
2015	8.254	36,7	8,5	4,1	18,3	30,2	2,2	100

Kaynak: TİSK Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2007-2015) Tablo 7 verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.27.'de; Türkiye'de şeker sektörü içerisinde yer alan işgücü maliyetlerinin hangi alanlara yüzdeler olarak dağıldığı görülmektedir. Verilerin ele

alındığı 2007-2015 arası dönemde; şeker sektörü içerisindeki işçi sayısı ortalama olarak 12 bin bandından 8 binlere gerilemiştir. 2007-2015 arası dönemde toplam işgücü maliyetleri içerisinde çıplak ücret % 40 seviyelerinden % 36 civarına inmiş, benzer şekilde hafta tatili ve genel tatil ücretleri ise % 10,5 seviyesinden % 8,5'a düşmüştür. Bu süreçte; şeker sektöründeki toplam işgücü maliyetlerini arttıran temel etkenler; izin ücretleri, ikramiye ve primler, sosyal ödemeler ve diğer birtakım giderlerden oluşmuştur.

Tablo 3.28. Şeker Sektöründe Fiili Olarak Çalıştırılan Saat Başına İşgücü Maliyeti [TL/Saat] (2007-2015)

Yıllar	İşçi Sayısı (Yıllık Ortalama)	Çıplak Ücret	Hafta Tatili ve Genel Tatil Ücretleri	İzin Ücretleri	İkramiye, Prim vb.	Sosyal Ödemeler	Diğer Giderler	Toplam İşgücü Maliyeti
2007	11.952	8.09	2.10	0.74	3.40	5.27	0.43	20.03
2008	12.348	8.62	2.38	0.87	3.94	6.19	0.27	22.27
2009	11.882	8.86	2.32	0.91	3.96	6.45	0.23	22.73
2010	11.623	9.99	2.61	1.09	3.77	7.13	0.27	24.86
2011	10.957	9.71	2.74	1.64	3.93	8.09	0.41	26.51
2012	9.947	11.17	2.98	1.38	4.63	8.36	0.78	29.31
2013	9.352	11.71	3.59	1.60	5.44	10.56	1.05	33.93
2014	8.829	12.79	4.14	1.64	5.89	12.45	0.88	37.80
2015	8.254	17.36	4.02	1.94	8.66	14.28	1.04	47.30

Kaynak: TİSK Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2007-2015) Tablo 8 verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.28.'de; Türkiye'de şeker sektöründe fiili olarak çalışan işçilerin saat başına işgücü maliyetleri değerlendirilmiştir. 2007-2015 arası dönemde çıplak ücret saat başına 8 liradan 17,3 liraya; hafta tatili ve genel tatil ücretleri 2,10 liradan 4 liraya; izin

ücretleri 0,75 liradan 1,9 liraya; ikramiye ve primler 3,4 liradan 8,6 liraya; sosyal ödemeler 5,3 liradan 14,3 liraya ve diğer giderler ise; 0,4 liradan 1,05 liraya yükselmiştir. Şeker sektöründe yer alan işçilerin toplam işgücü maliyetleri ise; ortalama 20 liradan 47,3 liraya yükselerek % 136 oranında artmıştır.

Tablo 3.29. Şeker Sektöründe Çıplak Ücret ve Yan Ödemelerin Karşılaştırılması [%] (2007-2015)

Yıllar	Çıplak Ücret	Yan Ödemeler
2007	40,4	59,6
2008	38,7	61,3
2009	39,0	61,0
2010	40,2	59,8
2011	36,6	63,4
2012	38,1	61,9
2013	34,5	65,5
2014	33,8	66,2
2015	36,7	63,3

Kaynak: TİSK Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2007-2015) Tablo 9 verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.29.'da; 2007-2015 yılları arasında Türkiye'de şeker sektörü içerisindeki çıplak ücret ve yan ödemeler oransal olarak karşılaştırılmaktadır. 2007 yılında % 40 seviyelerinde seyreden çıplak ücret oranı 2015'e gelindiğinde % 36,7 seviyelerine düşerken, yan ödemeler ise; yaklaşık % 60 civarından % 63'lere kadar artış göstermiştir. Bu durum; Türkiye'de şeker sanayiindeki işgücü maliyetleri içerisinde çıplak ücretin payının azaldığını ve yan ödemelerin payının ise giderek arttığını göstermektedir.

3.2.1.3.5. Şeker Sanayiinde Satış Fiyatları, İhracat ve İthalat Durumları

Türkiye’de şeker sektöründe faaliyet gösteren tüm şirketler, 4634 sayılı Şeker Kanunu kapsamında ilgili pazarlama yılı için belirlenen A kotası kadar şekerini aynı pazarlama yılı içerisinde yurtiçinde pazarlayabilmektedir. Şirketler, kendileri için belirlenen A kotası kadar şekerini aynı pazarlama dönemi içerisinde satamazlarsa; pazarlanmayan şeker miktarı gelecek pazarlama döneminin A kotasına eklenerek, bir sonraki yılın A kotası bu miktar dahilinde azaltılır veya ilgili şirketin talebi halinde ve Şeker Kurulu tarafından da uygun görülmesi durumunda ihraç edilmek üzere C kotasına aktarılabilir. Şirketler, 4634 sayılı Şeker Kanunu gereğince B kotasını muhafaza etmekle yükümlüdür. Şeker sektöründe faaliyet gösteren bir kamu iktisadi teşebbüsü olan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., pazarlama stratejisini; ülkenin şeker ihtiyacı için gereken güvenlik stoklarını muhafaza ederek ve şeker piyasasındaki pazarlama göstergelerini dikkate alarak 4634 sayılı Şeker Kanunu kapsamında ilgili pazarlama yılı için belirlenen A kotası şekerine göre oluşturarak kendi pazar payını koruyacak tedbirleri almaya çalışmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., özel şeker fabrikalarının pazarlama konusundaki avantajları karşısında rekabet durumunu koruyabilmek ve ulusal ekonomi ile uyum içerisinde çalışmalarını gerçekleştirmek hedefiyle ürettiği A kotası şekerini aynı pazarlama yılı içerisinde yurtiçinde satarak kota kaybını engelleme ve Hazine Müsteşarlığı tarafından kendisi için belirlenen finansman programı doğrultusunda satış miktarlarını arttırabilme ve üretilen şekerini atıl olarak elinde tutmak yerine nakde dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından indirimsiz peşin, vadeli, indirimli vadeli, indirimli peşin vb. satışlar ve pancar bedeli karşılığında gerçekleştirilen satışlar, şekerli mamul ihracatçılara satışlar, ihraç amaçlı satışlar ve yurtiçinde ihale yoluyla gerçekleştirilen satışlar dahil olmak üzere mevcut yasalar ve maliyet koşulları dikkate alınarak tüm pazarlama yöntemlerinden faydalanılmaktadır (Türkşeker, 2018: 44-45).

4634 sayılı Şeker Kanunu kapsamında, destekleme alımı uygulamalarına son verilmesinin ardından, şeker üretiminin yurtiçi talep doğrultusunda gerçekleştirilmesi hedeflenmiş ve talep fazlası olarak üretilen şeker pancarının C pancarı olarak düşük fiyatlarla alınması yoluyla, şeker ihracı ve imalatçı-ihracatçılara Dahilde İşleme İzin Belgesi’ne kaydedilecek olan şeker satışları sonucunda Türkşeker’in uğrayabileceği zararların minimum seviyeye düşürülmesi öngörülmüştür. Türkşeker’e yönelik görev

zararı ödenmesine olanak sağlayan tüm yasal mevzuat zaman içerisinde yürürlükten kaldırılmıştır. Görev zararı ödenmemesine rağmen, gereksiz seviyede gerçekleşebilecek şeker ithalatının önlenmesi, pazar payının korunması, kota indirimleri ile karşılaşılması, finansman ihtiyacının kısmen karşılanabilmesi, bir taraftan ülke şekerli mamul ihracatının yerli hammadde aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve böylece ülkenin döviz kazanımına katkı sağlanabilmesi amacıyla Türkşeker, şekerli mamul imalatçı – ihracatçılarına, üretilen düşük maliyetli C şekerine ilave olarak A kotası kapsamında olan yüksek maliyetle üretimi gerçekleştirilmiş stok fazlası şekeri de Şeker Kurulu kararıyla C şekerine aktarma yoluyla dünya şeker fiyatları üzerinden Hazine desteği almaksızın satmaktadır. Bu uygulamayla 2003 yılından 2015 yılı sonuna kadar Hazine'ye herhangi bir yük yaratmadan yaklaşık olarak 2 milyon ton şekerin satımı gerçekleştirilmiştir (Türkşeker, 2018: 47).

Tablo 3.30. TÜRKŞEKER'in Pazarlama Yılları İtibariyle Şeker Satışları (2002-2018)

Pazarlama Yılı	İmal. İhr. Satılan Şeker (Ton)	Kristal Şeker Satışı (Ton)	Küp Şeker Satışı (Ton)	Toplam Satış (Ton)
2002/2003	-	1.179.235,789	10.862,584	1.190.098,373
2003/2004	-	1.276.242,350	9.474,580	1.285.716,930
2004/2005	-	1.205.491,805	8.662,896	1.214.154,701
2005/2006	-	1.135.905,550	5.659,450	1.141.565,000
2006/2007	-	1.233.412,250	4.240,850	1.237.653,100
2007/2008	-	934.592,000	2.676,000	937.268,000
2008/2009	-	1.165.332,200	2.089,400	1.167.421,600
2009/2010	-	1.119.671,100	1.258,100	1.120.929,200
2010/2011	136.948,100	963.972,950	256,650	1.101.177,700
2011/2012	204.177,450	939.991,550	349,050	1.144.518,050

Tablo 3.30.’un Devamı...

Pazarlama Yılı	İmal. İhr. Satılan Şeker (Ton)	Kristal Şeker Satışı (Ton)	Küp Şeker Satışı (Ton)	Toplam Satış (Ton)
2012/2013	163.756,650	1.133.249,450	94,300	1.297.100,400
2013/2014	272.487,150	992.377,950	53,750	1.264.918,850
2014/2015	216.512,400	1.054.781,550	53,750	1.271.347,700
2015/2016	57.773,500	1.221.912,400	-	1.279.685,900
2016/2017	-	1.225.456,550	-	1.225.456,550
2017/2018	-	1.263.156.600	-	1.263.156.600

Kaynak: (Türkşeker, 2018h).

Tablo 3.30.’da; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde 2002-2018 pazarlama yılları içerisinde imalatçı-ihracatçılara satılan şeker, kristal şeker, küp şeker ve toplam şeker satış miktarları ele alınmıştır. 2002 yılından 2018 yılına kadar geçen 16 pazarlama yılı içerisinde satılan toplam şeker miktarı ortalama olarak 900 bin ton ile 1.2 milyon ton arasında görülmüştür. Satılan toplam şeker miktarı içerisinde asıl pay ise kristal şeker satışında gözlemlenmiştir. İlgili verilerin ele alındığı dönemler itibariyle ara ara düşüşler yaşanmasının haricinde (2007/2008, 2010/2011, 2011/2012 ve 2013/2014) diğer hiçbir dönemde kristal şeker satışı 1 milyon tonun altına düşmemiştir. 2002/2003 pazarlama yılında 10 bin 850 tonun üzerinde gerçekleştirilen küp şeker satışı; 2014/2015 pazarlama yılında 53 tona kadar düşmüş ve daha sonraki üç pazarlama yılında küp şeker satışı gerçekleştirilmemiştir.

İmalatçı-ihracatçılara satımı gerçekleştirilen şeker ise; 2010/2011 pazarlama yılında ortalama 137 bin tondan, 2015/2016 pazarlama yılı itibariyle 57 bin ton civarına düşmüştür. Bu düşüşte, 2013/14 ve 2014/15 pazarlama yıllarında görülen olumsuz iklim koşulları nedeniyle şeker üretiminde gözlemlenen azalmalar belirleyici olmuş ve bu sebeple 2015 yılının Nisan ayından itibaren imalatçı-ihracatçı firmalar şeker ihtiyaçlarını Dahilde İşleme Rejimi kapsamında ithalat yoluyla karşılamaya

başlamışlardır. Bu açıdan 2016 ve 2017 yıllarında imalatçı-ihracatçılara yönelik şeker satımı gerçekleştirilememiştir (Türkşeker, 2018: 47).

Tablo 3.31. Türkiye’de Pancar Şekeri Satış Fiyatları [TL/kg] (2011-2017)

Pazarlama Yılı	Türkiye Ortalaması	Değişim (%)	TÜRKŞEKER Ortalaması	Değişim (%)
2011/2012	1,93	7,82	1,94	4,86
2012/2013	2,11	9,33	2,13	9,79
2013/2014	2,33	10,43	2,39	12,21
2014/2015	2,52	8,15	2,54	6,28
2015/2016	2,70	7,14	2,68	5,51
2016/2017	2,66	-1,48	2,65	-1,12

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 48).

Tablo 3.31.’de; 2011-2017 pazarlama yılları içerisinde pancar şekeri için belirlenen fabrika çıkışı KDV hariç satış fiyatları hem Türkiye hem de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ortalaması olarak ele alınmıştır. Ele alınan dönemler itibariyle; 2016/2017 pazarlama yılı haricinde pancar şekeri satış fiyatları yükselme eğilimi göstermiştir. 2016/2017 pazarlama yılında ise; hem Türkiye genelinde (% -1,48) hem de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde (% -1,12) pancar şekeri satış fiyatları düşüş göstermiştir. Son iki pazarlama dönemi haricinde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde belirlenen pancar şekeri satış fiyatları ortalaması, Türkiye ortalamasının üzerindeyken; 2015/2016 ve 2016/2017 dönemlerinde ise; Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 3.32. Türkiye’de Şeker İthalat-İhracatı [Ton] (2007-2017)

Pazarlama Yılı	Şeker İhracatı	Şeker İthalatı
2007/08	150.670	33.518
2008/09	137.875	33.003
2009/10	201.168	37.813
2010/11	233.805	43.701
2011/12	252.849	47.670
2012/13	282.590	55.441
2013/14	269.915	56.591
2014/15	272.798	132.673
2015/16	251.833	327.633
2016/17	268.649	310.608

Kaynak: TÜİK Bitkisel Ürün Denge Tabloları; “Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler” Tablo 6 - Şeker Pancarı ve Şeker Denge Tablosu (2007-2017) verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3.32.’de; Türkiye’de şeker ithalatı ve ihracatı verileri 2007-2017 pazarlama dönemleri içerisinde ele alınmıştır. Ele alınan dönemler içerisinde; 2015/16 ve 2016/17 pazarlama dönemleri haricinde şeker ihracatı, şeker ithalatından fazla gerçekleşmiştir. 2015/16 ve 2016/17 pazarlama dönemlerinde ise; şeker ithalatı, şeker ihracatını aşmıştır. 2007-2017 dönemleri arasında ortalama 150 bin ton civarından 268 bin tona yükselen şeker ihracatı bu dönem içerisinde % 78 oranında artarken; aynı dönem zarfında ortalama 33 bin ton civarından 310 bin tona yükselen şeker ithalatı ise; bu dönem içerisinde % 827 oranında artış göstermiştir. Özellikle; son iki pazarlama döneminde gözlemlenen şeker ithalatındaki artış seviyesi (% 134) dikkat çekicidir.

Türkiye’de şeker sektörüne yönelik özel bir koruma tedbiri görülmediğinden dolayı mevcut ithalat koruma oranları, dünya şeker fiyatları ve döviz kurlarında gerçekleşen değişikliklere bağlı olarak kimi zaman yetersiz kalabilmektedir. Dünya şeker borsası fiyatlarının iç piyasada belirlenen şeker fiyatlarının altında seyretmesi,

şeker sektörünün sürdürülebilirliğinin yüksek koruma oranları ile güvence altına alınmasını zorunlu kılmaktadır (Türkşeker, 2018: 46).

3.2.1.3.6. Şeker Sanayiinde Yan Ürünler Üretimi

Şeker sanayiinde yan ürün olarak melas ve yaş pancar posası üretilmektedir. Yaş pancar posası, direkt ya da melas ile karıştırılarak hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Bu yan ürünlerin üretimi, işlenen pancar miktarına bağlı olarak değişkenlik göstermekte ve genel itibariyle işlenen pancarın % 30'u oranındadır. % 50 oranında şeker içeren melas; fermantasyon hammaddesi olarak, etil alkol üretimi, direkt olarak hayvan yemi, içilebilir kalitede direkt damıtılan içkilerde, içilemeyen kalitede endüstriyel tüketim ve ilaç sanayiinde, sirke, hamur mayası, yemlik mayada, briket kömür imalinde, inşaat harçlarında ve kozmetik sanayiinde kullanılmaktadır (Türkşeker, 2018: 41).

Tablo 3.33. Türkiye Şeker Sanayiinde Melas Üretimi [Bin Ton] (2002-2017)

Yıllar	Şeker Sanayii	TÜRKŞEKER
2002	690	501
2003	529	382
2004	565	392
2005	552	390
2006	537	261
2007	481	269
2008	586	322
2009	663	366
2010	698	394
2011	599	350
2012	555	322
2013	631	372

Tablo 3.33.'ün Devamı...

Yıllar	Şeker Sanayii	TÜRKŞEKER
2014	666	385
2015	656	368
2016	843	502
2017	858	490

Kaynak: (DPT, 2007: 8; Türkşeker, 2018: 41; Türkşeker, 2018f).

Tablo 3.33'de; 2002-2017 yılları arasında Türkiye genelinde ve Türkşeker bünyesindeki fabrikalarda gerçekleşen toplam melas üretimi ele alınmıştır. Türkiye'deki melas üretimi 2002-2017 yılları arasında 690 bin ton civarından 858 bin tona yükselirken; Türkşeker bünyesindeki fabrikalarda melas üretimi dalgalı bir seyir izleyerek 501 bin tondan 490 bin tona düşmüştür. Türkiye'deki melas üretimi içerisinde Türkşeker'in payı 2002 yılında % 73 dolaylarındayken, şeker sektöründe görülen değişiklikler doğrultusunda üretim ve kota miktarlarında yaşanan dalgalı seyir içerisinde % 49'lara kadar gerilemiş ve 2017 yılı itibariyle Türkşeker'in payı % 57 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.34. TÜRKŞEKER'de Yaş Pancar Posası Üretimi [Ton] (2002-2018)

Pazarlama Yılı	Yaş Küspe Üretimi
2002/03	3.990.518
2003/04	3.054.452
2004/05	2.977.790
2005/06	3.000.689
2006/07	1.963.015
2007/08	2.036.883
2008/09	2.403.396

Tablo 3.34.'ün Devamı...

2009/10	2.744.589
2010/11	2.778.544
2011/12	2.593.132
2012/13	2.486.088
2013/14	2.474.033
2014/15	2.474.033
2015/16	2.279.516
2016/17	3.077.437
2017/18	3.400.290

Kaynak: (Türkşeker, 2018f).

Tablo 3.34.'te; Türkşeker bünyesinde yer alan fabrikalarda 2002-2018 pazarlama yılları içerisinde üretilen toplam yaş pancar posası (yaş küspe) miktarları ele alınmıştır. Şeker pancarı üretimindeki dalgalanmalara paralel olarak, yaş pancar posası üretiminde de yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlenmiştir. 2002-2003 pazarlama yılı içerisinde yaklaşık 4 milyon ton civarında yaş pancar posası üretilmiş ve ele alınan dönemler içerisinde; 2006-2007 pazarlama yılı haricinde genel itibariyle 2 milyon tonun üzerinde üretim gerçekleşmiştir. 2017-2018 pazarlama yılında ise; 3 milyon 400 bin ton civarında yaş pancar posası üretilmiştir.

Şeker sanayiinde yan ürün olarak üretimi gerçekleştirilen melas içerisindeki şekerin enzimler aracılığıyla fermente edilerek alkol ve karbondioksite parçalanması metoduyla bazı şeker fabrikalarında etil alkol üretimi de yapılmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan Erzurum, Eskişehir, Malatya ve Turhal Şeker Fabrikaları içerisinde toplamda dört adet alkol üretim tesisi yer almaktadır. Alkol üretimi esnasında atık madde olarak ortaya çıkan şlempenin, çevre kirliliği yaratmasından dolayı Eskişehir Alkol Üretim Tesisi içerisinde Şlempe Arıtım Tesisi kurulmuş ve bu alkol üretim tesisi haricinde kalan diğer üç tesis, alkol üretiminde çalıştırılmamaktadır. Bunun yanı sıra; Pankobirlik bünyesinde yer alan Amasya Şeker

Fabrikası'nda melastan etil alkol üretmek amacıyla gündelik 50 bin litre, yıllık ise 10 milyon litre alkol üretme kapasitesine sahip etil alkol üretim tesisi yer almaktadır. Üretimi gerçekleştirilen alkol, alkollü içeceklerde, sağlık sektöründe, sanayi imalatı sektöründe kullanılmaktadır. Genel itibariyle alkol üretimi, çevresel kısıtlar ve talebin sınırlılıkları doğrultusunda düşük miktarlarda gerçekleşmektedir (Türkşeker, 2018: 42).

Tablo 3.35. TÜRKŞEKER'de Etil Alkol Üretimi [Bin Litre] (2002-2018)

Pazarlama Yılı	Etil Alkol Üretimi
2002/03	13.522
2003/04	14.460
2004/05	9.612
2005/06	9.555
2006/07	7.045
2007/08	6.650
2008/09	6.393
2009/10	4.200
2010/11	6.560
2011/12	5.190
2012/13	5.200
2013/14	6.400
2014/15	6.000
2015/16	5.480
2016/17	6.785
2017/18	4.665

Kaynak: (Türkşeker, 2018f).

Tablo 3.35.'de; Türkşeker bünyesinde yer alan fabrikalarda 2002-2018 pazarlama yılları içerisinde üretilen toplam etil alkol miktarları ele alınmıştır. Ele alınan dönemler itibariyle; 2002-2003 pazarlama yılında 13 milyon 500 bin litre civarında etil alkol üretimi gerçekleşirken, 2017-2018 pazarlama yılı itibariyle etil alkol üretimi 4 milyon 600 bin litre dolaylarına düşmüştür. 2002-2018 pazarlama dönemleri içerisinde Türkşeker bünyesinde yer alan fabrikalarda gerçekleştirilen etil alkol üretimi % 66 oranında azalmıştır.

3.2.1.3.7. Nişasta Bazlı Şeker Üretim, Satış, Fiyat, İhracat ve İthalatı

4634 sayılı Şeker Kanunu kapsamında kota tahsisi gerçekleştirilen beş şirkete ait beş fabrikanın toplam nişasta bazlı şeker üretimi kapasitesi yaklaşık olarak 1 milyon ton civarındadır. Bunun yanında; kota hakkına sahip olmayan ve kendisine kota tahsis edilmeyen yalnızca yurtdışına ihraç amacıyla nişasta bazlı şeker üretiminde bulunan beş şirkete ait toplam nişasta bazlı şeker üretim kapasitesi ise yaklaşık olarak 350 bin tondur (Türkşeker, 2018: 40).

Tablo 3.36. Türkiye’de NBS Üretim ve Satış Durumu [Bin Ton] (2011-2017)

	2011/12 ²⁶	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
Üretim	483	547	562	623	624	634
Yurtiçi Satış (A Kotası)	330	337	305	325	327	284
Yurtdışı Satış (C Kotası)	151	205	257	293	282	319
Toplam Satış	481	542	562	618	609	603

Kaynak: (Şeker Kurumu, 2017: 29; Şeker Kurumu, 2018: 24).

²⁶ 2011-2012 pazarlama yılında kotasız şirketlerin üretim ve yurtdışı satış miktarları dahil edilmemiştir. 2012/2013, 2013/2014, 2014/2015, 2015/2016 ve 2016/2017 pazarlama yıllarında ise; üretim ve yurtdışı satış miktarlarına kotasız şirketler dahil edilmiştir.

Tablo 3.36.'da; 2011-2017 pazarlama yılları arasında Türkiye genelindeki nişasta bazlı şeker üretim ve satış durumu değerlendirilmiştir. 2011-2017 arası dönemde; Türkiye'de nişasta bazlı şeker üretimi 483 bin tondan 634 bin tona yükselerek % 31 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem aralığında; ülke içerisindeki nişasta bazlı şeker satışı 330 bin tondan 284 bin tona düşerken; yurtdışına ihraç etmeye yönelik nişasta bazlı şeker satışı ise; 151 bin tondan 319 bin tona yükselmiştir.

Tablo 3.37. Türkiye'de NBS Satış Fiyatları [TL/kg] (2010-2017)

Pazarlama Yılı	Türkiye Ortalaması	Değişim (%)
2010/2011	1,26	7,69
2011/2012	1,37	8,73
2012/2013	1,47	7,30
2013/2014	1,57	6,80
2014/2015	1,74	10,82
2015/2016	1,87	7,48
2016/2017	1,92	2,67

Kaynak: (Şeker Kurumu, 2018: 24).

Tablo 3.37.'de; 2010-2017 pazarlama yılları içerisinde glukoz ve izoglukozda oluşan nişasta bazlı şekerin fabrika çıkışı KDV hariç satış fiyatları verilmiştir. Ele alınan dönemler itibariyle; 2010-2017 pazarlama yılları içerisindeki her dönemde nişasta bazlı şekerin satış fiyatı yükselme eğilimi göstermiştir. Bu yükseliş trendi; 2010 ile 2015 yılları arasında % 7 ile % 11'e varan değerler arasında artış gösterirken; 2016-2017 pazarlama yılında ise nişasta bazlı şeker satış fiyatlarındaki artış bir önceki pazarlama yılına göre ortalama % 2,5 civarında artmıştır.

Tablo 3.38. Türkiye’de NBS İthalat-İhracatı [Bin Ton] (2008-2017)

Yıllar	NBS İhracatı	NBS İthalatı
2008	56,9	21,6
2009	39,6	8,3
2010	88,2	8,9
2011	104,3	11,0
2012	85,5	11,2
2013	106,0	13,2
2014	167,2	15,7
2015	192,8	32,4
2016	193,9	57,1
2017	232,5	28,9

Kaynak: (Şeker Kurumu, 2017: 31-32; Şeker Kurumu, 2018: 26-27).

Tablo 3.38.’de; 2008-2017 yılları arasında Türkiye’deki nişasta bazlı şeker ithalatı ve ihracatı verileri ele alınmıştır. Ele alınan 10 yıl içerisindeki her dönemde; nişasta bazlı şeker ihracatı, nişasta bazlı şeker ithalatından fazla gerçekleşmiştir. 2008 yılında yaklaşık 57 bin ton civarında olan nişasta bazlı şeker ihracatı, 2017 yılına gelindiğinde 232 bin 500 tona yükselerek % 309 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem zarfında; 2008 yılında ortalama 21 bin 500 ton civarında olan nişasta bazlı şeker ithalatı ise; 2016 yılında 57 bin ton civarına kadar yükselmiş (% 164) ardından 2017 yılında ise 29 bin ton civarına (% 49) düşmüştür.

3.2.2. Türkiye’de Uygulanan Şeker Politikalarının Toplumsal Yansımaları

Türkiye’de şeker sanayiinin gelişimine olanak sağlayan şekerlere yönelik politikaların toplumsal yansımalarını; şeker sektöründe yaşanan gelişime bağlı olarak kırdan kente göç ilişkisi ve istihdam süreçlerinde, hammadde kaynağı olarak şeker pancarı ziraatının ve sonucunda üretilen şekerin; başta tarım, sanayi, hayvancılık,

taşımacılık, sosyal yaşam ve halk sağlığı gibi alanlardaki durumlarına ve sözleşmeli tarım uygulamaları sonucunda pancar çiftçisi üzerindeki etkilerine bakarak değerlendirebilmek mümkündür.

3.2.2.1. Şeker Sektöründe Yaşanan Dönüşümün Göç ve İstihdam Üzerindeki Etkileri

Türkiye’de şeker sanayii, ülke ekonomisine hem zirai hem de sınai açıdan destek sağlamaktadır. Tarım politikaları açısından ürün ve toprak verimliliği ve buna bağlı olarak gelir artışı hedeflenmekte ve bu amaca en uygun bitkiler entansif çapa bitkileri olarak görülmektedir. Özellikle; zirai açıdan geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerin ilk tercih ettiği zirai ürünlerden biri olan şeker pancarı, Türkiye’de şeker fabrikalarının kurulduğu 1920’li yılların ortalarından itibaren önemi giderek artan bir bitki haline gelmiştir. Şeker pancarının işlenebilmesi adına gereken makine ve atölyeler ile birlikte giderek büyüyen şeker fabrikaları ise; Türkiye’de kimya ve makine sanayiinin gelişimine öncülük etmiştir (Güray, 1968: 80-82).

Pancar ve şeker üretimi, Türkiye’de tarımsal üretim ve gıda sanayiine yönelik üretimin ana faaliyet alanlarından birisini oluşturmaktadır. Modern tarımsal faaliyetlerin ve sanayi yatırımlarının ilk nüvelerinin görüldüğü pancar ve şeker üretimi, günümüzde de modern ve verimli tarımsal aktivitelerin ve modern sınai üretim faaliyetlerinin süregeldiği yerel ve kırsal kalkınmanın sürdürülmesine katkı sağlayan ürünlerin başında gelmektedir. Türkiye’de şeker sanayii, kırsal kesimde sağladığı istihdamla birlikte kentlere göçü önlerken diğer taraftan ise; tarımın makineleşerek modernizasyonuna katkı sağlamaktadır. Kooperatifler aracılığıyla pancar ve şeker üretiminin gerçekleştirilmesi ve bu yolla üretilen ekonomik katma değerün ülke içerisinde ve pancar üreticisinde kalması, küresel sermaye karşısında bir alternatif örgütlenme ve ulusal üretim biçimi olarak dikkatleri çekmektedir (Öztaş vd., 2015: 19).

Şeker pancarı, içinde barındırdığı su oranı ve ağırlığı dolayısıyla tarlalardan toplanmasının hemen akabinde en yakınında yer alan şeker fabrikasına hızlı bir şekilde ulaştırılmak durumundadır. Bu açıdan; şeker sanayi tesislerinin, pancar tarlalarının yakınılarında kurulumu zorunlu bir durumdur. Bu özelliğiyle birlikte; şeker sanayii pek çok endüstri kolundan ayrılmakta ve diğer pek çok endüstrinin aksine istihdam ettiği nüfusu zirai alanda tutmakta ve hatta şehir nüfusunu bile zirai alanlara çekebilmektedir

(Tanoğlu, 1942: 126). Bu açıdan; Şeker pancarı ekim alanları ile Şeker fabrikaları birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Çiftçiler, kış döneminde tüm zirai çalışmalar durmuş veya işsiz kaldıkları dönemler içerisinde yakınlarında yer alan Şeker fabrikaları bünyesinde gündelikli olarak çalışma imkanı bulabilmektedir (Oluç, 1946: 112). Diğer taraftan; Şeker sanayiinin fabrika, müdürlük ve tesislerinde memur, işçi ve hizmetli istihdamına gereksinim duyulmakta ve bu sanayi dalının gereksinimleri doğrultusunda yıl içerisinde kimi zaman üç-beş aylık sürelerle ancak 24 saat çalışılan istihdam türleri görülebilmektedir. Mevsimlik işçilik olarak betimlenen bu istihdam türünde yer alan çalışanlar, ortalama 100-120 günlük üretim süreci içerisinde istihdam edilmektedir (Erdinç, 2000: 116). Daimi statüde yer alan işçilerin yanında mevsimlik işçiler ve kampanya dönemi işçileri gibi geçici statüde yer alan işçilere ihtiyaç duyulmasının en önemli sebebi; mevsimlik bir bitki olan Şeker pancarının çürümeden en kısa süre zarfında işlenmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan; Şeker fabrikalarında yoğun çalışmanın gerçekleştirildiği kampanya dönemlerinde çok sayıda geçici işçiye ihtiyaç duyulmakta ve kampanya süreci sona erene dek bu işçiler çalıştırılmaktadır (Güven, 1967: 20-22). Şeker sanayii, fabrika ve tesisler bünyesinde istihdam yaratmanın yanı sıra Şeker pancarı üretiminde yer alan çiftçiler açısından da istihdam olanağı sağlamaktadır. Pancar yetiştirme süreci içerisinde; toprağın hazırlanma süreci, ekimi, çapalanması ve pancarın sökülmesi gibi birtakım işlemlerin yapılması gerekmekte ve pancar yetiştiriciliği sürecinde diğer pek çok zirai ürüne nazaran daha fazla işgücüne gereksinim duyulmaktadır (Tekeli, 1964: 29). Alternatif tarım ürünleri olarak görülen ayçiçeğine göre beş, mısıra göre sekiz, buğdaya göre ise 13 kat daha fazla istihdam yaratabilen Şeker pancarı üretimi, Şeker sektöründe meydana gelebilecek daralmalar durumunda zincirleme bir reaksiyonla başta tarım, hayvancılık, nakliye ve hizmet sektörleri olmak üzere pek çok alanı etkileyebilecektir (ztaş vd., 2015: 19).

3.2.2.2. *Hammadde Kaynağı Olarak Şeker Pancarı ve Şekerin Stratejik nemi*

Türkiye’de Şeker pancarı tarımı yaklaşık olarak 500 bin civarında çiftçinin, diğer bir ifadeyle 3 milyona yakın insanın hayatını etkilemektedir. Bunun yanı sıra; *tarım, hayvan yemi, ilaç, et, süt, nakliye* ve *hizmet* sektörleriyle iç içe geçmiş bir alan haline gelen Şeker üretiminde meydana gelen değişiklikler, Şeker pancarı üretimine

yansıyabilmekte ve et, süt gibi ürünlerin fiyatlarının artmasıyla birlikte ulaşım sektöründe işsizlik yaratabilmektedir. Böylesi bir ilişki ağı; şekerin stratejik bir ürün olduğunu ve şeker sektörüne yön verecek olan politikaların bu türden olumsuz sonuçlar yaratabilme ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulaması açısından önemlidir (ztaş vd., 2015: 22).

şeker pancarı üretiminde verim ve kalitenin sağlanması ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Özellikle; şeker fiyatının tespit edilmesinde pancardaki şeker oranının dikkate alınması yüksek verimliliğin ve kaliteli şeker pancarı üretiminin sağlanmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda; toprağın hazırlanması, gübrenmesi, ekimi, bakımı, sulanması, hasat dönemi ve silolamaya kadar geçen tüm işlemlerin nasıl ve hangi zaman diliminde gerçekleştirilmesi gerektiği üretici tarafından dikkatle ele alınmalıdır (Pankobirlik, 2018a). Kalite düzeyi arttırılmış bir şeker pancarı üretiminin gerçekleştirilerek fabrika sistemine aktarılabilmesi açısından öncelikle şeker pancarının özelliklerinin pancar üreticileri tarafından bilinmesi gerekmektedir. Pancar, bir çapa bitkisi olmasından ötürü; ülke genelinde çiftçiler tarafından pek tanıdaık olmayan bir bitkidir ve bu bitkinin ekimi, bakımı, gübrenmesi, sulanması, bitkiye zarar verecek durumlara karşı mücadelesi ve taşınması açısından farklılık göstermektedir (Tekeli, 1964: 28). şeker fabrikaları, pancar çiftçisine bilgi, teknoloji, tohum, zirai ilaç, gübre, sulama, zararlılarla mücadele, ekim, bakım ve hasat en temelde olmak üzere çeşitli tarım teknikleri konusunda devamlı olarak bilgi, personel, know-how ve finansman desteği sağlayarak şeker sektörüne yol göstermektedir (ztaş vd., 2015: 22).

Türkiye’de *sözleşmeli ekim, kontrollü tarımsal kredi ve garantili fiyat sistemi* gibi uygulamalar ilk kez şeker sanayiinin oluşumuyla birlikte yaşama geirilmış ve şeker sanayiinin kurulumu ile birlikte modern anlamda tarım yapılmaya başlanmıştır. Bunun akabinde; modern tekniklerle tarım gerçekleştirmek amacıyla makineleşme hızla artmış ve gübre kullanımı, *münavebeli ekim sistemi*, sertifikalı tohum kullanımı gibi uygulamalarla birlikte daha ürünün yetişme sürecinden itibaren bilinçli hareket edilerek verim arttırılmaya çalışılmıştır (Erdiņ, 2000: 111-112). şeker pancarı, dörtlü münavebe sistemi dolayısıyla dört yılda bir aynı tarlaya ekilmektedir. Aynı zamanda çapa bitkisi olmasından kaynaklı olarak münavebeli ekim sistemi içerisinde pancar sonrasında ekilen ürünlerde % 20’ye varan oranlarda verim artışı alınabilmektedir. Bu doğrultuda; fasulye, buğday, mısır ve ayçiçeği gibi ürünler şeker pancarı ekim alanları için

önerilebilmektedir (Pankobirlik, 2018a). Şeker pancarı tarımından önce monokültür bir tarım anlayışına sahip olan Türkiye'deki çiftçiler, şeker pancarı tarımı ve getirdiği münavebeli (nöbetleşe) ekim uygulamasıyla polikültür tarım uygulamaya başlamışlardır (Erdoğan, 2000: 113). “Şeker Pancarı Üretimini ve Münavebe Uygulamalarının Elektronik Sistemle Takip ve Analizi” projesi kapsamında, şeker pancarı ekim sahalarının GPS yardımıyla ölçümü gerçekleştirilmiş ve münavebe takibi uygulamasına geçilmiştir. Pilot fabrika olarak seçilen Afyon, Ereğli, Eskişehir ve Iğın fabrikalarında Randevulu Pancar Alım Sistemi uygulamasına geçilerek, verilen randevu saat dilimi içerisinde pancar teslimatı gerçekleştirilmiş ve üreticilerin sıra beklemeden kısa sürede pancarlarını teslim etmeleri sağlanmıştır. Böylece; hem zamandan tasarruf edilmiş hem de pancar iyi ve sağlıklı şartlar altında teslim edilerek memnuniyet artmış ve pancar üreticilerinden olumlu dönüşler alınmıştır. Pancar üreticilerinin, pancar üretimlerine yönelik olarak kişisel bilgilerine online olarak erişim sağlayabilecekleri çiftçi portalı web sayfası oluşturulmuştur (Türkşeker, 2018: 50). Bunun dışında; yalnızca şeker pancarına ait bir özellik olarak; pancar çiftçisinin elindeki şeker pancarını satmamak gibi bir durumu söz konusu değildir. Şeker fabrikası ile yapılan sözleşmeye bağlı olarak pancar çiftçisi kendisini de garanti altına almaktadır (Oluç, 1946: 113).

Şeker üretimi esnasında ortaya çıkan “*kondanse suyun*” üretim süreci içerisinde tekrardan kullanılabilmesi adına soğutulması gerekmekte ve soğutma işlemi için şeker fabrikalarının yakınına kurulan seralardan faydalanılmaktadır. Sera için gereken ısıyı sağlayan su, soğumanın akabinde tekrardan fabrikaya geri döndürülmektedir. Diğer bir ifadeyle; şeker fabrikasından 55 derecelik sıcak su, soğutma kulelerine gönderilirken seralardan geçirilmekte ve böylece hem soğutmada kullanılan enerji açısından tasarruf sağlanmakta hem de sıcak su, seralarda kullanılarak seracılık içerisinde sebze üretim maliyetleri açısından belirgin bir yere sahip olan ısıtma maliyeti ortadan kaldırılmaktadır (Yıldırım, 2009).

Şeker pancarının hasadı esnasında elde edilen pancar başı ve yaprakları, özellikle büyükbaş hayvanlar açısından önemli bir *hayvan yemi* konumundadır (Schneider, 1971: 1244). Fabrikada işlenen pancarın baş kısmı ve yaprakları işlem öncesinde ayrılmakta ve pancardan şekerin özsuyunun alınması sonucunda ortaya çıkan küspe, pancar çiftçisine iade edilerek hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. 100 kg yapraklı pancardan en az 33 ile 50 kg arasında yapraklı pancar başı elde edilmekte ve

bununla birlikte işlenmek üzere çiftçinin getirdiği 100 kg şeker pancarına karşılık olarak işlem sonrasında yaklaşık 40 kg dolayında küspe çiftçi tarafından geri alınmaktadır. Bu durum; şeker pancarının neredeyse % 60-70'inin hayvan yemi olarak kullanılabilildiğini göstermektedir. Bu tarz bir orana başka hiçbir bitkide ulaşılamamaktadır. Bunun yanında; yaş küspe içerisinde bulunan suyun hazmı kolaylaştırıcı etkisi büyükbaş hayvanların süt verimini de arttırmaktadır (Oluç, 1946: 110-111). Yan ürünlerin elde edilmesindeki kolaylık ve fiyatlarındaki ucuzluk kırsal alanda hayvancılığın desteklenmesinde önemli rol oynamaktadır. Pancarın şeker olarak işlenmesinin ardından yaprak, baş ve küspenin yanında % 4 oranında melas kalmaktadır. Melas, küspe ile karıştırılarak hayvan yemi olarak kullanılabilir (Tekeli, 1964: 33). Geriye kalacak olan posa (şlam) ise; gübre olarak değerlendirilebilmektedir (Nafiz, 1930: 222). Melasın içeriğinde bulunan ve % 50'lere varan kristalleşmemiş şekerden ispiroto elde edilebilmekte ve ispiroto üretimi sonrasında kalan melastaki şeker ise; ekmek mayası üretiminde kullanılabilir (Tekeli, 1964: 36-37).

Şeker pancarı, içerdiği su oranından dolayı kütleli olarak ağır bir bitkidir. Şeker pancarı, tarladan toplanma süreci gerçekleştirildikten sonra özellikle yaz aylarındaki sıcak havalar dolayısıyla çabucak bozulabileceğinden çok uzun mesafelere taşınmamaktadır (Tanoğlu, 1942: 126). Bu açıdan; şeker fabrikaları, pancar üretim sahalarının mümkün olduğunca yakınına kurulmak durumundadır (Oluç, 1946: 121). Şeker fabrikalarının buldukları bölgelere farklı yönlerden yollar yapılmakta ve tren hatları bağlanmaktadır. Böylece ülke içerisindeki şeker sanayiinin hammaddesi; şeker pancarı, şeker sanayiinin ürün çıktıları; kristal ve küp şeker gibi ana ürünlerle melas, küspe, ispiroto, ekmek mayası gibi yan ürünlerin taşımacılığına katkı sağlanabilmektedir (Geerdes, 1966: 39).

Şeker pancarı, 2001 tarihinde 4634 sayılı Şeker Kanunu ile birlikte üretim kotası getirilmesi ve nişasta bazlı şeker üretimine yönelik birtakım kolaylıklar sağlanmasının ardından tüketicilerin gözünde *halk sağlığı* açısından stratejik bir ürün haline gelmiştir (Öztaş vd., 2015: 19-20). Pancardan şeker üretimi gerçekleştiren İngiltere, Hollanda ve Danimarka gibi pek çok Avrupa ülkesinde nişasta bazlı şeker kotası sıfır seviyesine çekilirken, Türkiye'de yakın zamanlara kadar % 10 seviyesinde gözlemlenmiştir (Pankobirlik, 2013: 13). Toplum genelinde yaygınlaşan tepkilerin de katkısıyla bu oran % 5 seviyelerine düşürülmüştür. Nişasta bazlı şeker üretiminin halk sağlığına yönelik

verdiği zararların yanında ülkenin sağlık ekonomisine vereceği maddi ve manevi kayıplar düşünüldüğünde; tüketicilere ulaşabilmek açısından “% 100 Şeker Pancarı” sloganıyla halk sağlığı ve gıda güvenliği konusuna işaret eden çalışmaların giderek artış göstermesi sevindirici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Öztaş vd., 2015: 20).

Şeker pancarının ülkeler açısından stratejik öneme sahip bir ürün olarak görülmesinin en önemli sebeplerinden birisi de dünya genelinde yaklaşık olarak 30 milyon ton yıllık üretimi ve yaklaşık olarak 13 milyar dolar civarında pazar payına sahip olan ve geleceğin alternatif sıvı yakıtı olarak görülen *biyoetanolün* üretimindeki en önemli hammaddelerden biri olmasıdır. Yapılan araştırmalar, biyoetanol üretimi için en ideal hammaddenin şeker pancarı olduğunu ortaya koymakla birlikte buğday, mısır ve patates aracılığıyla da biyoetanol üretimi mümkündür (Şeker-İş, 2011: 92). Son dönemlerde; motorlu taşıtlar için kullanılan yakıtlara, belirli oranlarda yerli tarım ürünlerinden elde edilen biyoetanol katılmasına yönelik uygulamalar artmaktadır. Biyoetanol, gelişmiş ülkelerdeki ekolojik bakış açısının etkisiyle kullanımı zorunlu kılınan ve yaygınlaşan bir enerji kaynağı haline gelmektedir. Hibrit araçlarda % 85’e kadar kullanılmakta ve kullanım oranlarına göre egzoz gazı emisyonunu % 74 seviyelerine kadar azaltması dolayısıyla BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye tarafından da imzalanan Kyoto Protokolü çerçevesinde desteklenmektedir. Biyoetanol üretimi; fosil yakıtların yol açtığı çevresel etkileri azaltan, yapısı itibariyle karbondioksit emisyon değerleri düşük olan, elde edildiği enerjinin güvenilir olduğu, enerji konusunda dışa bağımlılığı azaltan, yerli ürün olmasından dolayı diğer yakıtlara yönelik fiyat belirsizliklerini ortadan kaldıran, şeker pancarından üretilmesinden kaynaklı olarak tarımsal kalkınmaya katkı sağlaması ve tarımsal ürün fazlalığından kaynaklanabilecek riskleri enerji tarımına yönlendirerek sürdürülebilir tarımı desteklemesi açısından önem taşımaktadır (Türkşeker, 2018: 42-43).

Enerji üretiminde % 90’a varan oranlarda dışa bağımlı olan Türkiye açısından biyoetanol üretiminin önemi daha da artmaktadır. Türkiye’nin tarımsal biyoetanol üretim potansiyeli 4,7 milyar litreden oluşmaktadır. Böylesi bir üretim potansiyelinin gerçekleştirilmesi halinde ortalama 190 bin civarında çalışana istihdam sağlanabilecek, yılda yaklaşık 3 milyar dolar civarında ithalattan tasarruf edilebilecek ve diğer getirilerle birlikte net olarak Türkiye ekonomisine 26,6 milyar dolar seviyesinde kazanç yaratabilecek bir sektör meydana gelecektir (Şeker-İş, 2011: 93). Türkiye Şeker

Fabrikaları A.Ş. tarafından benzine belirli oranda (% 3) karıştırılarak kullanılması hedeflenen biyoetanol üretimi gerçekleştirmek amacıyla; 2008 tarihinde Eskişehir Şeker Fabrikası bünyesinde yılda 15 milyon litre kapasiteli “Alkol Susuzlaştırma Tesisi”, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu’ndan (TAPDK) gerekli izinler alınarak kurulmuştur. Beş günlük deneme süreci içerisinde 160 bin litre biyoetanol üretimi gerçekleştirilmiş lakin pazarlama koşulları bulunamadığından satılamayan biyoetanol, 2014 yılında TAPDK tarafından sağlanan izin ve Türkşeker yönetim kurulunun onayı doğrultusunda gıda alkolüne dönüştürülmüştür. Yaklaşık 10 yıl atıl pozisyonda kalan biyoetanol tesisi, 20.02.2018 tarihi itibarıyla yeniden biyoetanol üretimine başlamıştır. Türkiye’de; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan Eskişehir Şeker Fabrikası’ndaki biyoetanol fabrikası dışında, Tarkim (Bursa), Tezkim (Adana) ve Konya Şeker A.Ş. (Çumra) firmaları yakıt amaçlı biyoetanol üretmek için dağıtım yetki belgesi almaya hak kazanmıştır. Tarkim ve Tezkim; mısır ve buğdaydan, Konya Şeker ise; pancar şekeri melasından biyoetanol üretimi gerçekleştirmektedir (Türkşeker, 2018: 43).

Şeker pancarı üretimiyle birlikte şeker sektörünün Türkiye’de kuruluşundan itibaren başta tarım araç-gereçleri, gübre, ilaçlama ve her türlü nakdi ve ayni yardımlar, devlet tarafından karşılanmıştır. Bu desteklerin yanında; çiftçiye doğru şekilde ekim ve üretim yapabilmesi amacıyla eğitim verilmiştir. Şeker fabrikaları bünyesinde kurulan çeşitli kültür dernekleri ve spor tesislerinde gerçekleştirilen kültürel faaliyetler, tiyatro, konferans, konser gibi etkinliklerle fabrika çevresinde yaşayan toplumsal kesimler ve fabrika çalışanlarının sosyal yaşantısını geliştirici katkılar sağlanmıştır. Şeker fabrikalarının yakınında kurulan lojmanlar, tiyatro, sinema salonları, spor alanları ve fabrika çalışanlarına yönelik et, süt ve yumurta gereksinimlerini karşılayan tarım işletmeleriyle birlikte şeker sanayiinde çalışanların *sosyo-ekonomik ihtiyaçları* karşılanmaya çalışılmıştır (Günçikan, 1999: 245). Şeker fabrikalarının kuruldukları bölgelere yönelik sağladıkları iktisadi ve sosyal avantajların giderek artması ve fabrikaların, çalışanlarının ya da fabrikalarda dolaylı işlerde çalışan işçilerin geçim kapısı haline gelmesi, hem iş hem de gelir güvencesi yaratmıştır (Geerdes, 1966: 39). Hem sınıai hem de zirai bir sektör olmasından kaynaklı olarak bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasına olanak sağlayan şeker sanayii, şeker pancarı üretimiyle uğraşan çiftçilerin elde ettikleri gelire birlikte üretilen endüstri ürünleri için

alım güçlerini arttırmasının yanında devletin vergi gelirlerini yükseltmektedir. Bunun yanı sıra; şeker pancarı üretimiyle birlikte şekerin dışarıdan ithal edilmesi yerine ülke içerisinde üretiminin yapılarak dışa bağımlılığın azaltılması sağlanmaktadır. Bu açıdan; şeker, hammadde açısından dışa bağımlılığın olmadığı nadir sanayi ürünlerinden birisidir. Bunların yanında; bir dekar şeker pancarı alanının fotosentez yoluyla havaya saldığı oksijen miktarı altı kişinin bir yılda tükettiği oksijen miktarına denk düşmekte ve bir dekar şeker pancarı alanı kendisiyle aynı büyüklüğe sahip orman alanından üç kat daha fazla oksijen üretebilmektedir. Bu yönüyle; şeker pancarı, ekolojik olarak çevreye ve insanlığa yararlı bir bitkidir (Ersun, Müftüoğlu ve Güzel, 1997: 26-29; Şeker-İş, 2006: 11).

3.2.2.3. Sözleşmeli Tarım Uygulaması ve Şeker Pancarı Tarımı Üzerindeki Etkileri

Çiftçilerin, dikey şekilde entegre oldukları bir firma adına herhangi bir tarımsal ürünü yetiştirmeleri veya büyötmeleri olarak tanımlanan sözleşmeli tarım kavramı (Roth, 1992: 1); daha geniş bir ifadeyle firmalar ve üreticiler arasında ilgili ürünün ekim-dikim dönemlerinde veya çiftçinin belirli bir ekim alanı ve üretimi gerçekleştirme sorumluluğu karşısında firmanın elde edilecek ürünü belirli koşullar altında garantili bir şekilde almasına dayanan üretim ve pazarlama türü olarak tanımlanabilir (Hekimoğlu ve Altındağ, 2012: 4). Tarımsal alan içerisinde yerel kalkınma tartışmalarının bir fonksiyonu olarak görölen sözleşmeli tarım uygulamaları, genellikle küçük ölçekli üretim yapan çiftçilerin rekabet düzeylerini arttırmayı hedeflemektedir (Kılıç ve Bor, 2009: 105). Sözleşmeli tarım uygulamalarıyla çiftçilerin ulusal ekonomi ile bütünleşmelerine katkı sağlanmakta, küçük üreticilere yönelik teknoloji transfer süreci hızlanmakta ve tarımsal kalkınma açısından önemli bir potansiyel harekete geçirilmektedir. Uygulama açısından çeşitli sözleşmeli tarım türleri söz konusu olmakla birlikte; tüm sözleşmeli tarım türlerinde yer alan temel nokta; sözleşme içerisinde üretici açısından belirli niteliklere sahip olan ürünün tesliminin belirlenen zaman diliminde gerçekleştirilmesi ve alıcı açısından da teslim edilmek istenen ürünün satın alımı ve değerlendirilmesine yönelik hükümlerin yerine getirilmesidir (Özçelik, Turan ve Tanrıvermiş, 1999: 7-8). Sözleşmeli tarım kapsamında yapılan sözleşmeler; fiyat,

miktar, girdi, kredi, üretim koşulları ve teslim süreçlerine yönelik hükümler içerebilmektedir (Kirsten and Sartorius, 2002: 508).

Sözleşmeli tarım uygulamalarının bu tarz getirilerinin yanında çiftçiyi taşeronlaştıracığı, tarım arazilerinin hoyratça kullanımı nedeniyle toprağı verimsizleştireceğı, özel sektörün kar odaklı perspektifi dolayısıyla şeker pancarı ekiminde münavebeli ekim uygulamalarının terk edileceğı ve buna bağılı olarak toprakta verim kaybı yaşanacağı, azalan verimin telafi edilebilmesi adına daha fazla oranlarda ilaç vb. girdilerin kullanılabilceğı ve böylece yeraltı yüzey sularında kirlenmeler görülebileceğıne yönelik eleştiriler de yer almaktadır (Aydın, 2007: 98). Sözleşmeli tarım uygulamaları ile gerçekleştirilen ucuz ve kaliteli hammadde teminini güvence kapsamına alan yasal düzenlemeler ile kırsal kalkınma kavramı başlığıyla dile getirilen ve bu modelin tüm taraflar üzerinde kazanç yaratabileceğıne yönelik söylemler; sermayenin tarım üzerinden yeni birikim olanakları elde etmesine diğerk taraftan ise; sosyal sınıflar arasındaki çelişkilerin yeniden türetilmesine yol açmaktadır. Bu şekilde; borçlanma, kredi ve faiz mekanizmalarıyla birlikte büyük üreticiler, sermaye birikimi sağlayarak tarım arazilerini kendi ellerinde toplarken, küçük üreticiler ise kendi topraklarında ücretli işçi olmaya itilmektedir (Ulukan, 2013: 72).

Günümüzde sözleşmeli tarım uygulamalarının yoğunlaştığı ürünlerin başında şeker pancarı ve şeker kamışı gelmektedir (Özçelik, Turan ve Tanrıvermiş, 1999: 9). Türkiye’de, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan fabrikalar ile Pankobirlik tarafından işletilen Amasya, Kayseri ve Konya Şeker Fabrikaları ile özel sektör tarafından çalıştırılan Adapazarı ve Kütahya Şeker Fabrikalarında sözleşmeli pancar tarımı gerçekleştirilmektedir (Hekimoğlu ve Altındağır, 2012: 7). Şeker pancarı üretiminde pancar çiftçisi ile gerçekleştirilen sözleşme süreci zarfında çiftçinin tarlası ekim döneminden önce ve ekim sürecinin her aşamasında ziyaret edilmekte ve tarlanın pancar ekimine uygun olup olmadığı denetlenmektedir. Ekim sürecinde yapılan denetimler, sulama ve çapalama döneminde de ilgili sorumlular tarafından kontrol edilmektedir. Bu noktada; pancar çiftçisi yalnızca şeker pancarını yetiştirmekle görevlidir ve şeker pancarının sahibi şeker fabrikası olduğundan dolayı en yüksek verimin elde edilebilmesi için gereken her türlü tedbir alınmaktadır. Şeker pancarı üretiminde gerçekleştirilen sözleşmeli tarımın, pancar çiftçisi açısından en büyük avantajı; tohumundan, pancarın alımına kadar çiftçinin kendisini güven içerisinde ve

desteklendiğinin bilincinde hissetmesidir. Bu açıdan; şeker pancarı üretiminde sözleşmeli tarım uygulaması çift yönlü bir işlevi yerine getirirken diğer taraftan da çiftçiyi sorumluluk altına alarak ürününün zorunlu bir takipçisi haline getirmekte ve ürününün pazarlanmasına yönelik herhangi bir sorun yaşamayacağına garanti verilmektedir. Şeker fabrikaları; sözleşmeli tarım aracılığıyla birlikte çalıştığı yaklaşık 500 bine yakın çiftçinin istihdam edildiği aile işletmelerine, toprak analizinden yağış ve ısı durumlarının takibine, tohum seçimi, ıslah edilmesi, gübreleme, çapalama ve seyreltme, toprağın dinlendirilmesi ve tarımsal zararlılarla mücadele edilmesi, modern ekim, dikim, bakım ve hasat teknolojilerinin kullanımı olmak üzere pek çok alanda bilgi, sermaye, uzmanlık ve know-how desteği sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında; şeker fabrikalarının sınırları, bu fabrikalara hammadde olarak şeker pancarı sağlayan çiftçilerin pancar tarlalarından başlamaktadır. Bu faaliyetler zinciri; kamu yararı, ekolojik denge, kırsal ve yerel kalkınma hedefleriyle birlikte sürdürülerek bu kapsamda ortaya konan kamu politikalarıyla desteklenmesi halinde hem ülke hem de çevre politikaları açısından uzun vadeli katkılar sağlanabilecektir (Öztaş vd., 2015: 26).

3.3. ŞEKER SANAYİNDE ÖZELLEŞTİRME SÜREÇLERİ VE SÜRECE YÖNELİK TEPKİLER

2000'li yılların başından itibaren tartışılan ve bugün itibariyle hızlı bir şekilde özelleştirilmeye çalışılan şeker sanayii, bu süreç zarfında çok sayıda özelleştirme kararının ve bunlara yönelik hukuksal karşı çıkışların gözlemlendiği bir alan olmuştur. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların niyet mektupları ve taleplerinde sürekli olarak yer alan, neo-liberal düşünürler tarafından sürekli olarak zarar ettiği lanse edilen ve Türkiye'de bugünkü durum itibariyle sektörün çoğunluğunun kamu bünyesinde işletildiği ender alanlardan biri olan şeker sanayiinin özelleştirme sürecine alınması beraberinde pek çok eleştiriyi de gündeme getirmektedir. Bu eleştiriler; şeker fabrikalarının tümüyle satılmasına karşı çıkılmasından sosyal tedbirli özelleştirmelerin desteklenmesine kadar çok farklı yansımalarda gözlemlenmektedir. Bu durumun en belirgin yansıması; şeker fabrikaları bünyesinde çalışan memur, daimi kamu işçileri ve geçici işçi statüsündeki pek çok emekçinin bu durumdan etkilenecek olmasıdır. Şeker sanayiinde gözlemlenen özelleştirme süreçleriyle birlikte şeker fabrikalarında örgütlü konumda bulunan Şeker-İş Sendikası da bu sürecin potansiyel kaybedenlerinden biri

olma durumundadır. Bu açıdan; Şeker-İş Sendikası, özelleştirmeler karşısında kendi içsel durumu itibariyle farklı tavırlar takınmakta ve çoğunlukla hukuksal olarak mücadele etmeye çalıştıkları bu durum karşısında alternatif çıkışlar aramaktadır. Bu değerlendirmeler kapsamında; şeker sanayiinde gözlemlenen özelleştirme süreçleri ve sürecin bir tarafı olarak Şeker-İş Sendikası'nın özelleştirmeler karşısında takındığı tutumlar ve alternatif yol haritaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Şeker Sanayiinde Özelleştirme Süreci

Türkiye ekonomisi içerisinde kamu ağırlıklı bir konuma sahip olan şeker sanayiinin özelleştirme sürecine girmesiyle birlikte Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan 25 şeker fabrikasının özelleştirme kapsamına girmesi, özelleştirme süreciyle birlikte başta şeker fabrikalarının mülkiyet yapısı olmak üzere, alternatif özelleştirme politikaları, özelleştirme sonrasında şeker piyasalarının durumu, şeker sanayiinde yaşanan özelleştirme sürecinin sosyal taraflara yansımaları ve şeker fabrikalarında oluşan taşeron iş ilişkilerine dayanan yeni emek süreçleri gibi pek çok etkinin bir arada yaşanmasına yol açmaktadır.

3.3.1.1. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilme Süreci

The Morgan Bank'ın 1986 tarihli Özelleştirme Ana Planı içerisinde “*Devlet Desteği ile Satılabilecek Olan KİT'ler*” başlığı altında yer alan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirme kapsamına girmesi ilk defa 22.06.2000 tarihinde IMF'ye verilen niyet mektubu içerisinde gözlemlenmiştir (Türkşeker, 2018: 51). Niyet mektubuyla birlikte; 2000 yılının Aralık ayına kadar Türkşeker bünyesinde yer alan en az altı şeker fabrikasının Özelleştirme İdaresi portföyüne devrinin gerçekleştirilmesi, Ocak 2002 itibariyle Türkşeker bünyesindeki yer alan bu altı şeker fabrikasının özelleştirilmesi ve Ocak 2003'e kadar ise Türkşeker içerisinde yer alan diğer tüm şeker fabrikalarının özelleştirilmesi taahhüt edilmiştir (Kılıç, Oğuş, Özen vd., 2006: 125).

Türkşeker, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 20.12.2000 tarihli ve 2000/92 sayılı kararıyla özelleştirme kapsamına alınmış ve bu kararda özelleştirmeye hazırlık işlemlerinin Sanayi Başkanlığı ve TŞFAŞ tarafından Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile birlikte koordineli olarak yürütülerek hazırlıkların altı ay içerisinde tamamlanması öngörülmüştür. Benzer şekilde; 16.07.2001 tarihli ve 2001/41 sayılı ÖYK kararı ve

22.11.2001 tarihli ve 2001/70 sayılı ÖYK kararında da TŞFAŞ'ın özelleştirmeye hazırlık süresi altışar ay daha uzatılmıştır (Türkşeker, 2018).

2000'li yılların başında giderek hızlanan özelleştirme çalışmaları sonucunda Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan bazı fabrikalar özelleştirme kapsamına alınırken bu amaçlar doğrultusunda ÖYK tarafından 27.06.2003 tarihinde 2003/40 sayılı kararla oluşturulan ve 31.01.2005 tarihli 2005/17 sayılı kararla güncelleştirilen TŞFAŞ'ın “Özelleştirme Yol Haritası” olarak ifade edilen kararlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda; Türkşeker'in özelleştirmeye hazırlık süreci 31.12.2006 tarihine uzatılmıştır. Bu sürece kadar geçen zaman diliminde özelleştirilen şeker fabrikaları; *Amasya Şeker Fabrikası* (18.12.1991 tarihinde özel statüye kavuşmuş, 27.06.2003 tarihli ve 2003/40 sayılı ÖYK kararıyla hisselerinin satış yöntemiyle özelleştirilmesi ve özelleştirme işleminin 31.12.2003 tarihine kadar tamamlanması kararlaştırılmış, 03.08.2004 tarihli ve 2004/63 sayılı ÖYK kararıyla % 15'lik hissesi Sınırlı Sorumlu Amasya Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne satılmıştır), *Konya Şeker Fabrikası* (18.08.1992 tarihinde özel statüye kavuşmuş, tüm hisselerinin devir işlemi ise 02.02.1995 tarihinde tamamlanmıştır), *Kayseri Şeker Fabrikası* (28.12.1992 tarihinde özel statüye alınmış, 27.06.2003 tarihli ve 2003/40 sayılı ÖYK kararıyla % 10'luk hissesinin özelleştirilmesine karar verilmiş ve geri kalan hisselerinin satış işlemine ilişkin süre 31.12.2005 tarihine kadar uzatılmıştır), *Kütahya Şeker Fabrikası* (27.06.2003 tarihli ve 2003/40 sayılı ÖYK kararıyla hisselerinin satış yöntemiyle özelleştirilmesi ve özelleştirme işleminin 31.12.2003 tarihine kadar tamamlanması kararlaştırılmış, 30.09.2004 tarihli ve 2004/93 sayılı ÖYK kararıyla % 56 oranındaki hissesi Torunlar Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye satılmıştır) ve *Adapazarı Şeker Fabrikası* (15.04.2002 tarihli ve 2002/26 sayılı ÖYK kararıyla tasfiye işlemleri gerçekleştirilmiş, 31.01.2005 tarihli 2005/17 sayılı ÖYK kararıyla TŞFAŞ'ın bu fabrikadaki payları özelleştirme programına alınmış, 11.10.2005 tarihli ve 2005/119 sayılı ÖYK kararıyla TŞFAŞ'a ait % 95,37 oranındaki hisse Sınırlı Sorumlu Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne satılmış ve sonraki süreçte 24.11.2013 itibariyle Temel Doğal Gıdalar ve Tarım Ürünleri Üretim Pazarlama A.Ş.'ye devir işlemleri gerçekleştirilmiştir) olmak üzere beş tanedir (Kılıç, Oğuş, Özen vd., 2006: 126; Türkşeker, 2018).

01.12.2005 tarihli ve 2005/130 sayılı ÖYK kararıyla birlikte Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan *Bor, Ilgın ve Ereğli* Şeker Fabrikaları'nın özelleştirme programına alınarak, özelleştirme işlemlerinin 18 ay içerisinde tamamlanması hedeflenmiş ve bu üç fabrika Sümer Holding A.Ş.'ye devredilmiştir. 26.01.2006 tarihinde Şeker-İş Sendikası tarafından Danıştay 13. Dairesi'ne açılan dava sonucunda yürütme durdurularak, 18.09.2007 tarihli ve 2007/54 sayılı ÖYK kararıyla *Bor, Ilgın ve Ereğli* Şeker Fabrikaları eski statüsüne iade edilerek yeniden Türkşeker bünyesine dahil edilmiştir. Diğer taraftan; 21.12.2006 tarihli ve 2006/95 sayılı ÖYK kararıyla Türkşeker'in özelleştirme çalışmaları 31.12.2008 tarihine kadar uzatılmıştır (Türkşeker, 2018i).

08.10.2007 tarihli ve 2007/57 sayılı ÖYK kararıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan kamu hisselerinin tümü özelleştirme programına alınarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilmiştir. Şeker-İş Sendikası, 07.12.2007 tarihinde Danıştay 13. Dairesi'ne dava açarak Türkşeker'in özelleştirme programı kapsamına alındığı 2007/57 sayılı ÖYK kararının durdurulmasını talep etmiş ancak yapılan itiraz talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine; Şeker-İş Sendikası tekrardan Danıştay İdari Dava Daireleri'ne başvurarak itirazını tekrarlamış ve Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 12.06.2008 tarihinde aldığı kararla 2007/57 sayılı ÖYK kararı hakkında yürütmeyi durdurma kararı vermiştir (Türkşeker, 2018: 51).

İlk olarak 14.07.2008 tarihli ve 2008/42 sayılı ÖYK kararıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye ait varlıkların özelleştirilmesine yönelik alınan karar daha sonrasında 12.08.2008 tarihli ve 2008/50 sayılı ÖYK kararıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesindeki kamu hisselerinin özelleştirme programına tekrardan alınmasıyla birlikte güncellenmiştir. Türkşeker, yeniden özelleştirme programına alınarak coğrafi bazlı portföy grupları halinde şeker fabrikalarının özelleştirilmesine ve bu satışların varlık satışı şeklinde gerçekleştirilmesine, bu fabrikaları satın alan alıcıların Şeker Kurulu tarafından belirlenen toplam şeker kotasını baz alarak en az beş yıl üretimde bulunması zorunluluğu getirilmesine karar verilmiştir. Türkşeker bünyesinde yer alan *Tohum İşleme Fabrikası, Elektromekanik Aygıtlar Fabrikası ve Afyon, Erzincan, Turhal, Ankara ve Eskişehir Makine Fabrikaları*'nın da varlık satışı yöntemiyle özelleştirilmesi ve tüm bu özelleştirmelerin iki yıllık bir süre içerisinde tamamlanması hedeflenmiştir (Türkşeker, 2018i).

Oyak Yatırım Menkul Değerler A.Ş., Rabo International Advisory Services B.V. ve ED&F MAN²⁷ İstanbul Pazarlama Ltd.Şti'den meydana gelen üçlü konsorsiyumun 2005 tarihinde şeker fabrikalarına yönelik hazırladığı özelleştirme strateji raporunda yer alan öneriler dikkate alınarak Maliye Bakanlığı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Rekabet Kurumu'nun olur vermesi sonucunda *coğrafi bazlı portföy grupları* oluşturulmuştur. Bu portföy grupları şu şekildedir (Türkşeker, 2018: 51-52; Türkşeker, 20181; Şeker-İş, 2018a):

Portföy A: Kars, Erciş, Ağrı, Muş ve Erzurum Şeker Fabrikaları,

Portföy B: Elazığ, Malatya, Erzincan ve Elbistan Şeker Fabrikaları,

Portföy C: Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba Şeker Fabrikaları,

Portföy D: Bor, Ereğli ve Iğın Şeker Fabrikaları,

Portföy E: Uşak, Alpullu, Burdur, Afyon ve Susurluk²⁸ Şeker Fabrikaları,

Portföy F: Eskişehir ve Ankara Şeker Fabrikaları.

Bu portföy dizilimiyle birlikte; şeker fabrikaları içerisinde yüksek verimlilik ve kapasite oranlarına aynı zamanda düşük üretim maliyetlerine sahip olan beş-altı fabrikanın dışında kalan 20 şeker fabrikasının geleceğine yönelik belirsizliklerin yaşandığı görülmüş hatta bu fabrikaların büyük oranda zaman içerisinde kapatılma riskiyle karşılaşacağı düşünülmüştür. Fabrikaların coğrafi esaslar baz alınarak portföyler halinde gruplandırılmaları; coğrafi konumu açısından verimli olmayan, kampanya süresi az bir süreyle kısıtlı olan ve üretim maliyeti yüksek olan şeker fabrikalarının kapanmasına yol açacaktır. İktisadi olmayan ve rasyonellikten oldukça uzak kalan bu portföy gruplarına fiyat verilmesinin ve talip olunmasının ana sebebi; fabrikaların kapatılarak arazilerinin rant alanı haline getirilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum; fiyat teklifinde bulunan firmaların şeker sektöründen oldukça uzak ve inşaat esaslı firmalar olmasıyla göz önüne serilebileceği gibi, ilgili portföylere yönelik olarak

²⁷ Dünyanın sayılı uluslararası şeker kartellerinden biri olan ED&F MAN (Edward Desborough and Frederick Man), 220 yılı aşkın bir zamandan bu yana şeker ticaretiyle uğraşmakta ve dünya şeker piyasası içerisinde karşısına çıkma potansiyeli olan tüm rakiplerini piyasadan silmeye çalışmaktadır. Konsorsiyuma danışmanlık yapması için böylesi bir firmanın seçilmesi, Türkiye'de şeker sektörünün geleceğinin kimlere bırakıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Şeker-İş, 2011: 136).

²⁸ 20.11.2008 tarihli ve 2008/65 sayılı ÖYK kararı doğrultusunda önceki kararlarda herhangi bir portföy içerisinde gösterilmeyen Susurluk Şeker Fabrikası, E Portföyü kapsamına dahil edilmiştir (Türkşeker, 20181).

Özelleştirme İdaresi'ne açılan davalarda yapılan savunmalarda da açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir (Şeker-İş, 2014: 69).

İlk olarak; Portföy A grubu içerisinde yer alan Kars, Erciş, Ağrı, Muş ve Erzurum Şeker Fabrikaları için 24.09.2008 ile 27.11.2008 tarihleri arasında ihale açılmış ancak ihaleye herhangi bir teklif gelmemesi dolayısıyla 28.11.2008 tarihinde ihale iptal edilmiştir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 11.09.2009 tarihinde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan ve Portföy C grubunda bulunan Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba Şeker Fabrikaları bütün halinde varlık satışı yöntemiyle özelleştirilmek istenmiş ve bu amaçla ihaleye çıkmıştır. İlgili ihale; Danıştay 13. Dairesi'ne Şeker-İş Sendikası tarafından açılan dava sonucunda durdurularak iptal edilmiştir. Yine benzer şekilde; Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 05.11.2009 tarihinde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan ve Portföy B grubunda bulunan Elazığ, Malatya, Erzincan ve Elbistan Şeker Fabrikaları özelleştirilmek istenmiş ancak ilgili ihaleye yönelik olarak ihale şartlarının iptali ve yürütme sürecinin durdurulması talebiyle açılan dava sonucunda 12.01.2010 tarihinde yürütmenin durdurulması kararı alınmıştır. 29.11.2011 tarihinde; Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan ve Portföy B ve C grubunda bulunan şeker fabrikalarının bir bütün halinde tekrardan ihalesine karar verilmiş fakat ilgili portföylerde yer alan şeker fabrikalarının ihaleleri 09.10.2012 tarihli ve 2012/151 sayılı ÖYK kararıyla iptal edilmiştir (Türkşeker, 2018: 52; Şeker-İş, 2018a).

İlk olarak; 20.12.2000 tarihli ve 2000/92 sayılı ÖYK kararıyla özelleştirme kapsamına alınan ve 12.08.2008 tarihli ve 2008/50 sayılı ÖYK kararıyla da özelleştirme programına sokulan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirme işlemlerinin 21.11.2016 tarihli ve 2016/67 sayılı ÖYK kararıyla 31.12.2016 tarihinden itibaren iki yıl uzatılmasına karar verilmiştir. 20.02.2018 tarihinde Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 14 şeker fabrikasının (*Afyon, Alpullu, Bor, Burdur, Çorum, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Iğın, Kastamonu, Kırşehir, Muş, Turhal ve Yozgat Şeker Fabrikaları*) özelleştirilmesine yönelik ihale süreci başlatılmış ve ihale ilanları 21.02.2018 tarihli ve 30339 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. 03.04.2018-18.04.2018 tarihleri arasında son tekliflerin verildiği bu fabrikalardan Kastamonu Şeker Fabrikası dışında kalan 13 şeker fabrikasının pazarlık görüşmeleri tamamlanarak satım

işlemleri gerçekleştirilmiş ve satışlarına ilişkin olarak ilgili ÖYK kararları çıkarılmıştır (Türkşeker, 2018: 52-53).

Tablo 3.39. 2018 Yılında Satış İşlemi Gerçekleştirilen Şeker Fabrikaları

Şeker Fabrikaları	Satın Alan Firma	Satış Bedeli (TL)	ÖYK Kararları
Turhal	Kayseri Şeker Fab. A.Ş.	569.000.000	04.05.2018 2018/45
Yozgat	Doğuş Yiyecek ve İçecek San. ve Tic. A.Ş.	275.000.000	04.05.2018 2018/46
Çorum	Safi Katı Yakıt San. ve Tic. A.Ş.	528.000.000	04.05.2018 2018/47
Kırşehir	Tutgu Gıda Turizm İnş. İmalat İthalat İhracat San. ve Tic. Ltd. Şti.	330.000.000	04.05.2018 2018/48
Bor	Doğuş Yiyecek ve İçecek San. ve Tic. A.Ş.	336.000.000	04.05.2018 2018/49
İlgın	Alteks Tekstil Turizm İnş. San. ve Tic. A.Ş.	637.000.000	09.05.2018 2018/61
Afyon	Doğuş Yiyecek ve İçecek San. ve Tic. A.Ş.	725.000.000	11.05.2018 2018/63
Elbistan	Mutlucan Tuz Mad. İnş. Turizm Oto. Petrol Nak. San. ve Tic. A.Ş.	297.000.000	31.05.2018 2018/65
Alpullu	Binbirgıda Tar. Ürünleri San. ve Tic. A.Ş	150.000.000	31.05.2018 2018/66
Burdur	Erser Grup Tar. Ürünleri San. ve Tic. A.Ş. – Sterk Plast. Ltd. Ortak Girişim Grubu	487.000.000	31.05.2018 2018/67

Tablo 3.39.’un Devamı...

Şeker Fabrikaları	Satın Alan Firma	Satış Bedeli (TL)	ÖYK Kararları
Muş	MBD İnş. San. ve Tic. A.Ş. – Öz Er-Ka İnş. Tur. Elekt. Tic. ve San. A.Ş. Ortak Girişim Grubu	230.200.000	31.05.2018 2018/68
Erzincan	Albayrak Turizm Seyahat İnş. Tic. A.Ş.	287.000.000	04.06.2018
Erzurum			2018/69
TOPLAM		4.851.200.000	

Kaynak: (Türkşeker, 2018: 53).

Türkşeker bünyesinde yer alan 25 şeker fabrikasının 13’ünün özelleştirilmesiyle birlikte Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin pancar şekeri kotasına göre pazarın yaklaşık olarak % 52’sine hâkim olan durumu % 25’ler seviyesine gerilemiştir. Özelleştirme işlemi gerçekleşen 13 şeker fabrikasının yedi tanesi yeni sahiplerine devredilirken, altı fabrika için henüz devir işlemi gerçekleştirilememiştir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2.241.000.000 TL bedel karşılığında özelleştirme işlemini gerçekleştirdiği *Erzurum-Erzincan, Muş, Çorum, Kırşehir, Turhal ve Elbistan Şeker Fabrikaları*’nı yeni sahiplerine devretmiştir. Kırşehir Şeker Fabrikası’nı 330 milyon liralık ihale teklifiyle kazanan Tutgu Gıda, fabrikayı % 30’u peşin olmak üzere 48 ay vadeyle aldıklarını ifade etmiştir. Doğu Yiyecek ve İçecek San. ve Tic. A.Ş., ihalesini kazandığı ve 1.336.000.000 TL ödemesi gerektiği üç fabrikanın (*Yozgat, Bor, Afyon*) devir işlemlerini gerçekleştirmek için Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’ndan ek süre istemiştir. Toplam özelleştirme miktarı 2.610.000.000 TL olan ve içlerinde Doğu Gıda tarafından satın alınan *Afyon, Bor ve Yozgat Şeker Fabrikaları*’nın yanı sıra *Ilgın, Alpullu ve Burdur Şeker Fabrikaları*’nın yer aldığı altı fabrikanın henüz devir işlemleri tamamlanamamıştır²⁹ (Hürriyet, 2018a).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’ndan 336.000.000 TL’ye satışa çıkarılan ve Doğu Yiyecek ve İçecek San. ve Tic. A.Ş. tarafından satın alınan Bor Şeker

²⁹ Aralık 2018 itibarıyla devir işlemleri tamamlanamayan ve yeni kampanya dönemine Türkşeker tarafından hazırlanan üç fabrika kalmıştır. Bu fabrikalar; *Burdur, Ilgın ve Yozgat Şeker Fabrikaları*’dır (Deutsche Welle Türkçe, 2018).

Fabrikası'nın DSL İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye devredilmesi istemiyle resmi kurumlara başvurulması üzerine satın alınan şeker fabrikalarından birinin ikinci kez el değiştirmesi söz konusu olmaktadır (Dünya, 2018b). Bu el değiştirme sürecinin teklif şartnamesine uygun yapılmadığı ve bu açıdan usulsüz bir devir işlemi gerçekleştirildiğini ileri süren Şeker-İş Sendikası, hem üretim hem de yaşanan gelir kaybını gerekçe göstererek beş fabrika için dava açmaya karar vermiştir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın beş fabrikanın devir işlemlerini zamanında gerçekleştirilmemesinden dolayı kamunun gelir kaybının en az 12.000.000 TL olduğunu ifade eden Şeker-İş yetkilileri; Bor Şeker Fabrikası'nın yanında Alpullu, Yozgat, Ilgın ve Burdur Şeker Fabrikaları için de dava açmaya karar vermiştir (T24, 2018).

Tablo 3.40. 2018 Yılı İtibarıyla Şeker Fabrikalarında Kamu-Özel Sektör Dağılımı

Pancar Şekeri Üreten Şirketler	Şeker Fabrikaları	Özelleştirme Öncesi Sektör Ağırlığı (%)	Özelleştirme Sonrası Sektör Ağırlığı (%)
TŞFAŞ (TÜRKŞEKER) [12 Fabrika]	Susurluk, Uşak, Eskişehir, Ankara, Ereğli, Çarşamba, Kastamonu, Malatya, Elazığ, Kars, Ağrı, Erciş	% 76	% 36
PANKOBİRLİK [6 Fabrika]	Konya, Çumra, Kayseri, Boğazlıyan, Turhal, Amasya	% 15	% 18
ÖZEL ŞİRKETLER [15 Fabrika]	Adapazarı, Kütahya, Aksaray, Alpullu, Burdur, Afyon, Ilgın, Bor, Kırşehir, Çorum, Yozgat, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Muş	% 9	% 46

Kaynak: Yaşanan özelleştirme süreçleri takip edilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Özelleştirme süreci öncesinde 33 şeker fabrikasının 25 tanesi Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde iken özel sektör bünyesinde yer alan sekiz adet şeker fabrikasından beşi Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (Pankobirlik) kapsamında üçü ise tamamıyla özel şirketlerin kontrolü altında bulunmaktaydı. 20.02.2018 tarihli özelleştirme kararı sonrasında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yalnızca 12 şeker fabrikası (Susurluk, Uşak, Eskişehir, Ankara, Ereğli, Çarşamba, Kastamonu,

Malatya, Elazığ, Kars, Ağrı, Erçiş) kalırken, özel sektör bünyesinde toplamda 21 fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikaların altısı (Konya, Çumra, Kayseri, Boğazlıyan, Turhal, Amasya) Pankobirlik'e ait iken geri kalan 15 şeker fabrikası (Adapazarı, Kütahya, Aksaray, Alpullu, Burdur, Afyon, Ilgın, Bor, Kırşehir, Çorum, Yozgat, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Muş) ise tamamıyla özel şirketlerin kontrolünde yer almaktadır.

3.3.1.2. TÜRKŞEKER'in Özelleştirilmesi Politikalarına Yönelik Eleştiriler

20.02.2018 tarihinde Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 14 şeker fabrikasının (*Afyon, Alpullu, Bor, Burdur, Çorum, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Ilgın, Kastamonu, Kırşehir, Muş, Turhal ve Yozgat Şeker Fabrikaları*) özelleştirilmesine yönelik ihale sürecinin başlatılması ve Mayıs-Haziran 2018 dönemleri içerisinde Kastamonu Şeker Fabrikası haricinde 13 şeker fabrikasının satış işlemlerinin gerçekleştirilmesi ile birlikte Türkiye'de şeker sektörü üzerindeki kamu ağırlığı ortadan kaldırılmıştır (Türkşeker, 2018: 55). Bu süreç; başta pancar üreticileri ve şeker fabrikası işçileri olmak üzere toplumun pek çok kesimini etkilemiş ve bu kesimlerin temsilcileri tarafından sürece yönelik eleştirilere yol açmıştır.

Cargill tarafından Ocak 2018 tarihinde yayımlanan “Şeker Piyasası, Mevcut Durum ve Değerlendirme Raporu” isimli çalışmada *şeker üretimi, kotalar ve özelleştirmeler* konusunda Türkiye şeker sektörüne yönelik üç farklı senaryo çizilmiştir. Şeker üretiminin büyük çoğunluğunun kamu ağırlığında bulunmasını mevcut şeker piyasası açısından olabilecek en kötü durum olarak tanımlayan Cargill, hazırladığı raporda Türkiye şeker piyasasında kotaların ya tamamıyla kaldırılmasını, ya kamunun elindeki tüm şeker fabrikalarının satılmasını ya da şeker kotalarının otomatik bir şekilde arttırılarak nişasta bazlı şekerlerin önünün tamamen açılmasını sağlayacak üç farklı model önermiştir. Cargill'in hazırladığı rapora göre; üretim kotası rejiminin tamamen kaldırılması ve kamu sermayesine dayanan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin elindeki tüm şeker fabrikalarının özelleştirilerek devletin şeker üretiminden tümüyle çekilmesi durumunda özelleştirmelerin ekonomik büyüme performansı açısından pozitif bir etki yaratacağı ve 2023 yılına kadar 32,7 milyar liralık reel büyüme etkisi ve 0,1 ile 0,04 puan arasında reel büyüme hızı artışı sağlayacağı ifade edilmiştir. Benzer şekilde; özelleştirme sonrası artan verimlilikle birlikte 2023 yılına kadar toplamda 184 bin 513 kişilik istihdam yaratılabileceği ve böylesi bir dönüşümün ihracata katkısının 4 milyar

dolar ve kamuya vergi artışından kaynaklı sağlayacağı ilave katkının ise 1,8 milyar lira olacağı vurgulanmıştır. Kotaların kaldırılması ve özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi halinde şekerin kilogram fiyatının 3,3 liradan, 2023 yılında 2,1 liraya düşeceği raporda dile getirilmiştir. Cargill'in raporuna göre; kotaların tamamen kaldırılarak şeker fabrikalarının özelleştirilmesiyle birlikte ortalama 980 bin ton kapasiteye sahip olan Türkiye'deki nişasta bazlı şeker üretimi 700 bin ton artarak 2023 yılında 1 milyon 590 bine yükselecektir. Sağlık Kurulu raporlarında kısırlıktan kansere kadar pek çok hastalığın nedeni olarak görülen nişasta bazlı şekerler, kotadan kaynaklanan engellerden dolayı ortalama 260 bin ton civarında üretilmekte ve bu da Türkiye'deki toplam şeker üretiminin yaklaşık % 10'luk bir dilimini oluşturmaktadır. Cargill'in raporunda ifade edilen önerilerin gerçekleştirilmesi halinde nişasta bazlı şekerlerin, pancar şekerine oranı % 15'ten % 48,5'e yükselecek ve böylece nişasta bazlı şekerler, Türkiye şeker piyasasının yaklaşık yarısını ele geçirecektir (Sözcü, 2018).

Cargill'in şeker fabrikalarının özelleştirilmesini önerdiği raporuna yönelik olarak yaklaşık 1,5 milyon ortağı bulunan pancar üreticilerinin örgütlü üst birliği Pankobirlik tarafından cevap verilmiştir. Şeker piyasasının tamamıyla serbestleştirilmesi ve nişasta bazlı şeker üretiminde % 60'lık kota artışının istendiğini ifade eden Pankobirlik, hedefin Türk tarımı ve çiftçisinin iflas ettirilmesi ve Türkiye'nin Cargill tarafından yönlendirilen ucuz bir mısır deposu durumuna getirilmesi olduğu ifade etmiştir. Pancar şekerinin doğal yollardan, nişasta bazlı şekerin ise mısır nişastasından kimyasal yollar aracılığıyla elde edildiğini ve şeker pancarının havadaki karbon emisyonunu azaltan, biyoyakıt üretimiyle çevreye zarar vermeyen alternatif bir enerji kaynağı yaratabilen bir ürün olduğunun analizini yapan Pankobirlik, gerek AB gerekse de ABD'nin şeker pancarı üretiminden hiçbir zaman vazgeçmediğini vurgulamıştır. Cargill'in dünyanın en pahalı ikinci şekerinin Türkiye'de üretildiğine yönelik iddialarının gerçeği yansıtmadığını söyleyen Pankobirlik, Türkiye'de şeker fiyatlarının dünya ortalamasının altında olduğunu ve Türkiye'deki şeker fabrikalarının üçte birinin atıl kapasitede çalıştırılmasından dolayı bu fabrikaların tam etkinlik perspektifiyle üretim gerçekleştirilmesi halinde dünyanın en ucuz şeker üreticilerinden birisinin Türkiye olacağını ifade etmiştir (Hürriyet, 2018b).

Türkşeker bünyesinde yer alan 13 şeker fabrikasının özelleştirilmesiyle birlikte pancardan şeker üreten şirketlerin yaşayacakları üretim kotası kayıpları artacak ve bu

durumdan en fazla Türkşeker etkilenecektir. Kuruluş hedefleri itibariyle temelde sosyal kalkınmayı amaçlayan Türkşeker, sektör içerisindeki değişen rekabet koşullarından dolayı yıllık bilançolarını kimi zaman kar kimi zaman ise zararla kapatmaktadır. Bahsedilen tüm bu olumsuzluklar ve zarar ettiğine yönelik değerlendirmelere rağmen Türkşeker, Türkiye'nin sosyo-ekonomik kalkınmasında ortaya koyduğu katma değer ve sağladığı istihdam düzeyleri ile bir kamu kuruluşu olarak görevini fazlasıyla yerine getirme gayretinde olmuş ve 2017 tarihinde 1 milyar 277 milyon TL'lik yarattığı katma değerle birlikte, İstanbul Sanayi Odası'nın 2017 yılı 500 Büyük Firma değerlendirmesinde 3.874.621.336 TL net satış gerçekleştirerek 25. sırada yerini almıştır (Türkşeker, 2018: 56). Türkşeker; ortalama 1 milyon 500 bin tona yakın şeker üretim miktarıyla dünyanın en büyük 20 şeker şirketi arasında 14. sırada bulunmaktadır (Retail Türkiye, 2018). Bu veriler ışığında; 2017 yılı itibariyle Türkiye'de 500 büyük firma arasına giren ve dünyanın en büyük 20 şeker şirketi arasında 14. sırada yerini alan Türkşeker'in maliyetleri en düşük olan, etkin ve verimli çalışan fabrikalarının özelleştirilmesi akabinde başka soruları da akıllara getirmekte ve Türkiye'de önceki dönemlerde gerçekleştirilen yanlış özelleştirmeleri hatırlatmaktadır.

3.3.1.3. Alternatif Özelleştirme Politikası Önerileri

Dünya genelinde şeker üretiminin gerçekleştirildiği ülkelerde genel olarak fabrikaların devlet tarafından yönetildiği örneklerin sayısı oldukça azdır. Pek çok ülkede, 1990'lı yıllardan itibaren kamuya ait şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik süreçler başlatılmış ve Türkiye'de de tüm KİT'ler için uygulanan ve kamuya ait şeker fabrikalarını da kapsamına alan özelleştirme programları aynı dönemlerde etkin bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Şeker fabrikalarına yönelik özelleştirme programlarının arka planında; Türkiye'deki şeker sektörünün dünya piyasalarına entegre edilmesi ve AB'ye üyelik sürecinin bir gereksinimi olarak gümrük birliğine dahil olma süreci doğrultusunda şeker sektöründe verimliliğin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi hedefiyle birlikte Türkiye'de şeker piyasasının kendi içerisinde ve dünya şeker fiyatlarıyla rekabet edebilmesinin sağlanması yatmaktadır. Bu hedefler doğrultusunda; bir taraftan, şeker sektöründe sermayenin tabana yayılması ve fabrikaların teknolojik yönden gelişimi amaçlanırken diğer yandan ise; kamu şeker fabrikalarının hazinede yol

açtığı ortalama her yıl 500 milyon dolarlık yükün ortadan kaldırılması düşünülmektedir (Günel, 2006: 19-20).

AB ülkeleri, şeker sanayilerini önemli oranda özelleştirmesine rağmen sektörün tamamını özelleştirmeyerek olağandışı durumlara karşı hazırlıklı olabilmek ve pancar tarımının sürekliliğini sağlayabilmek adına üretiminin bir kısmının işletim hakkını üretici kesimlere devretmiş ve şeker sektöründen tamamıyla çekilmemiştir. AB geneli içerisinde 20 yıl öncesine kadar 1 milyon tonun üzerinde kotaya sahip olan tek şeker grubu İngiltere'nin *British Sugar* şirketiyken, ilerleyen süreçlerde şirketler arasında gözlemlenen birleşmeler sonucunda Almanya'nın *Südzucker* ve *Nordzucker*, Fransa'nın *Tereos* ve Danimarka'nın *Danisco Sugar* gibi şirketleri şeker üretim kotalarını 3 milyon ton civarına kadar yükseltmişlerdir. Bunun sonucunda; AB toplam şeker üretiminin %83'lük kısmı 15 şirketin elinde toplanmış ve bu şirketler kendi içerisinde piyasayı oligopol hale getirmişlerdir. Şubat 2006 tarihinde ise; Alman *Nordzucker AG*, Fransız *Cristal Union* ve İngiltere'den *Ed&F.MAN* şirketleri bir araya gelerek *EUROSUGAR* adlı yeni bir şirket oluşturmuşlardır. Bu şirketler; Türkiye'de özelleştirme sürecindeki şeker fabrikalarına yoğun ilgi göstermektedir. Özelleştirmelerin bu şirketlere gerçekleştirilmesi halinde AB şeker reformunda da ifade edildiği üzere; Türkiye olası bir AB üyeliğinin ardından ülkeler arasında şeker transferinin kolaylaşmasından dolayı Türkiye'de üretimi gerçekleştirilmesi gereken şeker pancarı üretiminin başka ülkelere kaydırılabilmesi mümkün olabilecek ve bu durum Türkiye'yi şeker pancarı üreten ve dolayısıyla da şeker üreten bir ülke olmaktan çıkarabilecektir (Günel, 2006: 23).

Bu noktada; AB ülkeleri içerisinde benzer süreçlerin yaşandığı Polonya, şeker sektöründe alternatif bir özelleştirme deneyimiyle dikkatleri çekmektedir. Doğu Avrupa'da pancar tarımının uzun sürelerden beri gerçekleştirildiği bir coğrafyaya sahip olan Polonya, büyük çoğunluğu 1870 ile 1930 yılları arasında kurulan fabrikalarıyla Avrupa ortalama pancar işleme kapasitesinin % 50 - % 60'ına tekabül eden bir şeker üretimine sahiptir (Pankobirlik, 2006: 25). Fransa ve Almanya'nın ardından AB'deki en büyük üçüncü şeker üreticisi olan ve şeker sektöründe gözlemlenen özelleştirme deneyimlerini ilk kez 1989 tarihinde yaşayan Polonya, elindeki 18 şeker fabrikasının 11'ini üç farklı Alman şirketine satmıştır. 2001 yılında gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler ile birlikte elinde kalan yedi adet kamu mülkiyetindeki şeker fabrikasını *Polski Cukier (Krajowa Spolka Cukrowa S.A.)* bünyesinde toplayan Polonya hükümeti

10 yıllık bir süre bandında elindeki fabrikalara yönelik gereken yatırımları gerçekleştirerek fabrikaları işçi ve üreticilere devretmiştir. Diğer taraftan; pancar üreticileri ve işçiler ise satın aldıkları hisse bedellerini yedi yıl içerisinde Polonya Devleti'ne ödeyecekler ve böylece Polonyalı şeker pancar üreticisi ve şeker işçisi, fabrikalardan edindikleri kar payıyla birlikte fabrikaların sahibi haline gelecektir (Medyabar, 2011). Ağustos 2002 tarihinde kurulan ve şu anda Polonya'nın en büyük, Avrupa'nın ise sekiz büyük şeker pancarı üreticisinden biri olan Polski Cukier (Polonya Şeker), Polonya şeker piyasasının % 40'ına sahip olan payıyla birlikte Polonya'daki en büyük 100 şirketten biridir. Eylül 2003 tarihinde bir konsorsiyumla Polonya'daki yedi şeker üretim şirketini bir araya getiren Polski Cukier, beş ilde, 16 bin pancar çiftçisinin 77 bin hektarda 5 milyon tondan fazla şeker pancarını yetiştirdiği bir organizasyon haline gelmiştir (Polski Cukier, 2018). Polonya'da şeker sanayiindeki geri kalan % 60'lık pazar payı ise; daha öncesinde gerçekleşen yanlış özelleştirme uygulamaları sonucunda bazı şirketlerin elinde toplanmıştır. Bu oranlar; yabancı konsorsiyumlar % 9, Nordzucker % 11, BSO % 15, Pfeifer & Langen ve Südzucker % 25 şeklindedir (Pankobirlik, 2006: 26).

Polonya'da üretici, sanayici ve fabrika çalışanlarının özelleştirme uygulamalarından zarar görmemeleri adına dönemin Polonya hükümeti tarafından özelleştirme şartnamelerine eklenen üretim garantisi şartıyla ihalelere katılım gösteren firmalara hem üretim kaybının hem de pancar çiftçisinin zarar görmesinin engellenmesi aynı zamanda sanayicilerin şeker pancarı hammaddesi bulma sıkıntısını tamamiyle aşmalarını sağlayacak bir özelleştirme politikası uygulanmıştır (Günel, 2006: 23). Bu açıdan Polonya'da sektörün % 40'lık bir kısmının özelleştirilmemesinin en belirgin gerekçesi; AB şeker sektörü içerisinde yer alan bazı firmaların Polonya şeker sanayisi üzerinde tekel oluşturmalarının engellenmesi, bu şirketler arasındaki olası fabrika satışlarından doğabilecek şeker kotası transferlerinden dolayı üretimin sürekliliğine sekte vurabilecek durumların bertaraf edilmesi ve Polonya şeker piyasasında fiyat istikrarının oluşturulmasında denge görevi sağlanması olarak görülmektedir (Pankobirlik, 2006: 29).

Türkiye'de şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecine bir bütünsellik içerisinde bakıldığında; kamuya ait şeker fabrikalarından Batı ve Orta Anadolu'da yer alan 12-13 tanesine yerli ve yabancı girişimcilerin talip olduğu, sosyal amaçlarla

kurulan diğerk fabrikaların ise özelleştirme süreçlerinde çok cazip görülmediğinden dolayı kapanma riski ile karşı karşıya kaldığı, pancar ekim alanları ve bu fabrikaların bünyesinde çalışanların ise sosyo-ekonomik problemler yaşadığı görülmektedir. Bu şartlar altında endüstri içerisinde verimli ve karlı olarak çalışması pek beklenmeyen ve bölgesel kalkınma amacı ile kurulan bazı şeker fabrikalarının özelleştirme süreci içerisinde stratejik konumunun dikkate alınması gerekmektedir. Bu fabrikaların, şeker üretimine devam edebilmesinin en ideal yolu; *pancar kooperatiflerinin işletme devri yoluyla* fabrikaların yönetim hakkına talip olmasından geçmektedir (Günel, 2006: 22). Bu stratejinin yanı sıra; şeker sanayii içerisinde çalışanlara belirli bir oranda hisse verilen (% 10-30 arasında) ve bunun yanı sıra bütün kamu şeker fabrikalarının belirli oranda hissesinin (% 30-40 gibi) üreticilerin ortak olduğu pancar kooperatiflerine aktarıldığı, kalan hisselerin ise ilgili yöre veya bölgedeki girişimciler ile şekerli mamul üreten firmalara devredildiği alternatif bir özelleştirme modeli de uygulanabilir. Bu model; fabrikaların bedellerinin ödenmesi açısından hem üreticilere hem de çalışanlara kolaylık sağlayabilecek, peşinatsız ya da çok düşük peşinatlarla üç-beş yıllık vadeler içerisinde fabrikaların özel kişi ve kuruluşlara devredilebileceği bir yöntemi ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra; şeker fabrikalarının tamamen pancar üreticilerinin üyesi olduğu kooperatiflerin üst birliği konumundaki Pankobirlik'e devredilmesi de alternatif olabilecek özelleştirme yöntemlerinden birisi olarak dikkatleri çekmektedir. Böylece pancar üreticilerine yönelik hizmetlerde devamlılık sağlanabilecek ve pancar üretiminin kalitesi de arttırılabilecektir. Tarıma dayalı sanayilerde genellikle alternatif özelleştirme yöntemlerinin en temel kriterlerinden biri olarak görülen üreticiye dayanan bir mülkiyet yapısı ve sermayeyi tabana yayma politikası, Pankobirlik tarafından Amasya, Kayseri ve Konya fabrikalarında denenmiş ve bu fabrikalar diğerk kamudaki şeker fabrikalarına oranla hem üretim hem de verimlilik açısından daha başarılı sonuçlar elde etmiştir. Bununla birlikte; kamu şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sonucunda fabrikaların tamamıyla Pankobirlik'e devredilmesi, mevcut durumda; şeker üretiminin kamu tekelindeki konumunun özel tekele dönüşeceğine dair bazı tartışmaları da gündeme getirmektedir. Bu açıdan bazı kesimler; Pankobirlik'e, kamu şeker fabrikalarının belirli orandaki hisselerinin verilmesinden yana fikir beyan etmektedir (Gülsün, 2007: 69-70).

3.3.1.4. Şeker Sanayiinde Özelleştirmenin Sosyal Yansımaları

Toplumsal dokuya yerleşmiş bir üretim deseni olarak şeker pancarı üretiminin iktisadi açıdan zarara yol açtığına bile sübvansede edilerek, destekleme alımları yoluyla korunmasının kamu refahı açısından uzun vadede daha iyi sonuçlar yaratabileceği dikkate alındığında AB ülkelerindeki örneklere benzer şekilde şeker sektörünün Türkiye’de de yeniden yapılandırılmasının hayati bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Şeker fabrikalarında yakın zamanda gerçekleştirilen özelleştirmelere yönelik olarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, ilgili fabrikalarda çalışan şeker işçileri ve fabrikalara hammadde temin eden pancar çiftçilerinin korunmasını ve fabrikalarda üretimin devamlılığının temel ilke olarak belirlendiğini ifade etmiş ve bu başlıklar, ihale belgelerinin içerisinde de yer almıştır. Özelleştirilen fabrikalarda çalışan *memurlar* için; diledikleri takdirde Türkşeker’e ait diğer fabrikalarda çalışma hakkı, talep ederlerse tüm özlük hakları saklı kalmak kaydıyla diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakil edilmeleri ya da kendi talepleri halinde özelleştirilen fabrikaları alan yeni sahipleriyle çalışabilme imkanı tanınmıştır. Özelleştirilen fabrikalarda çalışan *daimi ve geçici işçilere* yönelik olarak; talep etmeleri halinde emeklilik haklarını henüz elde etmemiş olan işçiler Türkşeker’e ait diğer fabrikalarda çalışmaya devam edebilecek, talep eden işçiler, konuyla ilintili çalışma mevzuatı çerçevesinde diğer kamu kurum ve kuruluşları içerisinde yılda 12 ay çalışma hakkına sahip olacak şekilde istihdam edilebilecek ya da özelleştirilen fabrikalarda çalışmaya devam etmek isteyen işçiler, Türkşeker tarafından tüm yasal hakları kendilerine ödendikten itibaren fabrikanın yeni sahipleriyle çalışmaya devam edebilecek sonrasında emeklilik hakkını kazanmadan önce kamuya geçmek istemeleri durumunda diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilebileceklerdir. Mevcut koşullar içerisinde; Türkşeker’e pancar temininde bulunan *pancar çiftçileri* ise; üretim kotalarını içeren sözleşmeleri kapsamında pancar üretmeye devam edeceklerdir (Retail Türkiye, 2018).

Özelleştirme Dairesi Başkanlığı’nın şeker fabrikalarına ve şeker fabrikalarında çalışan kesimlere yönelik değerlendirmeleri Şeker-İş Genel Başkanı İsa Gök tarafından eleştirilmiştir. 2018-2019 pancar alım kampanyalarının hemen öncesinde satılan şeker fabrikalarının bir kısmında devir işlemlerinin gerçekleşmemiş olması sebebiyle pancar şekeri üretiminin devam edip etmeyeceğine yönelik tartışmaların giderek büyüdüğünü ifade eden Gök, Türkşeker ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın şeker pancarını bir

hammadde olarak garanti altına almayan, çiftçiyi bu sürecin dışında bırakan, şeker sanayiinin yapısını bilen ve teknik tecrübeye sahip şeker işçilerinin diyalog dışı bırakıldığı bir yaklaşımla devir işlemi gerçekleşmeyen fabrikalarda kampanya dönemi sürecinde şeker üretiminin sürdürülebilirliğinde sorunlar yaşanacağı ve sektörün kendisinde geri dönüşü mümkün olmayan yaralar açılacağını dile getirmiştir. Şeker maliyetinin artışından, 4-b kapsamına geçişler ve emekliliği gelenlerin emekli edilmesiyle birlikte şeker sektöründe deneyime sahip olan çalışan portföyünün yok olacağına kadar pek çok olumsuzluğun yaşanacağını ifade eden Gök, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın, şeker sektörünü bitiren kurum olarak tescilleneceğini söylemiştir (Milli Gazete, 2018a). Benzer şekilde; pancardan şeker üretimi gerçekleştiren ve Türkiye'nin bu alandaki en önemli kuruluşlarından biri olan Kayseri Şeker'in çiftçi kooperatifi Kayseri Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı Hüseyin Akay da şeker sektöründeki denetim yetersizliğinin ve nişasta bazlı şekerlerin piyasadaki görünürlüğünün giderek artmasının pancardan şeker üretimini azaltacağını ve Türkiye genelinde pancar üretimiyle geçimini idame eden ya da pancar üretiminin herhangi bir aşamasında yer alan ortalama 200 bin çiftçinin bu durumdan negatif yönde etkileneceğini dile getirmiştir (Dünya, 2017).

Türkiye şeker sanayiinde yeterli düzeyde ve tutarlı bir altyapı oluşturulmadan gerçekleştirilecek olan özelleştirmeler; şeker pancarı ekim alanlarının azalması, kırsal kesimde işsizliğin giderek yükselmesi, kentlere yönelik iç göçlerin hızlanması, şeker üretimindeki azalmaya bağlı olarak şeker ithalatının artması ve ülke içerisinde şeker fiyatlarının yükselmesiyle sonuçlanacaktır. Bu sorunların bertaraf edilebilmesi adına; kamu şeker fabrikalarının, pancar üreticileri ve fabrika çalışanlarının bir arada yer alacağı oluşumlara devredilmesi daha ideal bir çözüm olacaktır. Böylesi bir alternatif özelleştirme politikasını dikkate almadan aceleyle gerçekleştirilecek bir özelleştirme, şeker sektöründeki arz ve talep dengesinin bozulmasına, şeker sektörünün istikrarlı büyümesinin ve üretimde devamlılığının sağlanamamasına, pancar üreticilerinin ve fabrika işçilerinin mağdur edilmesine ve tüketiciler açısından şeker fiyatlarında istikrarın yakalanamamasına yol açacaktır. Özellikle; Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan ve sosyal amaçlarla çalıştırılan şeker fabrikalarının hatalı bir şekilde özelleştirilmesi, bölgedeki sosyo-ekonomik yapıya ciddi zararlar verecektir (Günel, 2006: 22).

Özelleştirilen 13 şeker fabrikasıyla birlikte 126 bin hektar pancar ekim alanında ekim işlemi gerçekleştiren yaklaşık 50 bin çiftçinin bu süreçten negatif olarak etkileneceği görülmektedir. İlgili pancar ekim alanları üzerinde işlenen 7 milyon ton şeker pancarı üretimi ve bu pancarlardan üretilen 350 bin ton melas ile 2 milyon ton yaş küspenin üretim açısından kaybı, hayvancılık yapanların yem piyasasının zorlayıcı koşullarına mahkum bırakılmasına yol açacaktır. Yaklaşık 7 milyon ton şeker pancarının taşındığı 13 şeker fabrikasının kapatılmasıyla birlikte 950 bin ton şeker üretiminden vazgeçilecek ve bu fabrikalarda emek veren ortalama 11 bin civarındaki çalışan³⁰ ise işinden olacaktır.³¹ Özelleştirmeler öncesi 25 fabrikada ortalama 1,5 milyon ton şeker üretiminde bulunan ve ürettiği şekerin ortalama maliyetinin kilogram başına 2,93 TL olduğu Türkşeker, özelleştirmeler sonucunda satışı gerçekleşmeyen Kastamonu Şeker Fabrikası haricinde kalan 11 şeker fabrikasında ortalama 520 bin ton civarında ve kilogram başına ortalama 3,13 TL'ye şeker üretmek durumunda kalacaktır. Böylece; Türkşeker'in şeker üretimindeki maliyet artışı ton başına 200 TL olacaktır. Bu sürecin temel belirleyici etkeni ise; Türkşeker bünyesinde yer alan kamu şeker fabrikalarından maliyetleri düşük, etkin ve verimli çalışan fabrikaların satılması ile birlikte kalan diğer kamu şeker fabrikalarının üretimi sürdürülebilmesi hemen hemen imkansız hale gelecektir. Ortalama şeker üretim maliyetinin yükselmesiyle birlikte kamunun elinde kalan şeker fabrikaları, kar amacıyla hareket eden özel şeker firmalarıyla rekabet edemeyecek ve zaman içerisinde kapatılacak fabrikalarla birlikte Türkiye'de pancar şekeri üretimi giderek yok olmaya yüz tutacak ve Türkiye, şeker üretiminde diğer ülkelere ve yurtiçinde yer alan nişasta bazlı şeker üreticilerine muhtaç hale gelecektir.³² Türkşeker'e ait 13 şeker fabrikasının yaklaşık 4,8 milyar TL'ye 10 tane firmaya

³⁰ Çalışan sayıları, 2018 Ocak verilerine ait iken; diğer veriler ise önceki kampanya döneminin verilerinden oluşmaktadır.

³¹ Türk-İş ve Ziraat Mühendisleri Odası temsilcilerinden alındığı ifade edilen verilere göre; satılan 13 şeker fabrikasından bu süreçte yaklaşık 2 bin işçi çıkarılırken, bazı işçiler de emekliye sevk edilmiştir. 2017-2018 kampanya döneminde özelleştirme kapsamı dahilindeki 13 şeker fabrikasında memur, daimi işçi ve geçici işçilerden oluşan toplamda 3 bin 822 kişi çalışırken, yaklaşık 5 bin kişi dolaylarında taşeron işçi bulunmaktaydı. Özelleştirme süreçlerinin başlangıcından bu yana, fabrikalarda çeşitli eylemler gerçekleştirilmiş ve son olarak; Yozgat Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan 110 taşeron işçisinin, kadro talebiyle gerçekleştirdiği eylem esnasında işçiler, devir işlemleri gerçekleştirilen fabrikalarda 530 taşeron işçisinin işten çıkarıldığını dile getirmişlerdir (Deutsche Welle Türkçe, 2018).

³² Şeker fabrikalarının büyük bir hızla satım işlemlerinin gerçekleştirildiği böylesi bir dönemde, Bakanlar Kurulu kararıyla Bosna Hersek'ten sıfır gümrüklü 20 bin tonluk nişasta bazlı şeker ithalatı için kontenjan açılması oldukça manidar bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Milli Gazete, 2018b).

satılmasıyla birlikte ortaya çıkan kamu zararı, toplam satış bedelinin yarısı (ortalama 2,4 milyar TL) kadardır³³ (Şeker-İş, 2018: 2-4).

3.3.1.5. Şeker Sanayiinde Özelleştirme Süreci Sonrası Alt İşveren İlişkilerinin Oluşumu

Şeker sanayii, coğrafi koşullar, mevsim süreçleri, üretim kotası ve sözleşmeli tarım gibi kıstaslar doğrultusunda, üretim sürecinin gerektirdiği hız, güvenlik ve kendine yeterli yapısı, gıda sektörü içerisinde ağır sanayi koşullarına dayalı tam zamanlı çalıştırılma gereksinimiyle şeker üretiminin gerçekleştirildiği bir endüstri sahasıdır. Bu özellikleri baz alındığında; şeker üretimi içerisindeki tüm işlerin şeker sektörüne ait özel işler olarak değerlendirildiği ve bu işlerin, asli ve yardımcı işler olarak ayrılmasında sektör özelliklerinin temel belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Öztaş vd., 2015: 399).

Şeker sektöründe; işyerinde bir üretim zinciri ya da diğer bir ifadeyle üretim aşamaları söz konusu olduğunda tüm bu aşamalardan ürünün satışa sunulur hale getirildiği duruma kadar geçen tüm süreçler bir bütün olarak asıl işi oluşturmaktadır. Şeker sektöründe üretim aşamalarının tamamı asıl iş niteliğindedir ve bu durum; üretim sürecinin durmaksızın süregelen ve bütünlük arz eden bir iş olmasından kaynaklanmaktadır. Şeker üretimi açısından ilk aşamada; pancarın şeker analizinin gerçekleştirilmesi ve şeker seviyesinin tespit edilmesi, ikinci aşamada; pancarın yıkanma işlemi ve işlenmeye hazır hale getirilmesi, üçüncü aşamada; pancarın işlenerek toz haline gelmesi ve dördüncü aşamada ise; işlenen şekerin paketlenmesi ve satım işleminin yapılması aşamalarının tümü şeker sanayiindeki üretim zincirinin birer parçası olarak asıl iş hüviyetindedir. Üretim sürecine işletme yönetimi açısından bakıldığında, ilgili üretim aşamalarının bölümlendirilerek asıl işin belirli bir bölümünün ayrıca bir alt işverene verilmesi şeker sektörü açısından doğru bir uygulama olmayacaktır (Ekonomi, 2008: 38).

İşletme yönetimi açısından üretim sürecinin adımlarına bakıldığında, ilk etapta; pancardaki fire miktarının ya da pancardaki şeker miktarının doğru tespit edilmesi

³³ Şeker-İş Sendikası Genel Başkanı İsa Gök; Türkşeker ile özel sektör şeker fabrikalarının ambarlarında 1 milyon tonun üzerinde şeker stoğu bulunmasına rağmen, Bakanlar Kurulu kararıyla Bosna Hersek'ten 20 bin ton sıfır gümrükle NBS ithalatı için kontenjan açılması, şeker fabrikalarının 2011 tarihindeki satış değerlerinin çok altında rakamlara satılması, şeker fabrikalarının açık arttırmaya çıkarılır gibi yüzde 30'u peşin, gerisi beş yıllık taksitlerle üstelik TL cinsinden ödemelerle satım işleminin gerçekleştirilmesi vb. konularla ilintili olarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve siyasi idareciler tarafından kamu yararı gözetilmediğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur (Gök, 2018a: 58).

gerekmektedir. Doğru bir şekilde tespit edilemeyen pancardaki şeker miktarı, hem fabrikaya hem de pancar çiftçisine zarar olarak dönecektir. Pancardaki şeker miktarının yanlış tespit edilmesi halinde, şeker fabrikası çiftçiye gereğinden daha fazla ya da daha az ödeme yapacak, fazla ödeme yapması halinde fabrika zarara uğrarken, az ödeme gerçekleştirmesi durumunda ise pancar çiftçisinin emeğinin karşılığını alamadığı bir süreç yaşanabilecektir. Bu ticari ilişki ağı tamamıyla karşılıklı güven esasına dayanmaktadır. Fazla şeker üretiminde bulunan bir şeker fabrikası, C kotası kapsamına gireceğinden maliyetlerinin altında satışlar gerçekleştirmek zorunda bırakılacak, diğer taraftan yeterli seviyede şeker üretimi gerçekleştirmeyen bir şeker fabrikası ise bir sonraki seneye dair üretim kotasında ve dolayısıyla da gelecek kazançlarında kayıplar yaşayacaktır. Bu açıdan; şeker üretimi içerisinde yer alan tartı ve numune işlemlerinin yüzbinlerce ton şeker pancarının işlendiği bir şeker fabrikasında ve üretim kotasının uygulandığı şeker sektöründe oldukça önemli bir iş olarak görüldüğünü ve şeker sektöründeki pancar çiftçisi-fabrika ve fabrika-şeker kurulu ya da şeker dairesi arasındaki ilişkilerin devamlılığını belirlemede etkin olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Şeker pancarı hasadı dönemine denk gelen ve ortalama üç - dört aylık şeker üretimi sezonunda binlerce ton şekerin devamlı gelen üretimini aksatmayacak şekilde seri, gıda ve saklama güvenliği standartlarına sahip bir üretimin, hijyenik koşullarda ve üretim kapasitesinin büyüklüğüyle orantılı ve düşük fire verecek şekilde paketlenmesi ve saklanması büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan; şeker sektöründeki paketleme ve stoklama işlemleri, üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Binlerce ton şekerin paketlenerek ağır çuvallar halinde üst üste dizilmesi, korunması ve saklanması, sonraki süreçte bu şekerlerin yıl boyunca gerçekleştirilen satışlar sonucunda araçlara taşınması ve piyasaya nakil işlemlerinin gerçekleştirilmesi gerek iş güvenliği gerekse ürün güvenliği ve üretim sürecinde fire verme ihtimallerini içerisinde barındırmaktadır (Öztaş vd., 2015: 399-400).

Pancar şekeri üretimi tamamıyla kendine özgü bir üretim sürecine sahiptir. Şeker pancarı, depolanması pek mümkün olmayan ve üretim sürecinin ara verilmeden devam ettirilmesi gereken bir üründür. Üretilen şeker pancarının hasadının erken gerçekleştirilmesi, şekerin oluşmamasına; hasat sonrası pancarın tarla ya da depolarda uzun süre bekletilmesi ise; pancarın içerisindeki şekerin miktarının azalmasına ve pancarın çürümesine yol açmaktadır. Şeker pancarının hasadı gerçekleştirildikten sonra

uzun süre bekletilmemesinin gerekliliği şeker üretimi esnasındaki üretim ilişkilerini ve işleyiş süreçlerini de kendine özgü yapısı içerisinde dönüştürmektedir. Toplanan şeker pancarının mümkün olan en kısa sürede şekere ve yan ürünlere dönüştürülmesinin sağlanması gerekmektedir. Bu durum; *tam zamanında üretim* kavramı ile ifade edilmektedir. Kampanya dönemi olarak belirlenen hasat mevsiminden itibaren eylül-ekim aylarından başlayarak dört-altı ay gibi bir süre içerisinde toplanan tüm pancarın üretim sürecine sokulması zorunluluk arz etmektedir. Bu açıdan üretimin hafta sonu, ulusal bayramlar, genel tatil günü, resmi ve dini bayramlar vb. demeksizin üç vardiya halinde 24 saat boyunca sürmesi gerekmektedir. Şeker üretimine ara verilmeksizin devam etme zorunluluğu, şeker fabrikasındaki çalışanların ellerindeki pancar stoku bitene kadar izin kullanmamalarını gerektiren bir süreci kapsamaktadır. Bunların yanı sıra; teknik bir arıza gerekçesiyle ya da elektrik kesintisinden kaynaklı olarak fabrikada üretimin durmaması için gereken tedbirlerin alınması, arızaların önlenmesi ve ortaya çıkan arızaların da bir an önce giderilmesi zorunluluğu bulunmaktadır ve hızlı bir şekilde soruna müdahale edilmesi açısından arızaların giderilmesi için dışarıdan bu konuda hizmet alınmadan sürecin fabrika içerisinde çözümlenmesi gerekmektedir. Fabrikanın işleyişinin sürekli olarak takip altında olması ve meydana gelebilecek potansiyel tüm arızalara yönelik olarak her türlü tedbirin önden alınarak, en kısa sürede çözüme kavuşturulması, böylesi bir mekanik desteği, yardımcı bir iş olmaktan çıkarmakta ve mekanik destek, şeker üretiminin asıl iş özelliği taşıyan faaliyetlerinden biri olarak görülmektedir. Şeker üretiminin devamlılık arz eden yönü ve sıfır hata gerektiren yapısından dolayı üretim süreci içerisinde çalışan işçilerin bilgi birikimlerinin kaybolmaması ve kendilerinden sonra gelebilecek tecrübeli işçiler yetiştirebilmesi açısından çalışan kadrosunun süreklilik arz etmesi şeker sektörü açısından önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Şeker-İş, 2014: 47-51).

Şeker sektöründe çalışanlar; memurlar (genel idari hizmetler, teknik ve yardımcı hizmetler), sözleşmeli personeller ve işçilerden (sürekli işçiler, geçici işçiler) oluşmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde çalışan personel sayısında (memur, sözleşmeli personel ve işçi) yıllar itibariyle azalmalar görülmekte ve şeker üretimini bilen ve sektörde deneyime sahip personele olan ihtiyaç sürekli olarak artmaktadır. Artan personel ihtiyacı, alt işveren ilişkisi kurulan firmaların işçileri (taşeron işçiler) tarafından karşılanmaktadır.

Şeker fabrikalarında alt işveren ilişki ağlarının oluşturulmasının ana nedeni; uzmanlık gerektiren nedenlerden değil, işçi teminine duyulan ihtiyaçlardan dolayı oluşmaktadır. İlk olarak; şeker sektöründe alt işveren uygulamasının 4857 sayılı İş Kanunu'nun ikinci maddesinde öngörülen geçerlilik koşullarını taşımadığı için hukuka aykırı olduğu görülmektedir. İş Kanunu; asıl işin, asıl işverenin işçisi tarafından gerçekleştirilmesi, alt işverene verilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Yan işlerde ise; asıl işveren işçisi ile alt işveren işçisinin yan yana çalıştırılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu hukuki sınırlandırmalara rağmen; şeker sektöründe analiz, paketlenme ve yükleme işlemleri alt işverene devredilmiştir. Alt işverene devri gerçekleştirilen hiçbir üretim biriminde alt işverene ait organizasyon bulunmamakta ve alt işveren kendine ait araç ve gereçleri değil, şeker fabrikasının araç ve gereçlerini kullanmaktadır. Alt işverene devredilen işler, yüksek vasıflı, şeker fabrikasındaki işçilerin yapamayacakları işlerden oluşmamaktadır. Şeker fabrikalarının kendi işçileri bir taraftan; alt işveren (taşeron) işçilerini denetlemek zorunda kalmakta, diğer taraftan ise; hem onları eğitmekte hem de kendi işlerini yürütmeye devam etmektedir. Alt işverene ait işçilerin, üretim sürecinin her aşaması içerisinde sürekli olarak hazır buldukları ve özellikle kampanya dönemlerinde şeker fabrikası işçileriyle birlikte çalıştıkları görülmektedir. Alt işverenin dönemsel olarak üretim zamanında iş alması ve işçisini bu dönemlerde çalıştırmamasından dolayı taşeron çalışanlar, genel olarak işyerini ve şeker sektörünün özelliklerini bilmekten oldukça uzak bir konumda bulunmaktadır. İlgili iş, alt işverene bırakılmasına rağmen işe yönelik bir arıza ya da teknik bir aksaklık yaşandığında ilgili alandaki düzeltme işlemleri şeker fabrikasının kendi işçileri tarafından gerçekleştirilmektedir. Alt işveren tarafından risk değerlendirmesi ve acil eylem planının yapılmaması ve fiili olarak işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı çalıştırmaması Türkşeker'in bu konularda risk altına girmesine yol açmaktadır. Azalan personel sayısına yönelik ihtiyaç, personel alımı yoluyla giderilemediği için Türkşeker bünyesinde çalışan şeker işçilerinin kapasitelerinin üzerinde bir performansla çalıştırılmaları söz konusu olmakta ve bu durum; şeker işçilerinin işçi sağlığı ve iş güvenliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Tüm bu durumlar dikkate alındığında; alt işveren (taşeron) uygulamasının, şeker sektörü açısından hukuki ve rasyonel bir politika olarak görülmesi mümkün değildir (Şeker-İş, 2014: 75; Öztaş vd., 2015: 453).

Özelleştirilmek üzere ihalesi gerçekleştirilen şeker fabrikalarından devir işlemi gerçekleştirilmiş olan fabrikaların personele dayalı hizmet alımları içerisinde en az bir yıl çalışmış olan alt işverene ait işçilerin, Türkşeker bünyesi içerisinde geçen hizmetlerine karşılık olarak; iş sözleşmelerinin devir tarihinde, devir tarihinden sonra feshedildiği ya da fabrika devir aşamasındayken sözleşmeleri işin tamamlanması nedeniyle sona ermiş olanların sicil dosyaları içerisinde yer alan belge ve bilgilerin incelenmesi sonucunda kıdem tazminatına hak kazanmaları durumunda, tazminatları Türkşeker tarafından ödenecektir. Diğer taraftan; 30.06.2018 tarihli ve 30464 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan düzenlemeyle birlikte Bakanlar Kurulu Kararı ile KİT Yönetim Kurulları’nın talebi ve Hazine Müsteşarlığı’nın izni kapsamında, alt işveren kapsamında istihdam edilen personelin kademeli olarak KİT bünyesinde istihdam edilmelerine imkan tanınmasına rağmen, Türkşeker’in özelleştirme kapsam ve programı içerisinde yer almasından ötürü, Genel Müdürlük ve Taşra Teşkilatı içerisinde istihdam edilen alt işveren (taşeron) işçilerinin bu düzenlemede yer alan kapsama dahil edilmemesinden dolayı, bu çalışanların kadroya geçirilmeleri mümkün görünmemektedir. Türkşeker bünyesinde yer alan kampanya ve mevsimlik işçilerin ise; sürekli işçi kadrolarına geçirilmelerine yönelik herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Türkşeker’in özelleştirme kapsamında olmasından kaynaklı olarak, alt işverenlerle gerçekleştirdikleri sözleşmeler, fabrikaların yeni alıcıları tarafından üstlenilecektir. Böylece; Türkşeker’in özelleştirilen fabrikalardaki devir işlemlerinin sonuçlandırılmasıyla birlikte alt işveren sözleşmelerinden doğan yükümlülükleri de sona erecektir (Türkşeker, 2018j).

3.3.2. Şeker-İş Sendikasının Özelleştirme Karşıtı Tavırları ve Mücadelesi

2000’li yılların başından itibaren özelleştirme dalgasının hedeflerinden biri olan şeker sanayii içerisinde yer alan şeker işçilerinin örgütlü gücü konumundaki Şeker-İş Sendikası, bu sürecin potansiyel kaybedenlerinden biri olarak özelleştirmeler karşısında belirgin bir tutum geliştirmekte zorlanmıştır. Özelleştirmeler karşısında net bir karşıtlık içermeyen, sosyal tedbirlere dayalı, üye sayısını koruyabilmeyi hedefleyen ve şeker sektörünün devamlılığını garanti altına almayı düşünen bir tür işletme devri yoluyla üretici kooperatiflerinin kontrolünde olan ve kendilerinin de bu süreçte bir paydaş olduğu yeni bir modeli talep eden Şeker-İş Sendikası, özelleştirme süreçlerine karşı

2005 yılından beri yoğun bir hukuk mücadelesi sürdürmüş ve birtakım kamuoyu açıklamaları ve raporlarla varlık satışı yoluyla gerçekleştirilecek olan özelleştirmelerin şeker sektörünün sonunu getireceğini vurgulamıştır. Bu değerlendirmeler ışığında; Şeker-İş Sendikasının tarihsel gelişim sürecinden hareketle şeker sanayiindeki özelleştirme süreçleri karşısındaki konumlanış ve hukuki mücadelesi göz önüne serilecek, özelleştirmeler karşısında kurguladıkları alternatif bir yol olarak pancar çiftçileri, şeker işçileri ve devletin birlikte yönetim sürecinde etkin olacağı bir model değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.3.2.1. Şeker-İş Sendikasının Tarihsel Gelişim Süreci

1947 tarihli “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun” adlı yasanın ardından Türkiye şeker sanayii içerisinde kurulan ilk işçi sendikası, 04.05.1948 tarihinde Eskişehir’de kurulmuştur. *Eskişehir Şeker Fabrikası İşçileri Sendikası* adıyla kurulumu gerçekleştiren ilk sendikanın ardından yaklaşık iki yıl sonra, 26.02.1950 tarihinde *Turhal Şeker Fabrikası İşçileri Sendikası*, 16.06.1951 tarihinde *Alpullu Şeker Fabrikası İşçileri Sendikası* ve 04.09.1952 tarihinde ise; *Uşak Şeker Fabrikası İşçileri Sendikası* oluşturulmuştur. Dönemin yasal mevzuatının dar kalıpları ve birlik içerisinde hareket etme ihtiyacı doğrultusunda bu dört sendika bir araya gelerek bir federasyon kurmaya karar vermişlerdir. Ocak 1953 tarihinde Eskişehir’de bir araya gelen dört sendikanın yetkilileri, hazırladıkları federasyon yönetmeliğini Çalışma Bakanlığı ve Valiliğe vererek ve bunu takip eden süreçte gazetelerde ilan etmek üzere 01.02.1953 tarihinde *Türkiye Şeker Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu*’nu kurmuşlardır. İlk genel kurul toplantısını 29.03.1953 tarihinde Eskişehir’de gerçekleştiren Türkiye Şeker Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu, kurulduğu yıllarda dört sendika tarafından temsil edilmiş ve bu sayı 10 yıl içerisinde 15 sendikaya yükselmiştir (Şeker-İş, 2018b).

Türk-İş konfederasyonunun teşkilatlanma programı esas alınarak ulusal ölçekli sendika kurmak amacıyla 31.01.1963 tarihinde federasyon biçiminde örgütlenen üye sendikaların birer temsilci göndererek oluşturdukları kurucular heyeti, Alpullu’da toplanmıştır. Dört gün süren toplantılar sonucunda geçici icra kurulunu seçen ve ana tüzüğünü gazetelerde ilan eden kurucular heyeti, *Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası*’nı (Şeker-İş), 04.02.1963 tarihinde resmen kurmuştur. 03.05.1963 tarihi

itibariyle Eskişehir, Alpullu, Turhal, Uşak, Adapazarı, Amasya, Konya, Susurluk, Burdur, Elazığ, Kütahya, Kayseri, Erzurum, Erzincan ve Malatya olmak üzere 15 adet sendikanın; federasyondan fesih işlemlerini gerçekleştirmesinin ardından yeni kurulan Şeker-İş sendikasına iki ay içerisinde genel kurullarını gerçekleştirmek üzere üyelik işlemleri tamamlanmıştır. 07.07.1963 tarihinde *Türk-İş üyeliği*, Genel Kurul tarafından onaylanan Şeker-İş Sendikası, genel merkezini Ankara'da Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü'nün yakınında bir yere taşımıştır. Şeker-İş'in kurucusu olan Genel Başkan Hamdi Güvenen ve Genel Mali Sekreter Mustafa Süzen ile sendikanın Genel Sekreteri Faik Dinçay, Şeker-İş'in ilk İcra Kurulu'nu oluşturmuş ve 1963 tarihinden Ağustos 1967'ye kadar görevlerini ifa ettikleri iki dönemlik süreçte Şeker-İş'in federatif yapısını, ulusal sendika sistemine başarıyla dönüştürmüşlerdir. 31.07.1965 tarihinde *Uluslararası Gıda İşçileri Federasyonu*'na üyeliği kabul edilen Şeker-İş Sendikası, şeker sanayiinde gerçekleştirdiği ilk işkolu sözleşmesini de başarılı bir müzakereyle tamamlamıştır (Şeker-İş, 2013: 52-53).

Şeker sektöründe gerçekleştirilen ilk toplu iş sözleşmesiyle birlikte; çalışma sürelerinin dokuz saate düşürülerek haftada 45 saat olarak belirlenmesi ve haftada iki gün şeker işçilerine istirahat etme hakkı, öğlenleri beş, akşamları ise; 10 dakikalık yıkanma izni, keyfi tayin işlemlerinin durdurularak muvafakat olmaksızın işçilerin bir fabrikadan diğerine tayininin yasaklanması, beş sene boyunca Doğu illerindeki şeker fabrikalarında çalışan işçilerin uygun bulunduğu takdirde Batı illerindeki şeker fabrikalarına tayini, ücretli izin kanunu dışında işçilere üç gün mazeret izni, yol izni ve iki ayda beş saati aşmamak üzere ücretli izin, kampanya süresine göre üç günden az olmamak koşuluyla altı güne kadar kampanya dönemi ücretli izin hakkı, yurtdışına gönderilecek üyeler için bir yıla kadar ücretli izin hakkı, sendika şubelerinde gerçekleştirilecek olan 25 kişilik seminerlere yönelik üç günlük ücretli izin hakkı, aynı işi yapanlar arasında mevcut olan ücret farklarının ortadan kaldırılmasına yönelik talepler, daimi işçilerin asgari ücretlerinin 10 TL'den 16 TL'ye çıkarılması, işçilerin kendileri ve ailelerinin muayene ve tedavilerinin Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından karşılanması gibi kazanımlar sağlanmıştır (Şide, 2005: 48-51).

Şeker-İş Sendikası'nın İkinci Genel Kurul toplantısı, 28-31 Temmuz 1964 tarihleri arasında 17 şubeden gelen 78 delegenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongrede, başta İş Kanunu ve İşsizlik Sigortası'na yönelik çalışmaların hızlandırılması,

uluslararası seviyede federasyona katılım yönünde beklentiler ve köylülere yönelik toprak reformunun gerçekleştirilmesinin gerekliliği üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Türk-İş'in 06.04.1963 tarihinde parlamento içerisinde işçi, toplum ve memleketin menfaatine çalışmadığını düşündüğü milletvekili ve senatörleri tespit ederek onları seçimlerde seçtirmemeye yönelik tutumuna, Şeker İş Sendikası da 2-6 Ağustos 1964 tarihinde gerçekleştirdiği bir kongrede yayınladığı bildiriyle destek vermiştir. Şeker-İş'in Üçüncü Genel Kurulu'nun gerçekleştirildiği 11.05.1968 tarihinde 84 delegenin 78'inin oyunu alan *Sadık Şide*, Genel Başkanlığa seçilmiştir. Aynı dönem içerisinde; Şeker-İş Sendikası ile Türkiye Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası arasında gerçekleştirilen altı numaralı işkolu ve üç numaralı toplu iş sözleşmesi imzalanarak müzakereler sonuçlandırılmıştır. Yine bu dönemde; şeker işçilerine yönelik sosyal bir faaliyet olarak Şeker-İş tarafından Alpulu'da bir işçi lokali ve açık hava sineması yaptırılmıştır. 24.07.1969 tarihinde Türkiye Şeker Fabrikaları bünyesinde yer alan bazı işyerlerinde, asgari ücretlerin ilan edilmesi süreciyle başlayan ve Türkiye Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası'nın gerçekleştirdiği toplu işçi çıkarımları üzerine Şeker-İş Sendikası, kampanya mevsiminde grev uygulamaya karar vermiş ve Türk-İş tarafından desteklenmiştir. Grev kararının basında belirgin bir yer edinmesi ve gazetelerde "*Şeker-İş'te grev var*", "*Şeker fabrikaları her an işgal edilebilir*", "*Şeker-İş, sert bir bildiri yayınladı*" şeklindeki manşetlerle birlikte oluşturulan kamuoyu baskısı işe yaramış ve Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü, Şeker-İş'in yarattığı bu baskı karşısında geri çekilerek müzakere teklifini kabul etmek durumunda kalmıştır. Ertesi yıl, 02.02.1970 tarihinde başlayan ve 08.05.1970 tarihinde antlaşmaya varmadan müzakerelerin ihtilafa uğraması sonucunda kesintiye uğrayan Dördüncü Dönem Toplu İş Sözleşmesi ilk etapta özel bir arabulucuya intikal ettirilmiştir. Özel arabulucu ve uzlaştırma kurullarında da çözüme kavuşmayan ihtilaflar (ücretler, sosyal yardımlar ve kıdem tazminatı) sonucunda Şeker-İş Sendikası, 10.08.1970 tarihinde grev kararı almış ve 25.08.1970 tarihinde grev kararının uygulamaya geçirilmesiyle birlikte *şeker sanayiindeki ilk grev* gerçekleştirilmiştir (Şeker-İş, 2013: 59-69).

1970'li yılların sosyo-ekonomik çalkantıları içerisinde Şeker-İş; Türk-İş'in Dokuzuncu Genel Kurulu'nda 18. ilke olarak kabul ettiği *partiler üstü politika anlayışını* desteklemiş ve bu perspektifte yoluna devam etmiştir. Şeker-İş, bu süreçte herhangi bir siyasi partiyle organik bir bağ kurmadığı gibi, Türk-İş'ten gelen bir genel

kurul kararı olmadıkça herhangi bir siyasi partiyi destekleyici açıklamada bulunmamıştır (Şide, 2005: 100). 15.01.1972 tarihinde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından kadrosuz çalışan ve çalışma süreleri bir ile sekiz yıl arasında bulunan mevsimlik işçilerin kampanya dönemi sonunda kampanya işçileri ile birlikte işlerine son verileceğine yönelik bir karar alınmasının ardından Şeker-İş Sendikası, bu kararın durdurulmasını talep etmiş ve 14.07.1972 tarihinde gerçekleştirilen Beşinci Dönem Toplu İş Sözleşmesi'yle birlikte Şeker Sanayi İşverenleri Sendikası ile Şeker-İş Sendikası arasındaki ihtilaflar çözümlenmiştir. 11.07.1973 tarihinde Beşinci Dönem Toplu İş Sözleşmesi ile belirli süre için sendika üyelerine ikinci yıl zammı olarak getirilen 2 TL'lik zammın verilmemesi üzerine Şeker-İş Sendikası, şeker sanayi içerisinde yer alan tüm işyerlerinde *hak grevine* gitmiş ancak 25.07.1973 tarihinde Türkiye Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası'nın alınan bu grev kararını mahkemeye götürmesi sonucunda Ankara 6. İş Mahkemesi aldığı kararla grevi durdurmuştur. İlgili mahkeme, kararın gerekçesi olarak; şeker fabrikalarının 1973 yılı içerisinde açıklanan programında yer alan işlerin büyük oranda aksamasını ve bu yüzden Turhal Şeker Fabrikası'nın işletmeye açılmasının imkansız hale geleceğini öne sürmüştür. Diğer taraftan; Kasım 1974 tarihinde Şeker-İş Sendikası Genel Başkanı ve aynı zamanda Türk-İş Genel Sekreteri olan Sadık Şide, *Sosyal Güvenlik Bakanı* olarak atanmış ve bu görevini iki dönem boyunca sürdürmüştür. Böylece; Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir sendikacı, bakan olarak atanmıştır (Şeker-İş, 2013: 78-80).

28.08.1980 tarihinde Şeker-İş, şeker fabrikalarında istihdam edilen 35 bin işçi adına gerçekleştirdiği toplu sözleşme görüşmelerinin anlaşmazlıkla sonuçlanması gerekçesiyle greve gitme kararı almış ancak ilgili grev kararı, Bakanlar Kurulu tarafından 02.09.1980 tarihinde bir ay süre ile ertelenmiştir. Diğer taraftan; 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeye birlikte Milli Güvenlik Konseyi tarafından yayımlanan bildiriyle Türk-İş dışındaki konfederasyonlar ve onlara bağlı tüm sendikaların çalışmalarının sona erdirildiği açıklanmış, devlet daireleri, belediyeler, KİT'ler ve özerk devlet kurumlarında çalışan tüm memur, sözleşmeli ve ücretli personelin emeklilik, istifa, işten ayrılma ve yeniden atama işlemlerinin ikinci bir emre kadar durdurulduğu ifade edilmiştir. 12 Eylül döneminin işçi hareketleri üzerinde yol açtığı baskı ve yılgnlık, 1980'li yılların ortalarından itibaren yavaş yavaş kırılmaya başlamış ve 1980'li yılların sonunda işçi kesimlerinin tepkileri giderek büyümüştür. 1-3

Şubat 1988 tarihleri arasında Ankara’da gerçekleştirilen Şeker-İş Başkanlar Kurulu Bildirgesi’nde çalışma yaşamı içerisinde yer alan sorunların üç aylık bir dilimde giderilmemesi halinde *açlık grevine* gidilmesi kararlaştırılmıştır. Şeker-İş, 11.04.1989 tarihinde şeker sanayiinde çalışanların tümünün katıldığı eylemler gerçekleştirmiştir. Şeker işçilerinin *toplu viziteye çıkma, servise binmeme, iş giriş çıkışlarında yürüyüş*, bir saatlik *iş bırakma* ve *işyerinde oturma eylemleri* şeklinde vermeye çalıştığı mesajların dikkate alınmaması üzerine 01.05.1989 tarihinde grev kararı alınmıştır. Şeker-İş tarafından alınan bu grev kararına karşı, iki gün sonra hükümet tarafından lokavt kararıyla cevap verilmiştir. Türk-İş ile Anavatan Partisi hükümeti arasındaki yoğun görüşmeler sonucunda mutabakat sağlanmış ve Şeker-İş de ilgili mutabakata uyum göstermiştir. 18.02.1991 tarihinde Türkiye Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası ile Şeker-İş arasında gerçekleştirilen 14. Dönem Toplu İş Sözleşmesi görüşmeleri 22.04.1991 tarihinde uyuşmazlıkla sonuçlanmış ve Şeker-İş tarafından 10.06.1991 tarihinde grev kararı alınmış ardından 26.07.1991 tarihinde mutabakat sağlanarak grev sonlandırılmıştır. 5 Nisan 1994 ekonomik istikrar tedbirleriyle birlikte yoğun işten çıkarmaların yaşandığı Türkiye genelinde Türk-İş genel eylemlilik kararı alırken, Şeker-İş de benzer şekilde konfederasyondan gelen kararlar doğrultusunda hareket etmiştir. 14.04.1995 tarihinde başlatılan 16. Dönem Toplu İş Sözleşmesi görüşmelerinde Türkiye Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası’nın dönemin Başbakanı Tansu Çiller’in görüş ve istekleri doğrultusunda hareket etmesi sonucunda görüşmelerin tıkanması Şeker-İş’in 20.09.1995 tarihinde 25 fabrikada geniş çaplı bir grev başlatmasına yol açmıştır. Çiller Hükümeti’nin 17.10.1995 tarihinde Şeker-İş’in grevini ertelemesi üzerine şeker işçileri 18.10.1995 tarihinde işbaşı yapmış ancak eylemler düzenli bir şekilde devam etmiştir. Kamuoyunda gerek şeker işçilerinin gerekse de o dönemki diğer sektörlerde yaşanan eylemlerin yarattığı etki, CHP’nin koalisyondan çekilmesine ve dönemin koalisyon hükümetinin çökmesine, sonrasında ise; Çiller Hükümeti’nin güvenoyu alamayarak düşmesine yol açmıştır. 3-5 Kasım 1995 tarihinde Şeker-İş’in 15.Olağan Genel Kurulu gerçekleştirilmiş ve Genel Başkanlığa Ömer Çelik seçilmiştir (Şeker-İş, 2013: 82-92). Bu dönemde; Şeker-İş, ilk kez görsel propaganda araçlarını kullanmış ve şeker fabrikalarında çektiği videolarla “*Şekerin Öyküsü*” isimli belgeseli hazırlayarak, şeker pancarının topraktan gelip nasıl şeker haline dönüştürüldüğünü göstermiştir. 25.03.1996 tarihinde *Şeker-İş Misafirhanesi* hizmet vermeye başlamış ve ardından 06.05.1996 tarih

ve 22628 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan tescil kararıyla birlikte Şeker-İş tarafından *Ölüm ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı* kurularak zor durumdaki üyeler ve ailelerinin maddi yönden desteklenerek onlara yönelik sosyal hizmetlerin sağlanması hedeflenmiştir. 19.06.1998 tarihinde Anadolu Sigorta kapsamında 500 milyon lira sermayeli *Şeker-İş Sigorta Aracılık Hizmetleri Limited Şirketi* kurulmuş ve işçi-memur ayrımı gözetilmeksizin tüm şeker sektöründekilere hizmet sağlayabilecek bir acente aracılığıyla % 30'lara varan oranlarda indirimler uygulanmıştır. Böylece; bir taraftan üyelerine ucuz ve kaliteli hizmet sağlayan Şeker-İş Sendikası, elde edilen karlarla da kurduğu vakfa gelir sağlamaktadır (Şide, 2005: 330-338). 23.07.1999 tarihinde *Şeker Anadolu Mutfağı Lokanta İşletmesi* ve 29.04.2000 tarihinde ise; Şeker-İş tarafından üyelerinin eğitim ve dinlenme ihtiyaçlarının karşılanması düşüncesiyle Antalya'nın Manavgat İlçesi'nin Çolaklı Beldesi'nde dört yıldızlı *Grand Şeker Otel* hizmete açılmıştır. Şeker-İş, üyelerinin haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik mücadelesinin yanı sıra üyelerine sağladığı çeşitli hizmetlerle birlikte hizmet sendikacılığının görünürdeki bazı uygulamalarını yerine getirmektedir (Şeker-İş, 2018b). 20.11.2001 tarihinde % 85'lik hissesi Şeker-İş Sendikasına, % 15'lik hissesi ise Şeker-İş Sigorta Aracılık Hizmetleri Ltd.Şti'ye ait olan *Anadolu Şeker Turizm İnşaat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi* kurulmuş ve şirket tarafından otel etrafında kalan arazilere ek tesisler yapılmasına karar verilmiştir (Şide, 2005: 461).

Diğer taraftan; şeker fabrikalarının özelleştirme sürecine alınacağına yönelik duyurular üzerine Şeker-İş Başkanlar Kurulu 26-27 Eylül 2000 tarihinde bir araya gelerek özelleştirilecek olan fabrikalarda Şeker-İş'in *pay ve söz sahibi olabileceği bir şirket* kurulması konusunda fikir birliğine varmıştır. 22.12.2000 tarihinde IMF'ye verilen niyet mektubunda şeker fabrikalarının özelleştirilmesi işlemlerinin altı ay içerisinde tamamlanmasına yönelik ÖYK kararının taahhüt edilmesiyle birlikte Şeker-İş Sendikası, 2000'li yıllara özelleştirme karşısındaki konumlanışı ve dönem içerisinde gerçekleştirdiği eylemlerle girmiştir (Şeker-İş, 2013: 95).

3.3.2.2. *Şeker-İş Sendikasının Özelleştirmeye Karşı Mücadelesi*

Özelleştirmeler karşısındaki konumlanışını *sosyal tedbirli bir özelleştirme* programından yana belirleyen Şeker-İş Sendikası, kendi çalışanları ve kendi varlığını devam ettirecek tedbirlerin yanı sıra pancar çiftçisinin, taşımacılık sektöründe yer alan

nakliyecilerin, şeker tüketimini gerçekleştirecek olan tüketicilerin dolayısıyla da toplum sağlığının ön planda tutulduğu bir özelleştirmeden taraf olduklarını beyan etmiş ve bunun dışında gerçekleştirilecek olan yanlış özelleştirme strateji ve uygulamalarıyla mücadele etmeye çalışmıştır (Şeker-İş, 2014: 14).

Adapazarı Şeker Fabrikası'nın, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından ÖYK kararıyla tasfiye edilmesine karar verilmesinin ardından 20.05.2002 tarihinde Adapazarı Şeker Fabrikası'nda çalışan işçiler oturma eylemi başlatmış ve Şeker-İş Sendikası, üyelerinin eylemine destek çıkmıştır (Şeker-İş, 2013: 96). Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından alınan çeşitli ÖYK kararlarıyla 2003 yılında şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik olarak yeni düzenlemeler gerçekleştirilmeye çalışılmış ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kapsamındaki fabrikaların portföy grupları halinde satışının gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Yapılan çalışmalarda yedi adet üçlü ve bir adet dördümlü portföy oluşturulmak istenmiş ancak çalışmalar 2004 yılı Ocak ayına uzatılmıştır. 2004 yılı özelleştirme programı ile birlikte Amasya, Kütahya ve Kayseri Şeker Fabrikaları hisselerinin satışı için ihaleye çıkarılmıştır. Kütahya Şeker Fabrikası'nın % 56'lık hissesinin Torunlar Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye ihale yoluyla verilmesi üzerine Şeker-İş Sendikası, özelleştirme işlemine karşı dava açmış ancak davadan olumlu sonuç alınamayarak devir işlemi gerçekleştirilmiştir (Şeker-İş, 2018a).

15-16 Ocak 2005 tarihinde Şeker-İş tarafından gerçekleştirilen Olağanüstü Genel Kurul'da Genel Başkanlığa İsa Gök seçilmiş ve bu seçim sürecinin ardından başta *şeker fabrikalarının özelleştirilmesi*, *Şeker Kurumu'nun kapatılması* ve *NBŞ kotalarına karşı* hukuki yöntemlerle mücadele arayışına girilmiştir (Şeker-İş, 2013: 224). Şeker sektöründe düzenleyici ve denetleyici bir görev ifa eden Şeker Kurumu'nun 27.12.2004 tarih ve 8330 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmasının ardından şeker sektöründe kontrolsüz ve denetimsiz bir sürecin başlaması karşısında Şeker-İş Sendikası ilgili Bakanlar Kurulu kararının iptali ve yürütmenin durdurulması amacıyla 02.02.2005 tarihinde Danıştay'da dava açmış ve açılan davayı kazanmıştır. Danıştay, Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu karara yönelik yürütmeyi durdurmuş diğer taraftan; dava konusu işlemin dayanağı olan 4634 sayılı Şeker Kanunu'nun geçici sekizinci maddesinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştur (Şeker-İş, 2006: 87-88). Anayasa Mahkemesi, 20.11.2008 tarih ve 27060 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 02.05.2008 tarih ve 2008/102 karar sayılı kararıyla ilgili yasa maddesinin Anayasa'ya

aykırı olduğuna karar vermiş ve bu kararın ardından Danıştay 13. Dairesi, 14.01.2009 tarihinde aldığı kararla Şeker Kurumu'nun ortadan kaldırılmasına yönelik alınan Bakanlar Kurulu kararını ve buna yönelik idare kararlarını hukuka aykırı bularak iptal etmiştir (Şeker-İş, 2018a).

13.06.2005 tarih ve 2005/69 sayılı ÖYK kararıyla birlikte *Ankara Şeker Fabrikası'na ait bir kısım arazinin* Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne bedelsiz bir şekilde devredilmesinin ardından 28.10.2005 tarihinde Şeker-İş Sendikası tarafından açılan dava sonucunda bu devir işlemi engellenmiştir. 08.08.2006 tarih ve 2006/62 sayılı ÖYK kararıyla *Malatya Şeker Fabrikası'na ait arazilerin* benzer şekilde Malatya Belediyesi'ne bedelsiz olarak devir işlemi gerçekleştirilmiş ve Şeker-İş Sendikası tarafından başlatılan hukuk mücadelesinin ardından Malatya Şeker Fabrikası'na ait arazilerin devir işlemi iptal edilmiştir (Şeker-İş, 2011: 131). 04.02.2008 tarihli ÖYK kararıyla birlikte Malatya Şeker Fabrikası'na ait arazilerin bir bölümünün Malatya Belediyesi ve bazı kamu kuruluşlarına bedelsiz olarak devredilmelerine yönelik karar alınması üzerine Şeker-İş tarafından tekrardan dava açılmış ancak bu sefer yapılan itirazlar sonucu değiştirememiştir (Şeker-İş, 2018a).

Şeker-İş Sendikası, Bakanlar Kurulu'nun o tarihlerde % 10 olan *nişasta bazlı şeker kotasını* düzenli olarak % 50 oranında arttırması üzerine; nişasta bazlı şeker kotalarının arttırılmasının pancar şekeri üretiminde daralmaya yol açtığını ve pancar şekeri üretim kapasitesinin üçte birinin kullanılmadığını ve bu yüzden istihdamın ve ülke ekonomisinin negatif yönde etkilendiğini öne sürerek 2005-2006 pazarlama yılı içerisinde ilk defa 28.12.2005 tarihinde Danıştay'a dava açmıştır. İlgili dava; Danıştay 13. Dairesi'nin 2005/10161 esas sayılı kararı ile Şeker-İş aleyhine sonuçlanmış ve gerekçeli kararın ardından bir üst mahkeme olan Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'na yapılan itiraz neticesinde 07.07.2006 tarihinde ilgili karara yönelik yürütmenin durdurulması sağlanmıştır (Şeker-İş, 2006: 42-43). 2006-2007 pazarlama yılı için nişasta bazlı şeker kotasının Bakanlar Kurulu kararıyla tekrardan % 50 oranında arttırılması üzerine Şeker-İş tarafından açılan davada 2007/1023 esas sayılı karar ile birlikte Danıştay tarafından karara yönelik yürütme durdurulmuştur. 2007-2008 pazarlama yılı için nişasta bazlı şeker kotasının % 50 azaltılması amacıyla 09.04.2008 tarihinde Şeker-İş Sendikası tarafından işlem tesis talep edilmiş diğer taraftan Bakanlar Kurulu kararıyla nişasta bazlı şeker kotası % 35 oranında arttırılmıştır. Bunun üzerine

25.04.2008 tarihinde Şeker-İş tarafından Danıştay'a açılan davada benzer şekilde yürütmeyi durdurma kararı alınmıştır. 2008-2009 pazarlama yılında; 05.06.2009 tarihinde Şeker-İş tarafından Bakanlar Kurulu'nun aldığı nişasta bazlı şeker kotasının % 25 arttırılması yönündeki kararın iptal edilmesi ve yürütmenin durdurulması istemiyle açılan davada Danıştay tarafından pancar şeker stokunun ve artışının nasıl belirlendiğine yönelik olarak bir rapor talep edilmiş ve incelenen raporlar doğrultusunda 26.10.2009 tarihli Danıştay kararıyla yürütmenin durdurulmasına yönelik istemin reddedilmesine karar verilmiştir. 2009-2010 pazarlama yılında ise; Bakanlar Kurulu'nun nişasta bazlı şeker kotasını % 50 arttırması yönündeki kararına yönelik olarak yürütmenin durdurulması istemiyle açılan davada 21.09.2010 tarihinde alınan karar doğrultusunda Bakanlar Kurulu'nun kota artırım talebine yönelik kararın yürütmesi durdurulmuştur. 2010-2011 pazarlama yılında da benzeri şekilde Bakanlar Kurulu'nun nişasta bazlı şeker kotasını % 50 oranında arttırması karşısında, Şeker-İş tarafından açılan dava sonucunda 16.11.2011 tarihinde Danıştay tarafından yürütmeyi durdurma kararı alınmıştır. 2005 yılından itibaren açılan davalarda, 2008-2009 pazarlama yılının haricindeki tüm davaların Şeker-İş tarafından kazanıldığı görülmüştür (Şeker-İş, 2011: 202-205).

2005 yılından itibaren özelleştirme konusunda yoğun bir tartışma ortamı ve mücadelenin yaşanmaya başladığı şeker sektörü içerisinde çalışan işçilerin temsilcisi konumundaki Şeker-İş Sendikası, "*Pancar Tarımı, Pancar Şekeri Sanayi ve Özelleştirme*" başlıklı bir rapor hazırlayarak başta Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlıklar ve tüm milletvekilleri olmak üzere tüm siyasi kişi ve kurumlara ardından kamuoyuna gönderilmiştir. İlgili raporda; pancar tarımının önemi, tarım ve hayvancılığa katkıları, sektörde yarattığı istihdam, ekolojik önemi ve biyoetanol üretimi açısından taşıdığı avantajlar, şeker sanayinin mevcut durumu, sorunları ve özelleştirilmesi tartışmaları üzerine Şeker-İş Sendikası tarafından değerlendirmelerde bulunulmuştur (Şeker-İş, 2006: 69). Dile getirilen bu değerlendirmelere rağmen; Türkşeker bünyesinde yer alan en karlı ve verimli fabrikalardan olan *Bor, Ereğli ve Ilgın Şeker Fabrikaları*'nın 06.12.2005 tarih ve 26015 sayılı ÖYK kararıyla birlikte özelleştirme programına alınması ve bu fabrikaların yerli ya da yabancı şeker kartellerine satılacağı düşüncesi ve diğer kalan fabrikaların kapatılabileceği endişesi Şeker-İş'in bu sürece daha aktif bir şekilde müdahil olmasını sağlamıştır. Bu fabrikalara yönelik ihale ilanlarının

13.04.2006 tarihinde yayınlanması üzerine 16.04.2006 tarihinde Şeker-İş Genel Merkezi tarafından gerçekleştirilen toplantıda şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı 05.05.2006 tarihinden itibaren başlamak üzere 28 ilde düzenli olarak eylem kararı alınmıştır. Eylem kararına yönelik kararlı tutum üzerine Bor, Ereğli ve Ilgın Şeker Fabrikaları'na yönelik belirlenen ihale tarihi 30.11.2006 tarihine ertelenmiştir (Şeker-İş, 2018a). Bu fabrikaların özelleştirilmesine karşı aynı zamanda hukuki bir mücadeleye de giren Şeker-İş Sendikası, 26.01.2006 tarihinde Danıştay 13. Dairesi'ne başvuruda bulunmuş ve ilgili özelleştirme kararının iptalini ve yürütmenin durdurulmasını talep etmiştir. Danıştay ilk etapta; 05.05.2006 tarihinde Şeker-İş'in davaya yönelik taleplerini kabul etmemiş ve bunun üzerine Şeker-İş, 24.05.2006 tarihinde Danıştay İdare Dava Daireleri Kurulu'na itirazda bulunmuştur. 06.07.2006 tarihinde Şeker-İş'in itiraz gerekçeleri incelenerek itiraz talebi yerinde bulunmuştur. *“Satılmaları halinde şeker sektörünün geleceği açısından büyük zararlar oluşabilir”* ifadesi gerekçe gösterilerek Bor, Ereğli ve Ilgın Şeker Fabrikaları'nın satışına Danıştay İdari Davalar Dairesi tarafından onay verilmemiştir. Türkşeker bünyesindeki fabrikalar arasında şeker üretimi açısından dengeyi sağlayan bu üç fabrikanın durumunun tekrardan incelenmesi için dosya tekrardan Danıştay'a geri yollanmıştır. Süreç içerisinde Danıştay 13. Dairesi ikinci kez red kararı almış ve bu durum; Şeker-İş tarafından tekrardan Danıştay İdari Davalar Dairesi'ne götürülmüştür. Danıştay İdari Davalar Dairesi tarafından alınan kararlar ilgili ÖYK kararına yönelik yürütmeyi durdurma kararı alınmış ve ardından gelişen siyasi ve hukuki süreçler sonucunda 18.09.2007 tarih ve 2007/54 sayılı ÖYK kararıyla Bor, Ereğli ve Ilgın Şeker Fabrikaları tekrardan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesine dahil edilmiştir (Şeker-İş, 2011: 131).

08.10.2007 tarihli ve 2007/57 sayılı ÖYK kararıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesindeki kamu hisselerinin tamamının özelleştirme programına alınması ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilmesiyle birlikte Şeker-İş, 07.12.2007 tarihinde Danıştay 13. Dairesi'ne dava açmış ve ilgili ÖYK kararına itiraz etmiştir. Danıştay 13. Dairesi tarafından reddedilen dava, Şeker-İş tarafından Danıştay İdare Dava Daireleri Kurulu'na iletilmiş ve bu kurum 12.06.2008 tarihinde ilgili ÖYK kararına yönelik yürütmeyi durdurma kararı almıştır. Danıştay kararının ardından yürütmeyi durdurma gerekçelerini ortadan kaldırmak ve yasal boşlukları gidermeye yönelik olarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından danışman olarak belirlenen

firmaya ek bir özelleştirme stratejisi raporu hazırlanmış ve 12.08.2008 tarih ve 2008/50 sayılı ÖYK kararı ile Türkşeker'in coğrafi bazlı portföy grupları halinde özelleştirilmesine ve bu satışların varlık satışı olarak gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (Şeker-İş, 2018a).

12.08.2008 tarihinde Türkşeker'in yeniden özelleştirilmesine yönelik olarak alınan ÖYK kararının ardından Şeker-İş tarafından geçimini doğrudan ya da dolaylı olarak pancar tarımından ve şeker sanayiinden sağlayan halkın hakları ve ekonomide önemli bir paya sahip olan pancar tarımını ve şeker sektörünü korumak ve Türkiye'deki şeker fabrikalarının özelleştirilerek yok edilmesine engel olmak için mücadeleyi kamuoyu nezdinde genişletmeye çalışmıştır. Bu amaçla; web sayfasında gerçekleştirilen açıklamalar, medya kuruluşları ile yapılan görüşme ve röportajlar yoluyla şeker sektörünün özelleştirilmesinin Türkiye ekonomisinde ve çalışan emekçi kesimler üzerinde ne gibi yansımaları olabileceği hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra; Şeker-İş tarafından dünyadaki şeker sektörünün ilerlediği yön ve gelişme süreçleri de dikkate alınarak şeker sanayinin özelleştirilmesinin ülke ekonomisine olumsuz etkilerinin analiz edildiği “*Şekerde Özelleştirme Gerçeği*” adlı bir rapor hazırlanmış ve başta şeker fabrikalarının bulunduğu illerdeki milletvekilleri, siyasi parti başkanlıkları ve Hükümet yetkilileri olmak üzere ilgili kişi ve kurumlara ulaştırılmıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan şeker fabrikalarının yanı sıra Tohum İşleme ve Elektromekanik Aygıtlar Fabrikası ile Afyon, Ankara, Erzincan, Eskişehir ve Turhal Makine Fabrikaları'nın da ayrı ayrı varlık satışı yöntemiyle özelleştirilmesine karar verilmesi üzerine Şeker-İş tarafından çeşitli gazetelere “*Başbakanımıza Açık Mektup*” adı altında tam sayfa ilanlar verilmiş ve şeker fabrikalarının satılması halinde ülke ekonomisinin uğrayacağı zararlar ifade edilerek siyaset mekanizmasına seslenilmiştir. Ek Strateji Raporu doğrultusunda Portföy A grubunda yer alan Ağrı, Kars, Erciş, Muş ve Erzurum Şeker Fabrikaları'nın ihale yoluyla satışa çıkarılmasına rağmen teklif gelmemesi üzerine ilgili ihalenin 28.11.2008 tarihinde iptal edilmesinin ardından Şeker-İş Sendikası, Başbakanlığa iletmek üzere hazırladığı yazıyı Türk-İş Genel Başkanlığı'na göndermiştir. Bu yazının içeriğinde; Türkşeker'e ait fabrikaların özelleştirilmesi halinde tarımda istihdam kaybının görüleceği ve dünya şeker piyasalarında gözlemlenen şeker açığı nedeniyle şeker fiyatlarının yükselmeye devam edeceği vurgulanmış ve bu gerçeklikler dikkate alınarak 2015 yılına kadar şeker

sektörünün devlet güvencesinde kalması gerektiği dile getirilmiştir. Bu açıdan; Türkşeker'in özelleştirilmesi yerine *özerkleştirilmesi*, bunun gerçekleştirilememesi halinde ise; varlık satışı yerine *işletme devri yöntemiyle* özelleştirilmesi, pancar üreticileri, şeker işçileri ve devletin yer alacağı yeni bir *alternatif modelin* kurulması talep edilmiştir (Şeker-İş, 2013: 99-101).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 11.09.2009 tarihinde gerçekleştirilen Portföy C ihalesiyle Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba fabrikaları bir bütün halinde varlık satışı şeklinde özelleştirilmek istenmiş ancak söz konusu ihalenin; Şeker-İş tarafından Danıştay 13.Dairesi'ne açılan dava neticesinde 15.12.2009 tarihinde yürütmesinin durdurulması ve sonrasında iptal edilmesine karar verilmiştir. Benzer şekilde; Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 05.11.2009 tarihinde gerçekleştirilen Portföy B ihalesiyle Elazığ, Malatya, Erzincan ve Elbistan Şeker Fabrikaları da özelleştirilmek istenmiştir. Portföy B grubunun ihale koşullarını ortaya koyan ihale şartları belgesinin iptali ve yürütmenin durdurulması amacıyla Şeker-İş tarafından açılan davada 12.01.2010 tarihinde alınan kararla davaya konu olan işlemlerin yürütümünün durdurulmasına karar verilmiştir (Şeker-İş, 2011: 134).

Hukuki mücadelenin sürdürüldüğü sıralarda Şeker-İş tarafından aynı zamanda çeşitli eylemlilikler de sergilenmiştir. Buldukları illerin hemen hemen tek sanayi kuruluşları olan Kars, Erciş, Ağrı, Muş ve Erzurum Şeker Fabrikaları'nın ihaleye çıkarılmasını protesto etmek ve yetkilileri bu yanlıştan geri dönmeleri konusunda uyarmak amacıyla ilk etapta Ağrı'da 25.10.2008 tarihinde "*Fabrikana Sahip Çık Mitingi*" gerçekleştirilmiştir. Bu mitinge; Şeker-İş Genel Merkezi, Şube Başkanları ve Şube Yönetim Kurulları, Ağrı Şeker Fabrikası ve Türkşeker bünyesinde yer alan diğer fabrikalardan işçiler, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, Türk-İş ve bağlı sendikalardan temsilciler, pancar çiftçileri ve Ağrı halkı katılım göstermiştir. Portföy C ihalesinin ardından ilgili şeker fabrikalarının bulunduğu illerde 2009 yılının Ekim ayında bir imza kampanyası düzenlenmiş ve kampanya sonunda yaklaşık 400 bin imza toplanmıştır. İmza kampanyasının ardından gelişen süreçte; Portföy C kapsamında yer alan altı şeker fabrikasının özelleştirilmesi girişimine karşı ilk olarak 11.11.2009'da Turhal'da, 15.11.2009'da Kırşehir'de ve 18.11.2009'da Kastamonu'da şeker işçilerinin, pancar üreticilerinin, yöre esnaflarının, siyasi parti temsilcilerinin, sivil toplum örgütlerinin ve yöre halkının katılımlarıyla mitingler düzenlenmiş ve bu

özelleştirmelerin durdurulması için kamuoyu baskısı oluşturulmaya çalışılmıştır. 19.11.2009 tarihinde ise; Türk-İş Genel Merkezi'nde Şeker-İş tarafından bir basın toplantısı düzenlenerek şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin büyük bir hata olacağı ve özelleştirmelerin ardından şeker sektörü için geri dönülemeyecek bir noktaya varılacağı kamuoyu aracılığıyla yetkililere bir kez daha ifade edilmiş ve toplanan 400 bine yakın imza Başbakanlığa iletmek üzere Türk-İş Genel Merkezi'ne teslim edilmiştir (Şeker-İş, 2013: 102-103).

Tüm bu mücadelelere rağmen Özelleştirme İdaresi Başkanlığı; 14.09.2011 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan ilanlarla birlikte Portföy B ve C grupları bünyesinde yer alan şeker fabrikalarını bir bütün olarak varlık satışı yöntemiyle tekrardan özelleştirmek istemiştir. 29.11.2011 günü pazarlık görüşmelerinin sonlandırılmasıyla birlikte Portföy C grubu ihalesi 656 milyon dolar karşılığında Ak-Can Şeker Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye, Portföy B grubu ihalesi ise 266 milyon dolar karşılığında Kolin-Limak yatırım ortaklığına verilerek fabrikaların satışları gerçekleştirilmiştir. Portföy B ve Portföy C şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı Danıştay 13. Dairesi'ne açılan davada 09.12.2011 tarihinde alınan kararla yürütmenin durdurulmasına yönelik istem reddedilmiştir. Yargı tarafından aleyhte işleyen sürece rağmen; Şeker-İş'in yürüttüğü kampanyanın yarattığı etki, gerçekleştirilmiş olan bu iki ihalenin, Başbakanlık Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından alınan kararla 09.10.2012 tarihinde iptal edilmesine yol açmıştır (Şeker-İş, 2014: 73-74).

24-28 Ekim 2011 tarihinde Polonya'daki şeker sektörünün geçmişten bugüne geldiği tabloyu ve özelleştirme programlarına karşı ürettikleri alternatif yol haritalarını gözlemlemek üzere Şeker-İş yetkilileri bu ülkeye gitmiş ve elde ettikleri bilgiler ve gerçekleştirdikleri incelemeler sonucunda "*Polonya Şeker Sektörü ve Özelleştirme*" konulu raporu hazırlamışlardır. Bu süreci takip eden zaman dilimi içerisinde; Şeker-İş, sektörde yıllardır sürdürülmeye çalışılan özelleştirme politikalarının yanlışlığına ve bu durumun ülke ekonomisi içerisinde yaratacağı tahribata dikkat çekmek ve konuya ilişkin pancar üreticisinden, hayvan besicisine, esnafından, şeker işçisine 28 ilden gelen 500'e yakın birçok kesimden temsilcinin bir araya geldiği ve siyasi kesimlerden konuyla ilgilenenler ile birtakım uzman ve akademisyenlerin katılım gösterdiği geniş çaplı bir sempozyumu 11-13 Ocak 2012 tarihinde Ankara Büyük Anadolu Otel'de gerçekleştirmiştir (Şeker-İş, 2013: 109). "*Şekerin Geleceği: Sektörde Yıldız Ülke*

Olabiliriz” temalı sempozyum sonucunda hazırlanan sonuç bildirgesinde; şeker endüstrisinin yaşatılması, şekerde mevcut üretim potansiyelinin artırılarak ihracatçı bir ülke haline gelmesi, geleceğin enerji kaynağı olan biyoetanol üretimine ilgi gösterilmesi, büyük bir halk sağlığı problemi haline gelen nişasta bazlı şeker üretiminin azaltılması ve giderek yok edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunların yanı sıra; düzenlenen sempozyumun uluslararası bir seviyede her yıl geleneksel hale getirilmesi ve sempozyumun planlamasının *Türkiye Şeker Platformu* adı verilen çok bileşenli bir oluşum tarafından gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Danıştay tarafından verilen yürütme durdurma kararlarının iptal edilmesinin kendini inkar etme, şeker işçisi ve pancar çiftçisiyle alay etme olarak değerlendirilmesi, Şeker-İş tarafından hem şubelerde hem de genel merkez bünyesinde ortak basın açıklamalarının yapılması, iktidar ve muhalefet partilerinin şeker sektörünün gerçekleri konusunda bilgilendirilmesi ve yerel medyalarda şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecinin yaratacağı ekonomik ve halk sağlığı sorunlarına yönelik kamuoyu yaratılması hedeflenmiştir. En nihayetinde; Türkiye Şeker Platformu bünyesinde yer alan kuruluşlar, şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin şeklen yanlış olduğunu ve özelleştirme kapsamında yer alan fabrikaların; şeker pancarı üreticileri, şeker işçileri, taşıma sektörü, sulama birlikleri, ziraat odaları, yöre esnafı ve halkın içinde yer aldığı bir oluşuma devredilmesi gerektiğini ve bu amaç doğrultusunda hareket edeceklerini vurgulamışlardır (Şeker-İş, 2012: 114-115).

Şeker fabrikalarının ve şeker pancarının geleceğine yönelik bir yol haritası çizmeye çalışan Şeker-İş Sendikası, 3-8 Ekim 2012 tarihleri arasında Polonya’da Başkanlar Kurulu toplantısı düzenlemiştir. Türkiye şeker endüstrisinin; pancar üreticileri, şeker işçisi ve devletin içerisinde yer aldığı üçlü bir yapılanmayla yeniden dizayn edilmesi gerektiğini ifade eden Şeker-İş, bu modele yönelik benzer uygulamaların görüldüğü Polonya’da incelemelerde bulunmuştur. Özelleştirmeler için alternatif bir yol olarak *Polonya örneğine* dikkat çeken Şeker-İş, hiçbir stratejiyi içermeden yalnızca varlık satışına dayanan bir özelleştirme programının Türkiye şeker sektörünün sonu olacağını ifade etmiştir. Benzer şekilde; 18.12.2012 tarihinde Şeker-İş Sendikası Genel Başkanı İsa Gök ve Pankobirlik Genel Müdürü Fahrettin Tan, bir heyet eşliğinde *Hollanda şeker sektörünü* yerinde gözlemlemek ve uyguladıkları özelleştirme

modeline yönelik bilgi alışverişinde bulunmak üzere Amsterdam'a gitmişlerdir (Şeker-İş, 2013: 110-111).

Şeker fabrikalarının yer aldığı illerden çok sayıda sivil toplum kuruluşu, pancar üreticileri, ziraat, esnaf ve ticaret odaları, sulama ve besici birlikleri gibi pek çok kurum ve kuruluştan temsilcilerin katıldığı “*Şekerin Geleceği II: Sektörde Yıldız Ülke Olabiliriz*” adlı sempozyum 4-5 Şubat 2013 tarihleri arasında Ankara Büyük Anadolu Otel’de gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumun ana temaları; tarımsal kalkınma üzerinden şeker sanayiinin konumlanması, Türkiye’de şekerin geleceğine yönelik yol haritası, gıda sanayiinde gözlemlenen tatlandırıcı problemleri ve sağlıklı beslenme gibi konu başlıklarından meydana gelmiştir (Şeker-İş, 2018c). 08-09 Mayıs 2014 tarihinde Ankara Hilton Otel’de gerçekleştirilen “*Şekerin Geleceği III: Uluslararası Şeker Sempozyumu*” ile birlikte Türkiye’de şeker sektörünün yeniden yapılandırılması, şeker rejimi, nişasta bazlı şekerlerin sağlığa etkileri ve gıda ve şeker sektöründe sendikal örgütlenme açısından Türkiye ve dünyadan başarılı örnekler tartışmaya alınmıştır. Uluslararası nitelikteki bu sempozyuma; Uluslararası Gıda İşçileri Federasyonu Küresel Şeker Koordinatörü Jorge Chullen, Avrupa Gıda, Tarım ve Turizm İşçi Sendikaları Federasyonu Tarım Sektöründen Sorumlu Politika Sekreteri Ard Spahn ve Avrupa Uluslararası Pancar Üreticileri Konfederasyonu Genel Sekreteri Elisabeth Lacoste de katılım sağlamıştır (Şeker-İş, 2018d).

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun 07.11.2012 tarihinde yürürlüğe girmesine kadar geçen yaklaşık 50 yıllık süre içerisinde şeker sektöründe yer alan Şeker-İş Sendikası, bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda *gıda sanayii* içerisinde örgütlenebilme hakkı kazanmıştır. Böylece; Şeker-İş, % 90’a yakın bir oranda örgütsüz olan bir sektör içerisinde üye sayısını genişletebilmek açısından bir fırsat yakalamıştır (Gök, 2015: 25). Diğer taraftan; şeker sanayii içerisinde özelleştirme tartışmalarının başladığı 2000’li yılların başından itibaren yaklaşık 26 bine yakın çalışanın yer aldığı şeker fabrikalarında bu sayının 2016 yılı itibariyle 9 bin 500 civarına düşmesi ve aynı dönem içerisinde taşeron işçi sayısının 836 kişiden % 1200’lük bir artışla 11 bin civarına yükselmesi üzerine şeker fabrikalarında toplam işçi sayısına denk bir seviyede taşeron işçi varlığının oluştuğu görülmüş ve yıllar boyunca Sayıştay raporlarında “şeker fabrikalarında kalifiye personel ihtiyacı” olduğuna dair vurgular yer almıştır. Bu fabrikalara yıllarını vermiş ve

işlerinin uzmanı olan 15-20 yıllık geçici işçiler, daimi işçi statüsüne alınmamış ve şeker fabrikalarındaki pek çok iş bölünerek hizmet alımı yoluyla deneyimsiz taşeron işçilere devredilmiştir. Şeker fabrikalarında üretimin devamlılığının sağlanabilmesi ve fabrikanın sürekli aktif olarak çalışabilmesi adına mücadele eden şeker işçileri, hem özelleştirme süreçlerine hem de bununla bağlantılı olarak yıllar boyunca karşılımları çıkarılan taşeron işçi problemine karşı bir ay boyunca iki saat *fazla çalışma eylemi* kararı almıştır (Şeker-İş, 2016: 42-43). Bu eylem, niteliği itibariyle işçi sınıfı tarihi içerisinde oldukça farklı bir eylem türü olarak yerini almıştır.

Dönemin Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek, Maliye Bakanı Naci Ağbal ve Kalkınma Bakanı Lütfi Elvan tarafından açıklanan ve 2018-2020 yıllarını kapsayan “*Yeni Orta Vadeli Program (OVP)*” içerisinde en dikkat çeken alanlardan birisi Maliye Bakanı Naci Ağbal tarafından açıklanan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan bazı fabrikaların öncelikli olarak özelleştirilmesi düşüncesi olmuştur. 20.09.2016 tarihinde şeker fabrikalarının özelleştirilmesi meselesinin diğer özelleştirme uygulamalarından farklı olarak tarım sektörüne etkileri olacağını ve bu meselenin 40 kere düşünülmesi gerektiğini ifade eden Ağbal, şeker fabrikalarına yönelik özelleştirmelerde tarafların hassasiyetinin dikkate alınarak şeker fabrikalarının asıl sahiplerine satılması gerektiğini vurgulamış ve şeker fabrikalarının Türkiye’nin gözbebeği olduğunu dile getirmiştir (Donat, 2017: 70-71). Tüm bu açıklamalara rağmen ilk olarak; 17 aydır atama gerçekleştirilmeyen Şeker Kurumu, 24.12.2017 tarihli KHK ile kapatılarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’na bağlanmış ve bunun sonucunda şeker piyasasında denetim ve kontrol mekanizması yok olmaya başlamıştır (Gök, 2018b: 19). Ardından gelişen süreçte ise; 2018 yılının Şubat ayında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından Türkşeker bünyesinde yer alan 14 şeker fabrikasının satışına karar verilmiş ve bu fabrikaların satışına ilişkin ihalelerin durdurulması adına Şeker-İş tarafından Danıştay’da dava açılmıştır. Şeker-İş, dava dilekçesinde vurguladığı ifadeler kapsamında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’na yönelik olarak; *ihale süreçlerinin şeffaf bir şekilde işletilmemesi, kamuoyunu yanıltıcı bilgiler verilmesi ve görevi kötüye kullanmak* gibi suçlardan haklarında şikayette bulunmuştur. Bunun yanı sıra; Ocak 2018 tarihinde *Cargill* tarafından hazırlanan raporda şeker fabrikalarının özelleştirilmesi gerektiğinin savunulduğunu ifade eden Şeker-İş; bu raporun hemen ardından fabrikaların satışa çıkarılmasını manidar bulmuş

ve bu ihalelerin, ülke çıkarları doğrultusunda olmayan bir yöntemle tasarlandığını iddia etmiştir (Hürriyet, 2018c).

Şeker-İş Sendikası yöneticileri, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından ihale yoluyla satılmak istenen 14 şeker fabrikasının satışını engelleyebilmek amacıyla imza kampanyası başlatmış ve topladıkları 1 milyon 690 bin imzayı Türk-İş Genel Başkanı Ergün Atalay'a, hükümete iletmesi için teslim etmiştir (Şeker-İş, 2018e). Diğer taraftan; AKP hükümeti içerisinde yer alan bazı milletvekillerinin de şeker fabrikalarının özelleştirilmesine mesafeli baktığı görülmüştür. 16 yıl Hak-İş Konfederasyonu Başkanlığı yapan AKP Çorum Milletvekili Salim Uslu, iktidar partisi içerisinde şeker fabrikalarının özelleştirilmesini doğru bulmayan isimlerden biri olarak bu fabrikaların özelleştirilmemesi gerektiğini şayet eğer özelleştirilecekse işletme hakkının özelleştirilerek kamu malı olarak kalması gerektiğini savunmuştur. Diğer taraftan alternatif olarak; pancar üretici kooperatiflerinin bu fabrikaları işletebileceğini, üreticiler ve çalışanların ortak mülkiyetinde fabrikaların üretime devam edebileceğini vurgulayan Uslu, zarar eden şeker fabrikalarının olduğunu ancak onların değil, kar eden fabrikaların özelleştirildiğini ve ilgili bürokratların hükümeti yanılttıklarını düşündüğünü dile getirerek bu fabrikaların özelleştirilmesinin baştanbaşa yanlış bir karar olduğunu ifade etmiştir (BBC Türkçe, 2018).

14 şeker fabrikasının özelleştirme sürecine girdiği ve ihale işlemlerinin gerçekleştirildiği bu süreçte³⁴; Şeker-İş Sendikası tarafından 26.04.2018 tarihinde “*Şekerin Geleceğinde Çıkış Yolu 2018: Şeker Sektöründe Stratejik Yapılanma ile Reforma*” adlı sempozyum düzenlenmiş ve bu sempozyumda şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik iki aydır bir ülke gündemi yaratıldığı ancak özelleştirmelerin durdurulmasına ilişkin olarak herhangi bir ilerleme kat edilmediği vurgulanmıştır. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı Şeker-İş tarafından özelleştirmelerin yaşanacağı il ve ilçelerde mitingler, sempozyumlar gerçekleştirilmiş ve kamuoyu desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Devletin, şeker sektöründen elini çekmemesi gerektiği ifade edilmiş ve Turhal Şeker Fabrikası'nın Kayseri Şeker Fabrikaları A.Ş. gibi pancar üreticisi

³⁴ 08.03.2018 tarihinde Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) tarafından düzenlenen “*Milli Değer, Milli Gelecek: Şeker Zirvesi*” adlı organizasyona katılım gösteren Şeker-İş Sendikası Genel Başkanı İsa Gök; şeker fabrikalarının satışa çıkarılmasını, Türkiye’de şeker sektörünün bitirilmesi ve pancar üretiminin fiilen sonlandırılmak istenmesi, toplumun ithal ve sağlıksız nişasta bazlı şekere mahkum edilmesi ve yerel bazda şeker sektörüne bağlı pek çok yan sanayiinin ortadan kaldırılması olarak değerlendirmiştir (Milli Gazete, 2018c).

kooperatifi tarafından alınmasının Şeker-İş tarafından memnuniyetle karşılandığı dile getirilmiştir. Diğer taraftan; geri kalan şeker fabrikalarının büyük çoğunluğunun inşaat, kömür ve tekstil alanında yer alan bazı firmalar tarafından satın alınmasının Türkiye'yi zaman içerisinde uluslararası şeker tekellerinin pazarı haline getireceği ve Türkiye şeker piyasasının, nişasta bazlı şekerler tarafından işgale uğrayacağına dikkat çekilmiştir (Şeker-İş, 2018f).

Özelleştirme süreçlerinin tamamlanmasının ardından 14 şeker fabrikasının 13'ünün satım işlemleri tamamlanmış ve bu fabrikalardan beş tanesinin devir işlemlerinin henüz tam olarak sonuçlandırılmadığı görülmüştür. Böylesi bir süreç yaşanırken; Şeker-İş Sendikası Başkanı İsa Gök'ün 1 milyon TL'ye yeni bir makam aracı alması kamuoyunun tepkisini çekmiş ve Türk-İş Genel Başkanı Ergün Atalay, özelleştirilerek satılan şeker fabrikalarının kamuoyu nezdinde böylesine tartışıldığı bir dönemde işçilerin aidatlarıyla alınan makam aracı olayının hoş bir durum olmadığını dile getirmiştir (Sputnik, 2018).

Özelleştirme sürecinin başladığı 2000'li yılların başında, 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu gereğince şeker işkolu içerisinde yer alan Şeker-İş Sendikası, 2003 yılı Ocak ayı istatistiklerine göre toplamda 26.623 işçinin yer aldığı şeker sektörünün % 98'ini (26.099 işçi) örgütleyen bir konumda iken (ÇSGB, 2003); 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu gereğince artık gıda sektöründe yer alan bir sendika olarak 2018 yılı Temmuz ayı istatistiklerine göre toplamda 610.841 işçinin yer aldığı bu devasa sektör içerisinde gıda sanayiinin yalnızca % 2'sini (12.986 işçi) örgütleyebilmektedir (ÇSGB, 2018). Şeker işkolunun, gıda sanayii ile bütünleşmesinin bu değerlendirmeleri anlamsız kılacağı ifade edilebilse de; 2003-2018 yılları arasında şeker sanayiindeki tek işçi sendikası olan Şeker-İş Sendikası'nın 26 bin civarındaki üye sayısının bugün yarı yarıya düştüğü dikkatleri çekmektedir.

Bu noktada; Şeker-İş'in, kendi bünyesi içerisindeki özelleştirme karşıtı yerel örgütlenmeleri hızlı bir şekilde tasfiye ederek, şube yönetimlerini etkisizleştiren ve böylece yereldeki sendikal yönetimleri kendi merkez politikasına uygun hale getiren sendikacılık anlayışı etkin olmuştur. Şeker-İş Sendikası'nın, Türkşeker'e yönelik özelleştirme programına net olarak tavır koyamayan politikaları, bir taraftan şeker sektöründe sendikal örgütlenmenin giderek ortadan kalkmasına diğer taraftan ise; üyesi olan işçilerin işlerinden olmasına neden olmuş ve Şeker-İş Sendikası, temel

işlevlerinden hızlı bir şekilde uzaklaşarak, iktidar yanlısı bir sendika haline gelmiştir (Ünal, 2008: 4).

3.3.2.3. Şeker-İş Sendikasının Özelleştirmeye Alternatif Olarak Geliştirdiği Üretici-İşçi-Devlet Modeli

2004 yılında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından özelleştirmede yol haritası olması istemiyle hazırlanan Strateji Raporu'nda “Özelleştirmenin Çiftçi Kooperatiflerine Yapılması” başlığı altında ilk kez şeker fabrikalarının üreticiye devredilmesi seçeneği değerlendirilmiştir. Türkşeker'in özelleştirilmesi süreci içerisinde şeker endüstrisinin bazı sahalarının pancar üreticileri kooperatifine satılmasının bir seçenek olarak düşünülmesi ve bu alandaki AB tarafından gerçekleştirilen benzer düzeltmelerin vurgulandığı raporda; AB bünyesinde yer alan şeker fabrikalarının bazı bölümlerinin tamamen ya da kısmi olarak pancar üreticilerine ait olduğu ifade edilmiştir. Almanya'da Sudzucker (üretici kooperatifleri ve çiftçi birlikleri aracılığıyla sektörün yaklaşık olarak % 60'ını kontrol etmektedir), Hollanda'da ise Cosun (doğrudan üyelik şeklinde % 100'ü çiftçilere aittir) gibi kooperatif oluşumları, AB içerisinde şeker endüstrisine hakim olan kuruluşlardan bir kaçını oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; AB örneğine benzer şekilde Türkiye'de de pancar çiftçilerinin doğrudan katılım gösterdiği bir sistem, şeker endüstrisinin sürdürülebilirliğini devam ettirebilmesi açısından önem arz etmektedir. Böylece; şeker endüstrisi içerisinde pancar üreticileri kooperatiflerinin yer almasıyla birlikte şeker sektöründe rekabeti teşvik eden ve çiftçilere düzenli gelir aktarımı sağlayan imkanlar canlanabilecektir. Strateji Raporuyla birlikte pancar üreticisine devir işlemi aracılığıyla özelleştirme işleminin gerçekleştirilmesi uygun bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte; böylesi bir yöntemin işlevsel olabilmesi; ilgili pancar üreticisi kooperatiflerin iyi organize olmasına ve maliyetleri etkin kılarak çalışmasına bağlı görünmektedir. Diğer taraftan; yalnızca pancar üreticilerinin sahibi olduğu bir kooperatif, ilgili risk ve faydaları da çiftçilere aktarabilecektir (Şeker-İş, 2013: 237).

İlk etapta; Şeker-İş, özelleştirme uygulamalarına yönelik beklentilerini ifade ederken; hiçbir işçinin çıkarılmayacağı, hiçbir fabrikanın kapatılmayacağı ve mümkünse istihdam imkânlarının daha da geliştirileceği ideal bir model oluşturmak istediklerini dile getirmiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen pek çok özelleştirmede gözlemlenen

hataların tekrardan yaşanmaması gerektiğini ifade eden Şeker-İş yetkilileri, kendilerine tavsiye edilen Kardemir örneğindeki benzer hataların olmayacağını, kendi modellerinin Kardemir'e benzemediğini, asıl amaçladıklarının çalışanlar, pancar üreticileri ve sanayicilerden meydana gelen üçlü bir model olduğunu vurgulamışlardır (Şide, 2005: 465).

Şeker-İş Sendikası, Türkiye şeker sanayiinin ilk etapta özelleştirme kapsamından çıkarılarak, şeker fabrikalarının *teknolojilerinin revize edilmesi* yoluyla uluslararası şeker piyasasında rekabet avantajı sağlayabileceği bir düzenlemeyi savunmuştur. Şeker sanayiinin özelleştirme kapsamından çıkarılmaması halinde ise; varlık satışı yoluyla mülkiyet devri yerine, *işletme hakkının pancar birliklerine devredilmesi* yoluyla şeker fabrikalarının kamu mülkiyetinde kalmasını tercih eden Şeker-İş, en temelde şeker sektörünün geleceğinin garanti altına alınacağı yasal düzenlemeler yapılmasını, ülke içerisine kaçak şeker girişinin engellenmesini ve şeker fabrikaları arasında kota transferlerinin engellenerek Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan *tüm fabrikaların yaşatılmasının garanti altına alınmasını* talep etmiştir. Bu noktada; en az 10 yıllık bir süre içerisinde şeker pancarı ve şeker üretimi garantisinin devlet tarafından sağlanması ve bu süreçte hem fabrikaların modernize edilmesi hem de mevcut istihdamın sürdürülmesine ilişkin yasal düzenlemeler oluşturularak Türkşeker'in yapısının *özerkleştirilebileceği* ifade edilmiştir (Şeker-İş, 2011: 195-196). Bu açıdan; kamu mülkiyetinde yer alan şeker fabrikalarının, pancar üreticilerine devredilmeden Türkşeker bünyesinde, diğer özerk statüdeki bazı iktisadi devlet teşekkülleri (THY, Ziraat Bankası, Halkbank) gibi özerk bir yönetim yapısına kavuşturulması ve ana hisse yoğunluğu kamunun elinde olmak üzere menkul kıymetler borsasında hisse satışı yoluyla sermayesinin toplum geneline yayılarak özelleştirilmesi de ihtimal dahilinde bir politika olarak değerlendirilebilecektir (Şeker-İş, 2014: 80).

Diğer taraftan; gelişmiş ülkelerde yer alan şeker fabrikalarının bünyesinde *çiftçi kooperatiflerinin etkinliğini giderek arttırması*, şeker sanayiinin yalnızca kar güdüsüyle hareket edilemeyecek bir alan olduğunu ortaya koyarken, pancar çiftçisi ve şeker işçisini dışlayan hiçbir modelin başarı şansı olmadığını göstermektedir. 2008 yılından beri giderek derinleşen dünya genelindeki ekonomik kriz dalgasında, ABD ve Avrupa'daki pek çok ülkenin kamu otoriteleri büyük meblağlara varan koruma planlarıyla tarıma dayalı belirli sanayi dallarında diğer sektörlere göre daha katı bir

müdahaleci anlayış geliştirirken, Türkiye'nin pek çok sektöründe olduğu gibi şeker fabrikalarını da özelleştirmeye çalışmasının mantıkla izah edilebilmesi pek de mümkün görünmemektedir (Şeker-İş, 2011: 197). Bu açıdan; Şeker-İş, gerek raporlarında gerekse de basına yönelik kamuoyu açıklamalarında özelleştirmenin ana felsefesine mutlak bir karşıtlık içermemekle birlikte *sosyal tedbirli bir özelleştirmeden* taraf olduğunu, işletme hakkının devri yöntemiyle fabrikaları asıl sahipleri olan *pancar çiftçileri* ile *şeker işçilerine* ve *devletin* de sosyal dengeleri sağlayan rolüyle birlikte yer alacağı yeni bir yapılanmaya bırakmak istemektedir (Şeker-İş, 2017: 14). Pancar kooperatiflerinin, şeker sanayii için belirlenmiş stratejik planlar doğrultusunda etkin bir şekilde faaliyetlerinin yürütümünü sağlamak ve pancar üreticisinin haklarını koruyabilmek adına devletin denetleyici rolü, yol gösterici ve eğitici fonksiyonuyla birleştirilmelidir (Şeker-İş, 2014: 80).

Şeker-İş, sermayenin tabana yayılmasının bir aracı olarak da görülebilecek olan ve üçüncü sektör olarak adlandırılan kooperatifleşme ve anonim şirket yoluyla sermayenin sosyalleştirilmesini amaçlayan bir süreç dahilinde alternatif bir özelleştirme programı önermektedir. Bunun geliştirilebilir ve farklı alternatiflerle beslenebilir olduğu da göz ardı edilmeden böylesi bir alternatif program aracılığıyla sermayenin tabana yayılmasının taraflara pek çok yararı olabileceğini vurgulamak gerekmektedir. Çiftçiler, şeker fabrikası çalışanları dar gelir grubunda yer alan insanlar olarak hem sosyal statü sağlayabilecek hem de gelirleri arttıkça güçlü bir ekonomik baskı grubu haline gelebileceklerdir. Bu süreç; toplumsal barışın yeşermesine de katkı sağlayacak ve gelir artışı yoluyla bu insanların hayat kalitesinde artışlar gözlemlenebilecektir. Bunun yanı sıra; nitelikli işgücü yetiştirilmesi, tasarruf sağlanması ve rekabetin güçlendirilmesi gibi ekonomik faydalar da yaratılabilecektir (Başbuğ, 2014: 27).

Kamu mülkiyeti konumunda yer alan Türkşeker'in değişik bir organizasyon çatısı altında yeniden kamuya mal edilmesini içeren bir yapılandırma modeliyle ana sermayedar gruplarının, pancar çiftçisi ve şeker fabrikası çalışanlarıyla birlikte şeker sektörünün doğrudan içerisinde yer alan diğer sosyal çevrelerden oluşturulması düşünülmektedir. Kooperatifler, şeker fabrikası çalışanları dışında kalan diğer sosyal çevrelerin sermaye katılımı sağlamasında rol oynayacak bir örgütlenme modeli olarak değerlendirilmektedir. Pancar üreticileri, taşımacılar, şeker ve şekerine ait yan sanayi dallarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenen tüm yerel sermaye çevrelerinin yerel

düzyeyde oluşturacakları kooperatifler, ana şirket olması düşünölen *Şeker Üretim A.Ş.*'nin kurucu bir unsuru olarak görölmektedir. Ana şirket statüsünde kabul edilen *Şeker Üretim A.Ş.*, sermaye sahipleri ve fabrikalarla birlikte diğer üretim birimlerinin içerisinde kurulacak olan ortaklıkların arasındaki yönetim, planlama ve denetim gibi işlevleri de üstlenecektir. Ana şirket statüsünde olan *Şeker Üretim A.Ş.*'nin altında yer alacak kamuya ait 25 şeker fabrikasının da her biri ayrı ayrı bir ortaklık halinde yapılandırılacaktır. Bu ortaklıklar da ana şirket gibi birer anonim şirket statüsünde olacaktır. Bu duruma alternatif olarak; 25 fabrikanın gerek bölgesel gerekse de verimlilik esaslarına göre üç ile altı fabrika arasında değişebilecek sayılardan oluşacak anonim şirketler şeklinde yapılandırılması da ihtimal olarak düşünölebilir. Şeker fabrikaları dışında yer alan *makine fabrikaları*, *tohum araştırma ve geliştirme fabrikaları*, *Şeker Enstitüsü*, *yem fabrikaları*, *yatırım* ve *enerji* gibi şeker sektörüne ait dalların da ayrı birer anonim şirket statüsünde yeniden yapılandırılması elzem görünmektedir. Bu ortaklıklar da şeker fabrikaları gibi ana şirketin yönetim ve koordinasyonu içerisinde yer alabilecektir. Şeker Üretim A.Ş. zamanla biyoetanol, ilaç şeker, sıvı şeker ve bisküvi üretimi gibi farklı üretim sahalarında da anonim şirketler kurabilecektir (Şeker-İş, 2014: 125-126).

Alternatif modelde belirlenen ana şirket olan *Şeker Üretim A.Ş.* içerisinde şirketin ana sermayedarları öncelikle pancar üreticileri kooperatifleri aracılığıyla pancar çiftçilerinden oluşacaktır. Pancar üretici kooperatifleri dışında şeker sektörüne hizmet sunan taşımacılık kooperatifleri de ana şirkete sermaye koyarak pay sahibi olabileceklerdir. Türkiye'de şeker fabrikalarının ilk kurulduğu dönemler içerisinde pancar üretici kooperatifleri, İş Bankası, Sümerbank veya Ziraat Bankası gibi oluşumların yanı sıra, şeker fabrikalarının kurulduğu şehirlerdeki halkın da katılımına açık tutulmuş ve böylece sanayi kesiminin de katılımı sağlanmışır. Benzer bir yapılanma düşüncesiyle, ilgili model içerisinde de şeker fabrikasının kurulduğu il ya da bölgelerde şeker sanayii ile doğrudan veya yan sanayii vasıtasıyla ilgilenen sanayicilerin de bu anonim şirkete ortak olması düşünölmektedir. Diğer taraftan; şeker üretiminin devamlılığını sağlayan şeker fabrikası işçileri de üretime kattıkları katma değerle birlikte sermaye payı sağlamak koşuluyla hissedar olabilecektir. Bu paydaşların yer aldığı bir yapılanma içerisinde hissedarlar için düşünölen pay oranları; pancar üretici kooperatifleri % 75, taşımacılık kooperatifleri % 5, sendika % 10, şeker ve yan sanayii

üreticileri kooperatifleri % 10 şeklinde tasavvur edilmiştir. Şeker ve yan sanayii üreticilerinin kooperatif kurmamaları ve katılım göstermemeleri halinde ise onlara ait olan % 10'luk pay, pancar üreticileri kooperatiflerine aktarılacaktır. Şeker Üretim A.Ş.'nin kar payı dağıtması durumunda, ilgili kooperatiflerin de kendi ortaklarına bu payı dağıtmaları zorunlu bir uygulama olarak görülmelidir. Bunun aksini meydana getirecek hallerde; kooperatiflerin, sermayedar pozisyonunda olmasının hiçbir anlamı olmayacaktır. Bu açıdan; ilgili kooperatiflerin tümü için esas sözleşmelerinde “Şeker Üretim A.Ş.’den gelen gelirin hissedarlara dağıtılması” yönünde ifadelerin yer alması gerekmektedir (Şeker-İş, 2014: 128-129).

Model olarak belirlenen Şeker Üretim A.Ş. bünyesinde yer alması düşünülen 25 şeker fabrikasının ayrı ayrı ya da gruplar halinde anonim şirketler halinde örgütlenmesi düşünülmektedir. Bunu bir örnek üzerinden düşünmek gerekirse; Eskişehir Şeker Fabrikası, üst organizasyonundan ayrı bir anonim şirket olacak ve bu şirketin % 40'lık hisse payı, imtiyazlı ana hissedarı olan Şeker Üretim A.Ş. tarafından idare edilecektir. Böylece; Şeker Üretim A.Ş., ilgili fabrikanın yönetim, karar alma ve oy hakkı süreçlerinde imtiyazlı bir hissedar olarak yer alabilecektir. Bir diğer hissedar ise; ilgili şehrin ya da bölgenin pancar üreticilerinin kurduğu yerel düzeydeki kooperatiflerden oluşmaktadır. Örnekteki haliyle; Eskişehir Pancar Üreticileri Kooperatifi de % 40'lık bir oranda ilgili fabrikanın hisselerine sahip olabilecektir. Bir başka hissedar ise; sendika ya da fabrika işçilerinin kendi aralarında oluşturduğu işçi kooperatiflerinden oluşmaktadır. İşçiler, fabrikanın bünyesinde yer aldığı anonim şirketten alacakları kıdem tazminatına mahsup olarak hissedar olabilecek ve emekli olmaları durumunda hesaplanan tazminatının tamamı ya da bir kısmını sermaye payı olarak ortaya koyabilecektir. Sendika ya da fabrika işçilerinin bir araya gelerek oluşturdukları işçi kooperatifinin payı da % 10 olarak düşünülmektedir. Diğer % 10'luk pay ise; ilgili şehirdeki taşımacılık kooperatifi ve sanayicilerden oluşan kooperatifler arasında pay edilebilecektir. Bu kesimlerde kooperatif kurmak ve hissedar olmaya yönelik herhangi bir talep bulunmaması halinde ise bu % 10'luk pay, ilgili fabrikanın bulunduğu şehir ya da bölgedeki yerel pancar üreticileri kooperatifine aktarılabilir (Başbuğ, 2014: 29).

Şeker Üretim A.Ş. modelinin gelişim süreci tamamlandıktan sonra fabrikaların ilgili kesimlere nasıl devredileceği meselesi ana tartışma konusu olacaktır. Önceki süreçlerde özelleştirilen Amasya, Kayseri, Adapazarı ve Kütahya özelleştirmeleri de

dikkate alınarak gerçekleştirilecek ihale süreçlerinin sonucunda ilgili fabrikalara bir fiyat biçilebileceği gibi oluşturulması hedeflenen modelin sosyal motifleri ve şeker sektörünün geleceğine yönelik olarak beklentileri dikkate alındığında daha düşük bedellerle ya da sıfır bedelle (Kardemir özelleştirmesinde olduğu gibi sembolik bir bedelle) fabrikaların devir işlemi gerçekleştirilmelidir. Bu açıdan; Şeker-İş Sendikası, şeker fabrikalarının özelleştirilme sürecindeki sosyo-ekonomik beklentiler ve yeniden yapılanmasının ortaya koyacağı dolaylı sonuçların dikkate alınarak fabrikaların amortisman bedeli ya da sembolik bir bedelle yeni bir oluşuma devredilmesinin uygun olacağını düşünmektedir (Şeker-İş, 2014: 141).

3.4. ŞEKER SANAYİNDE ÖZELLEŞTİRME SÜREÇLERİNE ALTERNATİF OLARAK KOOPERATİFLEŞME

Şeker üretimi, şeker pancarı çiftçisiyle birlikte organize edilen bir sanayi dalı olarak; bir yönüyle tarladaki şeker pancarı üretimiyle ilintiliyken, diğer yönüyle ağır bir sanayi dalını temsil etmektedir. Tarım ve sanayinin bu derece karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğu şeker sektörü içerisinde kurulan organik bağ; şeker fabrikalarının, pancar çiftçileri tarafından kooperatif şeklinde örgütlenmelerini de elzem hale getirmektedir. Kooperatif yoluyla, pancar çiftçisi şeker fabrikasına bağlanmakta ve bu organik bağın devamlılığı sağlanmaktadır. Diğer taraftan; iktisadi yönden zayıf olan pancar üreticilerinin güçlü finansal kaynaklara sahip olan şeker fabrikaları karşısında örgütlenmeleri eşit bir ekonomik işbirliğini ve ortak çıkar aidiyetini güçlendirmektedir. Kooperatifler halinde işletilmeyen şeker fabrikalarında; pancar üreticisi çiftçiler, ekonomik ve teknik olgular sebebiyle şeker fabrikalarının belirlediği fiyat ve alım politikalarına tabii olduklarından ötürü, emeklerinin karşılığını tam olarak alamamak riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Şeker sektörünün bu özelliğinden kaynaklı olarak; pancar aracılığıyla şeker üretimi gerçekleştiren ülkelerin çoğunda kooperatifler aracılığıyla şeker üretimi sağlanmaktadır. ABD, Almanya, Hollanda, Fransa ve Polonya bu alanda en ideal örnekleri ortaya koymaktadır. Şeker sanayiinin özelleştirme sürecine girdiği Türkiye’de ise; kamu bünyesinde yer alan 25 şeker fabrikasının yapılandırılmasında kooperatiflerin dolayısıyla da çiftçi ve işçilerin oluşturduğu geniş toplumsal kitlelerin yer alacağı bir model, şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı alternatif bir yol haritası olarak görülebilecektir (Şeker-İş, 2014: 123-124).

3.4.1. Dünya Şeker Sanayiinde Kooperatifçiliğin Konumu

Şeker; tropik ve yarı tropik iklim özellikleri gösteren bölgelerde şeker kamışı, ılıman iklim özelliklerine sahip bölgelerde ise şeker pancarından elde edilen, kuzey yarımkürede Finlandiya'dan, güney yarımkürede Şili'ye kadar geniş bir coğrafik alanda ve dünya çapında 130'dan fazla ülkede üretilen bir endüstriyel üründür (Chullen, 2014: 63).

Dünyanın gelişmiş ülkeleri de dahil olmak üzere özellikle pancar aracılığıyla şeker üretimi gerçekleştiren ülkelerde, pancar şekerine yönelik endüstrinin geliştirilmesi ve uzun vadeli sürdürülebilirliğine yönelik üretim planlamaları yapılmaktadır. Günümüzde; pancar şekeri sanayiinin tümüyle pancar üreticileri kooperatiflerinin elinde bulunduğu ABD'de, şeker sektöründe yerli üretimin ve iç pazarın korunmasının sağlanması hedefiyle ithalatın, tarife kotaları aracılığıyla kontrolünün sağlanması, iç fiyatları destekleme ve şeker üretiminin seviyesini kontrol etmek amacıyla müdahale alımlarının gerçekleştirilmesi, kredi ve borçlandırma sistemiyle şeker sektöründe yer alanlara destekler sağlanması ve devletin yaptırım gücünü kullanarak geçmişten günümüze şeker sektörünün devamlılığının sağlanması gibi planlar uygulanmaktadır. ABD pancar şekeri sanayiinde kamuya ait fabrikaların özelleştirilmesinin ardından özel sektörün şeker sanayiindeki başarısızlığının gözler önüne serilmesi, şeker fabrikalarının yönetiminin pancar üreticilerine devredilmesine, diğer taraftan Avrupa'da çarpıcı örneklerden biri olarak Polonya hükümetinin şeker sanayiinin özelleştirilmesi sürecine yönelik olarak yeni bir modelle şeker fabrikalarının hisselerinin pancar üreticileri ve fabrika çalışanlarına verildiği bir alternatifin yaratılmasına yol açmıştır. Gerek ABD'de gerekse de AB bünyesinde şeker sektöründe faaliyet gösteren şirketler, büyük oranda çiftçi kooperatiflerinin ve şeker işçilerinin beraber yer aldığı yönetim modelleriyle yönetilmektedir (Şeker-İş, 2017: 11-12). Dünya genelinde pancar şekeri üretiminde, pancar üreticilerinin şeker sektörü içerisinde payları ABD, İngiltere (British Sugar), Danimarka (Danish Sugar) ve Hollanda'da % 100 iken, Fransa'da % 80,6 ve Almanya'da (Nordzucker ve Sudzucker) ise % 78,2 oranındadır. Neo-liberal iktisadi politikaların dünya genelindeki en büyük savunucularından biri olan ABD'de pancar üreticileri kooperatifleri, özel sektörden devir alabilmeleri ve finansal açıdan güçlenebilmeleri için çıkarılan özel bir kanun olan 1992 tarihli Capper-Volstead

Kanunuyla birlikte anti-tröst yasaların dışında tutulmuş ve kendilerine büyük işletmelere nazaran birtakım ayrıcalıklar tanınmıştır (Pankobirlik, 2018b).

Geçmiş dönemlerde şeker sanayii içerisindeki yoğun devlet müdahaleleri ve sektör içerisindeki kamu ağırlığı tüm dünyada neo-liberal politikalarla birlikte giderek azalırken, kamunun boşalttığı alanların oligopol piyasası yaratan şeker şirketleri tarafından doldurulduğu görülmektedir. Bunlar arasında; dünya şeker piyasasında hakimiyet kuran 10 civarında şirket göze çarpmaktadır: *Associated British Sugar (AB Sugar)*³⁵, *British Sugar*³⁶, *Africa Sugar*, *American Sugar Refining (ASR Group)*³⁷, *Tate & Lyle*³⁸, *Complant*³⁹, *Cosan*⁴⁰, *Raizen*⁴¹ ve AB bünyesindeki şeker dağıtım kotasına tabii en büyük iki şirket olan *Sudzucker*⁴² ve *Nordzucker*⁴³ (Chullen, 2014: 66).

3.4.2. Türkiye Şeker Sanayiinde Kooperatifçiliğin Gelişimi

Türkiye şeker sanayiinde kooperatifçiliğin gelişim eksenini, şeker fabrikalarının oluşturulması sürecinden ayırabilmek mümkün değildir. Bu açıdan; şeker fabrikalarının kurulumuyla birlikte pancar çiftçileri ile şeker işçilerinin kaderi de ortak bir noktada belirlenmeye başlamıştır. Türkiye genelinde pancar üretiminin giderek artması

³⁵ AB Sugar; Associated British Foods Plc'nin şeker kolu olarak tanımlanmaktadır. AB Sugar, Birleşik Krallık, İspanya, Çin, Avrupa-ABD ve Afrika'da çeşitli alt şirketleri olan ve toplamda 10 ülkede yer alan 24 tesisiyle yaklaşık olarak 32 bin kişiyi bünyesinde barındıran bir kurumdur (AB Sugar, 2018).

³⁶ Birleşik Krallık ve İrlanda'daki tek şeker işleyicisi olarak; 3 binin üzerinde pancar üreticisinin, yıllık 8 milyon ton şeker pancarı üretiminde bulunduğu ve ortalama 1,4 milyon ton şeker üretimiyle İngiltere'de şeker üretiminde ilk sırada yer alan ve AB Sugar şirketi altında yer alan bir şeker şirkettir (British Sugar, 2018).

³⁷ Amerikan Şeker Rafinerisi (American Sugar Refining Group); Fidel Castro dönemi Küba'sından kaçan Kübalı 52 ailenin, 1960 yılında Florida'da şeker kamışı üretici kooperatifini kurmasının ardından gerçekleştirilen yatırımlarla oluşturulmuştur. 1998 tarihinde Florida Şeker Kamışı Üreticileri Kooperatifi; Yonkers, New York'taki şeker rafinerisini de bünyesine katarak Amerikan Şeker Rafinerisi grubunu kurmuştur (ASR Group, 2018).

³⁸ Tate & Lyle, ilk rafinerisini Liverpool'da 150 yıl öncesinde kuran, 1920'lerde Tate & Lyle şirketlerinin birleşmesiyle İngiltere şeker piyasasının % 50'sine hakim olan ve 2010 tarihinde şeker sektörü üzerindeki tüm işlerini Amerikan Şeker Rafineri grubuna satarak rafine şeker üretimi üzerindeki tüm yetkilerini devreden bir şeker tekelidir (Tate & Lyle, 2018).

³⁹ Complant; dünya şeker sektöründe 30 yıldan fazla bir süredir yer alan, Togo, Benin, Sierra Leone, Madagaskar, Jamaika vb. ülkelerde sekiz adet şeker rafinerisine sahip olan Çin menşeli uluslararası nitelikte bir şeker şirkettir (Complant, 2018).

⁴⁰ Cosan, 1936 tarihinde Sao Paulo'da şeker kamışından şeker üretmeye başlayan ve zaman içerisinde şeker kamışından etanol üretimi gerçekleştiren Brezilya menşeli bir şeker şirkettir (Cosan, 2018).

⁴¹ Raizen, petrol şirketi Shell ile Cosan'ın ortak girişimi olan ve Brezilya'nın enerji üretim sürecinde dünyanın en büyük şeker kamışı ve etanol üreticisi olarak öne çıkmasında büyük rolü bulunan bir teşebbüstür (Raizen, 2018).

⁴² Sudzucker, 1926 tarihinde Almanya'da kurulan ve her yıl ortalama 5 milyon tonun üzerinde şeker üretiminde bulunan bir şeker şirkettir (Sudzucker, 2018).

⁴³ Nordzucker, Kuzey Almanya'daki az sayıda şeker şirketinin bir araya gelerek oluşturduğu bir şeker tekelidir (Nordzucker, 2018).

sonucunda çok sayıda fabrika açılırken, pek çok fabrikayla eşlenik bir biçimde pancar kooperatifleri kurulmuş ve bir üst birlik etrafında Pankobirlik oluşturulmuştur.

3.4.2.1. Pancar Kooperatiflerinin Kuruluşu ve Pankobirlik'in Oluşumu

Türkiye'de şeker fabrikalarının kurulum süreçlerinde özel teşebbüslere yönelik başlangıçta birtakım girişimler bulunmakla birlikte genel itibariyle başarılı olunamadığını ifade etmek gerekmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk şeker fabrikası olan Uşak Şeker Fabrikası'nın kurulum girişimlerini 1923 yılında gerçekleştiren *Uşaklı Molla Ömeroğlu Nuri*; kurmak istediği birlikle, aslında kurulacak fabrikanın tek başına köylüler tarafından değil, bir kooperatif bünyesinde idare edilmesini hayal etmiştir (Taygun, 1993: 37). Uşak Şeker Fabrikası'nın tamamlanması devlet desteğiyle birlikte 1926 yılını bulurken, Nuri Şeker öncülüğünde 14.09.1927 tarihinde *Uşak ve Köyleri Çiftçiler Birliği Kooperatifi* kurulmuş ve kooperatifin iç tüzüğü 20.11.1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir (Karayaman, 2010: 26).

Türkiye şeker sanayii, 1950'li yılların başlarında mevcut dört şeker fabrikasının (Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal) Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu şeker üretimini yeterli bir seviyede karşılayamamasından dolayı şeker sanayiinin genişletilmesi ihtiyacı doğrultusunda şeker pancarı ekim alanlarının artırılması ve bu düşünceyle eşlenik bir şekilde yeni şeker fabrikalarının kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu düşünceler doğrultusunda en ideal çözüm yolu olarak; pancar çiftçilerinin kooperatifler şeklinde örgütlenmesi gerektiği düşünülmüş ve ülke genelinde pancar çiftçilerinin kooperatifler aracılığıyla örgütlenmesine yönelik hareketlilik başlamıştır (Ertan, 1997b: 114). Pancar çiftçilerinin kooperatifler halinde örgütlenmesinin öncülüğünü dönemin Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürü olan *Baha Esad Tekand*, 16.07.1951 tarihinde başlatmıştır. Bu yol göstericiliğin temelinde yatan en belirgin etkenler; şeker fabrikalarında sermaye birikiminin sağlanması ve pancar üreticilerine kooperatifçilik bilincinin aşılmasıdır (İnan, 2002: 81).

Bu doğrultuda; şeker fabrikalarının hammaddesi olan şeker pancarının üretiminde yer alan pancar çiftçilerinin, üretici kimliklerinin yanında kurulması planlanan yeni şeker fabrikalarının da ortağı olmalarına yönelik düşünceler, pancar çiftçilerinin, *Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri* bünyesinde örgütlenmelerini zorunlu kılmıştır. Böylece ilk olarak; 1951 tarihinde *Adapazarı Pancar Ekicileri İstihsal*

Kooperatifi kurulmuş ve bunu diğer pancar üreticisi kooperatiflerin kurulumu takip etmiştir (Göktaş, 1989: 39). Adapazarı Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi ile birlikte aynı yıl *Eskişehir, Amasya, Turhal*, 1952 yılında *Kütahya, Akşehir-İlgin, Uşak, Alpullu, Konya*, 1953 yılında *Kayseri, Burdur-Isparta, Balıkesir-Bursa, Erzurum, Erzincan*, 1954 yılında *Elazığ, Malatya*, 1962'de *Ankara*, 1963'de *Kastamonu*, 1969'da *Dinar Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatiflerinin* kurulumu gerçekleştirilmiştir (Ertan, 1997b: 115).

Diğer taraftan; pancar çiftçilerini yeni kurulan fabrikalara ortak yapmak amacıyla 1953-1956 tarihleri arasında kurulumu gerçekleştirilen 11 şeker fabrikasından beş tanesi özel anonim şirket statüsünde kurulmuştur (Göktaş, 1989: 39). Bu beş fabrikanın toplam sermayelerinin yarısından fazlasına pancar kooperatifleri bünyesinde pancar çiftçileri iştirak ettirilmiştir. Bu fabrikalar; Adapazarı, Amasya, Konya, Kütahya ve Kayseri Şeker Fabrikaları'ndan oluşmuştur (Zarakolu, 1981: 9). Türkiye'nin anonim şirket statüsünde kurulan ilk şeker fabrikası olan *Adapazarı Şeker Fabrikası*⁴⁴; Türkiye İş Bankası (% 20), Ziraat Bankası (% 20), Sümerbank (% 20), Adapazarı Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi (% 20), Eskişehir Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi (% 10) ve Türkşeker'in (% 10) sermayedar konumunda olduğu bir ortaklık yapısı altında kurulmuştur (Şeker-İş, 2014: 25). Adapazarı Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi, ilk etapta Adapazarı Şeker Fabrikası A.Ş.'nin 10 milyon liralık sermayesine 3 milyon lira tutarla dahil olmuş ve ilerleyen süreç içerisinde Ziraat Bankası'na ait olan 1,5 milyon liralık hisseyi de satın alarak fabrika bünyesindeki mülkiyet payını arttırmıştır (Ertan, 1997b: 115). *Amasya Şeker Fabrikası*⁴⁵, Amasya Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi, Turhal Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi, Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası ve Türkşeker ortaklığıyla her biri 1.000 lira olan 10.000 adet hissenin meydana getirdiği 10 milyon lira sermayeyle kurulmuştur. Amasya Şeker Fabrikası'nın 10 milyon lira kuruluş

⁴⁴ 1994 yılı başına kadar TŞFAŞ'ın bir iştiraki olarak faaliyetini sürdüren Adapazarı Şeker Fabrikası; 1999 Marmara Depremi'nin ardından fabrikanın bazı ünite ve tesislerinde meydana gelen hasarlardan dolayı yedi yıl üretime ara vermiştir. 11.10.2005 tarihli ve 2005/119 sayılı ÖYK kararıyla Adapazarı Şeker Fabrikası'nın TŞFAŞ'a ait % 95,37 oranındaki hissesinin Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi tarafından alınmasıyla birlikte tümüyle Pankobirlik bünyesine dahil olmuştur. 24.09.2012 tarihinde Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne ait % 98,8 oranındaki hissenin Asya Katılım Bankası A.Ş.'ye devredilmesi sonucunda Pankobirlik'in bünyesinden çıkmıştır. Ardından; 24.11.2013 tarihinde Asya Katılım Bankası A.Ş.'ye devredilen % 98,8 oranındaki hissenin Temel Doğal Gıdalar ve Tarım Ürünleri Üretim Pazarlama A.Ş. tarafından devir alınma işlemi gerçekleştirilmiştir (Adapazarı Şeker, 2016).

⁴⁵ Amasya Şeker Fabrikası, 18.12.1991 tarihinde tamamıyla özel statüye kavuşmuş ve 03.08.2004 tarihli ve 2004/63 sayılı ÖYK kararıyla Türkşeker'e ait % 15'lik hissenin Amasya Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne satılmasıyla birlikte fabrika tümüyle Pankobirlik bünyesine dahil olmuştur.

sermayesindeki 6 milyon liralık Amasya ve Turhal Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne ait hissesi, Ziraat Bankası'na ait 1,5 milyon liralık hissenin iki buçuk aylık bir zaman dilimi içerisinde alınmasıyla birlikte pancar çiftçileri kooperatifinin fabrikanın % 75'lik hissesine sahip olduğu bir durum yaratmıştır (Amasya Şeker, 2018). *Konya Şeker Fabrikası*⁴⁶; Konya Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi (% 40), Konya Sanayi Kalkınma A.Ş. (% 30), Eskişehir Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi (% 10), Akşehir-İlgın Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi (% 10) ve Türkşeker'in (% 10) sermayedar konumunda olduğu bir ortaklık yapısı altında kurulmuştur. *Kütahya Şeker Fabrikası*⁴⁷; Türkiye İş Bankası (% 20), Ziraat Bankası (% 20), Sümerbank (% 10), Türkşeker (% 10), Kütahya Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi (% 10) ve Kütahya Şeker Sanayii Kalkındırma Türk A.Ş. (% 10) ortaklığında kurulmuştur. *Kayseri Şeker Fabrikası*⁴⁸; Kayseri Ticari ve Zirai Kalkınma Türk A.Ş., Kayseri Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi, Türkşeker, Amasya Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi ve Konya Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi ortaklığıyla 12 milyon lira sermaye ile kurulmuştur (Şeker-İş, 2014: 25).

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun 1969 tarihinde kabul edilmesinin ardından bölge ve il bazlı birliklerini kurmuş olan 19 pancar ekicileri kooperatifi; üst birlik oluşturmak adına harekete geçmiş ve iki yılı aşkın süre gelen çalışmaları takiben kooperatif kuruluşlarını yakından izleyen Alman Raiffeisen birliğinin teftiş kurulu başkanı Dr. Ferdinand Schmidt'in görüş ve önerileri doğrultusunda *Raiffeisen modelini* baz alarak 31.03.1972 tarihinde *Pankobirlik*'i (Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği) kurmuşlardır (Pankobirlik, 2018c). Pankobirlik, bir üst örgütlenme modeli olarak; Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye bağlı çalışan pancar çiftçilerinin, pancar ekicileri kooperatifleri bünyesinde örgütlenmelerine olanak sağlayan öncü rolünün yanı sıra idari

⁴⁶ 18.08.1992 tarihinde özel statüye kavuşan ve tüm hisselerinin devir işlemleri 02.02.1995 tarihinde tamamlanan Konya Şeker Fabrikası, 10 bin civarında kişiye istihdam sağlayan, yaklaşık olarak 1 milyon dekarlık bir alanda 40 bin çiftçiyle sözleşmeli tarım ilişkisi kuran ve sanayi faaliyetlerini sekiz kampüs üç yerleşkede sürdüren ve Pankobirlik bünyesindeki en güçlü kooperatif yapısını meydana getiren bir oluşumdur (Konya Şeker, 2018a).

⁴⁷ 27.06.2003 tarihli ve 2003/40 sayılı ÖYK kararıyla Kütahya Şeker Fabrikası'nın hisselerinin satış yöntemiyle özelleştirilmesine karar verilmiş ve 30.09.2004 tarihli ve 2004/93 sayılı ÖYK kararıyla % 56 oranındaki hissesi Torunlar Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye satılmıştır. Böylece bu fabrika, Pankobirlik bünyesinden çıkmıştır.

⁴⁸ Pankobirlik bünyesinde yer alan Kayseri Şeker Fabrikası; 2011 yılında kapanmak üzere bir pozisyondan, altı yıl boyunca uygulanan mali disiplinle birlikte 2014 ve 2015 vergilendirme dönemlerinde Kayseri'de vergi rekortmeni olmuştur. Kayseri Pancar Ekicileri Kooperatifi bünyesinde Kayseri, Sivas, Yozgat, Kırşehir ve Nevşehir illerine bağlı 295 köyde sözleşmeli pancar ekimi gerçekleştirilerek işlenmek üzere Kayseri Şeker Fabrikası'na teslim edilmektedir (Kayseri Şeker, 2018a).

ve mali açılardan sağladığı desteklerle de pancar üreticilerine önemli katkılarda bulunmuştur (Duymaz, 1985: 184).

İlerleyen süreçte; yeni şeker fabrikalarının açılmasıyla eşlenik bir şekilde 1980 yılında *Afyon*, 1983 yılında *Muş*, 1984 yılında *Bor*, 1985'te *Ağrı*, 1986'da *Elbistan*, 1990'da *Samsun*, *Çorum* ve *Ereğli*, 1991'de *Erciş*, 2000 yılında ise; *Sivas*, *Kırşehir* ve *Yozgat Pancar Ekicileri Kooperatifi* kurulmuştur (İnan, 2002: 103). Diğer taraftan; 2000'li yıllarla birlikte Pankobirlik bünyesinde yer alan fabrikalara teknolojisi oldukça yeni iki fabrika eklenmiştir. Bunlardan ilki; 27.09.2003 tarihinde temeli atılan ve 24.09.2004 tarihinde tamamlanan *Çumra Şeker Fabrikası*'dır. Çumra ilçesinde yaklaşık 2 milyon 600 bin metre kare alan içerisinde kurulan Çumra Şeker Fabrikası'nın günlük pancar işleme kapasitesi ortalama 17 bin ton civarında olup; fabrikanın üretime başladığı 2004 yılında yıllık 213 bin ton olan şeker üretimi, 435 bin 500 tona kadar yükselirken; bölgedeki pancar üreticilerinin toplam şeker pancarı kotası da yıllık 1 milyon 617 bin tondan 3 milyon 320 bin tona yükselerek % 50'den fazla bir oranda artış göstermiştir. Hammaddesini 20 kilometrelik bir yarıçap içerisindeki alandan temin edebilen Çumra Şeker Fabrikası, bu özelliğe sahip dünyadaki tek şeker fabrikası olmasının yanında Türkiye'nin en büyük üretim kapasitesine sahip şeker fabrikası olma özelliğini de taşımaktadır (Konya Şeker, 2018b). Konya Şeker A.Ş. içerisinde yer alan Çumra Şeker Fabrikası'nda; *sıfır atık* hedefiyle 27 üretim ağı içerisinde işlem gerçekleştirilmektedir. Yüksek pancar işleme kapasitesi, sıvı şeker üretimi, şekerleme ürünleri ünitesi, yem üretimi ve sebze kurutma üniteleri gibi ortaya çıkardığı yeniliklerle Avrupa'nın en modern şeker fabrikalarından biri haline gelen Çumra Şeker Fabrikası'nda; şekerin yan sanayii ürünü olan melastan yem ve maya sanayii ile de etanol üretiminde bulunulmakta ve Türkiye'de üretilen etanol kapasitesinin % 56'sı bu fabrikadan karşılanmaktadır. Çumra Şeker Fabrikası'nda kurulan ve enerji maliyetlerini 10'da bir oranında düşüren sıfır atık sistemiyle bir taraftan hayvancılıkla uğraşan çiftçilere kaliteli yem sağlanırken, diğer taraftan atık su arıtma tesisi içerisindeki suyun ısıtılması sonucunda ortaya çıkan metan gazının trijen santralde değerlendirilmesiyle birlikte hem tesisin elektrik üretimi hem de tesis içerisinde yer alan doku kültürü laboratuvarı, seralar ve balık üretim merkezi gibi yerlerin ısı ihtiyacını da kendi içerisinde karşılayabilmektedir (Konya Şeker, 2018c).

Diğer fabrika ise; Kayseri Şeker A.Ş. bünyesinde yer alan ve Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde 920 dekarlık alan üzerinde 2006 yılında faaliyete geçen günde ortalama 13 bin 500 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan *Boğazlıyan Şeker Fabrikası*'dır (Kayseri Şeker, 2018b). Şubat 2018 tarihinde gerçekleştirilen 14 şeker fabrikasının özelleştirilmesine yönelik ihaleler sonucunda *Turhal Şeker Fabrikası*, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 04.05.2018 tarihli ve 2018/45 sayılı kararıyla 569.000.000 TL karşılığında Pankobirlik bünyesinde yer alan Kayseri Şeker A.Ş. tarafından satın alınmış ve böylece Pankobirlik bünyesinde yer alan şeker fabrikası sayısı beşten altıya yükselmiştir.

3.4.2.2. Pankobirlik'in Kurumsal Yapısı

1951 tarihinde kooperatifler kurarak örgütlenmeye başlayan ve 1972 tarihinde üst birlik haline gelen Pankobirlik, günümüzde Türkiye'nin 64 ili içerisinde yer alan 13.750 yerleşim biriminde pancar üretimi gerçekleştiren ve yaklaşık 1,5 milyon ortağıyla 31 pancar kooperatifinin⁴⁹ 321 adet şubesi ve kooperatif bünyesinde yer alan altı adet şeker fabrikası (Amasya, Kayseri, Boğazlıyan, Turhal, Konya ve Çumra) ve 50'nin üzerinde tarımsal amaçlı iştirake⁵⁰ (şeker, yem, sıvı şeker, biyoetanol, bitkisel yağ, et ve süt, sert şekerleme, hayvancılık, tohum üretim tesisleri vb.) sahip bir kurumdur. 2017 faaliyet yılı rakamları doğrultusunda Pankobirlik; 547 milyon ABD doları sermayesi, 2833 milyar ABD doları aktif toplamı, 2169 milyar ABD doları cirosu, 11 bin 796 çalışanı, 102 milyon ABD doları ortaklarına sağladığı ayni ve nakdi desteği ve 55 milyon ABD doları hazineye ödediği vergiyle birlikte Türkiye tarımı içerisinde güçlü pozisyona sahip kooperatiflerden biri olarak dikkatleri çekmektedir (Pankobirlik, 2018c). 2017 yılı baz alındığında; Pankobirlik'in pancar kotasına göre şeker piyasasının yaklaşık olarak % 34'üne hakim olduğu ve bu ağırlığın yarısından

⁴⁹ 31 pancar ekicileri kooperatifinin üst kuruluşu hüviyetindeki Pankobirlik, diğer üyesi olan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ile birlikte toplamda 32 ortağa sahip bulunmaktadır. Pancar ekicileri kooperatiflerine ilgili yöre içerisindeki pancar üreticisi her çiftçi ortak olabilmektedir. Her ortağın bir oy hakkı ile temsil edildiği Pankobirlik, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamında genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurullarını oluşturmaktadır (İnan, 2002: 86).

⁵⁰ Pankobirlik bünyesinde 10 adet yem fabrikası, bir adet sıvı şeker fabrikası, bir adet plastik boru ve çuval fabrikası, dokuz adet tarımsal iştirak, 19 adet çeşitli iştirak, *Beta Ziraat ve Ticaret A.Ş.* iştirakinde bir adet tohum şirketi ve tohumluk üretim tesisi ve bir adet bitkisel yağ fabrikası, *Panek/Torku* iştirakinde bir adet sert şekerleme fabrikası, bir adet süt fabrikası, bir adet dondurulmuş patates fabrikası ve bir adet et entegre tesisi, *Koneli Tarım ve Sanayi Ürünleri Pazarlama A.Ş.* iştirakinde bir adet biyoetanol fabrikası, *Kömür İşletmeleri A.Ş.* iştirakinde iki adet kömür şirketine hissedarlık ve iki adet termik santral (*Kangal Termik Santrali* ve *Soma Termik Santrali*) yer almaktadır (Pankobirlik, 2018c).

fazlasının (% 18) Konya Şeker A.Ş.⁵¹ bünyesinde yer alan Konya ve Çumra Şeker Fabrikaları'ndan sağlandığı görülmektedir (Pankobirlik, 2017: 6).

Pankobirlik, ana amaç olarak; Türkiye'de pancar üreticilerine yönelik en ideal çalışma ve yaşam standartlarını sağlamayı hedeflemektedir. Türkiye'nin şeker gereksinimini karşılamak, ekilecek pancar alanlarını arttırmak ve şeker sanayiini genişletmek de yine Pankobirlik'in amaçları arasında yer almaktadır. Bu amaçlara yönelik gereken çaba ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gayretiyle kooperatifin ortak sorunlarına yönelik çözümler üretilmesi ve kooperatifi daha güçlü kılmak düşüncesi de Pankobirlik'in amaçları arasında yer almaktadır (Pankobirlik, 1997: 16). Bu doğrultuda; Pankobirlik, şeker pancarı tarımı ve diğer üretim faaliyetleri içerisinde pancar çiftçisinin modern tarım teknolojilerinden faydalanmasına destek veren, nitelikli tohum, gübre, ilaç vb. girdilerle ürün verimliliğinin arttırılmasını sağlayan çalışmalarını sürdürmektedir. Türkiye'de sözleşmeli tarım uygulamasının en belirgin örneklerinden birini uygulayan Pankobirlik, dünya genelindeki benzer pratiklere sahip diğer bazı kooperatifler gibi sanayici pozisyonuyla iktisadi sistem içerisinde yerini almaktadır. Klasik işlevi açısından yalnızca pancar tarımıyla ilgilenmenin ötesinde ürettiği ürünleri mamul madde haline getirecek olan yatırımları gerçekleştiren ve katma değer yaratan Pankobirlik, artan refahtan üyelerinin daha fazla pay almasını sağlamayı, daha fazla ihracat yapmayı ve istihdama daha çok katkıda bulunmayı hedeflemektedir (Ağırnaslıgil, 2013: 6).

Pankobirlik ana sözleşmesinin ikinci maddesi kapsamında kooperatifin amaçlarını gerçekleştirebilmesi adına yürütmesi gereken faaliyetler şu şekilde ifade edilmiştir (Pankobirlik, 2018d):

a) Pankobirlik bünyesinde yer alan pancar kooperatiflerinin her açıdan resmi ve özel kuruluşlara karşı temsilini sağlamak,

b) Pancar kooperatiflerinin giderek gelişen örgütlenme hareketliliğini teşvik etmek, geliştirmek ve yaygınlaştırmak,

⁵¹ Konya Şeker A.Ş., *Fortune 500 Türkiye* (Türkiye'nin En Büyük 500 Şirketi) listesine girdiği 2010 yılında 59. sıradayken, 2017 yılı itibariyle 81. sırada yer almaktadır. Aynı veriler doğrultusunda; 2010 yılında 1593 olan çalışan sayısı, 2017 yılında 3314'e ulaşarak istihdam seviyesi % 50'nin üzerinde artış göstermiştir (Fortune Turkey, 2018). İstanbul Sanayi Odası tarafından belirlenen *Türkiye'nin Birinci 500 Sanayi Kuruluşu* arasında 2017 yılı itibariyle 43. sırada bulunan Konya Şeker A.Ş. (İSO 500, 2017); *Ekonomist Dergisi'nin Türkiye Ekonomi Bankası (TEB) ile birlikte düzenlediği Anadolu'nun En Büyük 500 Şirketi* listesine göre ise; 2017 yılı itibariyle dokuzuncu sırada yer almaktadır (Sabah, 2018).

c) Karşılıklı yardım ve dayanışma prensibiyle hareket ederek üyelerinin menfaatlerini korumak,

d) Bünyesinde yer alan kooperatiflerin ihtiyaç duyduğu, her türlü zirai alet ve makine, sulama ekipmanları, çeşitli kimyasal ve biyolojik gübreler, bitki geliştirici ve düzenleyicileri, tarımsal mücadele ilaç ve ekipmanları, bitkisel tohumluklar, damızlık besi ve süt hayvanları ve bunlara yönelik yem ihtiyaçlarını ülke içerisinde ya dışarıysından temin etmek,

e) Bünyesinde yer alan kooperatiflerin ihtiyaçlarının imal ve ithal edildiği, satış işlemlerinin gerçekleştirildiği kurumların temsilciliklerini almak ya da bu tesislere ortak olmak, kiralamak veya işletme haklarını devralmak,

f) Üyelerinin pancar ve pancar dışında her türlü bitkisel ve hayvansal ürünü işleyerek üretmesini, değerlendirmesini, pazarlamasını ve gerektiğinde ihraç edilmesini sağlamak amacıyla ilgili araştırma ve planlamalar yapmak, projeler üretmek, ilgili toprak ve bitki analizlerini gerçekleştirmek, bu konuda şirket ve tesisler kurmak ya da bu amaca yönelik kurulmuş olan şirket ve tesislere iştirak etmek, kooperatif ortaklarına yönelik her türlü sözleşmeli, kredili ve kontrollü bitkisel ve hayvansal üretimi gerçekleştirmek ve bu faaliyetlere yönelik olarak gerek duyulduğunda ilgili bakanlıklar, hazine ve Ziraat Bankası vb. kuruluşlardan ve yurtdışı kredi kaynaklarından kendisi ve bünyesinde yer alan kooperatifler adına kredi almak ya da alınacak kredilere aracılık etmek,

g) Bünyesinde yer alan kooperatiflerin iştiraklerinin iktisadi faaliyetleri, hesap ve kayıtlarını teftiş etmek ve ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda yeni çalışmalara yön vermek,

h) Bünyesinde yer alan kooperatiflerin iştiraklerine danışmanlık yapmak,

i) Bünyesinde yer alan kooperatif ve iştiraklerinin yönetici, denetici ve personelini ve üyelerine yönelik eğitimler vermek,

j) Bünyesinde yer alan kooperatif ve iştiraklerin iktisadi faaliyetlerini Pankobirlik genel politikaları kapsamında koordine etmek,

k) Yurt içi ve yurt dışında yer alan benzer kurumlarla ilişkiler kurmak ve geliştirmek.

l) İlgili amaçlar doğrultusunda kurulmuş ya da kurulması düşünülen her türden şirket, kooperatif ve kuruluşa iştirak etmek,

1) Bünyesinde yer alan kooperatiflerin, personel politikalarını belirlemek, kadrolarını oluşturmak, toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında kalan personeline yönelik tayin, terfi, nakil ve göreve son verme tekliflerini gerçekleştirmek.

Pankobirlik ilgili faaliyet konuları içerisinde yer alan işleri yapabilmek adına şu uygulamaları gerçekleştirmektedir (Pankobirlik, 2018d):

1. Ortak olduğu kooperatiflerin ve iştiraklerin iktisadi faaliyetlerine istedikleri şekilde devam edilmeleri için gerekli görüldüğünde kredi kurumlarından krediler almak veya alınacak olan kredilere kefil ya da aracı olmak,

2. Pankobirlik'in ihtiyaç duyduğu her türden taşınır ve taşınmaz mallar ile araç ve gereçleri satın almak, gerekli görülen durumlarda satmak, yaptırmak, kiralamak, ipotek ettirmek, gerekli durumlarda ipotek almak vb. diğer tasarruf işlemlerinde bulunmak,

3. Üyelerinin eğitim işlemleri için gerekli olan her türlü tedbiri almak,

4. Ortakları ve iştiraklerinin faaliyetlerini koordine etmek amacıyla gerekli olan istatistiki bilgileri temin etmek ve değerlendirmek,

5. Pankobirlik ve ona bağlı kooperatiflerin alacaklarına karşılık gerekli durumlarda ipotek almak,

6. Bunların dışında kalan gerekli görülen diğer tüm tedbirleri almak.

Pankobirlik, *Uluslararası Raiffeisen Kooperatifler Birliği (IRU)*⁵², *Uluslararası Avrupa Pancar Üreticileri Konfederasyonu (CIBE)*⁵³, *Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği (WABCG)*⁵⁴, *Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)*⁵⁵ ve

⁵² Uluslararası Raiffeisen Kooperatifler Birliği (IRU); 1968 yılında Friedrich Wilhelm Raiffeisen'in 150. doğumgününde, onun çalışma ve prensiplerine dayanan dünya genelinde gönüllü kooperatif örgütlerinin bir araya geldiği bir üst birlik olarak kurulmuş ve günümüzde 33 ülkede 53 adet üye sayısına ulaşmıştır. 100'den fazla ülkede, 800 milyon üyeye sahip 900 binden fazla kooperatif Raiffeisen'in kooperatifçilik ilkelerine göre çalışmalarını sürdürmektedir (IRU, 2018).

⁵³ Uluslararası Avrupa Pancar Üreticileri Konfederasyonu (CIBE); 1927 yılından bu yana Avrupa kurumları ve uluslararası organizasyonlar karşısında şeker pancarı üreticilerinin çıkarlarını savunmakta ve onları temsil etmektedir. AB şeker pancarı sektörünün konumunu ve rekabet gücünü güçlendirmek adına teknolojik ilerleme, yenilik ve çabaları teşvik eden CIBE; 15'i AB üye ülkesi (Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Hollanda, Polonya, Romanya, Slovakya, İsveç ve Birleşik Krallık) 140 bin pancar üreticisi ve yaklaşık 130 bin pancar üreticisinin yer aldığı iki AB üyesi olmayan ülkeyle (Türkiye ve İsviçre) birlikte 17 pancar üreticisi ülkeden meydana gelmektedir (CIBE, 2014).

⁵⁴ Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği (WABCG); 33 farklı ülkede 37'den fazla üyeyi ve beş kıta üzerinde 5 milyon şeker kamışı ve 650 bin şeker pancarı üreticisini bir araya getiren ve dünya şeker üretiminin % 60'ını üreten uluslararası bir organizasyondur. WABCG, şeker sektörü içerisinde yer alan uluslararası kuruluşlarla ve özellikle de Uluslararası Şeker Organizasyonu (ISO) ile yakın teması bulunan ve politik bir yöne sahip olmayan bir kuruluştur (WABCG, 2015).

*Uluslararası Kamu, Sosyal ve Kooperatif Ekonomisi Araştırma ve Danışma Merkezi (CIRIEC)*⁵⁶ gibi kooperatifçilik ve şeker sektörüyle ilintili uluslararası kuruluşlarla güçlü ilişkiler kurmakta ve dünya genelindeki dönüşümleri bu kurumlar aracılığıyla takip etmektedir (Pankobirlik, 2018e).

Pankobirlik, kurulum süreci içerisinde Alman Raiffeisen kooperatifçilik ilkelerini benimsediğinden dolayı Uluslararası Raiffeisen Kooperatifler Birliği (IRU) üyesi olarak; IRU tarafından düzenlenen toplantı, seminer ve çeşitli kongrelere yönelik belgeler temin edebilmekte, IRU tarafından yayımlanan yayınlardan faydalanabilmekte ve birtakım amaçlar için gerçekleştirilen anket vb. çalışmalarla Türkiye’de kooperatifçiliğe yönelik elde edilen bilgileri IRU genel merkeziyle paylaşmaktadır (Pankobirlik, 2018f). Diğer taraftan; Pankobirlik, Uluslararası Avrupa Pancar Üreticileri Konfederasyonu’na (CIBE) da üyedir. CIBE ile Pankobirlik arasındaki ilk temaslar, 2004 yılının Eylül ayında Paris’teki ilk resmi toplantıyla gerçekleşmiştir. 2005 yılının Ocak ayında ise; CIBE temsilcisi Outofan Arnald, Türkiye ziyaretinde Pankobirlik üst düzey temsilcileriyle tanışmış ve Konya’daki şeker fabrikalarını ziyaret etmiştir. Bunun ardından; Pankobirlik’in CIBE üyeliği ilk defa 2005 tarihinde gözlemci statüsü ile başlatılmıştır. Pankobirlik, 2006 tarihinde Curacao’da düzenlenen CIBE kongresine katılım göstermiş ve yine 2006 yılında Konya’da gerçekleştirilen CIBE işbirliği toplantısında bir taraftan Türkiye şeker sektörüne yönelik CIBE tarafından değerlendirmeler yapılmış, diğer taraftan ise Avrupa Birliği bünyesindeki şeker üretimiyle Türkiye’deki şeker sektörünü kıyaslayan çalışmalarda bulunulmuştur. Bu organizasyonun ardından; 2007 yılında İstanbul’da düzenlenen Dünya Şekerpancarı Birliği toplantısına ev sahipliği yapan Pankobirlik; üçer yıllık sürelerle 2011 yılına kadar uzatılan gözlemci statüsü süresince, CIBE’ye yönelik çeşitli komiteler içerisinde yer almış ve diğer üye ülke temsilcileriyle şeker sektörüne yönelik ilgili kongre ve toplantılarda bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmuştur (Lacoste, 2014: 43-44).

⁵⁵ Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA); 1895 yılında kurulan, 109 ülkeden 312 örgütün üye olduğu ve dünya genelinde yaklaşık olarak 3 milyon olduğu tahmin edilen kooperatif içerisinde yer alan 1 milyardan fazla kooperatif üyesini temsil eden dünya çapında bir organizasyondur (ICA, 2018b).

⁵⁶ Uluslararası Kamu, Sosyal ve Kooperatif Ekonomisi Araştırma ve Danışma Merkezi (CIRIEC); orijinal adıyla Uluslararası Kolektif Ekonomi Araştırma ve Bilgi Merkezi olarak 1947 yılında Cenevre Üniversitesi’nde Fransız ekonomi profesörü Edgard Milhaud tarafından kurulmuştur. 1957’ye kadar çalışmalarını Cenevre’de sürdüren CIRIEC, 1957 tarihinden itibaren genel merkezini Belçika’nın Liege şehrine taşımıştır. 1997 tarihinde 50. Yıl kutlamalarında düzenledikleri uluslararası bir konferansla kamu, sosyal ve kooperatif ekonomisi ile genel çıkarlar üzerine 21. yüzyıldaki yeni rolleri tartışan CIRIEC; 50 yıllık tarihini anlatan bir broşür ve bilimsel bir kitap ve 10 yılını tamamlamış uluslararası bir dergi serisi yayımlamıştır (CIRIEC, 2018).

26-27 Mayıs 2011 tarihleri arasında Macaristan'ın Budapeşte kentinde düzenlenen CIBE Genel Kurulu'nda alınan kararlarla Pankobirlik, CIBE'ye tam üye olarak resmen kabul edilmiştir. Bununla birlikte; Pankobirlik, CIBE tarafından sağlanan tüm hizmetlerden faydalanma, toplantılara katılım gösterme ve CIBE Genel Kurul ve Yönetim Kurulu toplantılarında oy kullanma hakkına sahip olmuştur. CIBE'nin de üye olarak yer aldığı Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği (WABCG), Pankobirlik'in üyesi olduğu bir diğer uluslararası kuruluştur. 21.11.2005 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen WABCG konsey toplantısıyla 33 üye ülkenin onayının ardından Pankobirlik'in üyeliği kabul edilmiştir. Türkiye'yi WABCG bünyesinde temsil eden Pankobirlik, Türkiye'nin AB ile tarım müzakereleri dahilinde pancar tarımı ve sektörün gelecekteki yapılanmasına yönelik Türkiye'de tarım politikalarının ve yapısal reformlar kapsamında şeker sektörünün AB yaptırımları karşısındaki konumlanışının önceden belirlenmesinde birtakım katkılar sağlamıştır. Pankobirlik Yönetim Kurulu Başkanı Recep Konuk, Türkiye temsilcisi olarak WABCG Yönetim Kurulu'nda görev almaktadır. Kongre ve toplantılar aracılığıyla gerçekleştirilen görüşmelerde; Pankobirlik ve ona bağlı işletmelerin çalışmaları ve teknik konulara yönelik bilgi alışverişinde bulunmakta ve pancar üreticilerinin ortaya koyduğu ürünün değerlendirilmesi amacıyla ortak işbirliği zeminleri oluşturulmaktadır (Pankobirlik, 2018f).

3.4.3. Pankobirlik'in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Bakışı

Pancar üreticilerini bir araya getiren üst birlik olarak Pankobirlik; birtakım işletmecilik faaliyetlerinin (şeker fabrikaları, tohum ve sulama tesisleri, hayvancılık ve ürünleri vb.) yanı sıra bu faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi adına üyelerini destekleyerek bilgi ve birikimlerini arttıran, ürettiği ürünlerin değerlendirilmesini sağlayan ve üyelerine uygun koşullarda girdi ve hizmet sağlayan bir üretici kooperatifidir. Böylesi bir yapılanma içerisinde; Türkşeker bünyesinde yer alan fabrikalara yönelik özelleştirme süreci karşısında pancar üreticilerinin örgütlü birliği olan Pankobirlik'in sürece bakışı ve bu sürece yönelik politikaları, şeker sektörünün Türkiye'deki geleceğinin nasıl şekilleneceğini belirleyen unsurlardan biri olacaktır (Şeker-İş, 2011: 161).

Pankobirlik tarafından 27.02.2012 tarihinde hazırlanan raporda; dünya genelinde şeker sektörü içerisinde yer alan modellerin incelendiği vurgulanarak, pancar

üreticilerinin ve şeker işçilerinin yer aldığı bir modelle şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin gerektiği dile getirilmiştir. İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde devletin şeker fabrikaları üzerinde belirleyici bir konumunun bulunduğu, Rusya'da özelleştirmelerin ardından şeker fabrikalarının mülkiyetinin % 40 – 50 civarı bir kesiminin işletme yönetim ve çalışanlarına, geri kalanının ise Devlet Mülkiyet Kurulu adı verilen bir kuruma bırakıldığı, Polonya'da şeker fabrikalarının % 40'lık bir kesiminin çalışanlara ve pancar üreticilerine özelleştirilerek verildiği, AB ülkelerindeki şeker rejimine yönelik reformların ardından % 44 civarında olan kooperatif payının % 60'lara kadar yükseldiği, 1970'li yıllarda ABD'deki şeker pancarı endüstrisi içerisindeki çiftçi kooperatiflerinin payının sıfırdan % 100'lere ulaştığı Pankobirlik tarafından hazırlanan rapor içerisinde değerlendirilmiştir. Özelleştirme İdaresi tarafından hazırlanan Strateji Raporu'na benzer şekilde, Pankobirlik de hazırladığı 2012 tarihli raporda; pancar üreticisi konumunda yer alan ülkelerin neredeyse tamamında pancar üreticilerinin bir şekilde yönetim içerisinde söz sahibi olduğu ve Türkiye'nin kendine özgü bir modeli geliştirebilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu açıdan; SEK, EBK, YEMSAN gibi başarısızlıkla sonuçlanan özelleştirme örneklerinden bir ders çıkarılması ve kamuya ait şeker fabrikalarının ABD ve AB'deki gibi pancar üreticileri ve şeker işçilerine *işletme hakkının devredilmesi yoluyla özelleştirilmesinin* en doğru çözüm yolu olacağı ifade edilmiştir (Şeker-İş, 2013: 237-238).

İşletme hakkının devredilmesiyle birlikte; fabrikaların verimli çalıştırılabilmeleri halinde başta ekonomi olmak üzere sosyal politika, bölgesel kalkınma ve toplumsal barışa yönelik olumlu katkıların yanında devlet bütçesine özelleştirmelerden elde edilecek gelire denk bir gelir düzeyi 8-10 yıl gibi kısa bir süre içerisinde sağlanabilecektir. Pancar kaybının minimize edilmesi, pancar ekim alanlarının optimum düzeyde kullanılması, toprağın işlenmesi sürecinde tarım makinelerinin sağlanması, gübre kullanımı açısından AB standartlarının yakalanması, iyi ve kaliteli tohum kullanılarak toprağın sağlıklı bir şekilde çapalanması, yeterli düzeyde sulamanın gerçekleştirilmesi, pancar hasadının maksimum verimle gerçekleştirilmesi, düşük kapasitelerde çalışan kamuya ait şeker fabrikalarının optimum seviyede çalıştırılmasının sağlanması gibi verimliliği arttıracak pek çok husus yalnızca pancar üreticileriyle şeker fabrikalarının ortak hareket edebilmesi halinde pozitif bir şekilde gerçekleşebilecektir. Bu noktada; Pankobirlik, şeker fabrikalarının işletme alanı dışında

kalan arazilerinin satışı, şeker fabrikalarının ise işletme hakkı devri yöntemiyle ilgili devir süresince *verimlilik artışının sağlanması halinde mülkiyetiyle birlikte* Pankobirlik ve şeker işçilerinin bir arada yer aldığı bir oluşuma devredilmesini talep etmektedir. Fabrikaların devir işlemlerinin ardından Pankobirlik; devralmak istediği şeker fabrikalarına yönelik modelin örgütlenmesinde icra, endüstriyel danışma ve denetleme kurulu olmak üzere 3 farklı kurulun oluşturulmasını öngörmektedir. *İcra kurulu*, şeker fabrikalarının işleyişi ve her türden yatırımlarla genişletilmesine yönelik kararlardan sorumlu olacaktır. *Endüstriyel danışma kurulu*, icra kurulunu destekleyici bir mantık içerisinde görevini ifa edecek ve icra kurulunun ihtiyaç duyduğu bilgi, belge ve görüşleri hazırlayarak, birçok değişkenin göz önünde bulundurulması ve seçeneklerin zenginleştirilmesi konusunda icra kuruluna katkı sağlayacaktır. Danışma kurulu; şeker üretiminin pazarlanmasına ve yatırımlara yönelik doğru kararların alınmasına, karlılık ve verimliliğin süreklilik arz edecek şekilde arttırılmasına hizmet ederek genişletilmeye müsait bir yapıyı örgütleyecektir. Tasarlanan icra kurulu, şeker fabrikalarına yönelik kararları alabilecek son merci olarak düşünülmekte ve kurul yapısı itibariyle şeker sektöründe yer alan ilgili kesimleri bünyesinde barındırması düşünülen bir organizasyon olarak değerlendirilmektedir. Devlet/hükümet, sendika ve Pankobirlik'i temsilen bir araya getirilecek olan icra kurulu bu yapısı itibariyle toplumun genel çıkarları doğrultusunda hareket edecek ve kendi içerisinde oluşturduğu katılım süreçleriyle demokratik bir yönetim yapısı yaratacaktır. *Denetleme kurulu* ise; devlet/hükümet, Pankobirlik ve fabrikaların temsilcilerinin katılımı ile bir araya gelen ve işletme devri yöntemiyle özelleştirme sürecinin gerçekleştirilmesi düşünülen fabrikaların kamu tarafından hukuki, mali ve performans denetimine tabii tutulmasını sağlayan bir oluşumdur. Bu model; özü itibariyle hammadde üreten pancar çiftçisiyle onu fabrikada işleyen şeker işçilerinin üretim süreci içerisinde söz sahibi olacağı bir projeyi ifade etmektedir. Hedeflenen modelle birlikte; orta ve uzun vadede şeker sektöründen geçimini temin eden tüm kesimlerin kazançlı çıkacağı, toplumdaki sosyal barışın korunacağı ve devletin hazineden masraf yapmaksızın özelleştirme sonucunda elde edeceği tek seferlik gelirden çok daha fazla gelir elde edeceği görülmektedir (Taşpınar, 2014: 35-36).

Şubat 2018 tarihinde gerçekleştirilen 14 şeker fabrikasının özelleştirilmesine yönelik ihalelerin ardından kamu şeker fabrikalarının özelleştirilmesiyle ilintili olarak

bir basın bildirisi açıklayan Pankobirlik; şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin yalnızca basit bir fabrika satışı olarak değerlendirilemeyeceğini ve geniş kitleler üzerinde etkisi olan bir konu olarak görüleceğini ifade etmekte ve bu doğrultuda şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin başta pancar çiftçisi olmak üzere Türkiye genelinde tarım ve gıda sektörünü doğrudan ilgilendiren bir durum olarak değerlendirmektedir. En temelde; çabuk bozulabilen bir tarım ürünü olması ve taşımacılık maliyetlerinin tarladan fabrikaya olan mesafe dahilinde giderek artması, kolaylıkla depolanamamasından kaynaklı olarak uzak mesafelerdeki fabrikalara taşınmasının ekonomik görülmemesi şeker pancarının, *pancar çiftçisi açısından bölgesel bir tekel niteliği taşıyan o bölgedeki şeker fabrikasına teslim edilmesini* zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yetkinlikten uzak bireylerin elinde idare edilebilecek olan şeker fabrikalarının, pancar çiftçisini zarara uğratma, çiftçiyi pancar üretiminden vazgeçirme ve orta vadeli bir zaman dilimi içerisinde şeker fabrikalarının bulunduğu bölgelerdeki pancar tarımını tamamıyla sona erdirmesi potansiyel bir durum olarak görünmektedir. Bu açıdan; şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecinde, pancar tarımının geliştirilmesini, fabrikaların düzenli olarak çalıştırılmasını ve kar edebilecek kuruluşlar haline getirilmesini dikkate almayan ve doğal tekel özelliğinden kaynaklı olarak çiftçiyi zarara uğratabilecek, münavebeli ekim sisteminin etkin bir şekilde kullanımını göz ardı edebilecek kesimlere şeker fabrikalarının satımı gerçekleştirilmemelidir. Bu noktada; şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecinde pancar çiftçilerini ve şeker fabrikalarını ortak bir mücadele alanı içerisinde değerlendiren çözümler gerekmektedir. Diğer taraftan; şeker fabrikalarının satış ihaleleri içerisinde yer alan şirketlerin, *şeker fabrikalarının buldukları bölgelerin dışından şeker pancarı temin edebilmesine* olanak tanıyan bir hüküm, pancar çiftçisinin bölgesel pazar garantisinin ortadan kalkmasına ve hem pancar üreticisinin hem de pancar üretiminin negatif yönde etkilenmesine yol açacaktır. Şirketler, bu hükümden faydalanarak ucuz hammadde temini sağlayabilmek adına başka bölgelerin üretim desenlerini ve münavebeli ekim süreçlerini bozacak ve bu durum; toprak ve yeraltı kaynaklarının hızla tükenmesine, pancar üretiminde çeşitli hastalıklar ve zararlı canlıların ortaya çıkmasına ve bu bölgelerde orta ve uzun vade içerisinde pancar tarımının yok olmasına neden olacaktır (Pankobirlik, 2018b).

Pankobirlik tarafından dikkatlerin çekildiği bir diğer nokta; özelleştirme işlemi gerçekleştirilen şeker fabrikalarına yönelik dile getirilen *beş yıllık üretim garantisinin*

ardından sektörün geleceğinin ne olacağı sorusudur. Beş yıllık sürenin sonunda; şeker fabrikalarının kapatılma ihtimaline yönelik hiçbir engelleyici hükmün yer almaması özellikle fabrika arazilerinin değerinin fabrikanın kendi maliyetinin üzerinde olduğu kimi örneklerde fabrikaların, arazi rantçıları tarafından satılmasına ve kullanım işlemi gerçekleştirilmeyen şeker üretim kotalarının nişasta bazlı şeker üreten fabrikalar tarafından satın alınabilme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Böylece; beş yıllık bir sürecin sonunda ortaya çıkabilecek pancar şekeri açığının direkt olarak nişasta bazlı şekerle ikame edilmesiyle *halk sağlığına* yönelik problemler büyüyecek ve başta obezite, kanser, alzheimer, yüksek tansiyon, diyabet vb. hastalıkların görünürlüğü giderek artacaktır. Bir diğer olgu ise; *yanlış özelleştirme uygulamalarından kaynaklı olarak ortaya çıkan ulusal zararların* bertaraf edilebilmesinin mümkün olmamasıdır. Özellikle; tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerine yönelik olarak gerçekleştirilen özelleştirmelerin neredeyse tamamında dikkati çeken en temel nokta; üreticilerin, sanayicilerin ve çalışanların içerisinde yer almadığı bir modelin başarılı olamayacağıdır. Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, Tekel vb. tarım ve gıda sektöründeki KİT’lerde gözlemlenen özelleştirme deneyimleri acı birer tecrübe olarak tarihteki yerini almıştır. Genel itibariyle; bu değerlendirmeler kapsamında Pankobirlik, şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı olmadıklarını ancak varlık satışı yoluyla gerçekleştirilebilecek özelleştirmelerin süreci içinden çıkılamayacak bir noktaya sürükleyeceğini dile getirmektedir. Dünya genelindeki gelişmiş ülke örneklerine ve şekerin Türkiye’deki stratejik değerine atıfta bulunan Pankobirlik, Türkiye şeker sektörü açısından *Türkşeker bünyesinde yer alan şeker fabrikalarının tümünün, pancar çiftçisi kuruluşlarına işletme devri yöntemiyle özelleştirilmesinin* en uygun model olduğunu düşünmektedir. Şeker fabrikalarıyla kaderinin aynı olduğunu gören pancar çiftçisinin, şeker sektörü içerisinde tarım ve sanayi arasındaki ittifakı kurabilecek en ideal kesim olduğunu vurgulayan Pankobirlik; uygulayacakları modelle birlikte şeker pancarı tarımının sürekliliğini garanti altına alacaklarını ve böylece Türkiye’de doğal şeker üretiminin kesintiye uğramaksızın sürdürülebileceğini ifade etmektedir (Pankobirlik, 2018b).

Türkşeker bünyesinde yer alan 25 şeker fabrikasının Pankobirlik’e işletme devri yöntemiyle özelleştirilmesi halinde devletin özelleştirme süreçlerinden elde edeceği bedeli, üç yıl içerisinde devlet bütçesine kazandıracığı ve mevcut fabrikaların verimli

ve karlı bir şekilde çalışabilmesi adına 1 milyar ABD doları tutarında bir yatırım gerekeceği öngörülmektedir. Bu açıdan; işletme devri yöntemiyle şeker fabrikalarının Pankobirlik'e devredilmesi halinde Türkiye şeker sektörünün gelecek projeksiyonu şu şekilde değerlendirilmektedir: Şeker fabrikalarında üretimin devamlılığı garanti altına alınacak, gerçekleştirilen ek yatırımlar doğrultusunda fabrikaların verimlilik seviyeleri yükselecek, doğu bölgelerindeki fabrikalar başta olmak üzere istihdam artışı sağlanacak ve böylece bölgedeki pek çok sosyal sorunun aşılmasında önemli yol kat edilecek, devletin, şeker fabrikalarının satışından elde edeceği gelir, şeker fabrikalarının sistem içerisindeki yan sektörlerle bağlantılar ve ekonomi genelinde yarattığı katma değerle birlikte üç yıl içerisinde devlet bütçesine rahatlıkla kazandırılabilir ve böylece hem şeker fabrikaları hem de fabrikalara ait arazilerin mülkiyeti devletin elinde kalacaktır. Yan sektörler içerisinde başta hayvancılık olmak üzere pek çok üretim alanı canlanacak ve Pankobirlik'in uyguladığı mevcut politikalar doğrultusunda çiftçilerin, hayvan sahibi olması ve hayvancılığın geliştirilebilmesi sağlanacaktır. Devlet tarafından talep edilmesi halinde şehir içerisinde kalan ve arazileri değerli konumlarda bulunan şeker fabrikaları, şehir dışındaki alanlara nakledilebilecek ve böylece devlet, rant değeri yüksek fabrika arazilerinin satışıyla birlikte bütçeye ek kaynaklar sağlayabilecektir. Pancar çiftçileri, Pankobirlik aracılığıyla teşvik edilecek ve pancar üretimi garanti altına alınacak, münavebeli ekim sistemi kapsamında çiftçinin yetiştirdiği diğer ürünlere yönelik alım garantisi de sağlanacaktır. Bu beklentilerin gerçekleştirilmesinin sonucunda ise; Türkiye çiftçisi ve hayvancılığı desteklenerek, ülkedeki gıda üretiminin devamlılığı ve güvenliği sağlanacak ve kendi kendine yetebilen bir ülke olmanın imkanları giderek arttırılacaktır (S.S. Burdur Pancar Ekicileri Kooperatifi, 2018: 10).

3.4.4. Pankobirlik'in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Tutumuna Karşı Eleştiriler

Türkiye şeker sanayiinde özelleştirme süreciyle birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik tahribatın yalnızca siyasi otoriteler bazında devlet ya da bürokrasinin karar mercii içerisinde yer alan kesimlerinden kaynaklandığını iddia etmek tek başına oldukça naif bir bakış açısı olacaktır. En nihayetinde bu durum; özelleştirme sürecinin ana karar alıcısı olan kesimin hükümetler olduğu gerçeğini yok saymamakla birlikte sürecin, şeker sektörünün içerisinde yer alan işçi ve çiftçi gibi bileşenleri ve yan sanayilerdeki

çalışanları etkileyerek bu kesimler arasındaki güçlü örgütsel bağları zedeleyici bir hal alabileceğini de ortaya koymaktadır. Bu kesimlerden biri olan; Pankobirlik, sermayenin tabana yayılması söyleminin temsilcilerinden biri olarak; özelleştirmeye karşı net bir tutum alamaması ve özelleştirme süreçlerinden faydalanarak etki alanını genişletmek istemesiyle kooperatifçilik ekseninde yer alan temel sorumluluklarının giderek dışına çıkmaktadır. Pancar ekicilerinin örgütlü birliği olan Pankobirlik, 2000’li yıllardan beri özelleştirme süreci içerisinde uyguladığı politikalarla ülke genelinde yer alan pancar ekicileri kooperatifleri arasında bölgesel eşitsizliklere zemin hazırlaması ve Konya Pancar Ekiciler Birliği’nin giderek Pankobirlik’in geneli üzerinde hakimiyet kurmasıyla birlikte Pankobirlik’in genel bir temsil krizi içerisine girmesine yol açması sonucunda giderek işlevsiz hale gelmektedir (Ünal, 2008: 3-4).

2006 tarihinde Bor, Ereğli ve Ilgın fabrikalarının blok satışına yönelik tekliflerin verildiği dönemde; kararın hemen ardından özelleştirme yanlısı bir tavır takınan Şeker-İş Sendikası’nın Ilgın Şubesi ile birlikte hareket eden Akşehir ve Ilgın Pancar Ekicileri Kooperatifi’nin öncülüğünde fabrikaların blok şeklinde değil tek tek satılması yönünde imza kampanyalarının düzenlenmesi ve ardından bu imzaların o dönem Pankobirlik’in Ilgın fabrikasını satın almayı istemesi ve Pankobirlik bünyesinde yer alan Konya Pancar Ekiciler Birliği’nin Ilgın ve Ereğli fabrikaları için ayrı ayrı teklif vermesi gibi durumlar; özellikle Bor ve Ereğli’de işçiler ve halk arasında önemli tartışmalara sebebiyet vermiş ve Şeker-İş’e bağlı bazı şubelerde özelleştirmeler karşısında geliştirilmeye çalışılan mücadele ve net tavrı da sekteye uğratmıştır. Blok satışın yerine tek tek satışa razı gelen ve özelleştirme karşıtlığından uzak bir anlayış, bir taraftan özelleştirme karşıtı mücadeleyi zayıflatırken diğer taraftan Konya bölgesi çiftçisi ile diğer bölge çiftçileri arasında Pankobirlik yönetiminin ortaya çıkardığı ayrıştırıcı politikalarla özellikle ülkenin diğer bölgelerinde pancar tarımıyla geçimini sürdüren çiftçilerin kaderine terk edilmesine yol açmış ve Konya Pancar Ekicileri Birliği üzerinden kurgulanan bu politikalar, bölgesel bir üretim yoğunlaşması uğruna Türkiye genelindeki pancar çiftçisinin sonunun hazırlandığına yönelik eleştirilere maruz kalmıştır⁵⁷ (Ünal ve Yıldırım, 2007: 230).

⁵⁷ Bu tartışmalar; 2006 yılının Mart ayında üç özel şeker rafinerisinin bir araya gelerek Pankobirlik karşısında alternatif bir organizasyon olan Şeker Pancarı ve Şeker Üreticileri Derneği’nin (PANDER) kurulmasında etkin olmuştur (Ünal ve Yıldırım, 2007: 230).

Özelleştirme tartışmalarının başladığı süreçlerden bu yana; *Konya ve Kayseri hattını* tanımlayan güney ve güneybatı ekseninde yer alan bölgede, pancar çiftçilerinin hem sayılarının hem de ürettikleri şeker pancarı miktarının hızla arttığı görülürken diğer taraftan; batı, kuzey ve doğu ekseninde Pankobirlik bünyesinde yer alan pancar çiftçilerinin ürettikleri şeker pancarı üretiminin yarı yarıya azalması sonucunda Pankobirlik üyelerinin kendi içerisinde neredeyse % 80'lere varan bölgesel eşitsizliklerin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Sosyo-ekonomik yaşamın sürdürülebilirliği ve bölgesel dengesizlikler açısından şeker pancarı tarımı, özelleştirme süreci ve Pankobirlik'in bölge bazlı politikalarının bir sonucu olarak batı, kuzey ve doğu ekseninde hızla tasfiye olmaktadır. Türkiye'de şeker sanayiinin, batıdan doğuya ve Orta Anadolu'dan kuzeye doğru bir coğrafya içerisinde hızlıca tasfiye edilmesi ve tasfiye karşısında güney ve güneybatı ekseninde pancar üretiminin ikamesinin sağlanması; Türkiye'de yeterli seviyede gelişim göstermemiş ve gelişmeye sosyo-politik açıdan oldukça ihtiyaç duyan bölgelerin temel ekonomik değer yaratımı olan tarım kaynaklı sanayii üretiminin, bu sanayii üzerinde söz sahibi olan ve Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan oluşumlar tarafından tahrip edildiğini göstermektedir (Ünal, 2008: 5-6).

Pankobirlik yönetimi içerisinde; 1999 tarihi sonrasında meydana gelen görev değişikliğiyle birlikte Pankobirlik'in, Konya Pancar Ekicileri Birliği haline geldiğine yönelik sürecin başlatıldığına dair değerlendirmelerde; Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı'nın aynı zamanda Pankobirlik Yönetim Kurulu Başkanı olması ve aynı ismin, aynı zamanda Konya Şeker A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı olması ve ardından Konya Şeker Fabrikası'nı temsil eden bir diğer yöneticinin Pankobirlik Genel Müdürü olması gibi örnekler belirleyici olmuş ve 2001 tarihli Şeker Kanunu gereğince oluşturulan Şeker Kurulu'na Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi'nden aynı isimlerin atanması gibi düzenlemeler, ileri sürülen *Konya Birlikleşme* sürecinin siyasi ve idari altyapısının oluşturulmasında etkin rol oynamıştır. Şeker piyasalarını düzenleyen kurulun içerisinde böylesi bir eğilimin ağırlıkta olması, bir taraftan; pancar üretiminde bölgesel eşitsizliklerin ortaya çıkmasının önünü yasal ve idari olarak açarken⁵⁸ diğer taraftan Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi gibi Pankobirlik

⁵⁸ Pankobirlik Başkanı ve Konya Şeker A.Ş. temsilcisi Recep Konuk'un Türkiye'de şeker kotalarının belirlendiği Şeker Kurulu içerisinde yer alması ve kendi temsil ettiği grubun çıkarlarına uygun bir şekilde şeker kotalarını belirlemesi, Türkiye şeker sektörü içerisinde yer alan diğer pancar çiftçisi temsilcilerinin zararına bir uygulama olmuştur (Ünal ve Yıldırım, 2007: 231).

bünyesinde fabrikaları bulunan Kayseri Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin de bu gücü eline alabilmek için Konya Birlikle çıkar çatışmasına girmesine zemin hazırlamıştır (Ünal, 2008: 8-9).

Pankobirlik'in; Türkiye şeker sektörü içerisindeki rolü itibariyle yalnızca Konya ve Kayseri gibi güçlü pancar ekicileri birliklerinin eksenini doğrultusunda temsil edilmesi ve bu yönde politikalar üretmesi, ülke genelinde pancar üreticilerine yönelik kooperatifçilik görev ve sorumluluklarını yeterli düzeyde yerine getirememesine ve işlevselliğini yitirerek hızla tasfiye olmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde; Konya ve Kayseri eksenindeki pancar ekici kooperatifleriyle organik ilişkiler geliştiren işçi sendikası da diğer pek çok fabrikanın kapanacağını ve kapanan fabrikalardaki üyelerinin işlerinden olacağını farkında olmakla birlikte, özelleştirmeye yönelik oluşturdukları yetersiz karşı çıkışlar ve Pankobirlik eksenindeki benzer talepleriyle; Şeker-İş'i, giderek Konya Birlik haline gelen Pankobirlik'in kendi politikalarını uygulattığı bir yan kuruluşu⁵⁹ haline getirmektedir. Ülke genelinde üyelerinin çıkarlarını gözetmek amacıyla bir araya gelen Şeker-İş ve Pankobirlik'in özelleştirme süreci içerisinde hızla temel işleyişlerinden uzaklaşması ve üyelerinin arasındaki bölgesel eşitsizliklerin engellenmesi konusunda yeterli politikalar üretmediği gibi, destekledikleri özelleştirme tarzıyla bu eşitsizliklerin daha da arttırılmasına yol açtıkları görülmektedir. Bu sürecin sonunda; şeker işçilerinin ve pancar çiftçilerinin neredeyse % 80'ine yakınının tasfiye olacağı, sosyo-ekonomik ve politik sorunların giderek derinleşeceği yakın bir geleceğin beklendiğini söyleyebilmek mümkündür (Ünal, 2008: 10).

⁵⁹ Şeker-İş'in, şeker fabrikalarının Pankobirlik tarafından alınmasına yönelik bir perspektif çizmesi, pancar üretimine zarar veren nişasta bazlı şeker üretiminin Bakanlar Kurulu Kararlarıyla % 50 oranında arttırılmasına yönelik davalar açması, aşında ilgili konuların ana muhatabının Pankobirlik olmasına rağmen; Pankobirlik'in hükümetle kurduğu yakın ilişkilerini bozmak istememesi doğrultusunda, pancar üreticilerini ilgilendiren asli görevlerini Şeker-İş'e yaptırdığına yönelik bir izlenim yaratmaktadır (Ünal ve Yıldırım, 2007: 235).

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE ŞEKER SANAYİİNDEKİ ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ ŞEKER İŞÇİLERİ VE PANCAR ÇİFTÇİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE ALTERNATİF ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Şeker sanayii; kurulduğu dönemlerden bugüne, gerek dünya genelindeki pek çok ülkenin gerekse de Türkiye’de Cumhuriyet’in kurulumundan bugüne kalkınma mücadelesinin mihenk taşı olan alanlardan birisidir. Şeker sanayii, yalnızca şeker üretimi süreciyle bağlantılı olmayan ve hammaddesi olan şeker pancarı ve şeker kamışının tarladaki tüm süreçlerinden başlayarak, fabrikaya getirilmesi ve işlenerek şeker halinde tüketicilere sunulmasını da kapsayan geniş bir dal olmakla birlikte aynı zamanda küspesiyle hayvancılık, ilaç üretimi, etanol aracılığıyla doğaya yararlı enerji üretimine katkı sağlayan katma değeri yüksek bir sektördür.

Türkiye şeker sektörü; Türkiye’nin dört bir tarafına yayılmış olan toplamda 33 adet şeker fabrikasıyla, ülkenin hemen hemen kıyı bölgeleri haricindeki her bölgesinde yetişen ve genel iklim yapısına uygun bir ürün olan şeker pancarının hammaddesi olduğu, tarım bazlı bir sanayi dalıdır. Şeker fabrikalarının kurulduğu pek çok bölgede pancar üreticilerini temsil eden bölgesel bazda pancar ekicileri kooperatifleri oluşturulmuş ve zamanla ulusal ölçekli bir üst birlik olarak Pankobirlik’in kurulum süreci gerçekleşmiştir. Diğer taraftan; şeker fabrikalarının, ülkenin dört bir tarafına kurulumuyla birlikte bu fabrikalarda çalışacak şeker işçileri yetişmiş olup, seneler boyunca bir sonraki kuşağa aktardıkları üretim sürecinin yapısından gelen şeker işçiliği deneyimi de yaratılmış olmaktadır. Şüphesiz ki; kamu işçisi perspektifindeki şeker işçileri, yıllarca iş güvencesine sahip çalışanlar olarak şeker işçiliği ile şeker fabrikalarının kaderini bir görmüşlerdir. Bu açıdan; 2000’li yılların başlarından itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan ve 2018 Şubat itibarıyla artık durdurulamayacak bir noktaya gelen şeker fabrikalarının özelleştirilmesi süreci, şeker işçilerinin edindiği tüm alışkanlıkları ve kendi örgütlü düzenekleri olan Şeker-İş Sendikası’nın mücadele pratiklerini de derinden etkilemektedir.

Bu değerlendirmelerden hareketle; çalışmanın dördüncü bölümü, Türkiye’de kamunun elindeki son fabrikalar olan şeker fabrikalarındaki özelleştirme sürecinin, bu süreçten en çok etkilenebilecek toplumsal kesimler olan şeker işçileri ve pancar çiftçilerine yansımalarını incelemeyi hedeflemekte, buna ek olarak ilgili kesimlerin, özelleştirme sürecine nasıl baktıkları ve özelleştirmeler karşısında alternatif ne gibi yol haritaları olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

4.1. ARAşTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Türkiye şeker sanayiindeki özelleştirme politikalarının pancar üreticilerine ve şeker işçilerine yönelik etkilerinin analiz edilmeye çalışıldığı bu araştırma kapsamında; ilk etapta, şeker sektörünün kendine has özelliklerini anlamak adına tarım ile sanayinin bütünleştiği bir alan olduğu gerçeğinden hareket ederek; şeker sanayiinin hammaddesi olan şeker pancarı ve şeker kamışının konumu, şeker sanayiinin dünya ölçeğinde nasıl yayıldığı, şeker üretim-tüketim ve fiyat belirlemeleri, şekere alternatif olarak piyasaya sürülen nişasta bazlı şekerler ve tatlandırıcıların genel verileri ele alınmış ve şekerin gerek dünya gerekse Türkiye’de panoraması çizilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmelere ek olarak; Türkiye özelinde uygulanan şeker politikalarının toplumsal yansımalarının gözlemlenebilmesi için şeker sektöründeki dönüşümlerin ortaya çıkardığı istihdam ve göç hareketleri, hammadde olarak şeker pancarının stratejik önemi ve yarattığı katma değer, şeker sanayiinde ilk uygulamalarının görüldüğü sözleşmeli tarım uygulamalarının şeker pancarı üretiminde yarattığı etkiler incelenerek Türkiye’de şeker pancarı tarımına dair genel bir perspektif oluşturulmuştur.

şeker sanayiindeki özelleştirme süreçlerinin tarihsel gelişimi ekseninde Türkiye şeker Fabrikaları A.ř.’nin özelleştirilmesine yönelik eleştiriler ve alternatif özelleştirme politikası arayışları, şeker sanayiindeki özelleştirme politikalarının sosyal yaşam içerisindeki yansımaları ve özelleştirme süreçleriyle birlikte şeker fabrikalarında yıllar boyunca yerleşen formel olmayan çalışma ilişkilerinin oluşumu gibi etkiler değerlendirilmiştir. Diğer taraftan; şeker sanayiindeki özelleştirme süreçlerinden en fazla etkilenecek kesimlerden biri olan şeker işçilerinin örgütlü temsilcisi şeker-İş Sendikası; özellikle son 15 yıllık serüveni şeker sanayiindeki özelleştirme süreçleri karşısındaki pozisyonuna bağlı olarak gelişmiş ve gerek hukuk temelli mücadeleleri gerekse de özelleştirmeye net karşı çıkmayan ve alternatif planlar dahilinde hareket

eden politikalarıyla üretici-işçi ve devletin içerisinde yer aldığı bir model hazırlayarak kamuoyuna sunmuştur. Şeker sanayiindeki özelleştirme süreçleri karşısında alternatif bir yapılanma olarak dikkatleri çeken bir diğer olgu ise; kooperatifleşme tartışmaları ışığında pancar üreticilerinin örgütlü birliği olan Pankobirlik'in özelleştirme süreçlerine yönelik bakış açısı olmuştur. Dünya genelinde şeker sektörünün başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere şeker sektöründeki kooperatiflere bırakıldığı pek çok ülkeyi örnek alan Pankobirlik, Türkiye'deki şeker fabrikalarının işletme haklarına talip olmuş ve bu yönde bir perspektifle politikalarını oluşturmuştur. Pankobirlik'in böylesi bir alternatif yol önermesi, konuya yönelik değerlendirmelerde bulunan ve sektörü bilen bazı kesimler tarafından pozitif yönde değerlendirilirken, bazı kesimler ise; Pankobirlik'in, pancar üreticilerinin çıkarlarını savunan bir kooperatif olmaktan fazlasıyla uzaklaştığını ve genel yapısı itibariyle şirketleşen ve bir nevi tarım kredi kooperatifleri gibi yalnızca pancar üreticisiyle ticari ilişki ağları kuran bir yapıya dönüştüğü yönünde eleştirilerde bulunmaktadır.

Hâlihazırdaki çalışmada ele alınan teorik perspektiften hareketle; Türkiye'de şeker sektörü içerisinde işçilerin örgütü olan Şeker-İş Sendikası ve çiftçilerin örgütü olan Pankobirlik'in şeker sektörüne yönelik değerlendirmeleri ve şeker sanayiindeki özelleştirme süreçlerine nasıl baktıklarına dair gözlem yapabilmek amacıyla araştırma sürecine girilmiş ve yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda birtakım çıktıları ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla Türkiye şeker sektörünün geleceği masaya yatırılarak, şeker sanayiinin üretici güçlerini nasıl bir gelecek perspektifinin beklediği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı; Türkiye şeker sektörünün Şubat 2018 itibariyle etkisi altına girdiği özelleştirme uygulamalarının, şeker fabrikalarına ve şeker sektöründe çalışan üretici güçlere yansımalarının analiz edilmesidir. Aynı zamanda çalışmayla; özelleştirmenin yansımaları sonucunda meydana gelen bu sorunların çözümüne yönelik olarak Türkiye şeker sanayii içerisinde yer alan pancar üreticilerinin örgütlü oldukları kooperatifleri ve şeker işçilerinin örgütlendikleri sendikalarında ilgili yöneticilerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda alternatif çözüm arayışlarının ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Araştırmada; belirli bölgelerde şeker işçileri ve pancar ekicileriyle

gerçekleştirilen görüşmelerle birlikte sektörün tabanında yer alan çiftçilerin/işçilerin fikirleri ve özelleştirmeler karşısında aldıkları konum da değerlendirilmiş ve böylece Türkiye’de şeker üretiminin geleceğine yönelik gerek sektörde temsilci düzeyindeki yöneticiler, gerekse de sektörün içerisinde tabanı temsil eden üretici kesimlerin kaygıları ekseninde şeker sanayiinin, Türkiye’deki geleceğine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde hâlihazırdaki alternatif senaryolar üzerinden şeker sektöründeki özelleştirmeler karşısında çiftçiler ve işçiler için nasıl bir çıkış yolu bulunabileceği tartışılmaktadır. Özellikle; şeker işçileri, pancar üreticileri ve bu iki çıkar grubu arasında yer alan devletin dengeleyici rol oynadığı alternatif bir modelin uygulanıp uygulanamayacağı üzerinden gerçekleştirilecek tartışmalar; hem alternatif bir yönetim modelini tartışması hem de özellikle endüstri ilişkileri literatürü açısından endüstriyel demokrasi, işçilerin yönetime katılması ve sosyal diyalog mekanizmalarının fabrikalar düzleminde çalıştırılabilmesi ile alakalı değerli bir tartışmayı da gündeme getirebilecektir.

Günümüzde, kamu sektörünün elinde kalan son fabrikalar olan şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik tartışmalar ve özelleştirmelerin geldiği nokta itibariyle zaman içerisinde yaratacağı sorunlarla birlikte; kamuya ait yeniden üretim süreçlerini tekrardan tartışmaya açması ve alternatif kamusal üretim örgütlenmeleri açısından yeni bir tartışmayı başlatabilme ihtimali de süreç içerisinde söz konusu olabilecektir. Özellikle; ihale işlemleri gerçekleştirilen ve belirli gruplar tarafından satın alınan bazı fabrikaların alıcılarının ödemeleri aylarca geciktirmesi ve sonrasında ödemeleri gerçekleştirememesi üç fabrikanın (Burdur, Ilgın, Yozgat) tekrardan Türkşeker bünyesine geçmesine yol açmıştır. Kampanya dönemi süresince fabrikaların alımına yönelik belirsizliğin devam etmesi; bu fabrikalarda, üretim kotasının çok daha altında pancar toplanmasına ve dolayısıyla da daha az şeker üretilmesine neden olmuştur. Kamu fabrikalarının uğratıldığı bu zarar dikkate alındığında; özellikle şeker gibi ülkeler açısından stratejik önemi olan sektörlerdeki kamu ağırlığının azaltılmaması gerektiğine yönelik algı kamuoyunda giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu araştırma; kamu sektörünün toplumsal faydayı baz alan üretim anlayışından kopması durumunda yaşanabilecek sorunları vurgulaması açısından da önem taşımaktadır.

4.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, *nitel bir araştırma* hüviyetine sahiptir. Nitel araştırma metodunu; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinden faydalanılan, algıların ve olayların kendi doğal ortamı içerisinde gerçekçi ve bütüncül bir perspektifle ortaya konulduğu nitel bir sürecin takip edildiği araştırma türü olarak değerlendirilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 39). Genel olarak nitel araştırmalar içerisinde üç tür veri toplanabilmektedir. Bunlar; çevreyle ilgili veri toplama (araştırmanın gerçekleştirildiği çevrenin psiko-sosyal, kültürel, demografik ve fiziksel özelliklerini kapsar), süreçle ilgili veri toplama (araştırma sürecinde nelerin olup bittiği ve yaşananların araştırma grubunu nasıl etkilediğini ortaya koyar), algılara ilişkin veri toplama (araştırma grubuna dahil olan bireylerin süreç hakkındaki düşünceleriyle ilintilidir) şeklindedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 50). İfade edilen bu üç tür verinin toplanma sürecinde en etkin kullanılan yöntem görüşmedir. İlgili araştırma kapsamında; özelleştirme sürecinden etkilenen şeker işçileri ve pancar üreticileri ve de onların temsilcileriyle gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla hem *süreçle ilgili veriler* hem de araştırma sürecine mülakatlarla katılım gösteren bireylerin *algılarına ilişkin veriler* elde edilmiştir.

Görüşme (mülakat) yöntemi, kendi yapısı içerisinde farklı kategoriler kapsamında irdelenebilmektedir. Görüşmeler; görüşmenin amacı (işbirliği, sağaltım, araştırma), katılımcı sayısı (bireysel, grup), görüşme esnasındaki kuralların katılığı (yapılandırılmamış, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış) ve görüşmenin gerçekleştirileceği kişilere (önderler, uzmanlar, halk) bağlı olarak sınıflandırılabilir. Bu perspektiften hareketle; çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler, amacına göre *araştırma*, katılımcı sayısına göre hem *bireysel* (görüşülen sendika ve kooperatif temsilcileri) hem de *grup* (görüşülen şeker işçisi ve pancar çiftçilerinin bir kısmıyla toplu şekilde mülakat gerçekleştirilmiştir), görüşme esnasındaki kuralların katılığına göre *yarı yapılandırılmış-derinlemesine görüşme*, görüşmelerin gerçekleştirildiği kişilere göre ise; hem *uzmanlar* (görüşülen sendika ve kooperatif temsilcileri) hem de *halk* (görüşülen şeker işçisi ve pancar çiftçileri) kesimlerinden oluşmaktadır.

Araştırma, nitel araştırma yöntemine dayanan veri toplama tekniklerinden biri olan *derinlemesine görüşme (mülakat)* yapılarak gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine

görüşme süresince *yarı yapılandırılmış soru formu* kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla gerçekleştirilen mülakatta amaçlanan, konuyla ilgilenen araştırmacının, öncesinde sormayı düşündüğü soruları, gerçekleştirilen görüşme süreciyle birlikte görüşmenin gidişatına bağlı olarak birbirinden farklı veya detaylandırılabilir alt sorular aracılığıyla sorması yoluyla mülakatın seyrini etkileyebilmesi ve soru sorulan kişinin, söyleyeceği ifadelerle soruya yönelik yanıtları detaylandırabilmesidir. Soruları cevaplandıran bireyin, görüşme süresince bazı soruların yanıtlarını başka soruların içerisinde yanıtlayabilme ihtimali de göz önünde bulundurularak kimi zaman araştırmacılar tarafından bu tarz sorular tekrara düşmemek açısından sorulmayabilmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, bir taraftan içerdiği belirli seviyedeki standartlığıyla diğer taraftan ise içerisinde barındırdığı esnek yapısıyla özellikle sosyal bilimler alanındaki saha çalışmaları açısından oldukça uygun bir veri toplama tekniği olarak değerlendirilmektedir. Nitel araştırmalar kapsamında yer alan yarı yapılandırılmış görüşme formunun araştırmacıya sağladığı en büyük katkı; gerçekleştirilen görüşmenin, araştırmacı tarafından görüşme öncesinde hazırlanmış görüşme protokolüne göre belirlenebilmesidir. Böylece; araştırmacı, sistemli ve karşılaştırılabilir bilgileri ortaya koyabilmektedir (Ekiz, 2003: 57; Yıldırım ve Şimşek, 2011: 122-123). Bu amaçla; Türkiye şeker sektöründeki özelleştirme uygulamalarının şeker işçileri ve pancar üreticilerine yönelik etkilerinin değerlendirildiği araştırma kapsamında ilgili toplumsal kesimlerin temsilcilerine ve tabandaki üyelerine derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. İlgili araştırmanın ele almak istediği sorunlara yönelik olarak hazırlanan açık uçlu sorular, araştırmacının kendisinin de bulunduğu bir ortamda gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarla birlikte görüşmecilere yöneltilmiş ve görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, araştırmacı tarafından analize tabi tutulmuştur.

Araştırma doğrultusunda saha çalışmasından elde edilen verilerin analizinde *kategorik içerik perspektifi tekniğinden* yararlanılmıştır. Kategorik içerik perspektifi tekniğinde; rapor haline getirilen görüşme formları, ana başlıklar belirdikten sonra metin kategorilerine ayrıştırılmakta, ardından sınıflandırılarak gruplandırılmaktadır. Bu noktada; ilk olarak alt metinler meydana getirilmektedir. Bu metinler, görüşülen kişilerin anlatımları, bağımsız olarak ayrı metinler veya kimi konuşmaların bazı parçaları şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu aşamada; hipotezlerin varlığı ya da

araştırmacının çalışmaya yönelik olarak bağlantılı olduğunu düşündüğü herhangi bir olgu, alt metinlerin oluşturulmasında etkin olabilmektedir. Bir sonraki aşamada; içerik kategorilerinin tanımı gerçekleştirilmektedir. Ele alınan birimlerin büyüklükleri farklı olabilmekle birlikte cümle, cümleler öbeği ya da kelimeler sınıflandırılarak birer kategori haline dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Kategoriler, en temelde bir teoriden çıkarsama yapılarak ve araştırmacının ilgi duyduğu konuya yönelik olarak seçilmekte veya oluşturulmaktadır. Son aşamada ise; elde edilen sonuçlar, analiz edilerek yorumlanmaktadır (Yılmaz, 2010: 114).

Tablo 4.1. Araştırma Modelinin Oluşturulması

Model	Kategorik İçerik Perspektifi
Ana Başlıklar (Bağlam)	Türkiye Şeker Sektörünün Tarihsel Gelişim Süreci, Şeker Pancarı ve Şekerin Stratejik Önemi, Şeker Sektöründe Özelleştirme Süreçleri, Şeker Sektöründeki Özelleştirmelerin Üretici Sınıflara Yansımaları, Şeker Sektöründeki Özelleştirme Süreçlerine Karşı Koyuşlar, Şeker Sektöründeki Özelleştirme Süreçlerine Karşı Alternatif Çıkış Yolları
Gerçekleştirilen mülakatların, bağımsız birer metin olarak kabul edilmesi ve alt metinlerin oluşturulması.	
İçerik Kategorilerinin Tanımlanması	Cümleler, cümle öbekleri, kelimeler, sıfat grupları, atasözleri, deyimler, benzetmeler, sloganlar ve yaşam öykülerinin içeriği.
Metaforik Kategorilerin Tanımlanması ve Belirlenen Metaforlar	Şeker Sektörünün Temsilcileri, Şeker Pancarının Stratejik Ürün Olması, Şeker Üretiminde Kota Sorunu, Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Genelden Özele Değerlendirmeler, Beş Yıl Üretime Devam Şartı ve Fabrikaların Akıbeti, Şeker Sektöründeki Üretici Sınıfların Geleceği, Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Mücadeleler, Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Alternatif Arayışlar.

Tablo 4.1.'in Devamı...

İçerik kategorileri gerçekleştirilmiş metinlerin sıralanarak birleştirilmesi.
Sonuçların analiz edilmesi, karşılaştırmalar ve yorumlamalar.

Kaynak: İlgili tekniğin model olarak kullanılmasında Cevdet Yılmaz'ın 2010 tarihli çalışmasından yararlanılmıştır.

4.3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Türkiye’de şeker sektöründe yaşanan özelleştirme sürecinin gerek şeker işçileri gerekse de pancar çiftçileri ve onların temsilcileri üzerindeki etkilerine yönelik sorunların ortaya konularak, ilgili sorunlara yönelik çözüm arayışlarının ve alternatif özelleştirme süreçlerinin irdelenmesini amaçlayan bu araştırmada; nitel araştırma yöntemine uygun bir perspektif içerisinde yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Hedeflenen amaçlar doğrultusunda; 2018 yılının Ağustos ayında ilk pilot uygulama olarak Burdur’da Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi ve Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’ne bağlı birim kooperatif içerisinde Zirai Müdür Yardımcısı’yla görüşülmüştür. Ardından; 2018 yılının Eylül ayında Ankara’da Pankobirlik Genel Merkezi’nde Yatırım ve Proje Müdürü’yle görüşülmüş aynı gün içerisinde Şeker-İş Sendikası temsilcileriyle de görüşülmek istenmiş ancak ilgili sendikada yetkili bir kişiyle görüşülme şansı olmamıştır. Bunun üzerine Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi bünyesindeki Basın Bürosu ilgili görüşme sorularını kendilerine e-mail aracılığıyla göndermeleri halinde yardımcı olabileceklerini ifade etmiş ve kendilerine e-mail yoluyla gönderilen mülakat sorularına Ekim ayı içerisinde cevap vermiştir. Diğer görüşmeler ise; 2018 yılının Aralık ayında tamamlanmıştır. Bu bilgiler ışığında; 2018 yılının Ağustos ayında iki kişi, Eylül ayında ise biri e-mail aracılığıyla olmak üzere iki kişi, Aralık ayında ise; beşi şeker işçisi, beşi pancar çiftçisi, altısı Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcileri ve beşi⁶⁰ Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’ne bağlı birim kooperatif temsilcileri olmak üzere toplamda 25 kişiyle yüz yüze derinlemesine mülakat yapılmıştır.

⁶⁰ Ilgın Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı aynı zamanda Akşehir-Ilgın Pancar Ekicileri Kooperatif Yönetim Kurulu Başkanı olduğundan kendisiyle 10.12.2018 tarihinde gerçekleştirilen görüşmede; hem Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcileri’ne, hem de Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’ne bağlı birim kooperatif temsilcilerine yönelik sorular birbirine kombine edilmiş bir şekilde sorulmuştur.

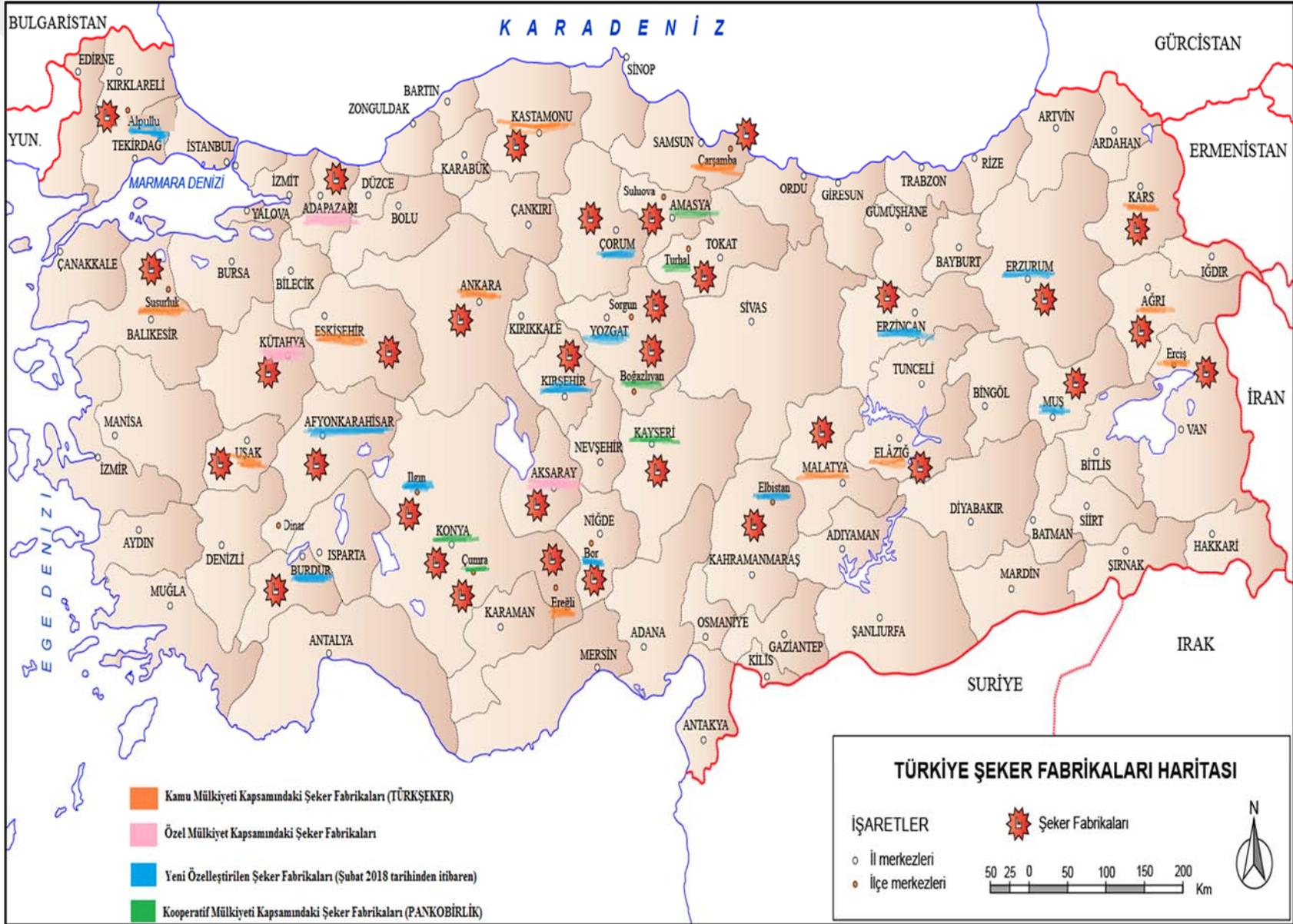
Araştırmanın evreni, Türkiye şeker sektörü içerisinde yer alan ve ülke geneline yayılım göstermiş toplamda 33 şeker fabrikasının bulunduğu il ve ilçelerde faaliyet gösteren altısı il temsilciliği olan toplamda 30 adet Şeker-İş Sendikası Şube Temsilciliği⁶¹ ve 31 adet Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği'ne⁶² bağlı birim kooperatiften oluşmaktadır. Araştırma evreni kapsamında yer alan 33 şeker fabrikasının bulunduğu il ve ilçelerden; Burdur, Dinar, Uşak, Afyonkarahisar, Iğın, Konya, Kütahya ve Eskişehir olmak üzere toplamda altı il ve iki ilçe diğer bir ifadeyle sekiz adet yerleşim yeri bunların yanında Ankara'da hem Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi, hem de Pankobirlik Genel Merkezi olmak üzere toplamda dokuz adet yerleşim yeri örneklem olarak belirlenmiştir. Bu bölgelerdeki; Şeker-İş Sendikası Temsilcileri'nden yedisiyle yüz yüze derinlemesine mülakat gerçekleştirilirken, Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'nin Basın Bürosu ile e-mail aracılığıyla iletişime geçilerek, sorulara e-mail yoluyla geri dönüş alınmıştır. Aynı bölge kapsamında; Pankobirlik bünyesinde yer alan birim kooperatif temsilcilerinden yedisiyle yüz yüze derinlemesine mülakat yapılmış ancak Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi'yle⁶³ herhangi bir görüşme gerçekleştirilememiştir. Bunların yanı sıra; Pankobirlik Genel Merkezi'nde Yatırım ve Proje Müdürü'yle de yüz yüze derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir.

⁶¹ Şeker-İş Şube Temsilcilikleri'nin olduğu 30 şehirde de şeker fabrikası bulunmaktadır. Şeker-İş'in Şube Temsilcilikleri'nin olmadığı üç fabrika ise; Konya Şeker bünyesindeki Çumra Şeker Fabrikası, Kayseri Şeker bünyesindeki Boğazlıyan Şeker Fabrikası ve özel bir şeker fabrikası olan Aksaray Şeker Fabrikası'dır. Bu fabrikalardan Çumra Şeker Fabrikası'yla Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilciliği, Boğazlıyan Şeker Fabrikası'yla Kayseri Şeker-İş Sendikası Şube Temsilciliği ilgilenirken, Aksaray Şeker Fabrikası'nın sahibi olan Keskinlik Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Bal Küpü Şeker), fabrikadaki şeker işçilerinin sendikalaşma çabalarına karşı oldukça sert bir direnç göstermektedir. Bu konuya yönelik dava süreçleri 2012 yılında başlamış ve 2016 yılında Yargıtay tarafından Şeker-İş lehine sonuçlanmıştır.

⁶² Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği'ne bağlı 31 adet birim kooperatiften yalnızca Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi ve Sivas Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin sınırları bünyesinde herhangi bir şeker fabrikası yer almamaktadır.

⁶³ Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi'yle görüşmek için önceden randevu alınmış ancak 11.12.2018 Salı günü gerçekleştirilecek olan görüşme, kooperatif başkanının Ankara'daki Pankobirlik Genel Merkezi'nde çağrıldığı toplantıyla bağlantılı olarak iptal edilmiştir. Bununla birlikte; Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi Genel Müdürü, Pankobirlik Genel Merkezi'nin izni olmadan görüşme gerçekleştiremediklerini ve kendilerinin özelleştirme gibi tartışmalı ve sıkıntılı konularda açıklama yapma yetkileri olmadığını ve bu konulardaki tek yetkili mercinin Pankobirlik Genel Merkezi olduğunu dile getirmiş ve ilgili ifadeler, sekreteri aracılığıyla iletilmiştir. Diğer taraftan; Konya Şeker Fabrikası'nın içerisinde bulunan Anadolu Birlik Holding yetkilileriyle görüşülmeye çalışılmış ancak herhangi bir yetkiliyle görüşülebilme imkanı bulunamamıştır.

Şekil 4.1. Türkiye Şeker Fabrikaları Haritası

Araştırma örnekleminin seçilmesinde ise; 33 şeker fabrikası içerisindeki *kamu mülkiyeti*, *özel mülkiyet* ve *kooperatif mülkiyeti* olmak üzere üçlü bir ayrıma gidilerek örneklem belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırma örneklemini için seçilen bölgelerden Uşak ve Eskişehir *kamu mülkiyeti* kapsamındaki şeker fabrikaları özelliği gösterirken, Burdur, Ilgın⁶⁴ ve Afyonkarahisar'daki şeker fabrikaları; Şubat 2018'deki özelleştirme süreçlerinin ardından *yeni özelleştirilen şeker fabrikalarını* temsil etmekte, Kütahya Şeker Fabrikası, ilk özelleştirilen şeker fabrikası olarak *özel mülkiyet* kapsamında yer alan ve özelleştirmelerin ilk etkilerinin şeker sektöründe hissedildiği bir örneklemini ortaya koymakta ve Konya Şeker Fabrikası ise; Konya Şeker A.Ş. bünyesinde *kooperatif mülkiyeti* kapsamında örneklem olarak ele alınmaktadır.⁶⁵

Araştırma örneklemini olarak belirlenen fabrikaların seçiminde, ele alınan fabrikaların mülkiyet yapısının yanı sıra fabrikalara ait spesifik bazı özellikler de göz önünde bulundurulmaktadır. *Uşak Şeker Fabrikası*, Cumhuriyet tarihinin ilk kurulan şeker fabrikası olarak tarihsel bir niteliğe sahip olması ve Alpullu Şeker Fabrikası'yla birlikte şeker üretim kotası en düşük olan ve teknolojisi en eski fabrikalardan biri olması nedeniyle örneklem olarak seçilmiştir. Diğer taraftan; *Eskişehir Şeker Fabrikası*, tarihi yapısıyla kurulum süreci 1930'lu yıllara dayanmakla birlikte zaman içerisinde geliştirilen teknolojisi ve üretim yapısıyla Ereğli Şeker Fabrikası'yla birlikte Türkşeker'in üretim yükünü en fazla çeken iki fabrikadan birisi olması sebebiyle örneklem olarak seçilmiştir. *Burdur, Ilgın ve Afyonkarahisar Şeker Fabrikaları*, hem üretim kapasitelerinin yüksek oluşu, hem de teknolojilerinin ileri seviyede oluşu (Ilgın ve Afyonkarahisar) noktasında özelleştirme sürecine alınmasıyla birlikte Türkşeker'in şeker üretimi üzerindeki ağırlığının azalmasında belirgin bir etkiye sahip olmalarından dolayı örneklem olarak seçilmiştir. Diğer taraftan; Burdur ve Ilgın Şeker Fabrikaları açısından dikkati çeken en belirgin noktalardan birisi de; bu şehirlerdeki şeker fabrikalarının, bölge halkı için ekmek kapısı olduğu ve şehirde alternatif olabilecek

⁶⁴ Şubat 2018'de özelleştirme işlemi başlatılan Türkşeker'e ait 14 fabrikadan, 10 fabrikanın satışı gerçekleştirilerek devir işlemleri tamamlanırken, ihalesi alıcı çıkmadığından iptal edilen Kastamonu Şeker Fabrikası'nın yanı sıra, devir işlemleri gerçekleştirilemeyen Burdur, Ilgın ve Yozgat Şeker Fabrikaları da yeniden Türkşeker bünyesine dahil edilmiştir (Evrensel, 2018).

⁶⁵ 2018 yılı sonu itibarıyla, yıl genelinde yaşanan özelleştirmeler ve son dönemlerde ihalesi iptal edilen bazı şeker fabrikaları dikkate alındığında; araştırma evreni kapsamındaki kamu mülkiyetinde yer alan şeker fabrikası sayısı 12'den 15'e yükselirken, özel sektör bünyesinde yer alan şeker fabrikası sayısı 15'den 12'ye düşmüştür. Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (Pankobirlik) bünyesinde yer alan fabrika sayısı ise; Turhal Şeker Fabrikası'nın, Kayseri Şeker A.Ş. tarafından satın alınmasının ardından beşten altıya yükselmiştir.

büyük sanayi tesislerinin yer almamasından kaynaklı olarak bu fabrikaların kapatılmasının, şehrin çöküşüyle eşlenik bir süreci başlatabilecek olmasıdır. *Kütahya Şeker Fabrikası*, 2004 yılından beri özel bir şeker fabrikası olmasından dolayı; özelleştirme süreçlerinin şeker sanayiindeki ilk izlerini görebilmek ve şeker sektörünün üretici güçleri olan şeker işçileri ve pancar üreticileri üzerindeki ilk belirgin etkilerinin görüldüğü örneklerden biri olması dolayısıyla örneklem olarak seçilmiştir. *Konya Şeker Fabrikası* ise; Pankobirlik bünyesinde yer alan bir şeker fabrikası olarak özellikle 2000’li yıllarda gösterdiği atılımla Avrupa’nın en çok pancar şekeri üreten fabrikası olan Çumra Şeker Fabrikası’nı kurması, Torku adıyla tüm dünya genelinde ismini ortaya koyan bir marka yaratması ve Anadolu Birlik Holding bünyesinde yalnızca şeker üretimi değil çok sayıda yan üretim sanayisi yaratarak dev bir şirket yapısı oluşturmasıyla; Konya Şeker A.Ş. üzerinden pancar kooperatiflerinin geldiği noktayı değerlendirmek ve bunun şeker işçileri ve pancar üreticileri üzerindeki etkilerini gözlemek açısından önemli bir örneklem olarak değerlendirilmiştir.

Nitel çalışmaların güvenilirliğine ilişkin olarak birtakım belirleyici hususlar olmamakla birlikte, araştırma verilerinin toplandığı örneklemelerin belirlenmesindeki temel nüanslar ve araştırma konusunun sınırlılıkları dikkate alındığında araştırma örnekleminin, evreni temsil edebilir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Araştırma sürecinde gerçekleştirilen görüşmelerin üzerinde belirginleştiği görüşme formlarının, araştırmanın amacına uygun bir şekilde verilerin toplanmasında aranılan temel şartları taşıdığı kabul edilmektedir.

Tablo 4.2. Görüşmeci Listesi

Görüşmeci Kodu	Görüşme Tarihi	Görüşmeci	Görüşme Süresi
1	16.08.2018	Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı	1 Saat 20 Dakika 10 Saniye
2	16.08.2018	Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Zirai Müdür Yardımcısı	1 Saat 6 Dakika 12 Saniye
3	20.09.2018 <i>E-Mail Gönderilme Tarihi: (15.10.2018)</i>	Şeker-İş Genel Merkezi Basın Bürosu (Ankara)	Mülakat Gerçekleştirilmedi <i>(E-mail aracılığıyla sorulara cevap verildi)</i>
4	20.09.2018	Pankobirlik Genel Merkezi Yatırım ve Proje Müdürü (Ankara)	1 Saat 24 Dakika 5 Saniye
5	04.12.2018	Burdur Şeker Fabrikası (İşçi I)	21 Dakika 37 Saniye
6	04.12.2018	Burdur Şeker Fabrikası (İşçi II)	23 Dakika 16 Saniye
7	04.12.2018	Burdur Şeker Fabrikası (İşçi III)	34 Dakika
8	04.12.2018	Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu (<i>Grup Mülakatı</i>)	1 Saat 1 Dakika 25 Saniye
9	06.12.2018	Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi	1 Saat 4 Dakika 31 Saniye
10	06.12.2018	Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Zirai Müdür Yardımcısı	Ses Kaydı Aracılığıyla Cevap Vermek İstemediler ⁶⁶ <i>(Mülakat sorularına verilen cevaplar not edildi.)</i>

⁶⁶ Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin temsilcileri; mülakat için sorulan sorulara ses kaydı aracılığıyla cevap vermek istememiştir. Böylesi bir kararın gerekçesi olarak; Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı'nın aynı zamanda Uşak iline bağlı Banaz ilçesinin Belediye Başkanı olması ve iktidar partisinin bünyesinde bu faaliyeti yürütmesinden kaynaklı olarak şeker fabrikalarının özelleştirilmesi meselesinin hem siyasi içerikli bir konu olması hem de yaklaşan yerel seçimler öncesi bu tarz değerlendirmelerin kendisine zarar verebileceği endişesiyle böylesi bir mülakat tarzına yanaşmamıştır. Bu açıdan; Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Zirai Müdür Yardımcısı'na yöneltilen mülakat soruları, kendisi tarafından cevaplanarak tarafımda not edilmiştir.

Tablo 4.2.'nin Devamı...

Görüşmeci Kodu	Görüşme Tarihi	Görüşmeci	Görüşme Süresi
11	06.12.2018	Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı	59 Dakika 38 Saniye
12-13	06.12.2018	Afyon Şeker Fabrikası (İşçi I-II) (Grup Mülakatı)	18 Dakika 33 Saniye
14	06.12.2018	Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Üyesi	1 Saat 5 Dakika 30 Saniye
15	07.12.2018	Isparta-Gönen (Pancar Ekicisi I)	18 Dakika 23 Saniye
16	07.12.2018	Isparta-Gönen (Pancar Ekicisi II)	7 Dakika 18 Saniye
17-18-19	07.12.2018	Isparta-Atabey (Pancar Ekicisi I-II-III) (Grup Mülakatı)	41 Dakika 59 Saniye
20	10.12.2018	İlgın Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı ve Akşehir-İlgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı	1 Saat 9 Dakika 5 Saniye
21	11.12.2018	Konya Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı	42 Dakika 35 Saniye
22	13.12.2018	Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatif Müdürü	1 Saat 23 Dakika 11 Saniye
23	13.12.2018	Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı	41 Dakika 51 Saniye
24	14.12.2018	Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatif Müdürü	33 Dakika 44 Saniye
25	14.12.2018	Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı	1 Saat 6 Dakika 12 Saniye

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmasında elde edilen veriler, araştırma için kullanılan teknik açısından veri miktarı yöntemiyle uyuşmaktadır. Araştırma kapsamında 25 görüşmeciyile toplamda 16 saat 23 dakika 15 saniye ve ortalama 40-45 dakika civarında süren yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve araştırma konusuna yönelik detaylı bilgilere erişilmiştir.

4.3.2. Araştırmanın Kısıtları

İlgili araştırma, belirlenmiş örneklem çerçevesinde, Türkiye’de şeker sektörünün mevcut durumu ve şeker sektöründeki üretici güçlerin gelecek perspektifini analiz etmek amacıyla şeker fabrikalarının bulunduğu ve bulunmadığı farklı il ve ilçelerden şeker işçilerinin ve pancar üreticilerinin kendilerinin ve temsilcilerinin görüşleriyle sınırlandırılmıştır.

Araştırma; şeker işçilerinin temsilcisi olan Şeker-İş Sendikası’nın araştırmanın gerçekleştirildiği il ve ilçelerdeki *şube başkanlarıyla*, pancar işçilerinin temsilcisi olan Pankobirlik’e bağlı alt kooperatiflerde ise; kimi yerlerde *zirai müdür yardımcısı, yatırım ve proje müdürü, yönetim kurulu üyesi, yönetim kurulu başkanı, kooperatif müdürü* gibi farklı birimlerdeki temsilcilerle bireysel olarak, kimi yerlerdeyse; *yönetim kurulu üyeleriyle* grup halinde yapılan mülakatlarla gerçekleştirilmiştir. Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’ne bağlı birim kooperatiflerde gözlemlenen bürokrasi ve iletişim sorununun da etkisiyle mülakat için gidilen yerlerde benzer yetkilere sahip bireylerle görüşülebilmesi pek mümkün olmamıştır. Bu durum; araştırmaya yönelik analizlerin daraltılması noktasında birtakım problemler yaratmış ancak diğer taraftan; araştırmaya katılan kesimlerin çeşitliliği, araştırmanın içerik yönünden zenginleştirilmesine de oldukça katkı sağlamıştır.

Araştırmanın evreninin Türkiye genelinde 33 şeker fabrikasına yayıldığı ve bu fabrikaların büyük çoğunluğunun Orta Anadolu’da yer aldığı düşünüldüğünde, belirlenen saha araştırmasındaki yerleşim birimlerinin pancar üretimi ve şeker fabrikalarının varlığı açısından iyi organize edilmiş bir bölgeden seçildiği söylenebilmektedir. Bununla birlikte; Doğu Anadolu’daki Erzurum, Erzincan, Muş, Kars, Ağrı, Erciş Şeker Fabrikaları gerek fabrika verimlilikleri (kampanya süreleri ve bölgedeki pancar verimliliği) gerekse de sosyal amaçlı olarak bölge halkı için işgücü yaratan konumlarıyla başka bir çalışma konusunun ana hatlarını oluşturabilmektedir.

Bununla birlikte; Orta Anadolu'daki Kayseri, Boğazlıyan, Yozgat, Çorum, Amasya, Bor gibi fabrikalar da bu araştırma kapsamında irdelenebilecek benzeri bir saha çalışması içerisinde değerlendirilebilecek verimli ve değerli fabrikalardır. Bu fabrikaların da tartışma sürecine dahil edilebileceği geniş perspektifli bir çalışma ilerleyen dönemlerde araştırmacıların dikkatine sunulabilecektir.

Şüphesiz ki araştırma sürecinin en belirgin kısıtlayıcı yönü araştırmanın metoduyla bağlantılıdır. Araştırma, nitel bir çalışma olmasından kaynaklı olarak; yüz yüze derinlemesine görüşmeler içermekte ve görüşmelerin gerçekleştirildiği kişilerin takvimlerinin uygun olması, müsait olup olmama durumlarının ayarlanması veya kimi zamanlarda gerçekleştirilen toplantılar dolayısıyla ilgili kişilerin, buldukları şehirlerden dışarıya çıkmaları gibi nedenlerden dolayı mülakatların gerçekleştirildiği kişilerden randevu almak noktasında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi'nde gerçekleştirilecek olan görüşme, önceden alınan randevuya rağmen ifade edilen gerekçelerle bağlantılı olarak iptal edilmiştir. Diğer taraftan; araştırmanın geneli için ses kayıt cihazı aracılığıyla mülakatların kayda alınması noktasında sorun yaşanmazken, Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi'nde ses kaydı aracılığıyla mülakatın gerçekleştirilmesi istenmemiş ve bunun üzerine ilgili mülakat not şeklinde kâğıda dökülmüştür.

4.3.3. Görüşme Soruları

Araştırmanın genel sorusu, araştırma konusunun soru cümlesi haline getirilmiş biçimini temsil etmektedir. Araştırma sorusu oluşturulurken kuramsal çerçeve kapsamında elde edilen bilgilerden faydalanılmaktadır. Diğer taraftan; araştırma sorusunun kendisi de kuramsal çerçeveye yönelik sınırları çizmektedir. Bu açıdan; araştırma sorularının belirlenmesi ve literatür taramasının gerçekleştirilmesi, çoğu zaman eş anlamlı olarak ilerleyen ve birbirini sürekli olarak besleyen iki süreci de bir araya getirmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 86). Araştırma kapsamında yapılan mülakatlardaki görüşme soruları, büyük oranda görüşmeler öncesinde ve tezin literatür araştırması sürecinde (özellikle şeker sektörüne yönelik gerçekleştirilen literatür çalışması olan üçüncü bölümün yazımı esnasında) gerçekleştirilen çalışmalar esnasında oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yüz yüze derinlemesine mülakatlarda, Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcileri'ne 10 adet açık uçlu soru, Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği'ne bağlı birim kooperatif temsilcilerine dokuz adet açık uçlu soru, Burdur ve Afyon Şeker Fabrikası'nda çalışan şeker işçilerine yönelik altı adet açık uçlu soru ve Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde yaşayan pancar çiftçilerine yönelik beş adet açık uçlu soru sorulmuştur. Sorular, kendi içerisinde analiz edilerek alt sorulara indirgenmiştir. Diğer taraftan; görüşmecilerin yanıtlarındaki farklılıklara bağlı olarak konuya yönelik daha detaylı bilgiler edinebilmek amacıyla sorular, alt sorularla çeşitlendirilmiştir. Sorular; *Türkiye şeker sektörünün tarihsel gelişim süreci, şeker pancarı ve şekerin stratejik önemi, şeker sektöründe özelleştirme süreçleri, şeker sektöründeki özelleştirmelerin üretici sınıflara yansımaları, şeker sektöründeki özelleştirme süreçlerine karşı koyuşlar ve şeker sektöründeki özelleştirme süreçlerine karşı alternatif çıkış yolları* gibi ana başlıklar altında şekillendirilmiştir.

Türkiye'de şeker sektörünün üretici güçleri olan şeker işçileri ve pancar çiftçileriyle onları temsil eden Şeker-İş Sendikası ve Pankobirlik bünyesindeki şubelerde yönetici pozisyonunda olan bireyler, araştırma süreci içerisinde kendilerine sorulan açık uçlu sorulara yönelik düşüncelerini, kendi nesnel gerçeklikleri içerisinde değerlendirmiştir. Araştırmanın yöntemi olan yüz yüze derinlemesine mülakatlar esnasında görüşmeciler, yarı yapılandırılmış görüşme formunda kendilerine yöneltilen soruları herhangi bir etki altında kalmaksızın ve samimi bir perspektifle cevaplandırmıştır. Görüşmeler sırasında görüşmecilerin cevaplamak istemedikleri sorular için herhangi bir ısrar söz konusu olmamıştır. Tüm görüşmeler, görüşmecilerden izin alınmak esasıyla ses kaydına alınmıştır. Ses kaydına alınması istenmeyen görüşmelerdeyse; görüşmecilerin kararlarına saygı duyularak, ilgili görüşmeler not olarak kağıda dökülmüştür. Araştırmacı ve görüşmeciler, tamamen sestem uzak ve yalıtılmış bir ortam içerisinde çoğunlukla bireysel, bazı görüşmelerde ise toplu olarak mülakatlar gerçekleştirmiştir. Şeker-İş Sendikası temsilcileri ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde çalışan temsilcilerle gerçekleştirilen görüşmeler, ilgili kurumların şube temsilciliklerinde ve kooperatif birimlerinde yapılmıştır. Şeker işçileriyle Burdur'da gerçekleştirilen görüşme, Burdur Şeker Fabrikası'ndaki sendika bürosunda; Afyon'daki görüşme ise Şeker-İş Afyon Şube Temsilciliği'nde yapılmış, pancar üreticileriyle Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde yapılan görüşmeler ise ilçe

merkezlerinde yer alan ve pancar üreticilerinin genelde toplandığı kahvehanelerde gerçekleştirilmiştir.

4.4. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla elde edilen verilerin analiz süreci, sekiz metaforik kategori altında incelenmiştir. Alt kategoriler ise; metaforik kategoriler içerisinde tablolastırılarak ortaya konulmuştur. *Şeker Sektörünün Temsilcileri*, *Şeker Pancarının Stratejik Ürün Olması*, *Şeker Üretiminde Kota Sorunu*, *Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Genelden Özele Değerlendirmeler*, *Beş Yıl Üretime Devam Şartı ve Fabrikaların Akıbeti*, *Şeker Sektöründeki Üretici Sınıfların Geleceği*, *Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Mücadeleler* ve *Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Alternatif Arayışlar* başlıkları metaforik kategorileri oluşturmaktadır.

Tablo 4.3. Görüşmelerin Analizi Sonucunda Oluşturulan Metaforlar ve Alt Kategoriler

Metaforlar	Alt Kategoriler
Şeker Sektörünün Temsilcileri	Pancar Kooperatifleri Birimleri
	Şeker-İş Sendikası Şubeleri
	Pancar Üreticilerinin Karşılaştıkları Problemler
	Kooperatif ve Sendikanın Üye Profili
	Pancar Çiftçilerinin ve Şeker İşçilerinin Borçluluk Durumu
Şeker Pancarının Stratejik Ürün Olması	Stratejik Bir Ürün Olarak Şeker Pancarı
	Nişasta Bazlı Şeker ve Tatlandırıcı Sorunu
Şeker Üretiminde Kota Sorunu	-

Tablo 4.3.'ün Devamı...

Metaforlar	Alt Kategoriler
Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Genelden Özele Değerlendirmeler	Türkşeker Bünyesindeki 14 Şeker Fabrikasının Özelleştirilmesi Süreci ve Türkşeker'in Pazar Payının Düşmesi
	Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Şeker Fabrikalarının Özelleştirilme Süreçleri veya İhtimalleri
	Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Şeker Fabrikalarının Arazilerinin Bulunduğu Konumların Değerlendirilmesi
Beş Yıl Üretime Devam Şartı ve Fabrikaların Akıbeti	Beşinci Yılın Sonunda Üretim Devam Edebilme İhtimali
	Araştırma Örnekleme İçerisinde Yer Alan Şeker Fabrikalarının Kapasite ve Verimlilikleri
Şeker Sektöründeki Üretici Sınıfların Geleceği	Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Bölgelerdeki Pancar Üreticilerinin Geleceği
	Araştırma Örnekleme Kapsamındaki Şeker Fabrikalarında Çalışan Şeker İşçilerinin Geleceği
	Melas Üretimine Bağlı Olarak Hayvancılığın Geleceği
Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Mücadeleler	-
Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Alternatif Arayışlar	Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Halinde Özel Mülkiyet ya da Kooperatif Mülkiyeti Tercihi
	Pankobirlik Bünyesindeki Fabrikalarda Yer Alan Çalışan Profili
	Pankobirlik'in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Alternatif Arayışı
	Şeker-İş Sendikası'nın Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Alternatif Arayışı
	Üretici ve İşçi Dayanışmasının Birlikte Kurgulandığı Alternatif Bir Sistem Arayışı

4.4.1. Görüşmelerin Değerlendirilmesi ve Yorumlanması

Görüşme kayıtlarının değerlendirilmesi ve araştırma konusu kapsamındaki teorik bilgi sürecinin kullanılmasıyla birlikte sekiz metafor ve 20 alt başlık oluşturulmuş ve ilgili başlıklar gerçekleştirilen mülakatlar kapsamında yer alan sorulara göre ayrıştırılarak analiz edilmiştir. Her metaforik kategori ve alt başlığı kapsayan sorulara yönelik verilen cevaplar doğrultusunda gerçekleştirilen değerlendirme süreci içerisinde benzer ve farklı kavramlar, kriterler ortaya konulmuştur. Görüşmeciler tarafından dile getirilen ifade ve kavramlar, araştırmanın teorik çerçevesi üzerinden elde edilen birikimle birlikte yorumlanmıştır.

4.4.1.1. Şeker Sektörünün Temsilcileri

Türkiye’de şeker sektörünün temsilcileri; pancar üreticileri ve pancar üreticilerinin kolektif birlikleri olan Pankobirlik’e bağlı birim kooperatifler ile şeker işçileri ve şeker işçilerinin örgütlü birliği olan Şeker-İş Sendikası ve ona bağlı şubelerden oluşmaktadır.

4.4.1.1.1. Pancar Kooperatifleri Birimleri

Araştırma kapsamında; pancar üreticilerinin kolektif organizasyonu olan Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’nin Ankara’daki Genel Merkezi’nde Yatırım ve Proje Müdürü’yle ve Pankobirlik’e bağlı yedi birim kooperatifte yetkili bireylerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk metaforuna bağlı ilk alt başlığında; görüşmecilerden Pankobirlik ve Pankobirlik’e bağlı kooperatif birimleri hakkında değerlendirmelerde bulunulması istenmiştir.

İlk görüşmenin gerçekleştirildiği Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi temsilcisi, genel itibariyle Pankobirlik’in tarihsel gelişim süreçlerindeki mihenk taşı dönemler hakkında pek bir fikri olmadığını ancak Şeker Kurulu’nun oluşum ve işleyiş süreçlerinde Pankobirlik’in etkin bir rolünün olduğunu ifade etmiştir:

“Şeker Kurulu’nun kurulup orada rol almamız, sektör açısından en kritik anlardan bir tanesiydi. Tabii Şeker Kurulu kaldırılınca onun artık hiçbir önemi kalmadı. Şu anda Şeker Dairesi Başkanlığı, tabii tam olarak böylesi bir görev yapmıyor ama Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’na bağlandı, onlar da ne kadar yaparlar bu işi bilemiyorum.” (Görüşmeci 2).

Pankobirlik'in Genel Merkezi'nde gerçekleştirilen ikinci görüşmede; görüşmeci Pankobirlik'in tarihsel gelişim sürecini dört dönem içerisinde ayrıntılı olarak tanımlamıştır:

“Pankobirlik'in tarihini aslında dört ana dönemde inceleyebiliriz. Birinci dönem; Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından, 1926 yılıyla birlikte Türkiye'de şeker sanayinin kurulması çalışmalarına başlandı. Uşak'ta Molla Ömeroğlu Nuri Şeker tarafından başlatılan hareket daha sonra Alpullu'da kurulan şeker fabrikasıyla devam etti. Daha sonra 1932 ve 1934'te Eskişehir ve Turhal fabrikaları yapıldı. Bu dört fabrikayla şeker sanayi Türkiye'de kuruldu. 1934'den 1950'ye kadar bir yatırım yapılmadı fabrikalar anlamında. O dönemde artan nüfusa paralel olarak yeni şeker fabrikalarının kurulmasına ihtiyaç duyuldu. O dönemde 11 tane fabrikanın kurulmasına karar verildi. İkinci dönem de budur. Kritik dönem; 1951. O dönemde Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Baha Esat Tekand aracılığıyla ülkede şeker fabrikası yatırımlarıyla ilgili çalışmalar başlatıldı. Tabii o dönemde ülkemizin kaynakları sınırlı olduğu için 11 fabrikaya kaynak bulamadılar; sonra dediler ki, biz bu fabrikalara çiftçileri de ortak edelim. Sonuçta pancarı üreten çiftçi, pancarı işleyen fabrika... Biz üretici ortakları fabrikalara hissedar yapalım. Bunu nasıl yapalım? Kooperatifler şeklinde örgütleyelim önce çiftçileri, daha sonra da bu fabrikalara ortak edelim şeklinde bir görüş oluşuyor ve bu kabul görüyor. Bu 11 fabrikanın beş adedine o dönem kurulan kooperatifler ortak oluyorlar. Bunlar hangileri; Konya, Kayseri, Amasya, Adapazarı, Kütahya. Bu beş fabrika; 1951,1952, 1953 o yıllarda kuruldu. Beşi de çiftçi sahibi olarak kuruldu. O dönemde kooperatiflerin bu fabrikaları yönetme kabiliyeti olmadığı için kadro olarak, teknik eleman olarak o dönemde kooperatifler, şeker fabrikalarına bu fabrikaları işletme yetkisi verdi; her sene genel kurulla bu yetkiyi yenilediler. Bizim adımıza Türkşeker, o fabrikaları yönetti; ta ki 1992 yılına kadar. İkinci dönem bu dedik. Üçüncü dönem; 1969 yılında 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu kabul edildi; üst birlikler halinde teşkilatlanması öngörüldü bazı avantajlar sağlandı kooperatiflere. Biz de o kanun çıktıktan sonra çalışmalara başladık. Alman Raiffeisen birliğinin modelini esas alarak hatta oranın Teftiş Kurulu başkanını Türkiye'ye davet ederek Pankobirlik'in temellerini attık. Bu, üç yıllık bir süreç aldı. 1972 yılının Mart ayında da Pankobirlik kuruldu; Üçüncü dönem de bu.. Dördüncü dönem 2000 yılında bizim bir yönetim değişikliğimiz oldu. Recep Konuk Bey başkanımız oldu. 2001 yılında da Şeker Kanunu çıktı. Bu dönemde tabii; Şeker Kanunu ile birlikte sektörde yeni bir döneme girildi. İşte nişasta bazlı şekerlere kota verildi. Ülke şeker üretimi kotaya bağlandı. Önceden kotaya pek riayet edilmezdi; ekebildiği kadar ekilirdi, üretilebildiği kadar şeker üretilirdi. Ondan sonra kotalı üretime geçildi. Başkanımız Recep Konuk Bey'in vizyonu, işte sektöre bakış açısı, sektörün içinden gelen birisi olması sebebiyle Pankobirlik adeta çağ atladı. Yeni tesisler kurulmaya başlandı. Şekerin katma değerinin artırıcı yatırımlar yapıldı. Çiftçinin ürettiği pancar dışındaki ürünlerin değerlendirilmesine yönelik yatırımlar yapıldı. Bugün Pankobirlik; Türkiye'nin devletten tek kuruluş destek almadan tamamen bağımsız, yönetiminin kendi ortakları tarafından seçildiği ender birliklerden bir tanesidir.” (Görüşmeci 4).

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen diğer görüşmelerde; birim kooperatiflerdeki yetkililerden hem Pankobirlik'i hem de özel olarak kendi birim kooperatiflerinin genel durumunu değerlendirmeleri istenmiştir:

“Pankobirlik; bizim üst birliğimiz, kurumlar vergisinden muaf olmak için katılmak zorundayız. Kooperatif olarak katılmadığımız zaman, kurumlar vergisi muafiyeti bitiyor. Pankobirlik, koordineyi sağlıyor bütün birim kooperatifler arasındaki, işte mağazaların alımlarında. Alıp sattığımız malların neredeyse tamamını (% 99'unu) Pankobirlik'ten alıp satıyoruz. Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi olarak Pankobirlik'in bir bölgesini temsil ediyoruz. Dinar ve Denizli bölgesinde, 11 tane şube, 350 civarında köyümüzde 48-50 bin civarında ortak sayımız hatta daha fazla olması lazım 75 binlerde ortak sayımız ama faal ortak sayımız düşüyor tabii farklı rakamlar söz konusu.” (Görüşmecı 8).

“Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi, 1952 yılında kurulmuştur. Bünyemizde ortalama 20-25 bin civarı üyemiz yani ortağımız ve yaklaşık 3000 civarında pancar üreticimiz bulunmaktadır. Münavebeli ekim sisteminden kaynaklı olarak her dört yıl boyunca bir defa çiftçilerimiz dönüşümlü ekim şeklinde sırasıyla şeker pancarı ekiminde bulunurlar. Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi bünyesinde Çivril, Düzağaç, Dumlupınar, Banaz, Simav, Gediz, Salihli, Dinar'ın belli bölgeleri ve Uşak merkez bölgelerinde pancar üretimi yapılmaktadır.” (Görüşmecı 10).

“1977 yılında Afyon Şeker Fabrikası kurulduktan sonra 1980'li yılların başında Afyon'da kooperatif kurulmuş. O zamanlar kooperatif hele ki şeker sanayi farklı bir kurumdu. Şeker sanayii; hem sanayi, hem kültür, hem ekonomik, hem de tarımsal anlamda ülkeye katma değeri olan bana göre bir numaralı tesislerden birisidir. Bu şeker sanayini kuranlar, fabrikayı kurmakla kalmıyor; lojman, lokal, kantin gibi sosyal alanları da kurdular. Yetmiyor, bu kooperatifi kuranlar şeker fabrikasının yetkilileriydi. Yakın tarihe kadar şeker fabrikasının ziraat müdürleri, kooperatifin yönetim kurulu başkanı olurdu. Muhasebecileri ve denetçileri olurdu. Dolayısıyla burada görüldüğü gibi karşısı şeker sanayinin binası bölge şefliği binası oradaydı, burası da kooperatif binasıydı. 1995'ten sonra; şeker sanayi ve kooperatif tamamen birbirinden ayrıldıktan sonra herkes kendi işine bakmaya başladı. Dolayısıyla kooperatifleri kuran şeker sanayi; pancar kooperatifi ile şeker sanayisini bütünleştirerek bu işi yapmışlar. Şuanda Türkiye'de 33 tane şeker fabrikası var ve bir o kadar da pancar kooperatifi var. Nasıl ki şeker fabrikalarının genel müdürlüğü olduğu gibi kooperatiflerinde üst birliği olan Pankobirlik var. Afyon Pancar Kooperatifi; 1970'lerin sonunda, 1980'lerin başında Pankobirlik'e katılmıştır. O tarihten bu yana; fabrikada olduğu gibi kooperatif de kendi ayakları üzerinde duran, ekonomik özgürlüğü olan, çiftçisine hizmet etmeye gayret eden bir kurum, kuruluşur. Pankobirlik'in, Türkiye genelinde dönem dönem devirlere göre ya da o günkü iktidarların kooperatiflere bakış açısına göre artı ve eksileri olmuştur. Geçmiş dönemden bu döneme baktığımız zaman (yakın tarihe baktığımızda) Recep Konuk hadisesi vardır. Recep Konuk; ilk aday olduğunda, burada görüşerek adaylığını ilan etmişti. Biz de ona destek vermiştik. Bu şu anlama geliyor; Recep Konuk gelene kadar, Türkiye'de şeker fabrikalarında Konya, Kayseri, Amasya bu üç fabrikada kooperatifin yani çiftçinin hissesi fazlaydı. Aslında kamuoyunda yanlış anlaşılma var; yani ilk özelleşen fabrikalar Konya, Kayseri, Amasya değil, özelleştirme başka bir şey ama burası hissenin çoğu kooperatif hissesi olduğu için devletin hissesi azdı, devlet hissesinden

çekildi. Ama Kütahya, Adapazarı farklı onlar bağlı ortaklıktı. Nasıl bağlı ortaklık? Örneğin; Kütahya'da belediye ortak olmuş, azot fabrikasına ortak olmuş, zengin biri olmuş, devlet olmuş ve kooperatif olmuş çoklu bir ortaklık olmuştu. Adapazarı da öyle olmuştu. Recep Konuk ve o ekip geldikten sonra o günkü hükümete dediler ki; "Bu fabrika benim mi?", "Evet senin.", "O zaman müsaade edin, fabrikamı ben çalıştıracam." dedi. O günkü şeker sanayinin yöneticileri zannetti ki; bunlar çalıştıramaz, bu sene alırlar ama bir kampanya bile yürütemezler. Ertesi kampanyaya kadar geri alınmış fabrikayı devredeceklerini düşündüler. Hiç de öyle olmadı, akıllı hareket etti. Şeker sanayinin o zaman ki en popüler müdürlerinden biri olan Eskişehir Şeker Fabrikası Müdürü'nü –emekliliği dolmuştu- aldığı maaşın üstünde bir ücret ile kendi fabrikasının yönetimini ona teslim etti. O da, o günün şartlarına göre güzel atılımlar gerçekleştirdi. Çumra Şeker Fabrikası'nın ardından, irili ufaklı 20 civarında şirket, irili ufaklı fabrikalarla çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik adımlar attılar ve bugün büyük bir holding noktasına geldiler ve artık üretimini de satışını da kendileri yürütebiliyor." (Görüşmeci 14).

"Ilgın Şeker Fabrikası'nın 1976'da temeli atıldı ama kooperatifin bu bölgede kuruluşu 1952 yılında gerçekleşmiştir. Şeker fabrikası, Ilgın'da 1982'den itibaren kampanyaya başladı. Şeker fabrikası, hem Ilgın'a hem de kendi hinterlandı içerisinde bulunan yaklaşık 10 ilçeye ciddi bir katma değer yaratmıştır. O bakımdan tabii gelişmesine, kalkınmasına, sosyo-ekonomik yapıya çok önemli katkısı olmuştur. Bunları; özellikle istihdam alanında, üretici alanında işte çiftçiler, nakliyeciler, besiciler, çarşı esnafı ve sanayici, inşaatçısı, bir kombine olarak Ilgın Şeker Fabrikası'ndan günümüze kadar ciddi derecede faydalanmıştır." (Görüşmeci 20).

"Pankobirlik'in kuruluşu zaten bizim camiamız açısından en büyük adım. Gelişmenin en kritik olduğu dönem de 1996'dan sonra şeker fabrikalarıyla ayrılış sürecine girmiş olmamız. Çünkü biz; şeker fabrikaları bünyesinde kurulmuş kurumlarız. Kooperatifler; pancar üreticisi çiftçilerin, temel girdi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş, şeker fabrikaları bünyesinde kurulmuş. Şeker fabrikası hangi bölgedeyse işte Kütahya'da; Kütahya Şeker Fabrikası'nın ziraat müdürü, kooperatif yönetim kurulu başkanı olarak görev almış. Ziraat müdür yardımcısı, yönetim kurulu üyesi aynı zamanda kooperatif müdürü olarak çalışmış ilk kurulduğunda ama 1996 yılından itibaren bir ayrılış süreci başlıyor ve 1999 itibarıyla tamamen şeker fabrikalarından ayrılmış. Yönetimi, tamamen kendi çiftçisi tarafından seçilen insanlar tarafından götürülmeye başlanmış. En kritik dönem, o dönem; fabrikalardan ayrılış dönemimiz. Ondan sonra; hep sürekli büyüyerek, gelişerek ayakta kalmaya çalışmış bir kurum... Şeker fabrikalarının faaliyet sahaları; kooperatiflerin faaliyet sahaları olarak belirlenmiştir. Yani; illerin coğrafi sınırları biz de çok fazla etkili değildir. En basit örneği; Kütahya iline bağlı olan Gediz, Simav, Dumlupınar, Pazarlar gibi ilçeler, Uşak Pancar Kooperatifi'ne bağlı. Burada da kriter şeker fabrikasına olan yakınlık. Yani; üreticilerin ektiği pancarı, en maliyeti düşük şekilde fabrikaya nakletmesi için fabrikalar, faaliyet sahası belirlemiştir. Kooperatiflerin faaliyet sahası da bu şekilde belirlenir. Hisarcık, Emet, Tavşanlı, Kütahya Merkez, Altıntaş, Aslanapa ve Çavdarhisar; Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne bağlıdır. Tavşanlı, Balıkesir tarafında kalıyor. Domaniç bölgesi var orası da bize bağlı hatta o Balıkesir'e sınır bir yerleşim yeridir. Balıkesir-Bursa Pancar Ekicileri Kooperatifi, Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi de var tabii bize komşu olan alanlarda. Afyon, Eskişehir, Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifleri de var.

Kooperatiflerin kurulumu da şeker fabrikalarının bulunduğu yerlerde yapılmış ilk olarak. Mesela Alpullu Pancar Kooperatifi vardır, Babaeski'nin bir beldesi. İlçe bile değil ama fabrika oraya kurulduğu için Alpullu Pancar Kooperatifi diye geçer. İl veya ilçe ismi yoktur bakın orada. Babaeski ilçesi, Kırklareli ili ama Alpullu Pancar Kooperatifi diye geçer çünkü fabrika Alpullu'da kurulmuştur. Fabrikaların kuruluş yerleri; kooperatiflerin de kuruluş yeri olmuş ve isimlerini de oradan almış kooperatifler. Dediğim gibi; faaliyet sahalarını da kooperatifler; fabrikaların faaliyet sahası olarak belirlemiştir. Alpullu mesela beş tane ilde faaliyet gösterir. Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve İstanbul'da ortakları, üyeleri vardır. Ama burası sadece Kütahya Pancar Kooperatifi, hatta Kütahya'nın tamamına değil yarısına hitap eden veya faaliyet sahası olan bir kooperatif. Benim faaliyet saham; çok dardır, artı bulunduğumuz bölge itibariyle de alternatif ürün üretimi çok düşüktür bizim çiftçimizin. Bizim ismimiz pancar kooperatifi ama sadece pancarla ilgilenen bir kooperatif değiliz. Şeker pancarı üreticilerinin oluşturduğu bir kooperatif ancak şeker pancar üreticilerin ihtiyacı olan her türlü tarımsal girdiyi karşılayan bu konuda ortaklarına yardımcı olmaya çalışan bir kurulumuz. Şöyle söyleyeyim size; benim cirom, geçen sene yaklaşık 40 milyon liraydı. Afyon 50-60 milyon lira civarında. Büyüklükleri az çok kafanızda oluşturabilmeniz için söylüyorum. Eskişehir, 80 milyon civarında ama Eskişehir'in potansiyeli bizden çok çok daha yüksektir. Çünkü faaliyet alanı çok geniş, alternatif ürün imkanı daha fazla olan bir bölge.” (Görüşmecı 22).

“Pankobirlik; 31 kooperatifin birleşimi olarak, üst birlik olarak 1972 yılında kurulmuş. Bu kuruluş esnasında Eskişehir'in yeri nedir? Tabii Eskişehir; kooperatif olarak da ilk kooperatiflerden biridir. Bizim şu anda 76 bin faal ortağımız; 87 milyon geçen sene 2018 ciromuzla en önde gelen kooperatiflerden biriyiz. Ortak sayısı olarak en yüksek kooperatifiz. Ciro ve faaliyet alanı olarak çok genişiz. Merkez dâhil 21 mağazamızla, işte dediğim gibi 76 bin ortağımıza hizmet vermekteyiz. Bölgenin tarımsal girdisini sağlayan, en yüksek seviyede sağlayan kuruluşuz şu anda, tarım kredilerle beraber. Tabii haricini özel sektör yapıyor.” (Görüşmecı 24).

Görüşmelerde genel olarak birim kooperatif temsilcilerinin en çok dikkat çektiği ve Pankobirlik açısından en kritik süreç olarak tanımladıkları dönem; 1990'lı yıllarla birlikte *Türkşeker ile Pankobirlik arasındaki yaşanan ayrışma süreci* olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç ve ardından Konya, Kayseri ve Amasya Şeker Fabrikaları'nın yönetiminin Pankobirlik'e geçmesiyle birlikte şeker sanayiinde pancar üreticileri kooperatifinin rolü belirgin bir biçimde artmaya başlamıştır. 2000'li yıllarla birlikte Pankobirlik'te yaşanan yönetim değişimi ve Recep Konuk'un Genel Başkan olmasıyla birlikte özellikle Konya Şeker A.Ş. hızlı bir yükseliş sürecine girmiş ve Çumra'da açılan şeker fabrikasıyla birlikte kurulan entegre tesislerle şeker sanayii ve bu sanayiye bağlı olarak gelişen yan sanayiler giderek büyümüş ve Anadolu Birlik Holding adıyla kurum holdingleşmiştir. Bu durum; birim kooperatif temsilcileri tarafından kendilerinin de örnek alması gereken bir uygulama olarak görülmektedir. Diğer taraftan görüşmecilerin dikkat çektiği bir diğer konu; *kooperatiflerin faaliyet sahalarının şeker*

fabrikalarına yakınlıkla belirlenmesi meselesidir. Bu durum; şeker pancarının şeker üretiminin hammaddesi olması ve şeker fabrikalarına hızlı bir şekilde ulaştırılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bazı görüşmeciler; şeker sanayiinin tarihsel sürecini ifade ederken *şeker sektörünün sosyal yönüne* de vurgu yapmış ve bu sektörün hem şeker işçileri hem pancar çiftçileri hem de bulunduğu şehirlerdeki sosyal aktivitelerin yaygınlaşmasındaki rolünü dile getirmişlerdir. Görüşmecilerin ifade ettiği bir diğer dikkat çekici husus ise; pancar kooperatiflerinin genelinde görünen ve *pancar eken çiftçi sayılarıyla, kooperatifin faal ortakları arasındaki rakamsal farklılıklardan* oluşmaktadır. Birim kooperatifler bünyesinde faaliyet gösteren pancar çiftçilerine oranla, çok yüksek sayılarda faal ortağın görülmesi, pancar ekicileri kooperatiflerinin, pancar üreticilerinin örgütlü gücü olmasının çok daha ötesinde farklı bir pozisyona evirildiğini ortaya koymaktadır.

4.4.1.1.2. Şeker-İş Sendikası Şubeleri

Araştırma kapsamında; şeker işçilerinin örgütlü organizasyonu olan Şeker-İş Sendikası'nın Ankara'daki Genel Merkezi'nde Basın Bürosu'yla ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı yedi şubede yetkili bireylerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk metaforuna bağlı ikinci alt başlığında; görüşmecilerden Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubeleri hakkında değerlendirmelerde bulunulması istenmiştir.

İlk görüşmenin gerçekleştirildiği Burdur Şeker-İş Sendikası Şube temsilcisi, genel itibariyle Şeker-İş Sendikası'nın tarihsel gelişim süreçlerindeki mihenk taşı dönemlere yönelik olarak hiçbir zaman için sadece ücret sendikacılığı yapmadıklarını ve 2000'li yılların başından beri süregelen özelleştirme süreçlerinden dolayı sürekli olarak fabrikaların ayakta kalabilmesinin mücadelesini verdiklerini ifade etmiştir:

“Şeker İş Sendikası, Türkiye'deki gıda işkolunda varlığını sürdürmeye çalışan bir sendika. Sadece işçi hakları yanında değil, biz tabi sendikacılığa başladığımızdan bu tarafa özelleştirmede de ciddi deneyimleri olan ve bu konuda da ciddi mücadeleler yapan bir sendikayız. Bizim için öncelikle işçi ücretleri, işçi menfaatleri değil uzun süreli bize iş imkanı sağlayan fabrikaların ayakta kalabilmesi mücadelesi oldu bugüne kadar. Mücadelemiz hani şöyle menfaat değil, işyerlerimizin ayakta kalma mücadelesi oldu. Yani misyon ve vizyonumuz hep bu şekilde oldu ve bu yönüyle de Türk-İş tarafından takdir edilen ve mücadeleleri kazanan bir sendika olduk. Yani gurur duyuyoruz sendikamızla ve sendikamızın varlığını her zaman devam ettireceğiz.” (Görüşmeci 1).

Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'nde yer alan Basın Bürosu'yla e-mail aracılığıyla gerçekleştirilen ikinci görüşmede; Şeker-İş Sendikası'nın sendikal mücadele ekseninde geldiği nokta birkaç dönem içerisinde toparlanmış, yakın geçmişte yaşanan özelleştirme süreçlerine ve NBS kotalarının belirli dönemlerde iptaline yönelik hukuksal mücadeleler vurgulanmıştır:

“4 Şubat 1963 yılında Şeker-İş Sendikası'nın resmi olarak kurulması ve 1964-66 yıllarını kapsayan ilk toplu iş sözleşmesinin akdedilerek en iyi sözleşme seçilmesi ve Türk-İş tarafından teşkilata örnek gösterilmesi, 24 Temmuz 1968 yılında ise; asgari ücret ihtilafını çözmesi ve alınan grev kararlarının başarıyla sonuçlandırılması gibi tarihler; sendikal geçmişimizde birçok ilkin yaşandığının ve örnek bir kuruluş olmamızın ipuçlarını vermektedir. Yakın geçmişimizde ise; yaşanan özelleştirme süreçleri ve NBS kota iptalleri önemli bir mücadele eksenini ortaya çıkarmaktadır. Şeker fabrikalarının özelleştirme kapsam ve programına alınması itibarıyla özelleştirmeye karşı verilen mücadele ile nişasta bazlı şekerlerin kota artışına yönelik verilen meşru ve hukuki mücadele, Şeker-İş Sendikası'nın toplumsal hareket sendikacılığı anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.” (Görüşmeci 3).

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen diğer görüşmelerde; Şeker-İş Sendikası'ndaki şube temsilcilerinden hem Şeker-İş Sendikası hem de özel olarak kendi şubelerinin genel durumunu değerlendirmeleri istenmiştir:

“Şeker-İş Sendikası kurulduğu günden bu yana; bulunduğu yerde sadece işçi hakları ile ilgili değil, işçinin ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda kazanımlarının dışında, bulunduğu iş alanlarına hem iş disiplini getirmiş hem çalışma sistemini, düzenli bir çalışma sistemini getirmiş, hem de insanların ekonomik ve sosyal açıdan daha rahat hareket etmeleri, daha huzurlu çalışabilmeleri adına birtakım adımlar atmıştır ve bulunduğu bölgelerde özellikle kurumsal yapıdaki yerlerde örgütlenmiştir. Bugün, özel sektörde örgütlü ya da örgütlenmeye çalışıyor ama bundan önce resmi kurumlarda sadece şeker fabrikalarında örgütlüydük. Bulunduğu yerlerde hem bulunduğu kurumu, hem de işçileri temsil ettiğinden dolayı kamuda özel bir yeri vardır. Çünkü bu işyeri bizim, hep o mantıkla bakmışızdır. Bu işyeri; devletin olduğu kadar, devletin yönetim kadrosunu oluşturmasıyla üretim kadrosunu bizim üyelerimiz, bizler oluşturuyoruz. Bunun için; iş disiplini içerisinde huzurlu bir çalışma sistemi sağlanmıştır. Türk-İş'e bağlı sendikaların içerisinde birçok sendika bu yapıdadır zaten. Yani işte siyasi hareket etmeyiz, insanların farklı görüşleri vardır, farklı düşüncelere sahiptir ama bu düşüncelerini bir kenara bırakıp siyasi hareket etmeden içinde bulunduğu ortamda özellikle kamuda devletini yıpratmadan hareket ederiz, bizim yapımız budur. Bizim, sendika olarak devletin karşısında bir yapımız kesinlikle oluşmamıştır.” (Görüşmeci 9).

“Şeker- İş Sendikası; 50 yıldır işçisine hizmet veren, işçi haklarından ziyade daha çok ülke çıkarlarını düşünen, ülke ekonomisinde şekerin büyük yeri olduğunu belirten ve hedeflerini ücret sendikacılığı, hizmet sendikacılığı yerine üretim sendikacılığını koyan bir sendikadır. Yani fabrikadaki yöneticilerimizin yanında yer alarak fabrikanın üretim yapmasında büyük payı olan bir sendikadır. Hiçbir zaman kendi çıkarlarını düşünmemiş ve mutlaka ülke ekonomisi ve üretimini hedef olarak

görmüştür. Çalışan arkadaşlarımıza da bu bilinci yaymıştır. Bundan sonra da yine aynı şekilde biz, üretim bilincini yaymaya devam edeceğiz. Bizim, Şeker-İş Sendikası olarak sözümüz her zaman şu şekildedir: “Üretim, üretim, üretim.” (Görüşmeci 11).

“Konya şubesi olarak; şu anda Şeker-İş Sendikası'nın içerisinde en büyük, en çok üyeye sahip olan şube biziz. Bizim üye portföyümüz genç olması itibarıyla biraz bizim şeker kültürünü gören ve genel merkezin alışmış olduğu üye portföyüne pek benzemiyor. Çünkü bizimkiler; genç, çoğu yirmili-otuzlu yaşlar arasında çalışan bir üye grubumuz var. Tabii ki şeker kültürünü, sanayi kültürünü biz daha yeni oturtmaya çalışıyoruz bu arkadaşların üzerinde. Genel merkezin alışmış olduğu bir sistem değil. Genel merkezin alışmış olduğu üye sistemlerinde, yirmi-otuz yıldır bu işin içinde olan devlet sektörüne girip de şeker kültürüne sahip -bu alanda çalışan kesimlerde ayrı bir şeker kültürü vardır- arkadaşlardan bahsediyoruz. Maalesef biz, bu kültürü artık yavaş yavaş kaybediyoruz. Çünkü bu kültüre sahip olan çalışanlarımızın çoğu emekli olduğu için bir de şartlar yavaş yavaş değiştiği için artık bu konuda zorluk çekiyoruz.” (Görüşmeci 21).

“Biz, 1999 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası'na girdiğimiz zaman burada çalışan arkadaşlar bize demişlerdi ki “Zaten fabrika özelleşecek niye buraya geldiniz?” Sonrasında tabii ki o girdiğimiz seneden bu zamana 20 sene geçti. 2002 yılında özelleştirme kapsamına alındı ama hala özelleşecek. Şeker fabrikası, herhangi bir fabrika gibi aldım-sattım hikayesi gibi özelleşmez. Şeker fabrikasının ayağı çok; çiftçi ayağı var, kamyoncu ayağı var, kısacası ayakları dağınık. Maliye Bakanı da onu söylemişti, şeker fabrikalarını özelleştirirken kırk sefer düşünmek lazım diye. 2008 yılı şeker fabrikaları için dönüm noktasıydı. O dönemde; Ilgın, Bor ve Ereğli Şeker Fabrikaları portföy olarak satılmıştı ve genel başkanımız o dönemin başbakanı ile görüşerek süreci geri döndürmüş ve satışı durdurmuştu. O döneme mihenk taşıdır diyebilirim. Sonrasında da zaten yaşadığımız 2018'in Şubat ayında bu süreçle yeniden karşı karşıya geldik. Eskişehir Şeker-İş'i kendi bünyesinde değerlendirebilirim tabii ki ama Türkşeker bünyesinde Eskişehir'in yeri bir ayrı. Yeri ayrı derken kapasite olarak, pancar ekim sahası olarak, İç Anadolu bölgesi olarak düşünürsek Ilgın, Ereğli, Eskişehir bunlar büyük fabrikalar. Bunlar 100 günün üzerinde çalışan fabrikalar, büyük kapasiteli fabrikalar. Tabii ki bu pancarın çok olması, işin çok olması, işin çok olması ise; işçinin çok olması demektir. Şeker-İş Eskişehir Şubesi olarak haliyle bizi sevindiriyor bu durum. Üyemiz çok, çalışanımız çok, fabrikamız büyük, kapasitemiz büyük, aynı zaman da bir makine fabrikamız da var. Biyoetanol tesisimiz de var ve Türkşeker bünyesinde yalnızca burada var.” (Görüşmeci 23).

“50 yıllık bir süreç içerisinde Şeker-İş açısından en belirgin, dikkati çeken dönem; 2002 ve 2004 yıllarındaki özelleştirme kapsamında yaşananlar ve bu süreci ilk yaşayan fabrika olarak Kütahya Şeker Fabrikası'nda yaşanan süreç, bizim için dönüm noktası olmuştur. Şeker-İş Sendikası, bu sürecin ardından yapısı itibarıyla her şeyiyle kendisini yenilemiştir. Yani hiçbir zaman için sokaklara dökülmeden, sokaklara çıkmadan, kendi derdini ilgili makamlara anlatmaya çalışmıştır. Hiçbir siyasi amaç gütmeyen, siyasilere yaşanan süreçleri anlatma mücadelesi vermiştir. Bunu belirli aşamalarda başardık. Fakat o dönemdeki ilk özelleştirme sürecinde bunları anlatabilmekte yani, siyasilere anlatabilmekte güçlük çektik. Neden? Şekeri biz pahalıya tüketiyoruz gibi cümlelerle karşılaştık. İşte;

Londra Borsası'nda şekerin fiyatı şu, biz de bu gibi ifadelerle karşılaştık. Bu tatlandırıcı lobilerinin gücü sayesinde bazen halk tarafından da yalnız bırakıldığımız zamanlar da oldu.” (Görüşmeci 25).

Görüşmelerde genel olarak şube temsilcilerinin en çok dikkat çektiği ve Şeker-İş Sendikası açısından en kritik süreç olarak tanımladıkları dönem; *2000’li yıllar boyunca süregelen şeker sanayiindeki özelleştirme süreçleri* olmuştur. Bu süreç içerisinde; 2002 ve 2004 yıllarındaki özelleştirmelerde yaşananlar özellikle de Kütahya Şeker Fabrikası’nın özelleştirilmesiyle birlikte ilk defa bir şeker fabrikasının özel sektöre devredilmesi, Ilgın, Bor ve Ereğli Şeker Fabrikaları’nın 2005 tarihinde portföy olarak satışına Şeker-İş Sendikası’nın hukuksal mücadele ve siyasilere yürüttükleri müzakere süreçleriyle engel olması bu dönemin mihenk taşı olarak ifade edilebilecek olayları olarak değerlendirilmektedir. Özelleştirme süreci boyunca, özellikle de ilk dönemlerde kendilerini anlatabilme ve genel olarak halktan destek alma konusunda oldukça zorlanan Şeker-İş Sendikası, özelleştirmeler ve NBS kotalarına yönelik iptal davalarında karşısında çoğunlukla tatlandırıcı lobilerini bulmuştur. Diğer taraftan; 2000’li yılların başından beri şeker sektörü içerisinde kendisini hissettiren özelleştirme politikaları, Şeker-İş Sendikası’nı ücret sendikacılığının ötesinde bir mücadele pratiğine itmiş ve *fabrikaların üretime devamının garanti edilebileceği* türlü alternatifler üzerinde yeni uzlaşılarda bulunmasına yol açmıştır. Şeker-İş Sendikası’nın temsilcileri, bu durumu üretim sendikacılığı şeklinde ifade etmiş ve fabrikaların yaşatılması için gerekirse kendi ücretlerinden bile fedakârlık edebileceklerini çoğu zaman vurgulamışlardır. Hiç şüphesiz; Şeker-İş Sendikası üzerinde böylesi bir algının gelişmesi uzun yıllar boyunca *kamuya ait şeker fabrikalarında örgütlenmiş olmalarıyla* açıklanabilecek bir durumdur. Bu durum; şeker sektörüyle özdeşleşmiş ve şeker sanayiinin işleyişine tam anlamıyla hâkim ve en az 20-30 yılını bu sektöre vermiş şeker işçilerinin kendilerinde özümstedikleri bir olgu olarak açıklanabilmektedir. Şeker-İş Sendikası’nın sahip olduğu böylesi bir işçi profili, genel olarak sendikanın ve sendikaya üye olan işçilerin, *devlet kavramına bakışına* da yansımaktadır. Diğer taraftan; Konya Şeker Fabrikası gibi önceden Türkşeker bünyesinde olup sonrasında Pankobirlik bünyesine geçerek kooperatif tarafından yönetilen *fabrikalarda gerçekleştirilen teknolojik dönüşüm ve çalışanların gençleştirilmesine yönelik politikalarla* birlikte kamu mülkiyeti ve işverenin devlet olduğu algısının değişmeye başlamış olması, şeker sanayiinin geleceği

içerisinde yer alan genç işçi profillerinin farklı bir perspektif geliştirme ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır.

4.4.1.1.3. Kooperatif ve Sendikanın Üye Profili

Araştırmanın ilk metaforuna bağlı üçüncü alt başlığında; Pankobirlik ve Şeker-İş Sendikası'nın üye profiline yönelik olarak, Pankobirlik Genel Merkezi ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde yer alan temsilciler ile Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'ndeki Basın Bürosu ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şube temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim pancar kooperatiflerindeki üye profiline yönelik değerlendirmeler görüşmeciler tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

“Üreticilere dönük profil araştırmasını aslında biz sürekli yapıyoruz. Ortak portföyümüzde bir geçmişiz var, biz ona istinaden zaten belli bir bilgi birikimine sahibiz. Onun haricinde ekstradan toprak bütünlüğü, borçluluk durumları ile ilgili bir araştırma yapmıyoruz. Biz, kendi ortaklarımızla her yıl bir genel kurul yaparız. O genel kurulumuzda bir ertesi yıl yapacaklarımızın ve bir önceki yıl yaptıklarımızın bilançosunu açıklarız. Bir önceki yıl yaptıklarımızda ne kadar ciro yapmışız, kaç kişiye fatura kesmişiz, bunun kayıtları tek tek çıkar. Orada da baktığımızda bizim çiftçi büyüklüğümüzün çok küçük olduğu görülüyor. Örneğin; kabataslak verirse geçen sene 40 trilyona yakın ciro yapmışız, bunu da neredeyse 12 bin çiftçiye fatura kesmişiz. 12 bin çiftçi bunu böldüğümüzde neredeyse 400 lira gibi bir rakam elde ediyoruz ki, bu da arazi büyüklüğünün ne kadar küçük olduğunu gösteriyor bize. Örneğin büyük kooperatifler; Konya, cirosu 100.000 lira faal ortak sayısı 7-8 bin. Düşünün bizim iki buçuk katı ciromuza sahip, onların çalıştığı ortak sayısı neredeyse bizimkinin yarısı ya da yarısından biraz daha fazla. İşte bu da arazi büyüklüğünü gösteriyor.” (Görüşmeci 2).

“Bu verileri, biz TÜİK ile işbirliği yaparak değerlendiriyoruz. Adeta birbirimizde paslaşıyoruz. Elimizdeki bilgileri onlara gönderiyoruz, onlar bize gönderiyor. Tabii pancar çiftçisi diğer üretim yapan özellikle Orta Anadolu koşullarında hububat tarımı ile geçinen çiftçilere göre biraz daha avantajlı konumda. Niye daha avantajlı konumda? Türkiye'de tarımsal üretimde biliyorsunuz fiyat garantisi yoktur. Alım garantisi yoktur. O yüzden de çiftçi, üretim planlaması yapamaz. Ne yapacağını planlayamaz. Ama pancar tamamen planlı bir üretdir, fiyatı bellidir. Üretim sezonu içerisinde çiftçiye çeşitli destekler verilir. Gübre desteği, sulama desteği, nakliye avansları falan verilir. Tabii bunlar alacağından kesilmek üzere avans olarak verilir. Verilen avanslar, Türkşeker'in verdiği avanslarla yakın orandadır. Van'daki çiftçi de, Konya'daki çiftçi de bizim için birdir o anlamda. Pancar çiftçisi geleceğini tahmin edebildiği için biraz daha avantajlı konumdadır. Biz, bazen tarımla ilgili istatistikleri Amerikan Tarım Bakanlığı'ndan alıyoruz, FAO'dan alıyoruz onların verileri daha doğru. Biz de ÇKS sistemi diye bir sistem getirdiler. Çiftçi kayıt sistemi. Bu sisteme kimler giriyor? Mesela hangi ürünler destekleniyorsa, o ürünü eken çiftçiler o sisteme giriş yapıyor. Pancara ekstra bir destek yok, mesela adam pancar ekiyor

ama yem bitkisi gösteriyor yonca vs. gösteriyor. Sonra; ÇKS'ye bir bakıyoruz pancar ekili alanların yarısı yok ortada, fiili olarak ekilen alanların yarısı yok; dolayısıyla veriler sağlıklı değil. Çiftçide ciddi finansal sıkıntılar var. Şu anda çiftçinin Ziraat Bankaları'na, Tarım Kredi Kooperatifleri'ne ciddi borçları var. Çoğu ekside, yani bütün mal varlığını satsa dahi borçlarını ödeyemeyecek durumda. İflas etmiş vaziyette ama yapacak başka bir işi yok; mecbur tarımla uğraşiyor. Çoğunda zarar ediyor, kendi işçiliğini saymadığı halde kar marjını koymadığı halde reel anlamda devamlı ekside..." (Görüşmeci 4).

"Üreticilere dönük öyle bir profil araştırmamız yok. Şimdi mesela biz de; ÇKS'ye (Çiftçi Kayıt Sistemi) göre mal veriyoruz. Örneğin; 50 dekar yeri varsa çiftçinin, 50 dekarlık mal veriyoruz. 150 dekar yeri varsa çiftçiye 150 dekarlık mal veriyoruz. Çiftçinin ekonomisine göre mal veriyoruz. 10 dekarlık yeri olan adama 100 milyarlık mal verebilme yetkimiz yok sonuçta. İlk üyemize; bir yıllık 3000 TL'ye kadar mal verilir. Bir yıl ve üzeri olan üyelere 5000 TL'ye kadar mal verilirse tek kefil ile verilir; 10.000 TL'lik mal verilirse; kendisi ve iki kefilile, 20.000 TL ise; üç kefil ve kendisi ile dört, 20.000 TL üzeri ise müdür tarafından inisiyatif alınarak karar verilir, müdür tarafından araştırılıp kabul görülürse o çiftçimiz, büyük çiftçi konumuna giriyor, ona müdür inisiyatifiyle mal veriliyor. Toprak büyüklükleri genelde küçük tabii, 1000 dekarın üzerinde 10 tane büyük çiftçimiz vardır en fazla. Pancar Kooperatiflerinde diğer kurumlardan farklı olarak şu var; diğer kurumlarda rehin alabilme şansı var ev, araba vs. gibi ancak Pancar Kooperatifinde böylesi bir durum yok. Bu durumdan mustaribiz doğrusu. Adam geliyor, bizden mal alıyor ama malı gününde ödemiyor. Neden ödemiyor? Sadece kefil var, imza atmış, mal almış. İpotegi olsa biz de daha basit parayı geri alabiliriz ama olmuyor işte." (Görüşmeci 8).

"Pancar üreticilerimize yönelik bir profil araştırmamız yok maalesef. Genel bilgileri çiftçi kayıt sisteminden takip edebiliyoruz işte arazi büyüklükleri gibi. Ortalama 50 dekar ve altında genellikle arazilerimiz, yani en düşük bu civarlarda, en büyük arazilere sahip olanların ise ortalama 3 bin dekar civarındadır arazileri. Borçluluk meselesine gelince; tabii son dönemlerdeki kur yükselişlerinden, döviz artışlarından kaynaklı olarak girdi fiyatlarında belirgin artışlar yaşandı ve çiftçinin de bu tarz durumlardan kaynaklı olarak genel bir borç problemi ve ödeme güçlüğü söz konusu." (Görüşmeci 10).

"Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi olarak 35.000 civarında üyemiz var. Bunun 14.000'i faal yani sürekli olarak alış-veriş yapan, 7000-8000 civarı çiftçimiz de bu sene pancar eken, Doğuş Yiyecek İçecek Grubu ile ya da şeker şirketi ile muhatap olan, bir kesim var. Bunların içerisinde dediğim gibi ağırlıklı bölüm; kotayı mevsimsel iklim şartlarından dolayı, kotayı dolduramama endişesi var. Bu sadece burada değil, Türkiye genelinde olan bir sorun. Bu sorunlara yönelik olarak hükümet ve Pankobirlik nezdinde çözümler üretmeye çalışıyoruz. Çiftçimizin borçluluk durumlarına yönelik olarak genel felsefemiz şu şekilde; bu kooperatif ayakta kalırsa; çiftçisine hizmet eder. Yani ne çiftçiye kooperatife tercih etmek gerek, ne de çiftçiyi, kooperatiften etmek gerek, ikisinin yani çiftçi ve kooperatifin birlik içerisinde olması gerekiyor. Bizim, diğer kooperatiflere göre çok fazla çiftçilerden alacağımız olmaz. Belli bir sistemimiz vardır. Mesela; en fazla 26 ay tanırız çiftçimize, o da aldığı mal ve miktarına göre değişir. En fazla 26 ay vade tanırız çiftçiye ve vadesinde ödeme yapılmazsa icraya veririz. Bu sistem

böyle gider, dolayısıyla bizim çiftçimiz bilir yani ödemesinin zamanını filan, tabii yok mu ödemeyen zamanında elbette ki vardır. Ödemeyenleri icraya veriyoruz zaten.” (Görüşmeci 14).

“Homojen bir yapıya ya da belirli bir arazi miktarına, ortalama arazi miktarına sahip diyemem çiftçilerimiz. Çünkü bu bölgelere göre değişiyor. Yani Ilgın’da başka bir oranla karşılıyorsunuz. Kadınhanı’nda Akşehir, Çeltik, Yunak, Sarayönü’nde başka oranlarla. Oralarda araziler; mesela Kadınhanı, Çeltik, Yunak da araziler büyüktür. Ama Akşehir’in böyle bir şeyi yok. Ilgın ise daha parçalı bir arazi yapısına sahip. Doğanhisar ilçemiz var mesela onlar çok daha küçük arazilerde tarım yapıyorlar. Dolayısıyla ölçek olarak ortalamaları şudur demek doğru olmaz. Yani Türkiye’deki gibi yaklaşık 70-80 dekada tarım yapıyorlar. Türkiye’deki küçük üreticilik gibi düşünebilirsiniz.” (Görüşmeci 20).

“Üreticilere dönük olarak herhangi bir profil araştırmamız yok; yani benim 30 bin üyem var bunlardan, 7 bin aktif üyem var yani hala kooperatifte çalışan üyem var. Bizim, şu anda fiilen pancar ekicisi çiftçi sayısı 800’e düşmüş durumda ama bunların ne kadar arazi varlığı var, ne kadar oranda üretim yapıyorlar o bilgiler bizde yok. ÇKS sisteminden takip ediyoruz ki (Çiftçi Kayıt Sistemi) o da çok sağlıklı değil. Özellikle bizim bölgemizde çok sağlıklı değil çünkü miras-devir işlemlerinin yapılmadığı bir bölge maalesef bu bölge. O yüzden; arazileri kullananla sahibi çok farklı olabiliyor. Yani resmi kayıtlarda kimin üstünde, kullanan çok farklı olabiliyor. Resmi bir kayıt yok ama genel itibarıyla söyleyeyim ben size; Kütahya’da en büyük sorun arazinin çok küçük ve çok parçalı olması. Bizde işletme büyüklüğü beş dekar. Bir çiftçinin işlediği alan beş dekar; bu da kaç parça, tek parça değil yani. Bir de bunu parçası var. Yani ortalama tarla büyüklükleri çok düşük; böyle olunca da üretim yapılamıyor. Kütahya Şeker Fabrikası özelleştirilmeden önce şeker fabrikası yıllık ortalama 300 bin ton civarında şeker pancarı üretiyordu ve bunu da 2000’in üzerinde çiftçiyle sağlıyordu. Sözleşmeli biliyorsunuz pancar üretimi. 2000’in üzerinde çiftçi, 300 bin ton aşağı yukarı pancar üretiyordu. Geçen seneki rakamlarla ortalama olarak; 800 civarında pancar üreticisi var ve 400 bin ton civarında üretimimiz var. Yani özelleştirildiği dönemden bugüne % 30 civarında şeker pancarı üretimi artışı var. Bunu yaparken de çiftçi sayısı % 40 oranında düşmüş. Artık profesyonelleşiyor üretim. Eskiden şeker pancarı üreticileri; para kazanmaktan daha çok şeker alayım, avans alayım düşüncesiyle pancar üretti küçük alanlarda. Verimsiz ve karsız bir şekilde yapılırdı ama şu anda pancar üretimi de tamamen profesyonelleşmiş durumda. Daha büyük alanlarda ve daha az sayıda çiftçiyle yapılıyor ve işini düzgün yapan, çalışan çiftçilerimiz de güzel para kazanıyor. Hala alternatifi çok olmayan bir üründür şeker pancarı bu açıdan.” (Görüşmeci 22).

“Pancar ekimleri zaten kooperatifle alakalı değildir; bölge şeflikleri ile alakalıdır. Hinterlandı, münavebeyi, ekim alanlarını onlar belirler. Onun için biz; bu konuda pek bir çalışma yapmıyoruz. Toprak büyüklükleri ÇKS’de görülebilir; fakat bu pancar ekimi için bölge şefliklerimiz vardır. Türkşeker’in, şeker fabrikalarının... Pancar ekimleri, ekim alanlarıyla ilgili daha ziyade onlar ilgilenirler. Çiftçimiz yalnızca pancar ekmediği için ana bir borç yok. Yani bu borç, buğday ektiğinden gelmiş olabilir, hayvancılığında da gelmiş olabilir, diğer ürünlerden de gelmiş olabilir. Çünkü çiftçi ayırmaz, topyekûn bir üretim yapar. Buna bir genelleme olarak şunu söyleyebiliriz, çiftçi zorda mı? Tabii çiftçi zorda...

Zorlukların en temel sebebi ise; geçen seneki maliyetlere oranla şuanda % 70-80 üzerinde ortalama bir ekim maliyeti var. Ekim artı ürün hasadına kadar olan maliyetler. Bu yüksek maliyetler de, yani maliyetlerle pazarlama arasındaki dengesizlik, çiftçiyi günden güne zorluyor. Peki neden? Ekim için çiftçi tohum alıyor, gübre alıyor, ilaç alıyor. Ama traktör lazım, pulluk lazım, mibzer lazım, sulamak için boru lazım, alet ekipman lazım. Sadece tohum alınıyor, toprağa atılıyor; üzerine gübre atılıyor ve bu hasat ediliyor olayı yok. Bunun için bir sürü yatırım lazım. Bir sürü sermaye lazım. Bunun için çiftçi; bu yönde, bizim bölgemizde de; artı bizim bölgemizde ağırlıklı kuru ziraat ve pancar. Sulu da alternatif olarak mısır ve ayçiçeği de giriyor ama pancar bölgesiyiz. Sulu arazimizin aşağı yukarı % 70'inde pancar ekiliyor. Geri kalan % 30'u mısır ve ayçiçeği... Bir miktarda belli bölgelerde sebzeçilik var. Onun haricinde kuru ziraat ağırlıklı olduğu için, pancar ağırlıklı olduğu için girdi maliyetleri çok yüksek. Çiftçimiz zor durumda ve durum daha da zorlaşmaya devam ediyor.” (Görüşmeci 24).

Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerdeki üye profiline yönelik değerlendirmeler görüşmeciler tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

“Biz, 25 kamu şeker fabrikası, beş pancar kooperatifi fabrikası ve iki özel fabrika olmak üzere 32 şeker fabrikasında örgütlüyüz. Gıda işkolunda hizmet veren bir sendika olarak şeker fabrikalarında çalışan işçilerimizin tamamının yetkileri bizde ve biz, bu işçiler eğer gıda iş kolunda çalışıyorsa, bunları sendikamıza üye yapıyoruz. Borçlanma meselesiyle ilintili olarak; elbette ki işçilerimizin, kendi bireysel yaşamlarında borçları vardır, olabilir. Biz, yani sendikamız, işverenle işçi arasında köprü vazifesi görür. İşçi haklarının kaybı konusunda işverenle görüşerek, işverenin isteklerini de işçiye götürerek arada bu organizasyonu sağlayan bir yapı özelliği gösterir. Şeker işçisi bana göre toplu iş sözleşmelerinde Türkiye’de hak edilenin en iyisini alanlardan bir tanesi ve şuna kadar da toplu iş sözleşmesinde var olan haklarımızın alınmadığı bir dönem olmamıştır.” (Görüşmeci 1).

“Üyelerimize yönelik üye profil kayıtları ve bu alanla ilgili çalışmalarımız sendika kayıtlarımızda bulunmaktadır.” (Görüşmeci 3).

“Son ekonomik şartlar gereği tabii işçilerimizden ekonomik anlamda sıkıntılı olanları mutlaka vardır. Bu; Türkiye gerçeği yani, ama dışarıda özel sektöre baktığınızda özel sektöre göre özellikle asgari ücretli çalışan kitleye göre baktığınızda kamudaki çalışan ya da Uşak Şeker Fabrikası ya da diğer şeker fabrikalarında çalışan arkadaşların konumu daha iyi. Ama artık işte “çok fazla para alıyorsunuz, çok fazla ücret alıyorsunuz” mantığıyla baktığınızda özel sektörde şeker fabrikasında çalışan teknik adamlardan özel sektörde daha fazla ücret verildiğini biz biliyoruz. Yani öyle görüldüğü gibi falan da değil o olay. Çok ciddi ekonomik sıkıntıları yok işçilerimizin. Sıkıntıları şu anlamda var; şu anda yeni katılan üyelerin sıkıntıları var. Satışı gerçekleşen ve devir satışı yapıldıktan sonra devri gerçekleşen fabrikalarımızda emeklilik şartlarını oluşturmamış arkadaşlarımız, 4b ile gitmek isteyenler buldukları bölgelerde 4b'ye gitti. 4b'ye gitmek istemeyen şeker sektöründe kalmak ve emekliliğine uzun süresi olan insanlar da farklı fabrikaları tercih etti. Bunlardan birisi de Uşak Şeker Fabrikası, buraya gelenler oldu. Burdur'dakiler henüz bize gelmediler çünkü fabrika devredilmedi henüz. Bunlarda bir dağınıklık oldu, belirli bir yaştan sonra savruldu, çoğu çocuğunun eğitimini göz önünde bulunduruyor, gelemiyor. Gelemeyeceğini düşünüyor. Öyle sıkıntılarımız var. Sosyal açıdan ve içinde bulunduğumuz durum

açısından tabi bu bizi huzursuz etti. Evinizin içinde bir huzursuzluk var, düşünün ne kadar mutlu olabilirsiniz. Şeker sektöründe de böyle bir huzursuzluk var işte.” (Görüşmeci 9).

“Biz, şu süreçte içinde bulunduğumuz koşullardan dolayı üye profiline yönelik pek zaman ayıramıyoruz. Yine de personelle sürekli iç içe olduğumuz için her üyemizin, her arkadaşımızın bugün borcunu, derdini, hastalığını çok yakından takip ederiz ve her arkadaşımıza yardım etmek isteriz. Örnek olarak şunu söyleyeyim; bir arkadaşımız borçlu ve ödeme taahhüdü vermiş ancak borcunu ödeyememiş. İki-üç ay içinde ödeme planına uyulmadığı zaman hapis cezası olduğundan hapse girmiştir arkadaşımız ve biz de arkadaşımızı oradan çıkarmak için arkadaşlar arasında para toplayarak, ailesine gerekli bilgileri vererek ve geç saatlere kadar avukat aracılığıyla arkadaşımızı çıkarmışızdır ve avukat şunu söylemiştir bize: “Arkadaşlar, böyle sendikaları ve başkanları olduğu için çok şanslılar”, arkadaşımızı cezaevinden çıkarmak için böylesi çaba gösterdiğimiz için bize tebriklerini sunmuştur.” (Görüşmeci 11).

“İlgin Şeker Fabrikası, 18 Nisan itibarıyla ihaleye çıkarıldı ve satıldı ama şu ana kadar yüklenici firma almadı. Bu satış nedeniyle fabrikadaki arkadaşlarımızın büyük bir bölümü emekli oldu. Bizde geçici statü ile çalışan işçiler de var. Bu arkadaşlarımız da yine yasalar çerçevesinde 4/b'yi tercih ettiler ancak devir söz konusu olmadığı için hala çalışmaya devam ediyorlar, emekliler hariç. Bunun yanında kaydı bizde olmayan yani kaydı Şeker İş'te olmayan, bulunmayan 600'ün üzerinde taşeron işçi var. Dolayısıyla bu verileri yakalamamız mümkün değil bizim. Çünkü onlar üzerinde de çalışma yapmamız oldukça güç.” (Görüşmeci 20).

“Bizim üyelerimize yönelik bireysel çalışmamız şu şekildedir: Kan grupları bizde bulunmaktadır. Herhangi bir kan ihtiyacı olduğu zaman verilecek, elbise ölçüleridir, bunlar zaten bizim asli görevimiz devamlı takip etmek zorunda olduğumuz görevlerimiz. Ayrıca; özel hayatlarına girdiği için borçluluk durumlarını ne biz sorarız, ne de onlar söylerler. Acil bir doğal afet ya da sıkıntılı durumlarda fabrikanın bünyesinde yer alan bütün sendika üyesi mensuplarımızdan toplam olarak yardım parası kestirebiliriz, bizim yönetim olarak belirlediğimiz bir miktarda para çıkartırız. İçimizden 10 lira kesilecektir, şuraya yardım edilecektir diyerek, bunu da duyururuz yani o şekilde imkanlarımız da var.” (Görüşmeci 21).

“Üreticilere yönelik bir profil araştırmamız yok ama yaş ortalamamız 50'nin üzerinde. Kamu fabrikaları gibi benzer bir özellik demeyelim çünkü oralarda alttan eleman alıyorlar, bizde 1998 yılından beri eleman alımı yok. En eskisi biziz, 20 senelik olduk; bizden sonra da eleman alınmadığı için yaş ortalaması yükseliyor. Arkadaşlarımızdan biri emekli olsa yerine kimse alınmayacağı için; o arkadaşları biz durduruyoruz, emekli olmayın yerinize gelecek yok diye. Taşeron çalışma zaten başlı başına bir dert, Türkiye'nin başına dert. 510 tane taşeron çalışan işçimiz var ve farklı işkollarında gösterildikleri için örgütleyemiyoruz maalesef onları.” (Görüşmeci 23).

“Üyelerimize yönelik profil çalışmalarımız var tabii. Özellikle gıda sektörüne geçtikten sonra; fırınlar gibi gıda sektörü olan yerlerle ilintili olarak mücadele ettiğimiz ve örgütlenmeye çalıştığımız yerler var. İşçilerimizin aldığı ücretler bazında ya da genel itibarıyla yaşam standartları olarak soruyorsanız; malum Türkiye'nin günü gününe uymuyor ekonomik koşulları açısından. Malum günümüzde medyada vs. de çokça tartışılıyor, bence iç-dış güçler vb. şeyler çok da inandırıcı değil,

ekonomi genel olarak kötüye gidiyor. Fiyatlar genel düzeyindeki değişimlere baktığımızda işçilerimiz de % 50'ye varan oranlarda bir fakirleşme, yoksullaşma var. O açıdan gerek işçilerimiz gerekse de bizler öyle çok rahat, huzurlu filan değiliz.” (Görüşmeci 25).

Görüşmecilerin değerlendirmelerinde ifade ettiği üzere; pancar kooperatiflerinin üye profili açısından en çok dikkati çeken özelliği fiili olarak pancar ekiminde bulunan ve Pankobirlik üyesi olan çiftçi sayısına nazaran hemen hemen her birim kooperatifte *faal ortak sayısının oldukça fazla olmasıdır*. Özellikle; arazilerin toplu bir şekilde kullanılmadığı pek çok bölgede faal ortak sayıları oldukça yüksektir. Diğer taraftan; Konya bölgesi gibi arazilerde toplu bir şekilde pancar tarımının gerçekleştirildiği bölgelerde hem faal ortak sayısı daha az hem de ilgili pancar kooperatifinin cirosu daha fazladır. Kütahya örneğinde ise; fabrika özelleştirilmeden önce 2000 çiftçiyle gerçekleştirilen pancar üretimi, özelleştirme sürecinin ardından 800 civarında çiftçiyle üretilmeye başlanmış ve daha az sayıda pancar üreticisiyle daha fazla miktarda pancar ekimi gerçekleştirilmiştir. İlgili görüşmeci bu durumu; *pancar tarımının profesyonelleşmesi* olarak betimlemektedir. Genel itibariyle görünen ise; Türkiye genelinde pancar üretici sayısının azaldığı diğer taraftan üretilen pancar miktarının ise arttığı şeklindedir. Bir başka ifadeyle; yıllar itibariyle pancar üretiminde verimlilik artışı söz konusudur. Diğer bir nokta; pancar ekiminde bulunan çiftçi sayılarının belirlenmesinde kullanılan *istatistiki verilerin sıkıntılı olmasıdır*. Çiftçi Kayıt Sistemi'nin bu verileri oluşumunda oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Bir diğer önemli sorunsal ise; genel itibariyle *pancar çiftçilerinin oldukça borçlu durumda olduğudur*. Çiftçilerin büyük çoğunluğu Ziraat Bankaları ve Tarım Kredi Kooperatifleri'ne borçludur. Pancar Kooperatifleri'ne borcu olan çiftçiler ise; belirli ödeme kolaylıkların sahip olmakla birlikte borçlarını ödeyememeleri halinde icraya verilebilmektedir.

Şeker-İş Sendikası ve sendikaya bağlı şubelerdeki üye portföyünün değerlendirildiği görüşmelerdeyse; genel itibariyle Türkiye'deki ekonomik koşulların kötüye gitmesiyle bağlantılı olarak *işçilerin borçlanma eğilimlerinde artışlar görüldüğü* ve dayanışma içerisinde birbirlerinin sıkıntılarını sendikaları aracılığıyla çözümlenmeye çalıştıkları görülmektedir. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi süreci içerisinde kazanılmış haklar açısından kayba uğramak istemeyen ve emekliliği gelen işçilerin, *emekli olmaya karar verdikleri*, emekliliği gelmemiş işçilerin ise bir bölümünün kamu mülkiyetinde kalan bazı şeker fabrikalarına *tayinlerini istediği* dikkatleri çekmektedir.

İşçilerin bir bölümü ise; belirli şehirlerde kurdukları yaşamsal düzeni değiştirmek istememiş ve *4-b adı verilen düzenlemeyle* mevcut işlerinden daha düşük ücretler ve çalışma koşullarıyla çalışmayı kabul etmek durumunda kalmışlardır. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik tartışmaların başladığı 2000’li yıllardan bu yana fabrikalardaki en can alıcı sorunlardan biri haline gelen *taşeron işçiler meselesi* ise giderek çözümden uzak bir hal almıştır. Taşeron işçiler, gıda işkolunda görülmediğinden dolayı Şeker-İş Sendikası, bu işçileri örgütlemeyi başaramamıştır. Keza, bu işçilerin yalnızca kampanya döneminde çalışması ve sürekli olarak sirkülasyona uğraması da sendikanın, taşeron işçileri örgütleyememesinde belirleyici olmuştur.

4.4.1.1.4. Pancar Üreticilerinin Karşılaştıkları Problemler

Araştırmanın ilk metaforuna bağlı dördüncü alt başlığında; pancar üreticilerinin karşılaştıkları problemlere yönelik olarak Isparta’nın Gönen ve Atabey ilçelerinde beş pancar çiftçisi ile pancar çiftçilerinin kolektif organizasyonu olan Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği’nin Ankara’daki Genel Merkezi’nde Yatırım ve Proje Müdürü’yle ve Pankobirlik’e bağlı yedi birim kooperatifte yetkili bireylerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Pankobirlik ve Pankobirlik’e bağlı birim kooperatifler genel itibariyle pancar üreticilerinin karşılaştıkları sorunları belirli ortak temalarda birleştirmiştir. Bu sorunlar; Türkiye’de tarımın genelinde karşılaşılan bilinçsiz çiftçilik, yanlış ya da yetersiz ilaçlamalar sonucunda görülen çeşitli hastalıklar, girdi maliyetleri, devlet tarafından gerçekleştirilen desteklemelerin ürün yerine araziye yapılması ve bu desteklerden üretici yerine arazi sahiplerinin faydalanması, ülke genelindeki tarım arazilerinin parçalı yapısı gibi problemlerden oluşmaktadır:

“Pancar üreticileri açısından bakacak olursak; bizim pancar üretiminde yapmamız gereken en önemli şey nedir? İlk olarak; kilo verimi almak, ikincisi kilo veriminden de önemlisi şeker almak. Sonuçta boşu boşuna beslememiz lazım pancarı. Şeker oranını arttırmaya yönelik besleme, ilaçlama ve gübreleme yapmamız lazım ama tamamen klasik yöntemlerle. Şimdi nedir şeker oranını düşüren şeyler; azot fazlalığı ve su fazlalığıdır, bizim çiftçimiz de bunları fazlasıyla veriyor. Pancar hasta olur; üre gübresi verdiği zaman çiftçi, bunun iyi geleceğini sanır ürüne fakat aslında işe yaramaz. Bitki, Cercospora hastalığına yakalanmıştır ama çiftçi; üre gübresi vererek bunu iyileştirebileceğini sanar. Sonucunda da hem hastalıktan dolayı şeker oranı düşer, hem de üre gübresi vermekten dolayı da nitrat oranı artar, dolayısıyla fabrika da faydalı şeker alamamış olur ve ondan sonra sadece küspe, posa

üretmiş oluruz. Sonuçta onun da bir değeri yok. Bu konularla ilgili olarak çiftçilerimize eğitimler veriyoruz. Örnek olarak; geçen gün Gölhisar'a giderken yol boyunca bütün pancarlar hastalıklı, şimdiye kadar onlara üçüncü ve dördüncü ilacın atılması lazımdı. Herkese de söylüyoruz, bu konuda uyarılarda bulunuyoruz fakat çiftçide bu saatten sonra pancar işine girilmez gibi bir düşünce mevcut. Tabii bunda son dönemlerdeki özelleştirme tartışmalarının etkisi elbette vardır ancak asıl meselenin devletin uyguladığı tarım politikasındaki yanlışlıklardan kaynaklandığını düşünüyorum. Vatandaşlarımız, ne yapıyor gününbirlik yaşıyor; bu yıl, patates para ettiyse ertesi sene herkes patates ekiyor. Bu yıl, pancar para ettiyse ertesi yıl herkes pancar ekiyor. Pancarın tek bir artısı var, herkes dört yılda bir ekiyor, münavebe var. Bir tek kıstası bu ki; bu münavebe bütün bitkilerde olmalı, kafasına göre kimse ekim yapamamalı. Bunun için de kamu kontrolü şart görünüyor. Herkes ürününü ekmeden bir yıl önce ekeceği ürünün taban fiyatını bilmeli. İşte o zaman; bizim, ürün eksikimiz kalmaz, bizim en büyük sorunumuz bu şekilde bir planlama olmamasıdır. Tarlaya destek veriyoruz, dekara destek veriyoruz ama bundan arazi sahipleri faydalanıyor. Ürüne destek verdiğimiz zaman gerçekten oradaki üretici faydalanmış olacak. Pancar açısından bakacak olursak; pancar için şimdiye kadar devlet, pancar tohumunu veriyordu, ek bunu kardeşim diyerek çiftçiden ekip getirmesini istiyordu. Fakat pancarın da bir yetiştirme süresi, günü, iklim isteği var. Pancar tohumunun da kendi içerisinde bir sürü varyasyonları, çeşitleri var. Devlet veriyordu tek çeşit, 180-185 günlük olan bir çeşit veriyordu. Tarlanın durumuna, ekiliş durumuna göre bazı bölgeler pancarı, 160 günde hasat ediyordu, bazı bölgeler ise; 210 günde hasat ediyordu. Mesela bir kere çeşit seçimi olmalı bu konuda. Fakat bütün bunların olabilmesi için de arazinin parçalı değil toplu ve bütün olabilmesi lazım. Parça arazi meselesi ülkenin en büyük problemidir." (Görüşmecî 2).

"Pankobirlik bünyesinde üretim anlamında şirketimiz var. Bunu pazarlayan bir şirketimiz var. Ayı bir ticari markamız var. İşte Torku; bizim ticari markamız. Bizim kooperatifimizin iştiraki olan şirketin ticari markası. Kendi ticaret kanallarımız yoluyla biz aynı Ülker gibi, Eti gibi marketlerde – Genel Merkez'imizin altında olduğu gibi- satış yerlerimiz var. Kendimiz, bu işleri organize ediyoruz. Şimdi üreticilerin karşılaştıkları problemler aslında Türkiye'de genel anlamda çiftçinin karşılaştıkları problemlerle hemen hemen aynı. Girdilerin pahalı olması problemi, onu pancar üreticileri adına tüm Türkiye geneline konuşuyorum. İşte kota problemi, birçok yörede... Çiftçi daha çok ekmek istiyor, ama üretim sınırlamaları var. Bunlar biraz problem oluşturuyor. Pancar çiftçisi aynı zamanda diğer ürünleri de üretiyor. Sadece pancar üretmiyor. Biliyorsunuz pancar münavebeli bir ürün; dört yılda bir ekilir. Diğer üç yılda başka ürünler ekilir. Pancar dışındaki ürünlerin pazarlanmasında da sıkıntı oluyor tabii. Her ne kadar bizim bünyemizde görülseler de, mesela Konya'da bu sıkıntı yok. Çünkü Konya ne yapmış? Sanayisini kurmuş; ayçiçeğini alıyor; yağ yapıyor, patatesini alıyor; cips yapıyor. Konya Bölgesi'nde bu diğer ürünlerin pazarlanmasında sıkıntı yaşanmıyor." (Görüşmecî 4).

"Şimdi burada biz ve bizim gibi olan pancar ekicileri mustarip durumda. Neden mustarip? Girdiler yüksek; misal geçen yıl 80 TL olan gübre, bu sene 145 TL olmuş geçen yıl 3,5 TL olan mazot, bu sene 5 TL olmuş; buna benzer pancarın fiyatı, 10 kuruş zamlı % 10 yükselmiş. Çiftçi, bunun altında eziliyor hele de bizim bölgemiz gibi bölgelerde yer altından su alınarak sulama yapılıyorsa, misal bahar döneminde üç kez sulama yapıldığı için derin kuyu ya da basınçlı suyla değil, üst suyla suladığımız için

15-20 metre arasından su alıyoruz. Bahar dönemi; 8-10 tane tabancayla (döner kazık fiskiye) başlayıp, yedinci ve sekizinci ayda tek göze iniyor iniyor tabanca ve bir su motoru, 24 saatte 24 litre mazot yakıyor. Bu, çiftçinin bunun altından kalkma şansı yok. Şimdi; Dinar, kendisi bir tane pancar fabrikası işletebilecek güçte bir bölge. Burdur Şeker Fabrikası'nı, Dinar temsil ediyordu. Dinar, üç yere pancar veriyor. Burdur, Uşak, Afyon. Şu anda; pancar ekicisi bizim aşağı yukarı üçte bir oranında anca, geçmişe nazaran. Dinar Bölgesi'nin şu an 450.000 ton pancar kotası kaldı. Her geçen yıl da düşüyor. Ben; bu sene, iyi çiftçi arkadaşlar ile sohbet ettiğimde seneye, pancarı işlemelerine rağmen ekmeyeceklerini söylüyorlar. İşte Mehmet abi, 3000 dekar arazi kullanıyor, Mehmet abi kendisi pancarı ekmeyeceğini söylüyor misal. Şimdi Mehmet abi gibi insanlara pancarı ektiremezsek, pancar çiftçisi kalmaz. Çiftçi nasıl ekecek bu pancarı? Yarın bir gün özelleşirse; bundan 30 sene evvel, pancardan % 30 küspe veriyorlardı çiftçiye istihkak olarak verilen yani bedelsiz olarak; bugün, % 15'e düşürdüler küspe bedelini, adam küspeyi satıyor, hayvanı yoksa küspeyi satıyor, onunla pancarını işliyor. Özelleştirildiğinde fabrika, bu küspeyi bize verirler mi? Vermezler, biz de ekmeziz işte o zaman. Bu durum; Türkşeker'in sözleşmesinde şu an devam ettiği için bu sene verildi, ancak gelecek sene alan özel firma sözleşmeyi birebir kendisi yaptığında o küspeyi de vermezler. Burdur Şeker Fabrikası'nın Burdur'da olması sayesinde, Burdur'un süt inekçiliğinde Türkiye'nin % 10'unu karşılıyordu belki de. Bizim elimizden bu imkanı alırlarsa, biz hayvancılığı nasıl yapacağız? Şimdi önceden pancar ile besicilik birbirine ikiz kardeş gibiydi, daha öncesinde şeker fabrikalarının bünyesinde besi hayvancılığı tesisleri, bölgeleri olurdu, hayvan bağlatırlardı, besi yaptırırlardı. Bunların hepsi ortadan kalktı. Konya'da Torku bunu yapıyor ama işte o imkanlara ulaşabilmek çok önemli. Şimdi bizim oralara ulaşabilme şansımız hiç yok. Türkiye'de üç tane fabrikası olmayan pancar kooperatifi var birisi bizim ve gerçekten mağdurusuz ki hele hele özelleştirmeden çok daha mağdurusuz. Çiftçilerimize yönelik gübresi, malzemesi aşağı yukarı 2400-2500 kalem mal var bizim çiftçiye verdiğimiz. Bunlarla tüm tarımsal girdi ihtiyaçlarını karşılayabiliyoruz yani. Zirai alet, tohum, gübre, pancar tohumu, patates tohumu gibi pancar dışındaki diğer tohumları veriyoruz bölgedeki diğer ürünlerin ihtiyaçlarını da veriyoruz. Pancar, dört senede bir ekildiği için pancar dışındaki ürünlerin gereksinimlerini de sağlıyoruz. Patates, arpa, buğday, fiğ, mısır hepsinin tohumunu veriyoruz. Bölgede ekilen her şeye yardımcı oluyoruz." (Görüşmecî 8).

"Pancar üreticilerinin karşılaştıkları en temel problemler; arazilerimizin küçük ve parçalı olması (ekonomik optimum büyüklüğe sahip olmaması), kota konusunda çiftçilerimizin şikayetleri (ki zamanında çokça olmuştu, şu an bu konuda şikayetleri daha az) ve pancar üretimi karşılığında kendilerine ödenen pancar fiyatlarının düşük bulunması ya da beğenilmemesi (bu konuda iyileştirmeler dönem dönem görülmekle birlikte yine de pancar üreticilerinin beklentilerinden uzak bir durum söz konusu). Çiftçilerimizin sorunlarına yönelik olarak gerek Pankobirlik gerekse Uşak Şeker Fabrikası olarak Türkşeker ihtiyaç duyulan gübre, makine, araç ve gereçleri çiftçilerimize tedarik etmektedir." (Görüşmecî 10).

"Bence sadece pancar üreticisi değil; eliyle, emeğiyle geçinen insanların genelde problemleri o günkü iktidara bağlıdır. Yani bugün işçi, ne yapıyor? Çiftçinin işçiden farkı nedir şu anda? İşçi, gidip bir devlet kuruluşunda ya da özel sektörde akşama kadar ya da sabaha kadar çalışıyor ve emeğinin

karşılığında ücret talep ediyor ya da ücret alıyor. Peki çiftçi? Çiftçi de mevsimsel olarak pancar ekiyorsa pancar ya da arpa, buğday gibi her ne ürün ise onu ekiyor, biçiyor, bakıyor ve sonunda da üreterek satış yapıyor. Dolayısıyla dediğimiz şu; geçmişte pancar işi, kota işi dekara bağlıydı. Yani 10-20 dekar ekecek, münavebe sistemi olduğu için şeker sanayide dört yılda bir bu oranlar vardı. Bunu tonaj sistemine yani dekar sistemine; örneğin Afyon'da dekardan sekiz ton pancar alıyorsun, Uşak'ta dokuz ton alıyorsun ama diyelim ki Konya'da da yedi ton alıyorsun. Şimdi bu dekar meselesini şeker sanayisi tam tutturamadığı için tonaja döndürdü bunu. Bunlara da kota denildi o tarihte. Dönem dönem çiftçinin kota problemi oluyor. Ne zaman oluyor? Pancarın taban fiyatı iyi olur, avansları alır, girdileri çıktıktan sonra bize iyi para kalıyorsa çok pancar ekme istiyorlar dolayısıyla kota yetmiyor. Pancar taban fiyatı kötü olursa; çiftçi neden seneye pancar eksin; o zaman kota, çiftçinin umurunda olmuyor. Yani anlatmaya çalıştığım dönem dönem örneğin arpa, buğday para ederse gelecek sene herkes bunları ekmeye çalışıyor. Yetmez ise kimse oralı olmuyor. Dolayısıyla bugünkü pancar çiftçisinin sorunu örneğin; Afyon'dan bahsedelim, şuanda Afyon'da 25-30 senedir devlet ile muhatap olan çiftçi, bu sene Doğuş Yiyecek İçecek Grubu ile muhatap oluyor. Bir kere muhatapı farklı, ikinci olarak çiftçinin kafasında eskiden şu vardı; orada bir yanlışlık oluyorsa, yapıyorsa bile sonuçta bu para devlete gidecek. Beni kandırıyorsa devlet kandırıyor, mantık olarak öyle söylüyorum. Şimdi öyle değil. Şimdi düşündüğünün dışında örneğin fire, polar şu anda en fazla konuşulan şeyler. Acaba bu konularda bu adam, bana kazık mı atıyor düşüncesi var. Şu anda çiftçilerin en büyük sorunu; birincisi kota ile alakalı çiftçilerin sorunu var. Çünkü mevsimsellikten kaynaklanan bir problem var. Yani çiftçi daha öncesinde Türkşeker'le sözleşme yapıyordu. Çiftçi taahhüt ediyor, devlet onu adına alacağı miktarın fiyatını taahhüt ediyor ve karşılıklı bir sözleşme imzalanıyordu. Şu anda ise; Doğuş Yiyecek İçecek Grubu ile henüz sözleşmeyi yapmadılar ancak seneye yapacaklar. Çiftçilerde taahhüt ettiği pancarı teslim edemeyecek korkusu var şu anda. Bundan dolayı da ceza alma korkusu var. En büyük problem bu. İkinci sorun; polar dediğimiz digesyon (pancarın içerisindeki şeker oranı) bunda ve fire meselesinde acaba sorusu var. Diğer konu da nakliye sorunu tabii. Pancar çiftçisi nakliye bulamıyor, bulsa da eskiye göre farklı oluyor. Hadi gitti diyelim çiftçi sardı, gönderdi; bu sefer şoför orada bin bir türlü eziyet çekiyor. Şu anki sorunlar bunlar. Pankobirlik, bunun neresinde? Yani Ankara'dan birilerinin buraya gelip Pankobirlik için herhangi bir şey yapması söz konusu değil ama kooperatif olarak biz neresindeyiz? Biz işin şurasındayız; Doğuş Yiyecek İçecek Grubu aldıktan sonra ziraatten ya da fabrikadan sorumlu insanlar daha önce şeker sanayiinde çalışan, devlette çalışan insanlardı. Çoğu tanıdığımız insanlardı, bu sanayiye bilen insanlardı, en azından ne demek istediğimizi anlıyorlardı. Şurada şöyle bir sorun var dediğimiz zaman çözüm bulamazlarsa da dilimizi, sorunumuzu anlıyorlardı bana göre. Bu sene geçiş dönemi bana göre ve bu geçiş döneminde Doğuş Yiyecek İçecek Grubu çiftçiyi, şekerini ve pancarı tanımaya çalışıyor.” (Görüşme 14).

“Üretici yani bizim çiftçimiz sadece pancar eken bir çiftçi değil. Pancarın dışında diğer ürünleri de ekerler; arpasını eker, buğdayını eker, yoncasını eker, fiğini eker, mısırını eker, hayvancılığını yapar. Dolayısıyla burada çiftçiye bir bütün baktığımız zaman; çiftçinin birinci dereceden problemi şu, girdi maliyetlerinin yüksek olması yani motorindir, gübredir, ilaçtır bu maliyetler ciddi bir yük getirmektedir çiftçiye. İkinci bir husus; yani yüksek girdi maliyetlerine rağmen ürettiği ürünü değerine satmakta sorun yaşamaktadır. Satamıyor değerine ama bunun içerisinde pancar istisnadır. Kooperatifin kendi faaliyet

alanları içerisinde yapmış olduğu sözleşmeli ekimlerde bunlar istisna tabii hayvancılık için çiftçilerden aldığımız ürünler var bizim. Kooperatifimizin hayvancılık çiftliği var dolayısıyla biz üreticiden yüklü miktarda işte saman, mısır, silaj, yonca, fiğ gibi ürünleri de üreticiden piyasa değerinin üzerinde bir fiyattan satın alıyoruz. Sözleşmeli ekimleri zaten alıyoruz.” (Görüşmecî 20).

“Pancar çiftçilerinin sorunları olarak bakıldığında; özelleşen her yerde sorunlar oluyor. Fabrikalar, devletteyken çiftçi biraz rahata alışıyor tabii bir de sosyal amaçlı kurulmuş tesisler bunlar. Yani; ekonomik kardan ziyade sosyal karı amaçlayan kurumlar. Şunu da rahatlıkla söyleyebilirim: Türkiye’de çiftçiliği insanlara öğreten kurumların başında gelir Türkşeker fabrikaları. Yani; kimse gübreyi bilmezken, kimse zirai ilacı bilmezken, münavebeyi bilmezken, toprak hazırlığının nasıl yapılacağını bilmezken, Türkşeker sayesinde çiftçi; hem bunları öğrendi, hem de diğer alternatif ürünleri yetiştirmesini de öğrendi. Cumhuriyet tarihi boyunca baktığımız zaman pancar üretimi, çiftçiliğimizin temelini oluşturmuştur. Bu sayede, insanlarımız gelişmiştir. Şimdi; tabii sosyal görevler artık ortadan kalktı. Hem, içinde bulunduğumuz ekonomik çağ itibarıyla, hem de ülke gerçekleri itibarıyla artık fabrikaların sosyal gerçekliği ortadan kalmış durumda. Fabrikaların birçoğu özelleşti. Bunların ilki de; Kütahya Şeker Fabrikası oldu. Kütahya Şeker Fabrikası özelleştiğinde 300 bin ton pancarı, 1000’in üzerinde işçiyle üretirken ve işlerken, bugün 400 bin ton şeker pancarını 200 civarında işçiyle üretiyor. Karlılığını arttırmış durumda, çiftçi açısından pancar üretimi artmış durumda. Yani; bizim özelleştirmedeki ilk şartımız olan; şeker pancarı ve pancar şekeri üretiminin devam ettirilmesi şartını yerine getirmiş durumda. Sorunlar olarak bakıldığında; eskiden devletteyken fabrikalar, pancar şeflikleri vardı her bölgede. Buralarda alım yapardı fabrika, oraya pancarı yığardı. Fabrika, ihtiyaç duyduğunda da pancar, nakliye yoluyla oraya sevk edilirdi. Şimdi onu yapmıyor artık. Bölgeler kalktı, bölgeler dağıtım yapmıyor, direk fabrika alım yapıyor ya da nakliyesini ödeyerek çiftçinin, fabrikaya getirmesini sağlıyor pancarı. Bu; çiftçi açısından problem olabiliyor çünkü yaşıyoruz hala pancar hasadı devam ediyor. Toprak altında da toprak üstünde de sürülmüş hasadımız var ama işte iklim böyle; kar, yağmur, çamur korkusu oluyor. Tarlaya giriş çıkışta sorun olabiliyor. Çamur oluyor, don oluyor, tarlaya giremiyor, pancarı söküyor insanlar. Pancarı söküp toprak üstünde, nakliyenin yani yolların daha iyi olduğu yerlerde bekletip ne zaman tesellüm edecekse fabrika, o zaman gönderiyor fabrikaya. Ne oluyor; eskiden pancarı, devlete veriyordunuz onun elindeyken fire düşüyordu. Bekledikçe çünkü pancar fire kaybeder, kilo kaybeder ve şeker oranı düşer. Şimdi maalesef; çiftçinin elindeyken fire kaybediyor, şeker oranı düşüyor yani çiftçinin geliri düşüyor. Yani duygusal olarak bakmamamız lazım olaya, fabrika açısından bakıldığında; fabrika diyor ki, “benim, sana bildirdiğim tesellüm tarihi itibarıyla sökümünü yap diyor, daha önceden söküp toprak üstüne çıkarma.” Çünkü toprak altında kalınca pancar, kilo almaya ve şeker oranını arttırmaya devam edecek ama biz söküp toprağın üstünde bırakırsak; hem kilo kaybı, hem şeker kaybı yaşıyoruz. Fabrika da madem sen erken söküyorsun, bunun cezasını ben neden çekiyorum diyor. Baktığımız zaman fabrika da haksız değil ama çiftçinin de söküm sebebi iklim. Yani olur da yağmur yağar, çamur olur, işte kar olur, don olur sökmem korkusuyla söküp toprak üstünde tutuyor. En büyük sıkıntı bu; fabrikanın, pancarı teslim almasında yaşanıyor. Diğer sıkıntı dediğimiz zaman işte; yıllar itibarıyla özellikle pancar üretim sezonunda hastalık serkospora (cercospora) dediğimiz mantar hastalığı; bu hastalık, pancarın mevcut yapraklarını döküyor, döktükten sonra tekrar yaprak oluşturmaya

çalışıyor şeker pancarı, bu sefer de hem verimden, hem de şekerden kaybediyor pancar ve bu hastalık çok zarar veriyor. Bunun mücadelesini çiftçimiz, maalesef gerektiği kadar yapamıyor. Bir sefer ilaçlamak yetmiyor; iki, üç sefer ilaçlamak gerekiyor. Belki bir ilaçla bırakıyor çiftçi bu da üretime gerçekten çok zarar veriyor; hem verime, hem de şeker kaybı olarak çok zarar veriyor. Bu sene; o senelerden bir tanesi maalesef. (Görüşmeci 22).

“Şimdi pancarın en büyük hastalığı cercospora’dır. Fakat bizim bölgemizde (Eskişehir’de) çok fazla yayılmadı. Münhal bölgelerde olan yayılımlara öncelikle bölge şefliği Türkşeker müdahil oluyor. Biz de bunun ilaçlarını temin ediyoruz çiftçiye vadeli bir şekilde. Hastalık olarak bu sıkıntımız var. Tohum çeşitliliği; biz bu tohumları karşılıyoruz. Tabii Türkşeker’den de alıyorlar ama daha ziyade kooperatifler ve özel bayilerden tohumlarını temin ediyoruz çiftçinin. Ayrıyeten gübreleri temin ediyoruz. Tabii buradaki sorun nedir dersiniz; başlıca sorun maliyetler. Bir numara; maliyetler. İki numara; teslim ederken fabrikalardaki sıra... Üç numarada dediğim gibi, yine maliyetlere dönecek ama işçi sıkıntısı. İşçi sıkıntısı oluyor, zirai olarak. Pancar üretiminde çalışacak tarım işçisi yani. Yetiştirmenin en büyük problemi, yetiştirecek hammaddeyi bulabilmek. Yani tohumu, ilacı, gübreyi bulabilmek... Biz burada zaten yetiştiriciliğin ana damarıyız. Nasıl bir ana damarıyız? Biz; çiftçimizin gübresini, ilacını, tohumunu artı akaryakatını bile veriyoruz; satışını yapıyoruz. Ha bunları yaparken nasıl satış yapıyoruz? Biz vadeli satış yapıyoruz, bir yıllık. Geliyor çiftçi bize ve malını bir yıl sonra ödeme şartı ile alıyor. Buradaki en büyük ekonomik güç biziz ve en büyük sağladığımız fayda da, bu çiftçilerin girdilerini temin etmek. Tabii ekonomik şartlar ve vadeli olarak alabilecek gücüne uygun bir şekilde satış yapıyoruz.” (Görüşmeci 24).

Pancar üreticilerinin karşılaştıkları problemlere yönelik olarak; Isparta’nın Gönen ve Atabey ilçelerinde beş pancar çiftçisiyle gerçekleştirilen görüşmelerde ise konuya ilişkin şu değerlendirmelerde bulunulmuştur:

“20-25 yıldır pancar ekimi yapıyorum. Pancar kooperatifinin desteğini soracak olursanız, bana göre; bize pek bir desteği yok. Aldığımız ürünleri üç ay artı pancar parası ödemeli alıyoruz. Faizleri çok yüksek. Kooperatiflerin bize bir artışı yok. Özel sektörden aldığımızla, kooperatiften aldığımız fiyatlar aynı eş değer. İyi tarafı, özel sektörden aldığımız zaman, vadeli de alsan günü geldiğinde mecbur ödemek zorundayız. Ama pancarda öyle değil, pancar parasından kesiliyor. Pancar ektiğimiz alanlar kısıtlı genel olarak bu bölgede. Arazilerimiz büyük değil, fazlasıyla su sıkıntımız var. Pancarda nakliye sıkıntımız var. Pancardan başka ürün ekmeyi şu güne kadar düşünmedik ama tabii aramızda konuşuyoruz. Geline bu noktada; pancardan sonra sulu tarım olarak artık mısır ekebiliriz. Genelinde kuru tarım yapıyoruz arpa ve buğday ekimi yapıyoruz.” (Görüşmeci 15).

“Çocukluğumuzdan beri, pancar ekiyoruz biz. Bizim için, genelde ekim bölgesi yani yer açısından, şu sıralar pancar ekecek alan pek kiralayamıyoruz. Kendi arazimiz, pancar üretimine pek elverişli değil maalesef. Tabii bir de su yönünden, bölgenin su tutmaması da etkin, yeterli derecede sulama yapamıyoruz maalesef. Pancar ekicileri kooperatifi bize belirli destekler sağlıyor. Gübremizi

oradan alıyoruz. Sulama sistemi, ekipmanlar satıyorlar mesela. Pancara yönelik kullanılacak ilaçları oralardan alıyoruz.” (Görüşmeci 16).

“Yaklaşık altı yaşından bu yana pancar üretimiyle uğraşıyorum. Üretimde zorluklar derken, işte kapalı sisteminin olmaması (sulama problemi), arazilerin birleşiminin olmaması (parçalı arazi meselesi), girdi alımlarının yüksekliği, yani kooperatiflerin bu konuda çok da bize yardımcı olduğunu düşünmüyorum. Çok da bir katkısını alamıyoruz mesela nakit alımlarda, diğer özellerden daha uyguna alıyoruz kooperatiflere göre. Genel olarak sıkıntılarımız bu şekilde.” (Görüşmeci 17).

“Çocukluğumuzdan beri biz de pancar ekimiyle uğraşıyoruz. Babalardan, dedelerden gelen bir şey bu bize. Sorunlarımız genel olarak ortak aslında: Sulama büyük bir problem, bizim için burada açık sistem olduğu için, arazi birleşimleri yakın bir zamanda başladı, umarım hızlı bir şekilde tamamlanabilir. Hükümetin, böyle bir programı var şu anda. Bizim ova için böyle bir program söz konusu. İslamköy’de birleşmeler gerçekleştirildi. Bizim burası, Atabey’de süreç devam ediyor. Ama tabii, kapalı sistemli bir sulama tekniğinde henüz bir gelişme yok herhalde o da arazi birleşim meselesinden sonra olur. Isparta bölgesinde şeker pancarının en çok üretildiği mahalle burası (Onaç Mahallesi) aynı zamanda. Gönen’de de pancar ekicileri var tabii ama onlar bizim buraya göre amatör sayılırlar. Asıl üretim burada yapılıyor. Kooperatif meselesine gelince, arkadaşımızın da dediği gibi, yönetimde mi sıkıntı var, yoksa alımları mı yapamıyorlar, nasıl oluyorsa onların aldığı fiyata biz, ilaç alıyoruz. Onlar bunun üzerine kar edecek şekilde satmak zorunda; aslında çok yüksek karlarla çalışmıyorlar ama alım meselesini halledemiyorlar ya da öyle gösteriyorlar. Usulsüzlük değil de kendi kar marjını düşürmek istemiyorlar diyelim. Öylesine güçteki bir yapılanma neredeyse zararına mal alması lazım ama piyasa fiyatlarından mal alıyorlar. Çok garip bir durum, biraz şirket gibi hareket ediyorlar. Şöyle de bir şey olabiliyor; aynı pancar kooperatifi başka bir ilde, buradan daha ucuza da çiftçiye malzeme verebiliyor. Kooperatifler arası farklılıklar olabiliyor. Özeldekiler de kooperatiflere nazaran daha uyguna verebiliyor kimi zaman. Tabii dönem dönem rakamlar değişiyor ama yani çok değişik bir sistemleri var doğrusu. Kooperatiflerin, tek işte bize katkı sağlayabileceği ilaç, gübreyi zaten fabrika devletten veriyorlardı ama şimdi ne olur, nasıl olur onu da bilemiyoruz, özelleşince ne olur? Bunlar dışında, kooperatifin genel olarak bir avantajı yok bizim açımızdan, tohum açısından da yok. Yani pazarlık şansımız da yok, biz dışarıda özeldekilerle pazarlık yapıp alabiliyoruz en azından. Kooperatiflerin tek iyi yönü, eğer paran yoksa sana sağlayacakları açısından iyi, yani belli bir değer üzerinden verebiliyor destekleme yardımlarını (pancar vadeli olarak verebiliyor). Ama parası olup ta işini o yönde takip eden için çok da bir avantajı yok doğrusu.” (Görüşmeci 18).

“Şöyle bir sıkıntı da var tabii pancarda. Devlet, arpaya, yulafa her şeye destek veriyor ama pancara destek vermiyor. Mesela, kendi tarlamızı ben kirada tutuyorum, desteğini alamıyorum hiç. Yani tarla sahibi desteğini alıyor, hiçbir desteği yok pancarın.” (Görüşmeci 19).

Görüşmecilerin değerlendirmelerinde ifade ettiği üzere; Türkiye’de pancar üretiminin temel sorunları, tarımın genel problemlerinden çok da bağımsız değildir. Pancar üreticilerinin, şeker pancarının polar oranı olarak ifade edilen şeker digesyonunu

arttırabilmek ve fire oranlarını düşürebilmek böylece pancardan iyi gelir elde etmeye yönelik hedefleri, özelleştirme tartışmaları içerisinde belirsizliğe mahkum edilmektedir. Diğer taraftan; pancar üreticilerinin, şeker pancarında görülebilen çeşitli hastalıklarla mücadelede yetersiz kaldığı ve yeterli seviyede ilaçlama yapmadığına yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Hiç şüphesiz bu durum; çiftçilerin bilinçsizliğiyle ilişkilendirilebileceği gibi çiftçilerin ilaç alımı konusunda yaşadığı fiyat yükseklikleri yani genel itibariyle *pancar çiftçilerinin girdi maliyetlerinin yüksek oluşuyla* da açıklanabilecektir. Türkiye'nin genelinde yaygınlık gösterdiği gibi pancar üreticilerinin temel sorunlarından birisi de arazilerin parçalı yapısıdır. Bu durum; özellikle *pancar çiftçilerinin sulama problemleri* yaşamasında da belirgin bir etkiye sahiptir. Diğer taraftan çeşitli iklim olaylarının (yağmur, kar, don vb. gibi) etkisiyle pancar çiftçileri, pancarlarını kimi zaman fabrikanın kendisinden istediği tarihlerde sökememekte ve erken teslimat süreçlerinde, şeker fabrikalarının pancarı tesellüm etmemesi halinde, pancarlar, çiftçinin elinde kalmakta ve bu durum şeker pancarının içerisindeki şeker oranının azalmasına ve pancarın fire vermesine yol açmaktadır. Böylece; polar oranı düşük olan pancarlardan dolayı pancar çiftçileri, şeker pancarlarını düşük fiyata satmak zorunda kalmakta ve ertesi yıllarda çiftçileri, pancar ekiminden uzaklaştırmaktadır. Aynı zamanda ortaya çıkan kota problemi de çiftçileri, daha az pancar ekmek zorunda bırakmaktadır. *Pancar üretiminden elde edilen küspenin hayvancılık üzerindeki etkisi* düşünüldüğünde, küspe istihkaklarına yönelik oranların giderek azaltılması ve özelleştirilen şeker fabrikalarında küspenin para karşılığı satılacak bir malzeme haline getirilmesi, hayvancılık yapan kesimleri etkileyecektir. Özellikle; süt üreticiliğinde Türkiye genelinde belirli bir ağırlığa sahip olan Burdur ilinin, Burdur Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi sürecinde hayvancılık açısından büyük kayıplara uğrama ihtimali söz konusudur. Pancar üreticilerinin ürettiği tüm besinlere yönelik alternatif bir yan sanayi yaratan Konya Şeker A.Ş. ise; diğer birim kooperatifler açısından rol model olarak görülmektedir. Diğer taraftan; Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde görüşülen pancar çiftçileri, özellikle bölgenin *parçalı arazi yapısından ve sulama problemlerinden* bahsetmiş ve gerekli malzemeleri Pankobirlik bünyesindeki ilgili birim kooperatiftan edindiklerini vurgulamıştır. Tohum, gübre ve araç-gereç fiyatlarının birim pancar kooperatifleri tarafından piyasa koşullarında pazarlanması ve pancar çiftçilerinin ihtiyaç duydukları bu ürünleri, kendilerine daha uygun koşullarda sunmadıklarına dair

eleştiriler; pancar üreticilerinin, *pancar kooperatiflerini artık birer şirket gibi gördüklerini* ortaya koymaktadır.

4.4.1.1.5. Pancar Çiftçilerinin ve Şeker İşçilerinin Borçluluk Durumu

Araştırmanın ilk metaforuna bağlı beşinci alt başlığında; pancar çiftçilerinin ve şeker işçilerinin genel borçluluk durumları kendi ifadeleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda; Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde pancar tarımıyla uğraşan pancar çiftçileriyle, Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları bünyesinde yer alan şeker işçileriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pancar çiftçilerinin yaşam koşulları ve borçluluk durumlarına yönelik olarak gerçekleştirilen görüşmelerde, görüşmeciler ilgili soruyu şu şekilde yorumlamıştır:

“Pancar kooperatifi, artık bildiğiniz şirkete dönüşmüş. Çıkar amaçlı bir şirkete döndüğünü görüyorum net olarak. Ben pancar ekicisiyim. Olur da bir aksilik olmazsa yılın ikinci ayında pancar parası ödemem var. Pancar parasını, kooperatife borcum var yılbaşı vadeli. Ödeyemediğim zaman beni icra yoluna veriyor. Benim, kooperatiften alacağım var neden icra yoluna veriyorsun beni? Pancar kooperatifisin sen, ben pancar ekicisiyim. Yılbaşında ödeyeceğim parayı benden üçüncü ayda alsın. Kooperatiflerimizin hiçbiri birbirini tutmuyor, madem pancar kooperatifi, Senirkent'te, Isparta'da şubeleri var, işte Yalvaç'ta şubesi var, fiyatların aynı olması lazım ama aynı değil fiyatlar. Isparta'daki 5 liraya satıyor, Senirkent'teki 3 liraya satıyor, Burdur merkez 7 liraya satıyor. Sonuçta; şeker pancarı tohumu piyasada özel olarak satılabilen bir tohum, herkes ekebilir. Piyasada satabilir, hayvancılara satabilir, hayvancılar alıyor, şeker pancarını posası haricinde direkt yedirmek için. Hayvanına yedirmek için adamın ekeceği pancar, çok fazla bir miktar değil hiç değilse bir-iki dekarlık bir alanda pancar eker en fazla.” (Görüşmeci 15).

“Pancar üretimi aslında genel olarak iyi, şu an için iyi yani. Yer sıkıntımız olmasa bizim burada, pancar üretimi ve gül üretimi iyi. Borçluluk meselesi, pancar açısından değil tabii sadece biz pek çok ürünle uğraştığımız için borç olmayacak diye bir şey yok en nihayetinde, oluyor yani.” (Görüşmeci 16).

“Burada nadas, pancar ve arpa olarak gidiyor bir de araya haşhaş giriyor. Çok farklı ürün, zaten olmuyor. Yonca mesela, pazar ya da eleman sıkıntısından dolayı fazla o da olmuyor. Ağırlıklı olarak pancar ve de arpa. Pancardan sonra ikinci ürün arpa, onların arasında da nadas döneminde haşhaş giriyor bazı bölgelerde, herkes ekmiyor onu da. Borç olarak bakıldığında, burası öyle çok hesabını bilmeyen bir mahalle değil. Borcu varsa karşılığı da vardır burada. Belli derecede önünü görmeden kimse bir şey alıp satmaz burada. Borç illaki herkes de var ama. Pankobirlik'in, yalnızca şeker pancarı üreticilerine yönelik bir kaygısı yok öyle tek başına. Pankobirlik, şu an bir nevi tarım kredi kooperatifi gibi çalışıyor aslında. Pankobirlik'i o açıdan sadece pancarla değerlendirmenin bir anlamı da yok bakıldığında. Belki de; Pankobirlik'in artık şeker pancarıyla hiç alakası da yok, yan sanayilerine

bakıldığında. Pankobirlik'in bir mağazasına girin bana pancar ile alakalı herhangi bir şey gösterin, yok ki. Düşünün, pancar tohumu dahi yok mağazasında. Nasıl Pankobirlik bu? İlaç sınırlı, bu yıl aldık mağazadan sadece yedi tane. Bizim burada tarlamıza 70 bin tane ilaç lazım, yedi tane ilaç veriyorlar. Bu mudur yani Pankobirlik'in, pancar üreticisine sağlayacağı hizmet. Benim ihtiyacımı bırakın, en ufak üreticinin ihtiyacını karşılayabilecek ilaç bile yok ellerinde. Pankobirlik artık tamamen ticarethane olmuş kısacası.” (Görüşmeci 18).

Diğer taraftan; şeker işçilerinin yaşam koşulları ve borçluluk durumlarına yönelik olarak gerçekleştirilen görüşmelerde, görüşmeciler ilgili soruya şu şekilde cevaplar vermiştir:

“Normalde fabrikadaki maaşlarımız iyi, güzel. Sendikamızın ve devletimizin vermiş olduğu dört tane ikramiyemiz var. Bu ikramiyeler haricinde bir nebze olsun zorlanıyoruz ama iyiyiz. Ortalama 3.800-4.000 TL arası şu an maaşlarımız. Bunların içerisinde ikramiyelerimiz de giriyor. Bayramlarda, devlet olsun, sendika olsun bize bu ikramiyeleri sağlıyorlar. İyi durumumuz, yani borçluluk oranımız nedir? % 20-30 borçluluk oranımız vardır, bankalarda kredimiz vardır. Normal yani, kendimizi idame ediyoruz ama iyi şu anda öyle kötü durumda değiliz.” (Görüşmeci 5).

“Ben, Türkşeker'e girmeden önce bekardım, yıllar sonra evlendim. Eşim, üniversite mezunu atanamamıştı. Tek maaşla çok rahat idare edebiliyordum eski zamanlarda. Yani aşağı yukarı 15-20 sene önce çok rahat tek maaşla idare edebiliyordum. Şu anda eşim, atanmasına rağmen o da kamuda memur olmasına rağmen, zorluklar çekiyoruz. Çünkü hepimiz borçluyuz. Bugün, bankalara borcu olmayan fabrikada sayılıdır yani. Bu tabii, doğal olarak günümüzün getirdiği, hayat pahalılıkları, bu Erbakan Hoca'dan sonra eşel mobil sistemine geçilip devletin gerçek enflasyonu yansıtmamasından dolayı işçi sendikalarına dayatılan, belirli enflasyon oranları gösterilerek yapılan toplu sözleşmelerin sonucunda gelinen durum bu. Şu anda; iki çalışan birden evi idare edemiyor yani. Mutlaka tabii, örgütlü bir güç olarak sendika, bireysel bir güçten çok daha üstündür. Sendikamızın mutlaka bizlere yönelik, ihtiyaçlarımıza yönelik çalışmaları var tabii. Ama tabii, eşel mobil sistemine geçildikten sonra gerekli yansımalar gerçekleştirilmedi maaşlara, işçi kesimi ondan sonra bütün kurumlarda mağdurdur yani genel itibarıyla.” (Görüşmeci 6).

“Valla az önce arkadaşlarımızın bahsettiği gibi bizde ortalama ücret, daimi işçilerde 3500-4000 lira civarında, bu çalıştığımız yıl sayısına, kıdeme göre değişiyor tabii. Fakat bizde ücretler çok farklı, mevsimlik işçilerden tutun da, sürekli işçilere, daimi işçilere, daimi işçilerin içerisinde buldukları kadro pozisyonuna göre, 13'e yakın grup içerisinde bugün 2200 lira ile 4000-4500 lira arasında değişen rakamlarımız var. Ben ortalama bir işçiyim, daimi işçi. Bu fabrikaya, bu şirkete en son girenlerden birisiyim 1998 yılında. 1998 yılından sonra sadece özürlü ve eski hükümlü kadrosundan birkaç giren arkadaş oldu. Onlardan da çok kadrolu olan olmadı sadece sınırlı sayıda kadro alan oldu. En son girenlerden birisiyim diyebilirim. Yaş ortalaması olarak da fabrikanın genelinin bayağı altında bir yaşım var. Yani gelir olarak ortalama bir seviyede, bu fabrikadaki ücret skalasının ortasında ücret alan birisiyim. Dediğim gibi, 3500-4000 civarı. Bunun haricinde tabii, sendikamızın toplu iş sözleşmelerinde hak ettiği ikramiyelerimiz var, ilave eklentilerimiz var, yine devletin, işçiler için vermiş olduğu ilave

destekler var, aynı destekler (şeker vb. gibi), bunlar hep toplu iş sözleşmeleriyle kazanılmış olan haklar. Kampanya sonunda, kampanya süresince çalışılan her ay için 18 kg olmak üzere, kampanya sonunda aldığımız ücretsiz şekerler var. Giyim yardımımız, yemeğimiz var öğle yemeklerimiz fabrika yönetiminden (Türkşeker'den). Tabii ki sendikanın bu konudaki bizlere desteği çok büyüktür. Gözle ilk baktığımızda görülmeyebiliyor ama gerçekten sendikanın, örgütlü olmanın, işçi olduğunuz zaman çok büyük farkları, artıları var. Dediğim gibi maaşta, ikramiyelerde sonra izinlerde farkları var. Normalde iş kanununun vermiş olduğu izinlerde ve fazla mesailerde, kanundan kaynaklı % 50 artılar vardır, % 25 artılar vardır. Bizim bunlar hep toplu iş sözleşmesiyle bir basamak üste çekilmiştir. Mesela % 50 artı veriyorsa kanun fazla mesaide, toplu iş sözleşmesinde sendikamız, bunu % 100'e çıkarmış. İşte aynı şekilde izinlerde, iş kanunu 15 gün veriyorsa, bunu bir basamak üste çıkarmış toplu iş sözleşmelerinde sendikamız. Çoğu arkadaşlarımız maalesef bunların farkında değil. Ancak ayrıldıktan sonra anlıyorlar.” (Görüşmeci 7).

Görüşmecilerin değerlendirmelerinde ifade ettiği üzere; pancar çiftçilerinin, buldukları bölgelerdeki birim pancar kooperatiflerine yüklü miktarda borçları bulunmaktadır. Pancar çiftçilerinin, *ödemeler konusunda sıkıntılar çektiği* görülmektedir ve ilgili ödemeleri gerçekleştirememeleri halinde *icra sorunuyla* karşı karşıya kalmaları söz konusu olmaktadır. Görüşmelerin gerçekleştirildiği pancar çiftçilerinin bazıları, kendi borçluluk durumlarını bu şekilde ifade ederken; bazı pancar çiftçileri ise; ürettikleri değer açısından borçları varsa elbet bunun da bir karşılığı olduğunu ileri sürmekte ve çiftçi olarak borçlanma süreçleri içerisinde olmalarını yaşamın doğal akışkanlığı içerisinde normal karşılamaktadır. Diğer taraftan; şeker pancarının münavebeli bir ürün olmasından kaynaklı olarak *alternatif ürün üretme eğilimlerinin olduğunu* da vurgulayan pancar üreticileri, ekim alanları ve sulama sorunları olduğunu dile getirmektedir. Pancar üreticilerinin, pek çoğunda gözlemlenen durumlardan bir tanesi de üyesi oldukları Pankobirlik'in kendilerine yönelik uygulamalarından pek de memnun olmamalarından kaynaklanmaktadır. Görüşmelerin gerçekleştirildiği bölgelerdeki pancar üreticileri, *Pankobirlik'in çıkar amacı güden bir şirket haline geldiğini* ve birim şubelerinde üreticiler için sağlanan çeşitli araç-gereç, gübre ve ilaç gibi girdilerin *fiyat standardından oldukça uzak* bir biçimde satıldığını vurgulamaktadır.

Şeker işçilerinin yaşam koşulları ve genel borçluluk durumları üzerine gerçekleştirdiği değerlendirmelere bakıldığında; *ortalama maaşların* 2200 lira ile 4000-4500 lira arasında değiştiği ve bu farklılıkların *çalışılan yıl, kıdem, işçilerin sürekli ya da daimi kadro pozisyonunda olmaları vb.* pek çok durumdan etkilendiği görülmektedir. Maaşların yanında hem kamu işçisi olmaktan kaynaklanan ve devlet tarafından sağlanan

birtakım *ikramiyeler, aynı yardımlar (şeker, giyecek vb.)* hem de *toplu iş sözleşmesinden kaynaklı olarak sağlanan bazı haklar* mevcuttur. Bununla birlikte; şeker işçilerinin pek çoğunda Türkiye genelindeki emekçilerde olduğu gibi *bankalara karşı kredi borçlanmaları* söz konusudur. Hayat standartları açısından ekonomik koşulların giderek zorlaşmasının da etkisiyle eskiden tek maaşla evlerini geçindiren işçilerin yerini, işçi ve eşinin çalıştığı iki maaşlı bir sistem almasına rağmen hanehalkı olarak şeker işçilerinin belirli derecede *geçim sıkıntısı çektiğini* söyleyebilmek mümkündür. 1998 yılından bu zamana pek çok şeker fabrikasında yeni işçi alımlarının gerçekleştirilmemesi ve emekliliği dolan pek çok şeker işçisinin varlığı, şeker sanayiinin içerisine *taşeron işçiliğinin yerleşmesinde* ve şeker fabrikalarındaki *güvenceli iş koşullarının bozulmasında* etkin olmaktadır.

4.4.1.2. Şeker Pancarının Stratejik Ürün Olması

Şeker pancarının stratejik bir ürün olarak değerlendirilmesi; şeker sanayiinin hammaddesi olmasının yanı sıra pek çok yan sanayiye katkı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan; şeker pancarı ve pancarın fabrikada işlenmesi sonucunda ortaya çıkan şeker, başta tarıma dayalı sanayi ve yan dalları olmak üzere, ilaç, enerji ve hayvancılık gibi alanlarda da çeşitli şekillerde kullanılarak ülke ekonomisine yoğun katkılar sağlamaktadır. Diğer taraftan; halk sağlığı boyutuyla şeker pancarı, toplumun şeker ihtiyacının doğal yollarla sağlanmasını ve yapay tatlandırıcıların Türkiye şeker piyasasını ele geçirmesini engellemek açısından da stratejik bir ürün hüviyetindedir. Bu açıdan; şeker pancarının stratejik bir ürün olmasını, bu iki çerçeve içerisinde ele almak mümkündür.

4.4.1.2.1. Stratejik Bir Ürün Olarak Şeker Pancarı

Araştırmanın ikinci metaforuna bağlı ilk alt başlığında; gerek Pankobirlik gerekse de Şeker-İş Sendikası tarafından yayımlanan pek çok yazılı belgede de gözlemlendiği üzere şeker pancarına yönelik stratejik ürün ifadesi, hem Pankobirlik Genel Merkezi ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde yer alan temsilciler, hem de Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'ndeki Basın Bürosu ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şube temsilcileri tarafından değerlendirilmiştir. Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim

pancar kooperatiflerinde; şeker pancarının stratejik bir ürün olmasına yönelik değerlendirmeler, ilgili görüşmeciler tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

“2016 yılında Burdur Şeker Fabrikası'nın 80.754 ton şeker kotası varmış. Burada toplam üretilen şeker de 80.315 ton bu kota kapsamında. Bunu elde ederken de fabrika toplam altı ilde üretim yapmış. Bu iller; Burdur, Isparta, Denizli, Antalya, Afyon ve Uşak. Toplam pancarın ekildiği 26 tane ilçe, 182 tane de köy bulunmakta. Bir kampanya döneminde pancar eken çiftçi sayısı 5.038 kişi. Bir ailenin dört kişiden oluştuğunu varsayarsak bu 5 bin kişi neredeyse 20 bin kişiye ekmek kapısı sağlamaktadır sadece Burdur Şeker Fabrikası olarak. Ayrıca bu işte çalışan pancar ekenler dışındaki çiftçiler de var. Çapa dönemi var, pancar kazımı var, çapası, sulaması var. Bu kadar şeker de 22 bin kişinin çalışmasıyla elde edilmiş, 22 bin kişi bir şekilde bu şekerin üretiminde çalışmış. Buradan şuna ulaşmaya çalışıyorum, sadece Burdur Şeker Fabrikası'ndaki şekerin üretilmesinde ne kadar çiftçinin payı var, ne kadar çiftçi çalışıyor ve ne kadarlık bir alan işliyoruz, bu bilgileri vermeye çalışıyorum size. Tabii bu rakamlara baktığımız zaman; pancar, Burdur için veya her fabrikanın bulunduğu bölge için müthiş bir gelir kaynağı. Bu sadece çiftçi bazında baktığımızda çıkan tablodur. Bir de bu pancarın taşınma aşaması var. 638 bin ton pancarın taşınması gerekiyor. Burada da bir nakliye oluşmuş, nakliyeciler faydalaniyor. Buradan 153 bin ton yaş küspe elde ediliyor, buradan da hayvancılık daha rahatlıyor ya da hayvancılık yapanların girdileri düşüyor. Hayvancılıkta tek gerekli olan bu da değil, 24 bin ton da melas elde edilmiş ki bu saf melas. Bundan siz şayet etanol elde edip ondan sonra şlempe elde ederseniz öyle bir hakkınız, öyle bir şansınız da var. Geçen sene elde ettiğimiz net şeker miktarı da 78.900 kg. Bu açıdan bakıldığında gerçekten pancar çok önemli bir bitkidir. Bir de doğaya katkısı var oksijenıyla, o konuya da değinmek lazım. Münavebeli ekimden dolayı bir çapa bitkisi, ekildiği tarlaya da bir katkısı var. Bir çapa bitkisi her zaman tarlayı dinlendiren bir bitkidir. Şekerin, endüstri içerisinde girmediği bir alan hemen hemen bulunmamakta ve bir de biz daha sadece ham şeker elde ettik. Torku gibi ben bunların yanına bir çikolata fabrikası, şekerleme fabrikası, bisküvi fabrikası koyarsam yani elde ettiğim ürünü tekrar bir işlemde geçirip paketleyip artık market rafına gelecek hale getirirsem ekonomik olarak daha fazla katma değer yaratmış olurum diye düşünüyorum.” (Görüşmeci 2).

“Şeker zaten başlı başına zaten stratejik... Çünkü toplumun enerji kaynağı... Yani beyni çalıştıran en önemli şey ne, glikoz... Yani beynin yakıtı bu... Atatürk; işte Cumhuriyet'i kurduğu zaman yurt gezilerine başladığında çocukları görüyor çelimsiz ve zayıf. Bizim gürbüz çocuklar yetiştirebilmemiz için şeker üretmemiz lazım, diyor. Bu mantıkla kurulan bir sektör, bugün Türkiye'nin hem ekonomisine, hem tarımına, hem sosyo-kültürel hayatına önemli katkılar yapmış, her anlamda. Bugün Erciş'i düşünelim mesela; ben dört yıl yaşadım orada. Van'ın en gelişmiş ilçesidir. Ben dört yıl kaldım, bir tek terör olayı olmadı. Bir tek olumsuz olay yaşamadık. Niye? Çünkü şeker fabrikası var. İnsanlar orada çalışıyor, esnaf orada para kazanıyor. Çiftçi, para kazanıyor. Bugün insan devlete niye isyan eder? Devletten beklediği karşılığı göremediği için isyan eder. Oradaki dengeler farklıdır tabii ama sonuçta insanın karnı doyduğu zaman hiçbir sorun yok. Diğer taraftan; şekerin şöyle de bir stratejik önemi var. Yan ve alt sektörleri ile birlikte on milyon insan ekmek yiyor bu sektörden. Şimdi tarlada çalışan çapacısından tutun, şekeri pastanesinde baklava yapıp satan kişiye kadar on milyon insan bu sektörden

geçimini sağlıyor. Şimdi siz bu sektörü yok ettiğiniz vakit; saydığım bu artuların hepsi eksiye dönüşüyor. Amasya'da bir yıl sorun oldu üretimle ilgili. O dönem borçlarını ödeyemedi banka işte Vakıfbank el koydu. Bir sene üretim yapılamadı. Amasya'da esnafın çoğu battı, hayat durdu. Kriz yaşandı. Tamamen; Amasya'ya özgü bir kriz yaşandı. Çünkü zincir halkasının bir tanesi koptu. Bizim hep özelleştirme stratejilerinde hep anlattığımız bu. Yani bu öyle bir sektör ki, herkesi ilgilendiriyor. Beni ilgilendirmiyor diyemezsiniz. Bugün; Muş Şeker Fabrikası kapansın aynısı yaşanacak. Erciş'te aynısı yaşanacak. Ağrı'da iki sene faaliyet yapılamadı, baya bir sıkıntı yaşandı. Dolayısıyla bu fabrikaların yaşaması gerekiyor. Bizim de pancar şekerini daha da arttıracak, hatta ihracata yönelik üretim yapmamızı da sağlayan stratejilerin geliştirilmesi lazım. Çünkü şu anda şeker pancarı çiftçiyi tarlaya bağlayan, kırsalda tutan tek ürün... Diğerlerinden para kazanamıyor zaten. Pancar ektiği için köyde kalıyor. Eğer pancarı da elinden alırsanız, köyler de gider. Zaten milli güvenlikle de ilgili bir konu bu. Bugün her fabrika bir kaledir. Siz o kaleleri birilerine zapt ettirirseniz savunacak bir şey kalmaz. Şu anda kamunun bayrağının dalgalandığı tek yerlerdir. Ağrı'ya gidin hiçbir şey yok. Bir tek şeker fabrikası var. Yanlış bir karar. Ekonomik değil ama sosyal yönü var; orada sosyal önemi var. Yani bunları iyi değerlendirmesi gerekiyor ülkeyi yönetenlerin. Ama işte bizim de; Cargill denilen bir baş ağrımız var. Cargill, bu ülkedeki şeker politikalarına maalesef etki ediyor. Kısacası; stratejik bir sektör olması, dediğim nedenlerden ötürü çok boyutlu. Sosyo-ekonomik, kültürel, insan sağlığı..." (Görüşmecî 4).

"Şeker camiası çok büyük; 1.700.000'i aşkın pancar kooperatifinin ortağı var. Türkiye'de bunun hayvancısı, nakliyecisi, parçacısı, çeşitli mal satan insanını düşünürseniz en az 5 milyon kişiye hitap eder bu alan. Pancar sistemini öldürürseniz 5 milyon kişiye zarar verirsiniz demektir. Burada; Mehmet abi, 100 dekar pancar ekse, tabii her geçen gün makineleşiyor lakin makinalaşmadan önceki süreçte en az 2000-3000 ameleye iş vermiş olurdu; çapalamasından pancarın sökülümüne kadar iş imkanı sağlardı. Misal bugün makinayla çapalama yapabiliyorsunuz ancak geçmişte çapalama yaparken dekarını 10 kişiyle çapalıyordunuz. O açıdan; yaşanan özelleştirme süreci, bizim gibi bölgeleri pancar ekimi açısından etkileyecektir, mutlaka bu bölgede şeker pancarı olması gerekiyor. Biz de öyle alternatif ürün filan da çok değil; işte mısır vs. İllaki pancar ekilmesi gerekiyor ki üç-dört senede bir toprağın dinlenmesi sağlanmış olacaktır. Türkiye'ye münavebe geleneğini getiren ürün, şeker pancarıdır. Dört yılda bir ekim sahası sürekli değiştirilerek bu münavebe geleneğinin korunması gerekmektedir. Öbür türlü; özelleştirmenin ardından bu münavebeli ekim tarihe karışacak, her fabrika her bölgeye saldıracak. Çünkü biz; bu olayın benzerini zamanında Kütahya Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi sürecinde görmüştük. Kütahya'da ilk zamanlarda çiftçinin fire oranlarını % 15-20 civarında yüksek tuttular ki normalde standartlarda fire oranı % 6-8 civarındadır. Çiftçi o yüzden vazgeçti o bölgede bir dönem pancar ekmekten, Kütahya Şeker Fabrikası'nı satın alan Torunlar Gıda, Çan tarafına kadar başka bölgelerde pancar ektirmeye başladı çiftçilere bir sene kadar, ondan sonra çiftçi yine yanaşmadı pancar ekmeye, işte bu tarz olaylar yine yaşanacak ileride. Şimdi pancarın çoğunu Emirdağ tarafından temin ediyorlar sanırım. Diğer taraftan; bir dekar pancar alanı, dört dekarlık ormandaki oksijeni doğaya salgılıyor. Bölgeye de faydası var, doğaya da faydası var bu pancarın." (Görüşmecî 8).

“Şeker pancarı, ekonomik olarak stratejik bir üründür. Bir taraftan; şeker fabrikalarında istihdam yaratırken, oluşturulacak diğer yan katma değer sanayilerle birlikte melas aracılığıyla hayvancılığa yem girdisi sağlar, münavebeli ekim sayesinde tarlanın verimliliğini sürdürmesini ve yıpranmamasını sağlar, pancar üretimi sırasında elde edilen ve alkol yapımında kullanılan bazı maddeleriyle ilaç sanayi, biyoetanol üretimi gibi alanlarda katkı sağlar. Diğer bir nokta olarak; şeker pancarı ve ondan üretilen şeker, ülke insanının enerji ihtiyacını karşılayan bir ürün olarak dışa bağımlılığı azaltır ve tarımda tekelleşmiş çeşitli firmaların (Cargill), mısırdan şeker üretip insanımıza satmalarına karşı da mücadele eder. Yine özellikle savaş zamanlarında; ülkenin şeker gereksinimi arttığından ve stoklanabilen bir ürün olmasından da kaynaklı olarak şeker pancarı ve dolayısıyla ondan üretilen doğal şeker, stratejik bir üründür.” (Görüşmeci 10).

“Şeker sanayi; sadece pancar ve pancardan sonra şeker elde edilen bir alan değil. En az; 17 tane katma değeri olan bir üründür şeker. Nedir bunlar, mesela melas; yemde, ilaç sanayi gibi çeşitli sektörlerde kullanılıyor. Küspe; besicilikte, yemde kullanılıyor. Küspenin içerisine birtakım girdi malzemeleri katılarak kuru yem haline getirilebiliyor. Bunun yanında biyoetanol denen bir şey var. Biyoetanol dediğimiz mesele; bundan 10-12 sene önce yaptığım araştırmada; Türkiye’de biyoetanol ile ilgili benzin ve mazota yapılan katkı maddesi olarak bunu dolar-euro bazından alıyoruz. Çumra’daki fabrikada gerçekleştirilen biyoetanol üretimi, Türkiye’dekinin ancak % 7’sine tekabül ediyor. Dolayısıyla o bile yani % 7’lik üretim; kamudaki araçlarda harcanan benzin ve mazotlarını ancak karşılıyor. Demek ki biz; 30 tane fabrikada, Çumra’daki gibi biyoetanol fabrikası kursak belki de ülke içerisindeki benzin kullanımına çok daha fazla katkı sağlayacak ve dolayısıyla da bir o kadar döviz bazında paramız dışarıya gitmeyecek ve pancarın içinde olan bir şey bu. Düşünün Brezilya, bu şekilde IMF’ye borçlarını ödemiş bir ülke. Başka bir etkisi ise; bir dekar pancar arazisinin ürettiği oksijen, dört dekar çam ormanından çok daha fazla oksijene karşılık geliyor. Bundan yine birkaç yıl önce; Avrupa ülkeleri, dünyayı kirleten ülkelerden böyle egzoz vergisi (kirletme parası) almayı hesap ediyordu. Dolayısıyla bu çevre kirliliğinin ölçümünü Avrupalılar ölçecekler ve neye göre ölçecekler, buna göre ölçecekler. Durduk yerde Türkiye, sen dünyayı şu kadar kirletiyorsun bu kadar bunun parasını ödeyeceksin diyecekler. Hâlbuki bizim pancar ürettiğimiz alanlar ne kadar çok olursa; o kadar fazla oksijen ürettiğimiz için, kirletmediğimiz için bir de alacaklı olacağız bu konuda asıl dünyayı temizliyoruz diye. Bu tarz faydalarının yanında; bizim görev yaptığımız zamanlarda 20.000 civarında fabrikalarda çalışan insan; bunların yarısı kadar memur, bir o kadar nakliyecisi, bir o kadar şekerleme alanında çalışan insanlar, işte gazozdur, bisküvidir gibi gıda alanlarında çalışan insanlar, çiftçiler gibi hepsini üst üste koyduğumuz zaman Türkiye’de sekizde bir oranında yani 10 milyon insan, şeker pancarından dolayı bu ülkede üretim yapıyor ve geçimini sağlıyor. Bu durumun maddi kazanımı, katma değeri ayrı tabii. Bunların hepsini bir araya getirip düşündüğümüzde pancarın, stratejik bir ürün olduğunu söyleyebiliriz.” (Görüşmeci 14).

“Şeker pancarı stratejik bir ürün, neden peki; şekerden vazgeçme şansımız yok. Şeker, son zamanlarda kamuoyunda üç zehirden birisi olarak yansıtılıyor ama öyle değil. Şeker, gerçekten insan için çok önemli yani beynimizin yakıtı şeker. Şeker tüketmeyen bir insan, doğal yolla meyvelerden de şeker alabilir buna itiraz etmiyorum. Elbette ki; her şeyin aşırısı zararlı ama şeker hiç kullanılmadığında çok

farklı etkileri olur. Neden stratejik bir ürün; siz, ülkenizin insanların ihtiyacı olan şekeri, kendiniz üretmeniz lazım bunu bir kenara koyuyorum bir de; katma değeri çok fazla olan bir ürün. Siz de biliyorsunuzdur samanı bile ithal eder hale geldik deniyor. Pancar küspesi, hayvan beslenmesinde çok önemli bir üründür. Onun olmadığını düşündüğümüz zaman; sizin hayvan besicilerinizin ya da süt-et fark etmez, hayvanlarını beslemelerinde çok daha fazla sorunları olacak. Yani; biz, kaba yem ihtiyacımızı zaten karşılayamıyoruz özellikle yem bitkisi üretimimiz çok düşük, yeşil yem ihtiyacımız çok fazla bunu özellikle; öncelikle burada arpa sapından elde ettiğimiz samanla karşılıyoruz. İkinci olarak da; pancarın küspesi gelir, hayvan beslenmesinde çok önemlidir bunu bir kenara koyduk. Şeker pancarından elde edilen melas çok çok farklı alanlarda kullanılıyor; enerji, parfümeri, ilaç sanayi yani belki aklıma gelmeyen çok sayıda alanda kullanılır. Artı olarak; şeker fabrikalarının olduğu yerlerde nakliye, insanlar için önemli bir girdidir. Orada çalışan işçiler, direkt olarak zaten yaşadıkları bölgeye oldukça katkı sağlıyorlar. Bir dönüm şeker pancarı, beş tane çiftiği besler. Biz hep böyle hesap yapardık eskiden, şimdi böyle değil tabi bu rakamlar düşmüştür. Yani üretimi devam ettiği sürece çok fazla insanın gelirini direkt olarak etkileyen bir üründür. Bundan vazgeçtiğiniz zaman; bunun yerine koyabileceğiniz başka bir ürün yok yani sağlıklı olarak doğal yollarla elde edilebilecek iki tane şeker var: biri pancar şekeri, biri kamış şekeri. Şeker kamışı; bizim ülkemiz topraklarına ve iklim şartlarına uygun bir şey değil yıllarca denenmiş bu maalesef şimdi bile üretim düşüncesi var ama bu Atatürk zamanında bile denenmiş ancak şeker kamışı, Türkiye'nin şartlarına uygun bir ürün değil. Onun için; pancar şekeri üretiyoruz, üretmeye devam ediyoruz.” (Görüşmeci 22).

“Tabi ki şeker, stratejik bir üründür. En basit örneği şudur: pancarı, çiftçi üretir ama bundan kamyoncusu ekmek yer, tüccarı ekmek yer, fabrikadan şekerini alır satar. Kamyoncu nakliyesini yapar, hiçbir şekilde pancarla alakası yoktur; ama pancar üreticisinden ekonomik olarak katkı sağlar. Etanol fabrikaları vardır. Diğer üretimleri vardır. Yan sanayisi çok fazladır. Küspesi hayvancılıkta değerlendirilir. Küspe ticareti yapan insanlar evine ekmeğini buradan götürür.” (Görüşmeci 24).

Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerde; şeker pancarının stratejik bir ürün olmasına yönelik değerlendirmeler, görüşmeciler tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Şeker pancarı, tabi ki stratejik bir ürün. Şu anda şeker üretiminden tüm fabrikalarınızı özelleştirerek geri çekilirsene bir defa pancar tarımını yok edeceksiniz. Pancar tarımını yok ettiğiniz zaman; pancar tarımı kadar ekonomik getirisi olan bir ürünle, buna paralel bir ürün elde edebilecek misiniz? Bence; şeker fabrikaları özelleştikten sonra ya dışarıdan ithal edeceksiniz şekeri, çünkü sizin özel fabrikalarla bu işi ne kadar başarabileceğiniz muamma-gerçi bu alan firmalar ne kadar başarılı olabilir o konuda şimdiden haksızlık yapmış olmayalım.- Şimdi; biz, satılmış olan 13 şeker fabrikasının tamamının veya yarıya yakınının beş yıl sonra şeker üretiminden çekileceğine inanıyoruz. Teknik şartnamede beş yıl kuralı var ve kotaları önceden de belirlenmiş. Burdur için 600.000 ton pancar ektirme kapasiten var senin bu 600.000 ton karşılığında da 74.000 ton şeker üreteceksin. Bunu mecbur üreteceksin. Üretemezsen ceza uygulanır sana diyor devlet. Bunu ancak beş yıl devam ettirirsiniz ancak altıncı yıl böyle bir şeker üretimini yapamayabilirsiniz. Neden yapmazsınız? Şekerde maliyeti arttıran ana

etmenlerden bir tanesi hammadde, şeker pancarı. Pancarı üretirken daha yakın hinterlandlardan getirirseniz daha ekonomik olarak fabrikaya ulaştırırsınız. Konya Şeker Fabrikasını örnek aldığımız zaman fabrikanın pancar getirdiği çap 40 km'dir. Yani neresine giderseniz gidin 40 km'den fazla pancar nakliyesi olmaz. Bunlar, bu şekilde kar ediyor. Burdur Şeker Fabrikası'nı göz önüne alırsanız siz, Antalya'nın Elmalı ilçesinde pancar ürettiyorsunuz, buraya uzaklığı 180 km. Yani 40 km getirdiğiniz maliyetle, 180 km maliyetin birbirine eşit olması mümkün değil. Dolayısıyla şeker fabrikasını alan ben bile olsam beş yıl sonra Elmalı'ya derim ki arkadaşım sen dur sen ekme, 40 km yakınımda olan Keçiborlu'ya sen ek ve biliyorsunuz pancar münavebeli ekim yapılabilen bir bitki. Üst üste ekerseniz hem verimi düşürürsünüz, hem tarlanın hasta olmasına sebebiyet verirsiniz. Para kazanacağım için beş yıl onu da gözetlemem ekebilirsiniz istediğiniz gibi derim. Çünkü bunun kontrolü sizde değil artık, bende. Ben çalıştırıyorum fabrikayı, siz niye karışıyorsunuz. Yani Türkiye'de böyle bir denetim mekanizması da yok. Fabrika benim, işçiler de benim, çiftçi de benim siz niye karışıyorsunuz? Yani zamanla bu fabrikaların kendiliğinden kapatılacağına inanıyorum. Çünkü ben, 180 km uzaktan pancar getirmem. Pancar içindeki dijesyonu düşük olan bölgelerden de getirmem pancarı. Nerede şeker oranı yüksek bölge var, oradan getiririm pancarımı. Hem yakın yerden, hem de şeker oranı yüksek olan yerden alırım pancarımı daha çok kar elde ederim. Stratejik olmasının sebeplerinden bir tanesi de; siz, Türkiye olarak komşu ülkelerle barışık bir ülke değilsiniz şu anda ve eğer Türkiye'deki ortalamalara baktığımız zaman bir kişi yılda 32 kg şeker tüketmek zorunda. Nüfusa vurduğunuz zaman 2,5 milyon ton gibi bir şeker üretimi gerçekleştirmek zorundasınız. Siz bu fabrikalarınızla 2,5 milyon ton şeker üretemezseniz eğer dışarıdan ithal edeceksiniz. Bu şekeri kimden elde edeceksiniz o da muamma ve tatlandırıcı cenneti olacağına inanıyorum ben Türkiye'nin maalesef. Bunun için şeker üretiminden vazgeçilmemeli." (Görüşmecî 1).

"Şeker, dünyada savaşlara konu olmuş stratejik bir üründür. Dolayısıyla Türkiye için de son derece önemli bir tarım ürünüdür. Özellikle; yeşil kuşak diye adlandırılan (Şeker Pancarının en verimli üretildiği bölgedir) kuşakta olduğumuzu düşündüğümüzde coğrafyamız ciddi bir potansiyel barındırmaktadır." (Görüşmecî 3).

"Şeker-İş'in söylemi; şeker; stratejik bir üründür. Bunu; Şeker-İş Sendikası, özelleştirme gerçeği ortaya çıktığından beri ya da pancar tarımının üzerinde oynanan oyunların başladığı günden beri söylüyor, şeker stratejik bir üründür diye. Neden stratejik bir üründür? Nasıl, yani olmazsa olmaz gıdalarımız varsa un, şeker, yağ gibi yani insan yaşamında önemli yeri olan gıdalar, bunlardan birisi de şekerdir ve şeker farklı güçlerin eline geçmemelidir. Şimdi; stratejik ürün noktasında bugün pancar tarımı, Şubat ayı itibarıyla toprağa düşer, fabrikalara ulaşması Aralık ayı gibi, Ocak ayı gibi bir zamana yani 10 aylık bir zamana yayılır. Bu süreçte; bir istihdam alanı vardır, emek vardır ve bir doğallık vardır. Yani, topraktan fabrikaya ulaşıp, şeker olana kadar geçen sürede insan sağlığına zararlı olabilecek hiçbir kimyasal kullanılmadığını görebilirsiniz." (Görüşmecî 9).

"Şeker pancarı, stratejik bir üründür. Örneğin; ülkeler silah üretir, savaşlara karşı ya ülke güvenliğini tehdit eden kişilere karşı. Fakat şeker pancarı, ülkede 15 milyon insanı ilgilendiren bir üründür. İşçisi, çiftçisi, besicisi, esnafı, nakliyecisi birbirine bağlıdır ve ülke nüfusunun önemli kısmını

ilgilendiren bir üründür. Bu yüzden stratejik bir ürün olarak görüyoruz biz, şeker pancarını ve dışarıdan gelecek biyolojik silahlara karşı da bir engeldir, pancar. Bunu şöyle tarif edebiliriz: Bugün ülkede iklimler değişiyor, yiyecek-içeceklerin tohumları, yapıları sürekli olarak değişiyor. Fakat değişmeyen tek bitki şeker pancarıdır. Ülkemizin yetiştirdiği nadide bitkilerden biridir. Diğer taraftan; şeker pancarı doğal olduğu için şunu da söylüyoruz: “Doğal varken yapayı neden tüketelim?” O yüzden; çiftçisini, işçisini, nakliyecisini, besicisini, esnafını ilgilendiren bir ürün olduğu için silah kadar etkili olduğu için biz, kesinlikle diyoruz ki şeker pancarı, stratejik bir üründür.” (Görüşmeci 11).

“Şeker pancarı, neden stratejik bir üründür? Şimdi; ben, zaman zaman uluslararası toplantılara da katıldım özellikle Avrupa ülkelerinde; başta Fransa, Almanya, İngiltere gibi ülkelerde büyük pancar üreticileri İspanya ve Polonya’yı da sayabiliriz. Bunlar nişasta bazlı şekerlere hiç sıcak bakmıyorlar ama bir ABD böyle değil. ABD’de hem nişasta bazlı şekerler var, hem kamış şekeri var, hem GDO’lu pancar üretimi de var onlar işe tamamen ticari bakıyorlar. Biraz önce söylediğim gibi ikinci, üçüncü dünya ülkelerine pazarlamayı planlıyorlar. Ama bir Fransa böyle değil mesela. Fransa’nın dediği şey şu: “Biz doğal pancar şekerinden vazgeçmeyiz. Doğal şeker pancarı; Fransa için bir kültürdür. Dolayısıyla bizim insanımız, bizim için en önemli şeydir.” O bakımdan; dünya, bunu stratejik bir ürün olarak kabul ediyor ve doğrudur da stratejik bir üründür. Çünkü yerine ikame edeceğimiz ürünler toplum sağlığını ciddi şekilde etkileyecektir, o bakımdan stratejik bir üründür. Yani savaş bile yapamazsınız şekeriniz olmazsa değil mi. O noktada; Türkiye kendi ihtiyacı olan şekeri, pancar şekerini üretmelidir. Türkiye’de şeker pancarı sektörünün sürdürülebilirliği açısından yeniden bir yapılanmaya ihtiyaç vardır, böyle bir yapılanmaya gidilmesi gereklidir, aksi takdirde biz, yabancıların pazarı oluruz.” (Görüşmeci 20).

“Burada bakış açısı çok önemli; şeker fabrikaları stratejik bir yerdir, pancar şekeri stratejik bir üründür. Çünkü bu durum; Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk’ün zamanında tespit edilerek buna yönelik birçok fabrika kurulmuştur. O zamanlardaki düşünce bizim büyüklerimizin anlattığı kadarıyla üç beyaza hakim olmak: şeker, un ve tuza. Bu konuda kendimizi ne kadar geliştiresek, hatta Atatürk’ün bu konuda da bir sözü var “Gürbüz çocuklar yetiştirmek” diyerekten bir sözü de vardır. Bu açıdan; konunun çok stratejik bir önemi olduğunu biliyoruz.” (Görüşmeci 21).

“Şeker pancarının stratejik bir ürün haline gelmesinde en büyük rol Genel Başkan’ındır. Onun çabalarıyla şeker, stratejik bir ürün haline gelmiştir. Şeker pancarının fabrikaya girişinden şeker olarak çıkışına kadar geçen süreçte oluşan katma değeri düşünebiliyor musunuz? Örnek veriyorum; bir pet şişe su, ne katma değeri var? 1,5 liraya satılıyor; dağdan akıyor, pet şişeye dolduruyorsun satıyorsun. Şeker de kilosu 3 lira şu anda mesela. Bunu; mart ayında çiftçi ekiyor, suluyor, gübreliyor, yetiştiriyor, bakıyor, Eylül’e kadar altı aylık bir zaman zarfı bakıyor; altı aydan sonra söküyor, getirip fabrikaya teslim ediyor, fabrikada işleniyor belli bir zaman geçiyor, en sonunda da çuvallanıp ambara konuluyor. Bunun artıkları; melas, yem fabrikalarına, şlempe, gübre fabrikalarına, alkol, genelde Mey’e veriyoruz sadece Eskişehir’de alkol üretildiği için, onlar alkollü içecek yapıyorlar. Mübarek bir bitki diyeyim, hiçbir şeyi ziyan olmuyor, bütün atıklarını bile parayla satıyorsun. Yatırım yapılırsa çok şey yapılır. Bizim PKF toprağı diye bir toprağımız var, biz bunu Eskişehir’de çimento fabrikasına veriyoruz, çimento fabrikası da bunu kendi kullandığı hammaddenin içine katıp, çimentonun içerisinde kullanıyor. Biz, bunu normalde

çöpe atacağız ama çimento fabrikasıyla anlaştığımız için onlara veriyoruz bu toprağı ve sonuç olarak sıfır atık.” (Görüşmeci 23).

“Şeker pancarı, stratejik bir üründür. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadelesinde, bugünlerden geriye doğru gittiğinizde karşınıza iki temel ürün çıkar; un ve şeker. O kadar önemli ki bazen içine bunların tuzu da ekleyip, üç beyazlar diyorlar. Hani, tuzu da katmayalım, tuzsuz da yaşayabilirsiniz ama un ve şeker çok önemlidir onlarsız yaşayamazsınız. Savaşlarda bile şekerle şerbeti karıştırıp askerlere ekmeğe bandırıp yedirdiklerini tarih kitaplarından okuruz. Tabii sadece bunlar değil, biliyorsunuz şekerden çok sayıda madde, yan ürün üretiliyor. Atıl kalan bir tane şey yoktur şeker üretiminde. Pancarın en atık diyebileceğimiz maddesi bile bir noktada kullanılabilir. Şeker pancarı eğer ki stratejik bir ürün olmasa niye Amerika, bu alanda kendi çiftçisini desteklesin, niye Fransa, Almanya diğer Avrupa ülkeleri kendi çiftçisini desteklesin. Çok sayıda yan sanayisi de var tabii bu ürünün; enerji üretimi, hayvancılık, etanol gibi. Düşünün şu etanol üretimini bile büyütüp geliştirebilsek Türkiye, çağ atlar. Benzine katılan etanolla dışa bağımlılığımız azalır enerji üretiminde. Bu açıdan; şeker pancarının stratejik önemini hiçbir zaman için unutmamamız, unutturmamamız da lazım. Biz de sadece bu sektörde çalışanlar olarak değil, vatandaşlık bilinciyle halkımızı da iyi bilinçlendirip, bunu onlara iyi anlatmamız lazım. Asıl anlatmaya çalıştığımız bu; sandılar ki işçi, yalnızca maaşının derdinde özelleştirmeye o yüzden karşı şeklinde düşündüler. Elbette kendi derdimizi anlatmaya çalıştık, ancak bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirmelerin bir tanesinin bile sağlıklı olmadığını da anlattık. İşte SEKA, Et-Balık Kurumu gibi kurumlarımız bugün olsa; ne kâğıt ne de et üretimi açısından dışarıya bağımlılığımız olmaz. Bir de şeker fabrikalarının bir özelliği daha var; devlet bu fabrikaları yaparken bazı fabrikaları sosyal amaçlı, bazılarını kar amaçlı yapmış. İşte; Kütahya, Uşak buralar sosyal amaçlı kurulan fabrikalar. Bunlar hep yapılırken çevresinde besicilik, arıcılık yaptırılmış, süt üretimi yaptırılmış, besi hayvancılığı yaptırılmış. Yani, bunları yaparken devlet, çok güzel bir temel atmış. Allah gani gani rahmet eylesin bunları yapan insanlardan. Bu insanların yaptıklarını bugün özelleştirme adı altında peşkeş çekiyorlar. Düşünün Aralık ayının kaçına geldik Şubat 2018'den bu zamana özelleştirme süreci var hala devralınamayan fabrikalar var ve parasını ödeyemiyorlar. Anlayamıyorum; hangi güç, üstelik de böylesi bir seçim arifesinde bir zamanda bu fabrikaların özelleştirilmesini sağlayabildi, aklım ermiyor doğrusu.” (Görüşmeci 25).

Gerek Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde, gerekse de Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası bünyesindeki şubelerde gerçekleştirilen görüşmelerin tamamında şeker pancarının ve dolayısıyla da şekerin, stratejik bir ürün olarak değerlendirildiği görülmektedir. Türkiye'nin şeker pancarı üretimi açısından yeşil kuşak adı verilen coğrafyanın içerisinde yer aldığı ve özellikle Orta Anadolu'nun şeker pancarından en yüksek oranda ve verimli bir şekilde şeker elde edilen bölgelerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Cumhuriyet'in kurulumundan bu yana şeker sanayiinin, hükümetlerin önem gösterdiği üç beyazdan biri olduğu dile getirilirken, Türkiye genelinde kurulan pek çok fabrika olduğu ve bu fabrikaların bazılarının buldukları

illeri *kalkındırma misyonuna sahip olduğu* vurgulanmaktadır. Özellikle; Doğu illerindeki pek çok şeker fabrikası, hem bölge ekonomisini kalkındırmak, hem de bölge insanının istihdam olanaklarını arttırmak açısından yaşamsal bir öneme sahiptir. Bu fabrikalar; bugün *kamu bünyesinde yer alan ve bölgede kamu mülkiyetini temsil eden tek oluşumdur*. Bunların yanında; hammadde olarak şeker pancarı ve onun ürün bazlı çıktısı olan şeker, oluşturduğu kendi sanayisinin yanı sıra; *katma değer yarattığı toplamda 17'ye yakın yan ürün* ve onlarla oluşan çeşitli sektörlerle de hizmet etmektedir. Bunları; pancar eken çiftçisinden, şeker üreten işçisine, şeker pancarını fabrikalara taşıyan nakliyecisinden, şeker pancarının üretim sürecine sokulmasıyla birlikte ortaya çıkan yan ürünlerle oluşan pek çok sanayi dalına kadar varan geniş bir yelpaze içerisinde değerlendirebilmek mümkündür. Melas üretimiyle *hayvancılığa yem*, şlempeden *gübre üretimi*, PKF toprağından *çimentoya katkı malzemesi sağlayan, ilaç, parfümeri ve alkol üretimine* hammadde temin eden ve geleceğın alternatif enerjilerinden biri kabul edilen *biyoetanol üretiminin temelini oluşturan* şeker pancarı, doğaya saldığı oksijenle de *ekolojik bir bitkidir*. Diğer taraftan; insan beyninin yakıtı olarak görülen glikozun en doğal yollardan elde edilebilen hali olarak pancar şekeri, üretiminin gerçekleştirildiğı Avrupa ülkelerinin tamamında üreticisine destek verilen bir ürün iken, Türkiye'deki pancar üreticileri, eskisine oranla pancar üretimi konusunda yeterli düzeyde alım desteğı sağlayamamaktadır. Şeker sanayiinde yaşanan özelleştirme tartışmaları içerisinde; şeker sektörünün bağımsızlığını kaybedeceğı ve Türkiye'nin bu alanda *dış pazarlara bağımlı olacağına dair* duyulan kaygılar da yer almaktadır. Böylesi bir durum; bir taraftan *şeker ithalatına* yol açarak ulusal ekonomiye zarar verecek, diğer taraftan ise; *tatlandırıcıların, alternatif şeker olarak* ülke piyasasına yerleşmesiyle birlikte şeker sanayiinde gıda güvenliğı ve gıda güvencesi endişesinin giderek büyümesine yol açacaktır.

4.4.1.2.2. Nişasta Bazlı Şeker ve Tatlandırıcı Sorunu

Araştırmanın ikinci metaforuna bağılı ikinci alt başlığında; alternatif şeker kapsamında yer alan nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcı sorunsalı, hem Pankobirlik Genel Merkezi ve Pankobirlik'e bağılı birim kooperatiflerde yer alan temsilciler, hem de Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'ndeki Basın Bürosu ve Şeker-İş Sendikası'na bağılı şube temsilcileri tarafından değerlendirilmiştir. Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağılı birim

pancar kooperatiflerinde; nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcı sorunsalına yönelik değerlendirmeler, ilgili görüşmeciler tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

“Şeker pancarından elde edilen şeker doğal şekerdir. Nişasta bazlı şekerin ise kimyasal bir şeker olmadığının garantisi şu anda yok. Tamamen mısır şurubundan yapılıyorsa lafım yok da fakat genetiği değiştirilmiş bir mısırdan yapılıyorsa tamamen doğal olan şekeri tüketmek mi yoksa kimyasal içeren bir şeker tüketmek mi daha sağlıklı? Geleceğimizi, neslimizi garanti altına almak için bence doğal şeker tüketmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında; şekerin stratejik bir ürün olmasında en önemli etken olarak halk sağlığı meselesini gösterebiliriz.” (Görüşmeci 2).

“İnsan sağlığı, tabii özellikle sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi... Bugün NBŞ ülkeye girdi gireli ülkede kanser patlaması var. Obezite... Bunu, Canan Karatay'da söylüyor. Canan Karatay başta saçmalyordu. Şeker, zehirdir diyordu. Şimdi baktı ki yanlış yapıyor, nişasta bazlı şekerler, zehir demeye başladı. Yani tamam her şeyin fazlası zarardır. Bugün ne yersek yiyelim; fazla bal yediğimiz zamanda zarar görüyoruz, fazla ekmek yediğimizde de, et yediğimizde de. Şekeri kararında tüketirsek şeker vücudun ihtiyacıdır, enerji kaynağıdır. Siz; şekere zehir deyip, kötü ilan ederseniz hastalıklar baş gösterir. Vücutta bazı hastalıklar şeker eksikliği ile paraleldir.” (Görüşmeci 4).

“Tatlandırıcıların içinde; en iyisi şeker yani pancardan yapılan şeker, biz glikoza karşıyız, nişasta bazlı şekerlere karşıyız. Dünyanın hiçbir yerinde bizdeki satılan glikoz türü mısır özlü satılan şekerlerin kotası; bu kadar yüksek değil. O da % 15 ama kayıt dışıyla % 25 belki de. Biz, bu şekilde olmasına karşıyız.” (Görüşmeci 8).

“Şeker pancarı, stratejik bir üründür. Her şeyden önce; halk sağlığı yönünden stratejik bir üründür çünkü insanların, ihtiyaç duydukları şekeri alabilecekleri en sağlıklı şeker türüdür. Diğer taraftan; doğal şekere alternatif olarak sunulan; glikoz şurubu, tatlandırıcılar ve nişasta bazlı şekerler ise insan vücuduna çeşitli hastalıklar; işte diyabet, kanser, obezite vb. gibi hastalıklar yayan bir çeşit zehirdir.” (Görüşmeci 10).

“Bir diğer nokta olarak da şu var; geçmişte bunun, doktorlar da sağlık açısından, ilmi ve teknik olarak çokça araştırmasını yaptılar. Şeker-İş Sendikası'nın NBŞ'lerle ilgili yazdığı o kitap ya da söylemleri rastgele öyle sıradan bir şekilde söylenmiş sözler değildir, içi doludur o değerlendirmelerin hakikaten de çalışarak yapıldı. Mesela vücuttaki fonksiyonelliği açısından tatlandırıcıları düşündüğümüzde; ağıza geldiği an işte bir tatlandırıcının ağızınızda üç saniye içerisinde tat bıraktığını görüyorsunuz; işte dört saniye içerisinde boğazınızdan geçiyor, yedi saniye sonra mideye iniyor, sonra karaciğere ulaşıyor. Düşünün nasıl ki bir benzinli motora, mazot koyduğunuzda ne oluyorsa işte, yani insan bünyesine normal şeker girmesi gerekirken, tatlandırıcı girdiğinde de olan şeyi böylesi bir örnek gibi düşünebilirsiniz. Bu kadar net ve açık durum aslında ve sağlık açısından doktorlar defalarca bunu izah ettiler. Hatta bu ülkede olup da şeker sanayiinde çalışıp 25 sene sonra emekli olan insanlar, hala daha şu anda Türkiye'de glikoz, früktoz, şeker, tatlandırıcı, NBŞ deyince ne anlıyor, bunları birbirinden ayırt edemeyen pek çok insanımız var maalesef. Net olan şu; pancardan elde edilen şeker doğal şeker, diğerleri doğal şeker değil. Tabii şeker kamışından üretilen şeker de doğal ama Türkiye'de üretilen bir

şeker türü değil o. Bizde olmadığı için bu ülkede yok şeklinde değerlendiriyoruz onu. Diğerleri ise; zaten sağlıklı değil.” (Görüşmeci 14).

“NBŞ dediğimiz nişasta bazlı şekerler, bizim en büyük sıkıntımız. Biz, pancar kooperatifi olarak konuştuğumuz zaman; mısır şekerini, rakip ürün olarak değerlendirip ona göre konuştuğumuzu düşünüyor herkes. Siz de öyle düşünüyor olabilirsiniz; bunlar pancar üreticisi dolayısıyla mısıra karşı çıkacaklar ama öyle değil. Şimdi; AB'nin toplam şeker tüketimi içerisinde ne kadar nişasta bazlı şeker yer verdiğine bakalım ve hep beraber burada önlem alalım kendimize. Buradaki en önemli sıkıntı şudur; insan sağlığı. Dünyada yapılan çeşitli araştırmalar-her ne kadar bu resmi araştırma olarak dillendirilemese de- bakın dillendirilmese demiyorum, dillendirilemese de çünkü karşınızda ki şirket çok büyük. Bir Cargill dediğimiz zaman; bütçesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesi ile eşdeğer olan bir şirketten bahsediyoruz. Amerika menşeli uluslararası bir şirketten bahsediyoruz. Yani; şu kadarını söyleyeyim size Amerika Başkanı, Türkiye'ye geldiğinde veya bizim Cumhurbaşkanımız Amerika'ya gittiğinde; masadaki konulardan bir tanesi Cargill'dir. Çok etkili, siyaset olarak da ekonomik olarak da etkili olan bir şirket bu Cargill. Rakibimiz bu ama biz, bunu rakip olarak görmüyoruz. Çünkü sağlık; en önemli şey özellikle de gelecek nesillerin sağlığı çok önemli. Avrupa Birliği'nde adını sayabileceğim; İngiltere, Hollanda, İsviçre gibi bazı ülkeler, nişasta bazlı şeker tüketimini yasaklamış durumda. Üretimini demiyorum bakın, bu çok önemli bir nokta üretim yapıyorlar ama benim ülkemde tüketemezsin diyorlar. Bu çok acı bir konu. Almanya mesela; üretim yapabilirsin diyor ama toplam şeker içerisinde rakam tam bilmiyorum değişebiliyor, % 1 civarında kullanabilirsin diyor. İngiltere 0 (sıfır) izin vermiyor. Yani benim ülkemde üretebiliyorsun ama başkasına satacaksın, benim insanıma kullandıramazsın diyor. Şimdi niye bunu böyle söylüyorlar, bunu düşünmek lazım. Adam, kendi insanına kullandıramazsın, başkasına sat beni ilgilendirmez diyor. En basit şekliyle; karaciğerde yağlanma sorunu yaratıyor, tembellik artı diyabet, obezite ve her türlü hastalık. Kamuoyuna açıklanmayan çok bilimsel çalışma var bu alanda. Kısırlık vs. etkileri de var ki onları hiç söyleyemiyorum çünkü dediğim gibi resmi olarak bunlar, resmi araştırmanın sonucunda söylenen şeyler değil. AB ülkelerinin birçoğu yasakladı, birçoğu da toplam şeker içerisinde % 2 ve altında izin veriyor nişasta bazlı şeker. Bizde maalesef bu oran % 15 değerindeydi. Hükümet, bu sene ilk defa bunu yarı oranında azalttı; ilk defa, çünkü hep arttırarak gidiliyordu ama esas sorunumuzda şu; bizde kayıt dışılığı kontrol edecek bir sistem yok. Yani buna izin veriyor ülkemiz, şu kadar üretim olsun diye ama bir kontrol mekanizmamız olmadığı için ne kadar veriyor bilmiyoruz. Şunu söyleyeyim; nişasta bazlı şeker, çok gündeme geldiği için insanlar artık bu konuda bilinçleniyor ama benim son tüketicim gidip marketten nişasta bazlı şeker alamaz, böyle bir şey yok. Bu maalesef özellikle; gıda sanayiinde çok fazla miktarda kullanılıyor. Ucuz olduğu için tercih ediliyor. Yalnız ucuz derken şunu da özellikle üstüne basa basa söyleyeyim: dünya piyasasında satılan rakamın iki-üç katına alıyoruz biz bu şekeri; yani Amerika'da 1 dolarsa, biz 2,5 dolar civarında alıyoruz. Rakamları tamamen kıyas olsun diye söylüyorum ama şeker pancarından elde edilen şekerden fiyat olarak, maliyet olarak daha düşük olduğu için gıda sanayiinde tercih ediliyor. Maliyetten dolayı tercih ediliyor ama bunun önüne geçilmesi lazım kesinlikle çünkü sağlık açısından çok sıkıntılı bir durum. Ben, şeker pancarı

sektörüne yıllarını vermiş bir insan olarak konuşmuyorum, şu anda insana önem veren biri olarak konuşuyorum. Nişasta bazlı şekerlerin, Türkiye'nin gündeminden çıkarılması lazım.” (Görüşmeci 22).

“Nişasta bazlı şeker... Şimdi; bizim Eskişehir bölgemizde mısır yetiştiriciliği -her ne kadar Adapazarı ve Çukurova Bölgesinde çok olsa da- Eskişehir, Konya civarında da hatırı sayılır bir rakama geldi. Şimdi; biz şunu söylüyoruz: Tabii kendimde ziraat mühendisi olduğum için, hatta ziraatın en büyük sıkıntılarında biri de budur. Herkes bilir; ziraatı, ziraat mühendisleri değil, tıp doktorları konuşur daha ziyade. İşte GDO'su şöyle böyle... Tabii ki bunlar; GDO'lu çeşitler, dışardan gelen çeşitler, tohum üretimi, hibrit tohumları bizde olmadığı için sıkıntı yaratıyor. Bunun tıbben de, işte kimyasal olarak insan sağlığı için zararları zaten ortadayken buna bizim kalkıp da bu şöyle böyle deme gibi bir durumumuz yok. Bu kesinlikle zararlı... Pancar üretiminden elde edilen pancar şekeri ise çok kaliteli, çok kıymetli bir şeker... Yani pancardan sonra mısır geliyor, mısırdan sonra kamış geliyor ki kamış şekeri Brezilya'yı ayakta tutuyor. Ama kalite olarak üçüncü, dördüncü sınıfta bir şekerdir. Türkiye çiftçisi bilhassa Eskişehir Bölgesi olarak pancar üretimine çok önem veriyoruz ve çok kaliteli pancarlarımız var. Yani polar ortalamamız; yüz kilodan alınan şeker ortalamamız 16 kiloları geçti. Bu rakamlara baktığımız zaman Türkiye genelinde maliyetlerimiz ucuz. Şeker pancarından üretilen şeker, nişasta bazlı şekerlerin çok üzerinde bir kalitede ve ayrıyeten sağlık olarak da çok önemli tatlandırıcı bir üründür.” (Görüşmeci 24).

Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerde; nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcı sorunsalına yönelik değerlendirmeler, görüşmeciler tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Nişasta bazlı şekerlerin sağlık açısından çok büyük riskler taşıdığı bilimsel çalışmalar ile duyurulmuş olmasına rağmen Türkiye'deki kota ve oranlar Avrupa/Dünya ortalamasının üzerinde seyretmiş, kotanın yakın zamanda % 5'e düşürülmesi ile olumlu bir adım atılabilmektedir.” (Görüşmeci 3).

“Şekere alternatif olduğu söylenen ürünlere bakıldığında; GDO'lu ürünler hepsi laboratuvar ortamında çeşitli bileşim maddeleriyle hazırlanmış, doğal olmayan ve hiçbir istihdam yaratmayan, insan sağlığını % 100 tehdit eden ki bunu üzerine basa basa söylüyorum. Çünkü eğer insan sağlığına yararlı olduğunu düşünseydik, bugün bunu üreten ülkeler, kendi ülkelerinde bunu sınırlı şekilde kullanmazlardı. Yani, bugün Amerika'ya, Almanya'ya, Fransa'ya baktığımızda kendi ülkelerinde çok cüzi miktarlarda kullanıyorlar ama maalesef bu bizim ülkemizde çok sınırlandırılmadı. Sınırlandırabilmek için girişimler olsa da el altından girişler her zaman yapılmaya devam etti. Pancarla, pancar tarımıyla tatlandırıcıları kesinlikle kıyaslayabilmek mümkün değildir ve bu toplum, önüne ne getirildiğini, ne yedirildiğini açıklayabilseler belki buna tepki koyabilir ancak maalesef onu da bu toplumdan gizliyorlar.” (Görüşmeci 9).

“Mısırdan elde edilen bir şeker var bir de. Maalesef ülkemizde NBS dediğimiz kimyasal maddelerle laboratuvar ortamında üretilen cıva ile ayrıştırılan bir ürün. Bu konuda; insanlara hep şunu örnek veriyoruz; diyoruz ki sana milyon dolarlar versek cıvayı içer misin? İçmem ama o işte bilmem kaç

binde bir kullanılan civanın yapışıklığı o insan vücuduna gidiyor o şekilde. Diğer taraftan; pancarın yapısı, doğallığı bozulur ya da nişasta bazlı şekerlere insanları mahkum edersek, her insan bu yiyeceklerden yediği için bu hastalıklara yakalanmaya mahkumdur. O yüzden, pancar stratejik bir üründür diyoruz ve ülkede kalması, yaşaması lazım. Ama şu anda görüyoruz ki maalesef, ülkemizde şeker pancarını yok etmek için dış güçlerin elinden geleni yapıyorlar. NBŞ üreticilerinin hazırladıkları bir raporda şöyle diyor: “pancar, kesinlikle yeraltı sularını çekmekte, yeraltı sularını tüketmekte o yüzden pancarın bu ülkede fazla ekilmemesi lazım, şeker fabrikaları rantabl olmadığı için, üretim kapasitesi olarak % 50'nin altında kullanıldığı için kesinlikle bu fabrikaların da özelleştirilmesi, hatta özelleştirilmesinin yaygınlaştırılması lazım” şeklinde değerlendirmeleri var. Biz de karşısında şu soruyu soruyoruz: “Mısır çok mu az su ile mi yetişen bir bitki? Hayır değil.” Bir de pancarın genetiği filan değiştirilmiş değil. Bizim, ar-ge çalışmalarıyla tohumunu elde ettiğimiz bir ürün. Dünyada nasıl üretiliyorsa bizde de aynı şekilde üretiliyor. Bugün, mısırın genetiğinin oynanmış olduğunu biliyoruz ve böyle genetiği oynanmış ürünlerin insan vücuduna girdiğindeki zararlarını biliyoruz ve her zaman dile getiriyoruz.” (Görüşmeci 11).

“Türkiye’de nişasta bazlı şeker üreten yaklaşık 8-10 firma var. Bunların beş tanesi kotalı üretim yapıyor, diğer dört-beş tanesi de ihraç kayıtlı üretim gerçekleştiriyorlar ancak; onların üretim kayıtları ne Bakanlık’ta ne de Şeker Kurumu’nda var. Hiçbir yerde yok diğer ihraç kayıtlı üretimler için söylüyorum bunu. Tabii; diğer firmalar Cargill, Amylum, Ülker, Tatsun gibi firmaların üretim kayıtları var ancak; onların da denetim mekanizmasında sorunlar olduğunu düşünüyorum, bu birincisi. İkincisi; nişasta bazlı şekerlerin bütün dünyada en yoğun olduğu ülke ABD’dir. ABD’de artık bunu ikinci ve üçüncü dünya ülkelerine satmaya başladı. Kendileri, obezite ve sağlıkta ciddi sorunlar yaşıyorlar. Şimdi; bu nişasta bazlı şekerin maliyeti pancar gibi değil daha düşük; bir de şekerin oluşumunda glikoz ve izoglikoz adı altında iki kavram var. Glikoz, ürettiğiniz ürünün raf ömrünü uzatan bir ürün. İzoglikoz ise; şekerin muadili yani şekerin yerine ikame edilebiliyor fakat bu ürünü elde ederken bir takım kimyasal enzimlerle bu ortaya çıkarılıyor. Yani; doğal pancar şekeri gibi haşlayayım, şekerini alayım gibi bir şey söz konusu değil. O bakımdan da tıp otoritelerinin büyük bir bölümü tarafından bizim ülkemizde de çok tartışılan bir konudan bahsediyoruz. Tedbir alınması lazım bu konuda, aksi takdirde ciddi sorunlar yaşayacağız. Diğer taraftan; bu yapılan özelleştirmelerde çiftçi memnuniyetsizliği oldukça yüksek ve dolayısıyla bu tehlikeyi bertaraf edelim derken bir başka taraftan da bunlara alan açtığımızı düşünüyorum şahsen. Çiftçi, yüklenici firmalardan rahatsızlık duyduğu için pancar tarımından vazgeçmeyi düşünecektir ve vazgeçtiği andan itibaren nişasta bazlı şeker üreticilerinin önü açılacaktır, açılmış olacaktır. Dolayısıyla buna ciddi bir tedbir alınması lazım. Sanırım geçtiğimiz Nisan ayıydı. Nisan ayında yeniden yasal düzenleme yapıldı. Şeker Kanunu’ndaki hüküm; Türkiye’nin toplam şeker ihtiyacının % 10’u kadar nişasta bazlı şeker üreticilerine kota veriyordu. Daha sonra muhtelif yıllarda % 50, % 35, % 30, % 25’e varan oranlarda Bakanlar Kurulu kararlarıyla NBŞ üreticilerinin kotaları artırılmıştı. Biz, bunları Şeker-İş Sendikası olarak hukuka taşıdık. Zannedersen, 11 davanın dokuz tanesini kazandık ama uygulama imkânı olmadı. O bakımdan tabii; kotanın % 5’e düşürülmesi sevindirici ancak burada tereddüt edilen, denetim mekanizmasının sağlıklı oluşturulup oluşturulamayacağı. Şeker, şu anda pahalı değil ama onlar daha ucuza mal ettikleri için şeker

piyasaşının altında nişasta bazı şekerleri satabiliyorlar. O bakımdan da verilen kota miktarı ya da ihraç kayıtlı üretim yapanlara yönelik olarak kesinlikle sıkı bir şekilde denetim yapılmalı. Aksi takdirde çocuklardan başlayarak çikletlerden tutun da bütün ürünlerin içerisinde bu nişasta bazı şeker var. Sağlımızla ilgili yine tıp otoritelerinin sözünden hareketle ciddi bir tehlikenin söz konusu olduğunu söyleyebilirim.” (Görüşmeci 20).

“NBŞ'nin cazip gelmesi, tüketiciler açısından maliyeti düşürüyor ama insanların sağlığıyla oynaması noktasında insanlar bunun arka planına bakmıyor ve olayın sadece maliyetine bakıyorlar. Birçok üretici firma da maliyete baktığı için sağlığı, ikinci plana atıyor. Şeker-İş'in verdiği mücadeleyle bu tarz tatlandırıcılara karşı uygulanan kota da % 10'lardan % 5'e düşürüldü.” (Görüşmeci 21).

“Nişasta bazı şeker olayına iki taraftan bakmak lazım. Nişasta bazı şekerin üreticisi de diyor ki; benim çiftçim mısır ekıyor, o mısırı ben nişastaya çeviriyorum, Türkiye'de, Bursa'da üretiyorum, ülkede kalıyor ve insanlara sunuyorum. Ama üretim aşamasında yaşanan süreçten, içine koyulan kimyasallardan, civalardan bahsediliyor. Doğrudur, yanlıştır o sağlık bilimcilerinin bileceği bir konu. Sağlığa zararlı olduğunu kendi kafamızdan değil, yapılan tıbbi araştırmalar sonucu elde edilen donelerden yola çıkarak söylüyoruz. Yoksa biz şeker satalım, siz şurup satmayın demiyoruz. Eldeki sağlık değerlerine, verilerine göre söylüyoruz.” (Görüşmeci 23).

“Tatlandırıcıları, Türkiye'de yaygınlaştırıp burayı pazar haline getirmek istiyorlar, biz kobay değiliz. Bu tatlandırıcı lobilerine karşı mücadeleyi de iyi başardık biz yıllardır. Tatlandırıcılara, NBŞ lobilerinin kotalarına karşı açtığımız davaların çoğunu, 11 davanın dokuzunu kazandık fakat şu yeni çıkan birtakım düzenlemelerin ardından bazı şeyleri engelleyemiyoruz. Eskiden daha rahat bir şekilde mücadelemizi verebiliyorduk, tabii eskiden aynı gerekçelerle açıp kazandığımız bazı davaları şimdi ilginç bir şekilde kazanamıyoruz hukuki olarak. Tabii bizim en fazla güvendiğimiz, hatta tek güvendiğimiz alan hukuktu. Hukukta da önümüz tıkanınca, bu tatlandırıcı lobileri rahat hareket etmeye başladı. Cargill lobisi, işte bu özelleştirmeleri hazırlayanlar onlar. Neden peki? Başka bir firma yoktu ya da bulamadılar da bunlar rapor hazırlıyorlar bu konuda. Bu, Cargill çok tehlikeli bir firma, işte neden başka bir firma değil de bunlar, bu sorular aklımızda tabii. Cargill, bir tatlandırıcı firması ve bunu dünya geneline yaymaya çalışan bir firma, çok güçlü bir firma. Bu firmanın arkasında ABD başkanlarının olduğu sürekli olarak dillendiriliyor. İşte; 1999'daki hükümetlere de baskı yapılmıştı ve Derviş dönemindeki getirilen 14 kanundan birisi olan Şeker Kanunu, bunların etkisiyle çıkarılmış bir kanundur. Türkiye'yi şeker üretiminden çıkarmaya çalışıyorlar yani, şeker sektörünü tasfiye etmeye çalışıyorlar. Ben, Kütahya'da 45 gün stant açtım tatlandırıcılarla mücadele etmek ve bunu anlatmak için ve inanın doktorlardan filan gelip bize teşekkür edenler oldu yani tıpta çalışan doktoru filan biz bilmiyormuşuz dediler. Bu güzel bir gelişme bizim adımıza, halktan güzel tepkiler de aldık. Şeker-İş'in böylesi bir oluşumun bizzat içerisinde yer alması açısından da güzel oldu tabii. Bize şöyle tekliflerle de geldiler. Fabrikanızdaki işçileri hatta bizim fabrikalarımızdaki işçilerimizi de gelin üye yapın ama bizi rahat bırakın şeklinde. Hayır dedik, bu halk sağlığı meselesi başka bir şey değil. Halk sağlığının üzerine bir şey olamaz, burada mesele 500-1000 tane üye kazanmak meselesi değil. Biz, üyelerimizi başka yerlerden işte firmalardan başka yerlerden de

almaya çalışıyoruz. Biz olaya Şeker-İş Sendikası olarak hep böyle baktık, Kütahya Şubesi olarak da benzer şekilde; hiçbir zaman popüler olmak için politika belirlemedik.” (Görüşmeci 25).

Gerek Pankobirlik ve Pankobirlik’e bağlı birim kooperatiflerde, gerekse de Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası bünyesindeki şubelerde gerçekleştirilen görüşmelerin tamamında; nişasta bazlı şekerler ve tatlandırıcılara yönelik negatif değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler; en temelde *gıda güvenliği* ve *halk sağlığı meselesi* üzerinden ilerlemektedir. Nişasta bazlı şekerler, içlerinde cıva gibi çeşitli kimyasal maddeler barındırmaları, *genetiği değiştirilmiş mısırlardan* elde edilen şeker şuruplarıyla oluşturulmaları açısından Türkiye’nin gıda güvenliğine ciddi bir tehdit olarak görülmektedir. Halk sağlığı boyutuyla bakıldığında; nişasta bazlı şekerlerin yoğun bir şekilde tüketimi başta *obezite* olmak üzere, *diyabet*, *karaciğer yağlanması* ve *kanser* gibi hastalıklara yol açmaktadır. Bu konuda gerçekleştirilen yerli ve yabancı bilim insanlarının pek çok çalışması mevcut olmakla birlikte nişasta bazlı şeker lobisi olarak tabir edilen ve dünya genelinde bu lobinin başını büyük bir tarım devi olan Cargill’in çektiği yapı, pek çok tıbbi çalışmanın kamuoyunda işlevsizleştirilmesine yönelik propaganda yapmaktadır. Cargill, Türkiye’deki şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecinde de hazırladığı raporlarla mısır üretiminin ülke genelinde yaygınlaştırılmasını ve pancar üretiminden vazgeçilmesine yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Cargill’in amacı; Türkiye gibi pek çok ülkede pancar şekeri piyasalarını ortadan kaldırarak, bu ülkeleri nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcılar ile kendi pazarı haline getirmektir. İlginç olan noktalardan biri; başta ABD olmak üzere pek çok AB ülkesinde nişasta bazlı şeker üretimi gerçekleştirilmesine rağmen, kendi ülkelerinde bu yapay şekerlerin kullanımına sınırlandırma getirilmesidir. Diğer taraftan; Cargill, üçüncü dünya ülkeleri olarak gördükleri memleketlerde tatlandırıcılardan oluşan bu piyasayı yaymaya çalışmaktadır. *Nişasta bazlı şekerlerin maliyetinin*, pancar şekerinden daha düşük olması gıda sektöründe yer alan pek çok firmanın bu yapay tatlandırıcıları kullanmasına yol açmakta ve böylece toplumların halk sağlığı görmezden gelinmektedir. Batılı ülkelerin aksine Türkiye’de ise; uzun yıllar *nişasta bazlı şeker kotaları*, Bakanlar Kurulu kararlarıyla % 50’ye varan oranlarda sürekli arttırılmış ancak son dönemlerde nişasta bazlı şekerlerin zararlarına yönelik söylemlerin ve kamuoyunun artmasıyla birlikte mevcutta % 10 olan NBS kotasının, %

5'e indirilmesine karar verilmiştir.⁶⁷ Hiç şüphesiz ki, bu karar olumlu bir adım olarak değerlendirilebilecekse de nişasta bazlı şeker üretimiyle ilgili asıl sorun, belirlenen bu kotaların nasıl denetlenebileceğiyle ilgili olacaktır.

4.4.1.3. Şeker Üretiminde Kota Sorunu

Araştırmanın üçüncü metaforunda; şeker üretimindeki kota sorunu, Pankobirlik Genel Merkezi ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde yer alan temsilciler tarafından değerlendirilmiştir. Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim pancar kooperatiflerinde; şeker üretimindeki kota meselesine yönelik değerlendirmeler, görüşmeciler tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Kota uygulaması; Pankobirlik'i üretim yaptığımız fabrikalar açısından etkiliyor. Sonuçta orada belli bir kotanız var, Burdur Şeker Fabrikası'nın 80 bin ton, Konya Şeker Fabrikası'nın 100 bin ton, bu kotanın üzerine çıkamıyoruz. Çıkıldığı takdirde bunu B kotası, C kotası diye farklı bir şekilde değerlendirmek gerekiyor. Tabi bu bizim diğer fabrikalarımızı etkiler. Fakat kota uygulanmalı mı, uygulanmamalı mı kısmına bakacak olursak zaten şeker pancarının dört yılda bir ekilme zorunluluğu var. Pancar, hastalığından dolayı bir münavebe bitkisidir. Otomatikman kota burada koyulmuş oluyor. Bir yıl ekip, dört yıl ekemeyecek olduktan sonra bu demektir ki; Türkiye'deki toprakların dörtte birine ekim yapabileceksiniz. Bir sonraki yıl kalan diğer dörtte birine, sonraki yıl kalan dörtte birine. Kendiliğinden bir kota oluştuğu için ben kotanın olmasına karşıyım. Avrupa'da ise kota meselesinin tamamen kalkıp kalkmadığı konusunda ilgili pek bir bilgim yok, onu sizden duyuyorum şu an." (Görüşmeci 2).

"2001 yılında Derviş Yasaları diye bahsedilen yasalardan biri de Şeker Yasasıydı, 4634 sayılı. O yasa da; şeker üretimi, kotaya bağlandı. Geçmişteki son üç yıllık üretim kotaları esas alınarak, daha doğrusu şirketlere kotalar tahsis edildi. Bu kanun kapsamında Şeker Kurulu oluşturuldu. Bu kanunun en önemli artularından bir tanesi de kanun dışı üretim yapan NBS'lerin (önceden yasaya tabi değildi NBS'ler, sınırsız üretim yapıyorlardı) kanun kapsamına alınarak, şeker tanımının içine alınarak % 10 kota verilmesiydi. Onların da üretimi kontrol altına alınmaya çalışıldı o dönemde. Bu anlamda artıları olan bir kanun olduğunu söyleyebiliriz. Şu anda da % 5' düştü kota ama % 0'a düşmesinin de bir hükmü yok. Siz piyasayı denetleyemezseniz, üretimi denetleyemezseniz hiçbir hükmü yok. Bunlar sadece kamuoyuna yönelik affedersiniz bir gaz alma operasyonu olur, toplumun gazını almaya yönelik. Çünkü o dönemde Şeker Kurumu'nun kapatılmasına yönelik çok ciddi eleştiriler vardı. Niye kapatıldı. Yani

⁶⁷ 05.02.2019 tarihli ve 30677 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 702 numaralı Cumhurbaşkanı Kararı'yla nişasta bazlı şekerlere yönelik üretim kotası % 5'ten, % 2,5'a indirilmiştir. % 2,5 olarak belirlenen nişasta bazlı şeker kotası, 2019-2020 pazarlama yılından itibaren geçerli olmak üzere uygulanacaktır. Mevcut pazarlama yılında ise; nişasta bazlı şeker kotası % 5 olarak uygulanmaya devam edecektir. Nişasta bazlı şeker kapsamında üretilen 135 bin ton kota, bu kararın ardından 67 bin 500 tona düşürülmüş ve nişasta bazlı şekerlerden düşürülen 67 bin 500 tonluk şeker kotasının; 10 bin tonu Amasya Şeker Fabrikası ve Adapazarı Şeker Fabrikası'na dağıtılmış, geri kalan 57 bin 500 tonu ise Türkşeker'e aktarılmıştır (Milli Gazete, 2019).

denetleme yetkisi de var. Aslında sadece konumu değiştirildi, özerkliği kaldırılarak bakanlığın bir birimi gibi ama faaliyetleri eskisi gibi devam ettirmeye çalışılıyor. Şu anda bir sıkıntı yok ama gelecekte ne olacak tabii o konuda sıkıntı var. Savaş sistemi getirdiler. Giren hammadde, çıkan ürün oradan kontrol edilmeye çalışıldı. Tabii % 100 denetleniyor diyemem. Bir de şöyle firmalar var, kotaya tabii olan NBŞ firmaları var bir de kotasız üretim yapan, ithal amaçlı kurulan beş altı tane firma var. Bunların üretimleri ne oluyor, kimse bilmiyor. Bakanlık diyor ki, biz denetliyoruz falan ama bakıyorsunuz biz, şeker satamıyoruz piyasada. Birileri ikame ediyor, piyasayı dolduruyor. Demek ki bir kaçak, kayıt dışı var. Yani; Şeker Kanunu genel anlamda olumlu düşünülebilir. NBŞ'nin kota kapsamına alınması, üretimin planlanması, şirketlere kotalar verilmesi... Tabii; ülkede şekerin de planlı üretilmesi, kotalı üretilmesi gerekiyor. Yani ben istediğim kadar şeker üretim diyemezsiniz. Çünkü bu pancarı işlemek zorundasınız. Bu şekerini depolamak ve bunun maliyetine katlanmak zorundasınız. O yüzden; belki kanunun şu eksik tarafı var. Her ne kadar kanunun kuruluş amacında yerli tüketimin, yerli üretimle karşılanması ve gerektiğinde ihracata yönelik ifadesindeki gerektiğinde kelimesi yerine gerektiğinde ifadesini kaldırıp, ihracata yönelik denilseydi; bugün kotalar daha esnek tutulup, daha yüksek belirlenip çiftçiye daha çok para kazandırmak mümkün olabilirdi Sonuçta; bütün ülkeler ihracat ürünlerini destekliyor, sübvanses ediyor. Avrupa bize şeker satıyor, ama iç piyasa fiyatlarının üçte biri fiyatına satıyor. Bu aradaki farkı kim sübvanses ediyor, devlet sübvanses ediyor. Oradaki tüketiciye ödettiriyorlar ve fiyatı yüksek belirliyorlar. Bu aradaki kar marjının bir kısmını, ihracat desteği olarak firmalara veriyorlar. Bizde böyle bir şey yok. Bunların da yapılması lazım o anlamda. Gelelim Avrupa'da kota kaldırıldı mevzusuna. Şimdi; Avrupa Birliği birçok şeyi aşmış. Avrupa Birliği'nde her şey sisteme dayalı, kurala dayalı... Denetim zaten hiç kaçmıyor. Şimdi; Avrupa'da Gıda Kodeksi denilen bir olay var. Hangi gıdada ne kadar şeker kullanılacağı ve hangi şekerini kullanacağı belli... Siz bisküvi üretirken, ben pancar şekerini kullanıyordum şimdi daha ucuz NBŞ kullanıyorum diyemezsiniz. Dolayısıyla kotaların serbest kalması, hiçbir şey ifade etmiyor. Çünkü adam bakacak üretim belli, tüketim belli. Her şey belli, ben kayıt dışı üretirim ceza gelir başıma. Yani kayıt dışı derken, üretse de pazarlayamıyor. Satacak yeri yok. Piyasa almıyor onu. Dolayısıyla kotaların kaldırılması bir şey ifade etmiyor. Çünkü kurallar silsilesine bağlanmış, oturmuş bir yapı var. Türkiye öyle mi? Türkiye'de kotaların kaldırılmaması gerekir, en azından bir kural olması gerekir. Türkiye ne zaman Avrupa Birliği standartlarına ulaşır, sektör oturur, her şey kayıt altına alınır, o zaman Avrupa'dakiyle benzer bir süreci tartışabiliriz.” (Görüşmecii 4).

“Şeker üretiminde önceden kota yoktu zaten. Kota, 2000'li yıllarda ortaya çıktı; sıkıntı da ondan sonraki süreçte başladı. Kotaların çıkmasıyla birlikte pancar ekimi de gitgide azaldı. Şimdi; gerçi kotada sıkıntı yok ama eken çiftçi sayısı azaldı ve çiftçi, pancar üretiminden uzaklaştı. Eskiden; 2005-2006 yıllarında kota sorunu bayağı çiftçiler birbirine para verip kota satın alıyordu. Şimdi; pancar ektirecek insan bulmakta zorlanıldığı için kotaların bir önemi kalmadı.” (Görüşmecii 8).

“Şu anki şeker kotasına yönelik meseleler aslında nişasta bazlı şekerlerle alakalı bir durum. Şekerin maliyetinin yüksek olduğuna dair birtakım değerlendirmeler görüyoruz biz, basında ancak bu doğru değil aksine nişasta bazlı şekerlerin alanı genişletilmeye çalışılıyor. Son dönemlerde NBŞ kota oranlarının azaltılmasına yönelik birtakım kararlar alındı belki ancak bu konudaki denetim eksiklikleri,

tek başına kotasının daraltulmasını çok da anlamlı kılmıyor. Şeker Kanunu'yla birlikte getirilen şeker kotası, bizim ülke olarak yalnızca kendimize yetebilecek kadar şeker üretmemize ve şeker ihracatı yapmamıza engel teşkil etmek için ortaya çıkarılmıştır. Zaman içerisinde NBŞ kotalarının, Bakanlar Kurulu kararlarıyla arttırılması; Cargill gibi tarım tekellerinin, Türkiye'deki şeker sektörünü ele geçirmek için lobi faaliyetlerinde bulunmasının verdiği etkiyle giderek arttırılmıştır. Şu an için buna bir dur denmiş gibi görünse de şeker fabrikalarının özelleştirilmesi kararı, şeker kotalarının gelecekteki durumunu belirsizleştirmektedir." (Görüşmecı 10).

"Şeker meselesi, hani içerisinde olduğumuz için de en iyi bildiğimiz mesele aslında. Bakan; geçmişten bugüne kadar bizdeki hükümetlerin hiçbirinde şekere, pancara yönelik doğru düzgün destek yoktur. Destek olmayan tek ürün, şeker pancarıdır. Biz, buna rağmen dünyada pancar üretiminde altıncı sıradayız. Diğer ülkeler destek verdiği halde; biz destek almadığımız halde şu an bu durumdayız. Diğer ülkeler; bize kota uygulaması yaptırırken, kendileri kota uygulamasını kaldırıyor. Onlar, siz zahmet etmeyin karda, kışta pancarla uğraşmayın biz, size pancar şekeri veririz diyorlar. İşte kaç mal ediyorsunuz 3 lira, biz size 2 liradan verelim siz zahmete girmeyin diyorlar. Bizi pancar üretiminden bir kere soğuturlarsa, bize belki de ilk dönemde 2 liradan verecekler sonra bu şekeri bize ilaç satar gibi euro-dolar bazından satacaklar. Bizim cahil olarak buna aklımız eriyor da bizi yönetenlerin aklına nasıl gelemiyor bunu anlamak mümkün değil ya da bildikleri halde; onlara da farklı bir baskı uygulanıyor ki mecbur kalıyorlar galiba. Avrupa Birliği'nin pancar kotasını kendisine uygulamayıp, bize uygulattırmaya çalışması meselesinin asıl sebebi, Türkiye'yi şeker pancarından, şeker üretimi sektöründen çıkarıp, Türkiye'ye euro-dolar bazında şeker satacak hale getirmek ve bağımlı kılmak için yapıyorlar. Ben kesinlikle, Avrupalı ülkelerin samimiyetine inanmıyorum. Diğer taraftan kota olmalı mı, yani planlama anlamında evet. Türkiye'de diğer bütün ürünlerde olduğu gibi pancarda da kota olmalı. Yani; Türkiye olarak bu sene ne kadar pancar yetiştireceğim, ne kadar şeker çıkaracağım, pancarı kaç alacağım, şekeri kaç satacağım bunları bilmeliyim." (Görüşmecı 14).

"Bu kota meselesinin iki ayağı var: Birincisi yurtiçi, ikincisi yurtdışı. Kotalı üretimdeki amaç; kendi ihtiyacımız olan şekeri kendimiz üretelim, dışarıdan şeker ithal etmeyelim, şekerimizi karşılayalım bunun esprisi bir anlamda o. Diğer taraftan; AB kaldırdı kotaları ancak şu anda Avrupa'da ciddi derecede bu konular tekrardan tartışılıyor. Avrupalıların insanının canı kıymetli, çocukları kıymetli, hatta hayvanlarına bile GDO'lu yem yedirmezler. Neden, onun etini, sütünü ben tüketiyorum diyor dolayısıyla beni etkileyecek diyor. Endüstriyel üretimi, onlar direkt olarak takip ediyorlar asla kimse ben üretim, sattım kayıt dışıydı. Böyle bir şey söz konusu olmaz Avrupa'da ama biz ülke olarak o noktaya gelemedik daha denetleme mevzusunda. İkinci husus şu; yani dünya yaklaşık 175 milyon ton şeker tüketiyor. Bunun % 77-78'i şeker kamışından elde edilen şeker, % 22'lik kısmı ise pancardan elde edilen şeker. Şimdi bu kamışı da daha çok ABD ve Güney Amerika ülkelerinde üretiyorlar. Dolayısıyla burada şöyle bir şey çıkıyor: İşçilik maliyetleri, sosyal politikalar uygulanmadığı için kayıt dışı çalışanlar çok. Ürünü çok daha ucuza mal ediyorlar, ticari bazda baktığımız zaman dünya şeker sektörünün içinde kamış şekeri ile rekabet edebilecek bir pancar şeker sektörünü ortaya çıkarmak lazım. Avrupalı buna çalışıyor şu anda. Onun içinde bizim dışarıya şeker satabilmemiz için dünya borsa fiyatları altında veya altındaki fiyatlara

yakın bir maliyetle şeker üretiyor olmamız lazım ki bu kotaları kaldırabilelim. İsteddiğimiz kadar pancarı; ekebildiğimiz kadar ekelim, üretebildiğimiz kadar üretelim. İşte pazarımız, şu ülkelerde hazır bunu da satarız diyebilelim ama şu anda öyle bir şey söz konusu değil.” (Görüşmeci 20).

“Biz de şeker pancarının maliyeti, Avrupa Birliği’yle kıyasladığımız zaman çok daha yüksek dolayısıyla şekerin maliyeti yüksek. Şimdi; siz, kotayı kaldırdığımızda, isteyen istediği kadar üretsin dediğiniz zaman ihtiyacımızdan çok fazla şeker ve pancar üreteceğiz haliyle. İhtiyacınızdan fazla bir şey ürettiğinizde yapabileceğiniz şey nedir? İhraç etmek. İhraç şansınız yok gibi bir şey, çok düşük, çünkü onların maliyeti bizden daha düşük olduğu için piyasada rekabet etme şansınız yok. Şimdi bizim ülkemizde kota var: A kotası vardır, B kotası vardır çok fazla kullanılmaz, bir de C kotası vardır. C kotası tamamen ihraç kayıtlı pancar üretimine geçer yani çiftçi toplam kotasının % 5’ini zaten C kotasından verir buna artı olarak; kotasının fazlalığın tamamını da C kotasından verir. C kotası nedir? C kotasında; pancarın fiyatı yaklaşık yarıya düşer. Şu anda pancarın 235 lira tonu, 16-18 polar oranlı pancardan bahsediyorum. C kotasının tonu, 130 lira. Aşağı yukarı yarı yarıya düşer. Bu direkt çiftçinin gelirini düşürür. Fabrikanın da pancar maliyetini düşürdüğü için; şeker maliyeti düşmüş olur, ihraçta daha avantajlı bir hale gelmiş olur. Ama biz, bugünkü şartlarda kotayı kaldırıp da ihraç edeceğimiz şeker üretelim diye düşünürsek; direkt pancar çiftçisinin gelirini azaltmış oluruz ki o bahsettiğimiz oranlarda gelirin düşmesi demek, bu sefer de pancar üretecek kimseyi bulamamız anlamına gelir. Yani; kotayı kaldırmakla siz daha fazla üretim yapacağım diye düşünebilirsiniz ancak yapamazsınız çünkü şeker pancarı fiyatının oralara düşmesi demek, çiftçinin artık ekmemesi anlamına gelir. Bunu çok iyi düşünmek lazım, çok ince bir denge üzerinde gidiyoruz ve bu dengeyi bozmamak lazım. Kota, sadece bizde var doğru ama bu kotayı koyarken kotasının en belirgin kriteri, yurtiçi tüketim. Buna göre kota koyuluyor ve şeker fabrikalarına buna göre kota veriliyor. Aslında çiftçiye kota verdiğimiz zannediyoruz ama öyle değil. Şeker fabrikalarının kotası var ve elindeki kotayı çiftçilere dağıtıyor aslında işin temeli bu. Bizim ülkemizde; çiftçimiz, pancarı Avrupa Birliği ülkelerine göre çok daha pahalı satıyor. Yanlış hatırlamıyorsam 20 Euro civarlarında orada bir ton pancarın fiyatı. Yani bizim bugünkü rakamlarımızla 120 lira gibi. Onlarda 120 lirayken, bizde 240 lira pancarın fiyatı. Düşünün bir anda ana girdi pancar olduğuna göre şekerin maliyetini düşünün. Biz niye üretiyoruz, onlar niye üretiyor. Bu ürettiğimiz şekerle biz, yurtdışı piyasalarında bunlarla rekabet edebilir miyiz? Edemeyiz. Bunu yapamayacağımız için de veya maliyet açısından onların seviyesine düşmediğimiz sürece dış piyasalarda, şeker ihracı konusunda onlarla rekabet edemediğimiz sürece bizim kotadan vazgeçmememiz lazım. Artı bir konu ise kota; hem pancar şekerini kontrol altında tutmak, hem de nişasta bazlı şekerini kontrol altında tutmak için var. Biz hep pancarı konuşuyoruz. Kotayı kaldırdığımız zaman; nişasta bazlı şekerin, Türkiye’de nerede ne kadar kullanılacağını kim bilebilir. Hiçbir denetimi yok.. Nişasta bazlı şekerin biz, tamamen ortadan kaldırılmasını savunurken ve dünyada bu yönde ilerlerken, siz kotayı kaldırırsanız onun ne kadar kullanılacağını hiç hesabını yapamazsınız çünkü bir gıda üreticisi olarak düşünün kendinizi; iki tane alternatif ürün var kullanabileceğiniz; birisi pancar şekerini, birisi nişasta bazlı şeker, birinin maliyeti, diğerinin iki katı hangisini kullanırsınız?” (Görüşmeci 22).

“Bence kotaların kaldırılması, denetimsizliği ortaya çıkartmaz. Neden çıkartmaz? Fabrikaların bölge şefliklerinde ziraat mühendisleri, bölge çavuşu dediğimiz teknik elemanlar çalışıyor. Teknik elemanlar, kotalı ve ekim münavebesini bilen insanlardan oluşuyor. Münavebe devam ettirilir, kota serbest bırakılır. Dört yılda birdir münavebe. Münavebe devam ettirildikten sonra hiçbir sorun çıkmaz. Kotanın serbest bırakılması demek şudur; bu üretime daha çok katkı yapabilecek fakat kotası olmayan insanların da üretime dahil olmasıdır. Böylece; şehir ekonomisine daha büyük katkı sağlanacak. Daha çok kamyoncu çalışacak, daha çok eleman çalışacak. Denetimsiz olacağına ben kanaat getirmiyorum. Nedeni şu, münavebe devam ettikten sonra münavebenin amacı da şudur: sıralı ekim. Zaten pancar ekimi; bir bölgeye dört yılda bir geliyor. Buna devam edildikten sonra kota serbest bırakılmalı ki, bugün Avrupa’daki çoğu ülkeye göre bizim bilhassa Orta Anadolu bölgemizde çok kaliteli pancar ve şeker üretimi var. Üretimimizi arttırmamız, kotayı serbest bırakmamız benim kişisel kanaatimce daha uygundur diye düşünüyorum ama tabii denetim zaten olacaktır.” (Görüşmeci 24).

Pankobirlik ve Pankobirlik’e bağlı birim kooperatifler, şeker üretimindeki kota meselesine yönelik olarak net bir görüş birliği içerisinde yer almamaktadır. Burdur ve Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi’nde yer alan görüşmeciler; *münavebeli ekim sürdüğü müddetçe şeker kotasına gerek olmadığını* ifade etmektedir. Münavebeli ekim sayesinde dört senede bir ekilen tarlalarda, doğal bir kota uygulandığı ve Türkiye’de şeker pancarı ekimine müsait bir o kadar alanın da olduğu düşünüldüğünde mevcut şeker üretiminin daha fazla artırılarak, yurtdışına şeker ihraç edilebilecek bir potansiyelin olduğu dile getirilmektedir. Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi bünyesinde yer alan görüşmeci ise; şeker üretiminde kota meselesinin, 2000’li yılların başından ortalarına kadar geçen süreçte; *pancar çiftçisi sayısının da fazla olmasından kaynaklı olarak sorun haline geldiğini* ve pancar üreticilerinin o dönem birbirilerinin kotalarını para karşılığı satın aldığını ancak günümüz itibariyle pancar üreticisi sayısının ciddi oranlarda azalmasıyla bağlantılı olarak; şeker üretiminde kota sorunun pek de kalmadığını vurgulamaktadır. *Şeker üretiminde kotanın mutlaka olması gerektiğini* ileri süren Pankobirlik Genel Merkezi ve Pankobirlik’e bağlı bazı birim kooperatifler ise; kota sisteminin gerekliliğini hem *şeker üretiminin tamamen planlanarak yapılması* gerekliliğine hem de *nişasta bazlı şeker üretiminin sınırlandırılması* doğrultusunda gerek duyulan mücadeleye bağlamaktadır. 2001 yılında 4634 sayılı Şeker Kanunu ile Derviş Yasaları olarak adlandırılan düzenlemelerden biri olan ve şeker üretimini kotalar aracılığıyla düzenleyen yasanın bu doğrultudaki en belirgin hedefi; yurtiçi şeker tüketim ihtiyacının, iç dinamiklerle karşılanması olmuştur. Aynı yasanın, benzer şekilde alternatif şeker olarak değerlendirilen nişasta bazlı şeker üretimine de kota koyması ve

kapsamına alması dikkate değer uygulamalardan birisi olmakla birlikte uzun yıllar boyunca Bakanlar Kurulu aracılığıyla NBS kotalarının sürekli olarak belirli oranlarda arttırılması ve bu oranların da piyasada yeterli seviyede ilgili Bakanlık tarafından denetlenememesi, NBS'ler için kota belirlenmesinin tek başına bu sorunu çözemeyeceğini göstermektedir. Hiç şüphesiz, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecindeki belirsizlikler ve Cargill başta olmak üzere çok sayıdaki tatlandırıcı lobisinin, siyasi süreçlere müdahil olmaya yönelik çabası, sürekli olarak NBS kotalarına yönelik tartışmalar yaratmaktadır. Diğer taraftan; *Avrupa Birliği ülkelerinde şeker üretimindeki kotaların kaldırılması*, Avrupa'da kuralların sıkı bir şekilde uygulanmasına ve Gıda Kodeksi'ne uygun şekilde ürünlerin üretilmesiyle bağlantılıdır. Aynı zamanda; Avrupa ülkeleri, genel olarak tarımdaki teknolojik gelişmelerin de etkisiyle Türkiye'ye nazaran *daha düşük maliyetlerde şeker üretebilmekte* ve ürettiği fazla şekeri, diğer ülkelere *ihraç edebilmektedir*. Türkiye'de ise; C kotası olarak belirlenen ihraç kotası hem üreticiler açısından pancarın fiyatının düşük olmasından dolayı cazip görünmemekte, hem de girdi maliyetlerinin yüksekliği ve şeker pancarının, kamusal destekleme alımlarına dahil edilmeyen bir ürün olmasından kaynaklı olarak ihraç edilebilmesi açısından yüksek maliyetlere sahip olmaktadır. Böylesi bir durum; Türkiye'deki pancar çiftçilerinin, şeker pancarı üretiminden istenilen düzeyde kazanç sağlamasını zorlaştırmaktadır.

4.4.1.4. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Genelden Özele Değerlendirmeler

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik olarak görüşmecilere yöneltilen sorular; ilgili görüşmecilerin, genel perspektifte Türkşeker bünyesinde Şubat 2018'den bu yana yaşanan ve 14 şeker fabrikasının özelleştirme süreciyle birlikte Türkşeker'in şeker üretimindeki pazar payında yaşanan gerilemeye nasıl baktıkları; görüşmecilerin araştırma kapsamında ele alınan şeker fabrikalarındaki özelleştirme süreçleri/tartışmaları veya ihtimallerini nasıl değerlendirdikleri ve araştırma kapsamında yer alan şeker fabrikalarına ait arazilerin konumsal olarak ranta açık olup olmadıkları şeklindedir. Bu açıdan; şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik genelden özele varan değerlendirmeleri, bu üç çerçeve içerisinde ele almak mümkündür.

4.4.1.4.1. Türkşeker Bünyesindeki 14 Şeker Fabrikasının Özelleştirilmesi Süreci ve Türkşeker'in Pazar Payının Düşmesi

Araştırmanın dördüncü metaforuna bağlı ilk alt başlığında; Türkşeker kapsamında yer alan 14 şeker fabrikasına yönelik özelleştirme süreci ve buna bağlı olarak Türkşeker'in pazar payının daralması durumu, gerek Pankobirlik Genel Merkezi ve Pankobirlik bünyesindeki birim kooperatiflerde yer alan temsilciler, gerekse de Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerdeki temsilciler tarafından değerlendirilmiştir. Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim pancar kooperatiflerinde; Türkşeker'de yaşanan özelleştirme süreci ve Türkşeker'in pazar payının düşmesine yönelik değerlendirmeler, görüşmeciler tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Devletin görevi her zaman kar elde etmek değildir, sonuçta; insanların yaşamını daha huzurlu, daha güvenli yaşamasını sağlamaktır. Şeker, daha önce de saydığımız etkilerden dolayı genetiği değiştirilmiş mısırdan yapılabilir, kimyasal olarak yapılabilir, bunun da sağlığımızı ne kadar etkilediğini bilemediğimiz için ki şimdiye kadar uzmanların hepsi zararlı diyor, o zaman bizim doğal şeker üretmeye devam etmemiz lazım. Bunu devlet olarak ya çok iyi denetleyeceksin ki şu andaki mekanizma bunu denetleyemiyor, ya da devletin de içinde bulunduğu oluşumlarla birlikte bu çalıştırılacak. Sadece devlet zihniyetiyle de olmasın özel şirket mantığı da olsun ama bir şekilde bu işin içinde Pankobirlik ve devlet mutlaka olsun ki burayı, Burdur Şeker Fabrikası'nı alan adam, Burdur Şeker Fabrikası'nı biliyorsunuzdur oradaki arazi, 600 dönüm bir arazi ve öylesi bir alan Burdur'un merkezinde kalmadı. Özelleştirmeye birlikte beş sene zorunluluk geldi, alan kişi burayı beş sene çalıştıracak ama beş sene sonunda bu kota ne olacak? Bu fabrika ne olacak? Şeker üretimi devam edecek mi? Bu konuyla ilgili sözleşmelerde hiçbir açıklama yok. Beş sene sonra kişi ben zarar ediyorum, burayı çalıştırmak istemiyorum, ben burayı başka şekilde kullanmak istiyorum dediği zaman buna karşı devletin şu anda herhangi bir yaptırım gücü yok. Kişisel olarak düşünürsek, burayı alan kişi buradaki işletmeyi düşünmezse, mevcut olan 600 dönümlük arazi çok değerli ve kıymetli bir arazi. Alışveriş merkezi yapılmaya uygun, siteleşmeye uygun, her şeye uygun bir yer. Fabrikayı işletemiyorum, zarar ediyorum dediği an iş bitiyor. Diğer yandan da daha fazla kazanma durumu varken neden fabrikayla uğraşsın. Nereden baksanız yıllık 5 bin kişiyle sözleşme yapacak, 20 bin kişiyle muhatap olacak ki, bu ürün araziden tek tek kazılarak gelecek.” (Görüşmeci 2).

“Kırk kere düşünmemiz gerekir, satılırken diyorlardı ama bir kere bile düşünmeden sattılar. Şimdi bu beş yıl şartı, ihale şartnamesinde var ama altıncı yılda ne olacağını kimse bilmiyor. Beş yıl bir şekilde götürürler ya da derler ki cezai müeyyidesi var, üretim yapmazsanız kotasını kaybediyor falan filan. Ben bu cezayı öderim. Ne pancarla uğraşırım, ne şekerle uğraşırım. Beş yıl bittikten sonra da zaten burayı ben bir şekilde değerlendiririm. AVM yaparım, konut projesi yaparım, makinaları satarım. Çünkü çoğu özelleştirmelerde, özelleştirme bedeli makinanın hurda değerinden daha düşüktür. Malatya Sümerbank'ı iyi biliyorum. Adam; aldığı dört katını hurda olarak sattı içerideki makinaları ve

arsasına şu anda büyük bir AVM yapıldı. İşte SEKA'nın durumu benzer şekilde. Bütün bu özelleştirmelerle, Türkiye elden gidiyor, her şey satılıyor, toprak satışları falan da var artık.” (Görüşmeci 4).

“Biz; özel sektöre karşıyız, özelleştirme şeklini yanlış buluyoruz. Çiftçi üzerinde olsa fabrika, o zaman kabul ederiz ancak o işle alakası olmayan bir inşaatçıya verersen olmaz zaten. Beş yıl değil de, 25 yıl şartı olsaydı bu fabrikaları alan olmazdı. Alacak kişi alırken burayı ne amaçla alıyor şimdi. Genelde bizim fabrikalarımız şehir içerisinde kalmış, kullandıkları arazileri değerlenmiş. Belki de bugün özelleştirme işlemi yapılan yerleri düşünürsek; Burdur gibi; 650 dönüm araziye sahip olan fabrikayı sen, 450 milyon liraya burayı verdin. Fabrikayı söksen, o paranın üstüne satarsın araziye. Beş senede ödeyeceğin peşin parayı arsaya çevirirsin. Doğu Çay, Bor'daki fabrikayı aldı hemen anında % 90'ını devretti, % 10'unu kendilerine pay bırakmış, hatta o süreç mahkemelik oldu diye biliyorum. Tabii yarın diğer özelleşen yerlerde de bu tarz durumlar olabilir mi, olabilir. Diyelim ki; Burdur Şeker Fabrikası 500.000 ton pancar kesiyor, beş yıl boyunca böylesi bir mecburiyeti var. Altıncı senede fabrikayı sökurse fabrikayı alanlar, ne olacak o zaman bu bölgedeki pancar çiftçisinin hali.” (Görüşmeci 8).

“Bahsettiğiniz sürecin ardından yaşanan özelleştirme furyasıyla bir anda Türkşeker'e ait 14 fabrika satışa çıkarıldı ki Kastamonu Şeker Fabrikası'na alıcı çıkmadığı için 13 şeker fabrikasının satım işlemi gerçekleştirildi. Türkşeker bünyesindeki işte Eskişehir, Ereğli, Afyon ve Iğın gibi fabrikaların dışındaki diğer pek çok şeker fabrikası ve özellikle Doğu bölgelerindeki şeker fabrikaları zaten rantabl olmayan bir şekilde çalışıyordu. Genel olarak; pancar üreticileri bu fabrikaların özelleştirilmesine çok da karşı bir perspektifte değil ancak özelleştirme nasıl olmalı sorusu burada asıl belirleyici olan noktayı karşımıza çıkartmaktadır. Fabrikaları satın alan şirketler ya da alıcılar, pancar üretimine dolayısıyla da şeker üretimine devam edecekler mi? işte bu sorunun cevabı tüm bu sürecin algılanması açısından önem taşımaktadır. Bizim için önemli olan; bu fabrikaların kimde olursa olsun, üretime devam etmesinin sağlanmasıdır.” (Görüşmeci 10).

“Pancar şeker sektörü, bütün kesimleri ilgilendiren bir sektördür. Hammaddenin sahibi kim; üretici, üreticinin içinde olmadığı bir özelleştirme modeli, her zaman için yanlış bir modeldir. Mesela bir örnek vereyim; 1953'de Adnan Menderes ve arkadaşları; Konya, Kayseri, Kütahya, Amasya, hatta Adapazarı, saydığım bu beş fabrikayı çiftçi ortaklı yapmışlar. Bizim; Konya Şeker'in temeli 1953'de atılıyor, 1954'de kampanyaya giriyor. O günkü teknolojiyle bir yılda bitirmişler. Konya'da, Türkiye'de şu anda ayrı 15 kooperatifimiz buna Alpullu dahil, Afyon'u dahil bu kooperatifler iştirakti, Konya Şeker'e dolayısıyla sermaye kompozisyonunun % 76'sı çiftçinin, % 20'si devletin. Bu ne zamana kadar devam etmiş; o günkü şartlarda bunu çiftçi yönetemez, biz devlet olarak yönetelim, biz çalıştıralım, çiftçi de pancar üretimine devam etsin demişler. Nitekim bizde buraya şeker fabrikası yapılmadan önce Konya Şeker'e gönderirdik tren yoluyla pancarımızı. Şimdi; neden bunu böyle yapmışlar, burada birinci derecede üreticiyi düşünmüşler. Üretici, bu işin içinde olsun demişler üreticinin sosyo-ekonomik yapısını geliştirelim. Köylü kalkınsın, refaha ulaşınsın o mantıkla yapmışlar. Hatta Menderes'in konuşmaları var: “Bu fabrika; yeni fabrikalar yapacaktır, yeni istihdam alanları yaratacaktır.” Daha sonrasında; Konya Şeker; devlete ait olan % 24'lük hisseyi de satın aldı ve 1992 yılında fabrikanın % 100'ü çiftçinin oldu.

Bu bağlamda; baktığımız zaman ortaya Recep Bey ile bir marka değeri ortaya çıktı: Torku; hem yurtiçinde, hem de yurtdışında ticari bir faaliyet yürüten, 8-10 katrilyon arasında ciro yapan büyük bir kuruluş haline geldi ve bu yapı daha da büyüyebilir. Buradan tekrar özelleştirme sürecine dönersek; beş yıl sonra bu adamlar üretir mi, kapatır mı, tekrar üretir mi meselesinden ziyade şeker fabrikalarının sürdürülebilirliği ve yeniden yapılanmasına ihtiyacımız var. Eğer bunu yapmazsak; Türkiye kaybedecek ve başkalarına pazar olacağız. Şeker fiyatlarından dolayı gümrükte biz % 135 ile korunuyoruz. Çünkü şeker kamışının maliyetleri düşük; yarın AB anlaşmaları, Dünya Ticaret Örgütü dendiği zaman Türkiye'deki şeker fabrikalarından belki Konya ile Kayseri kurtulabilir, diğerlerinin tamamı kapanır. O zaman ne olacağız; biz, pazar olacağız. Böylesine bir bitkiyi üretmekten Türkiye'yi saf dışı bırakmak çok yanlış bir politika olacaktır.” (Görüşmecî 20).

“Pankobirlik mensubu olarak; bizim özelleştirme yapılırken tek şartımız şuydu; şeker pancarı ve pancar şekeri üretiminin devam ettirilmesi. İkinci bir şartımız yok, istediğimiz bu üretimin garanti altına alınmasıydı. İlk özelleştirmeler yapıldı da, ihaleleri kazanan firmaları gördüğümüzde hepimiz endişeye girdik çünkü ihaleyi alan firmalara baktığımız zaman şeker sektörü hariç herkes var. Böyle olunca biz endişelendik açıkçası. Amacı; şeker üretiminin devam ettirilmesi olmayan her özelleştirme, sonuç itibarıyla bu ülkeye zarar verecek. Bu net bir gerçekliktir. Bunu başaramadığınız takdirde; özelleştirmeyi yaparken şeker pancarı üretimini ve dolayısıyla pancar şekeri üretimini garanti altına almadığımız sürece yarın ileride başınıza ne geleceğini bilemezsiniz. Kütahya, çok başarılı bir örnek; 2000 yılında fabrika özelleştirilmiş, 18 yıl olmuş. 300 bin ton pancar üretilirken bugün 400 bin tona çıkmış. Üretim devam ediyor, şeker üretimi ve pancar üretimi devam ediyor. Özelleştirme yapacaksanız böyle yapın. Bunu garanti altına almanız gerekiyor. Yani; şeker pancarından yapılan şeker üretiminin devam ettirilmesi gerekiyor. Bilemiyorum tabi; şu an ne olacak halen görmüş değiliz. Fabrikaları teslim alanlar, üretim yapmaya devam ediyorlar ama bu ne kadar sürecek, ne kadar başarılı bir özelleştirme olacak bunu hep beraber göreceğiz.” (Görüşmecî 22).

“Üreticiler, özele de üretir, devlete de üretir ama üretirken şimdi televizyonlarda görüyorsunuz. Tabii bizim bölgemizde sıkıntı yok ama duyduğumuz bölgelerde işte pancar yüklemeye sıkıntı, pancar indirmede sıkıntı, orada sıkıntı, burada sıkıntı... Ama tabii işte Konya Şeker, Kayseri Şeker, Kütahya Şeker Fabrikası buralarda gördüğümüz zaman pek bir sıkıntı görülüyor. Buradaki amaç bence şu olmalı; amaç üretim artmalı. Özalde veya devlette... Hiç fark etmez. Üretim artmalı, bu üretim artarken de çiftçi para kazanmalı ve çiftçi, teknolojiye ayak uydurmuş fabrikalarla bu işi yapmalı. Benim şahsi kanaatim özelleştirmedeki en büyük sıkıntı; ihaleleri alanların altyapısının pek olmaması ve işte özelleştirme ile devlet memuru zihniyetindeki kargaşadan personelin geçmesi, geçmemesi. Çünkü özel sektör; tabi rantabl hale getirmeye uğraşiyor. Bunu; her yönden üretimi arttırıp, maliyetleri düşürmeye uğraşiyor. Tabii bunu düşürme esnasında her şey köylüye veya çiftçiye binerse burada sıkıntı olur. Tabii işçiye de binmemesi lazım. Bir orta yolun bulunup da bu şekilde özelleştirme yapılması bence en doğrusu olacaktır. Buradaki özelleştirme yapılırken; Türkiye'deki şeker üretim payının işte devlette şu kadarı kalmış, özele bu kadarı geçmişten ziyade bu geçişler esnasında sıkıntı olmuş mu, olmamış mı veya geçişte daha bir rahatlama olmuş mu bunu değerlendirmek bence daha önemli. Değilse çiftçi uygun şartlarda

devletine de eker, özel sektöre eker. Çünkü özel sektörü de bu devletin, bu insanların kurduğu şeyler. Ama dediğim gibi çiftçinin korunması lazım. Özel sektörü de ben bu işi yapacağım, en büyük karı sağlayacağım; ekmek zorunda... Çünkü bizim bölgemizde pazar sıkıntımız da vardır. Sebzevi çok büyük üretilip de bunu pazarlayacağımız bir ortam da yok. Bunun için dengeyi kurmak lazım. Özel sektör; fabrikalar özelleştiği zaman gerçekten bu işe gönül vermeli; hem kazanmalı, hem kazandırmalı. Anlayış bu olmalı.” (Görüşmecii 24).

Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerde; Türkşeker'de yaşanan özelleştirme süreci ve Türkşeker'in pazar payının düşmesine yönelik değerlendirmeler, görüşmeciler tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Şeker sanayii olarak; biz, şu anda 25 fabrikamızla teknoloji olarak belki çok iyi bir seviyede değil ama Türkiye'deki tüketim miktarını karşılayabilecek seviyedeyiz. Bizim sendika olarak; önemseyemediğimiz konulardan birisi de, şeker fabrikalarının teknolojilerinin artırılarak kendimize yetebilir bir şeker üretimine devam edilmesidir. En nihayetinde özelleştirmeyle ilgili bir karar verildi ve 14 fabrikanın nasıl bu şekilde satışının karar verildiğine hala akıl sır erdiremiyoruz. Mesela İlgin Şeker Fabrikası; teknolojik olarak çok yeni bir fabrika, üretim kapasitesi oldukça yüksek bir fabrika, üretim maliyeti olarak düşük bir fabrikadır. Keza; Afyon, Turhal da öyledir. Çorum, Kırşehir, Yozgat, Burdur Şeker Fabrikaları, bunlara nazaran düşük maliyetle şeker üretemeyen fabrikalar, satışa sunulan Alpullu sayabilirim, ne bileyim Elbistan, orta seviyede Erzurum, Erzincan bizim kadar olmasa gerek. Diğer fabrikaların teknolojileri çok iyi, üretim maliyetleri düşüktür. Düşünün ki; siz, bu fabrikaları satışa sunuyorsunuz, beş yıldır çalışmayan Çarşamba Şeker Fabrikası'nı satmıyorsunuz. Susurluk Şeker Fabrikası'nda-şimdi pancar içerisinde şeker oranı vardır, bunun normalde % 16'nın üzerinde olması gerekir ki şeker maliyetini daha düşük elde edebilirsiniz-Susurluk ve yöresi maalesef hava şartları nedeniyle % 9-10-11 civarında poları var şekerin içerisinde ve bu fabrikayı ısrarla çalıştırmaya çalışıyorsunuz. Bakın; bu satılmayan fabrikalar Ağrı, Kars gibi bunlar yılda 10 ile 20 gün arasında çalışan fabrikalar; bu fabrikaları ısrarla çalıştırmaya çalışıyorsunuz, özelleştirmiyorsunuz. Elazığ, Malatya bu fabrikalar ortalama 20 ile 50 gün arasında çalışır ve şeker maliyetleri ciddi derecede yüksektir; bu fabrikaları ısrarla satmayacağım diyorsunuz, çalıştırıyorsunuz, özelleştirmiyorsunuz. Burada; sadece özelleştirmedikleri fabrikaların içerisinde elle tutulabilir fabrikalardan bir tanesi Eskişehir var. Ankara'nın da çok değerli arazileri var bunun için özelleştirmemiş olabilirler. Yani bu satılan 14 fabrikanın neye göre seçildiğine hala akıl sır erdiremedik. Şimdi; buna karşı çıktık. Şimdi; siz, ciddi bir karar alırsınız ve dersiniz ki teknolojik olarak üretim maliyeti yüksek olan fabrikaları kapatıyorum ya da özelleştiriyorum diyebilirsiniz, ona inanırız. Ama siz, en iyi fabrikaları satıyorsunuz ve diğer fabrikaların ilerleyen süreçte zaten çalışması mümkün değil bir veya birkaç yıl içerisinde onlar da kapanır ve dolayısıyla Türkiye şeker üretiminden çekilir, dışarıdan şeker ithal eden bir ülke haline gelir veya tatlandırıcı cenneti olur. Siyasetçiler bunu şöyle açıkladılar: Dediler ki; 25 şeker fabrikasını biz çalıştırmaya devam edersek Türkiye'deki şeker üretiminin % 58'ni gerçekleştiriyoruz. % 42'sini diğer özel fabrikaların gerçekleştirdiğini ve dolayısıyla bir özelleştirme yapıldığı zaman yani şu anda devletin elindeki bu fabrikaların teknoloji olarak yenilere ayak uyduramadığından dolayı, % 58 (25 fabrika) - %

42 (Yedi fabrika) oranında bir yapılanma var. % 58 siz üretiyorsunuz, % 42 diğerleri üretiyor. Yedi tane şeker fabrikası çok ciddi pancar üretimi yapıyor ve şekeri düşük maliyette üretiyor ama teknolojileri çok yeni. Şeker fabrikalarına, bugüne kadar bir kuruluş bile devlet yardımıyla bulunmamıştır. Siz, sadece kendi ürettiğiniz, kendi kazandığınız parayla yatırım yapmaya çalışıyorsunuz. Dolayısıyla tabii ki; 25 şeker fabrikanızda % 58'lik bir üretim yapacaksınız bunun sebebi de pancarın dayanma zamanı 120 gün. Siz; bu fabrikaları, 120 gün çalıştırırsanız ne kadar çok çalıştırırsanız şeker fabrikasını, maliyeti o kadar çok düşürürsünüz. Siz, 10 gün çalıştırdığınız bir fabrikayla Torku'nun, Konya'nın ürettiği şeker maliyetini üretebilir misiniz? Bu fabrika, zaten 10 günde şekerini ancak halka sunulabilir vaziyete getiriyor. İyi bir teknolojiyle, iyi bir yatırımla ve iyi bir pancar kotası ayarıyla siz bu tatlandırıcıya vereceğiniz kotaları Türkiye'de şeker fabrikalarına dağılımını yaparsanız, bu şeker fabrikalarını 120 gün çalıştırırsınız ve şekerinizi daha çok üretirsiniz. Şunu da söyleyeyim 25 şeker fabrikasının aslında 13 tanesi satıldı. Kastamonu satılmadı niye? O da; 15-20 gün çalışan bir fabrika almadı, adam almadı. Şimdi; özel firma neden alır fabrikayı, çalıştırdığı zaman kar elde etmek ister. Kar elde edemeyeceği bir fabrikayı satın alır mı? Dolayısıyla almadı. 13 tane şeker fabrikası satıldı. 13'ün de yedi tanesi devredildi, altı tanesi kaldı.” (Görüşmeci 1).

“Ülkemiz dünya uygulamalarının tam aksine salt satış yöntemiyle şeker fabrikalarını özelleştirme kararı almış, kamuoyunda pancar şekerinde de ithal eden ülke konumuna gelineceği noktasında ciddi endişe, sağlık ve gelecek kaygısına neden olmuştur. Şeker fiyatlarının günden güne artacak olması, ithal şekere yönelmesi, üreticilerin nişasta bazlı şeker ve diğer yapay tatlandırıcıları tercih etmesi kaçınılmazdır. Bu durum; sadece Türkşeker için değil Türkiye için de büyük bir kayıp olacaktır.” (Görüşmeci 3).

“Türkiye şartlarında daha önceden yapılan, kamu sektörlerinde gerçekleştirilen özelleştirmeleri az çok biliyoruz; bununla ilgili SEKA, yağ fabrikaları bu tarz pek çok özelleştirmeler oldu. Türkiye'de bu özelleştirmeler, başarılı sonuçlara yol açmadı. Bu üretimlerin çoğunda dışarıya muhtaç durumlara geldik ki; Türkşeker'in gelecekteki durumu da aynı şeylerin olacağını göstermekte. Çünkü bu kuruluşlar, bireysel tek tek satıldığı için fabrikalar, güçlü bir konumda değiller. Dışarıdaki dış güçlerle, bu şeker sektörünü yönetenlerin onların karşısında dik durabileceklerini tahmin etmiyoruz. O açıdan; şeker şirketinin şu andaki durumu sıkıntılı bence. Çünkü burada; devlet, yetiştirici, üretici ve çalışanlar beraber hareket edilirse o zaman başarılı olunur diye düşünüyorum ben. İleride bunu göreceğiz tabii ki. Yani daha önceki yapılan özelleştirmelerden Türkiye'nin geldiği durum açık ortada, onun için bizim şu anda ümitli bakabilmemiz söz konusu değil.” (Görüşmeci 6).

“Sendikamızın, özelleştirmeye olan bakışını da yakından tanıdığım için, şu an yapılmaya çalışılan bu tarz bir özelleştirme sistemi bizce çok mantıklı değil. Tabii yalnızca şeker üretmek dışında Türkşeker olarak bizim teknik bir altyapımız da var. Makine fabrikaları, elektromekanik fabrikalar, tohum fabrikaları vs. Özel sektörün bu gibi destekleri olur mu? Zannetmiyorum. Nihayetinde hepsi ticari kaygılarla, sonuçta yatırımlar yapmaları lazım. Kendileri direkt yatırım yapmaya kalkarlarsa, finansal olarak önemli bir külfetin altında girecekler, kendilerinin böylesi bir yatırım yapabileceklerini zannetmiyorum. Makine fabrikaları, tohum fabrikaları da özelleştirilirse ve kapatılırsa çok büyük

sıkıntılar çekilecek. Şöyle de bir gerçeklik var. Özelleştirme işlemlerinin tamamlandığı fabrikalardaki kötü örnekler, özellikle görsel basında görünen olaylar, çiftçimizi maalesef korkutuyor. Biz mesela; sendikacı olarak kampanya döneminin başında, bölgelerdeki kantarlarda yer alan arkadaşlarımızı ziyarete gideriz, hem oradaki durumları, sıkıntılar vs. gözlemleriz, onlarla sohbet ederiz. Mesela bu sene yaptığımız ziyarette, oralarda çalışan arkadaşların büyük çoğunluğu pancar getiren çiftçilerin, bir dahaki seneye pancar ekmeme yönünde bir fikir beyan ettiklerini söylüyorlar. Şimdi bizim fabrikaların çalışmasının en önemli etkeni, hammadde. Hammadde olarak şeker pancarını bulamazsak, bu fabrikaların çalışması çok zor. Yani alan firmalar ticari kaygılarla bu işi görüyorlar, kar elde etmek için bu işi yapacaklar. Ne kadar ucuza mal ederlerse, o kadar çok kar elde edecekler. Ucuza mal edebilmek için de muhakkak gerek işgücünden kısmak, gerek hammaddeyi alırken daha uyguna alabilme gibi yollara gidecekler muhtemelen ki özelleşen, devri yapılan fabrikalarda gördüğümüz, duyduğumuz şeyler bu yönde. Bu da üretimin zamanla kaybolması, yok olması sonucuna yol açacaktır. Çok fazla teknik bilgiye sahip olmamakla birlikte; pancar, münavebeli ekimle gerçekleştirildiği için bu münavebe sisteminin bozulması toprağı da yıpratacaktır. Çünkü devlet; bu sistemle, dört senede bir pancar ektiriyor aynı çiftçiye, ama şirketler ellerindeki kotayı her sene doldurabilmek için bu münavebe olayını esnetebilir belki de tamamıyla ortadan kaldıracaktır. Bu da toprağı yıpratır ve sadece pancarın verimini değil, o araziye ekilebilecek diğer ürünlerin de verimini giderek azaltacaktır. Bu durum; yalnızca şeker pancarını ve şekerini etkilemekle kalmaz, maalesef çiftçilik adına Türkiye'deki diğer ürünlerin kalitesini de düşürebilir." (Görüşmecisi 7).

"Özelleştirme sürecinde zaten bir sıkıntı var. Neden sıkıntı var peki? Şimdi, daha önceki özelleştirmelere bakıldığında çok uzun bir süre içerisinde yapılmıştı. Siz bir fabrikayı alacaksınız, bunun bir fizibilite araştırması yapılır. İşte topluma, üretim alanına bakış açısı, yani eğer firma gerçekten burayı üretim alanı olarak halen kullanmak istiyorsa diye. Ama biz, Şubat ayında satış olayını gündeme getirdiğimizde, Mayıs ayı içerisinde üç aylık hatta 20 günlük bir süre içerisinde bu kararları çıkardılar. Özelleştirme Dairesi, Rekabet Kurulu o kadar hızlı yazışma süreçleri oldu ki kurumlar arasında, neredeyse pencereden pencereye evrak verildi ve o şekilde hızlandırıldı süreç. İşte red yazılarına karşı öğleden sonra olumlu cevaplar geldi. Bu işin, hızlı bir şekilde, topyekün şeker sektörünü özelleştirilmesi ya da elden çıkarılmasıyla ilgili ve yanlış bir karar olduğunu düşünüyoruz. Tabii sıkıntımız şu; geride kalan fabrikalara bakıldığında lokomotif konumda iki ya da üç fabrika görüyoruz yani bunların içerisinde birisi; Eskişehir Şeker Fabrikası, diğeri ise Ereğli Şeker Fabrikası. Diğer fabrikalarımız, gerek buldukları bölgelerdeki pancar tarımının azlığı nedeniyle, gerekse de bizim bölgemizde pancar tarımımız var ama işletme kapasitemiz günlük 2000 ton yani fabrikamız küçük. Bu nedenle; ancak kendi kendini götürebilen hatta pancar tarımı yüzünden tam çalışamayan fabrikalarımızda ekonomik sıkıntılar var. Burada da satılan fabrikalara bakıldığında, Türkşeker'in elindeki 25 fabrika içerisinde lokomotif konumdaki fabrikaların satıldığını görüyoruz yani; kar eden fabrikaların satıldığını görüyoruz ki, bu da maalesef ciddi bir zarar oluşturuyor. Bizim tabii; payımızı, şeker sektöründe söz sahibi olmamızı ciddi anlamda azaltıyor. Zaten; bu olaya özerk Şeker Kurumu'nun kapatılarak, şu andaki ilgili bakanlığa devredilmesiyle yani Tarım Bakanlığı'na devredilerek pasif konuma getirilmesiyle bu olumsuz yöndeki uygulamaların gerçekleştirildiğini düşünüyorum. Tabii Şeker Kurumu; bir hakem heyetiydi, Türkiye'de

ne kadar şekere ihtiyaç var, diyelim ki; 2 bin ton şekere ihtiyaç var. 2 bin ton şekerin, ne kadarının pancar tarımından elde edilen şekerle karşılanacağını, ne kadarının tatlandırıcı firmalar aracılığıyla karşılanacağını, pancar tarımından elde edilen şekerin ne kadarının Türkşeker, ne kadarının özel sektörde yer alan fabrikaların karşılayacağını belirleyen bir hakem heyeti Şeker Kurumu. Bunların yanı sıra; rakamları da onlar belirliyorlardı. Bu da olumlu bir durumdu. Çünkü Türkiye’de maliyeti 2 lira 70 kuruşla, 2 lira 50 kuruşla, 3 lira 20 kuruş arasındaki şeker maliyetinin 3 lira gibi bir maliyet ortalamasıyla sabitleyip hem zararın ortadan kaldırılması, hem de şeker sektörünün yok olmaması adına çalışma yapan bir kurumdu. Ancak son dönemlerde; emekli olan üyelerinin yerine, atamaların yapılmadığı ve şeker sektörünü bilmeyen insanların, hatta bu Şeker Kurumu’nda yer alan bazı üyelerinin şeker üreticisi ve şeker çalışanı olmadığı bir kadro yapısının oluşturulduğunu düşünürsek zaten bu öncesinde planlanmış bir durumdu diye düşünüyorum.” (Görüşmecî 9).

“Bu özelleştirmeleri değerlendirirken aslında geçmişe dönüp; Özelleştirme İdaresi’nin stratejilerine bakmak lazım. Eğer geçmişe dönük bizim dava açtığımız mahkemelerde verilen Özelleştirme İdaresi’nin savunma raporlarına bakılacak olunursa şu söylemi görebilirsiniz: “Şeker fabrikalarını satmıyoruz sadece kotalarını satıyoruz.” Şimdi öyle ki; şu anda şeker fabrikaları içerisinde kotası en büyük olan Afyon Şeker Fabrikası, 115.000 ton şeker kotası var. Eğer; Özelleştirme İdaresi’nin savunmasıyla satılmış olsaydı bu dönemde kota başına 2,2 dolara şeker üretiminin gerçekleştirildiği düşünüldüğünde bugün, 115.000 ton şeker ürettiğimizde 257 milyon dolara satmamız gerekiyordu fabrikayı. Eğer satılan rakam olan 725 milyon TL baz alınır, 195 milyon dolara tekabül ediyor. Bu da; 60 milyon dolar zararı olduğunu gösterir devletin. O açıdan; Özelleştirme İdaresi oldukça tutarsız kararlar vererek şeker sektörünü yok etmeye çalışıyor. Bugün en verimli (ranta) fabrikalar hangileri mesela; Burdur, Afyon, Eskişehir, Iğın, Ereğli, Bor, Çorum, Ankara, Doğu’da Elbistan, Muş gibi fabrikalarımızı sattık. Bunların amacı, maksadı nedir, hepimiz çok iyi biliyoruz. Eğer; bu 14 fabrikayı elimizden çıkarırsak, diğer fabrikaları elimizden çıkarması çok basit olur ve Türkşeker’i zarar ediyor diye piyasada gösterebiliriz diye düşündüler. Eskişehir, Ankara gibi fabrikaların şehir merkezlerinde kaldığı, Ereğli’nin yandaşlarına verileceğine dair haberler de duyuyoruz. Dediğimiz gibi; en basit yöntemle Türkşeker’e ait 25 şeker fabrikasının içerisindeki en verimli fabrikaların öncelikle elden çıkarılıp tekrar kalanları da insanlara zarar ediyor söylemiyle satmak istemesinden kaynaklanan bir politika uygulanmaya çalışılıyor. Burada, Şeker-İş Sendikası çok mücadele yaptı ama halkımıza şunu anlatamadık; Şeker-İş Sendikası, özelleştirme yapmayın derken yalnızca kendi işçisini düşünüyor zannettiler. Afyon Şeker Fabrikası özelleştiğinde 115.000 ton şeker kotası ile devrildi. Elbette; biz işçiler, bundan çok zarar gördük. Bugün, 150’ye yakın arkadaşımız emekliye sevk edildi; 100 tanesinin iş akdi fesih oldu, 50 arkadaşımız da bu özelleştirme nedeniyle emekli olmak zorunda kaldı. 90-100’e yakın arkadaşımız 4b’ye gitmek zorunda kaldı. 60-65 arkadaşımız diğer fabrikalara gitmek zorunda kaldı. Aslında burada en büyük zararı gören işçiler, ama bizi sevindiren tarafı şu; en azından bizi işsiz koymadılar diye seviniyoruz. Diğer özelleştirmeler gibi varlık satışı ile “Seni sattım, başının çaresine bak.” denmedi. En büyük sevindirici tarafı bu, ama maalesef 350 arkadaşımız paramparça oldu. Bunun arkasından; ikinci büyük zarar gören kesim çiftçiler olacak. Çiftçiler kan ağlıyor burada, onların gözlerinden de süreci izlemek gerekir. Geçen yıldan bu yıla, pancar fireleri dörtte bir oranında artmış.

Yani bir çiftçi, 20 ton pancar ektiye; beş tonu fireye gitmiştir. Bu durumda; çiftçi çok zor durumda ve seneye pancar ekmeyeceğini söylüyor. Ne kadar getiri elde ederlerse etsinler, ekmeyeceklerini söylüyorlar. Hakkımızı ve resmen cebimizdeki parayı çaldılar.” (Görüşmeci 11).

“Özelleştirme kararlarını değerlendirirken; bizim gönlümüzde yatan, devletin söz ve pay sahipliğinin yüksek olması, çünkü dediğimiz gibi stratejik bir öneme sahip olan bir ürün şeker pancarı. Bu ürünü biz, özelleştirmeler sonucunda şahısların eline bıraktığımız zaman akıbetinin ne olacağını hiç kimse bilmiyor. Belki; bugün alan adamlar, şeker üretmek niyetinde olmayabilirler. Her yerde bir Konya Şeker modeli olmayabilir. Şahıslar, buraları aldığında şartnamesinde de var; beş yıl üretim yapmak zorunda ancak ondan sonra istediğini yapabilir diye bir şey var. Bunların sonunu görmek çok önemli; belki de daha iyi, güzel yatırımlar yaparak başarılı olacak şahıslar da olabilir ama sonuçta yoruma açık bir durum olduğu için devlet garantisinde olması bizim için en doğal olanı.” (Görüşmeci 21).

“Satılacak fabrikaların belirlenmesindeki bu ayrımı kim yaptı, neye göre yaptı, biz sağa koyuyoruz olmuyor, sola koyuyoruz olmuyor. Türkşeker’i kalkındırmaksa amaç; Iğın’ın, Afyon’un, Turhal’ın elimizde kalması lazımdı. Bunlar büyük kapasiteli fabrikalar ki; bunlar çalışırsa Kars, Erzincan, Muş, biz bunları destekliyorduk. Yani bizim şeker maliyetimiz 1 lira, 1,5 lira, 2 lira iken onlarınki 4 lira ise; ortak maliyetler toplamda 2 lira, 2,5 liraya geliyordu. Maliyetler, hepimizin ortak maliyetiydi yani. Şimdi kalanlardan Eskişehir ile Ereğli üretecek, diğerleri bunu tolere edecek. Kalan fabrikalara bakarsanız; Ağrı, Erçiş, Susurluk, Çarşamba. Şimdi; iki fabrika ile 10 fabrika idare etmeye çalışacaksınız. Diğer türlü altı büyük fabrika, diğerlerini tolere ediyordu. Şimdi zor. Özel sektörde olunca nasıl şeker satacak, rekabet çoğalacak. Daha önce; beş tane özel fabrika vardı, Türkşeker’e sen dur, biz satalım diyorlardı, Türkşeker duruyordu; özel sektör satıp bitirdikten sonra Türkşeker satıyordu. Şimdi 15 tane özel fabrika olmuş, hepsi birbirleriyle rekabete girecekler, nasıl şeker satacaklar aklım kesmiyor yani. Özelleştirme sürecinde biz, çiftçilerden de yardım istedik fakat çiftçiler, fabrikalar özelleştirilsin tarzında bakıyorlardı olaya. Şu an nasıl bakıyorlar duruma bilemiyorum. Buradaki çiftçiler de özelleşmesinden taraftı ama şimdi Afyon çiftçisi, Bor çiftçisi, Elbistan çiftçisi örneklerini görünce belki onlardan ders alırlar. Burada insanlar, kendi koltukları gidecekler diye korkuyorlar, hani biz 4 bin lira alıyoruz ya, özelleşirse bizi buradan kovacaklar diye düşünüyorlar. Aslında kovmayacaklar misal beni buradan alıp, başka bir kamu kuruluşuna verecekler, benim kendim açımdan zarara uğradığım bir durum yok. Biz; ülkenin geleceği için, insanların sağlığı için uğraşyoruz. Şeker işçilerinin mücadelesi sayesinde özelleştirilen fabrikalardaki işçilerin akıbetine yönelik bazı düzenlemeler yapıldı sonuçta. 4b ile gideceksin ya da başka bir özelleşmeyen fabrikada çalışmaya devam edeceksin bu talepler yine aylardır mücadele eden şeker işçilerinin sayesinde oldu.” (Görüşmeci 23).

“Kütahya Şeker Fabrikası, sosyal amaçlı kurulan, küçük ölçekli bir şeker fabrikasıydı. Bizim, günlük ürettiğimiz şeker önceleri 1000-2000 ton civarıydı, şimdi yeni haliyle 4000-5000 ton civarı şeker üretiyoruz günlük, yıllık en fazla üretebileceğimiz 50 bin ton şeker. Yani küçük ölçekliyiz. Şimdi, düşünün biz burada para kazanabiliyorsak, Doğu’daki Erzurum Şeker Fabrikası da kazanır ama yeter ki mantıklı davranılsın, bakımları yapılsın ve iyi çalışılsın. Diğer taraftan Adapazarı, Alpullu, Çarşamba gibi pancarın şeker oranının düşük olduğu, pancar üretimine hiç de uygun olmayan bölgelere gittiğinizde

oralara da şeker fabrikaları kurulmuş. Bunlar da sosyal amaçlı ancak gereksiz kurulmuşlar o bölgelerde. Özelleştirme meselesine gelince; yeter ki bu fabrikalar çalışsın, biz özelleştirmeye öyle çok ciddi manada karşı filan değiliz. Özelleştirmeleri yaparken şuna dikkat etmeleri gerekiyordu; benim fikrime göre saçma sapan özelleştirmeler yaptılar. Neden? Yani başımızda Afyon, Burdur özelleşti, gerimizde Iğın özelleşti. Şimdi, bu fabrikaların kotaları var ve bu kotaları dolduramamaya başladılar. İşte Afyon Şeker Fabrikası'nda 200-220 bin ton civarında pancar kotası açığı var. Bu fabrikayı alanlar, kota açığını kapatmak için nereye saldıracaklar, ya Kütahya'ya, ya Eskişehir'e ya da Iğın'a saldıracaklar. Denge bozuluyor tabii eskiden kendi sahanızın dışına çıkamıyordunuz, şimdi çıkılabiliyor. Şimdi istersen ektir falan yerde git, Ankara'da ektir, fark etmiyor yani. Münavebeye uyulmadığı için pancarda ve toprakta çeşitli hastalıklar baş gösterecek. Pancarın şöyle bir enteresan yönü de var; üç yılın altında ekilen sahalarda toprak hastalanır. Oradaki pancardan siz artık verim alamazsınız, iyi bir oranda şeker elde edemezsiniz. Bu özelleştirmelerin yapılmasının bir tek amacı var; Türkiye'yi şekerden, şeker üretiminden çıkarmak. Yoksa bizim açımızdan fabrikanın adı değişiyor işte fabrikanın sahibi değişiyor; dün devletti, bugün özel sektör. Burada da Torunlar, Kiler Grupları hisselerine sahip fabrikanın, Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi de belirli bir oranda hissesine sahip. Satın alan kişiler değişiyor sadece. Önemli olan yeter ki; bu özelleşen fabrikaların çalışma, çalıştırma şartlarının iyi belirlensin. Hiç boşluk bırakılmaması lazım bu konuda tabii. Şimdi, diyorlar ki sen bu fabrikayı satamazsın, el değiştiremezsin, beş yıl üretimden çıkamazsın. Bu beş yıl, olayı da pek hayra alamet bir olay değil. Beş yıl sonra ne olacak? Yatırımlara teşvik edilecek bir politika belirlenmiyor. İşte bizi pancar kotasıyla; sen Kütahya, 220 bin ton pancar ekebilirsin, 300 bin ton ekersen ceza yersin veya C şekerine alınırsın diyorlar. Düşünebiliyor musunuz, adam istediği kadar fabrikayı büyüksün 10 bin tona çıkarırsın günlük kapasiteyi isterse, koşullar bunlar. 220 bin ton pancarla bu iş yürümez arkadaş, bırak Kütahya çiftçisi ve buradaki fabrika sahibi daha fazla para kazanabilmek için ekim alanını genişletsin işte, Kütahya'da pancar üreticisi 400-500 bin ton dolaylarında pancar üretsün. Türkiye'nin toplamda 2,5 milyon ton şeker tüketimi var diyorlar, biz 3,5 milyon ton civarında şeker tüketiyoruz aslında fakat maalesef biz daha yüksek üretim miktarından bu noktalara düştüğümüz için, düşünün nüfus artıyor sürekli ama diğer taraftan şeker üretimi sürekli olarak daraltılıyor. Bu durumun kasıtlı olarak gerçekleştirildiğinden adım kadar eminim, bu kasıtlı yapılıyor. Amaçları, Türkiye'yi şekerden çıkarmak, sektörden çıkarmak, ondan sonra kime kalacak bu saha? Şeker ihraç edebilecek kadar güçlü bir pozisyonda olmamız gerekirken, şekeri ithal alabilecek bir pozisyona itiliyoruz. Bu işin arkasında öyle güçlü bir lobi var ki, bu şeker meselesinin iyi incelenmesi lazım. Özelleştirme yapılabilir, ben bu noktadan bakmıyorum ancak geriye doğru dönüp tüm süreci izlediğimizde inanın bir tane sağlıklı gerçekleştirilen özelleştirme yok. Yapılan özelleştirmeler ortada, özelleştirme böyle olmamalı." (Görüşmecisi 25).

Gerek Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde, gerekse de Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası bünyesindeki şubelerde gerçekleştirilen görüşmelerin tamamında; Türkşeker bünyesinde yer alan 14 şeker fabrikasının özelleştirilmesinden çok, özelleştirmelerin yapılaş şekline yönelik bir karşıtlık söz konusudur. Hem Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatifler, hem de Şeker-

İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası bünyesindeki şubeler, şeker fabrikalarının *varlık satışı* şeklinde *şeker sektörüyle alakalı olmayan firmalara satılmasından* rahatsızlık duymaktadır. Her iki kesimi de; huzursuz eden en temel nokta; bu alıcı firmaların, şeker üretimini ilgili fabrikalarda sürdürmek konusunda genel olarak isteksiz bir görüntü sunmalarıdır. Bu durum; özellikle pek çok şeker fabrikasının, buldukları şehirlerdeki konumlarından kaynaklı olarak *arazi rantına* kurban gidebilme ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Görüşmecileri endişeli kılan bir diğer nokta ise; hem Pankobirlik hem de Şeker-İş Sendikası bünyesindeki bazı görüşmecilerin de ifade ettiği üzere; Türkiye’de geçmiş yıllarda gerçekleştirilen özelleştirmelerin büyük çoğunluğunda üretimin sona ermesi ve fabrikaların kapanması durumudur. Geçmiş yıllardaki özelleştirmelerde de benzeri sonuçların yaşandığını vurgulayan görüşmeciler, *önceki özelleştirmelerden ders alınmadığından* yakınmaktadır.

Şeker-İş Sendikası bünyesinde yer alan şubelerdeki bazı görüşmeciler ise; Türkşeker’e ait özelleştirme sürecine sokulan *14 fabrikanın hangi kıstaslara göre seçildiğini anlayamadıklarını* ifade etmişlerdir. Özelleştirme sürecine sokulan fabrikalar içerisinde; Eskişehir ve Ereğli Şeker Fabrikaları haricinde, Türkşeker bünyesinde yer alan en verimli fabrikalar bulunurken, diğer taraftan ise; yıllardır üretim yapmayan Çarşamba ve zarar eden Susurluk, Kars, Ağrı gibi şeker fabrikalarının bu kapsama alınmamış olması, şeker işçilerinin temsilcisi olan Şeker-İş Sendikası’nın genelinde şaşkınlıkla karşılanmaktadır.⁶⁸ Bazı görüşmeciler; *Türkşeker’in bilerek zarar ettirildiğini* ve böylece zarar eden fabrikaların ağırlıkta olduğu Türkşeker’in yeni yapısının birkaç yıl içinde tamamıyla özelleştirilmesine yönelik zeminin hazırlandığını dile getirmektedir. Görüşmecilerin bazılarının değerlendirmelerine göreyse; Türkiye, şeker üreten bir ülke olmaktan çıkarılarak, *dışarıdan şeker ithal eden ve düşük maliyetli nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcıların gıda sektörünü tamamen eline geçirdiği* bir ülke haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bir diğer görüşmeci ise; özelleştirilen Afyon Şeker Fabrikası’nın kotasını dolduramama problemiyle karşılaştığını ve kendi ekim sahasının dışında pancar ektirerek, fabrikaların ekim alanı sınırlarını ve dolayısıyla da *münavebe sistemini bozarak*, pancar üretimini tamamıyla tehlikeye atabilecek bir soruna neden

⁶⁸ Şubat 2018 itibarıyla satışa çıkarılan ve üç ay içerisinde satış işlemleri gerçekleştirilen toplamda 14 şeker fabrikasından 13’ü satılırken, bu 13 fabrikanın 10’unun devir işlemleri tamamlanmış, kalan üç şeker fabrikasını satın alan alıcıların, ödemeyi gerçekleştirememesi üzerine bu fabrikalar, tekrardan Türkşeker bünyesine iade edilmiştir.

olduğunu ifade etmektedir. Bir başka görüşmeci ise; Kütahya Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesinin ardından gerçekleştirilen yatırımlarla verimliliğini arttırdığını ve böylece daha fazla şeker ürettiğini, eskisinden daha iyi bir konumda olduklarını vurgulamaktadır. Genel itibariyle; şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin şeker işçilerinin büyük bir kısmına *işsizlik sorunsalı* olarak yansıtacağı görülmekle birlikte fabrikaların büyük bir kısmının kapatılması halinde; pancar üretiminin, Türkiye genelinde büyük kayıplara uğrayacağı ve *çiftçilerin, pancar üretmekten vazgeçme eğilimi* göstereceği beklenmektedir.

4.4.1.4.2. Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Şeker Fabrikalarının Özelleştirilme Süreçleri veya İhtimalleri

Araştırmanın dördüncü metaforuna bağlı ikinci alt başlığında; araştırma örnekleme kapsamında yer alan şeker fabrikalarının özelleştirme süreçleri karşısındaki konumları, özelleştirme sürecine uğramaları ya da uğrama ihtimalleri durumunda oluşabilecek potansiyel durumlar üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında yer alan örneklemler; Burdur, Afyon ve Iğın Şeker Fabrikaları, (Şubat 2018 tarihi itibariyle özelleştirme kapsamına alınmışlardır), Kütahya Şeker Fabrikası (ilk özelleştirilen şeker fabrikasıdır), Konya Şeker Fabrikası (kooperatif mülkiyetinde yer alan şeker fabrikalarından birisidir), Eskişehir ve Uşak Şeker Fabrikaları'ndan (Türkşeker bünyesinde yer alan ve henüz özelleştirme süreci yaşamayan kamu mülkiyetindeki şeker fabrikalarındandır) oluşmaktadır. Bu kapsamda; ilgili örneklemlerin bulunduğu bölgelerde yer alan pancar kooperatiflerinin birim temsilcileri ile Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerdeki temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra; Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları özelinde, bölgedeki pancar çiftçileri ve bu fabrikalardaki şeker işçileriyle de mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Yine ek olarak; iki fabrikanın ekim sahasının içerisinde yer alan ve iki fabrikaya da pancar gönderiminde bulunan Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi'yle de görüşmelerde bulunulmuştur.

Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi, Burdur Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi sürecinde topluma yanlış bilgilerin aktarıldığını ve fabrikanın arazisiyle birlikte rant alanı olarak görüldüğünü, kendilerinin ve işçi arkadaşlarının ise bu süreçte hedef gösterildiklerini ifade etmiştir:

“Özelleştirmelerde, topluma yanlış bilgiler aktarılıyor. Bunların nedenlerinden bir tanesi; şimdi çıktılar dediler ki biz, şeker fabrikalarının arazilerinin tamamını satmıyoruz, Burdur’u örnek verecek olursak; Burdur Şeker Fabrikası’nın kurulu olan tüm alanı 687.000 metrekare. Bunun dahilinde; aşağıda çamur havuzları vardır, pis atık suları, biz orda depolarız. Onu arıttıktan sonra artık tarla sulama sularında veririz, ücretsiz olarak halk faydalanır bundan. Siyaset yapanlar dediler ki; sadece şeker üretilebilecek kısımları satıyoruz. Değerli arazilerini satmıyoruz dediler. Bunun ısrarla yanlış olduğunu söyledik, dedik bakın Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın çıkartmış olduğu şartnamede özellikle teknik şartnamede böyle bir şey yok. Burdur’un tamamı satılıyor ve Burdur’un tamamını sattığınız zaman buradaki değerli araziler, arsa değerinde bir rakama satıldı burası. Buranın arsa değerinin 600 Trilyon olduğunu söylüyorlar. Biz, bunun fizibilitesini de yaptık. Yani siyaset yapanlar, topluma yanlış bilgi verdiler. Otomatikman sendikayı ve işçileri hedef olarak gösterdiler, burada satmak istedikleri, özelleştirmek istedikleri yerleri çok böyle gündemde tutmak istemediler. Daha sonra itiraz ettik dedik ki; bakın tamamını satıyorsunuz. Milletvekillerine, kamuoyuna söyledik. Son anda 30-35.000 metrekarelik bir bölümünü ayırdılar ve Burdur Şeker Fabrikası’nın şu anda arazisi ve işletim binasının tamamıyla satılmış durumda. Ama düşündüğünüz zaman şehrin göbeğinde kalmış olan bir arazinin ne kadar değerli olduğunu siz tahmin edebilirsiniz. Biz şunu söylüyoruz acaba bu 487 milyon liraya ihale ederken fabrikayı mı sattınız veya fabrikayı düşünmeyerek araziye mi sattınız? Yani bunun için de itirazlarda bulunduk.” (Görüşmeci 1).

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Burdur Şeker Fabrikası’nı satın alan Erser-Sterk Ortak Girişim Grubu’nun fabrikayı teslim almadığını ve kampanya dönemine⁶⁹ hazırlıkları olmadığına yönelik eleştirilerde bulunmuş ve Burdur Şeker Fabrikası’nın pancar teslim döneminde ortalama 180 kilometre mesafedeki bir çevreden pancar getirttiğini ifade ederek, böylesi bir belirsizlik sürecinin Burdur Şeker Fabrikası’nın şeker üretiminde büyük aksamalara yol açacağını dile getirmiştir:

“Henüz daha fabrikayı teslim almadılar. Burayı çalıştırmak istiyorlarsa ki; şu an Ağustos’un 16’sındayız. Neredeyse Eylül’ün başında ilk kazımlar başlayacak, hasat başlayacak fakat adamlar henüz hiçbir hazırlık yapmadı, fabrikadaki çalışacak insanların belirlemediler, sahada çalışacak insanların belirlemediler, şu anda sanki üretim yapılmayacakmış gibi duruyor bana kalırsa. Altyapının öyle bir hazırlaması lazım ki; bizim en yakın pancarımız 120 km uzaklıktaki bir ilçede bulunuyor. Bunu taşımak için bir zincir kurmaları lazım, lojistik ağı oluşturmaları lazım, henüz bunlar yok, birileriyle anlaşmanız lazım, anlaştıkları kimse yok. Sonuçta pancar buraya gelmeden şeker elde edilemez, pancarın da buraya

⁶⁹ İlgili kampanya dönemi, Erser-Sterk Ortak Girişim Grubu’nun devir işlemlerini bir türlü tamamlayamamasından ötürü Türkşeker tarafından yürütülmüştür. Kampanya dönemindeki belirsizlikler, Burdur Şeker Fabrikası’nın kendi kotasının altında bir üretim gerçekleştirmesine yol açmıştır. 2018’in Aralık ayının son günlerine kadar Erser-Sterk Ortak Girişim Grubu’nun devir işlemlerini sona erdirememesi üzerine; Burdur Şeker Fabrikası’nın satım işlemleri iptal edilerek, tekrardan Türkşeker bünyesine dahil edilmiştir.

gelmesi gerekiyor. Bir de bunu öyle bir sıraya koymak gerekiyor ki; herkes, aynı anda pancarı kazarsa da olmaz, herkes aynı anda pancarı kazmazsa da olmaz. Bir fabrika sahibi ya da bunu profesyonel düşünen bir kişi; fabrikanın günlük işleyeceği pancar miktarına göre ki -5 bin ton civarında- günlük 5 bin ton fabrikaya gelecek şekilde bir plan yapar. Bu da ne yapar; günlük 10-15 bin ton pancar kazdırırsınız, bunun 5 bin tonunu fabrikaya alırsınız, diğer kalan 10 bin tonunu da sahada stoklarsınız. Çünkü hava şartlarıyla mücadele ediyorsunuz. Bir ay sonra eğer kuvvetli bir yağmur yağarsa, çiftçi araziye giremezse, bu fabrikayı boş bekletemezsiniz. Bir yandan da; stok yapılması lazım ki o yoğun yağmurlu dönemlerde çiftçi araziye giremediği zaman depodan hazır mal çekilebilmeli ki fabrika durmamalı, boş çalışmamalı. 120 gün kampanya süresi belirlendiyse, 120 günde bu pancarı bitirmek gerekir. 10 gün ben uzattım dendiği an, zaten maliyetiniz artar. Pancarı depolaması çok zor, depolamanın yanında pancar, hemen işletilmesi gereken bir ürün, böyle de bir sıkıntı var. Keza; depolamak için çok büyük alanlar istiyor, depoların pancarın temiz olması lazım, içindeki yabancı madde şeker oranını düşürüyor. Yine pancarın burada tarladan fabrikaya getirildiği mesafe neredeyse 180 km'ye varan bir mesafe.” (Görüşmecı 2).

Burdur Şeker Fabrikası'nda kampanya dönemi sürecinde görüşme gerçekleştirilen şeker işçileri ise; Burdur Şeker Fabrikası'na bağlı ekim bölgelerindeki kantarların dahi satılacağını ve pancar üreticilerinin üretime küseceğini, Burdur halkının, şeker fabrikasının geleceğiyle pek de ilgilenmediğini ve kendilerine yönelik oluşturulan medya ve siyaset dilindeki söylemlerden etkilendiklerini vurgulamakta, kendilerinin de başka kamu şeker fabrikalarına tayin talepleri ya da 4-b uygulaması ile farklı kamu kurumlarında iş güvencesinden uzak çalışma koşullarıyla karşı karşıya kalabileceğini ifade etmektedir:

“Özelleştirme sürecinde, benim bir yılım var emekliliğimin gelmesine, özelleştirme olduktan sonra Uşak Şeker Fabrikası'na geçiş için talepte bulundum, ailemi buradan götürmeyi düşünmüyorum. Çocuklarım okuyor, ama bir yılı bir şekilde doldurmak zorundayım. Diğer arkadaşların, emekliliğine uzun seneleri olan arkadaşların durumları kötü tabii. Niçin, yıllardır burada ekmek yediğimiz yerler, fabrika satılıyor, elden gidiyor diye. Neden peşkeş çekiliyor, bu fabrikalar.. Burası, Burdur'un can damarı, giderse zaten Burdur bitecek. Bu fabrikayı çalıştırsalar beş yıl çalıştıracaklar, beş yıl sonra bu fabrika çalışmayacak. Ben, birebir çiftçiyle iç içe olan bir insanım. Ekmeyecek, olmayacak. Nakliyesini kaldıracak. Kantarlarını kapatıyor zaten. Yok yani, bitecek burada pancar tarımı. Buranın arsası, 650 dönüm normalde arsası var. Düşükten sonra 620'ye düştü. Bu arsaları, parsel parsel satacak alan firma. Bu fabrika çalışmayacak. Burası özelleştirme sonrasında çalıştırılmayacak bir fabrika. Yapamazlar, olmaz, yetiştiremezler. Bu pancarı, burayı satın alan bu kişiler üretmezler. Neden? Kantarlarımız yok, biz altı bölgeyiz burada. İl olarak; Denizli, Muğla, Afyon, Antalya, Burdur, Isparta. Bakın, yeni ihaleye çıkardılar kantarları da. Şubat'ta onları da satacaklar. Bu işin sonunda küçük çiftçi bitecek. Siz kiminle bu pancarı üretmeyi düşünüyorsunuz? Kim getirecek buraya pancarı? Büyük çiftçi, buraya getirir mi? Şu anda 650 bin ton pancar kotası var bu fabrikanın, gelecek 300 lira-400 lira kazanç çiftçiye. Ben zarar

ediyorum diyecek, özel sektör dediğin devamlı kendi gelirine, karına bakar. Devlet gibi olmaz ki. Devlet, her şekilde pancarını ektirir, diyoruz ki vatandaşa bize tarlanı göstermen yeterli, tohumunu devlet veriyor. Diyor ki; senin çapalama zamanın geldi, sana bir avans vereyim diyor, sulama zamanın geldi, ikinci avansını vereyim diyor, sökme zamanın geldi, üçüncü avansını vereyim diyor. Bunlara hep devlet destek veriyor. Artık, bu destek verme durumu olmayacak. Getir diyecekler kardeşim, sen pancar ekiyorsan getir, bu fabrikaya yatır diyecekler. Ben, gerisine karışmam diyecekler.. Aman aman ne olursun pancar ek demeyecek, bunlara devlet tarafından verilen sözler var beş yıllık bir süre. Beş yıl sonra bu fabrika çalışmayacak, Burdur da zaten bitecek ki; zaten bitmiş şekilde de Burdur. Tamamen bitecek. Bu tüten baca, Burdur'dan yok olup gidecek. Burdur'a yazık oldu diyeceğiz.” (Görüşmecı 5).

“Bu fabrika, biliyorsunuz Burdur'un merkezinde bir konumda. Nihayetinde etrafında yaşayan toplumu rahatsız eden bir yer. Gürültüsüyle, gireni çıkanyla, kokusuyla. Şimdi, devletin elindeyken; Belediye başta olmak üzere, buna çok fazla bir şeyler söylediğini, itiraz edildiğini zannetmiyorum. Nihayetinde, devletin bir kurumu olduğu için. Fakat özele geçtikten sonra, belediyenin özellikle bu konuda tutumu nasıl olur? Yani bu fabrikayı, buradan çıkmaya zorlar mı? Böyle de bir sıkıntı var. Ya da alan şirket buradan çıkmaya zaten gönüllü olur mu? Bir an önce boşaltayım. Araziyi satsalar, fabrika için verecekleri para çıktı zaten. Bunun sonucunda; hem pancar üreticisini yok etmiş olacaklar, hem de bu fabrikanın arazi alanının, şehre sağlayabileceği büyük bir katma değeri de yok edecekler. Zaten, Burdur tam anlamıyla bir sanayi şehri değil, genç nesil için çalışabilecekleri pek fazla bir yer de yok. Burdur Şeker Fabrikası'nın, Burdur esnafına katkısı müthiş gerçekten de. Esnaf, bunun şu an farkında değil de, bu durum ortadan kaybolduğunda bunu anlayacaklar. Maalesef esnaf ve yerli halk gözüünü açmış değil bu duruma ki; aslında halkın da değil kabahat, politika bu şekilde. Bunlar çalışmıyor, yatıyor, para alıyor. Sizin vergilerinizi, sizin kazandıklarınızı bunlar harcıyor gibi bir algı yaratıyorlar. Böyle bir algıyı halk görünce ne düşünecek? Zaten, bu hani sadece şeker fabrikalarında değil geçmişteki kamu kuruluşlarının çoğundaki özelleştirme tartışmalarında hep bu şekilde lanse edilmiş. Nihayetinde, halk da maalesef bu tarz söylemlere inanıyor. Bizim, özellikle sendika olarak ulusal basınla, görsel basına çıkma, bunları izah edebilme gibi şansımız çok fazla olmuyor maalesef ekonomik gücümüzün yettiği kadar bunu yapabiliyoruz. Çok fazla bunları yapıp da anlatamıyoruz. Anlatsanız da kendi menfaati için konuşuyor filan diyorlar. Maalesef öyle anlatıldığı gibi değil. Bu konuda; halkı da çok yadırgamıyorum ama özellikle fabrikaların buldukları illerdeki vatandaşların biraz daha bu konuyu anlamalarını beklerdik doğrusu. Malum, fabrikanın bulunduğu iller deler ve bu bahsedilenlerin doğru olmadığını net bir şekilde biliyorsunuz. Ama maalesef öyle bir algı var.” (Görüşmecı 7).

Burdur Şeker Fabrikası'nın ekim bölgelerinden biri olan Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde gerçekleştirilen görüşmelerdeyse; pancar üreticileri, Burdur Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi halinde başka illerdeki fabrikalara, pancarlarını taşıma imkanına sahip bulunmadıklarını ifade ederek, kendileri için önemli olanın; fabrikanın özel ya da kamu mülkiyetinde olması değil, üretimin devamlılığının sağlanması

olduğunu ve fabrikanın geleceğinin belirsizliğiyle bağlantılı olarak endişelerini dile getirmişlerdir:

“Burdur Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi halinde Burdur haricinde başka illere pancar götürmeyi düşünmeyiz. Nakliyesi zaten yaptığımız üretimi kurtarmaz. Burdur Şeker Fabrikası, özelleştirilmiş olsa dahi bize taahhüt edilen şekliyle ekim yaptırılırsa, ekim yapmaya devam ederiz. Özel sektöre geçtiği zaman ki geçerse, bilmiyoruz şu an bir belirsizlik var. Artısını eksisini henüz tam görmedik en nihayetinde. Bize sunulan imkanlar; özel sektörde uygun olursa üretime devam ederiz, yok zararı olursa biz de üretimi boşlarız. Malum bazı yerlerde duyuyoruz Afyon'da filan pancarları almadıklarına dair duyular. Çiftçinin söylediği pancarımız alınmadı, pancarımız toprakta kaldı gibi söylemler var. Diğer taraftan; fabrikalara kayıtlı olmayan ve sadece ticaret amaçlı ekim yapanlar da var. Medyada yansıyanlar da benim düşünceme göre; bu tarz çiftçiler.” (Görüşmeci 15).

“Beş senede yatırdığı parayı alacak fabrikayı satın alan grup, arsası da onlara kalacak sonuç itibariyle. Belki, iyi de olabilir, alanlar fabrikayı çalıştırabilirler şu an için bunu bilemeyiz ama tabii belirli firmalar var bu işin içerisinde olanlar, onlar alsaydı belki olabilirdi üretimin devamlılığına yönelik bir beklenti olarak ama bilemiyoruz tabii ne olacağını.” (Görüşmeci 17).

“Burdur Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi meselesi en temelde alıcı olanın niyetine bağlı olarak bu bölgedeki pancar tarımını etkileyebilir. Eğer denildiği üzere bina yapmak, daire yapmak yani rant için kullanmak amacıyla bu fabrika arazisiyle birlikte alındıysa; pancar meselesini konuşmanın çok bir anlamı yok. Diğer taraftan, alıcı olanlar, her kimse şeker işlemek için bu işe giriyorsa da Burdur Şeker Fabrikası'nı almasının bir mantığı yok. Niye dersiniz, o kadar parayı oraya verinceye kadar, istediği yerde, belki daha farklı bir arazide ya da şehir içinde olmayan bir bölgede daha uyguna şeker fabrikası yapabilecek bir arazi satın alabilirler. Yani istediği gibi sıfırdan başlayıp da bu işi yine yapabilir sonuçta. Büyük bir işletmeci neden böyle bir yere direkt para bağlasın, istediği yerde yapabilir bu işi.” (Görüşmeci 18).

“Fabrikayı alanların, şeker üretimiyle bir ilgisi yok. Alanlar da zaten bunu düşünmüyorlar sonuçta. Onların derdi, arazinin değeri. Özelleştirilmesi bir yönüyle iyi de sadece işletmesi özelleştirilseydi çok daha iyi olacaktı doğrusunu söylemek gerekirse. Arazisi satılmasa, işletimi özelleşse daha iyi olacaktı ama. Devlet kontrolü bırakmasaydı, özel sektör işletiminde olsaydı bizim için daha iyi olabilirdi tabii.” (Görüşmeci 19).

Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi, Afyon Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi sürecinde; fabrikayı satın alan Doğu Yiycek ve İçecek Grubu'nun kendilerine oldukça kötü davrandığını, pancar üreticilerini ise ciddi derecede mağdur ettiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Doğu Yiycek ve İçecek Grubu bu fabrikayı aldı ancak insanın önce aldığı fabrikanın değerini ve kıymetini bilmesi lazım, neye hizmet ettiğini bilmesi lazım. Ben açıkçası şunu görmekteyim; Doğu Yiycek ve İçecek Grubu'nun, bu fabrikanın önemini ve kıymetini bildiğini düşünmüyorum. İnsan, önce bu işin muhatapları ile işi çözmeye çalışır değil mi. Der ki; Afyon'da bu işin muhatapları kim. Atıyorum

pancar ekicileri. Her yıl 5000 üreticimiz var. Önce onlarla muhatap olması gerekirdi. Ama hiçbir şekilde bu insanlar, pancar üreticilerini muhatap almadı. Diğer nokta; işçiler açısından gelip sendikayla muhatap olmaları gerekirdi, diğer taraftan fabrikanın yöneticileriyle, müdürleriyle muhatap olmaları lazımdı. Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu apar topar geldiler, fabrikayı aldılar. 17 Ağustos'ta Özelleştirme İdaresi'nden devraldılar, 27 Ağustos'ta ise; bütünüyle mülkiyet devri yapıldı. Hani biz bekliyoruz bu arkadaşlardan, bizleri toplarlar işte konuşurlar filan, adamlarda hiç öyle bir eğilim bile yok. Neyse, bizlerin iş akitleri feshedildi, dışarıya çıktık. Adamlar, yalnızca birkaç ustabaşı ile ya da anlaştıkları arkadaşlarla bu işi yürütmeye çalıştılar. Diğer taraftan; fabrikayı satın alanlar; çiftçilerle muhatap olmadıkları için; bu pancarın nasıl yetiştiğini, fabrikaya nasıl teslim olduğunu bilmedikleri için hep kendi kuralları ile yürütmeye çalıştılar süreci. Mesela; bizde, çiftçiye posa dediğimiz küspenin verilme süreci, çiftçinin pancarını teslim etmesinin ardından pancarın % 20'sinin çiftçiye tekrardan posa olarak devrolmasıyla gerçekleştirilir. Bunlar ilk etapta; önce kendileri, posaları paketlemeye çalıştı. İşte posa, yani kuyruk dediğimiz şeyi, üreticiye 120-130 liraya vermeye başladı, küspeyi 170-180 liraya vermeye başladı, paketleme 220-230 lira oldu. Şu anda Afyon çiftçisi gerçekten zor durumda. Bugün 4000-5000 pancar yetiştiricisi olduğu için adamlar şunu söylüyorlar: "Biz bu tarihte şu anda fabrikaya pancarımızı teslim etmiştik, şu anda fabrikanın bölgelerinden pancarlar teslim alınmıştı, biz çok rahattık önceden ama maalesef arkadaşlar şu anda bizim pancarımızı teslim almıyorlar. Almadıkları için mesela bugün; bende 1000 ton pancar varsa sadece günlük bir kamyon veriyorlar, dolayısıyla üretici mağdur oluyor". İkincisi; tarlaların başına yağdılar şu anda pancarları, mecbur kış dönemi geldi sökmek için ancak yağmur yağdığı için tarlalara girmek de mümkün olmuyor. Bu durum şunu gösteriyor; bu işin üreticileriyle muhatap olunmadığı için, üreticiler; firesi, pancar içerisindeki dijesyonun düşüklüğü gibi televizyonlarda çıkan haberler, milletvekillerine dert yananlar, pancar kooperatiflerinden yardım bekleyenler bunları sürekli olarak ifade ediyorlar. Televizyonlarda, medyada söylenene göre % 48-% 50'lerde firelerden söz edilmeye başlandı. Bu durum; gelecek dönemde çiftçiye yansiyacak ve çiftçiler pancar ekmekten vazgeçecekler ve pancar ekmek istemeyecekler. Çiftçi, pancar ekemeyince bu adamlar fabrikayı neyle çalıştıracaklar, hiçbir şeyle çalıştıramayacaklar. Bu da yavaş yavaş Türkşeker içerisinde yer alan Afyon Şeker Fabrikası gibi diğer fabrikalarda dahil olmak üzere şeker üretiminden elini çekip kapanmasına yol açacak." (Görüşmec 11).

Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Afyon Şeker Fabrikası'nın kapatılacak fabrikalar içerisinde son sıralarda geldiğini, çünkü gerek bölgenin pancar üretimine uygunluğu, gerekse de fabrikanın hem teknolojik kalitesi hem de kapasitesi itibariyle çok büyük bir potansiyeli olduğunu düşünmekte, yaşanan sorunların çözümü adına fabrikayı alan Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'nun, şeker sektörünü bilen kesimlerden destek alması gerektiğini şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Peki, fabrika bu şartlar altında ayakta kalır mı diye düşünürsek, şahsi fikrimi her zaman da söylerim; Afyon Şeker Fabrikası, kapanacak fabrikalar içerisinde en son sıralarda gelir. Neden? Pancar üretimi için her şey var burada. Tabiri caizse; un var, yağ var, şeker var. Helva olmaması için bir sebep

yok o misal derler ya; üretim için her şey var burada, yönetenlerin iyi yönetmesi gerekli fabrikayı ve fabrika arazisinin etrafı da yenilikler ve çeşitli yatırımlar gerçekleştirmeye uygun. Şeker sanayiindeki Torku fabrikalarındaki örneklerde olduğu gibi yeni üretim sahaları açılmasına uygun ve üstelik şehir de uygun bu yatırımlar için. Dolayısıyla burası kapanmaz, kapanmaması gerekir diye düşünüyorum. Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu, bence; bu sene geç aldılar bu fabrikayı, geç devraldılar. Revizyon meselesinde çok büyük belirsizlikler vardı, ne olacağı belli değildi. İyi revize olamamaları, geç devralmaları ve kalifiye eleman bulmada sıkıntılar yaşamaları gibi tüm sorunları alt alta koyduğumuz zaman böylesi sıkıntılar yaşıyor fabrika açısından, üretim açısından maalesef. Yine de son zamanlarda duyduğumuz 7000-7500 ton civarında pancar işlendiği yönünde fabrikada. Bir nevi, şu an bizim yaşadığımız bir deneme süreci oldu şeker sanayii içerisinde devletin 30-40 yılda yapamadığını, bunlar yapmaya çalıştılar. Örneğin; tek kazanla çalıştırmaya uğraştılar fabrikayı, öyle bir şey olabilse zaten bunca zamandır devlet yapardı bunu. Yaşayarak gördüler olmadığımı. Konya örneği gibi, iyi bir işletmecilik kurulabilirse fabrika daha da gelişim gösterebilir ama buradaki en büyük problem bence; şimdi fabrikanın satılmasıyla birlikte özel sektör ile devlet sektörü arasındaki çelişkinin nasıl çözüleceği. Mesela yakın mesafede Uşak Şeker Fabrikası var, burada da Afyon Şeker Fabrikası. Uşak ile Afyon hiçbir zaman kıyas bile edilemezdi yani fabrika anlamında. Diyelim ki devlet, 12 ay taksitle şeker veriyorum derse Uşak'ta ve burada da Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu şekerini peşin satacağım derse nasıl olacak bu durumun çözümü?" (Görüşmeci 14).

Afyon Şeker Fabrikası'nda çalışan ve özelleştirme sürecinin ardından emekli olan bir şeker işçisiyle gerçekleştirilen görüşmede; fabrika içerisindeki şeker işçilerinin çoğunlukla zorla emekliliğe sevk edildiği, kimi şeker işçilerinin tayin veya 4-b ile geçişlere zorlandığı, diğer taraftan; pancar çiftçilerinin mağdur edildiği ve Afyon'daki pancarlar dururken Ilgın'dan pancar getirtilmeye çalışıldığına dair değerlendirmelerde bulunulmuştur:

"Afyon Şeker Fabrikası'nda yaşanan özelleştirme sürecinin akabinde, fabrikanın devrolmasına dayanamayarak 15-20 gün önce, kendi isteğimle emekli oldum. Fabrikanın devir sürecinin çok kötü geçmesinden dolayı, sürecin sonunu bekleyemeden emekli oldum. Yazık ettiler fabrikaya. Şimdi bu özelleştirme süreci içerisinde sözde işsizliğe çare bulacaklardı, emekli işçileri tekrardan bundan 5-10 sene önce emekli olmaları bile düşük ücretle işe aldılar, bizim gençlerimiz şu anda işsiz. Yaşlılar, emekli oldukları halde ikinci bir işe gitmek zorunda. Yani beş yıl bu fabrikayı çalıştıracaklarını zannetmiyorum. Büyük bir ihtimalle diğer fabrikalar gibi zamanla yabancı şirketlerin eline geçeceğini düşünüyorum ve nişasta bazlı şekerlerin daha çok üretileceğini ve Türkiye'ye gireceğine inanıyorum. Pancar şekerini yok edecekler. Gidişat onu gösteriyor ve işçi mağduriyetleri inanılmaz düzeyde; zoraki emeklilik, başka yerlere tayin, 4-b ye bazı arkadaşlarımızın geçişi, başka illere gidişler. Kurulu düzenleri bozuldu arkadaşlarımızın, adamın çocukları burada okuyor, kendisi başka memlekette çalışmak zorunda. Yani, bunları devlet düşünmeden, burada çalışan işçisini düşünmeden böyle, paldır küldür fabrikayı sattılar. Ben bu 725 milyon TL'nin de fabrikanın gerçek değeri olduğunu düşünmüyorum yani gerçek değerinde

satılmadı. Burada çiftçinin, pancar firelerinin çok yüksek olduğunu duyuyoruz. Ben, bazı köylerde arkadaşları ziyarete gittiğimde tarlasında pancar bekliyor adamın, niye götürmediniz diyoruz. Fabrika almıyor pancarımızı diyorlar. Ilgın'ın pancarını alıyormuş sözde Afyon'un ki dururken, Ilgın tarafından şeker pancarı getiriyorlarmış. Afyon'un pancarı bekliyor, çiftçinin elinde tarlalarda bekliyor. Şimdi çamur oldu nasıl girecek, nasıl çıkaracak o çiftçi, pancarı. Nakliyecisi öyle sıkıntılı.” (Görüşmeci 13).

Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Uşak, Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları'na pancar gönderdiklerini, Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları'nın özelleştirilmesinin ardından kapanması halinde ellerindeki pancarı başka fabrikalara gönderme imkanlarının bulunmadığını, Uşak Şeker Fabrikası'nın ise; kapasitesi itibariyle bütün Dinar'ın pancarını alabilme ihtimali olmadığını dolayısıyla bu belirsizlik durumunun kendilerini rahatsız ettiğini, yine de tahminlerinin Doğuş Grubu'nun Afyon Şeker Fabrikası'nda üretimi devam ettireceği şeklinde olduğunu dile getirmiştir:

“Şimdi; benim, Dinar bölgesinden kendi başıma; Eskişehir'e pancar gönderme şansım yok, zaten nakliye yetmez gönderdiğim pancar, devlet desteği olmazsa yanımda. Uşak Şeker Fabrikası'nın da zaten Dinar'ın tüm pancarını alacak kapasitesi yok, çok düşük kapasitedeki bir fabrika sonuçta. Çivril bölgesi zaten şu an Uşak Şeker Fabrikası'nın pancar kotasının % 70'ini dolduruyor. Dinar'da, o fabrikaya vermeye kalkarsa zaten işin içinden kimse çıkamaz., Bu bölgede, pancarı verebileceğimiz bir yer kalmazsa; pancar üretimi biter. Eskişehir ve Ankara Şeker Fabrikaları'nın da kapatılacağına dair iddialar var özellikle 2019 yılında blok halinde satılacağına yönelik; Polatlı tarafında devletin vereceği yetkiyle iki fabrikaya da ortalama bir mesafede bir şeker fabrikası yapılacağı söyleniyor. Diğer taraftan; Doğuş Grubu'nun üretimi sürdüreceğini düşünüyoruz, çünkü fabrikayı kullanabilecekleri başka bir alternatifleri yok şu an için. Afyon Şeker Fabrikası, en son kurulan şeker fabrikalarından biridir, aynı zamanda makina fabrikası da var orada. Zemin olarak iyi, hatta silah fabrikasına dönüştürülebileceği bile söylenmiştir zamanında. Afyon Şeker Fabrikası; iyi bir bölgeye sahip pancar üretimi açısından, eğer satın alanlar üretime devam ederlerse; bu şeker üretiminden para kazanırlar ki, şeker de zaten para kazandıran bir sektör. İşte küspesini; 200 liraya satıyorsun. Aklına gelen her şeyi içinden alınmış bir küspe, çiftçiye verilirken pancarı parası değerinde veriliyor. Pancar üretimi sonucunda elde edilen şeker üretimi esnasında kullanılan toprağı bile parayla veriyorlar, sera bölgelerine satıyorlar o toprakları. Kapıdan, kamyonun üzerinden pancar olarak giren komple ne aklına geliyorsa, öbür taraftan para olarak çıkıyor.” (Görüşmeci 8).

Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi ile Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi'nin her ikisi de henüz özelleştirme kapsamında yer almayan ve hala Türkşeker bünyesinde bulunan Uşak Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi halinde Cumhuriyet'in ilk fabrikası olarak nostaljik bir öneme sahip olduğunu ve bu açıdan bazı yönleriyle tarihi eser hüviyetinde görülebileceğini ve bu durumun potansiyel bir satışa

engel olabileceğini düşünmektedir. Diğer taraftan; Uşak Şeker Fabrikası, üretim kapasitesinin dar bir bölgeyi kapsamamasından kaynaklı olarak fabrikayı satın alabilecek potansiyel alıcılar açısından cazip bir şeker fabrikası olarak görülmemektedir:

“Uşak Şeker Fabrikası, yaklaşık 800 dönüme yakın, 740 dönüm arazi üzerine kurulmuş bir işletmedir. Hemen komşu köyden Mollaömeroğlu Nuri Şeker'in kurduğu bir fabrika. 1926 tarihinde 600 bin lira sermayeyle kurulmuş, özel bir teşebbüs. 2000'li yılların başında bölgedeki iş adamlarından biri hemen bitişikteki çiftlik arazisi denilen 400 dönümlük düz araziye zorla, bölge iş adamına 900 bin lira artı KDV'siyle bugünün parasıyla 1 milyon lira gibi paraya, 10-15 yıl içerisinde sattılar. Oysa bu arazinin, işletme gideri açısından hiçbir sıkıntısı yoktu. Arazi yani tarla, boş kalsa da bize bir zararı yok. Oysa bizim burada, o kadar teknolojik bir sulama sistemi var ki altında buranın; 400 dönüm araziye iki kişiyle pancar ekiyorsun, o kadar sulama sistemi yer altına yerleştirilmiş ki; iki kişiyle biz bu sistemi çözüyorduk ve burayı sattılar. Bugün, değer olarak orası 400 milyon lira orası. Bakın 15 yılda yarattığı katma değer bu.” (Görüşmeci 9).

“Uşak Şeker Fabrikası, tarihi yönünden kaynaklı olarak korunmaya alınabilir; yani satılmama ihtimali de var aslında. Tabii şöyle bir gerçekliği de göz ardı etmemiz lazım; Uşak Şeker Fabrikası'nın bu bölgede üretim gösteren, diğer şeker fabrikalarına oranla şeker üretimi çok daha düşük ve bölgesel bazlı olduğu için özelleştirilmesi halinde doğrusunu söylemek gerekirse; ben, üretime devam edebileceğini pek düşünmüyorum.” (Görüşmeci 10).

İlgın Şeker-İş Sendikası Şubesi ve aynı zamanda Akşehir-İlgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi, İlgın Şeker Fabrikası'nın şeker üretimiyle alakası olmayan kesimler tarafından satın alınmasına yönelik olarak; devletin, bu fabrikaları bünyesine geri katması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuş, mevcut içerisinde gerçekleştirilen özelleştirme tarzının yanlış olduğunu ve üretici bazlı bir özelleştirmenin şeker sanayii açısından tek çıkış yolu olarak görülebileceğini vurgulamıştır:

“İlgın Şeker Fabrikası'nı satın alan yüklenici firmaya karşı devletin her zaman için müdahale edebileceği bir argümanı elinde olmalıdır. Ben burada şeker üretmiyorum, kotamı bilmem kime devredeyim, gideyim başka iş yapayım durumunu devlet dikkate alması gerekiyor. Diğer taraftan; böylesi bir özelleştirme modeli yani Nasreddin Hoca'nın tabiriyle parayı veren düdüğü çalsın değil de bölgesel geniş tabanlı üreticinin başta içinde yer aldığı bir yöntem ile özelleştirilerek geliştirilmeliydi. Bana göre bu tarz bir özelleştirme, Türkiye açısından hayırlı olmadı.” (Görüşmeci 20).

Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi, Konya Şeker Fabrikası'nın Pankobirlik bünyesine dahil olmasının ardından önemli teknolojik yatırımlar gerçekleştirildiğini, kurulan yan sanayilerle bölgede istihdamın artmasına büyük katkılar sağlandığını ve başta Konya olmak üzere, Konya'nın pek çok ilçesinin çehresinin değiştiğini ifade etmiştir:

“Konya Şeker Fabrikası'nın kurulduğu zamanlardan, özelleştirme sürecinin yaşandığı 1990'lı yılların görüldüğü dönemlerden yaşam ve fabrikaya giriş tarihimden dolayı pek fazla bahsedebilme şansım yok maalesef. O açıdan; ben, size daha çok 2006 yılından sonraki süreçten bahsedebilirim. Bizlere, önceki süreçlerden bahsettiler ancak tam anlamıyla bilgi sahibi olmadığım için dolayı yanlış bir bilgi vermiş olmayayım size. 2004 yılında bazı akrabalarımızın da şeker fabrikasında çalışmalarından dolayı, Çumra Şeker Fabrikası'nın kuruluş aşamasında bizler, Recep Konuk başkanımızın da toplantılarından dinlediğimiz üzere; Konya Şeker Fabrikası ana bir fabrikayken, Çumra'da böyle bir şeker fabrikasının kurulabileceğini kimse düşünemiyordu. Hatta yörenin insanları tabelaları bile kurşunlamışlar, tabela değiştirmek bile problem olmuş o dönem. Başkanımız Recep Bey; her zaman anlatır bunları ki onun da hep aklında kalan bir olay, kimse inanmamış ama o dönemin yöneticileri büyük bir azimle, büyük bir fedakarlıkla, o fabrikayı oraya kurmuşlar ve tam biz faaliyet aşamasındayken, teknolojiyle çiftçinin alın terinin birleştiği dünya devi bir üretim sektörü oluştu Çumra'da ve o kadar gelişti ki; zamanla sadece şeker fabrikası olarak kalmadı orası. Sonrasında; Türkiye'de ilk ve tek sıvı şeker üretimini orada başlattık, etanol fabrikası açıldı. Bunlara ek olarak; zamanla hep devasa tesisler kurularak devam etmeye başladık. Şu anda; balık tesisimiz bile var Çumra'da düşünün. Bir ara, tropikal meyve olarak muz bile yetiştirildi, seracılık var. Seracılık açısından da çok gelişti Çumra Şeker Fabrikası. Bunun şeker işçisine yönelik etkileri nasıl oldu diye baktığımızda dolaylı yoldan aslında şeker işçisine yönelik doğrudan bir etkisi olmadı, o yörenin insanına temelde faydası oldu. Süreç içerisinde; Çumra bölgesinde işsizlik ortadan kalktı, Çumra'da yaşayan okumuş ve eğitimini tamamlamış birçok arkadaşımız sağa sola gitmeyerek kendi memleketlerinde ailesinin yanında, kendi topraklarında çalışmaya başladı. Bunlar, bizim için çok büyük avantajdı. Fabrikanın orada olmasıyla beraber Çumra da kalkınmaya başladı. Teknoloji Çumra'ya geldi, inşaat sektörü gelişti. Kabuğunu kırdı Çumra Şeker Fabrikası'nın sayesinde Çumra ilçesi.” (Görüşmeci 21).

Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın şu an için kamu mülkiyetinde olduğunu, lakin süreç içerisinde özelleştirilebileceğini düşündüklerini ifade etmiş ve pancar çiftçilerinin temsilcisi olarak özelleştirilmesi halinde Eskişehir Şeker Fabrikası'na talip olabileceklerini dile getirmiştir:

“Eskişehir Şeker Fabrikası'nın da zaman içerisinde özelleştirilebilme ihtimali söz konusu olabilir. Biz; Eskişehir Pancar Kooperatifi olarak bunun altyapı çalışmalarını yapıyoruz. Bizim yönetim kurulumuzun daima çiftçimize verdiği sözlerden biri de budur; “özelleştirme olduğu zaman burayı almaya çalışacağız.” Buna yönelik; ekonomik yapımızı oluşturmaya, şartlarımızı iyileştirmeye uğraşıyoruz. Talip olacağız. Çünkü, bizim yönetimimiz kurulumuz zaten bu konuyla ilgili her zaman çalışma halinde. Çeşitli diyalogları da gerçekleştiriyor. Burada; hem işçi sendikasıyla da bizim zaten kooperatif ve fabrika ile ilişkilerimiz çok iyidir; idareci bazında da yönetici bazında da ilişkilerimiz çok iyi. Tabii; bu müesseseleri yaşatmak için kooperatif olarak elimizden ne gelirse bunu da yapacağız.” (Görüşmeci 24).

Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Kütahya Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesinin ardından zor günler geçirdiklerini, çok sayıda işçinin o dönemki 4-c düzenlemesiyle fabrikadan koparıldığını, ekonomik sıkıntılar yüzünden intihar eden işçiler olduğunu, özelleştirme sürecinin ardından alıcı firma yetkililerinin sendikal mücadeleye negatif baktıklarını ve engellemek için oldukça mücadele ettiklerini ifade etmiştir:

“Öncelikle Torunlar Gıda ile Kiler Grubu'nun hisselerinin eş oranda olduğunu söyleyeyim ve dönüşümlü olarak ikişer yıllık aralarla fabrikayı birlikte yönetiyorlar. Kütahya Şeker Fabrikası özelleştirildiğinde çok karamsar, kötü günler geçirdik buralarda fakat tabii ki mücadelemize devam ettik. Bizi fabrikaya sokmamak için ellerinden geleni yaptılar. Biz, 160 arkadaş kaldık. O dönem 4-c diye bir yasa vardı, ondan faydalandı pek çok arkadaşımız ve hepsi mağdur oldu. İntihar eden arkadaşlarımız oldu. Tabii maaşları düştü, 4-c denen o yasa nasıl bir yasaysa artık. Tekel işçileri de benzeri bir süreci yaşadı ancak onların dahil olduğu 4-c uygulaması bu bahsettiğimden daha iyileştirilmiş bir versiyonu, uygulamasıydı. Bize sunulan 4-c şartları çok kötüydü. O dönem; iki arkadaşımız bu süreçte intihar etti ekonomik koşullarından ötürü. Şu anda ise; fabrikada şöyle bir durum var; 2004 yılında yaşadığımız özelleştirme sürecinden sonra; eski düzeneği zamanında yaşamış ve halen fabrikada özelleşen haliyle devam eden eski işçilerimiz 10-15 kişi civarında. Geri kalanlar zaten yeni işçi alımı olarak özelleştirildikten sonra fabrikaya girenler. Gerçekten de çok kötü dönemler yaşadık. Özelleştirmelerin bizim açımızdan acı bir hatırası var burada. Fabrikayı satın alanlar; size ben ekmek veriyorum, ben yaptım-ettim oldu noktasında bir perspektife sahip. Satın alanlarda paylaşımcı bir düşünce yapısı hiçbir zaman olmadı. Bu çok tehlikeli bir anlayış; baktığımızda biz şunu ifade ettik; bu fabrika sizin değil, bu fabrika bizim, Kütahya'mızın. Sadece ismi, alıcısı değişti. Hala da Kütahya Şeker Fabrikası'dır. Benim, buradan ekmek yeme zorunluluğum var. Bu bacanın tütmesi için benim yapmam ne gerekiyorsa ben hazırım ve bu mantıkla devam ettik. Ama karşıımızdaki insanlar öyle uyumlu filan değil. İşçilerimizin sigortalarını bile ödemiyorlardı. Bir gün sözleşmeler sırasında iyice bunalıp dedim ki; “o zaman biz sizden maaş almayalım, bizim kiramızı, aylık giderlerimizi verin, çocuklarımızı okutun, bizi evimizden alıp işyerine getirin-götürün. Biz, sizden maaş filan istemiyoruz.” Özelleştirmelerin işte böyle iyi hazırlanarak, toplumun genel refahını, huzurunu kaybettirmeden yapılması gerekiyor. Üstüne; bu sürecin devletin kontrolü altında da olması gerekir. Ben, aldım istediğimi yaparım, burayı kapatırım diyemezsiniz. Böyle bir mantık olmaz yani.” (Görüşmeci 25).

Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi ise; Kütahya Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi sürecinde ilk dönemlerde birtakım belirsizlikler yaşandığını, o dönem fabrikanın tüm arazi haklarıyla alıcılara satıldığını, özelleştirme sonrasında pancar üretimiyle ilgilenen çiftçi sayısı azalırken, üretilen pancar miktarının arttığını ve böylece pancar üretiminde verimlilik artışı sağlandığını vurgulamıştır:

“Kütahya Şeker Fabrikası'nın özelleştirme sürecinin gerçekleştiği dönemlerde ben burada değildim haliyle ama sürekli arkadaşlardan dinledik, konuştuk; kooperatif olarak da özelleştirmenin önüne geçebilmek için de çok uğraşmış o dönem. Hem siyasi olarak, hem yerel olarak; köylü, çiftçi üreticilerimizle toplantılar, örgütlenme konusunda, siyasilere baskı yapılması konusunda çabalar sarf edilmiş, çünkü ilk özelleştirme olduğu için kimse ne olacağını bilmiyor tabii. İnsan da bilmediğinden korkar, bildiğinden korkmaz. Özelleştirmenin önüne geçebilmek için her türlü gayret sarf edilmiş ama özelleştirme gerçekleştirilmiş. Yalnız o zamanki; özelleştirmeyeyle şimdiki arasındaki farkları belirtelim; bunu, devletin bir yanlışından dönmesi olarak görmek lazım. O zaman; şeker fabrikaları özelleştirilirken nesi var, nesi yoksa hepsi beraber veriliyordu. Bütün gayrimenkulleriyle beraber, şehirlerdeki bölge binaları, arsaları, tesellüm noktaları ve şehir içerisinde fabrikaya ait nesi varsa hepsi veriliyordu alıcılara. Şimdi; son yapılan özelleştirmeler de gayrimenkuller ayrıldı, sadece fabrikanın işletme sahası kaldı öyle devredildi. Diğer taraftan; Kütahya Şeker Fabrikası, özelleştirilmeden önce devletin elindeyken 300 bin ton pancarı, 2500 civarında çiftçiyle ürettiyordu. Şu anda; 400 bin ton pancarı 800 çiftçiyle üretiyor. Pancar üretimi ortalama % 30 artarken, çiftçi sayısı ortalama % 60 azalmış.” (Görüşmeci 22).

4.4.1.4.3. Araştırma Örnekleme Kapsamında Yer Alan Şeker Fabrikalarının Arazilerinin Bulunduğu Konumların Değerlendirilmesi

Araştırmanın dördüncü metaforuna bağlı üçüncü alt başlığında; araştırma örnekleme kapsamında yer alan şeker fabrikalarının, arazilerinin bulunduğu konumlar değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda; ilgili örneklemelerin bulunduğu bölgelerde yer alan pancar kooperatiflerinin birim temsilcileri ile Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerdeki temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Burdur Şeker Fabrikası'nın arazisi; gerek Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi, gerekse de Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi tarafından arazi rantına müsait bir konum olarak betimlenmiştir:

“Burdur'daki şeker fabrikasının kurulu olduğu bölge; Burdur için çok değerli bir arazi. Yani ilerde göreceksiniz ki; inşallah biz yanılırız. Burası, özelleştirildikten sonra buranın önemli arazilerinde beş yıldızlı bir otel, bir özel hastane, bir özel okul, avm'ler olacaktır. Fabrika işletme binası belirli bir süre sonra kapatılarak işlem görmeyecektir. Bu kadar değerli bir arazimiz var yani. Çok pahalı bir arazisi var. Beş yıl mecbur işletecekler fabrikayı ama beş yıl çok etkili bir şekilde üretimin sürdürüleceğine inanmıyorum.” (Görüşmeci 1).

“Burdur Şeker Fabrikası, özelleştirilirken devlet şunu gözetmeliydi; sonuçta devlete para lazım, bu alan kıymetli, bunu fabrika olarak satmak yerine hazine arazisinin bir kısmını istimlak edip, şeker fabrikasını satın alacak kişiye fabrikayı buraya taşı, teknolojisini islah et, ben sana faizsiz kredi veriyorum diyebilirdi. Alacak olan kişi de; pancar üretimi açısından en ortada bir bölge belirlerdi ve oraya

fabrikasını kurardı, buradaki fabrikanın alanına da güzel bir proje yapılırdı artık özelleştirme idaresi mi yapardı, TOKİ mi yapardı ya da ihaleye çıkılırdı da inşaat şirketleri mi yapardı, onu bilemiyorum. Diğer taraftan ise; hem şehri güzelleştirmiş olurdunuz hem de devlet para kazanmış olurdu. Aynı zamanda; pancar tarımını da sürekli kılmış olurdunuz. Çünkü oradaki fabrikayı satın alan kişi kesinlikle işletecek bir kişi olmuş olurdu. Belki alternatif bir çıkış yolu da olabilirdi böylece.” (Görüşmeci 2).

Pankobirlik Genel Merkezi’nde görüşme gerçekleştirilen temsilci ise; özelleştirme kapsamına alınan Türkşeker bünyesindeki fabrikaların, arazi rantı meselesine genel bir perspektif üzerinden bakmıştır:

“Burdur Şeker Fabrikası, şehrin merkezinde, geniş de bir alan ve her şey yapılır. Şehir de oraya doğru genişliyor. Ben, oradaki yerleri de biliyorum, yerleşimleri. Ben, orayı arsa olarak görürüm. Fabrika olarak görmem ki; alan kişi olarak. Bunlar, tamamen rant amaçlı alıyorlar. Biz, bunu çok söyledik; Şeker-İş de çok söyledi. Yani % 52’den % 25’e pazar payının düşmesi normal... Satılmış elden gidiyor. Amaç zaten tamamının satılması... Fakat bizim öngörülerimiz şu şekilde; bu fabrikalar kapanacak. Belki birkaç tanesi yaşar. Afyon, Turhal, Iğın devredilmedi, ama oranın da şansı iyidir. Ereğli satılmadı, ama o da satış aşamasına gelecek. Elbistan’ın verileri iyidir. Dört-beş fabrika belki ayakta kalabilir. Kırşehir çalışabilir ama diğer 9-10’unun şansı yok. Yozgat kapanır büyük bir ihtimalle. Çorum’u alan kişi tamamen tahmin ediyorum ranta dayalı aldı. Çorum’a gittiniz mi bilmiyorum, çok geniş bir alanı var fabrikanın.” (Görüşmeci 4).

Uşak Şeker Fabrikası’nın arazisi de Burdur Şeker Fabrikası’na benzer bir şekilde; hem Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi, hem de Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi tarafından arazi rantına uygun bir konum olarak değerlendirilmiştir:

“Bakın fabrikanın dibine neler gelmiş, devlet hastanesi gelmiş, adliye gelmiş, emniyet müdürlüğü gelmiş, karşı tarafta havaalanı var. Artık iştahını kabartıyor rant peşinde koşanların burası. Şu an fabrikanın bulunduğu yer, 375 dönüm araziye sahip ve 375 dönüm arazinin içerisinde ortalama 150-200 dönüm civarı da çiftlik olarak adlandırdığımız kömürlük sahası olarak kullanılan bir yer. Bugün, Türkşeker bünyesindeki satılan fabrikalara, üretim kapasitesi üzerinden belirlenen satış bedellerine göre bakıldığında; işte bir Alpullu’ya 150 ile 250 milyon lira arasında satılmış. Oysa Uşak Şeker Fabrikası; o civarlarda bir değer etse bile arsası 300-400 milyon lira civarında edere sahiptir. Yani; 300-400 milyon lira ancak fabrika olarak satarsan 150 milyon lira. Kısacası, şehir merkezinde kalmış bir fabrika. Diğer taraftan; fabrikamız tarihi dokuyu içerisinde barındırdığı için Anıtlar Yüksek Kurulu’na bağlı birtakım bölümleri de bünyesinde bulundurmaktadır. Bunlar; belki satışa engel olabilir deniyor ama biz, Şeker-İş olarak çok da öyle düşünmüyoruz. Bugün, Hasankeyf sular altında kalmışsa, Uşak Şeker Fabrikası’ndaki işte çınar ağaçlarının, tarihi 100-120 yıllık evlerin o kadar da göz önünde bulundurulacağını düşünmüyoruz. Yalnızca, buranın istihdamı göz önünde bulundurulmalı, bölgeye katma değerine bakılmalı. Uşak’taki tek kamu kuruluşu işletme, Uşak Şeker Fabrikası ki onun dışında başka kurum yok. Yapılışı noktasında da özel sektördü sonradan kamulaştırılmıştır. Ben, buranın bir fabrika olarak özel

sektör tarafından işletilmeye devam edeceğini düşünmüyorum. İnşaat rantının hızla devam ettiği bir ortamda; resmi kurumlar arasında kalmış ve ortalama 300 dönümlük bir arazinin, bir sanayi alanı olarak düşünüleceğini ve kapasitesi oldukça düşük olan -günde 2000 ton kapasiteyle çalışıyor ki bunun 3000 ton civarlarına yükseltilebilmesi mümkün değil- böylesi bir fabrikanın üretime devam edebileceğini düşünmüyorum.” (Görüşmeci 9).

“Uşak Şeker Fabrikası'nın bir de arazi rantı meselesi var tabii. Şehrin normalde çıkışında yer alan fabrikamız, şehrin bu tarafa doğru giderek genişlemesiyle birlikte artık şehrin içinde bir noktada kalmış gibi. Hemen dibimizde işte Emniyet Müdürlüğü, Adliye, yanımızda Afyon-Uşak otoyolu ve otoyolun karşısında da Uşak Havalimanı var. Düşündüğümüzde arazi rantı için inanılmaz derecede değerli bir alan ki belki fabrikanın teknolojisinin eski olması ve rehabilite edilebilmesinin de zor olduğu düşünüldüğünde, özelleştirilmesi halinde bu fabrikayı alacak kişi, burada şeker üretimine asla devam etmez diye düşünüyorum.” (Görüşmeci 10).

Afyon Şeker Fabrikası, Afyon Pancar Ekicileri Birliği Temsilcisi'nin ifadesine göre; şehrin oldukça dışında kalmasından kaynaklı olarak arazi rantı noktasında pek fazla değer taşımamakta, fabrikanın teknolojik gelişmişliği ve üretim kapasitesi düşünüldüğünde şeker üretimine devam ettirilmesi halinde kar elde edebilecek fabrikalardan biri olarak görülmektedir:

“Özelleştirme meselesine gelince; Afyon Şeker Fabrikası'nın arazisinin ben çok para edeceğini düşünmüyorum. Çünkü şehir merkezine bayağı uzak, orada hazır bazı lojmanlar var, satın alanlar o lojmanları satsalar ne kadar talibi olur bilmiyorum ancak arazinin bir Uşak ya da Burdur gibi şehrin merkezinde kalmadığını söyleyebilirim. Peki, fabrikaya biçilen değer 725 milyon lira, beklentinin biraz üzerinde aslında daha aşağıda bir fiyat bekleniyordu, özelleştirme açık arttırma usulünde ve canlı yayında olunca insanların o anki psikolojisi orada farklı olabiliyor ki; fiyat, 725 milyon liraya kadar çıktı.” (Görüşmeci 14).

İlgın Şeker Fabrikası da Afyon Şeker Fabrikası gibi şehir merkezinin dışında yer alan arazi konumuyla, arazi rantına kurban gidebilecek bir fabrika olarak görülmemekte, yine benzer şekilde teknolojik gelişmişliği ve üretim kapasitesi açısından bakıldığında şeker üretimine devam etme potansiyeli olan bir fabrika olarak değerlendirilmektedir. İlgın Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi olan ve aynı zamanda Akşehir-İlgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilciliği görevini de yürüten görüşmeci, yalnızca İlgın Şeker Fabrikası değil, genel itibarıyla özelleştirilen 14 şeker fabrikasının arazi rantı meselesine yönelik yorumlarda bulunmuştur:

“Araziler ile ilgili olarak; bu 14 şeker fabrikasından Kastamonu bildiğiniz gibi satılmadı. Diğer 13 şeker fabrikasının bildiğim kadarıyla arazileri, şehir merkezinde olanları Erzincan, Burdur, Çorum olarak değerlendirebiliriz. Elbistan da yakındır. Biz, bu arazi rantı meselesine Şeker-İş olarak, itirazlarda bulunduk. Bu 13 fabrikanın, dokuzuna yönelik zeyilname düzenlediler. İlgın Şeker

Fabrikası'nı da işte gördünüz, bizim sosyal tesisler tarafı 1700 dönümden 1300'e düşürüldü, 400 dönümü buna dış kantarlarda dahil bunlarla ilgili tekrardan zeyilname düzenlenerek özelleştirme dairesi, oraları satıştan çıkardı. Daha sonra satmayı planlıyorlar herhalde oraları. Fabrikanın devir işlemi ne kadar gerçekleşir, gerçekleşmez bilemiyorum ancak biz gerçekleşmemesi için uğraşıyoruz.” (Görüşmeci 20).

Kütahya Şeker Fabrikası, ilk özelleşen fabrika olmasından kaynaklı olarak o dönem arazisiyle birlikte satılmıştır. Arazisinin bulunduğu konum itibarıyla, şehrin artık içerisinde kalmış bir yer haline gelen fabrika, şeker üretimine halen devam etmeyi sürdürmektedir. Bununla birlikte fabrikanın arazisinin belirli bir kısmında Kütahya'nın en büyük AVM'lerinden birisi kurulmuştur. Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi ve Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği Temsilcisi, fabrikanın arazi rantına uygun bir yapısı olduğunu ancak fabrikanın üretime devam etme yönünde kararlılık göstermesinin kendilerini mutlu ettiğini dile getirmişlerdir:

“Kütahya Şeker Fabrikası'nda o zamanlar hisse satışı oldu, direkt varlık satışı şeklinde gerçekleştirilmedi işlem. Burası, 740 dönüm arazisi olan bir yer. Burada hisse satışı olduğu için o zamanlar buranın % 44'ü kooperatiflerindi. Satın alanlar % 56'sını satın aldılar o zaman. Ondan sonra bizim haricimizdeki diğer kooperatifler hisselerini sattılar. Şu anda bizim dışımızda hissedarı olan kooperatif kalmadı. Diğer fabrikalar gibi bir Afyon, Ilgın gibi % 100 olarak satılmadı bu fabrika. Onun için; bu dönemde bizler çok söyledik, bu fabrikaların, pancar kooperatifleri ya da bölge halkı tarafından alınması gerektiği noktasını çokça ifade ettik. Bu fabrikanın, Kütahya'nın bir değeri olduğunu ve katma değerinin çok yüksek olduğunu, inanın bu fabrikanın kapanması halinde Kütahya'nın başka bir gelirinin kalmayacağını yıllarca kamuoyuna ve basına anlattım.” (Görüşmeci 25).

“Kütahya Şeker Fabrikası'nın bulunduğu yer, şu anda Kütahya'nın şehir merkezinin tam göbeğinde. Yani; Afyon, Eskişehir, Balıkesir yolunun kesiştiği noktada tam bir kavşakta ve şehrin başladığı noktada ve artık fabrikadan dolayı, şehir biraz daha aşağı gidemiyor çünkü fabrika arazisi kesmiş durumda. Arazi, çok değerli ama fabrika üretime devam ettiği için, şeker pancarı ve pancar şekeri üretimine devam ettiği için bizim açımızdan bir sorun yok şu anda, ama mevcut sahip olduğu arazinin bir kısmını ayırarak Kütahya'nın en büyük, belki de bölgemizin en büyük alışveriş merkezi yani avm dediğimiz-Sera Avm diye geçiyor-yer ayrılarak ve elden çıkarılarak, avm yapılmış. Çok değerli bir arazi yani; dediğim gibi şehrin girişi ve en değerli bölgesi, rant olarak elde edilmiş mi, edilmiş tabii ki öncesinde. Kütahya Şeker Fabrikası özelleştirildiğinde elinde ne varsa satılmış ama şu anda yapılan özelleştirmelerde tabii ders alınarak gidiliyor ve gayrimenkuller ayrılıyor. Kütahya Şeker Fabrikası merkezde, burada kuruldu ama Altıntaş'ta bölge şefliği var, arazileri var, pancar kantarları var. Oraların da satılacağı söyleniyor ama bu özelleştirmeyle değil. Kütahya'daki gibi yapılmış olsaydı bu özelleştirmeler; onların hepsi otomatik olarak fabrikayı alan adamın olmuş olurdu. Yani; Burdur'da fabrikayı kim aldıysa, onların direkt sahibi olabilecekti ama bu tarz bir ayrıma gidildiği için bir ölçüde fabrikayı, inşaatçılar alıyor; inşaat yapacaklar şeklindeki söylemlerin önüne geçilmesi amacıyla yapılmış bir adım ama tam da yetmiyor çünkü fabrikaların buldukları alanlar, en verimli alanlar. İşte Burdur,

Uşak Şeker Fabrikaları şehrin merkezinde, Kütahya Şeker Fabrikası şehrin merkezinde. Bakın; Ankara, Eskişehir satılmadı daha birçok fabrika var böyle. Satılmama yani özelleştirilmeme sebebi; arazilerinin tamamen şehrin göbeğinde ve çok değerli olmasından kaynaklanıyor. Yarın, bir gün oralarda satılıp özelleştirilecek ama fabrikaları alan kesimler; pancar yapmaya mı devam edecek, yoksa inşaatçılık mı yapacak onu hep beraber göreceğiz.” (Görüşmeci 22).

Eskişehir Şeker Fabrikası da Burdur, Uşak ve Kütahya Şeker Fabrikaları'na benzer şekilde şehrin merkezinde bir konumda yer almaktadır. Bu açıdan; hem Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi, hem de Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği Temsilcisi, fabrikanın arazi rantı doğrultusunda farklı amaçlar için kullanılabilceğini ancak Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Türkşeker bünyesinde yer alan en verimli iki fabrikadan biri olması sebebiyle, fabrikayı alabilecek kimselerin büyük olasılıkla üretime devam edeceğini düşünmektedirler:

“Eskişehir’de fabrikamız şehrin göbeğinde yer alıyor. Özel sektör alırsa burayı, bu arazinin değerini ben şahsen ölçemem. Karşı tarafımızdaki lojmanların olduğu arazi, gerçi orası sit alanı, yarın bakarsınız sit alanıydı bir yasayla değiştirilebilir. Şehrin göbeğinde oksijen merkezi burası, şu tepeden çıkıp baktığımızda bir tek yeşil yer var o da burası. Bunun değerini ölçemiyorum tabii rant olarak bakılırsa buranın arazisi, Türkiye’ye 25 tane sıfırdan yeni şeker fabrikası yapar, o kadar büyük bir değeri var ama hükümet ne düşünür, bu konudaki politikası nedir, onları da bilemem. Benim özelleşmez deme şansım yok, görüntüde de tabii ki bir tedirginlik var.” (Görüşmeci 23).

“Arazi rantı şimdi şöyle bir şey, bizim burada dediğimiz gibi; biz, üreticilik bazındayız. Arazi rantı farklı bir şeydir... Çok büyük bir cazibesi var arazinin. Zaten alan kişi; işte bunu alır taşır, başka bir yerde yaparsa; mesela bazı bizim konumsal ilçelerimiz arasında bu fabrikayı taşıyıp rantabiliteyi arttırabilirse mesela Sivrihisar bölgesine olabilir, Alpu bölgesi var. Alpu bölgesi; pancarın en çok ekildiği alan... Şimdi tabii özelleştirme dedim ya, biz çalışıyoruz. Yönetim kurulumuz bu konuyla ilgili çalışmaları yapıyor. Biz, önerilerimizi sunuyoruz. Özelleştirmenin paket halinde Ankara-Eskişehir satışı bile gündeme gelmişti. Ona bile biz, örnek alternatif üretim yoluna gittik. Yani alınırsa ne yapılabilir, ne şekilde diye... Tabii bunlar, özelleştirmeye açıldığı zaman zaten düşünülecek şeylerdendir ama kesinlikle bizim fabrikamızın şu anda bulunduğu bölge, inşaat sektörü için çok kıymetli bir alan. Alan kişinin, buraya inşaat yapması önemli değil. Bu fabrikayı bir şekilde aynı koşullarda çalıştırıyor olması gerekiyor, mühim olan o.” (Görüşmeci 24).

4.4.1.5. Beş Yıl Üretime Devam Şartı ve Fabrikaların Akıbeti

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin ardından ilerleyen süreçte fabrikaların akıbetinin ne olabileceğine dair görüşmecilere yöneltilen sorular; ilgili görüşmecilerin, genel perspektifte Türkşeker bünyesinde Şubat 2018'den bu yana yaşanan ve 14 şeker

fabrikasının özelleştirme sürecinin ardından ihale şartnamelerinde bu fabrikalarla ilintili beş yıl üretime devam etme zorunluluğu getirilmesi ve beşinci yılın ardından üretimin devam edebilme ihtimalini nasıl gördükleri; görüşmecilerin araştırma kapsamında ele alınan şeker fabrikalarının genel olarak kapasite ve verimlilikleri üzerinden üretim sürecini aksatmadan sürdürebilmeleri noktasında nasıl değerlendirildikleri şeklindedir. Bu açıdan; özelleştirilen şeker fabrikalarının beş yıl üretime devam şartı ve fabrikaların akıbetinin ne durumda olabileceğine yönelik olarak ele alınan yorumlar, bu iki çerçeve içerisinde toparlanmaktadır.

4.4.1.5.1. Beşinci Yılın Sonunda Üretimin Devam Edebilme İhtimali

Araştırmanın beşinci metaforuna bağlı ilk alt başlığında; Türkşeker kapsamında yer alan 14 şeker fabrikasına yönelik özelleştirme sürecinin akabinde ihale şartnameleri doğrultusunda getirilen beş yıl üretim şartı ve bu şarta bağlı olarak beşinci yılın sonunda üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması durumu, gerek Pankobirlik Genel Merkezi ve Pankobirlik bünyesindeki birim kooperatiflerde yer alan temsilciler, gerekse de Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerdeki temsilciler tarafından değerlendirilmiştir. Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim pancar kooperatiflerinde; Türkşeker'de yaşanan özelleştirme süreci ve ihale şartnameleri doğrultusunda ortaya konulan beş yıl üretim şartı ve buna bağlı olarak şeker üretiminin geleceğine yönelik düşünceler, görüşmeciler tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Sözleşmede beş yıl sonra; sen, bu fabrikayı işletemeyeceksen, zarar edeceksen, kotanı devlete devretmelisin veya kotayı başka bir yere devretmelisin, şeker üretiminde bunu yapmalısın şeklinde bir madde olmalıydı, o da yok. Sadece beş yıl devam etme zorunluluğu var diyor, bu kadar.” (Görüşmeci 2).

“Naci Ağbal ile kaç kere toplantı yaptık, maliye bakanırken. İkna da ettik ama herhalde aşamadı bazı şeyleri. Belki o dönemde; hazineye para lazım gerekçesiyle bu özelleştirmeleri yaptılar. Yalnızca, gelir amaçlı bir satış. Varlık satışı. Demediler ki; bu çiftçi ne olacak? Bu fabrikalar ne olacak? Biz, bir proje hazırladık bakanlığa sunduk. Dedik ki, bu 25 fabrikanın işletme hakkını bize verin. Tapusu devlette kalsın. Hiçbir şey istemiyoruz, bize sadece işletme alanını verin ve bizden para istemeyin. Biz, buraya yatırım yapalım. Konya'daki şartları her fabrikada oluşturmaya çalışalım. Bizim zaten bu fabrikaları çalıştırdığımız zaman ödeyeceğimiz kurumlar vergisi, gelir vergisi, ülkeye sağlayacağımız katma değer üç yılda amorti ediyor biliyor musunuz? Şu andaki özelleştirilme bedelinin tamamını üç yılda... Üç yıldan sonra hep artı değer. Biz, kahroluyoruz... Cargill, çok etkili. Cargill, bu sektörü yok ederek, kendilerine pazar yaratmaya çalışıyor. Bir kanun taslağı hazırlamışlar, şeker kanununda değişiklik yapılmasına

yönelik. Öyle maddeler koymuşlar ki; tamamen Cargill'e yönelik. Adam diyor ki; mesela orada madde eklemiş. Eğer pancar şekeri üretiminde herhangi bir aksama olursa, eksik üretilen kısım kadar NBS ile doldurulur, ikame edilir diyor. Yani minare çalınmış, kılıf da hazırlanmış.” (Görüşmecî 4).

“Kotalar ya da hangi bölgenin ne kadar üretebileceği meselesi, çiftçinin idaresinde olan bir şey değil; devlet, kotaları paylaştırarak ona göre düzenlemiş ama özelleştirmeler gerçekleştiğinde beş yılın sonunda, altıncı yılda hiç kimsenin garantisi yok. Altıncı yılda adam gelip fabrikaya kilidi vurursa, kim engel olabilir ki. Sonuçta; devletin, alıcılarla antlaşması beş yıl, altıncı yıl yok.” (Görüşmecî 8).

“Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi tartışmalarındaki en belirgin sorunlardan bir tanesi; beş yıl üretime devam etme meselesi. Her şeyden önce, bu beş yıla sınırlandırılma meselesinin olmaması gerekirdi. Tabii fabrikaları satın alan alıcıların, kim olduğuna bağlı olarak yani üretimi sürdürüp sürdürmeyeceklerine bağlı olarak bu süre meselesi büyük bir tartışma konusu olmaya devam edecek önümüzdeki süreçlerde de. Uşak Şeker Fabrikası, hali hazırda çok fazla şeker üretilen bir fabrika olmadığından ve üretim teknolojisinin eski olmasından kaynaklı olarak özelleştirilmesi halinde pek de üretime devam edilebilecek bir fabrika görüntüsünde değil.” (Görüşmecî 10).

“İşte; belirli kurallar var beş yıl, pancarın taban fiyatını devlet belirlerken, şekerin satış fiyatı; devlet, kooperatif ve özel sektörün yer aldığı üçlü bir yapı içerisinde nasıl belirlenecek. Bu çelişkiler, bu sorunlar nasıl çözülecek, bilemiyorum. Düzgün çözebilirlerse sorun yok. Düzgün çözemezlerse; bir taraf kesinlikle mağdur olacak. Görülen, satılan fabrikaların zarara uğratarak, kazaya uğrayıp elden gitmesi ya da alan firmalar işte; beş yıl en fazla antlaşmaları var, beş yıl sonra ben zarar ediyorum bu işten diyerek ya başkasına ya da devlete geri devrederler.” (Görüşmecî 14).

“Belki benim görüşlerim, camiamızın görüşlerini çok fazla yansıtmayacak ama ben bunları gönül rahatlığıyla söylerim. Türkşeker, görevini Türkiye’de çok iyi bir şekilde yapmıştır ama görevi de sona yaklaşmıştır bunu söylemek lazım. Türkiye’de çiftçiliğin öğretilmesi anlamında, modern çiftçiliği öğreten kurumdur Türkşeker. Bu açıdan çok önemlidir ama artık görevini tamamlamıştır ve bunun bir şekilde özelleştirmeyle mi olur ya da özelleştirme modeline karar verilerek mi olur, bir şekilde yapılması lazım. Pancar üretimi ve şeker pancarından elde edilen şeker üretiminin devam ettirilmesi şartıyla özelleştirme. Özelleştirmelerin Türkiye’de önüne geçemezsiniz, bunu yapmak zorundasınız. Kütahya Şeker Fabrikası, özelleştirildiğinde 1000’in üzerinde çalışanla 300 bin ton pancar işlerken, bugün 200 civarında çalışanla 400 bin ton pancar işliyor. Bu kadar basittir bu iş. Maalesef; Türkiye’de siyaset etkili olduğu her noktada; bu kurumları, çiftlik gibi görüp ona göre kullanmıştır, kullanmaya da devam etmektedir. Şöyle düşünmek lazım; şeker fabrikaları kurulduğunda, hiçbiri ekonomik amaçlı kurulmadı, sosyal amaçlı kuruldu. Sosyal amaçlı derken; hem çiftçiliği vatandaşımıza öğretmek, hem de orada bir istihdam sağlamak, ekme kapısı açmak açısından görevlerini yaptılar. Bugün hala; devletin elinde olan fabrikalar, bu görevlerini yerine getirmeye çalışıyorlar. Bu söylediklerim; sadece ekonomik anlamda kar elde edebilecek fabrikalar için geçerli. Diğer taraftan; özellikle Doğu bölgelerindeki şeker fabrikalarını çok iyi tetkik etmek lazım. Oralar, bölge insanının ekme kapısı ve o bölgeler çok daha farklı, bizim şartlarımızdan çok daha farklı şartları var. Orada; fabrikanın kapanması demek, çeşitli sosyal problemleri çok farklı yönlere getirir. Uğraşacağımız sorunlar; çok farklı sorunlara yol açabilir. Bu

açıdan; her fabrikanın kendi bünyesinde özel şartları vardır, onlara göre değerlendirilmesi lazım. Özellikle; Doğu illerindeki şeker fabrikalarını özelleştirmeyi düşünürseniz çok dikkat etmeniz gerekli. Orayı satıp, gelir elde etmek amacıyla bakarsanız, bu güne kadar yapılan mantık o, parayı en çok verene satarım mantığı var bizde maalesef. Bu gerçekten kötü bir mantık ve oralardaki şeker fabrikalarına kimse para vermez. Ekonomik değeri olan fabrikalar değil. Kimse para vermez, veren de arsası için verir. O da bizim amacımıza uymaz, buna çok dikkat etmek lazım. Kütahya Şeker Fabrikası, Afyon Şeker Fabrikası özelleştirmesiyle Erciş Şeker Fabrikası'nın, Muş Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi aynı şey değil, çok farklıdır.” (Görüşmecî 22).

“Bizim kırmızı çizgilerimizden biri de bu; yani şeker üretiminin sınırlandırılmaması gerekiyor. Beş yıl sonra adam üretir veya üretmez; isterse kapatır, isterse kapatmaz boyutuna girilmemesi lazım. Çünkü bizim, şu anda 76 bin ortağımız var; faal, sağ. Türkiye genelinde 2 milyon 500 bin civarında Pankobirlik'in üyesi insan var ve dedik ki; bu 10-12 milyon aile nüfusu ile beraber 10-12 milyon kişiye hitap eden bir üretim. Bu üretime yönelik olarak; işte ben bunu kapatıyorum dedikten sonra yapılan her şey boşa gider.” (Görüşmecî 24).

Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerde; Türkşeker'de yaşanan özelleştirme süreci ve ihale şartnameleri doğrultusunda ileri sürülen beş yıl üretim şartı ve bu doğrultuda şeker üretiminin devamlılığına yönelik değerlendirmeler, görüşmeciler tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Devredilen her fabrika için, beş yıl üretim şartına uyulmayacağı öngörüsüne sahip olmakla birlikte, geride bıraktığımız Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde şeker fabrikalarının bir kısmı kampanya döneminin hemen öncesinde devredilmiş, diğer kısmı ise yeni kampanya döneminin başlamasına günler kala hala devri belirsizlik içerisinde olup kampanya dönemi hazırlıklarına dahi girilmemiştir. Sürecin henüz başında dahi yaşanan bu aksaklıklar ve yaşanan hukuka aykırılıklar neticesinde beş yıl üretim şartının usul ve esaslarına ne denli uyulacağını, geleceğinin muallaklığı gibi konular şeker piyasasının işleyişinde belirsizlik yaratan argümanlardır. Özelleştirme İdaresi son özelleştirme sürecinde şeker fabrikalarının şeker kampanya dönemine yetişmesi adına süreci aceleyle yönetmiş, fakat devredilmeyen ya da kampanya başladıktan sonra devredilen fabrikaları gördüğümüzde kamunun idare ve işleyişinin maddi ve manevi zarar yaratacağının açık olduğu aşikardır. İhale tasarımının sağlıklı ve sektöre özgü gerçeklere dayalı yapılmadığının da işareti olan bu durum, ülkenin şeker üretiminde düşüşe yol açma riski taşımaktadır. Devredilen fabrikalar dahil olmak üzere; çiftçi/üretici ile olan ilişkilerde yaşanması olası aksaklıklar, takip eden yıllarda üretimin sürdürülebilirliğini tehlikeye atabilecektir. Bu çerçevede, ÖİB tarafından sektörel gerçekler ile mevzuata aykırı bir şekilde yürütülen özelleştirme işlemleri kamu ve ülke zararına yol açabilecek noktaya gelmek üzeredir. Devredilen fabrikalara rağmen, aynı tarihlerde ihaleye çıkılan ve karara bağlanan dört fabrikanın hala devredilememiş olması, alıcılardan kaynaklı sebepler olup; bu durumda, bütün ihale tasarımını olumsuz etkileyecek bir gecikmenin kabul edilemez olduğunu göstermektedir. Ülke şeker sektörünün geleceği de gözetilerek, yasal zorunluluklar çerçevesinde, devri gerçekleşmeyen fabrikalarla ilgili ÖYK kararlarında yazılı olduğu üzere, sözleşme imzalamaktan imtina eden ve/veya diğer yükümlülüklerini ihlal eden alıcıların teminatlarının idare lehine

irat kaydedilmesi ile fabrikaların kampanya dönemine ilişkin belirsizliğinin giderilmesi gerekmektedir.” (Görüşmeci 3).

“Öncelikle şeker fabrikalarının beş yıl üretime devam edileceğinden bahsedildi. Şimdi, neden beş yıl? Beş yıl, çok uzun bir zaman dilimi değil ki; bir üretim alanı için. Uşak Şeker Fabrikası'nın bugün arsa bedeli çok yüksekse, alıcı bunu uygun fiyatlarla da alırsa, beş yıl çalıştırır ya da ilave birtakım sözleşmeler yapar. Peki, beş yıl sonra buradaki üreticiyi kim koruyacak? Neden satış sözleşmesini yapıyorken devlet, şunu demiyor: “Siz, şeker üretiminde devam edeceksiniz alın bu fabrikaları, etmeyecekseniz...” Süre hiç koymadan, yatırdığımız para mesela 2 milyon dolar ya da 5 milyar dolar. Biz, sizin üretim alanından çekildiğiniz andan itibaren; devlet olarak tekrar burayı bu paranızı ödeyerek kamulaştırırız mantığıyla yaklaşırlarsa, hem bu fabrikaları işletmek istemeyen insanlar, buralara alıcı olarak çıkmazlar, hem de bu fabrikalar, gelecekte üretim yapacaklar mı, yapmayacaklar mı kaygısı bakımından bölge çiftçisi, esnafta, çalışanı böylesi bir sorunu yaşamazlar. Beş yıl, çok uzun bir zaman değil. Torunlar Gıda, 2006'da devraldı Kütahya Şeker Fabrikası'nı. Eğer, şekeri üretmek gibi bir düşünceleri olmasaydı 2011'de biterlerdi yani çok uzun süre önceden bu sektörden çekilirlerdi. Şu anda neredeyse bir yılı gitti zaten sürenin. Benim düşünceme göre; burada zaten baştan bir samimiyet yok, yani alıcılar açısından. Beş yıl şartı, yani böylesi bir şart konamaz mantıken. Burası küçük bir market ya da bakkal dükkanı değil en nihayetinde küçük bir atölye değil. Burası çok sayıda insanı istihdam eden bir kuruluş. Bu fabrikaların birçoğu; Ağrı'da, Kars'ta, Muş'ta, Uşak'ta çok sayıda pancar ekicisinin geleceğini ilgilendiriyor. Sadece Uşak çevresinde 3000 pancar ekicisine ulaşıyoruz ürün almak için. Alternatif bir ürün gösterin bize, deyin ki şöyle bir ürün var, pancarın yerini karşılıyor. Yok, böyle bir ürün. Toprağa düştüğü andan itibaren işçisi var, taşıyıcısı var, toptancısı var, esnafta var, çalışanı var. Ürüne baktığımızda şeker olarak tüketiyoruz, posasını hayvan yemi olarak kullanıyoruz, tortusunu melas, ilaç ve yem sanayiinde kullanıyoruz. Tarlada kalan yaprağını yine hayvan yemi olarak kullanıyoruz. Yani, bu kadar katma değeri bol olan bir ürünü yok etmek, neden diye soruyor insan.” (Görüşmeci 9).

“Bu fabrikaları özelleştirirken şartlar konuldu, denildi ki; beş yıl yerli pancardan üretim yapacaksınız, beş yıl bu fabrikaları hiç kimseye devredemeyeceksiniz, beş yıl mutlaka üretim yapacaksınız. Üretim yapmazsanız, milletvekillerinden biri çıktı dedi ki; işte fabrikaları geri alacağız, bir diğeri de çıktı dedi ki; fabrikaları geri almayacağız, kota cezası uygulayacağız gibi söylentiler oldu. Dediler ki, beş yıl boyunca bu fabrikaları kimseye devretmeyeceksiniz. Adamlar bir yolunu buldular, Niğde Bor'daki fabrikayı Dişli Grubu'na devrettiler. Şeker-İş Sendikası olarak biz, bu sürecin takipçisi olmaya devam edeceğiz de diğer taraftan Yozgat'taki fabrikadan vazgeçti Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu ve işin enteresan tarafı olarak şu var. Bu özelleştirme ihalelerinde, zaman yok. Misal, satın alacağı söylenen firma üç ay içerisinde devralmazsa, bu ikinci alıcıya geçer, ikinci alıcı da üç ay içerisinde almazsa üçüncü alıcıya geçer, üçüncü alıcı da almazsa bu iş iptal olur diye bir madde de yok. Maalesef adamlar, ikinci-üçüncü ayda ihalelere girdiler. Biliyorsunuz, Burdur şu anda devrolmadı, Iğın devrolmadı, Yozgat devrolmadı, Kastamonu devrolmadı. Alpullu'da kampanya bittikten sonra devredildi ki; kampanyayı da Türkşeker yaptı bu dönemde. O açıdan diyoruz ki bizde; bu Özelleştirme İdaresi'nin oyunudur. Türkiye'deki pancar üreticilerine, pancar ektirmemek ve bu fabrikaların çok yakında

kapatılarak ya da el değiştirmesi sağlanarak Türkiye’de pancar üretimini bitirmek istiyorlar. 13 fabrikamız var ve umarım hükümetin aklı başına gelir de bu fabrikaları devretmez, tekrar Türkşeker bünyesinde tutmaya devam eder ki; böylece bu zorlukları diğer fabrikalarda çalışanlar umarım yaşamazlar. Eğer; bir-iki yıl böyle devam ederse bu durumun sonucunda, ülkede doğru düzgün pancar ekicisi kalmaz.” (Görüşmeci 11).

“Oluşturulan kurgu, şeker sektörünün sürdürülebilirliği adına planlanmadığı için bu tür sorunlarla karşılaşmamız her zaman için mümkün görünüyor. Üretici açısından bakıldığında; bizim işlerimiz fireli işler; kantarda, laboratuvarıda, analizde farklı fire uygulanır, farklı digesyon uygulanır, üretici ise bunu bilmez. İşte vasıta yüklemeye başka bir şey uygulanır. Dolayısıyla ifti memnuniyetsizliği gözlemlenecektir. Çeltik bölgemizdeki çiftçiler buraya bağlıydı şimdi Afyon’a verdiler. Muhtemelen önümüzdeki sene Afyon’a pancar verecek ifti sayısı 100 ise 50’ye düşecek, çiftçiler ya başka bir fabrika dahilinde ekim yapacak ya da başka bir tarım ürününe dönecek, işte böylece nişasta bazlı şekere alan açılacak. Türkiye genelinde NBS’ler yaygın hale gelirse; asıl büyük tehlike bu olacaktır.” (Görüşmeci 20).

“Maliye Bakanı geldi, dört saat fabrikamızı gezdi. Maliye Bakanı’nın dört saat fabrikamızı gezmesi bizim için bir milattı. Düşüncesi, beş yıl üretim, niye beş yıl? Tamam, beş yıl üretim yapsın ama beş yıl sonra ne olacak? Bizim kafamızdaki soru bu. Beş yılın sonunda, altıncı yılda adam retmiyorum derse ne olacak? İhale sözleşmelerinde de beş yıl şartı yazıyor fakat ifti ekmediği, pancar getirmediği zaman, beş yıl beklemenin bir mantığı da yok. Kimse pancar ekmiyor der ve ikinci yılda da fabrikayı kapatabilir. Özel sektörün buldukları illerde kendi ekim alanlarının dışındaki pancar arazilerine yönelik taleplerde bulunduğunu biliyoruz, bu durum bir süre sonra daha fazla pancar ekilmesine ve toprağın da verimsizleşmesine neden olacaktır. Adapazarı burada ektiriyor, Kütahya ektiriyor ama ben nereye ektirdiğini bilmiyorum. Bir dahaki sene, aynı ifti gelip bana aynı arsaya ben ekiyorum, Türkşeker’e ekiyorum derse ben nereden bileceğim geçen sene Adapazarı’na ektiğini? Elimde yle bir veri yok. Son 5-10 yıldır biz, bu etkiyi zaten yaşıyoruz, evremizdeki Adapazarı ve Kütahya fabrikaları özel fabrika olduğu için. Aynı arsayı geçen sene Adapazarı’na ekmiş, sonra Kütahya’ya ekmiş, üçüncü sene bana ekiyor. Nerede kaldı dört senede bir olan münavebeli ekim? Zaten toprak mahvolmuş oluyor.” (Görüşmeci 23).

Gerek Pankobirlik ve Pankobirlik’e bağlı birim kooperatiflerde, gerekse de şeker-İş Sendikası ve şeker-İş Sendikası bünyesindeki şubelerde gerçekleştirilen görüşmelerin tamamında; Türkşeker bünyesinde yer alan ve zelleştirme süreci sonucunda satış işlemi gerçekleştirilen 14 şeker fabrikasıyla ilintili ihale şartnamelerinde *beş yıl üretime devam etme zorunluluğu ilkesinin getirilmesine* yönelik olarak görüşmeciler, endişelerini dile getirmişlerdir. Her şeyden evvel; özelleştirilen şeker fabrikalarında üretim devamlılığının sağlanabilmesi açısından beş yıllık bir şart getirilmesi ve beşinci yılın sonunda gerek yasal prosedür, gerekse de uygulama

açısından bir belirsizliğin olduğu görülmektedir. Bu düzenlemeye ilişkin olarak; ilgili prosedürlere uyulmaması halinde şeker fabrikalarının, *devlete geri verilmesi* ya da *fabrikalara ait şeker kotalarının diğer şeker fabrikalarına dağıtılması* şeklinde herhangi bir alternatif uygulama söz konusu değildir. Böylesi bir güvencenin olmaması; şeker fabrikalarındaki üretimin devamlılığını da riske atmaktadır. Gerçekleştirilen satım işlemlerine rağmen, devir işlemlerinin bazı fabrikalarda tamamlanamaması, devredilemeyen şeker fabrikalarında, bu seneki kampanya dönemini Türkşeker'in düzenlemesine yol açmıştır. *Pancara yönelik taban fiyatın kamusal otorite tarafından belirlenmesi* ancak diğer taraftan üretilen *şekerin satış fiyatının özel, kamu ve kooperatif mülkiyeti kapsamında bulunan şeker fabrikalarının içsel mekanizmaları tarafından belirlendiği* düşünüldüğünde, aradaki çelişkili durumun nasıl çözümlenebileceği de belirsizliğini korumaktadır. Pankobirlik yöneticisi; toplamda 25 şeker fabrikası için *işletme devri hakkına* yönelik bir alternatif modeli savunmuş ve fabrikaların kendilerini üç ile beş yıl arasında amorti edebileceğini ifade etmiştir. Dönemin Maliye Bakanı ile gerçekleştirilen istişarelerde, böylesi bir teklif konusunda başlangıçta olumlu bir değerlendirme aldıklarını ifade eden görüşmeci, Cargill lobisinin bu süreçte çok etkin bir şekilde çalıştığını ve hazırladıkları kanun tasarısıyla *kotası doldurulamayan şeker fabrikalarındaki şeker üretim kotalarının, nişasta bazlı şeker kotasına aktarılmasına yönelik taleplerde bulduklarını* dile getirmiştir. Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerden birinde yer alan bir görüşmeci ise; Türkşeker'in kurum olarak artık miadını doldurduğunu ve başta Kütahya olmak üzere bazı yerlerde daha az pancar üreticisiyle, daha fazla pancar üretildiğini ve böylece *pancar üretiminde verimlilik artışıyla profesyonelleşmenin birlikte gelişim gösterdiğini* dile getirmektedir. Özelleştirme sürecinin şeker sektörü içerisinde etkisini hissettirmeye başladığı 2000'li yıllardan itibaren tartışma konusu haline gelen sorunlardan biri olan *münavebeli ekim kuralının esnetilmesi*; özel fabrikaların, şeker üretim kotalarını doldurabilmek adına başka fabrikaların üretim sahalarına saldırmasıyla birlikte toprağın hastalanarak, pancar üretiminin yok olmasına zemin hazırlayacaktır.

4.4.1.5.2. Araştırma Örnekleme İçerisinde Yer Alan Şeker Fabrikalarının Kapasite ve Verimlilikleri

Araştırmanın beşinci metaforuna bağlı ikinci alt başlığında; araştırma örnekleme kapsamında yer alan şeker fabrikalarının, üretim kapasitesi ve verimlilikleri değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda; ilgili örneklemlerin bulunduğu bölgelerde yer alan pancar kooperatiflerinin birim temsilcileri ile Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerdeki temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi, genel itibariyle pek çok şeker fabrikasının, kotaya dayalı üretim modeli ve teknolojik açıdan yetersiz olmalarından kaynaklı olarak yalnızca kampanya dönemlerinde tam kapasiteyle üretim yapabildiklerini, Konya Şeker ve Kayseri Şeker bünyesindeki şeker fabrikalarının ise; teknolojik yenilenmeyle daha verimli çalışabildiğini, aynı zamanda şeker elde edinimi sürecinde kullanılan su vb. pek çok maddeden faydalanarak başta sera üretimi olmak üzere sıfır atık kapsamında her şeyi değerlendirdiklerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Fabrikalar tam kapasiteyle çalışmıyor. Onun sebebi de bahsettiğimiz kota olayından dolayı. Çiftçi, prosedürü daha az olan bir ürün ekmeyi tercih ediyor. Bu sebeple de fabrikalar tam randımanlı çalışmıyor. Aynı zamanda teknolojisi de eski. Fabrikalar, kampanya döneminde çalışıyor. Mesela; Torku'nun en son kurduğu Çumra'daki fabrika veya Kayseri Şeker'in Boğazlıyan'da kurduğu fabrikanın teknolojisini düşündüğünüzde; onlar 300 kişiyle elde ediyorsa şekeri, biz burada 1000-1200 kişiyle elde edebiliyoruz. Onlar; teknolojiyi kullanıyor, burası hala insan gücünü kullanıyor. Çumra'da bir otomasyon merkezi var, otomasyon merkezinde her şey kontrol altında tutuluyor. En yoğun sezonda dahi çalışan sayısı 750 kişi civarındaydı. Şeker fabrikasında; şekeri elde etmenin en önemli yollarından biri de buhardır. Pancarın içinden şekeri buharla alırsınız. Bunu ısıtmak için bir enerji harcarsınız, ısıttığınız buharı soğutursunuz, su ziyan olmasın diye aynı suyu tekrar kullanırsınız. Onlar; o suyu serada soğutuyorlar. Onların dışındaki diğer bütün şeker fabrikalarında su, dışarda enerji boşa giderek soğutuluyor. Sonuçta bu bile, bir artı-değer bakıldığı zaman. Adam; seradaki o suyu kullanarak, Konya'da serada domates üretimi yapıyor, seranın ısınması için bir enerji harcanması lazım, suyu soğutmak için para harcamak yerine serada dolaştırıyorlar, bunu da bu şekilde değerlendirmiş oluyorlar.” (Görüşmecisi 2).

Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi ile Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi, Uşak Şeker Fabrikası'nın yıllardır ortalama 90-100 gün bandında kampanya süreleri içerisinde çalıştığını ve bu rakamların Türkiye ortalamasının altında olduğunu, fabrikanın genel itibariyle kendi çevresindeki pancarı işleyebilecek kadar dar bir kapasiteye sahip olduğunu dile getirmişlerdir:

“Uşak Şeker Fabrikası, kapasitesinde çalışıyor, geçmişte 900 tonla başlamış, 1800-2000 tonlara kadar – kapasitesi 1800 ton, 2000 tona kadar kesim kapasitesi var- yükselmiş, yıllık 23 bin ile 30 bin ton arasında şeker elde ediyoruz, üretim alanına göre 150 bin ton ile bölgelerimizde 240 bin ton arasında şeker pancarımız var. Günlük 2000 tonla da bu işte; 90 günle 120 gün arasında kampanya dönemlerimiz değişiyor. Bunlar da idari kampanya dönemleridir. Eğer idari kampanya; 120 günü aşarsa, zaten eksi yazmaya başlar. Yani, bizim fabrikamızın pancar üretimi yüzünden eksik çalışabilmesi gibi bir durum söz konusu değil, hiç olmadı. Ben, 25 yıllık işçiyim; bir dönem hava şartlarından kaynaklı olarak pancarımız az geldi. O dönemde 75-80 gün civarı bir kampanya dönemi yaşanmıştı. Ama onun dışında 100 günün altında hiç kampanyamız olmadı bizim.” (Görüşmecisi 9).

“Veriler üzerinden konuşacak olursak; fabrikamızın kampanya süresi genelde 90-100 gün arasında sürüyor ki; bu Türkiye ortalaması olan 110 gün civarının altında bir süre; fabrikada üretim hattında yaşanan arızalara bağlı olarak kampanya dönemlerinin uzaması da söz konusu olabiliyor ve tabii diğer taraftan şeker pancarının, iklimsel teslimat süreçlerine göre de kampanya süresi değişebiliyor. Uşak Şeker Fabrikası'nda, tam kapasite çalışılmakta ve günlük işleme kapasitesi itibariyle ortalama 2 bin ton civarında pancar işlenmekte, bu sene itibariyle de yıllık 230 bin ton civarı pancar işlenmiştir. Diğer taraftan; bölge halkı, daha fazla pancar ekmek istiyor lakin fabrikanın rehabilite edilmesi ve mekanizasyon çalışmaları açısından pancar işleme kapasitesinin de artırılması gerekiyor. Fabrika, ortalama 90-100 günlük kampanya döneminde 24 saat sürekli çalışıyor ve bakımları da düzenli olarak yapılıyor.” (Görüşmecisi 10).

Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi, Afyon Şeker Fabrikası'nın şeker üretim kotası açısından yüksek oranlara sahip olduğunu ancak son yaşanan özelleştirme sürecinde, bölgedeki pancar üretiminde yaşanan yüksek fire oranlarıyla bağlantılı olarak kotanın daralma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu ifade etmektedir:

“Afyon Şeker Fabrikası'nın 960 bin ton pancar kotası var daralı olarak, net olarak ise; 860 bin ton pancar işleme lazım ve bundan 115 bin ton şeker çıkarması gerekiyor. Görünüyor ki; son yaşanan özelleştirme süreciyle bu oranlar % 40 - % 50 civarında düşecek dolayısıyla fabrikanın kotası da azalacak.” (Görüşmecisi 11).

Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi ise; Afyon Şeker Fabrikası'nın, Türkiye şeker sanayii içerisinde gerek günlük işlediği pancar miktarının yüksek oluşu, gerekse de yüksek teknolojiye sahip yapısı itibariyle önemli bir pozisyonu olduğunu, Afyon şehrinin iklimsel koşullarının da kaliteli pancar üretimi açısından iyi olanaklar sağladığını dile getirmektedir:

“Afyon Şeker Fabrikası, şeker sanayiimizin gözde fabrikalarından bir tanesidir. 1976-1977 tarihlerinde kurulan ve kurulduğu döneme göre teknolojisi yeni olan, Türk mühendis ve teknisyenlerinin kurduğu bir fabrikaydı. İlk kurulduğu zamanlarda günde 6000 ton pancar işleniyordu. Sonrasında gerçekleştirilen ufak tefek değişiklik ve yeniliklerle birlikte ortalama 7500-8000 ton pancar işler hale

geldi fabrikamız ve Türkiye şeker sanayii açısından oldukça kıymetli bu oranlar. Pancarımız da kıymetli. Çünkü pancar bitkisi; gündüz ve gece arasındaki sıcaklık farkına göre değer kazanıyor. Afyon'un iklimi de karasal iklim olarak buna çok uygun. Böylesi bir sıcaklık farkı ve hava yapısı pancar üretimi için çok idealdir. Digesyon dediğimiz, pancarın içerisindeki şeker oranı; bu hava ikliminden dolayı pancarlarımızda yüksek değerlerdedir. Türkiye genelindeki digesyon değerleri ortalamasının da üstündedir. Hal böyle olunca; pancar uygun, fabrika uygun, oldukça güzel bir şekilde çalışıp işleyen bir fabrika sistemimiz var.” (Görüşmeci 14).

İlgın Şeker-İş Sendikası Şubesi ve aynı zamanda Akşehir-İlgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi olan görüşmeci; İlgın Şeker Fabrikası'nın özelleştirme sürecinin ardından devir işlemlerinin gerçekleştirilemediğini, bu kampanya dönemini yine eskisi gibi Türkşeker'in yürüttüğünü ve İlgın Şeker Fabrikası'nın genel olarak üretim kotasını koruduğunu vurgulamıştır:

“Alıcılar, henüz fabrikayı devralmadıkları için bu kampanya döneminde pancarı, Türkşeker ektirdi. İlgın Şeker Fabrikası'nın 1 milyon ton pancar kotası vardı. Ekim alanlarımızda öyle pek bir kaybımız filan olmadı. Lakin kuraklık ve kuyuların çekilmesiyle bazı bölgelerimizde üreticilerimiz, pancarını sulayamadı. Yine de fabrikamızın üretiminde çok büyük bir düşüş yaşanmadı. Oldu ama çok değil % 10 civarında.” (Görüşmeci 20).

Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi, Konya Şeker A.Ş. bünyesinde yer alan Çumra ve Konya Şeker Fabrikaları'nın kapasitelerinin üzerinde üretim gerçekleştirdiklerini, Türkiye şeker piyasası kapsamında üretilen şekerin dörtte birini yalnızca bu iki fabrikanın ürettiğini, fabrikalarının 11 ay boyunca çalıştığını, mevsimlik işçilerinin yıl içerisinde yalnızca 35 gün fabrika dışında kaldığını ve bu rakamların genel itibarıyla Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde bulunduğunu dile getirmektedir:

“Çumra Şeker Fabrikası'nın günlük 17 bin ton kapasitesi var ki; şu anda zaten kapasitesinin üzerinde çalışıyor. Normalde; 12 bin ton ile başlanmış ve zamanla 16 bin tona çıkarılmış, şu anda ise; 17 bin tonun üzerinde çalışıyor. Çıkan şekerde; günlük 2 bin 300 ton civarında. Konya Şeker Fabrikası da şu anda standartlarının (kapasitesinin) üzerinde çalışıyor. Geçen sene, toplam 4 milyon ton pancar kestik bu da Türkiye'de şeker piyasasının % 25'ine tekabül ediyor. Bakıldığında ülke geneli için iyi bir üretim rakamımız var. Kendi üreticimizin pancarını rahatlıkla karşılayabiliyoruz fabrikada. Dışarıdan gelen ya da gelebilecek olan şeker pancarının ne kadar olabileceği veya miktarı hakkında teknik olarak bilgiye sahip değiliz ama mantıken sürekli üretim sağlayabilecek gücümüz var burada. Yılın ortalama 11 ayını çalışarak geçiriyoruz, bütün mevsimlik işçilerimiz 11 ay boyunca çalışıyorlar. Genel olarak diğer fabrikalarda – çoğu kamuya ait fabrikalarda- altı ay gibi bir çalışma süresi içerisinde üretim yaparlar ve üretimden sonra kısa bir revizyon (temizlik) yaparlar, daha sonrasında onların geri kalan altı ayda iş akdi askıya alınır. Bizde bu şekilde değildir, çalışanlar hep bu yörenin insanı olduğu için; hem işimizin

yoğunluğu, hem de çalışma kapasitemizin yüksek olmasından dolayı bizim çıkışlarımız ortalama 35 gün civarındadır. Geri kalan 11 ay biz, bilfiil çalışma pozisyonundayız. Bize en yakın Kayseri Şeker Fabrikası vardır, Kayseri Şeker Fabrikası'nın da mevsimlik işçileri 90 gün civarında filan çıkış yaparlar. Bizde 35 gündür bu. İnşallah bu rakamı sabitleyeceğiz.” (Görüşmeci 21).

Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi ile Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi, Kütahya Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesinin ardından teknolojik yatırımlarla üretim kapasitesini arttırdığını ancak bölgenin pancar üretimi açısından belirli kısıtları olması ve devletin, Kütahya Şeker Fabrikası'na koyduğu şeker üretim kotasının sınırlılıkları doğrultusunda, ortalama 100-120 gün bandındaki kampanya süreleri içerisinde ideal üretimlerini gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir:

“Kütahya Şeker Fabrikası olarak; her anlamda eskiden daha iyiyiz. Başımızdaki patronlara iyi anlattık buradaki işleyişi ve fabrikayı bu süreçte büyüttük. Tabii; ilk geldiklerinde kendilerinde şöyle bir mantık vardı. Bu işin bir çiftçi ayağı var, yalnızca işçi değil. Bunlar, ilk uygulamalarıyla çiftiyi küstürdüler. Biz, bunların fabrikayı aldıklarının ikinci yılı, pancar bulmakta zorluk çektik. Birden bölgede pancar üretimi 300 bin tondan, 160 bin tonlara kadar düştü. Köyleri, beldeleri dolaşarak, insanlarla konuşarak pancar üreticilerini yeniden kazanmaya çalıştık, çabaladık ve yeniden şu an, 300 bin tonlara turmandırdık pancar üretimini ve güzel bir noktaya getirdik. Diğer özelleştirme örneklerinde bahsettiğiniz firmalar; umarım zamanında bizim yaşadığımızı benzer bir hataya düşmezler ki; doğrusunu söylemek gerekirse düşecekleri kanaatindeyim. Çünkü halen, bazılarını haberlerde, yayınlarda görüyoruz. Özellikle; Afyon'da çiftçinin pancar üretiminde yaşadığı fireler çok yüksek, polar oranlarını çok düşürdüler. Bunlar; çiftiyi zor duruma sokan şeyler; fire ve polar meselesi. Her polar oranında düşüş olduğunda çiftçiye verecekleri pancar ödemeleri daha düşük olacağından, pancarları alan firmalar, bu paraları kendi ceplerinde doldurmuş olacaklar. Afyon'da ve diğer pek çok fabrikada bu sorunlar yaşanıyor, yaşanacak daha da. Çiftçinin üzerinden çalınan emekleri ve bunun karşılığında parası var. Diğer taraftan; Kütahya Şeker Fabrikası olarak; günlük pancar kesim kapasitemizi 2000 tondan, 3500 tonlara çıkardık. Bu süreçte; gündelik 1500 tonluk bir artış sağlamışız pancar kesiminde. Bu noktada; fabrikanın teknolojik açıdan yenilenmesinin avantajları oldu fazlasıyla. 120 günde bitecek olan kampanya süresi, 80 günde bitebiliyor bu sayede. Kampanya dönemleri de burada ortalama 100 gün civarı. Zaten özellikle 120 günü geçtikten sonra o fabrika, atıl bir vaziyete girer. Süreç içerisinde bekleyen pancardan, şeker elde edilmesi de zor olacaktır. Pancar bozulur, şekerini iyice kaybeder yalnızca küspe üretirsiniz o süreçten itibaren. O açıdan; 120 günün üzerinde gerçekleştirilen kampanyalar, sağlıklı kampanyalar değildir. Bu rakamları, 100'ün altına düşürebilirsiniz ya da 100 gün civarında tutabilirsiniz pancardan tam kıvamında şeker elde edebilirsiniz. Kütahya Şeker Fabrikası'nın şu anki durumu gerçekten fevkalade. Yani, bu bölge içerisindeki en iyi fabrikalardan birisi haline geldik. Keşke pancar kotamız daha da geniş olsa da, daha fazla pancar işleyip, daha çok şeker elde etsek. Üretim kapasitesinde öyle çok büyük bir değişiklik yok, sadece olanın en hızlı şekilde üretimi var burada. Yani bizim kotamız, geçen sene buydu da bu yıl böyle meselesi değil. Geçen yıl 200 tondu da bu yıl, bunlar

geldi 350 ton oldu şeklinde değil. Sadece her yıl 300 bin ton pancar üretiriz. Bu devletleyken de böyleydi, şimdi de özel sektördeyken de böyle. Sadece zaman kısalması yani 20-30 günlük daha kısa bir zamanda şeker üretimimizi gerçekleştiriyoruz. Yoksa pancarımızda sayıca bir artış yok, çünkü kotayı devlet veriyor. Yani buradakilerin, bu konuda yapabilecekleri bir manevra yok.” (Görüşmeci 25).

“Maalesef şeker fabrikalarının tam kapasiteyle çalışma şansı yok. Çünkü fabrikanın yılın 12 ayı çalışacak, hammaddeyi bulma şansı yok. Bizim fabrikamız yıllara göre değişmekle beraber 100 gün civarında kampanyası, bu 120 gün olur, biraz daha artabilir. Bir yıl boyunca çalıştığı gün sayısı yani dört ay. Türkiye ortalaması da yaklaşık bu şekildedir kampanya süresi açısından ki; İç Anadolu Bölgesi yükseltiyor ortalamayı ama diğer taraftan Doğu Anadolu Bölgesi de ortalamayı düşürüyor. 30 gün kampanyası olan fabrikalar var maalesef o bölgede. Şimdi; Kütahya Şeker Fabrikası özelleştirildiğinde alan firmalar; fabrikanın teknolojisi konusunda çok fazla yatırım yapmışlar. Yani; üretimi, kapasiteyi arttırmak ve modernleştirmek adına gerçekten yatırım yapmışlar ama bölgenin pancar üretimi kısıtlı olduğu için kapasiteyi çok fazla arttırmamışlar, bilerek de arttırmamışlar çünkü kapasiteyi arttırsalar bile o kapasitede çalışma şansları yok. Yani; bugün, kapasite konusunda sıkıntısı yok ve mevcut kapasitesi elde ettiği hammaddeye yani pancara çok rahat bir şekilde yetecek şekilde çalışıyor. Pancar üretimini arttırdığı için ilk özelleştirildiği günden bugüne kadar karlılığı da artıyor fabrikanın. Kampanya süresi de yaklaşık olarak söyleyeyim 120 gün civarında. Bu konuda başarılı bir özelleştirme.” (Görüşmeci 22).

Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi ile Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kapasitesinin üzerinde çalıştığını, ortalama 117 gün civarında kampanya dönemleri görüldüğünü, Türkşeker bünyesinde Ereğli Şeker Fabrikası'yla birlikte en fazla şeker üretiminin gerçekleştirildiği iki kamu fabrikasından biri olduklarını ve Eskişehir ilinin iklim koşulları itibarıyla şeker pancarı üretimi açısından Türkiye'nin en verimli birkaç bölgesinden biri olduğunu vurgulamışlardır:

“Eskişehir Şeker Fabrikası, şu an kapasitesinin üzerinde çalışıyor, 7000 ton kapasiteli bir fabrika ve şu an ortalama 8200 ton ile çalışıyor. Şeker üretimi, Orta Anadolu bünyesinde toplanacaksa; Eskişehir de bu illerin içerisine dahil olmalı. Nedenine gelecek olursak; bu sene Eskişehir'de 1 milyon 600 bin ton pancar ekildi ekim sahası olarak. Kütahya var, Afyon var, Adapazarı var, Susurluk var, Eskişehir var. Beş fabrikaya burada pancar ekildi. Adapazarı, Kütahya oradaki şeker fabrikaları burada Eskişehir'de pancar ektiriyor. Susurluk'taki fabrika burada pancar ektiriyor. Mesela; Kayseri'de belki de bu kadar pancar ektirilmiyordur. Kütahya, Adapazarı buralardaki fabrikalar hep bizden besleniyor; oralarda ekim ve randıman düşük olduğu için. Devletin politikasındaki ödemeler 16 polara göre yani onun üzerinden, 16 poların altında olursa devletin verdiği para biraz daha düşüyor. Baz fiyat; 16 polar, yani 235 lira. Yani; digesyonu 15 polar gelirse 215-220 lira gibi. Özel sektör ne üzerinden ödeme yapacak? Yine polar üzerinden giderse Adapazarı'nda yetişen pancarın poları 13-14'ü geçmez, Eskişehir'in de 15-16-17-18 bölgesine göre değişir. Şeker pancarının yetişmesi için gece-gündüz sıcaklığı

arasında en az 15 derece fark olması lazım. 15 derece fark olursa pancar güzel yetişir. Gündüz 20 derece, gece 5 derece ki pancar, şekeri içine alabilsin. Mesela; Adapazarı bölgesinde böyle bir sıcaklık farkının olma ihtimali var mı? Ilıman bir iklim, gündüz 15 derece ise gece 10 derece. 5-10 derece oynar oynamaz, bu da pancarın yetişmesine etki eder. Ortalama kampanya süremiz 100-120 gün arasında seyrediyor. 130 bile oluyor, 160-170'leri de gördüm de o dönemler geçti, 2000'li dönemlerdi, şu anda ortalama 120-130 civarındadır. Şu an kalan fabrikalar içerisinde en fazla pancardan şeker üretilen Ereğli ve Eskişehir Şeker Fabrikaları'dır." (Görüşmeci 23).

"Fabrikanın günlük kesimi 8500-9000 tona kadar çıkabiliyor, Kampanya süresi 117 günü geçebiliyor. Eskişehir Bölgesi, Türkiye'de işte Orta Anadolu, Konya'dan sonra en çok pancarın üretildiği yerdir. Ayrıyeten pancar kalitemiz çok iyidir. Adapazarı Şeker Fabrikası'nı bile burada üretilen pancarlar besler. Çünkü o bölgelerin sindirilebilirlik oranları, şeker oranları çok düşüktür. Zaten bizim bölgemizde; bu pancar üretimi, karlı bir üretim olduğu için alan kişi, inşallah biz oluruz ama haricimizde de kim olursa olsun üretimi bırakacağını pek düşünmüyorum." (Görüşmeci 24).

4.4.1.6. Şeker Sektöründeki Üretici Sınıfların Geleceği

Türkiye'de şeker sektörü içerisinde yer alan üretici sınıflar; pancar üreticileri ve şeker işçilerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte; şeker pancarı üretiminin, yan ürünlerinden biri olan melas aracılığıyla hayvancılığa tesir etmesi, şeker sektörünün hayvancılığa yönelik etkilerinin gözlemlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu perspektif doğrultusunda; araştırma örneklemini içerisinde ele alınan bölgelerdeki, gerek pancar üreticilerinin, gerek şeker işçilerinin, gerekse de melas üretimine bağlı olarak hayvancılığın, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecinden nasıl etkileneceği, pancar üreticileri ve pancar üreticilerinin kolektif birlikleri olan Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerle, şeker işçileri ve şeker işçilerinin örgütlü birliği olan Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerden temsilcilerle gerçekleştirilen görüşmelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan; şeker sektöründeki üretici sınıfların geleceğine yönelik değerlendirmeleri, bu üç çerçeve içerisinde ele almak mümkündür.

4.4.1.6.1. Araştırma Örneklemini Kapsamında Yer Alan Bölgelerdeki Pancar Üreticilerinin Geleceği

Araştırmanın altıncı metaforuna bağlı birinci alt başlığında; araştırma örneklemini kapsamında yer alan şeker fabrikalarının bulunduğu bölgelerdeki pancar üreticilerinin, özelleştirme süreçleri karşısındaki konumları ve gelecek kaygılarına yönelik potansiyel durumlar üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda; ilgili

örneklemelerin bulunduğu bölgelerde yer alan pancar kooperatiflerinin birim temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra; Burdur Şeker Fabrikası özelinde, bölgedeki pancar çiftçileriyle de görüşülmüştür.

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; bu bölgedeki pancar çiftçilerinin en büyük problemlerinden birinin, ürünlerinin fabrikaya taşınması meselesi olduğunu, bu bölgede üretilen pancarın başka fabrikalara götürülebilme imkanı olmadığı, Burdur Şeker Fabrikası'nın kapatılması halinde; bölgede pancar üretiminin biteceği ve pancar çiftçilerinin alternatif ürün arayışına gireceği, hatta böylesi bir durumun pancar çiftçilerini, köylerden şehre göç etmeye zorlayacak bir konuma itebileceğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Öncelikle olaya şu noktadan bakmamız daha doğru olur sanırım. Günümüzdeki en büyük maliyetlerden biri; nakliyedir. Burada üretilen şeker pancarının Konya'ya, Afyon'a, Uşak'a gitme şansı yok. Maliyeti çok yüksek olacağı için; oradaki fabrika sahibi bunu almak istemeyecektir. Buradaki çiftçi, göndermeye kalksa zaten kazancını tamamen nakliyeye vereceği için eğer bu fabrika kapanırsa; burada pancar tarımı biter, üretim olmaz. Peki, pancar tarımı, üretimi biterse ne olur? En temelde; şeker pancarında olması gereken şeker kotasındaki miktar açığını kimyasal şeker doldurur, bu da bizim sağlığımıza zararlı bir durum. Çiftçi de; kendisine artık başka bir ürün deseni bulmaya çalışır. Bu durum; çiftçilerin, köylerden şehirlere göç etmesini de tetikleyebilir tabii. Çiftçideki en büyük sorunlardan bir tanesi; ürünü üretmekte zorluk çekmiyor fakat ürünü pazarlamakta zorluk çekiyor. Ama şeker pancarında böyle bir şey yok. Çiftçi; bir önceki yıldan dolayı ürünün kaç lira taban fiyatla gideceğini hemen hemen biliyor, hesabını buna göre yapıyor. En azından parası garanti, batma gibi, para ödememek gibi bir olay da yok. Çiftçi; şeker pancarı ektiği toprağa farklı bir şey ekip bir çıkış yolu bulabilir belki ama pazar oluşacak mı, gelir elde edebilir mi, para garantisi olur mu bunlar bilinmez. Aslında şeker şirketi (Türkşeker); bizim çiftçiliğimizi, çiftçimizi geliştiren bir sorumluluk üstlenmiştir. İlk çapa bitkisini; bizim çiftçimiz, şeker pancarıyla öğrenmiştir. İlk gübre kullanımını, ilk ilaç atımını şeker pancarıyla öğrenmiştir. Öyle bir model ki; tohumunu veriyorsunuz, gübresini veriyorsunuz, ekiyorsunuz, ektiğiniz ürünü fabrikaya teslim ediyorsunuz. Yani kapalı bir sistem çalışıyor, boşa giden hiçbir şey yok.” (Görüşmecı 2).

Burdur Şeker Fabrikası'nın ekim bölgelerinden biri olan Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde gerçekleştirilen görüşmelerdeyse; pancar üreticileri, fabrikanın kota doldurma konusunda son yıllarda problem yaşadığını, fabrikanın özelleştirilmesi halinde eğer alıcılar; pancarlarını almazsa daha uzakta yer alan bölgelerdeki fabrikalara ürünlerini götürebilme imkanları olmadığını, özelleştirmenin belirsizlik yarattığını ve bu noktada üretimin geleceğine ilişkin net ifadelerde bulunmaktan kaçındıklarını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Bu fabrikaların kotalarının doldurulmasına dair meselede benzer sorunlar Afyon’da olduğu gibi burada, Burdur’da da var. 2016-2017 yıllarında da yaşandı bunlar. 2018’de de halen mevcut. Kotasını dolduramayan çiftçilerimiz, Konya bölgesinden pancar alıyor ve o şekilde kotalarını dolduruyorlar. Normal görülebilecek bir durum bu aslında. Bizim açıımızdan diğer fabrikalara ürünümüzü götürme gibi bir durum ise söz konusu değil.” (Görüşmeci 15).

“Şeker fabrikamız özelleşirse, diğer fabrikalara ürünümüzü götüremeyiz, bize oldukça uzak yerler. En yakın fabrika Afyon’da. Taşımacılık anlamında sıkıntılı olur bizim için, maliyetlerimiz daha çok artacak böylesi bir durumda. Diğer taraftan; özelleşince tabii durum nasıl olacak, onu da bilemiyoruz. Belki fabrikayı kapatabilirler de ama büyük bir ölçüde çiftçiye etkisi dokunacak bunun. Şimdi, mesela bizim gelirimizin yarısı, pancar üretiminden. Biz, Gönen’de 15-18 kişiyiz pancar üretimi yapan yani o seviyeye düştük. Pancar ekilen arazimiz ise en fazla 400-450 dönüm yer ekiliyordur. Yani, 800 dekar falan diyelim. Bu sene, 10 tondan aşağı gelmedi dönümünden pancar. Toplamda 400 dönüm olsa 4 bin ton eder. 4 bin ton civarı. Bu bölgede daha çok Atabey, İslamköy taraflarından pancar ekimi yoğun gerçekleştiriliyor, daha büyük araziler var orada yani bizim burada Gönen’de ekilen pancarın hepsini bir kişi ekıyor, Atabey taraflarında hatta daha fazlasını ekiyor. Tabii orada, o bölgede arazi daha gelişkin, daha geniş, sulaması daha avantajlı.” (Görüşmeci 16).

“Bizim bu bölgenin, pancar meselesinden asıl kazancı küspe ve nakliye farklarından kaynaklanıyor. Malum, nakliyelerimiz de yüksek. Buranın büyük pancar üreticilerinin elde ettiği karlar buralardan kaynaklanıyor. Pancardan, çoğu yıl, kotasına denk gelecek kadar ürün çıkar buralarda, yani maliyetini dengeler. Nakliye ve küspe ortadan kalktığıında burada pancar üretimi otomatik olarak bitmiş demektir. Bir de ikinci bir problem, özelleştirmelerdeki asıl sorun, şimdi Ocak veya kampanya dönemi ne kadar uzaksa, Eylül’de başlıyorsa Şubat’a kadar randevu sistemi var. Bizim, ovaya öyle rahat bir şekilde girip çıkma şansımız yok, asfalt kenarı değil, bir yolu filan da yok yani. Her yer toprak. Ocak’ta benden talepte bulundu ya da şu anda pancar talebinde bulundu, nasıl gidebilirim ben toplamaya. Bunlar hep sıkıntı. Ama devlet de şimdi stoklama yapıyor. Bizde, pancar biteli 20 gün oldu. Hava şartına göre bize gün verebiliyorlar. Ürünümüzü diğer fabrikalara yönlendirebilmemizin imkanı yok. Özelleşen fabrikalar açısından da buranın kapasitesi 600-650 bin ton arasında değişiyor. Tabii devlet buna üretim şartı koyduysa, tabii şekeri üretmekten ve pancar üreticisinden istemekten başka da çaresi yok, mecburen özel sektörde gelip bizimle anlaşmak zorunda olacak o durumda. Nereden bulacak aksi halde pancarı. Kendisine üretici bulmak zorunda. Tabii, fabrika kotalarının belirlendiği sınırların altında pancar gelirse ne olacak? Önümüzdeki sene için bilemiyoruz tabii ama birkaç yılda bu durumun neler getirip götürebileceği daha net belli olacaktır?” (Görüşmeci 18).

“Zaten bölge dışında alım yapabilmelerinin de imkanı yok, düzenleme bu şekilde. Tamamen sistem özele geçince, kotaları doldurmak ya da daha fazla şeker üretmek ihtiyacı kaygısında bir şirket olursa kotasını da arttırabilmek için çevresindeki diğer bölgelerden alabilir mi bilemiyorum tabii. Sonuçta nakliye mevzusu ciddi bir problem bu konuda. Buradan, Konya’ya da Afyon’a da yollamaya kalksak zor, çok zor bizim açıımızdan.” (Görüşmeci 19).

Pankobirlik Genel Merkezi'nde görüülen temsilci; temelde kendileri için önemli olanın bu fabrikalarda şeker üretiminin sürdürülmesi olduğunu ancak fabrikaların buldukları konum itibariyle büyük çoğunluğunda arazi rantı etkisiyle kapanma riski bulunduğunu, şeker fabrikalarının yarattığı yan sanayi ile yerelde pek çok alanda istihdam yarattığını, Türkiye'nin genelindeki pek çok tarım ürününde olduğu gibi şeker pancarı üreticilerinin de zor koşullarda, finansal zorluklar içerisinde üretim yapmaya çalıştığını ve onlarla empati kurulması gerektiğini vurgulamaktadır:

“Bizim bakış açımız şu; bu fabrikalar, çalışsın da kim çalıştırsa çalıştırsın. Bu ülkede pancardan şeker üretilsin de, kimler üretirse üretsın. Fakat durum öyle değil. Bu fabrikaların; 9-10'unun kapanacağı aşikâr. Yerleri değerli, alan kişi rant için alacak. Dolayısıyla bu fabrikalar kapandığı zaman ekonomi sekteye uğrayacak. Özellikle; yereldeki yan sanayi çok etkilenecek. Bir fabrika çalışırken yan sanayiye de ciddi katkıları oluyor. Parça lazım oluyor. Makina lazım oluyor. Eleman lazım oluyor, istihdam anlamında. Çiftçi açısından bakarsanız; gübrenin fiyatı artmış gidiyor. Çiftçi, tarlaya atıyor gübreyi, para atıyor aslında tarlaya. Olaya böyle empati yaparak ya da farklı pencerelerden baktığımızda çiftçinin işi o kadar zor ki. Tarla dediğiniz; üstü açık fabrika. Tufan olabilir, kuraklık olabilir, yangın olabilir. Ne yapıyor, kadere kismet diyor. Tarlayı sürüyor. Tohumunu ekiyor. Gübresini atıyor. Ondan sonra yalvarıyor. Ne olacağını bilmiyor. Böyle bir sektörde; bu çiftçiye, siz köstek mi olursunuz, destek mi olursunuz? Ben burada çalışırken dahi, orda çalışan eli nasırlı çiftçiyi düşünürüm. Biz, onların katkılarıyla ekmeğ yiyoruz diye. Ben de çiftçi çocuğuyum. Biz de tarladan geldik, köyden geldik. Dolayısıyla; devleti yönetenler burada tercih yapıyorlar. Ülke de böyle böyle elimizden kayıp gidiyor.” (Görüşmeci 4).

Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Türkiye'de pancar üretiminde Konya bölgesi ve çevresinin belirgin bir gücünün bulunduğunu, özelleştirme sürecinin bu şekilde devam etmesi halinde Türkiye genelinde belirli bir coğrafya haricinde pancar tarımının bitirileceğini, pancar üreticilerinin girdi maliyetlerinin son ekonomik koşullar içerisinde iki kat arttığını ve pancar çiftçilerinin artık üretmekten vazgeçmek ile alternatif yeni ürünler üretmek arasında gidip geldiğini, nakliye masraflarının da etkisiyle özelleştirilen Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları'nın pancarlarını almamaları halinde başka bir fabrikaya götürebilme imkanları olmadığını ifade etmiştir:

“Türkiye'de ekilen pancarın, en az beşte biri Konya'da yetişiyor şu anda. Özelleştirme süreci bu şekilde devam ederse; Türkiye'de pancar üretimi biter. Özelleştirilme zihniyeti, bu şekilde giderse beş yıla da kalmayabilir. Fabrikaları alanlar koşulları zorlaştırıyor; çiftçiler, pancarını söküyor, tarlada bekletiyor, sıra alamıyor, ne olacak beş sene ektirme şartı var ama beşinci senenin sonunda diyecekler ki; çiftçi ekmiyor. Girdilerin fiyatı iki kat artmış nasıl ekecek çiftçi, nasıl yapacak? Üretici, değişik mahsullere yönelecek tabii, başka yapabileceği bir şey yok. Elbette ki; alternatif ürünler üretilebilecektir. Dinar bölgesi, iklim olarak her türlü ürün yetiştirmeye müsait. Diğer taraftan; çiftçilerimizin, Burdur ve

Afyon dışında başka fabrikalara pancarını götürebilme şansları yok. Tabii bir de; ilgili fabrikanın, bizim çiftçilerimizle sözleşme yapabilmesine bağlı olarak başka fabrikalarla ilişki kurabilme şansı olabilir.” (Görüşmecı 8).

Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Uşak Şeker Fabrikası'nın gelecek dönemlerde özelleştirilmesi halinde bölgedeki pancar üreticilerinin oldukça mağduriyet yaşayacağını, Uşak bölgesinin ürün deseni açısından çok fazla alternatifinin olmadığını, fabrikanın kapanması halinde; fabrikadaki şeker işçilerinin işsiz kalacaklarını, Uşak Şeker Fabrikası'nın kapasitesinin az olması ve nakliye masrafları da düşünüldüğünde başka bölgelerden bu fabrikaya pancar gönderilebilme ihtimalinin oldukça zayıf görüldüğünü şu sözlerle dile getirmiştir:

“Uşak Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi ve ardından da kapatılması durumunda; pancar üreticileri, bu sürecin en büyük mağdurları olacaktır. Pancar, bir münavebe bitkisi olduğundan ve bölgedeki çiftçilerimizin de yönelebileceği pek fazla alternatif ürün deseni bulunmadığından böylesi bir süreç, bölgedeki pancar üretiminin de sonu olacaktır. Uşak Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan işçiler açısından da benzer şekilde fabrikalarda devam edebilecekleri pek bir alternatif kalmayacaktır. Malum, yaşadığımız özelleştirme süreci içerisinde Afyon ve Burdur Şeker Fabrikaları'nın da satılmış olması yalnızca pancar üreticileri açısından değil, şeker işçileri açısından da sorun teşkil eden bir durum olacaktır. Bu bölgedeki pancar üreticilerinin, çevredeki diğer fabrikalara ürünlerini yöneltme durumu; maalesef pek de mümkün değil. Zaten önceden diğer fabrikalar yokken, Uşak Şeker Fabrikası'na pancar gönderiyorlardı. Artık hem buranın kapasitesinin azalmış olması, ulaştırma maliyetlerinin (taşımacılık maliyetlerinin) de artmış olması gerçeğini yan yana düşündüğümüzde; diğer bölgelerden bu fabrikaya pancar gelme ihtimali yok denecek kadar az.” (Görüşmecı 10).

Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Türkiye'deki pancar üreticilerinin geleceğine yönelik değerlendirmelerde bulunurken, Türkiye genelinde 8-10 şeker fabrikasının ihtiyaç duyulan şeker üretimini karşılayacağını ve Afyon Şeker Fabrikası'nın da kapasitesi itibarıyla bunlardan biri olduğunu dolayısıyla bu bölgenin pancar üreticilerinin üretimden küstürülmemesi gerektiğini vurgulamıştır:

“Pancar üreticilerinin geleceği ne olacak meselesiyle ilgili olarak; 10-12 sene önce yaptığım araştırmaya göre; şu an için pek de bir değişiklik yok aslında. Türkiye'deki şeker üretimini 10 fabrika karşılayabilecek konumda zaten. Şu an 33 şeker fabrikamız var ve 10 tane fabrika ihtiyacımızı karşılayacak kapasitede ve yöreleri belli. Dolayısıyla benim düşünceme göre; iktidarlar, fabrikaları kapatan olmamak için kapattırmaya doğru gidiyorlar. Yani şimdi Afyon Şeker Fabrikası'nı AKP iktidarının kapatması var, bir de Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'nun kapatması var. İleride fabrika kapanırsa, Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu kapatmış olacak. Dolayısıyla pancar ve şeker sanayi otomatikman zaten oraya doğru gidiyor, önlenemez şekilde gidiyor hem de. 8-10 fabrika diyoruz ya hep, işte o 8-10 fabrikanın içerisinde Afyon Şeker Fabrikası da olmalı, yani ortada görülen gerçekleri ve

nedenleri hepsini birlikte düşündüğümüzde mutlaka olmalı. Peki; bu 10 fabrika, Türkiye’de kişi başına yıllık 27 ile 31 kg arasında olan şeker tüketimini karşılıyor. Dolayısıyla pancarını ekip de elinde kalan çiftçi olmaz zaten. Bu; beş sene sonrasına kadar inşallah öyle olmaz da, oraya doğru gidiyor durum. Yani, şeker fabrikalarında alternatif ürünlerin işlenmesine yönelik çözümler bulunamazsa; durum oraya doğru gidiyor. Pancar üretiminin, Orta Anadolu’da verimli pancarın bulunduğu belirli bir bölgede üretiminin toplanması hedefleniyor. Süreç oraya doğru gidiyor.” (Görüşmeci 14).

Akşehir-Ilgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; bu bölgedeki pancar üreticilerinin, kotalarını dolduramamaları halinde Konya ya da Afyon bölgesine pancar gönderebilecek durumda olduklarını ancak bu durumun, ilgili fabrikaların kota kapasitelerine bağlı bulunduğunu, kendileri açısından asıl önemli olanın ise; Ilgın Şeker Fabrikası’nda üretimin sürdürülebilmesi olduğunu dile getirmektedir:

“Konya Şeker’in kendi hinterlandı içerisinde bakıldığında; Ilgın bölgesi olarak biz, zaten daha öncesinde Konya’nın hinterlandındaydık, Afyon bölgesi de bizimle eş zamanlıdır fabrikanın kurulum süreci açısından. Bu bölgedeki pancar üreticileri; Ilgın Şeker Fabrikası kapanırsa ürettikleri pancarları, bu iki bölgeye gönderme ihtiyacı duyar mı, duymaz mı? Kendi şeker kotasını doldurmada sorun yaşarsa, sözleşme yapabilir ama ihtiyaç duymuyorsa yapmaz, ben bunu temin ediyorum diyebilir. Bu durum; tamamen fabrikaların kendilerine tahsis edilen şeker kotalarıyla alakalı bir şey. Bir başka husus ise; biz, çiftçiyi pancar tarımından çekersek, ki girdi maliyetlerimiz yüksek olmasına rağmen üretici, ürününü yapıyor ancak çiftçi, ürününü değerine satmıyor. Pancarda şöyle bir şey de var. Pancar üretiminde, benim birim alandan ne kadar yüksek verim alırsam, karşılığında alacağım para bellidir; 16 polar, işte 235 lira ben ona göre bir uygulama yapıp ürünü üretiyorum çiftçi olarak. Satacağım yer belli, alacağım para belli, üç aşağı beş yukarı. 15 polar olur, 16-17 polar olur, 14 olur ben bu parayı alırım 220, 230, 235, 240 lira gibi belirli rakamlar var ortada. Diğer ürünlerde ise böylesi bir durum yok tamamıyla piyasa tarafından belirleniyor. Bir pancar ekicisi, yerine ikame ettiği ürüne, toprak işlenmiş, gübre atılmış sonraki üründen % 20 daha fazla ürün alıyor.” (Görüşmeci 20).

Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; birkaç yıl öncesine kadar Konya bölgesinden Kütahya Şeker Fabrikası’na pancar getirtildiğini, Kütahya Şeker Fabrikası’nın kota problemini bu şekilde çözmeye çalıştığını, nakliye açısından bu durumun maliyetleri arttırdığını ve pancar üreticilerinin gerçekleştirdikleri üretim sözleşmeleri gereğince, ürünün asıl sahibinin fabrika olduğunu ifade etmektedir:

“Kütahya’daki üretim, fabrikanın ihtiyacını karşılamadığı için; Kütahya Şeker Fabrikası; iki-üç sene öncesine kadar Konya’dan pancar getiriyordu. Kotasını doldurmadığı için; Konya’dan sözleşmeli pancar alıyordu yani. Türkşeker kurumunun izniyle Konya’da pancar ektiriyordu ve buraya getirip burada işliyordu. Konya Şeker Fabrikası’yla Afyon, Burdur’u kıyasladığımız zaman tabii ki maliyet düşük ama sonuç itibarıyla; elde ettiğiniz şekerin maliyeti zaten yüksek, bir de o kadar nakliyeleri üzerine koyduğunuz zaman çok daha yükselecek. Biz, özelleştirme yaptığımız zaman sadece fabrikanın satışını,

işte devletin ne gelir alacağına bakıyoruz ama bunun arkasında o kadar çok sorun var ki çözülmesi gereken, adının konması gereken o kadar çok şey var ki. Sektörün içerisinde gelen biri olarak şunu size çok net şekilde söyleyebilirim; bir fabrika, kendi bölgesindeki pancar dururken başka bölgeden pancar almaz, niye aradaki kilometre (mesafe) farkı çok, diğer taraftan; sözleşme yapmışsınız bu insanla, o pancarı almak zorundasınız. O pancar; aslında o çiftçinin değil, fabrikanın. Sözleşmede var bu; pancarı, siz şeker fabrikası adına üretiyorsunuz. Fabrika; bu pancarı, üretmek için size gübre vermiş, para olarak üç sefer avans vermiş.” (Görüşmeci 22).

Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; pancar üreticilerinin, ürettikleri pancarları başka fabrikalara yöneltebilmelerinin kota meselesinden dolayı pek mümkün görünmediğini yine de bu konuya yönelik bazı istisnai durumların söz konusu olduğunu, en temelde ise; münavebeli ekim tarzının sürdürülmesi gerektiğini aksi halde yalnızca pancar üretiminin değil, Türkiye’de genel itibarıyla tarımsal üretimin büyük zarar görebileceğini vurgulamıştır:

“Pancar üreticilerimizin, ürünlerini farklı bir fabrikaya yöneltebilmeleri gibi bir durum söz konusu değil, dediğimiz gibi kota var. Harici bir elden, alım yapamaz. Öyle bir durum olursa pancar ekimi biter. Bununla birlikte; kimi dönemlerde üretici, pancarı ekmiyor veya pancarı gerekli miktarda olmadığı için veya bölgeler arasında çeşitli kaymalar olabiliyor. Mesela Susurluk Şeker Fabrikası’nın kotasını bize verecekler bu sene. Onun haricinde; her isteyen ya ben Eskişehir’de yetiştirdim, getiriyorum ama yok sen 200 lira da, bana 180 lira ver gibi bir alım türü zaten yok. Onlarda kayıt halinde veya yine işte sizin kotanız var, yetiştiriciliğinizde işte yedi tondan değil de; üç ton almışsınız, dört tonluk bir açık var. O açığı oradan dolduruyorsunuz. Diğer taraftan; kota serbestliği geldiğinde, münavebeyi bırakırsanız ve herkes, her istediği yere ekmeye başlarsa böylesi bir uygulama; münavebe yani sıralı ekim dediğimiz uygulamanın bozulmasına yol açacaktır. Yalnızca pancara has bir uygulama gibi görünse de; tarlalarda teknik bilgiye sahip herkesin, çiftçiye söylediği bir olgudur münavebe. Bunların dışına zaten çıkılmaması lazım.” (Görüşmeci 24).

4.4.1.6.2. Araştırma Örnekleme Kapsamındaki Şeker Fabrikalarında Çalışan Şeker İşçilerinin Geleceği

Araştırmanın altıncı metaforuna bağlı ikinci alt başlığında; araştırma örnekleme kapsamında yer alan şeker fabrikalarında çalışan şeker işçilerinin, özelleştirme süreçleri karşısındaki konumları ve gelecek kaygılarına yönelik potansiyel durumlar üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda; ilgili örneklemlerin bulunduğu şeker fabrikalarında yer alan şeker işçilerinin kolektif organizasyonu olan Şeker-İş Sendikası’nın şube temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra;

Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları özelinde, fabrikalardaki şeker işçileriyle de görüşülmüştür.

Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; geçici işçiler de dahil olmak üzere çalışanlarının tamamının sendikalı olduğunu ancak kampanya dönemlerinde çalışan ve sayıları neredeyse 550 civarında olan taşeron işçileri, yasal düzenlemelerden kaynaklı olarak örgütleyemediklerini, özelleştirme sürecinin ardından üye sayılarının ciddi bir parçalanma yaşayacağını ve üyelerinin büyük bir kısmının emeklilik, diğer kamuya ait şeker fabrikalarına tayin ve 4-b statüsüyle farklı kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik taleplerde bulduklarını dile getirmiştir:

“Bugün itibariyle 254 işçimiz var. Tamamı sendikalı. Geçiciler işçiler de sendikalı olan işçilerimizin dahilinde ve yeni gerçekleştirilen düzenlemeyle birlikte 10 ay çalışıyorlar artık. Bunların dışında; taşeron işçiler var ve kampanya döneminde taşeron işçi sayısı 550’leri buluyor. Taşeron işçilerin bağlı olduğu firmalar; gıda işkolunda yer almadıkları için, onları sendika üyesi yapamıyoruz. Taşeron işçilerin nakliye, taşımacılık veya turizmle ilintili firmalar üzerinden çalıştırılmasından kaynaklı olarak onları, gıda işkolunda sendika üyesi yapamıyoruz. Yani; o firmaların illaki gıda işkolunda yer almaları gerekiyor ki; ancak o zaman üye yapabiliriz. Diğer taraftan; bizim yemekhanede çalışan taşeron işçilerimiz de var, gıda sektöründeler normalde ama bu çalışanları da biz, üye yapamıyoruz. Gıda sektöründe görünmüyor, işverenleri. Taşeronluk sistemi, sendikalar açısından çok kötü bir uygulama, tamamıyla ortadan kaldırılması gerekli. Resmen işçinin alın teri sömürülüyor, işçinin hakkı göz göre göre alınıyor. Özelleştirme sürecinin, şeker işçisi arkadaşlarımız üzerindeki etkilerine gelecek olursak; Özelleştirme İdaresi 20 Şubat’ta idari şartnameyi hazırlarken, çalışan işçi ve memurlarına ne olacağını karar verdi. Dedi ki; emekliliği dolan arkadaşlarımız kayıtsız şartsız emekli edilecekler. Şu anda; 73 tane arkadaşımız emekli olmak üzere beklemekte. Emekliliği dolmamış ve şeker fabrikalarında çalışmak isteyen arkadaşlarımız dilekçe vererek, satılmamış şeker fabrikalarına tayinlerini isteyebilirler. 75 arkadaşımız da; diğer fabrikalara zaten tayin yerleri de belli oldu, nerelere gidecekleri de belli şu anda. 75 arkadaşımız, diğer satılmayan fabrikalara istekte bulunarak gittiler. 94 tane arkadaşımız da 4/b statüsüne geçmek için diğer kamu kurum ve kuruluşlarına müracaatta bulundular. Yedi tane arkadaşımız ise; herhangi bir dilekçe vermeyerek sonumu bekliyorum diyerek süreci takip ediyorlar şu anda. Sendika olarak; biz, öncelikli olarak şunu düşünüyoruz: Bizim hali hazırdaki üyelerimizi sağ salım tercih ettikleri yerlere bir ulaştıralım. Yani emekli olanları emekli yapalım, emekli olduktan sonra hemen işe iade davası açacağız. Neden işe iade davası açacağız? Satılmayan 13 tane şeker fabrikasının işçileri, benim gibi emekliye sevk edilmiyor ama satılan şeker fabrikalarındaki işçiye diyorlar ki; senin hiçbir hakkın yok, sen emekli olacaksın. Emekliliği dolanlara tayin hakkı da verilmiyor. Bu bir eşitsizlik demek ve bunun için emekli olduktan sonra hemen işe iade davası açacağız, sendika olarak. Tayini çıkmış olanları da; tayini çıkan fabrikalara mutlu olabildiği fabrikalara göndermek için Şeker-İş Sendikası olarak girişimlerde bulduk. İşçiler, tayin için beş tercih belirlediler. Mutlu olabileceği tercihleri tabi; herkes birden başlar. Kiminin bir, kiminin iki, kiminin üç, kiminin beş çıktı. Genel itibariyle; tayin talebinde bulunanların %

80'nin mutlu olabileceği yerlere tayini çıktı. 4/b'ye gidecek arkadaşlar için de; iş akitleri feshedildiği andan itibaren Şeker-İş Sendikası olarak; İş-Kur'a müracaat edeceğiz, bunlara iş kaybı tazminatı alacağız, devlet zaten iş kaybı tazminatını veriyor sekiz ay. Akabinde; sekiz ay içerisinde atanmazlarsa iki ayda işsizlik parası alacaklar. 10 ay içerisinde atanmalarını tahmin ediyoruz. Onları da sağ salim oraya gönderdikten sonra biz, burada sendika yöneticisi olarak seçtiğimiz için; bizler görevimize devam edeceğiz, yardımcıyla birlikte. Yeni bir firma aldığı andan itibaren tekrar örgütlenmeye başlayacağız burada, hazırız. Tahminlerimizce; burada oluşturulacak yeni düzende çalışacakların % 50'si yine buradan emekli olanlar olacaktır. Şeker sanayiinde gerçekleştirilen işlerin, teknik bir okulu yok. Yeni gelenlerin, tecrübeli ustalardan işi öğrenmeleri gerekiyor. Onun için de; bizim emeklilerimize muhtaçlar yani. Arkadaşlarımızı yalnız bırakmayız, işveren istese de, istemese de burada örgütlenmeyi düşünüyoruz. Zor mu olur, kolay mı olur orasını bilemiyoruz. Fabrikayı çalıştırmayacağız derseler de; biz yine gıda işkolunda varız. Burdur ve Isparta'da farklı işyerlerinde hatta Süleyman Demirel Üniversitesi'nde de fırınlarımızda çalışan işçileri örgütleme çalışmalarımız var. Kısacası; var olmaya devam edeceğiz.” (Görüşmeci 1).

Burdur Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan şeker işçilerini temsilen gerçekleştirilen görüşmelerde; şeker fabrikaları genelinde mevsimlik ve daimi işçilik olmak üzere iki tür çalışma tipine rastlandığı, mevsimlik (geçici) çalışan işçilerin, yıl içerisinde yalnızca kampanya dönemlerinde ortalama üç ile beş aylık bir dilim arasında çalıştıkları ve dolayısıyla mevsimlik işçiler açısından özelleştirme süreci sonrasında 4-b statü değişikliğiyle herhangi bir kamu kurumunda 12 ay sözleşmeli personel olarak çalışmanın daha iyi olabileceği, diğer taraftan; daimi olarak şeker fabrikalarında kadrolu çalışan işçiler açısından; emekliliği gelmiş olan işçilerin, emeklilikte kazanılmış haklarını koruyabilmek adına emeklilik talebinde buldukları, emekliliğine bir-iki yıl kalmış kamu işçilerinin ise; tayin yoluyla Uşak ve Eskişehir gibi yakın mesafelerde yer alan kamu bünyesindeki şeker fabrikalarına gitmek için çabaladıklarına yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur:

“Yıllardır burada çalışan mevsimlik işçi arkadaşlarımız, en az 15 yıllık kıdeme sahiptir. Mevsimlik işçi arkadaşlarımızın şu ana kadar, hiçbir şekilde devlet tarafından bu kadro olayları çözülemedi ve çözülemiyor nedense. Burdur Şeker Fabrikası olarak ortalama 110-120 tane mevsimlik işçi arkadaşımız var, bunlar sürekli yılda beş ay çalışıyor, geri kalan zamanlarda bunlara dışarıda pek iş filan veren olmuyor artık; malum başka bir işe girdiklerinde şeker fabrikasının kampanya dönemine kadar çalışıyorlar o işlerde sonra tekrardan fabrikaya geliyorlar, o yüzden pek kimse bu arkadaşlarımızı yılın diğer dönemlerinde çalıştırmak istemiyor maalesef. Bu durumda; bu işçiler, sokakta ya hamallığa gidiyor, ya inşaata gidiyor.. ya oraya, ya buraya işte.. Ortalıkta dolaşıyorlar bildiğiniz. Devlet, bunu bir türlü çözemedi. Mevsimlik işçi olan arkadaşlarımız, şu anda yaşadıkları bu süreçlerden dolayı biz yeter ki; özelleşsin de biz 4-b ile başka bir kamu kurumuna gidelim diyorlar. 12 ay çalışalım. Buradan alıyoruz

3.500 lira para ama diyorlar, 4-b ile gittikten sonra; biz, 1500-2000 liraya razıyız ama 12 ay çalışalım diyorlar. Bu yönüyle bakarsanız; mevsimlik işçi arkadaşlar, özelleştirmenin olması taraftarı. Tabii onlar, bu fabrika ne olur diye düşünmüyor, ne olacak diye düşünmüyor, kendi durumunu düşünüyor. Bizi artık bıktırdı bu devlet, o şekilde düşünüyorlar. Daimi işçi statüsündeki arkadaşlardan, mevcut emeklilik süreci tutanlar da bu kişilerin hepsinin düzeni burada sonuçta, 30 yıldır, 25 yıldır çalışıyoruz diyoruz. Basit mi sizce, yıllardır buradasınız ve eşyanızı topluyorsunuz, ben tayin oldum, fabrika özelleşti, gidiyorum diyorsunuz. Bu da bir sıkıntı, böyle bir sıkıntı da var. Emekliye sevk edilenler de, genç olanlar da var.. Mesela; benim şu an emekliliğime bakın bir yılım var, 1997 yılında evlendim ve üç tane çocuğum var, çocukların ikisi ortaöğretimde, bir tane kızım lisede. Beni emekliye sevk ettiriyorsunuz ancak çocuklarımın önlerinde daha çok uzun süreçler var ve ben, onları okutmak durumundayım, hayatlarını düzene katmak zorundayım, Bu durumda; sadece emekli maaşına mahkum kalacağım ve ek olarak dışarıdan bir iş aramak zorunda kalacağım. Neden düzenim bozulsun, neden bizim düzenimizi bozmaya kalkıyorlar. Bunun için de üzülüyorum tabii.” (Görüşmeci 5).

“Bizler, 30 yıldır, Türkteşeker’e emek verdiğimiz için, öncelikle hiçbir şey dışarıdan görüldüğü gibi değil. Burada, üretim belirli bir mevsimselliğe sahip olduğu için, ürünün yetiştirilmesi de belirli bir mevsimselliğe dahil olduğu için, burada iki parçalı bir çalışma sistemi görülmüyor. Bir taraftan; geçici işçilerimiz var. Bu arkadaşlarımız; yalnızca üretim esnasında çalışırken, bir de sürekli devam eden işçilerimiz var. Bunun da böyle olmasının sebebi; çiftçi tarafından üretimin üretildikten sonra işlenmesi olayında geçici işçilerimizi biz işe alıyoruz ama ondan sonraki dönemlerde iş, burada kalmıyor. Dört-beş ay boyunca; bu fabrika, sürekli çalışıyor. Bunun mutlaka bir bakımı olacak. İçeride binlerce alet-edevat var, yani makineler var. Bunlar içerisinde robot teknolojisi vs. var. Düz sistem olanlar var. Bunların bakımları, onarımları var. Tabii, bunu dışarıdaki insanlar bilmiyor. Şimdi zannediyorlar ki bunlar, pancar geldi fabrikada işlendi, iş bitti. Öyle görüyorlar, burada içerideki konularla alakaları olmadıkları için, içeri girip görmedikleri için, tabii bu noktada halk, burada üretimin nasıl yapıldığını bilmiyor ve ondan dolayı da özelleştirme olaylarında işçiye, halk destek vermedi ve şu anda da kendi sonlarının da ne olacağını bilmiyorlar. Tabii bizim fabrikamız, henüz devrolmadı ama diğer fabrikalarda işten çıkarılmalara yönelik örnekleri duyuyoruz. Biliyorsunuz şu anda da; bu erken emeklilik yasasına takılanlar var. Onlar, emeklilik haklarını istedikleri halde verilmiyor ama burada zorlamalarla emekli ettirilmeye çalışılıyor. Yani, bizde yaş kavramı olmamasına rağmen, bu arkadaşlarımız emekliye ayrılmaya zorlanıyorlar. Bu arkadaşlardan, diğer fabrikalarda bunların örneklerini de gördük emekliliğe, mecbur bırakıldılar. Şu anda benim, bu yasaya takıldığımız için 1 yıl filan var emekliliğime. Bir yılı tamamlamak için yerimiz belli tayinimiz çıktı zaten, ben burası devredildiği tarihten itibaren Eskişehir Şeker Fabrikası bünyesinde çalışacağım. Tabii; biz, kadrolu olduğumuz için orada devam etmeyi düşünüyorum. Burada mevsimlik işçi olan ya da gitmek istemeyen arkadaşlarımız, 4-b sistemine geçecekler. Tabii oradaki sistem; ne olur, ne olmaz bilmiyorum açıkçası, süreleri ne durumda, hangi kamu kurumlarına geçebilecekler, ne kadar maaş verilecek belli değil ki mutlaka memur gibi mevcut tüm haklarıyla geçiş yapamayacaklar, zaten bu durumdaki işçiler yıllarca sürekli olarak mağdur edilmiş.” (Görüşmeci 6).

“Tayin isteyen arkadaşlar belki ekonomik yönden mağdur olmayacak görünüyor, gidecek başka bir fabrikada, aynı şartlarda çalışacak ama bakın tam yılın başında insanların çocukları var, okulları bilmem neleri var, kalktılar paldır küldür bir tayin furyası başlatıldı. Herkesin fabrikası belli oldu. Henüz devrolmadı burası ama devrolmuş olsaydı ki; bizim dışımızda devrolunan fabrikalar da var. İnsanların hayatları altüst oldu, çocuklarını nereye kaydedeceklerini bilemediler. Bundan sonra da devir gerçekleşirse; aynı süreçleri yine yaşayacak arkadaşlarımız var. En temelde mağduriyetimiz bu; bunun dışında benim gibi 4-b’ye geçmek isteyen arkadaşlar var. Mevsimlik işçileri bir kenarda tutuyorum. Onlar için çok büyük bir sıkıntı olmayacak hatta onlar için bir yerde bir artısı bile olabilir. Ama bireysel anlamda, kişisel bakarsanız tamam bazı arkadaşlar bu süreçten faydalanacak olabilir. Onların menfaati olacak olabilir ama bu olaya sadece bireysel bakmamak lazım. Çünkü şeker fabrikalarının satışı bütün ülkeyi ilgilendiren, bütün toplumu ilgilendiren bir şey. Biz, nakle tabii bir personel değiliz, yani normalde bizim devletin mevcut kanunlarına göre; herhangi bir kurum değiştirme, nakil olma gibi bir hakkımız yok fakat daha sonra çıkan kanunlarla biliyorsunuz 4-c vardı, özelleştirilen kurumlarda işten çıkarılan kişilerin herhangi bir kuruma 4-c olarak yerleştirilmesi, boşta kalmaması için böyle bir şey vardı. Biz, 4-b’ye gidersek nakle tabi personel gibi özlük haklarımızla, maaşımızla birlikte gidemiyoruz. Devletin, bizim gibi özelleşen kuruluşlardaki personele kanunla belirlemiş olduğu rakamlar var, ücretler var, sözleşme ücretleri var, sözleşmeli personel olarak geçiyoruz. Biliyorsunuz 4-b dediğimiz sözleşmeli personel. Bizim gibi, sözleşmeli personele belirlediği rakamlar var. Mezuniyet durumunuza göre; o rakamlar üzerinden maaş (ücret) alıyorsunuz. Şu an aldığımızdan daha az, bir hayli düşük bir rakam olacak. Bizim sözleşme farklarımız, ikramiyelerimiz var ya asıl rakamı değiştiren onlar ki; bunun dışında bir fark ve zararımız daha olacak. Bizim bugün aldığımız her ücretin sigorta primi yatıyor, sigorta primlerimiz de her ücretten yattığı için çok yüksek rakamlara geliyor ve bu emeklilikte bizim çok güzel maaşlar almamızı sağlıyor. Maalesef 4-b’ye geçerse, bunlar bir hayli düşecek. Bu durum; ilerleyen süreçlerde emeklilik maaşımıza da yansıtacak. Başka bir şeker fabrikasında devam etmeyi de düşündüm ama bu konuda çok fazla sayıda arkadaş gelip, sendikaya fikir de danışıyor. Malum, bu konuda herkesin bireysel koşulları birbirinden farklı olabilir. Bir tek doğru var, diyemiyoruz bu koşullarda. Bir tek tercihten söz edemiyoruz. Daimi işçiler işte diğer fabrikalara geçsin, mevsimlik işçiler 4-b’yi tercih etsin diye bir şey yok. Herkesin, sosyal yaşantısı, durumu birbirinden farklı olduğu için, herkesin doğrusu burada farklı. Benim doğrum da dediğim gibi iki tane çocuğum var. Burada kurulu bir düzenim var. Burdurluyum. Kendi evim var, ailemle altı üstü oturuyoruz. Burdur’un eğitim imkanları oldukça iyi. Öncelik, çocuklarımın eğitimi, çocuklarımın geleceği. Yani genç yaşta olsam, çocuklarım olmamış olsa, bekar olsam ya da evli olsam dahi çocuklarım olmamış ya da çocuklarım varsa bile herhangi bir okula başlamamış olsa olur, risk saymam, giderim gittiğim yerde çocuklar yeni bir serüvene başlayabilir. Benim, oraya gittiğim zaman maddi olarak zararım olmayabilir, aynı seviyede olabilirim ama maalesef çocuklarım açısından, çocuklarımın geleceği açısından sıkıntılı olabilir diye düşünüyorum. Benim doğrum buydu, bu süreçte. Burada farklı illerden tayinle gelmiş arkadaşlar var. Zaten ilinden çıkıp gelmiş, kimisinin çocuğu küçük, kimisi zaten kendi ilinde değil, daha adapte olamamış, emekliliğine son birkaç yıl kalmış arkadaşlar da var, kamu kurumundan sigortalı bir şekilde emekli olmak isteyenler ve bunun faydalarını görmek isteyenler var. Bir senesi, iki senesi kalmış bir insan için, hatta birçoğu

bildiğim kadarıyla buradan ailelerini götürmeyecekler, burada kalacak aileleri, bir senesini tamamlayıp geri gelecekler. Onların doğrusu da o, benim daha 15 senem var. Öyle bir karar alabilme ihtimalim yok.” (Görüşmeci 7).

Şeker-İş Genel Merkezi'yle gerçekleştirilen görüşmede; özelleştirme süreçlerinin yaşandığı 2000'li yıllardan bu yana, Şeker-İş Sendikası bünyesindeki sendikalı işçi sayısının yarı yarıya azalarak 12 bin civarına kadar gerilediği, mevsimlik işçilerin sendikaları bünyesinde yer aldığı ve kadrolu işçi statüsüne geçebilmeleri için mücadele ettikleri, özelleştirme sürecinin ardından sendikalı işçilerin, emeklilik, tayin ve 4-b koşullarına geçiş süreçlerinin yaşanmaya başladığı ve bu durumun şeker sektöründe belirgin bir deneyime sahip olan şeker işçilerinin tasfiye olmasına yol açtığı vurgulanmıştır:

“Sendikamıza üye 12.500 civarında işçimiz var. Mevsimlik işçiler, sendikamızda üyedirler. Ancak işin niteliği gereği ve diğer mevsimlik işçilerde de olduğu gibi kampanya döneminden sonra iş akitleri askıya alınmaktadır. Mevsimlik işçilerin daimi işçi kadrosuna alınması için yürüttüğümüz teknik çalışmalarımız mevcuttur. Üyelerimiz; sendikamız önderliğinde başlatılan her türlü kampanya ve mücadele içeren çalışmalara desteklerini vermektedir. Türkşeker ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın hammaddeyi garanti altına almayan, çiftçiyi bu mekanizmanın dışında bırakan, çok kapsamlı ve ağır sanayi yapısının teknik tecrübesine sahip çalışanları diyalog dışı bırakan yaklaşımı neticesinde şeker üretiminin inkıtaa uğrayacak olması muhtemeldir. Sektörde geri dönüşü mümkün olmayan yaralar açacağı nettir. Bugün işçi durumu bakımından 4/b'ye geçiş ve emekliliği hak etmiş olanların emekli edilmesi ile deneyimli çalışan portföyünün yitirilmesine değin sektör olumsuz bir tablo içerisinde.” (Görüşmeci 3).

Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi; özelleştirme sürecinde olmadıkları için kendilerine tayin yoluyla diğer şeker fabrikalarından, şeker işçilerinin geldiğini ve ortalama 235 civarında sendikalı işçileri olduğunu, diğer fabrikalardakine benzer şekilde taşeron işçileri örgütleyebilme konusunda ciddi problemler yaşadıklarını, sendika üyeleri itibariyle emeklilik şartlarını taşıyan üye sayısının 130'ları bulduğunu ve fabrikaya yeni çalışanlar alınmadığı için ilerleyen yıllarda sendikalı üye profilinde belirgin azalmalar yaşanacağını, artık gıda işkolunda yer almalarından ötürü başka işyerlerinde örgütlenebilme şansları olduğunu ancak diğer taraftan; şeker fabrikalarındaki örgütlülük durumlarının gıda işkolunda yer alan başka sendikalar tarafından tehdit edilebileceğini ifade etmiştir:

“Şu an itibariyle 210 tane Uşak Şeker Fabrikası'na ait işçimiz var; bunların içerisinde mevsimlik ve daimi işçiler, ustalar da dahildir. Yeni tayinlerle birlikte bize 48 tane tayin gelecekti ama devredilmeyen fabrikalardan ötürü 20-22 civarı arkadaşımız gelebildi. Sayımız 233'lere ulaştı.

Kampanya dönemi dışında; güvenlik ve idari birimlerde ondan sonra muhasebe, personel birimlerinde çalışan hem işçi, hem de taşeron memur dediğimiz, üniversite mezunu arkadaşlarımız var. Onlar da kampanya dışında yaklaşık 100 kişi, kampanya içerisinde 350 kişiyi de bulan bir taşeron sistemi çalışıyor. Bir de; 40-45 civarlarında idari kadrolarda çalışan memur arkadaşlarımız var. Şu anda fabrikada; 210 artı 22 kişi bizim sendika üyemiz, toplamda 235 civarında. Diğer taşeron arkadaşlarımızın işkolları maalesef farklı olduğu için –bakıyoruz gıda işkolunda çalışan bir taşeron işçinin, işkoluna baktığımızda inşaat sektöründen, hizmet sektöründen olduğunu görüyoruz. Maalesef, örgütlenmeyi engellemek adına bu da devletin bir manevrası olarak karşımıza çıkıyor. Tabii, Uşak Şeker Fabrikası'nın içerisinde özelleştirmeyi yaşayan arkadaşlarımız var farklı fabrikalardan, kurumlardan özelleştirme mağduriyeti yaşayarak gelen, şimdi nakil olan arkadaşlarımız var. Uşak'ın kendi işçisi belki bunu yaşamadı ama yine de özelleştirmeye karşı net bir tavır olduğunu söyleyebilirim. Neden tavır var? Özel sektörde çalışma korkusu değil. Türkiye'deki özelleştirmelerin bugüne kadar olumsuz tabloları ortaya çıktığı için böylesi bir korku var. Biz, bir avuç insanla, geçmişte 900 işçinin olduğu yerde bugün 200 işçiyle üretim sürecini götürüyoruz. Yani, o sorumluluğu biz taşıyoruz, o açıdan herhangi bir sıkıntımız yok. Özelleştirme karşısında, Uşak Şeker Fabrikası işçisinin net bir tavrı var. 210 sendika bünyesinde yer alan işçimizin içerisinde; dışarıdan tayinler gelmeden önce, 210 arkadaşımızdan 130 tanesinin emeklilik şartlarının oluştuğunu gördük. 80 tanesinin bu emeklilik şartlarını oluşturmadığını, yeni gelen arkadaşlarımızın da bu emeklilik şartlarını oluşturmadıkları için fabrikamıza tayinlerini istediklerini görüyoruz. Buradaki sıkıntımız şu: Tabii emeklilik şartlarını, 52 yaşında elde etmiş bir arkadaşımız mesela, daha uzun yıllar çalışmak istiyor, kendisini emekliliğe hazır hissetmiyor. Bu tür, satışlar yoluyla özelleştirmeler bu arkadaşlarımızı doğal olarak zorunlu emekliliğe götürüyor ve mağduriyet yaratıyor. Sonrasında iyi bir teknik eleman, mevsimlik işçi diyelim ama ona farklı bir kurum seçeneği sunuyorsunuz, bu teknik eleman gidiyor Milli Eğitim'de bir okulda hizmetli olarak çalışmaya başlıyor. Bir teknik kadroyu, teknik elemanı kaybediyorsunuz. Belki parasal açıdan bir kaybı yoktur ki; bana göre var. Orada artık memur statüsünde getirdiğimiz kıdem tazminatıyla ilgili bir sıkıntı yaşayacak. Ekonomik anlamda bir mağduriyeti olabilir ama iş anlamında da bir mağduriyet yaşıyor, bu arkadaşımız şu anda. Yani, arkadaşlarımızın kafaları bu yönde karışık ama genel olarak baktığımızda böyle ciddi bir özelleştirme sürecinde işçilerden daha çok çiftçiler mağduriyet yaşayacak. İşçiden daha çok bölge esnafı, bölge çalışanı mağdur olacak. Burada, bir de kölelik sistemi dediğimiz taşeronlar mağdur olacak. Burada çalışan taşeron sayısı, kampanya döneminde (pancar işleme döneminde) 350, onun dışında 100-150'lerdeyken bu insanlar tamamen işlerini kaybedecekler. Kamu işçileri, belki farklı yerlere devredilecek ama bu arkadaşların öyle bir şansları olmayacak ve mağduriyetler o anlamda ciddi sonuçlara yol açabilecek. 130 arkadaşımız emekli olduğunda çok ciddi bir üye kaybı yaşayacağız malum özel sektörde örgütlenmek çok zor. Patron diyebilir ki, ben artık sendikayla çalışmak istemiyorum, sendikayı bir yük olarak görüyorum. Sendikayı baştan istemeyerek bu tavrı ortaya koyabiliyor. Sendikaya girecekseniz, benim işyerime girmeyin diyor, gelmeyin diyor. Şimdi böyle bir zihniyetin olduğu bir zamanda; sendika, ciddi bir üye kaybına uğrar. Sorun, üye kaybı, ekonomik kayıp meselesi değil. Sorun, direniş yani yukarıda en güçlü olma olayı. 15 bin üyeye karşılıklarına çıkarken, bir bakmışsınız 3 bin üyeye karşılıklarına çıkabiliyorsunuz. Burada ciddi bir sıkıntı var. Bu sorunlarla nerede karşılaşıldı şu ana

kadar; satışı gerçekleşen fabrikalarda karşılaştı. Yalnızca Turhal'daki fabrikada yaşanmadı orada da yaşanmamasının sebebi, Turhal'ı, Kayseri Şeker'in alması oldu. Oradaki fabrikalarda çalışan işçilerimiz de otomatik olarak toplu sözleşme haklarını elde ettiler. Diğer taraftan; Doğuş Grubu, Afyon'u aldı, iki aldığı fabrika daha var onları devralmadı henüz. Bugün, Doğuş'un Yiyecek ve İçecek Grubu'nda farklı bir sendika örgütlü, gelecek hazır burada bir fabrika var; Tek Gıda-İş orada örgütlenecek. Tek Gıda-İş, ben oturuyorum işverenle masaya diyecek ve siz de orada hiçbir şey yapamayacaksınız. Bu durum; bizim sendikamızla ilgili bir dezavantaj yaratacak sonuçta.” (Görüşmeci 9).

Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; yakın dönemde yaşadıkları özelleştirme sürecinin faturasını acı bir şekilde ödediklerini, fabrikada çalışan işçi sayısının hızla azaldığını, hatta bu işçiler içerisinde sendika üyesi olan ortalama 35-40 işçi kaldığını, fabrikayı satın alanların kadrolu işçi sayısını 90 kişiye kadar düşürmeyi planladıklarını, önceden üç vardiya halinde çalışılırken, vardiya sayısının azaltılarak ek mesailerle çalışma sürelerinin sekiz saatten 12 saate çıkarıldığını, uzun süredir fabrikaya işçi alımının gerçekleşmediğini ve özelleştirme sürecinin ardından ortalama 60-70 civarındaki işçinin emekli olduğunu ve bunların içerisinde yeni çalışma düzeninde yer almak isteyenlerin, yeni gelenlere işi öğretecekleri en fazla iki yıl sonra işten atılacaklarını dile getirmiştir:

“Türkşeker bünyesinde çalışırken bütün mevsimlik ve daimi işçilerimizin hepsi sendikalı. Çünkü yeni işe başlayan herkese, personel kaydını yaptıktan sonra gidip sendikaya üye olması söyleniyordu. Sosyal haklar ve ücretler hep böyle sendikalı olduktan sonra korumaya alınan haklardır. Fabrika özelleştirilmeden önce; Afyon Şeker-İş Sendikası Şubesi olarak 320 civarında işçimiz vardı, 600 civarı da taşeron vardı. Özelleştirildikten sonra 270 taşeron işçisi, 200'e yakın da daimi işçi bulunuyor fakat bu işçiler içerisinde sendika üyesi yalnızca 35-40 işçimiz kaldı bizim. Öğrendiğimize göre adamlar şunu yapmış; mesela odacı hizmetli kesimini müteahhitten üzerinden göstermiş, ambarlar, araç, depolama sistemlerini dağıtım pazarlamadan göstermiş, sadece işletme kısmında olan insanları Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'ndan göstermiş. Onun, tam net sayısı da kampanya bittikten sonra belli olur diye düşünüyoruz biz. O kadar işe giriş-çıkış var ki; bugün işe gelen adam, yarın işe gelmiyor. Mesela dün fabrikadaydım, talimat verilmiş her kısımdan ikişer-üçer adam çıkarılacak diye. İnsan Kaynakları Departmanı ile konuştuğumda; işçi sayısının fazla olduğunu, pancar üretiminin azaldığını, yavaş-yavaş işten çıkarmalar olacağını ve kadrolu işçinin 90'a düşürüleceğini söylediler ama bunları da pancar kampanyası bittikten sonra göreceğiz. Bir de; bölgeler vardır bizde, şu anda bölgeler kapatıldığı için bizdeki sayılar belirgin değil. Diğer taraftan; biz, üç vardiya çalışıyorduk, şimdi bunlar iki vardiyaya düşürdüler ve mesai kapsamında çalıştırıyorlar. Gelen işçi, 12 saat çalışıyor. Bizde önceden üç vardiya çalışılıyordu, sayı o yüzden çoktu ama mesai verilmiyordu. Ancak şu anda; iki vardiyaya düştü ve 12 saat çalıştırıyor ve mesai veriyorlar. Sayı bu yüzden düşük gösteriliyor, onun etkisi var. Bir de; bu sayılara, bizim 320 kişilik işçi sayımıza, Makine Fabrikası'ndaki çalışanlar da dahildi. Şu anki özelleştirme süreci yalnızca şeker fabrikası kapsamında olduğu için makine fabrikasında nasıl bir durum yaşanacak tabii

onlar da belirsiz. Türkşeker’de toplu işçi alımı en son 1998’de görüldü. Tabii, peyderpey 1999’da 2000’de işçi alımları yaşandı fakat en büyük toplu işçi alımı 1998’de gerçekleşti. Bugün, Afyon Şeker Fabrikası 1977’de faaliyete geçen bir fabrika olarak; uzun süredir fabrikada görev alan işçilerin çoğunun emeklilik süreleri doldu. Yalnızca emekliliği dolmayan arkadaşlar içerisinde diğer fabrikalardan bize nakil olan arkadaşlar var. İşte; ustabaşı, posta başı, dördüncü grup, altıncı grup olan arkadaşlarımız var bir de mevsimlik işçilerimiz var. Yani diğer kadrolu çalışan işçilerimizin hemen hemen hepsi de 1998’de girenlerden olduğu için çoğunun emekliliği doldu. Fabrikanın yaş ortalaması 55-65 arası bunu da mevsimlik işçilerimize vurduğunuzda 45-50 yaş arasına denk gelir. Burada süreç içerisindeki işçi arkadaşlarımızdan ortalama 60-70 arkadaşımız emekli oldu. Bunların 35-40’ı direk iş akdi fesih olan arkadaşlarımızdan oluşuyor, bir de daha öncesinden emekli olup gelen arkadaşlarımız var. Tabii şimdi burada; bizden emekli olup ya da iş akdi fesih olup giden arkadaşların da bu fabrikada çalışma ömrü iki yıl. Biz aslında bir yıl ömür biçiyoruz da yeni gelen elemanlara işi öğretecek filan en geç iki yıl sonra işten çıkaracaklar bu arkadaşlarımızı da. Bir de şunu ifade edeyim; şimdi oradaki işçilere ne olur, ben zaten fabrikayı çalıştıramıyorum arkadaş, ben sana ekme veremem deyip direkt işten çıkarırlar, verebilecek gücü varsa kıdem tazminatı verir, veremezse o da yok. Arkadaşlar, iflas ettim diyerek fabrikayı kapatır ya da en büyük korkumuz olarak NBS sektörüne bu fabrikayı satabilir diye düşünüyoruz.” (Görüşmecı 11).

Afyon Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan şeker işçilerini temsilen gerçekleştirilen görüşmede; özelleştirme sürecinin ardından iş sözleşmesi feshedilerek zorunlu emekliliğe ayrılan bir şeker işçisi olarak, her anlamda devlet tarafından mağdur edildiklerini, 4-b statüsüyle çok sayıda işçi arkadaşının daha kötü koşullara razı bırakıldığını, pek çok işçinin geleceğine yönelik kurduğu üç-beş yıllık planlarından dolayı, borç yükümlülüğü altına girdiğini ve özelleştirme sürecinin ardından yaşanan sorunların yaşamsal kaygılara yol açtığı vurgulanmıştır:

“Özelleştirmeden dolayı iş akdim feshedilerek zorunlu emekliye ayrıldım. 4-b meselesi oldukça sıkıntılı bir durum. 4-b’nin şartlarını kabul eden arkadaşlar; hem maaşları düşük, normalde burada kampanya döneminde aldıkları maaşlarından düşük, artı bir de onların da mesela emekliliğine on gün kaldıysa bunlar 4-b ye geçtikten 10 gün sonra bunlar da emekli olacaklar. Çalışanlar kesinlikle mağdur edildi, mağdur olmayacaksınız dediler, söz verdiler hükümet olarak ama kesinlikle mağdur edildik. 70 kere düşündük dediler ya fabrikalarla ilintili olarak, yedi dakika bile düşünmemişler. Yani; bir an evvel, fabrikaları ellerinden çıkarmayı düşünmüş bunlar. Belki; bizler, emekli olduk ama arkadaşlarımız yapılan çalışmalar ve verilen demeçler sonrasında tuttular üç yıllık, dört yıllık plan yaptılar. Bu planlar nedir? En az üç yıl- dört yıl daha o fabrikaya verimli olayım, kalifiye eleman olarak ben burada biraz daha çalışayım. Hiç olmazsa kendi evini aldı, çocuğunu okula yazdırdı vs. en azından bunların masrafını karşılayayım diye düşündüler. Tabii özelleştirme olunca herkesin hayatı bir anda alt üst oldu. Emekli olacıklara dediler ki; bu saatten sonra kesin emeklisiniz, sizin iş akdiniz feshedildi. Bütün programlarını, bütün planlarını perişan ettiler bu insanların. Yani; insanlar, tazminatını belirli bir program

çerçevesinde yapacağı işi varsa bütün nakitlerini, birikimlerini hep o alana kaydurdular. Eskişehir'e, Ereğli'ye, Kastamonu'ya, Uşak'a giden arkadaşlarımızın çocukları hep buradalar. O insanlar, orada kampanya döneminde çalışıyorlar, onların çocukları buralarda okuluna devam etmeye çalışıyor artık onların eşi, dostları o çocuklara bakıyorlar. Böylesi bir durum var buralarda." (Görüşmeci 12).

İlgın Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; diğer şeker fabrikalarında da görüldüğü üzere, geçici ve kadrolu işçilerin tamamının sendikaları bünyesinde olduğunu, taşeron işçileri ise; işkolu farklılığından ötürü örgütleyemediklerini, taşeron işçiler de dahil olmak üzere fabrika bünyesinde 900 civarında işçi çalıştığını, diğer taraftan; bunların içerisinde daimi işçi sayısının yalnızca 70 olduğunu, 4-b kapsamında başka kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmak isteyen 150 civarında işçi bulunduğunu ifade etmiştir:

"Geçici ve kadrolu işçilerimizin tamamı, sendikalı. Taşeron çalışan çocuklar sendikalı değil, çünkü onlar farklı bir işkolu altında gösteriliyorlar. Yani tamamı taşeron da dahil 900 civarında. Daimi kadro çok düştü 70 kişi, arkadaşlarımızın büyük bir bölümü emekli oldu. Bunların hepsi sendika üyesi. Şeker işçilerinden, emekli olanlar emekliliği dolanlar, ihbar ve kıdem tazminatları ödenerek işten ayrılacaklar yani; yasal süreç bu şekilde. Emekliliği dolmayan arkadaşlarımızdan Türkiye Şeker Fabrikaları'nın diğer fabrikalarını tercih edenler var. Geçici statüde çalışan işçilerimizin, 4/b tercihleri var. 150 kadar işçi vardır 4-b'yi tercih eden." (Görüşmeci 20).

Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Konya ve Çumra Şeker Fabrikaları ve onlara bağlı yan sanayilerde toplamda 6-7 bin civarında şeker işçisi çalıştığını ve bunların ortalama üçte birini sendika üyesi yapabildiklerini, Konya Şeker ile istişare içerisinde çalışarak sendikalaşma çalışmalarında bulduklarını, Konya ve Çumra Şeker Fabrikası'nda çalışan işçi profillerinin yaş ve kıdem ortalamalarının, Türkiye şeker sanayii içerisindeki en genç kitle olduğunu, 2001 yılında fabrikanın revize edilmesiyle birlikte genç ve dinamik bir çalışan kitlesine sahip olduklarını dile getirmiştir:

"Ortalama 6-7 bin civarında Konya Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan personelimiz mevcut, tabii genel olarak Anadolu Birlik Holding olarak Çumra Şeker Fabrikası da dahil buna. Bunlardan; ortalama 1750 ile 2000 civarı sendika üyemiz bulunmaktadır. Ana mantığımız; şeker fabrikalarında sendikanın varlığını devam ettirebilmesidir. Gıda işkoluna dahil ediliğimizden bu yana; fabrikanın tümüyle beraber istişareli bir şekilde örgütlenmelerimiz devam etmektedir. İşte; atıştırma fabrikamızda yeni örgütlenme yaptık, yaklaşık üç-dört senedir orada faaliyetimiz ve yarı yarıya orada da örgütlüüz. Daha sonra Panek'te -Konya Şeker bünyesindeki yan kuruluşlardan- bu sene örgütlenmeye başladık, bize nasip oldu buradaki örgütlenme çalışmaları, yarı yarıya orada da 500 kişilik örgütlülüğümüz var. Özellikle; şeker fabrikası içerisindeki deneme süresini aşmış, kendini yetiştirme amacıyla olan arkadaşlarımızın sendikaya geçmesini sürekli talep ediyoruz. Tabi bunun belli bir maliyeti de var; belirli kriterleri de var. Ben istedim, oldu gibi de olmuyor. Biz, önce kurumumuzu düşünmek zorundayız kurum

olmadığı sürece bizim sendikacılık yapmamızın da bir anlamı yok zaten. O yüzden; bu işlerimiz de istişareli gerçekleşiyor. Genel merkezimiz de dahil oluyor bizim bu istişarelerimize, Genel Merkez, Recep Başkanımızla görüşüyor, onlarla beraber bir yol haritası çiziyor, ona göre; üye çalışmalarımız bu şekilde belirleniyor. Taşeron çalışma fazla olmamakla beraber var ama onun da biz tam sayısını bilmiyoruz. Sektör olarak gıda sektöründe olmadıkları için örgütleyemiyoruz zaten, bir de; sadece şeker yükleme tarafına bakıyorlar taşeron çalışanlar, diğer tarafta öyle fazla taşeron çalışmamız yok yani. Orası, biraz ağır iş kapsamında olduğu ve dönemsel yapılan bir iş olduğu için orada genelde dönemsel alımlar oluyor. Geçici ve mevsimlik işçilerin sendikalı olmasında zaten herhangi bir engel yok. Diğer birçok kamu fabrikasında görülen koşullara göre; tüm çalışanları sendikalı yapabilecek bir koşulda da değiliz maalesef. Henüz, o sistemi tam anlamıyla kuramadık. Yaş ortalamamızı da söyleyeyim: Şu an örgütlendiğimiz şeker fabrikalarında 30-35 arasında yani genç bir üye portföyüne sahibiz. Şu anda; bizim, Türkşeker döneminden kalıp da emekli olmasına bir-iki senesi kaldığını söyleyenler sayısal olarak 60 ya da 70'i geçmez. Genel çalışan kitlesi; 2001 yılından itibaren Recep Başkanımızla birlikte üretim sürecine entegre edilen insanlardan oluşuyor. O süreç içerisinde yer alan insanların hepsi şu anda işinin başındadırlar. Şu an fabrikanın çarkını çevirenler, bu şeker üretiminin, girişinden çıkışına kadar hepsi 2001 reaksiyonuyla giren işçilerden oluşuyor. Genç ve dinamik bir yapımız var. Atıştırmalık tarafında bu yaş ortalaması 20-30'a kadar düşüyor. Bizim burada; maksimum kıdemi olan arkadaşlarımız 15-16 yıllık. Tabii, diğer fabrikalardan gelen işçi çıkarımlarıyla ilgili yaşanan negatif olaylar, kulağımıza geliyor bu süreçte. Bu tasvip ettiğimiz bir olay değil; ama yapılacak bir çözüm yolu da bulunamıyor bu konuda. Sonuçta, bir özelleştirme süreci gerçekleştirilmiş ve fabrikayı alan insan, illaki kendi kadrosunu kurup, kendi kadrosuyla yola devam etmek isteyecektir. Bu konuda yaptırım olarak da; genel merkezimiz dava açtı, onlar süreci takip ediyorlar. Yanlış hatırlıyorsam; bu süreçte, özelleştirmeler esnasında yaşanan sıkıntılara yönelik olarak yaklaşık 800-900 civarında dava var." (Görüşmeci 21).

Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Eskişehir Şeker Fabrikası ve şeker fabrikasına bağlı Türkşeker bünyesinde yer alan makine fabrikasında toplamda 540 civarında işçinin çalıştığını, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın özelleştirme sürecinde yer almamasıyla bağlantılı olarak; diğer fabrikalarda şeker işçilerinin yaşadığı hak kayıplarına yönelik yeterli bilince sahip olmadıklarını, özelleşen fabrikalardan tayin aracılığıyla gelen işçilerin bu konuda daha hassas davrandıklarını, fabrikanın olası bir özelleştirme süreci yaşaması halinde ise; fabrikanın işçi portföyünün, yaş ortalaması olarak 50-55 bandında ve uzun kıdem sürelerine sahip olmasından dolayı üye sayılarının, gerek emeklilik, gerekse de 4-b gibi uygulamalarla en az üçte bir oranında azalacağını vurgulamıştır:

"Eskişehir Şeker Fabrikası bünyesinde şu an; 420 tane şeker fabrikasında; 110 tanesi geçici, 310 tanesi daimi, makine fabrikasında ise; 125 daimi, 100 taşeron, kampanya döneminde de 510 tane taşeron işçi çalışıyor. Taşeronlar hariç hepsi sendika üyesi. Sendika üyesi işçilerimiz, özelleştirme durumunu yaşamadığı için pek fazla tepkiye sahip değil. Özelleşen fabrikalardan 100 tane çalışan geldi

buraya, onlar bu süreci yaşadıkları için daha bilinçliler. Bir de geçici işçiler diye bahsettiğim 115 kişi burada altı ay çalışıyorlardı yeni düzenlemeyle 10 ay çalışıyorlar, 4-b seçeneği olduğu için geçici arkadaşlarımız da 4-b'ye geçmek istiyorlar böylece 12 ay çalışma imkanları doğuyor, 12 ay maaş alabilmek için böyle bir yol seçiyorlar. Emekli olabilecek arkadaşlarımız, emekli olup özel sektörde çalışma yaşamına devam ederim düşüncesine giriyorlar. Geriye kalıyor 100-150 kişi bu durumda. Taşeron çalışanların sendikalaşmasına yönelik girişimleri ise; işkolu meselesi bozuyor, bir de; bu işçiler 4/a çalışıyorlar, ben bakanlığa müracaat edip yetki alana kadar taşeron işçilerin işi bitiyor, sözleşme imzalayana kadar işçi çıkmış oluyor, kiminle sözleşme imzalayacağım tabii bu durumda. Eskişehir Şeker Fabrikası ve Eskişehir Makine Fabrikası'nı ele aldığımızda olası bir özelleştirme durumu halinde şunlar olabilir: Toplamda 540 kişi çalışıyor. Bu 540 kişiden yaklaşık 250-300'e yakınının emekliliği dolmuştur. 250 kişinin emekliliğinin dolduğunu düşünürsek geriye kalır 290 kişi, bunların da 100 tanesi geçici işçi, 100 geçici işçi de 4-b ister, geriye kalır 190 kişi. 190 kişinin de zaten 40 tanesini de dışarıdan sayalım, Sivrihisar, Alpu, Beylikova oralarındaki kantarlarda sayalım, onlar da kendi çiftçiliğiyle uğraşıyor, geriye 150 kişi kalır. Kalan 150 kişi de ya kamunun diğer yerlerine gider ya da özel sektörde çalışmayı düşünür. Ortalama 150 kişi kalır fabrikada yani sayımız ortalama üçte bir oranında azalır. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın bünyesinde; kıdem süreleri uzun dönemleri bulmuş olan ve yaş ortalamaları neredeyse 50-55 olan bir kitleden bahsedebiliriz." (Görüşmecisi 23).

Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; şeker sektöründe özelleştirme sürecini ilk yaşayan kesimlerden biri olduklarını ve oldukça sıkıntılı dönemlerden geçtiklerini, özelleştirme sürecinin akabinde; 630 üyeden, 160 üyeye düştüklerini, özelleştirme sürecinin ardından yeniden sendikalaşabilmek adına büyük mücadeleler verdiklerini ve bugün itibarıyla toplam çalışan 450 işçinin, neredeyse % 80'ini kendi bünyelerinde örgütlediklerini ifade etmiştir:

"Kütahya Şeker Fabrikası'nın özelleştirme sürecini; bizler, çok acı bir şekilde yaşadık zamanında. Özelleştirmeden sonraki ilk zamanlarda; 630 civarındaki üyeden 166 kişiye kadar sayımız düştü. O zaman; başka şeker fabrikalarına transfer diye bir olay da yoktu, sadece 4-c adlı bir kanun çıkarılmıştı ve çok sayıda insanı oraya aktardılar. Düşünün; burada çalışan işçilerin Bilecik'e, Afyon'a, Eskişehir'e tayinini çıkardılar. Verdikleri maaş, bugünkü asgari ücretin de altında rakamlar tabii. Bu fabrikada; o yıllarda 1500-1600 lira alırken, özelleştirmenin ardından bu yasayla gönderildikleri yerlerde 450-650 lira (üniversite mezunu olan en fazla 650 lira) arasındaki rakamlara çalıştırıldılar. Bir yerde; insanları, bıktırarak fabrikadan ayrılmasını sağlamayı hedefleyen bir uygulamaydı, bu 4-c düzenlemesi. Biz bunları yaşadık zamanında; benim iki işçi arkadaşım boşuna intihar etmedi. O insanlar; bunalıma girdiler, alıştıkları bütün güven ilişkileri, iş güvencesi hepsi birden yok edildi. Biz, bu süreçte şunu söyledik; kendine güvenen, sendikasına güvenen, bize güvenen işçi arkadaşlarımız sendikadan ve fabrikadan ayrılmasın. O günkü koşullar altında; 166 işçi arkadaşımızın kalması sonraki süreçteki mücadelemizin temel dinamiklerini oluşturdu. Kütahya Şeker Fabrikası'nda yaşanan süreçten sonra yeniden bir işçi yapılanması yaşandı tabii. Bizim; şu an, işçilerimizin yaş ortalaması 25-30 civarındadır.

Tabii gördüğünüz; kamu fabrikalarındaki yaş ortalamasının çok altındadır, bizim işçilerimizin şu anki yaş ve kıdem ortalamaları Konya Şeker Fabrikası'na benzer bir çizgidedir. Kamu fabrikalarında yaş ve kıdem birikmesi dediğiniz üzere oluyor tabii, özel sektördeyse bu sayılarda azalmalar yaşanıyor. 166 işçi arkadaşın yerine zamanla işe alınanlar içerisinde özellikle çeşitli zanaat okullarından yetişen genç işçi arkadaşları görerek, değerlendirerek ve onların bir kısmını kadrolaştırarak bir ana temsil oluşturduk. Tabii bu 166 arkadaşın emeklilikleri geldikçe; yeni işçi olarak yetişen arkadaşlar aldıkları eğitimlerle onların yerlerini doldurmaya başladılar. Zaten bu geçişi bu şekilde sağlamasaydık; bu fabrika, şeker üretimine devam edemezdi. Şeker üretimini, okuyarak yapamazsınız; şeker üretiminde yer almak gerçekten çok farklı bir deneyim. Böylesi bir fabrikada o işi, işin pirinden ya da uzmanından öğrenmek en az beş yıllık bir süre demektir. Beş yıl boyunca orada iyi-kötü yaşamalı ve o süreçleri görmemiz gereklidir. Ben buradaki mücadelemi sürdürürken, beni etki altına almak ve buradaki şubeyi sarı sendikalı bir hale getirmek istediler, hatta bana milletvekilliği bile teklif ettiler. Beni ve sendikamı ele geçirmek, kontrol altında tutabilmek için böyle bir teklifle geldiler. Ben, bu tarz teklifleri elimini tersiyle ittim. Şu anda; Kütahya Şeker Fabrikası'ndaki işçilerimizin % 80'i sendikalıdır. Eski gücümüzü burada bir nevi sağladık gibi bayağı toparladık o zamandan bugüne. 10 yıllık bir mücadelemiz oldu. 200 civarında üye kattık bünyemize. Kütahya Şeker Fabrikası özelleştirilmeden önce; 600 civarında işçisi vardı. Özelleştirmenin şartları ve ardından yaşanan gelişmelerle birlikte; Kütahya Şeker Fabrikası'nda bugün toplamda 450 işçi çalışıyor. Bunların ortalama 350 civarı sendikalı, zaman zaman bu sayının altına düşüyor, zaman zaman üstüne çıkıyor. Genel olarak çalışan sayımız azaldı tabii; (600'den 450'ye) ama sendikalı sayısı açısından süreci dengeledik. Tabii, özel bir şeker fabrikası bünyesinde çalıştığımız için, özel sektörde işçinin bakışı daha farklıdır. Özel fabrikalarda, işçiler biraz daha kendi hesabının peşine düşerler. Biraz daha fazla paraya A fabrikasına geçeyim diye düşünebilirler. O açıdan; bu tarz yerlerde kişisel menfaatler biraz daha ön plana çıkar ve bu açıdan işçilerin pek umurunda değildir fabrikanın veya üretimin ne olacağı. Biz olaya böyle bakmayız, çünkü Şeker-İş olarak; özellikle de şeker sektöründe devletin ve Türkiye'nin menfaatlerini önemseriz. Fabrika bünyesindeki geçici işçiler, mevsimlik işçiler bunlar hep bizim sendikamıza üyelerdir. Şeker fabrikalarında mevsimlik işçilik mutlaka olmalı; 150-200 civarında kadrolu işçimiz var diğerleri ise mevsimlik işçidir. Mevsimlik işçileri, geçici işçileri, kadro imtihanı sınavına alırlar kadrolu işçiliğe geçebilmeleri için devlete ait şeker fabrikalarında. Burada özel bir şeker fabrikasında da biz, böylesi bir kadro imtihanı sınavının yapılmasını sağladık, burada da benzer bir sistem kurduk ve ilk imtihanımızı da bu sene yaptık. Üç senelik bir imtihan yaptık. Bu da bizim açımızdan olumlu bir gelişme oldu. Bizim fabrikamızda hiç taşeron çalışan yok. İşin ilginç devlete ait şeker fabrikalarında gözlemlediyseniz görmüşsünüzdür her fabrika da yüzlerce taşeron çalışan işçi vardır. Bu uygulama zaten devletin en büyük çelişkilerinden biri. Devlet, taşeron çalışmaya karşı olduğunu söylüyor ama bizzat kendisine ait şeker fabrikalarından taşeron çalışmayı yaygınlaştırıyor. Yani, devletin bizzat kendisi özelleştirmeyi yıllardır bu uygulamayla sistemin içerisine kendisi sokuyor. Genel itibariyle bakıldığında ise; Şeker-İş'in 2000'li yılların başında 26 bin üyesi varken, bugün 13 bin civarında üyesi var. Neredeyse yarı yarıya bir azalma ve bu süreçte bir taraftan özelleştirme süreci, işte kamu şeker fabrikalarındaki taşeron çalışan problemi, diğer taraftan da sendikalaşmaya yönelik engeller çok belirleyici. Tabii taşeron çalışanlar da zaten üç-dört ay çalışıp

kampanya dönemlerinde işten çıktığı ve sürekli devir daim oldukları, yani değiştikleri için işi de öğrenemiyorlar temelden ve kamu işçisi olarak uzun zamandır pek çok fabrikaya işçi alımı gerçekleştirilmiyor. Bunların hepsi, planlı bir şekilde şeker fabrikalarını tasfiye etmenin bir parçası olarak karşımıza çıkıyor.” (Görüşmeci 25).

4.4.1.6.3. Melas Üretimine Bağlı Olarak Hayvancılığın Geleceği

Şeker pancarının, fabrikada işlenmesiyle birlikte ortaya çıkan yan ürünlerden biri olan melas aracılığıyla hayvancılığa yem desteği sağlaması, şeker sektörünün hayvancılığa yönelik etkilerinin değerlendirilebilmesi açısından önem taşımaktadır. Araştırmanın altıncı metaforuna bağlı üçüncü alt başlığında; araştırma örneklemini kapsamında yer alan şeker fabrikalarının bulunduğu bölgelerdeki pancar üreticilerinin gözünden, şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin ardından melas üretimine bağlı olarak hayvancılığın nasıl etkileneceği ve hayvancılığın Türkiye’deki geleceğine yönelik kaygılar, değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda; ilgili örneklemlerin bulunduğu bölgelerde yer alan pancar kooperatiflerinin birim temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra; Burdur Şeker Fabrikası özelinde, bölgedeki pancar çiftçileriyle de görüşülmüştür.

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Burdur Şeker Fabrikası’nın şeker üretim sürecinde ortaya koyduğu yan ürünlerden biri olan küspe sayesinde, bölgedeki pek çok hayvan üreticisinin yem maliyetlerini düşürdüğünü, şeker fabrikasının özelleştirilmesiyle birlikte bu yan ürünlerin de paketlenerek para karşılığı satılması sonucunda hayvan yemine yönelik girdi fiyatlarının da yüksek olmasıyla bağlantılı olarak; Burdur’un hayvancılık alanında ciddi oranda gerilemesinin beklendiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Melas üretiminin azalması ya da şeker fabrikalarındaki melasın, küспенin özel sektör tarafından daha yüksek fiyatlarda satılması durumunda; hayvancılık oldukça etkilenir, zaten hayvancılıkta kullanılan yemin girdi fiyatları çok yüksek, bu fiyatları en çok düşürenlerden birisi pancar posası ki; olmaması durumunda yem maliyetleri daha da artacaktır. Bu durumda; hayvancılık yapan küçük işletmeler yok olacaktır. Burdur’da hayvancılık geliştirse, biz Burdurlu olarak küçük Hollanda’yız diyebiliyorsak bu kesinlikle şeker pancarıyla, şeker pancarının yan ürünü olan posadan kaynaklanmaktadır.” (Görüşmeci 2).

Burdur Şeker Fabrikası’nın ekim bölgelerinden biri olan Isparta’nın Gönen ve Atabey ilçelerinde gerçekleştirilen görüşmelerdeyse; pancar üreticileri; fabrikanın özelleştirilmesi halinde küспенin para karşılığında satılıp satılmayacağına dair net bir

durumun olmadığını, küspenin öyle anlatıldığı gibi hayvancılık üzerinde çok belirgin bir etkisi bulunmadığını, Burdur’da hayvancılıkla uğraşan kesimlerin sayısının çok olmasından kaynaklı olarak; böylesi bir durumun onları etkilemesinin beklenebileceğini ancak kendi bölgelerinde küspe ihtiyacına gerek olmadığını ifade etmişlerdir:

“Özelleştirilmesi halinde fabrikanın, para karşılığında küspe satın satmayacağına dair net bir bilgi yok henüz. Şu anda da biz küspeyi fabrikadan, yine para karşılığı alıyoruz. Yani resmiyette de para karşılığı. Ekiciye, çiftçiye ki; özelleştirilse bile şartnamelerinde aynen küspe verilmeye devam edileceği söylenmişti. Ekiciye, belirli bir bedel karşılığında küspesi verilecek. Bedelsiz olarak çıkıyor ama bize de bedel kesiliyor bu mevzuda. Yani şu an; özelleştirme durumunda beş yıl taahhüt ettikleri şey, devam edeceği söyleniyor. Şu anki devletin, yönetimin şartları neyse beş yıl aynı olacağını söylüyorlar. Küspe, hayvan yemi içerisinde en düşük fiyatlarla sağlanan bir yem katkısıdır. Küspenin, hayvancılıkta etkisi tek başına fazla olmaz. Benim görüşüm, küspe sağlasalar da olur, sağlamasalar da olur. Şu anki koşullar içerisinde; 50 ton küspe alsam ben, 145 lira satışı bunun bana. 50 ton küspenin bilemediniz, en fazla 7000 lira gideri olur. Bu da yıllık, sezonluk ihtiyacı karşılar. Diğer yemlere bakılırsa bu çok da büyük bir para değil. Benim görüşüm, pancar küspesinin, besicilikte çok bir etkisi yok, küçükbaş hayvancılıkta çok kullanılmıyor, büyükbaş hayvan da buralarda çok nadir.” (Görüşmeci 15).

“Küspe mevzusuna gelince, küspeyi burada biz pek yedirmiyoruz hayvanlarımıza ama Burdur civarında bu oldukça yaygın bir uygulama. En çok Burdur’u etkiler bu hayvancılık açısından; küspenin, bize çok fazla etkisi olmuyor. Bize, ücretsiz geliyor mesela ilk kısım, biz de iyi değerlendiriyoruz, bize faydası iyi. Yapılan yardım iyi ama yapılmasa da bizim burada hayvancılığı çok etkilemez ama Burdur bölgesini etkileyeceğini düşünüyorum. Burdur’da çok uğraşan var hayvancılıkla.” (Görüşmeci 16).

“Bakıldığında Türkiye’de şekerin fiyatı (bir çuval şeker: 155 lira), gübreye aynı yani; gübreyi biz o paraya alamıyoruz, düşünün pek çok ürüne göre çok ucuz bugünkü koşullarda. Yarın özelleştirildiğinde de bu kadar uygun olabilecek bilemiyoruz tabii. Üretebilmek için dünyalarca para verdiğimiz ürünlerin, piyasadaki fiyatının bu kadar ucuz olması da tabii çok ilginçimize gidiyor. Herkesi, genel olarak üretmekten, ürün üreticiliğinden, hayvancılıktan giderek soğutuyorlar. Küspe meselesine gelince, onun bizim hayvancılık yaptığımız koşullarda, bize çok etkisi olmuyor. Küspe, hayvan yemi açısından öyle çok belirleyici bir etkiye sahip değil, Gönen’deki pancar ekicisi arkadaşlar da benzeri şeyleri söylemiştir size. Küspe dediğiniz şey, hayvan yemine bir nevi katkı sağlayan, tat veren bir madde gibi bir şey; olsa da olur, olmasa da olur bizim açımızdan. Özelleştirilen bir fabrikadan, küspeyi bize parayla satsalar almayız tabii, çok da ihtiyaç duymadığımız için. Ucuz olursa alabiliriz de, ucuz olmayacaksa niye ona para verelim ki, onun yerine direkt hayvan yemi alırım.” (Görüşmeci 17).

“Yemsiz bir besi hayvanı bulmak çok zor ki; küspe bunun neresinde, herhangi bir yerinde değil yani. İçerisinde herhangi bir vitamini, kalorisi filan yok. Posa işte, posadan beklenen şey, mide doygunluğu yaratmasıdır. Burdur daha fazla etkilenebilir tabii küçükbaş hayvan bakımından.” (Görüşmeci 18).

Pankobirlik Genel Merkezi'nde görüşme gerçekleştirilen temsilci; küspenin, hayvancılık açısından kaba bir yem kaynağı olduğunu, Türkiye'deki şeker fabrikalarında bir kampanya dönemi içerisinde ortalama olarak 6-7 milyon ton civarında üretildiğini, hayvancılıkla uğraşan kesimlerin küspe istihkakları sayesinde yem maliyetlerini düşürebildiğini, diğer taraftan; hayvanı olmadığı için küspeye ihtiyaç duymayan pancar çiftçilerinden, ucuz fiyatlara küspe istihkaklarını satın alan bazı aracı simsarların, hayvancılıkla uğraşan kesimlere daha yüksek fiyatlardan küspe satarak, üretimine katkı sağlamadıkları bir üründen yüksek kazançlar elde edebildiklerini vurgulamıştır:

“Hayvancılık meselesine gelindiğinde; işte küspe dediğimiz, başlı başına çok önemli kaba bir yem kaynağıdır. Türkiye'de 6-7 milyon ton üretiliyor bu fabrikalarda. Bu 6-7 milyon ton küspe eğer çekilirse; bu sefer başka yemlerle kapatmanız lazım bu açığı. Şu anda; hayvancılığın en önemli verisi, en önemli büyük girdisi yemdir. Hayvancı, yem problemini çözmüş olsa hayvancılık en kârlı sektör. Türkiye'de yem meselesini çözemiyor hayvancı. Bir torba yem olmuş, 150 lira. Bunu; hayvanına yediriyor. Kendisi, belki 150 liralık yemek yemiyor. Siz, pancar üretiyorsunuz; belli bir miktarını teslim ediyorsunuz ve o miktar üzerinden de; size bir küspe istihkaki veriliyor. Pancarı üreten her çiftçinin, hayvanı olmayabiliyor ve bu küspeyi tüketme imkânı olmayabiliyor ve bunu değerlendirmek istiyor. Çiftçi de benim nasıl olsa, istihkakım var diyor. Sonrasında bu işin simsarları ortaya çıkıyor. Bir tanesi çıkıyor, diyor ki; ben sizin istihkaklarınızı şu paraya alırım diyor. Çiftçinin de zaten paraya ihtiyacı var. Para karşılığı 100 lira ise; 70 liraya satıyor. Öbürü de 70 liraya aldığı küspeyi, hayvanı olan çiftçiye 100 liraya satıyor. 30 lira para kazanıyor. Maalesef; bu durum, çiftçinin genel olarak borçlu olmasından kaynaklanıyor. Borçlu olmasa belki, satmayacak küspesini dursun diyecek ya da hayvancılığa girip, hayvan yemi olarak kullanacak.” (Görüşmecisi 4).

Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Burdur'un süt inekçiliğinde ve Afyon'un Şuhut-Bolvadin bölgesindeki et üretiminde, şeker pancarının dolayısıyla da pancardan elde edilen küspenin belirgin bir yeri olduğunu, küspe üretiminin geldiği noktada; çiftçilerin artık yalnızca kendi hayvanının yiyeceği kadar pancar üreteceğini, bunun sonucunda hayvan yetiştirme maliyetlerinin ve dolayısıyla da et üretiminin birim maliyetlerinin artacağını, Türkiye'deki nüfus artışına rağmen, hayvancılığın neredeyse yarı yarıya azaldığını ve şeker fabrikalarının tasfiye olmasıyla birlikte Türkiye'de hayvancılığın yem kaynağı açısından büyük bir çöküş yaşayacağını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Hayvancılık, % 100 etkilenecektir. Burdur, küçük bir il olmasına rağmen süt inekçiliğinde bugün Türkiye'nin % 10'unu karşılıyor. Şuhut-Bolvadin bölgesi; Afyon'da et üretiminde önemli bir yere sahiptir ve İstanbul'un en az % 30'luk etini karşılıyor ki; bu üretimlerin tabanında şeker fabrikasının

etkisi var. Bu sürecin sonunda; hayvancılık ancak şöyle yapılır. Çiftçi, hayvanı için yetecek kadar pancar eker. Çiftçi; kendi üretir, kendi hayvanına besinini alır. Tabii; birim maliyetler, hayvan yetiştirme maliyetleri de yükselir, etin birim maliyetlerini de yükseltir bu durum. Özel fabrikalar da bu küspeyi Türkşeker gibi dağıtmaz yani, böylesi bir durum mümkün değil. Türkşeker'in verdiği küspe istihkaklarının karaborsasının bile oluştuğunu görebilirsiniz. Düşünün; pancar üretenler, üçte bir oranında azalmış. 1960'lı yıllarda 40 milyon nüfus varken ülkede, 81 milyon hayvan var, bugün 81 milyon nüfusu var ülkenin, 41 milyon hayvanı var. Bu hayvan sayısındaki azalmaya rağmen; küspe açısından sıkıntı çekiliyor düşünün. Bugün; 81 milyon nüfusa, 160 milyon hayvan olsaydı o zaman bu yemi bulabilme şansı çok daha azdı. Önceden; küspe, 30 ton veriliyordu çünkü boldu; bugün, 15 ton veriliyor. Eskiden kuru küspe veriliyordu; 100 tonda, üç ton kuru küspe istihkaki hakkımız vardı. Her 100 tonda, üç ton kuru küspe verseler yine herkes eker şeker pancarını. Bir çuval kuru küspe bugün 80 lira civarında, 100 tonda 5 milyon lira civarında.” (Görüşmeci 8).

Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; şeker fabrikalarının kapanması halinde melas üretiminin azalacağını, Türkşeker bünyesindeki fabrikalar aracılığıyla çiftçiye verilen küspe istihkaklarının, fabrikaların özelleştirilmesi sonucunda para karşılığında satılacağını, melasın; seralarda gübre amacıyla kullanılmasının toprak verimliliği açısından katkı sağladığını ve dolayısıyla fabrikaların özelleştirilmesi halinde pancar çiftçilerinin, yan ürünler noktasında zarara uğrayacağını vurgulamıştır:

“Tabii, şeker fabrikasının burada kapanması halinde melas üretimi azalır bu durum; bölge hayvancılığına da zarar verecektir. Bu dönem, fabrika aracılığıyla 20 ton melas, pancar üreticisine dağıtılacak ve düşünün ki; fabrika özelleştirildi; melas dediğiniz küspe yani hayvan yemi, fabrikayı alan özel sektör tarafından para karşılığında satılacaktır. Melas, aynı zamanda seralarda gübre olarak kullanıldığından dolayı, toprak verimliliği açısından da önemli bir yan üründür. Dolayısıyla fabrikanın özelleştirilmesi, çiftçiyi sadece pancar üretimi açısından değil, yan ürünler açısından da etkileyecektir.” (Görüşmeci 10).

Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Afyon bölgesinde genel olarak hayvancılığın, şeker fabrikalarındaki özelleştirme sürecinden bağımsız bir şekilde azalma eğilimi gösterdiğini dile getirmiştir:

“Bölge hayvancılığında, zaten daha fabrikanın özelleştirme süreci ortaya çıkmadan da gözle görülür oranda bir azalma, eksilme var ama fabrikanın süreciyle herhangi bir ilgisi olmaksızın.” (Görüşmeci 14).

Akşehir-Ilgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; pancar tarımının azalması halinde pek çok bölgede olduğu gibi, Ilgın'da da hayvancılığın önemli oranda zarar göreceğini, üreticilerin, küspeyi yüksek maliyetlerle almak durumunda kalacağını, diğer taraftan; yem sanayinin yanı sıra maya sektörünün de melas kullanımında bulunduğunu

ve dolayısıyla Türkiye’de şeker pancarı üretiminin azalmasının, dışarıdan melas ithal edilmesine yol açarak, yan sanayileri de ciddi anlamda etkileyeceğini ifade etmiştir:

“Pancar tarımından biz üreticiyi çeker çıkarırsak; hayvancılık ciddi derecede hasar görür. Üretici; posa dediğimiz, küspe dediğimiz şeyi, yüksek maliyetlerde almak zorunda kalacaktır ve bu durum; çiftçi için negatif bir gelişme olacaktır. Bölge tarımına ciddi bir darbe vurulmuş olur. Çiftçilerimiz, özellikle besi hayvanlarında kullanmak üzere bölgesel olarak melas alabiliyorlar şu anda. Yem sanayi; melası değerlendiriyor, maya sektörü bunu değerlendiriyor. Pancar sektöründen istifade eden sektörlerden bir tanesi de; yem ve maya sektörüdür. Dolayısıyla; çiftçiyi, pancar tarımından uzaklaştırırsak bu sektörlerde dışarıdan melas ithal etmek durumunda kalır.” (Görüşmeci 20).

Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin küspe üretimi üzerinde direkt bir sorun yaratmayacağını, ülkede şeker pancarı üretimi devam ettiği sürece; küspe üretiminin de sürdürüleceğini, diğer taraftan; özelleştirme süreciyle birlikte küспенin fiyatının değişime uğrayacağını ve küspe üretiminde maliyetlerin artmasının, yem maliyetlerine ve dolayısıyla et üretim maliyetlerine yansıtacağını, bunların hepsi bir bütün olarak düşünüldüğünde ise; Türkiye’de hayvancılığın sonunun getirilebileceğini vurgulamıştır:

“Küspe meselesi, şeker fabrikalarının özelleştirilmesiyle birlikte üretim açısından herhangi bir sorun ya da sıkıntı olabilecek bir durum yaratmayacaktır. Sonuçta; şeker pancarı üretimi devam ettiği sürece, küspe üretimi de devam edecektir. Küspe tedariki meselesinde sorun olmaz, yalnızca küспенin fiyatı değişir. Şimdi devlet elindeyken; devlet, küспенin maliyetini hesaplar ve ona göre bir rakam koyar ama özel sektör, kaça satabilirse ona bakar. Bugün; Kütahya Şeker Fabrikası’nda küспенin tonu 120 lira, geçen sene 60 lira filandı gene Kütahya’da, diğer taraftan; devlet fabrikalarında 20-30 lira iken; bu sene 120 lira. Bunu biraz da arz-talep belirliyor. Normal ekonominin şartları burada da geçerli oluyor ama devlet fabrikalarında küспенin maliyeti hesap edilir, ona göre fiyat koyulur. Türkiye’de küspe üretimi, hayvancılık açısından önemli bir meseledir. Küspe, samandan çok daha değerli bir hayvan besin maddesidir. Saman yalnızca hayvanın işkembesini doldurur. Küspe öyle değil, küспенin enerji değeri de vardır, küspe çok daha farklı yem, ne veriyorsanız hayvana, onun alımını da sağlar. Küspe sayesinde istediğiniz her türlü yemi, hayvana yedirebilirsiniz. Tatlı gibi düşünebilirsiniz hayvan açısından, saman ise; yalnızca kaba yemdir. Onun için; küspe maliyetindeki artış veya eksilişler direkt olarak hayvan üreticisinin, süt-et fark etmiyor, maliyetini arttıracığından dolayı işte; bugün ülkemizde en büyük tarımsal sorun, et fiyatı olarak gösteriliyor. Hâlbuki bizim öyle bir sorumuz yok, bunu açık söylemek lazım. Bizim; üreticiyle kasap arasındaki satış farkının niye bu kadar farklı olduğunu bulmamız lazım. Genel itibariyle hep et fiyatlarından bahsediliyor ama kimse üreticinin maliyetini hesaplamıyor. Bir de; küspeyle beraber siz, üretim maliyetini arttırırsanız, o bambaşka bir soruna dönüşür. Yaşadığımız bu dolar krizinden sonra, yem maliyeti % 70-80 arttı. Buna karşılık krizden önce 31-32 liraya canlı hayvan kesilirken, bugün 26-27 liraya kesiliyor, bir de bu kadar yem maliyeti artmışken düşünün yani. Bir de üstüne küспенin maliyetini koyun, hayvancılığı öldürdünüz.” (Görüşmeci 22).

Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; kendi bölgelerinde küspe üretimi konusunda herhangi bir sıkıntı çekmediklerini, fabrikanın; hayvanı olan çiftçilere yönelik küspe istihkakının, diğer Türkşeker fabrikalarında olduğu gibi Eskişehir Şeker Fabrikası'nda da verildiğini dile getirmiştir:

“Eskişehir bölgesinde; hayvancılık anlamında melas ya da küspe üretiminin azalması gibi bir durum, şu an için söz konusu görünmemektedir. Fabrika, yaş küspeyi zaten veriyor, hayvanı olan çiftçiler de; yaş küspeyi fabrikalardan alıyorlar. Türkşeker'in bünyesinde yer alan diğer fabrikalarda gözlemlenen küspe istihkaki meselesi, aynen bizde de geçerli.” (Görüşmeci 24).

4.4.1.7. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Mücadeleler

Araştırmanın yedinci metaforunda; şeker işçilerinin kolektif temsil gücü olan Şeker-İş Sendikası'nın, şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı genel merkez bünyesinde geliştirdiği mücadele pratiklerine yönelik olarak, Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerde yer alan temsilcilerle, Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları'nda çalışan şeker işçileri değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; gerek yerelde, gerekse de Genel Merkez bünyesinde başta tatlandırıcı sorunsalı olmak üzere, şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı hukuksal mücadeleler verdiklerini, imza kampanyaları düzenlediklerini, hukuksal mücadelenin tıkandığı noktada eylemlere başvurduklarını ve Burdur Şeker Fabrikası'nı satın almaya gelen alıcılara karşı tepkiler gösterdiklerini ancak OHAL koşullarında tutuklanma riskinin de etkisiyle etkili eylemler üretilemediklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“İlk etapta; Şeker-İş Sendikası olarak toplumu uyarmak adına tatlandırıcıları topluma tanıtmaya çalıştık ve buna yönelik, broşürler hazırlayarak ve imza kampanyaları düzenleyerek şeker fabrikalarının neden özelleştirilmemesi gerektiğini ve Türkiye'ye yayılan tatlandırıcı belasını tanıtmaya çalıştık. Tabii bunu yalnızca; 20 Şubat 2018 tarihinde özelleştirme kararı alındıktan sonra değil, her yıl mutlaka tatlandırıcılarla ilgili olarak Burdur'da ve genel merkez bünyesinde, TV kanallarında toplumu uyarmaya çalıştık. Öncelikle halkı, bu konuda bilinçlendirdik. Bence başarılı da olduk. Eskiden; biz, bu özelleştirme karşıtı eylemleri yapmadan önce tatlandırıcı kotaları % 10'du. Bakanlar Kurulu kararıyla % 50 artı, % 50 eksilme yapabiliyordunuz. Bugüne kadar; Bakanlar Kurulu, her yıl % 50 arttırma kararı aldı. Yalnızca bir defa almadı bu kararı, diğer zamanlarda her yıl aldı. Kararı aldıktan sonra; Şeker-İş Sendikası olarak yürütmeyi durdurma kararı olarak dava açıyoruz, davayı kazanıyoruz. Tabii; Türkiye'deki hukuk sistemiyle bunu sağlayıncaya kadar tatlandırıcı artık raflara girmiş oluyor, geri alamıyorsunuz. Özelleştirme adı altında, bu satışlara çıkdıktan sonra dikkat ederseniz iyi bir yankı yarattık, sesimizi duyurduk ve Cumhurbaşkanı, bizzat ağzıyla tatlandırıcı kotalarını % 5'e indirdiklerini

söyledi. Bu; Şeker-İş Sendikası ve şeker işçinin bir başarısıdır. Ancak diğer taraftan; bu kotayı, düşürmeden önce Şeker Kurumu'nu kapattılar. Şeker Kurumu; Türkiye'deki pancar kotalarını ayarlayabilen, dışarıdaki kaçak gelen şekerleri önleyebilen, tatlandırıcı kotalarını belirleyebilen, dışarıdan tatlandırıcı gelmesini engelleyebilen bir kurumken bunu kapatarak, Şeker Dairesi adı altından tarım il müdürlükleri bünyesinde denetleme gerçekleştirilsin diyerek şeker sektörünü kader, kismete bıraktınız. Bana göre; tatlandırıcı kotalarının % 5 indirilmesiyle Şeker Kurumu'nun kapatılması tamamıyla samimiyetsizliğin bir göstergesidir. Yani; siz, tatlandırıcı kotalarını % 5'e indiriyorsunuz da, kimle denetleyeceksiniz, karşınızda ekonomik bir dev var; Cargill. Bu dev, siz gideceksiniz bir memur olarak ben denetliyorum ve size ceza yazdım diyeceksiniz. Bunu yapamazsınız. Yani biz, özelleştirmeye karşı geldiğimizde halka bunları anlatmaya çalıştık ve bize göre tatlandırıcı kotalarını % 5'e indirmeyi sağladık, Şeker-İş Sendikası işçileri olarak biz sağladık, denetleme tüm topluma ait ve buna karar veren, KHK çıkartarlarda denetlesinler. Özelleştirmeye ilgili daha sonra bu tatlandırıcıların akabinde köylerde, özellikle muhtarlarla, sivil toplum örgütleriyle ziyaretlerde bulunduk. Şeker fabrikaları neden özelleştirilmemeli diyerek, ekibimle beraber sürekli köyleri, kırları dolaştık. Sonrasında; bu sivil toplum örgütlerine ve köy muhtarlarına, köy gezilerinde pancar ekicileriyle buluştuktan sonra tekrar bir imza kampanyası düzenledik. Kamuoyunda çok ciddi bir oranda, Türkiye'deki örgütlü sendikaların bugüne kadar toplamamış olduğu imzayı toplayarak Türk-İş'e teslim ettik. Onlar da; Cumhurbaşkanı'na teslim etti. Baktık ki geri adım atılmıyor. Tekrar mahkeme süreçleri; mahkemede beş üyeden, üç tanesi özelleştirmenin doğru olduğunu, iki tanesi ise yanlış olduğuna karar vererek o karardan da geri adım atmadıktan sonra eylemlere başladık. Eylemleri nasıl yaptık? Fazla çalışmayı geçen yıllarda yapmıştık ve Türk sendikacılık tarihinde bir ilktir. İşçilerimize diyoruz ki; aman mesainiz bitince gitmeyin, bakın bir arıza olur, arızayı giderin öyle gidin. Bu işçiler; dört ay hiç hafta tatili yapmadan çalıştılar, özveriyle. Niye? Şeker fabrikaları çalışsın, üretici getirsin, şekerimizi çıkartalım aman özelleşmesin. Öyle yapmayabilirsiniz, iş kanunumuz var; altı gün çalışırız, yedinci gün hafta tatilimiz var deriz; kimsede hayır diyemez bize. Yani, bu kadar özverili çalışıyorsunuz ve ona rağmen özelleştirmede karşınızda muhatap bulamıyorsunuz. Eylemlerimizi yaptık, buraya gelen firmalardan bir tanesi Doğu Yiyecek ve İçecek Grubu'nu fabrikanın içerisine almadık. Git dedik; burası bizim ekmeğimize kapımız. Yalnızca; işçi açısından değil, aslında biz; Burdur halkını beklerdik, çiftçiye beklerdik, besiciyi beklerdik, kamyoncuyla beklerdik. Yani; o kadar çok buradan faydalanan insan var ki. Sadece işçi adına dur diyebildik. Toplumun bir eksikliği de o. Birliktelik yok ve genelde böyle. İşçi, bugüne kadar zarar gördü mü, hayır. Bakın; ben, Şubat'tan beri maaşımı alıyorum, normal çalışmama geliyorum. Çiftçilerde böyle bir şey yok; hiçbir şey alamadılar, hala seslerini çıkartmıyorlar. Susturulmuş bir toplum var ve o eylemlerimizde başarısız olduk, başarısızlığımızın sebebi işçiler değildi, OHAL olduğu için her an bizleri tutuklayabilirlerdi ve bütün gezici firmaların arkasına çevik kuvveti taktular, bizi ablukaya aldılar ve fabrikayı zorla gezdirdiler onlara. Engel olamama nedenlerimizden biri; OHAL olmasıydı.” (Görüşmecisi 1).

Burdur Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan şeker işçilerini temsilen gerçekleştirilen görüşmelerde; fabrikanın satım süreci esnasında gözlemlenen

eylemlerde yoğun baskılara maruz bırakıldıkları, siyasi partilerin gerçekleştirdiği mitinglerde şehir halkı ve esnafından yeterli düzeyde destek alınamadığı, Burdur halkının, şeker fabrikası işçilerinin mücadelesine duyarlılık göstermediği, zamanında Kayseri ve Konya Şeker Fabrikaları'nda yaşanan özelleştirme süreçlerine benzer durumların gözlenmesinin beklenmediği, bazı fabrikaların, ikinci kez başka bir alıcıya devredildiği ve Türkiye'deki birtakım özelleştirme örneklerinden de görüldüğü üzere; bu durumun, zamanla fabrikaların kapanmasına yol açabileceği, Şeker-İş Genel Merkezi'nin, devletin sürecin dışında kalmayacağı ve hem işçi, hem de pancar üreticisini sistemin içerisine alan alternatif bir yol geliştirmeye çalıştığı dile getirilmiştir:

“Gerek genel merkezimiz, gerekse sendika şubemiz olsun mücadelemizi yaptık zaten. Ama baskılar vardı; dışarıdan OHAL kapsamında olduğu için süreç, o dönemde buraya işçiden fazla polis yığıldılar ve buradaki halimizi görseydiniz, polis coplarıyla, fabrika içini gezdirmemekle, yani baskı, bir baskı var biliyorsunuz.. Bir şey yapamıyorsunuz.. Hükümet, sizin ekmeğiniz gitmiş diye bakmıyor ki. Bizim o an, oradaki çabamız nedir? Bu fabrikamız kalsın, bizler mağdur olmayalım. Bunun derdindeyiz, maşallah buraya iki otobüs polis yığıldılar. Hepsi beraber, bizi burada bitirmeye yani; özelleştirme olsun, size ne olursa olsun mantığıyla hareket ettiler. Siyasi partilerin, Şeker Meydanı'nda yapmış olduğu mitinglere, inanın kendi işçimiz ve halkımız o kadar duyarlı olmadı. Fazla kişinin katılmadığı, esnafın katılmadığı, çiftçinin de duyarsız olduğu yani pancar eken çiftçi, onların da duyarsız olduğu mitingler gördük. Neden peki? Baskı; herkes korkuyor, siyasiler korkuyor, ya bana bir şey olur mu, buraya gelsek o meydana görülürsek ne olur? Böylesi olaylar yaşandı. Burdur halkının, bizlere yönelik “Üç ay çalışıp, dokuz ay yatıyorlar” söylemine ise; üzülüyorum yalnızca. Biz; paramızı alıp başka yerde harcamıyoruz, aldığımız para işte; 3.500-4.000 lira civarı bir maaş alıyoruz ve çocuklarımızın ihtiyaçlarını Burdur'dan temin ediyoruz; onları götürdüğümüz okul Burdur'da, ihtiyaçlarımız her şeyimiz burada. Biz, kiminle yiyoruz bu parayı, Burdur halkıyla, Burdur esnafıyla yiyoruz.. Biz olmasak, ne yapmayı düşünüyorlar? Askere bel bağlamışlardı, askerlerini kaybettiler. Burdur Şeker Fabrikası'nı kaybederlerse ne yapacaklar, onu bilmiyorum doğrusu. Zaten; bu oluşan algıyı da mitinglerde gözlemledik, halktan çok yoğun bir katılım olmadı bu süreçte. Üzüntü verici yani, bir şey diyemiyorsunuz.” (Görüşmecı 5).

“Bizler, sendika genel merkezimizle birlikte bu özelleştirme süreçlerini 1990'lardan bu yana faal olarak yaşıyoruz aslında. Tabii benim babam da Türkşeker'den emekli. Yani, buranın emekleriyle, değerleriyle büyüyen bir insanım ben. Babam girdiği zaman da varmış bu özelleştirme tartışmaları. Tabii o zamanlar söylenti şeklinde daha çok. Ama 1990'lardan sonra bu süreç; ciddi bir şekilde işletilmeye başlatıldı, zamanla hızlandı ve 2018'e kadar gelindi. Tabii bu 1994-1995 Kayseri, Konya örnekleri yaşandı. Tabii; oralardaki örnekler, güzel örnekler. Bizim genel müdürlüğümüze bağlıydı, sendikamız oralarda var olmaya devam etti, toplu sözleşmeleri beraber yaptık, yani örgütlülüğümüz beraberinde oralarda süregeldi ki; bu şeker sektöründe sadece şeker fabrikaları değil, genel müdürlüğe bağlı şeker enstitüleri, makine fabrikaları, elektromakine fabrikaları gibi bizim yan destekleyici kurumlarımız var.

Tohum üretme, tohum geliştirme, Ar-ge'miz var. Şimdi bireysel yapılan bir fabrika, bunların teknolojisi ve desteği olmadan ne kadar başarılı olabilir sizce? Ar-ge'si yok, tohum geliştirmesi yok, makine aygıtları, tamir fabrikaları, altyapı sistemleri vb. bunların hiç biri olmayacak. Bireysel bunlar yani, bunların ben başarılı olabileceklerini hiç tahmin etmiyorum. Konya ve Kayseri örnekleri de; bizim genel müdürlükten destek aldıkları için, aynı şekilde devam ettikleri, üretici ile çalışan da beraber olduğu için, başarılı oldu bir nebze. Ama bundan sonrakilerin başarılı olabileceklerine hiç aklım yatmıyor. Şeker-İş, özelleştirme süreçleri karşısında çok büyük gayretler göstermiştir. Her ay çıkardığımız dergilerde, bunlarda gerek üniversitelerdeki uzmanlardan görüş alınarak, dünya piyasalarında gerçekleştirilen özelleştirmelerden de örnekler alınarak çalışmalar yapılmıştır yıllarca. Bunlar; gerekli mercilere yazılar olarak, makaleler olarak, görsel basın yoluyla iletilmiştir ve tabii bütçemiz seviyesinde çok büyük çalışmalar yaptık. Ama tabii; bizim toplumda biliyorsunuz, biraz da boş vermişlik var. Başıma gelmeden ne olur, ne olmaz hesabını yapamıyorlar. İşte süreç böyle ilerledi, tabi ben sendikamızın arkasındayım. Çünkü tek başına, bu süreçte çok büyük gayretler verdiler. Zaten sürecin de bu kadar gecikmesinin sebebi; Şeker-İş Sendikası'dır. Yoksa bizim fabrikalar, daha 1990'lı yıllardan itibaren elimizden kayıp giderdi. Şu anda; görülen özelleştirmelerde öylesi bir gidişat var. Mesela, Niğde'deki Bor Şeker Fabrikası'nda bunu görüyoruz. Bor Şeker Fabrikası'nı alan şahıslar, başka ikinci şahıslara devrettiler. Bu nerede oldu zamanında, Telekom'da oldu. Yani ileride; ikinci şahıslardan sonra üçüncü şahıslar, üçüncü şahıslardan sonra kapatılma yönüne gidilecek belki de. Bunu, hep birlikte yaşayacağız.” (Görüşmecı 6).

“Şeker-İş Genel Merkezi, özelleştirme meselesine gerçekçi yaklaşan bir bakış açısına sahip. Özelleştirme dursun, özelleştirme olmasın falan filan şeklinde değil de nihayetinde devleti yöneten ortada bir hükümet var, bu hükümetin politikası da özelleştirme tarafında. Bunun önünde durabilme olanağımız yok, işin gerçeği. O yüzden buna nasıl yön veririz diye üzerine düşünmeye çalıştı, genel merkezimiz. İstedığımız tarafa, doğru tarafa çekmeye çalışalım mantığıyla hareket eden bir sendikamız var. Bu özelleştirmelerle ilgili, şeker sektörüyle ilgili, dünyada farklı ülkelere geziler düzenledi, gitti yerinde gördü sendikamız. Akademisyen hocalarla birlikte, şube başkanlarıyla birlikte gidip gözlemler yaptılar ve bu konuda dosyalar hazırladılar. Çalıştaylar düzenlediler, devletin üst düzey yöneticileri ve bürokratlarına bunları sundular, bu işin nerelere varabileceği konusunda fikirlerde bulundular. Devletin, işin içinden tamamıyla çıkmadığı, kontrolün yine devlette olduğu, şeker işçisinin ve pancar üreticisinin yani üretimde yer alan tüm grupların sürecin içerisinde olduğu bir sistemin daha mantıklı olacağını ifade ettik ve bu konuda çalışmalar yaptık. Genel Merkezimizin bu konuda yapmış olduğu çalışmaların ve prensiplerin doğru ve mantıklı olduğunu düşünüyorum. Maalesef, bizlerin istediği şekilde süreç sonuçlanmadı.” (Görüşmecı 7).

Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'ni temsilen gerçekleştirilen görüşmedeyse; şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecine alternatif bir politika üretebilmek amacıyla pek çok sempozyum, imza kampanyaları, fabrikalarda işçi eylemlilikleri, siyasi parti

temsilcileriyle görüşmeler, basın toplantıları ve kamuoyuna sunulan bilimsel raporların düzenlendiği vurgulanmıştır:

“Şeker sektöründe yaşanan özelleştirme sürecine müdahil olabilmek adına; şeker sempozyumundan imza kampanyasına, fabrika eylemlerinden Türkiye'nin dört bir tarafında sendikamızda birleştirilen sivil toplum kuruluşlarına, yöresel kuruluşların özelleştirme yerine yeniden yapılanma gerekliliğini ortaya koyan milli mutabakat tutanaklarının derlenmesine ve siyasilerimize ulaştırılmasına, tüm parti temsilcilerinin birebir bilgilendirilmesine, basın toplantılarına, TV programlarına, sosyal medya çalışmalarına ve bilimsel/kamuoyunu aydınlatan raporların her kesime ulaştırılmasına kadar ciddi bir mücadele süreci yürütülmüştür.” (Görüşmeci 3).

Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi; Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'nin yaşanan özelleştirme süreci karşısında alternatif planlar üzerinden bürokrasiye derdini defalarca anlatmaya çalıştığını ancak bir karşılık bulamadıklarını, hatta bu süreçte özelleştirme yanlısı olmakla suçlandıklarını lakin gelinen sürecin kendilerini haklı çıkardığını, devletin ise; kendi planlarını dinlemediği gibi, şeker fabrikalarının geleceğine yönelik olarak bir yol çizilmesine de izin vermediğini ve pek çok fabrikanın potansiyel birer rant alanı haline gelmesinin de; bu durumun asıl nedeni olduğunu ifade etmiştir:

“Şeker-İş Sendikası'nın Genel Başkanı İsa Gök; bu özelleştirme sürecini, çok önceden görmüştü ve eğer Şeker-İş'in yayınlarına göz attıysanız, özelleştirmelere karşı modeller oluşturulduğu görürsünüz. Yani; işin içerisinde yerel yönetimlerin, yerel siyasetin, çalışanın, pancar üreticilerinin, bölge esnafının olduğu konsorsiyum bir şirket oluşturulması hedeflenmiştir. Fabrikaların daha rantabl hale getirilmesi gerektiği ve modernizasyonu düzgün fabrikalarla, yani çağımızın teknolojiyle uyumlu olan fabrikalarla üretimin yapılabileceği, devlet denetiminde kooperatiflerin ya da çalışanların, bu fabrikaları ya da üretim alanlarını tutması gerektiği yönünde B planı diyebileceğimiz formüllerimiz vardı. Biz, bunları tamamen savunduğumuz süre içerisinde, bazı kesimler tarafından siz de; özelleştirme taraftarısınız diye eleştiriler de aldık. Genel Merkezi'mizin aldığı bu eleştirilere bugün itibarıyla bakıldığında Genel Merkezi'mizin bu noktada haklı olduğu ortaya çıkıyor. Bugün, beş yıl şartının koyulduğu fabrikalarda alıcıların yarın bu fabrikaları çalıştırıp çalıştırmayacakları kaygısını biz yaşıyoruz ama sistem bu şekilde olsaydı; biz, bu kaygıları yaşamayacaktık. Biz, bu düşünceyle yıllarca böylesi bir çalışma yaptık ama devlet de, Şeker-İş'e siz ne yapıyorsunuz filan demedi ya da bölge esnafına dönüp de hani siz burayı alacak mısınız, bölge işadamlarıyla filan ortak bir şekilde vs. şeklinde bir şey söylemediler. Dediler ki; bize, sizin de alternatif bir formülünüz yok. Aslında, bizim formülümüz var ama biz, bu halkın bir parçasıyız. Bakın, üretim alanındayız. Biz, fabrikaların ne kadar sahibi gibi görünsek de devlet bu seçeneği bizim önümüze koymalıydı. Bugün, madende koydukları, taşkömüründe koydukları o 1 liraya olan sembolik satışı, neden getirip Uşak Şeker Fabrikası'nda ve şeker sektöründe uygulamadılar. Neden dönüp de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Pankobirlik'e dönüp, sendikaya dönüp ya da yerel siyasete dönüp bu fabrikaları bulduğunuz bölgelerde sizler işletin demediler. 1 lira karşılığında veriyorum ya da fabrika benim ama

para istemiyorum bana yük de getirmeyin filan neden demediler. Çünkü, rant var işin içinde.” (Görüşmeci 9).

Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Şeker-İş Genel Merkezi'yle, sendikanın şubeleri arasında özelleştirme sürecine karşı, başından bu yana koordineli bir birliktelik kurulduğunu, bu doğrultuda Afyon şubesi olarak; Afyon Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi sürecinden etkilenebilecek başta çiftçi kesimi olmak üzere, nakliyecisi, süt üreticisi, esnaf odaları gibi pek çok toplumsal kesimle görüşüldüğünü, ancak bu kesimlerden yeterli düzeyde destek alınmadığını, özelleştirme sürecinin ardından geçen zaman içerisinde bahsedilen toplumsal kesimlerin, Afyon Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesinden oldukça pişman olduklarını ancak geç kalındığını ve hiç olmazsa diğer şeker fabrikalarının olduğu şehirlerde toplumsal reaksiyonlar yaratılarak, şeker fabrikalarının böylesi bir yöntemle özelleştirilmesine karşı çıkılması gerektiğini dile getirmiştir:

“Şu anda; Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi, Genel Başkanıyla bir şube başkanının fikirleri hemen hemen aynıdır. Genel Başkan'ımız 2005'te göreve başladıktan sonra bütün hayatını, ömrünü bu özelleştirme mücadelesine adadı. Tabii, burada bizlerden yani; Başkanlar Kurulu'ndan fikirler alarak, üniversitelerde hocalarımızdan fikirler alarak, 13 yıl mücadele yaptı. Ben, Şeker-İş Sendikası'nı hem şube başkanlarımız, hem de genel başkanımız, genel merkezimiz olsun başarılı buluyorum. En nihayetinde; şimdiye kadar bu fabrikalar çalışıyor ve kapanmadıysa bu genel başkanın ve ekibinin yani şube başkanlarımızın sayesinde. Afyon şubesi olarak ise; bizim çalışmalarımız, öncelikle bize verilen talimatlarla sivil toplum örgütlerimizle görüşüp onları harekete geçirmek oldu. Afyon'da görev yapan işte; süt üreticileri birliği olsun, taşıyıcılar olsun, esnaf odaları olsun hepsi ile görüşüp şeker fabrikalarının özelleşmesi halinde Afyon ilinin ne gibi zararlar göreceğini tek tek anlatıp, kitap haline getirdik. Hepsi bizimle beraberdi. Fakat şunu vurgulamak gerekirse; halkımıza bu duyguyu biz tam olarak yansıtamadık. Yansıtamadık derken şunu söyleyeyim; Türkiye toplumu, maalesef okuyan bir toplum değil; daha çok gördüğüne, görselliğe inanan bir toplum. İşte; önce şeker fabrikalarının itibarını kaybettirmeye çalıştılar. 2002'de özelleştirme kapsamına alındığımızda işte; şeker fabrikaları rantabl değil, iyi çalışmıyor, işçileri iyi çalışmıyor, sürekli zarar ediyor, insanlar buradan ucuza şeker yiyemiyor, bu şeker maliyetleri, hep işçilerin yaptığı hatalardan dolayı şeklinde insanlara empoze edilerek toplumun kafasında böyle küçük noktalar bıraktılar. Tabii; bu yapılanlardan sonra, ilk etapta itibarımızı kaybettirmeye çalıştılar. Biz, itibarımızı kaybetmedik ama insanlara sorduğumuzda hep şu tarz değerlendirmelerle karşılaştık. Bize; siz tamam iyi hoş diyorsunuz da, siz sadece maaşınızı kaybetmemek için çalışıyorsunuz şeklinde bize eleştirilerde bulundular. Hani, bizlerin ve sivil toplum örgütlerinin söylemlerinden daha ziyade siyasetçilerin söylemlerini tatminkar buldular. Sendika başkanının, işçinin lafını dinlemeyip siyasetçilerin lafına inandılar. Çiftçi kesimi, en azından bunların bir kısmı hiçbir şekilde bize destek vermediler, destek vermedikleri gibi sürekli birtakım eleştirilerde de bulundular. İşte,

Torku'yu görmüyor musunuz, şurayı görmüyor musunuz, burayı görmüyor musunuz? dediler sürekli olarak. Şunu söyleyeyim; biz, bu yükün faturasının çok ağır olacağına inanıyoruz. Kim tarafına olacak. Belki, şu anda işçi kaybetti; kimi emekli oldu kurtuldu, diğer fabrikalara giden arkadaşların bazıları emekli olana kadar bu çileyi çekecek, 4-b ile başka yerlere giden arkadaşlar; sosyal hakları filan düştü o noktada kayıpları var tabii; ama burada en büyük kaybeden şu anda çiftçi, besici, taşıyıcı, esnaf ve Afyon halkı oldu. Afyon halkı, asıl zararı görecektir kesim olacak, bırakın Afyon halkını da ülke çok ciddi zarar görecektir bu durumun sonunda. Umuyorum ki; insanlar artık uyanır ve bu feryatlar, belki diğer illere daha çabuk ulaşır, o illerde böylesi bir özelleştirme çıktığında onları ayaklandırır, hükümetin bu politikalarına karşı bir çıkış yaratır umarım oralarda ve en azından o fabrikalar özelleştirilmez. Yani; burada Afyon kaybetti, Uşak neden kaybedsin, Burdur neden kaybedsin, Ereğli neden kaybedsin, Eskişehir, Ankara neden kaybedsin. İnşallah oralarda hareket başlar diye düşünüyoruz. İşte; sosyal medyada konuşulanlar, diğer yerlerde gösterilen haberler, inşallah birilerinin kulağına küpe olur. Onların anlattığı şekilde bir özelleştirmenin iyi olmadığı, Şeker-İş Sendikası'nın tavsiye ettiği şekilde bir özelleştirmenin ideal olan olduğunu düşünüyoruz.” (Görüşmeci 11).

Afyon Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan şeker işçilerini temsilen gerçekleştirilen görüşmede; Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'nin özelleştirme sürecinde üzerine düşen vazifeyi fazlasıyla yaptığı, hatta Pankobirlik'in ilgilenmesi gereken nişasta bazlı şeker kotalarına yönelik açılan davalarla bile, Şeker-İş Sendikası'nın ilgilendiği, gerek hukuksal, gerekse de demokratik mücadele kanallarının denendiği ancak OHAL sürecinin de etkisiyle başarılı olunamadığı, Afyon özelinde gerçekleştirilen eylemler, basın açıklamaları ve imza kampanyaları dahil olmak üzere Pankobirlik'in Afyon'daki birim kooperatifinden yeterli düzeyde destek alınamadığı, Afyon bölgesindeki çiftçilerin durumunun zorda olmasına rağmen; Pankobirlik'in pasif bir politika izleyerek, kendi üyelerine sırt çevirdiği vurgulanmıştır:

“Sendikamızın genel merkezi, özelleştirme sürecinde üzerine düşmeyen işleri bile yaptı. Mücadeleyi de yaptı tabii ki. Bazı meseleler, bizi ilgilendirmeyen süreçler olmasına rağmen; onlarla bile ilgilendi, genel merkezimiz. NBŞ kotalarının mahkemeye verilme süreçleri de dahil ki, bunlar Pankobirlik'in ilgilenmesi gereken meseleler olması gerekirken, genel merkezimiz bu konularla ilgilendi. Bu konular; Şeker-İş Sendikası'nın problemi değildi normalde. Şeker-İş Sendikası'nın işçiyile alakalı olan şeylerle ilgilenmesi gerekirken, şeker fabrikalarının özelleştirilmemesi adına hem yargı, hem de mitingler, sözlü basın-yazılı basın bildirimleri açısından bütün çabasını ortaya koyduğuna inanıyorum ben. Ama karşınızda hakikaten güçlü bir hükümet var, söylediğini yapabilen, astığım astık, kestiğim kestik diyebilen bir hükümet var, ondan dolayı bu sürecin sonunda, sendikamız başarılı olmadı. Pankobirlik, Afyon özelinde özelleştirme süresince düzenlediğimiz eylem, mitingler vs. hiçbirisine katılmadığı gibi, bizlere de bu konularda hiçbir yardımda bulunmadı. Katılmadılar, bizim yapmış olduğumuz imza kampanyaları olsun, basın açıklamaları olsun hiçbirisine katılım göstermediler, yardımcı da olmadılar. Pankobirlik, normalde çiftçinin avukatı değil mi? Şu anda hakikaten çiftçi kan ağlıyorsa, tabii onların da

bu sürece müdahil olması gerekmez miydi? Pankobirlik, gelip şu çiftçilerin durumuna müdahil olmalı. Benim çiftçimin kotası niye bu kadar düşük çıkıyor, benim çiftçimin polar şekeri niye bu kadar düşük çıkıyor? Bunları bizzat yerinde inceleyip, inceleyip duruma müdahil olmalı. Pankobirlik, burada da bence, benim şahsi düşüncem bu tabii, arada ne var, onu da bilemiyorum ama kendi üyesine sırtını dönmüş durumda. Köylü arkadaşlarımız, pancar ekicisi arkadaşlarımızla görüştüğümüzde aldığım izlenimlerden dolayı bunları söylüyorum.” (Görüşmeci 12).

Ilgın Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Şeker-İş Sendikası'nın, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecinde dünyanın gelişmiş memleketlerinde gözlemlenen alternatif özelleştirme uygulamalarını irdelediğini ve bu amaç doğrultusunda çok sayıda panel ve konferanslar düzenlediğini, özelleştirme sürecine net bir karşıtlıktan öte, yön verme çabası içerisinde olduklarını ve ellerindeki sağlıklı verilerle, siyasi makamları ve bürokrasiyi etkilemeye çalıştıklarını ifade etmiştir:

“Şeker-İş Sendikası, pancar şekeri sektörünün niçin özelleştirilmemesi konusunda ya da nasıl özelleştirilmesi gerektiği konusunda hem Avrupa'nın en gelişmiş memleketlerini, hem de ABD'yi inceleyerek; bunlar, şeker fabrikalarını neden özelleştirmiyorlar, özelleştiriyorsa da üretici birliklerine teslim ediyorlar, fabrikaları. Bununla ilgili yüzlerce rapor hazırladık. Şeker-İş Sendikası, sadece fabrikayı özelleştirmeyin dememiştir, Şeker-İş; başka alternatifler sunarak, başka projeler sunarak şeker sektörünün devamı için projeler hazırlamış, paneller düzenlemiş, konferanslar düzenlemiş, hatta Türkiye çapında davetlerde bulunmuş ve sivil toplum kuruluşlarının bu yanlışlıklara parmak basmasını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim 2006 yılında; Bor, Ereğli, Ilgın Şeker Fabrikaları ihaleye çıkarıldığında Şeker-İş Sendikası Genel Başkanı İsa Bey; Ereğli, Ilgın, Bor şeker fabrikalarını ziyaret ederek bu özelleştirmelerin yanlışlığını ortaya koymak için çalışmalara başlamıştır. Burada da; tek pencereden bakarak değil, doğru veriler hazırlayarak, uluslararası piyasa bu sektörü nasıl değerlendirmiş, bizde neler oluyor, gelişmiş memleketler nasıl yapmış ve biz bu özelleştirmenin yanlış olan, eksik olan kısımlarına müdahil olalım demiştir ve hukuki süreç başlatmıştır. Şeker-İş Sendikası, tek başına özelleştirmeye karşıyız dememiştir. Mesela; Ilgın Şeker Fabrikası'ysa bunun adı, bu bölgede kalsın demiştir, sivil toplum kuruluşları içerisinde olsun, çiftçi içerisinde olsun demiştir. Elindeki verileri, doğru bir şekilde kullanarak; eski Maliye Bakanı Naci Ağbal gibi ilgili mercilere, şeker fabrikalarının bu şekilde özelleştirilmeleri, 40 kere düşünülmelidir dedirtmiştir. Dolayısıyla ikna yöntemleriyle ve doğru verileri, Cumhurbaşkanı'na da vermiştir ama tabii geldiğimiz nokta bu. Şeker-İş Sendikası; hukuken mücadele, siyaseten mücadele etmiştir. Yazılı ve görsel basında mücadele etmiştir. Sempozyumlar düzenlemiştir. Mücadele etmiştir, etmeye de devam edecektir ve inşallah, hükümet döner bu yanlıştan temennimiz o. Şeker İş Sendikası'nın, Türkiye'nin şeker sektöründe yabancılara pazar olmamasında çok büyük katkısı vardır.” (Görüşmeci 20).

Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; özelleştirme süreci karşısında sesini çıkaran tek toplumsal grubun, şeker işçileri ve onların temsilcisi olan Şeker-İş Sendikası olduğunu, medyada gündem yarattıklarını ancak özellikle pancar üreticilerinden yeterli

destek bulamadıklarını, mücadeleleri esnasında siyasete bulaşmadıklarını ve siyasi iktidarla bağlarını koparmadan müzakerelerle sonuca gitmeye çalıştıklarını, Konya Şeker Fabrikası'nda olduğu gibi üretici kooperatifinin elinde olan bir fabrika modelinin, diğer fabrikaların özelleştirme sürecinde de kullanılabileceğini dile getirmiştir:

“Özelleştirme sürecinde tek mücadele eden, özelleştirmelere karşı çıkan ve sürecin düzenlenebilmesi için yoğun bir şekilde çaba gösteren yalnızca, Şeker-İş Sendikası'ydı. Özelleştirme sürecinden en çok etkilenmesi gereken çiftçilerdi ancak biz, kendilerinden yeterli desteği bulamadık ve gündemi oluşturan da biz olduk, basında medyada da uzun süre konuşuldu ama hiçbir şekilde bu işe siyaset bulaştırılmadı, çok temiz, saf bir yol izlendi. Ama çiftçilerden çok fazla destek göremedik, genel itibarıyla. Tabii, Konya bölgesinde bizim fabrikamız bir marka; bizim şeklimizde bir özelleştirme olduğu sürece sıkıntı yok. Zaten biz bunu anlatırken de, bilinçlendirme yaparken de Torku gibi olacaksa, istihdam açacaksa, üretim geliştirilecekse sorun yok, diyoruz. Şu anda; bizim Torku'muz yerli ve milli bir marka olmuş durumda. Anadolu'dan böyle bir markayı çıkartmak herkesin yapabileceği bir şey değil. Sıfırdan gelip şu anda; Türkiye'nin 16. büyük şirketi olmak ve Avrupa'ya yüksek oranda ihracat yapmak herkesin yapabileceği bir şey değil. Diğer fabrikaları açısından, bu tarz örnekler veremediler ya da anlatamadılar. Herkesin aklında satılsın, ne yapacağız ama ilerisini görmeden bu şekilde yorum yaptılar ve şu anda; en büyük sıkıntıyı, çiftçiler çekiyor. Pancar teslim edilirken sıkıntı, toplama sürecinde sıkıntı, avans yatmasında sıkıntı, hepsinde sıkıntıyı özelleştirilen yerlerdeki çiftçiler yaşıyorlar. Bu süreçte; biz, 1 milyon 600 bin imza topladık ve genel merkez bazında Türk-İş'e teslim ettik, dolayısıyla hükümete teslim edildi oradan. Sendika olarak, Genel Merkez'imiz olarak, biz üzerimize düşeni fazlasıyla yaptığımıza inanıyoruz. Konya şubesi olarak da, genel merkezin bu işte üzerine düşeni fazlasıyla yaptığımıza inanıyorum. Burada biz, gerekli desteği üreticiden göremedik.” (Görüşmeci 21).

Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Şeker-İş Sendikası'nın genel merkez politikası olarak, özelleştirmeye net bir karşıtlık içerisinde olmadığını, şeker fabrikalarının, devletin içerisinde yer aldığı, işçi - çiftçi kesimlerinin birlikteliğiyle özelleştirilmesi gerektiğini, zamanında Tekel işçilerinin gerçekleştirdiği eylem tarzlarıyla bir sonuca varamadıklarını ve doğru olan politika neyse onu ısrarla anlatma konusunda kararlı olduklarını vurgulamıştır:

“Genel merkezimiz zaten özelleştirmeye karşıyız demiyor, özelleşecek ise; bu fabrikalar, devletin de içinde bulunduğu devlet-işçi-çiftçi birlikteliğinde özelleşsin diyor. Şeker-İş Sendikası; direkt özelleştirmeye karşıyım demiyor ama özelleştirmenin mantıklı yapılmasından yana, hep beraber kazanalım, hep beraber yiyelim düşüncesinden yana. Eylem yapayım, sokağa çıkayım, vurayım, kırayım düşüncesinden yana değil. Sosyal yönden düşünerek gidiyor. Tekelciler ne yaptı, Ankara'da eylem yaptılar, çadırlar kurup oralarda yattılar, peki ne oldu? Ne değişti? Devletimize de karşı gelecek halimiz yok. Doğrusu neyse onu göstermekten yanayız, genel merkezimizin tavrı da bu şekildedir.” (Görüşmeci 23).

Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Şeker-İş Sendikası'nın özelleştirme sürecine yönelik politikalarının, temelde genel merkezde değil, tüm şube başkanlarının katıldığı Başkanlar Kurulu'nda belirlendiğini ve özelleştirme sürecine karşı eylemler de dahil olmak üzere pek çok ihtimal üzerinde düşündüklerini, geçmişteki Tekel işçilerinin eylemlerinin sonuç vermediğine yönelik düşünceleri de bazılarak, siyasi kanalları etkilemeye çalışan bir mücadele pratiği geliştirmeye çalıştıklarını ve sendikacılık yapmanın da esasında derdini iyi ve etkin anlatabilmek olduğunu dile getirmiştir:

“Şeker-İş Sendikası olarak; bizim Başkanlar Kurulu'muz vardır. Biz, oldukça demokrat bir sendikayız. Genel Başkanı'mız, Başkanlar Kurulu'nda tartışmadığımız hiçbir konuyu kendi başına yaşama geçirmez. Yani; sadece Genel Merkez'in politikası değil bu, Başkanlar Kurulu'nun politikasıdır. Özelleştirme süreci esnasında ne yapalım, edelim diye çok konuştuk, tartıştık. İçimizden şunları diyenler de oldu: “Gidelim, meclisin önünde şekerleri kıralım, gidelim oralarda yatalım. Geçmişte bunun bir dünya örneklerini de gördük., Tekel eylemleri zamanında; 10 gün boyunca, tütün işçileriyle birlikte çadırlarda yattık, bizler de. Ancak bunların çözüm olmadığını ve sorunları çözmediğini iyi biliyoruz. Süreçleri, hükümet edenlere iyi anlatamazsanız olmaz ki; biz, bunu defalarca anlatmayı da başardık aslında. Mevcut Cumhurbaşkanı, o zamanın Başbakanı'yken de ona defalarca durumu izah ettik; biz, orada bir mücadele veriyoruz, her gün onları rahatsız ediyoruz, işte milletvekilleri, grup başkan vekilleri, bakanlar, Naci Ağbal'ın şeker fabrikalarına yönelik o söylemleri tesadüfi değil yani. En sonunda; Cumhurbaşkanı Erdoğan dedi ki; “Bu sendikayı dinleyin.” Geçmişte bize nasıl bakıyordu biliyor musun, öcü gibi bakıyordu, söylemleri “ne yaparsanız yapın kardeşim, özelleşecek” şeklindeydi. Biz o gün, meclisin önünde şeker atarak mücadele etseydik, bugün bir tane şeker fabrikası kalmazdı. Ne kazandık biz, o günden bugüne. 15 yıl kazandık ve süreci bu zamanlara kadar getirdik. Bu arada; bizim meselemize bakan Maliye Bakanı, o bile şeker fabrikalarının özelleştirilmemesi gerektiği noktasında ikna olmuştu. Ama onun da üzerinde bir lobi var işte. Düşünün, aynı hükümetin üyesi Mehmet Şimşek; “Şeker fabrikalarını özelleştirmemek hainliktir” diyor. Diğer bir üyesi de işte Naci Ağbal; “Şeker fabrikaları bizim gözbebeğimizdir. Satılırken 40 kere düşünülmesi gereklidir” diyor. Olan biteni düşünün, hesap edin, bir bakanla diğeri arasında böylesi bir düşünce farkının oluşmasını biz çalışarak, mücadele ederek sağladık. Yoksa biz de eylemler yapardık, yürürdük yağmurda çamurda. Bir gün yürürsün, beş gün yürürsün, 10. günde meclisin önünde takılı kalırsınız, içeri sokmazlar. Mesele muhatap bulabilmekte, onu da bulamadıktan sonra işte sadece Fox Tv'de, Halk Tv'de gündem oluşturabilirsin sadece. İki gün televizyona çıkarsın işte; Kenan Pınar şunu yapmış diye. Sendikacılık, bu değil. Sendikacılık, iyi anlatmaktır, derdini iyi anlatabilmektir, derdini iyi taşıyabilmektir.” (Görüşmeci 25).

4.4.1.8. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Karşı Alternatif Arayışlar

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı alternatif arayışların değerlendirildiği ve bu doğrultuda görüşmecilere yöneltilen sorular; ilgili görüşmecilerin, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi halinde özel mülkiyet ya da kooperatif mülkiyetinden hangisini tercih edecekleri, Pankobirlik bünyesinde yer alan şeker fabrikalarındaki çalışan profiline yönelik düşünceleri; Pankobirlik'in ve Şeker-İş Sendikası'nın şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik alternatif yol haritaları ve üretici-işçi dayanışmasının oluşturulmasıyla birlikte alternatif bir fabrika sistemi arayışının nasıl inşa edilebileceği üzerinedir. Bu açıdan; şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı alternatif yol arayışlarına yönelik değerlendirmeleri, bu beş çerçeve içerisinde ele almak mümkündür.

4.4.1.8.1. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Halinde Özel Mülkiyet ya da Kooperatif Mülkiyeti Tercihi

Araştırmanın sekizinci metaforuna bağlı birinci alt başlığında; şeker fabrikalarının özelleştirilmesi halinde özel mülkiyet ya da kooperatif mülkiyetinde yer alması üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda; Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerde yer alan temsilcilerle, Burdur ve Afyon Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan şeker işçileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Burdur Şeker Fabrikası'nın, özel sektör yerine Pankobirlik bünyesinde yer almasını tercih edeceklerini, özelleştirme meselesine hiçbir zaman net olarak karşı çıkmadıklarını ve dünyadaki kimi örnekleri olan ABD, AB ülkeleri ve özellikle Polonya gibi ülkelerde görülen endüstriyel demokrasi örneklemelerine benzer bir şekilde üretici, işçi ve devlet birlikteliğinin sağlandığı bir modeli ısrarla savunduklarını, bu amaçla; fabrikayı satın alabilmek için oluşturdukları konsorsiyumla, ihaleye girdiklerini ancak fabrikayı almayı başaramadıklarını, diğer taraftan; özel sektör bünyesinde yer alan bazı şeker fabrikalarında, sendikalaşmaya karşı çok ciddi engeller yaratıldığını ve kendilerinin yıllar boyunca kamu fabrikalarında örgütlü olmasından da kaynaklı olarak mücadele kültürlerinin, özel sektör bünyesindeki sendikalara oranla zayıf olduğunu, kendilerine karşı diretilen toplu iş sözleşmelerini çoğu zaman, kabul etmek zorunda bırakıldıklarını

ve greve gitme eğilimlerinin, şu an itibariyle üyelerinin içine düştükleri finansal durumların da etkisiyle mümkün olmadığını dile getirmiştir:

“Burdur Şeker Fabrikası'nın, üretici kooperatifi Pankobirlik'in bünyesinde olmasını tercih ederdim. Biz, özelleştirmeye hiçbir zaman karşı çıkmadık. Bunun öncelikle altını çizeyim. Şimdi özelleştirme yapılacaksa; ABD, dünyanın en liberal ülkesi ve yanınızda da AB ülkeleri var. AB ülkelerinde de AB'ye girmeye çalışan bir Türkiye var, ısrarla. Oradaki özelleştirmelerde; önce üreticilerin fikirleri alınmış, nasıl bir özelleştirme yapalım. Özellikle Polonya. Ben Polonya'ya gittim, gördüm. Önce demişler ki; gel Alman firması ben burayı alacağım diyorsun al, almış Alman. Bakmışlar ki; şeker üretimi, kendi kendine yetememeye başlamış ondan sonra Alman firmaya demişler ki; ya biz, bu fabrikayı sana sattık ama yanlış yaptık, biz geri alacağız. O da demiş ki hayır, sen sattın bak tapusu da benim elimde vermiyorum geri. Hemen yanlış bir özelleştirme yaptıklarını görerek diğer fabrikaların özelleştirmesini durdurmuşlar ve yeni bir özelleştirme alternatifi kurmuşlar. Çiftçilerle, üreticilerle, işçilerle beraber devletin gözetimi altında şeker fabrikalarını beraber çalıştırıyorlar şu anda. ABD'deki şeker fabrikaları da % 100'ü kooperatiflerin elindedir. Hiçbir özel şahısta şeker fabrikası yoktur. Biz, özelleştirme istiyoruz ama çiftçilerle üreticilerin bir arada olduğu, işçilerinde bu üretimde katkıda olacağı çünkü işçi, olmadan üretim yapamazsınız ve devlet muhakkak denetlemeli. Devlet ne diyor; fabrikalar, benim üzerimde bir kambur; ben üretmem, ben denetlerim diyor, buyurun o söylemine sendika olarak yön veriyoruz. Siz denetleyin ama işçiler ve çiftçiler beraber olalım, biz alalım fabrikayı. Siz denetleyin, biz çalıştıralım diyoruz. Özel şirketlerde, sendikacılık yapmak zordur tabii, özel şirketlerin tek amacı para kazanmaktır. Burdur Şeker Fabrikası'nın ihalesine de girdik, biz aslında. 450 trilyon lira verdik biz, pancar kooperatifleri olarak. Ama 487 milyon lirayı bu adam verdi tabii, ihalenin orda duracağını bilemezsiniz. Bizde hazırlık yaptık neden? Avrupa'daki model bize uyuyor. Bir defa pancar kooperatifi alsaydı; ben, burada kiminle çalışacağımı zaten biliyordum önceden. Girdiğin zaman işçilerin tamamı tekrardan sendikalı olacaktı. Aynı devlet düzeni devam eder, ne olur biraz daha böyle iş disiplinsizliği demeyim de şu andakinden daha yüksek bir iş disiplini olur, teknoloji çok daha iyi olur. Bugün 250 işçiyle yapacağınızı, o gün iyi bir teknolojiyle belki 150 işçiyle yapabilirsiniz. Sendikacılık açısından pancar kooperatiflerine ait fabrikalarda; özellikle Torku'da, işçilerin tamamı sendikalıdır. Ancak şahısların aldığı fabrikalarda, örgütlenmek çok zordur. Aksaray'da, Keskinkılıç Gıda'ya ait bir şeker fabrikası var, Bal Küpü markası adında duymuşsunuzdur. Örgütlenmeye izin vermiyorlar orada, patron; bu işçilerin karnını ben doyuruyorum, sendika seni saymıyorum diyor. Böyle bir yerde örgütlenme yapamıyorsunuz dolayısıyla ve her türlü tazminatı ödemeyi göz önüne alıyor patron, örgütlenmeye müsaade etmiyor. Diğer taraftan; kamu iktisadi teşebbüslerinde sendikacılık yapmak bizi, biraz da köreltti. Özel sektörde bir sendikacı olsaydık, belki daha iyi yerlerde olurduk. Ben, sol sendikacılığı çok tasvip etmem ama görüyorsunuz her zaman milletvekili çıkarır. Çünkü onların mücadelesi, bizden daha iyi diye düşünüyorum. Türk-İş, hükümet yanlısı gibi görünüyor o da bize negatif yansıyor. Ben, özel sektörde sendikacılık yapan arkadaşların daha başarılı olduğuna inanıyorum. Özellikle DİSK. Neden? Hep özelde örgütlü, kendilerini çok mücadeleci olarak yetiştiriyorlar. Şimdi kamu fabrikalarında, sendika başkanysanız mesela ben, toplu iş sözleşmelerine katılıyorum ve Burdur

Şeker Fabrikası bünyesindeki toplu iş sözleşmeleri kendi yaratıcılığınızla olmuyor. Karşılıklı kabullenmelerle oluyor, işte bunu imzalayalım ile oluyor, öyle olmamalı. Şu an; greve gidelim desek, işçilerin arasında % 50'si gidelim demez. Ekonomik olarak öyle bir bağlanmışlar ki; bir-iki ay maaş alamadıklarını düşündükleri zaman arkadaşlar ben geçinemem diyor, herkes gelirine göre borçlanmış.” (Görüşmecî 1).

Burdur Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan şeker işçilerini temsilen gerçekleştirilen görüşmelerde; Pankobirlik'in, Burdur Şeker Fabrikası'nı almasını çok istedikleri, özellikle Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı'nın aynı zamanda Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Üyesi olmasından kaynaklı olarak iki kurum arasındaki bağlantıların güçlendirildiği, yıllarca kamu mülkiyetindeki fabrikalarda çalıştıkları için; özel sektör bünyesindeki bir şeker fabrikasında çalışmanın şeker işçileri açısından kabullenmesi zor bir durum olduğu, Pankobirlik tarafından şeker fabrikasının alınması durumundaysa; üretimin devamlılığının garanti edilmesinin, şeker işçilerinin istihdamlarını sürdürebilmeleri açısından iyi olacağı ancak böylesi bir yapının elinde de sonuç itibarıyla; fabrikanın yönetim kurulunun nasıl işletileceğinin önemli olduğu, bu noktada ise; devletin, üretici kooperatifleriyle fabrika çalışanları arasındaki dengelerin gözetilmesinde kritik bir rolü olacağı vurgulanmıştır:

“Pankobirlik almış olsaydı fabrikayı, yine Mustafa Onay'ın, Pankobirlik'in içerisinde olmasından dolayı iyi olabileceğini düşünüyorum. Öyle düşünmüştüm, ama şimdi, bu özelleşen fabrikaları gördükten sonra inanın daha iki ay oldu, fabrikalarda hiç mutlu bir insan olduğumu duymadım. Yani o zaman; kafanızda soru işaretleri oluşuyor. Özelleştirilmiş fabrikalara gitseniz şu anda, paraları yatırılmış olan fabrikalara, bir tane mutlu insan yok. Bakın, Burdur'dan giden işçiler de var, işi bırakıp geldiler. Zengin adam, her zaman kendi karını düşünür, devamlı olarak. Kendisi para kazanacak, bizi ne yapsın? Napsın bizi? Tamam, kardeşim; 12 saat çalış diyor, şu kadar para vereceğim diyor. Git diyor, seni düşünmez ama biz, devlete alıştık. Yillardır biz, devlette çalışıyoruz. Tabii; özel sektör olarak çok ciddi bir firma olur, bir Doğan Holding, bir Sabancı, bunlarda çalışanlar da var sonuçta özel sektörde çalışanlar. Bizim için zor artık, 30-35 yıl bu fabrikalarda çalıştıktan sonra özelde çalışmak bizim için çok zor. Olmaz ya olmaz, biz yapamayız. Özelde biz yapamayız.” (Görüşmecî 5).

“Fabrika, Pankobirlik bünyesinde olsa, yani şahıslara satılan fabrikalara göre sorarsanız tabii, çok daha iyi olur çünkü Pankobirlik'in bir altyapısı var. Şeker fabrikaları kurulduğundan bu yana; bir nevi Pankobirlik'te işin içinde, üretici safhasında ve daha sonraki safhalarda da bunu sanayi sistemine aktararak devam etmekte ama bu teknolojileri tek başına kullanmadı, genel müdürlüğümüz ve bütün şirketlerle birlikte işbirliği yaparak kullandığı için Pankobirlik'in, özel sektöre nazaran fabrikayı daha iyi çalıştırabileceğini düşünüyorum. Ben de zamanında Pankobirlik'e devredilen bir fabrikadan ayrıldım, Kayseri Şeker Fabrikası'ndan ayrıldım. Oradaki arkadaşlarımız aynı sendikal haklarla devam etti, 1995 süreci var bizim; 28 günlük bir grev oldu, iş durdurma kararı aldık. O safhada; Kayseri Şeker Fabrikası,

bizden daha iyi maaşlarla devam etti, toplu iş sözleşmesine oturdu, taraf olarak. Yani oralarda çalışan arkadaşlardan edindiğimiz bilgiler var, oradan ayrıldığı süreçten kalma arkadaşlarım var. Onlarda süreç, aynı şekilde devam etti yani ilk zamanlar. Tabii; sonraki süreçlerde onlarda da işçi alımları, işten çıkarmalar ve sonraki dönemlerde bu sendikalaşma, örgütlenme işleri zorlaştırıldı. Şu anda; oralarda da zorlaştırıldı. Ben bunu çok iyi biliyorum, arkadaşlardan da sıkça duyuyorum. Şimdi; oralarda da bir yönetim oluşturuluyor, yönetimler yanlış kullanıldığı zaman, bireysel kullanıldığı zaman işçi kıyımları, yönetime yakın insanların alınması gibi çokça yapılan yanlışlar da oluyor.” (Görüşmeci 6).

“Burdur Şeker Fabrikası’nı satın alan özel sektör ortaklığındansa, Pankobirlik’in almasını tercih ederdik tabii. Tabii ki; kamu fabrikasında çalışmak işçi açısından, bizim için her zaman artı bir durumdur. Nihayetinde, her şeyiniz garanti altındadır. Tabii; göreceli olarak kamunun, sivil toplumun menfaatlerini gözeten bir kurumun, bir kooperatifin fabrikayı alması, ticari kaygılarla hareket eden özel sektörün fabrikayı almasından daha iyidir. Pancar kooperatiflerinin bugünkü çalışma durumlarına bakıldığında, burada Burdur’daki pancar kooperatifinin durumuna bakılırsa; hem örgütlüler, hem de kooperatifler kanununun kendilerine tanıdığı haklardan tamamıyla faydalanan ve bir tüccar zihniyetiyle yaklaşmayan bir anlayışa sahipler. Kanunun kendilerine verdiği, bütün hak ve ödevleri yerine getiriyor pancar kooperatifleri. Tabii; göreceli olarak bakıldığında pancar kooperatifleri, fabrikayı alabilseydi ki işin içinde sonuçta bir kooperatif olacaktı ve amaçları para kazanmaktan ziyade kamu yararına bir iş yapmak olacaktı. Bu mantıkta bir kuruluşun almış olması, göreceli olarak çok daha tercih edilebilir bir şey olabilirdi. Tabii; burada, fabrikada kurulacak yönetimin yapısı da çok önemli. İşte; bizim sendikamızın, fikrindeki ince ayrıntı da burada gizli. Devletin kontrolü bırakmaması ki; devlet kontrolü bırakmadığı zaman yönetimler, ne kadar değişirse değişsin, suiistimaller de o kadar azalacaktır. Yani; şu an bizim Burdur’daki pancar kooperatifi fabrikayı alabilseydi; bizim, şu anki sürecimiz çoktan bitmiş, pancar kooperatifinin yönetimi altında üretimi bu sene yapmış olurduk ve bu kampanya döneminde yaşadığımız sıkıntıları yaşamazdık, istenilen kotanın çok daha altında bir şeker üretimi olmazdı tabii. Bu süreçte, pancar ekimi yapmadan sağdan soldan kota alan pancar üreticilerinin ya da pancar üretimi yapacağını söyleyip kota alan, devletten avanslarını alan ve sonra ekim yapmayan ve mücbir sebepler gösteren pancar üreticilerinin de etkisi var tabii. Maalesef uygulanan politikalar da bunlara yol açtı. İlerleyen senelerde, bu yörenin demek ki; bu kadar pancar üretmesine gerek yok diyerek, fabrikanın şeker üretim kotasının düşürülmesi de söz konusu olacaktır. Tabii; bu durum, şu an alan şirket açısından da sıkıntılı olacaktır. Sonuçta; bu fabrikayla birlikte kotayı da satın alıyorlar. Yani; alan şirket, gerçekten şeker üretmeyi dert ediniyorsa, eğer zaten dert edinmiyorsa ve işin rant boyutuna bakıyorsa, onu bilemiyorum tabii.” (Görüşmeci 7).

Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi’ni temsilen gerçekleştirilen görüşmedeyse; şeker fabrikalarıyla, üretimin hammaddesi olan şeker pancarı ve dolayısıyla pancar üreticileri arasında koordinasyon ve işbirliğinin zorunlu olduğu, şeker sektörünün üretici-işçi birlikteliği içerisinde ve devletin, kamusal denetiminde yapılandırılması

gerektiği, dünya genelindeki şeker sektöründeki yönetim modellerinin de bu çerçeve içerisinde şekillendirildiği ifade edilmiştir:

“Şeker fabrikasıyla pancar üreticisi arasında bir koordinasyona ve işbirliğine gerek duyan, zorunlu bir üretim ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim şeker üretiminin, temel yapısı gereği bu durumu düşünmeden üretim sürecinin değerlendirilmesi yerinde olmayacaktır. Şeker sektörünün, gerek üretici, gerekse de işgücü açısından, tabanı geniş bir sektör olması ve kendine özgü üretim yapısı gereği üretici ve çalışanların mutlaka içinde olacağı, kamu denetiminde bir yapılandırma modeli öngörülmelidir. Nitekim dünya şeker yönetim modelleri; çalışanların, ticari birliklerin, sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin söz sahibi olduğu denetim kurulları temelinde şekillenmiştir. Örgütlenme çalışmaları açısından da bunun önemi aşıkardır.” (Görüşmeci 3).

Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi; özelleştirme sürecinde Pankobirlik'in etkisini ya da desteğini hissetmediklerini, Pankobirlik'in bu süreçte çoğunlukla sessiz kalmayı tercih ettiğini, çevrelerindeki Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları'nın özel sektörün eline geçmesi halinde şeker üretim maliyetleri olarak, bu fabrikalarla yarışamayacaklarını, şeker işçileri açısından en ideal olanın kamu bünyesindeki fabrikalarda çalışmak olduğunu, gerek kooperatif, gerekse de özel sektörde yer alan kimi şeker fabrikalarında toplu sözleşme ve sendikalaşma süreçlerinde sorunlar yaşanabildiğini, en temelde ise; toplu sözleşme ve sosyal haklar açısından elde edilecek kazanımların müzakerelerle çözümlenebileceğini ancak eğer bu fabrikalar kapatılırsa, bu tartışmaların anlamını tamamıyla yitireceğini dile getirmiştir:

“Özelleştirme sürecinde Pankobirlik'i biz yanımızda hiç hissedemedik, yani görmedik. Pankobirlik derken; Uşak Şubesi'nden söz etmiyorum yalnızca, genel olarak böylesi bir destek hissetmedik. Özelleştirme sürecinde, Pankobirlik, işte Sayın Recep Konuk, Pankobirlik Yönetim Kurulu Başkanı'ydı. Çıkıp bu konuda, yani o özelleştirmelerin hız kazandığı dönemlerde doyurucu bir açıklama yapmadı. Kısık seslerle, özelleştirmeler şu şekilde olabilir, dedi. Sonra anladılar ki; şeker üretimini sektöre uğratabilecek ciddi bir özelleştirme gerçekleştirilirse, Pankobirlik'in fabrikaları da sıkıntıya düşecek. Ondan sonra; Recep Bey, özelleştirmelerin Türkiye'de istihdam alanında ciddi yaralar açacağı yönünde bir açıklama yaptı ama bu geç kalınmış bir açıklamaydı, fabrikalar devir aşamasındaydı o sırada. Bu yanlış bir uygulamaydı. İkinci olarak ise; Uşak Şeker Fabrikası'nın konumunu düşündüğümüzde; işte Burdur'u özel sektör aldı, diğer taraftan; Afyon'u Doğuş grubu aldı. Böylesi bir ortamda; bizim fabrikamızı, bu çevredeki iki özel sektöre ait fabrikanın olduğu ortamda, kooperatif bile satın alsa ayakta kalabilme şansı yok. Birinin; günlük işleme kapasitesi 6 bin, birinin ise; 9 bin. Bizim, 2 bin ton. Buradaki pancar üreticisi, bu durumda üretimden çekilir zaten ki; hadi bölgemize girmediler diyelim. Sonuçta, Şeker Kurumu da olmadığı için, her fabrika, kendi şeker fiyatını belirleyecek olursa, şeker maliyeti 2 lira 20 kuruş olan bir fabrika, 2 lira 50 kuruşa şeker sattığında % 25-30 para kazanmış olacak ama biz 3 liraya şeker mal edeceğiz Uşak'ta. Biz nasıl satabileceğiz? Biz, 3 lira 25 kuruş, 3 lira 50 kuruşa şeker

satıyorken neden gelip de bizden şeker alsınlar ki? Yani; bu açıdan da sıkıntımız var. Bunun için; bölge işadamları da olabilir, üreteceksen, özelleştirme gerçekleşecekse ama burası kapanmayacaksa biz, her kesimle çalışmaya hazırız. Yeter ki; burası devam etsin, üretime devam etsin. Bizim, bu saatten sonra; fabrika, kamunun elinde kalsın düşüncesinden ziyade, fabrikalar çalışsın anlamında mücadelemiz söz konusudur. Bugün, şartları çok kötü değil, Kütahya Şeker Fabrikası'nın özel sektörün elinde ama bazı kooperatif fabrikalarının toplu sözleşme süreçlerinde sorunlar yaşayabiliyoruz. Örneğin; Kayseri'de sorunlar yaşadık, özel fabrikalardan Aksaray'da yoğun bir örgütlenme sorunu yaşatıldı sendikamıza. Yani, özel sektör de, kooperatif de olsa kamuda olmadıktan sonra her yerde bu tür sorunlar yaşanabilir ama bunlar aşılabilecek sorunlar. Bakın, bugün % 1-2-3'lerle rakamlarınız kesişebilir, sosyal haklarınızla ilintili sorunlar, bunlar konuşularak aşılabılır. Bunlar, işçi kesimi açısından aşılamayacak şeyler değil. Aşılamayacak olacak şey, bu fabrikaların kapanması, o zaman nasıl aşacağız? Ondan sonra; ne toplu sözleşmeye oturabileceğimiz bir patron olacak, ne burada toplu sözleşme talep edecek işçi olabilecek. Bizim kaygımız bu.” (Görüşmecî 9).

Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; özel sektörde yer alan bir şeker fabrikasında örgütlenmekle, Pankobirlik bünyesinde yer alan bir fabrikada örgütlenmek arasında çok büyük farklar olduğunu, üretici ve işçinin içerisinde yer aldığı bir modelde, bu iki toplumsal grubun da şeker fabrikalarını, kendi mülkleriymiş gibi sahipleneceğini, özel sektörün ise; tamamıyla kar elde etmek perspektifiyle, maliyetleri çalışanlardan ve pancar üreticilerinden kısmaya çalışan bir tavırla hareket ettiklerini ve Afyon Şeker Fabrikası özelinde Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'nun böylesi uygulamalarda bulunduğunu ifade etmiştir:

“Özel sektördeki bir fabrikada örgütlenmekle, Pankobirlik bünyesinde yer alan bir fabrikada örgütlenmek arasında dağlar kadar fark olur. Sonuçta; üreticinin de içinde olduğu bir model her zaman daha iyi bir modeldir. Üreticiler yani, pancar ekicileri kooperatifi, bu özelleştirmenin içinde olsa; şunu söyleyecek, ben ürettim arkadaşım, benim, kendi malıma sahip çıkmam lazım. İşçi, bu modelin içinde olsa; bu fabrika benim, ben üretirsem, işçi kazanır mantığıyla hareket edecektir. Şimdi, özel sektör biliyorsunuz, hep kar mantığıyla hareket ediyor. Nerden neyi nasıl düşürerek, maliyetleri kısararak, melası ve şekerini nasıl fazla üreteceği mantığıyla baktığı için şunu gözlemliyorlar; mutlaka biri kendi işine zarar verecek ya da tüketiciye zarar verecektir. Kazanılmayan bir işi; adam yapar mı, hamallığını çeker mi, çekmez. 725 milyon lira yatırım yapmış buraya. Bugün, Türkşeker'in 100 milyon lira alacağı olduğunu biliyoruz Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'ndan işte; 825 milyon lira. Bugün % 30-% 35'lerden faiz çektiğini biliyoruz bunların, bu fabrika, 1 milyar 200-1 milyar 300 milyonlara mal olacak adamlara. Bu adamlar, nasıl nereden çıkartırım, bu maliyeti diye bakacaklar ama işin içerisinde bir kooperatif olsa öyle bakmaz, neden bakmaz? Çünkü bu fabrika benim, benim üreticim kazansın diye mutlaka eğilimi pancar ekicilerine yönelik olmak zorundadır.” (Görüşmecî 11).

Afyon Şeker Fabrikası bünyesinde çalışan şeker işçilerini temsilen gerçekleştirilen görüşmede; Afyon Şeker Fabrikası'nın özel sektör tarafından satın alınmasındansa, Pankobirlik bünyesinde olmasının şeker işçileri açısından daha ideal bir durum olduğu, Turhal Şeker Fabrikası özelinde yaşanan Kayseri Şeker'in fabrikayı satın alması gibi bir durumu, kendi fabrikalarında da görmek istedikleri, diğer taraftan; Şeker-İş bünyesinde artık gıda işkolunda örgütlenmeye başladıkları için, Afyon'daki pek çok işletmede sendikalaşma mücadelesine giriştikleri vurgulanmıştır:

“Afyon Şeker Fabrikası'nın özel sektördense, Pankobirlik'te olmasını tercih ederdim tabii. Mesela; Turhal Şeker Fabrikası, Pankobirlik bünyesindeki Kayseri Şeker tarafından satın alındı. Şu anda; onların kurumsal çalıştıklarını söylüyorlar. Oradan bazı arkadaşlarımızla görüşüyoruz. Aynı şartlarıyla devam ettiklerini duyuyoruz, bir değişiklik yaşanmadığı şeklindeki değerlendirmelerden bahsediyorlar. Diğer taraftan; Afyon kenti, tam anlamıyla olmasa da gıda sektöründe belli alanlara sahip bir şehir olarak değerlendirilebilir. Lokumcular, yağ fabrikaları, un fabrikaları, tabii genelde küçük işletmeler. Gıda sektörü içerisinde de bazı alanlarda örgütlenmelere başladık ve yavaş yavaş da olsa ilerlemeler kat ediyoruz. Hukuki mücadeleler sonucunda gıda sektörü bünyesinde birkaç işletmede örgütlenmeyi başardık.” (Görüşmecisi 12).

İlgın Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; özel sektörde yer alan kurumsal yönü zayıf firmaların sendikalara sıcak bakmadığını, özellikle Aksaray'da Keskinçılıç Gıda bünyesindeki Bal Küpü Şeker Fabrikası'nda altı yıldır sendikalaşma mücadelesi verdiklerini, kooperatif mülkiyetinde yer alan şeker fabrikalarında ise; bu tarz sorunların bulunmadığını ve kooperatiflerin, hem fabrika çalışanları, hem de pancar üreticileri açısından en ideal fabrika yönetimini sağlayabileceğini dile getirmiştir:

“Özel sektörde kurumsal olmayan firmalar, sendikalara sıcak bakmıyor. Aksaray'daki şeker fabrikasında benzer sorunlar yaşıyoruz; bu sene, altıncı yıl oldu. Altı yıldır, Aksaray'da dava devam ediyor. Asgari ücretle, taşeron firmalar üzerinden yeni istihdam alanları veya işlerini o kesime gördürmek özel sektör açısından daha az maliyet ve daha ucuz emek demek. Bu da; sendikalaşma mücadelesinde sıkıntılara yol açıyor. Diğer taraftan; kooperatif bünyesinde yer alan, Konya Şeker, Kayseri Şeker ve Amasya Şeker Fabrikaları'nda ise; böyle bir sorun yaşamıyoruz. Dolayısıyla özel sektör ile kooperatifleri bu alanda mukayese edemeyiz; kooperatifler, her zaman çalışanın yanında, üreticinin yanında olur.” (Görüşmecisi 20).

Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Pankobirlik bünyesinde yer alan fabrikalarda, sendikal örgütlenmenin daha rahat ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştiğini, özel sektör tarafından satın alınan şeker fabrikalarında; sendikaların, fabrikalardan dışlandığını, gerek Pankobirlik, gerekse de Konya Şeker'le olan ilişkilerinde ise; istişareli bir şekilde yönetim kuruluyla eşlenik kararlar alındığını, arada ihtilafli konular

olduğu zamanlarda, tartışmalar yaşansa da ortak bir noktada buluşulabildiğini ifade etmiştir:

“Kooperatif bünyesinde yer alan fabrikalardaki örgütlenme, mantiken bakıldığı zaman daha faydalı ve daha sağlıklı süreçler içerisinde işliyor. Özelde olduğu zaman, mesela örnek veriyorum; Çorum Şeker Fabrikası’nda şu anda sendikacılık bitmiş durumda. Çünkü alan firma kesinlikle sendikaya karşı, istemiyorum diye beyanatta bulunabiliyor. Hatta şöyle cümleleri bile duyabiliyorsunuz, sendika gelirse kapatırım diyebilecek. Normalde sendika çok faydalı bir kurum, özeldeki işveren adına da çok faydalı bir şey. Sonuçta; çalışan 500 tane üyen varsa hepsiyle ayrı ayrı ilgilenmiyorsun, bir tane sendika temsilcin oluyor, onunla diyalog kuruyorsun. Sorunlarını çözme konusunda, aslında biz çok faydalı bir kurumuz, bir nevi insan kaynaklarının yardımcı bir pozisyondayız. Bunu, kooperatif bünyesindeki fabrikalarda oturtabiliyorsun ama özel sektöre anlatamıyorsun. Tabii; daha önceki yıllarda, belki bizim bile doğmamış olduğumuz zamanlarda, sendikacılığa bakış açısı çok kötü bir noktaya gelmiş. O noktadan sonra zaten; sendikacı yaftası yediğin zaman direkt geride başlıyorsun bütün mücadelelere. Bu özelde de aynı, kooperatifte de aynı ama normalde bizim işleyişimizde böyle bir şey yok. Hepimizin ve Genel Merkez’in temelinde de bu vardır. Önce fabrika üretimi, ondan sonra sendikacılık gelir. Tabii; kimsenin fabrikaya zarar verme gibi bir niyeti yok. Biz, burada daha güzel, daha sağlıklı bir yaşam koşullarını getireceğiz ki; önce burası bir şeyler kazanacak, ondan sonra bize verecek. Pankobirlik ve Konya Şeker’le ilişkilerimiz açısından bakıldığında; zaman zaman hep birlikte fikir alışverişinde bulunarak çalışıyoruz. Bazı yapacağımız şeylerde, beraber görüş alıyoruz. Nasıl yapsak uygun olur mu, olmaz mı şeklinde istişareli bir şekilde çalışıyoruz. Konya Şeker Fabrikası; Pankobirlik’in temelinden beri, Genel Başkan’ımızın da ayrıyeten ilgi gösterdiği bir yerdir. Şeker-İş Sendikası da; Recep Başkan’ımızın, İsa Başkan ile beraber ayrı bir müsamaha ettiği bir sendikadır. Çünkü biz; Şeker-İş Sendikası olarak Pankobirlik’in çoğu zaman yanında durduk. O açıdan bakıldığında; fikirlerimizi beraber istişare yapıp, doğru ve ortak kararlar almaya çalışırız. Zaman zaman ters düştüğümüz noktalar olur ama kol kırılır, yen içinde kalır, bu şekilde tartışırız ama küslük olmaz. İstişareli olarak devam ederiz.” (Görüşmecisi 21).

Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; özel sektörde hiç çalışmamış birisi olarak, kendi açısından kamu sektöründe sendikalı olmanın daha avantajlı olduğunu, en temelde özel sektör ve kooperatife ait fabrikalardaki şeker işçilerinin yaşadıkları süreçlere dair temel bilgileri, o fabrikalardaki sendika temsilcisi arkadaşlarından duyduğu bilgilerle edindiğini, kamu fabrikalarında uzun yıllar kıdeme sahip olan ve sendikası bünyesinde birtakım temel kazanımlara alışmış olan bir işçi profilinin, özel sektördeki çalışma koşullarını kabullenebilmesinin çok mümkün olmadığını ancak kamu işçiliğinin de 1990’lı yıllardaki nimetlerinin artık pek de kalmadığını vurgulamıştır:

“Özel sektörle tanışmamış birisi olarak; duyduğumuzdan yola çıkarsak, mantıklı olan devlet sektöründe sendikalı olmaktır. Ancak mesele işse, ben işimi yapıyorsam, patronumun devlet ya da özel sektör olması bir şey değiştirmez, işimi layığıyla yaptıktan sonra bana kim ne diyebilir? Bu konuda iyi örneklerimiz de var; özelleşen yerlerde, devletten daha iyi olanaklarda çalışan arkadaşlarımız da var. Yani, böylesi bir özel sektör içerisinde çalışma süreci yaşamadığımız için diğer arkadaşlarımızın elde ettiği deneyimler ve yaşantılar üzerinden duyduğumuz genel itibarıyla bu konuya bakışımızı belirliyor. Konya’da Metin arkadaşımız, Kütahya’da Kenan Başkanı’mız ne söylerse, ben de benzeri şeyleri söyleyebilirim o açıdan. Başkanlar Kurulu’nda iyi ve kötü yönleri ele alınıp konuşuluyor bu meselelerin ama önemli olan, bunu insanlara anlatmak. Yaş ortalamamız 50 demiştim, işçi 18-20 yaşında şeker fabrikasına gelmiş, Şeker-İş Sendikası ile başlamış, 58-60 yaşına gelmiş hala Şeker-İş Sendikası bünyesinde faaliyet gösteriyor. Bu çalışan, başka hiçbir yer görmediği için özel sektördeki sendikacılığı, özel sektördeki çalışmayı nasıl anlatabilirsin ki ona? Kamu işçiliğinden, özel sektöre geçiş zor olur tabii ki; fakat kamu işçiliğinin de eski nimetleri kalmadı artık. 1990’lı yıllardaydı o nimetler. 2000 yılında ben, burada çalışmaya başladığım zaman 1200 kişi çalışıyorduk, şu an 400 kişi çalışıyoruz. Üçte bir oranında bir azalma var. Eskiden, nimet saydığımız zamanlarda, bir kişinin yapacağı işi, üç kişi yapıyor, şimdi eleman alınmadığı için; üç kişinin yapacağı işi, bir kişi yapıyor. Sonuçta; bir iş yoğunlaştırması, sıkılaştırması da var tabii. Eleman da alınmadığı için; o dönemde, bir kişinin yapacağı işi, üç kişi yapıyordu, şimdi üç kişinin yaptığı işi, artık bir kişi yapıyor. Kamunun nimeti diye bir şey kalmadı artık anlayacağımız.” (Görüşmeci 23).

Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; şeker fabrikalarını özel sektör de olsa, pancar kooperatifleri de olsa, örgütlenme mücadelesine devam edeceklerini, bunun benzeri örneklerini bazı özel şeker fabrikalarında gösterdiklerini, Kütahya Şeker Fabrikası’nın 2004 yılındaki özelleştirme sürecinde fabrikayı, kooperatifin satın alabilmesi için çok çabaladıklarını ancak, gerek Pankobirlik Genel Merkezi, gerekse de dönemin Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi tarafından destek bulamadıklarını, şeker fabrikalarının geneli açısından gerçekleştirilebilecek en rasyonel uygulamanın, üretimi İç Anadolu merkezli bir yapı içerisinde toparlamak olduğunu, şu anki haliyle gerçekleştirilen özelleştirmelerin ise; Türkiye’de şeker sektörünün bitirilmesine yol açacağını dile getirmiştir:

“Sendikayı üretimden ayırırsak, şimdi özel sektör fabrikayı satın aldı, kimle çalışacak? Benim yetiştirdiğim, yani şeker fabrikasının yetiştirdiği elemanlarla çalışacak. Bu fabrikayı, sokaktan ya da dışarıdan getirdiği elemanlarla çalıştıramaz. Olaya böyle bakmak lazım aslında, yalnızca örgütlenme olarak bakılırsa sendikalaşma meselesi her halükarda olur. Biz, öyle de böyle de örgütleniriz. Bizim, Adapazarı’nda bir tane üyemiz yoktu, orası özel sektörün elindeydi; şu an, 500 civarında üyemiz var. Dolayısıyla bizim açımızdan mesele örgütlenmek ise; özel ya da kooperatifte olmasının çok da bir farkı yok, biz yine örgütlenmenin yollarına bakardık. Tabii ki, Kütahya Şeker Fabrikası’nın özel sektör yerine, Pankobirlik bünyesinde olmasını tercih ederdim. Keşke; o zamanlar, Kütahya Pancar Kooperatifi

alabilseydi fabrikayı da; burada, bugün değişik ürünler, alternatif yan sanayiiler üretebilirdik. Zamanında; Pankobirlik Genel Merkezi, işte Recep Konuk da dahildir buna; bize, yani Kütahya Şeker Fabrikası'nı almaya yönelik pancar kooperatifinin mücadelesine maalesef sahip çıkmadılar. Bizim o dönemki sendika başkanımız, genel başkanımız da sahip çıkmadı. İsa Bey'den önce bir Ömer Bey vardı maalesef o da sahip çıkmadı. Biz, İsa Bey'le kader birliğimizi o dönemlerde yaptık. Bir avukat tutma meselesinde bile; o zamanlar, Pankobirlik hiç destek vermedi. Bizimkiler de; o zamanki Şeker-İş Genel Merkezi de bize ne ya, özelleştirme zaten dünya gerçeği diyen bir mantıkla hareket etti. Biz, o mantıktan ayrıldık. Biz, bu özelleştirmelerin karşısında durarak, özelleştirmeye karşıyız diyerek; bu özelleştirmeleri durduramayacağımızı iyi biliyoruz. Aslında özelleştirme tehlikeli bir şey. En azından; bu özelleştirmelere nasıl yön verebiliriz meselesi, bizim yaptığımız hareket bu aslında. Biz, özelleştirmeleri kesinlikle istemiyoruz. Biz, bu fabrikaların yeniden yapılandırılmasını, yeniden şekillendirilmesini istiyoruz. Merkez bünyesinde bir değerlendirme değil de; bir şube başkanı olarak düşüncem, eğer yetkili olsam; Doğu Bölgeleri'nde yer alan, atıl konumdaki ve kampanya süresi 10-15 gün olan şeker fabrikalarını, işte onlarla birlikte Susurluk, Çarşamba, Adapazarı'nı da dahil edebiliriz bunlara, ben buradaki fabrikaların tamamını kapatır, İç Anadolu Bölgesi'ni şeker üretiminin merkezi haline getiririm. Mesela; Ilgın Şeker Fabrikası her yönüyle çok karlı bir fabrikadır ama gel gör ki, Kars Şeker Fabrikası zarar eden bir fabrikadır ki; 10-15 gün kampanya dönemi olan bir fabrika kar edebilir mi? Kendi çiftçisinin ve işçisinin şeker ihtiyacını ancak çıkarabilecek bir fabrikadır. Bu açıdan; şeker pancarından şeker üretiminin fiyatlarını düşürmek istiyorsak, şeker daha ucuza üretmek istiyorsak en ideal yol, üretimi verimli olan bölgede toplamaktan geçiyor. Diğer taraftan ise; iyi fabrikalar satılıyor maalesef, Bor, Ilgın, Afyon gitti yarın Eskişehir, Ankara Şeker Fabrikaları da belki satılacak. Ben, bu yaşanan ve gelinen sürece çok üzülüyorum, sadece sendika temsilcisi ya da şube başkanı olarak değil, gelecek kuşaklarımız için, ülkemiz adına üzülüyorum." (Görüşmeci 25).

4.4.1.8.2. Pankobirlik Bünyesindeki Fabrikalarda Yer Alan Çalışan Profili

Araştırmanın sekizinci metaforuna bağlı ikinci alt başlığında; Pankobirlik bünyesinde yer alan fabrikalardaki çalışan profiline yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda; Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde yer alan temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; profesyonel bir anlayışla bakılması gerekirse, fabrikaların kurulduğu bölgeden istihdam yaratılması gibi bir pozitif ayrımcılık uygulamasının rasyonel bir düşünce olmayacağını, ancak Burdur Şeker Fabrikası'nı, Pankobirlik satın alsaydı; ilgili birim kooperatifin başkanı, seçimle iş başına gelen bir kişi olduğundan dolayı, üyelerinin oy potansiyelini elinde tutabilmek adına, Burdur ve çevresindeki işçi kesimlerini, fabrikada istihdam etme talebinde

bulunacağını, bu durumun da; böylesi bir sistem içerisinde kabul göreceğini ifade etmiştir:

“Eğer ben profesyonel düşünüyorsam, kesinlikle böyle bir pozitif ayrımcılık yapmazdım. Profesyonel düşünürsek; işe alınacak kişilerin belirlenmesinde, bölgesel ayırmadan ziyade, bu işi bilip bilmediğine bakmak lazım gelir. Ben, her zaman böyle düşündüm. Ford fabrikasının sahibi siz olsaydınız, akrabanızı çalıştırmak için mi uğraşırdınız yoksa bu işin uzmanını mı çalıştırmak daha mantıklı olurdu? Eğer; Burdur Şeker Fabrikası, Pankobirlik’in elinde olsaydı kesinlikle kendi çevresinden insanları istihdam etmeye çalışırdı. Çünkü buradaki başkan, sonuçta kooperatifin sahibi değil ve seçimle başa gelen bir kişi. Başkanın, sürekliliği sağlamasındaki en büyük sermayesi, oy sonuçta. Kendi bölgesindeki insanı mutlu etmeli ki; yine bir seçim geldiği zaman, ben seçilmek istiyorum dediği zaman, oy alabilsin. Fabrika özelleştirmesinde fabrikayı almak için oluşturduğumuz konsorsiyumda biz tek başımıza değildik, bizim yanımızda destek veren dört tane daha iş adamı vardı. O iş adamının yerine kendimizi koyduğumuzda böyle bir oluşuma giriyor, büyük miktarda para veriyor, 450 milyondan bahsediyoruz burada, öyle bir durumda siz olsaydınız ne yapardınız? Ben, şahsen o kadar para versem, kim olursa olsun bu işin uzmanını çalıştırmak isterim. Kimseye de adam kayırması için fırsat tanımazdım. Biz, fabrikayı almış olsaydık; o iş adamları da bunu yapardı zaten. Ama aynı özelliklere sahip iki kişi gelirse tabi ki; doğal olarak insan, kendi bölgesindeki seçer.” (Görüşmeci 2).

Pankobirlik Genel Merkezi’nde görüşme gerçekleştirilen temsilci; kooperatif bünyesinde yer alan şeker fabrikalarında, ailevi etkenlerle kuşaktan kuşağa fabrikalarda istihdam edilenlerin olduğunu, bu istihdam süreçlerinde liyakat unsurunun gözetildiğini, böylesi bir pozitif ayrımcılığın doğal karşılanması gerektiğini, böylece fabrikada çalışan işçilerin, fabrikayı sahiplendiğini vurgulamıştır:

“Gerek kooperatiflerimiz olsun, gerek fabrikalarda olsun çalışanlara karşı geçmişte pozitif ayrımcılıklar oldu. Tabii; bizim fabrikalarda gene o duygusallık var. Mesela babası, emekli oluyor. Rica ediyor, oğlum, benim yerime devam etsin şeklinde... Eğer; liyakati de varsa, bu işi yapabilecekse alıyorlar. Ama kamuya ait fabrikalarda böyle bir şey yok tabi. Kamu şeker fabrikalarında alımlar, tamamen siyasi... Çumra Şeker Fabrikası’ndaki istihdam süreçleri ve alımlardaki pozitif ayrımcılık noktasında, böylesi bir durumun doğal bir şey olduğunu söyleyebilirim ve bu aslında iyi bir uygulamadır. Hem sahipleniyorsunuz fabrikayı, hem de sürprize açık bir durum olmuyor, yani biliyorsunuz adamı. Babasını biliyorsunuz; babası neyse çocuğu da odur. Referansı gibi oluyor. Bu durum; aslında motivasyonu ve kurumsal bağlılığı arttırıyor. Çalışan, evi gibi görüyor fabrikayı, kendi iş yeri gibi görüyor. Bu çok önemli...” (Görüşmeci 4).

Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Konya Şeker örneğinde olduğu gibi, Dinar bölgesinde de benzer şekilde kooperatife ait bir fabrika olması halinde, çalışanlarını kendi bölgelerinden istihdam edeceklerini, işin ideal yönünün istihdam olgusuna bölgesel bakmak olduğunu ve kendi bölge insanı varken, dışarıdan çalışmak

için başka insanların getirilmesinin bölge içerisinde hoş karşılanmayacağını dile getirmiştir:

“Konya Şeker Fabrikası’nda olduğu gibi, bizim de burada bir fabrikamız olsaydı; çalışanlarımızı, kendi bölgemizden istihdam ederdik. Bu, bölgesel bakımla ilgili bir durumdur. Bir adam düşünün, önce evinin içindeki insanın, işe ihtiyacı varsa; dıştan birine iş verir mi, vermez. Şimdi, bölgenizde böylesi bir iş için ihtiyaç varken, Amasya’dan adam getirmeye ihtiyaç var mı burada, yok. Biz misal, Konya’da ortağız, Kayseri’de de ortağız, hissedarız ama hiç çalışanımız yok orada. Talebimiz olsa da almazlar, çünkü böylesi bir istihdama ihtiyaçları yok. Sen, bana şimdi desen ki; Dinar Pancar Kooperatifi’ne adam alır mısın diye, almam çünkü ihtiyacım yok ama alsam o kişiyi, Dinar’dan istihdam ederim. İşin doğrusu bu, bölgesel işin şekli bu yani.” (Görüşmeci 8).

Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Uşak Şeker Fabrikası’nın kooperatife ait bir fabrika olması halinde, mevcut işçi yapılanmasını bozmadan, bölgesel perspektifte bir çalışan portföyü yaratılması gerektiğini, şeker işçiliğinin deneyim bazında aktarılan bir meslek olmasından kaynaklı olarak, fabrikadaki işçilerin Uşak bölgesinden olmasını, Cumhuriyet’in en eski fabrikası olarak; Uşak halkının, fabrikayla gönül bağı bulunduğunu ifade etmiştir:

“Uşak Şeker Fabrikası bünyesinde düşünürsek; eğer burası kooperatife ait bir fabrika olsaydı, yani Pankobirlik çalıştırsaydı burayı, tabii ki de mevcut çalışan sistematiğini bozmadan, yani mevcut çalışan yapısını değiştirmeden genel işçilerimizin bölgesel bazda olmasını da önemseyerek işletmeye çalışırdık bu fabrikayı. Nihayetinde; şeker işçiliği de deneyimsel olarak aktarılan bir meslek olduğundan dolayı, fabrikadaki işçilerin, kendi yöremizden olmasını ve bu fabrikadaki deneyimlerinden diğer arkadaşlarımızın da faydalanması isterdik. Uşak Şeker Fabrikası, halkımızın emekleriyle kurulan bir fabrika ve Cumhuriyet’imizin ilk fabrikası olarak çok büyük yokluklar ve zorluklar içerisinde kurulmuş. O açıdan; bugün bile Uşak halkının, bu fabrikayla duygusal bir gönül bağı vardır ve bu hiç kopmadan devam etmektedir.” (Görüşmeci 10).

Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; her bölgenin kendi yöresindeki çalışan profilini istihdam etmesinin anlaşılabilir bir olgu olduğunu ve bu durumun genellikle az vasıf gerektiren ya da hiç vasıf gerektirmeyen tek düze işlerde yaygınlaştığını, diğer taraftan; teknik bilgi gerektiren vasıflı işlerde ise; alınacak kişilerin, aynı yöre insanı olup olmamasına bakılmaması gerektiğini dile getirmiştir:

“Tabii ki; herkes, kendi yöresindeki tanıdığı insanlarla çalışmak ister de, mesela vasıf gerektiren işlerde-ki bahsettiğiniz Konya ve Çumra’da da böyledir- kişinin nereli olduğu çok da önemli değildir. Tabii diğer taraftan; sıradan işlerde, işçilerin yöre halkının arasından seçilmesi öncelikli bir durumdur, gayet normaldir, doğal ve doğru bir uygulamadır. Afyon Şeker Fabrikası, işte 1976-77 yıllarında kurulduğunda da fabrikanın çevresindeki yörelerden insanlar çalıştırılmıştır. Yani; o insanlar, arazisini vermiş sonuçta, bu fabrika için. Normal bir durum yani, bunda yadırganacak herhangi bir durum yoktur

ama tabii vasıflı eleman işe almak ayrı bir meseledir, oraya bir mühendis ya da teknisyen alacaksınız illaki; bizim köyden olsun, demenizin bir anlamı yoktur diye düşünüyorum.” (Görüşmeci 14).

Akşehir-İlgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; bir bölgeye fabrika yapıldığında en temelde o bölge için bir istihdam alanı yaratıldığını, Konya örneğinde de görüldüğü üzere, bölgesel istihdamın artmasına önem verilmesinin normal bir durum olduğunu, yalnızca şeker sanayii bünyesinde yer alan ve öğrenilebilecek bazı işlerin, kendi içsel mekanizmasından çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır:

“Eğer siz, bir yere bir fabrika yatırım yapıyorsanız, bunda neyi amaçlıyorsunuz? O bölgenin istihdamını, sosyo-ekonomik yapısını geliştirmek, değil mi? Bu, her yerde izlenmiştir, Konya’da da böyledir. Diğer taraftan; meslek gruplarına göre, her insanın yapacağı bir şey var. Her, endüstri meslek lisesini ya da normal liseyi ya da meslek yüksekokulunu bitireni, herkesi çalıştıracağız diye bir şey yok. Ancak bizde, bir şekilde sanayide göreceli olarak öğrenilen işler var mesela, bir difüzyoncu, bir pişiriciyi piyasadan bulamazsınız. Bunlar için başında çalışılarak, fiilen bulunarak edinilmesi gereken meslekler ve o bakımdan da; Konya Şeker büyük ölçüde bölgesine, sadece Konya’ya yönelik hareket ediyor tabii. Konya’yı, kendi hinterlandi içerisinde sınırlandırılmak elbette ki; doğru değil, tabii; diğer kooperatiflerde istihdam edilen, oradan gelen yabancı arkadaşlarımız da vardır.” (Görüşmeci 20).

Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; alt ve orta kademedeki işçiler açısından aynı bölge insanından faydalanılmasını, diğer taraftan; fabrikanın yönetsel pozisyonundaki işlerin ise; profesyonel yöneticilere bırakılması gerektiğini dile getirmiştir:

“Bu bahsettiğiniz çalışanlara yönelik bazı öncelikler tarzındaki değerlendirmeler, üst kademe için geçerli değil ama alt kademedeki çalışan insanlar için olması gereken de budur. Kütahya Pancar Kooperatifi’nin sahip olacağı, bir Kütahya Şeker Fabrikası’nda, Kütahyalıların çalışmasından daha doğal bir şey yoktur ama bu dediğim gibi alt ve orta kademedeki işçileri kapsar, fabrikanın yönetimini ise; emin ellere teslim etmek zorundasınız yani; işi bilen birilerine. İzmirliyse İzmir’den, Diyarbakırlıysa Diyarbakır’dan getirirsiniz. İş bilmeyen Kütahyalıyı getirip de fabrikanın başına koymazsınız herhalde.” (Görüşmeci 22).

Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; her kooperatif temsilcisinin, kendi bölgesinin çalışan portföyü hakkında bilgisi olabileceğini, ihtiyaç doğrultusunda farklı bölgelerden de yeteneklerine göre alımlarda bulduklarını, yine de büyük oranda kendi bölge insanların açılan iş pozisyonlarına başvurduklarını ifade etmiştir:

“Şimdi ben diğer bölgeyi bilemem; diğer bölgede, benim bölgemi bilemez. Biz, ihtiyaç doğrultusunda istihdam alımında bulunuyoruz. Yeterliliğine bakıyoruz. Normalde alımlarımız buralardan tabii; ama benim Ağrılı çalışmam da var, Artvinli çalışmam da var. Biz, yararlılığına bakıyoruz. Tabii; alımlarımıza, genelde % 98-99 oranında bölge insanı müracaat ediyor.” (Görüşmeci 24).

4.4.1.8.3. Pankobirlik'in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Alternatif Arayışı

Araştırmanın sekizinci metaforuna bağlı üçüncü alt başlığında; Pankobirlik'in şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik alternatif arayışları, hem genel merkez, hem de birim kooperatifler bünyesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda; Pankobirlik ve Pankobirlik'e bağlı birim kooperatiflerde yer alan temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra; Burdur Şeker Fabrikası özelinde, bölgedeki pancar çiftçileriyle de görüşülmüştür.

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Pankobirlik ve Şeker-İş Sendikası'nın özelleştirme süreci karşısında ortak bir yol haritasının olmadığını ancak Burdur Şeker Fabrikası özelinde; bölge birim kooperatifi olarak, fabrika bünyesindeki şeker işçilerini temsil eden sendika şubesiyle (sendika başkanının, kendi yönetim kurullarında yer almasından kaynaklı olarak) etkileşim içerisinde olduklarını, bunun yanı sıra; Burdur'daki sivil toplum kuruluşları, belediye, özel sektördeki kimi işverenlerle birlikte oluşturulan konsorsiyumda, 450 milyon liraya yakın para topladıklarını ancak bu paranın, fabrikayı satın almalarına yetmediğini dile getirmiştir:

“Pankobirlik'in, Şeker-İş Sendikası ile ülke genelinde ortak bir model kurmaya yönelik herhangi bir girişimi yok. Burdur Pancar Kooperatifi'nde Nasuh Bey'in ve diğer yönetim kurulu üyelerinin, tabii ki Mustafa Onay, Yılmaz Bey, İlhan Bey ve Ramazan Bey'in fabrikanın özelleştirilmesine yönelik olarak ne yapalım diye düşünürlerken, fabrika satılmasın ama satılacak olursa da elimizde bir plan olsun mantığı içerisinde, tabii; bizim pancar kooperatifinin elinde o kadar para olmadığı için Mustafa Bey'in etkisiyle sendika da işin içerisinde, başka bir üyemizin etkisiyle özel sektör de işin içerisinde olsun diye düşündük. Biz; bu oluşumu, konsorsiyumu öyle oluşturduk. Bizim yaptığımız işlemi Pankobirlik bünyesindeki hiçbir kooperatif yapamadı, bizden çok daha zengin kooperatifler yapamadı. Biz, ne yaptık? Burdur'daki sivil toplum örgütlerini, milletvekillerini, iş adamlarını çağırdık. Burdur Şeker Fabrikası özelleştiriliyor; biz, buna bir çare bulalım dedik. Özelleşmesin ama özelleşecek olursa da bir yedek planımız olsun, fabrikayı biz alalım dedik. Bir konsorsiyum oluşturuldu, bu işin içine belediye de dahil edildi. 450 milyon liraya kadar verebildik, karşı tarafın eli daha kuvvetliymiş, sonucunda onlar aldı. Zamanımız olsaydı; tüm Burdur halkı bundan daha fazla bir miktar para çıkarılabilirdi, kısa bir sürede oluşum yapmaya çalıştık. Yoksa; değil 487 milyon, 600 milyon lirayı çiftçiden toplamak çok kolay. Bu fabrika satılıyor, hadi gelin desek; herkes, bir şekilde bu oluşumun içerisinde olurdu ama süremiz kısıydı. Bunu; biz değil aslında devlet planlasaydı, Pankobirlik'in bu kadar payı var; sen, bana bu kadar parayı bana hazırla deseydi; benim payım bu, sendikanın payı bu, sen para verme işçilerin haklarını savun deseydi. Devletin, bunu söylemesi için mücadele ettik aslında ama maalesef başarılı olmadık.” (Görüşmecisi 2).

Burdur Şeker Fabrikası'nın ekim bölgelerinden biri olan Isparta'nın Gönen ve Atabey ilçelerinde gerçekleştirilen görüşmelerdeyse; pancar çiftçileri, Burdur Şeker Fabrikası'nın Pankobirlik bünyesinde olmasını isteyeceklerini ancak bölgedeki birim kooperatife yönelik güvenlerinin pek de yüksek olmadığını, kooperatif yetkililerinin bu süreçte kendilerine imza toplamak dışında gelmediklerini ve Burdur Şeker Fabrikası'nın özelleştirme sürecinde kendilerinden destek istenseydi, fabrikayı alabilmek için yeterli miktarı hep birlikte toplayabileceklerini, pancar kooperatiflerinin bölgeden bölgeye gerek güç, gerekse de üyelere hizmet açısından farklılıklar gösterdiğini, üretimin devamlılığı açısından zorlayıcı uygulamalar getirilmesi gerektiğini ve üreticinin pancar üretiminden küstürülmesi halinde, özellikle mısır gibi alternatif ürünlere kayabileceğini vurgulamıştır:

“Burdur Şeker Fabrikası'nın, Konya'dakine benzer bir şekilde Pankobirlik tarafından satın alınmasını isterdik. Sonuçta; çiftçide kalacaktı, böyle bir durumda. İhaleye de girdi ama nasıl oldu bilemiyoruz, maalesef kazanamadılar. Burdur Şeker Fabrikası, bünyesinde bu bölgedeki kooperatifin üye sayısına bakıldığında; bize herhangi bir bilgi tebliğ edilmedi, çiftçilerle tek tek görüşülebilirdi, doğrusunu söylemek gerekirse; üye sayısına bakıldığında, ihaleyi kazanabilme gücümüz vardı. Üye sayımız itibarıyla; biz, bu fabrikayı alabilirdik. Çok cüzi bir rakamla herkesten toplanabilirdi, bu para. Bizden, böylesi bir talepte bulunulmadı. Sadece kooperatif aracılığıyla, bizden imza kampanyasıyla imza toplandı ve her üye, fabrika satılmasın şeklinde imza attı. Aslında tek tek üyeler gezilerek, kooperatif üyelerinden öneriler alınabilirdi. Üye sayımız, aslında fazlasıyla yeterliydi. Üye sayımızı tam bilmiyorum ama üyeler, yalnızca pancar ekicisi değil; mesela, buradaki arkadaşlardan birisi emekli öğretmen. Pancarla alakası olmayan üyelerimiz de var tabii. Bu, üreticiyle alakalı değil, kooperatif üyeleri yalnızca pancar ekenlerden oluşmuyor. Hiç ömründe pancar ekmemiş adam da kooperatife üye, güzel üye hem de! Bugün ilçe bazında baktığımızda Isparta'nın 13 ilçesi var. Her ilçemizden 200 kişi ortak olsa, 13 ilçeden ortalama 3000'e yakın üye eder. Merkezlerde benim duyduğum 29 bine yakın ortak olması lazım. Benim görüşüm; kooperatif, bu fabrikayı alabilirdi.” (Görüşmeci 15).

“Burdur Şeker Fabrikası'nın, Pankobirlik tarafından alınmasını isterdik aslında. Turhal, mesela orayı çiftçiler aldı yani buranın da böyle bir şekilde alınması güzel olabilirdi. Çiftçinin ortaklığında, üreticinin elinde olması fabrikanın daha iyidir tabii. Her bir amaçla da değerlendirilebilirdi böylece. Zamanla kooperatif de şirketleşebilir tabii Konya'daki Torku gibi. Konya'daki arazi yapısı ve pancar ekicileriyle de bizim durumumuz arasında belirgin farklar var sonuçta, kıyaslanamaz bile. Oranın arazisi daha bol, belki sulama imkanları filan daha ileridir, bizim burada baraj olmasa pancar üretimi de çok düşük olacak. Mesela; barajların kapasitesi yükselince daha iyi oluyor bizim açımızdan pancar üretimi de. Mesela, sondajlarda sular azaldı bizim buralarda, bu sezonda mesela iki-üç kuyu hiç çalışmadı. Barajın kapasitesini arttırmak için çabalarda bulundular da öyle sulama yapabildik.” (Görüşmeci 16).

“Pankobirlik alabilseydi fabrikayı, bizim açımızdan çok daha iyi olurdu; özelden daha iyi olurdu. Tek bir kişinin elinde olacağına, bir yönetimin elinde olsun. Ama diğer yönden buradaki pancar ekicileri kooperatifinin yönetimi borçlu mudur, değil midir onu bilmiyoruz tabii ki.” (Görüşmeci 17).

“Pankobirlik dendiği vakit sonuçta oranın da; bir yönetim kurulu var, birileri yönetiyor. Pankobirlik yapabilir mi bu işi, yani bu fabrikaları yönetebilir mi, yönetemez mi? O da; ayrı bir sorun tabii. Konya ve Kayseri’de bunu başardılar ama dediğim gibi yönetim farklı her bölgede yani Dinar, Afyon bunlar da farklı yönetimler. Burdur’dakiler bunu yönetim olarak yapabilirler mi sorusu var, tabii kafamda. O açıdan; fabrikayı alsalardı yapabilirler miydi bu işi, o artık tartışma konusu baştan aşağı. Yapılması, belirli zorunluluklara tabii tutulursa; üretim açısından bir türlü herkes üretir en nihayetinde. Özel sektörün elinde olursa, onların dayattığı koşullara mahkum kalır üretici genel olarak, en sonunda da üretimi bırakır. Şimdi, Konya’da bile çoğu üretici, pancar üretiminden elini çekmeye başladı. Soruyoruz ne ekiyorsunuz? Mısır diyorlar, daha iyi diyorlar, niye uğraşayım ki diyorlar pancarla, alternatif ürüne geçiyor hemen. O açıdan zorunlu olarak bu fabrikalar çalıştırılacaksa, özelleştirilmesi daha iyi benim düşünceme göre. Şu şartları yerine getiremezsen; fabrikayı geri alırım gibi etkenler olursa yapılacak olan özelleştirme, üretimin devamlılığı açısından bir anlam ifade edebilir belki. Baktığımızda; bu fabrikalar, zarar etmiyor aslında, zarar ettiriliyor. Burdur Şeker Fabrikası’nın genel müdürlüğü geçen yıl 12 trilyon para kesmiş. Genel Müdürlük burada ne iş yapıyor yani, makam aracı, çaycısı vs. bu kadar para mı kullanmış.” (Görüşmeci 18).

“Burdur Şeker Fabrikası, özel sektör tarafından değil de üretici kooperatifi olarak Pankobirlik tarafından satın alınabilseydi keşke, biz bunu isterdik. Bizim açımızdan daha iyi olurdu kesinlikle. Yalnız şöyle bakarsak; Türkiye’deki diğer pancar kooperatiflerine göre burasını, Burdur-Isparta bölgesini daha başarısız olarak görüyoruz, biz. Çünkü ürünleri, bize ucuza temin etmiyorlar.” (Görüşmeci 19).

Pankobirlik Genel Merkezi’nde görüşme gerçekleştirilen temsilci; şeker fabrikalarının özelleştirilmesine teknik olarak karşı olmadıklarını ve asıl önemli olanın fabrikalarda şeker üretilmesine devam edilmesi olduğunu ancak Türkiye’deki özelleştirmelerle ilintili olarak kanıksanan temel örneklerde de görüldüğü üzere, yaşanan özelleştirmelerin büyük çoğunluğunda üretim süreçlerinin sonlandırıldığını, şeker fabrikaları açısından gerçekleştirilebilecek en ideal özelleştirme yönteminin, fabrikaları üretici kooperatiflerinin bünyesine teslim etmek olduğunu, Pankobirlik olarak; ülkedeki şeker fabrikalarına işletme devri yöntemiyle talip olduklarını ve finansal olarak fabrikaları alıp, onları teknolojik olarak yenileyebilecek bir kaynağa sahip olmamalarından ötürü böylesi bir çözüm yöntemi bulduklarını ifade etmiştir:

“Biz, bu fabrikaların özelleştirilmesine teknik anlamda karşı değiliz. Yeter ki; bu fabrikalar çalıştırılsın. Yeter ki; şeker üretmeye bu ülke devam etsin. Pancar çiftçimiz mağdur olmasın. Fakat burada, yöntem çok önemlidir. Yani; siz, olaya bu fabrikaları yaşatacağım, daha verimli hale getireceğim mantığıyla mı bakıyorsunuz, yoksa varlık satışı yoluyla hazineye gelir amaçlı mı satıyorsunuz?”

Türkiye'deki özelleştirilmelerin tamamı, gelir amaçlı. Yani burası yaşayacak mı, yaşamayacak mı ona kimse bakmamış. İşte; Et-Balık'ın durumu ortada. İşte; enerji, özelleştirildi ortada. SEKA'nın durumu ortada bugün kağıt ithal ediyoruz, bu fabrikalar kapandığı için. Dolayısıyla; biz, Özelleştirme İdaresi Genel Müdürlüğü'ne başta olmak üzere, Maliye Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı, bütün sektörle ilgili kişilere, yaklaşık 20 yıldır rapor hazırlıyoruz. Bu fabrikalar, çiftçi boyutu olduğu için özelleştirilmesi çok hassas fabrikalardır. Bu işi bilenlere, özelleştirilmesi lazım ve çiftçiyle sanayicinin bağıni kuracak yapılara teslim edilmesi lazım. Bakın; Amerika'da şu anda, şeker fabrikalarının tamamı çiftçilerde, kooperatiflerde. Geçmişte, Amerika neyi yaşamış biliyor musunuz? Hepsi, özel sektörün elindeymiş bu fabrikaların. Çiftçi, pancarı üretiyor. Fabrikaya gönderiyor. Çiftçi, mağdur oluyor. Fiyatı düşük belirliyor fabrika. İşte fire dediğimiz olay var, onu yüksek belirliyor. Şeker oranını düşük gösteriyor. Çiftçi ile fabrika arasında kopukluk oluyor ve çiftçi, şeker pancarı üretmekten vazgeçiyor. Bunun üzerine Amerika diyor ki; bizim, bu fabrika ile çiftçi arasında ilişki kurmamız lazım. Oradaki kooperatiflere bila bedelsiz veriyor fabrikaları ve özel yasalar çıkartarak onları koruyor. Anti tröst yasalar çıkartıyor. Şu anda tamamı kooperatiflerin işletmesinde; Almanya'da % 80'i, Südzucker, Südzucker gibi, Hollanda'da Royal Cosun gibi. Bunlar, hep çiftçi kuruluşları ve tamamına yakını çiftçilerde. Türkiye'de bu mantık aslında; 1950'li yıllarda Adnan Menderes döneminde oluşturulmuş. Ne yapılmış? Çiftçiler, fabrikalara ortak yapılmış. Bu devam ettirilseydi, bugün tüm fabrikalar, çiftçilerin elinde olmuş olsaydı; her bir fabrika, birer Konya olurdu. Yani; Erciş'teki belki Konya kadar büyük olmazdı ama Konya'nın küçük modeli olurdu. Orada çiftçi; patates ektiğinde, lahanaya ektiğinde, buğday ektiğinde onu alıp değerlendirecek tesisler de kurardık. İstihdamı artırırdık. Biz, buradan uzaklaşmışız. Bizim, bu konuda stratejilerimiz var. Bunları paylaştık, işte bütün kurumlarla. Pankobirlik olarak; fabrikaları, işletme devri yöntemiyle biz alıp yönetebiliriz aslında biz talibiz ama finansal olarak hepsini alabilme şansımız yok. Bizim, şu aşamada fabrikaların tamamını alacak bütçemiz yok. O riske giremiyoruz. Fabrikayı almak yetmiyor, tek başına. Bir fabrikayı aldığınız zaman modernizasyon gerekiyor. İkincisi; yatırım gerekiyor. Üçüncü olarak; işletme sermayesi gerekiyor. Hani; 9 milyara aldınız ya, 9 milyar da bunlar için para ayırmanız lazım. 18 katrilyonu şuan verebilecek hiçbir kurum yok. Bize diyorlar ki borçlanın. Şu faizlerle biz nasıl ödeyelim. % 40'lara gelmiş faizler. Bunları karşılayacak bütçemiz olmadığı için; bize, bunun işletme hakkını verin dedik ama hazinenin bakışı farklı, devletin bakışı farklı. Durum, bu noktaya geldi en sonunda. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi konusunda; bizim, yol haritalarımız var. Yani; bizim önerilerimiz son derece akılcı, mantıklı ve dünyada kabul gören uygulamalardan oluşuyor. Bu fabrikaların, aynı Avrupa'da ve Amerika'da olduğu gibi; kooperatiflere devredilmesi gerekiyor. Çünkü bu özelleştirilen fabrikalarda; bunu yaşayarak göreceğiz, öğreneceğiz. Bunlar kapandığı zaman; ülkeyi yönetenler sıkıntıya girecek. Taban, sıkıntıyı oluşturacak. Biz söylemiştik demeyeceğiz tabi, gereken neyse yapmaya çalışacağız.” (Görüşmeci 4).

Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Pankobirlik kapsamında, tüm fabrikaları alabileceklerini ancak bölgesel bir birim kooperatif olarak kendilerinin, herhangi bir fabrikayı satın alabilme imkanlarının bulunmadığını, fabrikalarda gerçekleştirilen şeker üretimi karşılığında, işletme hakkı yöntemiyle bu fabrikaların

alınabileceğini, üstelik Pankobirlik'in bu fabrikaları işletmesi halinde devlete vereceği vergilerle, devletin gelir artışı sağlayabileceğini, üç-beş yıllık bir sürede devletin şu an özelleştirmelerden aldığı paradan çok daha fazla bir miktarı, Pankobirlik'ten alabileceğini, diğer taraftan; Kayseri Şeker'in, Turhal Şeker Fabrikası'nın yanı sıra; Afyon ve Çorum Şeker Fabrikaları'nı almak için de çokça çabaladığını ancak ihaleleri son anda kaybettiklerini dile getirmiştir:

“Pankobirlik camiası olarak; biz, fabrikaları almaya hazırız. Burdur'dan geldiler arkadaşlar, beraber oturduk, fabrikayı alma meselesine yönelik sohbet ettik, beraber talip olalım, ayrı talip olalım hepsini konuştuk. 487 milyon liraya satıldı biliyorsunuz, o para toplanabilirdi de kolayca ancak aslında para toplamaya da gerek yok, zaten fabrikayı verdiklerine de krediyle veriyorlar fabrikaları, bize de krediyle verselerdi. Beş yıl ödemeli; bir yılı peşin ve dört yılı taksitle ödeme planı diye biliyorum. Pankobirlik olarak biz hazırız; ama bu fabrikayı satın almaya Dinar Pancar Kooperatifi ya da Burdur Pancar Kooperatifi'nin birebir gücü yetmez, sermayesi de yetmez. Ancak; bunu Pankobirlik'e bırakırlarsa; herkes, gücü kadar hissedar olur; beş yıl içinde; o rakamların hepsi de ödenir ancak hükümetin tutumu, niyeti önemli burada. Acaba, çalıştırıp hak sahibinin devralmasını mı istiyor fabrikayı, yoksa yandaşlarına sen burayı al, sen burayı al şeklinde fabrikaları çalışıyor gibi gösterip nemalandırmak mı istiyorlar, yani bu fabrikaların sonunu mu getirmek istiyorlar. İlk özelleştirmelerde (bundan 14-15 yıl önceydi sanırım altı fabrikada gerçekleştirilen) Maliye Bakanı Kemal Unakıtan; ben, Panko'yu falan bilmem, parayı kim verirse ona veririm şeklinde açıkça televizyonlarda beyanatlarda bulunmuştu. Böylesi bir ifade de bulunan bir hükümet; üreticiye, hak sahibine bunu devredebilir mi, nasıl devredebilir? “Para isteme benden, Burdur Şeker Fabrikası'nı işte bugün şekerin kilosu kaç para, şu kadar ton şeker karşılığı veriyorum, al sen burayı işlet ve ürettiğinin dörtte birini, beşte birini ver” dese; ikinci olarak da eğer fabrikayı çalıştıracak pancar kooperatifine verseydi bu fabrikaları, hiçbir vergi kaçağı olmayacaktı. Pankobirlik, bunun çalışmasını yaptı ve beş yıl içerisinde katma değer vergisi yönünden devletin, Pankobirlik'ten alacağı para, şu an özelleştirmelerden aldığı parayı fazlasıyla aşıyordu. Bu fabrikalar, değil beş yıl, üç yıl içerisinde bile finansal olarak kendilerini döndürürlerdi ve gereken miktarı kazanırlardı. Kayseri Şeker Fabrikası, Turhal'ı aldı ki; hatta Afyon'u da alacaktı da az bir farkla kaçırdı ihaleyi. Düşünün söylenen Kayseri'nin fabrika stoklarında 1 katrilyon değerinde şeker varmış. Yani satabileceğim 1 katrilyonluk şekerim var benim diyorlar. Çorum'u da alacaklardı da işte; ihalede son anda kaybettiler, Afyon'da bile 720 milyon liraya kadar çıktılar.” (Görüşmecisi 8).

Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Pankobirlik'in tüm şeker fabrikalarının mülkiyetini almasını çok istediklerini ancak finansal koşullar, dikkate alındığında; üretimin sürdürülebilmesi açısından işletme devri hakkı modelinin kendileri için en ideal yöntem olarak gözüktüğünü, Uşak Şeker Fabrikası özelinde bakıldığında ise; fabrikayı satın almak istediklerini lakin fabrika arazisinin, potansiyel

bir rant alanı haline gelmiş olmasının, fabrikanın geleceğini de tehlike altına soktuğunu ifade etmiştir:

“Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karşısında elbette ki; Pankobirlik olarak alternatif bir yol haritamız ya da düşüncelerimiz var. En temelde fabrikaların, mülkiyetinin biz de olmasını çok isteriz tabii. Ancak fabrikaların mülkiyetinin, devlette olduğu gerçeğini düşününce; Pankobirlik olarak bizlere, fabrikaların işletme hakkının verilmesini, üretimi sürdürebilmek açısından defalarca talep ettik. Diğer taraftan; Uşak Şeker Fabrikası'nın özelinde bakacak olursak; bu fabrikaya, talip olabilmek isteriz ancak arazisinin çok kıymetli olması ve arazi rantına kurban gidebilme ihtimalinin yüksek olması, diğer bir ifadeyle; fabrikaya ne kadar değer biçileceği, tüm bunlar, üretimi sürdürebilmek açısından zor bir duruma işaret ediyor. O açıdan; bu fabrikayı alabilmek için spesifik bir çalışma yapılması gerekiyor ve Pankobirlik'in de bize bu konuda bir yol göstermesi gerekli.” (Görüşmeci 10).

Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; özelleştirme modeli olarak adlandırılacak sistemin, pancar üreticileri ve şeker işçilerini içermesi gerektiğini, üretilen şekerin satımını gerçekleştiren esnaf kesiminin ve şeker tüketen kesim olan yani halkın da sürece dahil edilmesinin şart olduğunu ve böylece toplumun, şeker fabrikalarını sahiplenebileceğini vurgulamıştır:

“Bence; özelleştirme modeli ya da özelleştirme de değil adı ne olursa olsun; o işte çalışan, yer alan herkesin, o işin içinde olduğunu hissederek, herkesin kazanabileceği bir modelin, yani kazan-kazan modelinin olması gerekir. Afyon Şeker Fabrikası bünyesinde; orada ilk olarak, pancar üreticisi var yani pancarı eken var, ikinci olarak; pancarı şeker çeviren var; yani işçi var, üçüncü olarak; şekerin satımını gerçekleştirenler var ve dördüncü olarak bir de; şeker tüketenler yani, halk var. Mesela; İskandinav ülkelerinde ilk kooperatifler kurulduğunda misal tüketim kooperatifleri kurulmuş, en çok ne satılıyor diyelim ki ekmek, gitmişler kendi ekmek fabrikasını kurmuşlar. Ekmek satılırken, una ihtiyaçları olmuş bir de kendi un fabrikalarını kurmuşlar. Dolayısıyla bağlantılı olarak halkın, % 90'ı fabrika sahibi olmuş. Yani; hem üretici, hem tüketici, hem de fabrikanın sahibi. Dolayısıyla herkes sahiplenir böylesi bir durumda.” (Görüşmeci 14).

Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; şeker fabrikalarının işletme devri yöntemiyle Pankobirlik bünyesine devredilmesinin faydalı olacağını, en temelde tüm fabrikaların, kendi mülkiyetlerinde olmasını isteyeceklerini ancak şeker sektöründe rekabeti olumsuz etkileme durumundan kaynaklı olarak; Rekabet Kurumu'nun böylesi bir düzeneğe izin vermesine yönelik ihtimalin zayıf olduğunu, diğer taraftan; Kütahya Şeker Fabrikası'nda belirli bir oranda hisselerinin var olmaya devam ettiğini ancak fabrikayı satın alabilecek finansal güçlerinin olmadığını ve genel itibarıyla; pancar kooperatiflerinin en büyük hayalinin, şeker fabrikalarını satın almak olduğunu fakat kooperatiflerin, seçimle gelen yönetici yapısına sahip olmasının, üyelerin istekleri

doğrultusunda yönetimi hareket etmeye zorlayabileceğini ve bunun fabrikaya zarar verebileceğini, kooperatiflerin yasal olarak yöneticilere, yaptıklarıyla ilintili sorumluluk vermediğini ve bu durumun keyfi yönetimler yaratabileceğini, özelleştirme süreci içerisinde çok fazla sayıda belirsizlik olduğunu ve bu sorunların ne kadar çözümlenip çözülemeyeceğini zamanın göstereceğini dile getirmiştir:

“Fabrikalar özelleştirildiği zaman, Afyon için ortalama 700 milyona yakın bir rakama, fabrikayı devrettiniz ne oldu? Fabrika gitti, fabrikanın işletme sahasındaki gayrimenkullerin hepsi gitti, 700 milyon lira para aldınız. Şimdi şöyle düşünün; bunun işletme hakkını devredin, bir kira mı dersiniz artık neyse, bunu alarak işletme hakkını devrederseniz; alan kişi, fabrikayı işletmek zorunda çünkü işlettiği sürece, para kazanacak. Devletin; işçi gideri ortadan kalkacak, kar edeceği için fabrikadan elde edeceği, gelir vergisi olacak, bunları topladığınız zaman süresini tam bilmiyorum ama fabrikaya göre değişmekle beraber, üç-beş sene içerisinde devlet, bugün almış olduğu 700 milyonu alacak, fabrika hala devletin olacak ve ilerleyen senelerde de bunu almış olmaya devam edecek. Anti-tröst yasalarından dolayı; bir sektörde, belli oranda pay sahibi olabiliyorsunuz ve daha fazla üstüne çıkamıyorsunuz, bundan dolayı da pek çok ihaleye Pankobirlik’i bir çatı organizasyon olarak görüp baktığımızda; tüm ihaleleri kazansaydık bile yasal prosedürlerden dolayı fabrikaları alabilme şansımız yoktu. Kayseri, Turhal, Konya Şeker var bunları koyduğunuz zaman, o yasaları ihlal etme içine girebiliyorsunuz. Rekabet kurumunun yarın, bu ihalelere yönelik nasıl bir karar alacağını bilemeyiz, tabii. Pankobirlik’in bütün fabrikaları satın alabilmesi, bu açıdan mümkün olmadığı için ve finansal olarak da; tüm bu fabrikalar için gereken parayı temin edebilmemiz sıkıntılı olduğu için, işletme modeli devriyle bunu halledebilirdik biz, çünkü sizin elinizde hiç para olmasa bile işleterek para kazanacağınız için, neyse işletme bedeli bunu da karşılırsınız. Kazandığımızda ödeyebilirsiniz ama dediğim gibi yani çatı olarak, Pankobirlik olarak baktığımız zaman; bir kere en başta bu anti-tröst yani tekelleşmenin, rekabet kurulunun buna yönelik ne karar alacağını bilemezsiniz, büyük bir ihtimalle de aleyhte karar alabilir ama kooperatif olarak bakarsanız, Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi bir kurumdur, Pankobirlik üst birimdir. Tek tek değerlendirirseniz sıkıntı yok ama hepsini bir arada görüp, Pankobirlik’i de çatı olarak görüp değerlendirirseniz, bu sefer tekelleşmeden dolayı özelleştirmenin de imkanı olmayabilir. Bu, bir artı olarak bir kenarda dursun ama esas mesele şu; amaç, şeker pancarının ve pancar şekerinin devam ettirilmesi olursa çözüm çok kolay, zor değil. Dünyada bunun örnekleri çok; Amerika’da, Almanya’da, Hollanda’da, Belçika’da, Fransa’da kooperatifler yönetiyor şeker fabrikalarını ki; Amerika’da şeker sektöründe böylesi bir tekelleşmeye izin veren bir yasa bile var. Yani; böyle bir şey amaçlandıktan sonra bizde de, böylesi bir yasa çıkarılabilir sonuçta. Dediğim gibi yani; bunu sadece üreticiyle değil, işçiyi de bunun içerisine katmak lazım ama işçiyi katarken bunu özellikle de söylüyorum amaç da işçi çıkarılsın, istihdam azaltılsın değil, optimum noktayı bulabilmek. Optimum nokta; işçinin, işinin sürekliliğini sağlar. Bakın, bunu çok iyi düşünebilmek lazım. Tabii çok zor bir karar bu yani bir sendikanın, 1000 kişi çalışan bir fabrikayı satın alıp da bu 1000 kişiyi, 200 kişiye düşürmesi beklenemez. Ama olması gereken nedir? Budur. Bunu yapmak zorundasınız. Bunu yapmadığınız zaman; o fabrikanın sürekliliğini sağlayamazsınız yani; bunlar çok ince detaylar ama dünyada örnekleri var. Fabrikalar özelleştirilmiş, firmalara satılmış,

daha sonra geri alınmış, işte üreticilere bir şekilde bizdeki karşılığı olarak, pancar kooperatiflerine devredilmiş bunlar ve üretimleri devam ediyor hala da karlı bir şekilde çalışabiliyorlar. Bunlar yapılabilir, yapılmaz değil ama özelleştirmede Türkiye'deki mantık en çok parayı verene satarım mantığı. Hep böyle olmuş, hep böyle devam ediyor. Diğer taraftan; Kütahya Şeker Fabrikası'nı, kooperatif olarak satın alabilmemiz bugünkü gücümüz anlamında, şu an için maalesef mümkün değil. Ancak başlangıçta olsaydı; o zaman % 46 civarında payımız vardı tabii, sadece bizim değil Adapazarı, Dinar gibi pancar kooperatifleriyle birlikte toplamda böylesi bir payımız vardı; onlar, para karşılığı hisselerini devrettiler. Önceki yönetimimiz sağ olsun, ellerindeki payı korumuş ve tutmuşlar. Şimdi bakın; şunun adını çok iyi koymak lazım; bu bir hayaldir, bizim ütopyamızdır yani, pancar kooperatiflerinin şeker fabrikalarının sahibi olması ama şunu da çok iyi dillendirmek ve konuşmak lazım. Şimdi; bizim yönetimlerimiz seçimle gelen insanlar, pancar üreticilerinin yani bizim ortaklarımızın oylarıyla gelen insanlar. Fabrikayı biz aldık farz edin, benim yönetim kurulu üyem beş kişi, fabrikanın yöneticisi konumuna geldiler ve oyla, seçimle geliyorlar, 100 tane insan gelecek benim çocuğumu fabrikada işe al. Bunların atıyorum 95 tanesini yapmayacak, beş tanesini yapacak ya da 90 tanesini yapmayacak, 10 tanesini yapacak. Bir daha bu adamlar seçilemez, oy vermeyecek insanlar, benim çocuğumu işe almadın diye. Yaparsa fabrika batır, yapmazsa kendisi gider. Hangisini tercih edecek bu insanlar? Çok ince bir nokta, çok kaygan bir zemin olacaktır. Profesyonelce yönetemeyeceğin için; fabrikaların kooperatifler tarafından alınmasını ben çok tasvip etmiyorum. Kooperatifçilik Yasası'nda yapılabilecek değişikliklerle mesela kooperatif yöneticilerine sorumluluk vermeniz gerekli. Yönetim geliyor, seçiliyor, bir müddet sonra seçilemiyor, geliyor-gidiyor, hiç kimse hesap sormuyor. Arkadaş gel bakalım; sen, yönetime geldiğinde şartlar şuymuş, eğer iyiye olumluysa teşekkür ederiz arkadaşım, olumsuzsa gel şunun hesabını ver, demiyor kimse. Bugüne kadar ki yönetimlere gelin bir bakalım şuraya, siz bugüne kadar ne yaptınız, denmiyor. Her türlü yetkisi var, hiçbir sorumluluğu yok. Böyle bir şey varken ortada siz, bu fabrikaları getirip nasıl bunlara teslim edersiniz? Bu, gerçekten çok dikkate alınması gereken bir konu olarak karşımızda duruyor. Bu bizim ütopyamız; fabrikaların bizim olması ve olması gereken de budur. Kooperatifler kurulurken zaten amacı neydi, biliyor musunuz? İleride bir gün; şeker pancarı üretimini, kooperatiflerin yapmasıydı. Fabrika, pancar üretimine ilgilenecek, fabrika, sadece şeker üretimine ilgilenecek. Pancar üretimi kısmını tamamen kooperatif yapacaktı. Amaç buydu, ama olmadı. Olabilmiş olsaydı bugün çok daha güzel şeylerden konuşuyor olabilirdik. Hiçbir fabrika belki zarar etmezdi, fazla istihdam, fazla personel olmazdı ve özelleştirme bugün bu şekilde olmazdı. Yani dediğim gibi; bizde, özelleştirme maalesef en çok parayı verene satılır mantığıyla hareket edilerek yapılıyor. Bu doğru bir uygulama değil. Bunu yaptığınız zaman; yarın, o fabrikaların kapanmasına sebep olacaksınız. Özelleştirmenin, Kütahya Şeker Fabrikası'nın kaderini nasıl etkileyeceğini biz de kestiremiyoruz. Yarın; Afyon Şeker Fabrikası gelip, Kütahya'da çiftçiden pancar satın alır da, Kütahya Şeker Fabrikası kendi ihtiyacını karşılayamaz noktaya gelirse bir sıkıntı oluşacaktır. Çünkü eskiden; her fabrika kendi bölgesinde, hinterlandında ekim yapabiliyordu, şimdi bu kuralı kaldırdılar ortadan, gelip alabilir de bu bölgeden pancarı. Benim fabrikamın aynı şeyi, tam tersi içinde geçerli. Kütahya Şeker Fabrikası da gidip Afyon çiftçisinin pancarını alırsa, Afyon Şeker Fabrikası'nın durumu da aynı şekilde olacak. Tamamen bir belirsizlik içerisindeyiz şu an. Ne olacağını bilmiyoruz; iyi mi olacak, kötü mü olacak bizim açımızdan. Şöyle

iyimser bir yaklaşımla da bakmaya çalışıyoruz; iki fabrika arasında rekabet olacağı için çiftçi kazanacak bundan diye düşünüyoruz ama bilemiyoruz belki de öyle olmayacak.” (Görüşmeci 22).

Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Eskişehir Şeker Fabrikası'nın özelleştirme sürecine girmesi halinde fabrikayı almak için talip olacaklarını, Türkiye'deki pek çok kooperatife oranla; gerek mal varlığı, gerekse de yıllık ciro yönünden fabrikayı alabilecek güçlerinin olduğunu ve zamanı geldiğinde Pankobirlik Genel Merkezi'yle bu konuları konuşarak, fabrikayı alabilmek için çeşitli yöntemler deneyebileceklerini ifade etmiştir:

“Biz; fabrika özelleştirme sürecine girdiğinde, almak için elimizden ne gelirse yapacağız. Öncelikle, bizim gücümüz var. Tabii; gittiğiniz diğer yerlerde, gittiğiniz kooperatifin fabrikayı alacak ne kadar gücü var? Her kooperatif; kendi bünyesinde, her kooperatif; kendi yapısını çıkartır. Şimdi; benim, geçen sene 87 milyon cirom var. Mal varlığım var, 200 milyon civarında. Ama diğer kooperatifin bu durumu yok, ne yapsın? Alternatifler aramak zorunda. İşte; biz de, bunu ararken gücümüz yetmezse biz de bakacağız farklı alternatiflere. Fabrikayı almaya yönelik talebimiz olduğunda; Pankobirlik ile görüşülür, bu meseleler konuşulur; ne yapılabilir, ne yapılamaz onlara bakılır.” (Görüşmeci 24).

4.4.1.8.4. Şeker-İş Sendikası'nın Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesine Yönelik Alternatif Arayışı

Araştırmanın sekizinci metaforuna bağlı dördüncü alt başlığında; Şeker-İş Sendikası'nın, şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik alternatif arayışları, sendikaya bağlı şubeler bünyesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda; Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerde yer alan temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; üretici ve işçi dayanışmasının birlikte yürütüldüğü ve devletin de denetleyici olarak yer aldığı bir yapılanmayı gerek Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi, gerekse de sendikaya bağlı şubelerden biri olarak kendilerinin benimsediğini, fabrikada oluşturulacak yönetimin profesyonel bir yapısının olması gerektiğini, devlet denetimi olmadan işçi ve çiftçilere bırakılacak şeker fabrikalarının, hemşeri ve akrabalık ilişkilerine bağlı işçi alımlarında bulunabileceğini ve bu durumun, fabrikanın işleyişine zarar vereceğini dile getirmiştir:

“Bizim destek verdiğimiz; üretici ile işçi sendikaların beraber olduğu ve altını çizerek söylüyorum, devletin denetlediği bir yapıyla bu fabrikaların çalıştırılabileceği bir modeldir. Şu anda; pancar kooperatifleri, bazı yörelerde çok güçlü değil ama ben Burdur'dan bahsedeyim. Güçlü bir pancar kooperatifi var ve fabrikayı çalıştırmaya da hevesi var ama devlet denetimi olmadığı zaman başarılı olamazsınız, neden? Türkiye'de böyle alıştırılıyorsunuz; beni, buraya yönetici yaparsanız; ben, sizin işten

anlayıp anlamadığınıza bakmam; ben, sizi akrabalık ve bize davranışınıza bakarak işe alırım. Öyle maalesef; bir işçi perspektifiyle konuşuyorum size, öyle bir yapı asla oluşturulmamalı, devlet denetimini işte bu yüzden istiyoruz. İşçilerle, çiftçiler yani çiftçi dediğimiz pancar kooperatiflerinin beraber olacağı bir özelleştirme sisteminde kesinlikle başarı elde edilir. Bu duruma; Torku bir örnektir.” (Görüşmeci 1).

Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi; kamu bünyesinde kalan diğer fabrikalar açısından, Şeker-İş Sendikası olarak; bu fabrikaları satın alabilecek güçten yoksun olduklarını, fabrikaların arazilerine biçilen değerlerden ötürü, fabrikaları satın alabilmenin pek de mümkün olmadığını, Burdur özelinde; pancar kooperatifleri, sendikalar, belediye ve ticaret odası gibi kuruluşların bir araya gelerek fabrikayı satın alma girişiminde bulduklarını, ancak bu kesimlerin hiçbirinin fabrikaları alabilecek bütçesinin bulunmadığını, geleceğe yönelik bir ödeme planının oluşturulması halinde böylesi bir satın alma deneyiminin gerçekleştirilebilmesinin daha kolay olabileceğini vurgulamıştır:

“Bu özelleştirmelerden sonra; kamu bünyesinde 12 tane şeker fabrikası kaldı. 12 tane şeker fabrikasına, Şeker-İş’in ödeyebileceği öylesi bir parası filan yok doğrusunu söylemek gerekirse. Arsa bedeli yüksek olan yerler pek çoğu, nasıl alabileceksiniz böylesi bir fabrikayı. Tabii eğer; burası, bir istihdam alanı olarak düşünülüyorsa devlet de; buraların, devamlılığı olması gerektiğini düşünüyorsa; biz, pancar kooperatifleriyle beraber, buraların istihdamının devam edebilmesi adına yerel yönetimlerdeki iş adamlarıyla birlikte, bu üretim sürecinin devamlılığını sağlayabileceğimizi düşünüyoruz. Başından beri, savunduğumuz şey de bu. Bu, gerçekleşmeyecek bir olay değil. Yeter ki; masaya gelip taraflar oturabilsin ya da o tarafları masaya oturtabilecek bir ortam oluşturulabilsin. Maalesef bu durum olmadan; satışlar gerçekleştirildi. Burdur’da bunun araştırmasını yapmışsınızdır. Burdur’da pancar kooperatifi, belediye ve sanırım ticaret odası böylesi bir girişimde bulundu. Peki, böylesi bir düşünce varsa, siz, bunu önce bölge, yerel dersiniz. Açık bir ihalede, bu kesimlerin bu rakamlara çıkabilme şansı yok ki zaten. Bir belediyenin o kadar bütçesi olmaz, ticaret odasının o kadar bütçesi olmaz, pancar kooperatifinin o kadar bütçesi olmaz. Hadi diyelim bu rakamlara sattınız. Bu ödemelerin, ne bileyim % 25’ini 10-20 yıla yayın. Beş yıl sonra, fabrika kapandığında o para, o esnafın mal üretimini gidermeyecek. O para; şu andaki elde edilen, satıştan elde edilen para, üç gün sonra oradaki çalışanın mağduriyetini, bölge işçisinin mağduriyetini gidermeyecek. Orada, yerel yönetimlerde bu olsaydı, yerel yönetimler bu işin hesabını yapmak zorunda kalacaklardı.” (Görüşmeci 9).

Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; şeker sektörünün 2000’li yılların başından bu yana özelleştirme sürecinde olduğunu ve bugün geline süreçle birlikte şeker sanayiinin büyük bir çıkmaza girdiğini, Şeker-İş Sendikası olarak; alternatif bir model arayışı içerisinde pek çok ülkenin şeker sektöründeki deneyimlerini

araştırdıklarını, özellikle; bu süreçte, Polonya'ya gidip oradaki alternatif modeli incelediklerini ve gerek şeker işçisi, gerekse de pancar üreticileri açısından en ideal modelin kooperatifleşme üzerinden geliştirilebileceğini ifade etmiştir:

“2000 yılında özelleştirme kapsamına alınıp, 2005 yılında özelleştirme programına çıkartıldık. 2005 yılından beri yaşananlar ve uygulanmaya çalışılan program, bugün getirilen süreçle tamamen örtüşüyor. Biz, neden böylesi bir alternatif model ileri sürdük peki? İşçi, burada fabrika sahibi olsun; pancar kooperatifi, fabrika sahibi olsun, işte sivil toplum örgütleri, burada fabrika sahibi olsun, işte işçiler rahat etsin diye filan değil. Bütün dünyada biz, üretim modellerini araştırdık. Şeker-İş Sendikası'nın ar-ge çalışmaları, bu konuda oldukça geniştir. İşte; Polonya'ya gittik orada bir şeker modelini inceledik. Oralarda irili ufaklı 90'ın üzerinde şeker fabrikaları var işte adamlar özelleştirme programına girmişler zamanında. 17 tanesi özelde, dokuz tanesi devlette olmak üzere bugün 26 fabrikaları kalmış toplamda. Adamlar bakmışlar ki; diğer ülkeler gibi Amerika, bu modele geçmiş kooperatifleşmeye dönmüş; Almanya, bu modele geçmiş kooperatifleşmeye dönmüş; Fransa, bu modeli daha önce incelemiş ve bakmış ki; ülkede, şeker fabrikaları elden gidiyor, şeker pancarı elden gidiyor, hepsi kooperatifleşmeye dönmüş. Biz de, Polonya'da incelemelerde bulduk. Sağ olsunlar, bizi fabrika müdürleri karşıladı. Biz, fabrika müdürü diyoruz onlar da CEO olarak geçiyor. İşte bizi karşıladılar, bizlerle konuştular. Neyse; biz, fabrikayı inceledik çıktık ve ertesi gün otelde pancar kooperatifi yöneticisi ile Polonya Tarım Bakanı Yardımcısı bizim toplantımıza geldi. Pancar kooperatifi başkanın, söylediği söz hala kulaklarımdadır. Dedi ki; “Sayın sendika başkanlarımız biliyoruz ki; Türkiye’de şeker fabrikalarının korunması için sadece siz çalışıyorsunuz. Biraz daha fazla çalışın ki; o fabrikaların özelleştirilmesine engel olun. Biz özelleştirdik, çok zararını gördük. O yüzden; Tanrı sizlere yardımcı olsun, başarılarınızın devamını dilerim ve sizleri öyle mücadele ederken görmek istiyoruz.” şeklinde feryatlarını dile getirdiler. O açıdan; Şeker-İş Sendikası'nın yaptığı bu çalışmalar, bu model böyle olsun derken dünyadaki, Avrupa'daki şeker modellerini inceleyerek oluşturulmuştur. Şeker fabrikaları ve şeker pancarı üretimi açısından en ideal modelin, kooperatifleşme olduğunu görmüş olduk.” (Görüşmecii 11).

Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Kardemir’de görülen ve sembolik bir ücretle; işçilere, hisse verme aracılığıyla gerçekleştirilen uygulamanın bir benzerinin, şeker fabrikalarında yaşanmasını istediklerini, bununla birlikte; asıl önemli olanın, bu özelleştirme süreçlerini yönlendirebilecek şekilde alternatif çözüm yolları üretmek olduğunu ve bunun yolunun da özelleştirme süreci içerisinde söz sahibi olmaktan geçtiğini dile getirmiştir:

“Zamanında; demir-çelik fabrikasında başlamış olan güzel bir özelleştirme örneği idi, herkes öyle bir şeyin olmasını ister. Bugün, bizde bu işin içinde ne kadar sorumluluk alabilirsek işi, o kadar yönlendirebiliriz. Ne kadar söz sahibi olursak; o kadar güzel işler başarabiliriz. Bunu; bütün olarak herkes, bütün işçilerimiz de ister ama bu sürecin, ekonomik boyutu var, ihaleye girme boyutları var, orda bizim söz hakkımız yok ve bunun belli bir şekilde çözülmesi lazım.” (Görüşmecii 21).

Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Şeker-İş Sendikası'nın, şeker fabrikalarını alabilecek finansal gücünün olmadığını, diğer taraftan; şeker üretiminin, tarımsal boyutu itibariyle pancar çiftçisini de ilgilendiren bir yönünün olmasından kaynaklı olarak; fabrikaların, yalnızca şeker işçilerine satılmayacağını, özelleştirme sürecine alternatif olarak; Pankobirlik ile birlikte sendikanın da yer aldığı bir oluşumun, fabrikaları 49 yıllığına kiralayabileceğini ve bu süreçte; hem teknolojik olarak fabrikanın ıslah edilebileceği, hem de zaman içerisinde kar elde edebileceği bir sistemin kurulabileceğini vurgulamıştır:

“Şeker-İş Sendikası olarak; fabrikalar, cüzi bir fiyata satılmadığı için herhangi bir girişimde bulunulmadı. Girişim olsa da; finansal boyutu çok büyük paralar. Pancar üreticisi boyutu da olduğu için; fabrikaları, şeker işçisine de tek başına veremezler, o iş ancak Pankobirlik ile beraber olursa olur. Şu aşamada; özelleştirme şu şekilde olabilirdi aslında, özelleştirmeden sonra denilebilir ki; ben, size bu işletmeyi 49 yıllığına kiraya veriyorum. Bu fabrikayı yap, işlet, devret. Yatırımını yap, 20 yılda yatırım yaptığın parayı kurtarırısın, geriye kalan 29 yılda da kar elde etmeye bakarsın. Beş yılın nedenini bilmediğim için söylüyorum. 49 yıllığına kiraya verilebilirdi devlet, öyle bir mantık da oluşuyor bende. Ben, burayı 49 yıllığına kiraya alırsam, ne kadar çok üretirsem o kadar çok kazanırım, bunun içinde yatırım yapmam lazım. Yatırım yaparsam; kazanacağım para da çoğalır, bu mantık da olabilir.” (Görüşmeci 23).

Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Pankobirlik'in özelleştirme sürecinde sessiz kaldığını ve sorumluluk almadığını, Pankobirlik'in özellikle Kayseri Şeker ve Konya Şeker'in desteğiyle satılan şeker fabrikalarının tamamını işletme devri yöntemiyle alabilecek gücünün olduğunu, dünya genelinde şeker sektöründe kooperatifler etkinken, Türkiye'de şeker sektörünün içerisinde yer alan Pankobirlik'in en basitinden imza kampanyalarına bile destek vermekten kaçındığını ve Şeker-İş Sendikası'nın verdiği mücadeleye katkı sağlamadıklarını, Pankobirlik Genel Başkanı'nın siyaseten güçlü bir pozisyonda olmasına rağmen; bu süreçte oldukça pasif davrandığını ifade etmiştir:

“Öncelikle şunu söyleyeyim; Pankobirlik kaçıyor bu işten, sessiz bir politika uyguluyorlar. Ben, onların içerisindeyim burada, Kütahya Pancar Kooperatifi'nde ve bu süreçteki tavırlara müthiş kızıyorum. Ben, eskiden Pankobirlik Genel Başkanı Recep Konuk'u idol olarak görürdüm ama öyle değilmiş, onu gördüm. Korkarak başkanlık yapılmaz. Pankobirlik, çok güçlü bir organizasyon, bir firma. İsteselerdi; Konya Şeker, Kayseri Şeker'in desteğiyle şu an, şeker fabrikalarının tamamı işletme devri yöntemiyle alınabilirdi. Neden ve nasıl alınması gerektiğini de dünya genelindeki bu tarz çalışmalarda ve benzeri alım süreçlerinde görebilmek mümkün. Dünya bu alanda kooperatiflere yönelirken, Türkiye'de kooperatifler yani Pankobirlik, bu alanda çok etkisiz kaldı, hepsini geçtim; en basitinden imza

kampanyasına bile katılıp, bize destek vermediler. Bu kooperatif, hükümetten korktu; korkmayacaksın kardeşim, sen bu işi adam gibi yapamadıktan sonra seni hükümet mi yıkacak, millet mi yıkacak, kim yıkacaksa yıksın kardeşim. Millet, daha layık olanı getirsin o zaman. İşte ben liderim, ben konuşmalarında şunu yaptım, bunu yaparım diyeceksin arkasından da sessiz kalacaksın, yok bu, benim politikam olamaz. Benim başkanımın politikası hiç olamaz, olmamalı. Bizim sendikamızın, yani Şeker-İş'in verdiği mücadelenin milyonda birini Pankobirlik bize destek verseydi; biz, bu işi başarmıştık. Biz, bu mücadele sürecini belirli bir mesafeye getirmiştik. Sen, şimdi milletvekili olacaksın, hatta ve hatta Tarım Komisyonu Başkanı olacaksın ama pancar fiyatlarından haberin olmayacak. Böyle bir hakkın var mı? Anında istifa ederim, ben olsam basın açıklaması yapıp, bırakırım koltukları arkadaş yani. Bir insanın da doyum noktası vardır, bizlerin de bir doyum noktası var. Neticesinde bir iş yani, olması gereken yer; burası, benim için sendikamdır, onun için kooperatifidir. Artık burada; bu topluma, bir şey bırakarak, bir eser bırakarak git. Ne oldu işte, sesini çıkaramadın; milletvekili olabildin mi, bakan olabildin mi? Ama dik durabilseydin, belki de bakardın. Üzülüyorum tabii, siyasetçiler böyle işte, oy da verdim zamanında, üzülüyorum yanlış yapmışım.” (Görüşmecî 25).

4.4.1.8.5. Üretici ve İşçi Dayanışmasının Birlikte Kurgulandığı Alternatif Bir Sistem Arayışı

Araştırmanın sekizinci metaforuna bağlı beşinci alt başlığında; pancar üreticileri ve şeker işçilerinin dayanışmasıyla birlikte kurgulanabilecek alternatif bir sistem arayışı değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda; araştırmaya yönelik örneklemelerin bulunduğu bölgelerde yer alan pancar kooperatiflerinin birim temsilcileri ve Pankobirlik Genel Merkezi'yle, diğer taraftan; Şeker-İş Sendikası ve Şeker-İş Sendikası'na bağlı şubelerdeki temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra; Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları özelinde, bölgedeki pancar çiftçileri ve bu fabrikalardaki şeker işçileriyle de mülakatlar yapılmıştır.

Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; üretici-işçi dayanışmasını içeren ve devletin de denetleyici olarak yer aldığı bir modeli savunduklarını, şeker fabrikalarının ne yalnızca kendilerine, ne de pancar üreticileri ve onların temsilcisi olan Pankobirlik'e bırakılmayacağını, aksi takdirde; şeker fabrikalarındaki, işçi alımlarının ve işleyiş metotlarının profesyonellikten ve liyakatten uzak bir şekilde gerçekleştirileceğini dile getirmiştir:

“Öncelikle; biz, üretici-işçi ve devletin bir arada olduğu bir modeli istiyoruz. Tabii ki; üreticiler ile işçiler arasında kimi zaman yaşanabilecek çıkar çatışmaları ve düşünsel anlaşmazlıklar görülebilecektir. Bu noktada; devletin, şeker sektörü içerisindeki varlığını, bu tarz çatışmaların yaşanmaması ve devletin, sektörün denetimini sağlayabilmesi için istiyoruz. Bu fabrikanın ben nasılsa

ortağımı, bugün ben çalışmayacağım demeyecek bir anlayışın getirilmesi lazım. Devlet denetimini ondan istiyoruz işte. Diğer taraftan; Pankobirlik kendi yönetirse burayı, şimdi beş tane yönetim kurulu üyesi var ve herkes, sülalesini almaya kalkar ve burada kalite düşer. Maalesef, Türkiye’de öyle bir yapı var. Biz, çıkarıcı bir toplumuz. Onun için profesyonel bir yöneticilik, çok ciddi bir denetleme lazım. O açıdan; devlet, bu sektörden çekilmemeli. Devlet üretmeyecek, devlet sadece denetleyecek. Biz, özelleştirme modelinin ısrarla bu şekilde olmasını savunuyoruz. Tabii; biz söylüyoruz ama devleti yönetenler tarafından böylesi bir alternatif özelleştirme programı, çok ciddi araştırılarak yapılmalı.” (Görüşmeci 1).

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; üretici-işçi dayanışmasının kurgulandığı bir sistemin işleyebileceğini ancak ilk aşamadan itibaren; birtakım kural ve kaidelerin belirlenmesinin şart olduğunu, belirlenecek paydaşların, oluşturulacak yapıda ne derece yer alabileceğinin oransal ifadelerle düzenlenmesi gerektiğini, devletin, bu oluşum içerisinde mutlaka bir denge unsuru olarak yer alması ve her grubun birbirini frenleyip, dengeleyerek ortak amacın; üretim olarak belirlenmesini, diğer taraftan; kooperatifler yasasının düzenlenerek, kooperatif yöneticilerinin, yetkilerinin sınırlandırılmasını ve kooperatifin genel yapısına karşı sorumluluk sahibi olmasını, kooperatiflerin; hem denetlenebilir, hem de hesap verebilir bir işleyiş içerisinde faaliyetlerini sürdürmesi gerektiğini ifade etmiştir:

“Üretici ve işçi dayanışmasının birlikte kurgulandığı bir sistem işletilebilir ama başlangıçtan itibaren, kesin kaide ve kurallara bağlı olursa işletilebilir. Örneğin; Pankobirlik’in bu özelleştirmedeki payı % 5 olmalı. İşte sendikanın payı % 5 olmalı. Tabii; bu rakamları, örnek vermek amacıyla söylüyorum. Özel sektörün payı misal % 40 olmalı. Devletin payı % 10 olmalı ve bunların toplamı % 100’ü oluşturmalı ki; hiç kimse, birbirine üstünlük kuramamalı. Demir-çelik sektöründe; işçilere pay edilen hisse senetleri, belli bir zaman sonra birilerinin elinde toplandı; çünkü oradaki kişiler, ben bunu değerlendireyim, paramı alayım mantığına gitti belli bir yaştan sonra. Bu belirli sınırlar içerisinde olursa, çok da güzel olur. Devlet, kesinlikle böylesi bir oluşumun içinde olmalı. Ben; hep bunu savunuyorum, oranlar, yüzdeler belli olmalı. Ama özel sektör mantığı da orada olmalı ki; sadece devlet olup, tamamen siyasi çıkarlar düşünülüp, ona göre adam doldurulmamalı fabrikalara. Diğer taraftan; özel sektör mantığıyla bu iş çok iyiymiş, ben burayı satayım, ben bu işten vazgeçeyim, başka bir sektöre alana döneyim gibi durumlar da olmamalı. Herkes birbirini frenlemeli. Orada güçler dengesi, kuvvetler dengesi olmalı. Herkes, birbirini dengelemeli; herkes, kendi çıkarını korumalı fakat sonuçta ortak çıkar şu olmalı; ne kadar ürettik ve karşılığında ne kadar kazandık. Bir diğer olgu ise; devletin, Kooperatifler Yasası’nda değişikliğe gitmesi lazım. Oraya seçilen insanın, yetkileri sınırsız olmamalı. Belirli sorumlulukları olmalı, etrafındaki yönetim kurulunda oluşacak insanların, en azından bir kısmının belirli bir eğitim seviyesi görme zorunluluğu olmalı. Oraya gelen insan, doğru kişiyse sorun olmaz ama eğer yanlış kişiyse, bu birikimi hoyratça harcamamalı. Hem denetlenebilirlik, hem hesap verilebilirlik,

hem de aynı zamanda o kişinin yatırım anlamında yetkileri olmalı ama harcama anlamında yetkileri olmamalı bence. Biliyorsunuz, Türkiye’de bir sürü kooperatif kuruldu. Üretici kooperatifleri, yapı kooperatifleri gibi. Çoğu da; yanlış yönetimden dolayı şu anda, Türkiye’de kooperatiflere yönelik belirgin önyargılar var. Kooperatif başkanı oraya geldiği zaman, bulunduğu kooperatif kendisininmiş gibi düşünmemeli. O kooperatif; kendisinin değil, o kişi, orada bir emanetçi. Oradaki hiçbir para, kendisinin değil. Kanunlarla, yasalarla hareket etme yeri de belli olmalı, kimse kafasına göre alıyorum-satıyorum diyememeli. Kesinlikle sınır çizilmeli. 70 bin ortağın oluşturduğu bir oluşumu, dört-beş kişi kafasına göre harcayamamalı.” (Görüşmecı 2).

Burdur Şeker Fabrikası’nda kampanya dönemi sürecinde görüşme gerçekleştirilen şeker işçileri; üretici ve işçi dayanışmasını içeren bir fabrika sistemi fikrinin faydalı olabileceğini ancak bunun sürdürülebileceğine yönelik inançlarının pek de olmadığını, Pankobirlik’in belirli bölgesel birim kooperatifleri dışında, diğer birim kooperatiflerinin, kendi bölgelerindeki şeker fabrikalarını alabilecek gücünün bulunmadığını, şeker fabrikalarının mülkiyetinin yalnızca işçi ya da pancar üreticilerine bırakılamayacağını, Burdur özelinde, sendika şube başkanının, bölgedeki birim kooperatifin yönetim kurulu üyesi olmasından kaynaklı olarak; bu iki kuruluşun çıkarları açısından iç içe girdiğini, genel merkezler seviyesinde ortak hareket etme iradesi olmasa da; Burdur gibi şeker fabrikasına sahip bazı illerde, üretici ve işçi birlikleri arasında yerel bir dayanışma ağının tabandan kurulabildiğini vurgulamıştır:

“Üretici ve işçi dayanışmasının bir arada yürütülebileceği bir fabrika sistemi fikri iyi olabilir ama ben, bunun sürdürülebileceğine pek inanmıyorum. Afyon Şeker Fabrikası, hemen yakınımızda özelleşti, sizce sendikalı, örgütlü mü kalabilecekler. Olamayacaklar. Yapmazlar, sana ne git kardeşim; sen, ne başkanısın der, bana ne der geçer. Arkadaşım, çalışacaksın çalış, çalışmayacaksın çek git der. Özel, bunu der, biz özelleştiği zaman örgütlü olamayız, kesinlikle buna inanmıyorum, Burada, özel bir patron, gel sana aynı sendika binasında kal, sen gel otur, bu işçi, senin örgütlü iş için olacak, sen gel, bunların haklarını savun, böyle bir şeye inanmıyorum, olmayacak ve olmaz da, bunları size yaptırmazlar. Pankobirlik bünyesinde de belki diyorum, onlar örgütlenmemize izin verebilirler diye. İşte, Mustafa Başkan’ın orada olmasından dolayı öyle bir düşüncem var ama bu yaşananları gördükten sonra ne olur bilemem. Pankobirlik’in fabrikayı alması, bizim için sorun değil, sonuçta onlar da çiftçiyle iç içe ve daha iyi olurdu şu anki alanlardansa; Pankobirlik’in fabrikaları alması daha iyi olurdu. Ama ilerleyen süreç, neyi gösterir bilmiyorum. Pankobirlik yalnız alırsa, bir başka süreç başlayacak, sonuçta kendi başınıza değilsiniz. Ortaklarınız var yerli. Burdur’da fabrikayı alabilecek olan altı-yedi kişi civarında, onların da yatırabilecekleri bütçe belli, yanınızdaki elamanların yatırabilecekleri bütçe belli ve zamanı gelince arkadaş siz yapıyorsunuz ya diyecekler, öyle bir şey yok. Diyecekler bunu, bu olmaz. Pankobirlik, Burdur şubesi olarak burayı alamaz zaten de buna yönelik alternatif ne olabilirdi? Genel Merkez olarak, Genel Müdürlük ile bir istişareye girilip bütün özelleştirilecek fabrikalar üzerinden bir pazarlık yapılsaydı, bir

ihimal çözüm olabilir. Mesela, Bakanlık bünyesinde, Başbakanlık bünyesinde Pankobirlik olarak biz fabrikalara talibiz, biz zaten sizinle yıllardır iç içeyiz, bize verilsin denilebilirdi. Ama tabii, diğerlerinin pek öyle il olarak alabilme gücü yok. Olmaz yani. Sonuç olarak; inanın Burdur'da bu şeker fabrikası giderse Burdur biter.” (Görüşmeci 5).

“Eğer; Pankobirlik, işçilerle beraber birçok fabrikayı satın alsaydı, yani yine de düşüncem değişmezdi. Bu iş, başarılı olur diye düşünebilirdim ama dediğim gibi burada bireysel olarak gidildiği zaman, yani; Pankobirlik'in de gücü yetmez bu kadar fabrikayı satın almaya. Bu açıdan; onun da çok başarılı olacağını tahmin etmiyorum, doğrusunu söylemek gerekirse. İşçi sendikaları ise; fabrikaları satın alabilmek için yetersiz bir gelir düzeyine sahip ve diğer taraftan; bu fabrikalar, Kardemir'deki gibi tek ayaklı bir yer değil. Tek ayaklı bir sistem değil. Tabii; şimdi Türkiye'de, bu konuyla ilgili nasıl bir model izlenecek bilmiyoruz ama Avrupa'da daha öncesinde şeker fabrikalarının özelleştirilmesine yönelik tartışmalarda yapılan özelleştirmeler başarısız oldu. Tekrardan devlet, bunlara sahip çıktı. Geri alımlar oldu. Bundan dolayı da; büyük güçlerin, bizden daha gelişmiş sanayi gücüne sahip devletlerin, oralarda başarısız olduktan sonra böylesi bir yöntemin, bizim ülkemizde başarılı olma oranı ne kadar gerçekleşir artık onu zaman gösterecek. Yani zannetmiyoruz biz, çünkü bunların örnekleri var, sadece işçiyle yürümez, bunun pancar ektirme boyutu da var, köylüyü destekleme olayı da var, malum bu ekim işlemleri sırasında köylülere avanslar veriliyor, ondan sonra küspe teşvikleri yapılıyor, ekimin kotasına göre, ücretsiz şeker dağıtımları yapılıyor, ondan dolayı bu tek başına yürüyebilecek bir sektör değil.” (Görüşmeci 6).

“Pancar kooperatiflerinin, fabrikaları alması şunu garanti ederdi en azından; üretimin devamlılığını garanti ederdi. İşçiler açısından ekonomik durumu ne olurdu, ne biterdi, yönetimler nasıl olurdu bilemiyorum da, yani gördüğümüz kadarıyla pancar kooperatiflerinin elinde olan fabrikalarda büyük sıkıntılar olduğunu, ben hiç duymadım. Kütahya örneğinden bahsettiniz; özel bir fabrika orası, orada da pek çok şeker fabrikasının bulunduğu ilde de, sendika temsilcilerimiz ya da şube başkanlarıyla, oradaki pancar kooperatifleri arasında ilişkiler var. Yoksa da yine ilerleyen süreçlerde de olabilir. Bizim şube başkanımız, son dönemde Burdur pancar kooperatifi yönetim kuruluna aday oldu ve seçildi. Zaten iç içe kuruluşlar, bir nevi kardeş kuruluşlar gibi olduğumuz için hani birbirini tanıyan, üreticinin çalışan işçiyi ki; zaten bizim buradaki çalışan işçilerimizin büyük çoğunluğu, köylerden gelip çalışan arkadaşlardır, bazıları da pancar üreticisidir. Ürettiğini burada işler, aynı zamanda. Birbirine uzak, birbirine yabancı kuruluşlar değiliz. Birbirini tanıyan, iç içe kuruluşlarız. Yani; her ne kadar, Pankobirlik Genel Merkezi'nde böyle bir fikir olmasa da, kendiliğinden gelişen bir şey bu yereldeki durumlar. Onların böyle bir düşünceleri olmasa bile, kendiliğinden yönetimde ortaklık gibi bir şey, akış o yönde zaten tabanda. Dediğim gibi, pancar kooperatifleri almış olsaydı, en azından şeker üretimin devamlılığı garanti altına alınmış olurdu. Maalesef, ticari kaygıları olan şirketlere satıldı. İşin ilginç tarafı, alanların bir kısmı tam hepsi ezberimde değil de; bakıyorsunuz inşaat şirketleri, tekstil şirketleri, tuz şirketleri, alakasız şirketler. Genel olarak; satış işlemi yapılan şirketler çok garip şirketler gerçekten de.” (Görüşmeci 7).

Burdur Şeker Fabrikası'nın ekim bölgelerinden biri olan Isparta'nın Atabey ilçesinde gerçekleştirilen görüşmelerdeyse; pancar üreticileri, şeker fabrikalarının özelleştirilse bile üretime devam ettiği müddetçe, kendileri açısından çok fazla sıkıntı yaratmayacağını, diğer taraftan; Burdur Şeker Fabrikası'nın kapatılmasının kendilerinden çok Burdur ve ilçelerini etkileyeceğini, yalnızca fabrikadaki işçilerin değil, bölgedeki pancar çiftçisinden, nakliyecisine çok fazla sayıda kesimin bu sürecin kaybedeni olacağını, fabrikadaki işçilerin, gerçekleştirdikleri eylemlerde yanlarında pancar çiftçilerini bulamadıklarına yönelik serzenişleriyle ilintili olarak; işçilerin bu çağrılarını samimi bulmadıklarını, şeker fabrikalarının; fabrika bünyesindeki işçiler, genel müdürlük gibi kesimler açısından bir rant kapısı haline getirildiğini, çiftçilere, şeker fabrikalarından verilen küspe kartlarının büyük oranda ellerine geçmediğini ve bu kartların başta karaborsada satımı olmak üzere, işçiler tarafından kendilerine avanta haline getirildiğini ve bunun farkında olan az sayıda pancar çiftçisi bulunduğunu, fabrikanın özel sektöre geçmesiyle birlikte bu küspe istihkaklarının da parayla satılacağını ve şeker işçilerinin asıl bu durumdan rahatsız olduğunu dile getirmiştir:

“Türkiye’deki özelleştirmelerin sebebi aslında devletin, fabrikaları birer yük olarak görmesinden kaynaklanıyor ama halk, oradan karnını doyuruyor ve geçimini sağlıyor. Şimdi bu koşullar altında; şeker fabrikaları özelleşse bile, üretime devam ettiği sürece çok sıkıntı olmaz ama düzgün bir şekilde devam etmesi lazım tabii. Diğer taraftan; Türkşeker’in çok büyük zararları da yok öyle; belki fabrikaları, rehabilite edebilmenin bir yolunu bulabilseler, bu da bir çıkış yolu olabilirdi. Fabrika kapatılırsa; Burdur’un çöküşü olacaktır kesinlikle. Belki; bizim buralar o derece etkilenmez ama Burdur’un tek geçim kaynağı, şeker fabrikası. Kamyoncusu, çiftçisi herkes bundan geçiniyor. İşçiler, eylem yaparken bu kesimler bize destek vermedi şeklinde serzenişte bulunmuşlar. Onlar, kendileri için yaptılar o eylemleri. Çiftçisi, nakliyecisi vs. için değil yani. Açık açık oradaki imkanlardan nemalanıyor kendileri orada, tabii şimdi özelleştirilmesi gündeme gelince nemalanamayacaklar artık onu düşünüyorlardır. Onların derdi kendileri, öyle çiftçi, köylü filan değil yani. Oradaki ortalama bir memurun ya da işçinin maaşı 2700 lira, böylesi konumda olan biri, yıllık 80 milyar dolandırılıp hala ayakta durabilir mi veya 100 milyar dolandırılarak ayakta durabilir mi sizce. Yani fabrikalar, rant kapısı. Siz bakmayın, onlar iyi de paralar kazanıyorlardı o fabrikalarda. Çaycısı, çorbacı bu rakamları konuşuyorlardı, müdürleri kim bilir ne rakamlar konuşuyorlardı, bilemiyorum tabii. Oradakilerin eylem yapmasının meselesi de; burada şimdi 2500 lira almak nerede, 15-20 bin lira almak nerede tabii. Öyle bir para yatmıyor, onlara diye düşünüyorsunuz biliyorum ama mesela şöyle söyleyeyim. Şimdi; bize, küspe kartı veriliyor normalde peki, sizce elimize kaç tanesi geçiyor? Hadi; biz, çok sesimizi çıkartıp alıyoruz. Hangi köylünün eline geçiyor bu kartlar doğru düzgün. Hangi nakliyeler, kimin eline geçiyor? Hadi biz, bu işin tüm detaylarını biliyoruz da hakkımız olanı alıyoruz bu mahalle olarak; peki ya yan köylerdeki, ya da diğerleri, Burdur’un köyleri filan bilmez bunları. Nereye gidiyor bu paralar?”

Üreticiye verilmesi gereken bu istihkakların, yüzde kaçını ellerine geçiriyor, bu işin karaborsası yapılıyor bunu biliyoruz, bu kartlar satılıyor para karşılığı. Oranın işleyişini bakmayın çoğu kimse bilmiyor, onlar da bunu kendilerine avanta haline getirmişler. Bizim burada, kimsenin bir ton küspesini alamazlar, buna cesaret edemezler; biz, bu işin nasıl işlediğini biliyoruz çünkü. Burdur'un köylerinde böylesi bir durum yok, şuradan Gönen'e geçin adamlar anlamaz, bilmezler bu işlerin nasıl yürütüldüğünü. Biz, fabrikaya pancar bıraktığımız zaman; bizim karşımızda boyunları bükük duruyorlar ama Burdur'un köyünden bir köylü, çiftçi geldiğinde köylüye hakaretler ediyorlar. Adam, size pancar getirmiş alın işte, yok size kim sıra verdi de vs. gibi söylemlerle azarlıyorlar köylüyü. Bu köylü, fabrikada hakkı olan küspe için hesap sorabilir mi peki sizce? Biz, burada işleyişin nasıl olduğunu bildiğimiz için bize dokunamıyorlar, bizi kandıramıyorlar tabii." (Görüşmeci 18).

"Ellerine geçmesi gereken küspeler, hiç ulaşmıyor ki çiftçiye. Kim satıyor o halde bu küspeleri, fabrikadakiler satıyor. İşte eylemleri, bunun için yapıyorlar fabrikadakiler. Özel sektör geldiği zaman bırakır mı onlara, bırakmayacak. Orada neyse o küspenin fiyatı, özel sektör gelip kendisi satacak." (Görüşmeci 19).

Şeker-İş Sendikası Genel Merkezi'ni temsilen gerçekleştirilen görüşmede; pancar şekerinin; toprağa ekiminden, hasadına ve fabrikaya nakledilişine kadar pancar çiftçilerinin, şeker üretim sürecinde ise; aralıksız çalışan şeker işçilerinin emeğine dayanan bir ürün olduğu, pancar üreticisi ve şeker işçisinin, üretimi birlikte organize ettiği, dolayısıyla da yönetim yapısının; hem pancar çiftçisi, hem de şeker işçisinin bilgi birikimine ve bu kesimler arasındaki endüstriyel demokrasiye dayanan ilişki modülüne göre kurgulandığı ifade edilmiştir:

"Tüm aşamalarıyla yerli ve milli bir ürün olan pancar şekeri, toprağa ekilmesinden, yetiştirilmesinden, toplanmasından, hasada, fabrikaya nakline, kampanya dönemlerinde 7/24 çalışan işçilerinin özverisine, paketlenmesine, dağıtımına kadar her noktada ülke insanına, ekonomisine değer katan, değer üreten, endüstriyel bir üründür. Şeker üretiminin bu temel üretim yapısı gereği, pancar şekeri üreten dünya ülkelerinde sektörü başarıyla yöneten organizasyon kalıbı; üretici, çalışan ve diğer paydaşların içinde yer aldığı yönetim modelidir. Çünkü şeker üretimi; şeker pancarı üreticisi, çiftçisi ile birlikte organize edilen bir sanayi faaliyetidir. Bu üretim; bir yönü ile tarladaki tarımsal faaliyet, diğer yönüyle de basınç, buhar ve yüksek enerji barındıran makine aksamıyla ağır sanayiye dayanmaktadır. Bu nedenle; yönetim yapısı, mutlaka üretici ve çalışanın teknik bilgi ve tecrübesiyle beraber sosyal diyalog mekanizmasını içermek durumundadır." (Görüşmeci 3).

Pankobirlik Genel Merkezi'nde gerçekleştirilen görüşmede; Pankobirlik bünyesindeki şeker fabrikalarında, fabrika yönetimleriyle şeker işçileri arasında herhangi bir sorun yaşanmadığı, bu fabrikalardaki yönetim kurullarının, pancar çiftçileri tarafından seçildiği ve dolayısıyla pancar üreticilerinin çıkarlarıyla, şeker işçilerinin beklentileri arasında dengenin sağlanmaya çalışıldığı, şeker işçilerinin sendikaları,

pancar çiftçilerinin ise; kooperatifleri aracılığıyla her iki toplumsal kesimin de hak ve menfaatlerinin korunabildiği ve iki grup arasında işbirliğinin sağlanmasıyla birlikte üst bir organizasyonun oluşturulabileceği ve bu oluşuma yerelde ticaret ve sanayi odaları gibi kesimlerin de dahil edilebileceği ancak üreticinin mutlaka söz sahibi olduğu bir modelin kurulması gerektiği vurgulanmıştır:

“Kardemir’de yaşanan özelleştirme sürecinin ardından sendikacılarla, orada çalışan işçiler arasında sınıfsal bir ayrışma yaşandığından bahsetmişsiniz. Bizim fabrikalarımızdaki yönetim süreçlerinde yöneticilerle hatta üretici pozisyonundan gelen yöneticilerle, fabrikada çalışan işçiler arasında böylesi bir riskin olmadığını söyleyebilirim. Bunun en bariz örnekleri; Konya, Kayseri ve Amasya Şeker Fabrikaları’dır. Buralarda, hiçbir sorun yaşanmıyor. Aksine daha samimi ortamlar oluşuyor. Çalışanlarla, fabrikayı yönetenler arasında pek fazla sorun olacağını düşünmüyorum. En nihayetinde; bu fabrikaları yöneten kişiyi de çiftçi seçiyor. Dolayısıyla; yönetim, fabrikadaki dengeleri korumak durumundadır. Diğer taraftan; işçinin sendikası var zaten. Aslına bakarsanız; kooperatif de bir bakıma sendika gibidir. Üretici ortaklarının sendikası... Sonuçta; iki tarafta, temsil ettiği kesimin hak ve menfaatlerini koruyor. İşçi, bu fabrikaların önemli bir parçası; üretici bu işin hammaddesini sağlayan kesim. Bu noktada; işbirliğinin, bizim açımızdan hiçbir olumsuz yönü yok. İşbirliği yapılabilir. Burada tabii; oluşumun çok sağlıklı yapılması lazım... Üst oluşum olarak, burada bir organizasyon oluşturmak gerekiyor. İşte; temsil meselesi nasıl olacak? Bunların son derece adil bir şekilde belirlenmesi gerekiyor. İşte; gerektiğinde yerelde ticaret odaları, sanayi odaları, onların da katılımcı ve hissedar oldukları bir model belki olabilir. Ancak üreticinin söz sahibi olduğu bir model olmalı mutlaka, çünkü bu işi, üretici üstlenecek tam anlamıyla.” (Görüşmeci 4).

Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Pankobirlik’in şeker fabrikalarını alarak, pancar çiftçilerinin yönetimi seçimle oluşturduğu bir sistemin, şeker sektörünün geleceği açısından daha faydalı olabileceğini, yönetime dışarıdan gelebilecek etkilerin, fabrika genelinde huzuru bozabileceğini ve çatışmalara yol açabileceğini, pancar üreticileri ve devletin, yönetim içerisinde yer almasının şart olduğunu ancak diğer taraftan; şeker işçilerinin, üreticinin yaşadığı sıkıntıları bilemeyeceğinden, karar alma süreçlerine dahil edilmemesi gerektiğini, işçilerin yönetim içerisinde yer aldığı bir düzende pek çok aksaklık yaşanabileceğini dile getirmiştir:

“Özelleştirmenin gerçekleşmesi halinde, orada bir yönetim oluşur ve yönetim, süreci idare eder. Pankobirlik’in fabrikaları alarak; çiftçisiyle yönetimi idare etmesi daha doğru olur ve daha çok katkı sağlar. Dışarıdan yönetime etkiler girmeye başlarsa; zamanla, fabrikadaki huzur ortamı bozulabilir ve farklı çatışmalar yaşanabilir. Üretici-işçi ve devlet modeli olarak betimlenen modelin, nasıl işleyebileceğini bilemiyorum. Benim kişisel fikrim; işçinin yönetim yapısı içerisinde olmaması yönünde; üretici ve devlet ayağı olsun ama işçi, ne diye üretimde yer alsın. İşçi; üretimin maliyetini, zahmetini bilmez. Fabrikaya gelen pancarı, işlemesini bilir. Zamanı geldiğinde; fabrikada küspe dağıtımı, istihkak

meselesi, firelerin ve şeker oranının gündeme gelmesi gibi birçok sorun ortaya çıkacaktır. İşçinin, bu konularda söz sahibi olması gerekmiyor; gerekirse sistem farklı şekillerde işleyebilir. Dediğiniz şekilde bir yapılanmada ise; çok sayıda sıkıntı ortaya çıkabilir.” (Görüşmeci 8).

Uşak Şeker-İş Sendikası İl Temsilcisi; Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin, Uşak Şeker Fabrikası'nın işletim hakkının pancar kooperatifine verilmesini talep ettiğini ve sendika olarak kendilerinin süreçten dışlandığını, pancar kooperatifinin, fabrikayı almaya yönelik net bir planının olmadığını, Uşak Şeker Fabrikası'nın yüksek orandaki şeker üretim maliyetlerinin nasıl azaltılabileceğinin belirsizliğini koruduğunu, Afyon ve Burdur Şeker Fabrikaları'nın özelleştirilmesine yönelik işlemlerin ardından böylesi dar kapasiteye sahip bir fabrikanın, bir yıl bile üretime devam edebilmesinin zor olacağını, bu açıdan; Uşak'taki birim pancar kooperatifinin, fabrikayı işletmeye yönelik açıklamalarının samimi olmadığını, Pankobirlik'in, pancar üreticilerini temsil etmenin çok ötesinde, pancar üreticisinden çok daha fazla ortağıyla birlikte artık bir tür tarım kredi kooperatifi haline geldiğini ve özellikle; yaşanan özelleştirme süreci boyunca oldukça sessiz kaldıklarını, diğer taraftan; Uşak bölgesindeki çiftçilere, bu özelleştirmeler sonucunda yaşanabilecek sorunları anlatabilmek adına, sendika olarak; bir takım platformlar aracılığıyla çabalarda bulduklarını ifade etmiştir:

“Uşak Şeker Fabrikası'nın kampanya dönemi açılışında, Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Başkanı'nın konuşması da vardı. Kendisi şöyle bir ifade kullandı: “Biz, istiyoruz ki, fabrikalar bize verilsin, biz çalışalım.” Ama hangi planlarla, hangi bütçeyle, nasıl çalışacaklarını bilmiyorlar. Yani, nasıl çalışacaklar? İşçilerden (sendikadan) arındırılmış bir fabrika bize teslim edilsin, biz buraları işletelim, kar edersek ederiz, edemezsek de ertesi sene kilidi vururuz. Siz, bir kere bu işin, giderini gelirini, hesabını yapacaksınız. Uşak Şeker Fabrikası'nı siz, Burdur Şeker Fabrikası ile birleştirebilecek misiniz? Siz, Uşak Şeker Fabrikası'nın maliyetlerini hangi ölçülerde diğer şeker fabrikalarının maliyetlerinin seviyesine çekebileceksiniz? İlk önce, bunların bir değerlendirmesi gerekiyor. Siz, sübvansane etmek anlamında ek bütçe oluşturacaksınız; bu ek bütçeyi nereden kaydıracaksınız? Kayseri Şeker Fabrikası'ndan mı, Konya Şeker Fabrikası'ndan, Torku'dan mı kaydıracaksınız? Yani, ilk önce bunlara bakın. Yani, ben burayı alırım, ben burayı işletirim mantığı yok. Uşak Şeker Fabrikası, 3 lira 50 kuruşa şeker mal ederken, Doğuş grubu, Afyon'da 2 lira 20 kuruşa şeker mal edecek ve biz şeker üretmeye devam edebileceğiz, öyle mi. Bir yıl bile devam edemezsiniz, bakın bir yıl. Yani, ortada böylesi gerçekler var. Biz, bu konuda Pankobirlik'i samimi bulmuyoruz. Şeker işçisinin olmadığı yerde biz, şeker işçisi hadi olmasın yönetimde önemli değil. Ama sizin, burayı işletmek için bir kitleye ihtiyacınız var. Yani, şeker işçisini ya da Şeker-İş Sendikası'nı kendilerine rakip olarak görmelerinin bir anlamı yok. Biz; bu sektör çalışırsa varız, var olacağız. Ama onlar. Uşak Şeker Fabrikası'na bağlı pancar ekicisi 5 bin-6 bin insan varsa, Pankobirlik'in üyesi 15-20 bin olmuş burada. Artık; pancarla ilgisi olmayan bölgelerde, tarımsal faaliyet gösteren yerlerde gübre satışı, hortum satışı, mazot satışı, ekipman satışı, traktör satışı

gerçekleştiriyor. Yani; Pankobirlik, artık bir ticari kuruluş olmuş. Pancar Ekicileri Kooperatifi demeyelim de artık ne diyelim çiftçi kuruluşu gibi ancak pancarla ilgisi olmayan bir çiftçi kuruluşu gibi ya da tarım kredi kooperatifleri gibi bir hal aldığını söyleyebiliriz. Yani, asli görevinden çıktığını biz şuradan anlıyoruz. Fabrikalar satılırken, bu sürecin olumsuz yönleriyle ilgili olarak; çıkıp meydanlarda ellerine mikrofonu alıp ya da basın karşısına geçip en ufak bir demeç bile vermediler. Ben, bu konuda Pankobirlik'in çaba gösterdiğini falan düşünmüyorum hatta bu fabrikalar, satılmazsa bize kalır mantığıyla hareket ettiler. Bugün; burada altıncı yılımdayım ben, Pankobirlik'in buradaki yöneticilerinin bizi, hiç ziyarete geldiklerini görmedim şu ana kadar. İlişkilerimiz de iyi, hiçbir sıkıntımız da yok, yani öyle karşılıklı bir kırgınlık filan da. Ancak, asli görevlerinden uzak bir yönetim anlayışları var. Bakın; çiftçiyi, burada kesinlikle buna dahil etmiyorum. Çiftçi Bilgilendirme Platformu oluşturduk burada. Gökhan Günaydın biliyorsunuzdur. Eski Ziraat Odaları Başkanı, eski CHP milletvekili ve pancar tarımını çok iyi bilen birisi. Bu kişiyi; biz, çiftçinin ayağına getirelim dedik. Burada; merkez bir köyde, farklı katılımcıların da olduğu bir çiftçi pancar platformu oluşturduk. Biz, istedik ki; bütün üyeleriyle Pankobirlik, bize destek versin. Bakın; çalışan değil, çiftçiye yönelik bir çalışma yaptık. Tamam dediler, biz, yardımcı olalım dediler. 15 bin üyeden kendi sistemlerinden gönderdikleri mesajlar aracılığıyla, 120 bin üyeye ulaştılar. Kendi yöneticisi; buradaki müdürleri Yaşar Bey, gerçekten beyefendi bir insandır. O, bizi ziyarete geldi. O gün, o da katıldı ama sadece kooperatif müdürünün gelmesiyle olmuyor. Biz, istiyoruz ki; üyeleriniz gelsin, direkt bu işten mağduriyet yaşayacak ya da bu işin paydaşı gelsin istiyoruz ancak ne paydaşlar oradaydı, ne de yönetim kademeleri oradaydı, bir tek kooperatif müdürü geldi. Aynı şekilde; bu fabrikanın, artık eskimişliği göz önünde bulunduruluyor, misyonunu bitirmişliği göz önünde bulunduruluyor, böyle açıklamalar yapan bir ziraat odamız bile var, düşünün yani." (Görüşmecisi 9).

Uşak Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; şeker fabrikalarının asıl sahiplerinin pancar üreticileri olduğunu ve çiftçilerin üretimi bırakması ya da hammaddeyi fabrikaya teslim etmemesi halinde, şeker fabrikalarının çalıştırılabilmesinin mümkün olamayacağını, işçi kesiminin yönetim kurullarında temsil edilmesinin; işçilerin politik düşüncelerden etkilenebilme ve yönetim kademelerinde yaşanabilecek profesyonellikten uzak davranışlardan kaynaklı olarak sorunlar yaratabileceğini vurgulamıştır:

"Şimdi, bahsettiğiniz şekilde bir yönetim yapısı kurulabilir mi ya da bunun yasal prosedürleri nasıldır, onu tam bilmiyorum. Ancak; en temel ifadeyle şunu söyleyebilirim; şeker fabrikalarının asıl sahibi pancar üreticileridir, yani çiftçilerdir. Çünkü üretici, pancarını üretmese, fabrikaya teslim etmese, ulaştırmasa hammadde olmadan bu fabrikaların çalıştırılabilmesi mümkün değildir. Benim düşünceme göre; işçiler ister kooperatif şeklinde örgütlensinler ki; işçilerin sendikası zaten bir nevi onların kooperatifi gibi bir şeydir. Sendika elbette ki; fabrikadaki işçinin hakkını arayacaktır zaten kendi varlık sebebidir de bu durum, ancak sendikanın ayrıca yönetim kurulunda yer almasına gerek olduğunu düşünmüyorum. En nihayetinde bir insan; hem işçi, hem de işveren olamaz sonuçta. En temelde her kesim, kendi grubunun çıkarını koruyup buna göre politika üretmek isteyecektir. İşçi kesimleri ve özellikle

sendikalar, politik düşüncelere açık ve yönetsel yapılarda kötüye yönettirebilecek kesimlerdir ki; bahsettiğiniz demir-çelik fabrikası Kardemir’de buna yönelik sorunlar olmuştur diye hatırlıyorum. Dolayısıyla; yönetim kurulu, fabrikanın asıl sahipleri olan çiftçilerin elinde olmalı ve fabrikada çalışan işçilerin haklarını savunmaları için de sendikalarının olması gerektiğini düşünüyorum.” (Görüşmeci 10).

Afyon Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; üretici ve işçi dayanışmasıyla oluşturulabilecek bir modelin, devlet denetiminde başarılı olabileceğini, oluşturulacak modelde yer alacak toplumsal kesimlerin hisse ağırlıklarının dengeli olması gerektiğini ve böylece; hem pancar çiftçisinin, hem de şeker işçisinin, şeker fabrikalarına daha fazla sahip çıkacağını, bazı pancar birim kooperatiflerinin; işçilerin, fabrika yönetiminde yer almaması gerektiğine yönelik değerlendirmelerinin alt seviyelerdeki diyalogsuzluk ve küçük hesaplar peşinde koşmayla bağlantılı olduğunu, genel merkezler seviyesinde ise; gerek Pankobirlik, gerekse de Şeker-İş Sendikası arasında özelleştirme sürecinde ortak bir program oluşturulmaya çalışıldığına inandığını ancak Pankobirlik’in, özelleştirmeler karşısında cılız tepkiler üretmesinin kendilerinde hayal kırıklığı yarattığını dile getirmiştir:

“Böylesi bir oluşum, kimlerle kurulabilir: Pancar üreticileri, şeker işçileri, sivil toplum örgütlerinden katılmak isteyenler. Fakat devletin de kesinlikle bu işten elini çekmemesi lazım. Neden, devlet bu işten elini çekmemeli? Eğer; bu fabrikaları alan kurumlar, herhangi bir hata yaparsa; devlet, bu sürece müdahale edebilsin ve yanlışların devam etmesi halinde, bu fabrikaları geri alabilsin. Böylesi bir şirket yapısı oluşturulduğunu farz edelim. Diyelim ki; kar marjı artış gösterecek ya da birbirlerinin hisselerini satın alarak farklı gruplar, diğerleri üzerinde hakimiyet kurmaya çalışsın, ağırlıklar dengeli olsun. Böylesi bir modelin bozulmaması için bir politika oluşturulmalı. Bunları da söylerken; pancar çiftçisi, bu benim fabrikam ve ben pancar yetiştirsem, üretirsem bu fabrika işler. İşte şeker işçisi, ben bu şekeri üretirsem, fabrika işler. Nakliyecisi, ben oraya pancarı getirirsem işler. Biz, hep bu modeli savunduk. Pancar kooperatiflerinin, bu modelin içerisinde mutlaka ve mutlaka olması gerektiğini hepimiz biliyoruz. Bunlar eğer; bu pancar üretiminden ellerini çekerlerse ülkede pancar ekilmezse bu fabrikalar nasıl çalışacak, nasıl işleyecek? Biz, bu konuda model oluşturulması noktasında sendika olarak, gerekli çalışmalarını yaptık ama maalesef hiçbir zaman bizi dinlemediler. 14 fabrikanın satışına izin verildi ve şu anda daha bir yıl olmadan, daha kampanyalar başlamadan insanlar, feryatlara başladı. İnşallah akıllanır ve yeniden bir oturup, bu süreci tekrardan değerlendirirler. Devletleştireceklerse devletleştirsinler, kooperatifleştireceklerse kooperatifleştirsinler. Alıcıların zararlarını tanzim ederler, siz, bu işi yapamayacaksınız çekilin derler ve tekrar şeker sanayi, eski gücüne kavuşur diye düşünüyorum. Tabii diğer taraftan; bazı iller bazında birlik, beraberlik, diyalog kimi zaman çok olmayabilir ama ben biliyorum ki; Şeker-İş Sendikası Genel Merkeziyle, şubeleriyle, Pancar Kooperatifleri Genel Müdürlüğü arasında bu işin diyalog ile ilerlediğine inanıyorum. Her insan temelde şöyle düşünür, burası benim

olsun, pay benim olsun. Şimdi, bu pay benim olsun derken ortaya da bir sermaye koymak lazım gerekiyor, bir emek koymak gerekiyor, bir güç olmak gerekiyor. İşçinin, burada fabrikatör olmaya ya da fabrika sahibi olmaya ihtiyacı yok ki. İşçi, kim alırsa alsın bu fabrikayı, eğer sosyal hakları, maaşları çok düzgün yatırılırsa, hiç tereddüt etmeden çalışır ama şunu da söyleyeyim; ben, insanlardaki dar çerçeve, dar pencere olarak görüyorum bu küçük olsun, benim olsun durumunu ya da bu hep benim olsun durumunu. Bencillik mi diyelim, yoksa yukarıdaki insanlarla büyük oranda diyalogsuzluk mu diyelim, onu da bilmiyorum. Pancar kooperatifleri şunu zannediyor, yani ben, bunun üst yönetimlerde olduğunu zannetmiyorum. Alt yöneticilerde; Dinar gibi küçük ilçelerde, fabrika bizde kalsın, bizim olsun, işveren biz olalım, hani bunu da yapabilirlerdi. Madem öyleydi, çıkıp Pankobirlik Genel Başkanı'na bu fabrikaları, biz alacağız, sen öyle desende demesen diye neden söylemediler? Bunlar küçük hesaplar. Bu tarz bakış açısına sahip kişiler, sayarsanız bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar azlar. Ben, şunu da söylemek istiyorum; yukarıda üst yönetimlerde gerçekten de büyük bir birliktelik vardı, bu özelleştirmelerde maalesef bunu çok göremedik. Artık nedenini bilmiyoruz, neden Pankobirlik, bu süreçte çok sesini çıkarmadı ama bazen ara ara çıkan seslerde de; işte, bu şekilde satılırsa ülkeyi kaosa sürüklersiniz dediklerini de biliyoruz. Yani; yumuşak ifadelerle durumu geçiştirdiklerini biliyoruz ama bunlar da yetmedi, yetmeyince en nihayetinde küçük hesapları olanlar kaybetmeye mahkumdur.” (Görüşmeci 11).

Afyon Şeker Fabrikası'nda çalışan ve özelleştirme sürecinin ardından iş akdi feshedilerek zorunlu emekliye ayrılan bir şeker işçisiyle gerçekleştirilen görüşmede; Şeker-İş Genel Merkezi'nin, özelleştirmeler karşısında işçi-üretici ve denge unsuru olarak devleti bir araya getirebilecek alternatif bir modeli olduğu, bu modelin; gerek sendikaya ait dergilerde, gerekse de basında anlatılmaya çalışıldığı ancak hükümete, bu konuda yeterince etki yapılamadığı, üstelik fabrikaların özelleştirilme süreciyle birlikte yurtdışından şeker ithal edilmesine yönelik düzenlemelerin çıkarılmasıyla, şeker fabrikalarının geleceğinin belirsizliğe sürüklendiği ve bu durumun; şeker fabrikalarını satın alan özel sektörün zaman içerisinde bu fabrikaları kapatmasına yol açacağı ifade edilmiştir:

“Genel Merkezimizin, özelleştirmeler karşısında şeker sektöründe işçi ve çiftiçi bir araya getirebilecek bir çalışması vardı. Kooperatif şeklinde; üretici, işçi ve hükümetin bir araya geldiği üçlü bir yapılanma şeklinde genel merkezimizin bir çalışması oldu. Hatta dergiler ve basında bunu anlatmaya da çalıştılar, bu şekilde ama dediğim gibi karşınızda güçlü bir hükümet olunca ne yapmaya çalışsanız, ne kadar yapsanız boş. Onlar, biz dediğimizi dedik şeklinde bakıyor olaya. Hükümet ne düşünüyor, bilmiyoruz ama bunun altından farklı şeyler çıkacak gibi. Fabrikaları, özelleştirmeye çıkardılar, hemen akabinde; 320 bin ton şeker ithal edildi. Yani; bu doğru bir uygulama değil. Bütün fabrikaların ambarları tuka basa şeker dolu, dışarıdan biz şeker alıyoruz. Burada Doğu Gıda kaç aydır şeker üretiyor, deposunda şeker tamamıyla yok, ama bizim bir depo şekerimiz var satamadık. Fabrikaları satın alan özel sektör depolarını şekerle dolduracak, dışarıdan gelen şeker tabii ucuz olacak, ben tüketici olarak

dışarıdan geleni mi alacağım yoksa buradakini mi? Tabii ki dışarıdan geleni. Çünkü cebime uygun olan dışarıdan gelen, onu alırım ben. Hal böyle olunca; Doğuş Gıda, burada şeker üretecek ama şekerini satamayacak. Satamazsa ne yapacak? Çiftçiye, benim ambarlarım şeker dolu; sen, pancar ekme artık diyecek. Pancar ekilmeyince de ister istemez fabrika çalışmayacak. Yani; bu ithal şeker olayının sonucunda olacak şey, fabrikaların çalışmaması. Şekerimiz varken, şeker ithal etmeye çalışıyoruz aslında olay bu kadar basit. İthal şekeri, piyasada satıyorsunuz ama elimizdeki şeker ambarlarda duruyor. Bakın, kampanya döneminin yarısı oldu neredeyse pek çok yerde, daha önceki senenin şekerleri duruyor bütün fabrikaların ambarlarında. Dışarıdan ithal şeker geliyor, varıyorsun markete alırken bir Türk firmasının ismi üzerinden satılıyor, onun ithal olup olmadığını çoğu vatandaş bilmiyor bile. Nişasta bazlı mıdır, pancar şekeri midir, normal insan bilemez ki bunu. Biz, şimdi şeker fabrikalarında çalıştığımız için piyasada pancar şekerinden olanı almaya çalışıyoruz. Ama çoğu kişi bunları bilmiyor. Maalesef, nişasta bazlı şekerleri alıyor halkımız.” (Görüşmeci 12).

Afyon Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; şeker işçini ve pancar çiftçisini fabrikanın geleceğine bağlayabilecek bir modelin olmaması halinde; şeker işçilerinin, yıllık ücretini alan ve en kötü şartlarda 4-b statüsü ile başka kamu kurumlarına geçebilen, pancar çiftçilerinin ise; pancar ekmekten vazgeçerek, bölgeye uygun farklı ürünler arayışı içerisinde olan bir perspektif içerisinde davranacağını, Şuhut bölgesinde, pancar üretiminin yerini yoğun bir patates üretiminin almaya başladığını ve Afyon Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesinden bu yana; pancar üreticilerinin, kotalarının çok daha altında bir üretim gerçekleştirdiğini, en nihayetinde; şeker sektöründeki tüm üretici kesimleri kapsamayan bir modelin, başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını ve şeker fabrikalarının kaderinin, pancar üreticileri ve şeker işçilerinin elbirliğiyle üretimde bulunarak, fabrikaları sahiplenmesine bağlı olduğunu vurgulamıştır:

“Afyon Şeker Fabrikası'nda çalışan işçiyi maaşını alan adamdan öte bir olgu haline getiremezsek, memuru benzer şekilde maaşını alan adamdan fazlası haline getiremezsek, çiftçiye pancarını üretip, parasını alan komumundan daha öteye geçiremezsek; fabrika satılırken, işçi yıllık maaşına bakar, ben bugün şeker fabrikasındaysam, yarın başka bir fabrikada çalışırım; çiftçi de ben artık pancar ekmiyorum da buğday ekıyorum, patates ekıyorum yine paramı alırım der, gelecek yıl başka bir ürün yetiştiririm düşüncesine girer. Bölgede; patates ekimiyle ilgili dikkatimi çeken ilginç bir durum da oldu hatta ben, bunu Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'yla da paylaştım. Normalde eskiden biz, patates tohumu satarken ücretsiz, aldığımız firmaya parasını peşin verir ve çiftçiye taksitle satardık. Cüzi bir karımız olur, bu şekilde hareket ederdik. Bu sefer dedik ki; ekonomik kriz var, sıkıntılar var, kooperatif ayakta dursun % 25 peşin alalım çiftçiden. Şuhut'ta en çok patates oluyor, bize dediler ki; ya sakın hiç böyle bir talepte bulunmayın, hiç şimdiye kadar böyle bir uygulama olmadı, paranın dörtte birini peşin olarak istiyorsunuz, patates üretimine kimse yazılmaz böyle bir durumda, dediler. Millet yazılmayacak diye; biz de, bu kooperatifleri riske atamayız ki. Bir bakalım dedik; olmazsa % 25 peşin ödemeyi

kaldırırız. İnanır mısınız 24 saat içerisinde % 25 peşin vermek kaydıyla alımlar doldu. Buradan çıkan sonucu, Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'na söylemeyi de düşünüyorum. Üreticiler, şeker pancarından yavaş yavaş başka ürünlere kayıyor. Şimdi, Şuhut'ta şeker pancarı eken bir adam, bu sene Doğuş Yiyecek ve İçecek Grubu'na kızdıysa pancar ekmeyecek, patates ekecek ve pancardan alacağı parayı, patatesten alacak. Fabrika satıldı, umurunda olmayacak. Bu çiftçinin umurunda olması için, o fabrikayla bir bağlantısı olması gerekiyor. Buna denecek ki; bu fabrika senin, bir tuğlası da sensin bu fabrikanın. O adam, bir tuğlası benimse yanına bir tuğla daha koyarım diye gayret edecektir. Dolayısıyla bu modelde; özelleştirme modelinde şartlar ne olursa olsun, burayı sahiplenecek, benim dedirtecek bir sistemin kurulması gerekiyor. Olmazsa işte, bizim işçilerimiz ne diyorlardı; 4-b'ye geçerim ne olacak, 4-b'ye geçtiler görmüşlerdir şimdi de; şeker fabrikalarının satılmasına bu gözle bakıyorlardı, satılırsa satulsun, kapanırsa kapansın. Ben; bir yılda şu kadar parayı oradan değil de, şuradan alırım diye söylüyorlardı. Değil işte, böyle düşündükleri zaman sıkıntı tabii. Afyon üreticisinin kotası 830 bin ton pancar, bunu kaç kişi veriyor? 5000 kişi diyelim ki. Özel sektörün düşüncesi şu olabilir; ben, 5000 kişiden 830 bin ton pancar alacağıma, 1000 kişiden alayım. Zannediyorlar ki; Afyon'da topraklar çok büyük, büyük üreticiler var sanıyorlar ya da pancar üreticilerinin topraklarını birleştirebilecek bir yapılanma oluşturmaya çalışacaklar ancak bizim burada arazilerimiz dört-beş dönümlük, çok nadir 12-13 dönümlük arazilerimiz vardır. Şunu söylemek istiyorum; Şuhut'taki örneği düşündüğümüzde, Afyon açısından öylesi bir yer patatese ekim olarak dönüyorsa, pancar ekmekten vazgeçmiş demektir. Yani; bugün 150 bin tonluk üretilen bölgedeki pancar, ileriki yıllarda 30 bin tonun üzerine çıkmaz. Sandıklı bölgesi aynı şekilde bugün patatesin diyarı bir yer. Aynı şekilde Şuhut gibi orası da büyük ekicilerdendir. Orası da yarım, bir gün pancardan dönecek olursa tabii bilmiyorum. Emirdağ'da 300 bin tonluk pancar ekiminin, 200 bin tona düştüğünü söylediler en son. Tabii bunlar da mevsimsel etkilerden kaynaklanan kota eksikliği problemleri de var. Sonuç itibariyle; özelleştirme modeline yönelik olarak benim şahsi düşüncem, adı ne olursa olsun sonuçta herkesin kazanacağı ve herkesin sahipleneceği bir model olursa başarılı olunabilir. Bir de kurulacak sistemin adı ne olursa olsun; biz, ülke olarak üretmek zorundayız, her zaman için üretime yönelik faaliyet yapmamız lazım. Üretmeden para kazanmayı kafalardan silmemiz lazım, başka yolu yok." (Görüşmecisi 14).

Ilgın Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi olan ve aynı zamanda Akşehir-Ilgın Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilciliği görevini de yürüten görüşmecisi; üretici-işçi ve devletin dengeyi sağlayıcı bir şekilde yer aldığı modelin, Avrupa ülkelerinin pek çoğunda uygulandığını ve Avrupa'da sosyal hakların gelişimiyle de bağlantılı olarak; oradaki çalışanların, üretiminde yer aldığı tüm süreçlerden pay alma eğiliminde olduklarını, Türkiye'de özellikle de şeker sektöründeki üretim yapısının, üretim içerisinde yer alan tüm toplumsal kesimlerin pay alabilmesi açısından uygun özelliklere sahip olduğunu, şeker fabrikalarındaki üretim sürecinde yaşanabilecek problemleri, şeker işçilerinden daha iyi kimsenin bilemeyeceğini ve dolayısıyla şeker işçilerinin ve onları temsil eden sendikanın, üretim ve yönetim süreçlerinden uzak tutulamayacağını,

devletin ise; bu süreçte şeker sektörü içerisindeki farklı çıkar gruplarının isteklerini dengeleyebilecek ve yönetimlerde görülebilecek düzensizliklere yeri geldiğinde müdahil olabilecek şekilde sistemin içerisinde bulunması gerektiğini dile getirmiştir:

“Bu bahsettiğiniz model; KİT’lerde daha önceki yıllarda denenmiş; şu anda Avrupa’da birçok işyerlerinde bu tarz örnekleri görebiliyoruz. Orada amaçlanan şey şu; Avrupa memleketlerinde sosyal politikalar ağırlıkta olduğu için insanlar, bir şeyler üretiyorsa ondan bir pay almak olarak olaya bakıyorlar. Doğrusu da bu tabii, Türkiye’de böyle bir şey ne kadar olur, ne kadar olmaz. Bizim kooperatiflerin, işçi temsilcileri var tamamı da üye; ben, hepsine üye olun dedim üye oldular; hatta hayvan çiftliğimizdekiler bile üyedir. Mesela; paketleme yapanlar üyedir, orada hayvan çiftliğine giriş-çıkış çok oluyor pek sağlıklı gitmiyor ama diğer yerlerimizin tamamı üyedir, tohumda çalışanlar üyedir, buradakiler zaten üye. Tabii örgütlü toplumdaki korkmamak lazım. Neticede; sizin bir muhatabımız oluyor Neticede, bir işçi temsilcisi oluyor ya da yönetimde söz sahibi olabilmeleri mümkün olabiliyor. İşte; yöneticinin fark edemediği, göremediği bir şeyi siz görebilirsiniz çalışan olarak, işçi olarak, işçi temsilcisi olarak. Aslında; bu işletmeye katkı sağlar, farklı görüşler oluşur. Her insanın, kendi dünyasına göre görüşü vardır. Bugün itibarıyla; Türkiye genelinde 31 tane pancar ekicileri kooperatifimiz var. Kooperatiflerin faaliyet alanları ile ilgili bakıldığında; birçoğunun çok bir faaliyeti yok; gübre, pulluk, ilaç satıyor buraların biraz daha tarıma dayalı endüstri ile buluşması lazım, buluşursa farklı endüstrilerden söz edebilmemiz mümkün olabilir. Üretimde yapılan bir aksaklığı, yapılan bir yanlış, idare kademedeki önce yönetimde çalışanlardan öğrenebilirim ve bu durum, işveren temsilcisi açısından da yönetim açısından da çok kıymetli bir veri olur bana göre. Yani efendim, difüzyonda preslerden dolayı şöyle bir kayıp oluyor, evrak üstünde sana başka bir şey gösterirler, sen onun doğruluğuna inanırsın ama orada çalışanlardan doğruyu daha çabuk öğrenirsin o da sizin için milyonlarca lira para da edebilir en basit örneğinden; fabrikanın bakımına dair problemlerden dolayı ciddi rakamlar ortaya çıkabilir. Diğer taraftan; biz de böyle bir şey var bir de, herkes patron olmak istiyor. Ben emir vereyim, talimat vereyim diyor yani bu günümüzde çok geçerli bir mantık değil. Çünkü sizin; gerçekten üreten, emek sarf eden insanları yok saymamanız lazım, sizin ürettiğiniz değeri ya da kaliteli bir ürünü asıl ortaya çıkaranlar işçilerdir. Siz, belki işi planlayabilir, programlayabilirsiniz, yatırım yapabilirsiniz ama nihai sonuçta; insan unsuru önemli, onu da yok saymamak lazım. Tabii ki; devlet, denetim mekanizmasını çok iyi oluşturulmalı, insanların keyfiyetine bırakılmamalı. Yani; ben burada kooperatif başkanım, 10-12 senedir benim keyfime bırakılması lazım, denetimini iyi ve doğru işletmesi lazım, kurumların daha iyi çalışmasını teşvik edici, planlamalar üst düzeyde yapılması lazım ki; fabrikadaki üretim miktarını arttıralım. Dolayısıyla bunu gerçekleştirmenin yolu; diyalog: üreticisi, işçisi, sendikası, işvereni, devleti birlikte planlamalı tüm süreci. O zaman; siz, insanları işin içerisine dahil ederseniz orada yapacağımız herhangi bir ürünü, üretimi daha kolay üretebilirsiniz. Neden? Kardeşim, bak gel sen de bunun içerisinde bak hatta ücretlerde bile sizin maliyetiniz var. Yani; 90 kuruşa mal etmişsek, 1 liraya satıyorum. Buradan sen de pay istiyorsun, ne kadar verebiliriz, sana sen ver diye sorarsın yani; bence daha iyi olur böylesi bir sistem. İnşallah o günleri görürüz diye umuyorum bir gün.” (Görüşmecisi 20).

Konya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; üretici-işçi dayanışmasının oluşturulduğu şeker fabrikalarında daha üretken bir modelin kurulabileceğini, bazı bölgelerdeki sendika temsilcilerinin, pancar kooperatiflerinde yönetim kurulu üyesi olduklarını ancak kendisinin, böylesi bir ilişki ağı içerisinde olmadığını, diğer taraftan; hem şeker işçisi, hem de pancar çiftçisi olan mevsimlik işçilerin de bulunduğunu ve böylece iki kurum arasındaki ilişki ağının doğal olarak kurulduğunu, ilerleyen süreçlerde; Konya Şeker Fabrikası'nın yönetim kurulunda işçileri temsilen yer almaktan memnun olacağını ancak henüz kendisini, böylesi bir görev için yeterli düzeyde görmediğini, bazı pancar kooperatiflerinin, işçilerin yönetimde yer almaması gerektiğine yönelik söylemlerinin ise; eski tip sabit fikirli yönetim anlayışlarının bir ürünü olduğunu ve işçilerin, yönetim süreçlerinde yer alması halinde üretimden kaynaklı problemleri daha ilk aşamalardan rahatlıkla çözebileceklerini ve bu durumda; kazananın yine şeker fabrikalarının kendisi olacağını ifade etmiştir:

“Üretici-işçi dayanışmasının görüldüğü bir fabrika oldukça güzel bir şekilde işleyebilir. Bazı bölgelerdeki sendika temsilcisi arkadaşlarımızın, o bölgelerdeki pancar kooperatiflerinde yönetim kurulu üyesi olduklarını biliyoruz. Konya bölgesinde ise; bu tarz bir ilişki ağı yok. Ben, Pankobirlik üyesi değilim ama fabrikada çalışıp, hem Şeker-İş'e, hem de bu bölgede pancar üreticisi olmaktan kaynaklı olarak Pankobirlik'e üye olan arkadaşlarımız illaki vardır. Hemen hemen fabrikanın yarısı, muhtemelen o şekildedir. Ben kendi adıma konuşayım, benim öyle bir üyeliğim olmadı, öyle bir düşüncem de olmadı. Daha yaş itibarıyla de şeker sektörü için genç bir bireyim, bu sektörde belki 30 senemiz daha var geriye kalan. Öncelikle kendi yaptığımız işte başarılı adımlar atıp, kendimizi geliştirmek istiyoruz. Daha sonra ilerleyen dönemlerde şartlar neyi değiştirir göreceğiz. Konya ve Çumra Şeker Fabrikaları'nın yönetim yapıları içerisinde şeker işçilerini temsilen yer almayı ben de çok isterim tabii ki. Şu an için böylesi bir girişimimiz olmadı. Bunu; biz, başka alanlarda yapmaya başlıyoruz. Daha biz, bu işin bu boyutuna değil de; yöneticilerimizle beraber farklı yönere doğru gidiyoruz ama Pankobirlik yöneticisi olmak; hem öyle kolay bir şey değil, hem de tam olarak kendimizi geliştirebildiğimize yeterince inanmadığımız için böyle bir talebimiz de olmadı. Bazı pancar kooperatiflerinin, işçilerin yönetimde yer almasına yönelik negatif algılarından bahsettiniz. Şu anda mesela bizim fabrika yönetiminin, işçiye bakış açısı oldukça iyi. Zaten; işçiye, yönelik kurulan bir fabrikayız, istihdama yönelik kurulan bir fabrika ama herkes bir Recep Konuk olmayabilir. Farklı art niyetli bir insan gelip yönetim yapısını kendi keyfine göre belirleyebiliyor kimi zaman. Bu noktada; işçinin, yönetimde etkisinin olması iyi bir uygulama olacaktır. Bazı kararlar alınırken beraberce danışılması güzel bir uygulama bence. Bizim yönetimler içerisinde var olmamız yani; art niyetli olarak bizler, bu üreticiye sorun çıkartalım diyerek değil yani. Bize yönelik ifade edilen bazı algıları, zaten kırdığımızı düşünüyoruz eskiye oranla. Şeker-İş Sendikası olarak; bizim politikamız önce üretim, önce fabrika ve fabrikanın daha fazla nasıl üretebileceği, kazanabileceği sonrasında sendika gelir. Fabrika üretim yapmadıktan sonra, fabrika kötüye gittikten sonra bizim burada sendikacılık

yapmamızın da bir anlamı olmaz. Bazı pancar kooperatifleri; eski tarz, kendi fikirlerini sabitlemiş şekilde, ön yargılı baktıkları için bu şekilde durum. Belki de dediğimiz modeli, onlar uygulasalar daha farklı yerlerde olabilirler. Çünkü burada; işçinin bütün her şeyini bilen biziz, işçiyle sürekli olan da biziz, bütün sorunları bilen de biziz, yönlendirmeyi yapacak olan da biziz. Bu konuda; bize pozitif anlamda bakılırsa, el ele verdiğimiz zaman daha güzel sonuçlar alacağımıza ben inanıyorum. Her zaman için bir işçi temsilcisi, sendikacı olmasına da gerek yok, sıradan bir arkadaşımız ustabaşdır, fabrika yönetiminde olması çok sağlıklı sonuçlar getirir.” (Görüşmeci 21).

Eskişehir Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Pankobirlik ve Şeker-İş Sendikası'nın birlikte hareket edebileceği bir modelin kurulabileceğini ancak bu modelin karşılıklı güvene dayanması gerektiğini, pancar çiftçileriyle şeker işçileri arasında karşılıklı güvenden ziyade bir çatışma görüldüğünü, pancar ekicileri, işçilerin kendilerinden daha fazla para kazandıklarını, üretimin asıl yükünü kendilerinin çektiklerini ifade ederken, diğer taraftan; şeker işçileriye, pancar üreticilerinin fabrikadaki şeker üretiminin işleyiş dinamiklerinden oldukça uzak olduklarını, teknolojideki değişimlerle birlikte üreticiyle işçi arasındaki üretim ilişkisinde kopukluklar görüldüğünü, Pankobirlik'in yalnızca pancar üreticilerini temsil eden bir kooperatif olmaktan çıktığını, yaşanan özelleştirme sürecinin başarıyla tamamlanabileceğini düşünmediğini ve özelleştirilen fabrikaların önümüzdeki yıllarda Türkşeker bünyesine geri verileceğine inandığını vurgulamıştır:

“Pankobirlik ile Şeker-İş'in ortak hareket edebileceği bir sistem, elbette ki işleyebilir fakat bu ilişki ağının, güven esaslı olması gerekir. Eskişehir Şeker Fabrikası bünyesinde bahsedilen işçi sayısı 304, bunun yanına çiftçi sayısını da koyarsak bütün bu insanların birbirine güvenmesi lazım, kimsenin birbirinin kuyusunu kazmaması lazım. Ülkemiz şartlarında bu mümkün mü? Çiftçiler ve işçiler arasında bir çekişme var. Zihniyet şu; işçiler, bizden daha çok para alıyor, bu yüzden özelleşirse özelleşsin diyorlar. Ama bu insanlar, pancarın sadece tarladan kapıya kadar getirilme sürecini biliyorlar, kapıdan içerisini bilmedikleri için bu düşünceleri. Bu çiftçileri, getirip şeker böyle oluyor kardeşim, sen bu pancarı buraya getiriyorsun ama burada iş bitmiyor, bundan sonraki aşamalarını, çiftçilere tek tek gezdirirsen bu sefer anlıyorlar. Sadece şekeri, çayın yanında gören adamlar bunlar; yani buradaki üretim aşamalarını bilmedikleri için. Kullandığımız kireç taşı, şekeri beyazlatmak için kullandığımızı düşünenler bile var. Bu kişilere; bu aşamaları izah etmek çok zor ki; iki taraf da benim işim, daha çok diye düşünüyor. İnsanların hepsinin bilinçli olması lazım ki; ortak hareket etme gibi bir durum söz konusu olabilsin. Pancar çiftçisiyle, şeker işçisi arasında ortak bir irade ya da birliktelik nasıl sağlanabilir zor bir soru ama beraber sağlanması lazım dediğiniz gibi. Bu fabrikanın; ziraat bölümü var, bu bölüm sadece pancarı tesellüm ettirmekle, fabrikaya getirmekle, ektirmekle, diktirmekle sorumlu. İşletme bölümü, tamamen birbirinden bağımsız. Çiftçi, kapıya kadar gelip buradan sonrasını görmediği için; çiftçilerin, fabrikanın ne aşamalarda üretim yaptığını, şekerin hangi aşamalardan geçip oluştuğunu

bilmesini isterim. Dışarıdan gelen bir kişi; işleyişi gördükten sonra bize, siz çok iyi çalışıyorsunuz diyor. 1933 yılında kurulmuş, 85 yıllık bir fabrikadan bahsediyoruz. Bu fabrika, 85 yılda nerelerden nerelere gelmiş. Çiftçimizde o dönemde at arabalarıyla pancar getirirken bugün hiç uğraşmıyor, kamyonu da, yükleyicisi de kendisi geliyor. Her şey daha modernleştiği için insanlar artık üretim safhalarından kopmuş. 1930-40'lı yıllardaki pancar çiftçisiyle, şimdiki çiftçi bir değil. O zamanki çiftçiye sorsak; bu fabrikaya 1933'de giren bir işçi, 1958'de emekli oldu diyelim, şu anda 90 yaşında insanlar var böyle. Bu insanlar biliyor ancak şimdiki nesil bilmiyor üretimdeki zorlukları. Diğer taraftan; Pankobirlik deyince sadece pancar çiftçisi olarak düşünmek yanlış olur. Mısır çiftçisi de; Pankobirlik'e bağlı. Herhalde mısır depoları yapan pancar ekicileri birlikleri var diye biliyorum. Pankobirlik'i de geçtim, Ziraat Odaları da; mısır çiftçisi de, pancar çiftçisi de, benim çiftçim diyor. Yaptığımız eylemlere ben, Ziraat Odalarını da davet ettim. İki çiftçide benim çiftçim deyince, ona da hak veriyorsun. Herkes işinin olduğuna bakıyor ama sonuçları önümüzdeki zamanlarda göreceğiz. Bir dahaki seneye ben, bu özelleşen fabrikaların Türkşeker bünyesine geri döneceğini düşünüyorum.” (Görüşmecı 23).

Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; Eskişehir Şeker Fabrikası'nın satılmasına yönelik kararın verilmesinin ardından fabrikayı nasıl alabileceklerine dair analizler yaptıklarını, bu süreçte sendikanın yerinin ne olabileceği ya da hisse dağılımının nasıl gerçekleşebileceğine dair belirli düşünceleri bulunduğunu ve bu düşüncelerin, fabrikanın satımına yönelik kararın alınmasından itibaren alternatifler halinde değerlendirilebileceğini dile getirmiştir:

“Fabrikanın satılmasına yönelik kararın alınacağı gün geldiğinde; biz, bunun çalışmalarını zaten yaptık; yani sendika ile nasıl alınabilir, hissedar dağıtımı ile nasıl belirlenebilir şeklinde. Biz, modeller üzerinde zaten duruyoruz ama bu modellerin daha kesin olanı, bu özelleştirme süreci açıldığı zaman değerlendirilebilecek bir durum. Çünkü özelleştirmeler, bazen fabrika bazlı gerçekleştirildi, bazen de fabrikaların paket şeklinde, portföyler halinde özelleştirileceği söylendi. Satışa çıktığı zaman zaten; her türlü alternatifi değerlendiriyoruz, değerlendireceğiz.” (Görüşmecı 24).

Kütahya Şeker-İş Sendikası Şube Temsilcisi; Şeker-İş Sendikası olarak; Pankobirlik'in mücadele etmekten kaçındığı pek çok sorunla bizzat kendilerinin ilgilendiğini, sendika temsilcisi olan bazı arkadaşlarının aynı zamanda Pankobirlik bünyesindeki birim kooperatiflerde yönetim kurulu üyesi olduklarını ve bu durumun Pankobirlik camiasının genelinde rahatsızlığa yol açtığını, diğer taraftan; pancar ekicileri kooperatiflerinde yönetim kurulu başkanlığı yapan bazı isimlerin, pancar üretimiyle alakası olmayan kesimlerden meydana geldiğini, Pankobirlik'in talep ve politikalarından rahatsızlık duyulması halinde; kimi zamanlarda Tarım Bakanlığı'nın denetlemeleri üzerinden gözdağı verilmeye çalışıldığını, Pankobirlik'in şeker fabrikalarının özelleştirilmeye çalışıldığı böylesi bir dönemde; Soma ve Kangal

ilçelerindeki enerji santrali ihalelerine girmesinin şaşkınlıkla karşılandığını ve bu durumun; Pankobirlik'i finansal olarak zor duruma soktuğunu⁷⁰ ve bu yüzden özelleştirme ihaleleri sürecinde Turhal Şeker Fabrikası dışında bir tane bile şeker fabrikasını satın alamadıklarını ifade etmiştir:

“Biz, Şeker-İş Sendikası olarak; Pankobirlik'in üstlenmekten kaçındığı pek çok şeyi, misyonu, bu süreçte üstlendik. Bu açıdan; bizlerin, Pankobirlik Yönetim Kurulları'na girmemizden rahatsızlar. Çünkü biz, kendimizi yetiştirerek geldik. Ilgın'da Yusuf abi, Afyon'da Şükrü abi, işte Burdur'da Mustafa Onay var yine bizim, o yeni dahil oldu bu pancar kooperatifi yönetim kurulu üyeliğine filan, biz de sisteme bu arkadaşlarımızı, monte etmeye çalışıyoruz. Çünkü şekerin nasıl üretildiğini, nasıl pancar ekildiğini biz, iyi biliriz. Üretimin ne kadar değerli olduğunu biz, biliriz. Ama hiç pancar üretimiyle, pancarla alakası olmayan adamlar; pancar ekicileri kooperatiflerinde yönetim kurulu başkanları. Yani bu mantıklı mıdır sizce? Şimdi, devlet şöyle bir yöntem izliyor; Pankobirlik ve altındaki pancar ekicileri kooperatifleri olarak Tarım Bakanlığı'na bağlıyız, biz. Bakanlık bizim politikalarımızdan, taleplerimizden rahatsız olmaya başladı mı, hemen müfettiş gönderiyor. Başlıyor incelemeye, açığını aramaya, rahatsız etmeye başlıyor. İşte Pankobirlik'e bir ara yaptılar. Recep Bey'in yönetimini didik didik taradılar, ettiler o zamanlar ve biz bir buçuk yıl bu süreçte kongre yapamadık. Recep Bey'in başkanlığındaki kooperatifte de kongre yapılamadı Konya'da. Müfettişler, didik didik ettiler; bir şey bulamadılar. Allah muhafaza bir şey bulsalar; Recep Bey değil yalnızca, asıl Pankobirlik camiası berbat olacaktı. Allah'tan bir tane açık filan bulamadılar, teşekkür yazısı yazıp gittiler ama bir buçuk yıl biz kongre yapamadık. Sonraki süreçte ne oldu, Recep Bey'e dediler ki; Soma'daki termik enerji santralini alacaksın, Sivas'taki Kangal'daki yanılmıyorsam santrali alacaksın dediler, almazsan sen bilirsin dediler. Yani, pancar kooperatifinin enerji sektöründe ne işi var? Pankobirlik'i kooperatif olmaktan çıkarıp, şirkete dönüştüren bir mantık var git gide yerleşen, işte bunu bir güç yapıyor. Recep Bey'i iyi tanıyorum ben, önceden çok saygı duyduğum bir insandı eskiden, şimdi duymuyorum. Şimdi üzülüyorum, arkadaş senin sektöründe fabrikalar özelleştirme kapsamında, sen eğer alacaksın enerji santrali değil, bu fabrikaları alacaksın. Senin amacın çiftçiye yönelik olmalı, maden ya da enerji üretimi değil. Sen, şimdi orada sahası olmayan bir tane santral alacaksın Soma'da ve günlük 14 bin ton kömür bulman lazım. Kömür olmadan enerji üretebilir mi? Sana bu santrali verdiler, niye hayır demedin? Yani, şimdi çok zor durumda Pankobirlik de, Konya Şeker'de. Rahat değiller öyle eskisi gibi trilyonlarca lira yok. Bu ihalelere girince, finansal olarak da zora girdiler tabii. Özelleştirme ihalelerinden bir tanesine bile giremediler, çünkü paraları yok girebilecek. Bir sektörde, kooperatif olarak Pankobirlik yani pancar ekicileri kooperatifi, bir tane fabrikayı satın alamaz mı? Yani; bu işi, en iyi bilenler sizlersiniz; enerji sektöründe sizin ne işiniz var, Allah aşkına!” (Görüşmecı 25).

⁷⁰ Pankobirlik içerisinde yer alan ve finansman olarak en güçlü konumda bulunan Konya Şeker'in bünyesini oluşturduğu Anadolu Birlik Holding'in, 2013 yılında iki enerji santralini satın alabilmek adına bankalardan 1 milyar doların üzerinde borç aldığı ve şirketin, 2 milyar dolarlık borcunun yarısından az bir miktarı, iki ay içerisinde yapılandırmak üzere bankalarla görüştüğü ifade edilmektedir (Sol, 2019).

Kütahya Pancar Ekicileri Kooperatifi Temsilcisi; üretici-işçi dayanışmasının var olduğu bir modeli benimsediklerini ancak sendikanın, bir yönüyle işçilerin hak ve menfaatlerini savunurken, diğer taraftan; fabrikanın üretim sürecine devam edebilmesi açısından optimum düzeydeki çalışan sayısına ve verimlilik seviyelerine dikkat etmesi gerektiğini, bu duruma dikkat edilmemesi halinde, fabrikanın mülkiyeti; pancar kooperatifi, sendika ya da herhangi bir şirketin elinde de olsa, fabrikanın batmaya mahkum olduğunu, sendikanın, böylesi bir modelde yer almasının elbette ki önemli görüldüğünü ancak sendikacıların da fabrikanın gerçeklikleri üzerinden taleplerde bulunmaları gerektiğini vurgulamıştır:

“Bu konuya yönelik olarak; Pankobirlik’in resmi bir görüşü var, diğer taraftan ise; gerçekleri konuşmak lazım. Bizim savunduğumuz özelleştirme modeli tam da ifade ettiğiniz gibi. İşçinin ve üreticinin yönettiği fabrikalar istiyoruz biz, ama bunu yaparken; işin sendika boyutundan bakmamız gerekiyor olaya. Sendika, haklı olarak işçi haklarını savunmak için kurulmuş bir kurum. İşçisinin haklarını savunmak zorunda ve olması gereken de bu. Lakin bir fabrika olmadığı zaman, orada hiç işçi olmaz. Eğer; siz, fabrikanın devam etmesini sağlamak istiyorsanız, optimum çalışan sayısını bulmanız lazım, yani işçi giderlerinin optimum noktasını bulmanız lazım. Ne fabrikaya zarar vereceksiniz, ne işçiye zarar vereceksiniz çünkü o fabrika, varlığını devam ettirdiği sürece, oradaki işçi de parasını alır. Ama siz; 200 kişinin çalışacağı fabrikaya, 1000 kişi koyarsanız ve bu fabrika, devletin fabrikası değil de özel bir fabrikaysa yani sahibinin kim olduğunun önemi yok. Pancar kooperatifi, sendika veyahut da şahıs, şirket firma hiç önemli değil, o fabrika elinde sonunda batar. O, 1000 kişiye siz, iş sağlayacağım diye uğraşırken işini devam ettirecek 200 kişinin de işine mal olursunuz. Bunu çok iyi dengeleyebilmek lazım ve sendikanın olduğu yerde bunu dengeleyebilir misiniz? Çok zor. Ben, sendika bu işin içinde olmasın demiyorum, olsun ama bu açıdan bakabilmeleri şartıyla.” (Görüşmeci 22).

Genel itibarıyla, üretici-işçi dayanışmasının birlikte kurgulanmasını hedefleyen ve pancar çiftçileri ile şeker işçilerini ortak bir irade altında bütünleştirmeyi amaçlayan yeni bir tür kooperatifçilik alternatifini; tabanda belirli görünümleriyle mümkün olmakla birlikte üst örgütlerin mevcut bakış açısıyla pek de mümkün görünmemektedir. Mevcut durum içerisinde böylesi bir alternatif kooperatifçilik düşüncesinin yeterince etkin olamamasında gerek Pankobirlik ve Şeker-İş Sendikası’nın, şeker fabrikalarının özelleştirme karşısındaki pasif tutumları ve özelleştirmeleri yaşadığımız çağın bir gerçeği gibi gören kabullenici tavırları, gerekse de devletin sınıfsal konumlanışının farkında olmayan ve onu yalnızca denge unsuru olarak değerlendiren düşünce yapıları etkin olmaktadır. Bununla birlikte; özellikle Burdur Şeker Fabrikası’nın özelleştirme süreci içerisinde hem Şeker-İş Sendikası’nın yerel şubesinin, hem de Pankobirlik’in

birim pancar kooperatifinin ortak bir iradeyle hareket etmeye çalışması, yine; Burdur, Ilgın, Kütahya, Afyonkarahisar'daki sendika şubelerinde yer alan ya da daha önce yer almış temsilcilerin aynı zamanda Pankobirlik'e bağlı birim kooperatifler içerisindeki yönetim kurullarına girmeleri, iki üretici örgütü arasında girift ilişkilerin var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum; Pankobirlik'in kendi iç dinamikleri içerisinde bir tür dönüşüm mücadelesi haline gelme ihtimali taşımakla birlikte aynı zamanda şirketleşen kooperatif anlayışından pay alma kaygısını da taşıyabilmektedir.

Bu açıdan; yeni bir tür kooperatifçilik anlayışının şeker sanayii içerisinde gelişebilmesi noktasında, şeker işçileri ve pancar üreticilerinin taban demokrasisi içerisinde oluşturabilecekleri katılımcı, fabrika içerisinde işyeri demokrasisine dayanan karar alma süreçlerinin her aşamasında ortak bir iradeyle hareket edilen ve yalnızca şeker işçilerinin ve pancar üreticilerinin değil, yan sanayileriyle birlikte tüm toplumsal kesimlerin bu süreçten pay alabilecekleri bir sistemin kurulması, Türkiye'de şeker fabrikalarının geleceği açısından elzem görünmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin, şeker sektörünün üretici güçleri üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada; şeker sanayiinin kendi dinamiği içerisinde yer alan pancar çiftçileri ve şeker işçilerinin yaşanan özelleştirme sürecine yönelik bakışları ve bu süreç karşısında geliştirdikleri alternatif mücadele pratikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen tez çalışması; biri teorik, diğer ikisi tarihsel süreci anlatan üç olgusal bölümden ve teoriyi pratikle bütünleştirme adına yapılan alan araştırmasının verilerinin yorumlanmasından meydana gelmiştir.

Türkiye’deki şeker sektörünün ve bu sektör bünyesinde yer alan emekçi kesimlerin, gelecek perspektifinin irdelendiği bu çalışmada; ilk etapta, özelleştirme literatürü kapsamında teorik bir çerçeve çizilmiştir. Ekonomi genelindeki serbestlik ve müdahale pratikleri, tarihsel bir düzlem içerisinde ele alınırken, 20. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından itibaren neo-liberal iktisadi politikaların bir söylemi olarak özelleştirme kavramı ve türleri, özelleştirme süreçlerinin işçi, işverenler ve genel olarak toplum üzerindeki yansımaları, özelleştirmelere yönelik alternatif yaklaşımlar, özelleştirmelerin genel itibarıyla çalışma yaşamı üzerindeki etkileri ve kamu iktisadi teşebbüslerinin içerisinde yer alan örgütlü kamu işçileri üzerindeki yansımaları değerlendirmeye alınmıştır. Genel itibarıyla; özelleştirmelerin, çalışanlar üzerindeki negatif etkileri, özelleştirmelerin topluma kabul ettirilmesinde neo-liberal iktisadi politikaların rolü ve ekonomideki serbestlik ve müdahale pratikleri içerisinde özelleştirmelerin, devlet tarafından iktisadi serbestlik sağlayabilmek kamu iktisadi teşebbüslerine karşı bir müdahale aracı olarak kullandığı gözlemlenmiştir.

İkinci bölümde bu çerçeveye ek olarak; Türkiye’de özelleştirme kavramına yönelik tartışmalar ve özelleştirmeler karşısında sendikaların aldığı konumlar genel bir perspektif içerisinde irdelenmiştir. Bu doğrultuda; ilk olarak, Türkiye’deki özelleştirme uygulamaları belirli bir tarihsel dönem perspektifinde ve özellikle de 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu’yla birlikte hukuksal bir çerçevede değerlendirilmiştir. Türkiye’de çeşitli sektörlerde yaşanan özelleştirmelerin sonucunda başta tarıma dayalı sanayi kapsamında yer alan kamu iktisadi teşebbüslerinde gözlemlenen istihdam kayıpları ve işsizlik problemleri, çeşitli istatistikî veriler ışığında yorumlanmıştır. Yaşanan bu sosyo-ekonomik problemler karşısında işsiz kalan kesimlere yönelik birtakım tazminatlar ve destekleme projeleri de analiz edilmiştir. Türkiye’de yer alan işçi, memur ve işveren

konfederasyonlarının özelleştirmeler karşısındaki pozisyonlarına bakılmış ve özelleştirmeler karşısında alternatif bir söylem olarak kooperatifleşme mücadelesi; hem tarihsel, hem de Türkiye'deki işçi ve tarımsal üretim kooperatifleri perspektifinde değerlendirilmiştir. Tarihsel perspektif üzerinden bakıldığında; özelleştirme politikalarının, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaygınlaştığı ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren baş döndürücü bir hızla devam ettiği görülmektedir. Aynı süreç içerisinde çok sayıda yasal düzenleme gerçekleştirilerek, özelleştirmelerin hukuki altyapısı hazırlanmış ve özelleştirmeler sonucunda ortaya çıkan istihdam kayıplarına yönelik iş kaybı tazminatı ödemeleri ve özelleştirme sosyal destek projeleri gerçekleştirilmiştir. Bu süreç içerisinde; Türkiye'deki çeşitli işçi ve memur konfederasyonları da özelleştirmeler karşısında değişik tutumlar takınmışlardır. DİSK ve KESK daha net bir özelleştirme karşıtlığı içerisinde hareket ederken, özellikle Hak-İş ve Türk-İş'in içerisindeki bazı sendikalar, özelleştirmeyi bir gerçeklik olarak kabul ederek, sosyal tedbirler içeren özelleştirme programlarını kabul eden bir anlayışla hareket etmişlerdir. Diğer taraftan; özelleştirmeler karşısında Türkiye'de kooperatifçiliğin alternatif olup olamayacağına yönelik yapılan değerlendirmeler gerek işçilerin ve tarım üreticilerinin gerekse de tüketicilerin mağdur olmayacağı ve hem sanayi hem de tarımı canlandırabilecek yeni bir tür kooperatifçilik arayışı içerisinde olduklarını göstermektedir. Bu doğrultuda; Kazova işçilerinin son dönemlerde ortaya koyduğu pratikler, diğer taraftan tarımsal üretim içerisinde Hopa Çay Kooperatifi, Tire Süt Kooperatifi ve Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi gibi örnekler ve üretilen bu ürünlerin, sağlıklı bir şekilde tüketiciyle buluşmasını sağlayan Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifleri ve Kadıköy Tüketim Kooperatifleri gibi tüketici kooperatifleri, yeni bir tür kooperatifçilik anlayışı açısından umut verici uygulamalar olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın üçüncü olgusal bölümünde; ilk olarak, şeker sektörünün hammaddesi olan ve şeker sanayiini, tarımsal üretim üzerinden bağlayan şeker pancarının, tarihsel önemi ve dünya şeker sanayiinin üretim, tüketim, fiyat ve alternatif tatlandırıcılarla olan ilişkisi ortaya konmuştur. Bu değerlendirmelerin akabinde; Türkiye'deki şeker sanayiinin durumu ilk etapta tarihsel bir perspektif içerisinde, ardından ise; Türkşeker'in bugün geldiği konum itibariyle değerlendirilmeye alınmıştır. Türkiye'deki şeker sanayiinin mevcut yapısı; şeker üretimindeki arz ve talep ilişkisi,

şeker pancarı üretimi, şeker sanayiindeki üretim, verimlilik, işgücü ve ücret durumu, şeker sanayiindeki satış fiyatları, ithalat ve ihracat pozisyonları, şeker sanayii bünyesindeki yan sanayi üretimleri ve şeker alternatif olarak görülen ancak halk sağlığı konusunda tartışmalı bir ürün olan nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcıların üretim, tüketim ve satış fiyatları üzerinden geniş bir çerçevede istatistikî verilerle yorumlanmıştır. Türkiye’de uygulanan şeker politikalarının, gerek göç ve istihdam süreçleri, gerekse de sözleşmeli tarım yönüyle şeker pancarı tarımı üzerindeki boyutları irdelenmiş ve özelleştirme süreciyle bu etkenler arasında ilişki ağları kurulmuştur.

Türkiye şeker sanayiinde yaşanan özelleştirme süreçlerine yönelik çeşitli eleştiriler ve alternatif özelleştirme politikası önerileri, şeker sektöründe yaşanan özelleştirmelerin sosyo-ekonomik yaşama yansımaları ve şeker fabrikalarında 2000’li yılların başından beri özelleştirme süreciyle iç içe ilerleyen taşeron üretim ağının yaygınlaşması sorunu, Türkiye’deki şeker sanayiinin örgütlü işçi gücünün temsilcisi olan Şeker-İş Sendikası’nın değerlendirmeleri üzerinden yorumlanmıştır. Bu süreçte; Şeker-İş Sendikası, kendi üye sayısını koruma mücadelesi üzerinden var olma çabası içerisinde özelleştirmeler karşısında, hem hukuksal mücadeleler göstermiş, hem de özelleştirmeler karşısında farklı ülkelerde gözlemlenen alternatif yol haritalarıyla özelleştirmeleri kendi istediği perspektif içerisinde yönlendirmeye çalışmıştır. Diğer taraftan; Türkiye’de şeker sektörünün bir diğer üretici gücü olan pancar üreticilerinin temsilcisi hüviyetindeki Pankobirlik ise; kooperatif bünyesinde işlettiği altı adet şeker fabrikasıyla özelleştirme sürecinin bir diğer bileşeni olarak süreç içerisinde yerini almıştır. Bu doğrultuda; başta dünya şeker sektörü içerisindeki kooperatifçiliğin pozisyonu ve Türkiye’de pancar üreticilerinin örgütlü temsilcisi olarak Pankobirlik’in, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karşısındaki tutumu ve bu tutuma yönelik eleştiriler, farklı perspektifler üzerinden analiz edilmiştir. Dünya genelinde şeker sektöründe kooperatifçiliğin belirgin olduğu ve şeker fabrikalarını büyük oranda kooperatiflerin yönettiği düşünüldüğünde; günümüz itibarıyla Pankobirlik’in, şeker fabrikaları üzerindeki sayısal ağırlığı az olmakla birlikte şeker üretimindeki ağırlığı % 40 civarındadır. Yaşanan özelleştirme karşısında net bir tavır takılmaktan uzak kalan Pankobirlik, işletme devri yöntemi aracılığıyla fabrikaların yönetimine talip olmuştur. Diğer taraftan; Pankobirlik’in, şeker sektörü dışındaki bazı sektörlerde ihalelere girmesi ve bu ihalelerden dolayı borçlanarak şeker fabrikalarının ihale süreçlerinde Turhal Şeker

Fabrikası dışında herhangi bir fabrikayı bünyesine dahil edememesi, gerek Pankobirlik içerisinde kimi kesimlerin tepkilerine, gerekse de üretici tabanındaki pancar çiftçilerinin, Pankobirlik'e olan güveninin sarsılmasında etkin olmuştur.

Çalışma içerisinde yer alan üç olgusal bölüm baz alınarak hazırlanan dördüncü bölümde ise; Şubat 2018 tarihi itibarıyla Türkiye'de kamu fabrikası bünyesinde yer alan 14 şeker fabrikasının özelleştirilmesiyle birlikte Türkiye şeker sektörü içerisinde yaşanan belirsizlikler ve şeker sektörü içerisindeki pancar üreticileri ve şeker işçilerinin, sürece yönelik gözlemleri, gerçekleştirilen alan araştırması doğrultusunda analiz edilmiştir. Ana hatları itibarıyla görüşmelerde, gerek şeker sektörünün genel sorunları gerekse de ilgili şeker fabrikasının bulunduğu bölgelerde gözlemlenen sorunlara yönelik olarak yarı yapılandırılmış mülakat soruları hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular, temelde sekiz ana başlık içerisinde belirlenmiş ve alt başlıklarla toplamda 20 temada toparlanmıştır.

İlk olarak; şeker sektörünün temsilcileri olan birim pancar kooperatifleri ve Pankobirlik Genel Merkezi ile Şeker-İş Sendikası ve sendikaya bağlı şube temsilciliklerine genel yapıları, üye profilleri ve borçluluk durumlarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Buna ek olarak; pancar üreticilerinin karşılaştıkları temel problemler de hem pancar üreticileri, hem de birim pancar kooperatifleri ve Pankobirlik Genel Merkezi'ne sorulmuştur. Genel itibarıyla; pancar çiftçileri, başta Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ziraat Bankası olmak üzere Türkiye genelindeki tüm tarımsal üreticiler gibi belirgin bir oranda borçluluk ilişkisi içerisinde yaşadığını, şeker işçileriye; eskisine nazaran yaşam koşullarının kötüye gittiğini ve pek çoğunun bankalardan kredi çektiklerini ve kredi sistemiyle, borçluluklarını sürdüreceği bir şekilde yaşamlarına devam ettiklerini dile getirmişlerdir. Pancar üreticilerinin karşılaştıkları temel problemleri; pancar bitkisinde görülen serkospora (cercospora) hastalığı, sulama problemi ve en temelde pancar üretimine dair, bizzat devlet bir kurumu olan Türkşeker ile gerçekleştirilen sözleşmeli üretimin, tamamıyla özel sektörün insafına terk edileceği yeni bir sistemin getirdiği belirsizlikler olarak betimleyebilmek mümkündür.

Şeker pancarının stratejik bir ürün olması noktasında görüşmecilere sorulan soruya yönelik olarak; genel itibarıyla ortak cevaplar verilmiştir. Bu doğrultuda; gerek şeker işçilerinin temsilcisi olarak Şeker-İş Sendikası, gerekse de pancar üreticilerinin temsilcisi olan Pankobirlik, şeker pancarından şeker üretim sürecinde, çok sayıda yan

sanayiinin açığa çıktığını ve başta küspe aracılığıyla hayvan yemi, melas aracılığıyla alkol, kozmetik, ilaç sanayii, bisküvi ve çeşitli şekerlemeler olmak üzere çok sayıda alanda şekerin çıktılarından faydalandığını ifade etmişlerdir. Bir diğer nokta ise; şeker üretimiyle birlikte özellikle Brezilya'nın dünya genelinde bu alanda kendisini duyurduğu biyoetanol üretimidir. Böylesi bir üretim anlayışı, Türkşeker bünyesindeki Eskişehir Şeker Fabrikası ve Pankobirlik bünyesindeki Çumra Şeker Fabrikası'nda gözlemlenmeye başlamakla birlikte; şu anki mevcut üretim, Türkiye'nin bu alandaki enerji ihtiyacını sağlamaktan uzak bir konumdadır.

Görüşmecilere sorulan sorulardan bir diğeri ise; şeker üretimindeki kota sorunsalından meydana gelmektedir. 4634 sayılı Şeker Kanunu'yla birlikte; Türkiye'de yurtiçi şeker üretimiyle, şeker tüketiminin karşılanmasını hedeflenmiş ve bu doğrultuda şeker üretimine yönelik kota uygulaması belirlenmiştir. Kota uygulamasına yönelik olarak gerçekleştirilen değerlendirmelerde; birim pancar kooperatiflerine bağlı bazı görüşmeciler, kota uygulamasına gerek olmadığını, şeker pancarı üretiminin münavebe doğrultusunda gerçekleştirilen bir üretim tarzına sahip olduğunu ve dolayısıyla münavebeli ekimin kendisinin doğal bir kota oluşturduğunu ifade ederken; bazı görüşmeciler ise; kota uygulamasının sürdürülmesi gerektiğini, kota meselesinin yalnızca şeker üretimi için değil, şeker alternatif olduğu ileri sürülen nişasta bazlı şekerler için de geçerli olduğunu ve kotanın kaldırılması halinde; nişasta bazlı şeker üretiminin kontrol altında tutulamayarak, üretim maliyetlerindeki düşüklüğü de baz alındığında Türkiye'deki şeker piyasalarını ele geçirebileceğini ve bu durumun halk sağlığı açısından çok ciddi problemlere yol açabileceğini dile getirmişlerdir.

Şubat 2018 tarihinden itibaren gerçekleştirilmeye başlanan 14 şeker fabrikasının özelleştirme sürecinin genel bir perspektiften, birim kooperatifler ve sendika şubelerinin yer aldığı bölgelerdeki şeker fabrikalarına yönelik spesifik değerlendirmelere kadar uzanan geniş bir temada ele alındığı soruda; görüşmeciler, Türkşeker bünyesinde yaşanan özelleştirme süreciyle birlikte, Türkiye'de kamu sektörünün görünür kılındığı son alan olan şeker sanayiinde, kamu ağırlığının ciddi oranda azalacağını ve Türkşeker'in piyasadaki pazar payının yarı yarıya azalacağını vurgulamıştır. Araştırma örnekleme kapsamında yer alan şeker fabrikalarına bakıldığında ise; Burdur, Uşak ve Eskişehir gibi kimi fabrikaların, konum itibarıyla arazi rantına kurban gidebilme ihtimallerinin bulunduğu, Afyon, Ilgın gibi kimi şeker fabrikalarında ise böylesi bir

riskin bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Araştırmaya konu olan fabrikalar içerisinde; üretim kapasitesi itibariyle Eskişehir gibi Türkşeker bünyesinde yer alan ve kamu şeker fabrikaları içerisinde Ereğli Şeker Fabrikası'yla birlikte en çok üretim gerçekleştiren fabrikalar yer aldığı gibi, Uşak gibi üretim kapasitesi sınırlı olan ve potansiyel bir özelleştirme ihtimali karşısında üretime devam edebilmesinin mucizelere bağlı olduğu şeker fabrikaları da yer almaktadır. Öte yandan; Kütahya Şeker Fabrikası, değerlendirmeye alınan diğer fabrikalara nazaran, özelleştirme sürecini Türkiye'de ilk yaşayan fabrika olması ve süreç içerisinde fabrikadaki çalışan işçi sayısını azaltarak, üretim kapasitesini arttırması bakımından dikkatleri çeken, özel sektör bünyesinde yer alan bir şeker fabrikasını temsil etmektedir. Bu değerlendirmeler aynı zamanda; gerçekleştirilen özelleştirmeler bünyesinde belirlenen beş yıl üretime devam etme şartına yönelik ifadeyi de tartışmaya açmaktadır. Görüşmeciler, beş yıl üretim şartı ifadesine hiçbir anlam atfedemediklerini, bu durumun fabrikaları satın alan pek çok özel sektör temsilcisini, arazi rantına teşvik edeceğini ve böylece Türkiye'de şeker üretiminin en fazla 8-10 fabrika bünyesinde devam edebileceğini vurgulamışlardır.

Özelleştirme sürecinin ardından, şeker sektöründeki üretici sınıfların geleceğinin ne olacağına dair görüşmecilere sorulan sorular kapsamında; bu sürecin başta pancar üreticileri ve şeker işçilerini derinden etkileyeceği, diğer taraftan; küspe üretimine bağlı olarak hayvancılıkla yoğun bir şekilde uğraşanların da özelleştirme sürecinin mağdurlarından olacağı ifade edilmiştir. Pancar üreticileri, sürece yönelik değerlendirmelerinde önemli olanın, pancar üretiminde sürekliliğin sağlanması olduğunu ve özel ya da kamu fabrikası fark etmeksizin, kendilerine motive edici bir üretim geliri sağlanması halinde şeker pancarı üretmeye devam edebileceklerini vurgulamışlardır. Diğer taraftan; şeker pancarının, tarlalardan fabrikaya taşınma süreci içerisinde taşımacılık maliyetlerinin mesafeler doğrultusunda artmasıyla bağlantılı olarak, kimi yerlerde fabrikaların tamamen kapanması halinde başka bölgelere pancar gönderiminde bulunamayacaklarını ifade eden pancar üreticileri, böylesi bir durum halinde pancar üretiminden vazgeçerek, buldukları bölgelerde alternatif ürünler üretmeye çalışacaklarını dile getirmişlerdir. Özelleştirme sürecinin, Türkiye şeker sektörü içerisinde yaşanmaya başladığı 2000'li yıllardan bugünlere bakıldığında; 470 bin civarındaki pancar üreticisi sayısının, 100 binlere kadar düşmüş olması, Türkiye'de pancar üreticilerinin geldiği noktayı göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Özelleştirme sürecinin, Türkiye şeker sektörü içerisindeki etki sahalarından bir diğeri ise; şeker fabrikalarına yıllarını veren ve şeker üretiminde uzmanlaşmış kamu işçilerinin tasfiye edilmesi olarak görülmektedir. Bu süreç; ilk etapta şeker fabrikaları bünyesinde üretim maliyetlerinin kısılması amacının öne sürülmesiyle ortaya çıkarılan taşeron üretim ağı ve kampanya dönemlerinde geçici olarak çalıştırılan taşeron işçilerle ortaya çıkarılmıştır. Şeker fabrikalarına, 1998 yılından beri doğru düzgün herhangi bir kamu işçisi alımının gerçekleştirilmemesi ve üretimin genel itibariyle taşeronlara bırakılmasıyla birlikte; şeker üretiminde kuşaktan kuşağa bilgi aktarımıyla yeni genç işçilerin yetiştirilebilmesi durumu sekteye uğratılmış ve fabrikaların özelleştirilmesiyle birlikte şeker sektörü içerisinde yer alan sendikalı işçi sayısı yıllar itibariyle 26 binlerden, 12 bin civarına yarı yarıya azalmıştır. Bu durum; şeker fabrikalarındaki, şeker işçilerinin özelleştirme süreçleri içerisinde ciddi bir gelecek kaygısı yaşamasına yol açmaktadır. Özelleştirme süreci doğrultusunda; çok sayıda şeker işçisinden emekliliği gelenler, emeklilik koşullarından faydalanmak için emekli olurken, emekliliğine kısa dönem kalan kimi işçiler, henüz özelleştirme süreci içerisinde olmayan Türkşeker bünyesindeki kamu şeker fabrikalarına tayin yoluyla geçmeyi talep etmişlerdir. Diğer taraftan; bazı şeker işçileriye; 4-b statüsünde, mevcut işlerinden daha düşük ücretler ve daha kötü çalışma koşullarıyla birlikte iş güvencesinden uzak koşullar altında çalışmayı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Şeker sanayiindeki melas üretimi aracılığıyla elde edilen küspenin, hayvan yemi olarak kullanılması, hayvancılığın da şeker sektöründeki gelişmelerden etkilenebileceği bir alan haline gelmesine neden olmaktadır. Bu açıdan; şeker fabrikalarının özelleştirme süreçleri karşısında tasfiye olması ya da mülkiyet açısından el değiştirmesi halinde, küspe üretiminin azalması ya da kamu fabrikaları bünyesindeki küspe üretiminin piyasa mekanizmasındaki arz ve talep ilişkilerine göre fiyatlandırılması söz konusu olmaktadır. Bazı pancar üreticileri, bireysel olarak hayvan bakımında bulunan kimi çiftçilerin, küspe üretiminin azalmasından pek etkilenmeyeceğini ancak Burdur gibi; hayvancılık üretiminin, şehir ekonomisi üzerinde belirgin etkilerinin bulunduğu şehirlerdeyse, küspe üretiminde görülen azalmalar ya da küspenin fiyatının artması gibi etkenlere bağlı olarak, hayvan yemlerine yönelik maliyetlerin de yüksek olduğu düşünüldüğünde, hayvancılıkla uğraşan kesimler açısından ciddi problemlerin ortaya çıkabileceğini dile getirmişlerdir.

Şeker fabrikalarına yönelik olarak gerçekleştirilen özelleştirmeler karşısında; şeker işçilerinin temsilcisi olan Şeker-İş Sendikası, net bir karşı koyuş göstermekten çok, mevcut sürecin gerçekliğini kabul ederek, bu süreci kendi istediği yöne doğru çekme çabası içerisine girmiştir. Şeker-İş Sendikası, özelleştirme süreçlerinin yaşanmaya başladığı 2000'li yıllardan bu yana gerek hukuksal olarak gerçekleştirilmeye çalışılan kimi özelleştirmeleri durdurma, gerekse de basın-yayın yoluyla özelleştirmelere karşı alternatif bir takım önerilerle süreci kendi lehine dönüştürmeye çalışmıştır. Hatta nişasta bazlı şeker üretim kotasına yönelik olarak; Bakanlar Kurulu tarafından belirli dönemlerde gerçekleştirilen kota artırımına karşı, Danıştay'da açtığı davaların büyük çoğunluğu kazanan Şeker-İş Sendikası'nın, Pankobirlik'in ilgilenmesi gereken böylesi bir konunun bizatihi içerisinde olması bakımından Şeker-İş Sendikası ile Pankobirlik arasındaki ilişki ağlarının da sorgulanmasına yol açtığını söyleyebilmek mümkündür.

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı alternatif arayışların sorgulandığı soruya yönelik olarak; görüşmeciler, içerisinde yer aldıkları pozisyon doğrultusunda cevaplar vermişlerdir. Bu kapsamda; şeker işçileriyle pancar üreticileri arasında sürecin iki belirleyici gücü olarak şaşkınlık yaratan bir çekişmenin ve içten içe dikkatleri çeken bir çatışmanın varlığından söz edebilmek mümkündür. Sendika temsilcileri ve şeker işçilerine yönelik sorulan soruda; şeker fabrikalarının özelleştirilmesi halinde özel sektördense, kooperatif bünyesindeki bir fabrikada çalışmayı tercih edeceklerini ifade eden görüşmeciler, kooperatif bünyesindeki bir fabrikanın en azından şeker üretme eğiliminde olabileceğini düşündüklerini dile getirmişlerdir. Diğer taraftan; Pankobirlik bünyesindeki çalışan profili konusunda özellikle, fabrikalardaki şeker işçilerinin belirlenmesi açısından; bölgeselliğin, akraba ilişkilerinin ve daha öncesinde ailesinden bazılarının şeker fabrikalarında çalışmış olması gibi etkenlerin belirleyici bir nitelik taşıdığına yönelik vurgularda bulunulmuştur. Birim pancar kooperatifleri ve Pankobirlik Genel Merkezi'ne yönelik olarak sorulan alternatif özelleştirme arayışları doğrultusunda; Pankobirlik, şeker fabrikalarının işletme hakkının devredilmesi yoluyla kendilerine bırakılmasını ve üç ile beş yıl arasında fabrikaları, çok daha iyi konuma taşıyabileceklerini ve Türkiye'de şeker üretiminin devamlılığını garanti altına alabileceklerini vurgulamış ve finansal olarak şeker fabrikalarının tamamını satın alabilecek güçlerinin olmadığını ifade etmiştir. Diğer taraftan; Şeker-İş Sendikası ve

sendikaya bağı şube temsilcileriye, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karşısında üretici-işçi ve devlet ağırlıklı üçlü bir modelin çıkış yolu olabileceğini, böylesi bir modelin, sektör içerisinde yer alan herkesin temsiliyle geliştirilebileceğini ve devletin, pancar üreticileriyle şeker işçileri arasında çıkarları dengeleyebileceğini dile getirmişlerdir. Bu noktada; devletin, bu iki üretici kesim arasında denge unsuru olup olamayacağı ve bu dengeyi nasıl sağlayabileceği konusunda detaylı bir değerlendirme süreci ise; gerek sendika genel merkezi, gerekse de sendikaya bağı şubelerdeki temsilciler tarafından yapılmamıştır. Tüm taraflar; üretici ve işçi dayanışmasının birlikte kurgulandığı alternatif bir sistem arayışı konusunda hemfikir olmakla birlikte, bu alternatifin nasıl oluşturulabileceği konusunda herhangi net bir plana sahip bulunmamaktadır. Şeker işçileri; özelleştirme süreci içerisinde buldukları şehirlerin hemen hemen hiçbirinde pancar üreticilerinden, nakliyecilerden, esnaflardan herhangi bir destek göremediklerini, pancar üreticilerinin, fabrikalara satılırsa satılsın mantığıyla baktıklarını ve bu süreçten asıl pancar üreticilerinin zarar göreceğini ancak onların bu düşünceden çok uzak bir mantaliteye sahip olduklarını ifade ederken; pancar çiftçileriye, şeker işçilerinin, yalnızca kendi çıkarları için hareket ettiğini, fabrikalardan yüklü miktarlarda ücret aldıklarını, hatta fabrikalardaki, küspe istihkaklarının büyük oranda pancar üreticilerine verilmediğini ve şeker işçilerinin, bu istihkakları para karşılığında hayvancılıkla uğraşan kimi çiftçilere satarak, kendilerine haksız kazançlar elde ettiklerini dile getirmektedir. Karşılıklı olarak birbirilerini eleştiren tavırlarda bulunan bu iki toplumsal kesimin temsilcileri olan Pankobirlik ile Şeker-İş Sendikası arasında da kimi bölgelerde sert ifadelerle betimlenen, kimi bölgelerdeyse çeşitli ortak mücadele arayışlarıyla gözlemlenen süreçler bir arada yaşanmaktadır.

Burdur Şeker Fabrikası özelinde; Burdur Şeker-İş Sendikası yöneticisinin aynı zamanda bölgedeki birim pancar kooperatifi içerisinde yönetim kurulu üyesi olması, fabrikanın özelleştirme sürecinde sendika ve kooperatifin, bölgedeki bazı iş adamları, belediye ve birtakım sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte hareket ederek fabrikayı satın alabilmek adına ihaleye girmesine yol açmıştır. Fabrika satın alınamamış olsa da, gerek sendika şubesinin gerekse de bölge birim kooperatifinin böylesi bir dayanışma ağı sergilemiş olması, özelleştirme süreci karşısında alternatif bir yol haritası belirlenebilmesi açısından önemli bir veriyi ortaya koymaktadır. Diğer taraftan; bazı sendika şube temsilcileriye; Pankobirlik'in, yaşanan özelleştirme sürecinde çok sessiz

kaldığını, Pankobirlik Genel Başkanı'nın siyasi gücünü, sektörün geleceği ve fabrikalardaki şeker üretiminin garanti altına alınabilmesi açısından kullanmadığını, üstüne üstlük Pankobirlik'in sektörün dışına çıkararak çeşitli enerji ihalelerine girmesiyle birlikte önemli derecede borçlandığını ve özelleştirme süreçleri içerisindeki ihalelerde Turhal Şeker Fabrikası dışında hiçbir fabrikayı alamadığını vurgulamışlardır. Bu durum; Pankobirlik'in iddia ettiğinin aksine, Pankobirlik'in finansal olarak bu fabrikaları alabilme ihtimalinin olduğunu ancak pancar üreticilerinin temsilcisi olmanın ötesinde bir tavır içerisinde hareket ettiklerine yönelik eleştirileri de bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim görüşme gerçekleştirilen pancar üreticilerinin pek çoğu; Pankobirlik'in, pancar üreticilerinin temsilcisi olmaktan çıktığını ve kendilerine tarım kredi kooperatifleri gibi davrandığını dile getirmektedir.

Gerçekleştirilen alan araştırmasının sonucunda; genel itibariyle ele alınan görüşmelerden ortaya çıkan veriler ışığında Türkiye'de şeker sektörünün geleceğine yönelik şu değerlendirmelerde bulunulabilecektir:

- Türkiye'de şeker sanayi bünyesinde 33 şeker fabrikası yer almaktadır. Bu şeker fabrikalarından ortalama 8-10 şeker fabrikasının, üretime devam edebileceği beklenmektedir. Türkiye'deki şeker pancarı üretimine yönelik polar digesyonu düşünüldüğünde pancar üretiminin en verimli olduğu alan İç ve Batı Anadolu bölgelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla; zaman içerisinde şeker pancarı üretiminde ve şeker fabrikalarının yoğunluğunda bölgesel bir üretim ağırlığı, muhtemel bir durum olarak görülebilecektir.
- Bu durum; Türkiye'de başta Alpullu, Kastamonu, Çarşamba, Susurluk ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki pek çok fabrikada; üretim kapasitesi, bölgedeki pancar kalitesi vb. etkenlerden dolayı, bu fabrikaların kapatılmasına yol açacaktır. Bu bölgelerdeki; pancar üreticileri, nakliye masraflarından ötürü, büyük oranda pancar üretiminden vazgeçecektir.
- Pancar üretiminin, Türkiye'de bölgesel bir perspektif içerisinde ilerlemesi, diğer taraftan Türkiye'deki şeker üretim-tüketim dengesini bozacaktır. Türkiye, bu süreçte ülke olarak şeker dışarıdan ithal eden bir konuma düşecektir. Üstüne üstlük; dışarıdan ithal edilen şekerin, düşük maliyetler dolayısıyla büyük oranda nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcılardan oluşmasıyla birlikte halk sağlığı

açısından başta obezite, karaciğer yağlanması ve kanser gibi hastalıkların artmasına yol açacaktır.

- Türkiye’de şeker sektörü içerisinde yer alan ve varlıklarıyla birbirini besleyen iki toplumsal kesim olan şeker işçileriyle pancar üreticileri ve onların temsilcileri olan Şeker-İş Sendikası ve Pankobirlik arasında şeker sanayiinin geleceğine yönelik olarak ortak bir platformun oluşturulamamış olması, Türkiye şeker sanayiinin, nişasta bazlı şeker lobisi olan Cargill’in saldırılarına açık bir hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu doğrultuda; Türkiye’de şeker üretimini ve şeker verimliliğini arttırabilmek adına aktif olarak üretimin gerçekleştirilebileceği şeker fabrikalarında kampanya dönemlerinin en az 90-120 gün arasında olacak şekilde ve gündelik üretim kapasitelerinin arttırılabileceği, yan sanayiiler aracılığıyla küspe üretimiyle hayvancılığa, biyoetanol üretimiyle Türkiye’nin enerji açığına yönelik üretim gerçekleştirilmesi ve yalnızca Türkiye’de şeker üretiminin, tüketimi karşıladığı bir üretim anlayışıyla değil, aynı zamanda özellikle şeker ihtiyacı bulunan Ortadoğu ülkelerine yönelik şeker ihracı gerçekleştirilebilecek şekilde Türkiye’deki şeker üretim potansiyelinin arttırılması gerekmektedir. Bu amaçla; üretim kalitesinin yüksek olduğu İç ve Batı Anadolu bölgelerinde daha fazla şeker fabrikasının kurulması, üretim kapasitesinin arttırılabilmesi açısından faydalı olacaktır. Diğer taraftan; kurulumu gerçekleştirilebilecek yeni şeker fabrikalarıyla birlikte, tüm şeker fabrikalarının mülkiyeti pancar üreticileri ve şeker işçilerinin birlikte yer aldığı ve eşit paylara sahip olduğu üretici-işçi dayanışması perspektifinde idare edilebilecek ve taraflar arasında meydana gelebilecek sınıfsal gerilimlerin ortak bir irade tarafından çözümlenebileceği alternatif bir model oluşturulabilecektir. Oluşturulabilecek böylesi bir modelin, yeni kooperatifçilik anlayışı içerisinde üreticiler ile işçilerin birlikte üretip, birlikte kazanabileceği özyönetimci bir perspektifte olması gerekmektedir.

Üretici-işçi dayanışmasının yaşama geçirilmesi adına; pancar çiftçileri ve şeker işçileri kader ortaklığı yapmalıdır. Bu doğrultuda; hem şeker işçileri hem de pancar çiftçilerinin taban demokrasisine dayanan ve şeker fabrikalarının işletim süreçlerini birlikte belirledikleri bir sistemin kurulması gerekmektedir. Bu durum; ilk olarak hem mevcut sendikalar kanunu, hem de kooperatifler kanunu içerisinde taban demokrasisini

arttıracak düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Şeker sanayiinin yeniden yapılanması sürecinde aktif rol oynayabilecek şeker işçileri ve pancar üreticilerinin kendi örgütlü birlikleri olan Şeker-İş Sendikası ve Pankobirlik üzerinde karar alma mekanizmaları içerisinde daha etkin olabilmeleri ve iki örgüt içerisinde yer alan bürokratik engelleri aşabilmeleri açısından gerçekleştirilecek yasal düzenlemelerin önemi büyük görünmektedir. Bir diğer olgu ise; gerek Pankobirlik, gerekse de Şeker-İş Sendikası'nın, şeker sanayiinin yeniden dizaynı sürecinde devlete yükledikleri rolle ilintilidir. Devleti, üretici sınıflar arasında yalnızca denge unsuru olarak gören bir tutumun eksik kalacağı ve devletin, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karşısındaki kararlı tutumu dikkate alındığında, sendika-kooperatif dayanışmasını içermesi beklenen yeni bir tür kooperatifçilik düşüncesinin, devletin dahil olmadığı bir perspektifte oluşturulması gerektiği daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Yereldeki bazı şeker fabrikalarının ihale süreçleri içerisinde gösterilen sendika-kooperatif birlikteliği, başlangıç olarak üretici-işçi dayanışmasının ilk nüvelerinin oluşması noktasında önemli olmakla birlikte; Şeker-İş Sendikası'nın özelleştirme karşısında sosyal tedbirler dışında savunmacı bir pozisyonda kalması, Pankobirlik'in ise; özelleştirmeler karşısında büyük çoğunlukla suskun bir tavır sergilediği düşünüldüğünde, tabanda filizlenen böylesi bir ilişki ağının ulusal düzeyde bir sendika-kooperatif dayanışmasına nasıl dönüşebileceği büyük bir soru işareti olarak görünmektedir. Yine de; birim kooperatiflerle sendika şubeleri arasında kimi yerlerde görülen girift ilişki ağları, hem Pankobirlik'i hem de Şeker-İş Sendikası'nın mevcut yapılarını dönüştürebilmek açısından potansiyel bir durumu içerisinde barındırmaktadır. Diğer taraftan; bu süreç, Pankobirlik'in şirketleşen bir kooperatif haline geldiği düşünüldüğünde dönüşüm talep eden bu kesimlerin, süreçten pay alma kaygısı hissedebilecekleri bir tavır içerisine girebilme ihtimalini de bulundurmaktadır. Dolayısıyla; üretici-işçi dayanışmasını içerebilecek alternatif bir oluşum, taban demokrasisine dayanan ve pancar üreticileriyle şeker işçilerinin kolektif bir iradeyle hareket edebilecekleri yeni bir düzeneğin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

AB SUGAR, **About AB Sugar**, <https://www.absugar.com/about>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

ADAPAZARI ŞEKER, **Tarihçe**, <http://www.adaseker.com.tr/tarihce/>, [31.03.2016], (Erişim Tarihi: 13.10.2018).

AFARI-SEFA, Victor, “The World Market Situation For Sugar and Future Policy Developments”, **International Development Strategies Seminar Paper**, Department of Project and Regional Planning, Justus Liebig University, Giessen, Germany, 2003, pp.1-4.

AĞIRNASLIGİL, Turgut, “Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçiliğin Gelecek Vizyonu ve Pankobirlik Modeli”, **Karınca Dergisi**, Yıl:78, Sayı:913, Ocak-2013, ss.3-9.

AKALIN, Güneri, “KİT’lerde Etkinlik Sorunları”, **Prof. Dr. Fadıl H. Sur’un Anısına Armağan Kitabı**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1983, ss.89-106.

AKALIN, Güneri, “Türkiye’de Özelleştirmenin Gereği ve Nedenleri”, **Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları**, Sayı:36, İstanbul, 1994, ss.123-136, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/7354> (Erişim Tarihi: 21.11.2017).

AKALIN, Güneri, **KİT Ekonomisi: KİT’ler, Reformları, Alternatifleri ve Özelleştirilmeleri**, Esbank Yayını, Ankara, 1990.

AKALIN, Güneri, **KİT’ler ve Özelleştirilmeleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

AKGÜÇ, Öztin, “Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Bugünkü Sorunları ve Çözüm Yolları”, **Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları (KİT Paneli)**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, 1981.

AKKAYA, Yüksel, “Özelleştirme ve Sendikal Politikalar”, <http://sendika62.org/2003/08/ozellestirme-ve-sendikal-politikalar-yuksel-akkaya-1071/> [03.08.2003], (Erişim Tarihi: 12.03.2018).

AKTAN, Coşkun Can, **Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine: Özelleştirme**, Takav Matbaası, Ankara, 1993.

AKTAN, Coşkun Can, **Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2000.

AKTAN, Coşkun Can, **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

AKTAN, Coşkun Can, **Privatization & The Turkish Experience**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.

AKTEPE, Eyüp, **Kooperatif İşletmeciliği**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

ALKAN, Haluk, “Türkiye’de İşadami Örgütleri ve Devlet”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 114, Ekim-1998, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5800/turkiye-de-isadami-orgutleri-ve-devlet#.Wq5yjWrFLIU> (Erişim Tarihi: 18.03.2018).

ALKİN, Erdoğan, “Özelleştirme”, **Türkiye’de Özelleştirme**, Ed. Arzu İmren, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1996.

ALPARSLAN, Altuğ, **Özelleştirme ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2002.

ALPER, Yusuf, **İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme**, Sağlık-İş Yayınları, Ankara, 1994.

ALPER, Yusuf, **Özelleştirme**, Türkiye Sağlık-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1993.

ALTIOK, Metin, “Türkiye’de Sermaye Birikimi ve Kriz”, **Petrol-İş 92 Yıllığı**, Petrol-İş Yayınları, İstanbul, 1993, ss.649-708.

AMASYA ŞEKER, **Hakkımızda**, <http://amasyaseker.com.tr/kurumsal/hakkimizda>, 2018, (Erişim Tarihi: 13.10.2018).

AMELN, Von Ralf, “Belediyelerdeki Vatandaşlar İçin Daha İyi Hizmetler”, **Özelleştirme ve Mali Gücün Güçlendirilmesi-21. Yüzyılda Yerel Yönetimler**, Çev. Konrad Adenaur Vakfı Alman Teknik İşbirliği Ortak Yayını, Ankara, 2000.

ANBARLI, Şeniz ve ACAR, Aykut, “Bir Selçuklu ve Osmanlı Örgütlenme Örneği Olarak Ahiliğin Yapısı ve Fonksiyonları”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, Cilt:5, Haziran-2005, ss.101-113.

APAK, Kemalettin, AYDINELLİ, Cevdet ve AKIN, Mehmet., **Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, Selüloz Basımevi, İzmit, 1952.

ARAS, Ali ve ÇIKIN, Ayhan, “Kooperatif Sektör ve Bu Sektörün Milli Ekonomilerde Yeri ve Önemi”, **Kooperatifçilik Dergisi**, Sayı: 28, Nisan-Haziran 1975, ss.3-22.

ARAUJO, Angela Maria Carneiro, “Companies Recovered by Workers: The Cases of the Catande Plant and Flasko”, **XXX International Congress of the Latin American Studies Association**, 2011, pp.1-25.

ARDIYOK, Şahin, **Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar: Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli**, Rekabet Kurumu Lisansüstü Tez Serisi, No: 9, Ankara, 2000.

ARICI, Kadir, “Özelleştirme ve Özelleştirmeden Doğabilecek İş Hukuku Problemleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 1990, ss.399-424.

ARTAN, Fikret, **Kamu İktisadi Teşebbüslerinde İstihdam Analizi (1979-1989)**, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: 2283, Ankara, 1991.

ARTUKOĞLU, M. Metin, “Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme”, **Kooperatifçilik Yıllığı ’93**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Yayın No:84, Mars Matbaası, Ankara, 1994, ss.121-145.

ASR GROUP (American Sugar Refining Group), **About Us – History Timeline**, <https://www.asr-group.com/about-us/history-timeline>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

ATASAYAR, Kubilay, “Özelleştirmenin Sosyal ve Ekonomik Etkileri”, **Toprak İşveren Dergisi**, Sayı:19, Eylül-1993, ss.8-10.

ATASOY, Veysel, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1993.

ATİYAS, İzak ve ODER, Burak, **Türkiye’de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Ankara, 2007.

ATTIAT F. Ott and HARTLEY, Keith, **Privatization and Economic Efficiency: A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries**, Edward Elgar Publishing, Number 345, Cheltenham, United Kingdom, 1991.

AVCI, Sedat, “Dünyada Şeker Sanayiinin Dağılışı ve Gelişmesini Etkileyen Unsurlar”, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi**, Sayı:5, 1997, ss.225-258.

AVCI, Sedat, “Türk Şeker Sanayiinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi**, Sayı:4, 1996, ss.291-302.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1973.

AYDIN, Bahadır, “Tarımda Sözleşmeli Üretim Modeli”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:18, Sayı:65, 2007, ss.91-105.

AYDIN, Ufuk, “Sosyal Güvenlikte Özelleştirme: Sebepler ve Uygulamalar”, **Çimento İşveren Dergisi**, Sayı:5, Cilt:12, Eylül-1998, ss.4-15.

AYDIN, Ufuk, **Sosyal Güvenliğin Sorunlarının Çözümünde Özel Sigortalar**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1996.

AYKAÇ, Aslıhan, **Dayanışma Ekonomileri: Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

AYTÜRE, Selma, **Avrupa Birliği’ne Uyum Açısından Türkiye’nin Şeker Üretim ve Ticaret Politikaları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Toplulukları Anabilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

AZZELLINI, Dario, “Contemporary Crisis and Workers’ Control”, **An Alternative Labour History: Worker Control and Workplace Democracy**, Ed. Dario Azzellini, Zed Books Ltd., London, 2015, pp.67-99.

BADO, Jim and LOGUE, John, “Hard Hats and Hard Decisions: The Evolving Union Role in Employee-Owned Firms”, **The Journal of Employee Ownership Law and Finance**, Volume:3, No:2, Spring-1991, pp.3-50.

BAHNDORF, Dieter and KIENLE, Udo, **World Market of Sugar and Sweeteners**, Fourth Issue, Leinfelden-Echterdingen: International Association for Stevia Research, 2004.

BAKKER, Karen, **Privatizing Water: Governance Failure and the World’s Urban Water Crisis**, Cornell University Press, Ithaca and London, 2010.

BALKIR, Zehra Gönül, **Özelleştirmeye Kuramsal Bir Yaklaşım ve Türkiye’de Özelleştirme**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989.

BARLAS, Emin, **Türkiye’de Kamu Malvarlığı: Özelleştirme Politikaları ve Sorunları**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2002.

BAŞAR, Haşmet, “Adapazarı Şeker Fabrikası ve Sakarya Bölgesindeki İktisadi ve Sosyal Tesirleri”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı:10, 1969, ss.87-124.

BAŞAR, Haşmet, **Türkiye’de ve Dünyada Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 3-020-0066, Bursa, 1983.

BAŞBUĞ, Aydın, “Şeker Sektörü İçin Önerdiğimiz Model Kooperatif ve Anonim Şirket Modelidir”, **Şekerin Geleceği III: Uluslararası Şeker Sempozyumu (08-09 Mayıs 2014)**, Şeker-İş Sendikası Yayını, Aydoğdu Ofset Matbaacılık, Ankara, 2014, ss.25-30.

BAYRAK, Coşkun, “Çağdaş İnsan ve Örgütlü Yaşam”, **Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan**, Ed. Gürhan Can, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Yayın No: 563, Eskişehir, 1998.

BAYTAN, İlhan, **Özelleştirme Hukuku ve Uygulamaları**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009.

BAYTAN, İlhan, **Özelleştirme: Hukuki Yapı, Uygulamalar, Sorunlar, Öneriler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.

BBC TÜRKÇE, **AKP Çorum Milletvekili Salim Uslu: Bürokratlar Hükümeti Yanlış Yönlendiriyor, Şeker Fabrikaları Özelleştirilmemeli**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43456892>, [19.03.2018], (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

BEDİR, Eyüp, **Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesinden Doğan Problemler ve Çözüm Önerileri**, Şeker-İş Yayınları, Ankara, 1993.

BİANET, **Kazova İşçileri Kooperatifleşti, Atölye ve Fabrika da Sırada**, <https://m.bianet.org/bianet/emek/159869-kazova-iscileri-kooperatiflesti-atolye-ve-fabrika-da-sirada>, [11.11.2014], (Erişim Tarihi: 17.05.2019).

BİLGİN, Necdet ve BAŞEL, Halis, “Tariş ve Tariş Pamuk Birliği Ortakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, Cilt:42, Sayı:1, 2007, ss.49-72.

BİLGİN, Vedat ve YAZICI, Erdinç, **Haberleşme Sektöründe Özelleştirme Sorunu**, Türkiye Haber-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1994.

BİLGİN, Vedat, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma**, Sağlık-İş Yayınları, Araştırma Dizisi, Ankara, 1998.

BİRGÜN, **TELETAŞ’ın Sömürgeleştirilmesi**, <https://www.birgun.net/haber-detay/teletas-in-somurgelestirilmesi-3173.html> [22.09.2004] (Erişim Tarihi: 08.02.2018).

BİRLEŞİK METAL-İŞ, **Özelleştirme Kapsamında Asil Çelik Gerçeği**, Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000.

BOGETIC, Zeljko, “The Role of Employee Ownership in Privatisation of State Enterprises in Eastern and Central Europe”, **Europe-Asia Studies**, Volume:45, Issue:3, 1993, pp.463-481.

BORATAV, Korkut ve TÜRKCAN, Ergun, **Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

BORATAV, Korkut, **İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar**, İkinci Baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1990.

BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

BOSTON, Jonathan, “The Theoretical Underpinnings of Public Sector Restructuring in New Zealand”, **Reshaping the State: New Zealand’s Bureaucratic Revolution**, Edited by. Jonathan Boston, John Martin, June Pallot and Pat Walsh, Oxford University Press, Auckland, New Zealand, 1991, pp.1-26.

BRITISH SUGAR, **About Us – What We Do**, <https://www.britishsugar.co.uk/about-us/what-we-do/>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

BRUNO, Robert, “Property Rights or Entitlements: How ESOPs Influence What Workers Value About Their Unions”, **Labor Studies Journal**, Volume:23, Issue:3, Fall-1998, pp.55-84.

BULUNGİRAY, Naim, **Özelleştirmenin Sosyo-Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Uygulama: KARDEMİR Örneği**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

BULUTOĞLU, Kenan, **Kamu Ekonomisine Giriş**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971.

BÜKOOP (Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi), **Neden BÜKOOP?**, <https://bukoop.org/hakkimizda/>, 2014, (Erişim Tarihi: 17.05.2019).

BÜLBÜL, Okan Güray, “4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu ve Türkiye’de Kamu Görevlileri Sendikacılığının Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonları Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Seçme Yazılar III)**, Ed. Türker Topalhan, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010, <http://okanguraybulbul.com.tr/wp-content/uploads/2012/12/2.pdf> (Erişim Tarihi: 16.03.2018), ss.1-35.

CALVERT, Hubert, **The Law and Principles of Co-operation**, Thacker, Spink & Company, Calcutta, 1959.

CEVİZOĞLU, Hulki, **Özelleştirme**, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1998.

CEVİZOĞLU, Hulki, **Türkiye’nin Gündemindeki Özelleştirme**, İlgi Yayınları, İstanbul, 1989.

CHULLEN, Jorge, “Şeker-İş ile Sendika Dayanışması Geliştirme Fırsatını Bekliyorum”, **Şekerin Geleceği III: Uluslararası Şeker Sempozyumu (08-09 Mayıs 2014)**, Şeker-İş Sendikası Yayını, Aydoğdu Ofset Matbaacılık, Ankara, 2014, ss.63-67.

CIBE (International Confederation of European Beet Growers), **Mission**, <https://www.cibe-europe.eu/mission.aspx>, 2014, (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

CIRIEC (International Centre of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy), **Who We Are – History**, <http://www.ciriec.uliege.be/en/who-we-are/historique/>, 2018, (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

CLIFFORD, Stephen, “A Steelworker’s Solution: When All Else Failed They Bought the Shop”, **The Free Library**, February-1995, [https://www.thefreelibrary.com/A steelworker solution: when all else failed they bought the shop.-a016525373](https://www.thefreelibrary.com/A+steelworker+solution:+when+all+else+failed+they+bought+the+shop.-a016525373) [Accessed: 03.04.2018].

COMPLANT, **Sugar Complex**, http://www.complant.com/portalyw/ywgk/tlzljy/A060304index_1.htm, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

COSAN, **History**, <http://cosan.com.br/en/cosan/history>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

ÇAKAL, Recep, **Doğal Tekelerde Özelleştirme ve Regülasyon**, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT-2455, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Sektör Programları Dairesi, Ankara, 1996.

ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

ÇELİK, Aziz, “Modern İdeolojiler Açısından Sendikacılık”, **Sendikacılık**, Ed. Banu Uçkan, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2013, ss.91-117.

ÇELİK, Aziz, “Yeni Sorun Alanları, Eğilimler ve Arayışlar: Sendikaların Yeni Dünyası”, **Türkiye’de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar**, Der. Fikret Sazak, Epos Yayınları, Ankara, 2006, ss.17-74.

ÇELİK, Necati, “Özelleştirme, Kapat Kurtul Politikasına Dönüşmemelidir”, **Çerçeve Dergisi**, Sayı:13, Ocak-Nisan 1995, ss.24-30.

ÇETİK, Mete ve AKKAYA, Yüksel, **Türkiye’de Endüstri İlişkileri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇETİN, Muharrem, “Kooperatiflerin Başarısında Halkla İlişkilerin Rolü”, **Kooperatifçilik Yıllığı ’93**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Yayın No:84, Mars Matbaası, Ankara, 1994, ss.209-233.

ÇETİNKAYA, Özhan, **Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Özelleştirme**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2001.

ÇIKIN, Ayhan ve KARACAN, Ali Rıza, **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir, 1994.

ÇSGB, **İşçi ve Sendika Üye Sayıları (2003-2015)**, <https://www.cs.gb.gov.tr/home/contents/istatistikler/iscisendikauyesayilari/2015veoncesi/>, [2003], (Erişim Tarihi: 05.10.2018).

ÇSGB, **İşçi ve Sendika Üye Sayıları (2018)**, <https://www.cs.gb.gov.tr/media/9911/28072018-resmi-gazete.pdf>, [28.07.2018], (Erişim Tarihi: 05.10.2018).

DEANE, Phyllis, **İlk Sanayi İnkılabı**, Çev. Tefik Güran, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

DEMİRBILEK, Tunç, **Toplu Pazarlığın Davranışsal Boyutu**, BASİSEN Eğitim ve Kültür Yayınları, Yayın No:28, İstanbul, 1996.

DEMİRCİ, Sevinç, **Şeker Kanunundaki Değişiklikle Olası Etkilerin Ekonomik Analizi**, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No:102, Ankara, 2003.

DERELİ, Toker, “Özelleştirmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi”, **BASİSEN Dergisi**, Sayı:51, Ekim-1993, ss.24-26.

DERELİ, Toker, “Toplu Pazarlık Düzeninde Ücretler, Enflasyon ve Artan Grevler (Batı ve Türkiye Deneyimleri)”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 311, Ocak-1991, ss.7-17.

DEUTSCHE WELLE TÜRKÇE, **Tatsız Bir Özelleştirme Öyküsü: Şeker Fabrikaları**, <https://www.dw.com/tr/tatsiz-bir-ozellestirme-oykusu-seker-fabrikalari/a-46783205>, [18.12.2018], (Erişim Tarihi: 19.12.2018).

DILTS, David A. and PAUL, Robert J., “Employee Ownership of Unionized Firms: Collective Bargaining or Co-Determination”, **Business and Society**, Volume:29, Issue:1, Spring-1990, pp.19-27.

DİSK TARIM-ORMAN SEN, “Tarım Sektöründeki Özelleştirmelerin Bilançosu (Tarım Raporu)”, **20. Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu**, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Yayınları, 26-27 Mayıs 2005, Ankara, ss.221-260.

DİSK, **9. Genel Kurulu Kararları (4-7 Ağustos 1994)**, Özelleştirmeye Karşı Mücadele (Karar No:16), <http://disk.org.tr/2006/03/9-genel-kurul-kararlari/> (Erişim Tarihi: 13.03.2018).

DİSK, **Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporu (1994-1996)**, DİSK Yayınları, Yayın No:20, İstanbul, 1996.

DOBB, Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Çev. F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

DOĞAN, Yahya, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1993.

DOMBERGER, Simon and PIGGOTT, John, “Privatization Policies and Public Enterprise: A Survey”, **Privatization & Economic Performance**, Ed. Matthew Bishop, John Kay and Colin Mayer, Oxford University Press, New York, 1994, pp.32-61.

DONAT, İrfan, “Şekerde Dengeler Özelleştirme İle Değişecek Mi?”, **Şeker-İş Dergisi**, Sayı:133, Kasım-2017, ss.70-71.

DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayını, Ankara, 1989.

DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Gıda Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007, www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/3103/oik673.pdf, (Erişim Tarihi: 19.08.2018).

DPT, **Özelleştirme Ana Planı**, The Morgan Bank, Cilt:1, DPT Yayını, Ankara, 1986.

DRAKIC, Maja, "Privatization in Economic Theory", **Panoeconomicus**, Volume:54, Issue:1, September-2007, pp.103-118.

DRAYCOTT, A.Philip, "Introduction", **Sugar Beet**, Ed. A.Philip Draycott, Blackwell Publishing Ltd., Oxford-UK, 2006, pp.1-8.

DRUCKER, Peter F., **Yeni Gerçekler**, Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000.

DURA, Yahya Can, "Mülkiyet-Verimlilik İlişkisi: Mülkiyet Hakları Teorisi", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Celal Bayar Üniversitesi İİBF, Cilt:13, Sayı:2, 2006, ss.225-236.

DURAN, Mahmut, "KİT'lerin Özelleştirilmesi Sorunu", **Yeni İş Dünyası Dergisi**, Sayı:66, Nisan-1985, ss.5-9.

DURAN, Mahmut, "Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları", **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme**, Ed. Ergin Arıoğlu, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, Ankara, 1994, ss. 75-121.

DUYMAZ, İsmail, **Emek Değerlendirme Kooperatifi: Bir İşçi İstihdam Projesinin Çok Engelli Parkuru**, Friedrich Ebert Vakfı, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1994.

DUYMAZ, İsmail, **Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No 60, Ankara, 1985.

DÜNYA, "Tüfenkçi: Kooperatifler için mevzuat çalışmasına ihtiyaç var." [14.02.2018(a)], <https://www.dunya.com/ekonomi/tufenkci-kooperatifler-icin-mevzuat-calismasina-ihtiyac-var-haberi-403316> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

DÜNYA, **Bor Şeker'i Dışli Ailesi Alıyor**,
<https://www.dunya.com/ekonomi/bor-sekeri-disli-ailesi-aliyor-haberi-428383>,
[24.09.2018(b)], (Erişim Tarihi: 27.09.2018).

DÜNYA, **Türkiye Şekerde de İthalatçı Olabilir**,
<https://www.dunya.com/sektorler/tarim/turkiye-sekerde-de-ithalatci-olabilir-haberi-374986>, [28.07.2017], (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

EDWARDS, Paul, HALL, Mark, HYMAN, Richard, MARGINSON, Paul, SISSON, Keith, WADDINGTON, Jeremy and WINCHESTER, David, “Great Britain: Still Muddling Through”, **Industrial Relations in the New Europe**, Ed. Anthony Ferner and Richard Hyman, Basil Blackwell, Oxford-UK, 1992, pp.1-68.

EĞİTİM BİR-SEN, “Türkiye Buluşmamızın Sonuç Bildirgesi”, **Eğitim Bir-Sen Haber Bülteni**, Sayı: 59, Yıl: 10, Mart-2011, ss.10-11.

EKİN, Nusret, “Türkiye’de Endüstri İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, **Endüstriyel İlişkiler**, MESS Yayını, No:72, İstanbul, 1979, ss.123-163.

EKİN, Nusret, **Endüstri İlişkileri**, 5.Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1989.

EKİN, Nusret, **Küçük İşyerlerinde Endüstri İlişkileri**, Kamu-İş Yayınları, Ankara, 1993.

EKİZ, Durmuş, **Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş: Nitel, Nicel ve Eleştirel Kuram Metodolojileri**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

EKONOMİ, Münir, “Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisinin Kurulması ve Sona Ermesi”, **Türk İş Hukukunda Üçlü İlişkiler, Legal Vefa Toplantıları (II): Prof. Dr. Nuri Çelik’e Saygı**, Legal Yayınevi, İstanbul, Mart-2008, ss.21-52.

ENGDAHL, F. William, **Ölüm Tohumları: Genetik Biliminin Arkasındaki Karanlık Oyunlar**, Çev. Özgün Şulekoğlu, 4. Baskı, Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul, 2013.

ENGELS, Friedrich, **İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu**, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

ENGELS, Friedrich, **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**, Çev. Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

EPK (Elektrik Piyasası Kanunu), Kanun No: 4628, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 03.03.2001, Sayı: 24335, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4628.html> (Erişim Tarihi: 13.02.2018).

ERCAN, Fuat, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, **Petrol-İş 95-96 Yıllığı**, Petrol-İş Yayınları, İstanbul, 1995, ss.661-692.

ERÇEL, Gazi, “Özelleştirme”, **Finans Dünyası**, Sayı:146, İstanbul, Şubat-2002, ss.14-21.

ERDİNÇ, Zeynep, “Türkiye’de Şeker Sanayiinin Gelişimi ve Şeker Sanayiinde İzlenen Politikalar”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:17, Sayı: 3, 2017, ss.9-26.

ERDİNÇ, Zeynep, **Şeker Pancarı Ziraatı ile Şeker Sanayinin Ekonomik Gelişmeye Etkileri: Türkiye Uygulaması**, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1208, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 166, Eskişehir, 2000.

EROĞUL, Cem, **Devlet Nedir?**, İmge Kitapevi, Ankara, 1990.

ERSÖZ, Halis Yunus, “Özelleştirmede Çalışanların Mülkiyet Sahipliği: Kardemir Örneği”, **Çimento İşveren Dergisi**, Sayı:5, Cilt:15, Eylül-2001, ss.13-26.

ERSÖZ, Halis Yunus, ÖZDEMİR, Süleyman, YAVUZ, Arif, AKGEYİK, Tekin ve ŞENOCAK, Hasan, “Özelleştirmede Çalışanların Mülkiyet Sahipliği: Kardemir Örneği”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 46. Kitap, 2003, ss.1-36. (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/9436>)

ERSUN, Cengiz, MÜFTÜOĞLU, Hilal ve GÜZEL, H. Tülay, **Türkiye’de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 1997-12, İstanbul, 1997.

ERTAN, Adnan, “Türkiye’de Tarımsal Kitlerin Özelleştirilmesi Sorununa Kooperatifçilik Modeli Önerisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:2, Güz-1997(a), ss.237-248.

ERTAN, Adnan, **Türkiye’de Tarımsal KİT’lerin Özelleştirilmesi Sorununa Kooperatiflerle Yaklaşım Önerisi ve Türkiye Şeker Sanayiinde Pankobirlik Örneği**, Pankobirlik Yayınları, Yayın No:5, Mars Matbaası, Ankara, 1997(b).

ERYILMAZ, Bilal ve EKEN, Musa, “Mahalli İdarelerde Özelleştirme Politika ve Uygulamaları”, **Türk İdare Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 387, Haziran-1990, ss.54-99.

ETUI (European Trade Union Institute), **Privatization In Western Europe**, ETUI, Brussels, 1989.

EVRENSEL, **Burdur, Yozgat ve Ilgın Şeker Fabrikaları'nın İhalesi İptal Edildi**, <https://www.evrensel.net/haber/369432/burdur-yozgat-ve-ilgin-seker-fabrikalarinin-ihalesi-iptal-edildi>, [27.12.2018], (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

EVRENSEL, **Özelleştirme Üretimi Çökertti**, <https://www.evrensel.net/haber/118083/ozellestirme-uretimi-cokertti> [30.09.1999], (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

F.O. LICHT, **International Sugar and Sweetener Report**, Vol:151, No:6, 2019.

F.O. LICHT, **World Sugar Statistics Yearbook 2006**, Germany, 2007.

FALAY, Nihat, “Özelleştirme Yöntemleri ve Sorunlar”, **Özelleştirme Tartışmaları**, Ed. Aykut Polatoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, ss.21-36.

FEDAİ, Recep, “Bir Politika Alanı Olarak Şeker ve Şeker Pancarı”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl:9, Sayı:28, Aralık-2016, ss.455-471.

FEIGENBAUM, Harvey B. and HENIG, Jeffrey R., “The Political Underpinnings of Privatization: A Typology”, **World Politics**, Volume:46, Issue:2, January-1994, pp.185-208.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, **Kooperasyon Sosyolojisi: Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1206, İktisat Fakültesi Yayın No: 198, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967.

FORTUNE TURKEY, **Konya Şeker Sanayi ve Ticaret A.Ş.**, <http://www.fortuneturkey.com/Fortune500/2018/konya-seker-san--ve-tic--a-s--F272700>, 2018, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

FRANCIS, Sally A., “Development of Sugar Beet”, **Sugar Beet**, Ed. A.Philip Draycott, Blackwell Publishing Ltd., Oxford-UK, 2006, pp.9-29.

FULTON, Murray, “Cooperatives and Member Commitment”, **The Finnish Journal of Business Economics**, Volume:4, 1999, pp.418-437.

GEERDES, Thomas, **Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi**, Çev. Cihad Gökdağ, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, Yayın No: 118, Ankara, 1966.

GERAY, Cevat, **Kooperatifçilik**, Nika Yayıncılık, Ankara, 2014.

GIDDENS, Anthony, **Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, Çev. Mehmet Özey, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

GILLION, Colin, "Social Security and Social Protection in the Developing World", **Monthly Labor Review**, September, 1994, pp.24-31.

GİZ, Deniz, **Özelleştirme ve Karşılaştırmalı Türkiye Uygulaması**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003.

GOETSCHY, Janine and ROZENBLATT, Patrick, "France: The Industrial Relations System at a Turning Point?", **Industrial Relations in the New Europe**, Ed. Anthony Ferner and Richard Hyman, Basil Blackwell, Oxford-UK, 1992, pp.404-444.

GORE, Charles, "The Rise and Fall of Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", **World Development**, Vol: 28, No:5, Elsevier Science Ltd., Great Britain, 2000, pp.789-804.

GORMLEY, William T., "Two Cheers for Privatization", **Privatization and Its Alternatives**, Edited by William T. Gormley, The University of Wisconsin Press, Madison/USA, 1991, pp.307-318.

GÖK, İsa, "Bürokrasi Artığı Bukalemunlar", **Şeker-İş Dergisi**, Sayı:134, Eylül-2018(a), ss.58-59.

GÖK, İsa, "Eşsiz Bir Platform Oluşturduk", **Şeker-İş Dergisi**, Sayı:129, Mayıs-2015, ss.24-27.

GÖK, İsa, "İstiklal Mücadelesi Devam Ediyor", **Şeker-İş Sendikası Gazetesi**, Yıl:8, Sayı:19, Şubat-2018(b), ss.18-19.

GÖKBAYRAK, Şenay, **Belediyeler, Özelleştirme ve Çalışma İlişkileri**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, No:28, Ankara, 2003.

GÖKÇEN, Şahin, **Özelleştirme mi, Tekelleşme mi?**, Öz Gıda-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Sendikal ve Toplumsal Sorunlar Dizisi-2, Ankara, Eylül 1992.

GÖKTAN, Hasan Basri, **Pancar Kooperatifleri ve Pankobirlik Üzerine İncelemeler Düşünceler**, Pankobirlik Yayınları, Yayın No:1, Ankara, 1989.

GRAHAM, Cosmo, "Methods of Privatization", **International Handbook on Privatization**, Ed. David Parker and David Saal, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, United Kingdom, 2003, pp.87-101.

GRAY, John, **Post Liberalizm**, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

GTB (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı), **Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016**, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Mayıs 2017.

GUISLAIN, Pierre, **The Privatisation Challenge: A Strategic, Legal and Institutional Analysis of International Experience**, The World Bank Regional and Sectoral Studies, Washington D.C., USA, 1997.

GÜÇLÜ, Sami ve DOĞRUER, İ. Mete, “Özelleştirmenin Sosyal Boyutları”, **Sabahaddin Zaim’e Armağan**, İktisat Fakültesi Mecmuası 1994/ B-3 C-1-4, İstanbul, 1996, ss.93-99.

GÜLSÜN, Harun, **Türkiye’de Özelleştirme ve Rekabet Politikaları Açısından Şeker Sanayinin İncelenmesi**, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007.

GÜNAL, Mehmet, “Şeker Sektöründe Özelleştirme”, **Pankobirlik Dergisi**, Yıl:17, Sayı:88, 2006, ss.18-23.

GÜNÇIKAN, Berat, “İşçiler Şekerde Üç Kuşak: Boyacıoğlu Ailesi”, **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.241-248.

GÜNER, Hasan ve KORKMAZ, Adem, “İstihdamın Arttırılmasında Girişimciliğin Önemi: Girişimcilik Destekleme Modeli Olarak İŞGEM’ler”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, Temmuz-2011, ss.42-65.

GÜNER, Ziya, **Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesinde İnsan Kaynakları Sorununun İncelenmesi ve Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. İçin Bir Model Önerisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

GÜRAY, Rıza, **Türkiye Şeker Sanayii ve Şeker Pancarı Tarımı**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Yayın No:160, Çam Matbaası, Ankara, 1968.

GÜROL, Mehmet Ali, **Sosyal Bir Özelleştirme Yöntemi: Çalışanların Pay Ortaklığı (Türkiye Uygulaması)**, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Yayın No:18, Ankara, 1994.

GÜVEN, Ercan, **Türkiye Şeker Sanayiinde İşgücünün Sosyal Politikası**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Yayın No: 45, Sevinç Matbaası, Ankara, 1967.

GÜVEN, Sami, **Endüstriyel İşçi Kooperatifleri (Kuramı ve Sosyal Politikası)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Bursa, 1994.

GÜVEN, Sami, **Sosyal Politikanın Temelleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995.

GÜVEN, Sami, **Türkiye’de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.

GÜZEL, Ali, “Özelleştirmenin Hukuksal Boyutu ve Çalışanlar Açısından Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme**, Ed. Ergin Arıoğlu, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, Ankara, 1994, ss.157-169.

GÜZEL, Ali, OKUR, Ali Rıza ve CANIKLIOĞLU, Nurşen, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, 16. Basım, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2016.

HABERMAS, Jurgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.

HACISALİHOĞLU, Elif and ŞAHİN, Çağatay Edgücan, “Looking Closer to the New Cooperativism: Practices of Agricultural and Consumer Cooperatives in Turkey”, **Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations**, Ed. Çağatay Edgücan Şahin and Arzu Özsoy Özmen, First Edition, Vol:22, Ijopcec Publication Limited, Publication No: 2018/13, London, UK, 2018, pp.75-87.

HAN, Ercan, **Türkiye Kamu-Sen Tarihi I (Damladan Deryaya)**, Türkiye Kamu-Sen Yayınları, Sözkese Matbaacılık, Ankara, Haziran-2012.

HANNAH, A.C. and SPENCE, Donald, **The International Sugar Trade**, Woodhead Publishing Limited, Cambridge, England, 1996.

HANSEN, Mark H., MORROW Jr., J.L. and BATISTA, Juan C., “The Impact of Trust on Cooperative Membership Retention, Performance and Satisfaction: An Exploratory Study”, **International Food and Agribusiness Management Review**, Volume:5, No:1, 2002, pp.41-59.

HAZAR, Nurettin vd., **Türkiye’de Kooperatifçilik**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No: 88, Ankara, 1997.

HAZAR, Nurettin, “Türk Kooperatifçilik Hareketinin 130. ve Satış Kooperatiflerinin 80. yıldönümünde Kooperatifçiliğimizin Meseleleri”, **Kooperatifçilik Yıllığı ’93**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Yayın No:84, Mars Matbaası, Ankara, 1994, ss.65-78.

HAZAR, Nurettin, **Kooperatifçilik Tarihi**, Türk Kooperatif Eğitim Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1990.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, Kamu Sermayeler Kuruluş ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, **KİT'lerin ve Özelleştirme Programındaki Kuruluşların İstihdam Sayıları (1985-2017)**, (Son Güncelleme Tarihi: 31.12.2017), <https://www.hazine.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-isletmeler-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

HEKİMOĞLU, Burhan ve ALTINDEĞER, Mustafa, **Tarımda Sözleşmeli Üretim Modeli ve Samsun İli Yaklaşımı**, T.C. Samsun Valiliği Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, Samsun, Haziran-2012.

HENIG, Jeffrey R., "Privatization in the United States: Theory and Practice", **Political Science Quarterly**, Vol:104, No:4, (Winter, 1989-1990), pp.649-670. <http://www.jstor.org/stable/2151103> (Erişim Tarihi: 01.11.2017).

HERSLAG, Zvi Yehuda, "Atatürk'ün Devletçiliği", **Türkiye'de Devletçilik**, Der. Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, ss.207-218.

HIGMAN, Barry W., "Sugar Revolution", **Economic History Review**, New Series, Vol:53, No:2, May-2000, pp.213-236.

HODGE, Graeme A., **Privatization: An International Review of Performance**, Westview Press, USA, 2000.

HÜRRİYET, **35 Günde Kim Gezip Alacak!**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/35-gunde-kim-gezip-alacak-40754792>, [27.02.2018c], (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

HÜRRİYET, **Küçük Ölçekli İş Kurma Danışmanlığı Eğitim Programı**, <http://www.hurriyet.com.tr/kucuk-olcekli-is-kurma-danismanligi-egitim-programi-167514> [26.08.2003] (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

HÜRRİYET, **Özelleştirilen 13 Şeker Fabrikasından Sadece 7'si Devredildi**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ozellestirilen-13-seker-fabrikasindan-sadece-7si-devredildi-40909551>, [27.07.2018a], (Erişim Tarihi: 27.08.2018).

HÜRRİYET, **Özelleştirme Sosyal Destek Projesi Tanıtıldı**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ozellestirme-sosyal-destek-projesi-tanitildi-39219298> [24.01.2001], (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

HÜRRİYET, **Pankobirlik'ten Cargill'e Yanıt**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/pankobirlikten-cargille-yanit-40762128>, [05.03.2018b], (Erişim Tarihi: 27.09.2018).

ICA (International Cooperative Alliance), **About Us – International Cooperative Alliance**, <https://www.ica.coop/en/about-us/international-cooperative-alliance>, 2018(b), (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

ICA (International Cooperative Alliance), **Cooperative Identity, Values & Principles**, <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>, 2018(a), (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

ILO, **An Introduction to Co-Operative Practice**, International Labour Office, Geneva, 1952.

ILO, **Statistics on Cooperatives Country in Focus: Turkey**, (15.12.2017), http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_614045.pdf [Accessed: 26.05.2018].

IRU (International Raiffeisen Union), **About IRU - What is IRU?**, <https://www.iru.de/about-iru/>, 2018, (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

ISO, **About Sugar**, <https://www.isosugar.org/sugarsector/sugar>, 2017(a), (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

ISO, **Cane and Beet**, <http://www.isosugar.org/sugarsector/cane-and-beet>, 2017(c), (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

ISO, **Our Role**, <https://www.isosugar.org/aboutus/role-of-the-international-sugar-organization>, 2017(b), (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

ISO, **Quarterly Market Outlook**, February 2016, [http://www.isosugar.org/content/publications/MECAS\(16\)02%20-%20Quarterly%20Market%20Outlook%20-%20February%202016%20-%20English-5a1299.pdf](http://www.isosugar.org/content/publications/MECAS(16)02%20-%20Quarterly%20Market%20Outlook%20-%20February%202016%20-%20English-5a1299.pdf) (Erişim Tarihi: 04.08.2018).

ISO, **Quarterly Market Outlook**, February 2018.

ISO, **World Sugar Balances**, February 2017.

İŞIKLI, Alpaslan, “Dünyada ve Türkiye’de Kriz Üzerine Görüş ve Öneriler”, **Petrol İş 92 Yıllığı**, Petrol İş Yayınları, 1993, ss.750-755.

İŞIKLI, Alpaslan, “Özelleştirme ve Sendikalar”, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Sempozyumu (14-16 Kasım 1990) Bildiriler Kitabı**, ODTÜ Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, 1991, ss.44-53.

İŞIKLI, Alpaslan, “Özelleştirme ve Sendikalar”, **Özelleştirme Tartışmaları**, Der. Aykut Polatoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, ss.89-105.

İŞIKLI, Alpaslan, “Özelleştirme”, **BASİSEN Dergisi**, Sayı:51, Ekim-1993, ss.11-13.

İŞIKLI, Alpaslan, “Ücret ve İstihdam Politikaları ve Özelleştirme”, **Özelleştirmenin Sosyal, Ekonomik ve Siyasi Boyutları Sempozyumu ve Panel Notları**, Türk Kamu İşletmeleri Birliği, Ankara, 1995.

İŞIKLI, Alpaslan, **Sendikacılık ve Siyaset Cilt I**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995.

İNAN, Mubin, **Türkiye’de Devlet – Kooperatif İlişkileri Açısından Pancar Ekicileri Kooperatifleri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2002.

ISO 500 (İstanbul Sanayi Odası, Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu), **Konya Şeker Sanayi ve Ticaret A.Ş.**, http://www.iso500.org.tr/marka-detay/birinci500/2017/Konya-seker-San-ve-Tic-As_43, 2017, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

İŞKUR, **Bakanımız 2017 Yılı Bütçesinin Sunumunu Yaptı (22.11.2016)**, <http://www.iskur.gov.tr/Haberler/tabid/495/ArticleID/666/ArtMID/1322/language/tr-TR/Default.aspx> [Erişim Tarihi: 02.03.2018].

İŞKUR, **İşsizlik Sigortası**, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isarayan/issizliksigortasi.aspx> (Erişim Tarihi: 02.03.2018).

İŞKUR, **ÖSDP-2 Yeniden İşe Yerleştirme Hizmetleri**, <https://statik.iskur.gov.tr/tr/ihale/osdp2/1.blm.pdf> (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

İŞKUR, **Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP-1)**, https://statik.iskur.gov.tr/tr/proje_protokol/osdp_1.htm (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

İŞKUR, **Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP-2)**, https://statik.iskur.gov.tr/tr/ihale/osdp2/osdp2_index.htm (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

İZMİRLİ, Resul, **Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Yayın No: 61, Ankara, 1985.

JONES, Derek C., “The Economic Effects of Privatization: Evidence From A Russian Panel”, **Comparative Economic Studies**, Volume:40, Issue:2, Summer-1998, pp.75-102.

KABAKLARLI, Esra, **Türkiye’de Halka Arz Yöntemiyle Gerçekleşen Özelleştirmelerin Etkinlik Analizi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.

KABLAY, Sebiha, “Kamu İstihdamındaki Esnekleşmeye 4B Örneğinden Bakış”, **Türkiye’de Esnek Çalışma**, Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2014, ss.158-184.

KALMBACH, Peter, “Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet, Yeni-Muhafazakâr Saldırı”, **Bir Başka İktisat**, Çev. Alpaslan Işıklı, Der. Alpaslan Işıklı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, ss.15-73.

KARAYAMAN, Mehmet, **Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu**, Uşak Akademi Kitapevi, Uşak, 2010.

KARDEŞ, Ramazan ve GÜZEL, Hülya, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Özelleştirme**, Vakıfbank Araştırma Dizisi, No:2, Ankara, 1995.

KARLUK, Rıdvan, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Esbank Yayınları, İstanbul, 1994.

KAVANAGH, Dennis, **Thatcherism and British Politics, The End of Concensus?**, Oxford University Press, Oxford, 1987.

KAY, John A. and THOMPSON David J., “Privatisation: A Policy In Search Of A Rationale”, **The Economic Journal**, Vol: 96, No: 381, March-1986, Great Britain, pp.18-32.

KAYSERİ ŞEKER, **Boğazlıyan Şeker ve Mamulleri Entegre Tesisi**, <https://www.kayseriseker.com.tr/Kurumsal/Detay/bogazliyan-seker-ve-mamulleri-entegre-tesisi/9>, 2018(b), (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

KAYSERİ ŞEKER, **Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.**, <https://www.kayseriseker.com.tr/Kurumsal/Detay/kayseri-seker-fabrikasi-as/8>, 2018(a), (Erişim Tarihi: 13.10.2018).

KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 4. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1989.

KAZGAN, Gülten, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 2001.

KEPENEK, Yakup, **100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)**, 2. Basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.

KERWIN, Robert W., “Türkiye’de Devletçilik: 1933-1950”, **Türkiye’de Devletçilik**, Der. Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, ss.97-114.

KESER, Hakan, **Türk Kamu Sektöründe Bireysel İş İlişkileri**, İlkem Ofset, Yenilenmiş 2. Baskı, İzmir, 2007.

KESİCİ, Hülya, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme: Çimento Sektörü Uygulaması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

KESK, **Sermaye Küreselleşirken Küçültülen Kamu (31.03.2010)**, <http://www.kesk.org.tr/2010/03/31/sermaye-kuresellesirken-kucultulen-kamu/> (Erişim Tarihi: 16.03.2018).

KILIÇ, Cem, OĞUŞ, Ayla, ÖZEN, Çınar vd., **AB’ye Uyum Sürecinde Türk Şeker Sektörünün Geleceği: AB Şeker Politikası, AB Şeker Reformu ve Türk Şeker Sanayii**, Ed. Cem Kılıç, Ankara, 2006.

KILIÇ, İlker ve BOR, Özgür, “Sözleşmeli Tarım, Devlet ve Hukuk”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:86, 2009, ss.102-120.

KILIÇ, Salih, “Açılış Konuşmaları”, **20. Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu**, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Yayınları, 26-27 Mayıs 2005, Ankara, ss.34-39.

KILIÇBAY, Ahmet, **Türk Ekonomisi**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.

KIRSTEN, Johann and SARTORIUS, Kurt, “Linking Agribusiness and Small-Scale Farmers in Developing Countries: Is There a New Role for Contract Farming”, **Development Southern Africa**, Vol: 19, No:4, October-2002, pp.503-527.

KIYMAZ, Taylan, “Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye’de Şeker Politikaları”, **AB Genişleme Sürecinde Türkiye: Tarımsal ve Kırsal Politikalar Sempozyumu (08-09 Ocak 2003)**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2003, ss.1-24, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/fe77ac7060e716f_ek.pdf?tipi=14&sube=, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

KIYMAZ, Taylan, “Dünyada Şeker Politikaları ve Yeni Şeker Kanunu Sonrası Türkiye’nin Seçenekleri”, **Gıda Mühendisliği Dergisi**, Sayı:11, Aralık 2001, ss.8-10.

KIYMAZ, Taylan, **Şeker Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye’nin Konumu**, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: DPT 2652, Ankara, Ocak-2002.

KİLCİ, Metin, **Başlangıcından Bugüne Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)**, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, DPT Yayını, Ankara, Temmuz 1994.

KOÇ, Yıldırım, **Şeriatçılar, İşçi Hakları ve HAK-İŞ**, Öteki Yayınevi, Şubat 1995, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321049584b.pdf> (Erişim Tarihi: 13.03.2018).

KOÇ, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül-2003.

KONGAR, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Cilt:1-2, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

KONYA ŞEKER, **Çumra Kampüsü**, <http://www.konyaseker.com.tr/tr/icerik/detay/2039/cumra-kampusu>, 2018(c), (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

KONYA ŞEKER, **Çumra Şeker Fabrikası**, <http://www.konyaseker.com.tr/tr/icerik/detay/2044/cumra-seker-fabrikasi>, 2018(b), (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

KONYA ŞEKER, **Türkiye’nin Üreten Gücü: Konya Şeker**, <http://www.konyaseker.com.tr/tr/icerik/detay/2113/konya-seker>, 2018(a), (Erişim Tarihi: 13.10.2018).

KORAY, Meryem, **Endüstri İlişkileri**, BASİSEN Eğitim ve Kültür Yayınları, No:22, İzmir, 1992.

KORAY, Meryem, **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

KOSGEB, **Girişimcilik Destek Programı Uygulama Esasları**, UE-03/00, 2010.

KOUTSOYIANNIS, Anna, **Modern Mikro İktisat**, Çev. Muzaffer Sarımeşeli, Teori Yayınları, Ankara, 1987.

KÖFTEOĞLU, Fehmi, “Krizden Çıkış İçin Son Hamle: Özelleştirme”, **İktisat Dergisi**, Sayı:348, Nisan-1994, ss.16-23.

KÖK, Recep, **Özelleştirme ve KİT’ler: Ekonomi-Politik Popülizm**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1995.

KÖYMEN, Yiğit, “Özelleştirme Nedir? Sağlıklı Bir Özelleştirme Nasıl Olmalıdır?”, **Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 40, Sayı: 474, İstanbul, Eylül-2003, ss.66-76.

KULAKSIZ, Sibel, **Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Çimento Sektörü Çerçevesinde Değerlendirilmesi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.

KUTAL, Metin, “Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri”, **Kamu-İş Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Ankara, 1997, ss.251-268.

LACOSTE, Elisabeth, “Şeker Pancarı Tarımımızın Yıldızıdır”, **Şekerin Geleceği III: Uluslararası Şeker Sempozyumu (08-09 Mayıs 2014)**, Şeker-İş Sendikası Yayını, Aydoğdu Ofset Matbaacılık, Ankara, 2014, ss.43-46.

LEBOWITZ, Michael A., **21. Yüzyıl İçin Sosyalizm**, Çev. Pelin Üçer ve İbrahim Akbulut, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

LIMA, Jacob Carlos, “Workers’ Cooperatives in Brazil: Autonomy vs Precariousness”, **Economic and Industrial Democracy**, Volume:28, Number:4, 2007, pp.589-621.

LMC, **Sugar & Sweetener Quarterly Report (Q4)**, 2017.

LOGUE, John, GLASS, Richard, PATTON, Wendy, TEODOSIO, Alex and THOMAS, Karen, **Participatory Employee Ownership: How it Works**, PA: Worker Ownership Institute, Pittsburgh, 1998.

LORDOĞLU, Kuvvet ve MÜFTÜOĞLU, Özgür, “Çalışma İlişkilerinde Yeni Bir Boyut: Özelleştirme ve Etkileri”, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme**, Ed. Ergin Arıoğlu, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, Ankara, 1994, ss.123-155.

MACINNES, John, “Why Nothing Much Has Changed: Recession, Economic Restructuring and Industrial Relations since 1979”, **Employee Relations**, Vol:9, Issue:1, MCB UP Limited, United Kingdom, 1987, pp.3-9.

MAEHRLEIN, Ingo, “Kamu Alanında Başarılı Özelleştirme”, **Özelleştirme ve Mali Gücün Güçlendirilmesi-21. Yüzyılda Yerel Yönetimler**, Çev. Konrad Adenaur Vakfı Alman Teknik İşbirliği Ortak Yayını, Ankara, 2000.

MAGNANI, Esteban, **The Silent Change: Recovered Businesses in Argentina**, Trans. Steve Herrick, Teseo Publishing, Buenos Aires, 2009.

MAHİROĞULLARI, Adnan, “Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2001, ss.161-190.

MAILLET, Jean, **İktisadi Olayların Evrimi (18. Yüzyıldan Bugüne)**, Çev. Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitapevi, İstanbul,1983.

MANTOUX, Paul, **The Industrial Revolution in the Eighteenth Century**, Harper and Row Publishers, New York and Evanston, 1961.

MARTIN, Brendan, **Özelleştirme Kimin Çıkarına**, Çev. Osman Deniztekin, Cep Kitapları Yay., İstanbul, 1995.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

MC DONALD, David A. ve RUITERS, Greg, “Özelleştirmeye Karşı Alternatif Arayışında”, Çev. Selen Serezli, **Özelleştirmeye Karşı Alternatifler: Küresel Güneyde Temel Hizmetler İçin Kamusal Seçenekler**, Ed. David A. Mc Donald, Greg Ruiters, 1. Baskı, Notabene Yayınları, Ankara, 2014, ss.13-34.

MC DONALD, David A. ve RUITERS, Greg, “Seçenekleri Tartmak: Yöntembilimsel Değerlendirmeler”, Çev. Kemal Özdil, **Özelleştirmeye Karşı Alternatifler: Küresel Güneyde Temel Hizmetler İçin Kamusal Seçenekler**, Ed. David A. Mc Donald, Greg Ruiters, 1. Baskı, Notabene Yayınları, Ankara, 2014, ss.35-69.

MEDYABAR, **Polonya’dan Bir Şeker Haberi**, <http://www.medyabar.com/haber/31605/polonyadan-bir-seker-haberi.aspx> [03.12.2011], (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

MEGGINSON, William L. and NETTER, Jeffry M., “From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization”, **Journal of Economic Literature**, Vol:39 No:2, June 2001, pp.321-389.

MEMUR-SEN, **4/B'nin İçerisinde 4/C'den Geçen 4/B'li ve 4/B'li Şeklinde İki Seçenek Mi Olacak? (06.03.2018)**, <http://ozellestirme.net/4-bnin-icerisinde-4-cden-gecen-4-bli-ve-4-bli-seklinde-iki-secenek-mi-olacak> (Erişim Tarihi: 17.03.2018).

MENDEN, Erich, “Şeker”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Sayı: 141, 1979, ss.34-40.

MINTZ, Sidney Wilfred, **Şeker ve Güç: Şekerin Modern Tarihteki Yeri**, Çev. Şükrü Alpagut, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1997.

MISIRLI, İrfan, “Türkiye’de Özelleştirmenin Sosyal Boyutu”, **İşveren Dergisi**, Cilt:43, Sayı:1, Ekim-2004, ss.48-50.

MITCHELL, Donald, “Sugar Policies: Opportunity For Change”, **World Bank Policy Research Working Paper**, Working Paper No: 3222, February-2004, pp.1-55.

MİLLİ GAZETE, **Çiftçiye Son Darbe Vuruluyor**, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1513785/ciftciye-son-darbe-vuruluyor>, [09.03.2018c], (Erişim Tarihi: 19.12.2018).

MİLLİ GAZETE, **Gizli Belgeli Nişasta Bazlı Şeker (NBS) Skandalı**, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1533027/gizli-belgeli-nisasta-bazli-seker-nbs-skandalı>, [20.04.2018b], (Erişim Tarihi: 19.12.2018).

MİLLİ GAZETE, **NBS’den Alınan Kota Kamuya Aktarıldı**, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1801575/nbsden-alinan-kota-kamuya-aktarıldı>, [06.02.2019], (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

MİLLİ GAZETE, **Özelleştirme İdaresi Pancar Şekerini Bitiren Kurum Olacak**, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1689991/ozellestirme-idaresi-pancar-sekerini-bitiren-kurum-olacak>, [19.09.2018a], (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

MUMCU, Necati, “Türkiye’de 1960-1990 Döneminde İzlenen Bazı Ekonomik Politikalar”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Sayı:23-24, 1998, ss.3270-3274.

MUTLUAY, Fahrettin, **Türkiye Şeker Sanayii**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, Mars Matbaası, Ankara, 1964.

MÜFTÜOĞLU, Özgür, “Kriz ve Sendikalar”, **Türkiye’de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar**, Der. Fikret Sazak, Epos Yayınları, Ankara, 2006, ss.117-155.

MÜFTÜOĞLU, Özgür, “Özelleştirme ve Sendikalar”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt:2, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss.498-500.

MÜFTÜOĞLU, Özgür, **Özelleştirmenin Çalışma Yaşamına Etkileri ve Bir Alan Araştırması: A.E.L.**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

MÜLAYİM, Ziya Gökalp, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

MÜLAYİM, Ziya Gökalp, **Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1992.

MÜSİAD, **Türkiye Ekonomisi 2002**, MÜSİAD Araştırma Raporu, No:39, İstanbul, 2002.

NAFİZ, İlhami, “Şeker Sanayimiz”, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi Yayınları, Ankara, 1930, ss.218-234.

NELLIS John and KIKERI Sunita, “Public Enterprise Reform: Privatization and the World Bank”, **World Development**, Vol:17, No:5, 1989, pp.659-672.

NISKANEN, William A., **Reaganomics, An Insiders Account of the Policies and the People**, Oxford University Press, Oxford, 1988.

NORDZUCKER, **History**, <https://www.nordzucker.com/en/neu/company/about-nordzucker/history.html>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

O’CONNER, John, “US Welfare Policy: The Reagan Record and Legacy”, **Journal of Social Policy**, No:27, Cambridge University Press, United Kingdom, 1998, pp.37-61.

ODAMAN, Senem, **Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği ve Türkiye Bağlamında Şeker Sektörünün Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

OKCAN, Necdet ve BAKIR, Onur, “İşletmenin ve İşin Gereği Taşeronlaştırma: Taşeron Cumhuriyetine Doğru...”, **Çalışma ve Toplum**, Cilt:27, Sayı:4, 2010, ss.55-74.

OKYAR, Osman, “Devletçilik Kavramı”, **Türkiye’de Devletçilik**, Der. Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, ss.189-206.

OLSON, Deborah Groban, “Union Experiences with Worker Ownership: Legal and Practical Issues Raised by ESOPs, TRASOPs, Stock Purchases and Cooperatives”, **Wisconsin Law Review**, Volume:5, 1982, pp.729-823.

OLUÇ, Mehmet, **Trakya Ziraat Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946.

OYAN, Oğuz, “KİT’ler ve Özelleştirme”, **Türk-İş Yıllığı ‘99**, Cilt:1 (1997’den 1999’a Değişimin Dinamikleri), Ankara, 1999, ss.158-186.

ÖİB (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı), **4971 Sayılı Kanun ile 4046 Sayılı Kanunda Yapılan Değişiklikler**, http://www.oib.gov.tr/Türkçe/Sayfalar/Detay/4971_Sayı11_Kanun_ile_4046_Sayı11_Kanunda_Yapılan_Değişiklikler/1488888188.html? (Erişim Tarihi: 21.02.2018).

ÖİB (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı), **Türkiye’de Özelleştirme**, 2017 http://www.oib.gov.tr/Türkçe/Sayfalar/Detay/Türkiyede_Özelleştirme_Uygulamaları/1489152956.html? (Erişim Tarihi: 13.02.2018).

ÖLMEZOĞULLARI, Nalan, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003.

ÖNDER, İzzettin, “Küreselleşme, Yeni Ekonomik Düzen ve Uluslararası İlişkiler”, **Değişen Dünya ve Türkiye’nin Dış Politika Gündemi**, Der. Murat Metinsoy ve Mustafa Eroğlu, Birinci Baskı, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2001, ss.39-59.

ÖNDER, İzzettin, “Özelleştirme Konusuna Alternatif Yaklaşım”, **BASİSEN Dergisi**, Sayı:51, Ekim-1993, ss.20-21.

ÖNDER, İzzettin, “Özelleştirmeye Genel Yaklaşım”, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme**, Ed. Ergin Arıoğlu, Türkiye Maden İşçileri Sendikası, Ankara, 1994, ss.11-46.

ÖUHK (Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun), Kanun No: 4046, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 27.11.1994, Sayı: 22124, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4046.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

ÖZ GIDA-İŞ, **Özelleştirme mi, Tekelleştirme mi?**, Öz Gıda-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZÇELİK, Ahmet, TURAN, Ahmet ve TANRIVERMİŞ, Harun, **Türkiye’de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir**

Kaynak Kullanımı ile Üretici Geliri Üzerine Etkileri, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Proje Raporu, Yayın No: 14, Ankara, Şubat-1999.

ÖZÇELİK-İŞ, **9. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Özçelik-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZDEMİR, Gülen ve BAŞARAN Burçin, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi**, Sayı:142, Ekim-Kasım-Aralık 2003, ss.33-46.

ÖZDEMİR, Necdet, **Kooperatifçilik**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 163, Ankara, 1981.

ÖZGÜVEN, Ali, **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1984.

ÖZMEN, Selahattin, **Türkiye’de ve Dünyada KİT’lerin Özelleştirilmesi**, Met/Er Matbaası, İstanbul, 1987.

ÖZTAŞ, Nail vd., **Türkiye’de Şeker Sektörü: Üretim Süreci ve Çalışma İlişkileri (Yönetmel, Hukuki, Sosyolojik ve Ekonomik Boyutlarıyla Şeker Sanayii Araştırma Projesi)**, Şeker-İş Yayınları, Ankara, 2015.

PACK, Janet Rothenberg, “The Opportunities and Constraints of Privatization”, **Privatization and Its Alternatives**, Edited by William T. Gormley, The University of Wisconsin Press, Madison/USA, 1991, pp. 281-306.

PALOMINO, Hector, BLEYNAT, Ivanna, GARRO, Silvia and GIACOMUZZI Carla, “The Universe of Worker-Recovered Companies in Argentina (2002-2008): Continuity and Changes Inside the Movement”, **Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture and Action**, Volume:4, Number:1, Summer 2010, pp.252-287.

PANKOBİRLİK (Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği), **Dünya, AB ve Türkiye Şeker İstatistikleri**, <http://pankobirlik.com.tr/ISTATISTIKLER.pdf>, Nisan-2017, (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

PANKOBİRLİK (Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği), **Şeker Pancarı Tarımı**, http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Seker_Pancari_Tarimi, 2018(a), (Erişim Tarihi: 20.08.2018).

PANKOBİRLİK, “AB’ye Yeni Üye Olan 10 Ülkede Şeker Sektörü ve Özelleştirme”, **Pankobirlik Dergisi**, Yıl:17, Sayı:88, 2006, ss.24-29.

PANKOBİRLİK, “Şekerin Geleceği Sempozyumu Yapıldı”, **Pankobirlik Dergisi**, Yıl: 24, Sayı: 104, 2013, ss.12-13.

PANKOBİRLİK, **Foreign Relations**, <http://en.pankobirlik.com.tr/#Home/Foreign/>, 2018(e), (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

PANKOBİRLİK, **Pancar Ekicileri Kooperatiflerinin Kuruluşu, Amaç ve Çalışma Konuları ile Faaliyet Alanları**, Pankobirlik Yayınları, Yayın No:9, Ankara, 1997.

PANKOBİRLİK, **Pancar Kooperatifleri ve Pankobirlik’in Kuruluşu**, http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Genel_Bilgi_ve_Tarihce, 2018(c), (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

PANKOBİRLİK, **Pankobirlik’in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesiyle İlgili Basın Bildirisi**, <http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Haber/39247>, 2018(b), (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

PANKOBİRLİK, **Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği AnaSözleşmesi**, <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Lists/KutuMenu/Attachments/24/Pankobirlik%20Anasozlesmesi.pdf>, 2018(d), (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

PANKOBİRLİK, **Uluslararası Üyelikler**, http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Uluslararası_Uyelikler, 2018(f), (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

PETROL-İŞ, **’95-’96 Yıllığı**, Petrol-İş Sendikası Yayını, Yayın No:44, İstanbul, 1995.

PETROL-İŞ, “Sendikaların Görevi Özelleştirmeye Yardımcı Olmak Değildir” başlıklı 07.02.1995 tarihli Basın Açıklaması.

PETROL-İŞ, **25. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu (2003-2007)**, Petrol-İş Sendikası Yayını, Yayın No: 107, İstanbul, 2007.

PETROL-İŞ, **50. Yılında Petrol-İş (1950-2000)**, Petrol-İş Sendikası Yayını, Yayın No:64, İstanbul, 2000.

PETROL-İŞ, **Özelleştirme Üzerine**, Petrol-İş Yayınları, No: 24, İstanbul, Aralık-1989.

PETROL-İŞ, **Petrokimya Sanayi ve PETKİM**, Petrol-İş Yayınları, No: 82, İstanbul, 2003.

PETROL-İŞ, **POAŞ Özelleştirilemez**, Petrol-İş Yayınları, No: 57, İstanbul, 1999.

PETROL-İŞ, **TÜPRAŞ Gerçeği**, Petrol-İş Sendikası Yayını, 2004.

POLANYI, Karl, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, Alan Yayınları, İstanbul, 1986.

POLSKI CUKIER, **About Company**, <https://firma.polski-cukier.pl/957/about-company>, 2018, (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

PRAKASH, Daman, **Governance in the Management of Cooperatives**, International Cooperative Alliances, Geneva, Switzerland, 2000.

RAIZEN, **About Raizen – Company Profile**, <https://www.raizen.com.br/en/about-raizen/company-profile>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

Resmi Gazete (RG), **2008/102 Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı**, Karar Kabul Tarihi: 02.05.2008, Yayımlandığı RG Tarihi: 20.11.2008, Sayı: 27060, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/11/20081120-16.htm>, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

Resmi Gazete (RG), **Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Kanun No: 5234, Kanun Kabul Tarihi: 17.09.2004, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 21.09.2004, Sayı: 25590, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/09/20040921.htm#1> (Erişim Tarihi: 21.02.2018).

Resmi Gazete (RG), **Bazı Kanunlar ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Kanun No: 6300, Kanun Kabul Tarihi: 26.04.2012, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 10.05.2012, Sayı: 28288, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/05/20120510-25.htm> (Erişim Tarihi: 22.02.2018).

Resmi Gazete (RG), **Bütçe Kanunlarında Yer Alan Bazı Hükümlerin İlgili Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelere Eklenmesine Dair Kanun**, Kanun No: 6338, Kanun Kabul Tarihi: 29.06.2012, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 11.07.2012, Sayı: 28350,

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120711-1.htm> (Erişim Tarihi: 22.02.2018).

Resmi Gazete (RG), **İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun**, Kanun No: 6552, Kanun Kabul Tarihi: 10.09.2014, Yayınılandığı Resmi Gazete Tarihi: 11.09.2014, Sayı: 29116, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140911M1-1.htm> (Erişim Tarihi: 22.02.2018).

Resmi Gazete (RG), **Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükümünde Kararname**, Kararname No: 696, Kararname Kabul Tarihi: 20.11.2017, Yayınılandığı RG Tarihi: 24.12.2017, Sayı: 30280, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

Resmi Gazete (RG), **Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, Kanun No: 5398, Kanun Kabul Tarihi: 03.07.2005, Yayınılandığı Resmi Gazete Tarihi: 21.07.2005, Sayı: 25882, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050721-1.htm> (Erişim Tarihi: 21.02.2018).

Resmi Gazete (RG), **Sanayinin Geliştirilmesi ve Üretimin Desteklenmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Kanun No: 7033, Kanun Kabul Tarihi: 18.06.2017, Yayınılandığı RG Tarihi: 01.07.2017, Sayı: 30111, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170701-21.htm> (Erişim Tarihi: 22.02.2018).

Resmi Gazete (RG), **Temel Ceza Kanunlarına Uyum Amacıyla Çeşitli Kanunlarda ve Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Kanun No: 5728, Kanun Kabul Tarihi: 23.01.2008, Yayınılandığı Resmi Gazete Tarihi: 08.02.2008, Sayı: 26781, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080208-1.htm> (Erişim Tarihi: 22.02.2018).

Resmi Gazete (RG), **Vergi Kanunları İle Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, Kanun No: 7103, Kanun

Kabul Tarihi: 21.03.2018, Yayımlandığı RG Tarihi: 27.03.2018, Sayı: 30373, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180327M2-1.htm> (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

Resmi Gazete (RG), **Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Kanun No: 6217, Kanun Kabul Tarihi: 31.03.2011, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 14.04.2011, Sayı: 27905, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110414-1.htm> (Erişim Tarihi: 22.02.2018).

RETAIL TÜRKİYE, **Şeker Sektörü ve Özelleştirme**, <https://www.retailturkiye.com/dosya/seker-sektoru-ve-ozellestirme>, [09.07.2018], (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

ROBINSON, Colin, “Privatization: Analysing the Benefits”, **International Handbook on Privatization**, Ed. David Parker and David Saal, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, United Kingdom, 2003, pp.41-59.

ROCHE, Maurice, **Rethinking Citizenship: Welfare, Ideology and Change in Modern Society**, Polity Press, Cambridge, 1992.

ROTH, Randi Ilyse, “Contract Farming Breeds Big Problems for Growers”, **Farmers’ Legal Action Report**, Winter-1992, <http://www.flaginc.org/wp-content/uploads/2013/03/artef002.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.08.2018).

S.S. BURDUR PANCAR EKİCİLERİ KOOPERATİFİ, **Burdur Şeker Fabrikası Özelleştirme Raporu**, Ankara, Ocak-2018.

SABAH, **Anadolu’nun En Büyük Şirketleri**, <https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomi/anadolunun-en-buyuk-sirketleri>, [01.10.2018], (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

SAĞLAM, Dündar, “Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör-Kamu Sektörü Dengesi”, **Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği**, Formül Matbaası, İstanbul, 1981, ss.81-109.

SALLAN GÜL, Songül, **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa**, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.

SAMUELSON, Paul A., **İktisat**, Çev. Demir Demirgil, Mentuş Kitapevi, İstanbul, 1970.

SARIASLAN, Halil, **Türkiye’de KİT’lerin Özelleştirilmesi Sorunu ve Sistematik Bir Yaklaşım Önerisi**, TOBB Genel Yayın No: 266, BÖM: 18, Ankara, 1993.

SATLIGAN, Nail, “Dünya Kapitalizmi: Bunalımı Bitirmeyen Toparlanma”, **Petrol-İş 93-94 Yıllığı**, Petrol İş Yayınları, İstanbul, 1995, ss.520-528.

SATT, Ehud, “Introducing Differential Wage Rates in the Kibbutz Economy: Is it the End of the Kibbutz? Theory and New Data”, **Advances in the Economic Analysis of Participatory and Labor-Managed Firms: Cooperative Firms in Global Market**, Ed. Sonja Novkovic and Vania Sena, Vol:10, Emerald Group Publishing Limited, 2007, pp.79-107.

SAVAS, Emanuel S., **Özelleştirme: Daha İyi Devlet Yönetiminin Anahtarı**, Çev. Ergün Yener, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, Yayın No:517, Ankara, 1994.

SAVAŞ, Vural, **Keynesyen İktisat Yıkılırken**, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1984.

SAYBAŞILI, Kemali, “Mali Bunalım, İktisat Siyaseti ve Özelleştirme”, **Özelleştirme Tartışmaları**, Der. Aykut Polatoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 57-76.

SCHNEIDER, Ferdinand, **Şekerin Teknolojisi**, Çev. Osman Bozok vd., Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Yayın No: 168, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1971.

SENDİKA.ORG, **Barselona’da Ortaklaşma Pratikleri: İşgal Evleri, Kooperatifler ve Ateneular**, <http://sendika63.org/2018/06/barselonada-ortaklasma-pratikleri-iskal-evleri-kooperatifler-ve-ateneular-diyar-saracoglu-497242/>, [12.06.2018], (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

SENDİKA.ORG, **Şeker Pancarı Dosyası – Cumhuriyet Tarım Dergisi**, <http://sendika62.org/2006/10/seker-pancari-dosyasi-cumhuriyet-tarim-dergisi-9345/> [01.10.2006], (Erişim Tarihi: 02.08.2018).

SEVEN, Bulent, **Legal Aspects of Privatization: A Comparative Study of European Implementations**, Dissertation com., Universal Publishers, USA, 2001.

SEVGİ, Cezmi, **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1994.

SHACKLETON, John Richard, “Privatization: The Case Examined”, **National Westminster Bank Quarterly Review**, May-1984, pp.59-73.

SHESHINSKI, Eytan and LOPEZ-CALVA, Luis Felipe, “Privatization and Its Benefits: Theory and Evidence”, **CESifo Economic Studies**, Vol: 49/3, Munich, 2003, pp.429-459.

SOL, **Torku'nun Sahibi Anadolu Birlik Holding de Borç Yapılandırması İçin Bankalarla Görüşüyor**, <http://haber.sol.org.tr/emek-sermaye/torkunun-sahibi-anadolu-birlik-holding-de-borc-yapilandirmasi-icin-bankalarla-gorusuyor>, [23.01.2019], (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

SOYER, M. Polat, “Türkiye’de Özelleştirmenin İş Hukuku Alanında Ortaya Çıkardığı Sorunlar”, **Özelleştirme ve İş Hukuku Alanında Ortaya Çıkan Sorunlar Semineri**, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayınları, Ankara, 1998, ss.67-80.

SÖZCÜ, **Cargill’in Yazdığı Şeker Raporuna Sözcü Ulaştı**, <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/cargillin-yazdigi-ozellestirme-raporuna-sozcu-ulasti-2257351/>, [01.03.2018], (Erişim Tarihi: 27.09.2018).

SPUTNIK, **Türk-İş Başkanı Atalay’dan Makam Aracı Açıklaması: Arkadaşımız Çok Üzgün**, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810121035629794-turk-is-ergun-atalay-seker-is-makam-araci/>, [12.10.2018], (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

STARR, Paul, “The Case for Skepticism”, **Privatization and Its Alternatives**, Ed. William T. Gormley, The University of Wisconsin Press, Madison/USA, 1991, pp.25-36.

STEWART, Michael, “Keynesçi İktisat Öğretisi”, **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Çev. Şule Kut, Der. Kemali Saybaşı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, ss.53-87.

SUDZUCKER, **About – Who We Are**, <https://www.suedzucker.uk/about/>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

SUIÇMEZ, Baki Remzi, “Tarım Alanındaki Özelleştirmeler”, **Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 7-8 Ocak 2002, ss.74-120.

SUIÇMEZ, Halit ve YILDIRIM, Şevket, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları**, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Yayın No: 508, Ankara, 1993.

ŞAHİN, Çağatay Edgücan ve GÖKTEN, Kerem, “Latin Amerikan Özyönetim Pratiklerinden İnsan Odaklı Bir Esnekleşme Beklenebilir Mi?”, **Çalışma ve Toplum**, 2013/2, ss.119-145.

ŞAYLAN, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İkinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

ŞDB (Şeker Dairesi Başkanlığı), **Dünyada Şeker Sektörü**, <https://www.tarimorman.gov.tr/SDB/Belgeler/sektorel%20veriler/17%2004%20219%20WEB%20%20C4%B0%20%20D%20%20C3%9CNYA%20%20C5%9EEKER%20SEKT%20%20C3%96R%20%20C3%9C.pdf>, Nisan 2019(a), (Erişim Tarihi: 17.04.2019).

ŞDB (Şeker Dairesi Başkanlığı), **Türkiye’de Şeker Sektörü**, <https://www.tarimorman.gov.tr/SDB/Belgeler/sektorel%20veriler/170419%20Tu%CC%88rkiye%20%20C5%9Eeker%20Sekt%CC%88ru%CC%88%20Web%20%20C4%B0%20%20C3%A7in.pdf>, Nisan 2019(b), (Erişim Tarihi: 17.04.2019).

ŞEHİRLİOĞLU, Ömer Kağan, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Işığında Özelleştirmede Karabük Modeli**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

ŞEKER KANUNU, Kanun No: 4634, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 19.04.2001, Sayı: 24378, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4634.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

ŞEKER KANUNU, Kanun No: 6747, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 29.06.1956, Sayı: 9345, http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=88 (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

ŞEKER KURUMU, **2016 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2017.

ŞEKER KURUMU, **2017 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2018.

ŞEKER-İŞ, “Şeker İşçilerinden 2 Saat Fazla Çalışma Eylemi”, **Şeker-İş Dergisi**, Sayı:131, Ağustos-2016, ss.42-43.

ŞEKER-İŞ, **İki Teneke, Tahta İskele ve Kırık Bir Masadan Yıkılmaz Kaleye**, (Şeker-İş’in 50. Yılına Armağan), Şeker-İş Sendikası Yayını, Aydoğdu Ofset Matbaacılık, Ankara, 2013.

ŞEKER-İŞ, **Pancar Tarımı ve Şeker Sanayii**, Şeker-İş Yayınları, Kasım-2006.

ŞEKER-İŞ, **Pancar Tarımı, Şeker Sektörü ve Nişasta Bazlı Şekerler (NBS) Gerçeği**, Şeker-İş Sendikası Broşürü, 2017.

ŞEKER-İŞ, **Şeker Fabrikaları İçin 1 Milyon 690 Bin İmza**, http://www.sekeris.org.tr/seker_fabrikalari_icin_1_milyon_690_bin_imza, [30.03.2018e], (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

ŞEKER-İŞ, **Şeker Özelleştirmesinde Ülke ve Sektör Kayıpları**, Şeker-İş Sendikası Broşürü, 2018.

ŞEKER-İŞ, **Şeker Sektöründe Stratejik Yapılandırma ile Reforma**, http://www.sekeris.org.tr/sekerin_geleceginde_cikis_yolu_2018, [07.05.2018f], (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

ŞEKER-İŞ, **Şekerin Geleceği Sempozyumu 2**, [03.02.2018c], http://www.sekeris.org.tr/sekerin_gelecegini_sempozyumu_2, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

ŞEKER-İŞ, **Şekerin Geleceği Sempozyumu 3**, [03.02.2018d], http://www.sekeris.org.tr/sekerin_gelecegini_sempozyumu_3, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

ŞEKER-İŞ, **Şekerin Geleceği**, Şeker-İş Sendikası AR-GE Birimi, Mattek Matbaacılık, Ankara, Eylül-2011.

ŞEKER-İŞ, **Şekerin Geleceği: Sektörde Yıldız Ülke Olabiliriz Sempozyumu (11-13 Ocak 2012)**, Şeker-İş Sendikası Yayını, Aydoğdu Ofset Matbaacılık, Ankara, 2012.

ŞEKER-İŞ, **Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin Özelleştirilmesine Karşı Mücadelemiz**, http://www.sekeris.org.tr/turkiye_seker_fabrikalari_a_s_nin_ozellestirilmesine_karsi_mucadelemiz, [03.02.2018a], (Erişim Tarihi: 26.08.2018).

ŞEKER-İŞ, **Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası (Şeker-İş) Tarihçesi**, <http://www.sekeris.org.tr/tarihce>, [31.01.2018b], (Erişim Tarihi: 30.09.2018).

ŞEKER-İŞ, **TÜRKŞEKER A.Ş. Şeker Fabrikalarının Üretim Sürdürülebilirliği Anlayışı Çerçevesinde Yeniden Yapılandırılması**, Şeker-İş Yayını, Ankara, 2014.

ŞENER, Orhan, **Kamu Ekonomisi**, Okan Yayıncılık, İstanbul, 1984.

ŞENSES, Fikret, “Neo-liberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı, Engel Mi?”, **Economic Research Center (ERC) Working Paper in Economic 04/09**, Ağustos 2004, Ankara, ss.1-27, <http://www.erc.metu.edu/menu/series04/0409.pdf> (Erişim Tarihi: 8.11.2017).

ŞENSES, Fikret, “Özelleştirme, Kamu Girişimciliği ve Sanayileşme”, **Birikim Dergisi**, Sayı:70, Şubat-1995, ss.28-36.

ŞİDE, M. Sadık, **Sendikam Şeker-İş ve Şeker Sanayii**, Şeker-İş Sendikası Yayını, Ankara, 2005.

T.C. ANAYASASI, Kanun No: 2709, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 09.11.1982, Sayı: 17863, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm> (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

T.C. HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, **Kamu İşletmeleri Raporu 2016**, Ekim-2017. <https://www.hazine.gov.tr/kamu-sermayeli-kurulus-ve-isletmeler-raporlari> (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

T24, **Şeker-İş’ten Beş Fabrika Hakkında Dava: Usulsüz Devir Yapıldı**, <https://t24.com.tr/haber/seker-isten-bes-fabrika-hakkinda-dava-usulsuz-devir-yapildi,709059>, [26.09.2018], (Erişim Tarihi: 27.09.2018).

TALAS, Cahit, **Ekonomik Sistemler**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

TALAS, Cahit, **Toplumsal Politika**, İmge Kitapevi, Ankara, 1990.

TAN, Sibel ve KARAÖNDER, İlker, “Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”, **Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2013, ss.87-94.

TANOĞLU, Ali, **Ziraat Hayatı Cilt I: Ziraat Tarihine Bir Bakış ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 177, Coğrafya Enstitüsü Yayın No:8, İstanbul, 1942.

TANÖR, Reha, **Türk Sermaye Piyasası: Halka Arz**, Beta Yayınları, Cilt:2, İstanbul, 2000.

TAŞÇI, Faruk, “Türkiye’de Sendikaların Özelleştirme Yaklaşımları”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 54, 2008, ss.95-115.

TAŞPINAR, Taner, “Şeker, Türkiye’nin Kalkınmasına Stratejik Ürün Olarak Hizmet Etmelidir”, **Şekerin Geleceği III: Uluslararası Şeker Sempozyumu (08-09 Mayıs 2014)**, Şeker-İş Sendikası Yayını, Aydoğdu Ofset Matbaacılık, Ankara, 2014, ss.31-36.

TATE & LYLE, **History**, <https://www.tateandlyle.com/about-us/history>, 2018, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

TAYGUN, Nazım, **Türkşeker'in Öyküsü**, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, Yayın No: 217, Ankara, 1993.

TBMM, **Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Kanun No: 5189, Kanun Kabul Tarihi: 16.06.2004,2004/b, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5189.html> (Erişim Tarihi: 21.02.2018).

TBMM, **Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun İle Kamu İhale Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, Kanun No: 5148, Kanun Kabul Tarihi: 27.04.2004, 2004/a, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5148.html> (Erişim Tarihi: 21.02.2018).

TBMM, Tutanak No:635, **18.01.1954 Tarihli ve 6224 Sayılı Kanun ile 24.11.1994 Tarihli ve 4046 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Dair Kanun**, Kanun No: 4105, Kanun Kabul Tarihi: 27.04.1995, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 02.05.1995,Sayı:22275,https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc078/kanuntbmmc078/kanuntbmmc07804105.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2018).

TDV (Türk Demokrasi Vakfı), **Türkiye'de Özelleştirme Araştırma Raporu**, Ankara, 1994.

TEKAND, Baha, **Türkiye Şeker Sanayiinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Yayın No: 52, Mars Matbaası, Ankara, 1958.

TEKELİ, Sait Tahsin, **Şeker Sanayiinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964.

TİSK, **19. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, TİSK Yayınları, Ankara, 1995.

TİSK, **22. Genel Kurul Çalışma Raporu**, TİSK Yayınları, Ankara, 2004.

TİSK, **25. Genel Kurul Çalışma Raporu**, TİSK Yayınları, Ankara, 2013.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2007)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 297, 2008.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2008)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 303, 2010.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2009)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 309, 2011.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2010)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 319, 2012.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2011)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 330, 2013.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2012)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 341, 2014.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2013)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 347, 2015.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2014)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 355, 2016.

TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti (2015)**, TİSK Yayınları, Yayın No: 357, 2017.

TİSK, **Özelleştirmenin Neresindeyiz?**, TİSK İnceleme Yayınları, Yayın No: 24, Ankara, Haziran-1999.

TKK (Türk Kooperatifçilik Kurumu), **Tarihçe** (29.04.2016), <http://koopkur.org.tr/hakkimizda/tarihcemiz> (Erişim Tarihi: 23.05.2018).

TMMOB, **Kapitalist Sistemde Yeni Sağ Politikaların Yükselişi, KİT'ler ve Özelleştirme Raporu**, Ankara, Mayıs-1986.

TOBB, **Özelleştirme: Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, TOBB Yayınları, Ankara, 1993.

TOKOL, Aysen, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2013.

TOKOL, Aysen, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Dora Yayınları, Bursa, 2011.

TOMBUL, İsmail Hakkı, "Açılış Konuşmaları", **20. Yılında Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu**, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Yayınları, 26-27 Mayıs 2005, Ankara, ss.31-34.

TOMBUL, İsmail Hakkı, "Açılış Konuşmaları", **Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu II**, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Yayınları, 13-14 Kasım 2008, Ankara, ss.17-20.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

TOSUN, Fatma ve ARSLAN, Selda, “4634 Sayılı Şeker Kanunu Sonrasında Türkiye Şeker Sanayinde Meydana Gelen Gelişmeler”, **Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C: 25, Özel Sayı:2, 2016, ss.328-333.

TROTMAN – DICKENSON, Donata Irena, **Economics of the Public Sector**, Macmillan Press Ltd., London, 1996.

TŞFAŞ (Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi), **Faaliyet Raporları (2001-2017)**, <http://www.turkseker.gov.tr/FaaliyetRaporlari.aspx> (Erişim Tarihi: 17.08.2018).

TUNCAY, Can, “Özelleştirme ve İş Hukukuna İlişkin Sonuçları”, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt:5, Sayı:5, 1991, ss.3-9.

TURANLI, Rona, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1988.

TÜİK, **Bitkisel Ürün Denge Tabloları; "Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler" Tablo 6 - Şeker Pancarı ve Şeker Denge Tablosu (2007-2017)**, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27644>, (Erişim Tarihi: 18.08.2018).

TÜİK, **Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alan ve Üretim Miktarları (2001-2017)**, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

TÜRK METAL, **İki Bine Beş Kala Türkiye ve Dünya**, TÜRK-AR Araştırma Dizisi, No:3, Ankara, 1995.

TÜRK-İŞ, **Başkanlar Kuruluna Sunulan Türk-İş'in Özelleştirme Konusundaki Görüşleri (Belgeler) (07.07.1993)**, Türk-İş Yayınları, Ankara, 1993.

TÜRK-İŞ, **KİT'ler ve Özelleştirme: İddialar ve Gerçekler**, Türk-İş Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

TÜRKİYE KAMU-SEN, **AB Nasıl Bir Türkiye İstiyor? (15.05.2009b)**, https://kamusen.org.tr/icerik_goster.php?Id=5533 (Erişim Tarihi: 16.03.2018).

TÜRKİYE KAMU-SEN, **İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları**, Türkiye Kamu-Sen Ar-Ge Yayınları, Yayın No:10, Ankara, 2004.

TÜRKİYE KAMU-SEN, **Maden Yasası Mı, İhanet Yasası Mı? (15.05.2009a)**, https://kamusen.org.tr/icerik_goster.php?Id=5538 (Erişim Tarihi: 16.03.2018).

TÜRKŞEKER, **25. Dönem Toplu İş Sözleşmesi Metni**, 2015, <http://www.turkseker.gov.tr/dokumanlar/25TopluIsSozlesmesiMetni.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Ana Sözleşme**, <http://www.turkseker.gov.tr/AnaSozlesme.aspx>, 2018(b), (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Cumhuriyet'in 80. Yılında Türk Şeker Sanayii**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, Mars Matbaası, Ankara, Ekim-2003.

TÜRKŞEKER, **Hakkımızda**, <http://www.turkseker.gov.tr/hakkimizda.aspx>, 2018(c), (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

TÜRKŞEKER, **İllere Göre Şeker Pancarı Ekim ve Üretimi**, <http://www.turkseker.gov.tr/illereGorePancarEkimUretim.aspx>, 2018(g), (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Mal ve Hizmet Satış Bilgileri**, <http://www.turkseker.gov.tr/MalveHizmetSatis.aspx>, 2018(h), (Erişim Tarihi: 18.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Özelleştirme Yüksek Kurul Kararları**, <http://www.turkseker.gov.tr/OYKkararlari.aspx>, 2018(i), (Erişim Tarihi: 25.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Personel, Şeker Satış, Ekim ve Üretim**, <http://www.turkseker.gov.tr/PersonelSekersatisEkimUretim.aspx>, 2018(f), (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Sektör Raporu 2016**, Mayıs 2017, http://www.turkseker.gov.tr/sector_raporu_2017.pdf, (Erişim Tarihi: 04.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Sektör Raporu 2017**, Temmuz 2018, http://www.turkseker.gov.tr/sector_report_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 04.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Sık Sorulanlar**, <http://www.turkseker.gov.tr/SSorulanlar.aspx>, 2018(j), (Erişim Tarihi: 29.09.2018).

TÜRKŞEKER, **Tarihçe**, <http://www.turkseker.gov.tr/tarihce.aspx>, 2018(a), (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Uluslararası Faaliyetler**, 2018(d), <http://www.turkseker.gov.tr/UluslararasıFaaliyetler.aspx>, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

TÜRKŞEKER, **Üyesi Olunan Kuruluşlar**, 2018(e), <http://www.turkseker.gov.tr/UyesiOlunanKuruluslar.aspx>, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

TÜSİAD, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları**, Yayın No: TÜSİAD-T / 92.1.148, İstanbul, Ocak-1992.

UÇKAN, Banu, “Küreselleşme ve Devletin İş Piyasasındaki Rolü”, **Çimento İşveren Dergisi (ÇEİS)**, Sayı:2, Cilt:12, Mart-1998, <http://www.ceis.org.tr/dergiDocs/1mak982.htm> (Erişim Tarihi: 7.11.2017).

ULUATAM, Özhan, **Geçmiş Bakmak: Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi (1920-2000)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

ULUCAN, Devrim, “Özelleştirmenin Hukuki Çerçevesi ve Özelleştirilen Kuruluşlarda Çalışanların Hukuki Durumları”, **İş Hukuku Dergisi**, Cilt:3, Sayı:4, Ekim-Aralık 1993, ss.498-512.

ULUKAN, Umut, “Devlet, Tarım ve Sermaye: Tarımda Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışmak”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:11, Sayı:43, 2013, ss.56-78.

USLU, Salim, “İşçiler Açısından KİT’lerin Özelleştirilmesi ve İstihdam Sorunları”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 40. Kitap, İstanbul, 1995, ss.87-96.

USLU, Salim, **MÜSİAD Özelleştirme Paneli**, MÜSİAD Genel Merkezi (18.08.1993), İstanbul, 1993, ss.12-14.

UŞAN, M. Fatih, “İş Kaybı Tazminatı”, **Kamu-İş (İş Hukuku ve İktisat Dergisi)**, Cilt:4, Sayı:1, Ocak-1995, ss.103-115.

UZEL, Celal, KALFA, Kadir, SEÇER, Kazım, ARMAN, Şimşek ve ERGİDEN, Yıldırım, **Kooperatifçilik Bilgisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No:40, Ankara, 1979.

ÜNAL, Bayram ve YILDIRIM, Yavuz, “Türkşeker’de Özelleştirme ve Karşı Mücadele: Sivil İnisiyatifin Yerelden Gelişmesi”, **Almanak 2006 Analizleri**, SAV (Sosyal Araştırmalar Vakfı) Yayınları, İstanbul, 2007, ss.223-241.

ÜNAL, Bayram, “Türkiye Şeker Sektöründe Özelleştirme Sürecinde Örgütsel Sapmalar”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt:14, Sayı: 1, 2008, ss.3-11.

ÜNAL, Firdevs Feyza, **Özelleştirmenin Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Verimlilik Üzerine Etkisi: Türkiye Şeker Sektörü Uygulaması**, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara, 2000.

ÜŞÜR, İşaya, “Dünyada Kapitalizmin Tarihsel Değişimi ve Politikaları”, **20. Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu**, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Yayınları, 26-27 Mayıs 2005, Ankara, ss.43-49.

VELDET, Turan, **30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara, 1958.

VELİDEDEOĞLU, Turan V., KORU, Ethem, GÜRAY, Rıza, ÖNER, Murat, GÜRELLİ, Yılmaz ve DEMİRTAŞ, Yavuz, **Türkiye Şeker Sanayii (1926-1976): Yurt Hizmetinde 50. Yıl**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, Yayın No: 210, Mars Matbaası, Ankara, 1976.

VELJANOVSKI, Cento, **Selling the State: Privatization in Britain**, Weidenfeld and Nicholson, London, 1987.

VURAL, Tarık, **Belediye Hizmetlerinin Özelleştirme Uygulamalarının Hizmet Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2002.

WABCG (World Association of Beet and Cane Growers), **Our Mission**, http://wabcg.org/index.php?option=com_content&view=article&id=8&Itemid=132&language=en, 2015, (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

WALKER, David B., **The Rebirth of Federalism: Slouching Toward Washington**, Chatham House, New Jersey, 1995.

WALLERSTEIN, Immanuel, "Küreselleşme Mi, Geçiş Çağı Mı?", **21. Yüzyılda Siyaset**, Çev. Taylan Doğan- Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss.123-146.

YARAŞIR, Volkan, **Uluslararası İşçi Hareketleri**, 2. Baskı, Akyüz Yayın Grubu, İstanbul, 2004.

YAŞA, Memduh vd., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi: 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

YAŞAR, Süleyman, **Türkiye’de Kullanılan Özelleştirme Yöntemlerinin Analizi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2006.

YAZICI, Erdinç, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Karabük’te İşçi Ailesi**, Özçelik-İş Sendikası Araştırma Dizisi, No:1, Ankara, 1992.

YEĞİN, Metin, **Patronsuzlar**, Versus Yayınevi, İstanbul, 2006.

YILDIRIM, Ali Ekber, **Şeker Pancarının Ekonomiye Katkısı – 2**, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/seker-pancarinin-ekonomiye-katkisi-2/5432>, [20.10.2009, Dünya Gazetesi], (Erişim Tarihi: 20.08.2018).

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

YILDIRIR KOCABAŞ, Özlem, “Türkiye’de Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt:8, 2003, ss.15-24.

YILMAZ, Cevdet, **Risk Kapıyı Kırınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ZAİM Osman ve ÇAKMAK, Erol. H., “Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik” **Özelleştirme Tartışmaları**, Der. Aykut Polatoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 150-163.

ZARAKOLU, Avni, “Ülkemizde Kooperatif İşletmeler ve Ana Sorunları”, **Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketi ve Kooperatifçiliğimizden Beklenen Gelişmeler, X. Türk Kooperatifçilik Kongresi (21-23 Aralık 1981)**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No: 44, Fon Matbaası, Ankara, 1981.

ZEYTİNOĞLU, Erol, **Ekonomik Sistemler**, İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

ZEYTİNOĞLU, Erol, **Türkiye’de Şeker Endüstrisi (Pancar Yönünden Ziraatı ve Ekonomisi)**, İskender Matbaası, İstanbul, 1964.

ZMO (Ziraat Mühendisleri Odası), **Şeker Pancarı Dosyası 2015**, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=25757&tipi=17&sube=0, 2016, (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Özal ÇİÇEK
Doğum Yeri ve Yılı : Şişli, 1988
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : Nişantaşı Nuri Akın Lisesi (Süper Lise)
Lisans Öğrenimi : Marmara Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Yabancı Dil ve Düzeyi

İngilizce : İleri Seviye (Upper Intermediate)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

Alanında, Yurtdışında Yayımlanan Kitapta Bölüm ve Ünite Yazarlığı

1. Öçal, M. & Çiçek, Ö. (2019), "Examination of Development Stages of Social Dialogue in Turkey with Policy Analysis Method", *Economic & Business Issues In Retrospect & Prospect*, (Ed) Marcel Meciari, Kerem Gökten and Ahmet Arif Eren, IJOPEC Publication Limited, London/UK., pp.213-220.
2. Çiçek, Ö. & Öçal, M. (2018), "Dysfunctionality of the Harmonization Process with the EU Social Dialogue Mechanisms in Turkey", *Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations*, Vol:22, (Ed) Çağatay Edgücan Şahin and Arzu Özsoy Özmen, IJOPEC Publication Limited, London/UK, pp.89-100.
3. Çiçek, Ö. & Şahin, Ç. E. (2018), "Debating Cooperatives as an Alternative to Privatization of Sugar Mills in Turkey: The Case of Burdur Sugar Mill", *Public Sector Economics & Development*, (Ed.) M. Mustafa Erdoğan, Michel S. Zouboulakis, Sevda Mutlu Akar, Başak Turan İçke, IJOPEC Publication No: 2018/41, London/UK, pp.91-102.

Hakemli Dergilerde Yayımlanan Teknik Not, Editöre Mektup, Tartışma, Vaka Takdimi ve Özet Türünden Yayınlar Dışındaki Makale

1. Yiğit, B., Çiçek, Ö. & Öztürk, M. (2017), "Gezici Mevsimlik Tarım İşçileri İle Yerli Mevsimlik Tarım İşçilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Isparta İli Örneği", *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, ss.1-25.

SCI, SSCI ve AHCI Dışındaki İndeks ve Özler Tarafından Taranan Dergilerde Yayımlanan Teknik Not, Editöre Mektup, Tartışma, Vaka Takdimi ve Özet Türünden Yayınlar Dışındaki Makale

1. Çiçek, Ö. (2018), "Türkiye'de Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi", *Fiscaoeconomia Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, ss.20-47.

2. Tekin Epik, M., Çiçek, Ö. & Altay, S. (2017), "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Rollerini", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Yıl:17, Sayı:38, ss.35-58.

3. Öçal, M. & Çiçek, Ö. (2017), "Türkiye ve Avrupa Birliği'nde İş Kazası Verilerinin Karşılaştırmalı Analizi", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt:6 Yıl:6, Sayı:16, ss.616-637.

4. Çiçek, Ö. & Öçal, M. (2016), "Dünyada ve Türkiye'de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt:5, Yıl:5, Sayı:11, ss.106-129.

5. Çiçek, Ö. & Yiğit, B. (2016), "Cam Tavan Sendromu Üzerinden Türkiye'deki Sendikalarda Kadın Yöneticilerin Durumlarının Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:30, Sayı:5, ss.1383-1398.

6. Çiçek, Ö. (2016), "Özelleştirme Sürecine Sendikaların Bakış Açısı: Burdur ve Uşak Şeker-İş Sendikası Örnekleri", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt:5, Yıl:5, Sayı:13, ss.128-145.

7. Güner, T., Uslan Ural Y. & Çiçek, Ö. (2014), "Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Kadın İstihdamının Karşılaştırmalı İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt:5, Sayı:10, ss.55-75.

Ulusal Toplantıda Sunularak Tam Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

1. Yiğit, B. & Çiçek, Ö. (2018), "Gezici Mevsimlik Tarım İşçileri İle Yerel Mevsimlik Tarım İşçilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Isparta İli Örneği", *İktisadi ve Sosyal*

Boyutlarıyla Fındık Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı, Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd.Şti., ss. 11-38.

2. Çiçek, Ö. & Yiğit, B. (2017), "Cam Tavan Sendromu Üzerinden Türkiye'deki Sendikalarda Kadın Yöneticilerin Durumlarının Değerlendirilmesi", *17. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, Türk-İş Yayını, Ankara, ss.449-464.

3. Çiçek, Ö. & Yerlikaya, B. (2016), "İşçi Sağlığından İş Sağlığına: Neoliberalizmin Türkiye'de İş Güvenliğini Tahribatı", "Sosyal Bilimlerde Değişim ve Dönüşüm" konulu *Hopa Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrencileri Çalıştayı Bildiri Kitabı*, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 101-118.

Ulusal Toplantıda Sunularak Özet Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

1. Yiğit, B. & Çiçek, Ö. (2017), "Gezici Mevsimlik Tarım İşçileri İle Yerel Mevsimlik Tarım İşçilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Isparta İli Örneği", *İktisadi ve Sosyal Boyutlarıyla Fındık Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitapçığı*, 10-12 Mayıs 2017, Kalibya World Resort&Spa Hotel, Ünye/Ordu, ss. 7-8.

2. Tekin Epik, M., Çiçek, Ö. & Altay, S. (2016), "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Rollerini", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiri Özet Kitabı*, 12-15 Mayıs 2016, Süleyman Demirel Üniversitesi Doğu Yerleşkesi, Isparta, s.160.

3. Çiçek, Ö. & Yiğit, B. (2016), "Cam Tavan Sendromu Üzerinden Sendikalarda Kadın Yöneticilerin Durumlarının Değerlendirilmesi", *17. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Genişletilmiş Bildiri Özet Kitabı*, 2-4 Haziran 2016, Sway Hotel/Erzurum, ss. 81-85.

Uluslararası Toplantıda Sunularak Tam Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

1. Çiçek, Ö. & Acar, O. K. (2018), "Türkiye'de Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi ve İstihdam Üzerine Etkileri", *Fiscaoeconomia International Congress on Social Sciences (FSCONGRESS 2018): Quo Vadis Social Sciences*, 14-15 September 2018, Demora Hotel Congress Center, Ankara/ Turkey, pp.110-120.

2. Çiçek, Ö. (2017), "Türkiye Tarımında Sendikalaşma Mücadelesi: Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu Örnekleme", *8. ICOPEC 2017: International Conference of Political Economy: Institutions, National Identity, Power and Governance in the 21st Century*,

28-30 June 2017, University of Belgrade Faculty of Philology, Belgrade, Serbia, pp. 35-54.

Uluslararası Toplantıda Sunularak Özet Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

1. Çiçek, Ö. & Şahin, Ç. E. (2019), "The Effects of Privatizations of Sugar Mills on the Future of Sugar Beet Farmers in Turkey", *Artvin International Congress on Social Sciences (AICOSS 19)*, 17-19 April 2019, Artvin Çoruh University, Hopa Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hopa-Artvin, Turkey.
2. Çiçek, Ö. & Şahin, Ç. E. (2019), "The Effects of Privatizations of Sugar Mills on the Future of Sugar Mills Workers in Turkey", *Artvin International Congress on Social Sciences (AICOSS 19)*, 17-19 April 2019, Artvin Çoruh University, Hopa Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hopa-Artvin, Turkey.
3. Çiçek, Ö. (2019), "In Quest for an Alternative Model Regarding Producer and Worker Solidarity in Sugar Industry of Turkey", *Fiscaoeconomia International Congress on Social Sciences (FSCONGRESS 2019)*, 25-26 April 2019, Anadolu Hotels Down Town, Ankara/Turkey.
4. Çiçek, Ö. & Şahin, Ç. E. (2018), "While Discussing the Near Future of Producer Cooperative's in Turkey Privatization of Sugar Mill's: Pankobirlik Case", *9. ICOPEC 2018: 10 Years after the Great Recession: Orthodox versus Heterodox Economics*, 6-9 September 2018, Panteion University, Social and Political Sciences, Athens, Greece, p.127.
5. Çiçek, Ö. & Şahin, Ç. E. (2018), "An Alternative Approach to Privatization of Sugar Mill's in Turkey: Rethinking Cooperatives", *9. ICOPEC 2018: 10 Years after the Great Recession: Orthodox versus Heterodox Economics*, 6-9 September 2018, Panteion University, Social and Political Sciences, Athens, Greece, p.126.
6. Çiçek, Ö. & Acar, O. K. (2018), "Privatization of Turkey's Sugar Mill's and Its Reflections on Employee Sector", *Fiscaoeconomia International Congress on Social Sciences (FSCONGRESS 2018): Quo Vadis Social Sciences*, 14-15 September 2018, Demora Hotel Congress Center, Ankara/ Turkey, p.38.
7. Çiçek, Ö. & Öçal, M. (2018), "Dysfunctionality of the Harmonization Process with the EU Social Dialogue Mechanisms in Turkey", *7. International Congress on Current Debates in Social Sciences (CUDES 2018)*, 19-21 April 2018, Taxim Hill Hotel, Istanbul/Turkey, p.301.

8. Çiçek, Ö. & Öçal, M. (2018), "From Jack London's Iron Heel to the Contemporary World: A Review on Class Associations", 7. *International Congress on Current Debates in Social Sciences (CUDES 2018)*, 19-21 April 2018, Taxim Hill Hotel, Istanbul/Turkey, p.302.
9. Çiçek, Ö. & Yiğit, B. (2017), "The Commodification of Education as a Social Policy Tool: Comparative Analysis of Education Systems in Turkey & Finland", 3rd *International Conference on Social Sciences and Education Research*, 27-29 April 2017, Hotel Rome Pisana, Rome/Italy, p. 67.
10. Çiçek, Ö. (2017), "The Unionization Struggle in Turkish Agriculture: The Sample of Confederation of Farmer Unions", 8. *ICOPEC 2017: International Conference of Political Economy: Institutions, National Identity, Power and Governance in the 21st Century*, 28-30 June 2017, University of Belgrade, Faculty of Philology, Belgrade, Serbia, p. 177.
11. Öçal, M. & Çiçek, Ö. (2017), "Comparative Analysis of Occupational Accidents Data in Turkey & European Union", *Congress on International Economic and Administrative Perspectives: Sustainable Global Competition*, 5-7 October 2017, Süleyman Demirel University, Isparta/Turkey, pp.134-136.
12. Çiçek, Ö. & Öçal, M. (2016), "The Historical Development of Occupational Health and Safety in the World and in Turkey", X. *European Conference on Social and Behavioral Sciences*, 19-22 May 2016, International University of Sarajevo, Sarajevo/Bosnia and Herzegovina, p.356.
13. Çiçek, Ö. & Kara, İ. (2016), "Comparative Analysis of Turkey and Azerbaijan Labor Market", *Congress on International Economic and Administrative Perspectives: New Regional Visions*, 28-30 September 2016, Azerbaijan State University of Economics, Baku/Azerbaijan, p.125.

Yüksek Lisans Tezi

1. Çiçek, Ö. (2013), *Asgari Ücretin Vergi Dışı Kalmasının Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi: Ülkeler Arası Bir Karşılaştırma*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Isparta.

Ulusal Kuruluşlarca Desteklenen Projede Görev Alma

1. Çiçek, Ö. (Araştırmacı), "Özelleştirme Politikalarının İşçilerin Sendikalaşma Eğilimlerini Etkileme Potansiyeli: Kamu ve Özel Sektör Şeker Fabrikaları

Karşılaştırması", SDÜ ÖYP Projesi, Proje No: ÖYP05540-DR-13, Başlangıç: 26.12.2016, Bitiş: 26.05.2019.

2. "17-18-19 Ekim 2014 tarihli Yükseköğretimde Dinamik Çok Kültürlü Model Önerisi" isimli ulusal projede yardımcı moderatörlük, Düzenleyen: Süleyman Demirel Üniversitesi, Destekleyen: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uluslararası Sempozyum, Kongre, Kurs (Workshop) Düzenlenmesi Gibi Etkinliklerde Görev Almak

1. "International Shadow Employment Workshop: Unregistered Employment, Impacts, Policies, Remedies and Local Practices" (The Workshop is organized as part of the European Union Project- Business World is not Unconcerned), 11-12-13 August 2017, Barida Hotels/Isparta.

2. "Congress on International Economic and Administrative Perspectives: New Regional Visions"(Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi: Yeni Bölgesel Vizyonlar), Kongre Sekreteryası, 28-29-30 September 2016, Baku/Azerbaijan.

3. "Building New Approaches to the Global Issues" (Global Sorunlar ve Çözüm Arayışları)", "2.International Davraz Congress", 29-30-31 May 2014 Isparta/Turkey.

Ulusal Sempozyum, Kongre, Kurs (Workshop) Düzenlenmesi Gibi Etkinliklerde Görev Almak

1. "İş Dünyası Kayıtsız Kalmıyor" AB Projesi Kapsamında "Kayıtdışı İstihdamın Mevcut Durumu ve Nedenleri" Temasıyla Düzenlenen I. Ulusal Çalıştayında Düzenleme Kurulu Üyesi, 10-11 Mart 2017, Barida Hotels/Isparta.